VI

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ БОТАНІКИ

ФЛОРА УРСР

Том VI

Редактор тома
дійсний член АН УРСР Д. К. ЗЕРОВ.

Опрацювали:
А. І. Барбарич, О. Д. Вісюліна, Д. М. Доброчаєва, М. В. Клоков, М. І. Котов, В. Г. Хржановский.

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1954

Друкується за постановою Редакційно-видавничої ради Академії наук Української РСР

Редакційна колегія:

Дійсний член АН УРСР *Д. К. Зеров* (відповідальний редактор), доктор біологічних наук проф. *М. І. Котов*, доктор біологічних наук проф. *М. В. Клоков*, кандидати біологічних наук: *О. Д. Вісюліна*, *А. І. Барбарич* (секретар).

ВІД РЕДАКЦІЇ

В VI томі «Флори УРСР» продовжується опис дводольних рослин нашої флори. В ньому вміщені дві великі родини — розові і бобові, в складі яких у флорі УРСР налічується 85 родів і 346 видів; з них 259 видів дикорастучих і 87 культивованих.

Відомості про дикорослі плодоягідні та вітамінні рослини, яких є чимало серед представників родини розових, допоможуть повнішому їх використанню для потреб народного господарства.

Бобові як азотозбирачі мають значення в підвищенні родючості грунтів. Багато бобових є цінними кормовими рослинами. Дикорослі бобові становлять значний процент травостою наших сіножатей і пасовищ. Найцінніші з них запроваджуються в культуру.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р. із складу РРФСР до складу УРСР передана Кримська область. У зв'язку з тим, що VI том «Флори УРСР» був зданий до друку до цієї події, а VII том був вже підготовлений до друку, відомості про флористичний склад Кримської області публікуватимуться у «Флорі УРСР», починаючи з VIII тома.

Том ілюстровано 104 рисунками, виготовленими художником С. С. Янчуком.

Значну технічну допомогу в роботі по підготовці VI тома до друку подала О. І. Романова.

РОДИНА LXV. **РОЗОВІ** — **ROSACEAE** JUSS.

Квітки звичайно двостатеві, правильні, поодинокі або зібрані в суцвіття різного типу. Оцвітина подвійна (часом через відсутність пелюсток проста). Чашолистків і пелюсток здебільшого по 5, рідше їх 3—4 або багато; іноді, крім чашолистків, є ще зовнішнє коло листочків, які утворюють так звану підчашу. Тичинок здебільшого в 2—4 рази більше, ніж чашолистків, іноді їх багато, зрідка — 1—5. Чашолистки, пелюстки і тичинки прикріплені по краю розширеного, опуклого або плоского, чашовидного або бокаловидного квітколожа (гіпантію). Маточок багато, рідше — 1—5; зав'язь верхня, напівнижня або нижня. Плоди різноманітні: листянки, сім'янки, костянки, ягоди; часто плоди збірні або ж внаслідок зростання зав'язі з розрослим квітколожем (гіпантієм) утворюються несправжні плоди. — Дерева, кущі і трав'янисті рослини. Листки з прилистками, чергові, рідше супротивні.

До цієї родини належить понад 120 родів, які об'єднують понад 2000 видів. Представники розових поширені по всій земній кулі.

У флорі СРСР родина розових представлена 54 родами з 695 видами; в Українській РСР дико росте і культивується 163 види, що належать до 42 родів.

---

1. Маточки зростаються з квітколожем, що оточує їх, і звичайно також між собою. Дерева або кущі . . . . . 2.
— Маточки не зростаються ні з квітколожем, хоч іноді й занурені в нього, ні між собою. Дерев'янисті рослини і трави . . . . . 10.
2. Маточки зі спинного боку зрослі з квітколожем, з черевного ж боку цілком або рідше лише до половини зрослі між собою . . . . 3.
— Маточки з черевного боку між собою не зрослі; верхівки їх виступають з квітколожа. Кущі з цілокраїми листками . . . . . **404. Кизильник — Cotoneaster Medik.**
3. Стінки гнізд плода кам'янисті . . . . . 4.
— Стінки гнізд плода шкірясті . . . . . 5.
4. Квітки зібрані щитками, дрібні . . . **412. Глід — Crataegus L.**
— Квітки поодинокі, близько 3 *см* в діам. . **411. Мушмула — Mespilus L.**
5 (3). Гнізда плода багатонасінні. Квітки поодинокі, чималі. Листки цілокраї . . . . . 6.
— Гнізда плода 1—2-насінні . . . . . 7.
6. Листки голі . . . . . **406. Хеномелес — Chaenomeles Lindl.**
— Листки з нижнього боку повстисті . . **405. Айва — Cydonia Mill.**

7 (5). Пелюстки лінійно-ланцетні, з клиновидною основою. Квітки зібрані гронами . . . . . **410. Ірга — Amelanchier** Medik.
— Пелюстки широкі, округлі або яйцевидні. Квітки в щитковидних або зонтиковидних суцвіттях . . . . . 8.
8. Листки у брунькотворенні складені вздовж. Квітки зібрані складними, багатоквітковими щитками . . . . . **409. Горобина — Sorbus** L.
— Листки у брунькотворенні скручені. Квітки в простих, небагатоквіткових щитках . . . . . 9.
9. Стовпчики при основі вільні. М'якоть плода з кам'янистими клітинами . . . . . **407. Груша — Pyrus** L.
— Стовпчики при основі зрослі. М'якоть плода без кам'янистих клітин. . . . . **408. Яблуня — Malus** Mill.
10 (1). Маточки занурені в увігнуте, часто бокаловидне квітколоже, верхні краї якого майже замкнуті . . . . . 11.
— Маточки сидять на плоскому або опуклому квітколожі . . . . 16.
11. Маточок багато. Кущі з пірчастими листками, здебільшого вкриті шипами . . . . . **431. Шипшина — Rosa** L.
— Маточок 1—3 . . . . . 12.
12. Листки суцільні, округлі, лопатеві . . . . . 13.
— Листки пірчасті . . . . . 14.
13. Тичинок 4. Багаторічники . . . **426. Манжетка — Alchemilla** L.
— Тичинка 1. Однорічники. . . . . **427. Миршавиця — Aphanes** L.
14 (12). Квітки зібрані довгими колосовидними суцвіттями, жовті. . . . . **428. Парило — Agrimonia** L.
— Квітки зібрані короткими головчастими колоссями, темночервоні або зеленуваті . . . . . 15.
15. Квітки двостатеві, темночервоні. Тичинок 4—12 . . . . . **429. Родовик — Sanguisorba** L.
— Квітки різностатеві, зеленуваті. Тичинок 20—30. . . . . **430. Чорноголовник — Poterium** L.
16 (10). Маточок кілька або багато . . . . . 17.
— Маточка 1. Плід — костянка . . . . . 34.
17. Плід збірний, з листянок . . . . . 18.
— Плід з сім'янок або костянок . . . . . 22.
18. Листки прості, суцільні або лопатеві . . . . . 19.
— Листки пірчасто-складні . . . . . 21.
19. Квітки чималі, білі. Листянки зрослися майже до верхівок. Насінини з крилатим краєм . . . . . **403. Екзохорда — Exochorda** Lindl.
— Квітки дрібні. Листянки вільні або зрослі лише при основі. Насінини по краю не крилаті . . . . . 20.
20. Листянки дуже здуті, шкірясті. Листки 3—5-лопатеві . . . . . **399. Пухироплідник — Physocarpus** Maxim.
— Листянки не здуті, хрящуваті. Листки зубчасті . . . . . **400. Таволга — Spiraea** L.
21 (18). Листки непарно-пірчасті. Квітки зібрані в пірамідальні або овальні волоті. Кущі . . . . **401. Горобинник — Sorbaria** A. Br.

— Листки 2—3-пірчасті. Квітки в довгих гронах, зібраних волоттю. Багаторічні трави . . . . . **402. Таволжник — Aruncus** Adans.
22 (17). Чашечка з підчашею . . . . . 23.
— Чашечка без підчаші . . . . . 30.
23. Маточок 2—5. Квітки жовті. Листки 3—5-лопатеві . . . . . **421. Вальдштейнія — Waldsteinia** Willd.
— Маточок багато (не менше 10) . . . . . 24.
24. Маточки з довгими верхівковими, вкритими волосками стовпчиками, що часто мають зчленування . . . . . 25.
— Маточки з короткими боковими стовпчиками . . . . . 26.
25. Стовпчики із зчленуванням у верхній частині. Стебла багатоквіткові . . . . . **423. Гравілат — Geum** L.
— Стовпчики не мають зчленування. Стебла 1—2-квіткові . . . . . **422. Сіверсія — Sieversia** Willd.
26 (24). Квітколоже на час достигання плодів соковите, м'ясисте. Сім'янки сидять у ямочках на його поверхні . . . . . 27.
— Квітколоже сухе або губчасте . . . . . 28.
27. Листочки підчаші суцільні, дрібніші за чашолистки. Квітки білі . . . . . **416. Суниці, Полуниці — Fragaria** L.
— Листочки підчаші лопатеві, крупніші за чашолистки. Квітки жовті . . . . . **417. Дюшенея — Duchesnea** Smith.
28 (26). Кущі зі складними зчленованими листками . . . . . **419. Курильський чай — Dasiphora** Rafin.
— Трав'янисті рослини або півкущі. Листки не зчленовані . . . . 29.
29. Квітколоже при плодах сухе. Квітки жовті, рідше білі . . . . . **420. Перстач — Potentilla** L.
— Квітколоже при плодах губчасте . **418. Вовче тіло — Comarum** L.
30 (22). Листки суцільні, по краях зубчасті . . . . . 31.
— Листки перервано-пірчасті або складні — трійчасті чи пальчасті 33.
31. Чашолистків і пелюсток по (6) 8—9 (10) . . **424. Дріада — Dryas** L.
— Чашолистків і пелюсток по 4 або по 5 . . . . . 32.
32. Чашолистків і пелюсток по 4. Пелюстки білі . . . . . **413. Розовик — Rhodotypos** Sieb. et Zucc.
— Чашолистків і пелюсток по 5. Пелюстки жовті . . . . . **414. Керрія — Kerria** DC.
33 (30). Листки перервано-пірчасті. Плід збірний, із сім'янок; квітколоже плоске . . . . . **425. Лабазник — Filipendula** Adans.
— Листки складні — трійчасті або пальчасті. Плід із соковитих костянок; квітколоже опукле . . . . **415. Малина. Ожина — Rubus** L.
34 (16). Квітки зібрані багатоквітковими гронами . . . . . **435. Черемха — Padus** Mill.
— Квітки зібрані небагатоквітковими щитковидними гронами, щитками або поодинокі . . . . . 35.
35. Квітки і плоди сидячі або майже сидячі . . . . . 36.
— Квітки і плоди на б.-м. довгих ніжках . . . . . 38.
36. Костянка суха . . . . . **433. Мигдаль — Amygdalus** L.
— Костянка м'ясиста . . . . . 37.

37. Листки ланцетні або лінійно-ланцетні, у бруньці складені вздовж . . . . . **437. Персик — Persica** Mill.
— Листки серцевидні, у бруньці трубчасто згорнуті . . . . . **436. Абрикос — Armeniaca** Juss.
38 (35). Костянка вкрита сизою поволокою, більш або менш видовжена. Квітки сидять по 1—2. Листки у бруньці трубчасто згорнуті . . . . . **432. Слива. Терен. — Prunus** L.
— Костянка не вкрита сизою поволокою; кісточка куляста. Квітки зібрані пучками по 3—5. Листки у бруньці складені вздовж . . . . . **434. Вишня. Черешня — Cerasus** Juss.

ПІДРОДИНА 1. SPIRAEOIDEAE AGARDH.[1]

Гіпантій плоский, дзвоникуватий або лійковидний. Підчаші немає. Чашолистків і пелюсток по 5. Тичинок 15—50. Маточок від 1 до 7, здебільшого 5. Плід — збірна листянка. — Кущі або багаторічні трав'янисті рослини з черговими листками.

Рід 399. Пухироплідник — Physocarpus Maxim.

Maxim. in Act. Horti Petrop., VI (1879) 109.

Квітки двостатеві, білі, у щитковидних суцвіттях, розміщених на кінцях бокових коротких гонів. Чашолистків та пелюсток по 5. Тичинок 30—40, маточок (1)3—5, при основі зрослих, супротивних пелюсткам. Листянки шкірясті, здуті, розкриваються двома стулками. Насінини дрібні, по 2—4 в кожній листянці. — Кущі з простими, пальчасто-лопатевими листками і дрібними, опадаючими прилистками.

1409[6] (1). Ph. opulifolia (L.) Maxim. — **Пухироплідник калинолистий.** Кущ до 3 *м* завв. Гони голі, ясно-, рідше темнокоричневі. Листки майже округлі або ромбічні, 3—5 *см* завд., 2—4,5 *см* завш., 3(5)-лопатеві, зі збільшеною, звичайно надто витягнутою, тупою або трохи загостреною середньою часткою, по краю нерівно-дрібнозубчасті, до основи трикутно звужені або б.-м. серцевидно заокруглені, з черешками 10—25 *мм* завд., голі або зі спіднього боку по жилках трохи опушені. Прилистки дрібні, 6—8 *мм* завд., близько 2,5 *мм* завш., опадаючі. Суцвіття — простий, досить густий щиток, який складається з (5)25—35 квіток. Квітконіжки 10—15 (при плодах 20) *мм* завд., голі або, як і чашолистки, трохи опушені. Чашолистки трикутно загострені, 3—3,5 *мм* завд., близько 2 *мм* завш., яснозелені, з білуватою облямівкою по краю, при плодах прямостоячі. Пелюстки майже округлі, 3,5—4 *мм* завд., 3—3,5 *мм* завш., білі. Тичинок 30, значно довших за пелюстки; маточок 3—5. Листянки голі, блискучі, ясно- або темнокоричневі, 7—9 *мм* завд., 4—4,5 *мм* завш., опуклі, з твердим вістрячком, відхиленим назовні. Насінини жовтуваті, грушовидні, близько 1,5 *мм* завд. ♄. Цв. V—VI.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Maxim. in Acta Horti Petrop., VI (1879) 220. Пояркова в Фл. СССР, IX, 283.

— *Spiraea opulifolia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 489. Шмальг., Фл. СР и Ю. Р., II, 316.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXIV, tab. 153.

Розводиться в садах і парках як декоративна рослина; іноді зустрічається здичавілою.

Поширення по СРСР. Культивується; переважно в Європ. ч.

Загальне поширення. Дико росте в північно-східній Америці.

Господарське значення. Декоративний кущ.

Рід 400. Таволга — Spiraea L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 489.

Квітки двостатеві, дрібні, зібрані щитковидним, зонтиковидним або волотюватим суцвіттям. Чашечка неопадна, з 5 короткотрикутних листочків; пелюсток 5; вони чергуються з чашолистками, прикріплені до краю квітколожа, білі, червоні або рожеві. Тичинок 15—30; маточок 5 (інколи 3 або 8), вільних або зрослих лише при основі; зав'язі з кількома анатропними насінними зачатками; стовпчики маточок верхівкові або виходять із спинки плодолистків. Насінини веретеновидні. — Кущі з простими, зубчастими, рідше цілокраїми або на верхівці лопатевими листками без прилистків.

Рід охоплює близько 40 видів, поширених в північній помірній зоні. З них 26 поширені (в дикому стані або в культурі) в СРСР; у флорі УРСР дико росте 7 видів і 6 культивується.

Господарське значення. Майже всі види роду придатні для культури як декоративні кущі; добрі медоноси.

---

1. Квітки рожеві або червоні . . . . . 2.
— Квітки білі або жовтуваті . . . . . 4.
2. Гілки опушені; квітки карміновочервоні . . . . . **(10). Т. японська — S. japonica** L.
— Гілки голі; квітки рожеві . . . . . 3.
3. Листки зісподу білоповстисті; суцвіття довгасте, вузьке, густопухнате . . . . . **(11) Т. Дугласа — S. Douglasii** Hook.
— Листки голі або зісподу пухнаті лише по головній жилці; волотевидне суцвіття овально-циліндричне або пірамідальне . . . . . **(9). Т. верболиста — S. salicifolia** L.
4 (1). Квітки в пазушних сидячих зонтиках, що мають при основі розетку дрібних суцільних листків; листки неплідних гонів довгасті, з 3(5) зубцями при верхівці . . . . . **(1). Т. звіробоєлиста — S. hypericifolia** L.
— Суцвіття іншого типу . . . . . 5.

5. Гілки циліндричні, не ребристі . . . . . 6.
— Гілки ребристі, коли ж циліндричні, то чашолистки при плодах відігнуті донизу . . . . . 7.
6. Суцвіття багатоквіткове, до 25 *см* завд., широкопірамідальне . . . . . **(12). Т. біла — S. alba** Du Roi.
— Суцвіття здебільшого 5-квіткове . . . . . **(13). Т. сливолиста — S. prunifolia** Sieb. et Zucc.
7 (5). Стовпчик відходить від черевного боку зав'язі; листки нерівно подвійно зубчасті . . . . . 8.
— Стовпчик відходить від спинного боку зав'язі; листки інакше зубчасті . . . . . 9.
8. Квітконосні і неплідні гони довгі, прямі, завжди спрямовані догори . . . . . **(7). Т. в'язолиста — S. ulmifolia** Scop.
— Гони б.-м. дуговидно зігнуті, розлогі, здебільшого спрямовані донизу . . . . . **(8). Т. дубровколиста — S. chamaedryfolia** L.
9 (7). Чашолистки при плодах прямостоячі; квітки на коротких, 2—12 *мм* завд., квітконіжках . . . . . 10.
— Чашолистки при плодах відігнуті донизу; квітки на довших, 5—25 *мм* завд., квітконіжках . . . . . 12.
10. Всі листки неплідних гонів з 3 поздовжніми жилками . . . . 11.
— Лише 2—3 нижні листочки неплідних гонів з 3 поздовжніми жилками, решта з 1 середньою жилкою і 2—3 парами бокових . . . . . **(4). Т. пиківська — S. pikoviensis** Bess.
11. Рослина майже гола; пелюстки 2,5—3 *мм* завд. . . . . **(3). Т. Литвинова — S. Litwinowii** Dobrocz.
— Рослина опушена, особливо листки та осі суцвіття; пелюстки 3—3,5 *мм* завд. . . . . **(2). Т. зарубчаста — S. crenata** L.
12 (9). Вся рослина, особливо верхні листки неплідних гонів, густо біло-шовковисто опушена; квітки жовтуваті . . . . . **(6). Т. польська — S. polonica** Blocki.
— Рослина незначно опушена, листки лише по краю війчасті; квітки білі . . . . . **(5). Т. середня — S. media** Schmidt.

Підрід 1. **Metaspiraea** Nakai.

Суцвіття щитковидне або зонтиковидне, розміщене на кінцях коротких улиснених гілочок, або сидяче, розвивається з бруньок гонів минулих років.

Секція **1. Chamaedryon** Ser. — Квітки в простих щитковидних або зонтиковидних суцвіттях на кінцях бокових улиснених гонів, рідше — в сидячих зонтиках з розеткою листків при основі.

Секція представлена в УРСР 4 рядами з 8 дикорослими видами.

Ряд 1. **Hypericifoliae** A. Pojark. — Квітки в сидячих зонтиках, що мають при основі розетку листків. Чашолистки при плодах прямостоячі; стовпчик відходить від спинного боку листянки. Листки неплідних гонів на верхівці з 3 (5) зубцями, плодючих — цілокраї.

Ряд у флорі УРСР представлений 1 видом.

1410 (1). S. hypericifolia L. — **Таволга звіробоелиста.** Кущ 50—150 *см* завв., із сірими стеблами та коричневими, часто досить довгими, прутовидними, голими або в молодому стані часом павутинясто опушеними гонами. Листки голі (молоді трохи опушені), обернено-довгасто-еліптичні або ланцетні, 10—30 *мм* завд., 2—10 *мм* завш., до основи звужені в короткий, 1—4 *мм* завд., черешок, при верхівці тупі або короткозагострені, цілокраї, а на неплідних гонах часто з 3 (більшим середнім та 2 меншими з боків) зубцями, дуже рідко зубців 4—5, з 1 середньою жилкою та 1—2(3) парами бічних, що відходять майже від основи середньої жилки або від середини листка. Суцвіття — пазушні, сидячі зонтики, що несуть при основі розетку з 5—6 дрібних, 4—10(15) *мм* завд. і 1,5—3 *мм* завш., листочків. Квіток в суцвітті 4—12(18); квітконіжки 5—12(15) *мм* завд., як і чашечки, голі або трохи опушені; зубці чашечки трикутно загострені, близько 1,5 *мм* завд.; пелюстки оберненояйцевидні або овальні, близько 3—3,5 *мм* завд. Стовпчик відходить від спинки зав'язі. Листянки в 2—3 рази довші за чашечку, що залишається при них. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 489. Шмальг., Фл. СР. и Ю. Р., I, 315. Пояркова в Фл. СССР, IX, 303.

— *S. hypericifolia α. typica* Maxim. in Act. Horti Petrop., VI (1879) 178 (excl. syn.) — *S. obovata* Grossh., Фл. Кавк., IV (1934) 283, non Waldst. et Kit.

Рисунки: Ledeb., Icon. pl. fl. Ross., V (1834), tab. 430.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 872!, 872а (sub *S. hypericifolia* var. *typica* Maxim.)!

По кам'янистих степових схилах, гранітних відслоненнях, схилах до балок та річок. Здебільшого утворює зарості. — Звичайно в південних і південно-східних лісостепових та степових районах УРСР.

З.Л.-С. Одеська обл.: Котовськ, Балта (Рогов.). — **П.Л.-С.** Кіровоград. — Вінницька обл.: Брацлав. — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський (Рогов.); Черкаський рн, Софіївка (Кашпуровський!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчук; Миргородський рн, Сорочинці (Рогов.). — Харків (Черн.). — **Д.Л.-С.** Досить часто. — **П.З.-Л.С.** Звичайно в південно-східній частині.— **Л.З.-Л.С.** Досить часто по ріках Дніпру і Кальміусу. — **П.З.С.** По ріках Бугу, Інгулу, Інгульцю та Дніпру — досить часто. — **Л.З.С.** По р. Дніпру зрідка.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Кам., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Верх.-Дніпр. (півд.-схід. ч.), Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян. (лише найбільш західна ч. району); Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Гірськ. Туркм., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Вірменія, Мала Азія (схід. ч.), Середня Азія, Східний Туркестан (Кульджа), північно-західна Монголія, Європейська частина СРСР (крім півн. районів), Західний та Східний Сибір.

Ряд **2. Crenatae** A. Pojark. Суцвіття густі, щитковидні, розміщені на кінцях коротких улиснених гілочок. Тичинки трохи довші за пелюстки. Чашолистки при плодах прямостоячі. Стовпчик відходить від спинного боку листянки, трохи нижче від її верхівки. Листки оберненоовальні, цілокраї або на неплідних гонах б.-м. зубчасті.

З поширених в УРСР таволг до ряду належить 3 види.

1411 (2). S. crenata L. — **Таволга зарубчаста.** Рослина до 1 *м* завв., з чорними або червонуватокоричневими старими гонами та яснокоричневими, густо опушеними молодими гонами. Листки, як і квітконіжки та чашечки, густо опушені, у неплідних гонів звичайно з 3 поздовжніми жилками, оберненояйцевидні або ромбічні, 10—25 *мм* завд., 5—14 *мм* завш., при основі клиновидно звужені в короткий, 4—7 *мм* завд., черешок, цілокраї або частіше від середини (зрідка від основи) до верхівки дрібнозубчасті або зарубчасті; інколи зубчаста лише верхівка листочка. Листки квітконосних гонів звичайно дрібніші, 5—18 *мм* завд., 3—5 *мм* завш., довгасто-оберненояйцевидні або ланцетні, цілокраї, дуже рідко при верхівці зубчасті, до основи звужені й майже сидячі, з 1 середньою жилкою та 1—2 парами бокових. Квітконосні гілочки, разом з щитковидним суцвіттям, 1,5—9 *мм* завд., суцвіття 10—18-квіткові; квітконіжки 3—10 *мм* завд. Квітки білі; пелюстки широко-оберненояйцевидні, 3—3,5 *мм* завд., коротші, ніж тичинки. Стовпчик відходить від верхівки зав'язі з зовнішнього її боку. Чашолистки при плодах прямостоячі; листянки 2,5—3 *мм* завд., блискучі, трохи опушені. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 489. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 391. Пояркова в Фл. СССР, IX, 301, p.p.

— *S. crenifolia* C.A.M. in Beitr. Pflanz. Russ. Reich, VI (1844) 43. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 315. — *S. sawranica* Bess. ex DC., Prodr., II (1825) 543.

Рисунки: Федч. и Флер., Фл. Европ. Росс. (1910) 506, рис. 415. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, 675, f. 1009.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 873! Fl. hung. exsicc., № 240! Fl. austro-hung. exsicc., № 441!

По узліссях, у чагарниках, по степових схилах та пісках. — Поширена переважно в лісостеповій і степовій частинах УРСР, зрідка на Поліссі й в Закарпатті.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Чорна Гора (Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 397). — **П.П.** Київ (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: Котовський рн, Коси (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Звичайно в південно-східній частині. — **Л.Л.-С.** Досить часто в південно-східній частині (на півд. від Харкова). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Гринь!); Авдіївський рн, Ясинувата (Косець!). — **П.З.-Л.С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Часто на південь до Дніпропетровська. — **П.З.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: о-в Хортиця (Дементьєв); Запоріжжя (Соколовський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Карпати, Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: Обськ (наводиться лише одне місцезнаходження по Іртишу), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арал.-Касп. (півн. ч.), Прибалх.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Південно-східна Європа, Європейська частина СРСР (крім півн. районів).

Господарське значення. Придатна, як і *S. Litwinowii* Dobrocz., для закріплення пісків; крім того, декоративна і медоносна рослина.

1412 (3). S. Litwinowii Dobrocz. sp. nova in Addenda IV, p. 574.— **Таволга Литвинова.** Рослина 0,5—1 *м* завв., з голими коричневими або яснокоричневими гонами. Листки розсіяно опушені або майже голі, обернено-довгастояйцевидні або довгастоланцетні, звужені в коротенький, 1—5 *мм* завд., черешок; листки неплідних гонів 12—25 *мм* завд., 5—12 *мм* завш., з 3 поздовжніми жилками, на верхівці або від середини і до верхівки дрібнозубчасті; листки квітконосних гонів дрібніші, 5—12 *мм* завд., 3—6 *мм* завш., цілокраї, з 1 середньою жилкою і 1—2 парами бокових. Квітконосні гілочки, разом із щитковидним суцвіттям, 1,5—5 *см* завд. Суцвіття 8—12 *мм* завд., 5—14-квіткове; квітконіжки 2—10 *мм* завд., як і чашечки, майже голі. Чашолистки при плодах прямостоячі. Пелюстки білі, оберненояйцевидні, 2,5—3 *мм* завд.; тичинки трохи довші, ніж пелюстки. Стовпчик відходить від зовнішнього боку зав'язі трохи нижче її верхівки. Листянки голі, близько 2,5 *мм* завд. ♄. Цв. V—VI.

— *S. crenifolia* v. *Pallasiana f. glabrata* Litw. в Сп. раст. герб. русск. фл. (1900) 874.

По схилах балок та ярів, узліссях, у степах. — Поширена переважно в північно-східних лісостепових районах УРСР.

П.Л.-С. Зрідка на крайній східній межі району. — Київська обл.: Миронівський рн, Маслівка (!). — Черкаська обл.: окол. Чигирина, «Кам'яні гори» (Гринь!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Зміївський рн, окол. Зміева (Лавр.!). — Черкаська обл.: ст. Золотоноша, схили до яру над р. Золотоношею (!). — Полтавська обл.: окол. Кременчука (!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Єнакіївський рн, окол. с. Калинівки (Страшко). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, ст. Кислівка, Кочинівський степ (Клок.!, Лавр.!, Кот.!). — Ворошиловградська обл.: Євсузький рн, степ Ново-Олександрівського кінного з-ду (Барбарич, Денчик!); Міловський рн, Стрілецька цілина (Лавр.!); Біловодський рн, Лимарівська цілина (Лавр.). — Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Ширяєв!); Амвросіївський рн, над р. Кринкою (Кот., Карнаух!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, ст. Ігрень, коло каменоломні (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.; Серед.-Дніпр. (півд.-схід. ч. району), Волз.-Дон. (півд. ч.), Причорн. (півд.-схід. ч. району).

Загальне поширення. Ендем Європейської частини СРСР.

Примітка. Рослина за розміром та формою листків і будовою квіток наближається до *S. crenata* L., але майже повна відсутність опушення як на вегетативних частинах рослини, так і на чашечках та ніжках суцвіття, менша довжина квітконосних гілочок, менший розмір пелюсток та листянок і ряд інших дрібних ознак дають підставу вважати її самостійним видом.

Отже, в межах широкого ареалу *S. crenata* L., від Західної Європи до Західного Сибіру, накреслюється значно вужчий ареал виду *S. Litwinowii* Dobrocz., що обмежується вододілом між Дніпром і Волгою.

1413 (4). S. pikoviensis Bess. — **Таволга пиківська.** Рослина з тонкоребристими, голими гонами червонуватокоричневого кольору; молоді гони сірі. Листки голі, лише по краю розсіяно-коротковійчасті,

Рис. 1. Таволга Литвинова — *Spiraea Litwinowii* Dobrocz.

1 — гілка з квітками; *2* — гілка з плодами; *3* — гілочка з плодами та боковим неплідним гоном; *4* — квітка; *5* — збірний плід.

на неплідних гонах 1,5—3 *см* завд., 5—10 *мм* завш., довгасто-обернено-овальні, до основи звужені в коротенький, 1—4(5) *мм* завд., черешок; нижні листки цілокраї, з 3 поздовжніми жилками; середні та верхні — з 1 середньою жилкою і 2 (іноді 3) парами бокових; самі верхні — з 4—6 зубцями, розташованими або на верхівці, або від середини листочка до його верхівки. Листки на квітконосних гонах значно дрібніші, 6—15 *мм* завд., 2,5—4 *мм* завш., довгасто-обернено-яйцевидні, до основи звужені, сидячі або з черешками 1—2 *мм* завд., цілокраї, з 1 середньою жилкою і 2—3 парами бокових. Квітконосні гілочки, разом із суцвіттям, 1—4 *см* завд., улиснені до самого суцвіття, що складається з 10—16 квіток, розміщених щитком. Квітконіжки 5—12 *мм* завд., як і чашечка, голі. Зубці чашечки зелені, трикутні, при верхівці загострені, близько 1,5 *мм* завд. Пелюстки білі, 3—3,2 *мм* завд.; тичинки значно довші за пелюстки. Стовпчик відходить трохи нижче верхівки спинного боку зав'язі. Листянки з черевного боку розсіяно опушені. ♄. Цв. V—VI.

Boss., Enum. (1822) 46. DC., Prodr., II (1825) 543.

По степових схилах. — Відома з Правобережного Лісостепу.

П.Л.-С. Вінницька обл.: Хмільницький рн, Пиківська Слобідка (Бесс.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Примітка. Опис складено за автентичним екземпляром Бессера, що зберігається в гербарії Турчанінова (Київ, Інститут ботаніки АН УРСР).

Цей вид найближче стоїть до *S. Litwinowii* Dobrocz., від якого відрізняється трохи більшим розміром листків, лише 1 середньою жилкою на середніх і верхніх листках квітконосних гонів, щільнішими щитками і густішим розміщенням їх на гілках та коротшими квітконосними гілочками.

Він залишається досі маловідомим, оскільки по ньому немає зборів, крім автентичного екземпляра Бессера, і потребує дальшого дослідження. Все ж і зараз можна сказати, що опис Бессера стосується самостійної видової одиниці, а не гібриду *S. media* × *S. crenata*, як це приймають досі у різних «Флорах», бо в автентичному екземплярі Бессера ознак, властивих *S. media*, ми не знаходимо. Скоріше це — стародавній тип *S. crenata* s. l.

Ряд 3. **Eumediae** Dobrocz. Суцвіття щитковидні, небагатоквіткові, розміщені на кінцях улиснених коротких гонів. Тичинки в 2 рази довші за пелюстки; чашолистки при плодах відігнуті донизу; стовпчик відходить від спинного боку листянки. Листки довгастоеліптичні, цілокраї; на неплідних гонах з кількома зубцями на верхівці, по краю війчасті або по всій поверхні густо опушені. Гони гладенькі, не ребристі.

В УРСР зустрічаються 2 види цього ряду.

1414 (5). S. media Schmidt — **Таволга середня.** Рослина 1—2 *м* завв., з пухнатими молодими й голими старими гонами, що вкриті сіруватокоричневою корою, яка пізніше лущиться, оголюючи перидерму червонуватокоричневого кольору. Листки довгастоеліптичні, до основи звужені в короткий, 2—4(5) *мм* завд., черешок, до верхівки загострені, з нижнього боку б.-м. опушені, з країв війчасті; листки неплідних гонів 2—5 *см* завд., 8—20 *мм* завш., з (3)5—7(9) загостреними зубцями при верхівці, з яких середній більший за бокові; нижні листки цих гонів

Рис. 2. Таволга пиківська — *Spiraea pikoviensis* Bess.

1 — плодюча гілка; *2* — квітконосний гін; *3* — квітка; *4* — неплідний гін.

іноді цілокраї; листки квітконосних гонів 10—12 *мм* завд., 4—10 *мм* завш., цілокраї. Квітконосні гілочки, разом з щитковидним суцвіттям, 2—10(12) *см* завд., щиток з 12—26 квіток, часто дуже розсунутий. Квітконіжки 5—25 *мм* завд. Чашолистки трикутні, коротші за віночок, при плодах відігнуті. Пелюстки округлі, білі, 4—4,5 *мм* завд. і завш., коротші за тичинки. Стовпчик відходить від спинки зав'язі і відхилений назовні. Листянки трохи опушені, іноді лише з внутрішнього боку. ♄. Цв. V—VI (VII).

Schmidt, Oesterr. Baumz., I (1792) 53. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 315. Нояркова в Фл. СССР, IX, 294.

— *S. oblongifolia* Waldst. et Kit., Icon. pl. rar. Hung., III (1812) 261. — *S. chamaedryfolia* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 14, p.p., non L.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1215а!, № 1215в! Fl. exsicc. reipubl. bohem-sloven., № 125!

По скелястих місцях, чагарниках, узліссях і світлих лісах. — Наводиться для високогір'я Карпат та південно-західних областей УРСР.

Зак.Л., К.Л. і **Пр.Л.** (Szaf., Kulcz., Palw., Rosl. Polsk. (1924) 347. Polivka, Domin a Podpěra, Kl. k úpl. květ. republ. Československ. (1928) 255).— **З.Л.-С.** Тернопільська обл. (там же). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Хмельницький (!). — Вінницька обл.: Бершадський рн, Шумилів (!); Джулинський рн, Красносілка по р. Бугу (Рогов.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Волз.-Кам., Південно-західна частина Верх.-Дніпр. та Верх.-Дністр., Карпати; Зах. Сибір: Обськ. (півд. ч. району), Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс. (півд. ч.), Лен.-Кол. (крім півн.), Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Камч., Охот., Зеє-Бур., Удськ., Уссур. (зрідка); Серед. Азія: Дж.-Тарб. (півн. ч. району — Саур.).

Загальне поширення. Середня Європа, Північна Монголія, Японія, Китай, Манчжурія, Північна Корея, Європейська частина СРСР, Західний і Східний Сибір, Далекий Схід, Середня Азія.

Господарське значення. Широко культивується на всій території СРСР як декоративна рослина. Придатна для живих огорож; легко витримує стрижку. Медонос.

1415 (6). S. polonica Blocki. — **Таволга польська.** Кора сіра, а на старих гілках чорна. Неплідні гони густоволосисті. Листки еліптичні, до верхівки трохи загострені, до основи звужені в черешок, який досягає 5—8(10) *мм* завд. у листків неплідних гонів і 2—3 *мм* завд. у листків квітконосних гонів; зі спіднього боку листки густо вкриті (особливо молоді листки неплідних гонів) сріблястобілими, притисненими волосками; зверху вони яснозелені, вкриті рідкими короткими волосками, з країв м'яковійчасті; середні листки неплідних гонів 3,5—6 *см* завд., 1—2,5 *см* завш., при верхівці з 3—5(7) гострими зубцями; нижні та молоді верхні листки неплідних гонів трохи менші, цілокраї; листки квітконосних гонів 2—2,5 *см* завд., 5—6(7) *мм* завш., цілокраї. Квітконосні гілочки опушені, разом із суцвіттям 5—8 *см* завд. Суцвіття (2)2,5—3(4,5) *см* завд., щитковидне, складається з 25—45 квіток; квітконіжки 10—18(20) *мм* завд.; пелюстки блідожовті, обернено-широкояйцевидні, 3,5—4 *мм* завд.; тичинки значно довші за пелюстки. Стовп-

Рис. 3. Таволга польська — *Spiraea polonica* Blocki.

1 — плодюча гілка; *2* — неплідний гік; *3* — квітка; *4* — збірний плід.

чик відходить від верхівки спинки зав'язі. Чашолистки при плодах відігнуті назовні. Листянки опушені, близько 3 *мм* завд. ♄. Цв. V—VI.

Blocki in Dent. bot. Monatschr., X (1892) 110.

– *S. media* Schmidt, Oesterr. Baumz., I (1792) 53, p.p. Пояркова в Фл. СССР, IX, 294, p.p.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 723!

По берегу Дністра. — Відома лише з Західного Лісостепу.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Зелений Гай (Блоцький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Ендем Західного Лісостепу УРСР.

Примітка. Красива, сріблястоопушена рослина, морфологічно цілком відмінна від близького виду — *S. media* Schmidt. У гербарії Львівського державного університету є по ній великі збори Блоцького, але всі лише з одного місцезнаходження, через що вона потребує дальшого дослідження.

Ряд 4. **Chamaedryfoliae** A. Pojark. Суцвіття щитковидні, розміщені на кінцях улиснених гонів. Тичинки в 2 рази довші за пелюстки. Чашолистки при плодах відігнуті донизу. Стовпчик відходить з черевного боку листянки. Листки здебільшого довгастояйцевидні, майже до основи нерівно-гострозубчасті. Гони ребристі.

До ряду належить низка видів, з яких у флорі УРСР зустрічається 2.

1416 (7). S. ulmifolia Scop. — **Таволга в'язолиста.** Рослина 1,5—2 *м* завв., з голими (молоді — трохи опушені), досить довгими, прямостоячими, завжди догори спрямованими, блідокоричневими **гонами.** Старі гілки з сірою перидермою, що легко лущиться, оголюючи червонуватокоричневий шар нової перидерми. Листки яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, загострені, при основі клиновидні або трохи округлі, часто нерівнобокі, на черешках 5—10(15) *мм* завд., по краю від середини або майже від основи до верхівки подвійно загострено-пилчасті, зісподу, особливо по жилках, як і черешки, трохи опушені; листки неплідних гонів 3—6,5 *см* завд., 2,5—3,5 *см* завш.; листки квітконосних гілочок 1,5—2,5 *см* завд., 10—15 *мм* завш. (лише іноді вони досягають розміру листків неплідних гонів). Квітконосні гілочки, разом із щитковидним суцвіттям, 4—19 *см* завд. Суцвіття 2—3 *см* завд., складається з 8—22 квіток. Квітконіжки 10—20 *мм* завд. Пелюстки широко-оберненояйцевидні, 4,5—5 *мм* завд., жовтуватобілі. Тичинки значно довші за пелюстки. Стовпчик відходить від черевного боку зав'язі. Чашолистки при плодах відігнуті назовні. Листянки 3—4 *мм* завд., трохи опушені. ♄. Цв. V—VI.

Scopoli, Fl. Carn., ed. II, vol. I (1772) 349, t. 22. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 390.

— *S. chamaedryfolia* Jacq., Hort. Vind., II (1873), 66, t. 140, non L.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, Fig. 1007.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 442! Fl. hung. exsicc., № 242! Pl. polon. exsicc., № 337!

По скелях, у чагарниках, на порубах, у світлих лісах. — Поширена в Карпатах.

Рис. 4. Таволга в'язолиста — *Spiraea ulmifolia* Scop.

1 — гілка з квітками; *2* — гілочка з плодами; *3* — збірний плід.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн., Богдан (Барбарич А. та О.), ліс по г. Бербенеску (!!, Кот.!). — Дрогобицька обл. (Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. Polsk. (1924) 347). — **Пр.Л.** Станіславська обл. (там же).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр. (півд. ч.).

Загальне поширеиня. Середня Європа (півд. ч.), Балкани (півн. ч.), Карпати.

Примітка. Після перегляду великого гербарного матеріалу з Західної Європи ми не можемо поділити думку А. І. Пояркової про те, що *S. ulmifolia* Scop. є синонімом *S. chamaedryfolia* L.

Наша карпатська рослина відрізняється від *S. chamaedryfolia* L., що описана з Сибіру, завжди спрямованими догори гонами, більшим розміром листків, іншою їх формою; вона має свій район поширення і, безумовно, є самостійним видом.

1416[1] (8). S. chamaedryfolia L. — **Таволга дубровколиста.** Подібна до попереднього виду, але добре відрізняється від нього меншою

висотою, 0,8—1,5 *м* завв., дуговидно зігнутими, розлогими, здебільшого спрямованими донизу і коротшими гонами, меншим розміром листків, що мають форму від ланцетних до еліптичних, і більш розлогим суцвіттям. ♄. Цв. VI.

Рис. 5. Таволга дубровколиста — *Spiraea chamaedryfolia* L.

1 — гілочка з квітками; *2* — квітка.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 489. Пояркова в Фл. СССР, IX, 291.

В УРСР зустрічається лише в культурі як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Сибір; Середня Азія.

Загальне поширення. Західний і Східний Сибір, Середня Азія, Монголія.

Підрід 2. **Protospiraea** Nakai.

Суцвіття розвивається на кінцях довгих, улиснених молодих (цьогорічних) гонів, що виходять безпосередньо від основи куща або від старих гілок.

Секція 1. **Spiraria** Sér. Квітки в довгастих, пірамідальних або овально-циліндричних волотюватих суцвіттях.

Види цієї секції на Україні зустрічаються лише в культурі.

1416[2] (9). S. salicifolia L. — **Таволга верболиста.** Рослина 1—2 *м* завв., з яснокоричневими, гладенькими, голими або трохи опушеними, звичайно простими, густо улисненими гонами. Листки довгастоеліптичні або еліптично-ланцетні, 3,5—8 *см* завд., 1—3 *см* завш., до верхівки загострені, до основи звужені в короткий, 2—6 *мм* завд., черешок, голі

або трохи опушені (особливо помітне опушення зі спіднього боку по середній жилці), по краю майже від основи дрібнопилчасті. Квітки у верхівкових волотюватих, пірамідальних або овально-циліндричних, звичайно густих суцвіттях, 6—12 *см* завд. Вісь суцвіття, як і коротенькі (2—3 *мм* завд.) квітконіжки та гіпантій, вкрита (то густіше, то рідше) жовтуватими тоненькими і короткими волосками. Пелюстки 3,5—4 *мм* завд. Тичинки вдвоє довші за пелюстки. Стовпчик відходить від верхівки спинного боку зав'язі, відігнутий назовні. Листянки гладенькі, голі. ♄. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 489. Ledeb., Fl. Ross., II, 1 (1844) 15. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 390. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 314. Пояркова в Фл. СССР, IX, 286.

Рисунки: Polivka, Domin a Podpěra, Kl. k úpl. květ. republ. českoslov. (1928) 254, obr. 425. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, Fig. 1012.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1216! Fl. hung. exsicc., № 241! Pl. polon. exsicc., № 336!. Fl. polon. exsicc., № 428!. Fl. austro-hung. exsicc., № 2415!

Розводиться в садах і парках по всій УРСР як декоративна рослина. Часто зустрічається як здичавіла по берегах річок і у вологих лісах Карпат і західних областей УРСР. (Szaf., Kulz., Pawl., Rosl. polsk. (1924) 347.

Поширення по СРСР. У дикому стані: Аркт.: Анад.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Камч., Зее-Бур., Удськ., Уссур., Сах.

Загальне поширення. Середня Європа: від Верхньої Угорщини і Чехословаччини до Литовської РСР і західної частини УРСР; Японія, Китай, Арктика, Західний і Східний Сибір, Далекий Схід. Наводиться для Аляски.

Господарське значення. Широко культивується на всій території СРСР як декоративна рослина; особливо ціниться відміна з великими блідорожевими квітками — *var. grandiflora* C. Koch.

1416³ (10). S. japonica L. — **Таволга японська.** Рослина до 1,5 *м* завв., з шерстисто або павутинясто опушеними гілками. Листки яйцевидні до довгастоланцетних, до 11 *см* завд., молоді — червонуваті, пізніше зверху темнозелені, знизу яснозелені, опушені або голі, майже від основи залозисто-2-пилчасті. Суцвіття плоске, опушене. Пелюстки карміновочервоні, до 2 *мм* завд. ♄. Цв. VII—VIII.

L. fil., Suppl. (1781) 262.

— *S. callosa* Thunb., Fl. Jap. (1784) 209. — *S. Fortunei* Planch. in Fl. des Serr., IX (1853—1854) 35.

Культивується як декоративна рослина, особливо часто в Закарпатській обл.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. В дикому стані — Японія.

1416⁴ (11). S. Douglasii Hook. — **Таволга Дугласа.** Рослина до 2 *мм* завв., з сіроопушеними або зовсім голими, в молодому стані жовтуватосірими, згодом червонуватокоричневими гілками. Листки від довгастояйцевидних до яйцевидно-ланцетних, 4—9 *см* завд., на верхівці тупі або гострі, посередині нерівно-гостропилчасті, зісподу білоповстисті. Суцвіття довгасте, вузьке, густе, густопухнате. Квітки ясно- або темнорожеві. Плодики зближені своїми верхівками. ♄. Цв. VIII—IX.

Hook., Fl. Bor. Am., I (1833) 172.

Культивується як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. В дикому стані — Північна Америка.

1416⁵ (12). S. alba Du Roi. — **Таволга біла.** Рослина 1—2 *м* завв. Головні гілки стрункі. Листки від яйцевидних до ланцетних, нерівно зубчасті, на коротких черешках, зісподу яснозелені. Суцвіття до 25 *см* завд., широкопірамідальне, з майже горизонтально відігнутими нижніми галузками. Квітки білі. ♄. Цв. VII—VIII.

Du Roi, Harbk. Baumz., II (1772) 430.

Культивується як декоративний кущ.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. Північна Америка.

1416⁶ (13). S. prunifolia Sieb. et Zucc. — **Таволга сливолиста.** Рослина 1,5 *м* завв. Однорічні гілки густо м'яковолосисті. Листки довгастоеліптичні, гостропилчасті, до обох кінців загострені, здебільшого з 3—4 жилками, зісподу м'яковолосисті. Суцвіття здебільшого 5-квіткове. Квітки білі. Тичинки ледве дорівнюють половині довжини пелюсток. ♄. Цв. IV—V.

Sieb. et Zucc., Fl. Jap., I (1843) 131.

Культивується як декоративний кущ (найчастіше розводять форму з повними квітками).

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. В дикому стані — Китай.

Рід 401. Горобинник — Sorbaria A. Br.

A. Br. in Aschers., Fl. Brandenb. (1864) 177.

Квітки в кінцевих пірамідальних або овальних волотях, двостатеві. Чашолистків та пелюсток по 5, тичинок 40—50, маточок 5, при основі між собою зрослих, супротивних чашолисткам; насінини дрібні, нечисленні. — Кущі з непарно-пірчастими листками і ланцетними прилистками.

З 4 видів, що ростуть на території СРСР, в УРСР зустрічається 1.

1416⁷ (1). S. sorbifolia (L.) A. Br. — **Горобинник горобинолистий.** Рослина 2—3 *м* завв., дає густу кореневу поросль; молоді гони яснозелені, як і черешки листків та осі суцвіття, опушені, старі гілки темно- або яснокоричневі, частіше голі. Листки на черешках 1,5—6 *см* завд., довгастоеліптичні, 8—20(25) *см* завд., 5,5—13 *см* завш., складаються з 9(11)—23 овальних або ланцетних, довгозагострених, по краю подвійно зубчастих, по жилках трохи опушених, супротивних, 2,5—6,5 *см* завд., 0,5—2,5 *см* завш., листочків (кінцевий непарний листочок іноді біль-

ший за останні). Прилистки 8—12 *мм* завд., цілокраї або зубчасті. Суцвіття — складна густа волоть, 8—25 *см* завд., 3—13 *см* завш. Осі суцвіття, як і коротенькі (2—3 *мм* завд.) квітконіжки, частково прицвітні листочки та нижня частина гіпантію вкриті, крім простих рудуватих волосків, ще й короткими залозистими волосками. Зубці чашечки трикутні, близько 1 *мм* завд., при плодах відхилені. Пелюстки широкояйцевидні або майже округлі, 3—3,5(4) *мм* завд., жовтуватобілі. Тичинки в 2—2,5 раза довші за пелюстки, коричнюваті. Зав'язь густо вкрита волосками. Листянки довгастоциліндричні, близько 5 *мм* завд., прямостоячі, волосисті, зеленуватобурі, з крюковидно відігнутим назовні зубцем при верхівці. ♄. Цв. V—VII.

A. Br. in Aschers, Fl. Brandenb. (1864) 177. Пояркова в Фл. СССР, IX, 313. — *Spiraea sorbifolia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 490. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 316. — *Schizonotus sorbifolius* Lindl. ex Wall., Cat. (1830) 703. — *Basilima sorbifolia* Raf., New. Fl. Amer., III (1836) 75.

Зустрічається в садах і парках майже по всій УРСР як декоративний кущ.

Поширення по СРСР. Зах. Сибір: Обськ. (схід. ч. району); Схід. Сибір: Лен.-Кол. (півд. ч. району), Анг.-Саян. (півн. ч.), Даур.; Далек. Схід: Камч., Охот., Зее-Бур., Удськ., Уссур., Сах.

Загальне поширення. Монголія, Японія, Китай, Манчжурія, Корея, СРСР (схід. ч.).

Рід 402. Таволжник — Aruncus Adans.

Adans., Fam. pl., II (1763) 295.

Квітки дрібні, в колосовидних волотях. Чашолистків та пелюсток по 5. Тичинок в 3—6 разів більше, ніж пелюсток. Маточка з 3—5 плодолистків. — Дводомні, багаторічні, трав'янисті рослини з високими стеблами та міцними здерев'янілими кореневищами. Листки складні, 2—3-пірчасто-роздільні, без прилистків.

З 4 видів, що ростуть на території СРСР, 1 зустрічається в УРСР.

1417 (1). A. vulgaris Raf. — **Таволжник звичайний.** Кореневище товсте, здерев'яніле. Стебла прямі, 1—2 *м* завв., голі, на час цвітіння рослини коричневі. Листки 30—100 *см* завд. і 25—75 *см* завш., на довгих, до 30 *см* завд., черешках, складаються звичайно з 9 листочків, з яких 3—5 верхні — суцільні, сидячі або на коротеньких, 2—5 *мм* завд., черешках (черешок самого верхнього непарного листочка довший — 2—3 *см* завд.), останні 4—6 нижніх листочків на довгих, 3—5 *см* завд., черешках, пірчасто- або 2-пірчасто-роздільні на 3—7 сидячих або коротко черешкових часток; кінцеві частки листочків також на черешках 2—3 *см* завд.; всі частки листків овальні, широко- або довгастояйцевидні, 2,5—14 *см* завд., 1,5—7,5 *см* завш. (кінцеві непарні частки звичайно найбільші), довгозагострені, по краю подвійно гострозубчасті, при основі клиновидні, рідше серцевидні, часто нерівнобокі, зі спіднього боку по виступаючих жилках трохи опушені. Суцвіття — складна розлога волоть, 35—55 *см* завд., що складається з густих, колосовидних (чоловічі квітки) або рідших (жіночі квітки), прямостоячих чи трохи пониклих грон 5—10(15) *см* завд.; осі суцвіття більш або менш опушені. Чашолистки трикутні, загострені, близько 6,5 *мм* завд.; пелюстки чоловічих квіток овальні або клиновидні, при верхівці заокруглені, 1,5—2 *мм* завд., 1—1,2 *мм* завш., жовтуватобілі. Тичинок 20—30. Пелюстки жіночих квіток оберненояйцевидно-клиновидні, при верхівці округлі, 1,2—1,5 *мм* завд., білі. Листянок 3(5), довгастих, 2,5—3 *мм* завд., з відхиленим назовні вістрячком, при верхівці темнокоричневих, голих, пониклих, на коротеньких, 1—1,5 *мм* завд., квітконіжках. Насінини лінійно-ланцетні, близько 2 *мм* завд., коричневі. ♃. Цв. VI—VIII, пл. VIII—IX.

Raf., Sylva Tell. (1838) 152. Пояркова в Фл. СССР, IX, 310.

— *Spiraea aruncus* L., Sp. pl., ed. I (1753) 490. — *Aruncus silvester* Kostel. in Ind. horti Prag. (1844) 5. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 316.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV$_2$, Tab. 145, Fig. 1 (a—c) et S. 671, Fig. 1004.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 33! Fl. austro-hung. exsicc., № 2416 sub. *A. Aruncus!*

По лісах, чагарниках, порубах. — Поширений в Закарпатській та західних областях УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород (Дженюк!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Перечинський рн, полонина Рівна, на північ від с. Лумшур (Гринь!, Кот.!, !!); Тур'ї Ремети, г. Пікуй (Косець!); Великоберезнянський рн, вище с. Чорноголов (Гринь!); Хустський рн, Данилове (Гринь!); Рахівський рн, г. Піп-Іван, окол. Берлебаш та Ясині, хр. Свидовець (Барбарич А. та О.!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Яремчанський рн, ст. Ворохта, схили до р. Озерної (Катіна!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.). — Почаїв (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Окол. Кам'янця-Подільського (Маковецький). — **П.Л.-С.** Київська обл.: окол. Києва та Білої Церкви (Андрж., Шмальг.). — Хмельницька обл.: окол. Хмельницького (Рогов.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина СРСР (захід), Кавказ.

Господарське значення. Декоративна рослина.

Рід. 403. Екзохорда — Exochorda Lindl.

Lindl. in Gard. Chron. (1858) 925.

Квітки в китицях, великі, білі, п'ятичленні, полігамно дводомні або однодомні; гіпантій оберненоконічної форми; чашечка при плодах опадає. Тичинок 15—25; маточок 5, зав'язі з 2 насінними зачатками, що майже цілком зростаються між собою. Плід коробочкоподібний, з 5 зрослих, сплюснутих з боків, здерев'янілих листянок, що розкриваються по шву і містять по 1 крилатій насінині. — Кущі з суцільними, цілокраїми або при верхівці зубчастими листками без прилистків.

З 2 видів, що ростуть на території СРСР, в УРСР зустрічається в культурі 1 вид.

1417[1] **(1). E. Alberti** Regel. — **Екзохорда Альберта.** Рослина 2,5—4 *м* завв. Молоді гони голі, червонястобуруваті; старі гілки сіруватобурі. Листки яснозелені, голі, обернено-довгастоовальні або ланцетні, 2,5—5,5 *см* завд., 1,5—2,6 *см* завш., до основи звужені, при верхівці короткозагострені або тупі, з коротеньким хрящуватим вістрячком, на черешках 2—5(10) *см* завд. Суцвіття 3—8 *см* завд., розміщені в пазухах листків, голі, зі скупченими квітками. Гіпантій з 10 ребристими жилками. Чашолистки короткі, округло-трикутні. Віночок 2,8—4,5 *см* в діам.; тичинок 25; стовпчики вільні, прямостоячі або відхилені назовні; плоди 12—17 *мм* завд., на коротких, 1—3 *мм* завд., плодоніжках (у найнижчих з них плодоніжки до 5—10 *мм* завд.). Насінини плоскі, овальні, крилаті. ♄. Цв. IV—VI.

Regel in Acta Horti Petrop., VIII (1884) 696. Пояркова в Фл. СССР, IX, 316.

Рисунки: Regel, ц. м., tab. XIII.

Розводиться в садах як декоративний кущ.

Поширення по СРСР. Серед. Азія: Пам.-Ал. (схід. ч.).

Загальне поширення. Ендем Середньоазіатської частини СРСР.

ПІДРОДИНА 2. **POMOIDEAE** FOCKE.

Гіпантій бокаловидний, глековидний або майже трубчастий. Чашолистків і пелюсток по 5. Тичинок від 5 до 25, здебільшого 20. Плодолистків 2—5, вони зростаються з внутрішньою стінкою порожнистої осі квітки, яка стає пізніше м'ясистою, утворюючи несправжній плід. — Дерева або кущі з простими лопатевими або пірчастими листками; листки з прилистками.

Рід 404. Кизильник — Cotoneaster Medik.[1]

Medik., Gesch. d. Bot. (1793) 85.

Квітки дрібні, у волотюватих або щитковидних суцвіттях, зрідка поодинокі або зібрані по 2—3 в пазухах листків. Чашолистків 5, вони залишаються при плодах. Пелюсток 5, на верхівці округлих, до основи звужених, білих або червоних. Тичинок 20. Маточка з 2—4(5) плодолистків, які зовнішнім боком зростаються з гіпантієм. Плоди дрібні, з 2—4 кісточками, б.-м. зануреними у м'якоть і зверху прикритими чашолистками. — Кущі, зрідка невеликі дерева. Листки чергові, суцільні, цілокраї. Прилистки вузьколанцетні, загострені.

З 10 видів, які наводяться для флори СРСР (переважно для півд. і схід. її районів) в УРСР дико росте 2.

---

1. Квіток здебільшого багато в китицевидних або щитковидних суцвіттях. Стиглі плоди чорні, з білуватим нальотом . . . . . **(1). К. чорноплодий — C. melanocarpa** Lodd.
— Квітки по 1—3 в пазушних пучках. Стиглі плоди червоні . . . . . **(2). К. цілокраїй — C. integerrima** Medik.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

1418 (1). C. melanocarpa Lodd. — **Кизильник чорноплодий.** Рослина 0,4—1,5 (2) *м* завв., з голими, блискучими, червонуватобурими старими й тонкими, повстисто-волосистими молодими гонами. Листки на коротких, 2—5(6) *мм* завд., густоволосистих черешках, яйцевидні або еліптичні, 1,5—5,5 *см* завд., 1—4 *см* завш., на верхівці округлі, тупі, частіше з мілкою виїмкою або ж з коротесеньким, до 1 *мм* завд., вістрячком, з верхнього боку темнозелені, голі або розсіяноволосисті, зі спідного — густо білоповстисті. Прилистки вузьколінійні, 2—4 *мм* завд., голі або трохи опушені. Квітки по 2—12(15) в пазушних, пониклих, волотюватих або щитковидних суцвіттях, з б.-м. довгою, розсіяноволосистою або густоповстистою віссю. Квітконіжки 5—18 *мм* завд., як і гіпантій, голі або незначно опушені. Чашолистки широкотрикутні, 1,5—2 *мм* завд., по краю війчасті або голі. Пелюстки округлі, 3—4 *мм* завд., білі, наприкінці цвітіння блідорожеві. Тичинок 20, з лінійними нитками. Стовпчиків 2—3, вони відходять від верхівки зав'язі. Плоди обернено-яйцевидно-кулясті, 6—9 *мм* завд., нестиглі — буруваточервоні, стиглі — чорні з білуватим нальотом. Кісточок у плоді (2)3, зовні опуклих, 3,5—5 *мм* завд. ♄. Цв. V—VII.

Lodd., Bot. Cab., XVI (1829) sub tab. 1531. Пояркова в Фл. СССР, IX, 320. — *Mespilus Cotoneaster* L., Sp. pl., ed I (1753) 479, p.p. — *Cotoneaster vulgaris* Ledeb., Fl. Ross., II, 1 (1844) 92, p.p. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 348.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1469 і № 1470! Герб. фл. УРСР, № 69!. Fl. polon. exsicc., № 949 (sub *S. nigra* Wahlb.)! Fl. exsicc. reipubl. bohem.-sloven., № 128!

По кам'янистих схилах, крейдяних, вапнякових і гранітних відслоненнях, у чагарниках. — Розсіяно майже по всій УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Бистриця (Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polsk. (1924) 376). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Рахівський рн, схили г. Петрос (Брадіс, Зап'ятова!). — **Р.-О.Л.** окол. Львова (Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polsk. (1924) 376). — **П.П.** Київ (Рогов.!). — Житомирська обл.: Житомир; Новоград-Волинський; Олевськ (Рогов., Воробйов!); Житомирський рн, с. Денищі, Тригірський ліс (Гринь!). — **В.Л.-С.** Наводиться для Волині (Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polsk. (1924) 376). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Скалатський рн, Жеребки (Волощак!). — Хмельницька обл.: Городецький рн, між селами Кремінна і Лісоводи (Кот.!); Кам'янець-Подільський (Рогов.). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський; Ямпіль (Рогов.). — Одеська обл.: Котовськ (Рогов.); Піщаиський рн, Перейма (Пач.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Косець!). — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський (Рогов.). — Окол. Вінниці (Борисевич). — Житомирська обл.: Бердичів (Рогов.). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Зміїв (Шмальг.). — **Д.Л.-С.** Часто. — **П.З.-Л.С.** Досить часто по ріках Південному Бугу, Інгулу та Інгульцю. — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Ново-Псковський рн, Осинівка і Закотне (Таліев!, Ширяев!). — Дніпропетровська обл.: Синельниківський рн, лівий берег р. Дніпра (Кот.!). — Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Липа!); Будьоннівський ри, схили над Кальміусом (Лавр.!); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Висоцький). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, с. Карла Маркса (!). — **П.З.С.** Досить часто по ріках Південному Бугу, Інгулу та Інгульцю. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: о-в Хортиця (Сидоров).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Заволз.; Кавказ: всі райони, за

винятком Тал.; Зах.-Сибір: Обськ. (півд. ч.), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Лен.-Кол. (півн. ч.), Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Зее-Бур. і Уссур. (зрідка); Серед. Азія: Арал.-Касп. (півн. ч.), Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан. (в Талаському Ала-тау і Ферганському хр.), Пам.-Ал. (на півн. схилах Алаю).

Загальне поширення. Середня Європа, північно-західний Китай, Східний Туркестан, Північна Монголія, Манчжурія (зрідка), Європейська частина СРСР, Кавказ, Західний і Східний Сибір, Далекий Схід, Середня Азія.

Господарське значення. Декоративна рослина. Придатна для залісення кам'янистих схилів.

1419 (2). C. integerrima Medik. — **Кизильник цілокраїй.** Рослина 1—2 *м* завв., з розлогою широкою кроною, густо опушеними молодими та голими, чорнуватобурими старими гонами. Листки широкояйцевидні або майже округлі, (1)1,5—3(4) *см* завд., (0,5)1—2(2,7) *см* завш., короткозагострені, з хрящуватим вістрячком при верхівці, зверху темнозелені, голі або лише по жилках трохи опушені, зісподу білувато- або сіруватоповстисті. Квітки по (1)2—4(5) в пониклому грановидному суцвітті; квітконіжки, як і вісь суцвіття, трохи повстисті. Гіпантій голий. Тичинок 20; маточок 3—4. Стовпчик відходить вище середини, рідше від середини зав'язі. Стиглі плоди пурпуровочервоні, голі, матові, кулястої або майже яйцевидної форми, 8—11 *мм* завд.; з (2)3—4 кісточками. ♄. Цв. V—VI.

Medik., Gesch. d. Bot. (1793) 85, p.p. Пояркова в Фл. СССР, IX, 323. — *Mespilus Cotoneaster* L., Sp. pl., ed. I (1753) 479, p.p. — *C. vulgaris* Lindl. in Trans. Linn. Soc., XIII (1821) 101.

Видані зразки: Fl. Roman. exsicc., № 52!. Fl. exsicc. reipubl. bohem.-sloven., № 127.

По кам'янистих схилах, скелях. — Наводиться для високогір'я Карпат.

Зак.Л. і **К.Л.** Закарпатська обл. Polivka, Domin a Podpěra, Kl. k úpl. květ. republ. Československ. (1928) 310. — **Пр.Л.** Станіславська і Дрогобицька обл.: Szaf., Kulcz, Pawl., Rosl. polsk. (1924) 377.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Крим; Кавказ: Передкавк., Зах., Півд. (зрідка) і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Північна Європа (захід. її ч.), Карпати, Крим, Кавказ.

Рід 405. Айва — Cydonia Mill.[1]

Mill., Gard. dict., ed. VIII (1768).

Квітки поодинокі, великі, двостатеві. Тичинок 20; зав'язь 5-гнізда, утворена з 5 плодолистків, що зрослися між собою і зовсім занурені у гіпантій. У кожному гнізді багато насіннєвих зачатків. Стовпчиків 5. Плід великий, насінини з ослизлою оболонкою. — Невисокі дерева або кущі, з простими суцільними листками.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

До роду *Cydonia* Mill. належить лише 1 вид, який у нашій флорі зустрічається виключно в культурі.

1419[1] (1). C. oblonga Mill. — **Айва довгаста,** айва звичайна. Деревце або кущ, 1—8 *м* завв., з тонкою голою корою на стовбурі і старих гілках та з шерстисто-повстистими молодими гонами. Листки яйцевидні, округло-яйцевидні або овальні, цілокраї, при верхівці загострені або тупі, з коротесеньким кінцевим вістрям, біля основи округлі або невиразно серцевидні, інколи трохи нерівнобокі, 2,5—7(10) *см* завд., 2—5(7,5) *см* завш., зісподу сіруватоповстисті, зверху голі, темнозелені; молоді листки зверху трохи павутинясті. Черешки 1—2 *см* завд., густоповстисті. Прилистки обернено-довгастояйцевидні, 6—10 (12) *мм* завд., 3—5(6) *мм* завш., розсіяноволосисті, по краю залозисто-зубчасті. Квітки великі, поодинокі на кінцях численних бокових, до верхівки улиснених гілочок. Квітконіжки 3—5 *мм* завд., як і гіпантій, густо білоповстисті. Чашолистків 5, овальних або загострено-довгастояйцевидних, 8—17 *мм* завд., 5—8 *мм* завш., вони густо опушені, особливо з зовнішнього боку, по краю залозисто-зубчасті, під час цвітіння відігнуті назад, залишаються при плодах. Пелюсток 5, оберненояйцевидних, 20—35 *мм* завд., 18—20 *мм* завш., білих або блідорожевих. Тичинок 20, розміщених в 3 ряди; пилки їх 10—12 *мм* завд., при основі густошерстисті і здавлені вистунами коломаточного диску. Стовпчики 8—10 *мм* завд., при основі волосисті. Плоди кулясті або грушовидні, в молодому стані повстисті, стиглі — голі, жовті, інколи збоку червонуваті, на смак терпкі, пахучі. Насінин в кожному гнізді зав'язі 15—20, оберненояйцевидних, трохи гранчастих, до 10 *мм* завд., червоних або буруватофіолетових. ♄, ♄. Цв. V—VI.

Mill., Gard. dict., ed. VIII (1768). Гроссг., Фл. Кавк., IV (1934) 285. Пояркова в Фл. СССР, IX, 334.

— *Pyrus cydonia* L., Sp. pl., ed. I (1753) 480. — *Cydonia vulgaris* Pers., Synops. pl., III (1807) 40. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 351.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, Fig. 1024—1026 і Tab. 145, Fig. 4.

Культивується в садах майже по всій УРСР, але частіше в південних та південно-західних районах.

Поширення по СРСР. Кавказ: Зах. і Схід. Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк., Тал.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм. (Копет.-Даг., ущ. Айдере). В більш північних районах культивується.

Загальне поширення. Кавказ, Мала Азія, Північний Іран, Середня Азія. В Європі культивується.

Господарське значення. Культивується заради плодів, вага яких досягає 2 *кг*. Плоди айви являють собою дуже цінну сировину для кондитерської і консервної промисловості. Вони містять в собі багато пектину і є цінним матеріалом для виготовлення желе, повидла, варення високої якості, цукатів, компотів тощо. З соку айви, змішаного з соком яблук і груш, виготовляють висококислене вино. Насіння айви використовується в медицині для виготовлення проносних і пом'якшувальних ліків, а слиз з насіння — як зовнішньо-обволікаючий і освіжаючий засіб.

Айва розводиться також як декоративна рослина. Відомі такі культурні форми айви:

f. marmorata (Dipp.) C. K. Schn. — строкатолиста форма;

f. pyramidalis (Dipp.) C. K. Schn. — пірамідальна форма.

Деревина айви білуватого кольору, дуже добре ріжеться і використовується для виготовлення різних дрібних виробів. Айва використовується також як підщепа для карликових форм груші, яблуні, японської мушмули та ін.

За прикладом І. В. Мічуріна айву звичайну особливо широко використовують як підщепу для груші. Груша, привита на айві, росте низеньким деревцем, рано починає плодоносити, дає великі смачні плоди. Шляхом селекційної переробки південних сортів айви виведені зимостійкі сорти, що широко використовуються як підщепа в карликовому плодівництві північних районів. Наприклад, айва північна, виведена І. В. Мічуріним, легко культивується в Мічурінську, під Москвою, в м. Калініні і являє собою чудову підщепу для груші та легко розмножується живцюванням.

Культурні сорти айви можна розділити на дві групи:

1. Яблуковидна айва — з кулястими плодами, що нагадують плід яблуні;

2. Грушовидна айва — з більш або менш видовженими плодами, що формою наближаються до плода груші.

На Україні найбільш відомі такі сорти з цих груп: Мамут, Фулер, Ананасна — з яблуковидної айви і Анжерська, Буржо, Чемпіон, Португальська, Грушовидна судакська, Константинопольська та ін. — з грушовидної айви.

Рід 406. Хеномелес — Chaenomeles Lindl.[1]

Lindl., Veg. Kingd. (1847) 560.

Квітки великі, по 2—6 в пазухах листків, двостатеві, з великою кількістю тичинок та 5 стовпчиками. — Колючі кущі з суцільними, черговими листками.

До цього роду належать 3 види, які дико ростуть в Японії та в Китаї.

1419[2] (1). Ch. japonica (Thunb.) Lindl. — **Хеномелес японська,** японська айва. Колючий кущ 1—3 *м* завв., з шерстисто опушеними молодими й голими старими гонами. Листки на коротких, 5—10 *мм* завд., черешках, яйцевидні або довгастояйцевидні, 2,5—7 *см* завд., 1,5—4,5 *см* завш., по краю дрібно-гострозубчасті, на верхівці округлі або трохи витягнуті, до основи поступово звужені, голі, блискучі, зверху темно-, зісподу яснозелені, взимку шкірясті, довго залишаються на дереві. Прилистки округло-яйцевидні, по краю зубчасті. Квітки на коротеньких, 2—3 *мм* завд., квітконіжках, зібрані по 2—6 в пазухах листків на коротких квітконосних гонах. Чашолистки 4,5—5 *мм* завд., цілокраї, тупі або трохи загострені, з зовнішнього боку, як і гіпантій, голі, з внутрішнього — незначно опушені, опадають у молодих плодів. Пелюстки криваво-червоні, 18—20 *мм* завд., з довгим, до 4 *мм* завд., нігтиком. Тичинок 40—50, вільних. Стовпчиків 5, при основі з'єднаних. Зав'язь з 5 плодолистків, з великою кількістю насіннєвих зачатків в кожному гнізді. Плоди кулясті, зелені, крапчасті, голі, значно дрібніші за плоди звичайної айви, середня вага їх близько 40 *г*. Насінин у гнізді багато, не слизистих. ♄. Цв. IV—V (іноді ще й восени).

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Lindl., Veg. Kingd. (1847) 560. — *Pyrus japonica* Thunb., Fl. Jap. (1784) 207. — *Cydonia japonica* Pers., Synops., II (1807) 40.

Культивується як декоративна і плодова рослина.

Поширення по СРСР. Поширена лише в культурі.

Загальне поширення. Манчжурія, Північно-Східний Китай, Японія.

Господарське значення. Культивується як декоративна рослина та заради плодів, що йдуть на виготовлення варення, повидла, джему, натуральних соків, вина, лікеру; їх також використовують у парфумерній промисловості.

Рід 407. Груша — Pyrus L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 479.

Квітки великі, двостатеві, у щитковидних суцвіттях. Чашечка з 5 трикутних листочків, рано опадає або залишається при плодах. Пелюсток 5, округлих, білих або блідорожевих. Тичинок 20—50. Зав'язь 5-гнізда, з 5 плодолистків, з'єднаних при основі і зовнішнім боком міцно зрослих з квітколожем; в кожному гнізді по 2 насіннєвих зачатки; стовпчиків 5, вільних, голих або трохи опушених. Плід грушовидний або округлий, соковитий, з великою кількістю кам'янистих клітин в м'якоті. — Дерева з черговими суцільними (зрідка пірчастими) листками і рано опадаючими прилистками.

З 20 видів, що дико ростуть в Європі та Азії, для флори СРСР наводиться 18 видів; на території УРСР дико росте лише 1 вид, другий зустрічається в культурі.

---

1. Листки овальні, майже округлі або широкоеліптичні, довжина їх не більше як в 2—2,5 раза перевищує ширину; черешки довгі, майже дорівнюють пластинці листка . . . . . **(1). Г. звичайна — P. communis** L.

— Листки від довго- і вузьколанцетних до широколанцетних, довжина їх в 3—4 рази більша за ширину, короткочерешкові або майже сидячі . . . . . **(2). Г. верболиста — P. salicifolia** Pall.

1420 (1). P. communis L. — **Груша звичайна.** Дерево 20—30 *м* завв., з розлогою кроною, у більшості випадків з колючими, голими чи трохи опушеними гілками. Листки на б.-м. довгих, 1,5—7 *см* завд.,

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

черешках; пластинки листків округлі або яйцевидні, 2,5—7,5 *см* завд., 1,5—5,2 *см* завш., по краю від основи або від середини дрібнопилчасті, зарубчасті або й цілокраї, на верхівці витягнуті в трикутний зубчик 2—4 *мм* завд., з коротеньким вістрячком, біля основи округлі або невиразно клиновидні; молоді листки густо павутинясто-опушені, особливо по краю й зісподу, пізніше опушення залишається лише по жилках і по краю у вигляді облямівки; старі листки майже зовсім голі, глянсуваті, темнозелені з верхнього і яснозелені зі спіднього боку (під час сушки чорніють). Прилистки лінійно-ланцетні, рано опадають. Квітки по 2—12 у щитковидному суцвітті. Квітконіжки 2,5—4 *см* завд., опушені або голі. Чашолистки трикутно-ланцетні, 5—8 *мм* завд., з обох боків разом з гіпантієм густо опушені. Пелюстки яйцевидні або округлі, 12—20 *мм* завд., 8—15 *мм* завш., з коротким, близько 1 *мм* завд., нігтиком, білі або блідорожеві. Тичинок 20—30, з червоними пиляками. Стовпчики майже однієї довжини з тичинками. Плоди грушовидні або округлі, 1,5—4 *см* завд., 1,5—2 *см* завш. ♄. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 479. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 351. Малеев в Фл. СССР, IX, 338.

— *P. achras* Gaertn., De fruct., II (1791) 44. — P. pyraster Borkh., Handb. Forstb., II (1803) 1287.

Рисунки: Попов в Тр. по прикл. ботанике, генетике и селекции, XXII, 3 (1929) 404, рис. 83. Васильев в Тр. по приклад. ботанике, генетике и селекции, VIII, 6 (1932) 338, рис. 8.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 946!

По світлих листяних лісах, у чагарниках, на узліссях. — Майже по всій УРСР; немає вказівок лише для **ПС.** Крім того, розводиться в садах.

Поширення в СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон., Причорн., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. та Півд. Закавк., Тал.; Серед. Азія: мабуть, лише здичавіло в Гірськ. Туркм., Аму-Дар., Пам.-Ал., Сир-Дар., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Мала Азія (півн. ч.), Північний Іран, Кавказ, Середня Азія.

Примітка. Ознаки груші звичайної дуже варіюють, особливо розмір, форма та смак плодів. Переважно за їх формою відрізняють 2 типи груші: *Achras* — з грушовидними плодами і *Pyraster* — з кулястими плодами. Ці 2 основні типи були описані як самостійні види, але, як показали пізніші дослідження, для цього немає ніяких підстав.

Культурні форми та сорти груші, які виведені безпосередньо від *P. communis* L. без гібридизації її з іншими видами, часто об'єднуються під назвою var. *sativa* DC. Це неколючі форми з більшими плодами, ніж у груші дикорослої.

Господарське значення. Плоди дикої груші терпкі, після лежання робляться солодшими; їх вживають у свіжому або сухому вигляді, а також варять з них компоти, квас та інші напої. Деревина груші щільна, міцна, добре полірується і тому використовується для виготовлення токарних і столярних виробів (оптичні прилади, лінійки, трикутники, духові інструменти тощо). Дика груша придатна для степового лісонасадження. Але найбільше значення дикої груші полягає

в тому, що вона є родоначальником культурних сортів груші, яких вирощується до 1500. Деякі з них, найбільш давні, походять безпосередньо від *P. communis* L., деякі одержані завдяки схрещуванню з іншими видами груші, в першу чергу передньоазіатськими. Велика кількість нових культурних сортів груші, виведених І. В. Мічуріним шляхом вегетативної і статевої гібридизації та акліматизації, росте тепер швидше, ніж дика груша (наприклад, Бере зимова Мічуріна, Бере козловська, Товстобіжка та ін.).

1420[1] (2). P. salicifolia Pall. — **Груша верболиста.** Дерево до 8—10 *м* завв. або кущ до 3—5 *м* завв., з дуже розгалуженими гілками і широкою кроною та численними колючками. Листки і гони вкриті густим сіруватобілим павутинястим опушенням із шовковистих волосків, яке повністю залишається до осені або з верхнього боку частково зникає; листки від довгасто- і вузьколанцетних до широколанцетних, майже сидячі або короткочерешкові, цілокраї або лише на верхівці зубчасті. Пиляки і чашечка густо опушені. Плоди округлі або широкогрушовидні, 1,5—2 *см* завд., нестиглі — опушені. ♄, ♄. Цв. IV.

Pall., Reise, III (1776) Anh. 734. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 352. Малеев в Фл. СССР, IX, 348.

Рисунки: Малеев в Фл. СССР, IX, 343, табл. XX, рис. 5.

В УРСР культивується як декоративна рослина в садах і парках.

Поширення по СРСР. Дико росте лише на Кавказі: Передкавк. (схід. ч.), Даг., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Ендем Кавказу.

Господарське значення. Декоративна рослина. Плоди можуть бути використані так само, як і плоди *P. communis* L. Має особливо велике значення як посухо- і морозостійка невибаглива до грунту рослина, завдяки чому може бути широко використана у степових районах для лісонасадження та як підщепа для виведення нових сортів.

Рід 408. Яблуня — Malus Mill.[1]

Mill., Gardn. Dict., ed. VIII (1768).

Квітки двостатеві, у зонтикоподібних китицях. Чашолистків 5, б.-м. трикутних. Пелюсток 5, довгастоеліптичних, з б.-м. довгими нігтиками, білих або рожевих (із зовнішнього боку інколи червоних), трохи опущених. Тичинок 20—50. Стовпчиків 5, при основі зрослих і здебільшого волосистих. Зав'язь 5-гнізда, в кожному гнізді її по 2 насіннєвих зачатки; насінини з коричневою оболонкою. Плід несправжній (яблуко), соковитий, без кам'янистих клітин. — Дерева до 10(30) *м* завв. або високі кущі. Листки чергові, суцільні, рідше лопатеві, черешкові, з рано опадаючими прилистками.

З 9 видів, що дико ростуть на території СРСР, у флорі УРСР зустрічаються лише 2; крім того, 4 види культивуються як плодові або декоративні дерева.

---

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

1. Чашечка залишається при плодах . . . . . 2.
— Чашечка не залишається при плодах . . . . . 5.
2. Чашолистки при плодах вільні, плоди із заглибленням при основі 3.
— Чашолистки зрослись при основі в трубочку; плоди з округлою основою . . **(4). Я. сливолиста — M. prunifolia** (Willd.) Borkh.
3. Культурні або здичавілі форми з чималими плодами (більшими за 3 *см* в діам.) . . . . **(3). Я. домашня — M. domestica** Borkh.
— Дикорослі форми з меншими плодами . . . . . 4.
4. Дорослі листки з обох боків голі, трохи блискучі . . . . . **(1). Я. лісова — M. silvestris** Mill.
— Дорослі листки принаймні зісподу б.-м. опушені . . . . . **(2). Я. рання — M. praecox** (Pall.) Borkh.
5 (1). Листки дрібно і гостро пилчасто-зубчасті, короткозагострені. Стовпчики значно довші за тичинки . . . . . **(5). Я. ягідна — M. baccata** (L.) Borkh.
— Листки гостро пилчасто-зубчасті, на верхівці довгозагострені. Стовпчики однакової довжини з тичинками . . . . . **(6). Я. сахалінська — M. sachalinensis** Juz.

1421 (1). M. silvestris Mill. — **Яблуня лісова.** Кущ або дерево до 10 *м* завв., з розлогими, здебільшого колючими, голими або в молодому стані трохи опушеними, гладенькими або злегка горбкуватими гілками темнокоричневого або сірого кольору. Листки 1,5—12 *см* завд., 1,2—7 *см* завш., широкояйцевидні або довгастояйцевидні, рідше широкоеліптичні або майже округлі, біля основи заокруглені або поступово клиновидно звужені, на верхівці раптово звужені в трикутний, загострений, трохи вбік спрямований зубець, що досягає 7—10 *мм* завд., по краю дрібно пилчасто-зубчасті, або зарубчасто-пилчасті, інколи подвійно пилчасто-зубчасті, з загостреними зубчиками, що закінчуються коротесеньким залозистим вістрячком. Молоді листки зверху і зісподу по жилках короткоповстисті, старі зовсім голі, блискучі або лише з верхнього, рідше й зі спіднього боку по жилках незначно опушені. Черешки 0,5—4,5 *см* завд., звичайно в 2 або й більше разів коротші за пластинки, повстисто-волосисті або голі. Прилистки довгасті, 2—12 *мм* завд., 0,5—2 *мм* завш., цілокраї, голі або ледве опушені, на тонесеньких черешках 0,5—2 *мм* завд. Квітки до 4 *см* в діам., у малоквіткових зонтиковидних суцвіттях на кінцях вкорочених гонів. Квітконіжки 1—2(2,5) *см* завд., голі або розсіяно опушені. Гіпантії голі або при основі опушені. Чашолистки 5—6(7) *мм* завд., загострено-трикутні, із зовнішнього боку майже голі, з внутрішнього — звичайно густо повстисто-волохаті, відігнуті назовні. Пелюстки (1,3)1,5—2 *см* завд., раптово звужені в коротенький нігтик, голі або зовні при основі трохи опушені, білі або рожеві; зовні звичайно темніші. Тичинки близько 10 *мм* завд., з жовтими пиляками. Стовпчики з головчастими приймочками, довші за тичинки, при основі зрослі, розсіяно опушені або зовсім голі. Плоди кулясті або округло-яйцевидні, 1,8—2,5 *см* завд. і завш., жовтозелені, іноді червоніючі, на смак дуже кислі. ♄, ♄. Цв. IV—V(VI).

Mill., Gardn. Dict., ed. 8 (1768) 1. Юзепчук в Фл. СССР, IX, 359.
— *M. communis* var. *silvestris* Beck., Fl. Nied.-Oesterr. (1890) 750. — *Pyrus malus silvestris* L., Sp. pl., ed. I (1753) 479.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXV (1914) 111.
Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 947!

По світлих широколистяних і мішаних лісах, узліссях, у чагарниках. — В карпатських і прикарпатських лісах, на Поліссі і в Лісостепу досить часто, в Степу зрідка.

Зак. Л. Закарпатська обл.: піднімається на висоту до 500 *м* (Polivka, Domina Podpěra. Kl. k úpl. květ. republ. Československ. (1928) 311). — **К. Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С.** (півн.-захід. ч.), **П.Л.-С.** (особливо багато), **Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Досить часто. — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Катеринівка по р. Кодимі (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** На північ від р. Дінця досить часто; низ рік Самари і Ворскли, зрідка. — **П. З. С.** Миколаївська обл.: Привільнянський рн, х. Архангельський, по р. Громоклії (Пач.); окол. Миколаєва (мабуть, здичавіло). — **Л.З.С.** і **П.С.** Вказівок немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Ниж.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам.; Кавказ: Даг.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Кавказ.

Господарське значення. Плоди *M. silvestris* Mill., як і інших дикорослих видів яблуні, надто кислі і в свіжому вигляді в їжу майже не вживаються; їх використовують переважно на кондитерські вироби (желе, повидло). Завдяки своїй морозостійкості *M. silvestris* широко використовується для виведення шляхом гібридизації нових культурних сортів, цінних для північних районів; сіянці яблуні лісової використовуються як підщепа для культурних сортів.

1422 (2). M. praecox (Pall.) Borkh. — **Яблуня рання.** Розлогогіллясте дерево до 10 *м* завв. або високий кущ з гладенькими гілками, що інколи несуть на собі колючки. Річні гони спочатку повстисто-волосисті, пізніше майже голі, червонуватокоричневі, дворічні — зовсім голі, сіруватокоричневі. Листки на тонких, борозенчастих, здебільшого густо, інколи незначно опушених черешках, 0,5—3,5(5) *см* завд., широкояйцевидні, довгастояйцевидні або еліптичні, 2—9(10) *см* завд., 1—5 *см* завш., біля основи округлі або клиновидно звужені, на верхівці округлі і раптово, рідше поступово, звужені в коротенький, загострений зубець, по краю дрібно і гостро пилчасто-зубчасті або подвійно пилчасті, інколи зарубчасто-пилчасті, з загостреними зубчиками; зверху листки в молодому стані розсіяно опушені, пізніше голі або опушені лише по жилках, темнозелені, зісподу густоповстисті, яснозелені. Прилистки довгасті, 2,5—8 *мм* завд., 1—1,5(2) *мм* завш., на тоненьких черешках, близько 1,5 *мм* завд., цілокраї або з кількома зубцями по краю. Квітки 4—5 *см* в діам., на повстисто-волосистих квітконіжках 1—3 *см* завд., зібрані по 3—5(7) на кінцях вкорочених гонів у прямостоячі зонтиковидні суцвіття. Чашолистки трикутно-ланцетні, 5—7 *мм* завд., з голою, загостреною верхівкою, відігнуті назовні, разом з гіпантієм густо білоповстисті,

з внутрішнього боку інколи менш опушені або й голі. Пелюстки 12—18(20) *мм* завд., 6—14 *мм* завш., широко-оберненояйцевидні або довга-

Рис. 6. Яблуня рання — *Malus praecox* (Pall.) Borkh.
1 — гілка з квітками; *2* — гілка з плодами.

сто-оберненояйцевидні, на верхівці округлі, до основи раптово звужені в коротенький нігтик, білі або блідорожеві, із зовнішнього боку звичайно темніші. Стовпчики голі або від основи до середини повстисто-волосисті, майже однакової довжини з тичинками або трохи довші за них. Плоди 2—2,5 *см* в діам., частіше кулясті, інколи трохи видовжені,

жовті; плодоніжки злегка повстисто-волосисті, майже однакової довжини з плодами. ♄, ♄. Цв. IV—V.

Borkh., Handb. Forstb., II (1803) 1271 saltem quoad nomen. Юзепчук в Фл. СССР, IX, 360.

Pyrus praecox Pall., Fl. Ross., I (1784) 22 excl. syn. — *P. malus* auct. pl. Fl. Ross. saltem p.p.

Рисунки: Фл. СССР, ц. м., табл. XXII, рис. 1,а—с.!

По листяних, мішаних лісах, чагарниках, схилах балок і берегах річок. — Розсіяно майже по всіх південно-східних районах УРСР.

З.П. (схід. ч.), **П.П.**, **Л.П.**, **З.Л.-С.**, **П.Л.-С.**, **Л.Л.-С.**, **Д.Л.-С.**, **П.З.-Л.С.**, **Л.З.-Л.С.**, **П.З.С.** та зрідка **Л.З.С.** **Для П.С.** вказівок немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (півд.-схід. ч.), Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Крим.

Загальне поширення. Ендем Європейської частини СРСР.

Господарське значення. Плоди використовують на кондитерські вироби. Як посухостійка рослина використовується для виведення шляхом гібридизації нових культурних сортів яблунь. Придатна для степового лісонасадження.

1422[1] (3). M. domestica Borkh. — **Яблуня домашня.** Дерево до 10 *м* завв. (іноді й вище), з міцними розлогими гілками. Листки на коротких опушених черешках, здебільшого широко- або довгастояйцевидні, тупі або короткозагострені, при основі округлі, по краю зарубчасто-пилчасті, з обох боків, але густіше зі спіднього, опушені. Квітки в малоквіткових зонтиковидних суцвіттях, на коротких, білоповстистих квітконіжках. Пелюстки майже червоні. Гіпантій і чашечки завжди густоповстисті. Плоди мають більше ніж 3 *см* в діам., на коротеньких плодоніжках. ♄. Цв. IV—V.

Borkh., Handb. Forstb., II (1803) 1272. Юзепчук в Фл. СССР, IX, 365. — *M. pumila* var. *domestica* **Schneid.**, Ill. Handb. Laubholzk., I (1906) 715. — *M. dasyphylla* var. *domestica* **Koidz.** in Acta Phytotax. et Geob., III (1934) 189. — *Pyrus malus* **L.**, Sp. pl., ed. I (1753) 479.

Культивується багато сортів її в садах по всій УРСР, нерідко дичавіє.

Загальне поширення. Культивується в усіх країнах світу.

Примітка. Під назвою *M. domestica* об'єднано велику кількість культурних форм, які походять від різних диких видів яблунь. Деякі з них уже мають в літературі свої бінарні назви (наприклад, *M. pumila* **Mill.** — Райська яблуня, *M. frutescens* **Medik.** — Дусен, *M. astrachanica* **Dum.-Cours.** — Астраханська, *M. costata* **Hort.** — Кальвіль, *M. conocarpa* **Hort.** — Розмарин та ін.), інші ще не мають назв. Значно збагатив список сортів яблуні домашньої І. В. Мічурін.

Господарське значення. Плоди *M. domestica* мають у своєму складі необхідні для організму людини вітаміни, цукри, яблучну кислоту, білкові речовини і танін, завдяки чому вживаються як у свіжому, так і в сухому вигляді та широко використовуються в харчовій і кондитерській промисловості.

1422[2] (4). M. prunifolia (Willd.) Borkh. — **Яблуня сливолиста.** Дерево 5—10 *м* завв., з густо опушеними молодими і голими, червонувато- або сіруватокоричневими старими гілками. Листки 2—8,5 *см* завд., 1,5—3 *см* завш., еліптичні, широкояйцевидні або вузькояйцевидні, при верхівці раптово загострені в зубець, що досягає 7—12 *мм* завд., при основі клиновидні або округлі, по краю дрібнопилчасті, зісподу спочатку розсіяноволосисті, згодом голі або опушені лише по жилках. Черешки тонкі, 1—5 *см* завд., в 3 або й більше разів коротші за листки, рідше дорівнюють їм. Прилистки довгасті, до верхівки загострені, 6—8 *мм* завд., 1,5—3 *мм* завш., цілокраї або з кількома зубцями з боків, на тонесеньких черешочках 1—2 *мм* завд. Квітки 3,5—4 *см* в діам., по (2)4—7 в зонтиковидних суцвіттях на кінцях вкорочених гонів. Квітконіжки 2,5—4 *см* завд., більш або менш повстисто опушені, при плодах майже голі. Гіпантій білоповстистий. Чашолистки ланцетні, довгозагострені, 5—7(8) *мм* завд., голі або з внутрішнього боку (дуже рідко також і з зовнішнього) повстисто-волосисті, відігнуті, при основі зрослі в коротеньку трубочку, залишаються при плодах. Пелюстки 12—20 *мм* завд., 7—10 *мм* завш., довгастояйцевидні або округлі, до основи раптово звужені в коротенький, близько 1—1,5 *мм* завд., нігтик, білі, жовтуваті або червонуваті. Тичинки 5—7 *мм* завд., з довгастими жовтими пиляками. Стовпчики 7—8,5 *мм* завд., з головчастими приймочками. Плоди кулясті або трохи видовжені, 1,5—2 *см* завд., янтарножовті або червоні. ♄. Цв. V.

Borkh., Handb. Forstb., II (1803) 1278. Юзепчук в Фл. СССР, IX, 366. — *Pyrus prunifolia* Willd., Phytogr., I (1794) 8.

Культивується в садах як плодове дерево майже по всій УРСР.

Загальне поширення. Відома лише в культурі. Походить з Північного Китаю.

Господарське значення. Плоди під назвою райських або китайських яблук вживають на варення. Цей вид яблуні і всі його гібридні форми широко використовуються в селекційній роботі для виведення морозостійких сортів яблук.

1422[3] (5). M. baccata (L.) Borkh. — **Яблуня ягідна.** Дерево до 10 *м* завв., з голими, тонкими, гладенькими, коричнюватозеленуватими гілками. Листки оливковозелені, до 6 *см* завд., еліптичні або довгастояйцевидні, при основі округлі або клиновидні, до верхівки загострені, по краю дрібнопилчасті, голі або в молодому стані по жилках трохи опушені, на голих черешках, довжина яких дорівнює 1/3 довжини пластинки. Квітки в малоквіткових зонтиковидних суцвіттях. Квітконіжки 1—3 *см* завд., як і гіпантій, голі. Чашолистки довгастотрикутні, загострені, з зовнішнього боку голі, з внутрішнього — повстисто-волосисті. Чашечка при плодах не залишається. Пелюстки 1,5—2 *см* завд., довгасті або оберненояйцевидні, голі. Стовпчики значно довші за тичинки, голі або при основі трохи опушені. Плоди майже кулясті, 8—10 *мм* в діам., жовті або червонуваті (свіжі плоди терпкі й кислі, влежані м'якшають і стають кисло-солодкими). ♄. Цв. V.

Borkh., Handb. Forst. Bot., II (1803) 1290. Юзепчук в Фл. СССР, IX, 369. — *Pyrus baccata* L., Mant. pl., I (1767) 75 excl. syn. *Ammani* et loc. nat.

Розводиться в садах як декоративна рослина і заради їстівних плодів.

Загальне поширення. Японія і Китай.

Господарське значення. Декоративна рослина. Плоди використовують на компоти, варення тощо. Має значення в селекційній роботі при виведенні морозостійких дрібноплодих сортів.

Примітка. До цього виду раніш відносили і сибірську дрібноплоду яблуню, яка тепер С. В. Юзепчуком виділена в окремий вид — *M. Pallasiana* Juz. (Фл. СССР, IX, 370).

1422[4] (6). M. sachalinensis Juz.—**Яблуня сахалінська.** Дерево до 30 *м* завв., з чорною корою на стовбурі і старих гілках та червонуватокоричневою на молодих гонах. Листки широкоовальні або яйцевидні, до основи поступово звужені, на верхівці довгозагострені, майже по всьому краю гостро пилчасто-зубчасті, 3,5—9,5 *см* завд., 1—4,5 *см* завш., зверху голі, темнозелені, знизу по жилках негусто опушені, яснозелені. Черешки 1—3 *см* завд., густо опушені. Прилистки 7—15(17) *мм* завд., 4—5(6) *мм* завш., по краю нерівнозубчасті або цілокраї, зісподу незначно опушені, на тоненьких, 2—3 *мм* завд., черешках. Квітки в зонтиковидних суцвіттях, по 2—5 на кінцях вкорочених гонів, 3—4 *см* в діам., білі або блідо-рожеві. Квітконіжки 2,5—4,5 *см* завд., голі. Гіпантії і чашечки з внутрішнього боку повстисто-волосисті, із зовнішнього — голі, рідше негусто повстисто-волосисті. Плоди 9—12(15) *мм* завд., кулясті або частіше довгасті. ♄. Цв. V.

Juz. in Фл. СССР, IX, Addenda VIII, p. 493. Юзепчук в Фл. СССР, IX, 372. — *M. baccata* var. *sachalinensis* Kom. in Sched. — *M. manshurica* Koidz. in Acta Phytotax. et Geob., III (1934) 182 p.p. (quoad pl. Sach.).

Рисуики: Фл. СССР, IX, 367, табл. XXII, рис. 6.

В культурі. Мабуть, завезена з Сахаліну.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське ліси. (Черняєв!).

Поширення по СРСР. Далек. Схід: Сах.

Загальне поширення. Ендем Далекого Сходу.

Примітка. Екземпляри, за якими складено опис, визначались в гербарії як *M. baccata* (L.) Borkh. Проте від справжньої *M. baccata* вони добре відрізняються формою лястків та довжиною стовпчиків, які у *M. baccata* значно довші за тичинки, а у *M. sachalinensis* Juz. дорівнюють їм.

Рід **409. Горобина — Sorbus** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 477.

Квітки в б.-м. багатоквіткових щитковидних суцвіттях. Чашолистків 5, трикутних. Пелюсток 5, округлих або яйцевидних, з коротким нігтиком або без нього, білих, жовтуватобілих або рожевих. Тичинок

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

15—25, прикріплених, як і пелюстки, в зіві чашечки на надматочному кільці. Зав'язь 2—5-гнізда, з 2—5 плодолистків, зрослих по спинці з урновидним гіпантієм; у кожному гнізді по 2 насіннєвих зачатки (дозріває здебільшого лише 1 з них). Стовпчиків 2—5, вільних або б.-м. зрослих при основі. Приймочки плоскі, не ширші за стовпчики. Плоди кулясті або овальні, червоні, жовті або коричневі, з перетинчастими або хрящуватими стінками між гніздами зав'язі. Насінини довгасті, тригранні, з обох боків загострені, червонуватокоричневі. — Дерева або кущі з суцільними, лопатевими або пірчасто-роздільними, зісподу частіше б.-м. опушеними листками і прилистками різної форми та розміру.

З 34 видів, що зустрічаються в дикому стані на території СРСР, у флорі УРСР з певністю можна вказати лише на 2; інші 3 види, що тут наводяться, зустрічаються в культурі.

---

1. Листки суцільні або лопатеві . . . . . 2.
— Листки непарно-пірчасті . . . . . 4.
2. Листки суцільні, зісподу густо білоповстисті . . . . . **(3). Г. круглолиста — S. aria** (L.) Crantz.
— Листки лопатеві . . . . . 3.
3. Листки зісподу голі . . **(2). Берека — S. torminalis** (L.) Crantz.
— Листки, особливо зісподу, сіроповстисті . . . . . **(5). Г. скандінавська — S. scandica** Fr.
4 (1). Бруньки опушені. Листочки довгастоланцетні. Пелюстки 3,5—4 *мм* завд. Стовпчиків 2—4. Плоди кулясті, 8—10(12) *мм* завд. . . . . **(1). Г. звичайна — S. aucuparia** L.
— Бруньки голі. Листочки яйцевидні або довгастояйцевидні. Пелюстки більші, 5—7 *мм* завд. Стовпчиків 5. Плоди кулясто-грушовидні, 15—30 *мм* завд. . . . . **(4). Г. домашня — S. domestica** L.

1423 (1). S. aucuparia L. — **Горобина звичайна.** Дерево 3—15(18) *м* завв., з сірою, гладенькою, трохи блискучою (інколи вздовж потрісканою) корою і опушеними молодими гілками, сірого або червонуватокоричневого кольору. Бруньки повстисті, особливо на верхівці. Листки на черешках 2—4 *см* завд., непарно-пірчасті, з 9—17(23) довгастоланцетних, майже сидячих, гостропилчастих, на верхівці загострених, при самій основі цілокраїх і трохи нерівнобоких, зверху темнозелених і в молодому стані трохи опушених, зісподу сіруватозелених і б.-м. волосистих, рідше з обох боків голих листочків, 1,5—7,5 *см* завд., 0,8—3,5 *см* завш. Прилистки до 10 *мм* завд., нерівнозубчасті або цілокраї. Квітки з різким запахом триметиламіну, зібрані великими, 5—10 *см* в діам., густими, розгалуженими щитками на кінцях гілок. Квітконоси 2—5,5 *см* завд., як і всі ніжки суцвіття, опушені, зрідка майже голі. Гіпантії і чашечки б.-м. пухнаті, пізніше голі. Чашолистки трикутні, 1,5—1,7 *мм* завд., трохи опушені або голі, по краю залозисто-війчасті. Пелюстки білі, 3,5—4,5 *мм* завд., округлої або широкояйцевидної форми з короткими нігтиками, із зовнішнього боку від основи до верхівки коротковолосисті. Тичинок 20, з жовтими пиляками, однакової довжини з пелюстками. Стовпчиків 3, рідше 2 5, вільних, при основі опушених. Плоди кулясті або овальні, 8—10(12) *мм* в діам., жовтуваточервоні або яскравочервоні, блискучі, з дрібними, найчастіше 3, довгастими, загостреними, червонуватими насінинами. ♄. Цв. (IV) V—VII.

L., Sp. pl. (1753) 477 Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 353. Комаров и Фл. СССР, IX, 376.

— *Pyrus aucuparia* Gaertn. De fruct. et semin., II (1788) 45, tab. 87.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1613 (sub. *Pirus aucuparia*)!, Pl. polon. exsicc., № 143!, № 822 (sub *Pyrus aucuparia* Gärtn.)!

По лісах, у чагарниках, по схилах балок, високих піскових і кам'янистих берегах річок. — В північно-західній частині УРСР звичайно, на схід рідшає, на південь відсутня.

Зак.Л., К.Л., Пр.Л. По крайній пояс лісу. — **Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С.,** північно-західна частина **З.Л.-С.** (по лінію Кам'янець-Подільський — Луки Барські, Вовковинецького рну) і **П.Л.-С.** (по лінію Тараща — Черкаси — Сміла). — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Окол. Дніпропетровська (Акінф.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ. (захід. ч.), Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Арктика (Ісландія), Скандінавія, Середня і Атлантична Європа, Балкани, Мала Азія.

Господарське значення. Рослина має червонувату, блискучу, щільну і міцну деревину, що використовується для виготовлення різноманітних столярних, токарних і мебльових виробів. Кора має до 8% дубильних речовин високої якості, придатна для використання в дубильній промисловості. Плоди містять яблучну і лимонну кислоти та 4—8% цукру і використовуються в харчовій та кондитерській промисловості для виготовлення настойок, наливок, оцту, горілки, мармеладу, варення, пастили тощо. Насіння має до 22% олії і глюкозид амігдалін. Молоді гілки дають чорну фарбу.

Шляхом гібридизації І. В. Мічурін вивів з горобини звичайної цінні сорти, що мають смачні плоди (десертна, гранатна, лікерна, чорноплода).

Горобину звичайну часто розводять також в культурі як красиву декоративну рослину. Придатна для степового лісорозведення.

Примітка. Слід зауважити, що серед розглянутого матеріалу поряд з типовою формою *S. aucuparia* L. — більш або менш опушеною рослиною, яскраво виступає інша форма — *S. aucuparia* var. *glabra* Gilib. — рослина зовсім гола. Типом її може бути виданий Павловським зразок (див. Pl. polon. exsicc., № 144).

1424 (2). S. torminalis (L.) Crantz.—**Берека.** Дерево 10—25 *м* завв. з голою, сіруватокоричневою, трохи вздовж потрісканою корою на стовбурах і в молодому стані опушеними, зеленуватими, пізніше голими, блискучими, червонуватими або сірокоричневими гілками. Бруньки голі, округло-яйцевидної форми. Листки на б.-м. опушених, 2—6 *см* завд. черешках, в обрисі округло-яйцевидні, 5—14 (18) *см* завд., 3,5—14 *см* завш., при основі округлі, трохи серцевидні або клиновидні, на верхівці

загострені, з кожного боку з 3—5 великими загостреними лопатями, причому нижня пара лопатей звичайно найглибше відсічена й горизонтально віддалена; по краю листки нерівно-дрібнозубчасті, молоді трохи опушені, пізніше вони зверху зовсім голі, темнозелені, блискучі, зісподу яснозелені, голі або опушені лише по жилках, з яких найбільш виступають головна жилка і 3—5(7) пар бокових. Прилистки лінійні, 7—15 *мм* завд., по краю залозисто-війчасті. Квітки в густих, розгалужених щитках. Квітконоси і квітконіжки спочатку мохнато-повстисті, пізніше голі, червонуватокоричневі. Гіпантії густоповстисті. Чашолистки трикутні, 1—1,5 *мм* завд., зовні голі, зсередини шерстисто-повстисті. Пелюстки округлі або округло-яйцевидні, 6—6,5 *мм* завд., з ледве помітними нігтиками або без них, білі, відхилені. Стовпчиків 2, рідше до 5; при основі, рідше від основи й до середини, вони зрощені та опушені. Плоди довгастояйцевидні або кулясті, 10—16(18) *мм* завд., спочатку червонуватожовті, згодом буруваті з білими крапками й опадаючими чашолистками. Насінини оберненояйцевидні, з витягнутою верхівкою, темночервонуватокоричневі, 5,75—7 *мм* завд., 3,4—4 *мм* завш. ♄. Цв. V(VI).

Crantz, Stirp. austr., II (1767) 42. Комаров в Фл. СССР, IX, 405. — *Crataegus torminalis* L., Sp. pl. (1753) 476. — *Pirus torminalis* Ehrh., Beitr. naturk., IV (1789) 92. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 352.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, 719, f. 1047.

Видані зразки: Fl. Cauc. exsicc., № 137! Fl. exsicc. austro-hung., № 2453! Fl. Roman. exsicc., № 1491! Fl. exsicc. reipubl. bohem.-sloven., № 332!

По світлих широколистяних, переважно букових, лісах — закарпатські і карпатські ліси, Прикарпаття, Західний і Правобережний Лісостеп [(півд.-захід. ч.: на півд. до лінії Рибниця) МРСР] — Ананьїв (Одеська обл.), на півн. до лінії Сатанів (Хмельницька обл.) — Бар та Жмеринка (Вінницька обл.)].

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгородський, Мукачівський, Виноградівський і Берегівський рни — досить часто (Косець!, Гринь!). — **К.Л.** Хустський рн: в лісі Великий Шешеньку (Гринь!), в багатьох інших місцях (Косець!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Обертинський рн, правий берег р. Дністра в окол. Незвиська (!). — Чернівецька обл.: Хотинський рн, Рашків (Монтр.!); Садгірський рн, Стара Жучка; Чорнівка (Гербіх). — Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Бабинці (Гербіх); окол. Тернополя (Гжеюжек); Золото-Потіцький рн, схили до р. Дністра (Гринь!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Китайгородське лісн., Рахівська дача (Косець!, Кузнецова!); окол. Цибулівки (Кот.!, Пряніщнікова!, Кузнецова!); біля х. Погоріла (Косець!), на схилах до р. Студениці, недалеко від Дерев'яного (Косець!); окол. Гуменниць, на товтрах, окол. Княжполя, ліс Совій Яр, в окол. Вихватнівців (Кузнецова!); Жванець (Монтр.!); Новоушицький рн, Струзьке лісн., окол. Струги та біля Привороття (Косець!); Студениця, ліс над р. Студеницею (!); Віньковецький рн, ліс біля Слобідки Охримовецької (Гринь!); Теофіпольський рн, Тараканівка (Кот.!); Миньковецький рн, Тимків і Отрохів (Монтр.!); Дунаєвецький рн, окол. Макова (Косець!). — Вінницька обл.: Томашпільський рн, окол. Цапівки і Стефанівки (Кот.!); Чечельницький рн, Старолуг, на правому березі р. Савраньки і в окол. Бритавки (Кот.!); Крижопільський рн, Кривець та Левків (Кот.!); Копайгородський рн, Катюжанське лісн., урочища Муровець і Подунайчик (Косець!); Піщанський рн, Городище (Кот.!); Мурованокуриловецький рн, окол. Березова (Кузнецова!). — Одеська обл.: Савранський рн, в Савранському грабовому лісі (Гринь!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.:

Рис. 7. Берека — *Sorbus torminalis* (L.) Crantz.

Гілка з плодами.

Бершадський рн, Поташнянське лісн. (Гринь!); Тульчинський рн, Кирнасівка і Журавлівка (Кот.!), Мазурівка (Прянішніков!); Самгородоцький рн, в окол. Самгородка (Кот.!); Тростянецький рн, Четвертинівка (Кот.!); Шпиківський рн, Шпиківське лісн., на Лисій горі (Гринь!); Ободівський рн, Ободівське лісн. (Гринь!), Павлівка (Кот.!); Немирівський рн, парк у Немирові (Косець!). — Черкаська обл.: Монастирищенський рн, с. Криниця (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр. (півд. ч.), Серед.-Дніпр. (півд.-захід. ч.), Причорн. (півд.-захід. ч.), Бессараб. (півн. лісова зона), Крим; Кавказ: Передкавк., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Скандінавія (крайній півд. району), Середня Європа, Атлантична Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія.

Господарське значення. Деревина тверда, щільна, добре полірується. Використовується для виготовлення меблів та дрібних токарних виробів. Плоди їстівні, особливо, коли примерзнуть. Гарна декоративна рослина.

1425 (3). S. aria (L.) Crantz. — **Горобина круглолиста.** Невисоке, 3—15 *м* завв., дерево з голою, чорнуватосірою корою на стовбурах та старих гілках і білоповстистими, пізніше також голими, блискучими, буруваточервоними молодими гілками. Крона густа, пірамідальна або округла. Листки на коротких, 1—2 *см* завд., повстистих черешках, округло- або довгастоеліптичні чи округло- або довгастояйцевидні, до 14 *см* завд. і 10 *см* завш., при основі клиновидно звужені або округлі, при верхівці тупі або загострені; по краю нерівно-2-пилчасті, іноді злегка лопатеві, зубчики поступово зменшуються від середини пластинки до її основи; зісподу листки білоповстисті, з 8—12 парами бокових жилок, зверху — темнозелені, майже або зовсім голі. Квітки в густих, розгалужених щитках, осі суцвіття, як і гіпантії та чашечки, густо білоповстисті. Пелюстки оберненояйцевидні, 6—6,5 *мм* завд., з внутрішнього боку при основі шерстисто опушені, розлогі, білі. Плоди овальні, до 15 *мм* завд., жовтуваточервоні, їстівні, досить кислі. ♄. Цв. V.

Crantz, Stirp. austr., fasc., I (1762) 46. Комаров в Фл. СССР, IX, 397. — *Crataegus Aria* L., Sp. pl. (1753) 475. — *Pyrus aria* Ehrh., Beitr., IV (1789) 20. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 352.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2446! Dörfler, Herb. normale, № 5052!

По лісах, порубах, скелях. — За літературними даними, піднімається в гори на висоту до 2000 *м*.

Польськими та чеськими авторами наводиться для Східних Карпат: **Зак. Л., К.Л., Пр.Л.** Повна відсутність гербарних матеріалів з цих районів як у Києві, так і у Львові не дає підстави констатувати певні місцезнаходження цього виду у нас в дикому стані.

Загальне поширення. Скандінавія (півд. ч.), Середня Європа (півд.-захід. ч.), Карпати.

Господарське значення. Завдяки красивому листю *S. aria* розводиться як декоративне дерево в садах і парках. Тверда, щільна і важка білувата деревина використовується для виготовлення дрібних

виробів. Плоди їстівні, можуть бути використані в харчовій та кондитерській промисловості.

1425[1] (4). S. domestica L. — **Горобина домашня.** Дерево 4—16 *м* завв. з сірою, шорсткою корою на стовбурі й оливковосірими або червонуватобурими, спочатку трохи опушеними, пізніше голими гілками. Брунькі клейкі, голі або лише на верхівці трохи опушені. Листки непарно-пірчасті, складаються з 13—21 сидячого, яйцевидного або довгастояйцевидного, по краю гостропилчастого, при основі цілокрайого, округлого або трохи звуженого, зверху темнозеленого, зісподу яснозеленого і в молодому стані, як і черешки листків, повстистого, пізніше голого листочка, 3—5 *см* завд., 1,5—2 *см* завш. Квітки — в розгалужених, багатоквіткових, пірамідальних, густоповстистих, щитковидних суцвіттях, що досягають 6—10 *см* в діам. Гіпантії і чашечки шерстисто-повстисті. Чашолистки трикутні, загострені. Пелюстки округлі, 5—7 *мм* завд., з коротеньким нігтиком, при основі шерстисті, білі або блідорожеві. Стовпчиків 5, при основі зрослих і б.-м. опушених. Плоди кулясті або кулясто-грушовидні, 1,5—3 *см* завд., зеленуватожовті або червоні. Насінини сплюснуті, з гострувато краєм, коричневі. ♄. Цв. V. Пл. IX—X.

L., Sp. pl. (1753) 477. Комаров в Фл. СССР, IX, 374. — *Pyrus sorbus* Gaertn., Fruct., II (1791) 43, tab. 87. — *P. domestica* Sm., Engl. bot., V (1796) 350. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 353.

На території УРСР розводиться зрідка як декоративне дерево в садах і парках.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Крим, Кавказ. Культивується в садах Середньої і Атлантичної Європи.

Господарське значення. Тверда тонкошарова деревина використовується для виготовлення різних мебльових, токарних та інших виробів. Плоди їстівні, смачні, коли примерзнуть або полежать.

1425[2] (5). S. scandica Fr. — **Горобина скандінавська.** Дерево до 15 *м* завв. Листки еліптичні, надрізано-лопатеві, з великим середнім зубцем та 4—5 округлими, як і середній зубець, нерівнопилчастими лопатями з кожного боку; зісподу листки сіроповстисті, зверху — голі або опушені лише по головній жилці. Чашечка з гострими повстистими зубцями. Пелюстки білі. Стовпчиків 2. Плоди овальні, червоні. ♄. Цв. V.

Fries, Fl. Halland. (1817) 38. Цинзерлинг в Фл. СССР, IX, 396. — *Pyrus scandica* Aschers., Fl. Brandenb. (1864) 358. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 358.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2, 717, f. 1045 (sub *Sorbus suecica* (L.) Krok. et Almquist.).

Розводиться як декоративне дерево в парках і садах УРСР.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. Скандінавія.

Рід 410. Ірга — Amelanchier Medik.[1]

Medik., Phil. bot., I (1789) 155.

Квітки білі, невеликі, двостатеві, зібрані в китиці, що розміщені на кінцях вкорочених гонів. Гіпантії шерстисто опушені. Чашолистків 5, трикутних, б.-м. опушених, залишаються при плодах. Пелюсток 5, довгасто-оберненояйцевидних. Тичинок 20 (рідше 15), прикріплених разом з пелюстками до надматочкового диска. Маточка з (2)5 плодолистків, що зростаються лише при основі, кожне гніздо з 2 насінними зачатками, що розділені неповною перегородкою. Стовпчиків 2—5, вільних або майже до верхівки зрослих. Плід кулястий, соковитий, чорний або червоний. — Кущі або невисокі дерева з простими суцільними, цілокраїми або дрібнозубчастими листками й лінійними, рано опадаючими прилистками.

Рід охоплює близько 14 дикорослих видів, що поширені в горах північної помірної зони. З них 2 види дико зустрічаються і в гірських районах СРСР.

В УРСР 2 види культивуються як декоративні рослини.

---

1. Стовпчики вільні, дуже короткі, ледве досягають основи тичинок . . . . . **(1). I. круглолиста — A. rotundifolia** (Lam.) Dum.-Cours.
— Стовпчики зрослі майже до самих приймочок, значно довші, досягають половини довжини чашолистків . . . . . **(2). I. колосиста — A. spicata** (Lam.) C. Koch.

1425[3] (1). A. rotundifolia (Lam.) Dum.-Cours. — **Ірга круглолиста.** Кущ 0,5—2(3) *м* завв., з повстистими, пізніше голими гонами й густоповстистими бруньками. Листки на короткуватих, 10—12 *мм* завд., спочатку білоповстистих, пізніше майже голих черешках, округло-овальні або яйцевидні, 2,5—3,5(4) *см* завд., 1,5—2,5 *см* завш., при верхівці округлі, інколи з малесенькою виїмкою або короткозагострені, при основі округлі або трохи серцевидні, по краю зарубчасто-пилчасті, зверху завжди голі, темнозелені, зісподу молоді густо клочкувато-повстисті, дорослі зовсім голі (повстистість поступово зникає з листка). Квітки в густих, 3—6(8)-квіткових китицях, на спочатку опушених, пізніше голих квітконіжках, що досягають 2—7 *мм* у верхніх квіток і 10—15 *мм* у нижніх. Гіпантії і чашечки спочатку білоповстисті, пізніше голі. Чашолистки трикутно-ланцетні, шиловидно загострені, близько 3 *мм* завд., залишаються при плодах, прямостоячі. Пелюстки білі або жовтуватобілі, оберненояйцевидно-ланцетні до лінійних, 9—16 *мм* завд., 2,5—4(5) *мм* завш., на верхівці округлі, при основі б.-м. звужені, із зовнішнього боку трохи опушені, з внутрішнього — голі. Тичинок 20. Стовпчиків 2—5, дуже коротких, захованих в гіпантії, зовсім вільних; верхівка зав'язі повстиста. Плоди кулясті, до 10 *мм* завд., спочатку червоні, дозрілі — чорні, з сіруватим нальотом, соковиті. ♄. Цв. V. Пл. VIII—IX.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Dum.-Cours., Bot. Cult., ed. 2, V (1811) 459. Гроссг., Фл. Кавк., IV (1934) 289. Пояркова в Фл. СССР, IX, 408.

— *Mespilus amelanchier* L., Sp. pl. (1753) 478. — *Pyrus amelanchier* Willd., Sp. pl., ed. 2 (1798) 1014. — *Sorbus amelanchier* Crantz, Stirp. austr., I, II (1762) 53. — *Crataegus rotundifolia* Lam., Encycl. meth., I (1783) 83. — *Amelanchier ovalis* Medik., Gesch. bot. (1793) 79. — *Amelanchier vulgaris* Moench, Meth. (1794) 682. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 353.

Рисунки: Вольф и Палиб., Опред дер. и куст. (1904), рис. на стор. 433, 434.

Зрідка розводиться в садах УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк. Піднімається на висоту до 1900 *м*.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Мала Азія, Північна Африка, Крим, Кавказ.

Господарське значення. Розводиться як декоративна рослина. Плоди їстівні (особливо після морозів). Використовується для виготовлення компоту, киселю, желе та, особливо, соку і вина. Деревина сіра, міцна, пружна, використовується на дрібні вироби. Ірга легко розмножується насінням і живцями, легко прищеплюється до яблуні і груші.

1425[4] (2). A. spicata (Lam.) C. Koch. — **Ірга колосиста.** Дерево або кущ 4—5(6) *м* завв., з опушеними молодими й голими старими гілками. Листки на черешках 1,5—2 *см* завд., широкоеліптичні, широкояйцевидно-округлі або овальні, 2,5—4,5 *см* завд., 1,5—3,5 *см* завш., на верхівці округлі, з коротесеньким кінцевим вістрячком або без нього, при основі округлі або невиразно серцевидні, по краю від основи і до верхівки гострозубчасті, зверху голі, в молодому стані клочкувато-повстисті, пізніше також голі, з обох боків темнозелені. Квітки в густих, частіше багатоквіткових китицях, що досягають 5—6 *см* завд., на густоповстистих до часу цвітіння, пізніше голих квітконіжках, що досягають 25 *мм* завд. у нижніх квіток суцвіття і 5—6 *мм* у верхніх. Гіпантії повстисті. Чашолистки довгастотрикутні, загострені, близько 4 *мм* завд., спочатку повстисті, особливо з зовнішнього боку, пізніше голі, при плодах прямостоячі. Пелюстки 8—12 *мм* завд., обернено-довгастоовальні, на верхівці округлі. Верхівка зав'язі волосиста. Стовпчиків 5, майже до верхівки або до половини зрослих, виступаючих більш ніж наполовину з гіпантію. Плоди кулясті, до 10 *мм* завд., чорносизі. ♄, ♄. Цв. V.

C. Koch, Dendr., I (1869) 182. Пояркова в Фл. СССР, IX, 413.

— *Crataegus spicata* Lam., Encycl. meth., I (1783) 84.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1019. Fl. polon. exsicc., № 948 (sub. *A. botryapium* DC.).

Зрідка культивується в садах УРСР (Харків).

Поширення по СРСР. Лише в культурі (звичайно в середній смузі та на півн. заході Європ. ч. СРСР).

Загальне поширення. Канада і північна частина США.

Рід 411. Мушмула — Mespilus L. [1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 478.

Квітки двостатеві, великі, поодинокі на кінцях гілочок. Чашолистків 5, довгих, трав'янистих; пелюсток 5, коротших за чашолистки. Тичинок 30—40. Зав'язь нижня, з (4)5 плодолистків, зрослих між собою і з гіпантієм; кожне гніздо зав'язі з 2 насінними зачатками, з яких розвивається лише 1. Стовпчиків (4)5. Плід великий, сплюснутокулястий, з (4)5 кісточками, зовсім зануреними в м'якоть. — Колючий кущ або деревце, з простими суцільними, цілокраїми або зубчастими листками.

До цього роду належить лише 1 вид.

1425[5] (1). M. germanica L. — **Мушмула звичайна.** Колючий кущ або невисоке деревце 1,5—6 *м* завв., з червонуватобурими, в молодому стані опушеними гілками і зеленуватими, густо опушеними молодими гонами. Листки на коротких, 2—5 *мм* завд., волохато опушених черешках, довгастоланцетні або довгастоеліптичні, до 12 *см* завд. і 4 *см* завш., на верхівці загострені або тупі, цілокраї або дрібнозубчасті (на кінчиках зубчиків розміщені червонуваті залозки), при основі клиновидно звужені або б.-м. округлі, молоді з обох боків пухнато опушені, пізніше зверху темнозелені, розсіяноволосисті, густіше опушені лише по жилках або й зовсім голі, зісподу — яснозелені, білуватопухнаті, з густішим і довшим опушенням по головних жилках. Прилистки широко-оберненояйцевидні до округлих, по краю залозисто-війчасті; прицвітники великі, опадаючі. Квітки поодинокі, майже сидячі між листками на кінцях вкорочених гонів, 3—5 *см* в діам. Гіпантії густо мохнато опушені. Чашолистки загострено лінійно-ланцетні, до 3,5 *см* завд., з зовнішнього боку більше, з внутрішнього — менше опушені, по краю залозисті, довші за віночок, при плодах залишаються. Пелюстки оберненояйцевидні, 10—18 *мм* завд., білі. Плоди 15—25 *мм* в діам., сплюснутокулясті або грушовидні, буруваті, майже голі. ♄, ♄. Цв. V. Пл. X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 478. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 349. Пояркова в Фл. СССР, IX, 414.

Рисунки: Вольф и Палиб., Опред. дер. и куст. (1904) 458.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 713 і 713а. Herb. fl. Cauc., № 326.

Зустрічається зрідка в культурі на крайньому півдні та південному заході УРСР і в Закарпатській обл.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Копет-даг.

Загальне поширення. Південна і південно-східна Європа, південь і південний схід Малої Азії, Північний Іран, Крим, Кавказ, Середня Азія.

Господарське значення. Плоди їстівні, терпкі, після морозу або лежання — солодкі, соковиті. Використовуються для виготовлення повидла, пастили, карамельної начинки та напоїв. Листя, кора і молоді плоди мають багато дубильних речовин, придатні для дублення шкіри. Деревина тверда, щільна і важка, жовтуватобілого кольору з чер-

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

вонуватокоричневим ядром, придатна для різних токарних виробів. Мушмулу використовують як підщепу для культурної японської мушмули. Декоративна рослина.

Рід 412. Глід — Crataegus L. [1]

L., Sp. pl. (1753) 475.

Квітки в складних, зрідка простих і зонтиковидних щитках, невеликі, звичайно білі, зрідка червоні. Тичинок (5)10—20, стовпчиків 1—5. Зав'язь утворена з 1—5 плодолистків, які спинним боком зростаються з гіпантієм, а з черевного боку вільні або при основі зрослі. Насінних зачатків на кожному плодолистку по 2, з них розвивається лише нижній. Плід б.-м. м'ясистий, яблуковидний, всередині з 1—5 кісточками, з кам'янистим ендокарпом, на верхівці з сухими чашолистками, що залишаються на ньому, червоний, чорний або жовтий. — Невеликі дерева або кущі з черговими, суцільними або б.-м. глибоко розсіченими листками з прилистками.

В складі роду налічується тепер до 350 видів, поширених переважно в Голарктиці. Найбільше їх у Північній Америці. У флорі СРСР відомо понад 40 видів. Українські види глодів вивчені ще недостатньо. Крім дикорослих видів, яких ми налічуємо 15—16, в УРСР ще багато видів різноманітного походження зустрічається здавна в культурі. З них ми наводимо 3 види, поширені в масовій культурі. В колекційних дендраріях та в деяких великих парках можна зустріти ще цілу низку культивованих, переважно північноамериканських, видів глоду: *C. flava* Willd., *C. elliptica* Ait., *C. rotundifolia* Ehrh., *C. coccinea* L., *C. mollis* Scheele, *C. crus-galli* L., *C. prunifolia* Bosc., *C. viridis* L., *C. punctata* Jacq., *C. tomentosa* L., *C. macracantha* L. та ін. Треба вказати, що культивовані американські види глоду часто дуже приблизно визначені і потребують уважної перевірки.

Всі види роду відзначаються великою мінливістю і вільно між собою гібридизують, що, звичайно, утруднює їх класифікацію. Диференціація на конкретні види в межах роду *Crataegus* L. дуже нагадує ту картину, яку ми маємо в родах *Rosa* L., *Rubus* L. і *Alchemilla* L., але останні три роди досліджені в систематичному відношенні багато докладніше, ніж цей рід.

Види глоду, близькі до сучасних, відомі на території УРСР з міоцену (окол. Одеси, Кринка).

Господарське значення. Всі види глоду використовують як декоративні. Багато з них придатні для створення колючих живоплотів. В культурі виведено з дикорослих видів багато різноманітних сортів (переважно з *C. monogyna* Jacq. s. l. і *C. oxyacantha* L.). Квітки глоду медоносні, через що розведення глодів має значення для бджільництва. В квітках міститься жовтий барвник — кверцетин, що теж може бути використаний. Неприємний запах квіток зумовлений наявністю в них триметиламіну. Плоди їстівні; плоди деяких видів споживають сирими,

[1] Опрацював М. В. Клоков.

особливо після того, як їх приб'є морозом. На Кавказі м'якоть плодів кришать і додають до борошна, щоб хліб був солодким. Іноді плоди використовуються для киселів або компотів. Більше значення мають, звичайно, крупноплідні види, до яких з українських дикорослих належать глід український (*C. ucrainica* A. Pojark.), п'ятистовпчиковий (*C. pentagyna* W. K.) і східний (*C. orientalis* Pall.). Ці види варті того, щоб з ними провести селекційну роботу для виведення справді високоякісних плодів. Плоди глоду вживаються також для годівлі птиці, особливо взимку. Вони не позбавлені вітамінів, але вітамінозність наших видів ще не досліджена. Деякі глоди використовуються в садівництві як дички для прищеплювання яблунь, груш, айви, японської мушмули, але мають ту хибу, що насіння їх погано сходить. Щодо грунту вони зовсім невибагливі. Не рекомендується розводити глід поблизу фруктових садів, бо в такому разі різні шкідники фруктових дерев, що знаходять на ньому притулок, переходять у сади.

Молоде листя деяких видів вживають як сурогат чаю. Глодовий чай — приємний освіжаючий напій. Вивар листя, кори і коріння фарбує тканину у коричневі та жовті кольори. Деревина глодів дрібношарувата, шільна, дуже тверда, червонувата або жовтувата. Вона придатна для різних токарних виробів, іде на палиці, рукоятки для різних знарядь та ін.

Багато які види глоду мають також значення як лікарські рослини. Препарати з квіток та плодів глоду колючого (*C. oxyacantha* L.) та деяких інших видів сприятливо впливають на серце; їх дія подібна до дії наперстянки, але слабкіша. Ці препарати вживаються при неврозах серця та при міастенії. Квітки містять 0,15% ефірної олії, триметиламін, кверцетин, а плоди — винну та лимонну кислоти, амігдалін і кратегусову кислоту, яку саме і вважають дійовою речовиною глоду. Препарати з листя глодів діють переважно на центральну нервову систему як заспокійливий засіб, стимулюють діяльність серця, але викликають підвищення кров'яного тиску.

Лікарське значення мають усі наші дикорослі види глоду, але диференціально кожен з них ще в цьому відношенні не досліджений.

---

1. Стовпчик у квітці постійно одиничний, кісточка в плоді завжди 1 . 2.
— Стовпчиків у квітці 2—5; кісточок у плоді теж 2—5 . . . . 11.
2. Чашолистки при плодах спрямовані вгору. Квітконоси звичайно 1-квіткові; суцвіття — зонтиковидний простий щиток . . . . . **(18). Г. чашечковий — C. calycina** Petermann.
— Чашолистки при плодах відігнуті донизу. Квітконоси звичайно з кількома квітками; суцвіття — складний щиток . . . . . 3.
3. Лопаті пластинки листків трохи зазублені лише на верхівці, по нижньому краю нижньої лопаті 1—5 зубців, які ніколи не доходять до його середини; листки більш або менш шкірясті, виразно двоколірні, зісподу набагато ясніші, сизуваті; прилистки листків на плодючих гонах здебільшого цілокраї, зрідка віддалено залозисто-пилчасті. Чашолистки 1,5—3 *мм* завд., тупі або тупуваті . . . . . 4.

Лопаті пластинки листків зазублені з країв принаймні до середини, по нижньому краю нижньої лопаті 4—11 зубців, які часто переходять на його середину; листки часто тонкуваті, невиразно або менш виразно двоколірні; прилистки на плодючих гонах зазублені. Чашолистки 2,5—4 *мм* завд., загострені . . . . . 8.
4. Гіпантій густо мохнато-волосистий, квітконіжки та гілочки суцвіття мохнато-волосисті. Листки помітно або навіть досить густо опушені до кінця вегетації. Чашолистки яйцевидно-трикутні, тупі, 1,5—2 *мм* завд. . . . . 5.
Гіпантій і квітконіжки негусто волосисті або голі. Листки з самого початку негусто або розсіяно опушені, пізніше навіть майже голі. Чашолистки довгастоланцетні або ланцетні, тупуваті, 2—3 *мм* завд. . . . . 6.
5. Верхні листки гонів 5—7(9)-лопатеві, нижні міжлопатеві виїмки розрізають кожну половину пластинки до $^2/_3$—$^3/_4$ її ширини або іноді майже до середньої жилки. Листки на час плодоношення негусто або розсіяно опушені. Плоди короткоеліпсоїдальні, 6—8 *мм* завд., 4—8 *мм* завш. . . . . **(16). Г. замшовий — C. alutacea** Klok.
Верхні листки всіх або принаймні плодючих гонів 3-лопатеві, з виїмкою, що розрізає кожну половину пластинки приблизно до середини її ширини. Листки на час плодоношення густо опушені. Плоди майже кулясті, до 7 *мм* завд. і 6 *мм* завш. . . . . **(17). Г. Попова — C. Popovii** Chrshan.
6 (4). Гіпантій і квітконіжки, а пізніше плоди більш або менш опушені; черешки листків та пластинка з країв помітно волосисті . . . . . **(13). Г. Липського — C. Lipskyi** Klok.
Гіпантій, квітконіжки та плоди голі; черешки листків та пластинка з країв дуже розсіяно волосисті або голі . . . . . 7.
7. Листки неплідних гонів дуже глибоко лопатеві або роздільні майже до середньої жилки. Пазушні колючки численні, 8—22 *мм* завд. . . . . **(15). Г. озброєний — C. praearmata** Klok.
Листки неплідних гонів (як і листки плодючих) неглибоко або не дуже глибоко лопатеві, ніколи не роздільні. Пазушні колючки нечисленні, не довші за 12 мм . . . . . **(14). Г. гладенький — C. leiomonogyna** Klok.
8 (3). Гіпантій, квітконіжки та гілочки суцвіття волосисті (здебільшого мохнато-волосисті). Листки з волосистими черешками і війчасто-волосистими краями пластинки. Плоди розсіяно волосисті . . . . . **(9). Г. кривочашечковий — C. curvisepala** Lindm.
— Гіпантій голий, так само як і квітконіжки та гілочки суцвіття; плоди голі. Листки майже голі або помітно опушені . . . . . 9.
9. Лопаті листків дуже зближені і перекривають у нижній частині одна одну краями. Плоди широкоеліпсоїдальні до майже кулястих, 7—12 *мм* завд., 6—10 *мм* завш., темночервоні . . . . . **(11). Г. заокруглений — C. subrotunda** Klok.
Лопаті листків більш або менш розсунуті. Плоди більш видовжені, еліпсоїдальні або довгастоеліпсоїдальні . . . . . 10.

10. Листки невиразно двоколірні (зісподу лише трохи світліші, ніж зверху), звичайно тонкі, з голим або дуже розсіяно волосистим (у поодиноких листків) черешком і майже голою пластинкою; нижні лопаті пластинки по нижньому краю зазублені звичайно більш, ніж до середини. Чашолистки 3,5—4 *мм* завд., досить тонко загострені. Плоди еліпсоїдальні, 9—11 *мм* завд., 5—6 *мм* завш., червонуватобурі. **(10). Г. несправжньо-кривостовпчиковий — C. pseudokyrtostyla** Klok.

— Листки виразно двоколірні, товстуваті, б.-м. шкірясті з волосистим черешком і війчасто-волосистими краями пластинки; нижні лопаті пластинки по нижньому краю часто зазублені менш, ніж до середини його. Чашолистки 2,5—3 *мм* завд., тупувато-загострені. Плоди еліпсоїдальні, 9—12 *мм* завд., 5—8,5 *мм* завш., червоні . . . . . **(12). Г. обманливий — C. fallacina** Klok.

11 (1). Стовпчиків у квітці звичайно 2, зрідка 1 або 3; кісточок у плоді теж 2, зрідка 1 або 3 . . . . . 12.

— Стовпчиків у квітці 3—5, кісточок у плоді 3—5 . . . . . 15.

12. Суцвіття — зонтиковидний простий щиток, квітконоси і гіпантій квітки голі. Листки лише біля верхівки неглибоко 3-лопатеві, майже голі . . . . . **(6). Г. колючий — C. oxyacantha** L.

— Суцвіття — складний щиток, квітконоси, квітконіжки та гіпантій квітки мохнато-волосисті або повстисті. Листки глибоко лопатеві, розсічені або навіть роздільні, опушені . . . . . 13.

13. Листки роздільні. Плоди жовті, до 25 *мм* і більше в діам. Зустрічається тільки в культурі . . **(5). Г. азарол — C. azarolus** L.

Листки розсічені, лопатеві. Плоди темнопурпурові або коричнюваті, еліпсоїдальні, дрібніші, до 12 *мм* завд. Дикі рослини . . . . 14.

14. Лопаті пластинки листків досить рівномірно зазублені, зубці по нижньому краю нижніх бокових лопатей листка доходять принаймні до середини його, а здебільшого — майже до черешка. Прилистки на листках плодючих гонів широкосерповидні або серповидно-ланцетні, зубчасто-пилчасті . . . . . **(7). Г. український — C. ucrainica** A. Pojark.

— Лопаті пластинки листків лише на верхівці нерівно зубчасто-надрізні; нижній край нижніх бокових лопатей пластинки листка з 1—4 нерівними зубцями або іноді зовсім без зубців. Прилистки на листках плодючих гонів вузькосерповидні, цілокраї . . . . . **(8). Г. Оленки — C. Helenolae** Grynj et Klok.

15 (11). Листки з дуже коротенькими черешками, густо опушені. Суцвіття скупчене, квітконоси і квітконіжки вкорочені, повстисті. Плоди червонуватооранжові . **(4). Г. східний — C. orientalis** Pall.

— Листки з довгими черешками. Суцвіття не буває компактно скупченим. Плоди іншого кольору . . . . . 16.

16. Плоди жовті, великі (понад 25 *мм* в діам.). Суцвіття повстисто-мохнате . . . . . **(5). Г. азарол — C. azarolus** L.

— Плоди червоні або чорні, невеликі. Суцвіття голе або лише волосисте . . . . . 17.

17. Листки неглибоко 3—7-лопатеві або суцільні, великозубчасті. Колючки дуже великі, 2,5—5 *см* завд. Зустрічається лише в культурі . . . . . **(2). Г. кривавочервоний — C. sanguinea** Pall.

Листки глибоко лопатеві. Колючки набагато коротші . . . . 18.

18. Листки волосисті. Суцвіття прямостояче. Плоди чорні, з сизою поволокою. Рослина дика . . . . . **(3). Г. п'ятистовпчиковий — C. pentagyna** W. K.

Листки майже голі. Суцвіття звисле. Плоди яскравочервоні з білими бородавочками. Зустрічається лише в культурі . . . . . **(1). Г. пірчастий — C. pinnatifida** Bunge.

Секція **1. Pinnatifidae** Zab. Плоди з 3—5 кісточками, крупні, з щільною неборошнистою м'якоттю, червоні з білими бородавочками. Кісточки з боків гладенькі.

1425[6] (1). C. pinnatifida Bunge. — **Глід пірчастий.** Дерево або високий кущ з нечисленними колючками або без них. Гілки темносірі, листки яскравозелені, блискучі, майже голі, в обрисі яйцевидні, здебільшого 4—9 *см* завд., 3,5—7 *см* завш., глибоко 5—9-лопатеві; лопаті довгастотрикутні, пилчасті, загострені. Суцвіття звислі, 12—20-квіткові, з голими або б. м. густо опушеними гілочками та квітконіжками; квітки 8—12 *мм* у діам.; стовпчиків 3—5. Плоди кулясто-яйцевидні, до 17 *мм* завд., яскравочервоні, блискучі, з білуватими бородавочками. ♄, ♄. Цв. V—VI.

Bunge in Mém. Acad. Petersb., II (1831) 100. Пояркова в Фл. СССР, IX, 421.

Іноді розводиться в парках; завдяки своїй декоративності заслуговує більшого поширення.

Поширення по СРСР. Далек. Схід: Зее-Бур., Уссур. В інших районах тільки в культурі.

Загальне поширення. Східна Азія (в дикому стані).

Секція **2. Sanguineae** Zab. Плоди борошнисті, з 3—5 кісточками; кісточки з боків дуже стиснуті, ямчасті.

Цикл **Sanguineae** A. Pojark.

Плоди червоні або жовті. Суцвіття голі.

1425[7] (2). C. sanguinea Pall. — **Глід кривавочервоний.** Кущ або рідше невелике дерево з міцними пурпуровокоричневими блискучими гонами, що звичайно несуть товсті, прямі колючки 2,5—5 *см* завд. Листки двоколірні — зверху темнозелені, зісподу набагато світліші, з обох боків б.-м. волосисті, в обрисі оберненояйцевидні до широкоромбічних, з клиновидною основою і гострою верхівкою, на плодючих гонах 2—12 *см* завд., 2,5—8 *см* завш., на черешках 5—30 *мм* завд., неглибоко 3—7-лопатеві або великозубчасті з пилчастими лопатями; на неплідних гонах листки помітно більші, ніж на плодючих, нерідко глибше розсічені. Суцвіття досить густе, звичайно голе або рідше голувате, квітконіжки іноді трохи волосисті, як і гіпантій; чашолистки довгастотрикутні; віночок квітки

12—15 *мм* в діам.; тичинок 20, з пурпуровими пиляками; стовпчиків звичайно 3, рідше 4 і дуже рідко 2 або 5. Плоди кулясті, 8—15 *мм* в діам., кривавочервоні або дуже рідко жовтогарячі, з 3—4 кісточками. ♄ ♄. Цв. V—VI.

Pall., Fl. Ross., I, 1 (1784) 125, Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 350, Пояркова в Фл. СССР, IX, 432.

Досить часто зустрічається в культурі, використовується для живоплотів.

Поширення по СРСР. В дикому стані. Європ. ч.: Верх.-Волз. (схід), Волз.-Кам., Волз.-Дон., Заволз.; Зах. Сибір: до 62° п. ш.; Обськ. (півд.), Верх.-Тоб., Ірт., Алт. (крім східн. ч. району); Схід. Сибір: Єніс. (півд.), Лен.-Кол. (півд.), Анг.-Саян., Даур. (захід); Серед. Азія: Дж.-Тарб., Прибалх.

Загальне поширення. Зустрічається, крім СРСР, ще в Північній Монголії.

Примітка. Глід кривавочервоний через довгі колючки іноді плутають з американським видом *C. coccinea* L. В останнього краї листка подвійно залозисто-зубчасті; тичинок 10; суцвіття з 7—10 квіток.

В культурі зустрічається також близький до цього вид *C. altaica* Lge., Revis. spec. gen. Crataegi (1897) 42; Пояркова в Фл. СССР, IX, 424. Відрізняється коротшими колючками, 6—20 *мм* завд., глибше розсіченим листям, наявністю майже завжди 5 стовпчиків і жовтими до буруватооранжових плодами. Поширений в горах Середньої Азії. Цей вид у садівництві звичайно визначається як жовтоплідна форма попереднього — *C. sanguinea* var. *xanthocarpa* Reg.

В дендраріях можна зустріти й інші види цієї секції, зокрема: *C. dahurica* Koehne ex C. K. Schn., *C. Maximowiczii* C. K. Schn., *C. chlorocarpa* Maxim., *C. nigra* W. K.

Секція 3. **Pentagynae** Zab. Плоди чорні, з мало розвиненою червонуватою м'якоттю. Кісточок 3—5, тригранних, на спинному боці з мало помітними борозенками.

В секції 1 ряд — *Eupentagynae* Klok.

1426 (3). C. pentagyna W. K. — **Глід п'ятистовпчиковий.** Дерево середнього розміру або високий кущ. Молоді гони волосисті, зеленувато-коричнюваті, гілки сірі, пазушні колючки нечисленні, 5—10 *мм* завд. Листки в обрисі здебільшого широкояйцевидні або ж оберненояйцевидні до яйцевидно-трикутних і заокругленоромбічних, з ширококлиновидною або рідше майже обрізаною основою, на б.-м. довгих черешках, шкірясті, двоколірні, зісподу набагато світліші, з малопомітною сіткою жилок, з обох боків волосисті, опушення на поверхні згодом рідшає, але цілком не зникає; листки плодючих гонів 15—120 *мм* завд., 7—85 *мм* завш., на черешках 2—45 *мм* завд., нижні — довгасто-оберненояйцевидні, з тупою, 3-надрізною або мілко 3-лопатевою верхівкою, середні — у верхній половині 3-лопатеві, верхні, — починаючи нижче середини, 5—7-лопатеві, лопаті здебільшого короткодовгасті, майже не звужуються до верхівки, тупі або іноді яйцевидно-трикутні, коло самої верхівки звужені і загострені, з зовнішнього краю вгорі або на самій верхівці нерівнопильчасті, виїмки між лопатями б.-м. вузькі, розрізають пластинку до

$^2/_3$—$^3/_4$; прилистки широкосерповидні, 5—16 *мм* завд., 2—8,5 *мм* завш., цілокраї, витягнуті в тонке вістря; листки неплідних гонів часто крупніші та більш розсічені, на черешках, нерідко довших за пластинку, з великими косояйцевидними, пилчасто-надрізними прилистками. Суцвіття рідкувате або б.-м. компактне, з 10—40 квіток; гілочки його й квітконіжки відлегловолосисті; гіпантій мохнато-волосистий; чашолистки широкотрикутні, ±1,5 *мм* завд., в кілька разів коротші за гіпантій, при плодах відігнуті донизу, з зовнішнього боку та біля верхівки з внутрішнього — волосисті; віночок 12—17 *мм* в діам.; тичинок 20; пиляки чорнуваті; стовпчиків 3—5, б.-м. зрослих. Плоди короткоеліпсоїдальні, 8—11 *мм* завд.. 6—8 *мм* завш., достиглі — чорні, з сизою поволокою, кісточок 3—5. ♄, ♄. Цв. $^2/_2$ V—VI.

Waldst. et Kit. in Willd., Sp. pl., II, 2 (1799) 1006. Пояркова в Фл. СССР, IX, 430.

— *Mespilus pentagyna* Spreng., Syst., II (1825) 507. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 350.

По світлих лісах, узліссях. — Зустрічається спорадично в лісостепових і північних степових районах на південному заході і на сході УРСР.

З.Л.-С. Вказується для західного Поділля (Пояркова). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Жванець (Рогов.). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Буринський рн, Черепівка (Калениченко!).— Полтавська обл.: Лубенський рн, Мгар (Гринь!); Чорнухинський рн, Курінька (Гринь!); Карлівський рн, Гребінники (Пояркова). — Харківська обл.: окол. Харкова — Таврилівка, Бабаї (Гринь!), Покотилівка, Сокольники та інші пункти (Черн.!, Лавр.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Гринь і Доброчаєва!), Гори Артема (Соколовський!), Амвросіївка—Білоярівка (Кот. і Карнаух!). — Ворошиловградська обл.: Іванівка (Постригань!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, Задонецьке (Ширяєв!).— Ворошиловградська обл.: Старобільськ (!). Поширений, мабуть, у більшій частині району до південної межі байрачних лісків. — **П.З.С.** Одеська обл.: (непевні вказівки).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Крим, Кавказ.

Загальне поширення. Середня Європа (півд.), Балкани, Європейська частина СРСР (півд.), Кавказ, Турецька Вірменія.

Примітка. Під спільною назвою *C. pentagyna* s. l. A. I. Пояркова об'єднує кілька близьких географічних рас, наводячи також цілу низку гібридів цього виду з іншими. З цих рас як окремі види були вже описані: *C. melanocarpa* M.B., Fl. taur.-cauc., 1 (1808) 386, *C. colchica* A. Grossh. Фл. Кавк. IV (1934) 990 і маловідомий *C. Oliveriana* Basc. in DC., Prodr. II (1825) 630. На території УРСР ростуть дві географічні раси з цього мало вивченого циклу — західна, наддністрянська, і східна, поширена в лівобережній частині УРСР. Західна (наддністрянська) раса, можливо, тотожна типовому *C. pentagyna* W. et K. s. *str.*, описаному з Угорщини, але по ній ми досі не мали в своєму розпорядженні жодного екземпляра. Наш опис складено на підставі досить великого матеріалу по східній расі. Східноукраїнські рослини відрізняються від типових угорських помітно рідкішим опушенням листків, суцвіттями та гіпантіями квіток, більшими і трохи видовженими плодами, більшим розміром листків, але не відрізняються від кримських і кавказьких екземплярів, ви-

значених як *C. melanocarpa* M. B. і, очевидно, належать до останнього виду. Остаточно розрізнити *C. pentagyna* W.K. і *C. melanocarpa* M.B. ми ще не маємо змоги через недостатність порівняльного матеріалу. З гібридних форм для УРСР А. І. Пояркова наводить лише гібрид *C. pentagyna* × *C. kyrtostyla*, але саме для сходу УРСР, де росте *C. melanocarpa* M.B., а не *C. pentagyna* W.K. s. str.

Секція **4. Azaroli** Loud. Суцвіття повстисто-волохаті, компактні, з вкороченими розгалуженнями та квітконіжками. Плоди жовті або червонуватооранжові, з 2—5 кісточками. Пиляки білі. Листки на коротеньких черешках.

Ряд **1. Orientales** A. Pojark. Плоди червонуватооранжові, з 5(4) кісточками; чашолистки при плодах відігнуті.

1427 (4). C. orientalis Pall. — **Глід східний.** Кущ або низеньке деревце. Молоді гони білі від густого повстистого опушення, гілки з сірою корою. Листки в обрисі від оберненояйцевидних до заокругленоромбічних, з клиновидною основою на дуже коротеньких черешках, шкірясті, з обох боків одноколірні, сіруваті від густого м'якого опушення; листки плодючих гонів 15—50 *мм* завд., 8—44 *мм* завш., на черешках 2—5 *мм* завд., нижні — глибоко 3-лопатеві, верхні — 5—7-роздільні майже до середньої жилки на довгасті частки, довжина яких приблизно втроє перевищує ширину; лопаті і частки вгорі, переважно з зовнішнього боку, зазублені, з 2—8 дуже нерівними гострокінцевими зубцями. Суцвіття дуже компактне, з 5—10 квіток, густо білуватоповстисте, гілочки суцвіття і квітконіжки дуже коротенькі. Чашолистки трикутно-ланцетні, тонкозагострені, 2,5—3,5 *мм* завд., вже під час цвітіння відігнуті донизу; віночок ±15 *мм* діам. Тичинок 20, стовпчиків 5, зрідка менше, до середини зрослих. Плоди кулясті, 10—12 *мм* в діам., червонуватооранжові, з 5 кісточками. ♄, ♄. Цв. VI.

Pall., Index taur. (1796) 107 (nomen). M.B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 387; III, 332 (descriptio). Пояркова в Фл. СССР, IX, 433.
— *C. tanacetifolia* var. *orientalis* Regel in A.H.P., I (1871) 114. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 350.

На сухих кам'янистих схилах. — Тільки в окол. Одеси.

П.З.С. Одеська обл.: недалеко від Одеси, у виноградниках (Ланг і Шовіц!); Одеса (Бесс.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим (у горах); Кавказ: Зах., Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Зустрічається ще тільки в Малій Азії та в Південній Греції.

Господарське значення. Глід східний може бути використаний для живоплотів подібно до інших колючих видів роду. Рослина дуже посухостійка. Плоди їстівні, на смак приємно кислуваті. Деревина тверда й придатна для різних виробів. Якщо цей вид уже зник з дикорослої флори УРСР, його варто було б відновити в культурі.

Примітка. Вид виданий в Herb. ruth., Cent. I, № 35 Лангом і Шовіцем з окол. Одеси. Це ніби свідчить про те, що він там колись зростав у достатній кількості. Новітні автори для Одеси його не наводять.

Ряд **2. Euazaroli** Klok. Плоди жовті, з 2—3 кісточками.

1427[1] (5). C. azarolus L. — **Глід азарол.** Високий кущ або невелике дерево. Молоді гони спочатку волосисті або мохнато-повстисті, пізніше оголені, бурі; пазушні колючки до 1 *см* завд., б.-м. численні або відсутні. Листки на коротких, здебільшого 10—15 *мм* завд., черешках, клиновидні до оберненояйцевидних на клиновидній основі, в середньому 3—6 *см* завд. і майже стільки ж завширшки, 3—5-роздільні, з цілокраїми або віддалено пилчастими лопатями, лише зісподу по жилках б.-м. густо опушені. Суцвіття густе, звичайно багатоквіткове, мохнато-повстисте; чашолистки широкотрикутні, загострені, коротші за гіпантій, ззовні опушені, зсередини майже голі. Тичинки не набагато перевищують гіпантій. Стовпчиків звичайно 2—3. Плоди майже кулясті, великі, 20—25(40) *мм* в діам., жовті, з 2—3 кісточками. ♄, ♄. Цв. VI.

L., Sp. pl. (1753) 477.
— *Mespilus azarolus* All., Fl. Pedem., II (1785) 141.

Зустрічається тільки в культурі по садах і парках, але не часто. — Середземноморський вид.

Поширення по СРСР. Тільки в культурі.

Загальне поширення. Південна Європа до західної частини Балканського п-ова. Наводиться для о-ва Кріт і Північної Африки.

Примітка. До секції *Azaroli* Loud. належить також східнозакавказький вид — *C. Szovitsii* A. Pojark. *i C. pontica* C. Koch, поширений в Середній Азії. Останній здавна культивується там як плодове дерево. Обидва ці вітчизняні види дуже декоративні і з успіхом можуть замінити в культурі *C. azarolus* L.

Секція **5. Oxyacanthae** Zab. Плоди червоні, різних відтінків, від дуже світлого до пурпуровочорного, з 1—3 кісточками; кісточки звичайно по боках з косою борозенкою, на спинці з 1—4 поздовжніми неглибокими борозенками; м'якоть плода жовтувата. Суцвіття рідкувате, з розвиненою віссю та квітконіжками; пиляки пурпурові. Листки пірчасто надрізані або б.-м. глибоко розсічені, з досить довгими черешками.

Ряд **1. Oxyacanthae** A. Pojark. Квітки по 1—2(3) на довгих квітконосах, зібраних у зонтиковидні рідкуваті щитки. Чашолистки широкотрикутні, при плодах відставлені. Стовпчиків (1)2—3; плоди кулясті, буруватотемночервоні, з 2—3 кісточками; кісточки на черевному боці з довгастими, косими й звивистими глибокими ямочками, на спинці з 2—3 поздовжніми борозенками. Листки лише на верхівці з 3(5) широкими зарубчасто-зубчастими лопатями.

Середньоєвропейський ряд.

1427[2] (6). C. oxyacantha L. — **Глід колючий.** Кущ або деревце з голими гонами і ясносірими гілками; пазушні колючки 1—2 *см* завд., часто майже відсутні. Листки звичайно цілком голі, тонкі, яскравозелені, майже одноколірні, в обрисі оберненояйцевидні, з клиновидною основою, з черешками, коротшими у 2—4 рази за пластинку; на плодючих гонах нижні листки суцільні і лише на верхівці зазублені, решта — вгорі 3-лопатеві, з тупими, зрідка гострувати, зарубчасто-зубчастими,

зрідка пилчастими лопатями, середня з яких іноді 3-надрізна; на неплідних гонах листки більші й глибше розсічені, 3—5-лопатеві. Суцвіття 6—10-квіткові, з 3—4 нерозгалужених квітконосів, голі. Гіпантій голий; чашолистки овально-трикутні, не довші за гіпантій, простягнуті; тичинок 18—20: стовпчиків 2—3. Плоди майже кулясті, 10—12 *мм* в діам. ♄, ♄ Цв. VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 477 (ex p.). Пояркова в Фл. СССР, IX, 437.

По долинних лісах, в Закарпатті. Часто культивується.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Виноградівський рн, Шаланки (Гринь!); Берегівський рн, Береги, Мала Гараздівка (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр. (захід).

Загальне поширення. Середня Європа.

Примітка. В культурі досить поширений у ряді садових декоративних форм, з яких особливо помітні махрова темнорожева f. *splendens* Schn. i f. *rubra* Schn., з темночервоними зовні й лише зсередини в центрі білими квітками.

Ряд **2. Erianthae** A. Pojark. Квітки в складних мохнато-повстистих або мохнато-волосистих щитках. Чашолистки трикутні, довгозагострені, при плодах відігнуті. Стовпчиків (і відповідно кісточок в плодах) 2, зрідка 1 або 3; плоди великі, темночервоні; кісточки з черевного боку плескуваті, майже гладенькі, на спинці опуклі, з 2—3 неглибокими борозенками. Колючки нечисленні, молоді гони й листки б.-м. густо волосисті.

Переважно передньоазіатський ряд. Належність до нього нашого *C. ucrainica* A. Pojark. досить сумнівна.

1428 (7). C. ucrainica A. Pojark. — **Глід український.** Молоді гони темновишневого кольору, волосисті або мохнато-волосисті, згодом б.-м. оголені. Гілки буруватосірі; пазушні колючки тонкі, 10—20 *мм* завд.; пазушні неплідні гони почасти перетворені на улиснені колючки. Листки в обрисі широкояйцевидні або оберненояйцевидні до заокругленоромбічних, з клиновидною або ширококлиновидною до майже обрізаної основою пластинки, на коротших за пластинку черешках; крім нижніх, 3—7-лопатеві, тонкошкірясті, невиразно двоколірні або майже одноколірні, з обох боків і по черешку негусто волосисті; листки плодючих гонів 15—65 *мм* завд., 5—45 *мм* завш., з черешками 2—20 *мм* завд.; нижні — довгасто-оберненояйцевидні, по краю вище середини пилчасті, з надрізно-зубчастою верхівкою, верхні — коло середини або нижче 5—7-лопатеві; лопаті яйцевидно-ланцетні, загострені, від основи до верхівки поступово звужені, з зовнішнього краю від середини або нижче пилчасті, виїмки між лопатями гострі, при основі вузькі, розрізають пластинку приблизно до $^2/_5$—$^2/_3$; прилистки серповидні або серповидно-ланцетні, нерівнопилчасті, зубчики їх закінчуються залозками; листки неплідних гонів більші, глибоко розсічені. Суцвіття рідке, з 10—20 квіток, з волосистими або мохнато-волосистими гілочками й квітконіжками;

гіпантій мохнато-волосистий; чашолистки з трикутної основи витягнуті в лінійно-ланцетне закінчення, вже під час цвітіння відігнуті донизу і вкривають майже цілий гіпантій, 3—3,5 *мм* завд., волосисті; віночок ± 15 *мм* в діам.; тичинок 20; стовпчиків частіше 2, зрідка 1—3, вони голі. Плоди короткоеліпсоїдальні, майже кулясті, 8—12 *мм* завд., 7—11 *мм* завш., темночервоні, б.-м. волосисті, звичайно з 2 кісточками.

Рис. 8. Глід український — *Crataegus ucrainica* A. Pojark.
1 — гілочка з квітками; *2* — гілочка неплідного гону.

Кісточки опукло-плескуваті, оберненояйцевидні, з рівчачком на спинці. ♄, ♄. Цв. VI.

A. Pojark. in Add. Fl. URSS, VIII (1939) 502; Пояркова в Фл. СССР, IX, 441.

Рисунки: Гринь і Клоков у Бот. журн. АН УРСР, IX, 2 (1952) 56.

По узліссях листяних лісів, схилах крутих річкових берегів, чагарниках. — Переважно в північних лісостепових районах.

Пр. Л. (загальна вказівка Пояркової для Прикарпаття). — **З.П.** Житомирська обл.: Словечанський рн, Бігунь (Барбарич!). — **Л. П.** Чернігівська обл.: окол. Чернігова (Неводовський!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Нерубайка (Гринь!), Любеч (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Савранський рн, Гетьманівка (!!). — Хмельницька обл.: Летичів (Гагман!).— **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Рогов. за Пояркової); Диканька (Сова!); Зіньків (Рогов.!); Шишацький рн, Баранівка (Монтр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (?), Верх.-Дніпр., Серед-Дніпр.

Загальне поширення не вияснено.

Примітка. Вид описано з окол. Лубен. Поширення його досі мало вивчене. Відомий глід український досі лише з наведених районів УРСР та з півдня БРСР. За Пояркової, зустрічається ще в Прикарпатті і, можливо, просувається далі на захід.

1429 (8). C. Helenolae Grynj et Klok. nomen novum. — **Глід Оленки.** Високий кущ або деревце до 6—8 *м* завв. Молоді гони темно-вишневі, волосисті, згодом оголені. Гілки сіруваті або сіруватобурі, пазушних колючок не помічено. Нижні листки плодючих гонів 1,5—3 *см* завд., з коротким черешком і клиновидною основою пластинки, на верхівці або вище середини 3-лопатеві, з цілокраїми у дрібніших листків і зубчасто-надрізними при верхівці у більших листків лопатями; верхні листки в обрисі широко-оберненояйцевидні або трикутно-оберненояйцевидні, 3—8 *см* завд., з ширококлиновидною основою пластинки, 5—7-лопатеві, тонкошкірясті, негусто волосисті, переважно по черешку, з країв та зісподу в нижній частині, двоколірні—зверху зелені, зісподу зеленувато-сизуваті; лопаті пластинки довгастоланцетні до оберненояйцевидно-ланцетних, гострі, у верхній частині нерівно зубчасто-надрізні; нижні лопаті звичайно на верхівці 2-роздільні, верхня, кінцева, лопать завжди 3-роздільна; виїмки поміж нижніми боковими лопатями і наступними починаються нижче середини пластинки, здебільшого вузькі, гострі, іноді ширші (до 45°), тупуваті, розрізають кожну половину пластинки до $^3/_4$ її ширини і глибше; нижні лопаті по нижньому краю біля верхівки з 1—2 зубцями або іноді без зубців; прилистки вузькосерповидні з тонким витягнутим кінчиком, 8—12 *мм* завд., 1—2 *мм* завш., цілокраї. Листки на неплідних гонах до 9,5 *см* завд. і 6,5 *см* завш., з черешком до 3,5 *см* завд., глибше розсічені, з ширшими виїмками поміж лопатями; нижні бокові лопаті з 2—4 зубцями по нижньому краю. Суцвіття — складний щиток, 4,5—6 *см* завд., широкий, не густий, з негусто волосистими гілочками та квітконіжками; гіпантій мохнато-волосистий; ча-

шолистки трикутно-ланцетні, 2—3 *мм* завд., тупувато-загострені, після цвітіння відігнуті донизу, зверху пурпуруваті. Плоди короткоеліпсо-

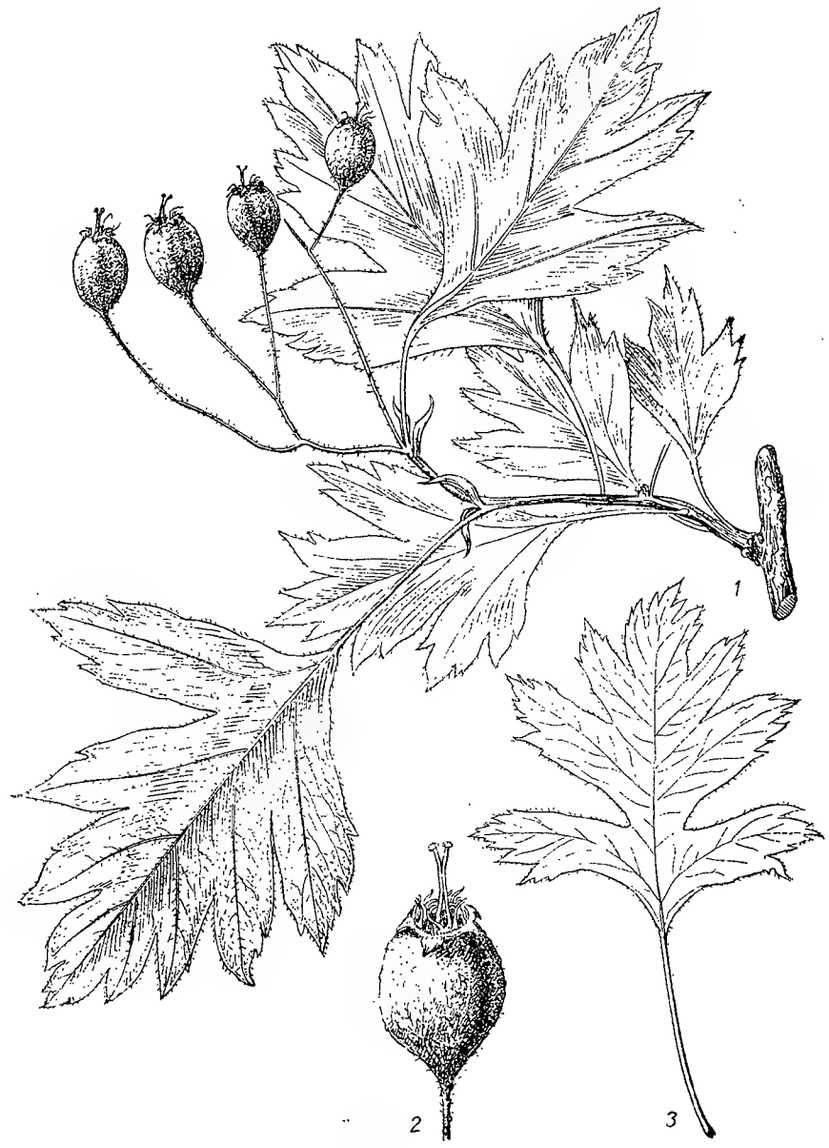

Рис. 9. Глід Оленки — *Crataegus Helenolae* Grynj et Klok.
1 — гілочка з плодами; *2* — плід; *3* — листок неплідного гону.

їдальні, 8—10 *мм* завд., 6—8 *мм* завш., розсіяно волосисті, з 2 кісточками; кісточки овальні, плоско-опуклі, на спинці з плескуватим кілем і 2 мілкими жолобинками обабіч нього. ♄. Цв. $^2/_2$ V.

— *C. Helenae* Grynj et Klok. у Бот. журн. АН УРСР, IX, № 2 (1952) 56, non Sargent.

Рисунки: Гринь і Клоков, ц. м.

На зниженнях серед пісків пониззя Дніпра.

Л.З.С. Херсонська обл.: Голопристанський рн, між Іванівкою та Рибальчим, на Кінбурнській косі (Гринь).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (тільки вказане місцезнаходження).

Загальне поширення. Рослина відома досі лише з одного згаданого місцезнаходження.

Примітка. На думку А. І. Пояркової, цей вид треба відносити до ряду *Ambiguae* A. Pojark., а не до *Erianthae* A.Pojark. Характерною ознакою першого ряду є дуже темне забарвлення стиглих плодів. У нашому матеріалі стиглих плодів немає, через що перевірити за цією ознакою належність виду до того чи іншого ряду ми ще не мали змоги. Цікавий вид глоду, відкритий Ф. О. Гринем на нижньодніпровських пісках, добре відрізняється від усіх інших видів ряду, але потрібні дальші його розшуки для остаточного вияснення поширення його і зборів по ньому нового матеріалу.

Ряд **3. Kyrtostylae** A. Pojark. — Квітки в складних, голих (або іноді негусто волосистих) щитках. Чашолистки вузькі, довгозагострені, дорівнюють гіпантію. Стовпчик 1. Плоди червоні, еліпсоїдальні; кісточка з боків трохи стиснута, на спинці з 2—4 борозенками. Листки пірчасто розсічені, з гострими, від середини або від основи пилчастими лопатями.

До цього ряду А. І. Пояркова, крім *C. kyrtostyla* Fingerh. (в широкому розумінні), відносить лише *C. turkestanica* A. Pojark. з гір Середньої Азії та Ірану.

Ми тут робимо спробу докладніше розрізнити види ряду.

1430 (9). C. curvisepala Lindm. — **Глід кривочашечковий.** Високий кущ або деревце. Гілки з сіруватою, трохи блискучою корою, молоді гони спочатку буруватозелені, потім коричнюватобурі, волосисті; на гілках нерідко розвинені в невеликій кількості пазушні колючки, 9—13 *мм* завд. Листки яснозелені або зелені, зісподу помітно світліші, ніж зверху, або іноді майже одноколірні, з мохнато-волосистим черешком і розсіяно-коротковолосистою, з країв мохнато-війчастою пластинкою, черешок у всіх листків коротший за пластинку; листки на плодючих гонах 1—6 *см* завд. (разом із черешком), 0,5—4 *см* завш., черешок до 2 *см* завд., нижні листки гону суцільні, оберненоовальні або ж оберненояйцевидні, на верхівці зазублені або дрібно 3-лопатеві, дрібні, з дуже коротеньким черешком, наступні за ними вище середини 3-лопатеві, верхні — 5—7-лопатеві, в обрисі широкояйцевидні до заокругленоромбічних або рідше заокругленотрикутних, з клиновидною або ширококлиновидною, рідше округлою або майже прямою, зрізаною основою пластинки; лопаті пластинки листка довгасті, довгастояйцевидні або довгасто-оберненояйцевидні, загострені, з країв пилчасто-зубчасті, крім нижньої частини між-лопатевих виємок та основи пластинки; нижній край нижніх лопатей з 4—9 зубцями, що на $^1/_2$—$^1/_4$ його довжини не доходять до черешка; нижні лопаті, а також наступні за ними, нерідко на верхівці 2-роздільні, верхівкова лопать на верхівці постійно 3-роздільна; виїмка поміж нижніми та верхніми лопатями пластинки гостра, починається у верхній частині нижньої третини пластинки і розрізає кожну половину пластинки до $^1/_3$—$^3/_4$ її ширини; прилистки лінійно-ланцетні, серповидні або косо-

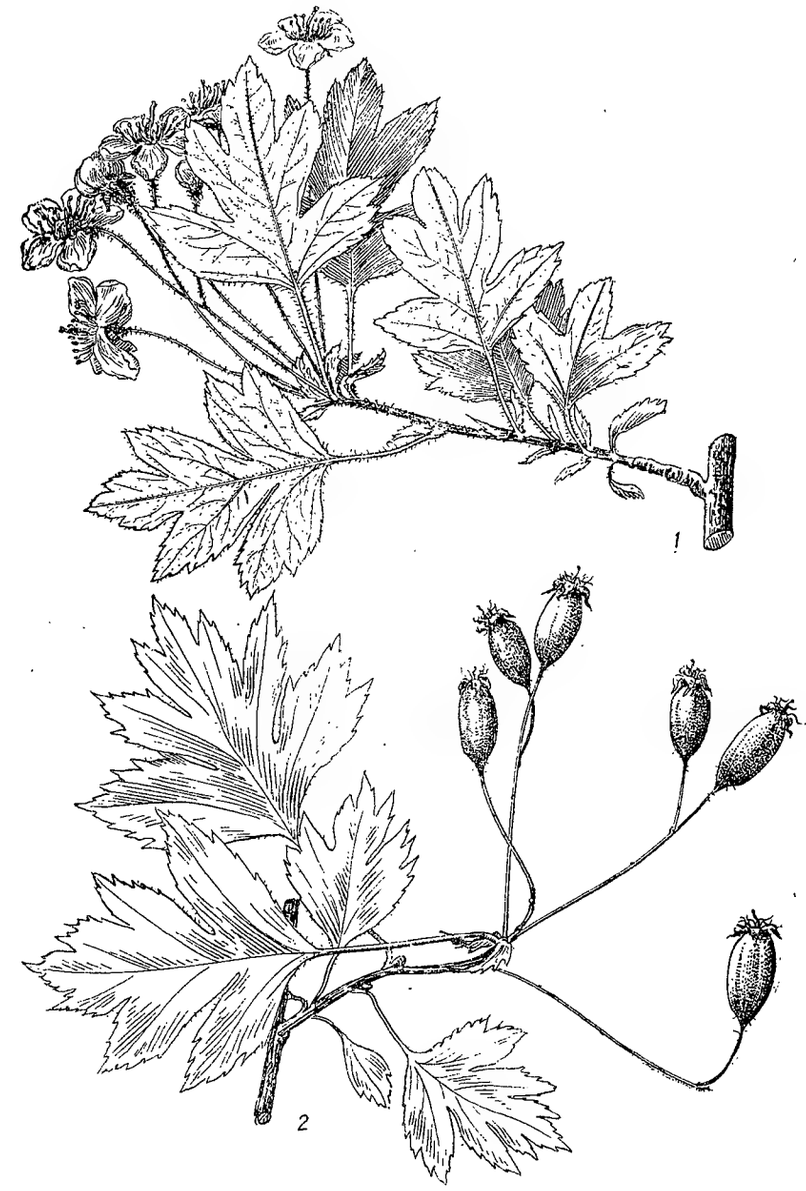

Рис. 10. Глід кривочашечковий — *Crataegus curvisepala* Lindm.
1 — гілочка з квітками; *2* — гілочка з плодами.

яйцевидні з загостренням, 4—15 *мм* завд., 1—4 *мм* завш., на верхівці тонкозагострені, з країв зубчасто-пилчасті, іноді залозисто-пилчасті. Листки неплідних гонів більші і глибше лопатеві до роздільних з 2-лопатевими нижніми сегментами, що доходять майже до середньої жилки,

в обрисі схожі на листки плодючих гонів або серцевидно-трикутні (із спрямованими скоса вниз нижніми лопатями нижніх сегментів пластинки), до 10 *см* завд. (разом із черешком) і 7,5 *см* завш., з черешком до 4 *см* завд.; прилистки також більші, косояйцевидні, до 22 *мм* завд. і 14 *мм* завш., надрізно-зубчасті і нерідко лопатеві. Щиток складний, 3—4,5 *см* завд., широкий, негустий, з б.-м. волосистими гілочками та квітконіжками; квіток у щитку 5—25; гіпантій мохнато-волосистий, чашолистки довгастоланцетні, загострені, 2,5—4 *мм* завд., з країв дрібновійчасті; віночок 12—17 *мм* в діам. Стовпчик 1, на верхівці більш або менш зігнутий. Плід довгастоеліпсоїдальний, 9—12 *мм* завд., (4)5—6 *мм* завш., більш або менш волосистий, спочатку жовтуватобурий, пізніше червонуватий. ♄, ♄. Цв. $^2/_2$ V—$^1/_2$ VI.

Lindm., Svensk. Fanerogamfl. (1918) 307.

— *C. kyrtostyla* Пояркова в Фл. СССР, IX, 450, p.p. (haud Fingerh.)— *C. monogyna* auct. fl. ucr., p.p. — *Mespilus oxyacantha* var. *monogyna* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 350, p.p.

По узліссях і на галявинах у листяних лісах, іноді в борах, по степових схилах і у чагарниках. — В більшій частині УРСР, крім південностепових районів.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахів (Барбарич!); Ужгородський рн., Оноківці (Дженюк); Великоберезнянський рн, хр. Яворник (Кот.!). — **К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П.** Немає гербарного матеріалу, але вид, мабуть, в усіх цих районах зустрічається. — **П.П.** Київська обл.: Київ, приміська смуга, Голосієве (!!); — **Л.П.** Чернігівська обл.: по р. Десні (Куксін!). — **З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Нерідко або звичайно. — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізька приміська смуга, Веселі Терни (Кукуш.). — **Л.З.-Л.С.** В північній частині району (по р. Осколу і на північ від р. Дінця) нерідко. З центральної та південної частин району гербарних матеріалів немає. — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман — нетипові зразки, можливо, це *C. alutacea var. subhispidula* Klok.).

Поширення в СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр. (півд.), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн. (на півд. зникає), Крим; Кавказ: Зах. Передкавк.

Загальне поширення. Середня Європа, Скандінавія, Європейська частина СРСР (вказані райони).

Примітка. *C. kyrtostyla* Fingerh. in Linnaea, IV, 3 (1829) 372, як видно з рисунків, якими Фінгерут ілюструє опис свого виду (tab. III, fig. 1), характеризується ледве зазубленими на верхівці лопатями листків і трикутними частками чашечки. Отже, за цими ознаками він належить до ряду *Monogynae* A. Pojark., а не до *Kyrtostylae* A. Pojark. У зв'язку з цим наша рослина повинна носити іншу назву, запропоновану для неї шведським флористом Ліндманом ще в 1918 р. В Середній Європі і в Скандінавії з ряду *Kyrtostylae* A. Pojark. зустрічається ніби тільки одна ця раса з досить густо опушеними гіпантіями. В Європейській частині СРСР зростає також і інша раса з цілком голими гіпантіями, яку ми далі наводимо під новою видовою назвою *C. pseudokyrtostyla* Klok.

1431 (10). C. pseudokyrtostyla Klok. sp. nova in Addenda IV, p. 574.— **Глід несправжньо-кривостовпчиковий.** Високий кущ або невелике дерево до 7 *м* завв. Гілки з сіруватою корою, молоді гони спочатку зеленуваті, потім коричнюватобурі; пазушні колючки відсутні або розвинені

в невеликій кількості, 5—11 *мм* завд. Листки здебільшого тонкі (принаймні під час цвітіння), зверху яскравозелені, зісподу трохи ясніші, ледве сизуваті, з добре помітною сіточкою дрібних жилок, з голим або (у поодиноких листків) дуже розсіяно волосистим черешком і майже голою пластинкою (незначне опушення помітне лише в нижній частині пластинки, переважно зісподу по кутах жилок); лише у поодиноких листків

Рис. 11. Глід несправжньо-кривостовпчиковий — *Crataegus pseudokyrtostyla* Klok.
Гілочка з квітками.

по краях пластинки в її нижній половині або зверху спостерігаються розсіяні волоски; черешок короткий або іноді помітно довший за пластинку листка; листки на плодючих гонах 1—6,5 *см* завд. (разом із черешком), 0,5—4,5 *см* завш., черешок до 3 *см* завд.; нижні листки гону суцільні, довгасто-оберненояйцевидні, цілокраї або на верхівці зазублені; наступні за ними на верхівці або вище середини пластинки 3-лопатеві, в обрисі оберненояйцевидні; верхні листки 5-лопатеві, в обрисі широкояйцевидно-ромбічні, з клиновидною, ширококлиновидною або округлою основою пластинки, лопаті пластинки довгасто- або яйцевидно-ланцетні, гострі, з країв нерівно, але загалом досить дрібно пилчасто-зубчасті, крім нижньої частини міжлопатевих виємок; зубців по нижньому краю нижніх лопатей 5—12, здебільшого вони на чверть його довжини не доходять до черешка; виїмка між нижніми та верхніми лопатями гостра, починається біля середини або нижче, рідше вище середини пластинки і розрізає кожну половину пластинки до $^3/_5$—$^3/_4$ її ширини; прилистки серповидні, вузькі, тонкозагострені, до 15 *мм* завд. і 2 *мм* завш., з країв залозисто-пилчасті. Листки неплідних гонів великі, 5—7-лопатеві, в об-

рисі широкояйцевидні до округло-ромбічних або рідше яйцевидно-трикутних, з ширококлиновидною, округлою або іноді майже зрізаною основою пластинки, до 10,5 *см* завд. (разом із черешком) і 5(6) *см* завш.; черешок до 5 *см* завд.; виїмка поміж нижніми і верхніми лопатями пластинки починається нижче середини пластинки і розрізає кожну половину пластинки листка до $^4/_5$—$^6/_7$ її ширини; прилистки також набагато більші, косояйцевидні. Щиток складний, 3—4 *см* завд., широкий, досить рідкий, з голими гілками та квітконіжками; квіток у щитку 5—15, гіпантій голий, чашолистки довгастоланцетні, 3,5—4 *мм* завд., повільно й досить тонко загострені; пелюстки округлі, 6—7 *мм* завд., стовпчик 1, на верхівці зігнутий. Плоди довгастоеліпсоїдальні, 9—11 *мм* завд., 5—6 *мм* завш., червонуватобурі, з 1 еліпсоїдальною кісточкою.

♄, ♄. Цв. $^2/_2$ V—$^1/_2$ VI.

— *C. kyrtostyla* Пояркова в Фл. СССР, IX, 450, p.p. (non Fingerh.). — *Mespilus oxyacantha* var. *monogyna* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 350, p.p.

По листяних і мішаних лісах на узліссях та галявинах. — Переважно в південній частині Полісся та в Лісостепу.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Виноградівський рн, Шаланки (Гринь!). **Пр.Л.** Чернівці (!!).—**Р.-О.Л.** Немає відомостей.—**З.П.** (на межі з **В.Л.-С.**) Волинська обл.: Рожище (Пач.!). — **П.П.** Київська обл.: в окол. Києва звичайно (Семенкевич!, Оксіюк!, Барбарич! та інші колектори). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, Старосілля, ліс «Гористе» (Кот.!). — **Чернігівська** обл.: Куликівський рн, Лосів ліс (Левіна!). — **В.Л.-С.** — немає відомостей. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Микулинецький рн, Мошковичі (Гринь!). — Хмельницька обл.: Вовковиицький рн, Самчики (!!). — Одеська обл.: Кодимський рн, Смолянка (Бараненко!). — **П.Л.-С., Л.Л.-С.** Нерідко. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Соколовський!, Липа!). — Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Гринь і Романова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон.; Кавказ (?).

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (вказані райони).

Примітка. На території УРСР цей вид менше поширений, ніж попередній. В районі Києва зустрічаються обидва види, проте *C. curvisepala* Lindm. — рідше і представлений формами з меншим опушенням (з майже голими квітконіжками). В районі Харкова, навпаки, переважає *C. curvisepala* Lindm., а *C. pseudokyrtostyla* Klok. представлений формами з більш помітно опушеними листками. Але при наявності квіток або хоч молодих плодів обидва види відрізняються безпомилково всюди.

1432 (11). C. subrotunda Klok. sp. nova in Addenda, IV, p. 575.— **Глід заокруглений.** Гілки сірі або темнобурі, молоді гони темнокоричневі, голі. Листки на плодючих і неплідних гонах майже однакові: товстуваті, дещо шкірясті, зверху зелені, зісподу багато ясніші, сизуваті, з голим черешком і ледве опушеною на поверхні (майже виключно в нижній частині зісподу, по кутах жилок), з країв голою пластинкою, 2,5—8,5 *см* завд. (разом із черешком), 1—6,6 *см* завш.; черешок до 3,5 *см* завд.;

нижні листки суцільні, довгасто-оберненояйцевидні, верхні — 5—9-лопатеві, в обрисі широкояйцевидно-ромбічні до яйцевидно-трикутних; лопаті пластинки яйцевидно-ланцетні, короткозагострені, зближені між собою; виїмка поміж нижньою та верхньою лопатями починається біля середини або частіше в нижній третині пластинки і розрізає половину пластинки

Рис. 12. Глід заокруглений — *Crataegus subrotunda* Klok.
Гілочка з плодами.

до $^1/_2$—$^4/_5$ її ширини, дуже вузька, перекрита в нижній частині краями лопатей; прилистки серповидні або косояйцевидні, до 25 *мм* завд., зазублені. Щиток складний, ±4 *см* завд., з голими гілочками і квітконіжками. Гіпантій голий; чашолистки довгастоланцетні, загострені, 3,5—4 *мм* завд. Плоди короткоеліпсоїдальні до майже кулястих, 7—12 *мм* завд., 6—10 *мм* завш. (довжина нерідко дорівнює ширині), темночервоні, голі. В іншому схожа з *C. pseudokyrtostyla* Klok. ♄. Цв. V.

По лісах, узліссях, степових схилах. — Зрідка в Лісостепу.

П.Л.-С. Київська обл.: Ржищівський рн, Кузьминці (!); Черкаська обл.: Черкаський рн, Будище (Михайленко!); Канів, о-в Заріччя (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Гадяцький рн, Млини (!!), Кременчук, окол. (Монтр.!); Нові Санджари (Монтр.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (!), «Государів буєрак» (Лавр.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Рослина відома ще тільки з суміжних районів Ростовської обл. (Олександрівка на Кринці, Лавренко). Мабуть, східнопонтичний ендем.

1433 (12). C. fallacina Klok. sp. nova in Addenda, IV, p. 576. — **Глід обманливий.** Досить високий кущ. Гілки з сіруватобурою корою, мо-

Рис. 13. Глід обманливий — *Crataegus fallacina* Klok.
Гілочка з квітками.

лоді гони коричнюватобурі; в нижній частині видовжених гілок останнього порядку розвинені пазушні колючки 4—8 *мм* завд., товстуваті. Листки досить цупкі, на час плодоношення шкірясті, зверху зелені або темнозелені, зісподу набагато ясніші, сизуваті, з розсіяноволосистим черешком і війчасто-волосистою з країв пластинкою, більш або менш опушеною також і зісподу по жилках; листки на плодючих гонах 2—

5(6,5) *см* завд. (разом з черешком), 1—3(4) *см* завш., черешок 0,5—2(3) *см* завд., нижні листки гону довгасто-оберненояйцевидні, на верхівці неглибоко 3-лопатеві, останні — 5-лопатеві, в обрисі оберненояйцевидні або ж оберненояйцевидно-ромбічні, з клиновидною основою пластинки; лопаті пластинки листка ланцетні до яйцевидно-ланцетних, гострі, з країв більш або менш зазублені, нижня лопать по нижньому краю з 4—11 зубцями, що на $^2/_3$—$^1/_3$ її довжини не доходять до черешка; виїмка поміж нижніми і верхніми лопатями починається біля середини пластинки, гостра, досить широка, розрізає половину пластинки до $^2/_3$ її ширини; прилистки серповидні або косо напівяйцевидно-ланцетні, до 12 *мм* завд. і 3 *мм* завш., трохи залозисто-зубчасті або цілокраї, швидко опадають; листки неплідних гонів 5- або рідше 7-лопатеві, в обрисі широкояйцевидні, до 10 *см* завд. (разом із черешком) і 7,5 *см* завш.; черешок до 3,5 *см* завд.; нижні лопаті пластинки завжди помітно спрямовані вгору, нижній край їх зазублений не далі середини, в ближчій до черешка половині звичайно цілокраї; виїмка поміж нижніми лопатями й наступними за ними верхніми починається нижче середини пластинки і розрізає половину пластинки до $^2/_3$—$^4/_5$ її ширини. Щиток складний, 3,5—4 *см* завд., з голими гілочками та квітконіжками, широкий, рідкий; гіпантій голий; віночок близько 12 *мм* в діам.; чашолистки довгастоланцетні, 2,5—3 *мм* завд., стовпчик 1, зверху зігнутий. Плоди еліпсоїдальні або яйцевидно-еліпсоїдальні, 9—12 *мм* завд., 5—8,5 *мм* завш., червоні або спочатку жовтуватобурі, пізніше червонуваті ♄. Цв. V.

— *C. monogyna* auct. fl. ucr., p.p. (non Jacq.). — *C. kyrtostyla* auct. fl. ucr., p.p. (non Fingerh.). — *C. monogyna* × *C. kyrtostyla* A. Pojark. in herb.

По степових дібровах на узліссях і галявинах, рідше в борах. Переважно в південній частині Лісостепу та в Лівобережному Злаково-Лучному Степу.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Черкаський рн, Шелепухи (Михайленко!). — Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Кам'яні Потоки (Кот. і Карнаух!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Зіньківський рн, Лютенські Будища (!!); Глобинський рн, Устимівка (Кот.!); **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Краснодонський рн, Попівка (Кот.!). — Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Резцова!); Ямський рн, Дронівка (Кот.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Широківський рн, Зелене (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** По всьому району нерідко — **П.З.С.** Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Кукуш!).

Поширення по СРСР. Європ.-ч.: Серед.-Дніпр. (півд.), Волз.-Дон. (півд. захід), Причорн. (півн.), Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Обмежується вказаними районами СРСР. Східнопонтичний ендем.

Примітка. Цей вид є перехідним до наступного ряду *Monogynae* A. Pojark., тобто він до певної міри (не цілком) поєднує в собі ознаки обох рядів. Вважати його за гібридогенний важко, бо в лівобережних районах УРСР, де він найбільше поширений, зовсім не зустрічаються види ряду *Monogynae* A. Pojark. Можливо, що він є древнім видом, близьким до вихідних типів ряду *Monogynae*. У зв'язку з цим дуже цікаво те, що листки нашого виду надзвичайно схожі на листки копального глоду *C. praemonogyna* Krysht. з міоценових (сарматських) покладів Кринки.

Другим близьким до вихідних типів ряду *Monogynae* A. Pojark. видом є виявлений нами в матеріалі з Ростовської обл. глід донський — *C. tanaitica* Klok. Через те, що цей вид може рости і на території УРСР (зокрема, до нього наближаються екземпляри М. І. Котова з Ворошиловградської обл., наведені вище), ми тут подаємо його скорочений опис.

Crataegus tanaitica Klok. sp. nova in Addenda IV, p. 576.—**Глід донський.** Кущ. Пазушні колючки рясні, тонкі, 5—15(17) *мм* завд. Листки плодючих гонів 10—53 *мм* завд., 4—33 *мм* завш., з черешком до 20 *мм* завд. і 5-лопатевою пластинкою; лопаті пластинки з 2—4 зубцями у верхній частині. Прилистки широкосерповидні, до 10 *мм* завд. і 2 *мм* завш., зазублені. Листки неплідних гонів глибоко розсічені, 7-лопатеві. Щиток ±4 *см* завд., мохнато-волосистий. Гіпантій мохнато-волосистий. Чашолистки довгастоланцетні, 2,5—3,5 *мм* завд., вже під час цвітіння відігнуті донизу. Віночок до 15 *мм* в діам.; стовпчик 1, зігнутий. Плоди еліпсоїдальні або кулясто-еліпсоїдальні, ±8 *мм* завд., 4—7 *мм* завш. ♄.

Досліджені екземпляри: Усть-Медведиця, всюди в садах і балках; Північно-Кавказький край, Сальська окр., між х. Западним і стан. Гугнінською, чагарниковий степ на горбистих пісках древньої тераси долини Дону, 25.VIII 1927, Н. Іванова.

Цей глід від представників ряду *Kyrtostylae* A. Pojark. відрізняється менш зазубленими лопатями пластинки листка, а від *Monogynae* A. Pojark. — виразно зазубленими прилистками на листках плодючих гонів. Він ще ближчий до ряду *Monogynae* A. Pojark., ніж *C. fallacina* Klok.

Ряд **4. Monogynae** A. Pojark. Квітки в складних щитках, нечисленні; чашолистки трикутно-ланцетні, при плодах відігнуті; стовпчик 1, плоди широкоеліпсоїдальні, буруватотемночервоні; кісточка з боків трохи стиснута, на спинці з 2—3 борозенками. Листки двоколірні, зісподу набагато ясніші, ніж зверху, з зазубленими лише біля верхівки лопатями.

Середземноморський і передньоазіатський ряд (за А. І. Пояр-ковою).

1434 (13). C. Lipskyi Klok. sp. nova in Addenda IV, p. 577. — **Глід Липського.** Високий кущ або деревце. Гілки з буруватосірою корою, молоді гони спочатку зеленуваті, трохи волосисті, пізніше коричнюватотемнобурі; часто розвинені в невеликій кількості пазушні колючки до 12 *мм* завд., спостерігаються також іноді й улиснені колючки. Листки цупкі, під час плодоношення шкірясті, зверху темнозелені, дещо блискучі, зісподу набагато ясніші, сизі, з розсіяноволосистим черешком і негусто війчасто-волосистою з країв пластинкою, на поверхні пластинки опушення постійно зберігається зісподу по кутах жилок; листки на плодючих гонах 1—5,5 *см* завд. (разом із черешком), 0,3—3,5 *см* завш., черешок до 2,5 *см* завд.; нижні листки гону суцільні, довгасто-оберненояйцевидні, дрібні, з коротеньким або малопомітним черешком і майже зрізаною дрібно 3-лопатевою верхівкою; середні — вище середини або від середини пластинки 3-лопатеві, в обрисі від довгасто- до широкооберненояйцевидних, міжлопатева виїмка розрізає половину пластинки до $^1/_2$—$^2/_3$ її ширини; верхні листки схожі на середні або 5-, навіть 7-лопатеві, в цьому разі вони в обрисі яйцевидні, широкояйцевидні або яйцевидно-ромбічні, нижня міжлопатева виїмка помітно нижче середини й розрізає половину пластинки до $^2/_3$—$^3/_4$ її ширини; міжлопатеві виїмки всі гострі, досить широкі; лопаті ланцетні або яйцевидно-ланцетні, рідше довгасті або майже яйцевидні; верхівкова — на

кінці часто 3-надрізна; нижні — нерідко 2-надрізні; бокові — по краю з зовнішнього боку трохи зазублені лише біля верхівки; нижні — по нижньому краю з 1—5 нерівними зубцями у верхній чверті; прилистки серповидні, 5—16 *мм* завд., 1—5 *мм* завш., цілокраї, тонкозагострені. Листки неплідних гонів (крім найнижчих) 5—7-лопатеві, іноді навіть 9-лопатеві, в обрисі яйцевидні або яйцевидно-ромбічні, до 11 *см* завд. (разом з черешком) і 7,5 *см* завш., черешок до 5 *см* завд.; нижні міжлопатеві виїмки починаються нижче середини і розрізають кожну половину пластинки до $^1/_2$—$^4/_5$ її ширини, нижній край нижніх лопатей з 3—4 розсунутими зубцями, що доходять іноді до його середини; прилистки косояйцевидні й зігнуті, подвійно зубчасто-пилчасті, на одному (опуклому) боці з залозистими зубцями другого порядку і дрібно залозисто-пилчасті на протилежному (увігнутому) боці. Щиток складний, 3—5 *см* завд., квіток у ньому до 20; гілочки та квітконіжки (або лише квітконіжки) більш або менш волосисті; гіпантій волосистий; чашолистки ланцетні або довгастоланцетні, 2—3 *мм* завд.; стовпчик 1, голий. Плоди коротко- або яйцевидно-еліпсоїдальні, 6—9 *мм* завд., 4—7 мм завш., буруватожовті або червонуватобурі, з 1 короткоеліпсоїдальною кісточкою. ♄, ♄. Цв. V.

— *C. monogyna* auct., p.p. (non Jacq).

По сухих дібровах, на кам'янистих відслоненнях і схилах у складі степових чагарників, іноді в сосново-листяних лісах на піскуватому грунті.— Нерідко в Закарпатті й на Поділлі.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Хустський рн, ліс Єрослав (Грины!), Липча (Попові); Виноградівський рн, Шаланки (Барбарич!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Жежава—Івано-Золоте (Грины!), Заліщики (!!). Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Должак і гирло р. Тернави (Кузнецова!). — Одеська обл.: Ананьївський рн, Байтали (Михайленко!); Балтський рн, Лісничівка (Михайленко!); Кодимський рн, Смолянка (Михайленко!), Савраиський рн, Гетьманівка (!); Фрунзівський рн, Мар'янівка (Михайленко!). — Вінницька обл.: Ямпільський рн, Северинівка (Кузнецова). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Шепетівка (Барбарич!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн. (захід), Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Не вияснено. Зустрічається, мабуть, ще в суміжних районах Румунії та Угорщини. Західнопонтичний вид.

Примітка. Наша рослина не тотожна середньоєвропейським формам *C. monogyna* Jacq. s. l., яких досить багато. Вони відрізняються від нашого виду дрібнішими й інакше розсіченими листками, іншою формою чашолистків, прямим стовпчиком, виразно червоними плодами. Для прикладу наведемо скорочений опис екземплярів, зібраних проф. В. М. Черняєвим в окол. Авіньона (Франція).

Гілки з ясносірою корою, пазушні колючки нечисленні, до 12 *мм* завд. Листки виразно двоколірні, зверху темнозелені, з волосистим черешком і війчасто-волосистою з країв пластинкою; листки на плодючих гонах 1—3,5 *см* завд. (з черешком), 0,5—2,5 *см* завш., черешок до 1 *см* завд.; верхні — 5-лопатеві, яйцевидно-ромбічні або широкояйцевидні в обрисі, з клиновидною або округлою основою пластинки, лопаті зазублені з країв лише біля верхівки, нижні міжлопатеві виїмки починаються нижче середини пластинки і розрізають її до $^4/_5$—$^5/_6$ її ширини; прилистки серповидні,

6—8 *мм* завд., 1—2,5 *мм* завш.; листки неплідних гонів до 4 *см* завд. і 3 *см* завш., з черешком до 1,5 *см*, 5—7-лопатеві, з 2-роздільними на верхівці нижніми лопатями. Щиток 3—3,5 *см* завд., досить густий, квітконіжки вгорі трохи волосисті. Гіпантій волосистий. Чашолистки ланцетні або трикутно-ланцетні, до 3 *мм* завд., загострені, під кінець цвітіння донизу відігнуті; довжина їх дорівнює довжині гіпантію, віночок ±15 *мм* в діам., стовпчик прямий. Плоди (за екземплярами з окол. Парижа, зібраними теж Черняєвим у жовтні 1822 р.) кулясто-еліпсоїдальні, 9—10 *мм* завд., 7—8 *мм* завш., темночервоні.

Інші екземпляри *C. monogyna* Jacq. відзначаються виявленою гетерофілією. Листки в них на плодючих гонах менш розсічені, ніж в описаних французьких, а на стерильних — розсічені ще більше, ніж у останніх. Найближчі до типового *C. monogyna* Jacq. s. *str.* екземпляри з голими гіпантіями і майже голими листками, що нагадують наш *C. leiomonogyna* Klok., але не тотожні йому (екземпляри з Будапешта). Екземпляри *C. monogyna* s. l. з Прибалтики (Калінінградська обл.), які ми мали нагоду переглянути, теж зовсім не тотожні *C. monogyna* Jacq. s. str. Отже, треба вважати, що під назвою *C. monogyna* s. l. об'єднується кілька близьких і маловивчених видів, поширених як у Західній, так і в Східній Європі в різних районах.

Слід відзначити, що на території УРСР представники ряду *Monogynae* A. Pojark. не поширюються на схід за Дніпро. У зв'язку з цим усі вказівки *C. monogyna* s. l. для більш східних районів ми вважаємо сумнівними й помилковими.

Щодо культурних форм глоду, які розводяться під назвою *C. monogyna* Jacq., то вони здебільшого до цього виду в його вузькому конкретному розумінні не належать і потребують спеціального вивчення.

1435 (14). C. leiomonogyna Klok. sp. nova in Addenda IV, p. 578.— **Глід гладенький.** Високий кущ. Дорослі гілки сіруватобурі, молодші галузки чорнуваті, цьогорічні гони червонуваті, голі. Листки зверху зелені, зісподу набагато ясніші, сизуваті, з дуже розсіяно волосистим або голим черешком і голою або майже голою з країв пластинкою; листки плодючих гонів 1—5 *см* завд. (разом із черешком), 0,3—3 *см* завш.; черешок до 3 *см* завд.; найнижчі листки суцільні, еліптичні, дрібні, з дуже короткими черешками, середні—3-лопатеві, оберненояйцевидні, верхні листки 5—7-лопатеві, в обрисі від оберненояйцевидних до яйцевидно-ромбічних і яйцевидних, з клиновидною основою пластинки; нижні міжлопатеві виїмки починаються на середині пластинки або нижче, гострі, розрізають половину пластинки до $^2/_3$—$^5/_6$ її ширини; лопаті на верхівці часто надрізані, бокові — трохи зубчасті; нижня лопать по нижньому краю з 1—4 нерівними зубцями; прилистки серповидні, 7—10 *мм* завд., 1,5—3 *мм* завш., з країв дрібно залозисто-пилчасті або іноді напівстріловидні, при основі з зовнішнього боку гребінчасто-зубчасті, листки неплідних гонів до 6,5 *см* завд. і 3,5 *см* завш. Щиток складний, 3,5—4 *см* завд., широкий, з голими гілочками й квітконіжками; квіток у щитку 5—15. Гіпантій голий, чашолистки широколанцетні, тупуваті або трикутно-язичковидні, тупі, до 2 *мм* завд., віночок 12—15 *мм* в діам.; пелюстки широко-оберненоовальні, ±7 *мм* завд. Стовпчик 1, вгорі зігнутий. Плоди короткоеліпсоїдальні, 7—9 *мм* завд., 5—6 *мм* завв. ♄. Цв. $^2/_2$ V—$^1/_2$ VI.

— *C. monogyna* auct. fl. ucr. pro min. parte (non Jacq.).

По узліссях, на степових і кам'янистих схилах. — В. наддніпрянській частині Правобережного Лісостепу.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Мар'янівка (Кузнецова!). — П.Л.-С. Черкаська обл.: Смілянський рн, Велика Яблунівка (!); Корсунь-Шевченківський рн, Комарівка (Бараненко!), Корсунь-Шевченківський

Рис. 14. Глід гладенький — *Crataegus leiomonogyna* Klok.
Гілочка з квітками.

(Підоплічка!). — Київська обл., Миронівський рн, Потік (Підоплічка!).— Л.З.С. — Херсонська обл.: Голопристанський рн, Бехтерн (Грины!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (захід), Ниж.-Дніпр. (зрідка).

Загальне поширення. Обмежується вказаними районами. Понтичний (бористенський) ендем.

Примітка. Цей вид за своїми ознаками найбільш близький до *C. monogyna* Jacq. s. *str.*

1436 (15). C. praearmata Klok. sp. nova in Addenda IV, p. 578. — **Глід озброєний.** Більш або менш високий кущ. Гілки з сіруватою, трохи блискучою корою; молоді гони червонуватобурі; на гілках розвинені улис-

Рис. 15. Глід озброєний — *Crataegus praearmata* Klok.
1 — гілочка з листками; *2* — частина плодючої гілки.

лені колючки і в чималій кількості, особливо на видовжених неплідних гонах, пазушні колючки 8—22 *мм* завд., тонкі або досить товсті. Листки зверху зелені або темнозелені, зісподу набагато ясніші, сизуваті, з голим або трохи волосистим черешком і майже голою або розсіяно опушеною пластинкою (опушення у деяких екземплярів густіше, в інших — дуже рідке); листки плодючих гонів 8—55 *мм* завд. (разом із черешком), 4—36 *мм* завш., черешок до 22 *мм* завд.; найнижчі листки гону суцільні, коротко черешкові, дрібні, на верхівці зазублені;

верхні листки до 3 *см* завд. і 17 *мм* завш., здебільшого 5-лопатеві, іноді майже 7-лопатеві (з 2-роздільними нижніми лопатями), в обрисі оберненояйцевидні, з клиновидною основою пластинки; лопаті пластинки довгасті або яйцевидно-ланцетні, з країв лише на верхівці трохи зазублені, нижній край нижніх лопатей з 1—3 зубцями біля верхівки; виїмка поміж нижніми і верхніми лопатями починається трохи нижче середини пластинки, гостра, але досить широка, розрізає половину пластинки до $^2/_3$—$^3/_4$ її ширини; прилистки лінійно-ланцетні, серповидні, подібні до півмісяця, 5—11 *мм* завд., 1—2,5 *мм* завш., тонкозагострені, цілокраї. Листки неплідних гонів глибоко лопатеві до роздільних, з 5—7 лопатями або сегментами, в обрисі від яйцевидно-трикутних або широкояйцевидних до більш видовжених, довгастояйцевидних, до 6(7) *см* завд. разом із черешком і 4 *см* завш., черешок до 2(3) *см* завд.; пластинка з широко-клиновидною або майже прямою, зрізаною основою, нижні і верхні лопаті або сегменти пластинки часто довгасто-оберненояйцевидні, помітно звужені до основи, нерідко доходять майже до самої середньої жилки; зубців на нижньому боці нижніх лопатей пластинки до 5; прилистки напівсписовидні, до 10(13) *мм* завд. і 6 *мм* завш., зазублені. Щиток складний, 4—4,5 *см* завд., негустий, з голими гілочками та квітконіжками; гіпантій голий; чашолистки ланцетні, тупуваті, близько 2 *мм* завд., стовпчик 1, на верхівці трохи зігнутий. Плоди короткоеліпсоїдальні, 8—9 *мм* завд., 5,5—7 *мм* завш., буруваті. ♄. Цв. $^2/_2$ V.

На вапнякових і гранітних відслоненнях у степових чагарниках. — Західний та Правобережний Лісостеп.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Оринінський рн, Старокозинці (Монтр.!); Сатанівський рн, Іванківці (Кузнецова!); Староушицький рн, Студениця (!). — Одеська обл.: Ягорлик, кол. Балт. пов. (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Богуславський рн, берег р. Росі (!), Хохітва—Демки, скелі над р. Россю (!).

Примітка. Ця форма давно звертає на себе увагу флористів і фігурувала в гербаріях під різними назвами: *C. monogyna* var. *Polonskiana* Lonacz., *C. laciniata* Montr. (non Stev.). Проте вона потребує нових спостережень у природі і збирання нового матеріалу.

Ряд 5. **Alutaceae** Klok. Квітки в складних, б.-м. густоволосистих щитках, нечисленні. Чашолистки яйцевидно-трикутні або довгасті, тупі, коротенькі, стовпчик 1, вгорі зігнутий. Плоди пурпурові. Листки, принаймні в молодому стані, густо опушені, шкірясті, різко двоколірні. Колючки б.-м. численні.

З видами цього південнопонтичного ряду виявляють певну спорідненість середземноморські густо опушені раси: *C. azarella* Griseb., *C. granatensis* Boiss. та деякі інші.

1437 (16). C. alutacea Klok. sp. nova in Addenda IV, p. 579. — **Глід замшовий.** Невисокий кущ. Дорослі гілки з буруватосірою корою, молоді гони спочатку зеленуваті, потім червонуватотемнобурі, волосисті; пазушні колючки розвинені здебільшого в незначній кількості, але іноді їх багато, 8—12(20) *мм* завд. Листки цупкі, шкірясті, зверху зелені або темнозелені, зісподу набагато ясніші, сизі, спочатку досить густо опу-

шені, пізніше з волосистим черешком і війчасто-волосистими краями пластинки, опушення на поверхні пластинки з обох боків її після відцвітання

Рис. 16. Глід замшовий — *Crataegus alutacea* Klok.

1 — гілочка з квітками; *2* — гілочка з плодами; *3* — частина неплідної гілочки.

розсіяне й коротке; листки на плодючих гонах 7—63 *мм* завд. разом із черешком, 4—45 *мм* завш.; черешок 1—20 *мм* завд.; нижні листки гону довгасті, довгасто-оберненояйцевидні або ж оберненояйцевидні, на верхівці зазублені або 3-надрізні, середні — вище середини 3-лопатеві,

верхні — 5-лопатеві або іноді 7—9-лопатеві, з довгастими, довгасто- або яйцевидно-ланцетними, іноді оберненояйцевидними лопатями, в обрисі від оберненояйцевидних до широкояйцевидно-ромбічних, з клиновидною або рідше з округлою основою пластинки, міжлопатеві виїмки гострі, досить вузькі (менш 45°), нижні виїмки починаються коло середини або помітно нижче і розрізають кожну половину пластинки до $^2/_3$—$^3/_4$ її ширини; нижні лопаті пластинки з нижнього краю у верхній частині, рідше до середини зазублені, з 1—5 зубцями, або іноді цілокраї, з боку виїмки вгорі по краю пилчасто-зазублені або цілокраї, верхні лопаті з нижнього краю вгорі трохи зазублені, верхівкова лопать угорі 3-надрізна та нерідко б.-м. зазублена; прилистки серповидні, 7—9 *мм* завд., 1—2,5 *мм* завш., цілокраї, гострі; верхні листки неплідних гонів до 75 *мм* завд. разом із черешком, і до 54 *мм* завш., черешок до 23 *мм* завд., 5—7-лопатеві, в обрисі яйцевидні або широкояйцевидні до яйцевидно-трикутних, з клиновидною, ширококлиновидною або іноді майже зрізаною основою пластинки; нижні міжлопатеві виїмки розрізають кожну половину пластинки до $^2/_3$—$^6/_7$ її ширини, нижні лопаті з нижнього краю вище середини пилчасто-зазублені; прилистки напівстріловидні до 15 *мм* завд. і 7 *мм* завш., з країв зубчасто-надрізні й залозисто-пилчасті. Щиток складний, 2,5—3,5 *см* завд., з волосистими гілочками та квітконіжками, квіток у щитку 3—12; гіпантій мохнато-волосистий; чашолистки яйцевидно-трикутні, 1,5—2 *мм* завд., тупі; віночок 10—15 *мм* в діам.; тичинок 20, стовпчик 1, вгорі зігнутий. Плоди нечисленні, короткоеліпсоїдальні, 6—10 *мм* завд., 4—8 *мм* завш., темнопурпурові, з розсіяними білуватими бородавочками, трохи сизуваті, більш або менш волосисті, з 1 короткоеліпсоїдальною кісточкою. ♄ . Цв. V.

— *C. monogyna* auct. fl. ucr. pro min. parte.

По узліссях гайків, утворених переважно березою дніпровською (*Betula borysthenica* Klok.), на знижених місцях серед пісків надлугової тераси нижньої течії Дніпра та Південного Бугу, зрідка також у літоральній смузі Присивашшя.

П.З.С. Миколаївська обл.: Варварівський рн, Варварівка—Сливине (!), Корениха (!), Малі Пристіння за Солонихою (!); Миколаїв, приміська смуга (Доброчаєва!, Опперман!), Фаліївський гай (Опперман!, Федосєєв!), Стрілка (Крижевський!); Жовтневий рн, Тернівка (!). — Херсонська обл.: Білозерка (Куксін!); Ново-Воронцовський рн, Великі Гирли (!); Бериславський рн, Качкарівка (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Солоноозерна дача (Гринь!), Буркути (Дзевановський!, Свистунова!, Гринь!); Ново-Троїцький рн, Іллінка (вказівка пункту сумнівна!). — **П.С.** Херсонська обл.: Новотроїцький рн, п-в Тюбек (Олексієв!).

Var. **subarmata** Klok. nova l. c. Листки глибоко лопатеві, на неплідних гілках майже роздільні. Пазушні колючки численні, міцні, до 2 *см* завд.

П.З.С. Миколаївська обл.: Варварівський рн, Малі Пристіння за Солонихою (!).

Var. **subhispidula** Klok. nova l. c. Верхні листки плодючих гонів більш зазублені, ніж у типової форми виду, зубців по нижньому краю нижньої лопаті пластинки 3—8, здебільшого вони доходять до її середини.

П.З.С. Миколаїв, ближні окол., Стрілка (Крижевський!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч. Причорн. (півд.).

Загальне поширення. Південь УРСР, південнопонтичний (бористенський) ендем.

Примітка. Описані вище варіації цього виду зібрані досі в дуже незначній кількості екземплярів, через що їх таксономічне значення залишається не цілком ясним. Var. *subarmata* Klok. зовнішньо схожа на *C. praearmata* Klok.; відрізняється волосистими плодами і взагалі більшим розвитком опушення. Var. *subhispidula* Klok. схожа на *C. curvisepala* Lindm., відрізняючись від останнього виду коротенькими тупотрикутними чашолистками й цілокраїми прилистками на листках плодючих гонів. З морфологічного боку обидві форми виявлені цілком виразно.

1438 (17). C. Popovii Chrshan. — **Глід Попова.** Кущ 1,5—3 *м* завв. Дорослі гілки з бурувато-ясносірою корою, молоді гони спочатку зеленуваті, б.-м. густо опушені, потім коричнюватобурі, оголені; пазушні колючки розвинені в невеликій або в помітній кількості, 8—14 *мм* завд. Листки цупкі, шкірясті, зверху темнозелені або зелені, зісподу набагато ясніші, сизі, досить густо опушені, особливо під час цвітіння; листки на плодючих гонах разом із черешком 8—43 *мм* завд., 2,5—25 *мм* завш., черешок 2—10 *мм* завд., нижні листки гону довгасто-оберненояйцевидні або еліптичні, цілокраї або на верхівці зазублені, верхні — здебільшого вище середини 3-лопатеві, в обрисі від довгасто-оберненояйцевидних до оберненояйцевидно-ромбічних, зрідка окремі листки 5-лопатеві, з розміщеними нижче середини пластинки нижніми міжлопатевими виїмками; основа пластинки клиновидна, лопаті довгасті, короткозагострені або яйцевидно-ланцетні, бокові — часто на верхівці 2-надрізні, а верхівкова — 3-надрізна, цілокраї або з країв біля верхівки зазублені, нижні лопаті по нижньому краю здебільшого з 1—4 нерівними зубцями у верхній чверті або третині краю, нижні міжлопатеві виїмки розрізають кожну половину пластинки до $^2/_3$—$^3/_4$ її ширини; прилистки серповидні, 4—9 *мм* завд., 0,75—3 *мм* завш., цілокраї або при основі надрізні, а вище віддалено дрібнопилчасті; листки неплідних гонів разом з черешком до 65 *мм* завд. і 30 *мм* завш., 3—7-лопатеві, в обрисі схожі на листки плодючих гонів або (на видовжених неплідних гонах) яйцевидні до яйцевидно-трикутних, з ширококлиновидною або майже прямою, зрізаною основою пластинки, нижні міжлопатеві виїмки іноді доходять майже до середньої жилки; прилистки косояйцевидні, до 12 *мм* завд. і 5 *мм* завш., з країв великозубчасті. Щиток складний, 2—3 *см* завд., з мохнато-волосистими гілочками та квітконіжками, квіток у щитку 5—15. Гіпантій досить густо мохнато-волосистий; чашолистки яйцевидно-трикутні або довгасті, язичковидні, 1,5—2 *мм* завд., тупі; віночки 12—17 *мм* в діам., стовпчик 1, на верхівці зігнутий. Плоди нечисленні, короткоеліпсоїдальні, 6—7 *мм* завд., 4—5 *мм* завш., червоні, волосисті. ♄. Цв. V.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, IV, 1—2 (1947) 79.
— *C. monogyna* auct. fl. ucr. pro min. parte.

По схилах та відслоненнях з виходами одеського ракушнякового вапняку. — Тільки в західній частині Чорноморського узбережжя.

П.З.С. Одеська обл.: Одеса (Пач.!), Одеський рн, Атестове (!!); Овідіопольський рн, Прилиманське (Хржановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (захід).

Загальне поширення. Не вияснено. Мабуть, південнопонтичний (тіраїський) ендем.

Ряд **6. Microphyllae** A. Pojark. Квітки розміщені поодинці, зрідка по 2—3, на довгих квітконосах, що зібрані в сидячі малоквіткові півзонтики; чашолистки вузенькі, тонкозагострені, при плодах спрямовані вгору; стовпчик 1; плоди червоні.

До цього ряду, крім *C. calycina* Peterm., А. І. Пояркова відносить лише *C. microphylla* C. Koch, поширений в Криму й на Кавказі. Останній під назвою *C. lagenaria* F. et M. наводився й для інших районів Європейської частини СРСР, а також для Скандінавії, але помилково.

1439 (18). C. calycina Peterm. — **Глід чашечковий.** Деревце або (рідше) кущ з тонкими гілками. Листки дрібні, порівняно до інших видів, тонкі, жовтуватозелені, в обрисі оберненояйцевидні, глибоко 3—5-лопатеві; лопаті ланцетні або довгастоланцетні, гостропилчасті, з нерівними, але загалом дрібними зубчиками. Суцвіття рідке, небагатоквіткове, з тонкими гілочками, б.-м. волосисте; чашолистки вузьколанцетні, тонкозагострені, при плодах спрямовані вгору; стовпчик 1. Плоди видовжені, майже короткоциліндричні або з малопомітними гранями, яскравочервоні, з 1 кісточкою; кісточка з боків стиснута, гладенька, на спинці з 2—3 поздовжніми борозенками. ♄, ♄. Цв. V—VI.

Peterm., Anal. Pflizschlüss. (1846) 135. Szaf., Kulcz. et Pawl., Rośliny polskie (1924) 377.

По лісах.

Наводиться для західних районів: **Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.-О.Л.** Екземплярів ми не бачили.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Скандінавія (півд.), Середня Європа (схід).

ПІДРОДИНА 3. **ROSOIDEAE** Focke.

Гіпантії різної форми. Здебільшого розвинена підчаша. Чашечка з 5 або з 4 листочків. Маточки численні, не зрослі ні поміж собою, ні з квітколожем; зав'язь з 1—2 насінними зачатками. Плоди нерозкривні. — Кущі або трав'янисті рослини, з роздільними, рідше суцільними листочками, що мають прилистки.

Рід 413. Розовик — Rhodotypos Sieb. et Zucc.[1]

Sieb. et Zucc., Fl. jap., t. 99 (1835) 185.

Квітки поодинокі; чашолистків і пелюсток по 4; тичинок багато; плодолистків звичайно 4. Плодики сухі, кістянковидні, чорні, оточені великими чашолистками, які залишаються. — Кущ із суцільними, опадаючими на зиму листками.

Рід монотипний, походить із Східної Азії.

1439[1] (1). R. kerrioides Sieb. et Zucc. — **Розовик керріелистий.** Розкидистий кущ до 2 *м* завв. (на батьківщині до 5 *м*), з б.-м. округлими, голими, жовтуватозеленими або коричнюватими гілками. Листки супротивні, яйцевидні або довгастояйцевидні, на верхівці загострені, при основі округлі, подвійно зубчасті, темнозелені і гладенькі зверху; яснозелені (молоді і шовковисті) знизу; 4—8 *см* завд., на черешках 3—5 *мм* завд. Квітки поодинокі, до 3—5 *см* в діам., при основі з 4 дрібними прицвітками. Чашолистків 4, яйцевидних, зубчастих. Пелюсток 4 напівокруглих, чисто білого кольору; тичинок багато, довжина їх дорівнює половині довжини пелюсток; плодолистків 4(2—6). Плодики короткоеліпсоїдальні, чорні, блискучі, близько 8 *мм* завд. ♄. Цв. V—VI (VIII).

Sieb. et Zucc., Fl. jap., t. 99 (1835) 187. — *R. tetrapetala* Mak. in Bot. Mag. Tokyo, XVII (1903) 13.

Рисунки: Schneid., Laubholzk., Lief. (1904) 501, Fig. 304.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ. Зимує без вкриття, але в північній і східній частинах УРСР верхні пагони іноді підмерзають.

Р.-О.Л. Львів (!!). — **П.П.** Київ (!!, Липа). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Умань, дендропарк Софіївка (!!, Липа). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Іваницький рн, Тростянецький парк (!!, Липа). — Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка, парк (!!, Липа); Харків (!!, Липа). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, Весело-Боковеньківський парк (!!, Липа); Дніпропетровськ (!!, Липа). — **П.З.С.** Одеса (!!, Липа). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова, парк (!!, Липа).

Поширення по СРСР. Лише подекуди в культурі. Європейська частина: на південь від Москви (під Ленінградом щороку відмерзає).

Загальне поширення. У дикому стані: Центральний Китай та Японія. В культурі в ряді країн Східної Азії, Європи, Америки.

Рід 414. Керрія — Kerria DC.[1]

DC. in Transact. Linn. Soc., XII (1817) 156.

Квітки поодинокі; чашолистків і пелюсток по 5; тичинок багато, плодолистків 5(4—6). Плодики (на батьківщині) спочатку сухі, під кінець соковиті, їстівні, кістянковидні, темнокоричневі. Кущ із суцільними опадаючими на зиму листками.

Рід монотипний, походить з Китаю.

[1] Опрацював А. І. Барбарич.

1439[2] (1). K. japonica (L.) DC. — **Керрія японська.** Кущик 0,5—1,5(2) *м* завв., з мало розгалуженим стеблом і струнким округлими, блискучозеленими гілками. Листки чергові овально-ланцетовидні, видовжено-загострені, нерівномірно пилчасто-зубчасті, дорослі подвійно зубчасті, зморшкуваті, (3)5—7(8) *см* завд., на черешках 5—7 *мм* завд. Прилистки лінійно-шиловидні, плівчасті, незабаром відпадають. Квітки поодинокі до 3—4,5 *см* в діам., розташовані на верхівках цьогорічних пагонів, 5-пелюсткові або повні. Чашолистки чималі, зубчасті, розставлені. Пелюстки довгасті або округлі, коротконігтикові, жовті. Нитки тичинок тонкі, звивисті. Стовпчик нитковидний такої ж довжини, як і тичинки; диск волосистий. Плодики оругло-довгасті, у нас здебільшого недорозвинені. ♄. Цв. V—VI.

DC. in Transact. Linn. Soc., XII (1817) 156.

— *Rubus japonicus* L. in herb. sec. Smith et in Mant., II (1767) 245. — *Corchorus japonicus* Thunb., Fl. Jap. (1784) 227.

Рисунки: Schneid., Laubholzk., Lief. 1 (1904), 502, Fig. 305.

Культивується в садах і парках як декоративний кущ. — Зимує без вкриття, але в північній і східній частинах Української РСР майже щороку надземна частина відмерзає, поновлюється весною.

Зак.Л. Ужгород (!!, Липа). — **Р.-О.Л.** Львів (!!, Липа). — **П.П.** Київ (!!, Липа). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський, часто в садибах (Круцкевич); Дунаєвецький рн, Михайлівка, парк (Липа). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Умань, дендропарк Софіївка (!!, Липа). — **Л.Л.-С.** Полтава (!!, Липа), Харків (!!, Липа). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Липа). — **П.З.С.** Одеса (!!, Липа).

Поширення по СРСР. Лише подекуди в культурі. Європейська частина: на південь від Москви.

Загальне поширення. У дикому стані в Китаї. В культурі здебільшого у Східній Азії, зокрема в Японії, звідки вона і описана, та в ряді країн Європи і Америки.

Примітка. В садах і парках Української РСР зустрічаються, крім основної, ще такі форми: повна — *f. pleniflora* Witte (Кам'янець-Подільський, Михайлівський парк); з білою облямівкою по краях листків — *f. argenteo-variegata* Wyman (Ужгород, Львів, Київ); із жовто-строкатими листками — *f. aureo-variegata* Rehd. (Львів, Київ, Умань, Полтава, Харків, Одеса).

Рід 415 Ожина. Малина — Rubus L.[1]

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 218.

Квітки поодинокі або частіше в гроновидних простих або складних дихазіях, двостатеві, зрідка одностатеві і дводомні. Гіпантій плоский або лійковидний. Чашолистків і пелюсток (4)5, зрідка 6—8, чашолистки яйцевидно-ланцетні, залишаються при плодах. Квітколоже опукле, тичинки й маточки численні. Зав'язь 1-гнізда. Стовпчик коротенький, нитковидний, боковий (майже верхівковий), приймочка проста. Плід —

[1] Опрацював М. В. Клоков.

збірна костянка, окремі костяночки при основі зрослі між собою або рідше вільні. — Багаторічні, трав'янисті рослини або кущі, з дворічними (у наших видів), здерев'янілими стеблами, що в більшій або меншій мірі вкриті шипами. Стебла в перший рік неплідні, лише з листям, а на другий — утворюють плодючі гілки. Листки прості або частіше складні, черешкові, з прилистками.

До роду належить кількасот видів, що поширені по всій земній кулі (під тропіками — в горах).

---

1. Трав'янисті рослини з однорічним стеблом до 30 *см* завв. . . . 2.
— Кущі з річними трав'янистими гонами, що несуть саме листя, і здерев'янілими дворічними, на яких розвиваються квітконосні гілки; стебла набагато довші . . . . . 3.
2. Листки суцільні, лопатеві. Плоди в стиглому стані жовті. Дводомна рослина . . . . . **(1). Морошка — R. chamaemorus** L.
— Листки трійчасті. Плоди червоні. Однодомна рослина . . . . . **(2). Костяниця — R. saxatilis** L.
3 (1). Плоди червоні, не зрослі з квітколожем (вільно відділяються від нього). Листки часто непарно-пірчасті, зісподу білоповстисті . . . . . **(3). Малина — R. idaeus** L.
— Плоди чорні, зрідка червонуваточорні, зрослі з квітколожем (відриваються разом з його верхньою частиною). Листки звичайно трійчасті або пальчасті, п'ятірні, зісподу зелені або рідше сіроповстисті (ожина) . . . . . 4.
4. Прилистки широколанцетні. Плоди тьмяночорні, вкриті сизою поволокою. Стебла циліндричні, часто сизі . . . . . **(13). Ожина сиза — R. caesius** L.
— Прилистки вузьколінійно-ланцетні. Плоди без поволоки, блискучі. Стебла б.-м. виразно гранчасті, принаймні вгорі, рідше майже циліндричні . . . . . 5.
5. Листки зісподу сіроповстисті від зірчастих волосків. Плід майже сухий. Тільки на крайньому півдні . . . . . **(8). Ожина повстиста — R. tomentosus** Borkh.
— Листки зісподу зелені, зрідка сіруватоповстисті (тоді опушення не зірчасте або, крім зірчастого опушення, по жилках є ще багато простих волосків). Плід соковитий. Інші райони (переважно лісові) 6.
6. Річні гони майже прямостоячі, лише з пониклою верхівкою, високі, майже голі або розсіяноволосисті. Суцвіття майже грониовидне, без залозистих волосків на гілочках або квітконіжках . . . . . 7.
— Річні гони простягнуті, б.-м. волосисті, часто з рясними залозками. Суцвіття волотисте, з рясними стеблистими залозками на гілочках і квітконіжках . . . . . 9.
7. Плоди червонуваточорні, часто недорозвинені. Листки з 3—7 листочками, зісподу розсіяноволосисті. Шипи на стеблі коротенькі, слабкі, червонопурпурові . . . . . **(4). Ожина несійська. Ведмежина — R. nessensis** W. Hall.

— Плоди зовсім чорні, добре розвинені. Листки з 3—5 листочками, зісподу досить густо волосисті (особливо молоді). Шипи довші, міцні, світлі . . . . . 8.
8. Стебло з увігнутими, жолобкуватими гранями. Зовнішні бокові листочки пальчастого листка з добре помітними черешочками. Тичинки довші за стовпчики . . . . . **(6). Ожина жолобчаста — R. sulcatus** Vest.
— Стебло з плескуватими гранями. Зовнішні бокові листочки майже сидячі. Тичинки дорівнюють стовпчикам . . . . . **(5). Ожина складчаста — R. plicatus** Wh. et N.
9 (6). Стебла майже циліндричні, засіяні численними, дуже неоднаковими шипиками, щетинками й залозками без виразної розмежованості поміж ними (постійно зустрічаються утвори непевної, проміжної форми) . . . . . 10.
— Стебла гранчасті, вкриті, принаймні по ребрах, б.-м. однаковими шипами, без залозок або з коротенькими залозками на гранях, які завжди добре відрізняються від шипів . . . . . 12.
10. Річні гони почасти з великими, сплюснутими, при основі дуже розширеними шипами. Середні гілочки суцвіття майже півзонтиковидно розгалужені. Верхівковий листочок стеблових листків з обрубаною основою . . **(10). Ожина пригріта — R. apricus** Wimm.
— Річні гони тільки з тонкими або тонкуватими шипами, ледве розширеними при основі. Гілочки суцвіття 1-квіткові або грониовидні. Верхівковий листочок стеблових листків з округлою або серцевидною основою . . . . . 11.
11. Залозки та шипи червоні (від ясночервоних до темнопурпурових). Листки здебільшого трійчасті, темнозелені . . . . . **(11). Ожина волосиста — R. hirtus** W. K.
— Залозки та шипи жовтуваті, листки нерідко п'ятірні, жовтувато-зелені . . . . . **(12). О. зміевидна — R. serpens** Weihe.
12 (9). Стебло мохнато-волосисте, але без залозок і шипів на гранях. Листки без зірчастого опушення . . . . . **(7). Ожина мохнатостебла — R. villicaulis** Koehler.
—Стебло на гранях рясно засіяне стеблистими коротенькими залозками та дрібними шипиками. Листки зісподу поміж жилками зірчастоповстисті . . . . . **(9). Ожина незграбна — R. rudis** Wh. et N.

Підрід 1. **Chamaemorus** Focke.

Багаторічні дводомні рослини з трав'янистим 1-квітковим стеблом без шипів і простими, нирковидними листками. Квітки одностатеві; гіпантій плоский; складна костянка з численних костяночок, кісточка гладенька.

1440 (1). R. chamaemorus L. — **Морошка.** Кореневище довге, розгалужене; надземні стебла однорічні, прямостоячі, 5—30 *см* завв., коротковолосисті і дрібнозалозисті, при основі вкриті нечисленними лусковидними листками; стеблові листки з короткими й широкими прилистками,

з б.-м. довгими черешками, нирковидні, неглибоко 5—7-лопатеві, з тупими, зарубчастими лопатями. Квітки поодинокі, верхівкові — на видовжених ніжках, одностатеві, до 3 *см* в діам., чоловічі — більші, ніж жіночі; чашолистки волосисті й короткозалозисті; пелюстки оберненояйцевидні, чималі, білі. Костяночки нечисленні, чималі, спочатку червоні, згодом оранжові з коричнюватим відтінком під кінець. ♃. Цв. V—VII.

L. Sp. pl., ed. 1 (1753) 494. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 318. Szaf., Kulcz., Pawl., Rośl. Polsk. (1924) 359. Юзепчук в Фл. СССР, X, 11.

На сфагнових болотах. — Дуже рідко в Західному Поліссі.

З.П. Ровенська обл.: Дубровиця (Шмальг. і Шафер; Кульчинський, Павловський).

Поширення по СРСР. Арктика; Європ. ч.: північні райони, на південь до Верх.-Дніпр. (Новозибков), Серед.-Волз. і Волз.-Кам.; Зах. Сибір: Обськ., Схід. Сибір і Далек. Схід (в більшості районів).

Загальне поширення. Північна частина Євразії та Північної Америки.

Господарське значення. Плоди містять 3—6% цукру, лимонну та яблучну кислоти. На півночі мають промислове значення.

Підрід 2. **Cylactis** Focke.

Багаторічні трав'янисті рослини, рідше півкущі. Надземні стебла звичайно однорічні. Листки складні або глибоко лопатеві, з вільними або ледве зрослими з основою черешків прилистками. Гіпантій лійковидний; костяночки роздільні або сполучені в збірну костянку, кісточка гладенька або трохи зморшкувата.

Ряд **1. Saxatilis** Focke. Стебла з нечисленними щетиновидними шипиками. Листки складні, трійчасті або п'ятірні.

1441 (2). R. saxatilis L. — **Костяниця.** Кореневище випускає однорічні неплідні і плодючі гони; як перші, так і другі циліндричні, мохнато опушені, з нечисленними, дуже тонкими шипиками. Неплідні гони видовжені, полеглі; квітконосні стебла прямостоячі, 10—20 *см* завв., при основі з лусковидними низовими листками; стеблові листки трійчасті, на довгих черешках, зісподу досить густо, зверху рідкувато волосисті; листочки їх яйцевидні, подвійно надрізно-зубчасті; бокові — косояйцевидні, майже сидячі, а кінцевий ромбічно-яйцевидний, з коротким черешочком. Квітки двостатеві, зібрані по (1)3—10 в зонтиковидне суцвіття, невеликі; чашолистки яйцевидно-ланцетні, донизу відігнуті; пелюстки довгасто-оберненояйцевидні, спрямовані вгору, білі. Костяночок 1—6, ледве сполучених між собою, чималих, яскравочервоних; кісточка 4 *мм* завд., трохи зморшкувата. ♃. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 434. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 318. Юзепчук в Фл. СССР, X, 14.

По лісах, чагарниках. — Звичайна рослина в лісових районах, зустрічається також, але багато рідше, в усіх лісостепових районах, крім **Д.Л.-С.** В Степу росте лише в долинах більших річок.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С. Звичайно. — **Д.Л.-С.** Немає відомостей. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: окол. Куп'янська (!!); окол. Ізюма (!!). — Ворошиловградська обл.: окол. Кремінної (!!). — Сталінська обл.: Красний Лиман (!!). Взагалі зустрічається, мабуть, по всій течії Дінця та Оскола в межах району.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім південностепових і Криму; Кавказ, Сибір, Далек. Схід.

Загальне поширення. Північна частина Євразії, Гренландія.

Господарське значення. Плоди їстівні, але промислового значення не мають.

Підрід 3. **Idaeobatus** Focke.

Стебла дворічні, з шипами. Листки прості (східноазіатська секція *Corchorifolia* Focke) або складні, з приростими до черешка прилистками; на плодючих гонах без прилистків. Квітки двостатеві, гіпантій плоский. Плоди червоні; костяночки зрослі між собою в збірну костянку, що вільно відділяється від конічного квітколожа; кісточка зморшкувата.

Секція **1. Idaeanthi** Focke. Стебла здебільшого волосисті й залозисті, плодючі гони виникають на них наступного року. Листки трійчасті або непарно-пірчасті, з 2—3(4) парами бокових листочків, зісподу звичайно притиснено-білоповстисті.

1442 (3). R. idaeus L. — **Малина.** Кущ, 1—2 *м* завв. Річні гони прямостоячі, б.-м. вигнуті, циліндричні, сизуваті, усіяні численними тонкими, червонуватокоричневими шипами. Листки трійчасті або частіше непарно-пірчасті, з жолобчастим зверху черешком; листочків 3—5(7); вони яйцевидні, нерівнопилчасті; бокові — майже сидячі, верхівковий — з довгеньким черешочком, при основі нерідко серцевидний, на верхівці загострений, листочки зісподу білоповстисті, зверху майже голі, темнозелені; прилистки нитковидні. Квітконосні гілки вкорочені, з трійчастими листками. Квітки в збіднених пазушних гронах та в кінцевому щитковидно-волотистому суцвітті, здебільшого пониклі; чашолистки яйцевидно-ланцетні, при плодах відігнуті донизу; пелюстки прямостоячі, довгасто-оберненояйцевидні, до основи звужені, білуваті; довжина тичинки майже дорівнює довжині стовпчиків; зав'язі повстисто опушені. Плоди кулясті, лилуваточервоні або зрідка жовті; костяночки волосисті. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 706. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 19. Юзепчук в Фл. СССР, X, 16.

По лісах, у чагарниках, на лісових заплавних луках. — В дикому стані зустрічається по всіх лісових районах і в північних частинах лісостепових, крім **Д.Л.-С.** В решті районів поширена в культурі, але також дичавіє.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С. Більш або менш звичайно. — **З.Л.-С.** В північній частині нерідко. — **П.Л.-С.** В більшій частині району, на південь до Таращі, Київської обл. (Гродзінський!) і Черкас, Черкаської обл. (Зеров!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Зіньків і Гадяч (Рогов.!). Харківська обл.: окол. Харкова (Наливайко!); Зміїв (Шмальг.); Богодухівський рн.

Рублівка (Науменко!). Вказівки для південної частини району можуть стосуватися здичавілих екземплярів.

Поширення по СРСР. Європ. ч.; Кавказ; Зах. Сибір: Обськ.-Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Сибір, Тянь-Шан.

Господарське значення. Плоди як культурних сортів, так і диких форм малини відзначаються ароматичністю і містять у собі 4,5—9,5% цукру. Висушені плоди застосовуються в медицині. Молоде листя може заміняти чай.

Культурні сорти малини відрізняються від дикорослих форм більшими плодами. Вони різного походження, і лише деякі з них походять від європейської дикої малини. Інші походять від її гібридів з американською малиною — *R. strigosus* Michx., яка відрізняється від європейської залозисто-опушеним суцвіттям і ясніше забарвленими ясночервоними або жовтими плодами. Деякі сорти походять від гібридів американської чорноплодої *R. occidentalis* L. з *R. strigosus* Michx.

Примітка. З Київської обл. відомі також ніби дикорослі форми, досить подібні до ***R. occidentalis*** L. з чорними плодами і переважно трійчастим листям. Вони ще не вивчені.

Дикорослa малина утворює природні гібриди з різними видами ожини, найчастіше з ***R. caesius*** L. На території УРСР ці гібриди взагалі ще зовсім не вивчені. Всі ці дикорослі форми можуть відіграти значну роль при селекції нових сортів малини.

Підрід 4. **Eubatus** Focke.

Стебла звичайно дворічні. Листки трійчасті або пальчасті, з 3—5(7) листочків, з яких середній має довгий черешок. Прилистки до основи черешковидно звужені. Квітки двостатеві, гіпантій плоский. Плоди чорні, іноді з сизою поволокою, рідко чорночервоні. Костяночки численні, зрослі між собою та з квітколожем у збірну костянку, що відділяється від нижньої частини квітколожа.

Систематика цієї групи, яку звичайно вважають за окремий підрід, дуже складна і заплутана. Видова диференціація в її межах надто непевна через існування необмеженої кількості проміжних форм гібридного походження, але так само непевне тут і розмежування поміж ширшими видовими групами — секціями та рядами. На території УРСР різноманітність форм цього підроду збільшується з наближенням до гірських, східнокарпатських районів. Українські ожини критично ще не вивчені, і по них навіть немає в гербаріях задовільно зібраного матеріалу. Зауважимо, що, збираючи для гербарію ожини, треба дотримуватись таких правил: 1) брати з кожного куща не менше ніж 2—3 відрізки річного гону (так званого туріону) з листям, яке слід вирізати садовими ножицями з середньої частини гону під прямим кутом до його осі; 2) брати з одного куща не менш двох квітконосних гілок і 3) пізніше взяти з нього ж плодючу гілку з недостиглими плодами. Крім того, корисно окремо засушити

кілька пелюсток і відзначити (записати) природний колір різних частин квітки (пелюсток, ниток, тичинок і стовпчиків).

Цілком зрозуміло, що без нових і спеціальних досліджень по цій групі не можна скласти достатнього уявлення про її систематичний склад на території Української РСР. Дослідження польських авторів щодо цього мало висвітлюють саме прикарпатські форми підроду і, крім того, вони побудовані переважно на формально-морфологічному принципі, через що їх не можна використати без критичного перегляду. Вивчення ожин, маючи свої специфічні труднощі, є втім досить актуальним завданням. Майже всі дикорослі ожини використовуються населенням (переважно для виготовлення варення) і багато які з них бувають предметом широкого промислового збору. Різні американські та західноєвропейські види вже введені в культуру, проте наші вітчизняні види з цією метою досі мало використовувались. Тимчасом завдяки великій різноманітності їх дикорослих форм вони є добрим матеріалом для селекції в різних напрямах і для збагачення таким чином нашого плодоягідного сортименту.

Секція **1. Suberecti** P.-J. Müll. Річні гони майже прямостоячі, лише на верхівці дуговидно вигнуті, вугласто-ребристі, майже голі. Шипи однакові, сплюснуті, розміщені на ребрах. Листки з обох боків зелені, з жолобчастими зверху черешками. Суцвіття майже гроновидне, без залозистого опушення; чашолистки лише по краю повстисті, зовні зелені.

1443 (4). R. nessensis W. Hall.—**Ожина несійська,** ведмежина. Кущ до 2—3 *м* завв. Річні гони прямостоячі, з пониклою верхівкою, гранчасті з плескуватими гранями, по ребрах вкриті рідкими шипами; шипи коротенькі, майже прямі, чорнопурпурові. Листки на річних гонах звичайно пальчасті, з 5—7 листочків, зрідка трійчасті; листочки чималі, подвійно пилчасто-зубчасті, голі або розсіяноволосисті, верхівковий — з довгим черешком, серцевидно-яйцевидний, довгозагострений, бокові — з дуже коротенькими черешочками або майже сидячі, здебільшого еліптичні, з загостреною верхівкою; прилистки вузьколінійно-ланцетні. Квіткові гілки короткі, горизонтально відхилені, в суцвітті волосисті, листки на них здебільшого трійчасті; квітки нечисленні, 5—12 у суцвітті; чашолистки до 8 *мм* завд., при плодах відхилені, пелюстки оберненояйцевидні, майже вдвоє довші за них, простягнуті, тичинки довші, ніж стовпчики; зав'язі ледве волосисті або голі. Плоди невеликі, червонуваточорні, блискучі, часто з багатьма недорозвиненими плодиками; кісточка до 3 *мм* завд. ♄. Цв. VI—VII.

W. Hall, in Transact. Edinb., III (1794) 20. Юзепчук в Фл. СССР, X, 23. — ***R. suberectus*** Anders. in Transact. Linn. Soc. XI (1815) 218. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 319.

По лісах, у чагарниках, на узліссях, часто зустрічається по берегах річок.—Звичайна рослина в усіх лісових районах, в лісостепових зустрічається рідше і на півдні зникає, не доходячи до Степу. В **Д.Л.-С.** також відсутня.

Зак. Л., К.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С. Звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Скала-Подільський рн, Рудка (Гринь!). — Хмельницька обл.: Сатанівський рн, Сатанів (Кожевніков!), Іванківці (!); окол. Хмельницького (!). — Вінницька обл.: Тульчинський рн, Самгородок (Кот.!). З більш південної частини району матеріалів немає. — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Полонський рн, Буртин (Кучерявська!). — Вінниця (Шмальг.!). — Черкаська обл.: Умань (Ширяєв!). Очевидно, розсіяно по всьому району. — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Переяслав-Хмельницький, Хоцьки (Шмальг.!). — Сумська обл.: Лебедин (Ширяєв!). В південно-східній частині району ніби не зустрічається.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: в північних і середніх районах до Волги на схід і до північної межі степової смуги на південь.

Загальне поширення. Більша частина Європи, крім середземноморського півдня.

1444 (5). R. plicatus Wh. et N. — **Ожина складчаста.** Кущ до 1,5 *м* завв. Стебла з пониклою верхівкою, гранчасті, зрідка волосисті, по ребрах засіяні негустими шипами; шипи досить міцні, 3—7 *мм* завд., буруваті. Листки пальчасті, з 5 листочків, або на плодючих гонах трійчасті; листочки їх широкояйцевидні з відтягнуто-загостреною верхівкою, подвійно пилчасто-зубчасті, зісподу коротковолосисті, особливо густо — верхні молоді листки; верхівковий листочок часто з серцевидною основою, на довшому черешочку (приблизно втроє коротшому за пластинку), бокові — майже сидячі; прилистки лінійно-ланцетні. Суцвіття довгасте, але коротке, з шерстисто опушеною віссю та квітконіжками; чашолистки яйцевидно-ланцетні, 7—10 *мм* завд., при плодах відхилені; пелюстки оберненояйцевидні, ±10 *мм* завд., білі або блідорожеві; тичинки не довші за стовпчики. Плоди півкулясті, з 20—30 чорних, блискучих костяночок; кісточка більша, ніж у *R. nessensis* W. Hall. ♄. Цв. VI—VII.

Wh. et Nees, Rub. Germ. (1822) 15. І. Шмальг., Фл. С. и Ю. Р., I, 320.

По узліссях і в чагарниках. — Тільки в західних районах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: окол. Мукачева (Гринь!). Наводиться для **Пр. Л., Р.-О.Л.** та інших західних районів.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа.

1445 (6). R. sulcatus Vest. — **Ожина жолобчаста.** Кущ 1,5—3 *м* завв. Стебла гранчасті, з увігнутими жолобчастими гранями, розсіяно-волосисті або майже голі, вкриті по ребрах міцними прямими або трохи вниз нахиленими шипами. Листки великі, пальчасті, з 5 листочків, або на квітконосних гілках трійчасті, з плоским зверху черешком; листочки подвійно пилчасті, зверху яснозелені, розсіяноволосисті, зісподу по жилках густо опушені; молоді листочки сіруваті з обох боків від опушення; верхівковий листочок серцевидно-яйцевидний, з досить довгим черешочком, що приблизно дорівнює третій частині пластинки; бокові листочки на коротеньких, але добре помітних черешочках; прилистки лінійно-

або довгастоланцетні, до основи звужені. Суцвіття видовжене, з волосистою віссю та квітконіжками, грановидне або при основі з 2-квітковими гілочками, з 6—12 квіток; чашолистки при плодах відігнуті донизу, але кінцеві вістря їх повернуті вгору; пелюстки великі, оберненояйцевидні, білі або яснорожеві, тичинки довші за стовпчики. Плоди добре розвинені, великі, довгастояйцевидні, опушені, чорні і блискучі. ♄. Цв. VI—VII.

Vest in Tratt. Rosac., III (1823) 42. Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. Polsk., 460.

По лісах і чагарниках. — Наводиться для західних районів як досить звичайна рослина.

Зак. Л., Пр. Л., Р.-О.Л., В.Л.-С. Нерідко.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа.

Примітка. Крім цього виду, наводиться також близький до нього *R. Vestii* Focke, Synops. Rub. Germ. (1877) 155, що відрізняється листочками тонко опушеними зісподу по всій поверхні, а не лише по жилках, а також чашолистками, сіруватими зовні від опушення. Інші ж автори розглядають цю форму як різновидність *R. sulcatus B. Vestii* Asch. et Graebn., або *R. candicans B. Vestii* Hruby ex Savul. et Rayss, Mater. fl. Basar. (1934) 24.

Секція **2. Silvatici** P.-J. Müll. Річні гони дуговидно простягнуті, восени часто вкорінені на верхівці, голі або частіше волосисті, звичайно ребристі, по ребрах засіяні однаковими або майже однаковими шипами. Листки зісподу зелені або іноді сіроповстисті. Суцвіття складне або вгорі грановидне, звужене; гілочки його часто з залозками.

1446 (7). R. villicaulis Koehler — **Ожина мохнатостебла.** Річні стебла дуговидні, влітку досить високо підведені, восени з полеглою верхівкою, при основі тупо-, вгорі гостроребристі, мохнато-волосисті, по ребрах вкриті сплюснутими і при основі розширеними міцними шипами, 4—6 *мм* завд.; листки трійчасті або здебільшого п'ятірні, не дуже великі, з еліптичними або еліптично-ромбічними листочками і, крім основи, плоским зверху, вкритим шипами черешком; листочки досить глибоко пилчасті або 2-пилчасті, зісподу ясніші, трохи повстисті; верхівковий листочок широкоеліптичний, короткозагострений, з черешочком у 2—3 рази коротшим за пластинку; бокові — з помітними черешочками; прилистки вузьколінійно-ланцетні. Суцвіття видовжене, гілочки його мохнато-повстисті, з численними прямими або вниз нахиленими шипами, більш або менш відігнуті, середні 3—7-квіткові; чашолистки яйцевидно-ланцетні, з відігнутим вістрям, відігнуті донизу, зовні сірі від мохнато-повстистого опушення; пелюстки широкоеліптичні, до 10 *мм* завд., блідорожеві або білі; тичинки довші за стовпчики. Плоди добре розвинені, чорні, досить густо опушені. ♄. Цв. VII—VIII.

Koehler in Wh. et Nees, Rub. Germ. (1825) 43, t. XVII. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 320. Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. Polsk. (1924) 356.

По лісах і чагарниках. — Тільки в західних областях, на рівнині.

Р.-О.Л. — Львівська обл.: Жовківський рн, Глинське лісн. (Косець!). Наводиться для **В.Л.-С.**

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа.

Секція 3. **Tomentosi** Focke. Річні гони почасти прямостоячі, почасти простягнуті, глибоко борозенчасті, з майже однаковими шипами. Листки трійчасті або пальчасті, з жолобчастим черешком, листочки їх зверху опушені зірчастими волосками, рідше голі, зісподу сіро- або білоповстисті від таких же волосків. Суцвіття густе, видовжене, майже циліндричне; чашолистки повстисто опушені, при плодах відігнуті донизу, костянки сухуваті, з еліпсоїдальними кісточками.

1447 (8). R. tomentosus Borkh. — **Ожина повстиста.** Кущ 0,5—1,5 *м* завв. Плодючі гони прямостоячі, неплідні — дуговидно-похилені або повзучі, гранчасто-борозенчасті, вкриті невеликими конічно-шиловидними, майже прямими шипами. Листки з 3—5 листочків; листочки нерівнопилчасті, з тупуватими зубцями, зверху темнозелені, майже голі, зісподу сіроповстисті від густих зірчастих волосків; верхівковий листочок оберненояйцевидний або вузькоромбічний, з коротким черешочком; бокові — сидячі; черешок листка зверху жолобчастий, вкритий дрібнішими, ніж на стеблі, назад відігнутими шипами. Суцвіття волотисте, густе, довгастоциліндричне, звужене до верхівки; квітконіжки з б.-м. рясними залозистими волосками; пелюстки довгасто-оберненояйцевидні, 7—9 *мм* завд., жовтуватобілі; тичинки дорівнюють стовпчикам. Плід чорний, блискучий, досить сухий, але ароматичний. ♄. Цв. V—VIII.

Borkh. in Roem. N. Mag. f. Bot., I (1794) 2. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., 1, 320. Юзепчук в Фл. СССР, X, 37 (р.р.).

На лесових урвищах до моря, на приморських пісках. — Зрідка на крайньому півдні.

П.З.С. Одеса (!!). — **П.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, о-в Джарилгач (Победімова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Схід. і Зах. Закавк.
Загальне поширення. Середня Європа (півд.) Середземномор'я, Балкани, Крим, Кавказ, Іран.

Примітка. Вид описаний з Германії. Як відмічає С. В. Юзепчук, наша форма його не тотожна типовій західноєвропейській. Рослина потребує критичного вивчення.

Секція 4. **Radulae** Focke. — Річні гони дуговидні, восени вкорінюються на верхівці, гранчасті, вкриті по ребрах б.-м. однаковими шипами, а по гранях — дрібнішими шипиками й коротенькими стеблистими залозками, здебільшого негусто волосисті. Квітки невеликі.

1448 (9). R. rudis Wh. et N. — **Ожина незграбна.** Кущ до 50 *см* завв. Річні стебла в нижній частині круглясті, вище — гостроребристі, з короткими, але міцними, вниз відігнутими шипами; листки трійчасті або п'ятірні; листочки їх нерівнозубчасті, зверху темнозелені, опушені розсіяними зірчастими волосками, згодом майже голі, зісподу по жилках волосисті, а між ними зірчасто опушені; верхівковий листочок еліптичний або яйцевидний, при основі заокруглений або майже клиновидний, з відтягнуто-загостреною верхівкою; черешок листка зверху лише при основі жолобчастий; прилистки лінійні. Суцвіття волотисте, досить довге й широке; головна вісь та гілочки його коротко повстисто-волосисті, з розсіяними залозистими волосками та з шипиками; квітконіжки тонкі; квітки досить дрібні; чашолистки зовні сіруваті, волосисті і повстисто опушені, короткозалозисті й часто усіяні колючими щетинками, при плодах вниз відігнуті; пелюстки довгасто-оберненояйцевидні, блідорожеві; тичинки трохи довші за стовпчики. Плоди кулясті, добре розвинені. ♄. Цв. VI—VII.

Wh. et Nees in Bluff. et Fingerh., Comp. Fl. Germ., I (1825) 687. Kulesza in Kosmos, IV (1928) 642.

По лісах.

Наводиться лише для **Р.-О.Л.** окол. Львова.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа.

Секція 5. **Glandulosi** P.-J. Müll. Приземкуваті рослини з простягнутими річними гонами, які часто бувають вкриті сизою поволокою і засіяні численними дуже неоднаковими шипами, щетинками та залозками, не дуже виразно розмежованими між собою. Суцвіття коротке або середньої довжини, в нижній частині складне, у верхній — гроновидне; квітки невеликі, з вузькими пелюстками й прямостоячими при плодах чашолистками.

Плоди видів цієї секції відзначаються особливою соковитістю та приємні на смак.

Підсекція 1. **Koehleriana** Focke. Річні гони з великими, сплюснутими, при основі дуже розширеними шипами. Середні гілочки суцвіття майже півзонтиковидно розгалужені.

1449 (10). R. apricus Wimm. — **Ожина пригріта.** Річні гони густо волосисті й залозисті, з численними, назад відігнутими шипами. Листки трійчасті або п'ятірні; листочки їх нерівно пилчасто-зубчасті, зісподу по жилках волосисті; верхівковий листочок еліптичний, з обрубаною основою. Суцвіття чимале, підведене вгору, з 1—3-, зрідка багатоквітковими гілочками, головна його вісь та її розгалуження густоволосисті й залозисті, а також рясно вкриті залозистими щетинками й тонкими голчастими шипиками; чашолистки зовні зеленуваті, під час цвітіння відігнуті, при плодах випрямлені; пелюстки довгасто-оберненояйцевидні, білі; тичинки довші за стовпчики. Плід добре розвинений, чорний. ♄. Цв. VII.

Wimm., Fl. v. Schles., Aufl. (1857) 626. Kulesza in Kosmos, IV (1928) 642.

По лісах.

Наводиться тільки для **Р.-О.Л.** — Окол. Львова.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Атлантична Європа (Англія), Середня Європа.

Підсекція **2. Euglandulosi** Focke. Річні гони частіше без великих шипів. Гілочки суцвіття одноквіткові або майже китицевидні.

1450 (11). R. hirtus Waldst. et Kit. — **Ожина волосиста.** Приземкувата рослина; річні неплідні гони з дуговидно вигнутої основи розпростерті, восени розгалужуються і вкорінюються на верхівці, в нижній частині циліндричні, вгорі невиразно ребристі, як і плодючі гони, б.-м. волосисті, густо вкриті стеблистими залозками або залозистими щетинками різної довжини і тонкими або тонкуватими голчастими шипами, ледве розширеними при основі. Листки трійчасті, зрідка п'ятірні; листочки здебільшого яйцевидно-ланцетні, рідше яйцевидно-ромбічні або ж оберненояйцевидні з короткими черешочками, нерівнопилчасті або зубчасто-пилчасті, з обох боків негусто або розсіяноволосисті, темнозелені; верхівковий листочок із довшим черешочком, що дорівнює $^1/_2$—$^1/_3$ пластинки, та з округлою або серцевидною при основі, повільно загостреною до верхівки пластинкою; прилистки лінійно-ланцетні, до основи черешковидно звужені. Суцвіття волотисте, часто видовжене, рідкувате або густе, звичайно лише при основі улиснене, до верхівки звужене, з боковими гроновидними гілками та кінцевим гроном; квітки досить дрібні, нерідко на видовжених ніжках; чашолистки яйцевидно-ланцетні, тонкозагострені, зовні густозалозисті й часто тонкощетинисті, під час цвітіння відігнуті донизу, при плодах випростані і часто притиснуті до плоду; пелюстки вузькі, довгастолопатковидні, білі; зовнішні тичинки довші за стовпчики, стовпчики нерідко червонуваті. Плоди невеликі, чорні. ♄. Цв. VII.

Waldst et Kit., Fl. Hung., II (1805) 150. Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. Polsk. (1924) 366. Юзепчук в Фл. СССР, X, 54.

По лісах. — Тільки в західних районах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Виноградівський рн, біля с. Шаланки (Гринь!); Перечинський рн, по схилах від полонини Лютянська Голиця до с. Лумшур (Гринь!); Берегівський рн, на південний захід від Берегів (Гринь!). — **К.Л., Пр.Л.** Нерідко. — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: на північ від Рави-Руської (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Схід і Зах. Закавк.

Загальне поширення. Атлантична Європа (Англія), Середня Європа (півд.), Європейська частина СРСР (півд.); Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Кавказ.

Примітка. Дуже поліморфний і, напевно, збірний вид, систематика якого ще не розроблена задовільно. З безлічі описаних в його межах «елементарних видів» для західних областей наводяться *R. hirtus* W. K. s. *str.* (*R. hirtus A. euhirtus* Focke), *R. Bayeri* Focke (*R. hirtus C. Bayeri* Focke), *R. Guentheri* Wh. et N. (*R. hirtus D. Günteri* Focke) і *R. Kaltenbachii* Metsch. (*R. hirtus E. Kaltenbachii* Asch. et Gr.). Різняться всі ці непевні форми переважно кольором залозок. Таксономічне значення їх неясне, правильність віднесення до них українських рослин сумнівна.

1451 (12). R. serpens Weihe — **Ожина змієвидна.** Вся рослина жовтуватозелена; стебла простягнуті, циліндричні, більш або менш волосисті, вкриті рясними, блідо забарвленими стеблистими залозками різної довжини і рідкими короткими шипами. Листки трійчасті або п'ятірні, здебільшого яснозелені; листочки їх нерівно зубчасто-пилчасті з б.-м. дрібними зубцями, зісподу коротковолосисті, зверху рідше опушені; верхівковий листочок довгасто-оберненояйцевидний або яйцевидний, довгозагострений, з черешком у 3—4 рази коротшим за пластинку. Квітконосні гілки блідожовті, повстисто-коротковолосисті і залозисті, з рідкими й тонкими шипами. Суцвіття коротке, б.-м. улиснене, гілочки його вкриті рясними і довгими стеблистими залозками та жовтуватими щетинками; квітконіжки довгенькі, залозисті; чашолистки залозисті, зовні зеленуваті, при плодах розчепірені або підведені; пелюстки довгасто-оберненояйцевидні, бліді; тичинки трохи довші за стовпчики; останні зеленуваті; зав'язі частіше голі. ♄. Цв. VII.

Weihe in Lej. et Court., Consp. fl. Belg., II (1831) 172. Kulesza in Kosmos, IV (1928) 642. Юзепчук в Фл. СССР, X, 55.

В гірських лісах.

Наводиться для **К.Л.**: Станіславська обл.: окол. Коломиї.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Бессараб. (нетипові форми); Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа; Кавказ.

Секція 6. **Coryfolii** Focke. Річні гони дуговидно простягнуті, звичайно залозисті, часто з сизою поволокою, з прямими неоднаковими шипами, голі або ледве волосисті. Листки здебільшого трійчасті, з широкими зеленими або зісподу сіруватими листочками, краї яких нерідко взаємно перекриваються; прилистки ланцетні. Суцвіття вкорочене, пелюстки широкі; чашолистки при плодах прилягають до них. Плоди чорні з сизою поволокою; костяночки чималі.

1452 (13). R. caesius L. — **Ожина сиза.** Кущ 50—150 *см* завв. Річні гони дуговидно вигнуті, простягнуті, восени розгалужуються і вкорінюються біля верхівки, циліндричні, здебільшого голі, з сизою поволокою, засіяні численними, різної довжини, але загалом невеликими, прямими або відігнутими, почасти дуже тонкими, щетинковидними шипами, нерідко також б.-м. густо стеблисто-залозисті. Листки трійчасті з широколанцетними прилистками і невиразно жолобчастим зверху черешком, опушеним і вкритим шипами; листочки яснозелені, неправильно надрізно-зубчасті, з обох боків розсіяноволосисті, верхівковий листочок яйцевидно-ромбічний, гострий, нерідко 2—3-лопатевий, з черешочком, втроє коротшим за пластинку, бокові — з дуже коротенькими черешочками, часто 2-лопатеві.

Квітконосні гілки видовжені, в суцвітті вкриті рясними шипиками й залозками. Суцвіття з довгими й тонкими гілочками; квітки чималі, чашолистки зовні зелені, волосисті, часто залозисті, при плодах притиснуті; пелюстки широкоеліптичні, білі; тичинки майже дорівнюють стовпчикам; зав'язі голі. Плоди частіше недорозвинені; костяночки нечисленні, великі, тьмяночорні, вкриті сизою поволокою, що вільно стирається; кісточка чимала, сплюснута, з гачковидним загостреним кінчиком. ♄. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl. ed. 1 (1753) 483. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р. 1 (1895) 318. Юзепчук в Фл. СССР, X, 56.

По лісах, ярах, берегах річок, у чагарниках. — По всій території УРСР звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.; Зах. Сибір; Серед. Азія; Кавказ.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Плоди ожини сизої дуже соковиті, але не смачні, водянисті, використовуються на виготовлення варення. Молоде листя може замінити чай.

Примітка. Утворює плодючі гібриди з багатьма видами інших секцій, які в західноєвропейській літературі описуються під численними бінарними назвами. На території Української РСР ці гібридні форми ще докладно не вивчені, але деякі з них вже виявлені, зокрема: × *R. suberectiformis* Sudre (*R. caesius* L. × *R. nessensis* W. Hall.) і × *R. idaeoides* Ruthe sec. Focke (*R. caesius* L. × *R. idaeus* L.). Перший з цих гібридів іноді наводиться під назвою *R. nemorosus* auct. (Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 322).

Крім того, *R. caesius* L. варіює в безпосередній залежності від умов оточення. Своєрідний вигляд має водяна її форма — *R. caesius* var. *aquaticus* Wh. et Nees. Поширена на культурних грунтах бур'янова форма ожини сизої має назву *R. caesius* var. *arvalis* Reichenb.

Рід 416. Суниці. Полуниці — Fragaria L. [1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 494.

Квітки двостатеві, рідше одностатеві, зібрані в щитковидні мало- або багатоквіткові суцвіття. Чашечка 5-листа, зросла з підчашею, що складається з 5 гострих або ланцетних, менших за чашолистки листочків. Пелюсток 5, оберненояйцевидних, білих або жовтуватобілих. Тичинок і стовпчиків відповідно плодолисткам багато; вони розміщені на опуклому квітколожі, яке при достиганні плодиків розростається в червоний або рожевий, соковитий, м'ясистий несправжній плід яйцевидної або конічної форми, у заглибленнях якого розміщені численні, дрібні, горішковидні плодики. — Багаторічні, трав'янисті, однодомні, рідше дводомні рослини з б.-м. розгалуженими кореневищами, розеткою трійчастих, довгочерешкових прикореневих листків і з повзучими, стерильними надземними гонами, які вкорінюються у вузлах, даючи нові розетки. Квітконосні

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

стебла прямостоячі, лише під суцвіттями з кількома невеликими, суцільними або також трійчастими листками й дуже дрібними верхівковими листочками або зовсім не улиснені.

З 8 дикорослих видів, поширених в Європі і Північній Америці (до Мексики), у нас 4. Інші 3 види, що тут наводяться, зустрічаються в культурі.

---

1. Рослини з б.-м. шкірястими листками і великими, до 2—3 *см* в діам., плодами. Культурні або здичавілі форми . . . . . 2.
— Листки здебільшого тоненькі, плоди порівнюючи менші. Дикорослі види 4
2. Плодики занурені в м'якоть плода, залягають в глибоких ямочках на квітколожі . . . . . **(7). С. віргінські — F. virginiana** Duch.
— Плодики не занурені в м'якоть плода . . . . . 3.
3. Листки дуже товсті і шкірясті, з обох боків волосисті, зісподу шовковисто-повстисті, з дуже виступаючими жилками . . . . . **(6). С. чілійські — F. chiloënsis** Duch.
— Листки менш товсті і шкірясті, зісподу шовковисті, але не повстисті або ж з рідкими волосками, жилки незначно виступають . . . . . **(5). С. ананасні — F. ananassa** Duch.
4 (1). Чашолистки при плодах горизонтально відхилені або відігнуті назад . . . . . 5.
— Чашолистки притиснені до плода або прямостоячі . . . . . 6.
5. Квітконіжки притисненоволосисті; чашолистки при плодах здебільшого горизонтально відхилені, рідше відігнуті назад. Стебла незначно довші за прикореневі листки . . . **(1). С. лісові — F. vesca** L.
— Квітконіжки відлегловолосисті; чашолистки при плодах відхилені назад. Стебла значно довші, ніж прикореневі листки . . . . . **(2). С. мускусні — F. moschata** Duch.
6 (4). Квітконіжки притиснено- або прилегловолосисті. Плодики ледве занурені в м'якоть плода . . . . . **(3). С. зелені. Полуниці— F. viridis** Duch.
— Всі квітконіжки відхиленоволосисті. Плодики глибоко занурені в м'якоть плода . . . . . **(4). С. польові — F. campestris** Stev.

1453 (1). F. vesca L. — **Суниці лісові.** Рослина з горизонтальним або косим, щільно вкритим рештками відмерлих листків кореневищем, від якого відходить багато тонких коріниів, і з довгими, повзучими надземними гонами, що вкорінюються по вузлах. Стебла прямостоячі або трохи підведені, 5—20(30) *см* завв., мало перевищують прикореневі листки, вкриті від основи до середини відхиленими, вгорі прилеглими або притисненими волосками. Прикореневі листки на довгих, до 20 *см* завд., відхиленоволосистих черешках, трійчасті, їх листочки до 6,5 *см* завд. і 4 *см* завш., зверху темнозелені, розсіяно притисненоволосисті, знизу яснозелені, густо вкриті притисненими шовковистими волосками, по краю з великими трикутними або округлими зубцями, що закінчуються

коротенькими червонуватими вістрячками; середній листочок яйцевидний або ромбічний, на коротенькому, 2—4 *мм* завд., черешку, бокові — майже сидячі, овальні або оберненояйцевидні, при основі трохи нерівнобокі. Прилистки ланцетні, довгозагострені, цілокраї, зверху голі, зісподу притиснено опушені. Квітки 1—1,5(2) *см* в діам., двостатеві, в щитковидному, небагатоквітковому суцвітті. Квітконіжки тонкі та довгі, притисненоволосисті. Листочки підчаші лінійні або ланцетні, 3—7(8) *мм* завд.; чашолистки трикутні, рівні між собою, як і листочки підчаші, загострені, притиснено опушені, при плодах відхилені або відігнуті донизу. Пелюстки білі, 4—8(10) *мм* завд., яйцевидні або округлі, з коротеньким нігтиком. Тичинки дорівнюють довжині головки маточок або довші за неї. Квітколоже голе або трохи волосисте. Плоди пониклі, до 2 *см* завд., конічні, яйцевидні або кулясті, стиглі — яскравочервоні, до основи вкриті сім'янками. ♃ . Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 494; p.p. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 324. Юзепчук в Фл. СССР, X, 59.

— *F. silvestris* Duch., Hist. nat. Frais. (1766) 61. — *F. vulgaris* Ehrh., Beitr. 7 (1792) 21.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., II (1907) 249. Фл. СССР, X, 65, табл. VI, рис. 1*а* и *в*.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 34!

По світлих лісах, лісових галявинах, порубах, у чагарниках, по сухих луках і трав'янистих схилах як на рівнині, так і в горах до верхньої межі лісу. — Звичайно в лісових районах і північній та середній частинах Лісостепу, на південь рідшає.

Зак.Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С. (на півд. до Балти, Одеської обл.). — **П.Л.-С.** (на півд. до Умані, Черкаської обл.), **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Авдіївський рн, Яснобродівка, по лівому берегу р. Вовчої (Кот.!). — Ворошиловградська обл.: берег р. Луганки (!). — **П.З.-Л.С.** окол. Дніпропетровська (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанськ (Ширяєв!). — Ворошиловградська обл.: окол. Кремінної (Клок.!); Старобільський рн, Балакірівка, Євсузький рн, Сенькове (!); Станично-Луганський рн, окол. ст. Вільхове (Постриганы!). — Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, за винятком Причорн. і Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони (?); Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Мала Азія, Афганістан. Занесено в Північну Америку і Північну Африку.

Господарське значення. Плоди суниць лісових солодкі, смачні, ароматні, мають в своєму складі залізо, фосфор, цукор та кислоти. Вживаються у свіжому вигляді, а також використовуються для виготовлення варення і сушаться. Сушені плоди вживаються як сурогат чаю і застосовуються в медицині як потогінне, від подагри тощо.

В культурі особливо цінуються так звані ремонтантні сорти суниць (*f. semperflorens* Duch.), що відзначаються більшим ростом, великим розкидистим суцвіттям і довгим часом цвітіння та плодоношення.

1454 (2). F. moschata Duch. — **Суниці мускусні.** Рослина з горизонтальним косим або майже прямим, густо вкритим рештками листків кореневищем, від якого відходять численні тонкі корінці. Стебла прямостоячі, до 40 *см* завв., значно підіймаються над листками, густо вкриті, як і черешки листків, горизонтально або назад відхиленими простими і залозистими волосками. Надземні повзучі гони мало розвинені, тоненькі, короткі або зовсім відсутні. Листки великі, трійчасті, на довгих, до 30 *см* завд., черешках; листочки на коротеньких, 3—7 *мм* завд., черешочках, овально- або яйцевидно-ромбічні, 2,5—9 *см* завд., 2—6,5 *см* завш., великозубчасті, з коротесенькими вістрячками на кінцях зубчиків, зверху розсіяноволосисті, темнозелені, зісподу сизуватозелені, густо шовковисто опушені, з випнутими жилками. Прилистки широколанцетні, загострені, зісподу по жилках опушені, зверху голі. Суцвіття щитковидне, 5—12-квіткове з короткими при цвітінні і видовженими після цвітіння квітконіжками, що густо вкриті горизонтально відхиленими, при плодах частіше назад відхиленими волосками. Квітки одностатеві, часто дводомні. Листочки підчаші 5—6(7) *мм* завд., трохи вужчі і коротші за чашолистки, що досягають 7—9(10) *мм* завд. і разом з першими загострені, притисненоволосисті, при плодах назад відігнуті. Пелюстки білі, 8—12 *мм* завд., яйцевидні або округло-яйцевидні, з коротеньким нігтиком при основі, довші за чашечку. Плоди яйцевидні або кулясті, до основи звужені в шийку, рожеві, білі або малинові, в нижній частині без сім'янок, з мускусним запахом. Сім'янки голі, довгасті, занурені в м'якоть плода. ♃ . Цв. V—VI.

Duch., Hist. nat. Frais. (1766) 145. Юзепчук в Фл. СССР, X, 60.

— *Fragaria pratensis* Duch. in Lam. Encycl., II (1786) 536. — *Fragaria elatior* Ehrh., Beitr. VII (1792) 23. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 325.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXV (1999) 2. Фл. СССР, X, 65, табл. VI, 2 a—b.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 932! Fl. selecta exsicc., № 826 (sub *F. elatior*)!

По світлих лісах, у чагарниках, по узліссях і галявинах. — Зрідка по всій УРСР, крім південної частини Степу і високогір'я Східних Карпат.

П.П. окол. Києва (Семенкевич!, Окснер!, Кот.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: окол. с. Вовчківці по р. Збруч (Кот.!). — Хмельницька обл.: Гвардійський рн, ліс під с. Видава (Козлов!); Михайлівський рн, Коржівці (Кот.!); Сатанівський рн, Курівка (Козлов!). — Одеська обл.: Котовський рн, Коси (!); Балтський рн, Лісничівка (Михайленко!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Боярка — Будаївка (Окснер!); Обухівський рн, Козин (Монтр.!). Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); Корсунь-Шевченківський рн, Комарівка (!); Бабанський рн, Заячівка (Луганський!); Монастирищенський рн, ліс «Квашений» коло Попудні (Кучерява!). — Вінницька обл.: Брацлавський рн, Бучаків (Кучерява!). — Житомирська обл.: Троянівський рн (!). — Одеська обл.: Ананьївський рн, Байтали (Михайленко!). — Хмельницька обл.: Красилівський рн, Цицинівка (!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Печеніги (Михайленко!); Дергачівський рн, Куряжанка (Ширяєв!), Рогозянка і Феськи (Лавр.!); Харківський рн, Карачівка (Ширяєв!); Сахновщанський рн, х. Піскуватий, балка Великі Луки (Лавр.!). — Полтавська обл.: Лубни (Черн.!); окол. Полтави (!); Ди-

канька (!); Комишнянський рн, Черевки (!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Іванівка по р. Вільховій (Лавр.!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Волноваський рн, Ігнатівка (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Причорн. (півн. ч.), Волз.-Дон.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Атлантична Європа, зрідка в Середземномор'ї.

Господарське значення. Плоди споживають у свіжому вигляді, а також використовують для виготовлення варення і кондитерських виробів.

1455 (3). F. viridis Duch.—**Суниці зелені,** полуниці. Рослина з косим, простим або трохи розгалуженим, густо вкритим рештками відмерлих листків та прилистків кореневищем, від якого відходять численні додаткові корені. Надземні гони короткі, тоненькі або й зовсім відсутні. Стебла прямостоячі, 5—20 *см* завв. однакової довжини з прикореневими листками або незначно їх перевищують, тонкі, густо вкриті знизу горизонтально відхиленими, вгорі прямостоячо-відхиленими або й прилеглими волосками. Прикореневі листки на довгих, густо вкритих горизонтально відхиленими волосками черешках, трійчасті; листочки 2—5,5 *см* завд., 1,5—4 *см* завш., зверху темнозелені, вкриті розсіяними, притисненими, сріблястими волосками, зісподу густо шовковисто опушені, з виступаючими жилками, по краю з б.-м. дрібними, тупуватими або майже округлими, на кінчиках червонуватими зубчиками; кінцевий зубчик листочків менший і коротший за прилеглі до нього бокові; середній листочок на короткому, 1,5—3 *мм* завд., черешочку, яйцевидний, ромбічний або оберненояйцевидний, бокові — майже сидячі, яйцевидні, при основі трохи нерівнобокі. Прилистки вузьколанцетні, коричневі. Суцвіття щитковидне, з 3—5 квіток, при основі з сидячим, суцільним або 3-роздільним листком. Квітконіжки тоненькі й короткі, рідше видовжені (тоді квітки пониклі), густо вкриті притисненими або прямостоячо-відхиленими, внизу іноді горизонтально відхиленими волосками. Квітки до 2,5 *см* у діам., двостатеві, неоднакові: в одних тичинки вдвоє довші за головку маточок (тоді квітки неплідні), у інших — однакової з нею довжини (тоді квітки плодючі). Чашечка зростається з волосистим квітколожем, при плодах до них притиснена. Листочки підчаші лінійно-ланцетні, довгозагострені, при верхівці інколи трохи розщеплені, 6—10 *мм* завд., дорівнюють трикутно-ланцетним, короткозагостреним чашолисткам або трохи за них довші; чашолистки, як і листочки підчаші, з зовнішнього боку притиснено-довговолосисті, з внутрішнього — голі або короткоопушені. Пелюстки жовтуватобілі, округлі або оберненояйцевидні, 5—10 *мм* завд., з коротеньким нігтиком при основі. Плід округлий або оберненояйцевидний, біля основи звужений і без сім'янок, близько 10 *мм* завд., червоний або рожевий, не такий смачний, як у інших видів, менш соковитий, на поверхні трохи опушений. Сім'янки ледве занурені в м'якоть плода. ♃. Цв. V—VI.

Duch., Hist. nat. Frais. (1766) 135. Юзепчук в Фл. СССР, X, 61.

— *F. collina* Ehrh., Beitr., VII (1792) 26; Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 324.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXV (1909) 3. Фл. СССР, X, 65, табл. VI, рис. 4 *а*.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1666!

По степах, трав'янистих вапнякових схилах, у чагарниках, по узліссях. — Майже по всій УРСР, звичайно в Лісостепу та Степу, рідше в лісових районах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Виноградівський рн, с. Шаланки (Гринь!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва; Пуща-Водиця (Падалка!), Голосіївський ліс (Лебедєв!), Святошине (Дубовик!), Звіринець (Барбарич!); — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський ри, Бірки, високий берег р. Остра (Ракочій). — Київська обл.: Дарниця (!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Козин (Монтр.!). — Вінницька обл.: Тиврівський рн, Бушинка (!). — Хмельницька обл.: Старосинявський рн, Чехи (!), Антоніни (Кучерява!). — Черкаська обл.: Монастирищенський рн, Завалля (Кучерява!); Канівський рн, Хмільна (!); Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (!); Комарівка (Бараненко!); Звенигородка (Підоплічка!).—Київська обл.: Богуславський рн, Хохітва (!).— Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Окснер!). — Одеська обл.: Савранський ри, с. Гетьманівка (!). — **Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С.** та **Л.З.С.** — Звичайно. — **П.С.** вказівок немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Крим; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Лен.-Кол., Даур.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, крім крайньої півночі, і південна частина Середземномор'я.

Господарське значення. Плоди споживають у свіжому вигляді, а також використовують для виготовлення варення.

Відомі гібриди *F. vesca* L. × *F. viridis* Duch. (— *F. Hagenlachiana* Lang. et Koch.). Висока тендітна рослина. Чашолистки при плодах напівприлеглі або відлеглі. Середній листочок трійчастого листка здебільшого виразно черешковий, черешочок досягає 1,5 *см* завд. Суцвіття багатоквіткове. Пелюстки менші, ніж у вихідних форм, білі. Плоди видовжені, при основі без сім'янок, червоні.

П.Л.-С. Київ (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, Рогань ((Черн.!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Павлоград (Шмальг.).

1456 (4). F. campestris Stev. — **Суниці польові.** Рослина з косим, рідше прямим, густо вкритим рештками відмерлих листків та прилистків кореневищем, від якого відходить багато додаткових коренів. Надземні гони короткі, тоненькі або зовсім відсутні. Стебла прямостоячі, 5—10 *см* завв., однакової довжини з прикореневими листками або незначно довші за них, густо вкриті, як і черешки листків, горизонтально або назад відхиленими волосками. Прикореневі листки трійчасті, на довгих черешках; листочки 1—4 *см* завд., 0,7—3 *см* завш., зверху темнозелені, з виступаючими жилками, вкриті розсіяними, притисненими волосками, зісподу яснозелені, притиснено-сріблястоволосисті, по краю з три-

кутними, вперед спрямованими, тупими або короткозагостреними зубчиками, кінцевий зубчик здебільшого менший і коротший за прилеглі до нього бокові; середній листочок яйцевидно-ромбічний, на коротенькому, 2—4 *мм* завд., черешочку, бокові — майже сидячі, оберненояйцевидні, при основі трохи нерівнобокі; часто під описаними вище 3 великими листочками розміщено 2 малих суцільних, довгастояйцевидних, вгорі

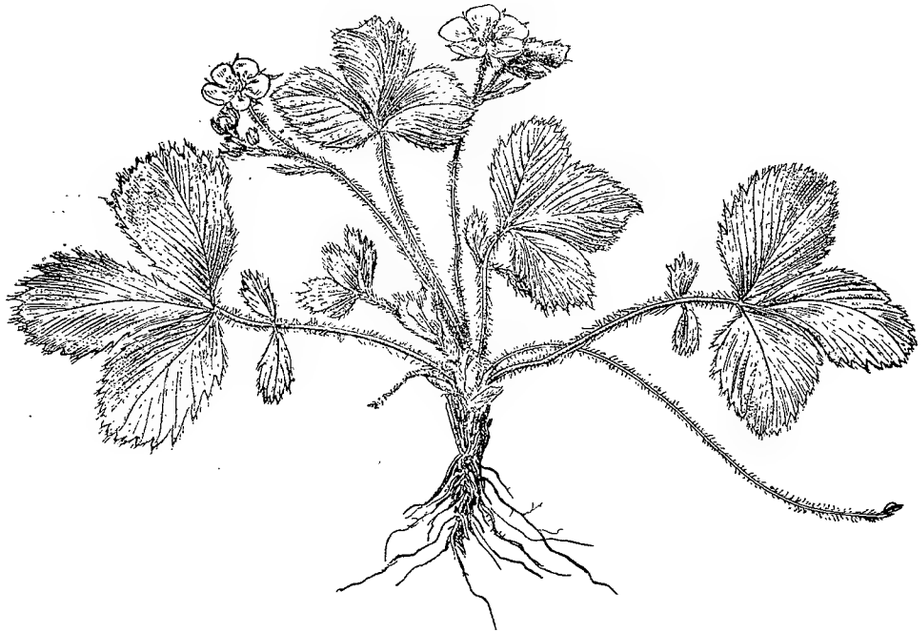

Рис. 17. Суниці польові — *Fragaria campestris* Stev.

зубчастих, короткочерешкових листочків, 0,6—2 *см* завд. Прилистки широко- або вузьколанцетні, яснокоричневі. Квітки в щитковидному суцвітті, на коротких, рідше трохи видовжених квітконіжках, густо вкритих горизонтально або назад відхиленими волосками. Чашечка дорівнює віночкові або коротша, зрідка незначно довша за нього, при плодах відігнута назад; листочки підчаші вузьколанцетні, 5—9 *мм* завд., дорівнюють загострено-трикутним чашолисткам або трохи довші за них, як і чашолистки, притисненоволосисті. Пелюстки жовтуватобілі, округлі, 6—10 *мм* завд., з коротеньким нігтиком при основі. Плоди кулясті або оберненояйцевидні, червоні, соковиті й смачні, з глибоко зануреними сім'янками й голою поверхнею. ♃. Цв. V (VI).

Stev., in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXIX, 111 (1856) 176. Юзепчук в Фл. СССР, X, 62.

— *F. neglecta* Lindem. in Bull. Soc. Mosc., XXVIII, 2 (1865) 218 saltem p.p. — *F. collina β. pilosa* Czern. in Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 325. — *F. praecox* Lozinsk. in Bull. Jard. Bot. Princ. URSS, XXV, 1 (1926) 59, non Kit.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 3090 (sub *F. neglecta* Lindem.)!

По відкритих трав'янистих схилах, степах, берегових пісках, узліссях. — Зрідка у південних районах УРСР.

П.Л.-С. Окол. Кіровограда (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Валки (Ширяєв!). — Окол. Полтави (Іллічевський!, Лепченко). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Кіровоградський рн, Вишняківка (Окснер!). — **П.З.С.** Окол. Миколаєва. — Окол. Херсона (герб. Черняєва!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (півд. ч.), Причорн., Крим; Кавказ: Зах. Закавк.; Схід. Сибір: Єніс.

Загальне поширення. Ендем флори СРСР (?).

Господарське значення. Дуже смачні, солодкі й соковиті плоди споживають у свіжому вигляді; вони можуть бути використані для виготовлення варення та різних кондитерських виробів.

1456[1] (5). F. ananassa Duch. — **Суниці ананасні**. Рослина з косим нерозгалуженим або незначно розгалуженим кореневищем і короткими надземними гонами. Стебла спочатку прямостоячі, пізніше полеглі, 10—20(45) *см* завв., не перевищують прикореневих листків, вкриті довгими, горизонтально відхиленими волосками. Прикореневі листки великі, на довгих, 10—30 *см* завд., вкритих прямостоячо-відхиленими волосками черешках; листочки 4—15 *см* завд., на коротких черешках, б.-м. шкірясті, широко-оберненояйцевидні, на верхівці округлі, по краю з великими, короткими зубцями, зверху темнозелені, трохи блискучі, розсіяноволосисті, знизу блідозелені, густоволосисті (особливо по жилках). Суцвіття щитковидне, досить багатоквіткове; квітконіжки 2—5 *см* завд., вкриті прямостоячо-відхиленими волосками. Чашолистки яйцевидні, загострені, при плодах не щільно до них прилеглі; листочки підчаші ланцетні, майже дорівнюють чашолисткам, здебільшого тих і цих по 5, інколи число їх збільшується; пелюстки округло-оберненояйцевидні, понад 1 *см* завд. Плоди 2—3 *см* в діам., часто на верхівці загострено-видовжені, інколи з боків трохи сплюснуті, неправильної форми, червоні або червонуватобілі; сім'янки занурені в неглибокі ямочки. ♃. Цв. V—VI.

Duch., Hist. nat. Frais. (1766) 190. Юзепчук в Фл. СССР, X, 63.

— *F. grandiflora* Ehrh., Beitr. 7 (1792) 25. — *F. chiloënsis* (L.) Ehrh. × × *F. virginiana* Duch.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXV (1909) 4.

Культивується в багатьох сортах, інколи дичавіє.

Загальне поширення. Відома лише в культурі.

Господарське значення. За даними С. В. Юзепчука (Фл. СССР, X, 64), суниці ананасні є одною з найважливіших і найпоширеніших ягідних культур. Розводяться по всій території СРСР, за винятком крайньої півночі, на площі понад 24 000 *га*. Плоди суниць ананасних значно більші, ніж у диких видів цього роду, містять більший процент цукру (5—8%), менше кислот і менш ароматні, ніж дикі. Їх споживають у свіжому вигляді, а також широко використовують для виготовлення варення, повидла, консервів, різних кондитерських виробів та наливок.

Примітка. Цей вид об'єднує всі сучасні сорти крупноплідних суниць (клубники) і є, очевидно, гібридом двох американських видів — *F. chiloënsis* Ehrh. і *F. virginiana* Duch., у зв'язку з чим відзначається великим поліморфізмом ознак.

За даними Є. Ф. Дем'янець (М. Ю. Гущин і Є. Ф. Дем'янець, Районовані сорти плодових і ягідних культур України, 1948, стор. 169), на Україні найбільш поширені такі сорти суниць ананасних:

Київські ранні — районований сорт для зони Полісся, Західного і Східного Лісостепу та центрального Донбасу.

Рощинські — культивуються в усіх плодових зонах УРСР як допоміжний сорт, а в Південному Степу як основний.

Мисовка — районований сорт як допоміжний на Поліссі та в Лісостепу і для широкого виробничого випробування — у степових зонах.

Нобль Лакстона — найпоширеніший сорт як основний у південних степових і як допоміжний в інших зонах УРСР.

Коралки київські — культивуються переважно в Київській, Житомирській та Чернігівській областях.

Шарплас — дуже поширений в зонах Лісостепу як основний, а в інших зонах — як допоміжний сорт.

Магомет — культивується як основний сорт в усіх зонах, крім північно-східного Степу та Донбасу, де допускається як допоміжний сорт, оскільки він там гірше витримує зиму.

Муто — районується як основний сорт лише в зоні Південного Степу, в інших зонах — як допоміжний сорт.

Пізні з Леопольдсгалля — районуються як допоміжний сорт у всіх плодових зонах УРСР.

Високі — місцевий сорт, широко культивується на Харківщині.

Крім того, для широкого випробування у виробничих умовах районується у всіх зонах УРСР сорт Кульер та в зонах Полісся і Західного Лісостепу сорт Мліївка (№ 8).

Нижче подаємо також короткий опис батьківських форм цих сортів, які можуть зустрічатись у культурі в чистому вигляді.

1456[2] (6). F. chiloënsis Duch. — **Суниці чілійські.** Рослина з простим або трохи розгалуженим кореневищем і короткими надземними гонами. Стебла 15—25 *см* завв., прямостоячі, вкриті відлеглими волосками, як і черешки прикореневих листків. Прикореневі листки дорівнюють висоті стебел або коротші за них, трійчасті. Листочки сидячі, рідше на коротеньких черешочках, шкірясті, по краю з плоскими та широкими зубцями, зверху темнозелені, блискучі, розсіяно опушені, знизу яснозелені, густо шерстисто-волосисті, з дуже виступаючими жилками. Суцвіття щитковидне, небагатоквіткове; квітконіжки густо відлегловолосисті. Квітки досить великі, білі або жовтуватобілі; чашолистки опушені, при плодах не щільно до них прилеглі. Плоди великі, до 3 *см* в діам., червоні або блідочервонуваті, трохи опушені. 4. Цв. V—VI.

Duch., Hist. nat. Frais. (1766) 165. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 64. — ***F. vesca a. chiloënsis*** L., Sp. pl. (1753) 495. — ***F. chilensis*** Molina, Sagg. Chile (1784) 134.

Рисунки: Rev. Hotric., IV, 2. Decaisne, Jard. Fr. Mus., IX (1862—1875).

Розводяться заради їстівних плодів.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. Північна і Південна Америка, Гавайські о-ви. Описано з півд. Чілі.

Господарське значення. Плоди смачні, соковиті, споживаються в свіжому вигляді та використовуються на виготовлення варення тощо.

1456[3] (7). F. virginiana Duch. — **Суниці віргінські.** Рослина з простим або трохи розгалуженим кореневищем. Стебла 15—25 *см* завв., спочатку прямостоячі, пізніше полеглі, коротші за прикореневі листки, вкриті прилеглими або напіввідлеглими волосками. Прикореневі листки на довгих, відлегловолосистих черешках; листочки по краю гостропилчасті, зверху майже голі, знизу прилегловолосисті, із слабо виступаючими жилками, спочатку тонкі, пізніше б.-м. шкірясті. Суцвіття щитковидне, частіше небагатоквіткове; квітконіжки притисненоволосисті. Квітки досить великі; чашолистки при плодах відлеглі. Плоди великі, темночервоні, сім'янки занурені в глибокі ямки, при основі плода відсутні. 4. Цв. V—VI.

Duch., Hist. nat. Frais. (1766) 204. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 64.

Рисунки: Decaisne, Jard. Fr. Mus., IX (1862—1875). Britt. et Brown, Ill. Fl., II (1897) 201.

Розводяться заради їстівних плодів.

Поширення по СРСР. Лише в культурі.

Загальне поширення. Північна Америка. Описано з Віргінії і Канади.

Господарське значення. Плоди соковиті, солодкі, смачні. Використовуються, як і плоди попередніх видів.

Рід 417. Дюшенея — Duchesnea Smith.[1]

Smith in Trans. Linn. Soc., I (1811) 372.

Квітки двостатеві, поодинокі в пазухах стеблових листків, на б.-м. довгих квітконіжках. Гіпантій плоский, чашечка 5-роздільна, з 5 суцільних чашолистків і 5 більших за розміром, 3—5-зубчастих або лопатевих листочків підчаші. Пелюсток 5, жовтих, тичинок 20—25; квітколоже конічне або півкулясте, голе, з великою кількістю зав'язей на ньому, при плодах розростається і трохи червоніє, не відділяється від гіпантію. Сім'янки розміщені на поверхні б.-м. м'ясистого квітколожа. Стовпчики нитковидні, на кінцях трохи розширені, бокові або майже кінцеві. — Багаторічні трав'янисті рослини з коротким кореневищем, довгими повзучими, нитковидними, по вузлах укоріненими стеблами і трійчастими, довгочерешковими листками.

Рід складається з 2 видів, які поширені в південно-східній Азії, а здичавіло зустрічаються в багатьох місцях Європи. З них у флорі УРСР зустрічається 1 вид.

1456[4] (1). D. indica (Andrews) Focke — **Дюшенея індійська.** Рослина з тонкими, жмуткуватими або простими коренями й розеткою довгочерешкових прикореневих листків. Стебла прості, улиснені, повзучі, 30—50 (100) *см* завд., по вузлах укорінюються, вкриті, як і черешки листків та квітконіжки, відлеглими або напіввідлеглими, б.-м. розрідженими, простими, інколи з домішкою залозистих, волосками, спочатку яснозелені, пізніше буруваточервоні. Листки трійчасті, прикореневі, на довгих,

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

2—6 *см* завд., черешках, стеблові на коротших, до 2 *см* завд., черешках; листочки на коротеньких, до 3 *мм* завд., черешочках, клиновидно-оберненояйцевидні або ромбічні, 1,5—3 *см* завд., 1—1,8 *см* завш., по краю зарубчасто-зубчасті, з обох боків прилегло-розсіяноволосисті, зверху темнозелені, зісподу яснозелені й густіше опушені по жилках. Квітки поодинокі, на тонких і довгих, 3—7 *см* завд., квітконіжках. Чашолистки яйцевидно-ланцетні, загострені, 5—10 *мм* завд., притисненоволосисті, з внутрішнього боку при основі голі; листочки підчаші на верхівці з 3—5 зубцями або лопатеві, дорівнюють чашолисткам, частіше значно довші за них, після цвітіння назад відігнуті, притисненоволосисті. Пелюстки оберненояйцевидні або довгастоклиновидні, близько 8 *мм* завд., жовтуваті. Плід червоний, конічний, сім'янки темночервоні, блискучі. ♃. Цв. V—X.

Focke in Engl. u. Prantl, Nat. Pflanzenfam., III, 3 (1888) 33. Юзепчук в Фл. СССР, X, 67.

— *Fragaria indica* Andrews., Bot. Rep., VII (1807), tab. 479.

Рисунки: Wight., Ic. Pf. Ind. or., III, tab. 989. Фл. СССР, X, 65, табл. VI, рис. 6 (а—б).

На Україні зустрічається здичавіла.

П.П. Житомирська обл.: Житомир (!); Житомирський рн, ліс за с. Зарічани (Вікторовський!).

Інколи розводиться в садах як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Здичавіло в Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (Житомирська обл.) та на Кавказі: Зах. Закавк.

Загальне поширення. Японія, Манчжурія, Північний Китай, Індія, Малайський архіпелаг. Здичавіло — в Західній Європі (Середземномор'я, Середня Європа), Північній і Південній Америці; УРСР, Кавказ.

Рід 418. Вовче тіло — Comarum L.[1]

L., Sp. pl. (1753) 502.

Квітки середні або великі. Гіпантії плоскі або ледве блюдцевидні, при плодах розширюються, червоні. Листочків підчаші, чашолистків та пелюсток по 5. Пелюстки червоні, яйцевидні, загострені. Тичинок 20—25. Квітколоже півкулясте, губчате, при плодах розширюється і видовжується. Маточки численні; стовпчики відходять збоку, нитковидні. — Багаторічники або півкущі.

Рід складається з 2 видів: *C. palustre* L., який росте у нас, і *C. Salesovianum* (Steph.) Aschers. et Graebn., що росте в горах Середньої Азії.

1457 (1). C. palustre L. — Вовче тіло болотяне. Кореневище довге, повзуче, розгалужене. Стебла висхідні, коротко-відстовбурченоволохаті, 20—70 *см* завв. Прилистки зрослися з черешками листків; нижні — до

[1] Опрацював М. І. Котов.

4 *см* завд., при основі стебла обгортні. Листки пірчасті, з черешками 3—9 *см* завд., з 3—7 листочків; верхні — трійчасті або цілокраї, на коротких черешках. Листочки довгасті або довгастоеліптичні, крупно пилчасто-зубчасті, 3—10 *см* завд. і 1—4 *см* завш., зверху зелені або ледве притисненопухнаті, знизу сіруваті чи білуваті, бархатисті від дрібних м'яких волосків (переважно по жилках), зрідка майже голі. Квіток до 10, зібраних на кінці стебла в щитковидне суцвіття. Чашечка зовні короткопухната, всередині темночервона, 2,5—3,5 *см* завш.; чашолистки яйцевидні, загострені; листочки підчаші дрібні. Пелюстки 3—5 *мм* завд., темночервоні, довгасто-оберненояйцевидні або яйцевидно-ланцетні, тонкозагострені. Тичинки і маточки темночервоні. Квітколоже при плодах широкояйцевидне, коротковолохате. Сім'янки гладенькі. ♃. Цв. V—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 718. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 73.

— *Potentilla palustris* Scop., Fl. Carniol., I (1772) 359. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 327.

По болотах.

Звичайно на Поліссі і в Лісостепу, зрідка в Степу. Південна межа суцільного поширення проходить через Львів — Деражню — Летичів — окол. Калинівки Вінницької обл. — Звенигородку — Смілу — Олександрію — Полтаву — Зміїв — Чугуїв. Південні місцезнаходження: **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Івано-Франківський рн, Поріччя (Косець!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Віньковецький рн, Женишківці (Балковський!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Куп'янськ, Кучерівка (!!), Дворічна (Клок.!, !!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна на р. Красній (Клок.! !!). — Дніпропетровська обл.: між Дніпропетровськом та Новомосковськом по р. Самарі (Акінф., !!). — Полтавська обл.: біля станції Нові Санджари (!!).

Поширення по СРСР. Аркт.: всі райони; Європ. ч.: всі райони, крім південних — Причорн., Ниж.-Волз., Криму; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк.; Сибір: всі райони.

Загальне поширення. Атлантична, Середня і Східна Європа, Скандінавія, Північна Азія, Монголія, Японія, Китай, Північна Америка.

Рід. 419. Курильський чай — Dasiphora Raf.[1]

Raf., Aut. Bot. a (1838) 167.

Квітки поодинокі або в небагатоквіткових суцвіттях, великі. Листочків підчаші, чашолистків і пелюсток по 5. Тичинок близько 25, розміщених на п'ятикутному диску, що оточує колонку квітколожа. Плодики густо довговолохаті. — Кущі з плівчастими прилистками і пірчастими, зрідка трійчастими листками.

Рід складається з 8 видів, з них в СРСР росте 6.

1457[1] (1). D. fruticosa (L.) Rydb. — **Курильський чай кущовий.** Кущ 15—100 *см* завв. Гілки буруватосірі, кора їх легко лущиться, листки пірчасті, з 5—7 листочків; верхні — іноді трійчасті; листочки ланцетні, верхній — 3-роздільний із збігаючими бічними дольками, бокові — прості, лише іноді 2-роздільні; листки зісподу, молоді гілки і ча-

[1] Опрацював М. І. Котов.

шечка вкриті білими шовковистими волосками. Квітки поодинокі або в малоквіткових півзонтиках, жовті, 15—27 *мм* завд., на квітконіжках 1—2 *см* завд. Чашолистки яйцевидні, загострені, 5—6,5 *мм* завд., значно ширші й довші за листочки підчаші. Пелюстки золотистожовті, округло-оберненояйцевидні, вдвічі довші за чашолистки, 6—11 *мм* завд. і 7—13 *мм* завш. Сім'янки близько 1,5 *мм* завд., вкриті тонкими, довгими волосками. ♄. Цв. VI—VII.

Rydb. in Mem. Dep. Bot. Columbia Univ., II (1898) 188. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 69.

— *Potentilla fruticosa* L., Sp. pl. (1753) 495. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 330.

На Поліссі і в Лісостепу УРСР зрідка розводиться по садах як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Аркт.: Анад., Чук.; Європ. ч.: Волз.-Кам. (Урал); Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Алт.; Схід Сибір; Далек. Схід: всі райони; Серед. Азія: Дж.-Тарб.

Загальне поширення: Середня і Атлантична Європа, Скандінавія, Азія (крім тропіків), Північна Америка.

Господарське значення. Листки вживаються як сурогат чаю.

Рід. 420. Перстач — Potentilla L. [1]

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 495.

Чашечка 5-, зрідка 4-роздільна, блюдцевидна або майже плоска, прикріплена до квітколожа; підчаша з 5, зрідка 4 листочків. Пелюсток 5, зрідка 4 жовтих чи білих. Тичинок багато (10—30), прикріплених біля основи чашолистків. Маточки численні, сидять на півкулястому або майже конічному квітколожі; зав'язь з 1 насінним зачатком; стовпчик виходить з боку зав'язі, звичайно легко відпадає. Квітколоже губчате, волохате, на час достигання плодів іноді розростається. Плід збірний, складається з 10—80 горішковидних сім'янок, які відпадають поодинці. — Багаторічники, іноді однорічники та півкущі, з пальчасто-роздільними, пірчастими або трійчастими листками, з прилистками, які приросли до черешка.

---

1. Листки, крім верхніх, пірчасті . . . . . 2.
— Листки, крім верхніх, пальчасто-3—9-роздільні . . . . . 5.
2. Квітки білі, 12—15 *мм* діам., в багатоквітковому суцвітті. Прикореневі листки довгочерешкові, пірчасті, з 2—3 дуже розставленими парами бокових листочків . . **(3). П. скельний — P. rupestris** L.
— Квітки жовті. Прикореневі листки інші . . . . . 3.
3. Рослини з довгими гонами. Квітконіжки поодинокі, виходять з прикореневої розетки або з повзучих гонів; листки знизу шовковисто-сріблясті . . . . . **(30). П. гусяча лапка — P. anserina** L.
Рослини без повзучих гонів; листки не сріблясті . . . . . 4.
4. Дрібний півкущ. Листки цілокраї, верхня пара бокових та верхівковий листочок звичайно 2- або 3-роздільні . . . . . **(1). П. східний — P. orientalis** Juz.
Однорічник, зрідка дворічник. Листочки зарубчасто-пилчасті . . . . . **(15). П. лежачий — P. supina** L.
5 (1). Пелюстки білі. Листки з 5 видовженоланцетних, лише при верхівці пилчастих, зісподу сріблястоволосистих листочків . . . . . **(2). П. білий — P. alba** L.
Пелюстки жовті . . . . . 6.
6. Квітки поодинокі, пазушні, на довгих ніжках . . . . . 7.
— Квітки в кінцевих суцвіттях — щитках або півзонтиках . . . 8.
7. Стебло з повзучими або сланкими гонами. Листки з 5—7 листочками. Чашолистків і пелюсток по 5 . **(29). П. повзучий — P. reptans** L.
Стебло без повзучих гонів. Листки трійчасті. Чашолистків та пелюсток по 4 . . . **(28). П. прямостоячий — P. erecta** (L.) Hampe.
8 (6). Листки з обох боків зелені, волосисті або іноді зверху голі, без повстистого опушення або зрідка знизу з слабо розвиненою повстю із коротких, іноді кучерявих волосків 9
— Листки зісподу або іноді з обох боків з б.-м. густим, біло- або сіроповстистим опушенням із довгих, дуже кучерявих, а іноді зірчастих волосків . . . . . 25.
9. Стеблові листки трійчасті або іноді пірчасті, з 5—7 листочків; прикореневих листків до часу цвітіння немає. Пелюстки коротші за чашолистки . . . . . **(16). П. норвезький — P. norvegica** L.
— Нижні стеблові і прикореневі листки (коли вони є) з 5—7 листочків. Пелюстки дорівнюють чашолисткам чи довші за них . . . . 10.
10. Стебла під час цвітіння звичайно без розетки прикореневих листків . . . . . 11.
— Стебла завжди з розеткою прикореневих листків . . . . . 18.
11. Стебла та черешки листків вкриті кучерявими прилеглими волосками . . . . . 12.
— Стебла прямостоячі, вкриті разом з черешками листків довгими, прямими, відлеглими волосками . . . . . 13.
12. Листки вкриті з обох боків прямими волосками; краї листків плоскі . . . . . **(17). П. середній — P. intermedia** L.
— Листки зісподу, крім звичайних волосків, мають ще повстисте опушення із кучерявих волосків; краї листків загорнуті . . . . . **(18). П. Гейденрейха — P. Heidenreichii** Zimm.
13 (11). Зовнішні чашолистки (листки підчаші) такої самої довжини, як і внутрішні, але значно вужчі, ніж останні . . . . . 14.
— Зовнішні чашолистки майже вдвоє довші за внутрішні, біля основи майже однакової з ними ширини . . . . . **(14). П. астраханський — P. astracanica** Jacq.

[1] Опрацював М. І. Котов.

14. Листочки звичайно довгасті або довгасто-оберненояйцевидні, негли-бокозубчасті, товстуваті, зісподу з дуже виступаючими жилками 15.
— Листочки звичайно довгастолінійні, розставлені та глибоко надрізані, з 5—7 (зрідка 9) зубцями з кожного боку . . . . . **(12). П. напіврозсічений — P. semilaciniosa** Borb.
15. Листочки, в крайньому разі у нижніх стеблових листків, видовжено-оберненояйцевидні, помітно розширені і звичайно притуплені на верхівці, з тупими або тупуватими зубцями . . . . . **(11). П. волохатий — P. pilosa** Willd.
— Листочки всіх листків видовжені або видовжено-ланцетні, звужені до кінця і до основи, найширші в середній частині або трохи вище середини, з загостреними зубцями, в крайньому разі у верхніх листків . . . . . 16.
16. Пелюстки сірчаножовті, довші за чашолистки. Листочки вузенькі . . . . . **(13). П. блідожовтий — P. sulphurea** Lam.
— Пелюстки дорівнюють чашолисткам або тільки не набагато їх перевищують . . . . . 17.
17. Пелюстки довші за чашолистки. Опушення переважно з довгих волосків. Зубці на листках загострені . . . . . **(10). П. обманливий — P. fallacina** Blocki.
— Пелюстки дорівнюють чашолисткам. Опушення переважно з коротких волосків. Зубці на листках тупуваті . . . . . **(9). П. темний — P. obscura** Willd.
18 (10). Стовпчик біля основи конусовидно потовщений. Стебла видовжені, звичайно значно перевищують прикореневі листки; стеблові листки добре розвинені . . . . . 19.
— Стовпчик не потовщений при основі. Стебла не перевищують або мало перевищують прикореневі листки; стеблові листки недорозвинені . . . . . 21.
19. Майже гола рослина. Стебла та черешки листків вкриті дуже короткими жорсткими щетинками (добре помітними в лупу) . . . . . **(21). П. довгоніжковий — P. longipes** Ledeb.
— Стебла і черешки листків вкриті короткими і довгими волосками (добре помітними простим оком) . . . . . 20.
20. Всі прикореневі листки з 5 листочків. Листки з обох боків помірно волосисті . . **(19). П. золотистоквітковий — P. chrysantha** Trev.
— Прикореневі листки з 7 або 5 листочків. Листки дуже волосисті . . . . . **(20). П. Гольдбаха — P. Goldbachii** Rupr.
21 (18). Листки з 5 листочків, негусто волосисті . . . . . 22.
— Листки з 7(9) листочків, дуже волосисті . . . . . 23.
22. Листочки по краю з розсіяними відлеглими волосками . . . . . **(27). П. Кранца — P. Crantzii** (Crantz) Beck.
— Листочки по краю сріблясто і густо притиснено опушені . . . . . **(26). П. золотистий — P. aurea** L.
23 (21). Стебла і черешки листків з опушенням із прямостоячих чи прилеглих білих волосків, без горбочків біля основи; залозисте опушення відсутнє . . . . . **(24). П. Шура — P. Schurii** Fuss.

— Стебла і черешки листків з опушенням з горизонтально відлеглих волосків, які сидять на дрібних горбочках. Рослини часто з залозистим опушенням . . . . . 24.
24. Стовпчик догори розширений, гладкий. Залозисті волоски, коли вони є, довгостеблисті, червоні . . . . . **(23). П. семилисточковий — P. heptaphylla** L.
— Стовпчик по всій довжині однаковий, вкритий дрібними сосочками; залозисті волоски, коли вони є, короткостеблисті, жовтуваті . . . . . **(22). П. розпростертий — P. humifusa** Willd.
25 (8). Листки зісподу, а також і чашечка, густо білоповстисті. Листочки з країв згорнуті . . . . . 26.
— Листки зісподу густо тонко-сіроповстисті, біля жилок з прилеглими, довгими, прямими волосками. Листочки з країв не згорнуті . . 27.
26. Листки зверху майже голі, блискучі . . . . . **(4). П. сріблястий — P. argentea** L.
— Листки зверху тьмяні, б.-м. опушені . . . . . **(5). П. неблискучий — P. impolita** Wahlnbg.
27 (25). Квітконосне стебло пряме, під час цвітіння без пучка прикореневих листків, розгалужене вище середини. Листочки у нижніх листків ланцетні або яйцевидно-ланцетні, з багатьма вузькими зубцями . . . . . **(8). П. сірий — P. canescens** Bess.
— Квітконосне стебло при основі висхідне або лежаче, з пучком прикореневих листків . . . . . 28.
28. Верхній бік листків вкритий зірчастими волосками з 8—12 боковими щетинками . . . . . **(25). П. пісковий — P. arenaria** Borkh.
— Верхній бік листків вкритий напівпучкуватими волосками . . . 29.
29. Стебла прямостоячі або від основи висхідні. Розетки та пучки прикореневих листків засихають до цвітіння; зубці на листках звичайно тупуваті . . **(4 × 7). П. сріблястий × П. пірамідноквітковий — P. argentea** L. × **P. thyrsiflora** Hülsen.
— Стебла лежачі або майже лежачі, висхідна лише квітуча верхівка. Розетки і пучки прикореневих листків залишаються до осені; зубці на листках гострі . . . . . 30.
30. Верхній бік листків темнозелений або сірозелений від пучкуватих волосків; прикореневі листки значно довші за нижні стеблові . . . . . **(25 × 7). П. пісковий × П. пірамідноквітковий — P. arenaria** Borkh. × **P. thyrsiflora** Hülsen.
— Верхній бік листків яснозелений, прикореневі листки майже дорівнюють стебловим . . . . . 31.
31. Прикореневі листки з 5 листочків; листочки їх з кожного боку з 2—5 зубцями . **(6). П. вейсенбурзький — P. leucopolitana** P.-J. Müll.
— Прикореневі листки з 5—7 листочків, листочки їх з кожної сторони з 3—7 зубцями . **(7). П. пірамідноквітковий — P. thyrsiflora** Hülsen.

Підрід 1. **Schistophyllidium** Juz.

Рослини майже дводомні; квітки андродинамічні (з небагатьма недорозвиненими маточками) або гінодинамічні (тичинки з недорозвиненими пиляками). Пелюстки жовті. Кущі.

1458 (1). P. orientalis Juz. — **Перстач східний.** Дрібний півкущ 15—35 *см* завв., із здерев'янілим підземним стеблом та гілками і з висхідним чи простертим, лише при основі трохи здерев'янілим надземним стеблом. Вся рослина прилегло опушена. Листки з 7—15 видовжених або клинуватих листочків; бокові листочки 2-зубчасті або б.-м. глибоко 2-роздільні, верхні — 3-роздільні, рідше суцільні. Прилистки довгастоланцетні, суцільні або надрізні. Квітки в півзонтиках. Чашолистки яйцевидні; листочки підчаші видовжені. Пелюстки жовті, оберненояйцевидні, 5—7 *мм* завд., суцільні, вдвоє довші за чашечку. Нестиглі сім'янки волохаті при основі, стиглі — іноді зверху голі. ♃ . Цв. VI—VII.

Юзепчук в Сорн. раст. СССР, III (1934) 124; в Фл. СССР, X (1941) 82.
— *P. bifurca* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 329 et auct. pl., non L.

По кам'янистих степах і на відслоненнях, значно рідше у степах, пісках і як бур'ян біля доріг в степовій зоні, рідше в Донецькому Лісостепу.

П.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, по р. Саксагані (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Приморський рн, Зеленківка (!); Розівський рн, Кам'яні Могили (Клок.!). — Сталінська обл.: Жданов (!!). — На південному сході звичайно в басейні річок Кальміусу, Кринки та Міусу на південь від Сталіно — ст. Дебальцево — Ровеньки — Лиха (!!). — Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Свистуни (!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Харцизький рн, Харцизьк (!!), Зуївка (Наконечна!). — Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Провальська цілина (Постригань!, !!). — **П.З.С.** Запоріжжя (Шмальг.!). — Херсонська обл.: Херсон; Херсонський рн, Дар'ївка на р. Дніпрі (Пач.!). — **Л.З.С.** і **П.С.** Звичайно (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Кам., Заволз., Волз.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Південь та південний схід Європейської частини СРСР, Кавказ, Мала Азія, Турецька Вірменія, Іран, Середня Азія.

Примітка. Рослина описана з Кавказу.

Підрід 2. **Fragariastrum** Ser.

Квітки в щитковидному суцвітті. Листочків підчаші, чашолистків і пелюсток по 5. Пелюстки білі. Тичинок близько 20, розміщених по 3 колах; квітколоже волохате. — Багаторічні трави із здерев'янілим кореневищем.

1459 (2). P. alba L. — **Перстач білий.** Кореневище товсте, косе, з пучком листків, 8—25 *см* завд.; з пазух листків виходять тонкі, висхідні квітконосні стебла, які мають тільки 1—3 трійчасті листки і 2—4 квітки, зібрані півзонтиком. Прикореневі листки з довгими черешками і з 5 листочків. Листочки довгастоланцетні спереду пилчасті, на верхньому боці голі, знизу ж, як і черешки, квітучі стебла і чашечка, вкриті сріблястими волосками. Квітучі стебла не перевищують прикореневих листків. Листочки підчаші трохи коротші за чашечку. Пелюстки широко-оберненояйцевидні, довші за чашолистки, виїмчасті. Сім'янки при основі волохаті. ♃ . Цв V—VI.

Рис. 18. Перстач білий — *Potentilla alba* L.
1 — загальний вигляд; *2* — маточка; *3* — збірний плід, захований у чашечці.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 498. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 330. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 91.

По лісах, чагарниках, узліссях. — Звичайно на Поліссі, в Лісостепу і в передгір'ях Карпат.

Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С. На південь до лінії Рашків на р. Дністрі — Умань — Сміла — Переяслав — Лубни — Охтирка.

На півдні зрідка: **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Смілянський рн, Сунки (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Шперк!). — Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова, Рогань (Черн.!), Сороківка (Черн.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз.

Загальне поширення. Середня Європа, частково Південна Європа (півд.-схід. Франція, Півн. Італія, Балкани) та Східна Європа.

Підрід 3. **Closterostyles** Torr. et Gr.

Квітки білі чи жовтуваті, в щитковидному суцвітті. Листочків підчаші, чашолистків і пелюсток по 5. Тичинок 20—30. — Багаторічні трави; листки пірчасті.

1460 (3). P. rupestris L. — **Перстач скельний.** Кореневище товсте, косе. Стебла нечисленні або поодинокі, 30—50 *см* завв., з невеликою кількістю листків, у верхній частині дуже галузисті; стебла разом з черешками листків і з квітконіжками густо вкриті короткими, відлеглими, тонкими, щетинистими волосками і дуже довгими, багатоклітинними стеблистими залозками. Прикореневі листки і нижні стеблові листки довгочерешкові, 6—12 *см* завд., пірчасті, з 2—3 дуже розставленими парами бокових листочків; верхні стеблові листки короткочерешкові, трійчасті, бокові листочки їх майже сидячі, 2—5 *см* завд., яйцевидні або округлояйцевидні, при основі нерівні, на верхівці тупі, подвійно зубчасті, з гострими зубцями; найнижчі листки дрібніші, ніж інші; листки з обох боків зелені, вкриті зверху рідкими, зісподу густішими короткими і тонкими волосками, з домішкою залозистих; по жилках вони густо вкриті прилеглими, короткими волосками. Квітки 12—15 *мм* в діам., у негустому, малоквітковому, волотевидному суцвітті; листочки підчаші ланцетні, в $^1/_2$—2 рази коротші за чашолистки, які під час плодоношення розростаються. Пелюстки білі, довші за чашолистки. ♃. Цв. VI.

L., Sp. pl. (1753) 711. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 94.

По скелях, кам'янистих схилах. — Карпати.

Наводиться за «Флорой СССР».

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Атлантична Європа, південний захід Європейської частини СРСР.

Підрід 4. **Hypargyrium** Fourr.

Квітки в щитковидно-волотевидному суцвітті. Листочків підчаші, чашолистків і пелюсток по 5; пелюстки жовті. Тичинок звичайно 20, розміщених в 3 кола (10, 5 і 5). Плоди голі. — Трави.

1461 (4). P. argentea L. — **Перстач сріблястий.** Кореневище здерев'яніле. Стебел звичайно кілька, б.-м. густо вкритих, особливо у верхній частині, пухким білим опушенням, зверху вони вилоподібно галузисті, 15—50 *см* завв. Листки пальчасто-5-роздільні; листочки 1—3 *см* завд. і 5—12 *мм* завш., оберненояйцевидні або верхні — довгастолінійні, біля основи клиновидні, спереду глибоко надрізано-пилчасті; листочки

зверху голі чи розсіяноволосисті, яскравозелені, зісподу білоповстисті, з країв загорнуті. Квітки численні, дрібні, 9—10 *мм* в діам., на тонких ніжках 0,5—2 *см* завд., зібрані волотевидно-щитковидним суцвіттям. Чашолистки густо притисненоволосисті. Пелюстки жовті, 4—4,5 *мм* завд. і 3—3,5 *мм* завш. ♃. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 479. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 335. Юзепчук в Фл. СССР, X, 145.

Бур'ян біля доріг, по схилах, луках, пасовищах, біля житла. — Звичайно по всій УРСР, але переважно на заході; на півдні і сході переважає другий близький вид — *P. impolita* Wahlnbg.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: переважно в північних та західних районах, в інших районах вказується теж, але вказівки потребують перевірки; всі вказівки для Кавказу та Сибіру теж потребують перевірки.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня та Східна Європа.

Примітка. Поширення поза межами УРСР остаточно не з'ясовано, більшість вказівок треба віднести до *P. impolita* Wahlnbg.

1462 (5). P. impolita Wahlnbg. — **Перстач неблискучий.** Стебло 20—70 *см* завв. Листки пальчасто-5-роздільні, зверху сірозелені, тьмяні, опушені, нерідко білувато-сіроповстисті, зісподу білоповстисті, при основі ширококлиновидні, з 2—5 зубцями з кожного боку; листочки оберненояйцевидні або видовженояйцевидні, спереду ширші. Суцвіття з гілками, які відходять під гострим кутом. Квітконіжки довгі; гіпантій і чашолистки густо білувато-сіроповстисті. Квітки дрібні, до 1,5 *см* діам. Пелюстки темножовті. Інші ознаки такі ж, як у *P. argentea*. ♃. Цв. VI—VIII.

Wahlnbg., Fl. Carpat. princip. (1814) 155. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 146.

— *Potentilla incanescens* Opiz, Nat. Tausch. (1824) 136. — *P. argentea* var. *incanescens* Focke in Hall. Wohlf. Kochs Syn. (1892) 811. — *P. argentea* var. *impolita* Tratt., Ros. Monogr., IV (1824) 47.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1244!

По сухих схилах, степах, пісках, лісових галявинах, луках, як бур'ян. — Майже по всій УРСР, але переважно на сході.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Сибір: майже всі райони.

Загальне поширення. Європа, Північна і Мала Азія, Середземномор'я, Кавказ, Північна Америка (занесено).

1463 (6). P. leucopolitana P.-J. Müll. — **Перстач вейсенбурзький.** Кореневище багатоголове, з неплідними гонами. Стебла 10—30 *см* завв., висхідні або простерті, добре улиснені, у верхній частині разом з черешками і гілками суцвіття б.-м. густо сіроповстисті, часто червоніють. Нижні листки звичайно з 5 листочків, верхні — з 3, прилистки ланцетні, цілокраї або нерідко з 1—2 боковими зубцями; листочки нижніх листків оберненояйцевидні або видовжено-оберненояйцевидні, з видовженоклиновидною основою, зверху глибоко зубчасті, з кожного боку з 2—3 яйце-

видними або видовженими, звичайно тупими зубцями, зверху б.-м. густо притиснено-шовковистоволохаті, сірозелені, зісподу густо білуватоповстисті, вкриті по жилках щетинистими волосками. Квітки в суцвітті в невеликій кількості, середньої величини або невеликі, на досить довгих, після відцвітання прямостоячих або відхилених ніжках. Чашечка трохи повстиста. Листочки підчаші вузькояйцевидні, тупуваті, здебільшого коротші за яйцевидні і гострі чашолистки. Пелюстки оберненояйцевидні, трохи виїмчасті, помітно довші за чашечку; тичинки з невеликими яйцевидно-округлими пиляками; плодики яйцевидні, зморшкуваті; стовпчик коротший, ніж зрілий плід. ♃. Цв. V—VII.

P.-J. Müll. ex F. Schultz, Arch. de Fl. (1858) 272. Th. Wolf, Monogr. Pot. (1908) 302. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 151.

По відкритих місцях на пісках, глині, крейді, в соснових лісах зрідка.

Пр.Л. Чернівці (Савулеску). — **Р.-О.Л.** Львів. — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Копайгородський рн, Немерче (!). — **Л.Л.-С.** Харків (!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Провалля (Постригань!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз. (Серпухов на р. Оці), Серед.-Дніпр. (Білгород).

Загальне поширення. Середня і Східна Європа.

1463 (6) × 1461 (4). P. leucopolitana P.-J. Müll. × **P. argentea** L. — **Перстач вейсенбурзький × перстач сріблястий.**

— *P. Tyniecki* Blocki in Oest. Bot. Zeit. (1889) 49.

Показана для Білгорода (Паллон).

1464 (7). P. thyrsiflora Hülsen. — **Перстач піраміднокві тковий.** Кореневище здерев'яніле. Стебел кілька, полеглих або піднесених, 20—40 *см* завв., розгалужених з самої основи, іноді з одного боку червонуватих, разом з квітконіжками білоповстистих. Квітки в щитковидно-волотевидному суцвітті; нижні бокові гілки його дуже довгі. Розетки або пучки прикореневих листків залишаються до осені. Прикореневі листки на довгих черешках, з 5—7 листочків; стеблові листки — з 5—6 листочків; верхні листки майже сидячі, часто трійчасті. Листочки нижніх листків широко-оберненояйцевидні, з клиновидною основою та з дуже розширеною верхівкою, по краях з 3—6 зубцями з кожного боку; листочки всіх листків зверху яснозелені, майже голі або вкриті б.-м. частими напівпочковидними (зірчастими) волосками, з нижнього боку — сіроповстисті. Прилистки ланцетні. Квітки на довгих тонких ніжках. Чашечка опушено-волохата; листочки підчаші лінійно-ланцетні, коротші за чашолистки, загострені. Пелюстки ясножовті, 4—5 *мм* завд., довші за чашечку. Сім'янки голі, малозморшкуваті. ♃. Цв. V—VII.

Hülsen ex Zimmeter in A. Kern., Fl. austro-hung. exsicc., Sched. № 446, II (1882) 21. Петунников, Acta Horti Petropol., XIV, 41. Юзепчук в Фл. СССР, X, 150.

— *P. collina* subsp. *P. thyrsiflora* Th. Wolf, Potent.—Stud., 1 (1903) 30, II, 22. — *P. collina* Черн., Консп. (1859) 19, № 456. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 334.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 446!

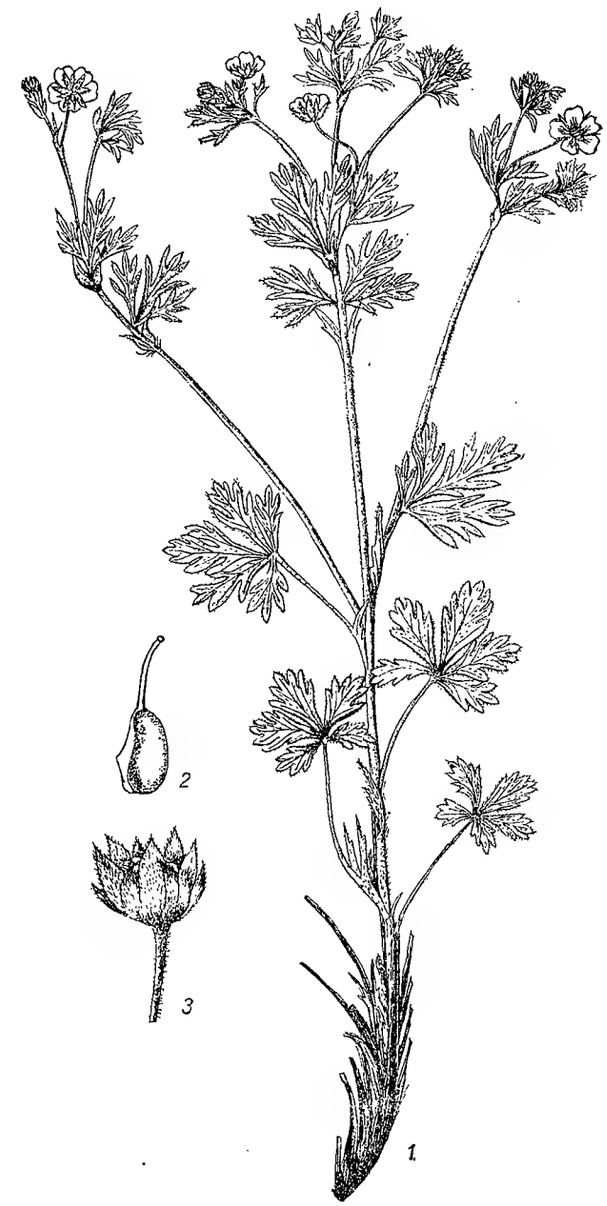

Рис. 19. Перстач піраміднокві тковий — *Potentilla thyrsiflora* Hülsen.

1 — загальний вигляд; *2* — маточка; *3* — чашечка при плодах.

На пісках, узліссях соснових лісів, гранітах, у степах, іноді як бур'ян коло доріг. — Майже по всій УРСР, але переважно на пісчаних терасах річок.

П.П. Київська обл.: окол. Києва (Шмальг.!, Семенкевич!, !!). — **Л.П.** Київська обл.: Бровари, біля Рибного Озера (Д. Зеров!). — Чернігівська обл.: Ніжин (Таліев!); Конотоп (Левіна!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Авратин (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Канів (!!), Звенигородський рн, Звенигородка (!); Чигиринський рн, Кожарки (Постриганы!). **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Баришівка (Зеров!). Полтавська обл.: Козельщанський рн, Бригадирівка (Рогов!).—Чернігівська обл.: Прилуки (Левенецы!). — Сумська обл.: Охтирка (Мілютін!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Черн.!, Наливайко!, !!); Чугуїв (!!); Зміїв (!!); Нововодолазький рн, Рокитнянська лісова дача (Траншель!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Сталіно (Клок.!, !!). — Ворошиловградська обл.: Ворошиловград (Гребеньова!); Ровеньківський рн, Ровеньки, Картушине (Гребеньова!).— **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівка (Клок.!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Шмальг.!); Новомосковськ, Самарський бір (Зоз.!). — Запорізька обл.: Чернігівський рн, Могиляни (Пестушко!); Приморський рн, Коларівка, могила Корсак (Пестушко!). — Сталінська обл.: на південь від Жданова, Білосарайська коса (Постриганы!); Будьоннівський рн, Крива коса (Постриганы!). — **П.З.С.** Одеса (Пач.!). — Миколаїв (Пач.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Кінські плавні по р. Дніпру (Зоз.!). — Херсонська обл.: Асканія-Нова (!!); Цюрупинськ; Голопристанський рн, Збур'ївка (Лавр.!). — **П.С.** Херсонська обл.: Іванівський рн, Ново-Дмитрівка (!!); Геніческий рн, п-в Чонгар (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.

Загальне поширення: Середня і східна частини Західної Європи, південь та схід Європейської частини СРСР.

Примітка. Близький вид до *P. argentaeformis* Kauffm. (*P. thyrsiflora* var. *argentiformis* Th. Wolf.); відрізняється вузькими, видовжено-оберненояйцевидними листочками, з більшою кількістю (5—8) зубців з кожного боку. Росте в Московській обл.

1461 (4) × 1464 (7). P. argentea L. × **P. thyrsiflora** Hülsen. — **Перстач сріблястий × перстач пірамідноквітковий.** Кореневище здерев'яніле, буре. Стебла 15—40 *см* завв., прямостоячі або від основи висхідні, вкриті білим, б.-м. густим опушенням. Листки з 5 листочків різної форми: одні нагадують *P. argentea,* інші *P. thyrsiflora*; опушення як у *P. thyrsiflora.* Квітки в кінцевому, досить рідкому суцвітті. Квітконіжки після відцвітання згинаються донизу. Пелюстки 4—5 *мм* завд.; зовнішні чашолистки овальні, загострені, коротші, ніж трикутні внутрішні. ♃. Цв. V—IX.

Wolf, Monogr. Potentilla (1908) 299.

— *P. collina* auct., non Wibel. — *P. isopetala* Blocki *i P. Kluckii* Blocki in herb. (гербарій Львівського державного університету).

На пісках, схилах, біля доріг. — Нерідко.

П.П. Київ (Семенкевич!), окол. Києва, Солом'янка (Васильєв-Яковлев!). — **Л.П.** Окол. Києва, Дарниця (Семенкевич!, !!, Д. Зеров!); Броварський рн, Літківське лісн. (Сележинський!). — Сумська обл.: Конотоп (Левіна!). — **Р.-О.Л.** Львів (Блоцький!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.:

Умань (Пач.!); Корсунь-Шевченківський (Дяченко!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Ізюмський рн, Семенівка (Зоз!); Коломацький рн, Очеретове (Зоз!); Харків (!!); Нововодолазький рн, Рокитне (Козлов!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Білосарайська коса в Азовському морі (Постриганы!). — **П.З.-С.** Запорізька обл.: Запоріжжя. — Херсонська обл.: окол. Херсона, Козій Мис (Куксін!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Пач.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Кам'янська піскова тераса (Козлов!); Великобілозерський рн, Качкарівка (Пач.!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Левіна!, !!), Ягорлицький п-в (Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР.

Примітка. Поширення, безумовно, ширше, але поки що точніше не з'ясовано.

1465 (8). P. canescens Bess. — **Перстач сірий.** Стебло пряме або висхідне, м'яковолохате, 25—50 *см* завв., вилчасто розгалужене, у верхній або середній частині опушене. Листки з 5 (7) листочків; листочки довгастоклиновидні, надрізано-пилчасті, зісподу вкриті сірими зірчастими волосками. Квітконіжки густо сіроволохаті, прямостоячі. Чашолистки гострі, густо сіроволохаті. Пелюстки яскравожовті, 5 *мм* завд., більші за чашечку. Сім'янки мало зморщені. ♃. Цв. V—VII.

Bess., Prim. Fl. Galic., I (1809) 330; Enum., 22, 621, Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 334. Юзепчук в Фл. СССР, X, 147.

— *P. adsendens* Waldst. et Kit. in Willd., Enum. hort. Berol., I (1809) 554. — *P. canescens β. inclinata* Ser. in D.C. Prodr., II (1825) 578. — *P. inclinata* M. et K., Deutschl. Fl., III (1891) 522. — *P. argentea* a. *inclinata* Döll., Rhein. Fl. (1843) 773.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1243!

Схили, суходільні луки, між чагарниками зрідка.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Виноградів (Білик!); Ужгородський рн, Холмець (Білик!). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Станіславський рн, Вовчинець (Турчинський). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Смотрицький рн, Нігин (Рогов!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Провалля (Постриганы!). — Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, Роздольне, Стила (Шмальг.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шмальг., Шестериков); Березівський рн, Гуляївка (Танфільев). — Миколаїв (Пач.). — Херсон (Ліндем.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. і Схід. Закавк. Крім того, наводиться для багатьох місць південного сходу Європейської частини СРСР, Сибіру, Центральної Азії, мабуть, помилково.

Загальне поширення. Західна Європа, Балкани, Туреччина, південь Європейської частини СРСР, Кавказ.

1465 (8) × 1466 (9). P. canescens Bess. × **P. obscura** Willd. — **Перстач сірий × перстач темний.**

— *P Herbichii* Blocki, *P. canescens* Bess. × *P. recta* L., *P. Buschakii*

Blocki, *P. Sapiehne* Blocki, *P. Skifitzii* Blocki, *P. leopoliensis* Blocki, *P. Blockiana* Zimmeter.

Р.-О.Л. Львів (гербарій Львівського державного університету).

1465 (8)×1464 (7). P. canescens Bess. × **P. thyrsiflora** Hülsen.— **Перстач сірий × перстач піраміднокві́тковий.**

— *P. Buschakii* Blocki. — Österr. Bot. Zeit., XXXV (1885) 29, nomen **Р.О.Л.** Львів (герб. Львівського державного університету!).

1466 (9). P. obscura Willd. — **Перстач темний.** Рослина темнозелена, опушена. Кореневище міцне, багатоголове, вкрите рештками прилистків. Стебло міцне, пряме, часто червоніє, 25—50 *см* завв., разом з листковими черешками густо вкрите дуже коротким, відлеглим, частково залозистим пушком і тонкими, довгими волосками. Листки пальчасті, нижні — з 3—7 листочків, верхні — з 3 листочків; листочки довгасті, при основі клиновидні, надрізано-пилчасті, з 5—15 зубцями з кожного боку. Квітки 15—20 *мм* діам., в досить густому щитковидному суцвітті. Чашечка при плодах збільшується. Листочки підчаші вужчі, але довші за ланцетні частки чашечки. Пелюстки від ясножовтих до майже оранжовожовтих, майже дорівнюють чашолисткам. Сім'янки численні, яйцевидні, тонко зморщені, з плівчастим краєм. ♃. Цв. VI—VII.

Willd., Spec. pl., II (1800) 1100. Станков и Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1949) 379.

— *P. corymbosa* Mönch, Meth. Suppl. admeth. plant. (1802) 279. — *P. recta* var. *corymbosa* Aschers. et Graebn., Syn., VI (1904) 756. — *P. Herbichii* Blocki, Ost. Bot. Zeits., XXXV (1885) 291. — *P. tyraica* Blocki, Ost. Bot. Zeits., XXXV (1885) 291. — P. *recta* L. var. *obscura* Koch, Syn., ed. 2 (1843) 236. Ledeb., Fl. Ross., II, 46, p.p. — *P. hirta* var. *obscura* Ser. in DC. Prodr., II (1825) 579. — *P. recta* L., p.p. — auct. fl. Ross. et Ucr.—Bess., Enum. (1822) № 620. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 335. Юзепчук в Фл. СССР, X, 160.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2165! Fl. austro-hung. exsicc., № 1242!

По лісах, галявинах, схилах, сухих луках. По всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. Закавк.; Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середня і південна частини Західної Європи, СРСР, Іран, Північна Африка.

1467 (10). P. fallacina Blocki — **Перстач обманливий.** Рослина сірувата від дуже густих білих волосків. Кореневище міцне, багатоголове, вкрите рештками прилистків. Стебло пряме, 30—70 *см* завд., разом з черешками листків густо вкрите довгими білими волосками. Листки пальчасті, з 5 довгастих або ланцетних, при основі клиновидно звужених, надрізано-пилчастих листочків, з 5—15 загостреними зубцями з кожного боку. Квітки 15—25 *мм* діам., в густому щитковидному суцвітті. Листочки підчаші вужчі, але довші за ланцетні долі чашечки. Пелюстки жовті, довші за чашолистки. Сім'янки численні, яйцевидні. ♃. Цв. VI—VII.

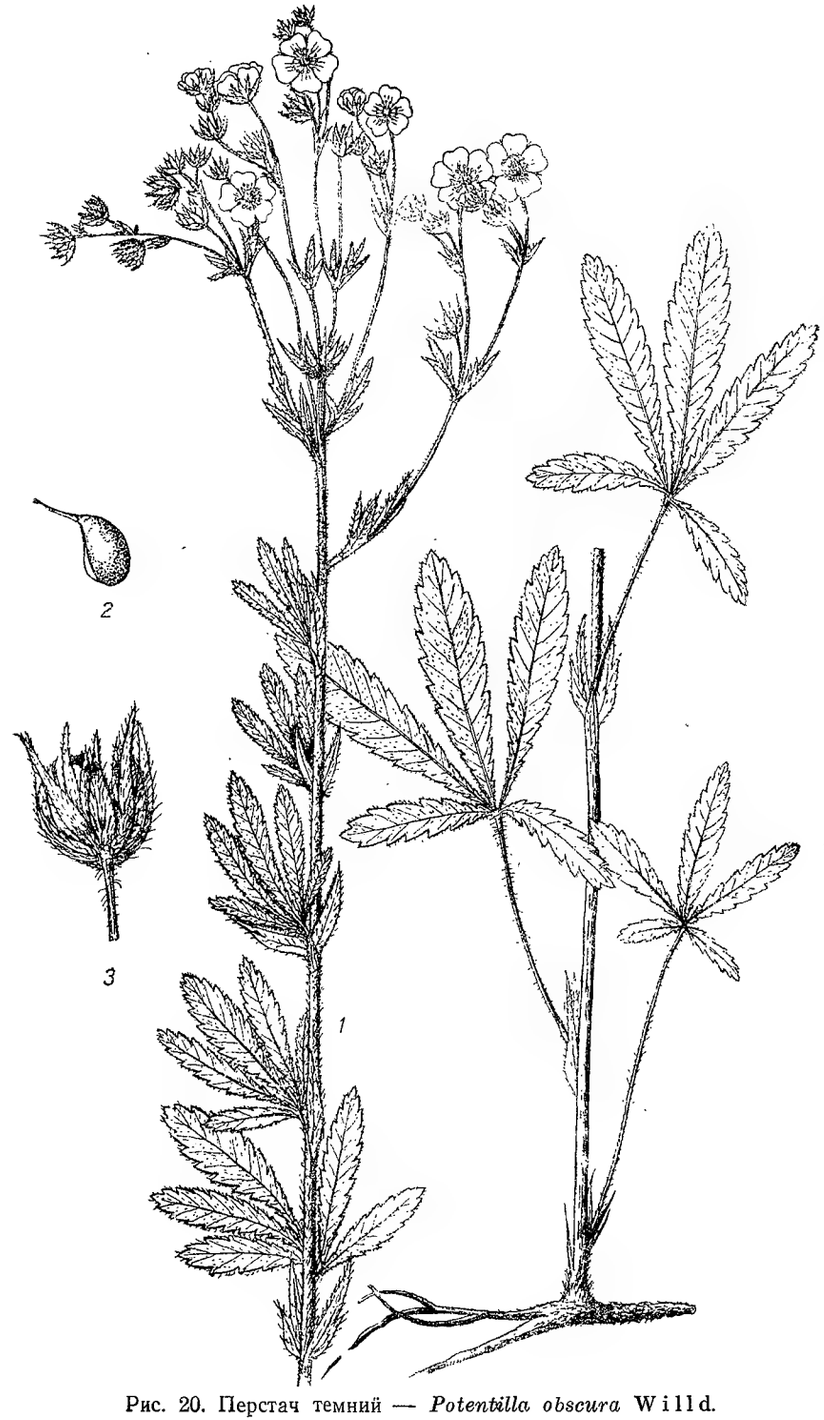

Рис. 20. Перстач темний — *Potentilla obscura* Willd.

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — маточка; *3* — чашечка.

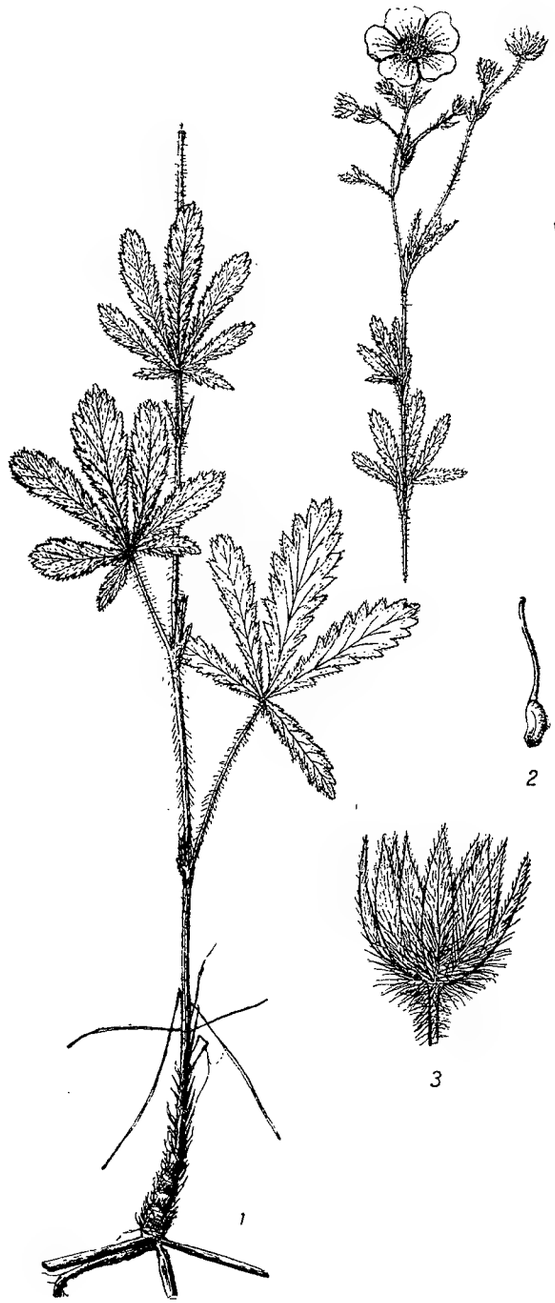

Рис. 21. Перстач обманливий — *Potentilla fallacina* Blocki

1 — загальний вигляд (верхня та нижня частини рослини); *2* — маточка; *3* — чашечка.

Blocki in Woloszczak, Fl. polon. exsicc. (1898), № 623.

— *P. recta* L. var. *leucotricha* Borbas., Öst. Bot. Zeits. (1884) 75. — *P. recta* L. var. *crassa β. leucolopias* Aschers. u. Graebn., Synopsis, VI (1904) 755.

По лісах, галявинах, луках.

П.П. Київ (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Вінниця (Янківський!). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Будище (Д. Зеров!). — Л.Л.-С. Чернігівська обл.: Прилуки (Дубовик!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Лисичанськ (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільськ (Контрольський!). — Сталінська обл.: Великоновосілківський рн, Велика Новосілка (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеський рн, Іллінка (Шестериков!); Болград (!). — Миколаїв (!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя; о-в Хортиця (Шмальг.). — Херсонська обл.: Каховка (Срединський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Волз., Урал; Кавказ: Передкавк.: Півд. Закавк.

Загальне поширення. Західна і Східна Європа до Уралу, Кавказ.

Примітка. Поширення цієї рослини ще мало з'ясоване, тому що її не відрізняли від *P. obscura* Willd.

1468 (11). P. pilosa Willd. — **Перстач волохатий.** Рослина подібна до *P. obscura* Willd. Стебло міцне, пряме, 30—60 *см* завв., густо вкрите довгими, відлеглими, білими і короткими, притиснутими волосками. Листки з 5, зрідка 6—7 листочків, верхні — з 3 листочків. Листочки видовжено-оберненояйцевидні, нижні — до 8—9 *см* завд. і до 2—2,5 *см* завш., біля основи клиновидні, зверху помітно розширені та звичайно з тупуватими 7—10 зубцями з кожного боку. Пелюстки дорівнюють чашолисткам або коротші за них. Листочки підчаші видовженоланцетні, ширші та довші за внутрішні загострені чашолистки, вкриті разом з ними довгими волосками. 4. Цв. VI—VII.

Willd., Spec. pl., II, 2 (1800) 1100. Станков и Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1949) 379.

— *P. recta β. pilosa* Lehm., Rev. Pot. (1856) 83. — *P. hirta* var. *rubens* Ser. in DC., Prodr., II (1825) 578.

На сухих та кам'янистих схилах, лісових галявинах та узліссях. — Переважно на півдні УРСР, на півночі зрідка.

П.П. Київ (Лоначевський!). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: Кодима (Шмальг.!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Завалля по р. Збручу (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Миколаївська обл.: Кривоозерський рн, Криве Озеро (Монтр.!). — **Л.Л.-С.** Харків (!!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: окол. Єнакієва (!!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Лозівський рн, Лозова (Шмальг.!). — Ворошиловградська обл.: Білокуракинський рн, Курячівка (Контрольський!). — Сталінська обл.: Старомлинівський рн, х. Ялинський (!!); Великоновосілківський рн, Велика Новосілка, Багатир (!); Тельманівський рн, Климуш (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.

Рис. 22. Перстач волохатий — *Potentilla pilosa* Willd.

1 — верхня частина стебла з суцвіттям; *2* — стебловий листок; *3* — чашечка; *4* — маточка

Загальне поширення. Західна Європа, Європейська частина СРСР.

1469 (12). P. semilaciniosa Borb. — **Перстач напівросічений**. Рослина подібна до *P. obscura* Willd. Стебло міцне, прямостояче, 25—50 *см* завв., густо вкрите білими волосками. Суцвіття щитковидне, густе. Листки густо вкриті білими волосками, з 5—7 глибоко розсічених (глибше половини) листочків; зубці ланцетні або лінійні, по 5—7 з кожного боку листочка та, крім того, поруч великих зубців часто ще знаходяться дрібні. Пелюстки майже дорівнюють чашолисткам, але листочки підчаші довші за чашолистки і часто перевищують пелюстки. ♃. Цв. VI—VII.

Borbas, Budapest növ. (1879) 164. Юзепчук в Фл. СССР, X, 162. *P. recta* L. var. *semilaciniosa* Aschers. et Graebn., Synopsis (1904) 760. — *P. hirta* Lindem., Fl. Chers., I (1881) non L.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2831!

По сухих кам'янистих схилах та відслоненнях різних порід, пісках, степах. — Зрідка, переважно на півдні УРСР.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Дебальцево (Шмальг.!); Амвросіївський рн, Успенка (Лавр.!); Єнакієве (!!). — Ворошиловградська обл.: Іванівський рн, ст. Колпаково (Підоплічка!); Ровеньківський рн, Картушине (Гребеньова), Провальський кінний з-д (!!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Жовтневий рн, Жовтень; Цебриківський рн, Розкішне (!!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Осипенківський рн, Миколаївка (!); Розівський рн, Кам'яні Могили (!). — Сталінська обл.: Волноваський рн, Андріївка (Лавр.!). — **П.З.С.** Миколаїв (Федосеєв!). — Херсонська обл.: Ново-Воронцовський рн, Ново-Воронцовка (Муравльов!). — **Л.З.С.** Запоріжжя, о-в Хортиця (Шмальг.!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.!, !!); Цюрупинськ (Траншель!); Голопристанський рн, Солоно-Озерна лісова дача (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим, Волз.-Дон., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Балкани, Румунія, Європейська частина СРСР (півд.).

Примітка. Ця рослина ще дуже мало вивчена, мабуть, вона зустрічається значно ширше; можливо росте і на Кавказі.

1470 (13). P. sulphurea Lam. — **Перстач блідожовтий.** Рослина яскравозелена, 30—70 *см* завв., міцна, негусто вкрита довгими білими волосками, у верхній частині з домішкою залозистих волосків. Прикореневі листки звичайно з 7, стеблові — з 5, верхні — з 3 листочків. Листочки видовжені, ланцетні до ланцетно-лінійних, досить глибоко розсічені, з гострими зубцями. Квітконіжки залозисто-опушені. Листочки підчаші довші та вужчі за чашолистки. Пелюстки великі, іноді майже вдвоє довші за чашолистки, яскравожовті, зовні білуваті. ♃. Цв. VI—VII.

Lam., Fl. Franc., ed. I, III (1778) 114; ed. 2, III (1795) 114. — *P. recta* L. var. *sulphurea* Lam. α. DC., Fl. Fr., ed. 3, IV (1805) 457. Станков и Талиев, Опред. высш. растен. Европ. ч. СССР (1949) 379. — *P. recta* β. *sulphurea* Lapeyr., Hist. abr. Pyren. (1813) 288. — *P. recta* β. *pallida* Lehmann, Rev. Potent. (1856) 83. — *P. acutifolia* Gilibert, Fl. Lith., II (1781) 253; Suppl., Syst. pl. eur., I (1792) 364. — *P. recta* L. var. *acutifolia* Aschers. et Graebn., Synopsis, VI (1904) 753. — *P. pallens* Mönch, Méth. (1794) 658.

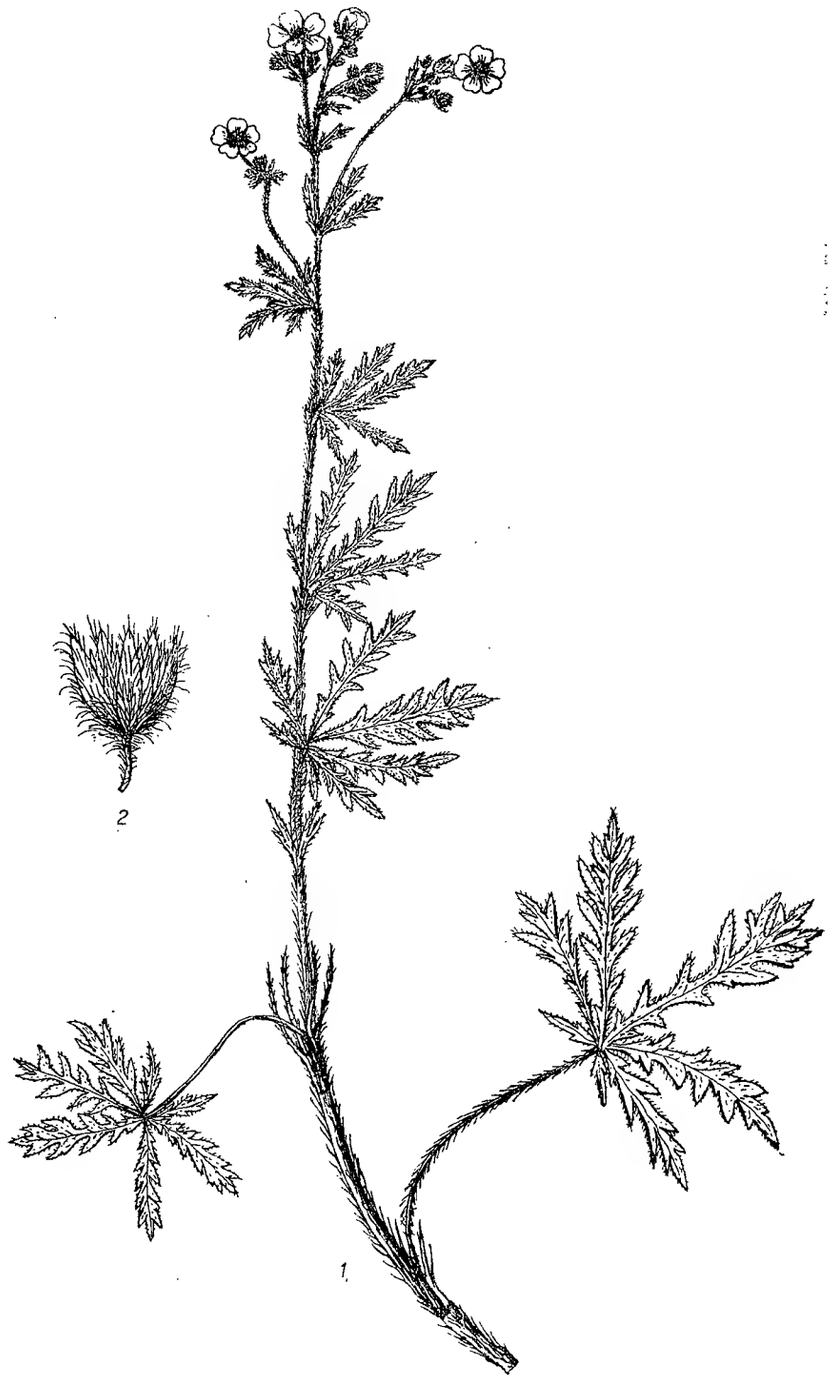

Рис. 23. Перстач напіврозсічений — *Potentilla semilaciniosa* Borb.

1 — загальний вигляд; *2* — чашечка.

Рис. 24. Перстач блідожовтий — *Potentilla sulphurea* Lam.

1 — верхня частина стебла з суцвіттям; *2* — стеблові листки; *3* — маточка; *4* — чашечка.

По лісових галявинах, узліссях. Зрідка на Поліссі і в Лісостепу.

П.П. Київ (Траутф., !!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Гуменці (!!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Янківський!); Ситковецький ліс (Гринь!). — Хмельнцька обл.: Солобковецький рн, Ставище (Андрж.!). — Київська обл.: Кагарлицький рн, Сущани (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Харків (Наливайко!, !!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Висоцький!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Крим, Волз.-Дон., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Недостатньо з'ясоване. Західна Європа, серед. і півд. ч. СРСР.

Примітка. Рослини з Закавказзя, Сибіру та Середньої Азії потребують критичного вивчення, можливо, що це є інший вид.

1471 (14). P. astracanica Jacq. — **Перстач астраханський.** Кореневище міцне. Стебел звичайно кілька, прямих або висхідних, товстих, 15—30 *см* завв., вкритих разом з черешками і квітконіжками густими, довгими, білуватими волосками, які сидять на бородавочках, та коротко щетинистим опушенням з домішкою членистих залозистих волосків. Прикореневі та нижні стеблові листки на довгих черешках, здебільшого з 5, рідше з 7 листочків, верхні — з 3. Прилистки стеблових листків великі, цілокраї або з небагатьма зубцями. Листочки оберненояйцевидні, з клиновидною основою, спереду зарубчасто-пилчасті, з 3—6 зубцями з кожного боку. Квітки в густому півзонтику. Чашечка при плодах розширена, 12—14 *мм* завд. Листочки підчаші широкояйцевидні, більш видовжені і значно ширші, ніж загострені чашолистки, разом з ними густо вкриті довгими волосками. Пелюстки широко-оберненояйцевидні, 10—12 *мм* завд., значно довші за чашолистки, блідожовті. Тичинок 30, з великими видовженолінійними пиляками. Квітколоже майже циліндричне. Сім'янки яйцевидні, дуже зморщені, сіруватобурі; стовпчик майже верхівковий, коротший за стиглу сім'янку, з потовщеною основою. ♃ . Цв. VI—VII.

Jacq., Misc., II (1781) 349; Icon. pl. rar., I, 92, t. 92. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 335, 8, 839. Юзепчук в Фл. СССР, X, 163.

— *P. recta* var. *astrachanica* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 45. — *P. hirta δ. astrachanica* Ser. in DC., Prodr., II (1825) 578. — *P. taurica* Wolf, Monogr. Potent. (1908) 377, non Willd. — Юзепчук в Фл. юго-вост. Европ. ч. СССР, 5, 518. — *P. recta* L. *β. taurica* Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 186.

По кам'янистих степах і відслоненнях вапняків, пісковиків, гранітів і сланців, на приморських пісках. — На півдні УРСР.

З.Л.-С. Одеська обл.: Котовський рн, Коси (Рогов.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, окол. Кривого Рога на р. Інгульці (!!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінф.!); Новомосковський рн, Вільне на р. Самарі (Пестушко!). — Сталінська обл.: Волноваський рн, Мануїлівка (Пестушко!); Жданов (Вербицький!); Будьоннівський рн, Хомутове (!!). — **Д.Л.-С., П.З.С., Л.З.С.** і **П.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим, Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.

Рис. 25. Перстач астраханський — *Potentilla astracanica* Jacq.
1 — загальний вигляд; *2* — чашечка.

Загальне поширення. Румунія, Словакія, Європейська частина СРСР (півд.).

Примітки. Монограф роду *Potentilla* М. Вольф помилково вважає *P. astracanica* синонімом *P. taurica* Willd. Остання росте в гірському Криму.

1472 (15). P. supina L. — **Перстач лежачий.** Стебла поодинокі або їх кілька, розпростерті або піднесені, зрідка прямостоячі, від основи розставлено вилчасто розгалужені, з багатьма гілками, 10—50 *см* завв. Стебла, черешки листків і квітконіжки вкриті відставленими м'якими волосками, іноді з домішкою дрібних залозок. Листки чергові, верхні — майже супротивні, пірчасті, ледве притисненопухнаті, особливо зісподу, нижні — на довгих черешках, з 2—5 пар листочків, з широкояйцевидними, суцільними, гострувато-прилистками; верхні стеблові листки майже сидячі, часто трійчасті. Листочки овальні або довгасті, надрізанопилчасті; з них верхні збігають по черешку. Квітки на коротких квітконіжках в розвилках стебла, супротивні листкам; по відцвітанні квітконіжки видовжуються і відгинаються донизу. Листочки підчаші і чашолистки майже однакової довжини або листочки підчаші коротші, оберненояйцевидно-ланцетні, часто 2—3-роздільні. Пелюстки оберненояйцевидні, на верхівці маловиїмчасті, дорівнюють чашолисткам або значно коротші за них, жовті, 3 *мм* завд. Тичинок 15—20. Сім'янки дрібні, зморшкуваті. ⊙, ⊙. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 497. Ledeb., Fl. Ross., II, 35. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 328, 816. Юзепчук в Фл. СССР, X, 165.
Видані зразки: A. Callier, Fl. Siles. exsicc., № 1039!

По канавах, дорогах, біля берегів, як бур'ян на городах. — Звичайно майже по всій УРСР, зрідка в Правобережному Поліссі, Київ (Рогов., Шмальг.); відсутня в Карпатах і на крайньому півдні Степу.

Var. **eggibbosa** Th. Wolf. Сім'янки на нижньому боці без виступу. Рослина мало опушена або майже гола, зелена.

Th. Wolf, Monogr. Potent. (1908) 392.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2169!

Зрідка.

Var. **paradoxa** (Nutt.) Th. Wolf. Сім'янки на нижній стороні з великим пробковим виступом. Рослина мало опушена.

Th. Wolf, Monogr. Potent. (1908) 393.
— *P. paradoxa* Nutall. in Torr. et Gr., Fl. N. Amer., I (1840) 437.

Звичайно.

Поширення виду по СРСР. Вся Європ. ч. СРСР, крім крайньої півночі — Кар.-Лапл., Аркт. Євр.; Кавказ: всі райони; Зах. і Схід. Сибір: всі райони, крім півночі; Серед. Азія: Тянь-Шан.

Загальне поширення. Більша частина Західної Європи від Германії, Голландії, Бельгії до Північної Італії і Греції, Європейська і Азіатська частини СРСР, Північна Африка, Мала Азія, Передня Азія до Індії, Китай, Тібет, Північна Америка.

1473 (16). P. norvegica L. — **Перстач норвезький.** Рослина вкрита довгими, тонкими, відлеглими волосками. Стебло 1 або їх кілька, прямостоячих або висхідних, у верхній частині іноді вилчасто розгалужених, 20—75 *см* завд. Листки звичайно з 3, іноді нижні з 5—7 листочків, зелені, зісподу блідіші, на черешках 1,5—7 *см* завд.; листочки довгасто-оберненояйцевидні або довгасті, при основі клиновидно звужені, крупно-, іноді 2-зубчасті, 1,5—7 *см* завд. і 0,5—3 *см* завш.; кінцевий листочок іноді розсічений на 2 або 3 лопаті. Квітки на коротких квітконосах, супротивні листкам; по відцвітанні квітконіжка видовжується і відгинається донизу. Квітки дрібні (8—10 *мм* в діам.), на квітконіжках 0,5—2 *см* завд. в щитковидно-волотевому суцвітті. Чашечка волосиста, після відцвітання збільшується; чашолистки видовженоланцетні, гострі; після цвітіння листочки підчаші довші й ширші за чашолистки. Пелюстки жовті, оберненояйцевидні, на верхівці ледве виїмчасті, 3—4,5 *мм* завд., коротші за чашолистки. Сім'янки ледве зморшкуваті, близько 1 *мм* завд. ⊙, ⊙. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl. (1753) 499. Ledeb., Fl. Ross., II, 36. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 328, № 817. Юзепчук в Фл. СССР, X, 167.
Видані зразки: Герб. русск. фл., V, № 1468.

По тінистих і засмічених місцях, порубах, берегах річок, як бур'ян по городах і при дорогах. — По всій УРСР, у Степу — зрідка.

Зак. Л., Пр. Л., Р.-О.Л., П.П., П.Л., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С. Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Клок.!); Нікополь (Сидоров). — Запорізька обл.: Кам'янка-Дніпровська (Козлові); окол. Запоріжжя, о-в Хортиця (Сидоров).

Var. **varians** Aschers. u. Graebn. Рослина дрібніша, до 10 *см* завв. Прикореневі листки і нерідко нижні стеблові пірчасті, з 5—7 листочками.

Aschers. u. Graebn., Synopsis, VI, I (1904) 748. Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., II, 260.
— *P. varians* Mönch, Meth. (1794) 658. — *P. ruthenica* Willd. Spec. pl., II, 2 (1800) 1097. — *P. diffusa* Willd., Enum. Hort. Berol. (1809) 555. — *P. ruthenica* Willd. *β. diffusa* Nestl., Comment. de Potent. (1816) 39.

По бур'янах на зрубах, по берегах річок, городах, ровах. — Зрідка.

П.П. Київ (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова, Ловенька (!!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Куйбишевський рн, х. Водяний (Козлов!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон.; Зах. Сибір: Обськ, Верх.-Тоб.; Схід. Сибір: Єніс., Лєн.-Кол.; Далек. Схід: Анад., Охот., Камч.

Загальне поширення. Західна Європа (півн. і середня ч.), СРСР, Північна Японія (о-в Ієзо), Північна Монголія, Північна Америка.

1474 (17). P. intermedia L.— **Перстач середній.** Корінь потовщений, гіллястий, з пучком прикореневих листків. Стебло міцне, висхідне або прямостояче, вище нижньої третини розгалужене, улиснене. Гілки численні, прямостоячі. Суцвіття багатоквіткові; гілки його, як і стебла та черешки листків, вкриті дуже м'якими, короткими, кучерявими волосками. Прикореневі та нижні стеблові листки завжди п'ятірні, верхні — трійчасті, всі листки досить густо волосисті, зелені, прилистки стеблових листків широкояйцевидні, по зовнішньому краю звичайно зубчасті. Листочки нижніх листків тонкі, оберненояйцевидні або видовжено-оберненояйцевидні, з короткоклиновидною основою, грубо пилчасті чи надрізанопилчасті, звичайно з неоднаковими яйцевидними чи видовженими, тупими або гостроватими зубцями, з країв плоскі, звичайно перекриваються краями. Стеблові листки на коротших черешках, верхні — майже сидячі, з майже ланцетними листочками. Квітки до 1 *см* в діам., на досить довгих квітконіжках, зібрані в кінцеве, б.-м. густе, вилчасто розгалужене суцвіття. Квітконіжки і чашечки вкриті густими кучерявими волосками. Чашолистки майже рівні, гостроваті чи гострі, зовнішні — вужчі, ніж широкояйцевидні внутрішні. Пелюстки жовті, оберненояйцевидні, мало виїмчасті, 5 *мм* завд., майже дорівнюють чашечці. Тичинок 20, з короткими нитками. Сім'янки яйцевидні, бурі, дрібно зморщені, з майже верхівковим стовпчиком. ☉, 4. Цв. VI—VIII.

L., Mant., I (1767) 76. Юзепчук в Фл. СССР, X, 169.

— *P. diffusa* Reichenb., Fl. Germ. exc. (1832) 870. — *P. ruthenica* Steud., Nomencl. bot., II (1841) 389. — *P. inclinata* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 47, p.p. — *P. canescens* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 334 pro parte, non Bess.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1570!

Бур'ян біля доріг, на полях і узліссях. — Зрідка на Поліссі і в Лісостепу.

П.П. Київ, Куренівка (Шмальг.!), Київ (Семенкевич!). — **Л.П.** Чернігів (Бесс.!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Стара Ушиця (Траутф.!); Чорноострівський рн, Польові Гринівці (!!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Бердичів (Рогов.!). — Черкаська обл.: Сміла (Бордзіловський, Борисевич!).— **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Ковалівський рн, Погреби (Порецький). — Харків (Наливайко!).

Var. **composita** Rupr. Осіння форма з дуже великим суцвіттям і пучком прикореневых листків звичайно з 5 листочків, зрідка лише з 3, стеблові листки теж з 3 листочків, іноді 3-розсічені.

Rupr., Fl. Ing. (1860) 322. Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., II, 261.

Зрідка.

Л.П. Чернігівська обл. (Шмальг.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.

Загальне поширення. Західна і Східна Європа (центральна ч.), Швеція.

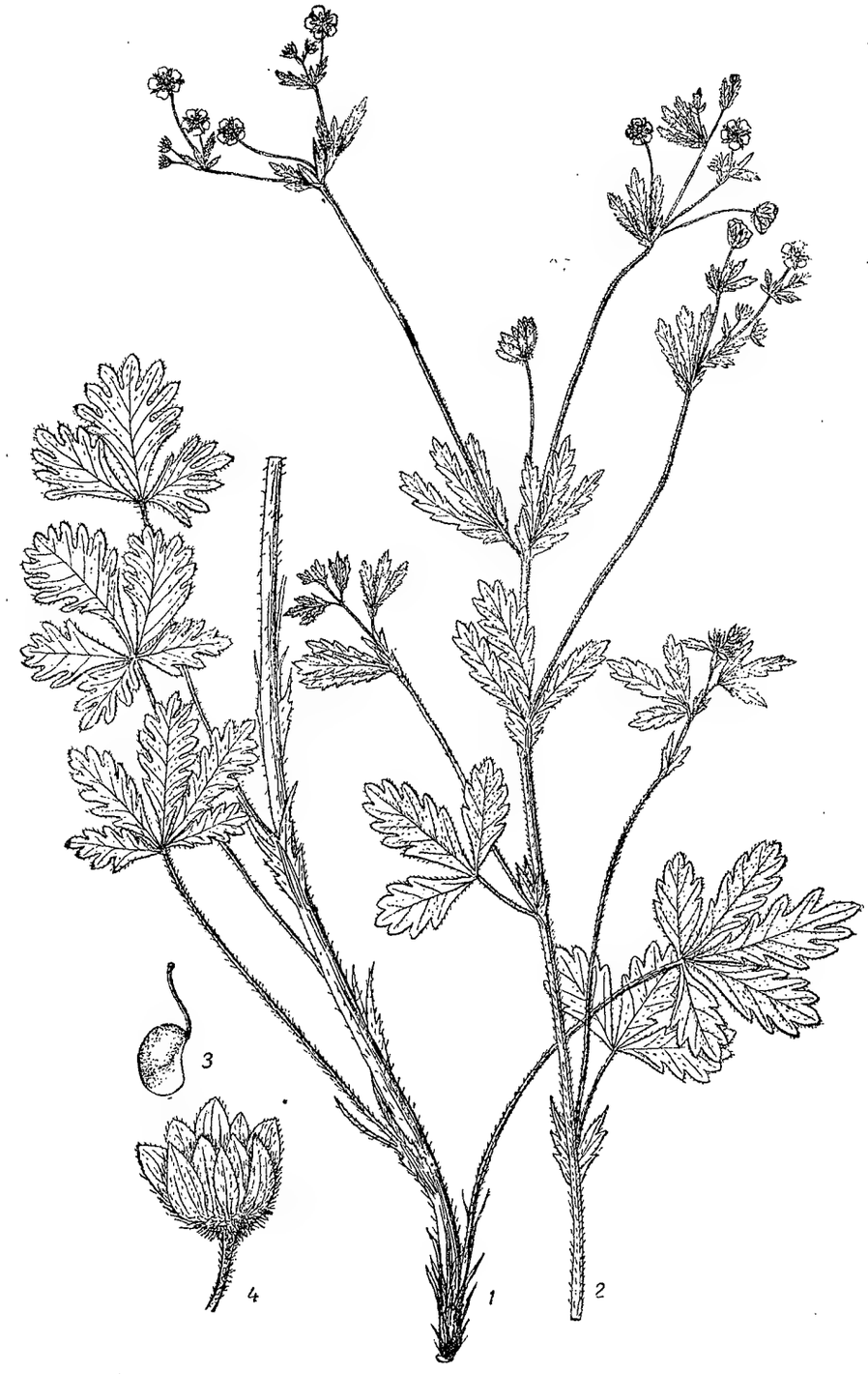

Рис. 26. Перстач середній — *Potentilla intermedia* L.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини з суцвіттям; *3* — маточка; *4* — чашечка.

Примітка. В УРСР ця рослина зустрічається, мабуть, частіше. В «Флоре Средней и Южной России» І. Ф. Шмальгаузена ця рослина не вказана, але в гербарії його зберігаються рослини цього виду під назвою *P. canescens* Bess. Як *P. canescens* Bess. визначив її й Th. Wolf, що видно по його примітках до етикеток в гербарії Ботанічного інституту Академії наук СРСР в Ленінграді.

1475 (18). P. Heidenreichii Zimm. — **Перстач Гейденрейха.** Рослина подібна до *P. intermedia* L. Стебло прямостояче або висхідне, червонувате, 20—50 *см* завв., вкрите кучерявими волосками. Прикореневі та нижні стеблові листки завжди п'ятірні, верхні — трійчасті; листочки оберненояйцевидні, біля основи клиновидні, сильніше надрізані, загорнуті з краю і вкриті знизу, крім прямих волосків, ще короткими зігнутими чи кучерявими волосками; стеблові листки на коротших черешках; верхні — майже сидячі; листочки їх майже ланцетні. Квітки в кінцевому, густому, вилчасто розгалуженому багатоквітковому суцвітті. Квітконіжки і чашечки вкриті густими кучерявими волосками. Пелюстки жовті, 5 *мм* завд., майже дорівнюють чашечці. ♃. Цв. VI—VIII.

Zimm., Eur. Art. Pot. (1884) 10. Юзепчук в Фл. Юго-вост., V, 521; в Фл. СССР, X, 170.

— *P. intermedia β. canescens* Rupr., Fl. Ingr. (1860) 322. Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., II, 261. — *P. digitato-flabellata* Heidenreich in Oest. Bot. Zeits. XXI (1871) 169; XXII (1872) 86. — *P. intermedia β. Heidenreichii* Aschers. u. Graebn., Synopsis, VI, I, 750.

Рисунки: Сырейщиков, ц. м., 261.

Бур'ян на полях і біля доріг. — Зрідка.

П.Л.-С. Поділля (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: (Рогов.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа.

Примітка. Цей вид, мабуть, є гібридом *P. intermedia* L. і *P. argentea* L.

1476 (19). P. chrysantha Trev. — **Перстач золотистоквітковий.** Стрижневий корінь міцний, багатоголовий, з короткими боковими корінцями. Гони пухко вкриті бурими рештками прилистків. Стебла тонкі, висхідні, 15—30 (40) *см* завв., мало улиснені, у верхній половині чи на верхівці вилчасто розгалужені, як і черешки та квітконіжки, вкриті короткими та довшими відлеглими волосками, б.-м. густозалозисті або без залозок. Прикореневі та нижні стеблові листки довгочерешкові, з 5, іноді з 6—7 листочків; середні стеблові листки п'ятірні, верхні — трійчасті, короткочерешкові або майже сидячі. Прилистки прикореневих листків плівчасті, з яйцевидно-ланцетними гострими вушками; прилистки стеблових листків з широкояйцевидною основою, загострені чи яйцевидно-ланцетні, цілокраї. Листочки нижніх листків оберненояйцевидні, видовжено-оберненояйцевидні, еліптичні або видовженоланцетні, пилчастозубчасті, з 5—10 тупуватими зубцями з кожного боку, відлегловолосисті, зелені. Квітки у великій кількості на довгих і тонких квітконіжках, після цвітіння відлеглих. Зовнішні чашолистки вузькі, видовжені чи лінійні, тупуваті; внутрішні — ланцетні, гострі. Пелюстки широкооберненояйцевидні, виїмчасті, в 1,5—2 рази довші за чашолистки, золотистожовті; тичинок 20. Квітколоже півкулясте, маловолосисте. Плодики яйцевидні, дрібно зморщені; стовпчик майже верхівковий, коротший за плід. ♃. Цв. V—VII.

Trev., Ind. Sem. Hort. Vratisl. (1818) 5. Ledeb., Fl. Ross., II, 49. Th. Wolf, Mon. Bot. (1908) 458. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 181.

По гірських луках, схилах та узліссях.

Пр.Л. Чернівці (Рудольф). Наведено за літературними відомостями.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Кам. (Урал), Верх.-Дністр. (?); Зах. Сибір: Обськ., Алт., Ірт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Серед. Азія: Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Середня Європа (Угорщина), Балкани, Мала Азія.

1477 (20). P. Goldbachii Rupr. — **Перстач Гольдбаха.** Стебла відходять дугою біля пучка прикореневих листків, які вони перевищують, 20—50 *см* завв., часто червоні, як і черешки листків, квітконіжки і чашечка вкриті довгими відлеглими волосками; з середини або вище середини вилообразно гіллясті. Прикореневі і нижні стеблові листки на довгих черешках, з 7 або 5 оберненояйцевидних або видовжено-оберненояйцевидних листочків; верхні стеблові листки сидячі, з 3—5 видовжених листочків. Листочки з країв крупнозубчасті, з 9—12 зубцями, знизу блідіші, зелені, з обох боків з притисненими волосками. Суцвіття розгалужено-гіллясте, негусте, багатоквіткове. Квітки в розлогих, рідких півзонтиках на тонких квітконіжках, під час плодоношення звичайно прямі. Пелюстки оберненояйцевидні, 6—8 *см* завд., ясножовті, довші за чашечку. Зовнішні чашолистки лінійно-ланцетні, майже такої ж довжини, як широкі внутрішні. ♃. Цв. VI—VII.

Rupr., Fl. Ingr. (1860) 319. Петунников in Acta Horti Petrop., XIV, 22 (1895) Tabl. IV. Юзепчук в Фл. СССР, X, 182.

— *P. thuringiaca* subsp. *Goldbachii* Th. Wolf, Pot. Stud., I (1901) 48. — *P. thuringiaca* Bernth. var. *elongata* Th. Wolf, Monograph. (1908) 466. — *P. elongata* Goldbach, Flora, III (1820) 20, nomen nudum, non Bess. — *P. intermedia γ elongata* Ser. in DC., Prodr., II (1825) 577. — *P. heptaphylla* Mill. var. *Goldbachii* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 332, № 829.

Видані зразки: Герб. русск. фл., 2171!, 1569!

По лісових галявинах, узліссях, чагарниках; зрідка в Карпатах і в лісостеповій зоні.

К.Л. Чивчинські гори (Павловський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщики (Гаєвський). — Вінницька обл.: Копайгородський рн, Немерче (Білозір!). — **П.Л.-С.** «Південне Поділля» (Бесс.!). — Хмельницька обл.: Чорноострівський рн, Осташки (!!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Тростянецький рн, Боромля (Лавр. і Зоз!). — Харківська обл.: Харків, Сокольники (Наливайко!, !!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівський рн, Гребінники (Андросов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Карпати, Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Західна Європа від Піренеїв до Балкан, СРСР, Мала Азія.

1478 (21). P. longipes Ledeb. — **Перстач довгоніжковий.** Стебло пряме, 20—40 *см* завв., у верхній частині розгалужене, звичайно багатоквіткове, ясножовте, внизу голе, вище разом з листковими черешками і квітконіжками вкрите дуже короткими, прямими, горизонтально відлеглими жорсткуватими волосками, з невеликою домішкою безкольорових, майже сидячих залозок. Прикореневі листки на довгих і тонких черешках, семірні, прилистки їх з дрібними ланцетними вушками; нижні стеблові листки на коротких черешках, п'ятірні, верхні стеблові — трійчасті або прості, сидячі; прилистки стеблових листків яйцевидно-ланцетні, загострені, цілокраї чи 1—2-зубчасті. Листочки нижніх листків сидячі чи короткочерешкові, видовжені, з кожного боку з 4—7 великими, гострими, розставленими зубцями, зверху голі, знизу маловолосисті, з країв війчасті. Квітки близько 1 *см* в діам., на тонких квітконіжках 1—2,5 *см* завд., зібрані на верхівці стебла в щитковидно-волотевому суцвітті. Чашечка пухната від коротких з домішкою довших волосків; внутрішні чашолистки яйцевидно-ланцетні, поступово загострені, 3—4 *мм* завд. і близько 2 *мм* завш.; зовнішні — ланцетно-лінійні, тупуваті, внутрішні— яйцевидно-ланцетні, загострені. Пелюстки золотистожовті, 4—4,5 *мм* завд. і завш. Сім'янки буруваті, тонко зморщені. ♃. Цв. V—VI.

Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 50. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 333, № 830. Юзепчук в Фл. СССР, X, 187.

По луках і у чагарниках.

Можливо, що буде знайдено в УРСР. Відомий в Ростовській обл. (Кринички — Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 333).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Ендем степової зони СРСР.

Підрід 5. **Dynamidum** Fourr.

Квітки в щитковидно-волотевому суцвітті, рідше поодинокі в пазухах листків; зовнішніх чашолистків та пелюсток по 5, зрідка по 4. Пелюстки жовті, стовпчики грановидні, раптово потовщені на верхівці під приймочкою. — Багаторічні трави.

1479 (22). P. humifusa Willd. — **Перстач розпростертий.** Кореневище потовщене, з багатьма короткими гонами, що скупчені у вигляді дернинок, вкритих рештками відмерлих листків. Стебла висхідні, 5—15 *см* завв., майже не перевищують або мало перевищують прикореневі листки, гіллясті від нижньої третини чи з середини, багатоквіткові. Стебла й листки вкриті довгими відлеглими волосками і часто ще короткостеблистими чи майже сидячими жовтими залозками. Прикореневі листки довгочерешкові, п'ятірні або семірні, прилистки їх з ланцетними, гострими вушками; стеблові листки короткочерешкові, трійчасті або п'ятірні; самі верхні — прості; прилистки великі, яйцевидні, гостроваті, цілокраї або з 1—2 зубцями. Листочки прикореневих листків зелені, опушені, сидячі; 2 зовнішніх — значно дрібніші, ніж інші, з небагатьма зубцями; більші листочки видовженоклиновидні, з багатьма звичайно короткими і тупими зубчиками. Квітки звичайно 8—10 *мм*

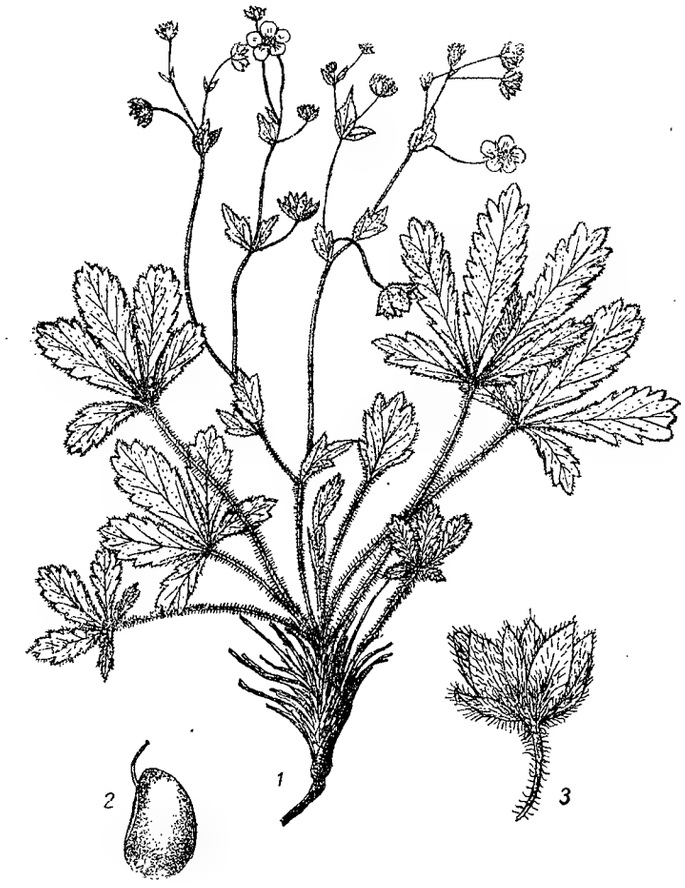

Рис. 27. Перстач разпростертий — *Potentilla humifusa* Willd.

1 — загальний вигляд; *2* — маточка; *3* — чашечка.

в діам., на тонких короткуватих квітконіжках. Чашечка волосиста; зовнішні чашолистки видовжені, тупі, значно вужчі і коротші за яйцевидні, загострені внутрішні. Пелюстки оберненояйцевидні, виїмчасті, трохи довші за чашолистки, золотистожовті. Тичинок 20, з дрібними яйцевидними пиляками. Сім'янки видовженояйцевидні, гладенькі; стовпчик майже верхівковий, майже однакової товщини по всій довжині, вкритий бородавочками чи сосочками, коротший за сім'янку або дорівнює їй. ♃. Цв. VI—VIII.

Willd. ex Schlecht. in Mag. naturf. Fr. Berlin. (1816) 290. Юзепчук в Фл. СССР, X, 207.

— *P. opaciformis* Th. Wolf. in Aschers. u. Graebn., Synopsis VI (1904) 802, nomen. Th. Wolf, Monogr. Pot. (1908) 573. Юзепчук в Фл. Юго-вост., V, 522. — *P. opaca* Bess., Enum (1822) 22, № 623. Ledeb., Fl. Ross., II, I, 49.

Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 324, № 833, non L. — *P. rubens* auct. Fl. Ross., non Zimm.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2162!

По степах, сухих схилах, кам'янистих відслоненнях різних порід, на крейді, на пісках. — Звичайно по всій УРСР, крім карпатських лісів і полинкового степу.

F. glandulosa Th. Wolf. Вся рослина вкрита залозистими сидячими жовтими волосками.

Th. Wolf, Monogr. Potent. (1908) 575.

Звичайно.

F. eglandulosa Th. Wolf. Рослина без залозистих сидячих жовтих волосків.

Th. Wolf, ц. м.

Звичайно.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. СРСР (півд.), Мала Азія.

Примітка. Розповсюдження цієї рослини ще недостатньо вивчене, її часто не відрізняють від іншого виду — *P. heptaphylla* L.

1480 (23). P. heptaphylla L. — **Перстач семилисточковий.** Кореневище потовщене, з короткими гонами. Стебла у великій кількості, висхідні, звичайно червонуваті, 5—15 *см* завв., тонкі, з середини або вгорі розгалужені, з багатоквітковими суцвіттями. Стебла, черешки і квітконіжки вкриті довгими, горизонтально відхиленими волосками, які часто сидять на червонуватих залозистих горбочках. Прикореневі листки на довгих черешках, з 5—7(9) листочків; стеблові — з 5 або 3, з яйцевидно-ланцетними вушками. Листочки з клиновидною основою, оберненояйцевидні, пилчасті, здебільшого з 4—6 загостреними, рідше затупленими зубцями, з обох боків волосисті. Зовнішні листочки чашечки тупуваті, значно вужчі за яйцевидно-ланцетні чашолистки. Пелюстки жовті, 5—7 *мм* завд., іноді в 2 рази довші за чашечку. Стовпчик тонкий, гладенький, вгорі потовщений. ♃. Цв. IV—V.

L., Cent. pl., I (1755) 13. Юзепчук в Фл. СССР, X, 204.

— *P. opaca* L., p.p. Amoen. acad., IV (1759) 274. Bess., Enum., 22. Ledeb., Fl. Ross., II, I, 49. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 324, № 833. — *P. rubens* Zimmeter, Eur. Art. Potent. (1884) 16.

На пісках, в борах і по схилах. — Зрідка на Поліссі і в північній частині Лісостепу.

П.П. Київська обл.: Фастів (Шмальг.); Києво-Святошинський рн, Мостище (Семенкевич!). окол. Києва — Пуща-Водиця (Семенкевич!, !!). — **Л.П.** Київська обл.: окол. Києва — Микольська слобідка (Семенкевич!); Бровари (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Лосинівський рн, Лосинівка (Лавр.!). — Полтавська обл.: Карлівський рн, Гребінники (Андросов!).

F. **glandulosa** (Keller) Th. Wolf. Вся рослина або тільки квітконіжки і чашечка б.-м. густо вкриті залозками, які сидять на ніжках.

Th. Wolf, Pot. Stud., I (1901).

— *P. rubens* var. *glandulosa* Keller ex Siegfr., Ber. d. Schweiz. Bot. Gess. (1892) 103.

П.П. Окол. Києва — Пуща-Водиця (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина СРСР.

Примітка. Поширення цього виду ще недостатньо вивчено; його не відрізняли від *P. humifusa* Willd.

1481 (24). P. Schurii Fuss. — **Перстач Шура.** Кореневище міцне, багатоголове, з дерниновидними скупченими розетками прикореневих листків. Стебла часто червоні, тонкі, міцні, лежачі, тільки на верхівці висхідні, 10—30 *см* завв., мало улиснені, звичайно тільки у верхній частині розгалужені. Стебла, черешки листків і квітконіжки вкриті короткими і довгими прямостоячими щетиноподібними волосками. Прикореневі листки з 5—7 листочків на довгих, тонких черешках; нижні стеблові листки дрібніші, ніж прикореневі, верхні стеблові — трійчасті; прилистки прикореневих листків плівчасті, з невеликими ланцетними гострими вушками; прилистки стеблових листків трав'янисті, яйцевидно-ланцетні, гострувати, цілокраї. Листочки нижніх листків видовжені, з клиновидною основою, 1—7 ланцетними тупуватими зубцями з кожного боку, зверху майже голі чи опушені, знизу густо опушені довгими волосками. Квітки в невеликій кількості, 1—2 *см* в діам., на довгих квітконіжках. Чашолистки майже рівні, волосисті, зовнішні — лінійно-ланцетні, плоскі, внутрішні — гострояйцевидні. Пелюстки широко-оберненосерцевидні, довші за чашолистки, жовті. Тичинок 20, з яйцевидними пиляками. Сім'янки видовженояйцевидні, зморщені. Стовпчик майже верхівковий, коротший за стиглий плодик. ♃. Цв. VI—VII.

Fuss, in Sched. 1882 ex Zimm. Eur. Art. Potent. (1884) 17; Юзепчук в Фл. Юго-вост., V, 524, № 1063; в Фл. СССР, X, 203.

— *P. patula* var. *tenella* Trattinick., Rosac. Monogr., IV (1824) 93. — *P. patula* Fuss., Fl. Transsilv. excurs. (1866) 199. Ledeb., Fl. Ross., II, 48. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 384, № 834, non Waldst. et Kit. — *P. pratensis* Schur, Verh. d. Siebnb. Vereins., X (1859) 98; Enum. plant. Transsilv., 192.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 837! Герб. русск. фл., № 212!

По степах, схилах, кам'янистих відслоненнях, галявинах; в Лісостепу нерідко, в Степу звичайно. Відсутня на північному заході УРСР, де північна межа суцільного поширення йде через Ямпіль на Дністрі—Гайсин—Білу Церкву.

З.Л.-С. Одеська обл.: Кодима (Шмальг.!); Котовськ (Шмальг.!). — Вінницька обл.: Чернівецький рн, Калинка (!!); Томашпільський рн, Вила (!!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Катеринопільський рн, Катеринопіль, Потоки, Луківка, Лисича Балка, Піщана (Підоплічка!) — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!, Рогов.!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!). — **Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч. Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня Європа (схід. ч.), Європейська частина СРСР (півд.).

Примітка. Близький вид *P. patula* Waldst. et Kit. росте в Західній Європі і в Молдавській РСР. На крайньому південному заході УРСР в **З.Л.С.** зустрічаються іноді перехідні між цими видами рослини.

1482 (25). P. arenaria Borkh. — **Перстач пісковий.** Кореневище товсте, дуже гіллясте, здерев'яніле. Стебла 5—20 *см* завд., лежачі, з трохи піднесеною верхівкою. Вся рослина вкрита м'якими волосками і густо зірчасто повстиста. Прикореневі листки довгочерешкові, звичайно з 5, іноді з 3 або 7 листочків; прилистки їх з довгими вузьколінійними вушками; стеблові листки трійчасті; прилистки їх яйцевидні чи довгасті, суцільні. Листочки звичайно сидячі, клиновидно-оберненояйцевидні або видовжено-оберненояйцевидні з 3—5 неглибокими, загостреними чи тупуватими зубцями з кожного боку, з обох боків попелястосірі від густого опушення; прилистки стеблових листків овальні, загострені. Квітки середнього чи невеликого розміру, на тонких квітконіжках. Пелюстки жовті, оберненосерцевидні, 5—7 *мм* завд., довші за чашечку. Зовнішні чашолистки значно коротші, ніж внутрішні, видовжені; внутрішні — яйцевидні, загострені чи тупуваті. Тичинок 20, з короткими нитками і з округлояйцевидними пиляками; сім'янки яйцевидні, зморщені. ♃. Цв. IV—V.

Borkh., Fl. der Oberne Grafsch. Catzenelbogen (1795—6); Fl. Wetterau, II (1800) 248. Юзепчук в Фл. СССР, X, 208.

— *P. cinerea* Ledeb., Fl. Ross., II, I, 54. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 333, non Chaix. — *P. verna β. cinerea* Mert. et Koch, Deutsch. Fl., III (1831) 834.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 615!, № 2154! Fl. austro-hung. exsicc., № 828!

На пісках, гранітах, вапняках, крейді і в степу; звичайно. — По всій УРСР, крім карпатських та прикарпатських лісів.

F. **glandulosa** Th. Wolf. Рослина б.-м. густо волохата.

Th. Wolf, Potent. Stud., I (1901) 86.

— *P. incana* Borkh. var. *glandulosa* Poeverle in Denkschr. K.B.Y. Regensburg, VII, I (1898) 87.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина СРСР (півд).

1482 (25) × 1464 (7). P. arenaria Borkh. × **P. thyrsiflora** Zimm. — **Перстач пісковий × перстач піраміднокві тковий.** Кореневище здерев'яніле, буре. Стебла лежачі чи висхідні, здебільшого сіроопушені. Розетки і пучки прикореневих листків залишаються і восени розростаються; прикореневі листки мало перевищують нижні стеблові; листки з 5 листочків,

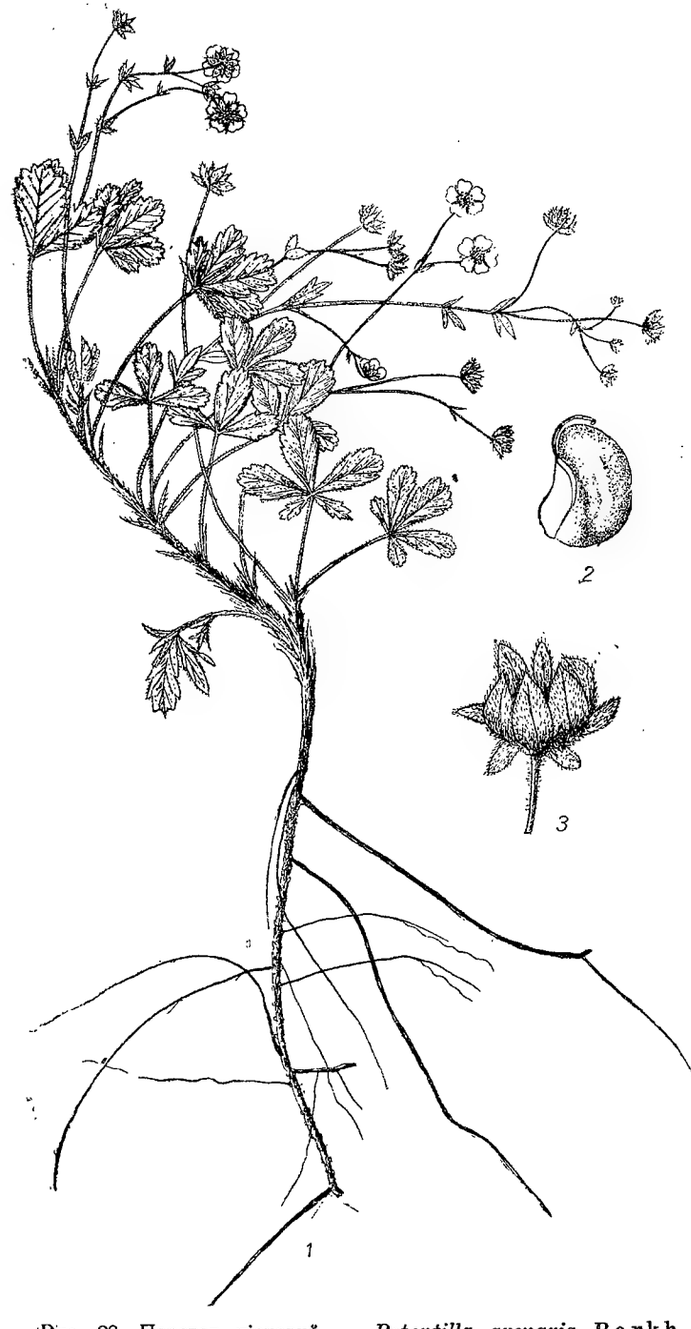

Рис. 28. Перстач пісковий — *Potentilla arenaria* Borkh.

1 — загальний вигляд; *2* — маточка; *3* — чашечка.

на довгих черешках, верхні — майже сидячі, трійчасті; листочки оберненояйцевидні, донизу клиновидні, коло верхівки значно розширені і тільки у верхній половині зубчасті, з 3—6 зубцями з кожного боку; листки з нижнього боку сіро- чи білуватоопушені; з верхнього — темно- чи сірозелені, з напівжмуткуватими волосками. Квітки в кінцевому розлогому півзонтику. Пелюстки 5—6 *мм* завд.; зовнішні чашолистки ланцетні, майже рівні внутрішнім трикутним. ♃. Цв. V—IX.

Th. Wolf., Monogr. Potent. (1908) 624.
— *P. collina* × *P. arenaria* Aschers. et Graebn., Synopsis, VI, 860.

На пісках.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Дергачівський рн, Гаврилівка (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Дон.
Загальне поширення. Європейська частина СРСР.

1483 (26). P. aurea L. — **Перстач золотистий.** Стебло висхідне, біля основи зігнуте, 5—20 *см* завв., з притисненими волосками, тільки у верхній частині розгалужене, з майже прямими гілками, мало улиснене. Нижні листки з довгими черешками і ланцетними прилистками. Листочки прикореневих листків майже рівні, оберненояйцевидні, з ширококлиновидною основою, тільки у верхній частині б. -м. глибоко надрізано-зубчасті, з 2—5 тупими зубцями з кожного боку; краї зубчиків сріблясто опушені. Суцвіття багатоквіткове. Квітки 1—2,5 *см* в діам., на довгих, відстоячоволосистих, зрідка залозистих прямостоячих квітконіжках. Віночок жовтий, з оранжовою чи червоною плямою біля основи; пелюстки значно довші за чашолистки. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Amoen. acad., IV (1759) 316; Spec. pl., ed. 2, 712. Th. Wolf, Monogr. Pot., II, 54.

По гірських луках, галявинах, скелях. В Карпатах.

К.Л. Звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Гори Західної Європи, Балкани, Мала Азія.

1484 (27). P. Crantzii (Crantz) Beck. — **Перстач Кранца.** З міцного кореневища розвиваються короткі неквітучі гони, які здаються плоскими завдяки дворядному розміщенню лусковидних прилистків. Стебел багато висхідних та середніх прямих, б.-м. покручених, 5—20 *см* завв., довших за прикореневі листки, вкритих відстоячими білими волосками, іноді з домішкою залозистих. Прикореневі та нижні стеблові листки короткочерешкові, з 5, середні стеблові — з 3 листочків; верхні — прості, сидячі. Листочки оберненояйцевидні з ширококлиновидною основою, тільки у верхній частині б.-м. надрізано-зубчасті, з 2—5 зубцями з кожного боку; зверху вони притисненоволосисті чи майже голі, знизу по краях довговійчасті і по жилках довговідстоячо-волосисті. Суцвіття довге, багатоквіткове. Квітки на довгих, відстоячоволосистих, іноді залозистих квітконіжках, 1—2,5 *см* в діам. Віночок золотистожовтий, з оранжовою

плямою біля основи, в 2 рази довший за чашечку. Плодики видовженояйцевидні, зморщені. ♃. Цв. VI—VIII.

Beck. in Sched. ex Fl. N. öst. (1892) 760. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 202.

— *Fragaria Crantzii* Crantz, Inst. rei herb., II (1766) 178. — *Potentilla verna* L., Sp. pl. (1753) 498 p.p. Ledeb., Fl. Ross., II, 55, p.p. — *P. alpestris* Hall. fil. in Ser. Mus. Helv., I (1818) 53. Th. Wolf, Monogr. Pot. (1908) 541.

По кам'янистих відслоненнях, розсипах, лісових галявинах; в горах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Петрос Мармороський (Брадіс!, Зап'ятова!). Наводиться для **Р.-О.Л.** Львів (Врублевський!).

Поширення по СРСР. Аркт.: Н. Зем., Аркт. Євр. і Аркт. Сибір; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Верх.-Дністр., Волз.-Кам. (Серед. Урал), Лад.-Ільм.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Алт.; Серед. Азія: Тянь-Шан.

Загальне поширення. Арктична Європа, Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Вірменія, Іран, Арктична Америка.

1485 (28). P. erecta (L.) Hampe. — **Перстач прямостоячий,** калган. Кореневище товсте, циліндричне, шишковидне. Стебла висхідні, прямостоячі чи лежачі, вилчасто розгалужені, 10—40 *см* завв., з рідкими притисненими волосками. Листки зісподу блідіші; прикореневі листки — черешкові, з 3—5 листочків, які швидко засихають і під час цвітіння вже відсутні, стеблові — сидячі, трійчасті, з довгасто-оберненояйцевидними або довгастими, біля основи клиновидними крупно пиловидно-зубчастими листками, 1,5—3,5 *см* завд. і 5—15 *мм* завш. Прилистки великі, вдвоє коротші за листки, 3—7-лопатеві чи великозубчасті. Квітки поодинокі, 10—13 *мм* в діам., на тонких і довгих, 2—4 *см* завд., квітконіжках, які виходять з пазух верхніх листків, з 4, зрідка 5 жовтими пелюстками, на верхівці злегка виїмчастими, трохи довшими за частки чашечки. Сім'янки ледве зморщені, близько 2 *мм* завд. ♃. Цв. VI—IX.

Hampe in Linnaea, XI (1837) 50. Юзепчук в Фл. СССР, X, 218.
— *P. Tormentilla* Necker, Hist. Comm. Acad. Theod. Palat., II (1770) 491. Ledeb., Fl. Ross., II, 51. — *P. Tormentilla* L. var. typica Th. Wolf., Pot. Stud., I (1901) 103. — *Fragaria Tormentilla* Crantz, Stirp. Austr., ed. 1, II (1763) 23. — *P. Tormentilla erecta* Scop., Fl. Carn., ed. 2, I (1772) 369. — *P. silvestris* Necker, Del. Gall.—Belg., I (1768) 222. Шмальг.; Фл. Ср. и Ю. Р., I, 331, № 826. — *Tormentilla erecta* L., Sp. pl. (1753) 500. Bess., Enum., 22. — *Tormentilla erecta* Schur, Enum., pl. Transs. (1866) 188.
Видані зразки: Герб. укр. фл., № 70! Герб. русск. фл., № 815.

По вологих луках та лісах, по краях боліт. — Звичайно на Поліссі, у Карпатах і Закарпатті, в північній частині Лісостепу, зрідка в Степу. Південна межа масового поширення проходить через Проскурів — Вінницю — Корсунь-Шевченківський — Смілу — Кременчук — Полтаву — Зміїв — Вовчанськ. На півдні за цією межею зрідка.

З.Л.-С. Одеська обл.: Балта (Рогов.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (!!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ; Дворічна (Клок.!, !!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна на р. Красній

(Сукачов, !!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, по р. Самарі (Акінф., Єліашевич, !!).

Var. **strictissima** (Zimm.) Focke. Стебло прямостояче, до 50 *см* завв.; листочки великі, часто більше 2 *см* завд., глибоко надрізані.

Focke in Hall. — Wolf in Koch, Syn., I (1892) 820.
— *P. strictissima* Zimm., Eur. Art. Pot. (1884) 5.
Видані зразки: Zimm., Eur. Art. d. Gatt. Potent., 5. A. Callier, Fl. silesiaca exsicc., 1343!

Нерідко на Поліссі і в Лісостепу.

П.П. Житомирська обл.: Радомишль (Хоменко!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Черкаський рн, болото Ірдинь (!).

Var. **latiloba** (Aschers. et Graebn.) Kotov comb. nova hoc loco. Стебло висхідне, б.-м. міцне, гіллясте тільки у верхній частині, червонувате; гілки спрямовані вгору; листочки великі, іноді довші за 3 *см*, часто темнозелені, видовжено-оберненояйцевидні чи видовженоланцетні, з великими зубцями; прилистки глибоко зубчасто-надрізні.

Var. **silvestris** Aschers. et Graebn., Synopsis, VI (1904) 837.

Зрідка.

Л.Л.-С. Окол. Харкова (Черн.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Західна Європа, на півночі до Шотландських о-вів і північної Скандінавії, на півдні до Португалії, середньої частини Іспанії, Італії і до Балканів; Азорські о-ви; СРСР.

Господарське значення. Вивар з кореневища вживається в медицині як в'яжучий засіб для полоскання та примочок, а також як внутрішнє при шлунково-кишкових захворюваннях. Рослина містить 10—18% дубильних речовин.

1486 (29). **P. reptans** L. — **Перстач повзучий.** Вся рослина вкрита прямими, спрямованими вгору і притисненими волосками, зрідка на верхньому боці листки майже голі. Стебел звичайно кілька, простих, улиснених, лежачих або таких, що вкорінюються по вузлах, 10—70 *см* завд.; листків 5, зрідка 3 або 7, пальчасто-роздільних; всі листки на б.-м. довгих, 2—11 *см* завд., черешках; листки їх видовжено-оберненояйцевидні, тупі, пиловидно зубчасті, з 6—8 зубцями на кожному боці, при основі широко клиновидно звужені і майже цілокраї. Прилистки яйцевидно-ланцетні, загострені. Квітки великі, 18—25 *мм* в діам., поодинокі, зрідка по 2, на довгих, 3,5—8,5 *см* завд., прямостоячих квітконіжках, які перевищують черешки стеблових листків. Внутрішні чашолистки видовженояйцевидні, трохи загострені, 7—11 *мм* завд. і 3—4 *мм* завш.; зовнішні — майже дорівнюють їм чи трохи вужчі і більш тупі. Пелюстки золотистожовті, 8—12 *мм* завд., оберненосерцевидні, довші за чашечку. Сім'янки трохи зморщені. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 499. Ledeb., Fl. Ross., II, I, 52. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 331. Юзепчук в Фл. СССР, X, 219.
— *Fragaria reptans* Crantz, Instit., II (1766) 179.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 765! A. Callier, Fl. Silesiaca exsicc., № 76!

По луках, схилах, чагарниках, вогких місцях. — Звичайно по всій УРСР, зрідка тільки в **П.С.**

Var. **mollis** Borbas. Стебла, черешки і листочки внизу густо шовковистоволосисті.

Borbas, Fl. Budap. (1879) 162.
— *P. reptans typica* b. *mollis* Aschers. et Graebn., Synopsis, 847.

Зрідка.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Зміїв (!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Білосарайська коса в Азовському морі (Постригань!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. і Схід. Закавк.; Серед. Азія: Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, крім Норвегії і Північної Швеції, Середня Азія, Мала Азія, Кавказ, Сірія, Іран, Афганістан, Кашмір; Північна Африка, Абіссінія.

Підрід 6. **Chenopotentilla** Focke.

Квітки поодинокі, пазушні, на повзучих гонах. Чашолистків і пелюсток по 5. Пелюстки жовті. Тичинок 20—25, розташованих в 3 ряди, з короткуватими нитками. Стовпчики бокові, прикріплені до середини пиляка. — Багаторічні трави з повзучими гонами і переривистими листками.

1487 (30). **P. anserina** L. — **Перстач гусяча лапка.** Кореневище буре, майже здерев'яніле. Головне стебло вкорочене, з прикореневими листками і довгими, до 40 *см* завв., тонкими сланкими надземними гонами, які вкорінюються у вузлах і звідти випускають 1—2 листки і довгі квітконіжки. Листки переривисто непарнопірчасті, в обрисі овальні або видовжені, на коротких черешках, біля основи звужені, зісподу сріблясто-білі від тонких і довгих прилеглих волосків, зверху зелені або прилегловолосисті і сіруваті, 3—12 *см* завд. і 2—4(6) *см* завш., з 4—10 парами видовжено-оберненояйцевидних чи видовженоеліптичних зубчастих листочків 0,5—3 *см* завд. і 3—10 *мм* завш.; з ними чергуються дрібні, яйцевидні чи яйцевидно-ланцетні листочки, цілокраї або з невеликою кількістю зубчиків. Прилистки прикореневих листків цілі, зрослися біля основи в піхву; у листків на сланких гонах—глибоко розсічені на значну кількість (до 12) лінійних часток. Квітки великі, 16—22 *мм* в діам., поодинокі, пазушні, на квітконіжках 3—10 *см* завд., пухнаті; чашечка з яйцевидними загостреними частками 4—5 *мм* завд., зовнішні чашолистки надрізані, зрідка цільні, внутрішні — видовженояйцевидні. Пелюстки жовті, оберненояйцевидні, на верхівці цільні, вдвічі довші за частки чашечки, 7—10 *мм* завд. Сім'янки гладенькі, близько 2 *мм* завд. ♃. Цв. V—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 495. Ledeb., Fl. Ross., II, I, 44. Шмальг., Фл. СР. и Ю. Р., I, 328, № 818. Юзепчук в Фл. СССР, X, 221.

— *Fragaria anserina* Crantz, Stirp. Austr., fasc. 2 (1763) 9.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 665!

По вологих місцях, луках, біля берегів рік, на пасовищах. — Звичайно по всій УРСР, відсутня в **К.Л.** і зрідка зустрічається в **П.С.**

Var. **discolor** Wallr. Листки зверху зелені, зісподу опушені.

Wallr., Sched. crit., I (1822) 236.

Звичайно.

Var. **nuda** Gaud. Листки з обох боків ледве опушені чи зверху майже голі.

Gáud., Fl. Helv., III (1828) 405.

Var. **viridis** Koch., Листки голі.

Koch., Syn., ed. I (1835) 213; ed. 2, 236.

Var. **sericea** Hayne. Рослина дуже опушена. Стебло і черешки листків густо опушені, особливо в молодому віці. Листочки зверху біловолосисті.

Hayne, Arzneigew., IV (1816) 31.

Поширення виду по СРСР. Звичайно по всіх районах.

Загальне поширення. Майже вся Північна півкуля, Південна Америка, Австралія, Нова Зеландія.

Господарське значення. Хороша дубильна та медоносна рослина.

Помилково наведено для УРСР: *P. pimpinelloides* L. А. М. Бекетовим для **Л.З.С.** Запоріжжя, о-в Хортиця, а також *P. pellida* Lag., *P. chrysopetala* Witz., *P. Nestleriana* Tratt. і *P. taurica* Willd.

Рід **421. Вальдштейнія — Waldsteinia** Willd.[1]

Willd. in Neue Schrift. Ges. naturf. Fr. Berlin, II (1799) 105, tab. 4.

Квітки в пухнатому суцвітті, невеликі, жовті, з багатьма тичинками, воронковидним гіпантієм і коротким сухим квітколожем, з 2—6 маточками. Плодики горішковидні. Трави з розеткою прикореневих листків.

Рід складається з 4 видів: 1 європейського — *W. geoides* Willd., 1 східноазіатського *W. ternata* (Steph.) Fritsch і 2 північноамериканських — *W. fragararioides* Tratt. і *W. lobata* Torrey et Gr.

В УРСР росте 1 вид.

1488 (1). W. geoides Willd.—**Вальдштейнія гравілатоподібна.** Кореневище повзуче, без надземних повзучих гонів. Стебло висхідне, 7—25 *см* завв. Прикореневі листки на довгих черешках, вкриті відхиленими донизу волосками, цілокраї, з широкосерцевидною основою, б.-м. глибоко 5-лопатеві, грубо 2-зарубчасті, до 12 *см* завш. і 10—11 *см* завд., густо відстоячоволохаті; стеблові листки короткочерешкові, коротколопатеві. Квітки на ніжках, які виходять з пазух прикореневих листків, і трохи перевищують їх черешки в дуже небагатоквітковому суцвітті, близько 2 *см* в діам. Зовнішні чашолистки майже лінійні, внутрішні вдвічі довші

[1] Опрацював М. І. Котов.

за зовнішні, гострі, під час цвітіння прямостоячо-відхилені, після цвітіння загнуті донизу. Пелюстки більші за чашолистки, широко-оберненояйцевидні, з 2 вушками біля основи, жовті. ♃. Цв. IV—V.

Willd., Neue Verh. Ges. Naturfl. Fr. Berlin, II (1799) 106. Ledeb., Fl. Ross., I, 26. Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polskie (1924) 375.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 512!

По лісах, чагарниках, скелях і схилах. — В західних районах УРСР.

Пр. Л., Р.-О.Л. Звичайно. — **З.Л.-С.** Придністрянська частина — по р. Дністру (від Нижнього, Станіславської обл., до Заліщиків, Тернопільської обл.) та по його притоках: Коропцю, Стрипі (часто), Джулину, Дублі і Серету.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Бессараб.

Загальне поширення. Середня Європа (Угорщина), Балкани, Європейська частина СРСР (півд. захід).

Примітка. Вказівка Ледебура на знаходження цього виду в Криму помилкова.

Рід **422. Сіверсія — Sieversia** Willd.[1]

Willd. in Mag. Gessellsch. naturf. Fr. Berlin, V (1881) 397.

Квітки поодинокі, великі, на ніжках. Гіпантій короткий, майже блюдцеподібний, Зовнішня чашечка з 5 листочків, які майже дорівнюють чашолисткам. Пелюсток 5—8, довших за чашолистки. Тичинок багато, з голими нитками. Квітколоже короткоконічне, голе. Маточки численні. Стовпчик видовжений, густоволохатий, без зчленування. Дрібні півкущі. Листки великі, в прикореневій розетці, пірчасто-надрізані, з небагатьма, клиновидно-оберненояйцевидними, надрізано зарубчасто-зубчастими або пірчасторозсіченими частками; з них найбільша непарна.

Рід *Sieversia,* близький до роду *Geum,* складається з 2 поширених в Європі видів (*S. montana* (L.) R. Brown. і *S. reptans* (L.) Brown.), 2 арктичних і північноамериканських (*S. gracialis* Adams. і *S. Rossii* Ser.) та ендемічних видів: з Апеннін — *S. micropetala* (Gasp.) Nyman, з Болгарії та Герцеговіни — *S. bulgarica* (Pančič) Nyman і з Тасманії — *S. renifolia* F. Müller.

1489 (1). S. montana (L.) R. Brown. — **Сіверсія гірська.** Кореневище циліндричне, потовщене, густо вкрите лусками решток листків. Стебел 1 або кілька, піднесених, 5—15 *см* завв., вкритих відстоячими звичайними або залозистими волосками. Листки черешкові, в прикореневій розетці, переривчасто пірчасті, з великою кінцевою часткою; стеблові — дрібні, цілі або 3-лопатеві, з прилистками, часто тільки біля основи вони зростаються з черешками. Віночок жовтий, 3—4 *см* в діам., довший за чашечку. Маточка майже до верху волохата, спочатку покручена, в стиглому стані до 3 *см* завд., червонобура. ♃. Цв. V—VII.

R. Brown in Parrys. Ist. Voy. App. (1823) 276.

— *Geum montanum* L., Sp. pl., ed. I (1753) 501. Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polsk. (1924) 376. — *Caryophyllata montana* Scop., Fl. Carn., ed. 2 (1772) 365.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 969!

[1] Опрацював М. І. Котов.

Рис. 29. Сіверсія гірська — *Sieversia montana* (L.) R. Brown.

1 — квітуча рослина; *2* — рослина з плодами.

По субальпійських і альпійських луках. — В Карпатах досить часто.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, хр. Чорногора: г. Говерля (!!), г. Піп-іван Чорногорський (!!, Хржановський!), г. Петрос (Зап'ятова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Західної і Середньої Європи: Піренеї, Альпи, Карпати, Апенніни, Балкани.

Рід **423. Гравілат — Geum** L.[1]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 500.

Квітки поодинокі. Гіпантій плоско-блюдцевидний. Зовнішніх та внутрішніх чашолистків по 5, зовнішні — не довші за половину внутрішніх, при плодах нерідко відігнуті донизу; пелюсток 5. Тичинок багато. Маточки на циліндричному квітколожі, у великій кількості. Стовпчики кінцеві, нитковидні, зігнуті, із зчленуванням у верхній частині; верхній членик опадає при достиганні плода. Плодики горішковидні, з довгим гачкоподібно зігнутим на кінці носиком, який утворює потовщений нижній членик стовпчика, що залишається при плоді. — Багаторічні трави. Листки в прикореневій розетці, ліровидно-пірчасті з більшою кінцевою часткою; стеблові листки недорозвинені, в незначній кількості.

З 30 видів, які ростуть в помірних зонах земної кулі, в СРСР поширено 7 видів.

---

1. Квітки пониклі. Пелюстки з довгими нігтиками, брудночервоні . . . . . **(1). Г. річковий — G. rivale** L.
— Квітки прямостоячі. Пелюстки без нігтиків, жовті . . . . . 2.
2. Чашечка після цвітіння відігнута . . . . . 3.
— Чашечка після цвітіння невідігнута . . . . . **(2). Г. проміжний — G. intermedium** Ehrh.
3. Стебло і квітконіжки вкриті густими, жовтуватими, відстоячими, щетинистими волосками . . **(3). Г. алепський — G. aleppicum** Jacq.
— Стебло і квітконіжки вкриті короткими, рідкими і довшими, м'якими білими волосками . . . . **(4). Г. міський — G. urbanum** L.

Секція **1. Caryophyllata** Seringe. Квітки дзвониковидні, звичайно пониклі. Чашолистки при плодах прямостоячі або відігнуті. Пелюстки з довгими нігтиками. Збірний плід на довгій ніжці.

1490 (1). G. rivale L. — **Гравілат річковий.** Кореневище товсте, буре, повзуче, вкрите рештками листків. Стебел 1—3, прямостоячих, 25—80 *см* завв., відстоячоволохатих, у верхній частині залозистих, звичайно темночервоних. Листки притисненоволохаті, прикореневі — на черешках, переривчасто ліровидно-пірчасто роздільні, з великою нирковидною або

[1] Опрацював М. І. Котов.

нирковидно-округлою 3—5-надрізною кінцевою часткою і 2—3 парами невеличких оберненояйцевидних, 2-зубчастих часток з кожного боку; між великими частками є ще дрібненькі часточки; стеблові листки короткочерешкові 3-роздільні, з невеличкими яйцевидними прилистками. Квіток 2—5 на верхівці стебла, пониклих, дзвониковидних, після цвітіння прямостоячих. Чашечка буруваточервона, залозисто-волохата. Пелюстки 10—15 *мм* завд., виїмчасті, червонуваті або жовтуватобілуваті, з червонобурими жилками, не довші за чашечку. Квітколоже підіймається на гінофорі 10—15 *мм* завд. Плоди в майже яйцевидній головці, жорсткувато волохаті, з прямостоячо-випнутими волосками; нижній членик стовпчика при основі волохатий, верхній — в молодому стані майже до верху залозистий і волохатий, довжиною дорівнює нижньому, при плодах нижній членик вдвоє довший за верхній. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 501. Ledeb., Fl. Ross., II, 23. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 323. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 252.

— *Caryophyllata rivalis* Scop., Fl. Carn., ed. 2 (1772) 365. — *Geum pallidum* Fisch. et Mey. in Ind. Sem. Hort. Petrop., XI (1846) 49.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2656!, 2657!, 211!. Fl. exsicc. reipubl. bohem.-sloven., № 421!

По вогких місцях, берегах боліт, рік, по луках,— звичайно на Поліссі, в Карпатах і прилеглих до них районах, а також в Лісостепу; південна межа поширення йде по лінії: Кам'янець-Подільський — Вінниця — Звенигородка — Сміла — Полтава — Зміїв.

Л.З.-Л.С. Зрідка. — Харківська обл.: Куп'янськ (Клок.!, !!). — Ворошиловградська обл.: Кремінський рн, окол. Кремінної, Ново-Глухівське ліс. (Клок.!, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі північні райони, на південь до Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа (крім півд. ч.), Середземномор'я, Мала Азія, Північна Азія.

1491 (2). G. intermedium Ehrh. — **Гравілат проміжний**. Рослина за своїми ознаками посідає середнє місце між *G. rivale* і *G. urbanum* і дуже мінлива. Найчастіше квітки прямостоячі або ледве пониклі. Віночок напіврозкритий. Пелюстки жовті, з червонуватими жилками. Чашолистки червонуватобурі, при плодах горизонтально відлеглі, головка плодиків сидяча або на короткій ніжці, нижній членик стовпчика втроє коротший за верхній, останній опушений до середини або вище. ♃. Цв. VI—VII.

Ehrh., Beitr., VI (1789) 143. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 261.

— *G. Willdenowii* Fisch. et Mey in Ind. XI Sem. Hort. Petrop., Suppl. (1847) 43. — *G. urbano-rivale* Schiede, Pl. hybr. (1825) 72. — *G. rivale-urbanum* C. Mey, Chloris Han. (1836) 39. — *G. rivale* L. × *G. urbanum* L. Хитрово, Изв. Об-ва изуч. прир. Орл. губ., 2 (1910).

Видані зразки: Meinsch., Herb. Fl. Ingr., № 188. Герб. русск. фл., № 1325, 2659а, в, 2660, 2662!

Вогкі місця.

З.П. Житомир (Копачевська!). — **П.П.** Київ (Лоначевський!, Вісюліна!). — **З.Л.-С.** Львівська обл.: Підкамінський рн, Пеняки (Реман!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Клок.!).

Поширення по СРСР. Відомий з Європ. ч.: Лад.-Ільм.; Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа.

Секція **2. Caryophyllastrum** Seringe. Квітки з відстовбурченими чашолистками, прямостоячі; чашолистки при плодах відігнуті донизу. Головка при плодах сидяча або майже сидяча. Пелюстки без нігтиків.

Ряд **1. Stricta** Juz. Стебла звичайно жорстковолохаті, зрідка майже голі. Пелюстки трохи перевищують чашечку; плодики в оберненояйцевидній головці; носик плода без залозок; квітколоже коротковолохате.

1492 (3). G. aleppicum Jacq. — **Гравілат алепський.** Кореневище товсте, коротке. Стебло 40—80 *см* завв., пряме, іноді гіллясте, вкрите разом із черешками вигнутими щетинистими і коротко-пухнатими волосками, улиснене. Прикореневі листки на довгих черешках, ліровидно-пірчасто розсічені або переривчасто-пірчасто-роздільні, з 3—9 листочків; листочки лопатеві, глибоко нерівнозубчасті, кінцевий — крупніший за бічні; між крупними листочками є дрібні. Стеблові листки на коротких черешках пірчасто розсічені або здебільшого 3-роздільні, з еліптичними або видовженими частками; прилистки дуже великі, часто 3-лопатеві і нерівнозубчасті. Квітки прямостоячі, численні, на коротких квітконіжках, які після цвітіння видовжуються. Пелюстки золотисто-жовті, довші за чашолистки, до 6 *мм* завд. Плоди при основі притиснено-волохаті, на верхівці з довгими жорсткими волосками; видовжений нижній членик стовпчика здебільшого при основі жорстковолохатий, майже однакової довжини з плодом, верхній членик вдвоє коротший за нижній. ♃. Цв. VI—VII.

Jacq., Ic. pl. rar., 1 (1786) 88. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 254.

— *G. strictum* Ait., Hort. Kew., 2 (1789) 217. Ledeb., Fl. Ross., II, 22. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 323. — *G. ranunculoides* Ser. in DC., Prodr., II (1825) 351.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2661!

По лісах, галявинах, чагарниках, біля доріг.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л-С., П.Л.-С., Л.Л.-С. Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** На північ та північний схід від р. Дінця звичайно; на південь від р. Дінця зрідка. — Харківська обл.: Красноград (Рогов.!). — Дніпропетровська обл.: між Дніпропетровськом і Новомосковськом (Акінф.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Дв.-Печ. (півд.), Волз.-Кам. і всі південні райони, крім Ниж.-Волз. і Криму; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Далек. Схід: всі райони; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Середня Європа, СРСР, Монголія, Японія, Китай, Північна Америка.

1492 (3) × 1493 (4). G. spurium Fisch. — **Гравілат несправжній.**

Fisch. et Mey in Ind. Sem. Hort, Petrop., XI (1846) 28. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 262.

— *G. teszlense* Simonk., Enum. Fl. Transsylv. (1886) 215. (*G. aleppicum* Jacq. × *G. urbanum* L.).

Наводиться Юзепчуком (в Фл. СССР, ц. м.) для Серед.-Дніпр. району Європейської частини СРСР.

Ряд **2. Urbana** Juz. — **Стебла м'яковолохаті.** Пелюстки звичайно довші за чашолистки. Плодики в кулястій головці; носик плодика без залозок; квітколоже довговолохате.

1493 (4). G. urbanum L. — **Гравілат міський.** Кореневище товсте, повзуче. Стебло прямостояче, порожнисте, часто галузисте, опушене короткими волосками з домішкою довгих. Прикореневі листки перериваючасто пірчасто-роздільні, з 1—3 парами оберненояйцевидних гострих бокових часток, крупно- і нерідко подвійнозубчастих; кінцева непарна частка ромбічно-яйцевидна, звичайно 3—5-лопатева, 2 сусідніх бокових— значно крупніші за інші; стеблові листки звичайно короткочерешкові, до основи 3-роздільні, з еліптичними або ромбічними гострими частками або лопатями; прилистки великі, яйцевидні, крупно надрізано-зубчасті. Квітки кінцеві поодинокі, близько 1,5 *см* в діам., прямостоячі, на довгих і тонких ніжках; пелюстки жовті, до 5 *мм* завд.; чашолистки дуже рано відгинаються донизу. Плодики в кулястій сидячій головці, сидячі, волохаті. Нижній членик стовпчика голий, верхній — при основі волохатий. ♃. Цв. V—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 501. Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 21. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 324. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 260.

— *Caryophyllata urbana* Scop., Fl. Carn., ed. 2, I (1772) 364. — *C. officinalis* Scop., l. c. — *Caryophyllatum urbanum* Pers., Synops., II (1807) 57.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2658!. Fl. exsicc. reipubl. bohem-slov., № 1234!

По лісових галявинах, чагарниках, садах. — Звичайно майже по всій УРСР, крім **К.Л., Л.З.С.** і **П.С.**

Var. **orientale** Fenzl. Рослина гола. Прилистки дуже великі, розсічені.

Fenzl., Cat. Hort. Vind. sec. Scheutz., Prodr. Monogr. Geogr., 24 (1870).

Зрідка.

П.Л.-С. Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Авдіївський рн, окол. ст. Ясинуватої (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Північна, Атлантична, Середня і Східна Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Іран, Середня Азія, Гімалаї, Північна Африка.

Господарське значення. Кореневище містить цукор, дубильні і красильні речовини і деяку кількість (близько 0,022%) ефірної олії; головною складовою частиною кореневища є евгенол. Рослина має ароматичні і тонічні властивості, може заміняти гвоздику. Раніше її широко використовували в медицині і навіть подекуди культивували.

Рід 424. Дріада — Dryas L.[1]

L., Gen., pl., ed. I (1737) 148; Spec. pl., ed. I (1753) 501.

Квіткові стрілки прямостоячі, з 1 квіткою. Гіпантій увігнутий, звичайно вкритий густими залозками. Чашолистків 8—9, зовнішня чашечка відсутня. Тичинки у великій кількості. Маточки у великій кількості на опуклому квітколожі. Сім'янки довгасто-вузькояйцевидні, з прилеглими волосками, закінчуються дуже видовженим, пірчасто-волохатим стовпчиком. — Вічнозелені кущі із сланким, дуже гіллястим стеблом, з рештками відмерлих черешків.

З 10 видів, які ростуть в СРСР (переважно в тундрі і горах), в УРСР — 1 вид.

1494 (1). D. octopetala L. — **Дріада восьмипелюсткова.** Квіткові стрілки на час цвітіння 1,5—10 *см* завд., при плодах до 15 *см* завд.,

Рис. 30. Дріада восьмипелюсткова — *Dryas octopetala* L.

1 — загальний вигляд; *2* — гілочка з плодами.

вкриті густою повстю і розсіяними або досить густими чорнопурпуровими довгостеблистими залозками; прицвіток 1 довгий, шилоподібний, волохатий. Листки яйцевидні або довгасті, довжина їх в 2—3 рази

[1] Опрацював М. І. Котов.

більша за ширину, при основі серцевидні або ледве виїмчасті, крупно надрізано-зарубчасті або зубчасті, з б.-м. глибоко вдавленими середньою і бічними жилками, б.-м. зморшкуваті, зверху голі, блискучі; зісподу густо сіро- або білоповстисті, по середній жилці з коричнюватими галузистими волосками. Квітки білі, близько 1,5—3,5 *см* в діам.; гіпантій з чашечкою 7—12 *мм* завд., густо вкритий довгими, чорнопурпуровими, залозистими волосками з домішкою звичайних білих. Сім'янки 2,5—4 *мм* завд., з остюками 1,6—4 *см* завд. ♄. Цв. VII.

L., Sp. pl. (1753) 501 pro max. parte. Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polsk. (1924) 376.

— *Geum chamaedrifolium* Crantz, Stirp. Austr., ed. I, fasc. II (1763) 7. — *Dryas alpina* Salisb., Prodr. (1796) 363. — *D. chamaedrifolia* S. F. Gray, **Nat. Arr. Brit. Pl., II** (1821) 578.

Видані зразки: Fl. exsicc. reipubl. bohem.-sloven., № 621!

В субальпійському і альпійському поясах. — Карпати, зрідка.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, хр. Свидовець, на г. Близниці (Буцек!, Гринь!, Хржановський!, Зап'ятова!).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр., Н.-Зел., Аркт. Сибір, Чук., Анад.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Карпати, Волз.-Кам. (Урал); Зах. Сибір: Обськ.; Схід Сибір: Єніс.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Сибір, Північна Америка.

Рід 425. Лабазник — Filipendula Adans.[1]

Adans., Fam., II (1763) 295.

Квітки двостатеві. Гіпантій плоский. Тичинок 20—40, з них 10 коротших: нитки тичинок догори розширені. Маточок 5—15; приймочка головчаста. Плоди — листянки. — Багаторічні трави з підземним кореневищем і переривчасто пірчасто розсіченими або надрізаними листками з великими прилистками, які зрослися з черешками. Суцвіття багатоквіткове, щитковидно-волотеве, з вкороченою головною віссю і видовженими нижніми бічними гілками.

Рід складається з 12 видів, які поширені в помірних областях Північної півкулі; з них в СРСР — 10 видів, а в УРСР — 3 види.

1. Пелюсток і чашолистків по 6. Кореневище потовщене, з бульбами. Бокових листочків, видовжених, глибоко надрізаних близько 20 пар . . . . . **(3). Л. шестипелюстковий — F. hexapetala** Gilib.
— Пелюсток і чашолистків по 5. Кореневище непотовщене, без бульб. Бокові листочки крупніші, широкояйцевидні в кількості 2—5 пар . 2.
2. Листки зісподу з густим і тонким сіро- або білоповстистим опушенням . . . . . **(1). Л. в'язолистий — F. ulmaria** (L.) Maxim.
— Листки з обох боків зелені, зісподу голі або тільки по жилках опушені . . . . . **(2). Л. голий — F. denudata** (Presl.) Fritsch.

[1] Опрацював М. І. Котов.

Підрід 1. Ulmaria Moench.

Листки з більшим непарним листочком; плодиків до 10, прикріплених до квітколожа вище своєї основи, напівсерцевидних, спірально скручених.

1495 (1). F. ulmaria (L.) Maxim. — **Лабазник в'язолистий.** Кореневище повзуче. Стебла 50—200 *см* завв., прості або гіллясті, тверді, голі, до верху улиснені. Листки переривчасто пірчасті, щільні, зверху голі, темнозелені, зісподу тонко-білоповстисті; бічних листочків 2—6 пар, невеликих, широкояйцевидних, надрізано-пилчастих, непарний листочок пальчасто 3—5-розсічений; між великими листочками знаходиться кілька пар гострозубчастих додаткових невеличких листочків; прилистки великі, широкосерцевидні, зубчасті. Квітки в густому волотевому суцвітті, численні, дрібні, пахучі, 6—8 *мм* в діам.; пелюсток 5 або 6, оберненояйцевидних, з довгим нігтиком, жовтуватобілих. Тичинки вдвічі довші за пелюстки. Плодолистків 6—10, сидячих, покручених. Стовпчик короткий. Плодики близько 3—4 *мм* завд., спірально скручені, голі. ♃. Цв. VI—VII.

Maxim. in Acta Horti Petropolit., VI (1879) 251. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 284.

— *Spiraea ulmaria* L., Sp. pl., ed. I (1753) 490. — *S. ulmaria* var. *tomentosa* Camb., Ann. Sc. nat., I (1824) 381; Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 317. — *F. ulmaria* a *tomentosa* Maxim. in Acta Horti Petropolit., VI (1879) 252.

По вогких луках, берегах рік, чагарниках, вогких лісах. — Звичайно по всій УРСР, крім крайнього півдня, де зрідка по долинах рік.

В лісових, лісостепових і на півночі степових районів. Звичайно. — **П.З.С.** Миколаїв (Опперман!). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Херсон (Пач.), Дар'ївка (!!). — **Л.З.С.** Запоріжжя (Дементьєв). — **П.С.** Відсутня.

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Європ.; Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Серед. Азія: Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Азія; в Північній Америці здичавіло.

Господарське значення. Відвар з цієї рослини раніш застосовувався в медицині як в'яжучий засіб при кровотечах і поносах; в народній медицині чай з її квіток вживається як потогінне.

Примітка. Нерідко зустрічаються рослини з ознаками, проміжними між цим видом і *F. denudata* (Presl.) Fritsch. Вони мають назву *F. subdenudata* Fritsch. in Verh. Zool.-bot. Gesellschaft. Wien, XXXIX (1889) 591 (— *F. ulmaria* f. *subdenudata* Glaab in D.B.M.), XIV (1896) 60. Мабуть, це гібрид.

1496 (2). F. denudata (Presl.) Fritsch. — **Лабазник голий.** Рослина 1—2 *м* завв.; дуже близька до *F. ulmaria* (L.) Maxim., від якої відрізняється листками з обох боків зеленими або знизу тільки по жилках волохатими. ♃. Цв. VI—VII.

Fritsch. in Abhandl. Zool.-bot. Ges. Wien. XXXIX (1889) 591. Юзепчук в Фл. СССР, X, 285.

Рис. 31. Лабазник голий — *Filipendula denudata* (Presl.) Fritsch.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини з суцвіттям; *3* — чашечка з маточками; *4* — збірний плід.

— *Spiraea denudata* Presl., Fl. čech. (1819) 101. — S. *Ulmaria β. denudata* Hayne, Arzneigew., VIII (1819) sub tab. 31. — *F. ulmaria β. denudata* Maxim. in Acta Horti Petropolit., VI (1879) 252. Щмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 317. — *F. ulmaria β. concolor* Lange, Haandb. Danske Fl., ed. 2 (1859) 334.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 871! Fl. exs. reipubl. bohem.-sloven., № 224! Fl. exsicc. austr.-hung., № 2417!

По вогких луках, берегах річок, ставків та канав, по вологих лісах.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С. Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: між Дніпропетровськом і Новомосковськом по р. Самарі (!!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: окол. Запоріжжя (Свистунова!); Василівський рн, Кінські плавні біля ст. Попово (Лавр.!, !!).

Поширення по СРСР. Аркт. Європ.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Волз.-Кам., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Карпати, Придністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, Східна Європа, Кавказ. В Північній Америці здичавіло.

Підрід 2. Eu-filipendula Juz.

Листки з дуже великою кількістю бічних листочків; непарний листочок такої ж величини і форми, як і бічні. Плодиків 12; вони прикріплені до квітколожа вище основи, напівсерцевидні, прямі.

1497 (3). F. hexapetala Gilib. — **Лабазник шестипелюстковий.** Кореневище тонке, косе, з веретеноподібно потовщеними бульбами. Стебла прямі, здебільшого прості, 30—80 *см* завв., з невеликою кількістю стеблових листків; прикореневі листки переривчасто пірчасті, з багатьох (20 пар і більше) довгастих, глибоко надрізано-зубчастих або пірчасто розсічених листочків, між якими знаходиться пара дрібних листочків, звичайно голі, зрідка волохаті. Прилистки напівсерцевидні, по краях надрізано-зубчасті. Квітки в кінцевій багатоквітковій волоті; Пелюсток 6, 3,5—5,5 *мм* завд. білих, яйцевидних, тупих. Тичинки дорівнюють пелюсткам або трохи довші за них. Плодолистків 9—12, вільних прямих. Стовпчик потовщений. Плодики волохаті, сидячі, прямі. ♃. Цв. VI—VII.

Gilib., Fl. lithuan., II (1781) 237. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 286. — *Spiraea Filipendula* L., Sp. pl., ed. I (1753) 490. Ledeb., Fl. Ross. II, 16. — *Ulmaria Filipendula* Hill., Hort. Kew. (1768) 214.

По степах, схилах, лісових полянах, узліссях, чагарниках. — Звичайно в УРСР, відсутня у високогір'ї **К.Л.** і в степових районах **Л.З.С.** і **П.С.**

F. **glabra** Gams. Рослина гола.

Gams in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2 (1923) 975.

Звичайно.

F. **pubescens** Gams. Вся рослина або тільки листки опушені.

Gams in Hegi, ц. м.

Зрідка в **Л.Л.-С., Д.Л.-С., Л.З.-Л.С., П.З.С.**

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам. і всі райони, розташовані більш на південь; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Анг.-Саян; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Майже вся Європа, крім Арктики і більшої частини Балкан, Сибір, Мала Азія. В Північній Америці здичавіло.

Рід 426. Манжетка. Приворотень — Alchemilla L.[1]

L., Sp. pl., ed. 1 (1753).

Квітки на ніжках, невеликі, двостатеві, зібрані в клубочки, що розміщені на кінцях гілочок складного щитковидно-волотевого суцвіття. Гіпантій півкулястий, дзвоникуватий або ж оберненоконічний, в зіві з залозистим кільцем (диском), опадає після достигання разом із плодиком, що в ньому міститься. Чашечка з 4 внутрішніх і 4 зовнішніх (листочки підчаші) чашолистків; пелюстки нерозвинені. Тичинок 4, з нерозвиненими (у наших видів) пиляками, маточка 1, стовпчик 1, нитковидний, з головчастою приймочкою. Плід горішковидний, яйцевидний, сплюснутий. Насіння утворюється здебільшого без запліднення (облігатна апогамія). — Багаторічні трави, здебільшого з повзучим кореневищем, що густо вкрите рештками прилистків і черешків; наші види з розеткою прикореневих довгочерешкових листків; стеблові листки набагато дрібніші за прикореневі; всі листки в бруньці складчасті, пальчасто розсічені або (наші види) пальчасто-лопатеві, зубчасті, з приростими до черешка великими прилистками.

До роду *Alchemilla* L. належить кількасот переважно апогамних видів, що поширені в Палеарктиці (Європа, Азія, Північна Африка). В СРСР відомо понад 200 видів. На території УРСР види цього роду мало вивчені. Вони потребують спеціальних зборів. Збирати їх треба в червні—липні (осінні збори під час другого цвітіння непридатні для точного визначення), по змозі у великій кількості екземплярів з кожного місцезнаходження. Гербарний матеріал треба старанно висушувати, щоб зберегти характерний природний колір рослини.

Манжетки — добрі кормові рослини в сіні, але свіжу траву худоба їсть неохоче. Вони містять дубильні речовини. Манжетки використовувались у народній медицині, між іншим, як кровоспинний засіб.

---

1. Зовнішні чашолистки перевищують внутрішні і приблизно вдвоє довші за короткий, волосистий гіпантій. Квітки виразно жовті . . . . . **(9). М. м'яка — A. mollis** (Bus.) Rothmaler.
— Зовнішні чашолистки дрібніші за внутрішні, гіпантій дорівнює чашолисткам або довший за них, частіше голий. Квітки зелені або зеленуватожовтуваті . . . . . 2.

[1] Опрацював М. В. Клоков.

2. Лопаті прикореневих листків зазублені лише вгорі, а при основі з обох боків цілокраї. Квітконіжки, як і чашечка, волосисті . . . . . **(1). М. віялова — A. flabellata** Bus.
— Лопаті прикореневих листків звичайно до самої основи зубчасті (якщо при основі цілокраї, то вся рослина гола). Квітконіжки голі . . . . . 3.
3. Гіпантії всіх або майже всіх квіток волосисті . . . . . 4.
— Гіпантії всіх або майже всіх квіток цілком голі . . . . . 5.
4. Листки сірозелені, плоскі; прикореневі — частіше з напівяйцевидними лопатями; волоски на черешках прикореневих листків і на стеблі горизонтально відхилені . . . . . **(2). М. пастушача — A. pastoralis** Bus.
— Листки зелені, хвилясті; прикореневі — з дуговидно окресленими або півкруглими лопатями; волоски на черешках прикореневих листків і на стеблі помітно нахилені вгору . . . . . **(3). М. близька — A. propinqua** Lindb. fil. ex Juz.
5 (3). Рослини майже голі (лише стебло при самій основі помітно опушене або ще черешки деяких прикореневих листків розсіяноволосисті) . . . . . 6.
— Рослини б.-м. густо волосисті (стебло до суцвіття та черешки прикореневих листків завжди густо відлегловолосисті) . . . . . 7.
6. Лопаті прикореневих листків до самої основи великозубчасті, жилки їх вгорі притисненоволосисті . . . . . **(7). М. альпійська — A. alpestris** F. W. Schmidt.
— Лопаті прикореневих листків з боків нижче середини цілокраї, листки цілком голі . . . . **(8). М. надрізнолиста — A. incisa** Bus.
7 (3). Головні жилки зісподу на прикореневих листках густо притисненоволосисті . . . . . **(4). М. блискуча — A. micans** Bus.
— Головні жилки зісподу на прикореневих листках негусто відлегловолосисті . . . . . 8.
8. Прикореневі листки плоскі, з гострокутними лопатями; середні їх лопаті з 15—21 гострим зубцем . . . . . **(5). М. гострокутна — A. acutangula** Bus.
— Прикореневі листки хвилясті, з б.-м. заокругленими, звичайно напівяйцевидними лопатями; середні їх лопаті з 13—19 тупуватими зубцями . . . . . **(6). М. зарубчаста — A. subcrenata** Bus.

Підрід 1. Pes-leonis Juz.

Рослина утворює пухкі дерновинки; кореневище б.-м. повзуче; прикореневі листки суцільні, неглибоко або досить глибоко надрізані на лопаті, що звичайно не доходять до середини пластинки. Стебла улиснені. Звичайно чашолистки добре розвинені.

Секція 1. **Pubescentes** Buser. Невеликі ксероморфні рослини, в усіх частинах густомохнаті або шовковистоволосисті; прикореневі листки здебільшого в обрисі нирковидні, 7—9-лопатеві, зарубчасті, зрідка гострувато-зубчасті; лопаті при основі звичайно цілокраї. Квітки дрібні,

в б.-м. компактних клубочках. Зовнішні чашолистки коротші й вужчі за внутрішні. Гіпантій довший за чашолистки; вся чашечка разом з гіпантієм густоволосиста. Плодики не висуваються над диском.

В УРСР — 1 вид, що належить до циклу **Flabellatae** Juz. Види цієї секції поширені переважно в горах (у нас зустрічаються в Карпатах, на Кавказі і в Криму). На рівнині спостерігаються лише поодинокі види (2—3).

1498 (1). A. flabellata Bus. — **Манжетка віялова.** Яснозелена, сріблястоопушена рослина, 5—15(20) *см* завв. Прикореневі листки нирковидні, 8—20 *мм* завд., 15—32 *мм* завш., з досить широкою, рідше вузькою виїмкою при основі пластинки, звичайно 7-лопатеві; лопаті короткодовгасті або ширококлиновидні, доходять майже до середини пластинки, на верхівці зрізані або ледве заокруглені, розділені вузькими глибокими вирізками, зверху з 7—11 яйцевидно-ланцетними або яйцевидно-трикутними, тупими або тупуватими, крім верхівкового, нерівнобокими зубцями ±1,5 *мм* завд., нижче з боків — цілокраї, зовнішні лопаті з зовнішнього краю, крім найнижчої частини, зубчасті; черешки 15—40 *мм* завд., густо відлегловолосисті; пластинки зісподу сіруватосріблясті від густого, б.-м. притисненого опушення, зверху зелені, сіруваті від негустого, притисненого опушення, по краях густо опушені, з виразними китичками на кінцях зубців; прилистки прикореневих листків плівчасті, яскраворуді. Стебла з малорозвиненими листками, відлегловолосисті. Суцвіття стиснуте, з нечисленними відлегловолосистими гілками. Квітки в досить компактних клубочках, дрібні, зелені; квітконіжки до 2,5 *мм* завд., звичайно коротші за оцвітину, відлегловолосисті; чашечка 2—2,75 *мм* завд., до 3 *мм* завш., з простягнутими чашолистками; чашолистки яйцевидно-ланцетні, зовнішні — коротші й вужчі за внутрішні. Гіпантій при плодах дзвоникуватий, не довший за чашолистки, густоволосистий. Плодики широкояйцевидні, загострені, до 1,5 *мм* завд., буруваті. ♃. Цв. VI—VIII.

Buser, Not. quelq. Alch. crit. nouv. (1895) 12. Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polsk., 355.

По гірських луках, розколинах скель. — В Карпатах, нерідко.

К.Л. Закарпатська обл.: Свалявський рн, Бориславська полонина (Косець!); на полонині Боршава (Гринь!); Рахівський рн, г. Петрос Мармарошський (Брадіс, Зап'ятова!); хр. Свидовець, г. Близниця (Зап'ятова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Середня Європа (гори).

Секція **2. Vulgares** Buser. Чималі або великі, зрідка дрібні, здебільшого мезоморфні рослини різноманітного вигляду, по-різному опушені або іноді майже голі. Прикореневі листки 7—11-лопатеві; лопаті їх звичайно зубчасті до основи, з численнішими, ніж у видів попередньої секції, зубцями; прилистки прикореневих листків плівчасті, бліді або б.-м. забарвлені в коричневий або червонуватий колір; прилистки стеблових листків надрізні або великозубчасті. Квітки в рідких або компактних клубочках, середнього (для даного роду) розміру або дрібні, зелені або жовтуватозелені, квітконіжки різної довжини; зовнішні чашолистки звичайно коротші і вужчі за внутрішні, голі або рідше б.-м. волосисті. Гіпантій при плодах частіше довший за чашолистки, голий або б.-м. густо волосистий. Плодики не висуваються над диском.

Дуже багато видів, поширених переважно в північних районах Європи та в горах помірної зони Євразії. З УРСР відомо лише 7 видів, з яких 2— суто гірські.

1499 (2). A. pastoralis Bus. — **Манжетка пастушача.** Сірозелена рослина, 10—40 *см* завв. Прикореневі листки нирковидні або округлонирковидні, плоскі, з обох боків густоволосисті, звичайно 9-лопатеві; лопаті напівкруглі або напівяйцевидні, до основи зубчасті; зубців 13—19, невеликих, тупуватих; жилки відлегловолосисті; черешки довгі, густо вкриті горизонтально відлеглими волосками. Стебла звичайно довші за черешки верхніх прикореневих листків, відлегловолосисті. Суцвіття нешироке, квітки в не дуже густих клубочках, досить дрібні, жовтуватозелені; квітконіжки коротенькі, чашечка 2,5—3 *мм* завд., гола. Гіпантій при плодах вузькодзвоникуватий, б.-м. волосистий. ♃. Цв. VI—VII.

Buser, Notes quelq. Alchim. critiq. nouv. (1891) 18. Юзепчук в Фл. СССР, X, 334.

По луках, узліссях. — Зрідка на Поліссі та в північній частині Лісостепу.

П.П. Житомирська обл.: Володарськ-Волинський (Лаговський); Чоповицький рн, Шершні (Шварцман!). — **Л.П.** Сумська обл.: Зноб-Новгородський рн, Очкине (Морозов). — **Л.Л-С.** Сумська обл.: Тростянець (Кожевников!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр.; Зах. Сибір: Обськ.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Атлантична Європа; Європейська частина СРСР (крім півд.).

Примітка. Описаний вид з Швейцарії (гора коло Женеви). Належить до циклу *Pastorales* Juz.

1500 (3). A. propinqua Lindb. Fil. ex Juz. — **Манжетка близька.** Жовтуватозелена рослина. Прикореневі листки нирковидні, помітно хвилясті, з обох боків дуже густо волосисті, 7—9-лопатеві; лопаті короткі, дуговидно окреслені, тупі, короткозубчасті; зубців на середніх лопатях (9)11—15, тупуватих; жилки напіввідлегловолосисті; черешки напіввідлегло-густоволосисті. Стебла міцні, дуговидно-висхідні, 7—32 *см* завв., густо опушені напіввідлеглими або майже відлеглими (але не цілком горизонтальними) волосками; стеблові листки невеликі. Суцвіття не дуже широке; квітки в досить густих, чималих клубочках, жовтуватозелені; квітконіжки короткуваті, голі; чашечка 2,5—3,5 *мм* завд., 3—4 *мм* завш. (з простягнутими чашолистками), чашолистки волосисті; гіпантій густоволосистий, при плодах дзвоникуватий. ♃. Цв. VI—VII.

Lindb. fil. ex Juz. in Not. Syst. Horti, IV, 23—24 (1923) 124 (adnot.). Юзепчук в Фл. СССР, X, 336.

— *A. Basilii* P. Smirn. в Журн. Русск. бот. общ., XIV, I (1929) 97. — *A. Alechinii* Zamelis in A. H. B. Unw. Latv., IV, 1929 (1930) 89.

По луках. — Дуже рідко.

Л.П. Сумська обл.: Глухів (Коровін).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Волз.-Кам.

Загальне поширення. Скандінавія, північна й середня смуги Європейської частини СРСР.

Примітка. Вид наводиться С. В. Юзепчуком (рукопис). Належить до циклу *Propinquae* Juz. Описаний вид з Московської обл. (Митищі).

1501 (4). A. micans Bus. — **Манжетка блискуча.** Звичайно темно-зелена, досить густо опушена рослина. Прикореневі листки нирковидні або рідше округло-нирковидні, 1,5—5 *см* завд., 2—8 *см* завш., трохи хвилясті або майже плоскі, з обох боків досить густо волосисті, 7—11-лопатеві; лопаті доходять до $^1/_3$—$^2/_5$ пластинки, напівяйцевидні або яйцевидно-трикутні, до основи великозубчасті; зубці гострувати або тупуваті, в кількості 11—19; жилки густо притисненоволосисті; черешки довгі, від легловолосисті; прилистки червонуваті або невиразно буруваті. Стебла дуговидно-висхідні або майже простягнуті, 17—40 *см* завд., відлегловолосисті. Суцвіття б.-м. розлоге, квітки в рідких або нерідко досить густих клубочках, зеленуваті; квітконіжки 1—4 *мм* завд., голі; чашечка 2—3,5(4) *мм* завд.; чашолистки яйцевидно-трикутні або яйцевидно-ланцетні, на кінцях з волосками; гіпантій видовжений, бокаловидний, до основи звужений, голий. Плодики косояйцевидні, 1,5—1,7 *мм* завд., 0,8—1,1 *мм* завш., гострокінцеві, буруваті. ♃. Цв. V—VII.

Buser in Bull. Herb. Boiss., I, append. 2 (1893) 28. Юзепчук в Фл. СССР, X, 348.

По луках, узліссях, гаях. — В Прикарпатських районах, на Поліссі та в Лісостепу нерідко.

З.П. Нерідко. — **П.П., Л.П., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С.** Нерідко або звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Ізюм (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр.; Зах. Сибір: Обськ.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, Європейська частина СРСР.

Примітка. Українські екземпляри помітно розходяться з описами цього виду в літературі. Екземпляри з **Л.Л.-С.** і півдня **Л.П.** особливо відхиляються, але остаточно вирішити питання чи ми тут маємо справу з окремим апогамним видом, чи помічені відміни пояснюються безпосереднім впливом умов середовища, можна, на наш погляд, лише спеціально вивчивши поведінку обох форм у паралельній культурі. Відзначимо, проте, що схожі екземпляри ми бачили з Швейцарії. Вид описаний з Швейцарії (гори в окол. Женеви).

***A. micans* Bus.** належить до циклу ***Nemorales* Juz.** разом з ***A. acutangula* Bus.** і ***A. subcrenata* Bus.**

1502 (5). A. acutangula Bus. — **Манжетка гострокутна.** Яснозелена рослина. Прикореневі листки нирковидні або округло-нирковидні, 10—55 *мм* завд. (по середній жилці), 18—110 *мм* завш., плоскі, з обох боків розсіяноволосисті, 7—11-лопатеві, лопаті доходять до $^1/_3$—$^2/_5$ пластинки, б.-м. гострокутні, зрідка на дрібніших листках заокруглено-трикутні, до основи гострозубчасті, зубці на середніх лопатях напівяйцевидно-трикутні, в кількості 15—21(22), б.-м. загострені; жилки негусто відлегловолосисті; черешки до 25 *см* завд., густо відлегловолосисті, прилистки коричнюватобурі. Стебла підведені, 10—60 *см* завв., відлегловолосисті. Суцвіття досить вузьке, квітки в негустих клубочках, жовтуватозеленуваті; квітконіжки 1—3(4) *мм* завд., голі; чашечка 2—3 *мм* завд.; чашолистки яйцевидно-ланцетні, голі. Гіпантій при плодах дзвоникуватий, голий. Плодики косо-широкояйцевидні, до 1,5 *мм* завд. і 1 *мм* завш., гострокінцеві, буруваті. ♃. Цв. V—VII.

Buser in Ber. Schweiz. Bot. Gesellsch., IV (1894) 69. Юзепчук в Фл. СССР, X, 353.

По луках, узліссях. — Не часто на Поліссі і спорадично в Лісостепу.

Л.П. Сумська обл.: Глухів (Коровін). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Почаїв (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Вінниця (Квятківський!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова; Залютине (Брояківська і Резцова!), Куряж (Кот.!); Зміївський рн, Коропові хутори (Лавр.!), Задонецькі хутори (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон. (півн. захід.).

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, Європейська частина СРСР.

Примітка. Описаний вид з Швейцарії.

1503 (6). A. subcrenata Bus. — **Манжетка зарубчаста.** Яснозелена рослина. Зовнішні прикореневі листки нирковидні, внутрішні — округло-нирковидні або майже округлі, б.-м. хвилясті, здебільшого 9-лопатеві; лопаті б.-м. видовжені, частіше напівяйцевидні, до основи великозубчасті; зубців на середніх лопатях 13—22; вони тупуваті; зовнішні листки голі, внутрішні з обох боків негусто волосисті; жилки на пластинці та черешки у всіх відлегловолосисті; прилистки бліді. Стебла підведені або дуговидно-висхідні, 8—65 *см* завв., відлегловолосисті. Суцвіття досить вузьке; квітки в рідкуватих клубочках, зелені; квітконіжки голі, чашечка близько 2,5 *мм* завд.; гіпантій при плодах дзвоникуватий, голий. ♃. Цв. V—VII.

Buser, apud Magnier Scrinia fl. select. (1893) 285. Юзепчук в Фл. СССР, X, 355.

На лісових і гірських (субальпійських) луках. — В Карпатах спорадично в лісових і зрідка в лісостепових районах.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, г. Говерля (Кот.!), г. Піп-Іван Чорногорський (Кот.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Новгород-Сіверський (!); Комарівський рн, Дуболугівка (!). — Сумська обл.: Глухівський рн, по р. Клевені (Левіна!). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Шуліський ри, Лишия (Гриньї). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: окол. Лебедина, Репівка (Стахорський!); Суми (Андросов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: західні і північні райони; Зах. Сибір: Обськ.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, Європейська частина СРСР; Західний Сибір (вказані райони).

Примітка. Описаний вид з Швейцарії. Ми не зовсім певні в тому, що його гірські, карпатські форми тотожні у видовому відношенні лісостеповим.

1504 (7). A. alpestris F. W. Schmidt — **Манжетка альпійська.** Яснозелена, майже гола рослина 20—40 *см* завв. Прикореневі листки нирковидні або округло-нирковидні, хвилясті, 7—9-лопатеві; лопаті видовжені, напівяйцевидні або напівеліптичні, до основи великозубчасті, з косояйцевидними, дуже нерівнобокими зубцями, з країв волосисті або голі, на поверхні з обох боків голі, лише зісподу у верхній частині жилок притисненоволосисті; черешки зовнішніх прикореневих листків голі, внутрішніх — розсіяноволосисті. Стебла дуговидно-висхідні, тонкі, тільки на першому вкороченому міжвузлі з густуватим напівпритиснутим опушенням, на другому — з розсіяними волосками, вище — цілком голі; стеблові листки добре розвинені. Суцвіття досить вузьке, квітки в негустих клубочках, жовтуватозелені; квітконіжки 1—3 *мм* завд., голі; чашечки 2,5—3,5 *мм* завд., голі; гіпантій дзвоникуватий. ♃. Цв. VI—VII.

F. W. Schmidt, Fl. Boemica inchoata, cent. III (1794) 88. Szaf., Kulcz., Pawł., Rosl. polsk., 356. Юзепчук в Фл. СССР, X, 392.

По гірських луках. — В Карпатах, нечасто.

К.Л. Закарпатська обл.: Перечинський рн, с. Лумшур, полонина Рівна (Косецьї, Гриньї); Рахівський рн, полонина Свидовець (Гриньї); хр. Свидовець, г. Близниця (Барбарич!), г. Говерля (Хржановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карельський перешийок, окол. Ленінграда, Карпати, Урал (середній).

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, Середземномор'я (Іспанія, Італія), Уральські гори. Переважно високо в горах (субальпійський та альпійський пояси).

1505 (8). A. incisa Bus. — **Манжетка надрізнолиста.** Яснозелена, майже цілком гола рослина, 5—15 *см* завв. Прикореневі листки округло-нирковидні, 2—4 *см* завш., 7—9-лопатеві; лопаті вузькі, на верхівці й до середини зубчасті, нижче цілокраї. Стебло прямостояче, тонке, при самій основі опушене напівпритисненими волосками. Суцвіття розлоге; квітконіжки вдвоє довші за квітки; чашечка дрібна, зелена. ♃. Цв. VI—VIII.

Buser, in Magnier Scrinia fl. select., XI (1893) 255. Szaf., Kulcz., Pawł., Rosl. polsk., 355.

По відкритих площинках скель. — В Карпатах, зрідка.

К.Л. (півд.). Наводиться для Покутських Карпат. Екземплярів ми не бачили.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Середня Європа (гори).

Секція 3. **Calicinae** Buser. Гірські рослини різноманітного вигляду. Листки частіше твердуваті, звичайно з дуже випнутими (особливо в сухої рослини) жилками; прилистки прикореневих листків сухі, коричнюваті, плівчасті. Суцвіття рідкувате; квітки чималі, жовтуваті або жовті, зовнішні чашолистки звичайно однакової довжини з внутрішніми і часто такої ж ширини або навіть більші за них, чашолистки при плодах нерідко простягнуті; гіпантій коротенький. Плоди часто висуваються на $^1/_3$ — $^2/_3$ над широким диском.

1506 (9). A. mollis (Buser) Rothmaler — **Манжетка м'яка.** Чимала, яснозелена і сріблястосивувата від густого опушення багаторічна рослина. Прикореневі листки нирковидні, 2,5—6,5 *см* завд. (по середній жилці), 4—11 *см* завш., з досить широкою або вужчою виїмкою при основі, 9—11-лопатеві, лопаті короткі й широкі, дуговидно окреслені, до основи гострозубчасті, з численними (13—21) великими, косояйцевидно-ланцетними зубцями, верхівковий зубець дрібніший за бокові і симетричний, бокові — трохи нахилені вперед, закінчуються характерним пензликом волосків; всі прикореневі листки зісподу сріблястосірі від густого опушення з довгих відлеглих волосків, зверху сіруватозелені, опушені по всій поверхні коротшими та більш прилеглими волосками, головні жилки зісподу виразно випнуті, густо опушені відлеглими волосками; черешки в кілька разів довші за пластинку, 15—30 (і більше) *см* завд., відлегло мохнато-волосисті. Стебла 30—60 (і більше) *см* завв., до самого суцвіття відлегло мохнато-волосисті; стеблові листки добре розвинені. Суцвіття б.-м. стиснуте, з негусто або розсіяно-довговолосистими гілками; квітки зібрані на кінцях гілочок 3—4 порядку в досить компактні клубочки; квітконіжки 1,5—3 *мм* завд., голі; чашечка 2—2,5 *мм* завд., 3,5—4,5 *мм* завш. (з розгорнутими чашолистками), зеленуватоясножовта, чашолистки яйцевидно-ланцетні до еліптичних, загострені; зовнішні — 1,75—2 *мм* завд., 1 *мм* завш., вдвоє довші за гіпантій, внутрішні — помітно коротші й вужчі; гіпантій конічний, 0,75—1 *мм* завд., відлегловолосистий. Плодики яйцевидні, до 1,5 *мм* завд., 0,8 *мм* завш., яснобурі. ♃. Цв. VI.

Rothmaler in Fedde, Repert. XXXIII (1934) 347.
— *A. acutiloba* var. *mollis* Buser in Bull. Herb. Boiss. (1896) 758. — *A. pilosissima* Simonkai in Oest. Bot. Zeitschr., XXXIX (1889) 137, p.p. non *A. vulgaris* var. b. *pilosissima* Schur, Enum. pl. Transs. (1886) 204.

Видані зразки: Dörfler, Herb. norm., № 4655 (sub *A. acutiloba* subsp. *A. mollis* Buser).

По трав'янистих схилах. — Помічено тільки в окол. Львова.

Р.-О.Л. Львів, Замкова гора (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Балканський п-в (півн.).

Примітка. М. І. Котов, який зібрав цю рослину у Львові, вважає, що вона там культивувалась. *A. mollis* (Buser) Rothmaler справді культивується де-не-де в Середній Європі як декоративна рослина. Львівське місцезнаходження виду є в кожному разі вторинним.

Рід 427. Миршавиця — Aphanes L.[1]

L., Sp. pl. (1753) 123.

Квітки в пазушних клубочках, прикритих прилистками; гіпантії чашовидні; чашечка з 4 внутрішніх і 4 зовнішніх (листочки підчаші) чашолистків, пелюстки нерозвинені; тичинка 1, рідше 2—3; маточка 1, з бічним стовпчиком. Насінина дрібна, яйцевидна. — Однорічники або дворічні трави з виключно стебловими віялоподібними або широкоромбічними, пальчасто 3—5-роздільними листками і зрослими прилистками.

Монотипний рід.

1507 (1). A. arvensis L. — **Миршавиця польова.** Стебло просте або при основі розгалужене, прямостояче, підведене або простягнуте, 3—20 *см* завд., разом із листям коротковолосисте; прилистки широкі, пальчасто-надрізні, листки короткочерешкові, а верхні — сидячі, глибоко надрізані, з 3(5) лопатями, що в свою чергу глибоко зазублені, з 2—5 довгими тупими зубцями кожна. Квіткові клубочки в пазухах середніх і верхніх листків, рідше також і нижніх; гіпантії майже кулясті, білуваті від густих відлеглих волосків; чашолистки зелені, зовнішні — дуже дрібні. ☉ і ☉. Цв. V—X.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 123. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 410.
— *Alchemilla arvensis* Scop., Fl. carn., ed I (1772) 115| Szaf., Kulcz., Pawl., Rosl. polsk., 355.

Як бур'ян на полях та сухих схилах, особливо на піскуватому грунті в західних районах УРСР.

Наводиться для західних рівнинних районів УРСР, але екземплярів звідти ми не бачили.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Західна Європа, Крим, Кавказ, Іран. Занесено в Північну Америку.

Рід 428. Парило — Agrimonia L.[2]

L., Sp. pl., ed. I (1753) 418.

Квітки на коротеньких квітконіжках, з 2—3-роздільними прицвітками, зібрані колосовидною китицею на верхівці стебла. Гіпантії дзвоникуваті, твердіючі, на поверхні з 10 борозенками, вгорі під чашечкою з багаторядним колом спочатку м'яких, потім твердих, на верхівці гачковидно зігнутих шипиків. Чашолистків 5, після цвітіння вони збли-

[1] Опрацював М. В. Клоков.
[2] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

жені, залишаються при плодах. Пелюсток 5, невеликих, до 6 *мм* завд., звичайно жовтих. Тичинок від 5 до багатьох; маточок 2, вміщених в гіпантій, стовпчиків 2, приймочки нирковидні. — Багаторічні трав'янисті рослини з шерстисто опушеними та б.-м. залозистими, прямостоячими, простими або трохи розгалуженими стеблами й черговими перервано непарно-пірчастими листками.

Із 10 видів, поширених в помірній зоні Північної півкулі, Південній Америці, а також в горах під тропіками, в УРСР — 4 види.

---

1. Стебла густо вкриті волосками 2 видів — довгими, горизонтально відхиленими, та короткими, б.-м. кучерявими; листки зісподу сіруваті або білуваті . . . . . 2.
— Стебла вкриті лише довгими, рідкими волосками; листки з обох боків б.-м. зелені . . . . . 3.
2. Листки зісподу білуваті, борозенки на гіпантії доходять майже до його основи; шипики зовнішнього ряду прямостоячі . . . . . **(1). П. звичайне — A. eupatoria** L.
— Листки сіруваті, борозенки заходять трохи нижче середини гіпантію, шипики зовнішнього ряду відігнуті донизу . . . . . **(2). П. велике — A. grandis** Andrz.
3. Листки зісподу рівномірно волосисті; шипики зовнішнього ряду назад відігнуті, борозенки доходять лише до середини гіпантію . . . . . **(3). П. пахуче — A. odorata** Mill.
— Листки зісподу волосисті лише по жилках; всі шипики складені конусом, борозенки доходять майже до основи гіпантію . . . . . **(4). П. волосисте — A. pilosa** Ledeb.

1508 (1). A. eupatoria L. — **Парило звичайне.** Рослина з б.-м. міцним повзучим, простим або розгалуженим кореневищем. Стебла 30—85(100) *см* завв., прямостоячі, прості, рідше вгорі трохи розгалужені, як і черешки листків, густо вкриті довгими, жорсткими горизонтально відхиленими та короткими, тонкими, б.-м. кучерявими, білуватими або трохи рудуватими волосками. Листки 4,5—22 *см* завд., 3,5—10 *см* завш., зверху темнозелені, розсіяно-прилегловолосисті, знизу білуваті від дуже густого, шовковисто-бархатистого опушення і розсіянозалозисті; нижні та середні стеблові листки здебільшого розеткоподібно зближені при основі стебла, на черешках 2—3,5 *см* завд., верхні — сидячі, звичайно віддалені один від одного і різко зменшуються в напрямі до верхівки; листочків (3)5—9(13), сидячих, еліптичних, довгастояйцевидних або ромбовидних, 1,5—8 *см* завд., 0,7—3,5 *см* завш., до основи зубчастих, з 9—21 великим загостреним зубцем і з такою ж кількістю бокових жилок; в кожному проміжку між листочками є по 2—3 пари проміжних часточок, вони яйцевидні, 4—9 *мм* завд., 3—7 *мм* завш., цілокраї або з 2—3 зубцями на верхівці. Прилистки 1—2 *см* завд., косояйцевидні, на верхівці загострені, при основі напівсерцевидні, по краю з кількома гострими зубцями. Суцвіття — колосовидна китиця, 9—25 *см*, при пло-

дах до 35 *см* завд., з віддаленими в нижній частині і скупченими у верхній частині квітками. Прицвітки 4—7(10) *мм* завд., 3-роздільні, з гострими частками. Квітки на коротеньких, 1,5—2(3) *мм* завд., густо опушених, при плодах донизу відігнутих квітконіжках; гіпантії густоволосисті, 2,5—3 *мм*, при плодах 4—5 *мм* завд., оберненоконусовидні або дзвоникуваті, з 10 глибокими борозенками, що доходять майже до основи гіпантію. Чашолистки до 2 *мм* завд., яйцевидно-ланцетні, загострені, після цвітіння зближені. Пелюстки довгастояйцевидні, 4—6 *мм* завд., жовті; тичинок 10—20, вони коротші за пелюстки, прямостоячі, зовнішні іноді відхилені. Шипики багаторядні, при плодах 3,5—4 *мм* завд., зовнішні трохи коротші за внутрішні, всі прямостоячі або зовнішні незначно відхилені. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 448. Led., Fl. Ross., II, 1 (1844) 31. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 388. Юзепчук в Фл. СССР, X, 413. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 144.

— *A. officinalis* Lam., Encycl., I (1783) 62. — *A. adscendens* Andrz., Enum pl. Podol., I (1860) 36 (?).

Рисунки: Сырейщиков, Фл. Моск. губ., II (1907) 239. Фл. СССР, X, 417, таб. XXV, рис. 3.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2419! Fl. polon. exsicc., № 821! Герб. русск. фл., № 918!

По розріджених лісах, узліссях, галявинах, у чагарниках, по степах, сухих луках, канавах, при дорогах. — Звичайно по всій УРСР, немає вказівок лише для **П.С.**

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз. (захід. ч.), Причорн., Крим, Ниж.-Дон. (півн. ч.); Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Атлантична Європа, Середземномор'я, Європейська частина СРСР, Кавказ.

Господарське значення. Використовується в народній медицині і для виготовлення жовтої фарби. Листки, стебла і квіти містять дубильні речовини і використовуються для дублення шкіри. З насіння добувають олію.

Примітка. *A. eupatoria* L. описана Ліннеєм з північних районів Західної Європи. Переглянуті нами західноєвропейські екземпляри цього виду, до яких в першу чергу стосується опис Ліннея, відрізняються від наших більшим розміром усіх частин рослини і рідкішим опушенням, що вказує на більшу гігрофільність західноєвропейської рослини. Отже, ми вважаємо, що наші українські рослини, як і рослини всього півдня Європейської частини СРСР, можуть належати до особливої південної раси, відмінної від *A. eupatoria* L. s. str., саме до *A. adscendens* Andrz. Остаточно переконатись у цьому нам заважає недостатня кількість порівняльного матеріалу з Західної Європи.

1509 (2). A. grandis Andrz. — **Парило велике.** Рослина з міцним, часто розгалуженим кореневищем. Стебла міцні, прямостоячі, 35—130 *см* завв., здебільшого вгорі розгалужені, яснозелені або при основі трохи буруваті, як і черешки листків, густо вкриті білуватими, жорсткими,

Рис. 32. Парило велике — *Agrimonia grandis* Andrz.
1 — загальний вигляд; *2* — частина суцвіття з плодами.

горизонтально відхиленими або незначно назад відігнутими довгими волосками з домішкою м'яких коротких волосків. Листки 5—20(30) *см* завд., 3,5—12 *см* завш., зверху зелені, прилегло-розсіяноволосисті, знизу сіруватозелені, густі і м'яко-бархатистоволосисті та розсіянозалозисті, нижні — короткочерешкові, середні та верхні — сидячі; листочків (5)7—13, еліптичних або довгастояйцевидних, 2—8,5 *см* завд., 2—3,6 *см* завш. (кінцевий непарний листочок звичайно найбільший і на короткому черешочку, бокові — сидячі), по краю, майже до самої основи, глибокозубчасті, з 9—23 великими, тупими (у нижніх листочків) або загостреними (у верхніх листочків) зубцями; проміжні дольки, що є між листочками, 6—18 *мм* завд., 5—10 *мм* завш., з 3—5 зубцями або майже цілокраї. Прилистки великі, до 3 *см* завд., напівсерцевидні й стеблообгортні, по краю великозубчасті, опушені, як і листки. Суцвіття довге, 12—25 *см* завд. (при плодах до 55 *см* завд.), в нижній частині з б.-м. віддаленими, у верхній — зі скупченими квітками чи плодами. Прицвітки 3—11(15) *мм* завд., 3-роздільні, з гострими, короткими боковими та довшою середньою частками. Квітки на коротеньких, 1,5—2 *мм*, при плодах до 4 *мм* завд., прилегловолосистих квітконіжках; чашолистки яйцевидні, короткозагострені, 2,75—3 *мм* завд.; пелюстки еліптичні, 3—6 *мм* завд., оранжовожовті. Плоди пониклі, 5—8 *мм* завд.; гіпантії дзвоникуваті, 3,5—5 *мм* завд., 3—5 *мм* завш., з потовщеним верхнім краєм і 10 глибокими борозенками, що заходять трохи нижче середини гіпантію, густо вкриті відлеглими волосками; шипики багаторядні, зовнішні — коротші, 1—1,2 *мм* завд., відігнуті донизу, наступні за ними — значно довші, відхилені або відлеглі, внутрішні — прямостоячі, 3—4 *мм* завд. ♃. VI—VII.

Andrz. ex C.A.M. in Bull. Acad. Sc. Petersb., X (1842) 343.

— *A. eupatoria β. grandis* Aschers. et Graeb., Syn., VI (1902) 420. — *A. eupatoria* auct. fl. ucr. promin. parte. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 144.

По світлих лісах, узліссях, у чагарниках, по схилах балок і берегах річок.

Л.П. Чернігівська обл.: Батуринський рн, Головеньки (!). — **П.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Черн.!). — Вінницька обл.: Брацлавський рн, Самчинці (Кучерява!). — Хмельницька обл.: Летичівський рн, Вербка (!). — Кіровоградська обл.: Єлисаветградківський рн, Красносілля (Кукуш!). — Черкаська обл.: окол. Корсунь-Шевченківського (Бараненко!). — **Л.Л.-С.** Харків (Черн.!). — Сумська обл.: Лебедин (Лавр.!). — Полтавська обл.: Кременчуцький рн, х. Гуньки (Білик!); Диканський рн, Диканька, парк (!). — Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Картушине (Гребеньова!); Успенка (Гребеньова!); Свердловський рн, степ кінного з-ду ім. Ворошилова (Постригань!). — Сталінська обл.: Харцизький рн, Зуївка (Страшко!); Сніжнянський рн, х. Саурів (Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Солонянський рн, Антонівка по р. Мокрій Сурі (Давидич!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Печеніги (Сова!); Старосалтівський рн, Писарівка (Заблоцький!); окол. Красограда (Марков!). — Полтавська обл.: Миргородський рн, Великі Сорочинці (!). — Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Білик); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Графф); Волноваський рн, Свободне (!); Приморський рн, Заможне, Старий Крим (!). — Запорізька обл.: окол. м. Осипенко; Осипенківський рн, с. Осипенко (!). — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Нікопольський рн, х. Крутенький (Рижутін!). — Миколаївська обл.: Варварівський рн, Солониха (Опперман!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон. (півд.-зах. ч.), Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Середня Європа, Європейська частина СРСР (середня та півд. смуги).

Примітка. Цей вид, описаний Андржієвським з Поділля, пізніше визначався у всіх «Флорах» і гербаріях, як *A. eupatoria* L. Проте лише опушенням стебел і черешків листків він подібний до останнього. Більший же розмір всієї рослини взагалі, особливо листків, зеленіший їх колір і слабкіше опушення, коротші борозенки на гіпантії та відігнуті донизу шипики зовнішнього ряду гіпантію добре відрізняють *A. grandis* Andrz. від *A. eupatoria* L., в чому ми мали можливість переконатись, досліджуючи автентичні зразки *A. grandis* Andrz.

Можна було б говорити про те, що *A. grandis* Andrz. є гібридом від *A. eupatoria* L. і *A. odorata* Mill., оскільки він б.-м. поєднує ознаки цих обох видів, однак поширення *A. grandis* Andrz. поза межами ареалу *A. odorata* Mill. позбавляє нас права стверджувати це.

A. grandis Andrz. наближається до *A. asiatica* Juz., і останній є, на нашу думку, особливою середньоазіатською відміною цього типу, яка заміщає *A. grandis* Andrz. на Сході.

1510 (3). A. odorata Mill. — **Парило пахуче.** Рослина з міцним горизонтальним, часто розгалуженим кореневищем. Стебла 0,5—2 *м* завв., міцні, прямостоячі, прості або частіше вгорі розгалужені, вкриті, як і черешки листків, б.-м. густими відхиленими або назад відігнутими жорсткими волосками, що сидять на невеличких горбочках (особливо помітних в нижній частині стебла), та густими короткостеблистими залозками. Листки великі, 12—25 *см* завд., 5—15 *см* завш., вкриті рідкими, прилеглими волосками, а зісподу ще злегка сіруватоповстисті й залозисті; нижні та середні листки на черешках 4—6 *см* завд., верхні — короткочерешкові або сидячі; листочків 7—15, сидячих, довгастояйцевидних, 1—2 пари нижніх листочків на стрижні, дрібні, 1—2,5 *см* завд., 0,7—1,5 *см* завш., останні значно більші, 3—9 *см* завд., 1,5—4 *см* завш., донизу трохи звужені, зверху загострені, майже до самого низу зубчасті, з 6—11(14) великими й глибокими округло-яйцевидними, тупими або ланцетними, загостреними зубцями і 5—8 парами бокових жилок; проміжні часточки, що є між листочками, зубчасті, більші з них 14—16 *мм* завд., менші 4—5 *мм* завд. Прилистки великі, напівсерцевидні, глибоко- і гострозубчасті, стебло- або напівстеблообгортні. Суцвіття довге, при плодах досягає 45 *см* завд., прутовидне, частіше досить густе, особливо у верхній частині, де воно тонше, ніж при основі. Прицвітки 3-роздільні, з гострими, лінійними частками, середня з яких вдвічі довша за бокові і досягає 3—10 *мм* завд. Квітконіжки короткі, 1—3,5 *мм* завд. Квітки більші, ніж у всіх інших видів роду. Чашолистки яйцевидні, короткозагострені, 2,5—3 *мм* завд.; пелюстки 5—6 *мм* завд., обернено-яйцевидні, оранжовожовті. Гіпантії при квітках 2—3 *мм*, при плодах 5—6 *мм* завд., широкодзвоникуваті, з потовщеним верхнім краєм, негусто м'яковолосисті, з 10 неглибокими борозенками, що досягають середини гіпантію; шипики багаторядні, зовнішні коротші, відігнуті

донизу, внутрішні — прямостоячі, майже дорівнюють довжині гіпантію і довші за чашолистки. Нестиглі плоди відхилені, стиглі незначно відігнуті донизу, 7—9 *мм* завд., 7,5—10 *мм* завш. Вся рослина приємно пахне. ♃. Цв. VII.

Mill., Gard. Dict., ed. VIII (1768) 3. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 338. Юзепчук в Фл. СССР, X, 411. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 144.
— *A. robusta* Andrz., Enum. pl. Podol., I (1860) 36.

Рисунки: Фл. СССР, X, 417, табл. XXV, рис. 1.

По лісах, чагарниках, гаях, сухих луках, берегах річок. — Зустрічається майже по всій УРСР, частіше на заході, рідше на сході.

Зак.Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П. Розсіяно.—**П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Голосієве (Шмальг.!); Фастів (Шмальг.!).—Житомирська обл.: окол. Олевська (Балковський); Чоповичі, берег р. Ірші (Шварцман!).—Хмельницька обл.: окол. Ізяслава (Балковський).—**Л.П.** Чернігівська обл.: Сосницький рн, окол. Вільшаного (Попович!); Чернігів; Чернігівський рн, Чорторийка (Шмальг.!). — Київ, лівий берег р. Дніпра (Пач.!). — Сумська обл.: Глухівський рн, Глухів (Левіна!), Тупиголове (Шмальг.!). — **В.Л.-С.** Розсіяно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бережанський рн, Тростянець (Гринь!); Чортківський рн, Улашківці (Гринь!). — Кам'янець-Подільський (Пач.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Ситковецький рн, Лиса гора (Кот.!); окол. Вінниці (Шмальг.!, Левіна!, Балковський!!). — Хмельницька обл.: Волковинецький рн, Макарове, Клопотівці (Кот.!); Хмельницький (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Переяслав-Хмельницький (Пач.!), В'юнище (Шмальг.!, Рогов.!). — Полтавська обл.: Полтава; Зіньків; Миргородський рн, Білики (Шмальг.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Авдіївський рн, ст. Ясинувата. — Ворошиловградська обл.: Слов'яносербськ (Гроссг.). — **П.З.-Л.С.** Немає вказівок. — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобеляцький рн, Білики. — Харківська обл.: Красноград (Шмальг.!, Рогов.!); Дворічанський рн, Касянівка. — Ворошиловградська обл.: Кремінна (Васильєв-Яковлєв). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Варварівський рн, Солониха (Опперман!). — **Л.З.С., П.С.** Немає вказівок.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн. (півн. ч.).

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Атлантична Європа, Середземномор'я, Європейська частина СРСР (півд. захід).

1511 (4). A. pilosa Ledeb. — **Парило волосисте.** Рослина з б.-м. слабким горизонтальним кореневищем і численними додатковими коренями на ньому. Стебла 25—150 *см* завв., борозенчасті, прямостоячі, прості або лише вгорі трохи розгалужені, як і черешки листків, негусто вкриті довгими, без домішки коротких, відхиленими волосками, що сидять на буруватих горбочках. Листки (6)8—16 *см* завд., 5—10 *см* завш., зверху темнозелені, голі або розсіяно-коротковолосисті, знизу яснозелені, по жилках волосисті і на всій поверхні б.-м. залозисті; нижні та середні листки на черешках 3—10 *см* завд., верхні — коротко-черешкові, верхівкові — сидячі; листочків 5—7(9); вони сидячі, 2—8 *см* завд., 1—3 *см* завш., довгасторомбічні, ромбічно-оберненояйцевидні або майже ланцетні, до основи клиновидно звужені й цілокраї, від середини доверху з (3)4—5(7) великими загостреними або тупуватими зубцями й такою ж кількістю жилок з кожного боку та 1 звичайно трохи більшим за бокові, загостреним або тупуватим кінцевим зубцем; проміжні часточки, що є між листочками, довгастояйцевидні, частіше цілокраї, 6—20 *мм* завд., 2,5—6 *мм* завш. Прилистки близько 2 *см* завд., майже цілокраї, напівсерцевидні і стеблообгортні. Квітки в тонких, негустих суцвіттях. Квітконіжки 2—4 *мм* завд., при основі з 3-роздільними прицвітками, 3—5 *мм* завд. Чашолистки яйцевидно-ланцетні, короткозагострені, близько 2 *мм* завд. Пелюстки довгасті, близько 3,5 *мм* завд., блідожовті. Гіпантії оберненоконічної форми, з глибокими борозенками, що доходять майже до їх основи, розсіяноволосисті, не залозисті або з поодинокими залозистими волосками; шипики при плодах всі спрямовані догори і зближені над плодом у вигляді конуса. Плоди порівнюючи невеликі, спочатку прямостоячі, згодом відхиляються донизу. ♃. Цв. VI—VII.

Ledeb. in Ind. sem. hort. Dorpat. (1823) 1; Fl. Ross., II (1844) 32. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 338. Юзепчук в Фл. СССР, X, 416. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 145.
— *A. Godetiana* Andrz. Enum. pl. Podol., I (1860) 36. — *A. conopsea* Czern. in Sched. — *A. convergens* Czern. in Sched.

Рисунки: Reichenb., Icon. Pl. Crit., III (1825) tab. 252. Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., II (1907) 239. Фл. СССР, X, 417, табл. XXV, рис. 4.

По лісах, узліссях, галявинах, у чагарниках, по луках, берегах річок, схилах балок. — Переважно в карпатських і прикарпатських лісах, на Поліссі і в Лісостепу.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня (М. Г. Попов!); гори Мармарошські (Polivka, Kl. k upl. květ. republ. českosl., 236). — **П.П.** окол. Києва (Васильєв-Яковлєв!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Куликівський рн, Дроздівка., ур. «Шпиль» (Левіна!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Золотниківський рн, Вишнівчик та Золотники (Knapp, Pfl. Galiz. u. Bukow., 386); Іванківці (Гринь!); Бережани (Knapp, ц. м.); Чортківський рн, Улашківці, ліс Галілея (Гринь!); Заложцівський рн, ліс біля Турчин (Гринь!); Великоглибочецький рн, ліс в окол. Янківець та Заруддя (Гринь!). — Хмельницька обл.: Чемеровецький рн, Ямпільчик (!); Теофіпольський рн, Вовківці (Кот.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Гайсинський рн, ст. Губник (Кот.!); окол Вороновиці та Калинівки (Балковський!). — Кіровоградська обл.: Олександрія та Онуфріївка (Лавр.!). — Полтавська обл.: Кременчуцький рн, окол. Крюкова (Лавр.!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Дергачівський рн, Польова (Лавр.!); Зміївський рн, окол. Біостанції (Лавр.!); Харківський рн, Покотилівка; Сокольники (Кот.!). — Сумська обл.: окол. Охтирки (Ширяєв!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: по р. Осколу, в окол. Куп'янська. — Полтавська обл.: по р. Ворсклі, в окол. Кобеляк.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Волз.-Кам., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Волз.-Дон. (півн. ч.), Заволз., Верх.-Волз.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур.; Далек.-Схід: Зеє-Бур., Удськ., Уссур. (півн. ч.).

Загальне поширення. Скандінавія (півд.-схід. ч.), Середня Європа, Монголія, Японія, Китай, Європейська частина СРСР, Кавказ, Західний і Східний Сибір, Далекий Схід.

Рід 429. Родовик — Sanguisorba L.[1]

L., Sp. pl. (1753) 116.

Квітки червонуваті, в щільному головчастому суцвітті, що міститься на довгій ніжці, двостатеві, з 1 прицвітним листочком та 2 прицвітними лусочками. Гіпантії дзвоникуваті, з 4 пелюстковидними, опадаючими при достиганні плодів чашолистками; пелюсток немає; тичинок 4; маточка 1, з головчастою шипуватою приймочкою. Сім'янка вміщена в твердіючий при дозріванні 4-гранний гіпантій. — Багаторічні, трав'янисті рослини, з прямостоячими голими стеблами та непарно-пірчастими листками.

З 30 видів, поширених в північній помірній зоні, 9 зустрічаються у північно-східних районах СРСР; у флорі УРСР — 1 вид.

1512 (1). S. officinalis L. — **Родовик лікарський.** Рослина з коротку-ватим, б.-м. розгалуженим кореневищем і міцними темнокоричневими, досить товстими (понад 1 *см* в діам.) і довгими коренями. Стебла 20—100(150) *см* завв., ребристі, вгорі розгалужені, всередині порожні, як і листки, зовсім голі, блискучі. Прикореневі листки зібрані розеткою, на довгих, 4,5—47(50) *см* завд., черешках, 6—42 *см* завд., 3,5 -15 *см* завш., з 7—17(25) листочків, що сидять на черешочках, 0,2—5,5 *см* завд. (найдовший черешочок звичайно у кінцевого непарного листочка), при основі яких здебільшого є зубчасті прилисточки 5—8(15) *мм* завд.; листочки 1,5—8,5 *см* завд., 1—4 *см* завш., довгастояйцевидні або еліптичні, при основі серцевидні, на верхівці округлі, по краю до самої основи пилчасто-зубчасті, з 21—25 великими загостреними зубцями, цупкі, зверху темнозелені, блискучі, зісподу сизуваті, матові; нижні та середні стеблові листки на коротших, до 15 *см* завд., черешках, верхні — сидячі; в напрямі від основи до верху стеблові листки зменшуються, відповідно зменшується кількість листочків на них (до 3—5) та розмір їх (до 3 *см* завд. і 0,4 *см* завш.); прилистки стеблових листків косі, зубчасті, 1,5—2 *см* завд. Квітки в яйцевидних, овальних або овально-циліндричних головках, 1,5—4 *см* завд., 8—15 *см* завш., на довгих прямих квітконосах, темночервоні або майже чорнопурпурові, двостатеві, з довгастояйцевидними, перетинчастими буруватими прицвітками, які вкриті прилеглими волосками, війчасті й довші та ширші за гіпантій. Чашолистки темночервоні, еліптичні або яйцевидні, 3—4(5,5) *мм* завд., 2—3 *мм* завш., в $1^1/_2$—2 рази довші за гіпантій. Тичинок 4, з темночервоними пиляками, не перевищують чашолистків. Маточка 1, з темночервоною, головчастою, шипуватою приймочкою. Сім'янка 1, вміщена в затверділий 4-гранний гіпантій з тупими або незначно крилатими ребрами. ♃. Цв. VI—VIII(IX).

L., Sp. pl. (1753) 116. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 337. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 422.

— *Sanguisorba cernua* Bess. in Flora XVII (1834) I, Beibl. II. — *S. major* Gilib., Fl. Lithuan., I (1781) 18. — *S. praecox* Bess. ex Reichenb., Fl. Germ. excurs. (1832) 611. — *S. bracteosa* Bess. ex Eichb. Skizze. (1830) 163. — *Poterium officinale* A. Gray in Proc. Am. Acad. 7 (1868) 340.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., II (1907) 240. Фл. СССР, X, 425, табл.. XXVI, рис. 2.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., №725a, b.! Fl. polon. exsicc., № 236!

По заливних луках, лучних степах, узліссях, берегах річок, краях боліт як на рівнині, так і в гірських районах. — Звичайно в західній і північній частинах УРСР, на південь рідшає і зустрічається переважно по долинах річок.

Зак.Л., К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С. (півн.-зах. ч.). Звичайно. — **П.Л.-С.** На захід від Вінниці. Звичайно. — Київська обл.: Біла Церква, Томилівський ліс (Оксіюк!, Гродзінський!). — Кіровоград (Ліндем.!) — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Досить часто. — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізька мр. ст. Довгинцеве; П'ятихатський рн, Богданівка — долина р. Інгульця (Кот.!); Дніпропетровський рн, Селецьке в долині р. Мокрої Сури (Давидич!). — **Л.З.-Л.С.** Зрідка по долинах річок: Самари, Орелі, Дінця, Осколу, Айдару, Деркулу, Міусу. — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Новобузький рн, Ольгопіль (Пач.!), — Кіровоградська обл.: Устинівський рн, Зайцівка по Інгулу (Кот.!). — **Л.З.С.** Запоріжжя (Сидоров).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони, за винятком Лад.-Ільм. і Криму та південної частини Причорн., Ниж.-Дон. і Ниж.-Волз. районів; Кавказ: зрідка в Передкавк., Схід. Закавк. (півд. ч.), Півд. Закавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Далек. Схід: Камч., Охот., Зее-Бур.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Західна Європа, Монголія, Японія, Китай, Північна Америка, Європейська частина СРСР. Кавказ, Західний і Східний Сибір, Далекий Схід, Середня Азія.

Господарське значення. Кореневище родовика лікарського містить дубильні речовини. Настій або вивари його застосовувались раніше в медицині як в'яжучий засіб (при кровотечах, поносах), а також у ветеринарії (при хворобах кишечника і як глистогінне).

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

Рід 430. Чорноголовник — Poterium L.[1]

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 430.

Квітки дрібні, зеленуваті (на сонці трохи червоніють), у щільному головчастому суцвітті на довгій ніжці, одностатеві, верхні — жіночі, нижні — чоловічі, середні — двостатеві, всі з 2 прицвітними лусочками. Гіпантії яйцевидні; чашолистків 4; пелюсток немає; тичинок 10—30; маточок 2, приймочки китицевидні, з довшими, яскравочервоними війочками. Плід у вигляді 2 сім'янок, вміщених в розрослий затверділий, 4-гранний і б.-м. крилатий гіпантій. — Багаторічні трав'янисті рослини з міцним кореневищем, прямостоячими, опушеними або голими стеблами та пірчастими листками.

[1] Опрацювала Д. М. Доброчаєва.

З 30 видів, поширених переважно в Середземномор'ї, Південній Європі, Західній і Центральній Азії, 3 поширені у південних районах СРСР, а 2 — в УРСР.

---

1. Стебло при основі відхиленоволосисте. Плід дрібно сітчасто-ямчастий або майже гладенький, по ребрах вузькокрилатий . . . . . **(1). Ч. родовиковий — P. sanguisorba** L.
— Стебло зовсім голе. Плід велико-глибокоямчастий, по ребрах крилатий, з ширшими, хвилястими краями . . . . . **(2). Ч. багатошлюбний — P. polygamum** W. K.

1513 (1). P. sanguisorba L. — **Чорноголовник родовиковий.** Кореневище міцне, дерев'яніюче, вгорі здебільшого розгалужене. Стебло (20)30—50(60) *см* завв., підведене або прямостояче, в нижній частині нерідко відхиленоволосисте, циліндричне, вгорі голе, розгалужене. Прикореневі та нижні стеблові листки з відхиленоволосистими черешками та стриженьками, пірчасто-роздільні, 3—10 *см* завд., 1,2—2,5 *см* завш., з 5—17(25) короткочерешкових (черешочки бокових листочків ледве досягають 1—1,5 *мм*, кінцевого — 2—5 *мм* завд.) листочків яйцевидної або майже округлої форми, 5—15 *мм* завд., 3—15 *мм* завш., які при основі трохи серцевидні, по краю з 5—7(9) досить великими коротко-загостреними зубцями з кожного боку і 1 звичайно меншим і коротшим за сусідні бокові кінцевим зубчиком, голі, яснозелені; середні та верхні стеблові листки сидячі, з меншою кількістю листочків (здебільшого їх 5—9), довгастояйцевидні або майже лінійні. Квіткові головки численні, на кожній стеблині, кулясті або еліптичні, до 2 *см* завд.; нижні квітки в суцвітті — чоловічі; середні — двостатеві; верхні — здебільшого жіночі. Квітконіжки дуже короткі, з 1 ланцетним покривним листочком і 2 яйцевидними прицвітками. Чашечка з 4 яснозелених, згодом буруватих, по краю перетинчастих, еліптичних, при верхівці трохи загострених чашолистків, 2—3,5 *мм* завд., близько 2,2 *мм* завш., при плодах опадаюча. Тичинки з довгими тонкими нитками і жовтими або оранжовими пиляками, значно перевищують чашолистки; у чоловічих квіток їх 20—30, у двостатевих значно менше (часто лише 1—4); маточок 2—3 з китицевидними, темнокоричневими приймочками. Плід 4-гранний, яйцевидний, до 3,5 *мм* завд., по ребрах вузькокрилатий; крила до 0,25 *мм* завш., тупуваті; між ребрами дрібно сітчасто-ямчастий або майже гладенький. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl. (1753) 594. Юзепчук в Фл. СССР, X, 429. Вісюліна у Визн. росл. УРСР, 145.

— *P. dictyocarpum* Spach in Ann. Sc. nat. 3. ser. V (1846) 34. — *Sanguisorba minor* Scop., Fl. Carn., ed. 2 (1772) 110. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 337 (p.p.). — *S. dictyocarpa* Franch., Fl. Cher-et-Loire, 180.

Рисунки: Фл. СССР, X, 425, табл. XXVI, рис. 5.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 3611!

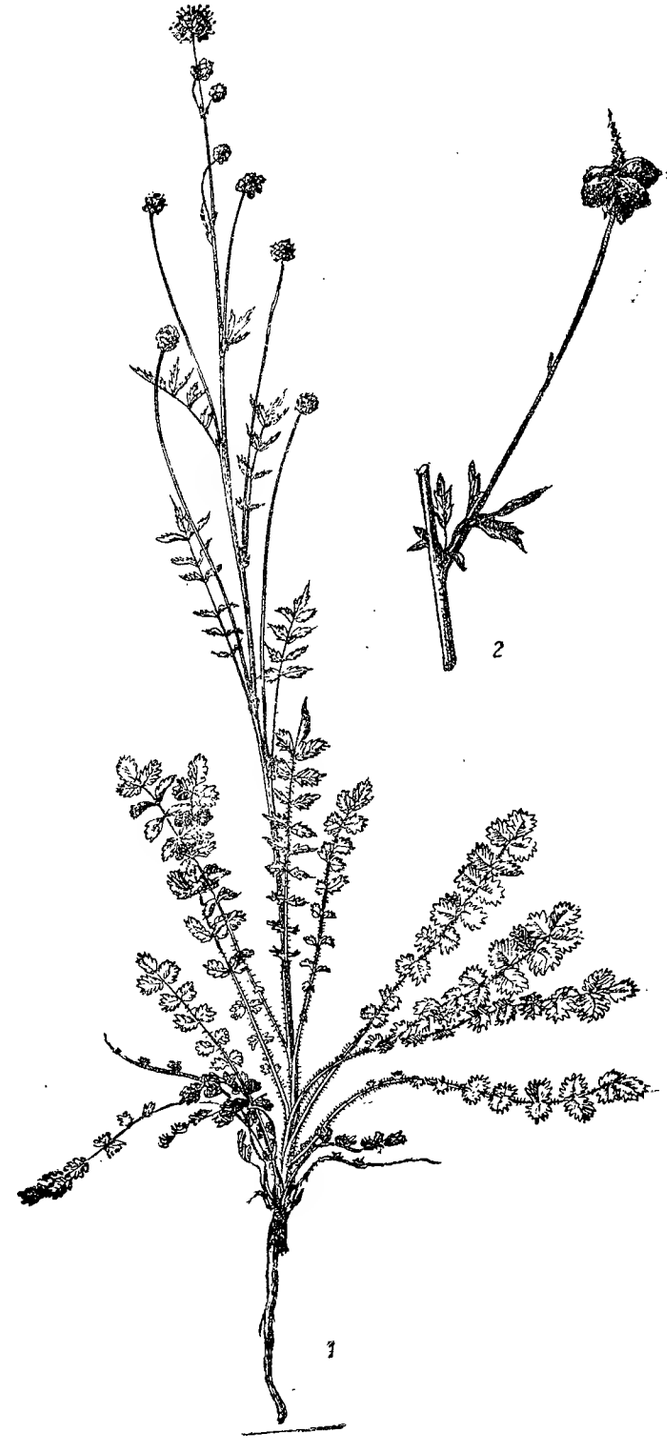

Рис. 33. Чорноголовник родовиковий — *Poterium sanguisorba* L.

1 — загальний вигляд; 2 — плодюча гілочка.

По сухих, кам'янистих, переважно вапнякових місцях, по схилах.— Розсіяно, лише в південній і південно-західній частині УРСР.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.-О.Л., В.Л.-С. (півд. ч.), **З.Л.-С.** (по р. Дністру). Зрідка. — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Умань (Кравченко!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: ст. Яма (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: по р. Красній (Клок.!). — Дніпропетровська обл.: Павлоград (Черн.!). — Сталінська обл.: Приморський рн, Заможне (!). — **П.З.С.** окол. Миколаєва (Опперман!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр. (півд. ч.), Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Волз.-Дон., Крим; Зах. Сибір: наводиться для Алт. (?); Кавказ: всі райони (?).

Загальне поширення. Скандінавія (півд. ч.), Середня Європа, південний захід Європейської частини СРСР, Кавказ, Західний Сибір.

1514 (2). P. polygamum W. K. — **Чорноголовник багатошлюбний.** Дуже подібний до попереднього виду, але добре відрізняється цілою низкою ознак, а саме: стебло здебільшого прямостояче, вище, 40—80 *см* завв., зовсім голе. Листочки пірчасто-роздільних листків більші, 8—18(20) *мм* завд., 10—15 *мм* завш., на довших, 2—5(10) *мм* завд., черешочках, твердуваті, жовтувато- або сизуватозелені. Плодики 4—5 *мм* завд., 4-гранно-яйцевидні, по ребрах крилаті, крила до 0,5(1) *мм* завш., з гострими, хвилястими або трохи й зубчастими краями, між ребрами з великими й глибокими ямками і горбочками. ♃. Цв. V—VI.

Waldst. et Kit., Descr. pl. Hung., II (1805) 217. Юзепчук в Фл. СССР, X, 430.

— *P. muricatum* Spach, Ann. Sc. nat., 3 Ser., V (1846) 36. — *Sanguisorba muricata* Franch, Fl. Cher-et-Loire, 181. Focke in Engl. u. Prantl, Nat. Pflanzenfam., III, 3 (1888) 45. — *S. polygama* Beck., Fl. N. Oest. (1892) 768, non Nyl.

Рисунки: Waldst. et Kit., Descr. pl. Hung., II (1805) tab. 198.

Видані зразки: Billot, Fl. Gall. et Germ., № 3079. Fl. austro-hung. exsicc., № 3610.

По степових і кам'янистих схилах, вапнякових відслоненнях. На крайньому півдні УРСР і в Закарпатті.

Зак. Л. Зрідка по насипах залізниць (занесено). — **П.Л.-С.** Кіровоград (Ліндем.!). — **Л.Л-С.** Харківська обл.: Харківський рн, Українка, в посіві еспарцету, занесено (Кот.!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайськ (Черн.!).—Часто понад ріками Інгулом та Інгульцем (Кот.!).—**Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: окол. Жданова, схили до р. Кальчик. — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман!); Снігурівський рн, Єлисаветівка (Кукуш!). — **Л.З.С.** окол. Запоріжжя (Грунер).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати (занесено), Причорн., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони; Серед.-Азія: Тянь-Шан., Пам.-Ал., Сир.-Дар., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Середня Європа, Середземномор'я, Мала та Передня Азія, південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Середня Азія.

Примітка. Поширення обох видів роду *Poterium* на території УРСР подано лише за дослідженими автором гербарними матеріалами.

Рід 431. Шипшина — Rosa L. [1]

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 491; Gen. pl., ed. 5 (1754) 217.

Кущі із стеблами та гілочками, звичайно вкритими б.-м. розвиненими однотипними або різнотипними шипами, нерідко з домішкою на квітконосних гонах дуже дрібних голчастих шипиків; інколи шипи і шипики повністю відсутні або майже відсутні. Листки спіральні, непарно-пірчасті, з трав'янистими прилистками, що зрослися з головним стриженьком листка; листочків переважно 7 або 5, з обох боків голих і гладеньких або б.-м. рясно усіяних залозками і волосками. Квітки в малоквіткових щитковидних суцвіттях, рідше поодинокі, оточені прицвітками; чашолистків 5, у наших видів вони переважно пірчасто розсічені (зовнішні!), після цвітіння швидко відпадають або зберігаються до повного дозрівання плодів; пелюсток 5 або квітки повні (культивовані види), від блідорожевих до червоних, дуже рідко цілком білі або жовті. Плодолистків багато, вони вільно сидять на дні увігнутого квітколожа: стовпчики б.-м. рихло стулені (рідше зростаються) в колонку, яка висовується над диском квітки (і гіпантію) і утворює головку приймочки. Тичинки численні. Плід — 1-насінні листянки, які містяться на внутрішній стінці так званого гіпантію, що являє собою розросле і соковите квітколоже з основами зрослих чашолистків; гіпантії різноманітної форми — від кулястої до вузькоеліптичної; зів звужений через утворення добре розвиненого диска.

Примітка. Рід шипшини відрізняється, як відомо, дуже широкою поліморфністю, на що вказують численні монографи.

При дослідженні шипшини в природних заростях впадає у вічі, що майже кожен кущ має свої характерні морфологічні риси. Проте ця різко виявлена у роді шипшин індивідуальна мінливість не відрізнялась більшістю монографів (Хріст, Крепен, Келлер та ін.) від групової мінливості, пов'язаної з природним добором, діючим в певних географічних та еколого-ценотичних умовах. Внаслідок цього західноєвропейські монографи встановили лише для європейської ділянки ареалу сотні видів, підвидів та форм, причому ці здавна встановлені систематичні категорії правили їм за певний стандарт, під який «підганялись» географічні раси (види) інших територій, зокрема Східної Європи та Азії.

Систематичне вивчення наших шипшин було розпочате майже півтора століття тому М. Біберштейном та В. Бессером, які, як відомо, керувались в своїх систематичних висновках принципом географізму. Але традиції західноєвропейських родологів були настільки консервативними, що види згаданих авторів, встановлені для України, Криму та Кавказу, були зведені переважно в синоніми або варієтети західних «видів».

Українські родологи пізніших часів — І. Ф. Шмальгаузен та О. О. Лончевський, особливо останній, зробили надзвичайно багато в справі вивчення наших шипшин, але, оскільки вони не позбулись впливу західноєвропейських видових стандартів, робота їх не досягла бажаної мети.

Найбільш значне узагальнення відомостей про флору вітчизняних шипшин зробив С. В. Юзепчук (Флора СССР, X, 1941), проте його праця носить суто синтетичний характер, через що, зрозуміло, у ній немає достатнього аналізу шипшин Української РСР.

[1] Опрацював В. Г. Хржановський.

Таким чином, ми робимо першу спробу дати по можливості докладний аналіз флори шипшин Української РСР, основуючись на матеріалах гербарних зборів наших вітчизняних ботаніків і на даних власних досить тривалих досліджень в природі, особливо в західних та південних районах України.

---

1. Стовпчики маточок високо піднесені над диском гіпантію, майже досягають верхнього рівня пиляків; звичайно зростаються або склеюються в тоненьку колонку, рідше вільні. Культурні декоративні рослини з повзучими, лазячими або часом прямостоячими гонами (див. *R. chinensis*) . . . . . 2.
— Стовпчики вільні або рихло стулені в б.-м. товсту колонку, що цілком захована в порожнині гіпантію або лише трохи висовується (див. *R. heterostyla*). Переважно прямостоячі дикорослі рослини 4.
2. Стовпчики маточок завжди зрослі або склеєні в довгу колонку. Листочків 5—7. Повзучі або лазячі рослини (Секція 1. *Synstylae*) 3.
— Стовпчики маточок вільні. Листочків переважно 3—5. Прямостоячі, рідше лазячі рослини (Секція 2. *Indicae*) . . . . . **(3). Ш. китайська — R. chinensis** Jacq. . . . . **(3). Ш. китайська — R. chinensis** Jacq.
3. Прилистки глибоко зубчасті, майже надрізні. Квітки дуже дрібні (2—2,5 *см* в діам.), в багатоквіткових пірамідальних суцвіттях . . . . . **(1). Ш. багатоквіткова — R. multiflora** Thunb.
— Прилистки цілокраї, дуже вузькі. Квітки більші (3,5—4 *см* в діам.), поодинокі, рідше в малоквіткових суцвіттях . . . . . **(2). Ш. рільна — R. arvensis** Huds.
4 (1). Переважно великі кущі з прямостоячими стеблами; гілки переважно з однотипними шипами (прямими, серповидно або гачковидно зігнутими), лише на квітконосних гілках нерідко з домішкою дрібних голчастих шипиків; листки 5—7-листочкові. Квітки в багатоквіткових суцвіттях, рідше по 2—3 чи поодинокі; зовнішні чашолистки виразно пірчасто розсічені, квітконіжки короткі, 1,5—2 *см* завд., зрідка дещо перевищують довжину плода (Секція 3. *Caninae*) 5.
— Сукупність ознак інша . . . . . 33.
5. Листочки, принаймні зісподу по жилках, завжди усіяні пахучими залозками, інколи з домішкою небагатьох волосків (Підсекція 1. *Rubiginosae*) . . . . . 6.
— Листочки звичайно повністю позбавлені залозок, дуже рідко з поодинокими непахучими залозками, які бувають звичайно як домішка до дуже рясного, майже повстистого опушення . . . . . 17.
6. Чашолистки лише по краю залозисті, на спинці повністю позбавлені залозок (див. *R. nitidula* Bess.). Високі кущі переважно західних лісових районів, з однотипними міцними, гачковидно зігнутими шипами і м'якою, мезофільною пластинкою листочків (ряд *Agrestícae*) . . . . . 7.
— Чашолистки на спинці б.-м. рясно усіяні залозками (див. *R. caryophyllacea* Bess.). Шипи різнотипні: крім великих гачковидно зігнутих шипів, трапляються дрібні, нерідко майже прямі шипики (інколи шипи майже однотипні, але тоді вони всі прямі або лише

трохи зігнуті). Середньої височини або низькі кущі переважно чагарникових заростів, галявин та обочин доріг у лісостепових та степових районах . . . . . 10.
7. Квітконіжки голі і гладенькі . . . . . 8.
— Квітконіжки залозисті або залозисто-щетинисті . . . . . 9.
8. Чашолистки вузькі, на спинці майже цілком голі, після цвітіння розставлені або піднесені вгору, зберігаються при почервонілих плодах. Головка приймочок сидяча; стовпчики волосисті . . . . . **(4). Ш. дрібнолиста — R. elliptica** Tausch.
— Чашолистки широкі, зовнішні—з багатьма видовженими пірчастими додатками, на спинці усіяні волосками, після цвітіння відхилені донизу, відпадають до почервоніння гіпантію. Головка маточок на ніжці; стовпчики майже голі . . . . . **(5). Ш. польова — R. agrestis** Savi.
9 (7). Квітконіжки довгі, до 2,5 *см* завд., значно перевищують плід. Листки великі, в середньому 9 *см* завд., з пухнатим стриженьком. Стовпчики майже голі . . . . . **(6). Ш. мукачівська — R. mukatscheviensis** Chrshan.
— Квітконіжки до 1,5(2) *см* завд., не перевищують величини плода. Листки дрібніші, до 6 *см* завд., з голим стриженьком. Стовпчики маточок волосисті . . . . **(7). Ш. лискуча — R. nitidula** Bess.
10 (6). Середні листки квітконосних гонів складаються з 7 листочків. Середньої височини кущі, переважно 1,5—2 *м* завв. (але див. *R. volhyniensis*). Рослини лісостепових районів (ряд 2. *Eglanteriae*) . . . . . 11.
— Середні листки квітконосних гонів складаються з 5 листочків. Низькі кущі, переважно 0,8—1,2 *м* завв. Рослини південних степових районів (ряд 3. *Balsamicae*) . . . . . 14.
11. Середні листки квітконосних гонів 7—9 *см* завд. Листочки яйцевидно-овальні, нерідко з клиновидною основою, 2—3 *см* завд. . . . . 12.
— Середні листки квітконосних гонів не перевищують 3—3,5 *см*. Листочки широкоеліптичні, майже круглясті, дуже дрібні, до 10—12 *мм* завд. . . . . **(9). Ш. волинська — R. volhyniensis** Chrshan.
12. Квітконіжка гола, коротша за гіпантій, довжина її не перевищує 8—10 *мм* . . . . **(8). Ш. гвоздична — R. caryophyllacea** Bess.
— Квітконіжка залозисто-щетиниста, 15—25 *мм* завд., принаймні дорівнює довжині гіпантію . . . . . 13.
13. Чашолистки при почервонінні гіпантіїв розставлені або спрямовані вгору. Диск з широким зівом; головка приймочок опушена, сидяча . . . . . **(10). Ш. еглантерія — R. eglanteria** L.
— Чашолистки після цвітіння відхилені донизу, відпадають до почервоніння гіпантію. Зів дуже вузький, діаметр його не перевищує 1 *мм;* головка приймочок гола, на короткій ніжці . . . . . **(11). Ш. дрібноквіткова — R. micrantha** Smith.
14 (10). Чашолистки (зовнішні) з небагатьма нитковидними додатками, рано відпадають (до почервоніння гіпантію). Гіпантії дрібні,

до 12—15 *мм* завд. та 8—10 *мм* в діам., на тоненьких квітконіжках . . . . . 15.

— Чашолистки з широкими пірчастими додатками (зовнішні) часто зберігаються при стиглих (червоних) гіпантіях. Гіпантії великі, принаймні 18—20 *мм* завд. та 15 *мм* в діам., на товстих квітконіжках . . . . . 16.

15. Квітконіжки вкриті стеблистими залозками. Гілки рясно вкриті міцними, гачковидно зігнутими шипами з домішкою голчастих шипиків . . . . . **(12). Ш. Бордзіловського — R. Bordzilovskii** Chrshan.

— Квітконіжки гладенькі. Гілки зрідка вкриті однотипними, серповидно зігнутими шипами, без домішки голчастих шипиків . . . . . **(13). Ш. піскова — R. psammophyla** Chrshan.

16 (14). Листочки та стриженьок листка повністю позбавлені будь-якого опушення. Квітконіжки залозисто-щетинисті, короткі, до 10—12 *мм* завд. Головка стовпчиків білоповстиста . . . . . **(14). Ш. хомутовська — R. chomutoviensis** Chrshan. et Laseb.

— Листочки та стриженьок листка пухнаті від коротких волосків. Квітконіжки довші — до 15—20 *мм* завд., голі або лише з поодинокими залозистими щетинками. Стовпчики маточок у верхній частині майже голі . . . . . **(15). Ш. Клука — R. Klukii** Bess.

17 (5). Чашолистки після цвітіння спрямовані донизу, рідше відхилені в боки, але ніколи не перевищують горизонтальної лінії, відпадають на початку почервоніння гіпантіїв (Підсекція 2. *Eucaninae*) . . 18.

— Чашолистки після цвітіння виразно спрямовані догори, зберігаються при стиглих плодах . . . . . 25.

18. Квітконіжки виразно залозисто-щетинисті (Ряд 3. *Alexeankoanae* Chrshan.) . . . . . **(23). Ш. Шмальгаузена — R. Schmalhauseniana** Chrshan.

— Квітконіжки голі і гладенькі, рідше лише з поодинокими стеблистими залозками . . . . . 19.

19. Листок складається з 7, рідше з 9 листочків, квітконіжки завжди голі й гладенькі (Ряд 1. — *Corymbifereae* Chrshan.) . . . 20.

— Листок складається з 5, рідше з 7 листочків; квітконіжки гладенькі, рідше вони несуть поодинокі стеблисті залозки (Ряд 2. *Litvinovianae* Chrshan.) . . . . . 24.

20. Листочки опушені принаймні знизу по жилках . . . . . 23.

— Листочки з обох боків цілком голі . . . . . 21.

21. Стовпчики білоповстисті, різної довжини, високо підняті над диском; вони утворюють конусовидну головку приймочок . . . . . **(18). Ш. різностовпчаста — R. heterostyla** Chrshan.

— Стовпчики б.-м. вовнисті або голі, однакової довжини, утворюють півкулясту головку приймочок . . . . . 22.

22. Чашолистки широколанцетні, зверху голі або усіяні поодинокими волосками, після цвітіння обернені донизу, притиснені до гіпантію; стовпчики й приймочка то голі, то з поодинокими волосками . . . . . **(16). Ш. собача — R. canina** L.

— Чашолистки вузьколанцетні, з видовженою верхівкою, зверху повстисто опушені, після цвітіння розхилені в боки; стовпчики і приймочка вкриті білоповстистим опушенням . . . . . **(19). Ш. Віллібальда — R. Willibaldii** Chrshan.

23 (20). Листочки опушені лише знизу, частіше лише по жилках; шипи в поперечному перерізі вузькоовальні; головка приймочок щільна, на ніжці . . . **(17). Ш. щитконосна — R. corymbifera** Borkh.

— Листочки опушені з обох боків; шипи в поперечному перерізі майже кулясті; головка приймочок рихла, майже занурена в зів гіпантію . . . **(20). Ш. кальміуська — R. kalmiussica** Chrshan. et Laseb.

24. (19). Квітконіжки 10—15 *мм* завд., зрідка усіяні стеблистими залозками . . . **(21). Ш. Литвинова — R. Litvinovii** Chrshan.

— Квітконіжки 6—10 *мм* завд., завжди гладенькі . . . . . **(22). Ш. прутська — R. prutensis** Chrshan.

25 (17). Шипи шиловидні, прямі, але нерідко нахилені вгору або вниз (Підсекція 3. *Vestitae*) . . . . . 26.

— Шипи плоскі, серповидно зігнуті (Підсекція 4. *Coriifoliae*) . . 28.

26 (25). Квітконіжки короткі, 6—8 *мм* завд., завжди голі та гладенькі . . **(25). Ш. яблуковидна — R. subpomifera** Chrshan.

— Квітконіжки до 20 *см* завд., рясно вкриті залозистими щетинками . . . . . 27.

27. Листки крупні, 8—9 *см* завд.; чашолистки з довгими додатками, після цвітіння піднесені вгору і сходяться . . . . . **(24). Ш. яблучна — R. pomifera** Herrm.

— Листки дрібні, 6—7 *см* завд.; чашолистки з короткими додатками, після цвітіння розхилені в боки, ніколи не сходяться . . . . . **(26). Ш. Андржейовського — R. Andrzejowskii** Stev.

28 (25). Листки складаються з 7—9 листочків з обох боків цілком голих (Ряд 1. — *Svaneticae* Chrshan.) . . . . . **(27). Ш. афцелійовидна — R. subafzeliana** Chrshan.

— Листки складаються із 5—7 листочків, з обох боків густо опушених, особливо знизу (Ряд 2. *Tomentosae* Chrshan.) . . . . . 29.

29. Квітконіжки виразно залозисто-щетинисті . . . . . 30.

— Квітконіжки цілком голі й гладенькі . . . . . 31.

30. Квітконіжка довга, 12—18 *мм* завд.; чашолистки після цвітіння спрямовані вгору . . . **(28). Ш. повстиста — R. tomentosa** Smith.

— Квітконіжка коротка, не перевищує 5—6 *мм;* чашолистки після цвітіння ледве перевищують горизонтальну лінію . . . . . **(29). Ш. дніпровська — R. borysthenica** Chrshan.

31 (29). Чашолистки після цвітіння виразно жолобовидно або трубчасто згорнуті . . . . . **(32). Ш. Лазаренка — R. Lazarenkoi** Chrshan.

— Чашолистки завжди плоскі . . . . . 32.

32. Листочки опушені з обох боків; квітконіжки короткі, довжина їх не перевищує 7—8 *мм* . . . . . **(30). Ш. Цесельського — R. Ciesielskii** Blocki.

— Листочки виразно опушені лише зісподу; квітконіжки довгі і міцні, 15—18 *мм* завд. . . . . **(31). Ш. Козо-Полянського — R. Koso-Poljanskii** Chrshan.

33 (4). Квітки від рожевих до червоних; гіпантій з тонкою та м'якою стінкою, при достиганні завжди червоні, рідше померанцьові . 34.

— Квітки жовті або білі; стінка гіпантію тверда, майже дерев'яниста, при достиганні темнокоричнева, майже чорна (див. культивований вид *R. foetida*) . . . . . 56.

34. Листочків 7, рідше 5 або 9. Квітки в малоквіткових суцвіттях, рідше квіток в суцвітті більше або вони поодинокі, з добре розвиненими криючими листками; чашолистки повністю позбавлені бічних пірчастих додатків, рідше з 2—3 короткими нитковидними додатками, після цвітіння піднесені вгору, зберігаються принаймні до почервоніння гіпантію (Секція 4. *Cinnamomeae*) . . . . . 35.

— Листочків 5, рідше 7 або 3. Квітки поодинокі, дуже рідко по 2, звичайно повністю позбавлені криючих листочків; чашолистки виразно пірчасті, після цвітіння відхилені донизу, відпадають швидко після кінця цвітіння (але див *R. bugensis*). Низькі кущики з довгими кореневищними гонами (Секція 6. *Gallicanae*) . . . . . 40.

35 (34). Шипи відсутні, принаймні на гілках та стеблах у верхній половині куща; лише основа стебла та гілок часто вкрита м'якими щетиновидними шипиками. Квітконіжки довгі, 2,5—3 *см* завд., при плодах луковидно звисаючі . . . . . **(37). Ш. альпійська — R. pendulina** L.

— Шипи міцні, завжди б.-м. рівномірно вкривають стебла та гілки. Квітконіжки тверді, завжди прямостоячі . . . . . 36.

36. Шипи цілком голі. Квітконосні гони позбавлені залозистих щетинок. Листочки гладенькі . . . . . 37.

— Шипи трохи опушені. Квітконосні гони рясно усіяні залозистими щетинками. Листочки виразно зморшкуваті (Секція 5. *Rugosae*) . . . . . **(38). Ш. зморшкувата — R. rugosa** Thunb.

37. Листочки з обох боків голі, лише зісподу усіяні поодинокими залозками. Квітконіжки залозисто-щетинисті . . . . . **(36). Ш. горенківська — R. gorenkensis** Bess.

— Листочки опушені принаймні зісподу. Квітконіжки гладенькі, зрідка з поодинокими залозками . . . . . 38.

38. Листочки пурпуровофіолетові або синьозелені. Квітки дрібні, не більше 3 *см* в діам. . . . . 39.

— Листочки сизуватозелені. Квітки більші — 4,5—5 *см* в діам. . . . . **(35). Ш. корична — R. cinnamomea** L.

39. Листочки зісподу цілком гладенькі; чашолистки довгі, 23—25 *мм* завд., з виразним листковидним розширенням верхівки . . . . . **(33). Ш. сиза — R. glauca** Pourr.

— Листочки дрібніші, зісподу усіяні залозками; чашолистки короткі, 15—18 *мм* завд., позбавлені листковидного розширення на верхівці . . **(34). Ш. Погребняка — R. Pohrebniakii** Chrshan. et Laseb.

40 (34). Низенькі кущики, не більше 30—50 *см* завв., з довгими підземними кореневищними гонами та 5-пелюстковими квітками. Дикоростучі рослини . . . . . 41.

— Кущі більші — до 100—120 *см* завв., з повними (махровими) квітками. Культивовані рослини в садах та парках . . . . . 52.

41. Стебла та гілки озброєні шипами принаймні у верхній частині куща . . . . . 43.

— Стебла та гілки, в тому числі і квітконосні, повністю позбавлені будь-яких шипів та залозок . . . . . 42.

42. Стебла та гілки вкриті оливково-ясносірою корою. Листочки з обох боків цілком голі та гладенькі, лише зісподу по головній жилці рідко усіяні дрібними залозками . . . . . **(39). Ш. українська — R. ucrainica** Chrshan.

— Стебла та гілки вкриті темнокоричневою корою. Листочки зісподу густо коротковолосисті з домішкою залозок, розсіяних по всій поверхні . . . **(40). Ш. Гроссгейма — R. Grossheimii** Chrshan.

43 (41). Стебла та гілки вкриті різнотипними шипиками; прямі або б.-м. зігнуті шипи (рідше обидва види) перемішані з м'якими щетиновидними шипиками; якщо шипи з часом відпадають, то на стеблах та гілках залишаються від них сліди, а також щетинисті шипики, принаймні на квітконосних гонах . . . . . 50.

— Стебла та гілки вкриті б.-м. міцними однотипними шипами, але не м'якими щетиновидними шипиками . . . . . 44.

44. Квітконіжки залозисто-щетинисті або принаймні залозисті . . 45.

— Квітконіжки цілком голі та гладенькі . . . . . 49.

45. Квітконіжки б.-м. короткі, не більше 15 *мм* завд.; листочки цілком голі, але зісподу усіяні поодинокими залозками (рослини причорноморських степів) . . . . . **(41). Ш. карликувата — R. subpygmaea** Chrshan.

— Квітконіжки довші, принаймні 20 *мм* завд.; листочки цілком голі і гладенькі або усіяні залозками з домішкою волосків (інколи зісподу майже повстисті) . . . . . 46.

46. Шипи з б.-м. широкою основою, міцні, трохи зігнуті або принаймні дещо похилі. Листочки великі, переважно 2,5—3 *см* завд., зісподу, принаймні по жилках, вкриті волосками . . . . . 47.

— Шипи прямі, голчасті. Листочки дрібні, не більше 1,5 (2) *см* завд., з обох боків цілком голі . . . . . 48.

47. Листочки зісподу повстисто-волосисті. Чашолистки після цвітіння та при плодах піднесені вгору. . . . . **(42). Ш. бузька — R. bugensis** Chrshan.

— Листочки зісподу лише по жилках зрідка усіяні волосками. Чашолистки після цвітіння і при плодах відхилені донизу, рано відпадають . . . . . **(43). Ш. Юндзілла — R. Jundzillii** Bess.

48 (46). Квітконосні гілки цілком гладенькі або несуть лише поодинокі, дрібні, голчасті шипики. Листочки вузькоеліптичні, з обох боків цілком голі та гладенькі . . . . . **(44). Ш. синювата — R. livescens** Bess.

— Квітконосні гілки завжди усіяні стеблистими залозками, інколи з домішкою голчастих шипиків. Листочки широкоеліптичні, майже круглясті, зісподу, принаймні по жилках, усіяні залозками . . . . . **(45). Ш. маленька — R. minimalis** Chrshan.

49 (44). Шипи досить міцні, серповидні (до гачковидних); чашолистки з обох боків вкриті короткими волосками, повністю позбавлені залозок . . . . . **(46). Ш. простозубчаста — R. porrectidens** Chrshan. et Laseb.

— Шипи слабкі, майже прямі, голчасті; чашолистки з обох боків голі, лише по краю усіяні залозками . . . . . **(47). Ш. низенька — R. parviuscula** Chrshan. et Laseb.

50 (43). Стебла та гілки вкриті досить міцними прямими, при основі сплющеними шипами, з домішкою щетиновидних шипиків, особливо рясних на квітконосних гонах (південні, причорноморські рослини) . . . . . **(48). Ш. різношипна — R. heteroacantha** Chrshan.

— Стебла та гілки рясно усіяні щетиновидними м'якими з небагатьма крупнішими, але також м'якими, дещо гачковидно зігнутими шипами (західні лісові види) . . . . . 51.

51. Листочки вузькоеліптичні, 20(25) *мм* завд. та 15 *мм* завш.; головка приймочок та стовпчики, принаймні у верхній частині, цілком голі . . . . . **(50). Ш. Чацького — R. Czackiana** Bess.

— Листочки широкоеліптичні, майже круглясті, значно більші; головка приймочок і стовпчики шерстисто-волосисті . . . . . **(49). Ш. зарубчаста — R. crenatula** Chrshan.

52 (40). Листочки цілком голі, але зісподу нерідко усіяні поодинокими залозками . . . . . 53.

— Листочки рясно усіяні волосками, принаймні зісподу по жилках (нерідко з домішкою поодиноких залозок) . . . . . 54.

53. Головний стриженьок майже повстистий; листочки зісподу, принаймні по жилках, усіяні залозками. Квітки рожеві. Рослини цвітуть до другої половини літа . . . . . **(51). Ш. столиста — R. centifolia** L.

— Головний стриженьок листка голий; листочки повністю позбавлені залозок, навіть зісподу по жилках. Квітки яскравочервоні. Рослини цвітуть майже до осені (ремонтантний вид) . . . . . **(52). Ш. ремонтантна — R. bifera** Poir.

54 (52). Чашолистки звичайно позбавлені пірчастих додатків, рідше лише з небагатьма нитковидними додатками, перед почервонінням плоду спрямовані вгору . . . **(53). Ш. дзиговидна — R. turbinata** Ait.

— Чашолистки виразно пірчасті, завжди відхилені донизу . . . 55.

55. Гілки, принаймні при основі, завжди усіяні голчастими шипиками. Листочки з обох боків усіяні волосками. Гіпантії завжди залозисто-щетинисті. Квітки рожеві . . . . . **(54). Ш. дамаська — R. damascena** Mill.

— Гілки позбавлені характерних голчастих шипиків. Листочки зверху голі. Гіпантії переважно гладенькі. Квітки білі . . . . . **(55). Ш. біла — R. alba** L.

56 (33). Культивовані рослини до 2 *м* завв. Квіток здебільшого по 2—3; пелюстки жовтогарячі. Середні листки квітконосних гонів складаються з 5—7 листочків. (Секція 7. *Luteae*) . . . . . **(56). Ш. вонюча — R. foetida** Herrm.

— Дрібні дикорості, рідше культивовані рослини. Квітки поодинокі, пелюстки білі або злегка жовтуваті. Середні листки квітконосних гонів з 9—11 листочків (Секція 8. *Pimpinellifoliae*) . . . . . **(57). Ш. найколючіша — R. spinosissima** L.

Секція 1. **Synstylae** DC. У нас повзучі або лазячі кущі з довгими плетками гонами, вкритими однотипними гачковидно зігнутими шипами. Прилистки глибоко зубчасті, майже надрізані. Квітки дрібні, рідше поодинокі, частіше в малоквіткових або в багатоквіткових волотюватих суцвіттях; чашолистки позбавлені бічних пірчастих додатків або лише з нитковидними додатками, рано відпадаючі; стовпчики зростаються у високу і тоненьку ніжку, на якій міститься головка приймочок.

1514[1] **(1). R. multiflora** Thunb. — **Шипшина багатоквіткова.** Великі лазячі кущі, до 5—6 *м* завв., з довгими гонами, вкритими парними, гачковидно зігнутими шипами, нерідко з домішкою дрібних щетиновидних шипиків. Листки від дрібних до великих (4—10 *см* завд.); головний стрижень пухнатий; прилистки вузькі, глибоко надрізані, по краю війчасто-залозисті; листочків 5—7; вони оберненояйцевидні, з клиновидною основою, зверху голі або усіяні лише поодинокими волосками, зісподу пухнаті, принаймні по жилках. Суцвіття переважно пірамідальне або пірамідально-волотюватe; квітки дрібні, до 2—2,5 *см* в діам., у садових форм звичайно напівповні, білі або рожеві; квітконіжки короткі, до 1,5 *см* завд., густо усіяні волосками, нерідко з домішкою залозок. Чашолистки коротенькі, коротші за пелюстки, з 1—3 бічними нитковидними додатками, на спинці усіяні волосками і залозками, рідше голі та гладенькі, після цвітіння відхилені донизу, рано відпадають. Стовпчики утворюють головку приймочок на тоненькій ніжці. Гіпантії дрібні, кулясті або яйцевидні, червоні. ♄. Цв. VI—VII.

Thunberg, Fl. Japon. (1787) 217. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 443. — *R. Thunbergii* Tratt., Mon., I (1823) 86. — *R. polyantha* Sieb. et Zucc., Abh. Ak. Münch., IV, II (1846) 128. — *R. Wichurae* K. Koch, Wochenschr. f. Gärtn., XII (1869) 201.

Рисунки: Willmott, Gen. Rosa (1910) 20.

Часто розводиться в садах, особливо в таких районах:

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород, Мукачеве, Берегове. **К.Л.** Закарпатська обл.: Хуст. — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Станіслав, Калуш. Дрогобицька обл.: Дрогобич, Самбір, Борислав, Стрий, Миколаїв. — Чернівецька обл.: Чернівці. — **Р.-О.Л.** Дрогобицька обл.: Миколаїв. — Львівська обл.: Львів, Винники. — **П.П.** Київська обл.: Київ. — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Тлумач. — Тернопільська обл.: Тернопіль, Чортків, Заліщики.

Поширення по СРСР. Культивується. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Японія (о-в Кіу-Сіу); часто культивується в середземноморських та приатлантичних країнах. Описаний із Нагасакі; тип в Упсалі.

Господарське значення. Цінна декоративна рослина, особливо для південно-західних районів УРСР, де зимує без вкриття.

1514² (2). R. arvensis Huds. — **Шипшина рільна.** Повзучі або лазячі кущі до 1,5 *м* завв. Шипи різнотипні: на головних стеблах — міцні, з широкою основою, гачковидно зігнуті; на квітконосних гонах — дрібні, майже прямі, тоненькі, без домішки залозистих щетинок. Середні листки квітконосних гонів 7—8 *см* завд.; прилистки вузькі, 2—2,5 *мм* завш., по краю лише зрідка усіяні залозками; головний стриженьок б.-м. рясно вкритий шипиками з домішкою поодиноких залозок та волосків; листочків 5—7, від видовженояйцевидних до округлих, тоненьких, зісподу, принаймні по жилках, дещо опушених, по краю зубчастих. Квітки поодинокі, рідше в суцвіттях; квітконіжки вкриті стеблистими залозками, рідше майже гладенькі, довгі, до 2,5—3 *см* завд., перевищують дрібний, кулястий або видовжений плід в 3—5 разів; чашолистки короткі, 1—1,5 *см* завд., майже трикутні, з тонко загостреною верхівкою, цілокраї, рідше з 2 3 короткими пірчастими додатками, після цвітіння відхилені донизу, рано відпадають; пелюстки білі, зрідка блідорожеві. Стовпчики голі, утворюють високу колонку, яка перевищує або принаймні доходить до лінії прикріплення тичинок. ♄. Цв. VI—VII.

Hudson, Fl. Angl., ed. 1 (1762) 192. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 6. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 443.

— *R. silvestris* Herrm., Diss. inaug. Ros. (1762) 10. — *R. repens* Scop., Fl. carn., ed. 2, 1 (1772) 355. — *R. serpens* Wib., Prim. fl. Werth. (1799) 265. — *R. glauca* Dierbach, Fl. Heidelberg (1818) 140, non Vill., nec Pourret.

Рисунки: Szafer in Fl. Polska, V (1935), rys. 2.

Культивується і зрідка дичавіє.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород, біля електростанції (Попов, !!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Хуст (!!). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Стрийський рн, Стрілків та Бережниця.

Поширення по СРСР. Культивується. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Карпати, Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Середня та Атлантична Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія.

Описаний із Англії; тип — в Лондоні.

Господарське значення. В культурі застосовується як декоративний кущ, особливо з метою покриття мурів, альтанок тощо.

Примітка. Нерідко дичавіє і росте при дорогах та зрідка в чагарниках. Вказівка на природне місцезнаходження цього виду в західних областях нами не підтверджується.

Секція **2. Indicae** Thory. Прямостоячі, рідше плеткі кущі з нечисленними гачковидними шипами та з великими шкірястими, 3—5-листочковими листками; прилистки дуже вузенькі. Квітки поодинокі або в малоквіткових суцвіттях; чашолистки цільнокраї, з небагатьма малорозвиненими короткими пірчастими додатками.

1514³ (3). R. chinensis Jacq. — **Шипшина китайська,** ш. чайна. У нас невисокі прямостоячі кущі до 1—1,5 *м* завв.; шипи поодинокі, гачковидно зігнуті, розміщені лише по головних стеблах, на квітконосних гілках майже відсутні; листки невеликі, до 6 *см* завд.; листочків на квітконосних гонах 3—5; вони майже шкірясті, еліптично видовжені, зверху блискучі, темнозелені, зісподу яснозелені, голі, по краю дрібно 1-зубчасті, зберігаються до осінніх морозів. Квітки здебільшого поодинокі, рідше по 2—3, переважно повні (махрові) або напівповні; квітконіжки довгі, 3,5—4 *см* завд., вкриті залозистими щетинками; чашолистки майже цілокраї, після цвітіння відхилені в боки. Пелюстки від білих до темнопурпурових, інколи жовтуваті (мабуть, гібридні форми). Плоди довгасті, гладенькі, нечервоніючі (під осінь коричневі). ♄. Цв. VI — до осені (ремонтантний вид).

Jacq., Obs. bot., III (1765) 7. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 444.

— *R. indica* Lindl., Monogr. Ros. (1820) 106.

Рисунки: Redouté, Roses, tab. ad pag. 51 et 3 tab. ad. pag. 79.

Культивується.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгород, Берегове, Мукачеве. — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Дрогобич, Самбір, Борислав, Миколаїв. — Чернівецька обл.: Чернівці. — **Р.-О.Л.** Дрогобицька обл.: Миколаїв. — Львівська обл.: Львів. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Чортків, Заліщики.

Поширення по СРСР. Культивується. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Середня Європа, Атлантична Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Японія, Китай (в дикому стані невідома, за батьківщину вважається Китай). Описаний по садових зразках; тип невідомий.

Господарське значення. Завдяки красивим і запашним квітам, ремонтантності, а також придатності (плеткі форми) для використання на покриття стін та альтанок займає одне з перших місць серед декоративних видів шипшини. Особливо цінні в декоративному відношенні гібриди, наприклад *R. chinensis* × *R. gallica,* так звані чайні та бурбонські сорти. Зимує під вкриттям.

Секція **3. Caninae** Crép. Кущі з прямостоячими стеблами; шипи здебільшого однотипні — то прямі, то серповидно зігнуті, але переважно гачковидні, лише на квітконосних гілках нерідко з домішкою дрібних голчастих шипиків. Середні листки квітконосних гонів 7-листочкові (у південних степових рослин листочків 5). Квітки в багатоквіткових суцвіттях, рідше по 2—3 або поодинокі; зовнішні чашолистки виразно пірчасто розсічені (але див. *R. subpomifera*); квітконіжки короткі, 1,5—2 *см* завд., зрідка дещо перевищують довжину плода.

Підсекція **1. Rubiginosae** Crép. Шипи б.-м. сильно зігнуті, переважно гачковидні або принаймні серповидні, дуже рідко майже прямі, при основі завжди розширені. Листочки дрібні або середнього розміру, завжди зісподу, принаймні по жилках, усіяні численними пахучими залозками, нерідко з домішкою волосків.

Ряд **1. Agresticae** Chrshan. — Шипи однотипні, міцні, гачковидно зігнуті. Чашолистки на спинці гладенькі, лише по краю залозисті.

1515 (4). R. elliptica Tausch. — **Шипшина дрібнолиста.** Стрункий, добре розгалужений кущ 1,5—2 *м* завв.; гілки б.-м. рясно вкриті однотипними шипами, досить міцними, гачковидно зігнутими, з широкою основою. Середні листки квітконосних гонів 8—9 *см* завд.; прилистки широкі, 6—7 (до 10) *мм* завш., з обох боків голі та гладенькі, лише по краю залозисті; головний стриженьок рясно усіяний залозками з домішкою гачковидно зігнутих шипиків та поодиноких волосків, які звичайно містяться при основі черешків; листочків здебільшого 7; вони подвійно дрібнозубчасті, рідше просто зубчасті, видовженоеліптичні, до основи клиновидно видовжені і позбавлені зубців, зверху голі та гладенькі, зісподу сизуваті, по всій поверхні б.-м. рясно усіяні пахучими залозками з домішкою волосків, принаймні по жилках. Квітки поодинокі або в щитковидних суцвіттях по 3—8; квітконіжки голі та гладенькі, досить короткі, 10—15 *мм* завд.; прицвітнички широколанцетні, по краю залозисті. Чашолистки до 20 *мм* завд., вузенькі, лише по краю вкриті залозками, з обох боків гладенькі, майже цілком голі, при стиглих плодах звичайно відігнуті або піднесені вгору; пелюстки від блідорожевих до білих. Гіпантії широкояйцевидні або видовжені, цілком голі й гладенькі, при достиганні темночервоні. Стовпчики волосисті. Головка приймочок сидяча; зів гіпантію вузький, не перевищує 1—1,5 *мм* в діам. ♄. Цв. VI—VII.

Tausch, Fl., II (1819) 465. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 6

— *R. aspera* Schleicher, Cat. pl. Helv., ed. 4 (1821) 29. — *R. graveolens* Grenier in Gren. et godr., Fl. France, 1 (1847) 560. — *R. Vaillantiana* Boreau in Déséglice Cat. rais., N 317; Bull. Soc. Bot. Belg., XV (1876). — *R. sepium* var. *elliptica* Hasse in Beckhaus, Fl. Westfalen (1893) 414. — *R. cymosa* Schleicher, Herb. vergl. Crepin in Ann., cons. Geneve (1897) 37. — *R. viscaria* Rouy ssp. *R. elliptica* (Tausch. pro spec.) Rouy, Fl. de France, VI (1900) 356. — *R. inodora* Fries sens. lat. Boulengier, Ros. d'Europa, 1 (1924—1925) 100.

Рисунки: Szafer in Fl. Polska, V (1935), rys. 9.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1667!

В передгірних чагарниках Карпат, на кам'янистих відслоненнях.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Ордовська гірка; Берегове (!!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Хуст. — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Золочівський рн, х. Лісовий (Блоцький). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Тлумач (Мондальський). — Тернопільська обл.: Заліщики (Варваницький, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Крим.

Загальне поширення. Середня Європа, Атлантична Європа, Середземномор'я. Описаний з Франції; тип невідомий.

Примітка. Східні форми цього середньоєвропейського виду, які трапляються досить часто в західних областях Української РСР, відрізняються головним чином широкими і голими прилистками та характером зубчастості листочків (у європейської типової форми переважає складна зубчастість).

1516 (5). R. agrestis Savi. — **Шипшина польова.** Високий кущ, 2—3 *м* завв., з видовженими луковидно звисаючими гілками, вкри-

тими однотипними гачковидно зігнутими міцними шипами. Листочки середньої величини, 7,5—8 *см* завд.; головний стриженьок голий, б.-м. вкритий стеблистими залозками та поодинокими шипиками; прилистки б.-м. лінійні, зісподу і по краю залозисті; листочків 5—7; вони видовженояйцевидні або овальні, до основи клиновидно звужені, глибокогострозубчасті, зверху голі та гладенькі, майже блискучі, зісподу рясно усіяні пахучими залозками з домішкою волосків. Квітки дрібні, 3—3,5 *см* в діам., зібрані в малоквіткові суцвіття (по 3—5), рідше поодинокі або в багатоквіткових суцвіттях; квітконіжки голі та гладенькі, перевищують величину плода в 1,5—2 рази. Чашолистки 1,5—2 *см* завд., більші за пелюстки, на спинці голі, без залозок, лише по краю усіяні стеблистими залозками; після цвітіння відгинаються донизу і швидко відпадають; зовнішні — з видовженими пірчастими додатками; пелюстки блідорожеві, майже дорівнюють довжині чашолистків; стовпчики виступають із зіва гіпантію, голі або майже голі. Плід дрібний, не більше 0,9—1,2 *см* завд., гладенький, яйцевидний або конусовидний. ♄. Цв. VI—VII.

Savi, Flora Pisan., I (1798) 495. Szafer in Fl. Polska, V (1935). Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 497.

— *R. sepium* Thuill., Fl. Par., ed. II (1799) 252.

Рисунки: Szafer in Fl. Polska, V (1935) rys. 11.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 1134!

Росте серед чагарників біля підніжжя гірських кам'янистих схилів Карпат, на схилах південної експозиції, підіймається до межі дубового лісу (*Quercus petraea*), а також вздовж доріг та на узліссях.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегове, Виноградна гірка (!!); Ужгород, поблизу електростанції (Попов). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Солотвинський рн, Солотвин (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Карпати, Крим (?).

Загальне поширення. Середня та Атлантична Європа, Середземномор'я. Описаний з Італії; тип в Женеві (?).

Примітка. У нас часто гібридизує з *R. crenatula, R. minimalis* і *R. micrantha.*

1517 (6). R. mukatscheviensis Chrshan. — **Шипшина мукачівська.** Рихлий кущ до 1,5—2 *м* завв., з тонкими луковидно зігнутими гілками, озброєними однотипними міцними гачковидними шипами. Листки великі, до 9—9,5 *см* завд., з рідко розставлених 5, рідше 7 листочків; головний стриженьок пухнатий від коротких волосків з домішкою залозок та гачковидних шипиків, прилистки досить дрібні, до 10—12 *мм* завд. та 3—4 *мм* завш., зверху голі та гладенькі, зісподу дещо залозисті з домішкою рідких, але довгих волосків, принаймні по вушках, по краю рясно залозисті; листочки великі і тоненькі, широкоеліптичні з б.-м. заокругленою основою, зверху цілком голі, зісподу по жилках коротковолосисті, рясно вкриті дуже дрібними сидячими залозками; зубці великі, 2-зубчасті, по краю залозисті. Квітки по 2—3, рідше

поодинокі, білі, дрібні, до 2,5 *см* в діам., на досить довгих, залозистих квітконіжках до 2,5 *см* завд. Чашолистки з широкими пірчастими додатками, з обох боків, особливо на спинці, білоповстисті, по краю зрідка залозисті, після цвітіння відхилені донизу, зберігаються принаймні до почервоніння гіпантію; головка приймочок цілком гола, піднесена на голій колонці стовпчиків маточок. Диск міцний, конусовидний з широким отвором — зівом гіпантію. Гіпантій видовженоеліптичний, гладенький (стиглих гіпантіїв автор не бачив). ♄. Цв. V.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, IX, 4 (1952) 62.

По чагарниках нижньої межі букового лісу.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Мукачеве, на південно-західних схилах. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, окол. с. Добровляни (!!, Лазебна).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.; Карпати. Загальне поширення. Східна Європа.

Тип: Мукачеве, Виноградна гірка, на південно-східному схилі в густих чагарниках. 12.VI 1947 р. (пл.) В. Г. Хржановський. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Відрізняється від близького виду *R. eglanteria* L. повстистими чашолистками, крупними 5-листочковими листками, голою колонкою стовпчиків та головкою приймочок.

1518 (7). R. nitidula Bess. — **Шипшина лискуча.** Стрункий кущ, до 1,5—2 *м* завв., з прямостоячими, малоозброєними, короткими гілками; шипи дрібні, б.-м. серповидно зігнуті, дещо стиснуті з боків. Середні листки квітконосних гонів 5,5—6 *см* завд.; головний стриженьок майже голий, лише при основі черешків зрідка трапляються волоски та стеблисті залозки; прилистки з обох боків голі та гладенькі, по краю рясно вкриті дрібними, майже сидячими залозками. Листочків 5—7, круглясто-еліптичних; зверху вони темнозелені, цілком голі, позбавлені залозок; зісподу значно ясніші, по жилках (принаймні по головній жилці) волосисті, з домішкою небагатьох дуже дрібненьких сидячих непахучих залозок; зубці переважно подвійні. Квітки здебільшого поодинокі, досить дрібні, 2,5—3 *см* в діам.; квітконіжки залозисто-щетинисті, в середньому 1,5 *см* завд. Чашолистки видовжені, до 1,5 *см* завд., з листковидним розширенням на верхівці, зверху зрідка вкриті короткими волосками, зісподу виразно волосисті з домішкою залозок, після цвітіння відхилені донизу і відпадають перед почервонінням плода; стовпчики та головка приймочок волосисті; диск конусовидний. Гіпантій голий та гладенький, майже кулястий. ♄. Цв. VI.

Bess., Catalog. Horti Cremen., Suppl. IV (1815) 20; Enum. pl. Volhyn. Pod. (1882) 20 et 67. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 24.

— *R. caucasica* M.B., Regel, Tent. rosar. monogr. (1877) 375. — *R. rubiginosa* var. *trachyphylla* Rau, Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 345. — *R. Klukii* Bess., Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 504.

По узліссях, у чагарникових заростях та кам'янистих відслоненнях.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: окол. Кременця (Попов, !!); Почаївський рн, Івання (!!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Касперівці (!!, Лазебна).

Var. **scabrata** Crép. Листки дрібніші; листочків 5, широкоеліптичних, вкритих залозками лише по головній жилці. Квітконіжки голі і гладенькі.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня по дорозі на г. Близницю (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Східна Європа.

Описаний з опільських лісів; тип — в Ленінграді.

Примітка. В оцінці і розумінні цього виду, як і більшості видів, описаних з Південно-східної Європи, очевидно, за браком встановленого автентичного екземпляра виникла плутанина, внаслідок чого *R. nitidula* наводилась для Кавказу (Стевен), південної Польщі (Шафер) та ін. Більшість монографів не вважала цей вид за самостійний (Лоначевський — in lit., С. В. Юзепчук в Фл. СССР, X та ін.). Опрацьовуючи гербарій М. Біберштейна (Ленінград), ми виявили два гербарних зразки, які Бессер визначав за *R. nitidula*. Один з них тестований рукою Бессера так: «Rosa nitidula mihi Suppl. IV». Цей екземпляр ми визнали за тип виду, він цілком відповідає як опису, так і тому гербарному матеріалу, який ми зібрали в окол. Кременця.

Ряд **2. Eglanteriae** Chrshan. Середні листки квітконосних гонів складаються з 7 листочків. — Рослини західних лісових районів, рідше лісостепових.

1519 (8). R. caryophyllacea Bess. emend. Chrshan. (non Christ. nec Rob. Keller). — **Шипшина гвоздична.** Щільний кущ до 2 *м* завв.; гілки міцні, здебільшого висхідні, незвисаючі, вкриті темночервоною корою та шипами, які в типових випадках бувають 3 видів: 1) міцні, гачковидно зігнуті з сплюснутою основою, розташовані здебільшого парами, особливо на молодих гілочках; 2) б.-м. міцні і майже прямі або дещо нахилені донизу, з округлою основою, поодинокі та 3) дрібні, голчасті, переважно на квітконосних гонах. Листки 6—9 *см* завд., з 5—7 листочків; прилистки 8—11 *мм* завд., з обох боків голі, лише зісподу та по краю б.-м. залозисті; стриженьок рясно вкритий залозками, голий, лише при основі черешків зрідка вкритий небагатьма волосками; листочки 2,5—3 *см* завд. та 1,5—2 *см* завш., яйцевидно-еліптичні або видовженоеліптичні, нерідко з клиновидно звуженою, рідше з округлою основою, зверху голі, лише зрідка з поодинокими, дуже дрібними сидячими залозками, зісподу сизозелені, в типових випадках екземпляри рослин (Волинь) голі, рясно вкриті залозками, особливо на виразно виступаючих жилках; зубці двічі залозисто-зубчасті. Квітки досить дрібні, до 3 *см* в діам.; квітконіжки короткі, до 8 *мм* завд., цілком голі, позбавлені будь-яких залозок (у перехідних до попереднього виду форм квітконіжки звичайно довші і дещо залозисто-щетинисті). Чашолистки пірчасті, із спинками голими і гладенькими або з поодинокими залозками, після цвітіння відігнуті донизу і пізніше широко розставлені в боки, здебільшого зберігаються до почервоніння плода. Пелюстки яскраво-

рожеві, по краю інколи війчасто-залозисті. Стовпчики білоповстисті, короткі, звичайно не утворюють колонки; приймочки зібрані в досить пухку головку. Гіпантій яйцевидно-кулястий або еліпсоїдальний, при достиганні червоний, гладенький. ♄. Цв. VI—VII.

Bess. in Catalog. Horti Cremen., Suppl. IV (1816) 18, s. str. et (1816) 117 et Enum. pl. Volhyn. Pod. (1822) 19, 61, 68. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 24. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 493.

— *R. rubiginosa* var. *caryophyllacea* (Bess.) ex Seringe in DC., Prodr., II (1825) 617. — *R. rubiginosa* α. *Willdenoviana* Regel, Tentam. Rosar. Monogr. (1877) 342. — *R. glauca* Vill. var. *caryophyllacea* (Bess.) Schmalh., Шиповн. окр. Киева (1891) 40. — *R. inodora* pp. Boulenger, Ros. Europ. (1924—1925) 109.

Рисунки: Szafer in Fl. Polska, V (1935) rys. 12.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2139! Fl. austro-hung. exsicc., № 860!

При дорогах, на пустирях, по чагарникових заростях, узліссях.

Р.-О.Л. Львівська обл.: у північно-західних окол. Львова, Кортумова гора (Реман, !!). — Тернопільська обл.: Кременецький рн, Гологори (!!, Мурогіна). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Медобори; Заліщицький рн, Заліщики (!!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Тульчинський рн, Тульчин; Тиврівський рн, Кліщів (Лоначевський). — Київська обл.: Рокитне (!).

Серед численних перехідних форм цього виду до інших *Rubiginosae* можна розрізняти кілька досить стійких різновидностей, які, проте, потребують дальшого вивчення. Наводимо найважливіші з них:

Var. **pseudocaryophyllacea** (Blocki) Chrshan. Квітконіжки голі, позбавлені залозок, листочки зісподу, особливо по жилках, б.-м. пухнаті.

Blocki (pro species!) in schedis (1886) et Herb.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Блищанка; Борщівський рн, Більче-Золото і Монастирок.

Var. **gypsicola** (Blocki) Chrshan. Квітконосні гілки у верхній частині вкриті поодинокими залозками. Листочки з обох боків голі, лише зісподу по головній жилці злегка вкриті волосками. Стовпчики маточок та головка приймочок кудлаті.

Blocki (pro species!) in Botan. Centralb., XXXIX (1889) 246—247.

— *R. caryophyllacea* var. *Zalana* Wiesbaur in Öst. Bot. Zeit., XXIX (1879) 142, Szafer in Fl. Polska, V (1935) 24.

На виходах гіпсу.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Медобори, по р. Збручу; Підволочиський рн, Качанівка, в лісі.

Var. **Blockii** Chrshan. var. nova. Чашолистки на спинці позбавлені залозок, після цвітіння і при плодах відхилені донизу. Листочки цілком голі.

З.Л.-С. Станіславська обл.: Гвоздецький рн, Островець.

Var. **Lonaczewskii** D. Litv. Листочки зісподу голі, зверху вкриті розсіяними волосками.

Д. Литвинов in Sched. ad Herb. Fl. Ross., № 2139.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, схили до р. Дніпра (Лоначевський).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня Європа.

Описаний з України (Кременець); тип зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

1520 (9). R. volhyniensis Chrshan. — **Шипшина волинська.** Добре розгалужений, щільний куш 100—120 *см* завв.; гілки тонкі, але прямі або висхідні, незвисаючі, озброєні дуже гострими, довгими, до 1,5 *см* завд., дещо гачковидно зігнутими, на головних стовбурцях майже прямими шипами, з домішкою більшої або меншої кількості голчастих шипиків. Середні листки квітконосних гонів дрібні, 3—3,5 *см* завд.; прилистки добре розвинені, 8—9 *мм* завд. та 5—6 *мм* завш., до основи трохи клиновидно звужені, з короткими і тупуватими вушками, з обох боків голі, лише по краю та інколи зісподу залозисті; стриженьок рясно вкритий міцними шипиками до 2—3 *мм* завд. та стеблистими залозками з домішкою небагатьох довгих волосків. Листочків 7, дрібних, але товстеньких, майже шкірястих, до 10—12 *мм* завд. та 7—8 *мм* завш.; вони широкоеліптичні або майже круглясті, залозисто-простозубчасті, зверху цілком голі та гладенькі, зісподу рясно залозисті з домішкою волосків, принаймні по жилках. Квітки поодинокі або в суцвіттях по 3—5; криючих листочків по 2—3, добре розвинених, широколанцетних, з обох боків голих, по краю залозисто-війчастих; квітконіжки короткі, 8—10 *мм* завд., залозисто-щетинисті. Чашолистки вузьколанцетні, видовжені, 10—15 *мм* завд., гладенькі або лише з поодинокими залозками, головним чином по краю пірчастих додатків, зверху б.-м. волосисті, зісподу коротковолосисті, після цвітіння відхилені донизу, пізніше трохи піднесені, зберігаються до почервоніння плода. Пелюстки білі або блідо-рожеві. Стовпчики білоповстисті; головка приймочок сидяча, велика, до 2,5—3 *мм* в діам. Гіпантій широкоеліптичний, 8—10 *мм* в діам., позбавлений залозок. ♄. Цв. VI—(VII).

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, IX, 4 (1952) 63.

По сухих південних чагарникових схилах, нерідко по вапнякових та кам'янистих відслоненнях.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Кременецький рн, Кременець, Хрестова гора (Попов, !!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучацький рн, по р. Стрипі (!!); Заліщицький рн, Заліщики, по схилах рік Дністра та Дупи (!!, Лазебна). — Хмельницька обл.: Дунаєвецький рн, Дунаївці (Слободян). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Перещепинський рн, Андріївка по р. Самарі (Лазебна). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Причорн.

Загальне поширення. Південний захід Європейської частини СРСР.

Описаний з району Опільських лісів (Кременець, Хрестова гора); тип зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ); котип — в гербарії відділу ботаніки Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Рис. 34. Шипшина волинська — *Rosa volhyniensis* Chrshan.

1 — гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плодюча гілочка.

Примітка. Відокремлений вид серед українських представників підсекції **Rubiginosae**, близький до *R. horrida* Fischer (Крим, Кавказ), від якої добре відрізняється характером шипів, повною відсутністю залозистих щетинок на квітконосних гонах, дрібнішими і зісподу пухнастими листочками, б.-м. розсунутими, і чашолистками, що довго зберігаються.

1521 (10). R. eglanteria L. — **Шипшина еглантерія.** Щільний кущ 120—150 (до 250) *см* завв.; шипи двох типів: міцні, б.-м. серповидно або гачковидно зігнуті, сплюснуті, з раптово розширеною основою та дрібніші, голчасті або щетиновидні, які нерідко трапляються на молодих квітконосних гонах. Середні листки квітконосних гонів 7—12 *см* завд., здебільшого 7-листочкові (рідше листочків 5 або 9); головний стриженьок здебільшого пухнатий, рясно вкритий залозками, особливо зісподу та по краю; листочки дрібні, темнозелені, округло-овальні або яйцевидні, з заокругленою основою, в середньому 2—2,5 *см* завд. та 1—1,5 *см* завш., по краю двічі залозисто-пилчасті, зверху майже голі та гладенькі або з поодинокими залозками, зісподу опушені і рясно вкриті пахучими залозками. Квітки блідорожеві, здебільшого в багатоквіткових щитковидних суцвіттях, але інколи поодинокі; квітконіжки залозисто-щетинисті, до 2 *см* завд. Чашолистки пірчасті, зісподу залозисто-щетинисті, зверху опушені, під час достигання плодів обернені вгору, з часом відпадають, рідше залишаються при стиглих плодах; диск з широким зівом, звичайно плоский; головка приймочок сидяча, опушена, 1—1,5 *мм* завв. Гіпантій здебільшого кулястий, рідше еліптичновидовжений, до 2(2,5) *см* в діам., залозисто-щетинистий, як і квітконіжки. ♄. Цв. VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 491, haud Amoen. Acad., V (1760) 220, nec Spec. plant., ed. 2 (1762) 703; Shafer in Fl. Polska, V (1935) 18. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 492.

— *R. rubiginosa* L., Mant., II App. (1771) 564. Regel, Tentam. Rosar. Monogr., (1877) 349. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 344. — *R. rubiginosa* var. *flexuosa* (Rau.) Crép., Tabl. anal. (1892) 15. Шмальг., Шиповн. окр. Киева (1891) 24.— *R. umbellata* Leers., Fl. Herb. (1775) 117. — *R. sauvifolia* Lightfot, Fl. Scot., I (1777) 262. — *R. tenuiglandulosa* Merat, Fl. env. Paris (1822) 189. — *R. viscaria* Rouy, Fl. d. Er., VI (1900) 369.

Рисунки: Фл. СССР, X, табл. XXX, рис. 2.

Видані зразки: Crép., Rhodol. d. l. Alp., № 187!, 189! et herb. Ross., № 416. Герб. русск. фл., № 2140, 2144.

У чагарниках, по узліссях, біля ярів, по урвищах та схилах гір, головним чином кам'янистих.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, окол. Мукачева (!!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Косівський рн, Пистинь (Слободян). — **Р.О.-Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Круль), Старичі (Круль та Рациборський), західна окол. Львова, Городецька рогачка (Браун) та північно-західна окол. Львова, Янівська рогачка (Браун). — **З.П.** Волинська обл.: Колківський рн, Цміни (Сульчевський). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростень (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Збаразький рн, Киданці (Шафер); Скалатський рн, Жеребки Другі (Слендзінський і Шафер); Заліщицький рн, с. Добровляни по р. Дністру (!!, Лазебна); Лановський рн, Іванківці (Мартинюк); Мельнице-Подільський рн, над Дністром (Зуляк).

— Хмельницька обл.: Сатанів (Шмальг.); Кам'янець-Подільський рн, Китайгород (Шмальг.); Солобковецький рн, Маліївці (Шмальг.); Дунаєвецький рн, Дунаївці (Слободян). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Андрушівський рн, Городище (Пач.). — Вінницька обл.: Уланівський рн, Кропивна (Шмальг.). — Черкаська обл.: Умань (Пач.); Буцький рн, Буки (Пач.). — Київська обл.: Ржищівський рн, Ржищів (Пач.), Стайки (Шмальг.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: окол. Мелітополя, по р. Молочній (Клок.).

Заслуговують на увагу такі різновидності, що зустрічаються в Карпатах і в районі Дніпра:

1. Квітки білі або майже білі. Стовпчики зрідка волосисті, при плодах майже голі. Плоди яйцевидні; чашолистки довгі, після цвітіння розсунуті або майже прямостоячі. Квітконіжки залозисто-щетинисті . . . . . var. **Gremlii** Christ.

— Квітки більш або менш інтенсивно червоні. Стовпчики від волосистих до слабошорстких . . . . . 2.

2. Головка приймочок білововниста. Шипи різнотипні: від майже прямих до зігнутих, з б.-м. розсіяними голчастими шипиками і щетинками. Плоди від майже кулястих до яйцевидно-кулястих . . . . . var. **umbellata** (Leers.) Dumort.

— Головка приймочок б.-м. волосиста, але не білововниста. Шипи майже однотипні. Плоди видовженояйцевидні . . . . . var. **comosa** (Ripert.) Dumort.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати), Серед.-Дніпр., Причорн.

Загальне поширення. Середня Європа, Скандінавія, Атлантична Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія.

Описаний із Швейцарії; тип — в Лондоні.

1522 (11). R micrantha Smith. — **Шипшина дрібноквіткова.** Добре розгалужений кущ, 2—2,5 *м* завв., з тонкими, дещо звисаючими гілками, вкритими міцними гачковидно зігнутими шипами з б.-м. розширеною основою, звичайно з домішкою дрібних шипиків на квітконосних гонах. Листки 7—9 *см* завд., з 7 (зрідка 5) листочків, головний стриженьок вкритий б.-м. рясними залозками і, крім того, волосками та гачковидними шипиками; прилистки нерідко вкриті короткими волосками, лише зісподу розсіяно вкриті залозками, по краю залозисто-війчасті; листочків 7, рідше 5, еліптичних або яйцевидно-овальних; здебільшого вони з заокругленою або ширококлиновидною основою, глибоко подвійно залозисто-зубчасті, зверху звичайно голі та гладенькі, рідше усіяні короткими волосками, зісподу рясно вкриті характерними пахучими залозками з домішкою волосків, особливо по жилках. Квітки поодинокі, рідше в суцвіттях по 3—8, блідорожеві (у наших представників майже білі), дрібні, 2,5—3 *см* в діам.; квітконіжки довгі, 1,5—2,5 *см* завд., залозисто-щетинисті Чашолистки досить вузькі (у наших представників без листовидного розширення при верхівці), по краю пірчасті, лише на спинці залозисті, після цвітіння і при плодах відхилені донизу, рано

відпадають; стовпчики голі або майже голі; головка приймочок маленька, цілком гола, на короткій ніжці; зів дуже вузький, в діаметрі не перевищує 1 *мм*. Гіпантій яйцевидний або еліптичний, нерідко при основі трохи залозисто-щетинистий. ♄. Цв. VI.

Smith in Sowerby, Engl. Bot., XXXV (1812), tab. 2490. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 20. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 497.

— *R. floribunda* Stev. ex Bess., Catalog Horti Cremen., Suppl., IV (1811) 19. — *R. rubiginosa* var. *micrantha* Lindl., Monogr. Ros. (1820) 87. — *R. rubiginosa* var. *nemorosa* Du Pont, Prodr. Fl. Belg. (1827) 93. — *R. rubiginosa* var. *typica* Regel, Tent. Rosar. Monogr. (1877) 340. — *R. rubiginosa* var. *micrantha* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 344. — *R. viscaria* Rouy ssp. *R. micrantha* Sm., Rouy, Fl. France, VI (1900) 361.

Рисунки: Smith, Engl. Bot., XXXV (1812) tab. 2490. — R. Kell., Syn. Ros. Spont. Eur. Med. (1931) tab. XIX, XX. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 19.

Видані зразки: Billot, № 3598. Pons et Coste, Herb. № 95, 96.

По чагарниках на сухих горбках, на відслоненнях — здебільшого вапнякових.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Мукачеве, північно-західні окол. Виноградної гірки (!!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Криворівня, над р. Чорним Черемошем (Волощак). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, Пасічна (Волощак). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова, Центнерівка (!!). — **З.П.** Житомирська обл.: (?) Овруцький рн, Шоломки (Монтр.).

В східних Карпатах дуже поширена така різновидність:

Var. **divisa** Chrshan. Листочків 5, з нижнього боку густо вкритих волосками, особливо по головній жилці. Квітки майже білі; квітконіжки 1,5—2 *см* завд.; плоди дрібні, не перевищують 1 *см* завд.

По чагарниках, берегах рік, на порубах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: окол. Мукачева, Виноградна гірка (!!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Черемошна (Слободян). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, Незавидів (Мельничук); Ланчинський рн, в окол. Добротова (Малиновський); Яблунівський рн, Уторопи (Слободян).

Тип: Закарпатська обл. УРСР, Мукачівський рн, в окол. Мукачева на порубі дубового лісу (*Q. petraea*), 12.VI 1947 (зібр. Хржановський); зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.; Кавказ (?): Передкавк., Даг., Схід. та Півд. Закавк.

Загальне поширення. Середня та Атлантична Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Кавказ, Іран.

Примітка. *R. micrantha* Smith. являє собою типовий західносередземноморський вид, найширше репрезентований в південно-західній Європі. На сході Європи вид цей зустрічається значно рідше, причому східноєвропейські форми за своїми морфологічними ознаками (майже зовсім білими пелюстками, характером залозистих прилистків та неоднотипними шипами) помітно відхиляються від західноєвропейських та північноафриканських форм. В межах Української РСР *R. micrantha* Smith. достовірно відома в Закарпатті, а також в західних областях УРСР. Межею поширення цього виду на схід ми вважаємо р. Дністер. У зв'язку з цим вказівки Лона-

чевського на знаходження цього виду в Одеській обл. (Хаджибей), а також у Західному Поліссі викликають сумніви.

1523 (12). R. Bordzilowskii Chrshan. — **Шипшина Бордзиловського.** Невисокий щільний кущик до 80—100 *см* завв., гілки короткі, прямостоячі, частіше висхідні, рясно вкриті міцними, майже прямими, у поперечному розрізі округлими шипами, з домішкою голчастих шипиків, особливо рясних на квітконосних гілках. Листки дрібні, 3,5—4 *см* завд., складені з 5, дуже рідко з 7 листочків (якщо листочків 7, то нижня пара недорозвинена); головний стриженьок рясно вкритий стеблистими залозками з домішкою гачковидних шипиків, повністю позбавлений волосків або дуже рідко з поодинокими волосками; прилистки з короткими, гострими вушками, з обох боків голі і гладенькі, лише по краю залозисто-війчасті; листочки широкоеліптичні або майже круглясті, в середньому 13 *мм* завд. та 10 *мм* завш., з короткозагостреною верхівкою, двічі гострозубчасті, по краю зубці вкриті залозками, зверху цілком голі, лише інколи з поодинокими залозками, зісподу з виразно виступаючими жилками, рясно усіяні стеблистими залозками, з домішкою волосків лише на більш випнутих жилках. Квітки білі або блідорожеві, 3—4 *см* в діам. Квітконіжки досить короткі, до 10—15 *мм* завд., вкриті стеблистими залозками. Чашолистки видовженоланцетні, позбавлені характерного листовидного розширення, зовнішні з небагатьма вузькими, майже нитковидними додатками, з обох боків голі, лише зісподу (не завжди) та по краю дещо залозисті, після цвітіння спрямовані донизу, пізніше ледве відхилені в боки, дуже рідко піднесені вгору, рано відпадають; стовпчики рясно вкриті короткими волосками, не стулені в характерну колонку; головка приймочок пухка, невиразна. Гіпантій кулястий, дрібний, не перевищує 10 *мм* в діам., цілком голий та гладенький. ♄. Цв. V—VI.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, IX, 4 (1952) 57.

Росте на кам'янистих схилах, в південних степових районах.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (Хржановський і Лазебна). — Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутовський степ (Постригань і Лазебна); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (!!, Постригань і Лазебна). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв, по р. Інгулу.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон., Причорн.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР.

Описаний з Української РСР, Запорізької обл.; тип зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ); котип — в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Господарське значення. Як вітамінна та посухостійка рослина може бути включена в асортимент кущів для полезахисних смуг.

Примітка. Від попереднього виду відрізняється меншою висотою, дрібнішими 5-листочковими листками з майже голим стриженьком, а також волосистими стовпчиками приймочок і при дозріванні плодів відхиленими в боки (інколи спрямованими вгору) чашолистками.

Рис. 35. Шипшина Бордзиловського — *Rosa Bordzilowskii* Chrshan.
1 — гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плодюча гілочка.

Ряд **3. Balsamicae** Chrshan. Середні листки квітконосних гонів складаються з 5 листочків. Рослини лівобережних степових районів.

1524 (13). R. psammophila Chrshan. — **Шипшина піскова.** Кущ до 120—150 *см* завв.; гілки майже прямі або лише трохи луковидно зігнуті, досить рідко вкриті однотипними, дещо серповидно зігнутими шипами з мало розширеною основою. Листки здебільшого з 5, зрідка з 7 листочків; головний стриженьок рясно вкритий короткими волосками, з домішкою небагатьох стеблистих залозок; прилистки зверху голі, зісподу зрідка вкриті волосками, по краю залозисто-волосисті, з короткими ланцетовидними вушками; листочки в середньому 2—2,5 *см* завд. та 1,5 *см* завш., зверху голі, зісподу по всій поверхні б.-м. рясно вкриті волосками та дрібними залозками на ніжках; зубці подвійні, гострі, спрямовані до верхівки листочка, по краю голі, вкриті лише поодинокими залозками. Квітки поодинокі або по 2—3; квітконіжки до 10—15 *мм* завд., голі і гладенькі. Чашолистки по спинці усіяні залозками, після цвітіння відхилені донизу, повністю відпадають до почервоніння плода; пелюстки блідорожеві, дещо перевищують довжину чашолистків; диск широкий, майже плоский, з вузьким отвором, що має в діаметрі не більше 1 *мм*. Стовпчики шерстисто-волосисті; головка приймочок сидяча. Плоди овально-яйцевидні, звужені до верхівки, яскравочервоні, цілком гладенькі. ♄. Цв. VI.

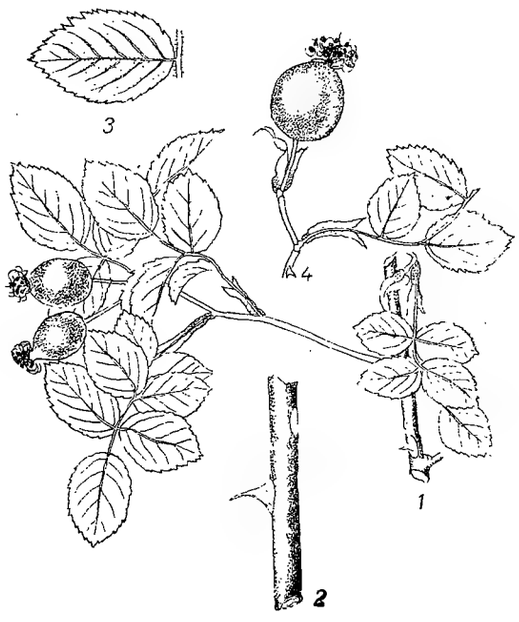

Рис. 36. Шипшина піскова — *Rosa psammophila* Chrshan.

1 — гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плодюча гілочка.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, IX, 4 (1952) 59.

На піскових та щебенисто-піскових горбах та кам'янистих відслоненнях.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Костянтинівський рн, ст. Кіндратівка (Морозова). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутовський степ, пор. Грузькому Єланчику (!!, Постригань, Лазебна). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, о-в Джарилгач, біля колг. Жаворончі, поблизу затоки (Побєдімова).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Тип—в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ); котип—в гербарії Ботанічного інституту АН СРСР (Ленінград).

Примітка. Ендемічний палеопонтичний вид. Форм, близько споріднених і перехідних до інших представників підсекції *Rubiginosae*, в межах цього виду не виявлено.

Господарське значення. Таке ж, як і попереднього виду.

1525 (14). R. chomutoviensis Chrshan. et Laseb. — **Шипшина хомутовська.** Слаборозгалужений, стрункий кущ до 1,5 *м* завв.; гілки

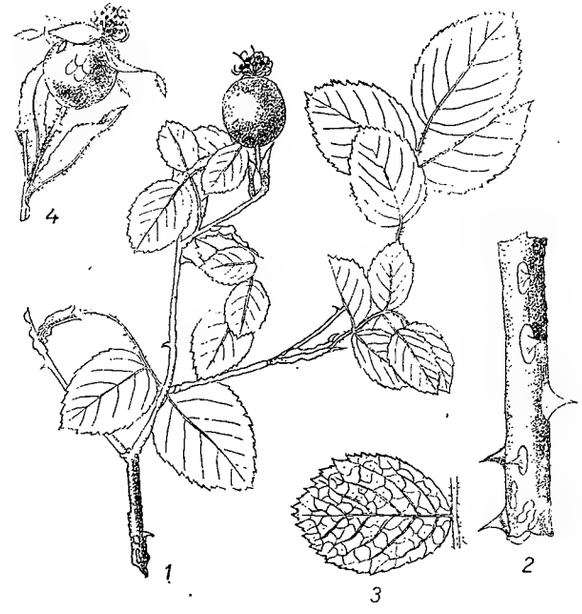

Рис. 37. Шипшина хомутовська — *Rosa chomutoviensis* Chrshan. et Laseb.

1 — плодюча гілочка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плід.

зрідка вкриті невеликими, прямими або лише ледве відхиленими донизу шипами; квітконосні гони позбавлені всякого озброєння або (дуже рідко) несуть поодинокі голчасті шипики 2—3 *мм* завд. Середні листки квітконосних гонів 5—6 *см* завд., 5-листочкові, дуже рідко листочків 7, але тоді перша пара листочків недорозвинена; головний стриженьок голий, вкритий лише б.-м. рясними залозками та поодинокими, дещо гачкувато зігнутими шипиками; прилистки добре розвинені, до 15—20 *мм* завд. та 5 *мм* завш., з обох боків голі, лише зісподу та по краю трохи залозисті; листочки щільні, майже шкірясті, 23—25 *мм* завд. та 12—13 *мм* завш., вузькоеліптичні, до обох боків, особливо до верхівки, звужені, гостро-2-пилчасті, з обох боків цілком голі, лише зісподу залозисті, але інколи лише по жилках. Квітки здебільшого поодинокі, рідше по 2; квітконіжки короткі, 1 *см* завд., міцні, залозисто-щетинисті. Чашо-

листки вузькопірчасті, зверху зрідка коротковолосисті, зісподу голі, але залозисті, після цвітіння і при плодах відхилені донизу, зберігаються до почервоніння плода; пелюстки яскраворожеві; головка приймочок крупна, щільна, як і колонка стовпчиків, білововниста. Гіпантій великий, принаймні при достиганні до 15—17 *мм* в діам., б.-м. кулястий, при основі залозистий, але вгорі видовжений в шийку. ♄. Цв. VI.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, IX, 4 (1952) 60.

Росте на щебенистих грунтах.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутовський степ, лівий берег р. Грузького Єланчику (!!, Постригань, Лазебна); Тельманівський рн, по р. Кальміусу в окол. Миколаївки (!!, Лазебна).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Східна Європа (півд. схід).

Описаний з Приазовської частини УРСР; тип — в гербарії відділу ботаніки Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Примітка. Від близького виду *R. Klukii* Bess. відрізняється голим стриженьком листка, а також формою, величиною та відсутністю будь-якого опушення листочків і прилистків, залозисто-щетинистими квітконіжками, формою шипів.

1526 (15). R. Klukii Bess. — **Шипшина Клука.** Кущ до 1,5 *м* завв., з невеликими висхідними гілками, вкритими досить міцними, гачковидно зігнутими або серповидними шипами, розміщеними поодиноко, а на молодих гілках нерідко парами. Середні листки квітконосних гонів 6—7 *см* завд.; прилистки 7—8 *мм* завд. та 3—4 *мм* завш., з обох боків волосисті, з домішкою небагатьох дрібненьких залозок, по краю вій-часто-залозисті; головний стриженьок пухнатий від коротких волосків, рясно вкритий залозками з домішкою гачковидно зігнутих шипиків; листочків 5, рідше 7, широкоеліптичних, нерідко майже круглястих, з притупленою верхівкою, 20—25 *мм* завд. та 15—20 *мм* завш., зверху вони зрідка волосисті, рідше майже голі, зісподу пухнаті або повстисті, принаймні по жилках б.-м. рясно вкриті дрібними залозками, по краю залозисто-гостропилчасті. Квітки здебільшого по 2—3, 5—5,5 *см* в діам. на довгих, до 1,5—2 *см* завд., гладеньких або лише з поодинокими залозистими щетинками квітконіжках. Зовнішні чашолистки з добре розвиненими пірчастими додатками, по краю та зісподу рясно вкриті залозками, відхилені донизу, нерідко зберігаються при стиглих плодах. Пелюстки яснорожеві, рідше блідорожеві; головка приймочок рихла, на короткій ніжці; стовпчики у верхній частині майже голі. Гіпантій досить великий, видовженояйцевидний або кулястий, цілком голий і гладенький, при достиганні яскравочервоний. ♄. Цв. V—VI.

Bess., Catalog Horti Cremen. (1816) 118; Enum pl. Volh. Pod. (1822) 16, 67. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 22. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 504.

— *R. balsamica* Bess., Catalog Horti Cremen., Suppl. IV (1811) 18, non Willd. — *R. floribunda* Stev. ex Bess., Catalog Horti Cremen., Suppl. IV (1811) 19. — *R. rubiginosa* var. *Willdenoviana* Regel, Tentam. Rosar. Monogr. (1877) 342. — *R. dumetorum* Thuill. var. *Klukii* (Bess.) Schmalh., Шипови. окр. Киева (1891) 36. — *R. rubiginosa* var. *Klukii* (Bess.) Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 345. — *R. elliptica* var. *Klukii* (Bess.) Fraun. in Beck., ц. м., 809.

Рисунки: Fl. Polska, V (1935) rys. 10.

Видані зразки: Crépin, Herb. Ros., № 417. Герб. русск. фл., № 2132, 2133, 2134, 2136, 2137, 2138.

Росте у чагарниках на кам'янистих горбах та на відслоненнях.

П.П. Київська обл.: окол. Києва (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, по р. Дністру (!!, Лазебна). — Хмельницька обл.: Сатанів (Шмальг., Рогов.).— **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Лисянський рн, Бужанка, на зрубі (Підоплічка); Умань, між кущами (Черноус, Рогов.). — Київська обл.: Ставищанський рн, Тихий Хутір (Лавр.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Шмальг.); Лубенський рн, Лубни (Шмальг.), Лубни по р. Сулі (Лоиачевський). — Харківська обл.: Нововодолазький рн, Бірки (Кот.). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Іванівський рн, Михайлівська цілина (Зоз!); Боково-Антрацитівський рн, Опельникова балка коло Гострого Шипа, біля Боково-Платова (Постригань); Ровеньки (Шмальг.). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайський рн, Голта, Грушівка, біля Голти, по р. Південному Бугу (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанськ (Заблоцький). — Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Успенка по р. Кринці (Лавр.). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеський рн, Корсунці (Вейнш.т!); окол. Одеси, Хаджибейський лиман (Вейнш.т.); Біляївський рн, Маяки над Дністровським лиманом, біля дороги (Пач.), на Памсовій балці, біля Вигоди (Вейнш.т.). — Миколаївська обл.: Тилігуло-Березанський рн, Коблеве (Пач.), на обривах у лимані Південного Бугу (Пач.). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Миколаївка над р. Дніпром (Пач.) — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о-в Бірючий на Азовському морі (Кот.)

Заслуговують на дальше вивчення такі різновидності:

Var. **pilosa** Lonacz. Листочки зверху б.-м. пухнасті, зісподу пухнасто-залозисті. Квітконіжки залозисто-щетинисті. Головка приймочок на короткій ніжці, повстисто-волосиста, 1—1,5 *мм* завд. Плоди яйцевидні.

Лоиачевський in herb. et lit.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Харківський рн, Пісочин (!). — **П.З.-С.** Одеська обл. (?): Біляївський рн, Біляївка (Пач.).

Var. **macrophylla** Schmalh. — Рослини 1,5—2 *м* завв.; листочки великі, до 40—60 *мм* завд., лише зрідка усіяні короткими волосками. Мабуть, гібридна форма (*R. Klukii* × *R. corymbifera*).

— *R. dumetorum* Thuill. var. *Klukii* a *macrophylla* Шмальг., Шиповн. окр. Киева (1891) 37.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, на схилах р. Дніпра (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Калинівський рн, Калинівка, по р. Південному Бугу (Шмальг.).

Var. **subbicolor** Schmalh. — Листочки видовженоеліптичні, зісподу рясно усіяні залозками; головка приймочок майже повстиста, на довгій ніжці до 1,5—2 *мм* завд.

Шмальгаузен, Шиповн. окр. Киева (1891) 37.

— *R. dumetorum* Thuill. var. *subbicolor*, Шмальг., Шиповн. окр. Киева (1891) 37.

П.П. Київська обл.: окол. Києва: Звіринець, на схилах р. Дніпра (Шмальг.), Голосіївський ліс, на узліссі (!!).

Var. **orthocantha** Litv. — Шипи на квітконосних гілках тоненькі, дрібні, майже прямі. Головка приймочок повстисто-волосиста, на коротенькій ніжці, не перевищує 0,5—1 *мм* завд.

Литвинов in herb.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Уманський рн, по р. Суниці (Литвинов).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Ниж.-Дон., Причорн.; Кавказ (?): Даг., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Середня та Південна Європа, Кавказ (?).

Примітка. Вивчена нами *R. Klukii* Bess. з Заліщиків (locus classicus) дає змогу зближувати цей вид з *R. elliptica* Tausch. і розглядати їх в межах підсекції *Rubiginosae* всупереч вказівкам деяких авторів, зокрема С. В. Юзепчука (Флора СССР, X, 1941), який відносить *R. Klukii* Bess. до підсекції *Eucaninae*.

Слід також зазначити, що у простеженої нами на великому матеріалі *R. Klukii* Bess. стовпчики приймочок у верхній частині голі; на цю важливу ознаку вказує і Бессер в додатках до свого першого діагнозу (Vide Enum. pl. Volh. Pod., 1822, 68). Проте численні дослідники, зокрема Крепен (1898), Шафер (1935), Юзепчук (1941), приписують *R. Klukii* пухнасті стовпчики. Це твердження не позбавлене певних підстав: в місцях класичного збору цього виду поширена саме форма з пухнастими стовпчиками, яка польськими ботаніками була представлена в багатьох гербаріях. На цю форму звернув увагу ще Бессер і виділив її в окремий вид — *R. balsamica* (Catalog Horti Cremen, Suppl. IV (1811) 18 et Enum. pl. Volh. (1822) 19), але в дальшому він ототожнив цей вид з *R. Klukii* (Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 61 et 67). Таким чином, *R. balsamica* за характером опушення головки приймочок виразно відрізняється від *R. Klukii*, у зв'язку з чим можна, здавалося б, поновити цей вид, але за браком достатніх матеріалів з географічного поширення ми не маємо підстав трактувати *R. balsamica* як особливу географічну расу і тому тимчасово розглядаємо її як форму, підпорядковану *R. Klukii* Bess.

Підсекція **2. Eucaninae.** Шипи б.-м. плоскі від серповидних до гачковидно зігнутих, дуже рідко з домішкою голчастих шипиків; чашолистки після цвітіння спрямовані донизу, рідше відхилені в боки, але не перевищують горизонтальної лінії, відпадають після почервоніння гіпантіїв.

Ряд **1. Corymbiferae** Chrshan. Листки складаються з 7, рідше 9 або 5 листочків; квітконіжки завжди голі і гладенькі.

1527 (16). R. canina L. — **Шипшина собача.** Кущ 1,5—2,5 *м* завв., з луковидно зігнутими, рідше майже прямими гілками; шипи міцні, серповидно зігнуті, але на головних стеблах інколи майже прямі; на квітконосних гілках рясні, завжди гачковидно зігнуті. Середні листки квітконосних гонів 7—9 *см* завд., голі, лише по головному стриженьку інколи зрідка усіяні короткими волосками; прилистки переважно вузькі, по краю залозисто-війчасті, з гострими вушками; листочків 7, рідше 5 або 9; вони з обох боків завжди голі і гладенькі, переважно еліптичні, з короткозагостреною верхівкою, 2—2,5 *см* завд. та 1—1,5 *см* завш., просто-гостропилчасті, нерідко закінчуються дрібними залозками. Квітки в суцвіттях по 3—5, рідше поодинокі або в багатоквіткових суцвіттях; квітконіжки 12—18 *мм* завд., частіше довжина їх така ж, як і гіпантію, рідше коротші або довші за нього, завжди позбавлені волосків та залозок. Чашолистки зісподу усіяні короткими волосками, зверху переважно голі, великі, до 20—25 *мм* завд., широколанцетні, з рясними пірчастими додатками, після цвітіння відхилені донизу і притиснені до плода, рано

відпадають. Пелюстки білорожеві, коротші за чашолистки; диск широкий, до 4—5 *мм* в діам., плоский або конусовидний, з зівом 1—1,5 *мм* в діам.; стовпчики довгі, вкриті білими волосками; головка приймочок кулясто-конусовидна, рідше майже куляста. Гіпантій при дозріванні 15—26 *мм* завд., широкоовальний, рідше майже кулястий, позбавлений залозок. ♄. Цв. V—VI(VII).

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 491 s. str.

— *R. canina* L. s. l., Regel, Tent. Rosar. Monogr. (1877) 332. Шмальг., Шиповн. окр. Киева (1891) 29; Фл. Ср. и Ю. Р. (1895) 341. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 28. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 502. — *R. caucasica* Pall., Fl. Ross. I, p. II (1788) 62. — *R. andegavensis* Bastard, Essai Fl. d. M. et Loire (1809) 189. — *R. lutetiana* Lem. in Bull. Philom. (1818) 93. — *R. calycina* M.B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 349. — *R. arguta* Stev. in M.B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 348. — *R. caucasica* Lindl., Mon. (1820) 97. — *R. Kosinsciana* Bess., Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 64. — *R. glauca* Schott et Bess., Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 64. — *R. Biebersteinii* Tratt., Ros. Mon., 1 (1823) 5. — *R. frondosa* Stev. in Spreng., Syst., II (1825) 554. — *R. caucasica* var. *Lindleyana* Ser. in DC., Prodr., II (1825) 615. — *R. didoensis* Boiss., Fl. or., II (1872) 685. — *R. canina* ssp. *R. vulgaris* Gams. in Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 2 (1923) 1032.

Рисунки: Фл. СССР, X (1941), табл. 31, рис. 1. Fl. Polska, V (1935) rys. 15.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2113, 2114, 2115.

По схилах, узліссях, вздовж доріг та на пустищах як бур'ян.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Андріївка, Великі Геївці (Попов), Гайдош (!!), Верхня Солотвина (!!), Доманинці (!!); Мукачівський рн, Грибівці (!!), Завидове (!!, Контий); Берегівський рн, Берегове (!!), Буча; Виноградівський рн, Бобове, Боржавське, Вербовець (!!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Великоберезнянський рн, Великий Березний (!!), Луг (!!), Малий Березний (!!); Воловецький рн, Верхня Розтока, Пашківці; Свалявський рн, Березник (Попов), Дубине (!!), Росош, Синяк, Стройне, Чинадієве (!!); Хустський рн, Березове (!!), Горінчове (Попов); Тячівський рн, Бедевля Вонігове, Діброва, Підплеша. — Дрогобицька обл.: Добромильський рн, Добромиль (Реман); Турківський рн, Верхня Тарнава (Реман); Сколівський рн, Верхнє Синьовидне (Пач.). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, Дора (Палечний). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Дрогобич (Маєвський). — Станіславська обл.: Станіславський рн, Станіслав (Маєвський), Вовчинець-Ямниця (Ломницький), Загвіздя, Пасічна, Долішній Угринів, Павлівка (Верхратський); Тисьмениця (Верхратський); Лисецький рн, Черніїв (Верхратський); Печеніжинський рн, Печеніжин (Маєвський), Княждвір (Врублевський). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, Вижниця, Берегомет (Пач.). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Яворів (Волощак), Шкло, Старичі (Круль); Івано-Франківський рн, Залісся (Круль); окол. Львова, Ляшанівка (Капусцинський), Білогорща (Врублевський), Знесіння (Ломницький), Піскова гора (Реман), Кайзервальд (Волощак), Личаків, Яловець, Маріївка (Врублевський), Погулянка, Чортківська скала (Врублевський); Брюховицький рн, Водяне, Дубляни (Крупа), Великі Грибовичі (Пач.), Голосківка (Ломницький); Вінниківський рн, Зубра (Врублевський), Великі Кривчичі (Волощак), Кривчичі, г. Хомець (Браун); Бобрківський рн, Бобрка, Романів (Маєвський); Золочівський рн, Золочів (Маєвський та ін.), Червоне, Малий (Кульчинський та ін.). — Тернопільська обл.: Бережани (Намисловський); Кременець, у лісі (Рогов.). — **З.П.** Волинська обл.: Ковель (Сульчевський). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва: Совки, Звіринець, по схилах Дніпра, Байкове, Голосієве (Шмальг.). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Сестрятин (Пач.); Вербський рн, Пирятин, Птича (Пач.). — Львівська обл.: Нестерів-

ський рн, Добросин, Крехів (Рсман); Олеський рн, Ожидів, Янгалівка (Гаврисевич). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Коршівський рн, Коршів (Рациборський); Снятинський рн, Микулинці (Врублевський); Чернелиця (Врублевський). — Тернопільська обл.: Золотопотіцький рн, Сокілець (Котуля і Слендзінський), Костільники, Губин (Слендзінський); Бучацький рн, Звенигород (Шафер), Новоставці (Слендзінський); Чортківський рн, Салівка (Шафер), Слобідка (Слендзінський); Білобожницький рн, Черкавщина (Шафер); Козлівський рн, Іванівка (Слендзінський); Заліщицький рн, Заліщики (Намисловський), Кулаківці (Ломницький), Добровляни (Слендзінський), Мишків, Зелений Гай (Шафер); Товстенський рн, Шутромівці (Шафер), Цапівка (Врублевський); Борщівський рн, Більче-Золото (Блоцький); Скала-Подільський рн, Рудка Ланівці (Блоцький); Гусятинський рн, Городниця (Слендзінський); Скалатський рн, Остапове (Пач.); Підволочиський рн, Іванівка (Слендзінський), Гостра Могила в Медоборах (Шафер); Збаразький рн, Нижчі Луб'янки (Палечний та ін.). — Хмельницька обл.: Волочиський рн, Яхнівці (Кот.); Чорноострівський рн, на південний захід від Чорного Острова, в дубовому лісі (Козлов); Кам'янець-Подільський (Пач.); Городоцький рн, Городок (Пач.); Новоушицький рн, на схід від Старої Гути (Кот.) — Вінницька обл.: Могилів-Подільський (Пач.). — Одеська обл.: Котовськ (Пач.). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Обарів (Волинський та ін.). — Тернопільська обл.: Шумський рн, Жолобки (Мацко). — Хмельницька обл.: Чорноострівський рн, Катеринівка (Кот.); Старосинявський рн, Шпичинці, в грабовому лісі (Козлов); Деражнянський рн, Деражня (Пач.). — Київська обл.: Обухівський рн, Козіївка (Підоплічка). — Черкаська обл.: Лисянський рн, Яблунівка (Підоплічка); Бабанський рн, Бабанка; на схід від Умані (Лазаренко). — Одеська обл.: Грушківський рн, Петрівське (Черн.); Ананьївський рн, в лісі біля Ананьїва (Пач.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: окол. Києва, Дарниця (Шмальг.); Згурівський рн, Турівка (Черн.). — Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова, Бабаї (Лавр.), Рогань (гербарій Черняєва). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Авдіївський рн, Ясинувата (Шмальг.); Артемівський рн, Зайцеве; Горлівська мр, Бахмутівка. — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Вознесенський рн, Нова Пристань (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (Клок.). — Сталінська обл.: Волноваський рн, Андріївка, Краснівка, по р. Кальміусу (Клок.); Жданів, вапнякові схили р. Кальчику (Лавр.). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеський рн, Хаджибейський лиман (Вейнш.т.). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Пач.); Привільнянський рн, Богданівка, правий берег р. Інгулу (Кот.). — Херсонська обл.: Херсон (Пач.); Калінінський рн, Калінінське; Високопільський рн, Кам'янка (Пач.).

В межах виду спостерігаються значна мінливість та наявність вузьколокальних форм різного ступеня відокремленості. На увагу заслуговують:

Var. **Domini** Chrshan. — прямостоячі гілки вкриті міцними слабо зігнутими шипами; квітконіжки до 2 *см* завд., голі та гладенькі; чашолистки короткі, широколанцетні; пелюстки блідорожеві; шийки та приймочки білоповстисті, зібрані в чималу головку, що майже дорівнює діаметру диска.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 67.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Мукачеве, біля підніжжя Виноградної гірки (!!); Берегівський рн; Берегове, Ордовська гірка (!!).

Var. **microcantha** Chrshan. — невисокий, рихлий кущ до 1,5 *м* завв. Шипи поодинокі, дрібні, майже прямі, при основі лише трохи розширені. Стриженьок листка усіяний дрібними волосками з домішкою

небагатьох залозок та щетинок. Листочків здебільшого 5, з обох боків цілком голих та гладеньких.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 67.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Красне, на горбках (!!).

Var. **lutetiana** (Lem.) Baker. — Гіпантії овальні, квітконіжки завжди голі та гладенькі.

Baker in Journ. Linn. Soc., XI (1869) 225.

— *R. Lutetiana* Leman in Bull. Philom., l. c. (1818) 93, pro sp.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Виноградна гірка (!!); Ужгородський рн, правий берег р. Ужу, заплава, вербняк (Попов, Дженюк). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Воловецький рн, Латірка (!!). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Яблуниця (Волощак). — **Р.-О.Л.** Дрогобицька обл.: Миколаївський рн, по сухих горбках поблизу р. Дністра (Мондальський).

Var. **dumalis** Baker. Листочки з обох боків гладенькі, подвійно зубчасті; пелюстки по краю залозисто-війчасті.

Baker, Monogr. Brid. Ros. in Journ. Lin. Soc., Vol. XI, Bot. 52 (1869) 277.

З.Л.-С. Чернівецька обл.: Кельменецький рн, по р. Дністру (Блоцький). — Вінницька обл.: Ямпільський ри, Велика Кісниця, по р. Дністру (Волощак).

Var. **pseudoscabrata** Blocki. Листочки зісподу по жилках зрідка усіяні дрібними залозками; чашолистки по краю залозисто-війчасті.

Blocki in herb. pro sp.

К.Л. Станіславська обл.: Вигодський рн, Шевченкове (Волощак). — **Р.-О.Л.** Дрогобицька обл.: Ходорівський рн, по р. Лугу (Блоцький). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Окснер). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Володарський рн, над р. Кальчиком (Постригань).

Var. **ciliato-sepala** Blocki. Листочки зісподу по головній жилці вкриті залозками; чашолистки зверху пухнаті, по краю залозисто-війчасті.

Blocki in Bot. Centralbl. XLI (1890) 309, 310, pro sp.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Чортківський рн, Колиндяки (Мельничук); Заліщицький рн, по р. Дністру (!!, Мурогіна і Лазебна). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. м. Львова (Лазебна).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Закарп., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Закавк. (всі райони); Серед. Азія: Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Середня Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Кавказ, Іран.

Описаний з Європи. Тип в Лондоні.

Примітка. *R. canina* L. у своєму географічному поширенні, простеженому нами на широкій ділянці ареалу в Радянському Союзі і зокрема в межах УРСР, не пов'язана з певними рослинними угрупованнями; вона зустрічається головним чином поблизу людського житла, при дорогах, на забур'янених місцях. Вона створює численні перехідні форми, головним чином гібридного походження, що значно утруднює її визначення.

1528 (17). R. corymbifera Borkh. — **Шипшина щитконосна.** Щільний кущ до 2,5—3 *м* завв., з луковидно зігнутими гілками, вкритими рясними серповидними або гачковидно зігнутими міцними шипами без домішки голчастих або щетиновидних шипиків, навіть на квітконосних гонах. Листки від середніх до великих (особливо на туріонах), 7—10(15) *см* завд.; головний стриженьок, як і прилистки (принаймні зісподу), усіяні короткими волосками; листочків 7, рідше 5 або 9, округло-яйцевидних, простопилчастих; зверху вони притисненоволосисті, рідше цілком голі (перехідні до попереднього виду форми), зісподу рясно усіяні волосками (принаймні по жилках), ніколи не бувають залозисті. Квітки блідорожеві, на голих квітконіжках, що майже дорівнюють довжині плода. Чашолистки з обох боків завжди б.-м. волосисті, після цвітіння відхилені донизу, звичайно відпадають до почервоніння плода. Головка приймочок на ніжці, зрідка усіяна волосками, рідше гола. Гіпантії крупні, широкоовальні, яскравочервоні, з товстим м'якушем. ♄. Цв. VI(VII).

Borkh., Vers. Forstbot. Beschr. (1790) 319. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 503.

— *R. dumetorum* Thuill., Fl. Paris, éd 2 (1798—1799) 205. Шмальг., Шиповн. окр. Києва (1891) 31; Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 343. — *R. collina* Lam. et DC., Fl. France, ed 3, IV (1805) 441. — *R. taurica* M.B. (?), Fl. taur.-cauc., I (1808) 394. — *R. collina* M.B. (?), Fl. taur.-cauc., I (1808) 399. — *R. caucasica* M.B. (?), Fl. taur.-cauc., I (1808) 40. — *R. solstitialis* Bess., Prim. fl. Galic., V (1809) 324. — *R. saxatilis* Stev. in M.B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 348. — *R. canina* var. *dumetorum* Desv., Journ. Bot., II (1813) 115. — *R. uncinella* Stev. ex Bess., Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 20. — *R. montana* Stev. et Bess., Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 65. — *R. Friedlaendriana* Bess., Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 46, 63. — *R. pilosa* var. *vulgaris* Desportes, Ros. gall. (1827) 88. — *R. arguta* Muss.-Puschk. in Willd. herb. ex Crép. in Bull. Soc. Bot. Belg. XI (1872) 194, 335. — *R. Wittmannii* H. Braun, Spraw. Kom. Fizyogr., 21 (1888) 45. — *R. canina* var. *corymbifera* Rouy, Fl. France, VI (1900) 314. — *R. communis* Rouy ssp. *R. canina* (L.) Rouy Ser. Pubigerae Rouy et Piliferae. Fl. France, VI (1900) 287. — *R. subcinerea* Gentil. a) dumetorum (Thuill.) Gentil. Ros. Sarth. (1897) 114.

Рисунки: Fl. Polska, V (1935), rys. 16.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2121—2125.

По схилах, узліссях, вздовж доріг.

К.Л. Дрогобицька обл.: Боринський рн, Тростянець. — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Івано-Франківський рн, Речичани (Пач.); окол. Львова (Волощак). — **З.П.** Волинська обл.: Турійський рн, Іваничі (гербарій Черняєва). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Шмальг.), Голосієве (Васильєв). — **Л.П.** Сумська обл.: Ямпільський рн, Хутір-Михайлівський (Лавр.). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійськ (Монтр.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщики (гербарій Бессера). — Хмельницька обл.: Волочиський рн, Бальківці, по р. Збручу, біля Вільшан (Кот.), Яхнівці (Кот.); Гвардійський рн, Павликівці (Кот.). — Одеська обл.: Котовськ. — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Деражня (Пач.); Вовковинецький рн, Голенищеве (Клок.), Васютинці (Кот.). — Вінницька обл.: Вінницький рн, Стадниця (Кот.); Гайсинський рн, Михайлівка (Підоплічка). — Київська обл.: Біла Церква (Паліева гора) (Оксіюк); Таращанський рн, Северинівка, в лісі (Підоплічка). — Черкаська обл.: Лисянський рн, Смільчинці (Підоплічка), Босівка (Підоплічка), Яблунівка (Клок.), Франківка (Підоплічка); Тальне (Рогов.); Корсунь-Шевченківський рн, Моринці (Підоплічка), Стеблів Перший (Підоплічка). — Одеська обл.: Балтський рн, Петрівка (Пач.); Піщанський рн, Перейма (Рогов.); Ананьїв (Пач.). — Кіровоградська обл.: Кіровоград, по р. Інгулу (Кот.); Знам'янський рн, Знам'янка (Пач.), Чорний ліс (Пач.); Новопразький рн, Головківка (Зеров). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Переяслав-Хмельницький (Пач.), Монастирок (Пач.). — Полтавська обл.: Лубни (Лоначевський). — Харківська обл.: Нововодолазький рн, Бірки (Кот.); Харківський рн, Бабаї (Лавр.); Дергачі (Лавр.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Сталіно, Ларинський кар'єр (Клок.); Авдіївський рн, Ясинувата (Клок.). — Ворошиловградська обл.: Лисичанськ (Шмальг.); Олександрівський рн, Олександрівка (Лавр.); Боково-Антрацитівський рн, Щотове (Постригань); Ровеньківський рн, Ровеньки (Шмальг.). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайський рн, Первомайськ, над р. Південним Бугом (Пач.), Грушівка (Пач.); Доманівський рн, Доманівка, Богданівка над р. Південним Бугом (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Сахновщанський рн, Гостра Могила; Дворічанський рн, х. Виноградна (герб. Черняєва). — Сталінська обл.: Волноваський рн, Андріївка; Тельманівський рн, Григорівка, по р. Кальміусу (Лавр.); Першотравневий рн, Білосарайська коса (Постригань); Жданов (Лавр.), Ляпинська коса (Постригань); Приморський рн, Старий Крим (Клок.); Амвросіївський рн, Амвросіївка (Лавр., Клок.), Успенка (Лавр.); по р. Кальміусу (Клок.). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси, Хаджибейський лиман, на схилах берега (Вейнш.), Куяльницький лиман (Пач.); Овідіопольський рн, Роксолани (Пач.). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Пач.); Очаківський рн, Володимирівська лісна дача (Постригань), Покровка над р. Південним Бугом (Пач.); Казанківський рн, Романівка (Пач.). — Херсонська обл.: Херсон (Пач.); Херсонський рн, Тягинка (Пач.); Бериславський рн, Козацьке, на високому березі Дніпра (Пач.), Милове, на березі Дніпра, Миколаївка, Одрадо-Кам'янка, Качкарівка (Пач.); Ново-Воронцовський рн, Малі Гирла (Пач.), Золота Балка (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Широківський рн, Миколо-Козельськ (Постригань).

На увагу заслуговують такі різновидності:

Var. **umbrosa** Litv. Листочки нерівнопилчасті, зверху голі, зісподу по всій поверхні пухнасті; квітконіжки залозисто-щетинисті; головка приймочок пухнаста.

Литвинов in herb. et lit.
Л.Л.-С. Полтавська обл.: Лубенський рн, Солоницька, по р. Сулі (Литвинов). — Харківська обл.: Харківський рн, Бабаї (Лазаренко).

Var. **bicolor** Schmalh. Листочки видовженоеліптичні, опушені з обох боків, зверху темнозелені, зісподу сизі; стовпчики помірно опушені.

Шмальг., Шиповн. окр. Києва (1891) 33.
П.П. Київська обл.: окол. Києва — Голосіївський ліс (Шмальг.), Звіринець, по схилах до р. Дніпра (!!).

Var. **uncinella** Bess. Квітконосні гілки червоні, звичайно позбавлені всякого озброєння; головний стриженьок рясно вкритий волосками; листочки округло-еліптичні, темнозелені, зісподу, принаймні по жилках, волосисті.

Bess., Catalog Horti Cremen., Suppl. IV (1816) 21 et Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 20, pro sp.

Пр.Л. Станіславська обл.: Калуський рн, по р. Ломниці. — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Дубляни (!!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Городенківський рн, Городниця (Блоцький). — Теріопільська обл.: Заліщицький рн, по схилах до р. Дністра (Лазебна, Мурогіна). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Голосіївський ліс, Звіринець, на схилах до р. Дніпра (Шмальг.).

Var. **solstitialis** (Bess.) Chrshan. comb. nova. Листочки видовженоеліптичні, простопилчасті, зісподу тонко сіроповстисті; квітконіжки усіяні поодинокими залозками; головка приймочок майже сидяча.

— *R. solstitialis* Bess., Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 19. — *R. dumetorum* var. *solstitialis*, Шмальг., Шиповн. окр. Києва (1891) 31.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Жаб'є (Слободян). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Станіслав (Блоцький); Надвірнянський рн, лівий берег р. Бистриці-Надвірнянської (Малиновський); Ланчинський рн, Добротів, ур. Ушовиця (Вараницький); Косівський рн, Косів, Яворів (Слободян); Яремчанський рн, Делятин по р. Пруту (Вараницький). — Чернівецька обл.: Чернівецький рн, Молодія (Валента); Глибоцький рн, Аденкат (Валеита); Садгорський рн, Садгора (Слободян); Герцаєвський рн, Радгоспівка (Вараницький). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова, Городецька рогачка, Янівська рогачка (!!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, Совки, Солом'янка, Байкове (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Тиврівський рн, по р. Бугу. — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Васильев).

Var. leptotricha Borb. Листочки вузькоеліптичні, принаймні зісподу опушені; стовпчики маточок білоповстисті. Гіпантії яйцевидні.

Borbas, Prim. Monogr. Rosar. imper. hung. (1880) 425.

К.Л. Дрогобицька обл.: Старосамбірський рн, Чаплі (Блоцький). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, по р. Шклу (Волощак); Івано-Франківський рн, Мальчиці.

Var. **dipilata** (Lonacz.) Chrshan. Листочки дрібні, круглясті, лише зісподу по головній жилці вкриті короткими волосками. Гіпантії кулясті.

Лоначевський in herb.

П.З.-Л.С. Миколаївська обл.: Первомайський рн, по р. Південному Бугу (Пач.).

Var. **angustata** Chrshan. Шипи на основних гілках прямі або лише трохи зігнуті; нерідко, крім прямих шипів, звичайно у верхній частині гілок, а також на стерильних гонах є зігнуті шипи. Листки дрібні, до 7 *см* завд., 5-листочкові; листочки дрібні, 14—18 *мм* завд. і 8—12 *мм* завш., слабоволосисті; квітки частіше поодинокі; плоди дрібні, кулясті, рівні або дещо коротші, ніж квітконіжка.

У чагарниках та на схилах ярів.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Зелена Яблуниця (Слободян); Косівський рн, Річки (!!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, окол. Надвірної (Павлов); Печеніжинський рн, Молодятин, по р. Пруту (Слободян); Косівський рн, Косів (Слободян). — Чернівецька обл.: Сторожинецький рн, Стара Жадова (Слободян); Садгірський рн, Слобода (Вараницький); Герцаєвський рн, Годинівка (Вараницький). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Попов). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Коршівський рн, Товмачик (Вараницький). — Тернопільська обл.: Лановецький рн, Волиця (Мельник); Мельниці-Подільський рн, Івано-Пусте (Гніздовський). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Талалаєвський рн, Галка (Богословський).

Тип: УРСР, Станіславська обл., Жаб'ївський рн, окол. Яблуниці, на схилах, 20.IX 1949 р., зібр. Слободян; зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Var. **Oksijukii** Chrshan. Листки 5—7-листочкові, від середніх до крупних; листочки, особливо на туріонах, крупні, 30—50 *мм* завд. і 20—30 *мм* завш., тверді, майже шкірясті, звичайно тільки зісподу вкриті волосками; плоди крупні, майже кулясті, при дозріванні темночервоні, нерідко з синьою поволокою.

По узліссях і берегах річок.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, В. Бахта (Якович). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Добромильський рн, Ляцьке, коло Жупи (Реман). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Брюховичі (Сологуб). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Заліщики по р. Дністру (Лазебна і Мурогіна). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Монастирищенський рн, Коритня (Малиновський). — Київська обл.: Білоцерківський рн, окол. Білої Церкви, Паліева гора (Оксіюк).

Тип: УРСР, Біла Церква, Паліева гора, 7.VIII 1924, зібр. П. Оксіюк; зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: середні та південні райони, крім приморських; Кавказ; Передкавк., Даг., Зах. та Схід. Закавк.; Серед. Азія: Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Європа, Північна Африка, Передня Азія.

Описаний з Німеччини; тип невідомий.

Господарське значення. Таке ж, як попереднього виду.

Примітка. Вид, дуже близький до попереднього, з яким часто утворює гібриди. Відрізняється головним чином лише б.-м. рясним опушенням стриженька листка і прилистків, принаймні зісподу.

Дуже поширений вид, проте ще досі не вдалося виявити певних закономірностей його поширення, а також зв'язків з рослинними формаціями, здебільшого зустрічається в мезотичних рослинних угрупованнях — в пониженнях рельєфу, поблизу річок, струмків тощо.

1529 (18). R. heterostyla Chrshan. — **Шипшина різностовпчаста.** Прямостоячий кущ 2—2,5 *м* завв., гілки з товстою серцевиною (або добре розвиненою порожниною), вкриті однотипними, гачковидно зігнутими, але неміцними шипами. Прилистки добре розвинені, в середньому 15 *мм* завд. та 5(6) *мм* завш., нерідко з добре виявленою середньою жилкою, що переходить у тонке вістря. Листки 6—7 *см* завд., головний стриженьок усіяний рясними залозками з домішкою волосків і, крім того, вкритий дрібними гачковидно зігнутими шипиками; листочків звичайно 7, зближених на головному стриженьку; вони видовженоеліптичні, нерідко з клиновидною основою, виразно простозубчасті, з обох боків цілком голі і гладенькі, зісподу з різко випнутими жилками.

Квітки в суцвіттях по 2—3; квітконіжки голі і гладенькі, 1,5(2) *см* завд. Чашолистки 10—15 *мм* завд., короткозагострені, з обох боків рясно вкриті волосками, майже повстисті, лише по краю інколи з домішкою небагатьох залозок, зберігаються принаймні до почервоніння плодів; пірчасті додатки при зовнішніх чашолистках не розгалужені, звичайно спрямовані до верхівки під гострим кутом. Пелюстки блідорожеві, дещо перевищують довжину чашолистків; стовпчики різновеликі, білошерстисті, високо підіймаються над диском, утворюючи циліндричну або конусовидну колонку (а не головку) приймочок. Гіпантії видовженоовальні, цілком голі і гладенькі; диск великий, конусовидний. ♃. Цв. VI—(VII).

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 68.
Рисунки: Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 68.

На сухих, остепнілих схилах передгір'я.

К.Л. Закарпатська обл.: Воловецький рн, Латориця, г. Пікуй (Попов, !!)

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.
Описаний з Закарпатської обл. УРСР (г. Пікуй); тип зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Мабуть, ендемічний вид; близько стоїть до *R. canina* L., від якої відрізняється формою листочків, добре розвиненими прилистками (в типових випадках з розвиненою жилкою), трохи зігнутими і порівнюючи дрібними шипами, рідкими та нерозгалуженими додатками на чашолистках, які довго зберігаються, довгими стовпчиками, що увінчуються приймочками, розміщеними в різних площах.

1530 (19). R. Willibaldii Chrshan. nom. nov. **Шипшина Віллібальда.** Рихлий кущ до 1,5—2 *м* завв., з прямостоячими, рідше трохи звивистими гілками; шипи від серповидних до гачковидно зігнутих, з обох боків б.-м. стиснуті, при основі сильно розширені (у форм, перехідних до *R. subafzeliana,* шипи лише трохи зігнуті; менш плоскі і б.-м. заокруглені при основі). Листки то середньої величини — 7—8 *см* завд., то до 12 *см* завд., голі; головний стриженьок зрідка вкритий стеблистими залозками з домішкою міцних гачковидних шипиків; прилистки крупні, до 15—18 *мм* завд., з гострими, вперед спрямованими вушками, тільки по краю б.-м. залозисто-війчасті; листочків 5—7(9) від широкоовальних до овальних, до основи вони то б.-м. заокруглені, то клиновидно звужені, з обох боків, в тому числі і по жилках, голі і гладенькі; по краю тонкозубчасті, зубці спрямовані до верхівки листочка, вони несуть 2—3 зазублинки, увінчані стеблистими залозками (зрідка без них). Квітки в суцвіттях по 2—3, рідше поодинокі або в крупних щитковидних суцвіттях по 5—6 і більше (на туріонах); квітконіжки 10—12 *мм* завд., завжди голі і гладенькі; чашолистки вузьколанцетні з видовженою верхівкою, зверху білоопушені, знизу цілком голі і гладенькі або б.-м. пухнаті, після цвітіння вони розходяться в боки, але звичайно не досягають горизонтального положення. Диск конусовидний; приймочки зібрані в крупну, щільну, білошерстисту головку. ♄. Цв. VI—VII.

— *R. glaucescens* Bess., Catal. Hort. Crem., Suppl. III (1814) 20 et Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 18 (non Desv., neq. Wulf.).

Серед чагарників на схилах ярів, гірок та на луках.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Виноградівський рн, Виноградів, при дорозі (Турок). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Сколівський рн, Долішне, на південно-східньому схилі гори (Борис.). — Станіславська обл.: Болехівський рн, Поляниця над р. Сикулею (Погорецький); Надвірнянський рн, Зелена, на південному схилі (Павлов); Яремчанський рн, Яремча, в чагарниках на хр. Яворник (Малиновський). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Путила (Вараницький); Вижницький рн, Шепіт (Слободян), Розтоки, г. Поварниця над р. Черемошем (Вараницький). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Дрогобич (Угрин), Трускавець (Кінаш), Болохівці на південному березі р. Солониці (Болоховицький); Стрийський рн. Фалиш (Будз). — Станіславська обл.: Болехівський рн, Болехів (Мельничук); Долинський рн, Липовиця (Ямборко), Долина — Вигода (Погорецький), між Нижнім і Верхнім Стритином (Мельничук), на дорозі з Тури до Долини (Погорецький), Рахиня (Малиновський), Лоп'янка (Малиновський); Рожнятівський рн, коло г. Рубань (Погорецький); Перегінський рн, Перегінське, на правому березі р. Радова (Павлов); Солотвинський рн, Журавки, на правому березі р. Бистриці Солотвинської (Малиновський); Косівський рн, Косів, узбережжя р. Рибниці (Ільченко). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, Черешенька (Валента); Сторожинецький рн, Банилів, західний схил г. Стругн (Слободян, Вараницький), г. Мала Вежа (Валента, Слободян), Красноїльськ (Слободян), підніжжя г. Стругн біля с. Банилів (Слободян). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Будан, Аксенова, !!), «Кайзервальд» (Гупало, Мендельсон), Погулянка (Білик, Василенко), Персенківка (Пінчук), Погулянка (Колодій, Мартинюк); Львівський рн, Голосківка (Блоцький), Малі Грибовичі (Попов); Вінниківський рн, Вінники (Тичка), Давидове (Сазонов, Підгребельний), Козільники (Івасюк), Чишки; Бобрський рн, Старе Село (Мендельсон, Пришляк), Шоломия (Пінчук, Мартинюк, Середуля, !!); Олеський рн, х. Хомець (Реман); Золочівський рн, Золочів (!!), Свята гора (Реман), по дорозі Золочів — Броди (!!). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Локачинський рн, Локачі (Третович). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Коліник); Тернопільський рн, біля Кутнівців (Коліник); Козівський рн (Кусень); Новосільський рн, Гнилиці Малі (Чепіль), Щили (Серемуля); Ланівецький рн, Борщівка (Піичук); Заліщицький рн (Слободян, Вараницький), Заліщики Малі (Слободян); Мельниие-Подільський рн, Мельниця-Подільська (Зуляк). — Хмельницька обл.: Чорноострівський рн, Дзеленці в парку (Майстер); Гвардійський рн, Райківці, в лісі (Мазур) та на лузі (Погорецький). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Талалаївський рн, Галка, в лісі (Богуславський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Східна Європа.
Описана з УРСР (Поділля), напевне, з окол. Кременця. Зберігається в гербарії М. Біберштейна (Ленінград).

Примітка. *R. Willibaldii* Chrshan. потребує спеціального дослідження. Важливо точно встановити ареал цього виду, його східну і південно-східну межу, де поширені перехідні форми, нерідко гібридного походження. Найчастіше зустрічаються перехідні форми до *R. subafzeliana* і *R. Lazarenkoi* (на південному заході, в районах Прикарпаття) і до *R. canina* (на східній межі ареалу).

1531 (20). R. kalmiussica Chrshan. et Laseb. — **Шипшина кальміуська.** Невеликий кущ з прямостоячими гілками, до 1—

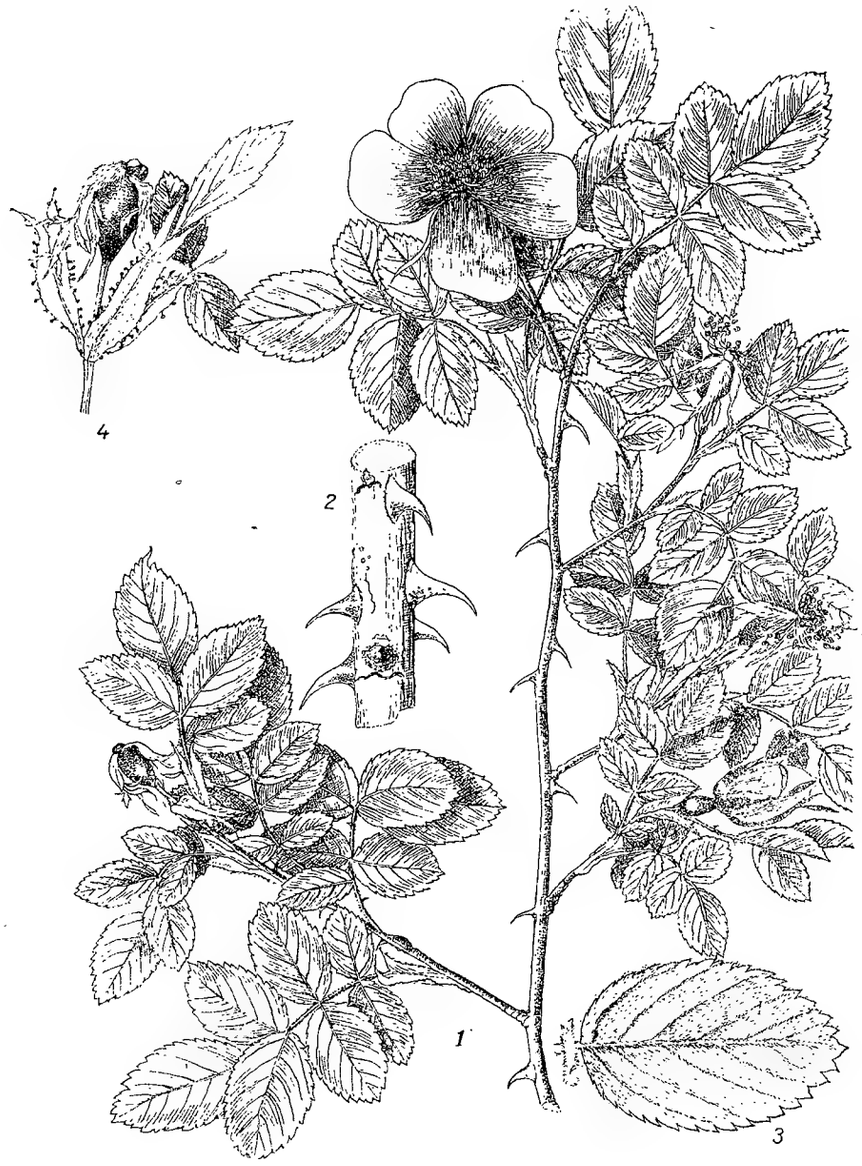

Рис. 38. Шипшина кальміуська — *Rosa kalmiussica* Chrshan. et Laseb.
1 — гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плодюча гілочка.

1,5 *м* завв., шипи на головних квітконосних гонах дуже рясні, дрібні, 5—6 *мм* завд., однотипні, гачковидно зігнуті, в поперечному розрізі з округлою основою, легко відпадають разом з субепідермальною тканиною, залишаючи після себе глибокий слід на корі. Листки стерильних гонів від дрібних до середніх 5,5—7,5 *см* завд.; головний стриженьок (вісь) густо вкритий відхиленими м'якими волосками, звичайно без домішки залозок і шипиків; прилистки добре розвинені, від основи до верхівки різко розширені, з дуже крупними широколанцетними вушками, по краю явно гострозубчасті (принаймні біля верхівки листків стерильних гонів), тільки знизу і по краю м'яко опушені, без залозок; листочків 5, дуже рідко 7, від вузькоеліптичних до широкоеліптичних і круглястих; вони щільно розміщені на стриженьку так, що перекриваються краями, тільки знизу опушені (головним чином по жилках), по краю простопилчасті, зубці б.-м. спрямовані вгору і м'яко опушені, без домішки залозок; сидять на добре розвинених, вкритих тонкими волосками черешках. Квітки поодинокі, рідше по 2, крупні, 4,5—5 *см* в діам.; квітконіжки тонкі, 8—10 *мм* завд., голі та гладенькі; чашолистки вузьколанцетні, 18—20 *мм* завд., зовнішні несуть добре розвинені, найчастіше пірчасті додатки, зверху звичайно густо усіяні білими короткими волосками, на спинці трав'янисто-зелені, з дуже рідкими короткими волосками, після цвітіння спрямовані донизу; пелюстки блідорожеві, крупні, дорівнюють чашолисткам або трохи довші за них; головка стовпчиків рихла, лише трохи виступає з широкого зіва гіпантію; диск трубковидний. Гіпантії овальні, цілком голі та гладенькі. ♄ . Цв. V.

По сухих схилах рік, ярів та серед чагарників.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (!!, Лазебна). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (!!, Постригань і Лазебна); Тельманівський рн, окол. Миколаївки по р. Кальміусу (Лазебна); Будьоннівський рн, Хомутовський степ по р. Грузькому Єланчику (!!, Постригань і Лазебна).

Найбільш близька до *R. corymbifera* Berkh., від якої добре відрізняється формою і величиною куща, шипами, які завжди гострі, гачковидно зігнуті, з короткою основою, округлі (а не стиснуті) в поперечному розрізі; будовою листків, особливо прилистків, з дуже великими вушками і по краю зубчастих (а не залозистих); голою головкою стовпчиків і дуже своєрідним диском трубчастої (а не конусовидної) форми, а також цілим рядом інших ознак.

Примітка. Ендемічний степовий вид, ізольований від поліморфного циклу *Corymbiferae*. В умовах степової (ксеротичної) екології він виявляє рідку сталість морфологічної будови органів. Проте і тут, хоч і в невеликій мірі, має місце мінливість, причину якої ми поки що не можемо встановити через недостатню кількість матеріалу; не виключена можливість впливу видів секції *Gallicanae*, які контактують з нашим видом.

Так чи інакше залишається фактом наявність добре відокремленої, хоч і дуже близької до нашого виду, форми, на яку вперше звернув увагу О. Лоначевський (в зборах М. Клокова), розцінивши її як різновидність *Corymbifera* Borkh.

Var. **Kelleriana** Lonacz. Шипи, принаймні на стерильних гонах, дуже рідкі, майже прямі, диск плоский або трохи конусовидний; головка стовпчиків білоповстиста.

Лоначевський in herb.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Сталіно, схили над р. Кальміусом, внизу, біля Ларинського кар'єру (Клок.).

Тип варієтету: УРСР, Сталінська обл., схили над р. Кальміусом, біля Ларинського кар'єру, 30. V 1924, зібр. М. Клоков. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Південно-східна Європа.

Типвиду: УРСР, Сталінська обл., Тельманівський рн, окол. Миколаївки, на схилах по лівому березі р. Кальміусу, 25.V 1948, зібр. Лазебна. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів); котип — в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Ряд **2. Litvinovianae** Chrshan. Листки складаються з 5, зрідка 7 листочків; квітконіжки гладенькі, зрідка вони усіяні поодинокими стеблистими залозками.

1532 (21). R. Litvinovii Chrshan. sp. nova — **Шипшина Литвинова.** Рихлий кущ до 2 *м* завв.; гілки дещо луковидно зігнуті, але частіше зигзаговидні, зрідка вкриті досить дрібними, однотипними, трохи серповидно зігнутими або лише нахиленими (звичайно донизу) шипами не більш 6—7 *мм* завд.; середні листки квітконосних гонів 6—8 *см* завд.; головний стриженьок голий, лише зрідка усіяний поодинокими залозками на ніжці і гачковидними шипиками; прилистки 10—12 *мм* завд. та 2,5—3,5 *мм* завш., з обох боків голі та гладенькі, лише по краю інколи з поодинокими залозками; листочків 5 (зрідка 3 або 7), від вузькоеліптичних до широкоеліптичних, з обох боків цілком голих, зісподу з рідко виступаючими жилками, лише по головній жилці з поодинокими залозками, рідше без них, по краю вони 2-гострозубчасті. Квітки в суцвіттях по 2—3, рідше поодинокі, на б.-м. залозисто-щетинистих квітконіжках, 10—15 *мм* завд. Чашолистки досить довгі, до 20 *мм* завд., після цвітіння і при плодах дещо розхилені, зверху вкриті короткими волосками, зісподу голі, але усіяні залозками. Пелюстки блідорожеві, з часом майже білі. Головки приймочок, як і стовпчики, волосисті. Гіпантії від майже кулястих до еліптичних або оберненояйцевидних, лише при основі усіяні поодинокими залозками. ♄. Цв. (V)—VII.

На піскових та кам'янистих, сухих, відкритих, безлісих горбах.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (!!, Постригань, Лазебна). — Сталінська обл.: Тельманівський рн, Миколаївка (!!, Лазебна); Ольгинський рн, Велико-Анадольське ліс.; Амвросіївка (Постригань). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Каланчацький рн, Каланчак (Литвинов).

R. Litvinovii представлена у нас такими різновидностями:

Рис. 39. Шипшина Литвинова — *Rosa Litvinovii* Chrshan.
1 — гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плід

Var. **pennata** Chrshan. var. nov. in Addenda IV, p. 580.—Чашолистки несуть подвійно пірчасті придатки, увінчані залозками; квітконіжки цілком позбавлені залозок і щетинок.

Тип: УРСР, Сталінська обл., Приморський рн, по р. Кальчику нижче Кальця, IX 1947, зібр. Постригань. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Var. **Slobodianii** Chrshan. var. nov. in Addenda IV, p. 580. — Листочки простозубчасті, в кількості 5—7; чашолистки короткі, широколанцетні, не перевищують 15—18 *мм* завд., після цвітіння і при зрілих плодах розсунуті в боки; квітки звичайно в суцвіттях по 3—4, квітконіжки залозисті (без щетинок), довгі, до 2,5 *см* завд.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Жаб'є, Криворівня, Яблуниця, Красник (Слободян). — Чернівецька обл.: Путильський рн, по р. Путиловці (Вараницький). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Болехівський рн, окол. Болехова (Порохняк); Ланчинський рн, Добротів (Слободян); Коломийський рн, над р. Прутом (Микитюк); Печеніжинський рн, Верхнє (!!); Яблунівський рн, Уторопи (Слободян); Косівський рн, окол. Косова (Слободян); Кутський рн, окол. Кут (Слободян). — Чернівецька обл.: Сторожинецький рн, Сторожинець (Слободян); Садгірський рн, Садгора (!!); Яремчанський рн, Ділятин (Мельничук). — **З.Л.-С.** Чернівецька обл.: Чернівецький рн, дача Коритне (Мельничук). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський рн, Яруга, по р. Дністру (Мельничук).

Тип: УРСР, Станіславська обл., Косівський рн, Смодна, у вільховому чагарнику, 26.IX 1949, зібр. Слободян. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Var. **berehowiensis** Chrshan. var. nov. in Addenda IV, p. 580. — Квітконосні гілочки зигзаговидно зігнуті; шипи на основних гілках широкі, майже прямі, рідше цілковито прямі або серповидно зігнуті (нерідко, проте, прямі шипи перемішані з б.-м. зігнутими); листочки дрібні, по краю подвійно пилчасті, нерідко з залозками.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Іршавський рн, Хмільник (!!); Берегівський рн, Берегове, Ордовська гірка (!!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Вигодський рн, Новошин (Погорецький). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Долинський рн, окол. Долин (Мельничук). — Чернівецька обл.: Сторожинецький рн, Банилів (!!); Вашковецький рн, Станівці (Валента).

Тип: УРСР, Закарпатська обл., Іршавський рн, Хмільник, 15. VI 1947, зібр. Хржановський. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (?), Причорн.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд.).

Описано вид з УРСР, Сталінської обл. Тип в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Д. Литвинов та О. Лоначевський звернули увагу на те, що південноукраїнські та бессарабські степові раси шипшин загального типу *R. Afzeliana* s. l. відрізняються від північно-західних лісових, які вони помилково приймали за північноєвропейський вид *R. Afzeliana* Fr. Ці південні степові раси вони виділяли в окремі варієтети, як: *R. Afzeliana* var. *caryophylloides* Litv. та

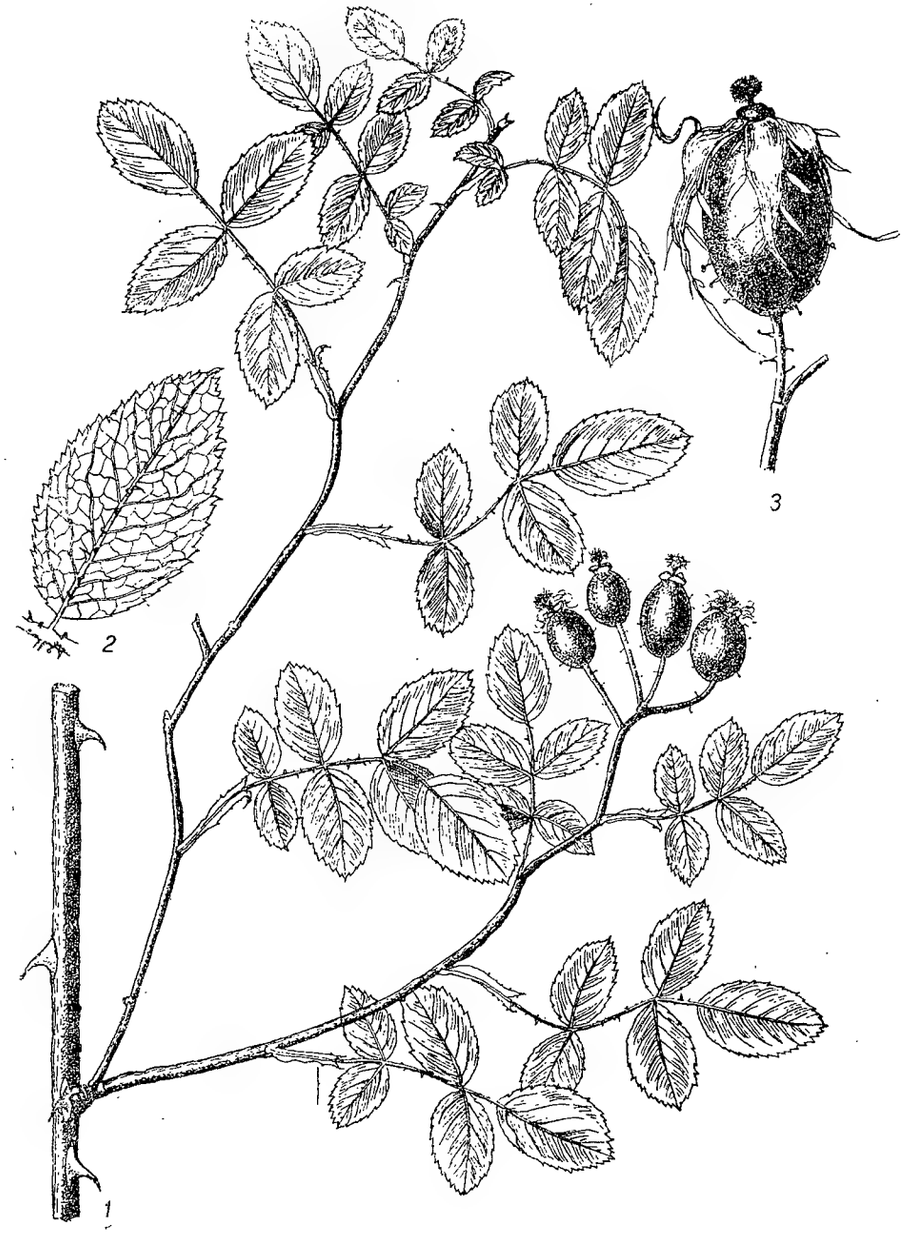

Рис. 40. Шипшина Литвинова — *Rosa Litvinovii* var. *Slobodianii* Chrshan.

1 — плодюча гілка; *2* — окремий листочок; *3* — плід.

var. *pedunculata* Litv., а також var. *caryophylloglauca* Lonacz., var. *pubescentissima* Lonacz., var. *pubescentifolia* Lonacz. etc. Пачоський (in herb.) теж вважав бессарабські та херсонські раси *R. glauca* Vill (= *R. Afzeliana* Fries) за окремі варіетети. Наявність чашолистків, залозистих зісподу при цвітінні та плодах лише трохи відхилених в боки, характер листочків і загальна ксеротичність південностепової раси, виділеної нами в окремий вид *R. Litvinovii*, відрізняє її від наступного виду, а також від північноєвропейської *R. Afzeliana*, яка в південних районах України не зустрічається.

1533 (22). R. prutensis Chrshan. sp. nova in Addenda IV, p. 580.— **Шипшина прутська.** Кущ середньої величини з прямостоячими, але звивистими гілками; шипи звичайно парні (особливо на квітконосних гілочках), дрібні, але міцні, завдовжки звичайно не перевищують 5 *мм*; на головних гілках б.-м. серповидно зігнуті. Середні листки квітконосних гонів 6—7 *см* завд.; головний стриженьок звичайно цілком голий і гладенький; прилистки з обох боків голі, 10—12 *мм* завд. і 2,5—3 *мм* завш., з дуже гострими, вперед спрямованими вушками; листочків 5, з обох боків цілком голих і гладеньких, від вузькоеліптичних до широкоеліптичних, звичайно простозубчастих, рідше зубці з 1—2 зазублинками, увінчані залозкою; квітконіжки 4—5 *мм* завд., рідше (в суцвіттях) до 10 *мм* завд., але ніколи не досягають довжини зрілого гіпантію, завжди голі і гладенькі; чашолистки вузьколанцетні, 15—18 *мм* завд., з обох боків тонкопухнасті, рідше майже голі, по краю явно пухнасті, завжди без будь-яких залозок; після цвітіння трохи розходяться в боки, інколи вони горизонтальні і так зберігаються до почервоніння гіпантіїв; пелюстки невідомі; головка приймочок на високій колонці стовпчиків, голих або вкритих лише поодинокими довгими волосками. Диск крупний, явно конусовидний; зів гіпантію дуже вузький до 1 *мм* в діам. Гіпантії дуже своєрідної грушовидної форми. ♄. Цв. V—VI.

У чагарникових заростях на луках.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Стрийський рн, Завадів (Захаров), Слободка, біля р. Стрию (Погорецький). — Станіславська обл.: Коломийський рн, над р. Прутом (Микитюк).

Тип: УРСР, Станіславська обл., Коломийський рн, луки над р. Прутом, 18. VIII 1948 р., зібр. Микитюк. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Південно-західні райони Європейської частини СРСР.

Примітка. Від найбільш близького виду *R. subafzeliana* добре відрізняється шипами, дрібними, на квітконосних гонах звичайно парними; чашолистками із слабо розвиненими додатками, які лише трохи розсунуті в боки і ніколи не розташовуються горизонтально; головкою приймочок, високо піднятою над крупним конусовидним диском на тоненькій колонці стовпчиків, а також гіпантіями вузько грушовидної форми.

Ряд **3. Alexeenkoanae** Chrshan. Листки складаються з 5—7 листочків; квітконіжки виразно залозисто-щетинисті.

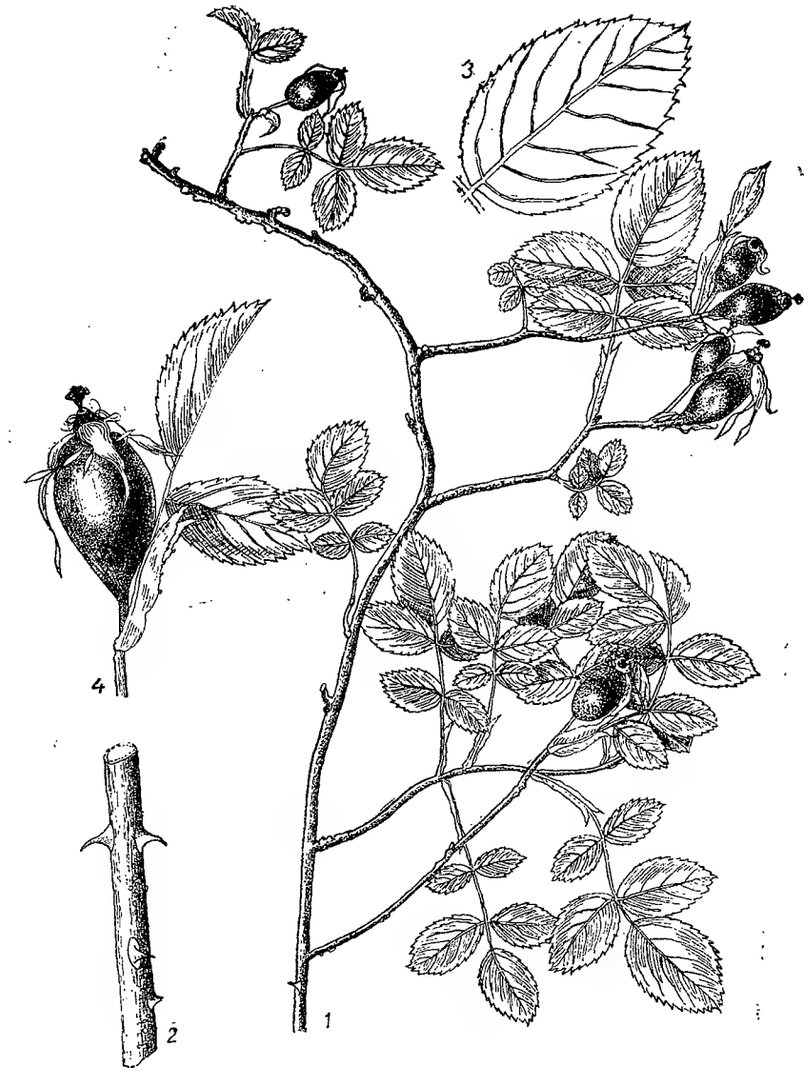

Рис. 41. Шипшина прутська — *Rosa prutensis* Chrshan.

1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плід.

1534 (23). R. Schmalhauseniana Chrshan. sp. nova in Addenda IV, p. 581. — **Шипшина Шмальгаузена.** Кущ середньої величини, до 1,5 *м* завв., з гілками то прямостоячими, то дещо зігнутими; шипи на головних стеблах і квітконосних гонах міцні, серповидно зігнуті до гачковидних. Листки б.-м. крупні, до 10—12 *см* завд.; головний стриженьок шерстисто-волосистий з домішкою небагатьох шипиків і стеблистих залозок; прилистки розвинені, з короткими і гострими вушками, 10—12 *мм* завд., знизу опушені, по краю залозисто-війчасті. Листочків 5—7, крупних, в середньому 35 *мм* завд. і 20 *мм* завш., широкоеліптичних; знизу вони рівномірно опушені по всій поверхні, зверху то повністю голі, то зрідка усіяні рідкими і короткими волосками (переважно на молодих листочках) по краю простозубчасті (рідше зубці з невеликою зазублиною), опушені, звичайно позбавлені залозок. Квітки то поодинокі, то в щитковидних суцвіттях (звичайно у верхівкових), по 2—5, б.-м. крупні, 4—4,5 *см* у діам.; пелюстки блідорожеві; квітконіжки міцні, залозисто-щетинисті, 15—18 *мм* завд.; чашолистки вузьколанцетні, до 15—16 *мм* завд., з широкими, іноді пірчастими боковими додатками; знизу вони густо усіяні стеблистими залозками з домішкою волосків, зверху густо, але коротко опушені з домішкою небагатьох залозок; після цвітіння чашолистки піднімаються вгору до горизонтального положення (рідше вище), відпадають при почервонілих гіпантіях. Стовпчики маточок, принаймні у верхній частині, голі; головка приймочок рихла, сидяча або майже сидяча. Диск плоский, 3,5—4 *мм* в діам., зів вузький, діаметр його не перевищує 1 *мм*. Гіпантії круглі, до 1,5 *см* в діам., від широкоовальних до кулястих, зверху вони усіяні стеблистими залозками. ♄. Цв. V—VI.

Росте в чагарникових заростях на схилах горбків та ярів, переважно на кам'янистих відслоненнях.

К.Л. Станіславська обл.: Солотвинський рн, Пороги при березі р. Бистриці Солотвинської (Павлов), Жураки на лівому березі р. Бистриці Солотвинської (Мельничук); Яремчанський рн, Дилятин (Вараницький); Косівський рн, Прокурава (Слободян), Річки (Слободян); Жаб'ївський рн, Красник (Слободян), Устеріки над р. Черемошем (Слободян), Довгопілля над р. Черемошем (Слободян), Бистрець (Слободян). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Стрийський рн, Стрий (Савків), Фалиш (Семеген); Станіславська обл.: Болехівський рн, окол. Болехова (Мельничук); Перегінський рн, Небилів (Малиновський), Перегінське (Павлов), північ. бік Перегінського (Малиновський); Солотвинський рн, біля Маркова (Павлов); Богородчанський рн, Старі Богородчани, р. Бистриця (Павлов); Надвірнянський рн, Надвірна, лівий берег р. Бистриці Надвірнянської (Малиновський), Надвірна (Малиновський); Пнів (Павлов, Мельничук); Ланчинський рн, Добротів (Вараницький, Слободян), Саджава (Вараницький), між Ланчиком і Добротовом (Мельничук); Печеніжинський рн, Верхнє (Вараницький); Косівський рн, Косів (Слободян), Шешори (Слободян), Черганівка (Слободян), Соколівка (Слободян), Москалівка (Слободян), Яворів (Слободян). — Чернівецька обл.: Вашківецький рн, Карапчів (Вараницький); Сторожинецький рн, Красноїльськ (Слободян); Глибоцький рн, Аденкат (Слободян), Таращанка (Валента); Герцаївський рн, Радгоспівка (Вараницький); Садгірський рн, Садгора (Вараницький), Слобода (Вараницький). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львівський рн, Брюховичі (Сологуб); Вінниківський рн,

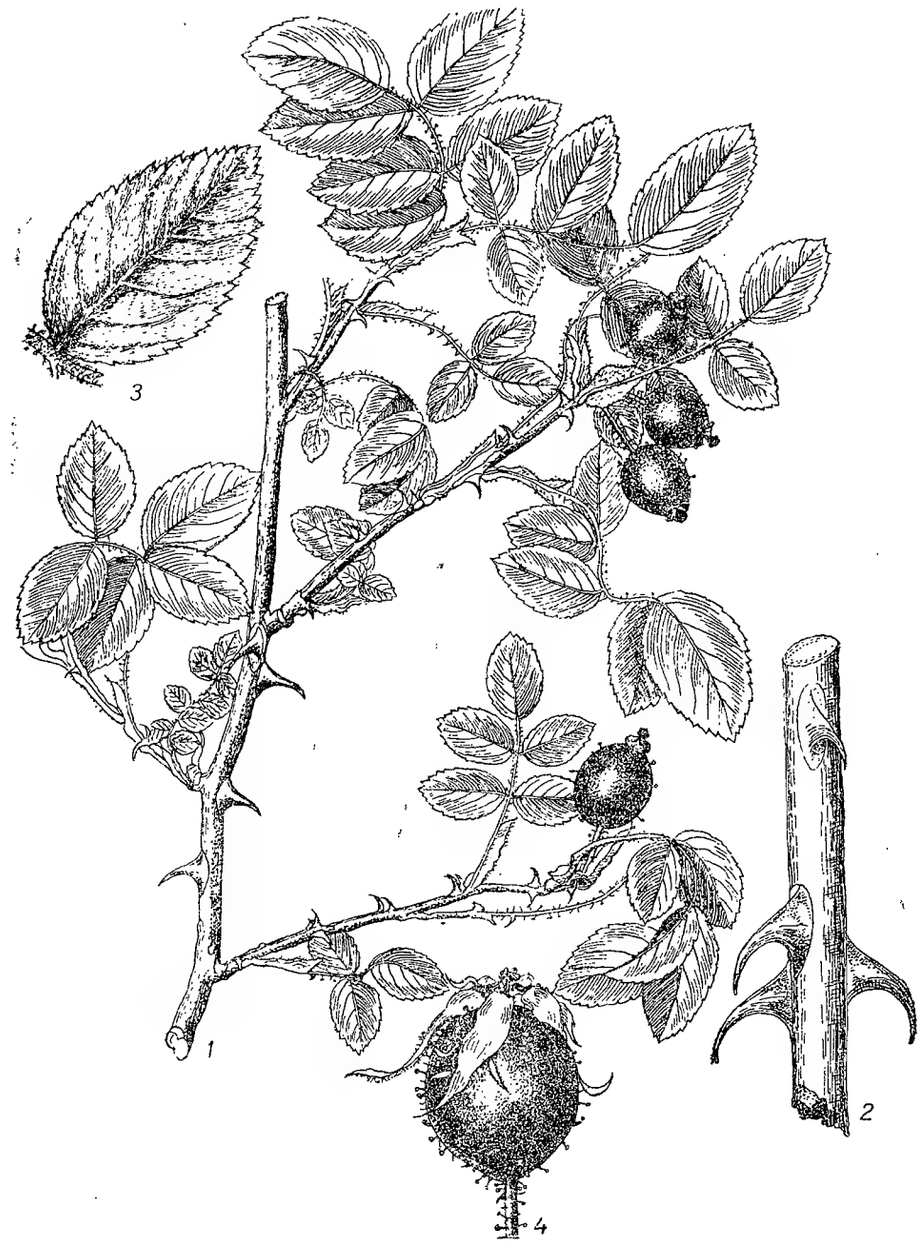

Рис. 42. Шипшина Шмальгаузена — *Rosa Schmalhauseniana* Chrshan.

1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плід

Рис. 43. Шипшиина Шмальгаузена — *Rosa Schmalhauseniana* var. *leiopedicellata* Chrshan.

1 — плодюча гілка; *2* — окремий листочок; *3* — плід

Вінники (Тичка), Лисиничі (Мурогіна). — **З.П.** Ровенська обл.: Корецький рн, Корець (Слободян). — Житомирська обл.: Дзержинський рн, Новий Миропіль (Салюк); Чуднівський рн, Рачки (Присяжний). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Коршівський ри, Товмачик (Вараницький); Заболотівський рн, Тростянець (Слободян), Джурів (Слободян). — Чернівецька обл.: Чернівецький рн, Думень, Чернівецька роща (Валента). — Хмельницька обл.: Чорноострівський рн, ліс «Чагарі» (Білик). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Білогірський рн, Коросиха (Вишенький). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Талалаївський рн, Галка (Богославський).

Заслуговують на увагу такі різновидності:

Var. **stepposa** Chrshan. var. nov. in Addenda IV, p. 581.—Значно менша рослина; листочків 5, дрібних, тільки зісподу по жилках розсіяноволосистих; квітконіжки 1,5—2 *см* завд., розсіянозалозисті; чашолистки завжди спрямовані донизу, притиснуті до плода.

У злаково-різнотравному степу, переважно на піщано-кам'янистому грунті.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (!!); Будьоннівський рн, Хомутовський степ, по р. Грузькому Єланчику (!!, Лазебна). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, о-в Бірючий (Слива).

Тип: УРСР, Сталінська обл., Будьоннівський рн, Хомутовський степ, 26. VIII 1947, зібр. Лазебна. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Var. **parvifoliolata** Chrshan. var. nov. in Addenda IV, p. 582. — Листочків 5, дрібних, з обох боків пухнастих, зісподу нерідко з домішкою залозок; квітконіжки довгі, 2—2,5 *см,* чашолистки б.-м. розсунуті, але не піднімаються вище горизонтального положення; головка приймочок волосиста.

На південних сухих схилах, переважно кам'янистих.

Р.-О.Л. Львівська обл.: окол. Львова (Попов, !!); Городоцький рн, Незабитівка (Греділь); Золочівський рн (!!). — Тернопільська обл.: Бережанський рн, окол. Бережан (Мурогіна). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Кам'янсько-Бузький рн (!!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Теребовлянський ри, окол. Теребовлей (Дуиець); Заліщицький рн, по р. Дністру, Печорна, Касперівці (!!, Мурогіна і Лазебна).

Тип: УРСР, Тернопільська обл., Заліщицький рн, Касперівці, по лівому берегу р. Дністра, 25. VII 1947, зібр. Хржановський. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Var. **leiopedicellata** Chrshan. var. nov. in Addenda IV, p. 582. — Листки дрібні, шипи менш зігнуті, стовпчики волосисті, приймочки утворюють крупну вовнисто-волосисту головку; квітконіжки 10—12 *мм* завд., як і плід, цілком голі і гладенькі.

Серед чагарників, по ярах і сухих руслах.

К.Л. Станіславська обл. Жаб'ївський рн, Яблуниця (Слободян). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, Пнів (Мельничук); Ланчинський рн, Саджава (Вараницький); Печеніжинський рн, Молодятин (Вараницький); Косівський рн, Шешори (Слободян, !!). — Чернівецька обл.: Герцаєвський рн, Годинівка (Вараницький). — **З.Л.-С.** Станіславська

обл.: Заболотівський рн, Джурів (Слободян). — Тернопільська обл.: Ланівецький рн, Ланівці (Мельник). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Боярка (Зінкевич). — Житомирська обл.: Троянівський рн, Шумське (Слободян). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (!!). — Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутовський степ (Лазебна).

Тип: УРСР, Сталінська обл., Будьоннівський рн, Хомутовський степ, 25.VIII 1947, зібр. Лазебна. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Var. **pilosa** Chrshan. var. nov. in Addenda IV, p. 582.—Шипи на головних гілках від майже прямих, горизонтальних до серповидних, нахилених донизу; квітконіжки 10—12 *мм* завд.; стовпчики білововнисті; приймочки утворюють щільну головку, яка підіймається над диском гіпантію на висоту 1—2 *мм*.

На виходах вапняків.

Пр.Л. Станіславська обл.: Солотвинський рн, по р. Бистриці Солотвинській, Жураки (Мельничук, Малиновський). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Володарський рн, Кременівка, по р. Кальчику (Постригань).

Тип: УРСР, Станіславська обл., Солотвинський рн, Яблунька, на лівому березі р. Бистриці Солотвинської, 22.IX 1949, зібр. Мельничук. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Східна Європа (півд. та захід. райони).

Тип виду: УРСР, Станіславська обл., Яремчанський рн, Дилятин, на схилах над р. Прутом, 6. IX 1949, зібр. Вараницький. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Примітка. *R. Schmalhauseniana* — дуже поширений вид, особливо в передгірних районах Східних Карпат. Поширюючись на схід, вид цей дає багато перехідних до *R. tomentosa* форм, як наприклад, описані Лоначевським — subsp. *Lubensis*, var. *ucrainica* та ін.

Від близького виду *R. tomentosa* Sm. відрізняється: шипами, звичайно зігнутими, від серповидних до гачковидних, рідше тільки відхиленими донизу чи вгору; чашолистками, після цвітіння розташованими горизонтально і рано відпадаючими; головками стовпчиків, дрібними та голими; вузьким зівом гіпантію та іншими ознаками.

І. Ф. Шмальгаузен, вивчаючи шипшини в окол. Києва, звернув увагу на цей вид, але, через те що площа району дослідження була невелика, необхідних матеріалів для відповідних систематичних висновків не було зібрано.

Підсекція **3. Vestitae** R. Kell. Шипи шиловидні, прямі, але нерідко відхилені вгору або донизу; чашолистки після цвітіння виразно спрямовані вгору, зберігаються при стиглих плодах.

1535 (24). R. pomifera Herrm. — **Шипшина яблучна.** Щільний прямостоячий кущ до 1,5(2) *м* завв.; шипи однотипні, прямі, нерідко дещо відхилені вгору, рідше донизу, інколи, крім того, квітконосні гілки усіяні дрібними голчастими або щетинистими залозками. Листки великі,

8,5—9 *см* завд.; головний стриженьок, як і прилистки, усіяний волосками з домішкою залозок; листочків 7 (рідше 5 або 9), великих, звичайно 4—5 *см* завд. та 2,5—3 *см* завш., широкоеліптичних, з обох боків, особливо зісподу, рясно усіяних волосками з домішкою залозок. Квітки в малоквіткових щитовидних суцвіттях, рідше поодинокі, на коротких залозисто-щетинистих квітконіжках, не довших за 10—15 *мм*. Чашолистки довші за оцвітину, на спинці залозисто-щетинисті, зовнішні — з пірчастими, рідше нитковидними додатками, після цвітіння піднімаються вгору і змикаються. Пелюстки темнорожеві. Головка приймочок сидяча, майже повстиста. Гіпантії великі, кулясті або майже кулясті, залозисто-щетинисті. ♄ . Цв. VI—VII.

Herrm., Dissert. inaug. de Rosa (1712) 16. Szafer in Fl Polska, V (1935) 40. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 489.

— *R. villosa* L. var. *pomifera* Desvaux, Journ. bot., II (1813) 117. — *R. villosa* var. *vulgaris* Rau., Enum. ros. Wirceb. (1816) 151. — *R. villosa* var. *terebinthina* Thory, Prodr. Monogr. Ros. (1820) 65. — *R. ciliatopetala* Bess., Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 66. — *R. resinosa* Sternberg in Reichenb., Fl. Germ. Excurs. (non Déséglise), p. 3 (1832) 616. — *R. Grenierii* Déséglise in Mem. Soc. Acad. Maine et Loire., X (1861) 168. — *R. friburgensis* Lagger et Puget. ex Desegl. in Bull. Soc. Bot. Belg., XV (1876) 583. — *R. villosa* L., Regel, Tent. Rosar. Monogr. (1877) 318. — *R. villosa* L. var. *pomifera* Herrm., Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 347. — *R. pomifera* Herrm. ssp. *eupomifera* Schwertschlager, Ross. Bayerns in Berichte d. bay. Bot. Ges., XVIII (1926) 2.

Рисунки: Fl. Polska, V, rys. 20. Фл. СССР, X, табл. XXXI, рис. 3.

Чагарникові зарості на узліссях, у рідколіссі, а також на урвищах та вздовж лісових струмків.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Яворівський рн, Яворів та Прудне (!!); окол. Львова, Центнерівка та Погулянка; Брюховичі; Вінники (!!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (Рогов.). — Київська обл.: Бровари (Кот.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Підволочиський рн, Качанівка (Шафер, Реман). — Вінницька обл.: Ямпіль (Рогов.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Шмальг.); Брацлав (Рогов.). — Черкаська обл.: Тальне (Кот.); Умань (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький. — Харківська обл.: Дергачівський рн, Рогозянка; Печенізький рн, Артемівка (Козлов).

Заслуговують на увагу різновидності:

Var. **glandulosa** Schmalh. Грушовидні гіпантії на довгих і м'яких квітконіжках, при дозріванні схиляються донизу. Листочки рясно усіяні пахучими залозками, по краю залозисто-пилчасті.

— *R. mollis* Smith. var. *glandulosa* Schmalh., Шиповн. окр. Києва (1891) 17.

П.П. Київська обл.: в окол. Києва звичайна до р. Дніпра, Голосіївський ліс, Совки.

Var. **coerulescens** (Schmalh.) Chrshan. comb. nova. Листочки зісподу з невеликими малопомітними залозками і густо голубуватосіроповстисті, зверху м'яко опушені; квітконіжка і плід з рідкими залозистими щетинками або без них; придатки чашолистків не так рано достигають.

R. mollis var. coerulescens Шмальг., Шиповн. окр. Києва (1891) 17.

Л.П. Київська обл.: окол. Києва, Совки (Шмальг.), біля Романівки

(Рогов.), Совки (Лоначевський), Голосієве (Цінгер). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Тальне (Рогов.).

Var. **ciliato-petala** (Bess.) Chrshan. comb. nova. Чашолистки з явно вираженими пірчастими додатками, після цвітіння і при стиглих плодах ніколи не стулюються; пелюстки по краю війчасті.

— *R. ciliato-petala* Bess., Enum. (1822) 66.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Скалат (Волощак); Заліщицький рн, Заліщики (Бесс.), Блищанка (Блоцький); Борщів (Блоцький). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Каиевський рн, Монастирок (Пач.).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дністр.; Кавказ: Передкавк., Схід. та Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа, Атлантична Європа, Скандінавія, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія.

Описаний з Німеччини. Тип невідомий.

Господарське значення. Нагромаджує вітамін С до 1,5% на суху вагу м'якоті плодів. Крупні плоди (зрілі) використовуються для виготовлення повидла і компотів.

1536 (25). R. subpomifera Chrshan. — **Шипшина яблуковидна.** Прямостоячий кущ, 100—150 *см* завв.; гілки та квітконосні гілочки вкриті дрібними і тонкими, дещо зігнутими, рідше майже прямими, але трохи нахиленими донизу шипами з домішкою небагатьох голчастих або щетиновидних шипиків. Середні листки квітконосних гонів 6—7 *см* завд.; прилистки не перевищують 10—12 *мм* завд. і 5—6 *мм* завш., зверху звичайно голі та гладенькі, зісподу коротковолосисті з домішкою залозок, по краю вкриті залозками, інколи майже війчасто-залозисті; головний стриженьок густо вкритий тоненькими волосками з домішкою стеблистих залозок та гачковидних шипиків; листочків 5, рідше 7, в середньому 20 *мм* завд. та 13—15 *мм* завш., широкоеліптичних, часто з короткозагостреною верхівкою та дещо клиновидно звуженою основою; зверху вони зморшкуваті і вкриті дуже короткими волосками (помітні лише в сильну лупу), зісподу з рідко виступаючими жилками, майже повстисті, інколи з поодинокими сидячими дрібними залозками, частіше без них; зубці гострі, подвійні, дрібні, залозисті, спрямовані до верхівки листочка. Квітки 4—4,5 *см* в діам., поодинокі, рідше по 2—3. Квітконіжки в 2—3 рази коротші за плід, 6—8 *мм* завд., завжди цілком голі та гладенькі, звичайно позбавлені криючих листочків. Чашолистки широколанцетні, із зрослими основами, після цвітіння і при стиглих плодах спрямовані вгору, короткі, не перевищують 10—13 *мм*; зовнішні з небагатьма (2—3) нитковидними додатками, цілком позбавлені будь-яких залозок, лише зісподу коротковолосисті, рідше цілком голі. Пелюстки рожеві, великі, в середньому 2 *см* завд. Диск завжди плоский, дуже вузький, з широким отвором (зівом гіпантію), що значно перевищує радіус диска; головка стовпчиків до 3,5 *мм* в діам., сидяча шерстисто-волосиста. Гіпантії майже кулясті, рідше широкоеліптичні, цілком позбавлені залозок. ♄ . Цв. V(VI).

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, т. VII, 2 (1950) 72.
Рисунки: Бот. журн. АН УРСР, т. VII, 2 (1950) 72.

По сухих, головним чином піскових та кам'янистих, горбах.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Костянтинівський рн, ст. Кондратівка (Морозова). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Волноваський рн, Андріївка, по р. Кальміусу

Рис. 44. Шипшина яблуковидна — *Rosa subpomifera* Chrshan.
1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — прилисток; *4* — окремий листочок; *5* — плід.

(!!, Лазебна); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Постригань); Будьоннівський рн, Хомутовський степ (!!, Лазебна).

Тип зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ); котип — в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Крим.

Господарське значення. Заслуговує на увагу як кущ, придатний для полезахисних лісових смуг.

Примітка. Від південно-східного виду *R. pomifera* Herrm. відрізняється меншими розмірами усієї рослини, листків та листочків, дещо зігнутими шипами, цілком голими та гладенькими квітконіжками і гіпантієм, а також чашолистками, коротшими, позбавленими залозок і листовидних додатків, та широким зівом гіпантію.

Крім того, треба вказати на ще одну характерну особливість *R. subpomifera*: при повному достиганні плодів чашолистки нерідко відпадають, залишаючи на вер-

хівці гіпантію досить високий валик зрослих основ чашолистків, що оточує дуже вузький диск, майже повністю закритий крупною головкою приймочок.

Дуже подібні до цього виду зразки зібрані в окол. Києва на сухих схилах до р. Дніпра і зберігаються в гербарії І. Ф. Шмальгаузена (Київ) під назвою *R. mollis* Smith.

1537 (26). R. Andrzejowskii Stev. emend. Chrshan. in Addenda IV, p. 582.—**Шипшина Андржейовського.** Кущ середньої величини з прямостоячими гілками, до 1,2—1,5 *м* завв.; шипи звичайно дрібні, до 8—9 *мм* завд., завжди прямі, переважно горизонтальні, рідше трохи нахилені вгору або донизу; вони з вузькою основою, в поперечному розрізі майже круглясті, тільки на молодих гонах стиснуті з боків. Середні листки квітконосних гонів дрібні, до 6—7 *см* завд.; головний стриженьок коротко шерстисто опушений з домішкою досить рясних залозок і дрібненьких шипиків; прилистки б.-м. дрібні, 10—12 *мм* завд. і 2,5—3 *мм* завш., тільки знизу і по краю густо опушені з домішкою досить рясних залозок; листочків 7, вузькоеліптичних, клиновидно звужених до обох кінців, зверху вкритих волосками, знизу, крім густих волосків, по всій поверхні рясно усіяних крупними залозками; по краю вони дрібнозубчасті, зубці звичайно несуть 2—3 зазублинки, увінчані стеблистими залозками. Квітки поодинокі, квітконіжки 12—15 *мм* завд., залозисто-щетинисті; чашолистки вузьколанцетні, 12—15 *мм* завд., з вузькими, майже нитковидними боковими додатками, з обох боків, особливо зверху, білошерстисті, знизу і по краю, крім того, усіяні крупними стеблистими залозками; вони після цвітіння звичайно горизонтальні, але нерідко спрямовані вгору і залишаються при стиглих гіпантіях; пелюстки рожеві, ледве перевищують або рівні чашолисткам, головка стовпчиків білошерстиста; диск плоский, близько 4 *мм* в діам., з зівом до 1,5 *мм* в діам. Гіпантії овально-яйцевидні, розміром від дрібних до середніх, зрідка вкриті стеблистими залозками. ♄ Цв. VI.

Stev. in Bess., Catalog Horti Cremen. (1811) Suppl. IV, 19 et (1816) 117.

Росте по схилах горбів та ярів, переважно на крейдяних та вапнякових відслоненнях.

Від близького виду *R. tomentosa* Smith. відрізняється чашолистками, які у неї після цвітіння і при плодах переважно розсунуті в боки, дрібними листочками, знизу рясно усіяними крупними залозками, а також тим, що вона поширена переважно на вапнякових та крейдяних відслоненнях.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Дрогобицький рн, Болехівці (Болоховецький); Стрийський рн, Стрий (Савків), Фалиш (Будз.); Станіславський рн, Кульники (Ямборко, Малиновський). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, Майдан (Вараницький); Вашківецький рн, Станівці (Валента), Каракчів (Вараницький). — **Р.-О.Л.** Дрогобицька обл.: Миколаївський рн, Миколаїв, коло р. Дністра (Попов, !!, Пришляк). — Львівська обл.: окол. Львова (!!, Лазебна, Попов), Погулянка (!!), Брюховичі (Попов); Івано-Франківський рн, смт. Івана Франка (Попов); Городоцький рн, Городок (Попов, !!); Бобрківський рн, Бобрка (Чепіль); Вінниківський рн, Козельники (Івасик); Олеський рн, Підгірці (Хотинецький); Золочівський рн, Яворівка (!!), Плугів (!!). — Тернопільська обл.: Бережанський рн, Бережани (Мурогіна). — **З.П.** Волин-

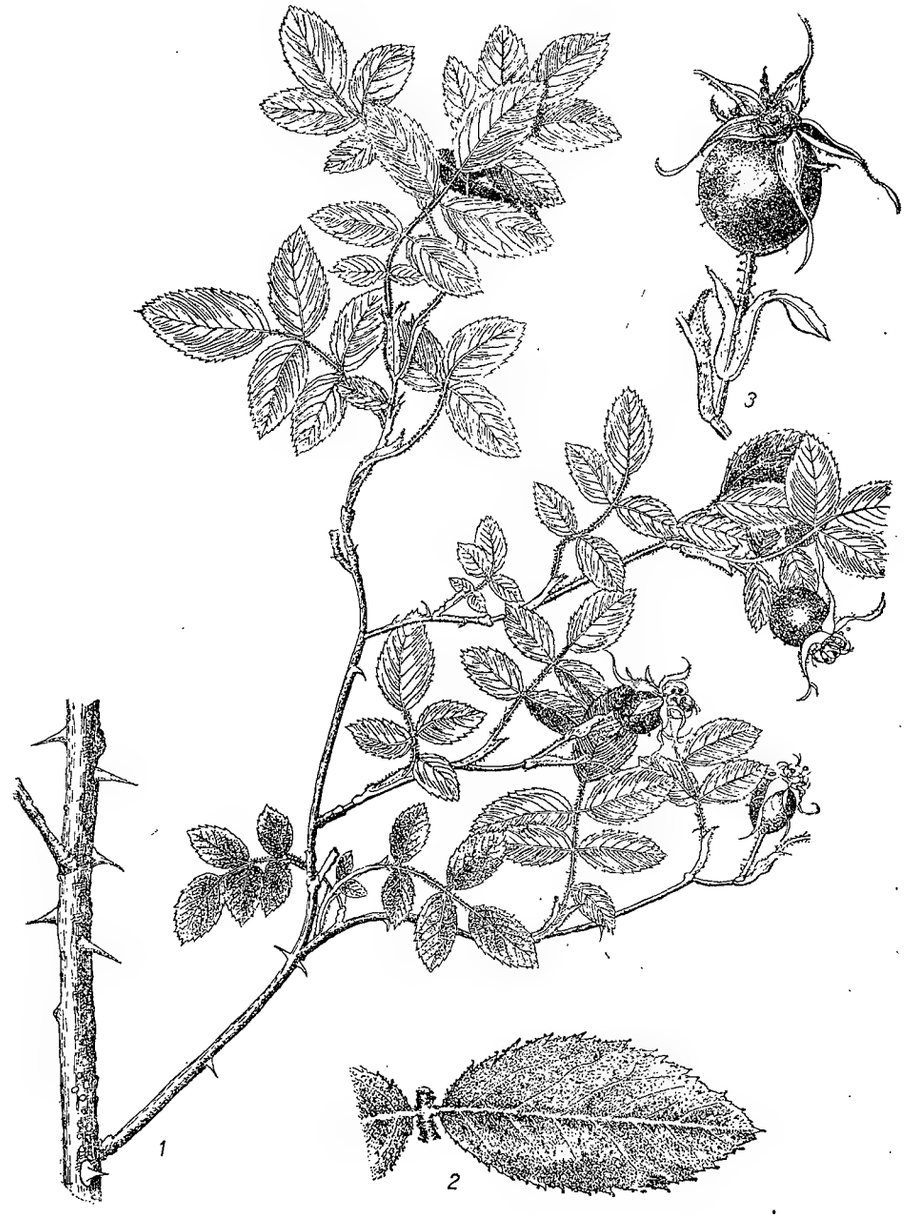

Рис. 45. Шипшина Андржейовського — *Rosa Andrzejowskii* Stev.

1 — плодюча гілка; *2* — окремий листочок; *3* — плід.

ська обл.: Олицький рн, Хорлупи (Кокодій). — Ровенська обл.: Степанський рн, Мала Мельниця (Крот). — Хмельницька обл.: Шепетівський рн, Шепетівка (Блонський). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Червоноармійськ (Герасимчук), Опарина (Герасимчук). — Львівська обл.: Кам'янсько-Бузький рн, Кам'янка-Бузька (!!, Лазебна), Руда (Лазебна).— **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Теребовлянський рн, Теребовля (Рощаківська); Чортківський рн, Колиндяни (Малиновський, !!); Заліщицький рн, Добровляни (Валента); Новосільський рн, Малі Гнилиці (Чепіль), Шили (Серемуля); Борщівський рн, Борщів (Скороход). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровно (Зінкевич). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Тельманівський рн, окол. Миколаївки (Лазебна).

Var. **occidentalis** (Lonacz.) Chrshan. var. nova in Addenda IV, p. 583. — Шипи прямі, б.-м. дрібні, але завжди нахилені донизу; чашолистки розсунуті; листочки з обох боків волосисті, зісподу усіяні дрібними сосочковидними опуклостями.

— *R. tomentosa* Smith. var. *occidentalis* Lonacz. in herb.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Самбірський рн, окол. Самбора (Барбачинський); Стрийський рн, Моршин, Бережниця (Яців, Семеген). — Станіславська обл.: Болехівський рн, окол. Болехова (Болоховецький); Надвірнянський рн, Пнів (Барбачинський). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Мурогіна); Івано-Франківський рн, окол. смт. Івана Франка (Постригань); Городоцький рн, Незабитівка (Греділь); Брюховицький рн, Брюховичі (Катасонов, !!). — **З.П.** Волинська обл.: Ковельський ри, окол. Ковеля (Рогов.). — Ровенська обл.: Степанський ри, Степань, Бутейники, Ситниця, Труди (Тичка, Крот). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Великомостівський рн, окол. Великі Мости (Тичка). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Борщівський рн, окол. Борщова (Скороход).

Тип: УРСР, Волинська обл., біля Ковеля, між чагарниками, 6. VI 1856, зібр. Рогович. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Західні райони Європейської частини СРСР.

Тип виду: УРСР, Львівська обл.: Золочевський рн, Плугів, 20. VII 1947, зібр. Хржановський і Мурогіна. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Примітка. Добре відокремлений у флорі Європейської частини СРСР вид, зокрема в УРСР зустрічається дуже часто. Про це свідчить І. Ф. Шмальгаузен (1891 up. cit. 22). Ми цей вид часто зустрічали коло Кремінця (loc. class.!), особливо в районі Золочева на мергелях. Шмальгаузен відносить його як особливу варіацію до *R. tomentosa*; пізніші родологи, як Р. Келлер (1931), В. Шафер (1935) і С. Юзепчук (1941), зводять цей вид до варіації або ж ототожнюють з *R. mollis* Smith., яка, за нашим висновком, на території СРСР не зустрічається (сюди ж відноситься *R. Rehmanii* Bl.).

Підсекція **4. Coriifoliae** Chrshan. Шипи плоскі, серповидно зігнуті; чашолистки підняті вгору, звичайно зберігаються при стиглих плодах.

Ряд **1. Svaneticae** Chrshan. Листки складаються з 7—9 листочків, вони з обох боків цілком голі.

Рис. 46. Шипшина афелійовидна — *Rosa subafzeliana* Chrshan.

1 — гілочки; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плодюча гілочка.

1538 (27). R. subafzeliana Chrshan. sp. nova in Addenda IV, p. 583. — **Шипшина афцелійовидна.** Рихлий кущ середніх розмірів, 120—180 *см* завв., з прямостоячими, рідше трохи звивистими гілками, позбавленими сизуватої поволоки. Шипи середніх розмірів, 5—8 *мм* завд., на стеблах та гілках поодинокі, прямі, рідше відігнуті донизу або вгору, майже шиловидні з вузькоовальною основою, на квітконосних гонах дрібніші, дещо серповидно зігнуті, без домішки щетинистих шипиків та залозок. Листки невеликі, 5—6 *см* завд.; головний стриженьок цілком голий, звичайно позбавлений залозок, лише рідко усіяний шипиками; прилистки добре розвинені, 12—15 *мм* завд. та 5—6 *мм* завш., з обох боків цілком голі, лише по краю усіяні (не завжди) дрібними залозками; листочків 7, зрідка 5, невеликих, в середньому 15 *мм* завд. та 10 *мм* завш., як і прилистки голих і гладеньких, від еліптичних до кругласто-еліптичних; при основі вони частіше кругласті або ширококлиновидні, глибоко гостропилчасті, бічні зубці частіше усіяні поодинокими залозками. Квітки звичайно поодинокі, дуже рідко по 2 або більше, 3—4,5 *см* в діам., блідорожеві; прицвіток 1, широколанцетний, голий, 8—12 *мм* завд. Квітконіжки коротші за плід, 8—10 *мм* завд., цілком гладенькі; чашолистки вузьколанцетні, 15—20 *мм* завд., з небагатьма пірчастими додатками, з обох боків рясно усіяні короткими волосками, після цвітіння і при стиглих плодах спрямовані вгору (рідше в боки), але ніколи не зімкнені. Диск вузький, плоский; головка приймочок сидяча, шерстисто-волосиста. Гіпантій (і плід) середніх розмірів, майже кулястий або дещо видовжений, в середньому 14 *мм* завд. та 12 *мм* завш., гладенький. ♄ Цв. V—VI.

По лісах та у чагарниках південно-західної частини УРСР.

Пр.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ділятин (Волощак); Надвірнянський рн, Надвірна (Волощак), Пасічна (Волощак); Косівський рн, Косів (Пач.). — **Р.-О.Л.** Дрогобицька обл.: Миколаївський рн, Розвадів (Пач.). — Львівська обл.: окол. Львова, Знесіння (Волощак); Брюховицький рн, Дубляни, Великі Грибовичі (Пач.); Бобрківський рн, Гринів, Старе Село (Кульчинський). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Шмальг.!); Фастів (Шмальг.). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Любеч (Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Волочиський рн, Яхнівці (Кот.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця, Жмеринка. — Київська обл.: Біла Церква; Тараща. — Черкаська обл.: Звенигородка; Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський); Миргород (Стахорський). — Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова, Рогань. — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ровеньки. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Лозова. — Сталінська обл.: Амвросіївка.

Var. **curvata** Chrshan. var. nov. in Addenda IV, p. 584. — Шипи на стовбурцях і головних гілках дещо стиснуті з боків, нерідко з б.-м. широкою основою, вони явно зігнуті, до гачковидних.

По чагарниках, узліссях та біля потоків.

Звичайна в таких районах: **К.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., Л.П., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С.** і зрідка в **Л.З.-Л.С.**

Тип: УРСР, Станіславська обл., Болехівський рн, окол. Болехова, 12.VIII 1949, зібр. Малиновський. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони, крім півночі.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа.

Тип виду: УРСР, Тернопільська обл., Заліщики; зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР.

Примітка. Вид, близький до *R. Afzeliana* Fries, за який раніше його і вважали; відрізняється: шипами, майже округлими і прямими; значно дрібнішими листками та листочками, голими і гладенькими; переважно поодинокими квітками, а також чашолистками, з обох боків рясно усіяними волосками і піднятими вгору. Справжня (північна) *R. Afzeliana* є типово північним видом, який на Україні не зустрічається.

До *R. Afzeliana* s. l., як нами з'ясовано, відноситься велика кількість географічних рас і форм різного походження. Західноєвропейські родологи підпорядковують їй багато північноєвропейських форм суто перехідного характеру. З другого боку, вид цей охоплює також і південно-західні європейські раси (які були описані Вілярсом із Вогез під назвою *R. glauca* s. str.). Крім того, до нього відносили середньоєвропейські раси, наприклад *R. glauca* Vill. ssp. *subcanina* R. Kell. та ін. В Радянському Союзі *R. Afzeliana* Fr. s. str. напевно відома з Ленінградської обл. і доходить до лінії Каунас—Вільнюс, але точнішої межі поширення на південний схід ще не встановлено.

Ряд **2. Tomentosae** Chrshan. Листки складаються з 5—7 листочків, з обох боків густо опушені, особливо знизу.

1539 (28). R. tomentosa Smith. — **Шипшина повстиста.** Стрункий кущ з довгими або дещо луковидно зігнутими гілками, в середньому 1,5—2 *м* завв.; квітконосні гілочки нерідко вкриті синюватою поволокою. Шипи міцні, однотипні (дуже рідко з домішкою голчастих шипиків), трохи серповидно зігнуті, рідше цілком прямі або майже гачковидні, при основі б.-м. розширені і дещо сплющені. Середні листки квітконосних гонів 7—9 *см* завд.; прилистки добре розвинені, в середньому 12 *мм* завд. та 5—6 *мм* завш., з обох боків б.-м. волосисті, по краю усіяні залозками; головний стриженьок пухнастий, з домішкою стеблистих залозок та поодиноких шипиків; листочків 5—7, видовженоовальних, до обох кінців б.-м. звужених, до верхівки видовженозагострених, нерідко з виразно клиновидною основою, здебільшого 2,5—3 *см* завд. та 1,5 *см* завш., зверху вони дещо вкриті короткими волосками, зісподу повстисто-волосисті, звичайно з домішкою дрібних залозок; зубці здебільшого подвійно зубчасті, рідше простозубчасті, по краю б.-м. рясно усіяні залозками і волосками. Квітки 4—5 *см* в діам., переважно в щитковидних суцвіттях по 3—8, рідше поодинокі. Квітконіжки густо вкриті залозистими щетинками, до 2—2,5 *см* завд.; прицвітки з обох боків волосисті, особливо зісподу, по краю, крім того, б.-м. рясно усіяні залозками. Чашолистки звичайно дорівнюють плоду або трохи довші за нього, пухнасті, особливо зверху, по краю та по спинці рясно вкриті залозистими щетинками, після цвітіння відхилені донизу, згодом підіймаються, при плодах спрямовані в боки або вгору, але інколи не стулені, зберігаються до повного достигання гіпантію. Пелюстки рожеві,

коротші за чашолистки. Головка маточок б.-м. шерстиста, майже сидяча або на короткій ніжці. Диск б.-м. конусовидний, рідше майже плоский; зів гіпантію вузький, діаметр його не перевищує 1 *мм*. Гіпантії кулясті, рідше широкоеліптичні, здебільшого, як і квітконіжка, б.-м. рясно вкриті залозистими щетинками. ♄. Цв. VI—VII.

Smith, Fl. Brit., II (1800) 539. Шмальг., Шиповн. окр. Киева (1891) 18. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 43. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 488. — *R. mollissima* Willd., Fl. Berol. Prodr. (1783) 174. Boiss., Fl. or., Suppl. (1888) 226. — ? *R. dimorpha* Bess. (non Desegl.! in Catalog Horti Cremen., Suppl. IV (1811) 19 et (1816) 117. — ? *R. cuspidata* M.B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 396 et III (1819) 339. — *R. therebenthycea* Bess., Enum. pl. Pod. Volh. (1822) 21, 61, 66. — *R. subglobosa* Sm., Engl. Fl. II (1824) 384. — *R. villosa* var. *nuda* Seringe in DC., Prodr., II (1825) 618. — *R. dimorpha* Desegl. (non Besser!) in Essai monogr. (1861) 121. — *R. turingiaca* Crép., Bull. Acad. Brux. S.B. Belg., VIII (1869) 319. — *R. farinullenta* Crép., Bull., S.B. Belg. m. VIII (1869) 246. — *R. Ruprechti* var. *daghestanica* Boiss., Fl. Or. II (1872) 682.— *R. mollis* Christ in Boiss., Fl. or., Suppl. (1888) 24. — *R. dumosa* Puget in Desegl., Rev. sect. Torment. (1890) 40. — *R. lanuginosa* Ravand in Sched. — Crép., Bull., XXX, I (1891) 173. — *R. micans* Desegl., Cat. rais., № 354. Crép., Bull. S.B. Belg., XXXI, 2(1892) 78. — *R. villosa* var. *tomentosa* Sm., Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 347. — *R. cinerascens* Dumort., Fl. Belg. (1897) 93. — *R. tomentosa* var. *Sinkowiensis* R. Kell., Syn. Ros. Spont. Eur. Med. (1931) 265.

Рисуики: Smith in Sowerby, Engl. Bot. (1802) 990. Willmott, Gen. Rosa, XXII (1912) 420 ex 423. Szafer in Fl. Polska, V (1935), rys. 23, Фл. СССР, X, табл. XXXI, рис. 4.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2148, 2150. Pons. et Coste, Herb. ros., № 99, 100, 101.

У рідколіссі, на узліссях, серед чагарників по ярах, на пустищах, при дорогах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачеве, Виноградна гірка, в окол. Берегова (!!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Воловецький рн, г. Стой, с. Латориця, по р. Латориці; Рахівський рн, Рахів (Попов, !!). — Дрогобицька обл.: Добромильський рн, між Соляноваткою Добромильського рну і Слохинями Хирівського рну (Котуля). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Коломийський рн, Коломия (Реман). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, в окол. Вижниці (Пач.). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Яворів (Волощак), Шкло, Старичі (Круль); Івано-Франківський рн, Ярина, смт. Івана Франка (Реман); окол. Львова (Врублевський); Брюховицький рн, Голосківка (Блоцький), Водяне (Врублевський); Бобркський рн, Старе Село (Блоцький); Золочівський рн, Червоне (Реман та Кульчинський). — Тернопільська обл.: Бережанський рн, Рекшин, Біще (Реман). — **З.П.** Ровенська обл.: Соснівський рн, Маринин, над р. Случ (Мацько). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, часто (Лоначевський, Шмальг.). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Устилуг (Рогов.!); в південній частині Волині (Кочвара). — Львівська обл.: Нестерівський рн, Добросин (Реман); Сокальський рн, Поториця (Врублевський). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Галицький рн, Галич (Пач.); Городенківський рн, Оліево-Корнів, Оліево-Королівка (Реман). — Тернопільська обл.: Тернопіль (Томашек); Чортківський рн, Салівка (Шафер); Заліщицький рн, Заліщики (Пач.), Мишків (Шафер), Богданівка, Печорна (Гаєвський), Блищанка (Тинецький); Борщівський рн, Бабинці (Врублевський); Скала-Подільський рн, Рудка (Блоцький); Теребовля (Реман); Скалатський рн, Скалат (Реман) та в Медоборах (Шафер); Збараж (Пач. та Реман). — Хмельницька обл.: Оринінський рн, Привороття (Пач.); Дунаєвецький рн, Антонівка (Козлов). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Обарів (Панек), Зозів (Панек); Рафаїлівський рн, Городок (Панек). — Хмельницька обл.: Дережня (Пач.); Летичівський рн, Снітівка, правий берег р. Вовк (Кот.). — Житомирська обл.: Бердичів (Рогов.). — Вінницька обл.: окол. Вінниці. — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Богачівка (Підоплічка); Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (Постригань). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, х. Монастирок, Трахтемирів (Пач.). — Полтавська обл.: Лубни (Лоначевський). — Харківська обл.: Нововодолазький рн, Бірки (Черн., Лавр.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, по р. Дінцю, Гори Артема (Кот.); Авдіївський рн, Ясинувата (Кот.); Харцизьк (Кот.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічна (Клок.). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Херсонський рн, Херсон (Пач.), Тягинка (Пач.).

R. tomentosa Smith в межах УРСР репрезентована багатьма локальними аберантними формами, здебільшого ще не визначеними. Заслуговують на увагу такі різновидності:

Var. **calcicola** (Blocki) Chrshan. comb. nova. Листочки дуже тоненькі, мезофільні, широкоеліптичні. Чашолистки, крім залозок, рясно вкриті твердими щетинками.

Blocki in herb. pro sp.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Вінниківський рн, Великі Кривчичі, на вапнякових схилах (Блоцький). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Бузький рн, Купче, по р. Західному Бугу (!!).

Var. **cuspidatoides** (Crép.) R. Keller. — Шипи міцні, лише трохи зігнуті. Листочки дрібні, притисненоволосисті, зісподу рясно вкриті залозками.

R. Keller in Aschers. u. Graebn. (1900—1905) 88 et Syn. Ros. Spont. Eur. Med. (1931) 274. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 46.

Р.-О.Л. Львівська обл.: окол. Львова, Клепарів (!!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Дубно (Шафер); Вербський рн, між Пирятиним та Птичою.

Var. **dimorpha** (Bess.) Schmalh. — дрібні кущики, не перевищують 100—120 *см* завв.; листочки середньої величини, майже повністю позбавлені залозок, по краю гострозубчасті, зубці прості, рідше подвійні, спрямовані до верхівки листочка; чашолистки після цвітіння і при плодах відхилені в боки, майже горизонтальні.

Шмальг., Шиповн. окр. Киева (1891) 21.
— *R. dimorpha* Bess., Enum. plant. Volh., Pod. etc. (1822) 19 pro spec.

Р.-О.Л. Львівська обл.: окол. Львова, Погулянка (Волощак, Моїдальський, !!), Центнерівка (Блоцький), Хрестова гора (Попов, !!). — Тернопільська обл.: Кременець. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Скалат (Шафер); Заліщицький рн, Добровляни (!!, Лазебна, Мурогіна).

Var. **ucrainica** Lonacz. Шипи прямі, горизонтальні або дещо нахилені донизу; головка приймочок сидяча, цілком гола.

Лоначевський in herb.

По чагарниках, схилах і берегах річок.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, г. Пікуй (!!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Вигодський рн, по р. Свичі (Мельничук); Надвірнянський рн, Зелена, Пнів (Мельничук і Малиновський); Жаб'ївський рн, Криворівня (Слободян). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Стрийський рн, Фалиш (Семеген). — Станіславська обл.: Болехівський рн, окол. Болехова

(Мельничук); Долинський рн, по р. Чечві (Малиновський); Коломийський рн, над р. Прутом (Микитюк). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, Берегомет (Валента); Вашковецький рн, Карапчів (Вараницький); Сторожинецький рн, Будинець, Банилів (Слободян); Садгорський рн, Слобода (Вараницький). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременецький рн, окол. Кременця (!!); Бережани (Мурогіна). — **З.П.** Ровенська обл.: Степанський рн, х. Погулянка (Крот). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Заболотцівський рн, Ясенів (Пострига нь і Лазебна). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Тлумачський рн, по р. Дністру (Хржановський і Лазебна). — Тернопільська обл.: Бучацький рн, х. Ярова (Хржановський і Мурогіна).

Тип: УРСР, Житомирська обл., окол. Бердичева, між кущами, 25.VII 1851, зібр. Рогович. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Var. **lubensis** Lonacz. Чагарник 0,5—1 *м* завв., листочки залозисті, подвійно зубчасті. Плоди дрібні, кулясті; чашолистки залозисто-щетинисті.

Лоначевський in Schedae, Герб. русск. фл., № 2150.
Л.Л.-С. Полтавська обл.: окол. Лубен (Лоначевський).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.; Кавказ: Даг., Передкавк., Схід. та Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середня Європа, Скандінавія, Атлантична Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія (схід. ч.).

Описана з Англії; тип в Лондоні.

Господарське значення. Нерідко застосовується як підщепа для культурних роз.

Примітка. Утворює численні гібриди з іншими видами секції *Caninae*: *R. canina* L., *R. corymbifera* Borkh., *R. subafzeliana* Chrshan., *R. coriifolia* Fries, *R. caryophyllacea* Bess. та ін.

1540 (29). R. borysthenica Chrshan. sp. nova in Addenda IV, p. 584.—**Шипшина дніпровська.** Невеликий кущ до 1—1,5 *м* завв.; гілки прямі або висхідні, вкриті червонуватобурою, з часом темнокоричневою корою. Шипи парні, міцні, 5—7 *мм* завд., в поперечному розрізі округлі, з ледве розширеною основою; вони то прямі, горизонтальні, то відігнуті вгору або частіш майже серповидно зігнуті. Листки дрібні, 5—5,5 *см* завд.; прилистки добре розвинені, 12 15 *мм* завд. і 5 6 *мм* завш., до основи клиновидно звужені; зверху густо опушені, по краю, крім волосків, вкриті дрібненькими залозками; стриженьок листка густо притисненоволосистий з домішкою небагатьох сидячих залозок, а з нижньої сторони також і гачковидних шипиків; листочків 5, настільки зближених, що перекриваються краями; вони б.-м. однакової форми і величини, широкоеліптичні, з короткозагостреною верхівкою 20—23 *мм* завд. і 12—13 *мм* завш., зверху слабо повстисті, знизу густо опушені по всій поверхні без домішки залозок; краї листочків простопилчасті, зубці дрібні, по краю вкриті волосками, спрямовані до верхівки листочка, нерідко мають зазублину. Квітки поодинокі, на коротеньких бічних гілочках; криючі листки 10—12 *мм* завд., широколанцетні з загостреною верхівкою, з обох боків опушені; квітконіжки дуже короткі, довжина їх при квітках і плодах не перевищує 4—5 *мм*, залозисто-щетинисті; чашолистки вузьколанцетні з тонко загостреною верхівкою, яка на самому кінці листовидно розширена; вони середньої величини, 15—18 *мм* завд., зверху притисненоволосисті, знизу густо усіяні залозками (особливо зовнішні) з домішкою волосків; після цвітіння розходяться в боки (до горизонтальної лінії) і так залишаються при плодах (?); пелюстки яскраворожеві, дрібні, 12—14 *мм* завд.; стовпчики утворюють крупну,

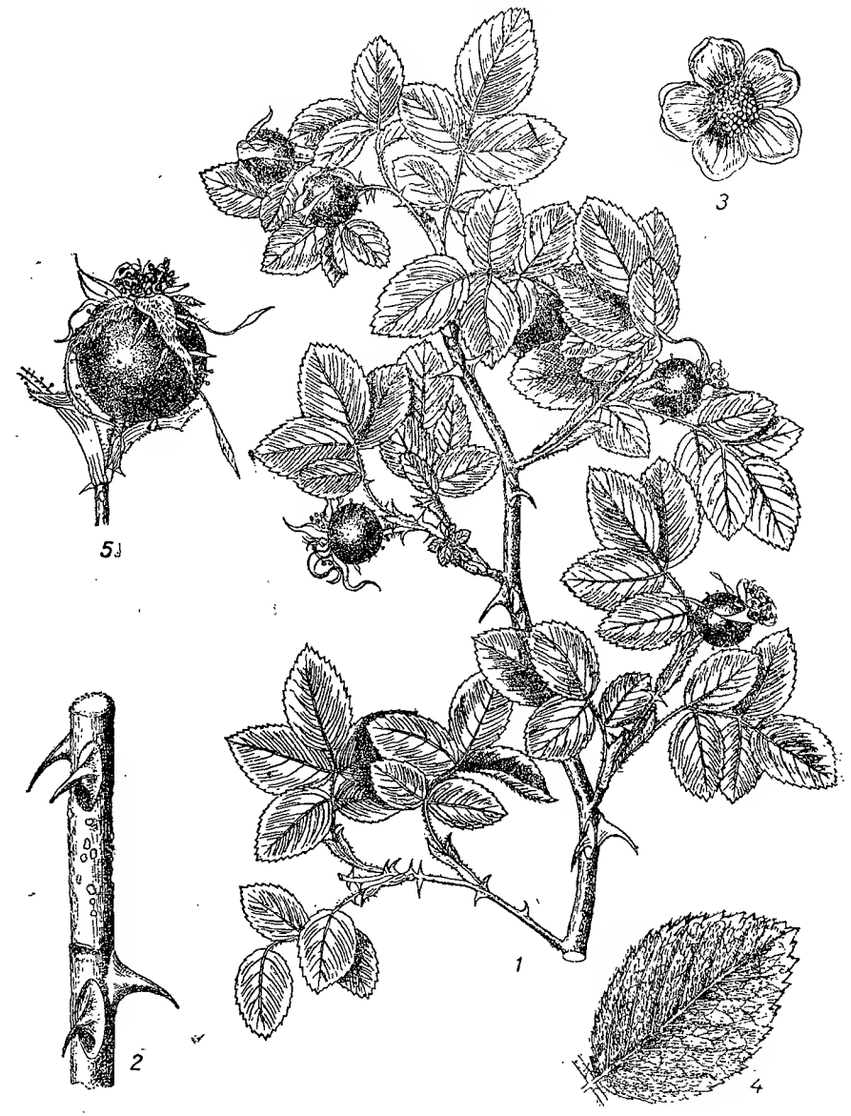

Рис. 47. Шипшина дніпровська — *Rosa borysthenica* Chrshan.
1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окрема квітка; *4* — окремий листочок; *5* — плід.

білошерстисту сидячу головку; диск плоский або ледве конусовидно піднятий; зів гіпантію 1—1,5 *мм* в діам. Гіпантії дисковидно стиснуті, 12—14 *мм* в діам., вкриті розсіяними стеблистими залозками. ♄. Цв. V—VI.

По схилах ярів та балок в різнотравно-типчаково-ковилових степах.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Рибальське, балка Западня (Лазебна), Чаплі, в чагарниках (Дзюбенко); Перещепинський рн, Андріївка, правий берег р. Самари (Лазебна).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд.-захід. райони).

Тип: УРСР, Дніпропетровська обл., с. Рибальське, балка Западня, 28. VI 1949, зібр. Лазебна. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів); котип — в гербарії Ботанічного інституту АН СРСР (Ленінград).

Примітка. *R. borysthenica* являє собою цікавий приклад для вивчення мінливості ознаки в рамках екологічно відокремленого виду. Поряд із сталістю карпологічних ознак (форма віночка і залозистість гіпантію, а також розмір, опушеність і залозистість листочків, квітконіжок і чашолистків) така звичайно надійна ознака, як форма і орієнтація шипів, підлягає значній мінливості; шипи то цілком прямі і тоді або різко спрямовані вгору, або, рідше, горизонтальні, то дуговидно зігнуті, проте в обох випадках зберігають парне розміщення — ознака, яка більш ие зустрічається в секції *Caninae*.

1541 (30). R. Ciesielskii Blocki. — **Шипшина Цесельського.** Кущ 1,5—2 *м* завв.; молоді стерильні та квітконосні гони з синюватою поволокою, рясно вкриті дрібними, але міцними, нерідко подвійними, дещо зігнутими шипиками; головні стовбурці вкриті також короткими, невеликими шипами з оберненояйцевидною основою, в типових випадках не довшими ніж 4—5 *мм*. Середні листки квітконосних гонів 6,5—7 *см* завд.; прилистки до основи трохи клиновидно звужені, з обох боків негусто волосисті, по краю з небагатьма залозками та волосками; головний стриженьок густо вкритий короткими волосками, майже повстистий, лише зрідка з домішкою поодиноких залозок та гачковидних шипиків. Листочків 7, широкоеліптичних або яйцевидних, до верхівки заокруглених, рідше трохи короткозагострених; при основі вони б.-м. круглясті, 25—30 *мм* завд. та 15—20 *мм* завш., зверху притисненоволосисті, зісподу волоски відхилені, дуже рясні, особливо на різко виступаючих жилках; зубці прості, спрямовані до верхівки листочка, досить глибокі. Квітки по 2—3, рідше поодинокі або по 5—6, рожеві, дрібні — не перевищують 3 *см* в діам. Квітконіжки досить короткі, 5—12 *мм* завд., голі, зрідка вкриті стеблистими залозками, рідше цілком гладенькі; криючі листочки добре розвинені, до 20 *мм* завд., 6—8 *мм* завш., позбавлені залозок, дещо пухнасті. Зовнішні чашолистки виразно пірчасті, довші за плід, майже повстисті від коротких волосків з домішкою залозок, особливо на спинці, після цвітіння і при червоних гіпантіях спрямовані вгору. Диск широкий, плоский; головки стовпчиків вовнисто-волосисті, на короткій волосистій ніжці. Гіпантії кулясто-еліптичні. ♄. Цв. V—VI.

Blocki in Öst. Bot. Zeitschr., XXXIX (1889) 189, 190.

— *R. tomentosa* Smith subsp. *eutomentosa* Schalow var. *Sinkoviensis* (Bl.) R. Kell. in Syn. Ros. Spont. Eur. Med. (1931) 265. — *R. dumetorum* Thuill. var. *hirta* H. Braun. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 32.

На сухих горбках в чагарникових заростях.

Пр.Л. Станіславська обл.: Перечинський рн, Підлюте (Блоцький). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Яворів; Львівський рн, окол. Львова, Клепарів, Голосківка, Малехів (Блоцький). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл: Копичинці (!!); Гусятинський рн, Гусятин (!!, Бантрох).

Var. **curvata** Chrshan. var. nov. in Addenda IV, p. 584. — Відрізняється шипами, які на головних гілках міцніші і б.-м. серповидно зігнуті; квітконіжки 10—12(15) *мм* завд., міцні, зрідка вкриті залозками; листочків 5.

Можливо, гібрид: *R. Ciesielskii* × *R. corymbifera*.

Серед чагарників.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, ур. Шпиник (Слободян). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Ланчинський рн, Добротів (Вараницький). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременецький рн, окол. Кременця (Попов). — **З.П.** Хмельницька обл.: Бердичівський рн, Бердичів (Гаєвський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, по р. Дністру (Лазебна і Мурогіна). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: по р. Південному Бугу (Пасічник).

Тип: УРСР, Станіславська обл., Ланчинський рн, Добротів, ур. Ушовиця, 5. IX 1949, зібр. Вараницький. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Східна Європа (півд.-захід. райони).

Тип зберігається в гербарії відділу ботаніки Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Примітка. Східноевропейський вид; не поширюється на захід далі р. Сану. Від попереднього виду відрізняється листочками, широкоеліптичними, простозубчастими, позбавленими залозок; квітконіжками, коротшими, лише трохи залозистими, позбавленими щетинок, та дрібними шипами, які у нього не сплюснуті.

Р. Келлер (1931) не бачив діагнозу цього виду, опублікованого Блоцьким (1889), і, посилаючись на гербарні зразки, приписує *R. Ciesielskii* незалозисті чашолистки. Таке ж довільне трактування Р. Келлер дає іншому видові Блоцького *R. Sinkowiensis*, приписуючи йому дрібні листочки, волосисті квітконіжки тощо (R. Keller, l. c., 1931, 265).

Простеживши обидва згадані види в природі (in loco classico), а також в гербарії відділу ботаніки Інституту агробіології АН УРСР, де вони зберігаються в багатьох екземплярах, тестованих рукою самого Блоцького, ми прийшли до висновку, що *R. Ciesielskii* та *R. Sinkowiensis* між собою не різняться і складають одну географічну расу (вид), яка в силу пріоритету має називатися *R. Ciesielskii* Blocki.

1542 (31). R. Koso-Poljanskii Chrshan. — **Шипшина Козо-Полянського.** Щільний кущ 1,5—2 *м* завв.; гілки завжди прямостоячі; головні гілки (стовбурці) вкриті прямими міцними шипами, з широкою основою; квітконосні гони несуть то прямі, то серповидно зігнуті шипики. Середні листки квітконосних гонів 4,5—5,5 *см* завд.; головний стриже-

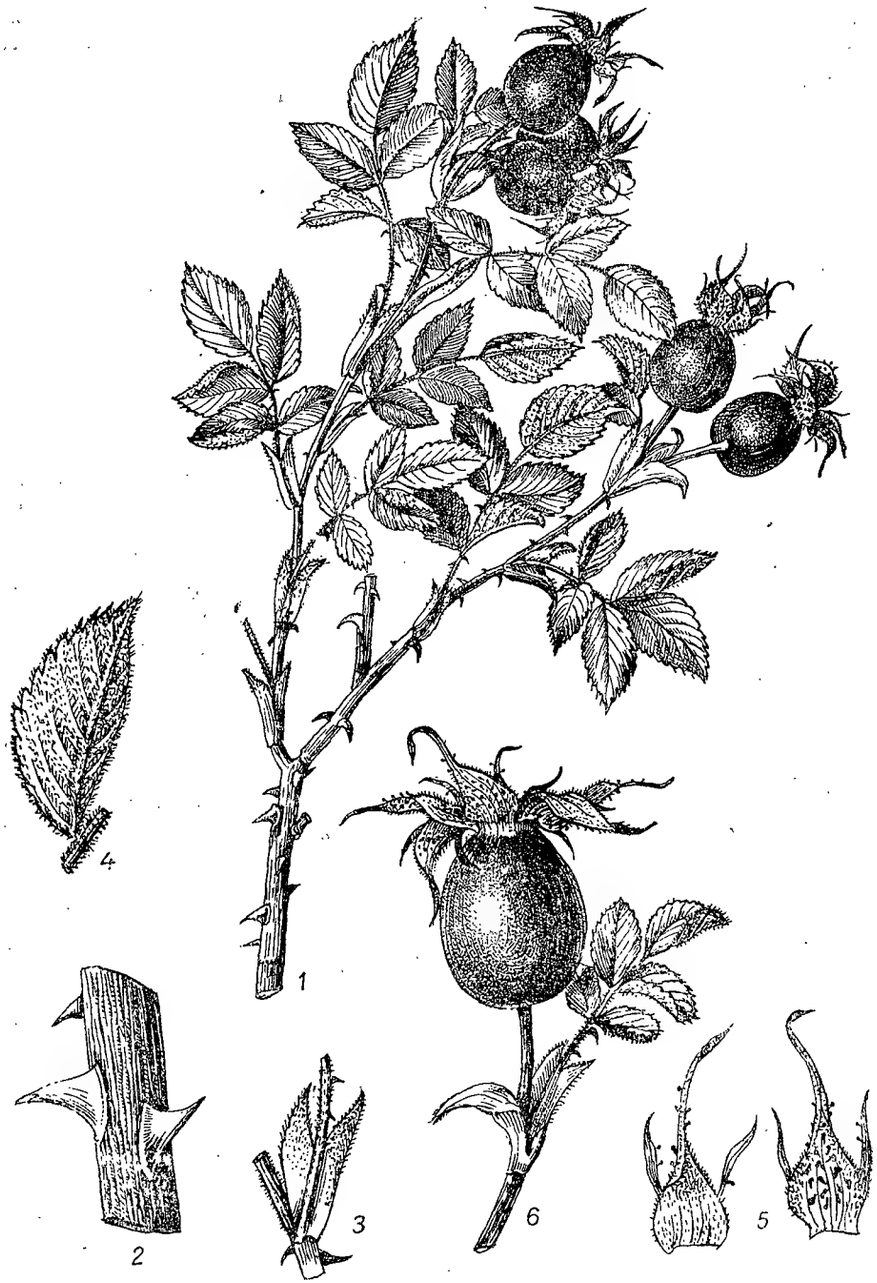

Рис. 48. Шипшина Козо-Полянського — *Rosa Koso-Poljanskii* Chrshan.

1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — прилисток; *4* — окремий листочок; *5* — чашолистки; *6* — плід.

ньок рясно вкритий короткими волосками, майже повстистий, звичайно без залозок і шипиків; прилистки добре розвинені, 10—12 *мм* завд. і 6—7 *мм* завш., зверху голі, знизу і по краю волосисті, звичайно без залозок; листочків 5, вузькоеліптичних, дрібних, 18—20 *мм* завд. і 9—10 *мм* завш.; зверху вони майже голі, знизу густо вкриті волосками, особливо по головній жилці, по краю простозубчасті, позбавлені залозок. Квітки поодинокі, рідше по 2, на довгих квітконіжках, які звичайно перевищують величину гіпантію. Чашолистки широкі, 12—15 *мм* завд., з добре розвиненими пірчастими додатками, в усіх частинах вкриті волосками з домішкою залозок на спинці і по краю, після цвітіння розсунуті в сторони або підняті вгору (але ніколи не стулені) і так залишаються до повного дозрівання плодів. Пелюстки блідорожеві, головки стовпчиків білововнисті, утворюють щільну сидячу головку; диск конусовидний з вузьким зівом 1—1,5 *мм* в діам. Гіпантії конусовидні, крупні, 15—18 *мм* завд. і 12—15 *мм* завш., цілком голі і гладенькі. ♄ . Цв. IV.

Хржановський в Вот. мат. герб. Бот. ин-та АН СССР, XIII (1950) 116.

По сухих, переважно кам'янистих схилах Східних Карпат, часто утворюючи гібридні форми з *R. subcoriifolia* і *R. Ciesielskii*.

Пр.Л. Станіславська обл.: Ланчинський рн, Добротів (Слободян); Косівський рн, Москалівка (Слободян). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, Вижниця (Слободян), Багана (Слободян). — **Р.-О.Л.** Дрогобицька обл.: Миколаївський рн, Миколаїв (Добушовський). — Львівська обл.: Львів, окол. Яворки (!!); Вінниківський рн, Вінники (Тичка). — **З.Л.-С.** Чернівецька обл.: Чернівецький рн, Молодія (Валента).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.

Тип: УРСР, Чернівецька обл., Молодія, на схилі, в лісі 28. VIII 1949, зібр. Валента. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів); котип — у гербарії Ботанічного інституту АН СРСР (Ленінград).

Примітка. Від *R. subcoriifolia* і *R. Lazarenkoi* добре відрізняється шипами, які на головних стеблах прямі; квітконіжками, що дорівнюють довжині плода або перевищують її (12—15 *мм*); дрібними листками та листочками і рядом інших, менш виявлених ознак.

Названа на честь видатного радянського ботаніка Б. М. Козо-Полянського.

1543 (32). R. Lazarenkoi Chrshan. — **Шипшина Лазаренка.** Рихлий кущ 1,5—2 *м* завв., гілки та гілочки прямостоячі або висхідні, вкриті поодинокими то серповидно, то гачковидно зігнутими, в поперечному розрізі округлими шипами, довжина яких не перевищує 6—7 *мм*. Середні листки квітконосних гонів 6,5—7 *см* завд., рясно опушені; стриженьок несе стеблисті залозки з домішкою небагатьох дрібненьких шипиків, нерідко скритих під густим опушенням; прилистки 10—15 *мм* завд. і 6—8 *мм* завш., зверху голі, знизу густо усіяні волосками, по краю вкриті волосками з домішкою б.-м. рясних то сидячих, то стеблистих залозок; листочків 5, від еліптичних до широкоеліптичних, 25—28 *мм*

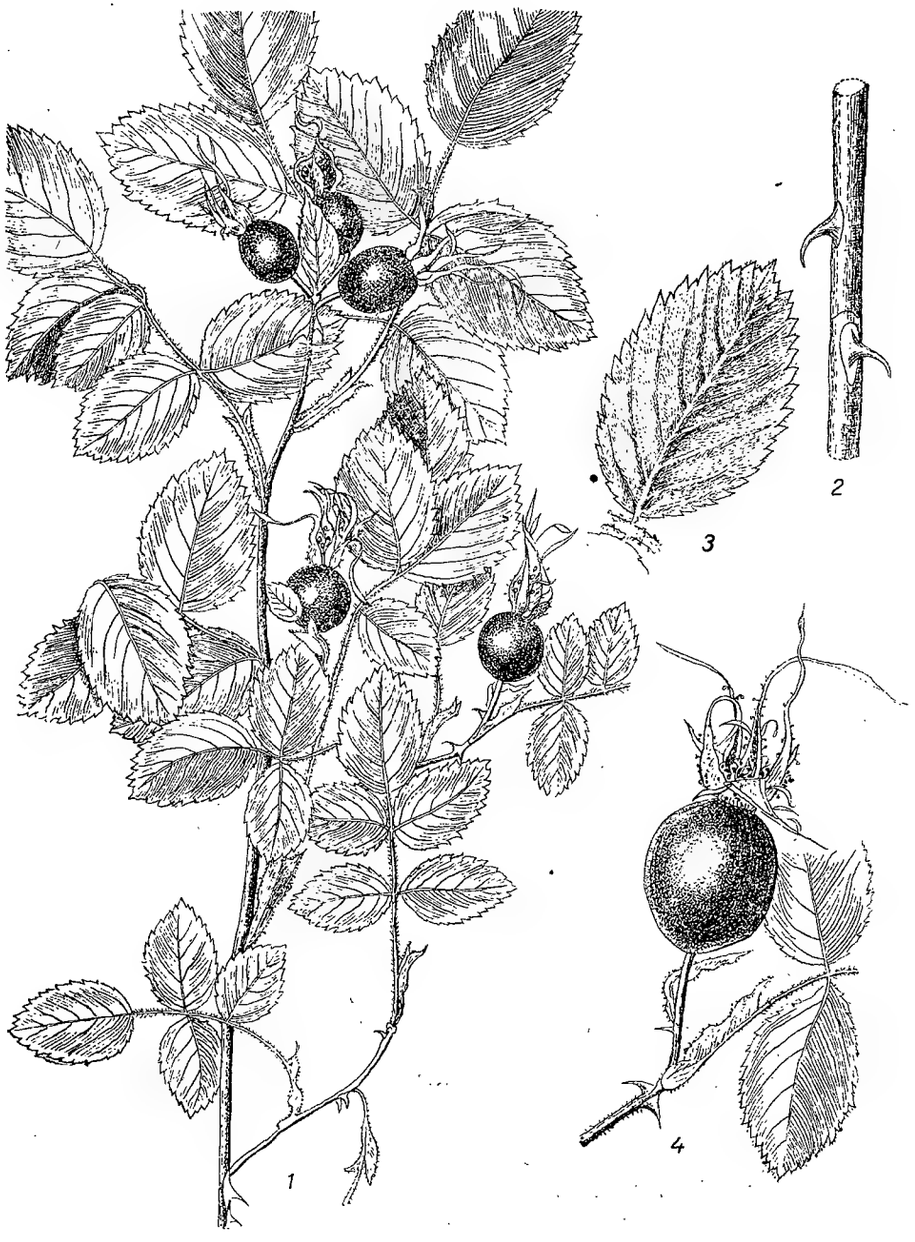

Рис. 49. Шипшина Лазаренка — *Rosa Lazarenkoi* Chrshan.

1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плід.

завд. і 15—18 *мм* завш., з б.-м. заокругленою основою і верхівкою, знизу густо і рівномірно вкриті довгими волосками, зверху рідко-коротковолосисті, по краю простозубчасті або подвійно зубчасті; зубці звичайно увінчані залозками. Квітки по 2—3, на коротких голих і гладеньких квітконіжках, 5—7 *мм* завд. Чашолистки вузькі, але довгі, нерідко перевищують довжину гіпантію в 1,5—2 рази (20—25 *мм* завд.), з обох боків вкриті волосками, крім того, на спинці несуть стеблисті залозки, по краю з багатьма пірчастими додатками, після цвітіння жолобовидно чи трубчасто скручені, спрямовані в сторони або вгору і так залишаються до повного дозрівання плодів. Пелюстки блідорожеві. Приймочки, як і стовпчики, рясно вкриті білими волосками і утворюють крупну сидячу головку. Диск плоский, з вузьким зівом, звичайно 1 *мм* в діам. Гіпантії кулясті або майже кулясті, цілком голі і гладенькі. ♄. Цв. VI.

Хржановський в Бот. мат. герб. Бот. ин-та АН СССР, XIII (1950) 118.

Росте в лісі між чагарниками, на слабо задернованому субстраті.

Від близького виду *R. coriifolia* Fries відрізняється листочками в кількості 5 (дуже рідко 7), стриженьком листка, вкритим залозками, а не гладеньким; чашолистками, сильно витягнутими, скрученими, на спинці вкритими залозками, і рядом інших менш важливих ознак.

Вид, широко розповсюджений в Східних Карпатах і Прикарпатті.

К.Л. Чернівецька обл.: Вижницький рн, Міліеве (Вараницький), Шепіт (Валента). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Берегомет (Валента), Черешенька (Валента), Багна (Вараницький); Сторожинецький рн, Банилів (Вараницький). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Почаївський рн, Старий Почаїв (Вольський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: окол. Тернополя (Колесник); Підгаєцький рн, Угринів (Слободян); Білобожницький рн, Базар (Угрин); Чортківський рн, Колиндяни (Погорецький, Малиновський); Заліщицький рн, Добровляни (Лазебна). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Трубайлівка (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Східна Європа (півд. та захід. райони).

Тип: УРСР, Чернівецька обл., Вижницький рн, 16. VII 1949, зібр. Вараницький. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів); котип — в гербарії Ботанічного інституту АН СРСР (Ленінград).

Секція **4. Cinnamomeae** DC. Квітконосні гони частіше позбавлені шипів, інколи б.-м. усіяні залозистими щетинками; шипи прямі або лише трохи зігнуті, рідше майже серповидні. Квітки в суцвіттях по 2—3, рідше більше або поодинокі; чашолистки повністю позбавлені пірчастих додатків або лише з 2—3 коротенькими, нитковидними додатками, після цвітіння підняті вгору і залишаються при плодах.

Примітка. Секція *Cinnamomeae* охоплює, мабуть, найбільшу кількість видів шипшини. Лише у флорі Радянського Союзу до цієї секції належить близько

40 видів. Для флори Української РСР ми наводимо лише 4 види (*R. rugosa* виділена нами в окрему секцію *Rugosae*).

До останнього часу *R. glauca* Pour. відносили до секції *Caninae*, але на підставі порівняльно-морфологічного та ботаніко-географічного аналізу, зокрема будови чашолистків — цільнокраїх, позбавлених характерних для інших *Caninae* пірчастих додатків, а також будови шипів, ми вважаємо за більш природне пов'язувати *R. glauca* з видами секції *Cinnamomeae*.

Ряд **1. Glaucae** Chrshan. Шипи поодинокі (непарні), однотипні, звичайно прямі — горизонтальні, рідше дещо відхилені або зігнуті; молоді гони, особливо листки, з інтенсивною голубуватою поволокою; чашолистки вузькі, зовнішні нерідко несуть бічні нитковидні додатки, при стиглих плодах або залишаються, або відпадають.

1544 (33). R. glauca Pourret. — **Шипшина сиза.** Високий та стрункий кущ до 2,5—3 *м* завв.; шипи поодинокі, непарні, здебільшого майже прямі або лише трохи луковидно зігнуті, зрідка вкривають стебла, на квітконосних гонах майже відсутні; гілки, особливо квітконосні, як і листочки та прилистки, вкриті блакитною або синьою поволокою; кора червона або червонокоричнювата. Середні листки квітконосних гонів 7—9 *см* завд.; головний стриженьок голий та гладенький, лише зрідка несе 2—3 дрібні шипики, рідше усіяний небагатьма короткими волосками та залозками; прилистки широкі, особливо на квітконосних гілках, голі, по краю дрібнозалозисті або залозисто-війчасті; листочки видовженояйцевидні або еліптичні, 1,5—2,5 *см* завд., пурпурово-фіолетові або синьозелені, лише зісподу інколи усіяні поодинокими волосками без домішки залозок, по краю простозубчасті, в нижній чверті цільнокраї. Квітки в суцвіттях по 3—5, дрібні, до 3 *см* в діам. Квітконіжки короткі, 10—15 *мм* завд., переважно гладенькі, рідше усіяні стеблистими залозками. Чашолистки видовженоланцетні, 2—2,5 *см* завд., на верхівці з листовидним розширенням, цільнокраї або лише з 1—2 нитковидними (не пірчастими) додатками, зверху б.-м. волосисті, зісподу та по краю усіяні залозками, після цвітіння відхилені вгору і залишаються при стиглих плодах. Пелюстки рожеві, коротші за чашолистки. Головка стовпчиків майже повстиста. Гіпантії дрібні, не перевищують 1,5 *см* завд., кулясті або широкоеліптичні, цілком гладенькі. ♄. Цв. (VI)VII.

Pourret in Mem. Acad. Toul., III (1788) 326. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 487.

— *R. rubrifolia* Vill., Hist. pl. Dauph., III (1789) 549. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 34. — *R. rubicunda* Hall. fil. in Römer, Arsch. II (1799) 6. — *R. Ilseana* Crep., Bull. Soc. Bot. Belg., VIII (1869) 334.

Рисунки: Szafer in Fl. Polska, V (1935), rys. 17.

Видані зразки: R. Keller, Herb. norm. ros. Europ., № 50.

По лісах, переважно широколистяних (відома з Карпат та Лівобережного Полісся). — Широко культивується в садах та парках як декоративна рослина.

К.Л. Станіславська обл.: Вигодський рн, по р. Мизинці (дико?). — Дрогобицька обл.: Боринський р-н, біля верх. р. Стрию (Шафер). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Бобровицький рн, ур. Рудківського лісу (Салоїд).

Поширення по ЄРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Крим (?).

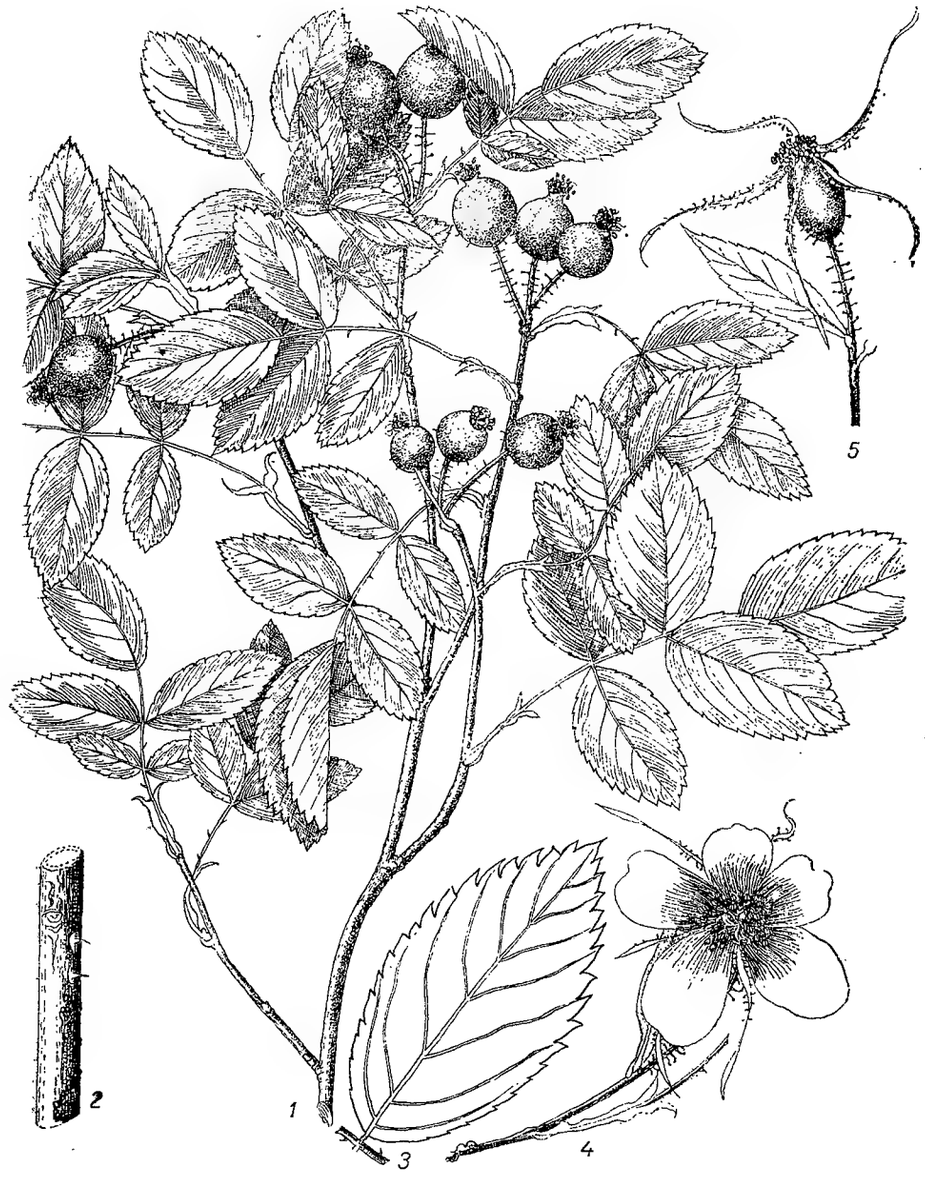

Рис. 50. Шипшина сиза — *Rosa glauca* Pourret.
1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — квітка; *5* — плід.

Загальне поширення. Середня та західна частини Східної Європи, Атлантична Європа, Балкани, Мала Азія.

Описаний із Франції; тип невідомий.

Господарське значення. Прекрасний декоративний кущ, стійкий проти морозів. Заслуговує на увагу як вітамінонакопичувач; в плодах міститься 2,7% аскорбінової кислоти на одиницю сухої м'якоті.

1545 (34). R. Pohrebniakii Chrshan. et Laseb. — **Шипшина Погребняка.** Дрібний, негустий кущик 45—60 *см* завв.; гілки (стовбурці) вкриті яснокоричневою, з часом буріючою корою; в нижній частині вони майже цілком позбавлені шипів та щетинок; гілки другого та інших порядків несуть звичайно парні, то майже прямі, то серповидно зігнуті, в поперечному розрізі округлі шипики, до 5—6 *мм* завд. Листки 6—6,5 *см* завд.; головний стриженьок вкритий лише дрібними стеблистими залозками та поодинокими гачковидними шипиками; прилистки добре розвинені до 15 *мм* завд., звичайно з короткими вушками, вкритими сизуватою поволокою, знизу та по краю дрібнозалозисті; листочків 2 пари, рідко розташованих, 18—20 *мм* завд. та 8—10 *мм* завш., видовженоеліптичних, з б.-м. заокругленою основою; зверху вони цілком голі та гладенькі, нерідко, як і молоді гілки, з сизуватою поволокою, знизу по жилках усіяні дрібними непахучими залозками, по краю виразно складнозубчасті. Квітки поодинокі або в малоквіткових суцвіттях; прицвітки мало розвинені, при поодиноких квітках майже завжди відсутні; квітконіжки міцні, 8—10 *мм* завд., рясно вкриті залозистими щетинками; чашолистки ланцетні, 15—18 *мм* завд., до верхівки сильно видовжені, без листовидного розширення, зісподу цілком гладенькі, лише усіяні стеблистими залозками, зверху притисненоволосисті, по краю залозистовійчасті, з домішкою коротких волосків; зовнішні чашолистки, крім того, несуть 1—2 нитковидні додатки; після цвітіння злегка спрямовані вгору, при червоних гіпантіях не зберігаються. Пелюстки червоні, дещо перевищують довжину чашолистків; головки стовпчиків короткопухнасті, утворюють сидячу, крупну і щільну головку. Гіпантії широкоеліптичні, до кулястих, 15—18 *мм* завд. та 12—15 *мм* в діам., яскравочервоні, цілком голі та гладенькі, лише при основі з поодинокими залозками; диск плоский, 3,5—4 *мм* в діам.; зів до 1,5 *мм* в діам. ♄. Цв. V—VI.

Хржановський і Лазебна в Доповідях АН УРСР, 1 (1951) 38.

Росте на степових трав'янистих схилах з домішкою чагарника.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Добровляни (Лазебна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Східна Європа (півд. захід).

Тип: УРСР, Тернопільська обл., Заліщицький рн, Добровляни, на лівих степових схилах р. Дністра. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Ендемічний вид степових схилів середньої течії р. Дністра, найближче стоїть до *R. glauca* Pour., від якої, проте, добре відрізняється карликовим ростом (не більш 45—60 *см* завв.), ксеротичними, дрібнішими листочками, зісподу залозистими, по краю складнозубчастими, чашолистками, короткими, 15—18 *мм* завд., позбавленими листовидного розширення на верхівці, товстішою і коротшою квітконіжкою, крупнішим гіпантієм, іншим ритмом розвитку (цвіте в травні та на початку червня), а також тим, що росте в степовій зоні.

Ряд 2. **Majales** Juz. Шипи лише зрідка б.-м. зігнуті до серповидних; квітки рожеві; чашолистки зберігаються при стиглих плодах.

Рис. 51. Шипшина Погребняка — *Rosa Pohrebniakii* Chrshan. et Laseb.

1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плід.

1546 (35). R. cinnamomea L. — **Шипшина корична.** Невисокі рихлі кущі від 60 до 200 *см* завв., з висхідними або дещо звисаючими гілками, вкритими коричневочервоною корою; шипи звичайно парні, серповидно зігнуті, рідше майже прямі, з домішкою щетиновидних шипиків, особливо на туріонах; квітконосні гони майже повністю позбавлені будь-якого озброєння. Середні листки квітконосних гонів 6—7 *см* завд., головний стриженьок оксамитовопухнастий, повністю позбавлений шипиків та залозок; прилистки стерильних гонів та туріонів вузенькі, з дещо загнутими краями, квітконосних гонів — широкі, зісподу пухнасті, по краю війчасто-залозисті; листочків 5—7, видовженоячйцевидних або овальних, до основи клиновидно звужених, при верхівці короткозагострених, від 2—4,5 *см* завд. та 1—2 *см* завш.; зверху вони сизуватозелені, звичайно голі, зісподу вкриті б.-м. рясними, щільно притисненими волосками, по краю простозубчасті, без залозок. Квітки крупні, 4,5—5 *см* в діам., поодинокі, рідше в малоквіткових суцвіттях, на коротких, гладеньких квітконіжках, довжина яких не перевищує 10—12 *мм*; чашолистки довгі, до 3 *см* завд., і вузенькі, при достиганні гіпантіїв завжди спрямовані вгору, зісподу усіяні щільними короткими волосками (з домішкою дрібних залозок або без них), по краю з домішкою дуже дрібних залозок, зверху вкриті лише поодинокими волосками або, як і по спинці, майже повстисті. Пелюстки від блідочервоних до червоних. Головка стовпчиків на короткій ніжці, повстисто-волосиста. Гіпантії кулясті або сплюснуто-кулясті, при достиганні червоні або пурпуровочервоні. ♄. Цв. V—VI (VII).

L. Syst. nat., ed. 10, II (1759) 1062, non L., Sp. pl., ed. I (1753) quae est. — *R. pendulina L.*, Regel, Tentam. Rosar. Monogr. (1877) 323. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 341. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 10. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 454. — *R. spinosissima* L., Sp. pl. (1753) 491 p.p.—*R. majalis* Herrm., Diss. Ros. (1762) 8. — *R. collincella* Ehrh., Beitr. z. Naturk., II (1788) 179. — *R. Fischeriana* Bess., Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 60. — *R. cinnamomea* var. *vulgaris* cum f. f. *subglobosa* et *elliptica* C.A.M. in Mem. Acad. Soc. St. Petersb., ser. VI (1847—1849) 21—23.

Рисунки: Szafer in Fl. Polska, V (1935), rys. 3. Фл. СССР, X, табл. XXVIII, рис. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2105, 2106.

У чагарниках, особливо по річках в північній частині, в лісах, рідше на луках.

Р.-О.Л. Львівська обл.: окол. Львова, Погулянка (Реман); окол. Золочева (Реман). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Рогов., Монтр.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ріпкинський рн, Кам'янка (Пач.); Любеч (Пач.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Куликівський рн, Верб'яни (Волощак). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Літина (Рогов.). — Черкаська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (!); окол. Сміли (Андрж.). — **Л.Л.С.** Полтавська обл.: окол. Полтави (Рогов.!); окол. Лохвиці (Барсуков!); Диканька (Факторс!). — Сумська обл.: Суми (Калиниченко). — Харківська обл.: окол. Харкова (Наливайко!, Кот.!); Харківський рн, окол. Бабаїв (Лавр.!); окол. Чугуєва (Клок.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема. — Ворошиловградська обл.: Слов'яносербський рн, х. Лопаскине, на лівому березі Дінця, нижче Слов'яносербська (Постригань), проти Кримського (Постригань), Пришиб (Черн.!); Свердловський рн, Провальський степ. — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Рогов.). —

Харківська обл.: Лозівський рн, окол. Лозова (Шмальг.), х. Дубинівський (Черн.!); окол. Куп'янська (Клок.!).

В межах УРСР виявляє незначну мінливість, особливо на півночі. Заслуговують на увагу такі різновидності:

Var. **elliptica** C.A.M. Листочки опушені з обох боків. Гіпантії видовженояйцевидні або майже округлі, як і квітконіжки, цілком голі та гладенькі.

C. A. Mayer, Zimmros. über d. in Russl. wilwachs. art. in Mem. de l'acad. impér. d. scient. d. St. Petersb., VI, ser. Sc. nat., VI (1847) 23.

З.П. Волинська обл.: Ратнівський рн, Бузаки (Пач.). — **П.П.** Житомирська обл.: Народицький рн, по р. Ужу (!!). — Київська обл.: Чорнобильський рн, по р. Прип'яті (!!).

Var. **ivanida** Lonacz. — Листочки 2-пилчасті, опушені лише зісподу; квітконіжки зрідка усіяні залозками. Гіпантії кулясті.

Лоначевський in herb.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Липецький рн, х. Дубівка (Лавр.); Золочівський рн, по р. Уді (Клок.).

Var. **acutifolia** Chrshan. in Addenda IV, p. 585. — Листочки то простозубчасті, то подвійно зубчасті, з сильно видовженою верхівкою, з обох боків усіяні волосками, зісподу майже повстисті; чашолистки рясно волосисті, повністю позбавлені залозок.

По луках.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Костянтинівський рн, ст. Кіндратівка (Морозова). **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Котовський рн, окол. Котовки, лівий берег р. Орелі; Царичанський рн, по р. Орелі (Лазебна).

Тип: УРСР, Дніпропетровська обл., Котовський рн, на лузі по р. Орелі, 26. VI 1949, зібр. Лазебна. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Var. **glabrifolia** Chrshan. in Addenda IV, p. 585. — Листочки з обох боків цілком голі та гладенькі; головний стрижень голий або лише з поодинокими волосками; чашолистки позбавлені залозок, по спинці голі.

По узліссях, берегах річок.

З.П. Ровенська обл.: Клеванський рн, окол. Клевані над річкою (Бусел); Степанський рн, Степань (Крот).

Тип: УРСР, Ровенська обл., Клеванський рн, над р. Горинню біля Новостава, 20. VII 1948, зібр. Бусел. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім південних (Крим, Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.); Зах. Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня та Східна Європа, Західний Сибір.

Господарське значення. Декоративна рослина, широко поширена в садах та парках лісостепової смуги, особливо в Закарпатті

та західних областях УРСР. Коріння в народній медицині застосовується як проносне. Пелюстки використовуються для виготовлення варення та наливки. Проте найголовніше значення цього виду полягає в тому, що він є хорошим вітамінонагромаджувачем; у м'якоті плода накопичується до 5,5 *мг*% аскорбінової кислоти на одиницю сухої ваги стінки плода.

За матеріалами В а д о в о ї, плоди в північних районах СРСР нагромаджують загального цукру 18,25% на суху вагу, інвертних цукрів — 15,71%, сахарози — 2,4%, пектинових речовин — 3,75%, пентозанів — 3,99%, дубильних та фарбувальних речовин — 4,44% та каротину — 17,07 *мг*%.

1547 (36). R. gorenkensis B e s s. — **Шипшина горенківська.** Дрібний кущик 30—80 *см* завв., з прямостоячими або висхідними гілками, усіяними трохи похилими або майже прямими шипами; квітконосні гілки майже повністю позбавлені будь-якого озброєння. Середні листки квітконосних гонів 5—6 *см* завд.; прилистки голі, лише інколи зісподу з поодинокими волосками, по краю залозисто-війчасті; головний стриженьок усіяний рідкими волосками з домішкою залозок, листочків 5(7), видовженоеліптичних, з короткозагостреною верхівкою, 1,5—2 *см* завд. та 0,8—1,2 *см* завш.; з обох боків вони голі, лише зісподу зрідка усіяні залозками, по краю 2-пилчасті; зубці звичайно закінчуються залозками. Квітки дрібні, до 3 *см* в діам. Квітконіжки щетинисто-залозисті, 1,5 *см* завд. Чашолистки після цвітіння підняті вгору, але інколи не стулюються, зісподу і по краю завжди залозисто-волосисті, зверху б.-м. густо усіяні волосками. Головка стовпчиків майже сидяча, зрідка усіяна волосками. Пелюстки блідорожеві. Гіпантії переважно майже кулясті або широкояйцевидні, гладенькі, помаранцьові, звичайно дорівнюють довжині квітконіжки. ♄. Цв. V—VI.

B e s s., Enum. pl. Volh., Pod. (1822) 60. Ю з е п ч у к в Фл. СССР, X (1941) 456, non Fisch.

— *R. cinnamomea* var. *glandulosa* C.A.M. et *pseudoalpina* C.A.M. in. Mem. Ac. Scien. St. Petersb., VI, ser. VI (1847—1849) 23. — *R. turbinata* S c h m a l h., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 341, non Ait.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2107.

По сухих трав'янистих схилах та в степових чагарникових заростях.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: окол. (Попов, Постригань). — **П.П.** Київська (Лончевський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: р. Стрипі (Блоцький); Чортківський рн, по **П.Л.-С.** Київська обл.: Богуслав, по р. Росі Ворошиловградська обл.: Свердловський Кременця, Туніцьке кладовище обл.: окол. Києва (Лончевський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучацький рн, Трибухівці, по р. Серету (!!, Лазебна). — (Василенко). — **Д.Л.-С.** (?). рн, Грушева балка в Провальському степу; Слов'яносербський рн, Пришиб.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (?), Ниж.-Дон. (?).

Загальне поширення. СРСР (півд.-захід. ч.).

Описаний з України; тип невідомий

Примітка. Вид, близький до попереднього, але являє собою окрему степову ботаніко-географічну расу, яка добре відрізняється від *R. cinnamomea* насамперед голими 2-пилчастими листочками, зісподу вкритими залозками, а також залозисто-щетинистими квітконіжками.

Вид цей потребує дальшого дослідження і докладного порівняння провальських та дністровських (Заліщики) рослин. Лончевський (in herb. et lit.) визначив гербарні зразки з Провальського степу як *R. cinnamomea* var. *pseudoalpina* C.A.M.

Господарське значення. Як степова посухостійка рослина може бути рекомендована для полезахисних смуг, тим більше, що плоди цього виду можна використовувати як високовітамінну сировину.

Ряд **3. Aciculares** J u z. Гони голі, з рясними, прямими, тонкуватими шипиками і щетинками; квітки червоні або рожеві; чашолистки зберігаються при плодах.

1548 (37). R. pendulina L. — **Шипшина альпійська.** Рихлий кущ від 1 до 2 *м* заве., з гілками то висхідними, то луковидно зігнутими, у верхній половині звичайно повністю позбавленими будь-якого озброєння. Шипи голчасті, досить слабкі, з домішкою щетиновидних шипиків, вкривають стебла в нижній половині або в нижній третині куща (рослини з віком звичайно повністю позбавлені будь-якого озброєння). Середні листки квітконосних гонів 9—12 *см* завд., з широкими прилистками, лише зісподу усіяними небагатьма волосками; голковидний стриженьок здебільшого вкритий волосками з домішкою стеблистих залозок; листочків 7—9(11), видовженояйцевидних, видовженоеліптичних або широкоеліптичних, гостродубчастих, зверху темнозелених, голих, зісподу сірозелених, усіяних б.-м. рясними волосками, гладеньких або лише по головній жилці з поодинокими залозками. Квітки звичайно поодинокі, рідше по 2—3; квітконіжки довгі, 2,5—3 *см* завд., звичайно залозисті, після цвітіння луковидно звисаючі. Чашолистки залишаються при стиглих плодах, вузьколанцетні, без пірчастих додатків, довгі, з листовидним розширенням на верхівці, дорівнюють величині пелюсток або перевищують її, зісподу усіяні б.-м. рясними залозками, зверху волосисті до білоповстистих. Пелюстки від пурпуроворожевих до темнорожевих. Диск вузький, плоский; головка приймочок сидяча, білововниста. Гіпантії рясно усіяні залозками, оберненояйцевидні або видовженоеліптичні, при достиганні пониклі, яскравочервоні, 2—2,5 *см* завд. ♄. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 491. S z a f e r in Fl. Polska, V (1935) 10.

— *R. alpina* L., Sp. pl., ed. II (1762) 703. R e g e l, Tent. Rosar. Monogr. (1877) 296. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 340. — *R. rupestris* C r a n t z, Stirp. austr., ed 1, fasc. 2 (1763) 23. — *R. glandulosa* B e l l a r d i in Acad. Turin, V, 1790—1791 (1793) 230, non Koch. Syn. — *R. reverosa* K o c h, Synops., ed. I (1838) 223, non Waldst. et Kit.

Рисунки: S z a f e r in Fl. Polska, V (1935), rys. 4.

В лісовій та субальпійській смузі Карпат, особливо біля потоків та на лісових зрубах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Середнє (Деген-Арпад), Невицьке (Слободян), Вовкове (!!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Свалявський рн, на г. Стой (Попов), на г. Пікуй (Попов, !!); Тячівський рн, Руська

Мокра (!!); Рахівський рн, на г. Менчул, Мармарошські Карпати, г. Петрос, 1400 *м* (Слободян), г. Піп-Іван, 1300 *м* (Слободян). — Дрогобицька обл.: Нижньо-Устріцький рн, гори Бещади (Волощак). — Станіславська обл.: Долинський рн, над потоком Мизинка (Волощак), в долині р. Свиці (Волощак). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Кутський рн, по р. Черемошу (Волощак), окол. Старих Кутів (Шафер). — Чернівецька обл.: Вижницький рн, по р. Серету (Волощак). — **З.Л.-С.** (?) Тернопільська обл.: окол. Тернополя, мабуть, в культурі (Шафер і Томашек).

Основні різновидності, що морфологічно найбільш різко виступають:

Var. **lagenaria** (Vill.) Ser. Листочки подвійно зубчасті; стиглі плоди видовжені (глечиковидні), залозисто-щетинисті, чашолистки несуть 1—2 нитковидні додатки, які зісподу вкриті сидячими залозками.

Seringe in Decandolle, t. II (1825) 611. Szafer, Fl. Polska, t. V (1935) 12. Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 59.

— *R. lagenaria* Vill. in Fl. dauph. III (1789) 553.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахів, г. Менчул (!!).

Var. **setosa** Ser. Листочки явно подвійно зубчасті, зісподу тільки по головній жилці вкриті волосками; стиглі плоди яйцевидні; чашолистки звичайно зісподу залозисто-щетинисті.

Seringe in Decandolle II (1825) 613.

— *R. pendulina* L. var. *setosa* R. Kell. in Asch. u. Graeb., t. VI (1900—1902) 300. Degen-Arpad, g. Rosa in Sandor Javorka Magyar Flora (1924) 584.

К.Л. Чернівецька обл.: Путильський рн, Сергії, по р. Путилівці (!!). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, Яремче, Ворохта, Татарів, Микуличин (Мондальський, Слободян); Вигодський рн, Кропивники, Вигода (Мельничук і Малиновський); Жаб'ївський рн, Криворівня (Слободян); ур. Буркут (Слободян). — Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня (Барбарич). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, Зелена (Малиновський, Мельничук); Рожнятівський рн, Липовиця (Мельничук); Кутський рн, Рожнів (Слободян). — Чернівецька обл.: Сторожинецький рн (Валента).

Var. **Popovii** Chrshan. in Addenda IV, p. 585. — Гілки, головним чином квітконосні, позбавлені шипів і щетинок; середні листки квітконосних гонів крупні, близько 4 *см* завд., овальні, нерідко з коротко-загостреною верхівкою, по краю подвійно або складнозубчасті; квітконіжка, як і плоди, залозисто-щетиниста, звичайно прямостояча, при стиглих плодах незігнута, нерідко рівна або коротша, ніж стиглий плід; чашолистки довші за пелюстки, повністю позбавлені залозистих щетинок, на спинці голі.

Над потоками річок та на узліссі.

К.Л. Чернівецька обл.: Путильський рн, Путила, х. Руська (Слободян і Хржановський). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта (Слободян і Вараницький); Жаб'ївський рн, ур. Буркут, Скарби (Слободян); Вигодський рн, ліс. Соболь (Мельничук). — Закарпатська обл.: окол. Рахова, Свидовець (Попов, !!); Тячівський рн, Руська Мокра (Слободян). — **Пр.-Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, по берегу р. Річки (Мельничук); Ланчинський рн, Ланчин (Вараницький); Рожнятівський рн, Ілемня (Мельничук, Малиновський); Долинський рн, Долина (Погорецький). — Чернівецька обл.: Сторожинецький рн, Красноїльськ (Валента).

Тип: УРСР, Чернівецька обл., Путильський рн, х. Руська в ялиново-буковому лісі, 8. VIII 1948, зібр. Вараницький. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Var. **pyrenaica** (Gouan) Ser. Листочки простозубчасті, зісподу, головним чином по головній жилці, вкриті залозками, які іноді переходять і на бокові жилки.

Seringe in Decandolle, II (1825) 611. Degen-Arpad, G. Rosa in Sandor Javorca, Mag. Fl. (1924) 584. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 12. Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 59.

— *R. pyrenaica* Gouan in Ill. et Observ. bot. (1773) 37.

К.Л. Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, ур. Шпиник (Слободян). — Закарпатська обл.: Тячівський рн, Руська Мокра (Слободян).

Var. **intercalaris** (Déségl.) R. Kell. Гілки, в тому числі і квітконосні, зрідка вкриті прямими шипами; листочки дрібні або середньої величини, еліптичні, тільки зісподу по головній жилці б.-м. вкриті волосками; чашолистки зісподу (по спинці) залозисті; гіпантії то вкриті залозистими щетинками, то майже гладенькі.

R. Keller in Aschers et Graebn., VI (1900—1905) 303. Degen-Arpad, G. Rosa in Sandor Javorka Mag. Fl. (1924) 586. R. Keller, Synops. Rosar. Spont. Eur. Med. (1931) 79. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 12. Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 59.

— *R. intercalaris* Déségl., Descrip. in Mem. soc. acad. de Maine — et Loire XXVIII (1873) 104.

По схилах в субальпійському поясі.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Лецовиця, г. Пікуй (!!). — **К.Л.** Чернівецька обл.: Путильський рн, Усть-Путила (Слободян). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта, під г. Реброви́ч (Вараницький); Жаб'ївський рн, Крнворівня, ур. Скарби (Слободян). — Закарпатська обл.: Мукачівський рн, г. Петрос (Слободян).

Var. **adenophora** (Kit.) Borb. Невисокий чагарник, до 60—70 *см* завв.; стебла при основі щетинисті, квітконосні гілочки позбавлені шипів; листочків 5—7, зісподу вкритих волосками, головним чином по жилках; чашолистки коротші за пелюстки, не перевищують 2 *см*, з обох боків опушені, нерідко майже повстисті, з прихованими залозками, часто несуть 1—2 нитковидні додатки; квітконіжки, як і кулясті плоди, залозисто-щетинисті.

Borbas, Prim. Monogr. ros. imp. Hungar. (1880) 528. R. Keller, in Aschers. et Graebn. (1900—1905) et Synops. Ros. Spont. Eur. Med. (1931) 76. Degen-Arpad, G. Rosa in Sandor Javorka, Mag. Fl. (1924) 585. Szafer in Fl. Polska, t. V (1935) 12. Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, I (1949) 60.

— *R. adenophora* Kitaibel in Linnaea XXXII (1863) 587.

По гірських схилах і по берегах річок.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, Кременці, потік Жнець (Слободян); Жаб'ївський рн, Криворівня (Слободян); Вигодський рн, ліс. Собольське (Мельничук). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Сергії по р. Путилівці (Вараницький), х. Руська (Слободян). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Перегінський рн, Ясень, по р. Ломниці (Павлов).

Різновидність, дуже поширена в угорських Карпатах (обл. Хонт, Сейеш, Араг, Трансільванія, а також в нижній течії Дунаю).

Наші східнокарпатські рослини відрізняються квітконіжкою 3 *см* завд., еліптичними листочками та іншими ознаками. Заслуговує на дальше вивчення.

Var. **levipes** Borb. Листочки зісподу коротко притисненоволосисті; квітконіжки, як і плоди, позбавлені залозистих щетинок; чашолистки, головним чином по спинці, гладенькі та голі.

Borbas. Prim. Mon. ros. imp. Hungar. (1880) 528. R. Keller in Aschers. et Graebn. (1900—1905) 301 et Syn. Ros. Spont. Eur. Med. (1931) 76. Degen-Arpad in Sandor Javorka, Mag. Fl. (1924) 585.

По схилах над потоками.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта (Вараницький). — Чернівецька обл.: Путильський рн, ур. Гринява (Слободяи); Руська (Валента).

Var. **croatica** (Kit.) Borb. Листочків 9—11, еліптично-простозубчастих (або майже подвійно зубчастих); вони товсті, нерідко з восковою поволокою, зісподу, головним чином по головній жилці, рясно вкриті волосками; чашолистки не досягають величини пелюсток, плоди, як і квітконіжки, розсіяно залозисто-щетинисті.

Можливо, гібрид: *R. pendulina* × *R. spinosissima.*

Borbas, Prim. Monogr. ros. Hung. (1880) 540. R. Keller, in Aschers. et Graebn. (1900—1905) 302, et Synops. Ros. Spont. Eur. Med. (1931) 76. Degen-Arpad in Sandor Javorka, Mag. Fl. (1924) 585. Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 59.

— *R. croatica* Kitaibel in Linnaea XXXII (1863) 589.

Над гірськими потоками, зрідка.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Лецовиця, г. Пікуй (Попов, !!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Криворівня (Слободян).

Var. **opaca** Chrshan. in Addenda IV, p. 585. — Невисокий кущ до 1 *м* завв.; гілки при основі б.-м. густо усіяні щетиновидними шипиками, які нерідко вкривають і квітконосні гони; листки з видовженим стриженьком, до 10 *см* завд., несуть 3—4 пари рідко розставлених, вузько-еліптичних, зісподу пухнастих (головним чином по головній жилці) листочків; квітконіжки прямі, позбавлені прицвітків, 2,5 *см* завд., як і плід, розсіянозалозисті; чашолистки короткі, 12—15 *мм* завд., з обох боків звичайно пухнасті, гладенькі, позбавлені залозок (рідше залозки сховані під рясним опушенням), після цвітіння і при стиглих плодах дещо спрямовані в боки, але ніколи не досягають горизонтального положення; головка приймочок рихла; зів близько 2 *мм* в діам.

По берегах гірських річок, в ялиновому лісі.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, Кремінці (Слободян). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Сергії (Вараницький). — **Пр.Л.** Чернівецька обл.: Вашківецький рн, Станівці (Слободян). — Станіславська обл.: Надвірнянський рн, Рафайлівське лісн., лівий берег р. Добжанки (Малиновський).

Тип: УРСР, Чернівецька обл., Путильський рн, Сергії, 10.VIII 1949, зібр. Вараницький. Зберігається в гербарії Інституту агробіології АН УРСР (Львів).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Середня Європа і південний захід Східної Європи.

Господарське значення. Запроваджується в сади та парки як декоративна рослина. Заслуговує на увагу як високоякісна вітамінна рослина. У цьому відношенні не поступається перед *R. cinnamomea,* але має ту цікаву перевагу, що її гілки позбавлені шипів, що полегшує збирання плодів. Як перспективна лікарська рослина, насамперед вітамінонагромаджувач, потребує докладного біохімічного вивчення.

Секція **5. Rugosae** Chrshan. sec. nova in Addenda IV, p. 585.— Квітконосні гони вкриті волосками і дрібними щетинками, крім того, вони, як і стебла, густо вкриті різнотипними опушеними шипами; листки крупні, майже шкірясті, густо вкриті глибокими зморшками; квітки яскравочервоні, в малоквіткових щитковидних суцвіттях; чашолистки цільнокраї, довго зберігаються при плодах, спрямовані вгору.

1549 (38). R. rugosa Thunb. — **Шипшина зморшкувата.** Кущ середньої висоти, 80—100(150) *см* завв., з товстими, прямостоячими гілками; шипи 2 типів: 1) міцні, з широкою основою, трохи серповидно зігнуті або майже цілком прямі, дещо опушені, з часом голі та 2) дрібні, голчасті; рясно вкривають квітконосні гони. Середні листки квітконосних гонів 6—12 *см* завд.; головний стриженьок вкритий м'якими білуватими волосками з домішкою сидячих або стеблистих залозок; прилистки широкі, зверху голі, зісподу білоповстисті; листочків 7, рідше 5 або 9, від круглясто-еліптичних до видовженоеліптичних, в середньому 2,5—3 *см* завд. та 1,5—2 *см* завш., зверху виразно зморшкуваті, блискучі, зісподу рясно опушені, нерідко майже сіроповстисті, з домішкою залозок, по краю простозубчасті. Квітки в суцвіттях по 2—3, рідше поодинокі, великі, до 6—7 *см* в діам.; квітконіжки в середньому дорівнюють величині гіпантію, 1,5—2 *см* завд., вкриті залозками, рідше залозисто-щетинисті або голі. Чашолистки після цвітіння спрямовані вгору і залишаються при стиглих плодах, крупні, з листовидним розширенням на верхівці, 2,5—3 *см* завд., зісподу усіяні волосками з домішкою залозок, рідше без них. Пелюстки червоні, рідше ясночервоні; головка стовпчиків крупна, майже сидяча, білоповстиста. Гіпантії сплюснуто-кулясті, м'ясисті, яскравочервоні або помаранцьові. ♄. Початок цвітіння VI (ремонтантний вид).

Thunbrg., Fl. Jap. (1784) 213. Regel, Tent. Rosar. Monogr. (1877) 308. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 447.

— *R. ferox* Ait., Hort. Kew., ed. 2, III (1811) 262. — *R. Regeliana*

Lingen et André, III Hortie. XVIII (1871) II. — *R. rugosa* var. *amurensis* Debaux, B.S. Linn. Bord., XXXI (1876) 152.

Рисунки: Lingen et André, l. c., XLVIII. Фл. СССР, X (1941), табл. XXVIII, рис. 1.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2109.

Дуже поширений в садово-парковій культурі в лісостеповій смузі, особливо на Правобережжі; в західних та в Закарпатській обл. здичавілі зарості часто трапляються не лише в старих садибах, парках та городах, а також і на схилах горбів та при дорогах на значній відстані від населених пунктів.

Поширення по СРСР. Далек. Схід: Камч. (півд.), Сах., Охот., Уссур. Крім того, культивується в Європ. ч. СРСР.

Загальне поширення. Камчатка, Сахалін, північно-східна Азія (Японія, Китай).

Описаний з Японії; тип в Упсалі.

Господарське значення. Декоративна рослина з великими червоними квітами, з приємним запахом та напівшкірястими зморшкуватими листочками; зацвітає раніш за інші декоративні шипшини і цвіте протягом усього літа. Пелюстки та плоди використовуються для виготовлення варення. Хороший нагромаджувач вітаміну С (понад 2,5% на одиницю сухої ваги м'якоті плода).

Секція 6. **Gallicanae** DC. Дрібні кущики з довгими кореневищними гонами, прямостоячими гілками, заввишки не більше 50—60(80) *см*. Середні листки квітконосних гонів 5-листочкові, звичайно шкірясті або майже шкірясті. Квітки поодинокі, дуже рідко по 2; пелюстки від темно-рожевих до червоних. Рослини сухих остепнених схилів, кам'янистих та крейдяних відслонень степової та лісостепової смуг.

Примітка. До останнього часу секція *Gallicanae* DC. (= *Gallicae* Crép.) вважалась монотипною секцією, причому наші дикорості шипшини цієї секції визначались як *R. gallica* L., описана ще Далібардом з-під Парижа. На підставі наших досліджень виявилось, що справжня *R. gallica* L. на Україні і взагалі в Радянському Союзі не росте. Натомість в південних районах СРСР, зокрема в Криму, на Кавказі, а особливо в степових районах України, секція *Gallicanae* репрезентована багатьма своєрідними ботаніко-географічними расами, які, безперечно, заслуговують на дальше вивчення. В цій роботі ми вміщуємо лише найбільш докладно вивчені нами види секцій, але й вони потребують відповідних уточнень, насамперед еколого-географічних.

Ряд **1. Anacanthae** Chrshan. — Стебла та гілки, в тому числі і квітконосні, повністю позбавлені будь-яких шипів, шипиків та залозок.

1550 (39). R. ucrainica Chrshan. — **Шипшина українська.** Невеличкий, прямостоячий, малорозгалужений кущик, до 30—40 *см* завв., з добре розвиненими кореневищними гонами. Стовбурці, гілки, в тому числі й квітконосні, вкриті оливковоясносірою корою, повністю позбавлені будь-яких шипів та залозок. Середні листки квітконосних гонів не перевищують 6—7 *см* завд.; головний стриженьок голий, лише зрідка усіяний стеблистими залозками з домішкою гачковидних шипиків;

прилистки 12—14 *мм* завд. та 2—3 *мм* завш., з короткозагостреними вушками, з обох боків цілком голі та гладенькі, лише по краю залозисті; листочків 5, вузькоеліптичних, 20—25 *мм* завд. та 12—15 *мм*

Рис. 52. Шипшина українська — *Rosa ucrainica* Chrshan.

1 — загальний вигляд; *2* — окремий листочок; *3* — плодюча гілочка.

завш.; при верхівці вони короткозагострені, при основі б.-м. заокруглені, рідше дещо клиновидно звужені, з обох боків цілком голі та гладенькі, лише головна жилка іноді вкрита кількома дуже дрібними сидячими залозками; по краю 2-зубчасті; зубчики майже цілком позбавлені залозок. Квітконіжки поодинокі, 15—18 *мм* завд., зрідка вкриті залозистими щетинками. Чашолистки довгі, 18—20 *мм* завд., з сильно видовженою, майже нитковидною верхівкою, зісподу та по краю рясно усіяні стеблистими залозками, зверху коротковолосисті, після цвітіння відхилені в боки, зберігаються до початку почервоніння плода. Диск

вузький, плоский; головка приймочок вовнисто-волосиста, на ніжці. Гіпантії кулясті, при основі вкриті поодинокими залозками. ♄. Цв. V—VI.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 4 (1949) 80.

По степових схилах та балках.

Л.З.-Л.С. Ворошиловградська обл.: Марківський рн, по р. Деркулу, в окол. Державного кінного з-ду (Косець).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Південь СРСР.

Тип: УРСР, Ворошиловградська обл., Марківський рн, Лимарівка, зібр. Котов і Косець. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

1551 (40). R. Grossheimii Chrshan. — **Шипшина Гроссгейма.** Невеличкий кущ 35—50 *см* завв., з довгими підземними кореневищами; гілки та гілочки цілком позбавлені шипів, шипиків та залозок. Листочки 4—5 *см* завд., складаються з 5 листочків; головний стриженьок листка рясно усіяний короткими волосками і, крім того, залозками на ніжках, а також невеликими, дещо зігнутими шипиками; прилистки добре розвинені (6 *мм* завш. і 10—12 *мм* завд.), зверху цілком голі, по краю і зісподу рясно залозисті та пухнасті. Листочки трохи шкірясті, видовженоеліптичні, в середньому 22 *мм* завд. та 12 *мм* завш., до обох боків, особливо до верхівки, загострені, 2-зубчасті, по краю залозисті, зверху дрібнозморшкуваті, голі, зісподу з рідко виступаючою сіткою жилок, густо опушені, з домішкою залозок, особливо на жилках. Квітки поодинокі, 3—4 *см* в діам., квітконіжки товсті, але короткі, 10—12 *мм* завд., не густо залозисто-щетинисті, позбавлені прицвітків. Чашолистки рано відпадають, 12—18 *мм* завд., озброєні вузькими, майже нитковидними й нерозчленованими, рясно вкритими залозками додатками; зверху майже цілком голі або зрідка вкриті короткими волосками, зісподу щільно вкриті залозками. Зів гіпантію широкий, близько 2 *мм* в діам., щільно закупорений сидячою, крупною головкою білоповстистих приймочок. Диск добре розвинений, до 5 *мм* в діам. Гіпантій кулястий, яскравочервоний, блискучий, зрідка вкритий поодинокими залозками. ♄. Цв. V—VI.

Хржановский в Сб. научн. тр. Львов. гос. вет. ин-та, 2, вып. I (1949) 261.

По сухих кам'янистих схилах, лише в південних приазовських степових районах УРСР.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Тельманівський рн, по р. Кальміусу (!!, Лазебна), окол. Миколаївки (Лазебна).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд.).

Тип: УРСР, Сталінська обл. (р. Кальміус). Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Від близького виду *R. ucrainica* Chrshan. відрізняється: головним стриженьком листка, прилистками та листочками (зісподу), рясно усіяними волосками, і зівом гіпантію, широким, до 2 *мм* в діам.; екземпляр цієї рослини, зібраної М. Біберштейном на Кавказі, зберігається в гербарії Вільденова під № 9844. М. Біберштейн визначив цю рослину як *R. pygmaea* М. В., але за характером листочків, опушених зісподу, вона відрізняється від біберштейнівського

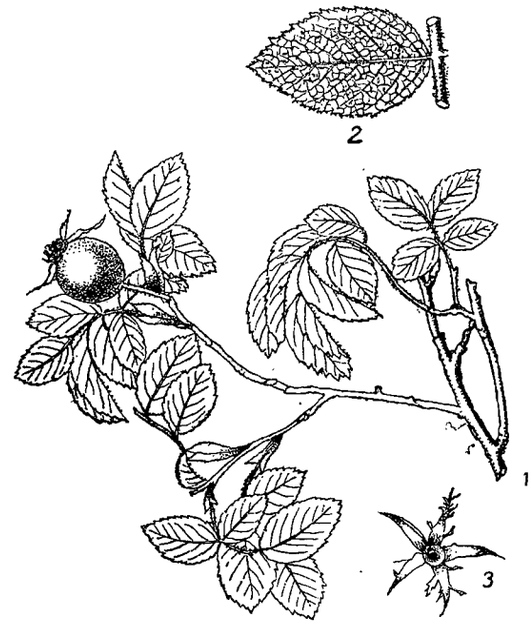

Рис. 53. Шипшина Гроссгейма — *Rosa Grossheimii* Chrshan.

1 — плодюча гілочка; *2* — окремий листочок; *3* — чашолистки.

виду, що дало підставу Крепену (1879) вважати її за «...продукт гібридизації однієї з Gallicanae з якоюсь з Tomentosae». Через недостатню кількість і неоднотипність матеріалу Крепен не описав цієї цікавої форми, яка, проте, відрізняється від нашої *R. Grossheimii* наявністю залозок на гілочках та відсутністю їх на листочках між волосками.

Ряд **2. Homoacanthae** Chrshan. — Стебла та гілки вкриті б.-м. міцними однотипними шипами, а не м'якими щетиновидними шипиками.

1552 (41). R. subpygmaea Chrshan. — **Шипшина карликувата.** Невисокий, трохи розгалужений кущик, до 60—80 *см* завв., з міцними кореневищними гонами; стебла і гілочки майже повністю позбавлені будь-якого озброєння, лише квітконосні гілочки дуже рідко несуть 2—3 тоненьких і прямих шипики або кілька залозистих щетинок. Листки 5,5—6 *см* завд., складені з 5 листочків; головний стриженьок листка засіяний залозками та поодинокими дрібними, ледве зігнутими шипиками; прилистки з обох боків голі, лише по краю залозисті, в середньому 3,5 *мм* завш. та 11—13 *мм* завд. Листки видовженоовальні, майже шкірясті, в середньому 23—25 *мм* завд. та 12—15 *мм* завш., з обох боків цілком голі, але зісподу, принаймні по жилках,

Рис. 54. Шипшина карликувата — *Rosa subpygmaea* Chrshan.

1 — нижня частина рослини; *2* — плодюча гілка; *3* — окремий листочок; *4* — плід (гіпантій).

усіяні залозками; зубці прості, але від рясних залозок нерідко справляють враження подвійно зубчастих. Квітки поодинокі, середньої величини, 3—4 *см* в діам.; квітконіжки міцні, здебільшого 1,5 *см* завд., щетинисто-залозисті, з часом майже гладенькі, позбавлені приквітничків. Чашолистки 10—15 *мм* завд., з пірчастими додатками (зовнішні), зверху вкриті короткими волосками, зісподу залозисті. Пелюстки рожеві, дещо перевищують чашолистки. Диск полого-конусовидний, досить широкий і крилатий, 6—7 *мм* в діам.; зів вузький, до 1 *мм* в діам. Головка приймочок пухнаста, звичайно сидяча. Гіпантії видовженокулясті, в середньому 2 *см* завд. та 1,5 *см* в діам., жовтуваточервоні (абрикосові), при основі усіяні поодинокими залозками. ♄. Цв. V—VI.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 4 (1949) 82.

По степових схилах та балках.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутове (!!, Постригань, Лазебна); Тельманівський рн, по р. Кальміусу (!!, Лазебна). — Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (Лазебна). — Дніпропетровська обл.: Перещепинський рн, Андріївка, по р. Самарі (Лазебна).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Південь СРСР.

Тип: УРСР, Сталінська обл. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Від близького виду *R. pygmaea* М. В., відрізняється: величиною кущика і шипами більш рідкими та прямими; листочками, більшими, зісподу принаймні по жилках, усіяними залозками, простозубчастими; плодом, крупним, майже кулястим (20×15 *мм*); квітконіжкою, міцною, 15 *мм* завд.; диском, широким, 5—6 *мм* в діам.

1553 (42). R. bugensis Chrshan. — **Шипшина бузька.** Прямостоячий, малорозгалужений кущ до 80 *см* завв., з висхідними гілками; стебла вкриті однотипними міцними, в поперечному розрізі округлими, трохи серповидно зігнутими шипами з широкоеліптичною основою; квітконосні гілки, крім того, усіяні залозистими щетинками. Середні листки квітконосних гонів 8—10 *см* завд., з добре розвиненими прилистками (20—23 *мм* завд. та 6—8 *мм* завш.), зісподу оксамитово-волосисті, з домішкою залозок, по краю залозисто-війчасті; вісь листка (головний стриженьок) міцна, рясно вкрита волосками з домішкою залозок та гачковидних шипиків; листочків 5, широкоовальних, при верхівці короткозагострених, рідше майже округлих, в середньому 30—35 *мм* завд. та 20—25 *мм* завш.; зверху вони рідко усіяні короткими волосками, пізніше майже голі, зісподу по всій поверхні повстисто-волосисті, крім того, принаймні по головній жилці, з домішкою залозок, по краю подвійно пилчасто-зубчасті; зубці вкриті волосками та залозками. Квітки здебільшого поодинокі, рідше по 2—3; квітконіжки міцні, залозисто-щетинисті, 20—25 *мм* завд.; криючі листочки добре розвинені, зверху голі, по краю залозисто-війчасті, зісподу коротковолосисті, з домішкою залозок. Чашолистки після цвітіння спрямовані вгору, зберігаються до

повного почервоніння плода, зверху коротковолосисті, зісподу і по краю рясно вкриті стеблистими залозками; пелюстки інтенсивно рожеві. Диск плоский, вузький, 3—4 *мм* в діам.; головка приймочок переважно сидяча,

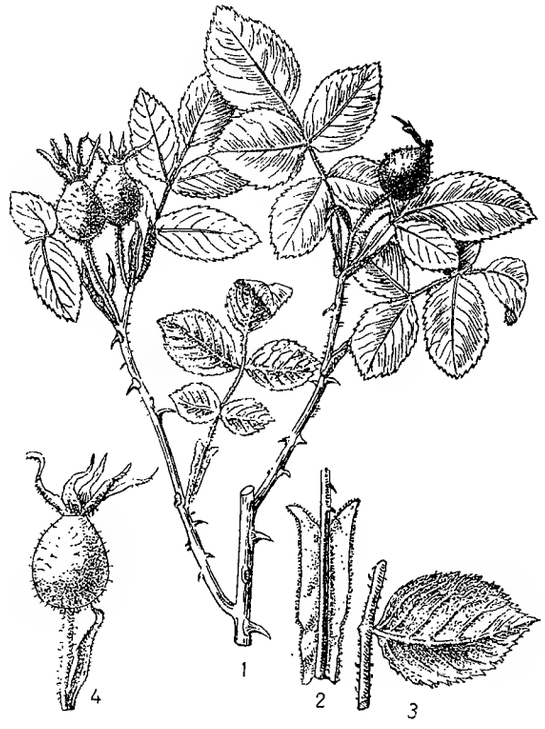

Рис. 55. Шипшина бузька — *Rosa bugensis* Chrshan.

1 — плодюча гілка; *2* — прилисток; *3* — окремий листочок; *4* — плід.

вовнисто-волосиста. Гіпантії видовженоовальні або яйцевидні, дещо звужені при верхівці, при достиганні стінка гіпантію темночервона, вкрита стеблистими залозками. ♄. Цв. V—VI.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 4 (1949) 83.

Серед чагарників, на луках в західних лісостепових районах.

Пр.Л. Станіславська обл.: окол. Косова (Мартинюк), Москалівка (Мартинюк). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Кам'янсько-Бузький рн, по р. Західному Бугу (Попов, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Східна Європа (захід. райони).

Тип: УРСР, Львівська обл. (по р. Західному Бугу). Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Цілком відокремлений вид. Відрізняється від інших представників ряду *Homoacanthae* міцними, дещо серповидно зігнутими шипиками, спрямованими вгору чашолистками та характером опушення листочків. По загальному габітусу *R. bugensis* наближається також до деяких східноєвропейських видів, зокрема до

R. Jundzillii Bess. та *R. nemarivaga*, описаної Дезеглізом (Déséglise, 1873) з Угорщини.

Рідка рослина, вперше зібрана у вказаному районі М. Г. Поповим (1947), пізніше В. Г. Хржановським (1948), але, за свідченням Т. Ф. Вільчинського, поширена значно більше в Тернопільській обл.

1554 (43). R. Jundzillii Bess. — **Шипшина Юндзіла.** Рихлий кущик 60—80 *см* завв., з довгими кореневищними гонами; шипи частіше майже цілком прямі, рідше дещо серповидно зігнуті, в поперечному розрізі круглясті, з ледве розширеною основою, звичайно однотипні, дуже рідко з домішкою поодиноких голчастих або щетинистих шипиків. Середні листки квітконосних гонів 8—10 *см* завд.; головний стриженьок зрідка усіяний волосками з домішкою стеблистих залозок; прилистки 5—6 *мм* завд., зісподу усіяні поодинокими залозками, по краю залозисто-війчасті; листочків 5, рідше 7, великих, переважно 2,5—3(3,5) *см* завд. та 2—3 *см* завш.; лише зісподу вони усіяні залозками, принаймні по жилках, інколи, крім того, — дрібними волосками; зубці 2-пилчасті, увінчані стеблистими залозками. Квітки великі, 4,5—5 *см* в діам., поодинокі, рідше по 2—3; квітконіжки залозисто-щетинисті, 2—2,5 *см* завд. Чашолистки довгі, до 2—2,5 *см* завд., виразно пірчасті, зісподу (по спинці) усіяні стеблистими залозками, після цвітіння відхилені донизу, відпадають до почервоніння плодів; пелюстки яскраворожеві. Головка стовпчиків майже сидяча або на коротенькій ніжці, шерстисто-волосиста. Плоди крупні, кулясті або широкояйцевидні, принаймні при основі, як і квітконіжки, залозисто-щетинисті. ♄ Цв. VI (VII).

Bess., Catalog Horti Cremen. (1816) 117. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 16. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 487.

— *R. glandulosa* Bess., Catalog Horti Cremen., Suppl., IV (1814) 20, non Bell. — *R. trachyphylla* Rau., Enum. Ros. Wirceb. (1816) 124. — *R. Jundzilliana* Bess., Enum. pl. Volh. Pod. (1822) 67. — *R. rubiginosa* L. var. *Jundzilliana* (Bess.) Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 345. — ? *R. britzensis* Koehne in Fedde Rep. Sp. nov., VIII (1919) 21 et XI (1913) 530.

Рисунки: Szafer in Fl. Polska, V (1935), rys. 6.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2110а, в.

По чагарниках, степах, кам'янистих місцях.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, по р. Ужу (Дженюк, Попов); Берегівський рн, Верхні Ремети, Вузлове та Зміївка (Попов, !!); Мукачівський рн, Бистриця та Грибівці. — **К.Л.** Закарпатська обл.: Хустський рн, Березове (!!). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: між Чаплями, Старосамбірського рну, та Викотами, Самбірського рну (Блоцький); Комарнівський рн, Тулиголове (Реман). — Станіславська обл.: Кути (Мондальський). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Шмальг.). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Любечі (Пач., Шмальг.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, по ріках Дністру та Серету (!!). — Хмельницька обл.: Волочиський рн, Яхнівці (Козлов); Кам'янець-Подільський рн, Вихватнівці (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Уланівський рн, Кропивна (гербарій Рогов. та Шмальг.). — Київська обл.: Біла Церква (Лоначевський); Обухівський рн, Козіївка (Підоплічка). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Сумська обл.: Суми (Калиниченко). — Харківська обл.: Харківський рн, Рогань (Черн.), окол. Мерефи (Козлов),

Сороківка (Козлов). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Сталіно; Авдіївський рн, Ясинувата (Шмальг.); окол. Артемівська (Шмальг.); Чистяківська мр. по р. Кринці (Пач.). — Ворошиловградська обл.: по р. Міусу (Кот.); Свердловський рн, Провальський степ (Постригань, Кот.). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Кіровоградський рн, Мар'ївка (Пач.). — Миколаївська обл.: Первомайськ (Пач.!); Доманівський рн, Богданівка (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Синельниківський рн, Осокорівка (Пач.!). — Харківська обл.: в окол. Ізюма (Горницький). — Сталінська обл.: Приморський рн, Старий Крим, по р. Кальчику (Клок.); Амвросіївський рн, Білоярівка (Лавр.). — Ворошиловградська обл.: Нижньодуванський рн, Нижня Дуванка (Клок., Черн.). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Бериславський рн, Ново-Миколаївка (Пач.), Милове, над р. Дніпром (Пач.); Херсонський рн, правий берег Дніпра (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати), Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Крим (?); Кавказ (?): Передкавк.

Загальне поширення. Середня та Східна Європа.

Примітка. Щодо цього виду, поширення якого, мабуть, обмежене, виникла велика плутанина через штучне віднесення до нього цілої низки форм явно гібридного походження: *R. Jundzillii* × *R. canina* та *R. corymbifera*. В зв'язку з цим Крепен, який раніше розглядав цей вид як споріднений з *R. gallica* s. l., пізніше виділив його в окрему підсекцію Caninae. Розглядаючи *R. Jundzillii* як географічну расу, особливо в умовах лісової екології, ми вважаємо, що вона в систематичному відношенні близька до *R. bugensis* Chrshan.

1555 (44). R. livescens Bess. emend. Chrshan. — **Шипшина синювата.** Невеликий прямостоячий кущик до 40—45 *см* завв., складається звичайно лише з головного стовбурця (а не кількох рівноцінних), в нижній частині нерозгалуженого і позбавленого будь-яких шипів; гілки дещо зигзагоподібні, висхідні, лише зрідка усіяні тоненькими, майже прямими шиловидними шипиками, рідше ледве зігнутими, без домішки щетинок та залозок навіть на квітконосних гілочках. Листки 7—8 *см* завд., з видовженими черешками; прилистки звичайно вузенькі, з короткими, але видовженими і загостреними вушками, з обох боків цілком голі та гладенькі, лише по краю рясно усіяні дрібними залозками; головний стриженьок голий, але густо усіяний стеблистими залозками і гачковидно зігнутими шипиками; листочків 5, дуже рідко 7, 20—25 *мм* завд. та 12—15 *мм* завш., видовженоеліптичних, з заокругленою основою та короткозагостреною верхівкою; з обох боків вони позбавлені волосків та залозок (лише інколи головна жилка усіяна поодинокими залозками), по краю 2-гострозубчасті; зубці несуть дрібні залозки, спрямовані вгору — до верхівки листочків. Квітки розташовані дуже рідко (на всьому кущику 1—3), поодинокі; квітконіжки досить товсті, до 22—25 *мм* завд., зрідка усіяні залозистими щетинками. Чашолистки великі, до 20—22 *мм* завд., трохи перевищують довжину плода, зовнішні — з добре розвиненими пірчастими додатками, зверху зрідка усіяні дуже дрібненькими волосками, зісподу і по краю голі, але усіяні поодинокими залозками; пелюстки інтенсивно рожеві. Головка приймочок сидяча або майже сидяча, вовнисто-волосиста. Гіпантії видовженоеліптичні. ♄. Цв. VI.

Bess., Catalog. Horti Cremen. (1811); Suppl. IV (1815) 19.

По кам'янистих схилах, а також на вапнякових відслоненнях.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, по схилах р. Дністра.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Східна Європа (мабуть, ендем).

Тип: УРСР, Тернопільська обл. (м. Заліщики); неотип зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Від близького виду *R. pygmaea* **М.В.** відрізняється: своєрідною будовою куща, який складається лише з одного стовбурця, а не з кількох рівноцінних; тоненькими, майже прямими шиловидними шипиками, до основи не розширеними; довгою квітконіжкою (до 2 *см* завд.), яка перевищує довжину плода.

1556 (45). R. minimalis Chrshan. — **Шипшина маленька.** Невеличкий, малорозгалужений кущик до 30—35 *см* завв., з довгими кореневищними гонами; стебла майже неозброєні, лише зрідка вкриті однотипними, прямими, з часом відпадаючими, голчастими шипиками, на квітконосних гонах з домішкою залозок. Листки дрібні, 5—6 (зрідка до 9) *см* завд.; головний стриженьок рясно вкритий залозками; прилистки дуже вузькі, до 1,5—2 *см* завш. та до 2 *см* завд., по краю залозисті; листочків 5; звичайно вони дрібні, до 2 *см* завд. та 1,5 *см* завш., широкоеліптичні, майже круглясті, простозубчасті, з обох боків цілком голі, лише зісподу по жилках зрідка усіяні залозками. Квітки поодинокі, дрібні, не перевищують 3—3,5 *см* в діам.; квітконіжки 2—2,5 *см* завд., залозисто-щетинисті. Чашолистки великі, 20—25 *мм* завд. та 5—6 *мм* завш., зовнішні з 2—3 вузькими нерозгалуженими додатками, зверху вкриті короткими волосками, зісподу рясно усіяні залозками, після цвітіння відхилені в боки, залишаються до початку почервоніння гіпантіїв; пелюстки яскраворожеві, не перевищують чашолистків; стовпчики маточок утворюють високу, до 3—4 *мм* завв., білоповстисту колонку; головка приймочок зрідка волосиста. Гіпантії видовженояйцевидні або широкоеліптичні. ♄. Цв. V—VI.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 1 (1949) 61.

По сухих горбах, вздовж доріг на пісках та жорствистих грунтах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Холмець (А. та О. Барбарич), Кам'яниця (Попов), Ужгород (Дженюк-Шишова), Стрипа (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр. (Карпати).

Загальне поширення. Східна Європа.

Тип: УРСР, Закарпатська обл. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Від близького виду *R. livescens* відрізняється характером кущіння, наявністю залозок на квітконосних гонах та видовженою колонкою стовпчиків.

1557 (46). R. porrectidens Chrshan. et Laseb. nom. nov. — **Шипшина простозубчаста.** Невеличкий кущик 40—60 *см* завв., з довгими підземними кореневищами; стебла й квітконосні гілки зрідка вкриті однотипними, досить міцними, дещо серповидно зігнутими шипиками

Рис. 56. Шипшина простозубчаста — *Rosa porrectidens* Chrshan. et Laseb.
1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плід.

5—6 *мм* завд., без домішки щетиновидних шипиків та залозок. Середні листки квітконосних гонів 6—7 *см* завд.; головний стриженьок зрідка вкритий залозками та поодинокими шипиками; прилистки з обох боків голі та гладенькі, лише по краю зрідка усіяні залозками; листочків 5(7), дрібних, 18—22 *мм* завд. та 12—15 *мм* завш.; вони м'які (мезофільні), з обох боків цілком голі та гладенькі, широкоовальні, але при верхівці короткозагострені, простозубчасті; зубці дрібні, але глибоко розрізані, позбавлені залозок, лише при основі листочків інколи трапляються поодинокі залозки на 3—4 зубцях. Квітки рожеві, поодинокі; квітконіжка коротка, 10—12 *мм* завд., цілком гола та гладенька, як і гіпантії, позбавлена прицвітків. Чашолистки короткі, цілком позбавлені залозок, з обох боків та по краю зрідка вкриті волосками. Диск плоский, зів вузький, до 1 *мм* в діам.; стовпчики маточок майже голі, лише зрідка трапляються поодинокі, але довгі волоски. Гіпантії дрібні, майже кулясті, 10—12 *мм* в діам., цілком голі. ♄. Цв. V—VI.

— ***R. tyraica*** **Chrshan. et Laseb.** в Бот. журн. АН УРСР, VI, 4 (1949) 86, **non Blocki.**

Росте серед чагарників на вапнякових відслоненнях.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Жидачівський рн, Жидачів (Стасина). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, на схилах р. Дністра (!!, Лазебна).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Східна Європа.
Тип: УРСР, Тернопільська обл., Заліщики. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Легко відрізняється від інших представників ряду *Homoacanthae* (як і секції *Gallicanae* в цілому) короткими та цілком гладенькими квітконіжками, а також голими приймочками та стовпчиками маточок. Дуже своєрідний вид; завдяки характеру квітконіжки — короткої, цілком голої та гладенької, а також дуже дрібних і мезофільних листочків, його, разом з описаним нижче видом, слід виділити в окрему підсекцію.

1558 (47). R. parviuscula Chrshan. et Laseb. — **Шипшина низенька.** Дрібний, слабо розгалужений кущик, 25—30 *см* завв., з довгим кореневищем; стебла й гілки майже цілком гладенькі, лише зрідка вкриті поодинокими шиловидними або трохи зігнутими шипами і дрібними шипиками без домішки щетинок та залозок. Листки 5—6 (до 7) *см* завд., головний стриженьок б.-м. рясно вкритий залозками з домішкою небагатьох шипиків; прилистки середньо розвинені, до 13—15 *мм* завд. та 4—5 *мм* завш., з обох боків цілком голі та гладенькі, лише по краю вкриті дрібними сидячими залозками; листочків 5; вони майже шкірясті, широкоовальні, з коротковидовженою верхівкою, 15—18 *мм* завд. та 10—12 *мм* завш., з обох боків голі, лише по жилках зрідка залозисті, по краю 2-зубчасті, вкриті дрібними сидячими залозками. Квітки поодинокі, дрібні, 3,5—4 *см* в діам.; квітконіжки короткі, 6—7 *мм* завд., цілком голі і гладенькі. Чашолистки до 15—20 *мм* завд., з гостровидовженою верхівкою та небагатьма вузькопірчастими додатками, з обох

боків голі, лише по краю рясно залозисті; пелюстки яскраворожеві; диск середньо розвинений, дещо крилатий, з вузьким зівом; стовпчики приймочок білоповстисті. Гіпантії кулясті, цілком голі та гладенькі. ♄. Цв. V—VI.

Рис. 57. Шипшина низенька — *Rosa parviuscula* Chrshan. et Laseb.
1 — загальний вигляд; *2* — окремий листочок; *3* — плід.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 4 (1949) 87.

По крутих схилах в нижній течії р. Серету.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Кулаківці, по схилах р. Серету (!!, Лазебна).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Східна Європа (захід. райони).

Тип: УРСР, Тернопільська обл. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Від близького виду *R. porrectidens* Chrshan. et Laseb. відрізняється: дуже рідкими, слабкими, майже прямими, шиловидними шипиками і 2-зубчастими, дрібними листочками.

Ряд **3. Heteroacanthae** Chrshan. Стебла та гілки вкриті різнотипними шипами; прямі або б.-м. зігнуті шипи (рідше обидва типи) перемішані з м'якими щетиновидними шипиками; якщо шипи з часом відпадають, то принаймні на квітконосних гонах залишаються щетиновидні шипики.

1559 (48). R. heteroacantha Chrshan. — **Шипшина різношипна.** Невеликий, прямостоячий, добре розгалужений кущик 40—60 *см* завв., з довгими підземними кореневищними гонами; стебла й гілки вкриті дрібними, до 5 *мм* завд., прямими і трохи сплюснутими шипами з домішкою дрібних, голчастих шипиків, численних на туріонах та бічних гілках; квітконосні гілочки, крім голчастих шипиків, рясно усіяні залозистими щетинками. Середні листки квітконосних гонів 5—6 *см* завд., головний стриженьок майже голий, лише зрідка вкритий дрібненькими волосками (помітні лише в сильну лупу), розсіянозалозистий з домішкою небагатьох прямих шипиків; прилистки дрібні, в середньому 10—12 *мм* завд. та 2—3 *мм* завш., голі, але зісподу та по краю б.-м. рясно вкриті сидячими залозками; листочків 5, овальних або широкоовальних, здебільшого трохи звужених до обох боків, рідше з заокругленою основою, в середньому 30 *мм* завд. та 20 *мм* завш.; вони тверді, майже шкірясті, зверху блискучі, лише зісподу, принаймні по жилках, пухнасті, з домішкою сидячих залозок, по краю простозубчасті; зубці широкі, інколи трохи заокруглені, по краю усіяні сидячими залозками. Квітки поодинокі, великі, до 7 *см* в діам., інтенсивно рожеві; квітконіжки міцні, 2—2,5 *см* завд., залозисто-щетинисті, позбавлені прицвітків. Чашолистки вузьколанцетні, зверху коротковолосисті, зісподу, крім того, б.-м. усіяні сидячими залозками. Диск широкий, здебільшого плоский, до 7 *мм* в діам.; зів вузький, не перевищує 1,5 *мм* в діам. Головка приймочок майже сидяча, як і стовпчики маточок, шерстисто-волосиста. Гіпантії кулясті, 12—14 *мм* в діам., вкриті небагатьма залозистими щетинками. ♄. Цв. VI.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 4 (1949) 92.

На пісках причорноморської субліторальної смуги, нерідко заходить в посіви.

П.З.С. Одеська обл.: між Надлиманським, Овідіопольського рну, та Маяками, Біляївського рну (Попов, !!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.
Загальне поширення. Південь СРСР (мабуть, ендем).

Описаний з УРСР, Одеської обл.; тип зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ); котип — в гербарії Ботанічного інституту АН СРСР (Ленінград)

Примітка. Вид, близький до *R. crenatula* Chrshan., від якого добре відрізняється: завжди прямими шипами, дрібнішими листками й листочками, майже шкірястими і залозистими зісподу по жилках; кулястими і майже гладенькими поодинокими гіпантіями, увінчаними коротшими за плід, вузьколанцетними чашолистками, відхиленими донизу. Ендемічний палеопонтичний вид.

1560 (49). R. crenatula Chrshan. — **Шипшина зарубчаста.** Кущик до 80 *см* завв., гілки досить тонкі, з віком темнокоричневі, вкриті м'якими щетинистими і, крім того, міцними, похилими або дещо гачковидно зігнутими шипами. Листки великі, до 12—13 *см* завд.; головний стриженьок рясно вкритий залозками з домішкою коротких волосків та шипиків; прилистки середньої величини, до 20 *мм* завд. та 2—3 *мм* завш., з тонкозагостреними вушками, зверху голі, зісподу та по краю усіяні сидячими залозками; листочків 5, широкоовальних, рідше оберненояйцевидних, великих, в середньому 3,5 *см* завд. та 2,5 *см* завш. (але нерідко досягають 6×4 *см*); зверху вони голі, зісподу опушені, принаймні по жилках, з домішкою поодиноких сидячих залозок лише по головній жилці, простозубчасті або невиразно 2-зубчасті, по краю залозисті. Квітки середньої величини, до 5(4) *см* в діам.; квітконіжки до 2,5—3 *см* завд., щетинисто-залозисті. Чашолистки великі, здебільшого 20—25 *мм* завд. та 4—5 *мм* завш., зверху вкриті короткими, але рясними волосками, зісподу і по краю усіяні залозками; пелюстки інтенсивно рожеві, коротші за чашолистки. Диск широкий і плоский, майже крилатий; стовпчики коротко шерстисто-волосисті, утворюють невисоку, до 2 *мм* завв., колонку; зів вузький, діаметр його не перевищує 1 *мм*. Гіпантії видовженоовальні або грушовидні, щетинисто-залозисті. ♄ . Цв. V—VI.

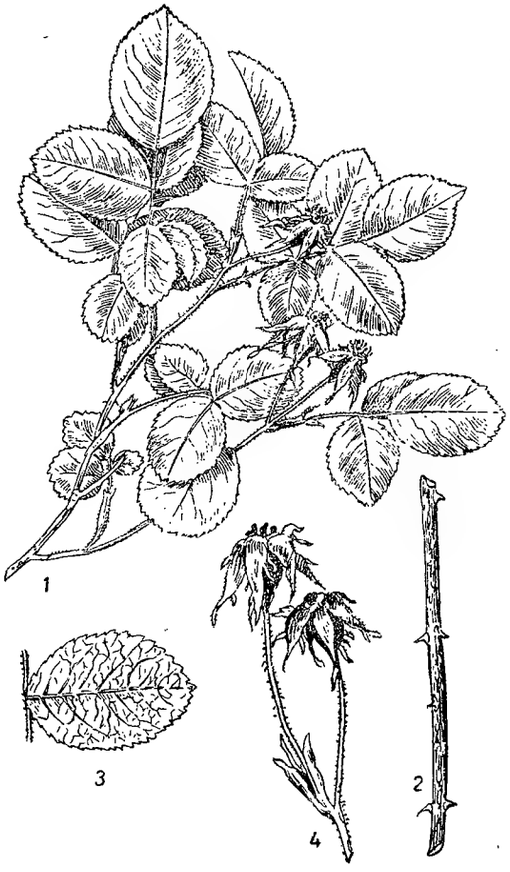

Рис. 58. Шипшина городчаста — *Rosa crenatula* Chrshan.

1 — плодюча гілка; *2* — відрізок стебла; *3* — окремий листочок; *4* — плоди.

Хржановський в Бот. журн. АН УРСР, VI, 4 (1949) 88.

По галявинах лісових схилів та в передгірних чагарникових смугах Карпат.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Ордовська гірка; Виноградівський рн, в окол. ст. Шаланки (!!); Мукачівський рн, Виноградна гірка (!!, Контний); Ужгородський рн, Кам'яниця (Попов). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Косів (Мартинюк). — Дрогобицька обл.: окол. Дрогобича (Угрин); Дрогобицький рн, Болоховці (Болоховецький). — Чернівецька обл.: Глибоцький рн, Верхні Петрівці (Слободян). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: окол. Львова (Попов); Щирецький рн, Вербіж (Прохимчук); Перемишлянський рн, Виписки (Рисний); Бобркський рн, Шоломия (Хржановський і Лазебна). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Локачинський рн, Локачі (Третевич). — Львівська обл.: Кам'янсько-Бузький рн, по правому берегу р. Бугу (Лазебна і Горбач). **З.Л.-С.** Одеська обл.: окол. Кодими (Шмальг.). — Хмельницька обл.: Ружичнянський рн, Волиця (Гнатишин); Чорноострівський рн, Пахутинці (Чорномаз); Волочиський рн, Копачівка (Буткевич); Кам'янець-Подільський рн, Суржа (Кузнецова). — Тернопільська обл.: Товстенський рн, між Устечком і Шутромівцями (Мондальський), окол. Теребовлі (Дунець); Підволочиський рн, Качанівка (Реман); Гримайлівський ри, Раштівці (Реман); Скалатський рн, Медобори (Блоцький); Заліщицький рн, Добровляни, по р. Дністру (!!, Лазебна). — Станіславська обл.: Коршівський рн, Шепорівці (Слободян), Товмачик (Мартинюк). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Білоцерківський рн (Бабенко). — Вінницька обл.: окол. Вінниці (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Бессараб.

Загальне поширення. Східна Європа (захід. райони).

Тип: УРСР, Закарпатська обл. Зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. За морфологічними ознаками близька до ***R. austriaca*** Crantz., зокрема до var. *haplodonta* Borb та f. *subcrenata* R. Keller, відрізняючись, проте, як більш північна і лісова раса такими ознаками: середніми листками квітконосних гонів, крупними, 12—13 *см* завд.; листочками, великими, широкоовальними або оберненояйцевидними, 3,5 *см* завд. та 2,5 *см* завш.; чашолистками, довгими до 20—25 *мм* завд., після цвітіння розхиленими в боки, і вузьким зівом гіпантію, що не перевищує 1 *мм* в діам.

Вивчаючи поширення *R. crenatula* на території Закарпаття та західних областей УРСР, ми звернули увагу на те, що переважна більшість кущиків, які утворюють часто значні зарості, дуже рідко плодоносить, особливо на схилах північної експозиції. Лише небагато з них має квітконосні гони, причому гіпантій, який спочатку розвивається нормально, через 3—4 тижні повільно всихає і відпадає разом з квітконіжкою. В інших випадках гіпантій зберігається довго, але карпіди рано припиняють свій розвиток і не дають здатних до проростання листянок. Розмноження здійснюється головним чином вегетативно, кореневищами. Для пояснення обмеженості насіннєвого розмноження гібридним походженням поки що нема достатніх підстав. Ми вважаємо, що в даному випадку має місце повільна біологічна деградація виду через невідповідність кліматичних умов у північних ділянках ареалу. Це підтверджується помітно інтенсивнішою деградацією насіннєвого розмноження популяцій північних експозицій, де ми натрапляли на значні зарості *R. crenatula* з м'якими, ледве здерев'янілими стеблами, які відмерзають зимою, чим і пояснюється відсутність квітконосних гонів.

1561 (50). R. Czackiana Bess. (emend. Chrshan.) — **Шипшина Чацького.** Невеличкий кущик до 45(60) *см* завв., з міцними кореневищами; стебла тонкі, вкриті прямими, але різновеликими шипиками; щетиновидні або голчасті шипики, більш рясні на молодих та квітконосних гонах, з віком майже відсутні. Листки 10—11 *см* завд., головний

стриженьок вкритий сидячими залозками з домішкою шипиків; прилистки вузенькі, до 2 *мм* завш., зверху голі, зісподу по краю усіяні сидячими залозками; листочки дрібні, вузькоеліптичні або вузьколанцетні, 2(2,5) *см* завд. та 1,5 (рідше 2 або 1) *см* завш., зверху голі, зісподу, принаймні по жилках, волосисті, інколи з домішкою залозок, по краю б.-м. рясно залозисті. Квітки поодинокі, дрібні, 3—4 *см* в діам.; квітконіжки середньої величини, до 2,5(3) *см* завд., міцні, щільно вкриті стеблистими залозками та щетинками; чашолистки коротші або дорівнюють пелюсткам, з обох боків голі, звичайно лише на спинці та по краю усіяні залозками, після цвітіння розхилені в боки, зберігаються принаймні до початку почервоніння гіпантіїв; диск дуже товстий, конусовидний, з вузьким зівом, до 1 *мм* в діам.; стовпчики маточок виступають із зіва, утворюючи рихлу колонку до 1 *мм* завш.; у верхній частині вони, як і головка приймочок, зовсім голі і гладенькі. Гіпантії кулясті або овально-кулясті, при достиганні яскравочервоні, зрідка вкриті стеблистими залозками. ♄. Цв. VI—VII.

Bess., Enum. plant. Volh. Pod. etc. (1822) 66.
— *R. gallica* L. var. *Czackiana* (Bess.) Braun., Rosa in Beck Managetta, Fl. Nieder-Österr., 1, 2 (1892) 767—816.

По вапнякових відслоненнях.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Старосамбірський рн, Ракове (Татаринов). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Кам'янсько-Бузький рн, в окол. Кам'янки-Бузької (Попов, !!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Голігради (Реман), Добровляни, лівий берег р. Дністра (!!, Лазебна), Кулаківці по р. Серету (Лазебна); Теребовля (Дунець).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Східна Європа (схід. райони).

Тип: УРСР, Тернопільська обл. Неотип (Львівська обл., Кам'янка-Бузька, М. Попов) зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР (Київ).

Примітка. Вид секції *Gallicanae*, чітко відокремлений завдяки своєрідній будові конусовидного диску, голим стовпчикам і приймочкам, а також вузькоеліптичній формі листочків. Бессер вже ясно бачив відокремленість цього виду, проте у своєму короткому діагнозі він не повністю висвітлив основні риси будови *R. Czackiana*, відрізняючи її від близького виду *R. pumila* Jacq., і не вказав на вузько локальне поширення цього виду. Оскільки нам не пощастило відшукати в гербаріях екземпляр, автентичний *R. Czackiana*, і зустріти вказівки на нього в літературі, а також тому, що в своєму діагнозі Бессер не вказує місця збору цієї рослини, нам доводиться описувати її наново, щоб покласти край плутанині в розумінні цього виду.

1561[1] (51). R. centifolia L. — **Шипшина столиста.** Дрібні прямостоячі кущі, заввишки не більше 1—1,5 *м*, стебла вкриті різнотипними шипами; серповидні крупні шипи перемішані з прямими та дрібними щетиновидними шипиками; квітконосні гони густо усіяні голчастими шипиками з домішкою залозистих щетинок. Листки до 5—7 *см* завд.; головний стриженьок звичайно вкритий залозками; листочків 5, тоненьких, 2—2,5 *см* завд. та 1,5—2 *см* завш.; з обох боків вони голі, але зісподу, як і прилистки, усіяні залозками. Квітки поодинокі, рідше по 2, крупні, до 5—6 *см* в діам., квітконіжки довгі, до 3,5—4 *см* завд., залозисто-щетинисті. Чашолистки довгі, 1,5—2 *см* завд., після цвітіння відхилені донизу; пелюстки яскраворожеві. Типових гіпантіїв (плодів) не утворює. ♄. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 491. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 484.
— *R. gallica β. centifolia* Koehne, Deutsch. Dendr. (1813) 282.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2102.

Культивується в середній смузі УРСР, зокрема в західних областях та в Закарпатській обл., часто дичавіє.

Поширення по СРСР. Культивується майже в усіх районах, крім півночі.

Загальне поширення. Широко культивується в країнах південної та середньої смуг Євразійського материка; походження невідоме (мабуть, гібрид).

Описаний по культурних примірниках. Тип — у Лондоні.

Господарське значення. Декоративні рослини. Пелюстки застосовуються для виготовлення варення та для лікарських цілей.

Може бути використана для здобування найдорожчої розової ефірної олії.

1561[2] (52). R. bifera Poir. — **Шипшина ремонтантна.** Кущі до 1,5—2 *м* завв. Шипи міцні, серповидні, дещо стиснуті при основі, з домішкою небагатьох голчастих шипиків та залозистих щетинок. Середні листки квітконосних гонів 8—11 *см* завд.; головний стриженьок звичайно голий, лише зрідка усіяний поодинокими залозками та шипиками; листочків 5, зрідка 7 або 3, видовженояйцевидних або еліптичних, з широкозаокругленою основою; при верхівці вони короткозагострені, по краю простопилчасті. Квітки великі, до 6—7 *см* в діам., повні, частіше в суцвіттях по 3—5, зрідка по 2 або поодинокі; квітконіжки товсті, залозисто-щетинисті, до 3—3,5 *см* завд. Чашолистки виразно пірчасті, принаймні зісподу усіяні залозками; пелюстки від червоних до темночервоних. Гіпантії видовженояйцевидні, рідше майже кулясті, частіше не дозрівають. ♄. Цв. VI — до осені.

Poiret, Enc., VI (1804) 270 (pro var. *R. centifoliae*) et hort. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 484.

Культивується в садах та парках; частіше в західних районах (**Зак.Л., Пр.Л., Р.-О.Л., П.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С.**).

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах.

Загальне поширення. Широко культивується в країнах південної та середньої смуг Євразійського материка.

Описаний по культурному примірнику; тип невідомий.

Походження невідоме (мабуть, гібрид).

Господарське значення. Декоративна рослина. Зимує без вкриття лише в Закарпатській обл. (?).

Примітка. Вважається за гібрид: *R. centifolia* × *R. chinensis* (С. В. Юзепчук).

1561³ (53). R. turbinata Ait. — **Шипшина дзиговидна.** Рослини до 1,5—2 *м* завв., з потовщеними прямостоячими гілками; шипи досить міцні, то майже прямі, то гачковидно зігнуті, нерідко з домішкою невеликих голчастих шипиків; квітконосні гони майже повністю позбавлені будь-яких шипиків. Листки великі, 9—12 *см* завд.; прилистки широкі, на квітконосних гонах 5—6 *мм* завш.; по краю залозисті; головний стриженьок б.-м. усіяний залозками з домішкою волосків та поодиноких шипиків; листочків 5, рідше 7, видовженояйцевидних, рідше широкоеліптичних, з заокругленою основою, твердих, майже шкірястих, простозубчастих; зверху вони темнозелені, блискучі, цілком голі, зісподу матові, усіяні б.-м. рясними волосками, рідше майже голі. Квітки повні (махрові), великі, до 6 *см* в діам., звичайно в малоквіткових напівзонтичних суцвіттях по 2—3; квітконіжки 2,5—3 *см* завд., як і основа плода, усіяні стеблистими залозками. Чашолистки лише з невеликими нитковидними додатками, зісподу вкриті залозками, після цвітіння спрямовані вгору. Пелюстки від блідорожевих до яскраворожевих. Гіпантії широкодзиговидні. ♄. Цв. VI—VII.

Aiton, Hort. Kew., ed. 1, II (1789) 206. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 341. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 485.
— *R. francofurtana* Borkh., Vers. Forstbot. Beschr. (1790) 312.

Нерідко культивується по садах та парках і дичавіє.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачеве, Берегове. — **Р.-О.Л.** Львівська обл. — **П.П.** Київська обл. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл. — Хмельницька обл. — **П.Л.-С.** Вінницька обл.

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах.
Загальне поширення. Культивується в країнах помірної смуги Європи та Азії.
Описаний по культурному примірнику; тип — в Лондоні.

Примітка. Гібридний вид (за Крепеном).

1561⁴ (54). R. damascena Mill. — **Шипшина дамаська.** Рослини до 1,5 *м* завв., з потовщеними стеблами; гілки озброєні однаковими шипиками, міцними, дещо сплюснутими, гачковидно зігнутими, звичайно червонуватими, нерідко з домішкою небагатьох щетиновидних шипиків. Листочки великі, 12—15 *см* завд.; прилистки виразно залозисто-війчасті, 3—3,5 *мм* завш.; головний стриженьок рясно усіяний короткими волосками, нерідко з домішкою залозок; листочки яйцевидно-ланцетні, зарубчасті, зверху звичайно голі або з поодинокими волосками, блискучі, рідше матові, зісподу по всій поверхні опушені. Квітки повні, крупні, 6—7 *см* в діам., в напівзонтичних або в багатоквіткових волотюватих суцвіттях. Квітконіжки до 2,5—3 *см* завд., залозисто-щетинисті. Чашолистки з невеликими пірчастими додатками, після цвітіння розхилені в боки або підняті вгору. Пелюстки від блідорожевих до рожевих. Гіпантії грушовидні, червоні, здебільшого гладенькі. ♄. Цв. VI(VII).

Mill., Gard. Dict., ed. 8 (1768) № 15. Regel, Tentam. Rosar. Monogr. (1877) 379. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 484.

Рисунки: Redout., Ros., t. 73 et 109.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2103.

Часто культивується по всій території УРСР, крім південного сходу.
Поширення по СРСР. Культивується в південних районах.
Загальне поширення. Широко культивується в країнах теплої та помірної смуг Європи та Азії.
Описаний по культурному екземпляру; тип — в Лондоні.
Господарське значення. Декоративна морозостійка рослина, у нас запроваджена в культуру; в районі Києва зимує без вкриття, але в холодні і малосніжні зими частково вимерзає. Використовується (пелюстки) для виготовлення високоякісного запашного варення. В умовах України може вирощуватися з промисловою метою для добування із пелюсток найдорожчої ефірної олії (*f. trigintipetala* — казанликська роза), для кулінарних та парфюмерних цілей.

Примітка. Очевидно, гібридна форма.

1561⁵ (55). R. alba L. — **Шипшина біла.** Високий та струнký кущ до 2—2,5(3) *м* завв., гілки добре озброєні міцними, при основі дещо сплюснутими серповидно зігнутими шипами. Середні листки квітконосних гонів менші, ніж у попередніх видів, до 10 *см* завд.; головний стриженьок зрідка усіяний короткими волосками та поодинокими шипиками; листочки тоненькі (не шкірясті), в кількості 5, дуже рідко 7, видовженояйцевидні, рідше еліптичні, з видовжено загостреною верхівкою, лише зісподу дещо опушені. Квітки напівповні, в малоквіткових суцвіттях, рідше поодинокі; квітконіжки до 2,5 *см* завд., усіяні стеблистими залозками, рідше майже гладенькі. Чашолистки з небагатьма пірчастими додатками, після цвітіння і при плодах лише трохи відхилені в боки. Пелюстки яснорожеві, майже білі. Гіпантії видовженояйцевидні, гладенькі. ♄. Цв. VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753). Regel, Tentam. Rosar. Monogr. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 485.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 2104.

Культивується в садах та парках як декоративна рослина; на заході нерідко дичавіє.

Зак. Л. Закарпатська обл. — **Пр.Л.** Дрогобицька обл. — Станіславська обл. — **Р.-О.Л.** Львівська обл. — **П.П.** Київська обл. — **В.Л.-С.** Львівська обл. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.

Поширення по СРСР. Культивується в південних та західних районах (крім півн.).
Загальне поширення. Широко культивується в країнах теплої та помірної смуг Європи та Азії.
Описаний по культурних примірниках; тип — в Лондоні.
Господарське значення. Цінна декоративна рослина. Пелюстки використовуються в народній медицині. Зимує без вкриття.

Примітка. Мабуть, гібриди *R. corymbifera* × *R. crenatula* (або *R. heteracantha*).

Секція **7. Luteae** Crép. Кущі 1—2,5 *м* завв., з луковидно зігнутими гілками. Середні листки квітконосних гонів з 5—7 листочків. Квітки по 1—3. Зовнішні чашолистки пірчасті. Пелюстки яскравожовті.

1561[6] (56). R. foetida Herrm. — **Шипшина вонюча.** Кущ 1—1,5 *м* завв., рідше низенькі кущики до 50—60 *см*, з луковидно зігнутими гілками. Шипи звичайно прямі, шиловидні (рідше дещо серповидно зігнуті), з домішкою дрібних голчастих шипиків та щетинок, особливо рясних на туріонах. Середні листки квітконосних гонів 7—9 *см* завд.; головний стриженьок вкритий короткими волосками з домішкою залозок та шипиків; листочків 5—7, переважно 15—20 *мм* завд. та 10—15 *мм* завш., від вузькоеліптичних до круглястих; звичайно з обох боків вони усіяні волосками, зісподу, крім того, з домішкою поодиноких залозок. Квітки крупні, до 5—6 *см* в діам., в малоквіткових суцвіттях по 2—3, рідше поодинокі; квітконіжки 1—1,5 *см* завд., звичайно не перевищують довжини плода, то цілком голі і гладенькі, то усіяні волосками і залозками. Чашолистки широколанцетні, 12—15 *мм* завд., коротші за пелюстки; зовнішні з небагатьма пірчастими додатками, принаймні зісподу (на спинці) усіяні залозками, після цвітіння відхилені в боки, пізніше (і при гіпантіях) спрямовані вгору; пелюстки яскравожовті. Головка приймочок повстисто-волосиста. Гіпантії кулясті або трохи дисковидно сплюснуті, звичайно вкриті стеблистими залозками. ♄. Цв. VI (VII).

Herrm., Dissert. (1762) 18. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 477.

— *R. eglanteria* L., Amoen., acad., V (1760) 220 et Syst. Nat., ed. 10, 11 (1759) 1062 et auct. mult., non L., Sp. pl., ed. 1. — *R. lutea* Mill., Gard. Dict., ed 8 (1768). — *R. bicolor* Jacq., Hort. bot. Vindob., I, tab. I (1770). — *R. chlorophylla* Ehrh., Beitr. z. Naturkunde, II (1788). — *R. eglanteria* α. *lutea* Seringe i DC., Prodr., II (1825) 607.

Рисунки: Curtis, Bot. Mag. (1808) tab. 1877.

Часто культивується в садах, особливо в південних та західних степових районах.

Зак.Л. Закарпатська обл. — **Пр.Л.** Дрогобицька обл. — Станіславська обл. — **Р.-О.Л.** Львівська обл. — **В.Л.-С.** Львівська обл. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл. — Хмельницька обл. — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл. — **П.З.С.** Одеська обл.

На півдні України, в Приазов'ї зустрічається різновидність:

Var. **glabrata** Chrshan. in Addenda IV, p. 585. — Невеликий кущ, до 1 *м* завв.; всі частини листка цілком голі; листочків 5—7, товстеньких, тільки зісподу зрідка вкритих поодинокими залозками. Квітконіжки міцні, цілком голі, тільки зрідка вкриті поодинокими сидячими залозками.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Тельманівський рн, Старо-Мар'ївка, по р. Кальміусу (!!, Лазебна).

Тип варієтету: УРСР, Сталінська обл., Тельманівський рн, по р. Кальміусу, 2. IX 1947, зібр. Хржановський і Лазебна. Можливо, здичавіла.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн.; Кавказ: Схід. Закавк.

Загальне поширення. Європа (крім півн.), Мала Азія, Закавказзя, Іран, Афганістан.

Описаний по культурному екземпляру; тип — невідомий.

Господарське значення. Цінна декоративна рослина, добре витримує літню посуху в південних районах УРСР, зимує без вкриття. Проте культура цієї рослини обмежується завдяки неприємному запаху квітів. Застосовується в садівництві для виведення (через гібридизацію з чайними шипшинами) махрових культурних шипшин з жовтуватим відтінком пелюсток.

Секція 8. **Pimpinellifoliae** D.C. У нас дрібні кущики, не перевищують 50—75 *см* завв.; гілки усіяні різнотипними шипами: прямими шиловидними та численними дрібними голчастими шипиками. Середні листки квітконосних гонів переважно 9-листочкові. Квітки поодинокі, зрідка по 2; квітконіжки в 2—3 рази перевищують плід, позбавлені криючих листочків; чашолистки цілісні.

1562 (57) R. spinosissima L. — **Шипшина найколючіша.** Дрібні кущі до 75 *см* завв., з прямостоячими гілками, вкритими досить міцними, прямими, при основі дещо сплюснутими шипами та дрібними голчастими шипиками, дуже рясними на туріонах та квітконосних гілках. Листки дрібні, 4—6 *см* завд.; головний стриженьок зрідка усіяний волосками з домішкою стеблистих залозок, рідше голий; прилистки дуже вузенькі, не перевищують 2—2,5 *мм* завш., з обох боків цілком голі та гладенькі, лише по краю інколи з стеблистими залозками; листочків 9, рідше 11 або 7, дуже дрібних, здебільшого 8—12 *мм* завд., від вузькоеліптичних до круглястих; з обох боків вони голі та гладенькі. Квітки поодинокі, 4—5 *см* в діам.; квітконіжки довгі, 25—40 *мм* завд.; звичайно гладенькі. Чашолистки цілісні, не пірчасті, вузьколанцетні; пелюстки майже білі (з жовтуватим відтінком), перевищують чашолистки. Стовпчики білоповстисті. Гіпантії майже кулясті, рідше трохи дисковидно сплюснуті, при достиганні темнокоричневі, майже чорні. ♄. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 491. Szafer in Fl. Polska, V (1935) 6. Юзепчук в Фл. СССР, X (1941) 470.

— *R. pimpinellifolia* L., Syst. nat., ed. 10, 11 (1759) 1062. — *R. pimpinellifolia* var. *spinosissima* Regel, Tentam. Rosar. Monogr. (1877) 305. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 340. — (?) *R. sibirica* Tratt., Mon., 11 (1825) 230. — *R. pimpinellifolia* var. *grandiflora* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 73.

Рисунки: Szafer in Fl. Polska, V (1935), rys. 2. Фл. СССР, X (1941), табл. XXVII, рис. 2.

По кам'янистих та вапнякових відслоненнях та по гірських схилах.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: Бережанський рн, Гутисько (Верлак); Кременецький рн, Залісці (Шафер), над р. Іквою (Кочвара), Малі Бережці (Мацко). — Львівська обл.: Золочівський рн, х. Малий (Радванський); Краснянський рн, Гологори (Кульчинський); Олеський рн, Білий Камінь (Кочвара). — **З.П.** Волинська обл.: Ківерцівський рн, Ківерці (Кочвара). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Вербський рн, Кам'яниця (Кочвара). —

Львівська обл.: Бродівський рн, на г. Макітра (Реман). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Жовтневий рн, Делієве (Вердак); Гвоздецький рн, Островець (Козловська); Городенківський рн, Оліево-Корнів (Козловська). — Тернопільська обл.: Золотопотіцький рн, Беремляни, над р. Дністром (Слендзінський); Заліщицький рн, Заліщики (!!, Лазебна), Колодрібка (Ленц); Богданівка (Гаєвський), Добровляни (Носкевич), Бедриківці (Гаєвський); Борщівський рн, Бабинці (Слендзінський); Скалатський рн, Остапове (Шафер), Городниця, Жеребки Другі (Слендзінський); Збаразький рн, Романове Село (Слендзінський); між Скалатом і Збаражем (Пач.). — Хмельницька обл.: Городоцький рн, Лисогірка (Кот.). — Вінницька обл.: окол. Ямполя. — Одеська обл.: Котовський рн, Борщі (Рогов.). — **П.Л.С.** Вінницька обл.: окол. Брацлава (Рогов.); Комсомольський рн, Комсомольське. — Київська обл.: Тараща (Шмальг.!); Миронівський рн, Козин (Шмальг.!). — Черкаська обл.: Черкаси (Зеров). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчук (Шмальг.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Верхньодніпровський рн, Бузова балка (Алексєєнко). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Приморський рн, Ногайськ (Шмальг.). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеський рн, Хаджибейський лиман (Новопокровський, !). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Крижовський). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Тамбурлен (Рябков).

В межах УРСР заслуговують на увагу такі різновидності:

Var. **sbrutschensis** Chrshan. var. nova. — Листочки широкоеліптичні до круглястих.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Збаразький рн, між Збаражем та р. Збручем (!!), Заліщицький рн, Добровляни (Лазебна).

Var. **microcarpa** (Bess.) Chrshan. comb. nova. Листочки та квітки дрібні, квітконіжки щетинисто-залозисті. Стовпчики голі.

— *R. microcarpa* Bess., Enum. Plant. Volh. Pod. etc. (1822) 4 — pro sp.

Р.-О.Л. Тернопільська обл.: в окол. Кременця (Бесс.), там же, Хрестова гора (!!).

Описаний з Європи; тип — в Лондоні.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір (?): Алт., Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія (?): Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня та Східна Європа, Середземномор'я, Балкани, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Подекуди використовується як сурогат чаю. Як виключно посухостійка рослина, може використовуватись для лісомеліоративних цілей, особливо при закріпленні грунту на річкових кам'янистих схилах.

Примітка. Потребує дальшого систематичного вивчення на всьому ареалі в Радянському Союзі; під цим видом до останнього часу безпідставно об'єднують географічні раси різного походження, наприклад, *R. altaica* Willd. з золотисто-жовтими квітами та ін.

ПІДРОДИНА 4. PRUNOIDEAE FOCKE[1]

Гіпантій плоский, дзиговидний або трубчастий, чашолистків звичайно 5; пелюсток 5, білих або рожевих; тичинок 10—20 або більше, прикріплених по краю гіпантію; плодолисток 1, зрідка їх 2 або 5; стовпчик верхівковий; плід — 1-насінна костянка з соковитою, рідше шкірястою м'якоттю і кам'янистим ендокарпом; кісточка з кільцевим швом, під час проростання двосумчасто розтріскується. — Дерева або кущі. Листки прості, цільні; прилистки часто невеликі, опадаючі.

Рід 432. Слива. Терен — Prunus Mill.

Mill., Gard. Diet., ed. VIII (1768).

Листки чергові, у бруньці трубчасто згорнуті. Квіток по 1 або по 2 на коротких ніжках або в пучках, розпускаються раніше з'явлення листків, рідше — одночасно з ними. Чашолистків і пелюсток по 5. Тичинок багато. Зав'язь гола або майже гола. Плід — 1-насінна костянка з м'ясистим соковитим, нерозкривним оплоднем; вкритий сизим нальотом; кісточка сплюснута. — Дерева або кущі, іноді з колючими гілками.

Рід *Prunus* (у вузькому розумінні) включає до 40 видів, які ростуть в помірній зоні Північної півкулі. Сортів слив, що культивуються, дуже багато, причому багато цінних сортів виведено шляхом використання та поліпшення дикорослих рослин. Але й досі не весь асортимент сортів дикорослих слив в УРСР використано для цієї мети, а особливо для створення морозостійких та посухостійких культурних сортів. Багато диких видів придатні для вирощування підщеп не тільки для культурних сортів слив, а й для абрикосів, персиків, мигдалю тощо.

---

1. Квіток по 2—4 . . . . . 2.
— Квіток по 1, зрідка по 2 . . . . . 3.
2. Кущ з іноді колючими гілками; молоді гілки бархатисто опушені . . . . . **(5). Тернослива — P. insititia** L.
— Дерево без колючок; молоді гілки голі . . . . . **(4). Слива звичайна — P. domestica** L.
3 (1). Плоди жовті, червоні або темночервоні, звислі . . . . . **(6). Алича — P. divaricata** Ledeb.
— Плоди темносині, на коротких ніжках . . . . . 4.
4. Квітконіжки голі, 2—5 *мм* завд. Листки і гілки майже голі . . . . . **(1). Терен колючий — P. spinosa** L.
— Квітконіжки опушені, довші. Листки і гілки опушені . . . . . 5.
5. Листки м'які, довгастояйцевидні, поступово клиновидно звужені до основи. Квітки 0,8—1,2 *см* в діам. Плоди невеликі; близько 1 *см* в діам., довгастояйцевидні . . . . . **(2). Терен молдавський — P. moldavica** Kotov.

---

[1] Опрацював М. І. Котов.

— Більш шорстка і пухнаста рослина. Листки шорсткі, еліптичні, з округлою або клиновидною основою, вужчі. Квітки 1,5—2 *см* в діам. Плоди крупніші, 1,2—1,8(2) *см* в діам., кулясті . . . . . **(3). Терен степовий — P. stepposa** Kotov.

1563 (1). P. spinosa L. — **Терен колючий.** Кущ, іноді невелике дерево 1—5 *м* завв., дуже розлоге, з колючими гілками, в молодому стані з червонобурими малоблискучими гілками і дрібними, яйцевидно-кулястими, б.-м. опушеними зимовими бруньками. Листки видовжені, ланцетні або видовжено-оберненояйцевидні, 2—5 *см* завд. і 1—1,8(2) *см* завш., з клиновидною основою, гострі або тупуваті, надрізано-зубчасті, голі або іноді знизу по жилках з невеликими волосками. Квітки з'являються раніше листочків, білі, 0,8—1,7 *см* в діам., із зовсім голою ніжкою. Чашолистки тонко залозисто-пилчасті, голі; пелюстки видовжені, 5—6 *мм* завд. Тичинок близько 20. Плід до 1 *см* в діам., видовжений, темносиній, густо вкритий сизою поволокою, з мало здавленою, невідокремленою від м'якоті кісточкою. ♄, ♄. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 475. Aschers. u. Graebn., Syn. Mitt. Eur. Fl., VI (1906—1910) 119. Hegi, Ill. Fl. Mitt. Eur., IV, 2, 1101.

— *P. spinosa* L. a typica Aschers. u. Graebn., ц. м.

Узлісся, чагарники.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Трускавець (!!). — **Зак.Л.** Закарпатська обл.: Берегівський рн, Нове Село, берег р. Боржави (Барбарич!). — **К.Л.** Закарпатська обл.: Великоберезнянський рн, хр. Яворник (!!). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, Пнів, Городище (Косець!). — **З.П.** Волинська обл.: Любомльський рн, Острівки (Косець!); Голобський рн, Сельці (Косець!); Киверцівський рн, Киверцівське лісн. (Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Західна і Середня Європа.

Примітка. Вказівки для інших районів УРСР помилкові і стосуються інших видів терну: *P. stepposa* Kotov і *P. moldavica* Kotov.

Господарське значення. Через те що в плодах терну міститься велика кількість вільних кислот і дубильних речовин, вони у свіжому вигляді малоїстівні. Проте після промерзання кількість цих речовин в плодах зменшується і збільшується кількість глюкози, через що вони стають солодшими та їстівними. Плоди терну вживають для компотів, а також для виготовлення варення, настійки, оцту. Квітки, корені, кора і плоди використовуються в народній медицині переважно як проносне і при зубному болі. Плоди і корені іноді використовують для виготовлення червоної фарби. Дуже тверда коричневочервона деревина придатна для дрібних токарських виробів. Терен є також цінним медоносом. Застосовують його і для закріплення схилів.

1564 (2). P. moldavica Kotov sp. nova in Addenda IV, p. 586. — **Терен молдавський.** Кущ або невелике дерево 2—5 *м* завв., дуже гіллясте і схоже на *P. spinosa* L., але всі частини його значно більш опушені. Листки видовженояйцевидні, з найширшою частиною посе-

Рис. 59. Терен колючий — *Prunus spinosa* L.
Гілка з плодами.

Рис. 60. Терен молдавський — *Prunus moldavica* Kotov.
Гілка з плодами.

редині або навіть вище, поступово звужені до основи, (2,5)3—7(8) *см* завд. і 2,5—4,2 *см* завш., зубчасті, молоді — дуже пухнаті, пізніше зверху вони голі, а зісподу б.-м. опушені. Квітконіжки і чашечки опушені. Квітки поодинокі або по 2, розпускаються одночасно з листками, 1—1,7 *см* в діам. Плід — костянка 1 *см* в діам., видовжений, темносиній з сизою поволокою, жорсткий і терпкий, з невідокремленою від м'якоті кісточкою. ♄, ♄. Цв. IV—V.

— *P. spinosa* L. c. *dasyphylla* Schur, Enum. pl. Transsilvan. (1866) 178, Aschers. u. Graebn., Synops. Mitt.-Eur. Fl., VI (1906—1910) 121.

У чагарниках по узліссях і схилах. — Росте по р. Дністру та його притоках.

З.Л.-С. Одеська обл.: Кодимський рн, Смолянка (Бараненко!); Ананьївський рн, Байтали (!!); Котовський рн, Коси (Михайленко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн.

Загальне поширення. Балкани, Угорщина, Румунія, Бессарабія, УРСР (півд. захід).

Примітка. Панонська рослина. Під назвою *P. spinosa* L. var. *dasyphylla* Schur визначаються рослини з Європейської частини СРСР, згідно з роботами А. Н. Петунникова «*Prunus spinosa* L. і *P. insititia* L.» в Трудах Бот. сада Юрьев. унив., II, стор. 15 і Д. П. Сырейщикова «Илл. флора Московской губернии», II (1907) 280. Ці вказівки помилкові і стосуються *P. stepposa* Kotov.

Господарське значення. Використовується як і *P. spinosa* L., але цей вид більш посухостійкий.

1565 (3). P. stepposa Kotov sp. nova in Addenda IV, p. 586. — **Терен степовий.** Низький розлого-гіллястий кущ, 1—2 *м* завв., з колючими гілками. Кора темнобура. Молоді гілочки пухнаті, зрідка голі. Листки видовженоеліптичні або еліптичні, 2—3 *см* завш. і 3,5—5 *см* завд., з округлою або клиновидною основою, тупі, пилчасті; молоді — опушені, пізніше зверху майже голі, але зісподу опушені, принаймні вздовж жилок. Квітки поодинокі, зрідка парні, на опушених ніжках; з'являються до розпускання листків або одночасно з ними; квітконіжки 1—1,5 *см* завд. Квітки білі, 15—20 *мм* в діам. Плід — костянка, куляста, (10)12—18(20) *мм* в діам., чорносиня, з сизою поволокою, на короткій, до 1 *см* завд., міцній горизонтальній ніжці. Кісточка б.-м. здута. ♄. Цв. IV—V.

— *P. spinosa* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 312. Ковалев в Фл. СССР, X (1941) 511 та інші автори non L. — *P. spinosa* L. a *dasyphylla* Петунников, Труд. Бот. сад. Юрьев. унив., II, 15, Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., II (1907) 280, Пачоский, Описание растительности Херсонской губернии, II. Степи (1917) 257, non Schur.

По степах, схилах, узліссях і лісових галявинах. — Часто в лісостепових і степових районах, заходять також на південь Полісся.

З.П. Хмельницька обл.: Полонне (Пач.). — Волинська обл.: Овадніївський рн, Верба (Пач.). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Рогов.!, Васильєв-Яковлєв). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Бровари, Княжичі (Вершковський). — **П.Л.-С.** Ровно (Пач.). — **З.Л.-С., Л.Л.-С.,**

Рис. 61. Терен степовий — *Prunus stepposa* Kotov.
Квітуча гілка

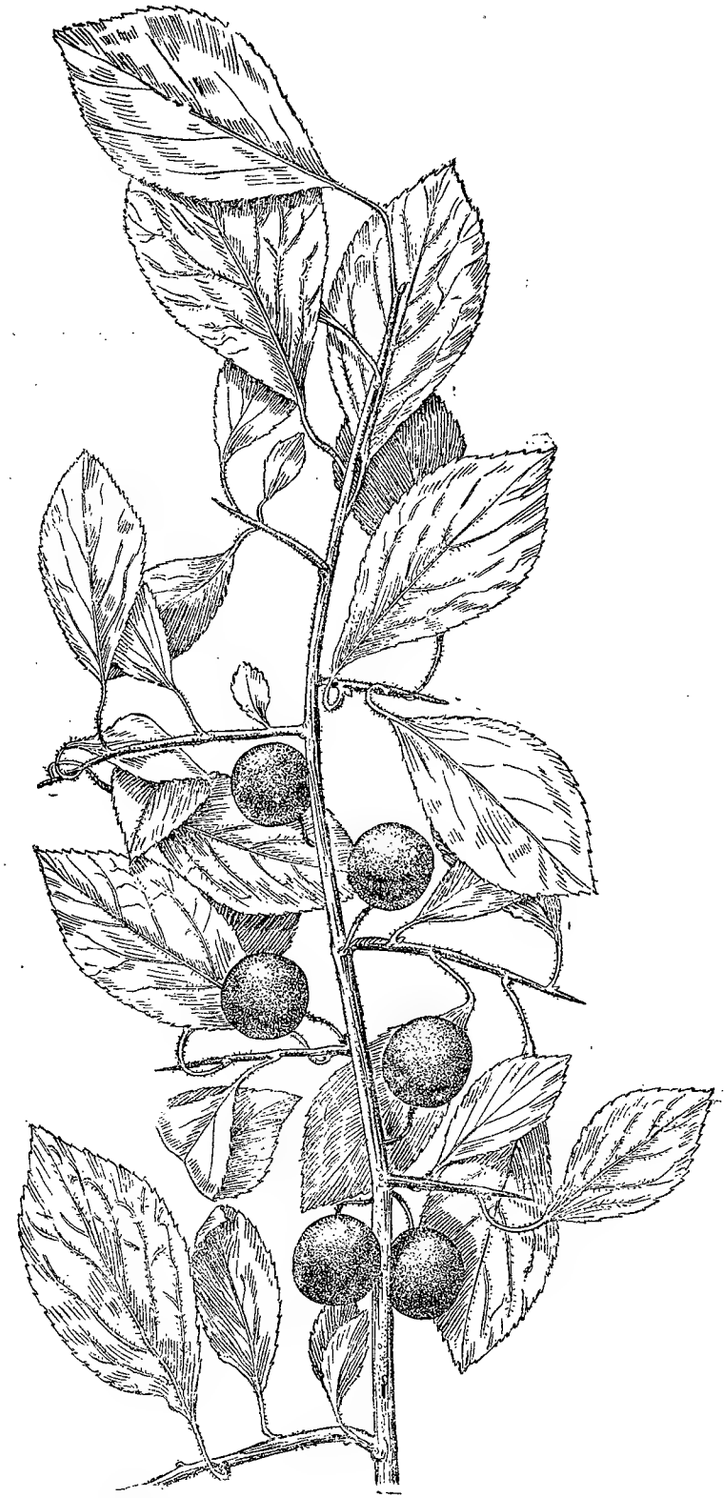

Рис. 62. Терен степовий — *Prunus stepposa* Kotov.
Гілка з плодами.

Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С. Звичайно. — **П.С.** Херсонська обл.: Перекоп (Пач.). — Запорізька обл.: Якимівський рн, о-в Бірючий на Азовському морі (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб. (Муго-джари).

Загальне поширення. Східна Європа і Західний Сибір.

Господарське значення. Використовується, як і *P. spinosa* L. Із всіх видів терну *P. stepposa* Kotov найкращий для полезахисних смуг і для закріплення схилів.

1565[1] (4). P. domestica L. — **Слива звичайна.** Дерево 6—12 *м* завв., з неколючими гілками. Молоді гілки голі, гладенькі. Листки еліптичні або оберненояйцевидні, 4—10 *см* завд., 2—6 *см* завш., зісподу волосисто опушені, зарубчасто-пилчасті. Квітки білі або з зеленуватим відтінком, 15—25 *мм* в діам. Чашолистки з внутрішнього боку опушені. Плоди видовжені, синьочорні, червоні, золотистожовті, зелені, з сизою поволокою, різного розміру. Кісточки дуже сплюснуті, з гострими кінцями. ♄. Цв. IV—V. Пл. VII—IX.

L. Sp. pl. (1753) 475. Ledeb., Fl. Ross., II, 5. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 312. Ковалев в Фл. СССР, X (1941) 515, p.p.

Розводиться в садах повсюдно, особливо в лісових і лісостепових районах заходу і південного заходу Української РСР.

Поширення по СРСР. Тільки в культурі, іноді дичавіє.

Загальне поширення. В культурі в південно-західній Євразії, Північній і Південній Африці, частково в Східній Азії, північно-західній Індії, Північній Америці.

Господарське значення. Культура сливи відома здавна і, мабуть, походить з Ірану і Малої Азії; в Європі вона відома вже 2000 років. Кількість культивованих сортів велика — до 2000—3000, з них 150 дуже поширені. Плоди сливи використовуються свіжими, а також ідуть на виготовлення компотів, варення, повидла. Високосахаристі сорти дають особливий сухий продукт — чорнослив. Сіянці використовуються як підщепи для аличі, тернослив, місцевих сортів угорок, а також як посадочний матеріал для полезахисних лісових смуг, закріплення схилів та ін.

1565[2] (5). P. insititia L. — **Тернослива.** Кущ 1—3 *м* завв., зрідка більше, з відлеглими, іноді колючими гілками; молоді бархатисто опушені. Квітконіжки опушені, звичайно їх 2. Пелюстки білі, 9—12(15) *мм* завд. Плід кулястий, чорнуватофіолетовий, іноді жовтий або зелений, солодкий, звислий. Кісточка куляста. ♄. Цв. IV—V.

L., Amoen., IV (1755) 273. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 312. Масвский, Фл. ср. полосы Европ. ч. СССР, 7 изд. (1940) 455.

— *P. domestica,* Ковалев в Фл. СССР, X (1941) 515, p.p. non L.

Розводиться в садах в різних сортах: ренклоди (плоди зелені, крупні), мирабелі (плоди жовті, дрібні) та ін. Легко дичавіє і в такому стані відмічена по гербарних зразках з таких місцевостей:

Р.-О.Л. Львівська обл.: Вінники (!!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Березdівський рн, Малий Правутин (Морозова!). — Вінницька обл.: Брацлавський рн. (Кучерява!). — Черкаська обл.: Монастирищенський рн, Попудня (Кучерява!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Дениси (Ярмолович!). — Харківська обл.: Вовчанськ (Заблоцький!); Ізюм (Ширяєв!); Краснокутськ (Черн.!); Куп'янськ (Клок.!).

Поширення по СРСР. Зустрічається в культурі.

Загальне поширення. Батьківщина невідома.

Примітка. Наводити місцезнаходження за літературними даними неможливо: рослину постійно приймають за терен, особливо за *P. stepposa* Kotov і *P. moldavica* Kotov.

Н. В. Ковальов (Фл. СССР, X, стор. 515) вважає, що до *P. insititia* звичайно відносять форми *P. domestica* з терпкими дрібними плодами, а також сорти з опушеними гонами і колючими гілками, тобто форми, звичайні серед сіянців різних сортів слив.

1565[3] (6). P. divaricata Ledeb. — **Алича.** Дерево або кущ 3—10 *м* завв., з б.-м. колючими, широко розставленими тонкими гілками, кора на молодих гонах червонуватокоричнева, на багаторічних гілках темносіра. Листки на однорічних гонах чергові, на вкорочених гілках зближені, сидячі, з черешками 1—2 *см* завд., овальні, 4,5—7 *см* завд. і 1—4 *см* завш., до верхівки поступово звужені, при основі клиновидні, по краях зубчасті, зверху голі, зісподу по жилках опушені. Квітки розпускаються трохи раніше, ніж листки; вони на досить довгих, 1—2 *см* завд., ніжках. Пелюстки білі, зрідка під час відцвітання блідорожеві, 5—15 *мм* завд. і 3—10 *мм* завш. Плоди округлі, 1,8—3 *см* в діам., жовті, ясночервоні або рожеві до темночервоних; кісточки не відокремлюються від м'якуша, овальні, на верхівці загострені, яснокоричневі або білуваті. ♄, ♄. Цв. III—IV. **Пл. VIII.**

Ledeb., Ind. Sem. hort. Dorpat. (1824) 6; Fl. Ross., II, 5. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 312. Ковалев в Фл. СССР, X (1941) 517, nec Ledeb. — *P. cerasifera* Ehrh., Beitr., IV (1753) 17.

Іноді розводиться на півдні Української РСР.

Поширення по СРСР. В дикому стані. Європ. ч.: Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Балкани, Кавказ, Мала Азія, Турецька Вірменія, Курдистан, Іран, Середня Азія.

Примітка. Ковальов в «Флоре СССР» пише: «Більшість авторів вважає назву *P. divaricata* Ledeb. за синонім *P. cerasifera* Ehrh. Ми вважаємо більш правильним прийняти *P. divaricata* Ledeb. як самостійне ім'я для визначення дикої аличі, на відміну від значно змінених культурою і, можливо, гібридизацією садових її сортів, один з яких, мабуть, був описаний Ергардтом під назвою *P. cerasifera* Ehrh. Хоча Ергардт і пише: «Її батьківщиною є Віргінія», можна припустити, що це просто помилка і що він мав справу з якоюсь культурною сливою, виведеною з дикої аличі». З цим поглядом Ковальова не можна погодитись. Алича, яка розводиться на півдні УРСР, кавказького походження. Ми не розрізняємо дику і культурну аличу. Крім того, під назвою *Cerasus cerasifera* Eaton a. Wright. (N. Amer. Bot., 189) відома інша рослина, яка має синонім *Prunus maritima* Wirgenh., а тому цю назву до нашої рослини не можна застосувати.

Господарське значення. Дикі зарості аличі на Кавказі і в Середній Азії дають щороку кілька тисяч тонн плодів, частина яких йде на переробку: на сушіння, варення, повидло і для консервування. На Кавказі вживається аличевий «лаваш», що має вигляд тонких пластин. Це — висушена на сонці маса з аличевої м'якоті. Плоди аличі містять 5—7% цукру, 4—7% лимонної кислоти, до 15% пектинових речовин і вітамін А в кількості 6—17 *мг*%. Алича вживається як підщепа для слив, персиків, абрикосів та інших сливових.

Рід 433. Мигдаль — Amygdalus L.

L., Syst., ed. I (1735); Sp. pl., ed. I (1753) 472.

Невеликі дерева або кущі. Листки у бруньках вздовж складені. Квітки майже сидячі. Чашолистків і пелюсток по 5. Тичинок багато. Квітколоже трубчасте або дзвониковидне. Плід — костянка, з сухим оплоднем, зверху вкритий повстю, кісточка при дозріванні відокремлюється від оплодня.

---

1. Культурне дерево 4—6 *м* завв. Квітки великі, пелюстки 1,5—2 *см* завд . . . . . **(1). Мигдаль звичайний — A. communis** L.
— Низький дикорослий кущ 10—100 *см* завв. Квітки невеликі, пелюстки 9—12 *мм* завд. . **(2). Мигдаль низький, бобчук — A. nana** L.

Секція 1. **Euamygdalus** Spach. Трубочка чашечки циліндрична або дзвониковидна. — Невеликі дерева або кущі. Листки розпускаються пізніше за квітки. Плоди з розкривним оплоднем.

1565[4] **(1). A. communis** L. — **Мигдаль звичайний.** Невелике дерево, 4—6(8) *м* завв., з неколючими гілками. Кора на однорічних гонах червонуватокоричнева або коричнева, на багаторічних гонах сірокоричнева або сіробура, а на стовбурі сірочорна. Прилистки шиловидні або дуже вузьколанцетні, по краю з крупними рідкими залозками. Листки на однорічних гонах чергові, на вкорочених гілках зближені, часто сидять пучками, довгочерешкові. Листки ланцетні або вузькоеліптичні, 4—6 *см* завд., 1,5—2 *см* завш., до верхівки звужені, на кінці загострені, іноді тупуваті, при основі округлі або клиновидні, голі, по краю неглибоко тупувато пилчасто-зубчасті, з залозками. Квітки розпускаються раніш, ніж листки; вони на вкорочених гілках або на однорічних гонах, на коротких, 3—5 *мм* завд., ніжках. Трубочка-чашечка гола, 5—6 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., з широколанцетними, тупуватими, по краю довгими волосистими зубцями. Пелюстки білі або рожеві, 1,5—2 *см* завд., 1,2—1,5 *см* завш., з короткими нігтиками, б.-м. глибоко виїмчасті; плодоніжки 4—10 *мм* завд. Плоди коротко бархатисто опушені, косояйцевидні або видовженояйцевидні, стислі, при основі б.-м. плоско усічені, на верхівці відтягнуто-загострені або тупуваті, нерівнобокі, з одного боку більш, а з другого — менш зігнуті, 3—3,5 *см* завд., 2,3—2,6 *см* завш. Кісточки від білих до коричневих, з поверхні б.-м. гладенькі, дірчасто-ямчасті, стислі, овальні, яйцевидні, ланцетні, при основі округло усічені, на верхівці б.-м. відтягнуто-загострені, нерівнобокі, 2,7—3,3 *см* завд. і 2—2,4 *см* завш., 1—1,6 *см* завт. ♄. Цв. IV—V.

L., Sp. pl. (1753) 473. Линчевский и А. Федоров в Фл. СССР, X (1941) 524.

Розводиться в садах на півдні УРСР.

Поширення по СРСР. В дикому стані. Кавказ: Півд. Закавк.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Балкани, Кавказ, Іран, Турецька Вірменія, Курдистан, Мала Азія (схід. ч.), Середня Азія, Західне Середземномор'я (Алжір).

Господарське значення. Культивується здавна як плодове дерево заради плодів, які використовують не тільки в харчовій промисловості, а й в парфюмерії і медицині. Значна частина культурних сортів відноситься до солодкоядерних; гіркі сорти культивуються рідше. Для вживання в їжу олію гіркого мигдалю очищають від синильної кислоти за допомогою вапна і сірчанокислого заліза.

Секція 2. **Chamaeamygdalus** Spach. Трубочка чашечки майже циліндрична, при основі витягнута, оберненоконічна або довгаста. — Неколючі невисокі кущі з б.-м. розлогими гілками з вкороченими гілочками. Листки розпускаються одночасно з квітками. Плоди з розкривним оплоднем.

1566 (2). A. nana L. — **Мигдаль низький,** степовий мигдаль, бобчук. Низький кущ 30—120 *см* завв., з голими, спрямованими вгору гілками і численними вкороченими гілочками. Кора на однорічних гілках білувата або червонуватокоричнева, на багаторічних — червонуватосіра або сіра. Прилистки лінійні або лінійно-ланцетні, 5—10 *мм* завд. і 1—2 *мм* завш. Листки на вкорочених гілочках сидять пучками, на ростових гонах — здебільшого поодинокі, всі голі, ланцетні або видовженоовальні, при основі звужені в короткий черешок, на верхівці гострі, пилчасті, 2,5—7,5 *см* завд. і 0,5—2,5 *см* завш. Квітки розташовані на вкорочених гілочках, на коротких, 2—4 *мм* завд., ніжках, оточені дрібними бурокоричневими бруньковими лусками, розпускаються одночасно з листками, частки чашечки видовженояйцевидні, по краю залозисто-пилчасті, дорівнюють половині довжини трубочки або трохи довші; пелюстки яскраворожеві, неправильно видовженоовальні, 9—12 *мм* завд., 4—6 *мм* завш., на верхівці тупуваті, іноді неглибоко виїмчасті. Плід — костянка, вкритий повстю, яйцевидно-округлий, трохи сплюснутий, 15—20 *см* завд. і 1,2—1,5 *см* завш. Кісточка косояйцевидно-округла, майже гладенька. ♄. Цв. $^2/_2$ IV—V.

L., Sp. pl. (1753) 473. Линчевский и А. Федоров в Фл. СССР, X (1941) 535.

— *Prunus nana* Stokes in Bot. Mat. Med., III (1812) 103. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 311.

Видані зразки: Pl. austro-hung. exsicc., № 440! Pl. polon. exsicc., № 237!

По степах, схилах, у чагарниках, іноді на полях як бур'ян. — В Лісостепу (півн. межа масового поширення проходить по лінії: Ямпіль на Дністрі — Умань — Сміла — Полтава — Харків — Вовчанськ; на півночі зрідка; в степовій зоні звичайно; не показана для **П.С.**

Найбільш північні місцезнаходження в лісостеповій зоні.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщики (Шафер). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (!!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Шмальг.). — Сумська обл.: Штепівка (Краснов). — Харківська обл.: Дергачі (Лавр.!); Харків (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп. (півн. ч. — Мугоджари).

Загальне поширення. Середня Європа (півд. Германія), Балкани (Угорщина, Югославія), Східна Європа, Західний Сибір.

Примітка. Значно варіює щодо розміру листків. У Вінницькій обл. в басейні р. Дністра ростуть великі екземпляри цього куща з листками 2—2,5 *см* завд. і 6—7 *см* завш. Такі рослини ми збирали в Молдавській РСР, по р. Дністру, в окол. Тирасполя і на півдні, в Одеській обл. Ми схильні були віднести їх до *A. campestris* Bess. (описаний в «Enum. pl. Volhyn.» (1822) 46), що різниться, за авторським діагнозом, вищим ростом, ширшими листками, коротшою трубочкою чашечки, білими пелюстками і більше ніж на 1/3 голим стовпчиком. Місце збору типу невідоме; Бессер непевно вказує південне Поділля. Ашерсон і Гребнер (Synopsis Mitt.-Eur. Fl., VI (1906—1910) 141) наводять його для Трансільванії. При перегляді гербарію Бессера, який зберігається в Інституті ботаніки Академії наук УРСР, виявилось, що гербарних екземплярів *A. campestris* Bess. з південного Поділля в ньому нема; власні збори з Поділля Бессер визначив як *A. nana* L. Тому ми утримуємося від виділення в УРСР другого виду — *A. campestris* Bess. Мабуть, він тотожний з *A. nana* L. Широколисті екземпляри ми також бачили з Херсонської обл., окол. Асканії-Нова, де вони ростуть на полях як бур'ян.

Господарське значення. Гарний декоративний кущ, що рано цвіте. В ядрі насінини міститься близько 20% олії з йодним числом 94,97; олія гірка, вживається як другосортна мигдальна олія, а також для вироблення гіркої мигдальної води, яка іноді використовується в медицині замість лавровишневої води.

Рід 434. Вишня, Черешня — Cerasus Juss.

Juss., Gen. pl. (1789) 340.

Квітки в зонтиковидних чи гроновидних суцвіттях або по 1—2; гіпантій дзвоникуватий або трубчастий. Чашолистків і пелюсток по 5; тичинок багато. Квітколоже конічне. Плід — соковита і м'ясиста гладенька костянка, без поволоки, з майже кулястою кісточкою. — Дерева або кущі. Листки в бруньках вздовж складені.

1. Квітки у вкорочених гронах, зібраних щитком, розпускаються після з'явлення листків . . **(1). В. антипка — C. mahaleb** (L.) Mill.
— Квітки на довгих ніжках, в дво- або небагатоквіткових зонтиках, розпускаються раніш, ніж листки, або разом з ними . . . . . 2.
2. Дрібний кущ 20—100 *см* завв. Листки залозисто-зарубчасті, майже голі, шкірясті . **(3). В. степова — C. fruticosa** (Pall.) Woron.
3. Велике дерево. На черешках біля основи пластинки 2 залозки. Листки зісподу б.-м. опушені . . . . . **(2). Черешня — C. avium** (L.) Moench.
— Невелике дерево, 2,5—6 *см* завв. На черешках при основі пластинки залозки відсутні. Листки голі, блискучі . . . . . **(4). В. звичайна — C. vulgaris** Mill.

Секція **1. Mahaleb** Koehne. Квітки в гронах, зібраних щитками, гіпантій широкодзвоникуватий; чашолистки відігнуті; пелюстки дорівнюють тичинкам або трохи довші за них, зовні волосисті.

1567 (1). C. mahaleb (L.) Mill. — **Вишня антипка,** кучина. Кущ, зрідка дерево 4—7 *м* завв. Бруньки яйцевидні, яскравокоричневі, коротко опушені; кора темносіра тонко розтріскується; старіші гілки буруватосірі. Листки округло-яйцевидні, при основі ледве серцевидні, коротко загострені, зверху трохи блискучі, гладенькі, голі або зісподу з жовтуватим опушенням по головних жилках чи лише з бородками в пазухах їх; 2—8 *см* завд. і 1,5—6,5 *см* завш. Квітки в прикореневих гронах, зібраних щитками, розпускаються після з'явлення листків, при основі з 2 маленькими листками. Квітконіжки 6—15 *мм* завд. Гіпантій дзвоникуватий, голий; пелюстки білі, видовжені, близько 7 *мм* завд. Костянка невелика, яйцевидна, чорна. ♄, ♄. Цв. V.

Mill., Gard. Dict. (1759) № 4. Пояркова в Фл. СССР, X (1941) 551. — *Prunus mahaleb* L., Sp. pl. (1753) 774. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 8. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 314. — *Padus mahaleb* Borkh., Handb. Forstb., II (1803) 1434.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1662!

По лісах. — Дико росте в Молдавській РСР біля меж УРСР, по р. Дністру — коло Рибниці і Рашкова (Шмальг.!), Рибницький рн, Білочи, Шмалене (!!). Вказана як дикорослa рослина в **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Старосинявський рн, Нова Синявка, понад р. Уквою (Козлов!), але ми вважаємо, що це — здичавілі дерева.

Крім того, іноді розводиться в садах і парках та в полезахисних насадженнях в різних місцях Української РСР.

Зак. Л. Ужгород (!!). — **Р.-О.Л.** Львів (!!). — **П.П.** Київ (!!). — **Л.П.** Харків (!!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Макіївка (!!); Єнакієве (!!).

Поширення по СРСР. Як декоративна рослина: Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Схід. і Півд. Закавк.; Серед. Азія: Пам.-Ал., Тянь-Шан. (захід.).

Загальне поширення. Південь Середньої Європи, Середземномор'я, Балкани, СРСР (вказані райони).

Господарське значення. Використовують як підщепу для культурних сортів вишні та черешні. Розводиться як декоративна рослина; відомі садові форми, що відрізняються оригінальною формою крони, строкатістю листків, жовтим кольором плодів. Деревина тверда, важкувата, добре полірується; використовують її в столярній і токарній справі для виготовлення мундштуків, чубуків та ін. Насіння вживають при виготовленні «мигдального мила». Мигдальний запах насіння пояснюється наявністю амігдаліну, до складу якого входить синильна кислота. З листків і плодів шляхом перегонки одержують запашну воду, яка вживається в парфюмерії. Плоди дають пурпурову фарбу.

Секція 2. **Eucerasus** Koehne. Квітки в малоквіткових зонтиках, оточених при основі крупними луСками, з яких внутрішні іноді листовидні; чашолистки відігнуті донизу; гіпантій дзвоникуватий; пелюстки зовні голі.

1568 (2). C. avium (L.) Moench. — **Черешня.** Дерево 15—25 *м* завв., з голими гонами і спрямованими догори гілками; з яйцевидною або пірамідальною кроною. Кора чорнувата, вздовж розтріскана. Листки видовжено-оберненояйцевидні, загострені, 2-пилчасті, з зубчиками, які несуть на верхівці хрящоподібне гостре закінчення, з клиновидною або округлою основою, 8—15 *см* завд. і 4—7 *см* завш.; молоді — зісподу волосисті, пізніше іноді майже голі, з черешками 2—5 *см* завд. і 1—2 залозками у верхній частині черешка; прилистки лінійні, залозисто-зубчасті. Квітки в малоквіткових зонтиках, що виходять з безлистих бруньок; квітконіжки голі, 2,5—6 *см* завд.; гіпантій бокаловидний, чашолистки тупі, відігнуті назовні, звичайно цілокраї, нерідко, як і лусочки квіткових бруньок, карміновочервоні. Пелюстки білі, 2—3 *см* в діам. Плоди кулясті, дрібні (у диких рослин), чорні або червоні, близько 1 *см* завд.; у культурних сортів вони крупні, еліптично-кулясті, різного кольору. ♄. Цв. IV—V. Пл. VI.

Moench, Meth. pl. (1794) 672. Пояркова в Фл. СССР, X (1941) 556. — *Prunus avium* L., Fl. suec., ed. 2 (1755) 165. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 313.

По лісах. — Зрідка в передгір'ях Карпат; у великій кількості на Поділлі, в Тернопільській, Хмельницькій і Вінницькій областях, зрідка в південній частині Полісся, де доходить до лінії: Ровно — Новоград-Волинський — на північ від Житомира — Радомишль — Київ; східна і південно-східна межа масового поширення проходить по лінії: Київ — Біла Церква — Ананьїв — Дубосари на р. Дністрі. На Лівобережжі зрідка.

Л.Л.-С. Полтавська обл.: Лубенський рн, Лубни (Августинович), у Мгароському лісі (Грины!); Комишнянський рн, Черевки (!!).

Крім того, часто розводиться.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр. (півд. ч.), Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн. (захід. ч.), Крим; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Середня Європа, Греція, південний захід Європейської частини СРСР, Крим, Кавказ, Іран, Мала Азія (хр. Ельбурс).

Примітка. Культурна солодка черешня з крупними плодами відноситься до var. *Juliana* hort. (= *Prunus cerasus* ε. *Juliana* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 474. — *Cerasus Juliana* Lam. і D.C. Fl. Franç., IV (1805) 482). Особливо її багато розводиться на півдні в Степу в Мелітопольському рні, Запорізької обл., а також в західних областях і в Закарпатті.

Господарське значення. Плоди дуже ціняться населенням і заготовляються в значній кількості. У листі рослини міститься 246 *мг*% вітаміну С. З кісточок одержують близько 6,4% ефірної олії, в якій є бензойна і синильна кислоти. Олія використовується в парфюмерії і медицині. В корі міститься 7—10% дубильних речовин. Деревина червонуватобура, використовується в токарному і столярному виробництві.

1569 (3). C. fruticosa (Pall.) Woron. — **Вишня степова.** Кущі з тонкими голими гілками, 20—100 *см* завв., з густою кроною і кореневими гонами, тонкими, прутовидними, спочатку ледве волосистими, пізніше голими. Листки майже шкірясті, голі, різні, на верхівці молодих гілок загострені, ланцетні або еліптичні, решта (як і листки, що скупчені на вкорочених гілочках) тупі, округлі на верхівці, оберненояйцевидні або видовжені, зарубчасті, черешкові; прилистки вузькі, лінійні, зубчасті. Квітки в сидячих або короткостеблистих зонтикоподібних (1)3—4-квіткових суцвіттях на кінцях дуже коротких пазушних гонів, які мають при основі кілька невеликих листків на ніжках 15—25 *см* завв., голих, відігнутих, у 2—3 рази довших за дзвоникуватий гіпантій; чашолистки тупі. Пелюстки білі, звичайно виїмчасті, 6—7 *мм* завд. Плід звичайно 8—10 *мм* завд. або крупніший — до 15 *мм* завд., округло-яйцевидний, червоний або темночервоний, м'якуш з ясним або забарвленим соком. ♄. Цв. IV—V. Пл. VII.

Воронов в Тр. по прикл. ботан., генет. и селекции, XIV, 3 (1925) 52; в Фл. юго-вост., V (1931) 554.

— *Prunus fruticosa* Pall., Fl. Ross., 1 (1784) 19. — *P. Chamaecerasus* Jacq., Collect. I (1786) 133. Ledeb., Fl. Ross., II, 1, 6. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 313. — *P. chamaecerasus* β. *fruticosa* Willd., Sp. pl., II (1799) 990. — *Cerasus chamaecerasus* Lois. in Nouv. Duh., V (1812) 29.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 917.

В заростях кущів, по степах, узліссях, схилах. — В Лісостепу, Степу, на півдні Полісся.

П.П. Північна межа поширення проходить по лінії Кременець — Новоград-Волинський — Радомишль — Київ — Чернігів — Глухів. — **П.Л.-С.** Ровно (Панек!).— В Лісостепу звичайно. Найбільш західні райони: **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Львів (Блонський!); Брюховицький рн, Грибовичі (Кочвара). — **З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** Запоріжжя (Акінф.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.; Причорн., Бес-

сараб., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Обськ. (півд. ч.); Серед. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Середня Європа, північна частина Балкан, СРСР.

Господарське значення. Вишня степова є дуже цінним видом для гібридизації з метою одержання посухостійких і морозостійких сортів вишень. Сорт, який вивів І. В. Мічурін від схрещування степової вишні з сортом Княжна Півночі (гібрид вишні з черешнею), відзначається, крім добрих на смак плодів, ще карликовим ростом, що дозволяє культивувати його в північних районах під сніговим покривом. І. В. Мічурін одержав гібрид *C. fruticosa* × *Padus virginiana* з гроновидним суцвіттям і досить крупними плодами.

Придатна для закріплення схилів, через те що дає велику поросль. Стиглі плоди на смак кисло-солодкі, іноді, проте, дуже терпкі. Плоди їстівні свіжими, крім того, використовуються для виготовлення варення і квасу.

1569[1] (4). C. vulgaris Mill. — **Вишня звичайна**, в. садова. Невелике дерево 2,5—6 *м* завв., іноді з кореневими гонами. Крона майже куляста; короткі гони скупчені на кінцях численних довгих гонів; гони голі, спочатку яскравозелені, пізніше червонобурі. Листки еліптичні, загострені, пилчасті, голі, зверху темно- або яскравозелені, блискучі, зісподу ясніші, 4—7 *см* завд. і 3,5—5,5 *см* завш., з дуже коротким хрящуватим закінченням; основа пластинки з 2—4 залозками. Квітки у 2—4-квіткових зонтиковидних суцвіттях, при основі яких є кілька дрібних зелених листків. Чашолистки коротші за гіпантій, по краю звичайно з залозистими зубцями, які відігнуті назовні. Плід сплюснуто-кулястий, яскравочервоний, стиглий — чорний, з жовтуватим м'якушем і безкольоровим соком, кислий; кісточка не відокремлюється від м'якуша, куляста, гладенька. ♄. Цв. IV—V. Пл. VI—VII.

Mill., Gard. Dict., ed. VIII (1768), № 1. Пояркова в Фл. СССР, X (1941) 559. — *Prunus cerasus* Ledeb., Fl. Ross., II (1844) 6, p.p. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 313. — *P. cerasus* a. *Caproniana* L., Sp. pl. (1753) 474.

Розводиться в садах, особливо в лісостепових і степових районах, рідше на Поліссі. Іноді зустрічається здичавілою.

В СРСР культивують в Європейській частині до широти Вологди і Молотова; в Криму, на Кавказі.

Батьківщина невідома.

Господарське значення. До цього виду відносяться численні сорти садової вишні, які мають яскравочервоні з незабарвленим соком плоди, відомі під назвою амарелей (*Amarelle*), гріотів та ін. Плоди вживають у свіжому, сухому і консервованому вигляді; з них виготовляють варення, компоти, киселі, желе, сиропи, морси, настойки і вино. Північні вишні містять 13,9—15% вітаміну С. Плоди вишні багатші на каротин, ніж плоди черешні, вони містять 3,7—9,4 гамм вітаміну А, кислі сорти мають каротину більше, ніж солодкі. Листки вживають як сурогат чаю і при солінні огірків. Камедь (глей) використовується при виготовленні тканин. Деревина жовтуваточервона, щільна, досить важка,

придатна для столярних і токарних виробів (чубуки, мундштуки, обручі для бочок). Хороший медонос, дає багато нектару — в 1 квітці 0,037 *мг* нектару. В корі міститься 5—7% дубильних речовин.

Рід 435. Черемха — Padus Mill.

Mill., Gard. Dict., ed. VIII (1768).

Квітки двостатеві, дрібні, білі, зібрані у вузькі грона, які з'являються після листків з торішніх бруньок; прилистки і прицвітки рано опадають; гіпантій дзвоникуватий, з 5 короткими чашолистками; пелюсток 5, тичинок 15—20; стовпчик 1, з плоскою головчастою приймочкою. Плід — костянка, гладенький, кулястий, з округлим гронцем. — Дерева або кущі з простими черговими листками, в бруньках вздовж звернутими.

З 15 видів цього роду більша частина росте в Східній Азії і в Північній Америці, в СРСР дико росте 3 види, з них в УРСР — 1. Американські види іноді у нас розводяться в садах, парках і лісництвах.

---

1. Чашечка при плодах залишається . . . . . **(1). Ч. пізня — P. serotina** (Ehrh.) Ag.
— Чашечка при плодах опадає . . . . . 2.
2. Грона пониклі. Чашечка всередині опушена. Кісточка зморшкувата . . . . . **(2). Ч. звичайна — P. racemosa** (Lam.) Gilib.
— Грона прямі, густі. Чашечка всередині гола. Кісточка гладенька . . . . . **(3). Ч. віргінська — P. virginiana** (L.) Roem.

1569[2] (1). P. serotina (Ehrh.) Ag. — **Черемха пізня.** Невисоке дерево 5—8 *м* завв., спочатку з блискучою бурою, пізніше з темнобурою ароматичною корою. Листки з черешками, вкритими залозками, видовженояйцевидні або видовженоланцетні, до 8—10 *см* завд. і 4—5 *см* завш., загострені, майже шкірясті, зверху блискучі, зісподу яскравозелені, вздовж середньої жилки іноді волосисті. Гроно до 10 *см* завд. Квітки білі, на ніжках, 3—5 *мм* завд. Плід кулястий, чорний, 8—10 *мм* в діам., їстівний. ♄. Цв. V—VI.

Agardt., Theor. Syst., XIV (1858), fig. 8. Schneider, Handb., Laubholzk., I, 643.

— *Prunus serotina* Ehrh., Beitr., III (1788) 20. — *Cerasus serotina* Lois. in Nouv. Duch., V (1812) 3.

Розводиться в парках і дослідних лісництвах.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Жданівське ліс.; Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Кравченко!, !!).

Поширення по СРСР. Зустрічається в культурі.

Загальне поширення. Дико росте в Північній Америці, зокрема в Андах.

Господарське значення. Деревина цінна, використовується на виготовлення дрібних виробів та меблів.

1570 (2). P. racemosa (Lam.) Gilib. — **Черемха звичайна.** Високий кущ або дерево з матовою, чорносірою корою, з добре помітними сочевичками; молоді гілки оливкові або вишневочервоні, всередині кора жовта, з характерним запахом. Листки тоненькі, видовжено-обернено-яйцевидні або еліптичні, 3—10 *см* завд., загострені на верхівці, з розставленими пилчастими зубцями, на кінцях з червонобурими залозками, ледве зморшкуваті, тьмяні, голі або з нижнього боку з пучками волосків в кутах жилок, з черешками 1—1,5 *см* завд., з 2 залозками у верхній частині. Грона квіток густі, пониклі, 10—15 *см* завд., з дрібними пахучими квітками; пелюстки дрібні, білі або рожеві, 6 *мм* завд., оберненояйцевидні, цілокраї або з краю бахромчато-зубчасті. Плід — костянка, кулястий, 6—8 *мм* в діам., чорний, блискучий, на смак дуже терпкий, солодкий. ♄, ♄. Цв. V—VI. Пл. VIII—IX.

Gilib., Fl. Lithuan., V (1785) 231. Комаров в Фл. СССР, X (1941) 576. — *Prunus racemosa* Lam., Fl. Fr. III (1778) 107. — *Prunus padus* L., Sp. pl. (1753) 473. Ledeb., Fl. Ross., II, 8, pp. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 314. — *Cerasus padus* D.C., Fl. Fr., IV (1806) 580.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 663а, в!, Fl. austro-hung. exsicc., № 2414!

По лісах і у чагарниках на вогких місцях. — Звичайно в передгір'ях Карпат і в Закарпатті, в Поліссі і в Лісостепу, в Степу тільки по берегах річок.

Зак. Л., Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С. Звичайно. — **З.Л.-С.** на північ від Кам'янця-Подільського і Жмеринки. — **П.Л.-С., Л.Л.-С.** Нерідко. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (!!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Клок.!).

Розводиться по садах майже по всіх районах.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Карпати, Придністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Дон. (півн. ч.); Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед.-Азія: Арало-Касп., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Західна Європа (півн. і середня ч.), Східна Європа, Сибір, Мала Азія, Середня Азія, Гімалаї, Монголія, Манчжурія, Китай.

Господарське значення. Характерною біохімічною рисою черемхи є наявність амігдонітрилглюкозиду і олії гіркого мигдалю; аромат квіток відзначається наявністю аміаку, триметиламіну і амігдаліну; плоди містять сахари, яблучну та лимонну кислоти і таноїди.

Дуже цінний антибіотик — фітонцид. У плодах — сліди вітаміну С, в листках його 154—280 *мг*%. З листків одержують ефірну олію, яка містить преназин і яку використовують під назвою «гіркомигдальної олії». Стиглі плоди дуже солодкі. На Уралі і в Сибіру ягоди сушать на сонці або в печі, а потім розмелюють. Одержана черемхова мука використовується як начинка для пирогів або її заварюють медом для киселя. З ягід виготовляють прохолодні напої.

Деревина в'язка, міцна, жовтувата, добре полірується і використовується для виготовлення дрібних токарських виробів. Черемха — добрий медонос.

1570[1] (3). P. virginiana (L.) Roem. — **Черемха віргінська.** Кущ або невелике дерево до 10 *м* завв., з гілками, спочатку голими або тонкоопушеними, пізніше голими, бурими, а у старих дерев — чорнобурими. Листки 6—8 *см* завд., 5—12 *см* завш., широкоеліптичні або видовжені, раптом загострені на верхівці, при основі ширококлиновидні або округлі, з краю притисненопилчасті, зісподу з пучками волосків в кутах жилок; черешки з 2—4 залозками. Грона квіток прямі або ледве відігнуті, голі, 7—15 *см* завд. Квітки без запаху; пелюстки білі, 4—5 *мм* завд., трохи довші за чашолистки. Плід — костянка, кулястий, темночервоний, близько 8 *мм* в діам. ♄, ♄. Цв. IV—V.

Roemer, Syn. monogr., III (1847) 87. Schneider, Handb. Laubholzk., I, 642. Комаров в Фл. СССР, X (1941) 576. — *Cerasus virginiana* Lois., Nouv. Duh., V (1812) 3. — *Prunus virginiana* L., Sp. pl., ed. I (1753) 473. — *Padus rubra* Mill., Gard. Dict., ed. 8 (1768) 2. — *Prunus rubra* Ait., Hort. Kew., II (1789) 162.

Розводиться в садах і парках.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгород (!!).

Поширення по СРСР. Зрідка культивується.

Загальне поширення. Дико в лісах Північної Америки (від Нової Шотландії до Техаса).

Господарське значення. Стиглі плоди їстівні. Деревина міцна, червонобура, іде на виготовлення меблів. Кора в Америці використовується як лікарська сировина.

Рід 436. Абрикос — Armeniaca Mill.

Mill., Gard. Dict., ed. VIII (1768).

Листкові і квіткові бруньки розташовані разом, групами по 2—3 в пазухах листків. Листки в бруньках трубчасто згорнуті. Чашолистків і пелюсток по 5; тичинок багато; квітколоже дзвоникувате; квітки майже сидячі, з'являються раніше, ніж листки. Костянка м'ясисто-соковита, з бархатистою поверхнею; кісточка дуже міцна, зморшкувато-борозенчаста, з крапковими ямками. — Дерева і кущі.

1570[2] (1). A. vulgaris Lam. — **Абрикос звичайний.** Дерево 3—4 *м* завв., з кулястою, досить плоскою або трохи витягнутою широкою кроною. Кора на стовбурі старих дерев темна, сіруватобура, на багаторічних гілках — буруватокоричнева, з крупними сірими поперечними сочевичками, на однорічних гонах блискуча, червонуватокоричнева, зверху буруватооливкова, зісподу з багатьма дрібними яскравими сочевичками; всі гілки голі. Листки на довгих черешках, яйцевидно-округлі, крупні, 6—9 *см* завд. і 5—8 *см* завш., голі або зісподу з борідками в кутах жилок, в молодому стані лише трохи опушені, при основі майже серцевидні, видовженозагострені, дрібнопилчасті. Зубці чашечки опушені або воло-

хаті. Пелюстки білі або частіш рожеві, зовні червонуваті, 12—15 *мм* завд. Плід догори спрямований, майже кулястий, з борозенкою на одному боці, сплюснутий з боків, жовтий або оранжовий, з рум'янцем або без нього, з щільним солодким м'якушем. ♄. Цв. III—IV.

Lam., Encycl. Meth. (1789) 1, 2, 111; III (1797) 431. Костина в Фл. СССР, X (1941) 586.

— *Prunus armeniaca* L., Sp. pl., ed. I (1753) 474.

Розводиться в садах у Степу, рідше в Лісостепу.

Поширення по СРСР. Дико росте в Середній Азії, від Західного до Східного Тянь-Шаня, на висоті від 500 до 1200 *м*.

Загальне поширення. Середня Азія, Китай.

У культурі в помірній зоні між 50° півн. шир. і 35° півд. шир., крім екваторіальної зони.

Господарське значення. Плоди абрикоса їстівні, дуже смачні; добра сировина для консервної промисловості і кондитерських виробів. З насіння виготовляють олію, яка використовується як харчовий продукт. Плоди дуже багаті на каротин (у свіжих плодах його 50—100 гамм), а також містять: вітаміну С 6,9—14,2 *мг*%, вітаміну В (в сухих плодах) 0,4—0,88 гамм, вітаміну B_2 (у свіжих плодах) 0,057 гамм.

Обвуглені кісточки дають чорну фарбу. Деревина дуже міцна і використовується для токарних виробів.

Рід 437. Персик — Persica Mill.

Mill., Gard. Dict., ed. VIII (1768).

Квітки по 1, рідше по 2 в бруньці, рожеві або білі, сидячі або на коротких ніжках; плід — костянка з соковитим оплоднем, який не розтріскується при достиганні, з яскраво помітною борозенкою з черевного боку і великим заглибленням плодоніжки; шкірочка шорстко опушена, рідше гола.

1570[3] **(1). P. vulgaris** Mill. — **Персик звичайний.** Невелике дерево 3—6 *м* завв., з розлогою кроною. Кора темна, червонуватокоричнева. Молоді гілки тоненькі, голі, блискучі, з великою кількістю дрібних сочевичок. Листки еліптично-ланцетні або видовженоланцетні, 8—15 *см* завд., 2—3,5 *см* завш., з видовженозагостреною верхівкою, зверху темнозелені, голі, зісподу ясніші, 1—2 *см* завд., з 1—8 залозками або без них. Квітки поодинокі, з'являються раніш листків, на дуже коротких ніжках або майже сидячі. Квітки до 2,5 *см* в діам., з вузькими пелюстками; більш крупні — 2,5—3,5 *см* в діам., з крупнішими і ширшими пелюстками, рожеві, червоні, іноді білі. Трубочка чашечки бокалоподібна, зелена або червонувата, всередині зеленуватожовта або темнооранжова. Тичинок 20—30; пиляки пурпурночервоні, дуже рідко жовті. Плоди 5—10 *см* в діам., зеленуватобілі до оранжовожовтих, звичайно з рум'янцем на одному боці; шкірочка плодів опушена (за винятком групи так званих нектаринів, що мають голу шкірочку). Кісточка велика, глибоко борозенчаста, ребриста і ямчаста, дуже міцна, еліптична або округла, стиснута з боків, з загостреною верхівкою, рідше плоска; насінина гірка, рідше солодка. ♄. Цв. IV. Пл. VI—IX.

Mill., Gard. Dict., ed. 8 (1768). Костина в Фл. СССР, X (1941) 601.

— *Amygdalus persica* L., Sp. pl. (1753) 472. — *Prunus persica* Stokes, Bot. Mat. Med., 3 (1812) 100.

Культивується на півдні УРСР; в Києві в роки з дуже великими морозами вимерзає. Провадяться досліди по виведенню морозостійких сортів.

Поширення по СРСР. Розводиться по всьому півдню СРСР.

Загальне поширення. Культивується у всій помірній зоні, помірно теплій і до субтропічної.

Господарське значення. Персик винятково цінна плодова культура завдяки дуже високій та регулярній врожайності, високій якості плодів і великій їх різноманітності (якість і строки достигання). Плоди вживають у свіжому вигляді, а також використовують як сировину для переробки: на консерви, варення, сушню для компотів. Кісточки персика використовують в хімічній промисловості. Дуже декоративне дерево, проте його декоративні форми в СРСР мало поширені.

РОДИНА LXVI. БОБОВІ — LEGUMINOSAE JUSS.[1]

Квітки двостатеві, дуже рідко (внаслідок недорозвитку) одностатеві, неправильні, рідше правильні. Чашечка з 5, рідше з 4 листочків, зрослолиста, 5(4)-зубчаста або двогуба, рідше чашолистки вільні. Пелюсток 5, рідше 4 або менше, вільних, зрідка б.-м. зрослих між собою, дуже рідко пелюсток немає зовсім; віночок здебільшого метеликовий, з 5 пелюсток; верхня непарна пелюстка має назву прапорця, 2 бічні пелюстки звуться крилами, 2 нижні, звичайно б.-м. зрослі, утворюють так званий човник; зрідка всі пелюстки метеликового віночка б.-м. зростаються між собою (*Trifolium*). Тичинок 10, вони або всі зростаються нитками в трубочку, яка оточує маточку (так звані однобратні тичинки), або 9 тичинок зростаються в трубочку, а 10-а вільна (тичинки двобратні); зрідка всі 10 тичинок вільні або вільних 5; іноді тичинки численні, прикріплені звичайно по краю диска. Маточка 1, з 1 плодолистка; зав'язь верхня, сидяча або на ніжці, 1-гнізда, рідше внаслідок утворення несправжньої поздовжньої перегородки майже або цілком 2-гнізда; ще рідше в зав'язі утворюються поперечні несправжні перегородки; стовпчик розвинений; приймочка головчаста або коса, часто розміщена збоку; насінні зачатки численні, розміщені в 2 ряди вздовж черевного шва зав'язі, зігнуті, з 1 або 2 інтегументами. Плід — біб, розкривається двома стулками, рідше біб 1- або небагатонасінний, нерозкривний або розламується впоперек на 1-насінні членики. Насінини без ендосперму або рідше з малорозвиненим ендоспермом. — Трав'янисті, багаторічні, рідше однорічні або дворічні рослини, півкущі, кущі, дерева або ліани.

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

Листки чергові, з прилистками, пірчасто або пальчасто-складні, рідше листки прості або редуковані.

В родині бобових налічується близько 500 родів і понад 12 000 видів, поширених по всій земній кулі. В межах СРСР росте понад 1700 видів цієї родини і в межах УРСР — 236 видів.

Родину бобових за будовою квіток поділяють на 3 підродини: мімозові (Mimosoideae), цезальпінійові (Caesalpinoideae) і метеликові (Papilionatae). Представники перших 2 підродин поширені в основному в тропічній і субтропічній зонах земної кулі; для підродини ж метеликових характерне поширення в зоні помірного клімату, лише деякі дерев'янисті представники цієї підродини зростають тільки в тропіках. Викопні представники бобових відомі з крейдяного періоду. На території СРСР їх пилок і рештки вегетативних частин знайдено в покладах третинного періоду. Зокрема викопні представники бобових відомі з території УРСР, з окол. Києва і з Сталінської обл.

Підродина метеликових (яка рядом систематиків, як і інші 2 підродини, вважається за самостійну родину) філогенетично молодша за інші. Найближче стоять бобові до родин Hammamelidaceae і Rosaceae.

Господарське значення. Всі представники цієї родини несуть на своїх коренях бульбочки, які утворені бактеріями (роду *Rhizobium*), що засвоюють вільний азот повітря. Тому всі бобові збагачують грунт на азот; дикорослі ж представники підродини метеликових є основою родючості лук і пасовищ.

Серед бобових дуже багато корисних рослин. Завдяки здатності бобових накопичувати в насінні велику кількість запасних білкових речовин, а, крім того, іноді ще й олії, багато видів їх є цінними харчовими і кормовими рослинами. До важливих харчових рослин належать: горох, квасоля, соя, сочевиця, арахіс, рожкове дерево та ін.; до цінних кормових рослин — люцерна, конюшина, люпин, вика, еспарцет, верблюжа колючка, буркун та ін. Види люпинів і серадели мають важливе значення як зелене добриво. Багато серед бобових і цінних лікарських рослин. Так, широко вживане проносне — олександрійський лист — дають види *Cassia,* перуанський бальзам дає *Myroxylon balsamum,* копайський бальзам — представники роду *Copoifera.* Серед бобових флори СРСР також є цінні лікарські рослини: солода, донник жовтий, термопсіс, трагакантові астрагали, сферофіза та ін.

Деревина багатьох дерев'янистих бобових використовується як будівельний матеріал і матеріал для виготовлення меблів та токарських виробів (кампешеве, чорне, червоне дерево).

Кора бобових містить дубильні речовини; особливо цінні в цьому відношенні справжні акації, що ростуть в Австралії.

Деякі види бобових містять в корі й в насінні речовини, які є дуже цінними для технічної промисловості, як наприклад, бальзами, смоли, трагант (астрагал), гумлен (справжні акації), фарбувальні речовини тощо.

Деякі дерев'янисті бобові широко використовуються для полезахисних лісових насаджень; до них належать гледичія, софора, карагана, аморфа, пухирник, робінія (або біла акація). Багато серед бобових декоративних рослин як трав'янистих (люпини, запашний горошок та ін.), так і дерев'янистих (біла акація, гліцинія, жовта акація, золотий дощ, софора та багато ін.); вони широко використовуються для озеленення.

Завдяки наявності в них різних алкалоїдів і глюкозидів деякі бобові є отруйними. У нашій флорі отруйні представники таких родів, як дрік, рокитник, в'язіль.

---

1. Всі тичинки вільні, зрідка лише при основі зрослі між собою . . 2.
— Всі тичинки або частина їх більш або менш зрослися нитками . 7.
2. Листки прості, нирковидні або майже округлі. Деревця або кущі, що цвітуть до з'явлення листків . . . . **438. Церціс — Cercis** L.
— Листки складні, пірчасті або 2-пірчасті . . . . . 3.
3. Рослини дводомні. Квітки правильні. Дерева . . . . . **440. Бундук — Gymnocladus** L a m.
— Рослини однодомні. Квітки б.-м. неправильні . . . . . 4.
4. Квітки полігамні; пелюсток 3—5, майже однакових; тичинок 6—10. Дерева, звичайно з колючками на гілках . . . . . **439. Гледичія — Gleditschia** L.
— Квітки двостатеві; пелюсток 5, віночок метеликовий; тичинок 10. Дерева або кущі, без колючок . . . . . 5.
5. Боби лінійні, плоскі . . . . . 6.
— Боби чотковидні, циліндричні або майже 4-гранні . . . . . **441. Софора — Sophora** L.
6. Тичинки при основі зрослі між собою . . . . . **442. Маакія — Maackia** R u p r. et M a x i m.
— Тичинки не зрослі при основі . **443. Кладрастіс — Cladrastis** R a f.
7 (1). Тичинки лише в нижній частині ниток зрослі в трубочку, з них 5 з еліптичними пиляками, пиляки інших 5 тичинок дрібніші, кулясті. Квітки жовті . . . . . **444. Кроталярія — Crotalaria** L.
— Всі тичинки зрослися нитками в трубочку або 9 тичинок зрослися, а 10-а — вільна . . . . . 8.
8. Листки прості, суцільні, зрідка нижні листки трійчасті . . . . 9.
— Листки складні, пірчасті або трійчасті чи пальчасті . . . . 12.
9. Нитки всіх тичинок зрослися в трубочку . . . . . 10.
— Нитки 9 тичинок зрослися в трубочку, 10-а — вільна . . . . . **478. Чина — Lathyrus** L.
10. Квітки рожеві. Боби залозисто-опушені. Трав'янисті рослини . . . . . **451. Вовчуг — Ononis** L.
— Квітки жовті. Боби опушені. Невисокі кущі . . . . . 11.
11. Всі листки суцільні, сидячі . . . . . **446. Дрік — Genista** L.
— Верхні листки суцільні, сидячі, нижні — трійчасті, з черешками . . . . . **450. Жарновець — Sarothamnus** W i m m.

12 (8). Листки трійчасті або 4—5 (рідше 6)-пальчасті . . . . . 13.
— Листки пірчасті . . . . . 30.
13. Всі 10 тичинок зрослися нитками в трубочку . . . . . 14.
— 9 тичинок зрослися нитками, 10-а — вільна . . . . . 19.
14. Листки з 5—11 листочками . . . . . **445. Люпин — Lupinus** L.
— Листки трійчасті . . . . . 15.
15. Квітки в довгих повислих гронах, жовті. Невисокі дерева . . . . . **447. Золотий дощ — Laburnum** Medik.
— Суцвіття прямостоячі. Невисокі кущі або трав'янисті рослини . 16.
16. Листочки пилчасті. Човник дзьобовидно загострений. Трав'янисті рослини . . . . . **451. Вовчуг — Ononis** L.
— Листочки цілокраї. Човник тупий. Кущі . . . . . 17.
17. Стовпчик спірально скручений. Чашечка двогуба . . . . . **450. Жарновець — Sarothamnus** L.
— Стовпчик нескручений. Чашечка трубчаста . . . . . 18.
18. Квітки зібрані безлистими гронами . . . . . **449. Лемботропіс — Lembotropis** Griseb.
— Квітки розміщені на улиснених гілках . . . . . **448. Рокитник — Cytisus** L.
19 (13). Трав'янисті рослини . . . . . 20.
— Кущі. Листки з 4 пальчасто зближених листочків . . . . . **466. Карагана — Caragana** L.
20 (19). Листки з 5 пальчасто зближених листочків . . . . . 21.
— Листки трійчасті . . . . . 23.
21. Човник на верхівці дзьобовидно зігнутий . . . . . 22.
— Човник тупий . . . . . **457. Дорикніум — Dorycnium** L.
22. Біб з 4 трав'янистими крилами . . . . . **459. Тетрагонолобус — Tetragonolobus** Scop.
— Біб некрилатий . . . . . **458. Лядвенець — Lotus** L.
23 (20). Пелюстки зрослі з тичинковою трубочкою; віночок здебільшого не опадає . . . . . **455. Конюшина — Trifolium** L.
— Пелюстки не зростаються з тичинковою трубочкою; віночок опадає . . . . . 24.
24. Квітки зібрані довгими тонкими гронами. Листочки пилчасті . . . . . **454. Буркун — Melilotus** Adans.
— Квітки зібрані напівзонтиками, головками або товстими короткими гронами . . . . . 25.
25. Листочки чималі, до 4 *см* і більше завдовжки; коли ж листочки дрібніші, то стебла виткі . . . . . 26.
— Листочки до 3 *см* завд. Стебла не виткі . . . . . 29.
26. Квітки зібрані гронами . . . . . 27.
— Квітки в головчастих гронах або небагатоквіткових напівзонтиках . . . . . **482. Соя — Glycine** L.
27. Насінини з принасінником . . . . . **485. Доліхос — Dolichos** L.
— Насінини без помітного принасінника . . . . . 28.

28. Човник із спірально скрученим дзьобиком . . . . . **483. Квасоля — Phaseolus** L.
— Човник на верхівці трохи дзьобовидно зігнутий, нескручений . . . . . **484. Вігна — Vigna** Savi.
29 (25). Біб на верхівці закінчується виразним, часто довгим носиком, еліптичний, довгастий або б.-м. серповидний . . . . . **452. Гуньба — Trigonella** L.
— Біб без носика на верхівці, здебільшого дуговидно зігнутий, серповидний, нирковидний або равликоподібно скручений . . . . . **453. Люцерна — Medicago** L.
30 (12). Суцвіття оточене обгорткою з пальчасто-роздільних листків . . . . . **456. Заяча конюшина — Anthyllis** L.
— При суцвітті немає обгортки з пальчасто-роздільних листків . 31.
31. Листки непарно-пірчасті . . . . . 32.
— Листки парно-пірчасті . . . . . 46.
32. Віночок складається з 1 прапорця (крила і човник не розвинені). Квітки темнофіолетові, зібрані гронами . . . . . **460. Аморфа — Amorpha** L.
— Всі пелюстки метеликового віночка розвинені . . . . . 33.
33. Всі 10 тичинок зрослися між собою, але 10-а тичинка лише наполовину приросла до тичинкової трубочки. Чашечка з довгими нитковидними зубцями . . . . . **461. Козлятник — Galega** L.
— 9 тичинок зрослися нитками, 10-а тичинка вільна . . . . . 34.
34. Дерева або кущі, рідше ліани . . . . . 35.
— Трав'янисті рослини або півкущі . . . . . 38.
35. Квітки білі, рожеві або фіолетові, в довгих, часто повислих гронах . . . . . 36.
— Квітки жовті . . . . . 37.
36. Виткі кущі. Прапорець віночка ланцетовидний . . . . . **462. Вістарія — Wistaria** Nutt.
— Дерева або невиткі кущі. Прапорець віночка майже округлий . . . . . **463. Робінія — Robinia** L.
37 (35). Біб циліндричний, вкритий залозистими щетинками. Кущі до 1 *м* завв. . . . . **467. Калофака — Calophaca** Fisch.
— Біб пухирчасто здутий, плівчастий. Кущі 2—5 *м* завв. . . . . **464. Пухирник — Colutea** L.
38 (34). Квітки зібрані в зонтики. Боби нерозкривні . . . . . 39.
— Квітки зібрані гронами, іноді головчастими, рідше квітки поодинокі в пазухах листків . . . . . 41.
39. Човник дзьобовидно загострений і гачковидно зігнутий . . . 40.
— Човник тупий . . . . . **471. Серадела — Ornithopus** L.
40. Віночок жовтий . . . . . **473. Гіпокрепіс — Hippocrepis** L.
— Віночок білуваторожевий . . . . . **472. В'язіль — Coronilla** L.
41 (38). Квітки на довгих ніжках, поодинокі в пазухах листків. Листки гостропилчасті . . . . . **477. Нут — Cicer** L.
— Квітки зібрані гронами, іноді вкороченими, головчастими . . 42.

42. Човник з вістрячком на тупій верхівці . . . . . **469. Гострокільник — Oxytropis** DC.
— Човник на верхівці вістрячка не має . . . . . 43.
43. Біб нерозкривний, горіхоподібний або членистий і розламується на членики, зрідка біб розкривається, але туго . . . . . 44.
— Біб вільно розкривається двома стулками . . . . . **468. Астрагал — Astragalus** L.
44. Біб туго розкривається, голий або шипуватий . . . . . **470. Солодка — Glycyrrhiza** L.
— Біб нерозкривний, горіхоподібний або членистий . . . . . 45.
45. Біб горіхоподібний, шипуватий . . . . . **475. Еспарцет — Onobrychis** Adans.
— Біб розламується на членики, голий . . . . . **474. Солодушка — Hedysarum** L.
46 (31). Кущі . . . . . 47.
— Трав'янисті рослини . . . . . 49.
47. Біб дуже здутий, по швах жолобчастий, шкірястий, на ніжці, що перевищує чашечку . . . **465. Чингиль — Halimodendron** Fisch.
— Біб нездутий . . . . . 48.
48. Віночок жовтий. Кущі . . . . . **466. Карагана — Caragana** L.
— Віночок різного кольору, але не жовтий. Невеличкі кущики . . . . . **468. Астрагал — Astragalus** L.
49 (46). Чашечка з довгою трубочкою (подібною до квітконіжки) . . . . . **476. Арахіс — Arachis** L.
— Трубочка чашечки коротка . . . . . 50.
50. Тичинкова трубочка на верхівці прямо зрізана . . . . . 51.
— Тичинкова трубочка на верхівці косо зрізана . . . . . 52.
51. Стовпчик 3-гранний, з зовнішнього боку жолобчастий, з внутрішнього — лише при верхівці бородатий . . **481. Горох — Pisum** L.
— Стовпчик сплюснутий, з одного боку бородатий . . . . . **480. Чина — Lathyrus** L.
52 (50). Стовпчик нитковидний. Чашечка коротша за віночок . . . . . **478. Горошок — Vicia** L.
— Стовпчик на верхівці сплюснутий. Зубці чашечки перевищують віночок . . . . . **479. Сочевиця — Lens** L.

ПІДРОДИНА 1. CAESALPINOIDEAE TAUB.

Квітки зигоморфні; пелюстки в брунькотворенні черепичасто прикривають одна одну, причому прапорець займає серединне положення в квітці, його обгортають інші пелюстки. — Дерева і кущі з пірчастими листками.

До цієї підродини, в якій налічується понад 1000 видів, належать дерев'янисті рослини, поширені переважно в тропічній зоні. В УРСР представники її поширені виключно в культурі як декоративні рослини. По садах і парках, у вуличних насадженнях розводять ряд видів таких родів, як *Cercis, Gleditschia, Gymnocladus.*

Рід 438. Церціс — Cercis L.

L., Sp. pl. (1753) 374.

Чашечка дзвоникувата, трохи коса, з широкими короткими зубцями. Віночок метеликовий. Тичинок 10, вільних. Зав'язь на короткій ніжці; стовпчик нитковидний; приймочка тупувата. Боби довгасті або широколінійні, плоскі, плівчасті, 4—7-насінні; насінини плоскі. — Кущі або деревця. Листки прості, суцільні; прилистки опадні. Квітки зібрані пучками в пазухах листків (з'являються до розпускання листків).

До цього роду належить 5 видів, поширених в Європі, Середній та Східній Азії і Північній Америці. В СРСР в дикому стані росте 1 вид *C. Grifithii* Boiss (в Середній Азії); 2 види культивуються в південних районах.

---

1. Листки на верхівці з виразним загостренням. Квітки 10—12 *мм* завд. . . . . **(2). Ц. канадський — C. canadensis** L.
— Листки на верхівці виразно заокруглені. Квітки 18—20 *мм* завд. . . . . **(1). Ц. європейський — C. siliquastrum** L.

1570[4] (1). C. siliquastrum L. — **Церціс європейський.** Кущ або дерево до 8 *м* завв. Листки широкоокруглі або нирковидні, при основі глибоко серцевидні, до 9 *см* завд. і до 12 *см* завш., голі. Квітки зібрані в 4—6-квіткові пучки, які розміщені в пазухах листків; квітконіжки до 4 *см* завд. Квітки фіолетоворожеві; чашечка фіолетувато забарвлена; віночок 18—20 *мм* завд.; прапорець коротший за крила і човник; приймочка головчаста. Біб видовженоланцетовидний, 4—5-насінний; насінини плоскі, еліптичні, чорні. ♄, ♄. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 374. Палибин в Фл. СССР, XI, 16. Визн. росл. УРСР (1950) 167.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2. Schneider, Ill. Handb. d. Laubholzk., II, 6, Fig. 3 b—c, 7, Fig. 4, r—s.

Культивують як декоративну рослину в південних і західних районах УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачеве (!). — **Р.-О.Л.** Львів. — **Тернопільська обл.:** Кременець (!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільський (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (!!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеськ (!).

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах Європ. ч., на Кавказі і в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить з Середземномор'я.

Господарське значення. Декоративна рослина, придатна для паркових і вуличних насаджень в південних районах.

1570[5] (2). C. canadensis L. — **Церціс канадський.** Кущ або дерево до 18 *м* завв. Однорічні гілки червонуватокоричневі, дворічні — темносірі. Листки широкояйцевидно-серцевидні, на верхівці загострені, зверху

голі, зісподу, здебільшого при основі, б.-м. опушені, близько 15 *см* завд., з черешками до 5 *см* завд. Квітки зібрані сидячими, 5—8-квітковими пучками; квітконіжки близько 1,5 *см* завд. Квітки рожеві, 10—12 *мм* завд.; прапорець коротший за крила і човник; приймочки головчасті. Біб видовженолінійний, 5-насінний; насінини плоскі, чорні. ♄, ♄. Цв. IV—VI. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 374.
Рисунки: Schneider, Ill. Handb. d. Laubholzk., II, 5, Fig. 2 g—k. 6, Fig. 3 f.

Культивується як декоративна рослина в південних і західних районах УРСР.

П.П. Київська обл.: Київ, Бот. сад ім. акад. О. В. Фоміна (!!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Веселі Боковеньки.

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах Європ. ч., на Кавказі і в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки.

Господарське значення. Декоративна рослина, придатна для паркової культури і вуличних насаджень; краще, ніж попередній вид, переносить клімат УРСР.

Рід **439. Гледичія — Gleditschia** L.

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 476.

Квітки правильні, різностатеві (полігамні). Чашечка дзвониковидна, з 3—5 вузенькими зубцями. Пелюсток 3—5; в чоловічих квітках пелюстки звичайно відсутні. Тичинок 6—10, вільних. Зав'язь сидяча, з 2- або багатонасінними зачатками (в чоловічих квітках зав'язь лише трохи розвинена). Біб сплюснутий, яйцевидний або видовжений, шкірястий або рідше майже м'ясистий, нерозкривний або розкривається двома стулками (значно пізніше, ніж достигає). Насінини плоскі, округлі або оберненояйцевидні, з ендоспермом. — Дерева, здебільшого з простими або розгалуженими колючками. Листочки 2-пірчасті або пірчасті, з дрібненькими прилистками. Квітки в гронах, які здебільшого зібрані волотями.

У складі цього роду налічується 11 видів, що поширені переважно в субтропічних широтах. В СРСР в дикому стані росте лише *G. caspia* Desf. (на Кавказі). В УРСР види гледичії поширені лише в культурі. Викопні представники Gleditschia L. (*G. celtica* Ung.) відомі в УРСР з сарматських покладів.

---

1. Боби широкі, прямі. Шипи здебільшого нерозгалужені . . . . . **(1). Г. каспійська — G. caspia** Desf.
— Боби видовженоланцетні, звичайно трохи зігнуті. Шипи розгалужені . . . . . **(2). Г. колюча — G. triacanthos** L.

1570⁶ (1). G. caspia Desf. — **Гледичія каспійська.** Дерево до 20 *м* завв., з густою кроною; гілки несуть довгі, прості, прямі колючки, рідше — розгалужені; вони стиснуті з боків, завдовжки до 8 *см*. Листки

непарно-пірчасті або 2-пірчасті, з короткими черешками; листочки видовженояйцевидні, трохи зарубчасті або майже цілокраї, 3—6 *см* завд. Грона короткі, густі. Чашолистки і пелюстки опушені. Боби на довгих ніжках, висячі, шкірясті, широковидовжені, 15—25 *см* завд., темнокоричневі. Насінини плоскі, оберненояйцевидні або овальні, 7—10 *мм* завд., коричневі. ♄ Цв. VI—VII. Пл. X—XI.

Desf., Hist. d'arbr., II (1809) 247. Вольф и Палибин, Опред. дер. и куст. (1904) 513. Палибин в Фл. СССР, XI, 21. Визн. росл. УРСР (1950) 168.
Рисунки: Вольф и Палибин, ц. м., 514.

Зрідка культивується, переважно для живої огорожі.

П.П. Київська обл.: окол. Києва (!!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!).

Поширення по СРСР. Кавказ: Схід. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Кавказ; на півдні Європейської частини СРСР культивується.

Господарське значення. Декоративна рослина, придатна для паркових посадок; використовується також для живої огорожі.

1570⁷ (2). G. triacanthos L. — **Гледичія колюча.** Дерево до 40 *м* завв., з темнобурою корою і розлогою кроною. Гілки несуть міцні, звичайно розгалужені колючки, 3—7 *см* завд. Листки парно-пірчасті, з 10—24 пар листочків і 2-пірчасті, з 8—16 пар листочків на кожній осі першого порядку; черешки листків коротко опушені; листочки довгастоланцетні або трохи зарубчасті. Грона густі, до 7 *см* завд.; квітконоси до 2 *см* завд. Чашечка і пелюстки зовні опушені; пелюстки 4—5 *мм* завд., не довші за чашечку. Боби сплюснуті, лінійновидовжені, 20—40 *см* завд., здебільшого трохи зігнуті, темнокоричневі, шкірясті, з ніжкою близько 3 *см* завд. Насінини овальні, голі, близько 15 *мм* завд. ♄. Цв. VI—VII. Пл. IX—X.

L., Sp. pl., ed. II (1753) 1056. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 308. Палибин в Фл. СССР, XI, 22. Визн. росл. УРСР (1950) 168.

Досить широко культивується. Переважно в південних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується на півдні Європ. ч., на Кавказі, в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки; широко культивується в Європі.

Господарське значення. Декоративна рослина; використовується для озеленення — в паркових і вуличних посадках, а також для живих огорож. Добре переносить стрижку. Міцна деревина йде на різні вироби. Рекомендована для каштаново-солонцюватих грунтів України і Криму як одна з головних порід полезахисних лісонасаджень.

Рід **440. Бундук — Gymnocladus** Lam.

Lam., Encycl., I (1783) 733.

Квітки різнорідні. Чашечка трубчаста, з 5 зубцями. Пелюсток 5, вільних. Тичинок 10, вільних, коротших за пелюстки. Біб шкірястий,

з опуклими стулками, коротковидовжений. — Дерева без колючок. Листки 2-пірчасті, великі, без прилистків. Квітки зібрані верхівковими гронами або пучками.

В межах роду розрізняють лише 2 види — *G. chinensis* Baill. з Китаю і *G. dioica* (L.) C. Koch. з Північної Америки.

1570[8] (1). G. dioica (L.) C. Koch. — **Бундук дводомний.** Дерево понад 30 *м* завв., з розлогою кроною; молоді гілки опушені. Листки дуже великі, до 1 *м* завд. і 60 *см* завш., з черешками до 15 *см* завд., черешки опушені; листочків на кожному розгалуженні листка 7—15; листочки яйцевидні або еліптичні, близько 5 *см* завд. і 3 *см.* завш., на верхівці загострені, цілокраї, по краю коротковійчасті, зісподу опушені по жилках. Суцвіття — багатоквіткове гроно, до 10 *см* (чоловічі грона до 20 *см*) завд. Квітки на коротеньких ніжках, зеленуватобілуваті. Чашечка трубчаста, з вузьколанцетними зубцями. Пелюстки довгасті, близько 2 *см* завд., трохи довші за зубці чашечки. Біб 15—30 *см* завд. і до 6 *см* завш., червонуватокоричневий; насінини майже кулясті, до 15 *мм* завт., сірі. ♄. Цв. V—VI. Пл. VIII—IX.

C. Koch, Dendrol., I (1869) 5. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 309. Визн. росл. УРСР (1950) 168.

— *Guilandina dioica* L., Sp. pl., ed. I (1753) 381. — *Gymnocladus canadensis* Lam., Encycl., I (1783) 773.

Рисунки: Schneider, Ill. Handb. d. Laubholzk., II, 14, Fig. 9 a—h.

Культивується як декоративна рослина. — Переважно в південних районах УРСР по ботанічних садах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгород; Мукачеве. — **Р.-О.Л.** Львів. — **П.П.** Київ, Бот. сад ім. акад. Фоміна (!!). — **З.Л.-С.** Черівці. — Кам'яниець-Подільський. — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця, Немирів. — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава; Глобинський рн, Устимівка. — Харківська обл.: Харків. — **П.З.С.** Одеса.

Поширення по СРСР. Культивується в півд. рнах Європ. ч., на Кавказі.

Загальне поширення. Походить з атлантичної частини Північної Америки.

Господарське значення. Декоративне швидкоростуче дерево, цілком придатне для посадок в лісостеповій і степовій частині УРСР.

ПІДРОДИНА 2. PAPILIONATAE TAUB.

Квітки неправильні. Пелюстки в брунькотворенні черепичасто прикривають одна одну, причому прапорець охоплює всі інші пелюстки, тобто знаходиться зовні; 2 нижні пелюстки зростаються в човник. — Трав'янисті та дерев'янисті рослини.

Коліно **1. Sophoreae** Spreng. Тичинки вільні. Листки пірчасті. Дерева або кущі, зрідка трав'янисті рослини.

Рід **441. Софора — Sophora** L.

L., Gen. pl. (1754) 174.

Квітки в гронах, які часто зібрані у волоті. Чашечка дзвоникувата, з короткими трикутними зубцями. Віночок ясножовтий або синюватофіолетовий; прапорець овальний; човник довгастий. Тичинки вільні. Зав'язь на ніжці. Біб чоткоподібний, нерозкривний, на плодоніжці. — Багаторічні трав'янисті рослини, кущі і дерева. Листки непарно-пірчасті.

Рід *Sophora* складається з 25 видів, які поширені в країнах з теплим кліматом. Дерев'янисті представники цього роду поширені в СРСР лише в культурі як декоративні рослини; щождо трав'янистих представників, то 3 види роду *Sophora* ростуть як бур'яни на півдні Європейської частини СРСР, на Кавказі, в Середній Азії та в Західному Сибіру, в УРСР їх нема. В УРСР культивується як декоративна рослина *S. japonica* L.

За даними Коваля, у верхньому олігоцені, в полтавському ярусі (коло Змієва) знайдені викопні рештки *S. europaea* Ung. Піменовою в Причорномор'ї (Сталінська обл., Амвросіївка) в сарматських відкладах знайдені рештки *S. novalis* Pim.

1570[9] (1). S. japonica L. — **Софора японська.** Дерево до 10 *м* завв. Листки непарно-пірчасті, з 9—15 листочків, на коротких, відстовбурченоволосистих черешках; листочки притисненоволосисті, довгастояйцевидні, зісподу сизуваті, 15—50 *мм* завд., 7—25 *мм* завш. Прилистки рано опадають. Квітки ясножовті, у верхівкових гронах, які зібрані великими волотями. Чашечка дзвоникувата, негусто дрібноволосиста, зубці її короткі, широкотрикутні, по краю вкриті короткими білуватими волосками. Прапорець віночка овальний, на верхівці трохи виїмчастий, близько 10 *мм* завд.; крила овальні, з зубчиками при основі. Біб циліндричний, чоткоподібний, з 1—5 насінинами, червонуватий. Насінини яйцевидні або майже округлі. ♄. Цв. VII—IX. Пл. IX.

L., Mant., I (1767) 68. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 213. Васильченко в Фл. СССР, XI, 24. Визн. росл. УРСР (1950) 172.

Культивується по парках і вуличних насадженнях, переважно на півдні УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачеве, Ужгород, Берегове. — **П.П.** Київ (!!). — **Д.Л.-С.** Сталіно. — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданов (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Ізмаїл (Романова!). — Херсонська обл.: Херсон. — **Миколаїв** (!!). — Одеса (!!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Каховка (!!); Гола Пристань (!!). — Запорізька обл.: Мелітополь. — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческ (!!).

Поширення по СРСР. Культивується на півдні Європ. ч., на Кавказі, у Серед. Азії, на Далек. Сході.

Загальне поширення. Походить з Китаю і Японії; культивується як декоративна рослина у багатьох країнах.

Господарське значення. Посухостійка рослина; завдяки швидкому росту, довговічності та високорослості цінна для полезахисного лісорозведення. Рослина отруйна (містить алкалоїди). З плодів здобувають жовту фарбу, придатну для фарбування шовкових тканин.

Рід **442 Маакія — Maackia** Rupr. et Maxim.

Rupr. et Maxim. in Bull. Phys.-Math. Acad. Petersb., XV (1850) 128, 142.

Квітки зібрані гронами, білі. Чашечка з 5 широкими короткими зубцями; 2 верхні зубці на значному протязі зрослі між собою. Прапорець віночка оберненояйцевидний, крила видовжені, човник тупий. Тичинок 10, вільних. Біб — лінійний, плоский. — Дерева або кущі. Листки непарно-пірчасті.

Монотипний рід; єдиний вид його поширений на Далекому Сході СРСР і в Манчжурії; в УРСР маакія культивується як декоративна рослина.

1570[10] (1). M. amurensis Rupr. et Maxim. — **Маакія амурська,** амурська акація. Дерево 10—25 *м* завв. або кущ 2—5 *м* завв. Кора яснокоричнева, блискуча. Молоді гілки і листки густо шовковисто-опушені. Листки 10—30 *см* завд., з 7 листочків; листочки яйцевидні, зісподу яснозелені, з виразними жилками. Грона квіток густі, 15—20 *см* завд.; квітки на коротких, 2—3 *мм* завд., квітконіжках. Чашечка коротко притиснено опушена, з широкими короткими зубцями, з яких 2 верхні майже до самого верху зрослі між собою. Пелюстки білі; прапорець 10—12 *мм* завд., оберненояйцевидний, на верхівці глибоко виїмчастий, поступово звужений в нігтик; крила і човник 8—10 *мм* завд. Тичинки вільні, тільки при самій основі зрослі між собою. Боби 4—6 *см* завд., лінійні, плоско стиснуті, з 3 поздовжніми реберцями вздовж верхнього краю, темнобурі. ♄, ♄. Цв. VII. Пл. IX.

Rupr. et Maxim. in Bull. Phys.-Math. Ac. Petersb., XV (1856) 128. Шишкин в Фл. СССР, XI, 35. Визн. росл. УРСР (1950) 172.

— *Cladrastis amurensis* Benth., Gen. pl., I (1862—1867) 554. Ком., Фл. Манчж., II (1904) 569.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 45, табл. III, рис. 2.

Культивується як декоративна рослина.

П.П. Київ, Бот. сад ім. акад. Фоміна (!!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Острог, у садибі ліси. (Барбарич). — **З.Л.-С.** Полтава (!).

Поширення по СРСР. Далек. Схід: Уссур., Зее-Бур., Охот. Загальне поширення. Далекий Схід СРСР, Манчжурія.

Господарське значення. Придатна для закріплення схилів та ярів (Строгий, Деревья и кустарники Дальнего Востока, 1934); легко поновлюється поростю від пня. Деревина міцна; використовується для виготовлення гнутих меблів і в токарській справі.

Примітка. Вперше введена в культуру в 1864 р. Пстербурзьким ботанічним садом.

Коліно **2. Genisteae** Bronn. Тичинки зрослі, однобратні або двобратні. Листки прості або складні, з 3—5 цілокраїх листочків. — Кущі.

Коліно **Genisteae** є великою і поліморфною групою (об'єднує 43 роди і понад 1000 видів), види його поширені переважно в Південній

Африці, в Австралії і в Середземномор'ї; саме там спостерігається і найбільша різноманітність їх. В УРСР дико ростуть представники 4 родів; крім того, окремі види деяких родів культивуються.

Рід **443. Кладрастіс — Cladrastis** Raf.

Raf., Neogenyt., 1 (1825) 1.

Чашечка дзвоникувата, з короткими широкими зубцями, з яких 2 верхні майже зрослі між собою. Віночок білий; прапорець оберненояйцевидний або майже округлий, з середини назад відігнутий; крила видовжені; човник тупий. Тичинок 10, вільних. Зав'язь на короткій ніжці, з багатьма насінними зачатками. Біб лінійний, плоский. — Дерева або кущі з непарно-пірчастими листками. Квітки чималі, в гронах або волотях.

В межах роду розрізняють 3 види, поширені в південно-західній частині Північної Америки.

1570[11] (1). C. lutea (Michx.) C. Koch. — **Кладрастіс жовтий.** Дерево до 20 *м* завв. (на батьківщині), з густою кроною і темносірою корою. Листки до 15 *см* завд., непарно-пірчасті, з 5—9 еліптичними або видовжено-оберненояйцевидними листочками: верхівковий листочок більший за інші; листочки гострувати, зісподу по жилках опушені. Квітки 3—4 *см* завд., білі, зібрані повислими гронами до 40 *см* завд. Біб лінійний, до 8 *см* завд., плоский, з потовщеним верхнім краєм. Насіннини довгасті. ♄. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

C. Koch, Dendrol., I (1869) 6.

— *Cladrastis tinctoria* Raf., Fl. N. Amer., III (1825) 83. — *Virgilia lutea* Michx. f., Hist. Arb. Am., III (1813) 266, t. 3.

Культивується як декоративна рослина.

Р.-О.Л. Львів. — **З.П.** Житомир. — **П.П.** Київ, Бот. сад ім. акад. Фоміна (!!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Умань (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка. — Харків. — **П.З.С.** Одеса. — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!).

Поширення по СРСР. Культивується в півд. рнах Європ. ч. Загальне поширення. Походить з приатлантичної частини Північної Америки.

Господарське значення. Декоративна, придатна для озеленення рослина.

Рід **444. Кроталярія — Crotalaria** L.

L., Sp. pl. (1753) 717.

Квітки зібрані гронами, жовті. Чашечка з дзвоникуватою трубочкою; зубці її однакові або майже однакові. Віночок з широкояйцевидним або майже округлим, з мозолистим потовщенням при основі прапорцем, довшим за інші пелюстки, і з видовженими крилами; човник вигнутий, загострений на верхівці. Тичинки лише при основі зрослі в трубочку;

5 тичинок несуть еліптичні пиляки, пиляки ж інших 5 тичинок дрібніші, кулясті. Маточка з опушеною зав'яззю і довгим вигнутим стовпчиком. Біб здутий, б.-м. видовжений, опушений. Насінини нирковидні. — Трав'янисті рослини або кущі з суцільними, трійчастими або рідше 2—7-парними листками.

До складу цього роду входить близько 250 видів, які в дикому стані поширені в країнах з жарким кліматом. В СРСР представники цього роду поширені лише в культурі.

1570[12] (1). C. juncea L. — **Кроталярія ситникова.** Стебло прямостояче, розгалужене, 1—2 *м* завв., опушене. Листки суцільні, короткочерешкові, опушені. Прилистки дрібненькі, щитовидні. Грона не густі, верхівкові. Віночок близько 3 *см* завд., жовтий; прапорець широкояйцевидний, тупий, з поздовжнім жолобком посередині; крила видовженоовальні, з коричневими плямами при основі; човник ясножовтий, із спірально скрученою верхівкою. Біб яснозелений, видовжений, опушений; насінини плоскі, нирковидні, темносірі. ⊙. Цв. VII—VIII. Пл. IX.

L., Sp. pl. (1753) 714. Переверзнев в Соц. растениеводстве, II (1934) 131; в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., сер. XI, I (1936) 59.

Рисунки: Переверзиев, ц. м. (1934) 132, 133; він же ц. м. (1936) 62—64, 67, 77.

Поширена в УРСР виключно як дослідна культура.

П.П. Київська обл.: Київ, Бот. сад АН УРСР (!!); Києво-Святошинський рн, Буча, дослідне поле Укр. держ. ін-ту соцземлеробства (!!).

Поширення по СРСР. Вводиться в культуру у південних районах.

Загальне поширення. Походить з тропічної Азії.

Господарське значення. Волокниста рослина, волокна її по своїй якості дорівнюють волокнам джуту і кенафу.

Рід 445. Люпин — Lupinus L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 721.

Чашечка двогуба; верхня губа її з 2, інколи з 3 зубчиками, рідше губи чашечки майже 2—3-роздільні. Віночок різного забарвлення; прапорець овальний, з загнутими краями; човник б.-м. серповидно зігнутий, до верхівки дзьобовидно загнутий. Тичинок 10; нитки їх в нижній частині зрослися в трубочку. Зав'язь опушена; стовпчик шиловидний, на верхівці дзьобовидно зігнутий; приймочка головчаста. Біб шкірястий, видовжений, б.-м. сплюснутий, опушений, 2- або багатонасінний, з косими перегородками між насінинами, розкривається двома стулками. Насінини округло-кутасті, різно забарвлені. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини, рідше півкущі або кущі. Листки чергові, пальчасті. Квітки зібрані б.-м. довгими верхівковими гронами.

До цього поліморфного роду належить понад 400 видів, поширених переважно в Північній Америці, в гірській системі Анд; більшість їх належить до багаторічників з дрібним насінням. Види, поширені в гірських районах Північної Америки, в основному належать до високогірних субальпійських і альпійських рослин, причому, крім трав'янистих багаторічників, тут поширені ще півкущі та кущі. Серед видів люпинів, що ростуть в західній частині Північної Америки, переважають однорічники. Крім Америки, люпини дико ростуть ще в Середземномор'ї. Всі середземноморські види належать до однорічників з великим насінням.

З численних видів люпину в культуру введено дуже незначну кількість їх (близько 20 видів).

У флорі СРСР цей рід представлений виключно в культурі.

Господарське значення. Люпини завдяки здатності засвоювати вільний азот дуже цінні в сільському господарстві. Використовуються вони на зелене добриво; найбільш придатними для сидерації вважають види: *L. angustifolius, L. luteus, L. albus, L. polyphyllus.*

Завдяки міцній кореневій системі люпини добре ростуть на легких піщаних грунтах. Вміст білків у зеленій масі люпину приблизно такий самий, як в конюшині та виці, і лише трохи нижчий, ніж в люцерні; в люпиновому сіні білків до 18%. Багато білків і в насінні люпину (до 50%), проте воно, як і зелена маса люпину, містить також і отруйні алкалоїди. Через це до виведення майже безалкалоїдних його сортів (відомих під назвою безалкалоїдний люпин) люпин як кормова рослина не мав значення. В Радянському Союзі виведені безалкалоїдні люпини, які стали цінними кормовими рослинами і використовуються на піщаних грунтах.

Насіння люпину містить також напіввисихаючу олію, кількість якої у різних видів неоднакова.

Всі види люпину завдяки декоративності суцвіть, різноманітності забарвлення квіток і довгому цвітінню — цінні декоративні рослини.

Цікаво відмітити біологічну особливість квіток люпину, яка полягає в диморфному характері пиляків: половина тичинок у квітці має нирковидні пиляки, а друга — видовжені; спостереження показали, що видовжені пиляки розкриваються першими.

---

1. Квітки жовті . . . . . **(5). Л. жовтий — L. luteus** L.
— Квітки інакше забарвлені . . . . . 2.
2. Листки з 13—16 листочками. Багаторічники . . . . . **(2). Л. багатолистий — L. polyphyllus** L.
— Листки з 3—5 листочками . . . . . 3.
3. Листочки 2—3(4) *мм* завш. . . . . **(7). Л. вузьколистий — L. angustifolius** L.
— Листочки ширші за 5 *мм* . . . . . 4.
4. Човник віночка по краю коротковійчастий. Багаторічники . . . . . **(1). Л. багаторічний — L. perennis** L.
— Човник віночка по краю голий. Однорічники . . . . . 5.
5. Стебло вкрите рудуватими відстовбурченими волосками . . . . . **(3). Л. жорстковолосистий — L. hirsutus** L.
— Стебло притиснено білуватоопушене . . . . . 6.

6. Верхня і нижня губи чашечки з невиразними зубчиками. Рослина 30—100 *см* завв. . . . . **(6). Л. білий — L. albus** L.
— Верхня губа чашечки 2-роздільна, нижня — 3-роздільна. Рослина до 20 *см* завв. . . . . **(4). Л. різноколірний — L. varius** L.

Секція **1. Perennes** Taub. Багаторічні трав'янисті рослини, півкущі або кущі.

1570[13] **(1). L. perennis** L. — **Люпин багаторічний.** Рослина 40—60 *см* завв. Стебло м'якоопушене. Листки з 7—9 листочків; листочки видовжено-оберненояйцевидні, тупі, зісподу густо м'якоопушені; прилистки щетиновидні. Грона квіток негусті. Чашечка з виїмчастою верхньою губою і майже нероздільною нижньою. Віночок блакитний або блакитний з фіолетовим прапорцем; човник по краю коротковійчастий. Біб шкірястий, видовжений, б.-м. сплюснутий, опушений, здебільшого з 3—5 насінинами. ♃. Цв. V—VIII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) **721.** Жуковский в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXI (1929) 281. Визн. росл. УРСР (1950) 173.

Культивується як декоративна рослина. — Переважно в лісових і лісостепових районах УРСР.

П.П. Київ, Бот. сад АН УРСР (!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Старо-Костянтинівський рн, Жеребки (Опперман!). — Тернопільська обл.: Великодедеркальський рн, Цеценівка (Соколовський!).

Поширення по СРСР. Культивується як декоративна рослина переважно на півдні Європ. ч., на Кавказі, в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить з приатлантичної частини Північної Америки.

Господарське значення. Вид цей культивується як декоративна рослина, цвіте з травня до осені. Придатний також на зелене добриво.

1570[14] **(2). L. polyphyllus** Lindl. — **Люпин багатолистий.** Стебла 60—100(130) *см* завв., розсіяно опушені або майже голі. Листки з довгими, значно довшими за листочки черешками, складаються з 9—16 листочків; листочки ланцетні, по краю війчасті, зісподу м'яко-шовковистоволосисті. Прилистки шиловидні, волосисті, при основі зрослі з черешками. Гроно до 50 *см* завд., багатоквіткове; квітконіжки довші за прицвітки. Чашечка двогуба, шовковистоволосиста; верхня і нижня губи її з дрібненькими зубчиками або вони майже цілокраї. Віночок 15—20 *см* завд., синій, фіолетовий, рожевий, блакитний або білий. Боби видовжені, плоскі, чорні, густо білуватоволохаті. Насінини овальні або широкоовальні, чорні або коричнюваті, близько 0,8 *см* завд. ♃. Цв. V—VIII. Пл. VIII—IX.

Lindl., Bot. Reg. (1827) 1096. Жуковский в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXI (1929) 281. Палибин в Фл. СССР, XI, 50. Визн. росл. УРСР (1950) 173.

Рисунки: Жуковский, ц. м., 281, рис. 16.

Широко культивується переважно як декоративна рослина по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується переважно в БРСР і УРСР, на Кавказі і в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить з тихоокеанської частини Північної Америки.

Господарське значення. Цінний сидерат. Декоративна рослина.

Секція **2. Annuae** Taub. Рослини однорічні.

1570[15] **(3). L. hirsutus** L. — **Люпин жорстковолосистий.** Стебло прямостояче, 10—30 *см* завв., вкрите рудуватими відстовбурченими волосками, звичайно від основи розгалужене. Листки з 5—7 видовжено-оберненояйцевидних листочків з клиновидною основою і загостреною верхівкою; листочки, особливо по краю, довговолосисті. Гроно коротке. Чашечка волохата. Віночок блакитний, рожевий або білий. Біб густо опушений, до 8 *см* завд., з 3—4 насінинами. Насінини майже нирковидні, великі. ☉. Цв. V—VI. Пл. VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 721. Жуковский в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXI (1929) 267. Визн. росл. УРСР (1950) 173.

Культивується як декоративна рослина. — Переважно в лісових і лісостепових районах УРСР.

Поширення по СРСР. Поширений виключно як декоративна рослина переважно в УРСР.

Загальне поширення. Походить із Середземномор'я.

Господарське значення. Придатний для культури на зелене добриво. Декоративна рослина.

1570[16] **(4). L. varius** L. — **Люпин різноколірний.** Стебла до 20 *см* завв., притиснено білуватоопушені. Листки лінійні або ланцетні, зісподу опушені. Гроно не довге, з поодинокими або зібраними в дихазії квітками. Чашечка з 2-роздільною верхньою губою і 3-роздільною нижньою губою. Віночок блакитний або фіолетовий, з білими плямами. Біб великий, сплюснутий, волохатий, 4—5-насінний. Насінини великі, округло-нирковидні. ☉. Цв. VI—VII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 721.
— *L. pilosus* Murr., Syst., ed. XIII (1774) 545. Жуковский в Тр. по прикл. бот., ген. и сел. (1929) 262.
Рисунки: Жуковский, ц. м., 264, рис. 10 sub L. pilosus L.

Зрідка культивується як декоративна рослина.

П.Л.-С. Київська обл.: Київ (!!), Богуслав (!!).

Поширення по СРСР. Культивується як декоративна рослина переважно на півдні Європ. ч., на Кавказі і в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить з західної частини Середземномор'я.

Господарське значення. Декоративна рослина, придатна для широкої культури.

1570[17] (5). L. luteus L. — **Люпин жовтий.** Стебло прямостояче, 80—100 *см* завв., борозенчасте, опушене. Листки довгочерешкові, з 8—11 листочків; листочки видовжено-оберненояйцевидні або оберненояйцевидні, загострені, густо білувато-притисненоволосисті. Прилистки вузенькі, серповидно вигнуті. Грона довгі, з численними, кільчасто розміщеними квітками на коротеньких квітконіжках. Прицвітки дрібненькі. Чашечка вдвоє коротша за віночок, двогуба; верхня губа її 2-роздільна, нижня — з 3 тупуватими зубцями. Віночок жовтий. Боби видовжені, сплюснуті, 3—5-насінні. Насінини сплюснуті, округло-нирковидні, мармурові, буруваті або блідорожеві, з чорними крапками. ⊙. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 722. Жуковский в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXI (1929) 260. Палибин в Фл. СССР, XI, 49. Визн. росл. УРСР (1950) 173.
Рисунки: Жуковский, ц. м., 261, рис. 7.

Культивується. — Переважно в західних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується переважно в БРСР і УРСР.

Загальне поширення. Походить з західної частини Середземномор'я.

Господарське значення. Придатний для культури на зелене добриво. Медонос. Декоративна рослина.

1570[18] (6). L. albus L. — **Люпин білий.** Стебло до 1 *м* завв., прямостояче, розсіяноволосисте. Листки з довгенькими черешками і 5—9 листочками; листочки довгасті або видовженоланцетні (1—3 *мм* завш.), зісподу притиснено опушені. Прилистки лінійно-шиловидні. Грона не довгі, до 20 *см* завд., небагатоквіткові; прицвітки дрібненькі, квітконіжки коротенькі. Чашечка двогуба; верхня губа її неглибоко 2-роздільна, нижня — з 2—3 неглибокими зубцями. Віночок білий або білуватоблідорожевий чи білуватоблакитний. Боби видовжені, трохи здуті, 5—6-насінні, коричнюваті, опушені. Насінини яйцевидні, округло-яйцевидні або кутасто-нирковидні, стиснуті, оранжового кольору. ⊙. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 1015. Жуковский в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXI (1929) 270. Палибин в Фл. СССР, XI, 50. Визн. росл. УРСР (1950) 173.
Рисунки: Жуковский, ц. м., 270, рис. 13 і 13а.

Культивується. — Переважно в західних і правобережних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується переважно в БРСР, УРСР і на Кавказі.

Загальне поширення. Походить із Середземномор'я.

Господарське значення. Хороше зелене добриво. Медонос. Декоративна рослина.

1570[19] (7). L. angustifolius L. — **Люпин вузьколистий,** люпин синій. Стебло понад 1 *м* завв., прямостояче, розсіяноопушене. Листки з 5—9 листочками; листочки видовженолінійні, зісподу притиснено опушені. Прилистки шиловидні. Грона довгі, до 50 *см* завд., багатоквіткові; квітконіжки коротенькі, прицвітки дрібненькі. Чашечка двогуба; верхня губа її глибоко-2-роздільна, нижня — з 2—3 зубцями. Віночок синюватофіолетовий, червонуватий, плямистий, рідше майже білий. Боби здуті, 5—7 *мм* завд., коричневі, опушені, 5—6-насінні. Насінини яйцевидні або округло-яйцевидні, гладенькі, ясносірі, з коричневим або попелястим мармуровим рисунком. ⊙. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 721. Жуковский в Тр. по прикл. бот., ген. и сел., XXI (1929) 267. Палибин в Фл. СССР, XI, 49. Визн. росл. УРСР (1950) 173.
Рисунки: Жуковский, ц. м., 269, рис. 11.

Культивується. — Переважно в північних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується переважно в БРСР і УРСР.

Загальне поширення. Походить із Середземномор'я.

Господарське значення. Придатний на зелене добриво. Медонос. Декоративна рослина.

Рід **446. Дрік — Genista** L.

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 318.

Чашечка двогуба, верхня губа її 2-зубчаста або 2-роздільна, нижня 3-зубчаста. Пелюстки жовті або білуватожовті; човник тупий. Всі 10 тичинок зрослися своїми нитками в трубочку; у 5 з них пиляки коротші й прикріплені своєю спинкою, у інших 5 пиляки довші і прикріплені до тичинкової нитки своєю основою. Зав'язь гола або опушена; стовпчик шиловидний, з загнутою всередину верхівкою; приймочка коса. Біб довгастий або лінійний, стиснутий з боків, голий або опушений, розкривається двома стулками. — Невисокі кущі або півкущі, іноді з колючками у пазухах листків. Листки суцільні. Квітки зібрані в грона; грона часто вкорочені, головчасті.

До роду *Genista* належить близько 90 видів, що розподіляються між 3 підродами і 15 секціями, які поширені в основному в Середземномор'ї; зокрема багато видів цього роду входить до складу флори середземноморських фриган і гариг. Лише небагато видів зустрічається в північніших районах і бере участь у складі флори інших типів рослинності.

В СРСР росте 19 видів; з них в УРСР поширено 8.

Господарське значення. Дроки використовуються в декоративному садівництві. Деякі види нашої флори, зокрема *G. tinctoria,* дають жовту фарбу. Волокна кори ряду видів (*G. tinctoria, G. germanica* та ін.) придатні для грубих текстильних виробів. Всі дроки є хорошими медоносами.

---

1. Рослини з колючками в пазухах листків. Біб короткодовгастий . . . . . .**(1). Д. германський — G. germanica** L.
— Колючок немає. Біб видовженолінійний або ланцетний . . . . 2.
2. Прапорець або човник зовні опушені . . . . . **(2). Д. скіфський — G. scythica** Pacz.

— Всі пелюстки зовні голі . . . . . 3.
3. Зав'язь і біб опушені . . . . . 4.
— Зав'язь і біб голі . . . . . 5.
4. Зав'язь і біб густо опушені . . . . . **(3). Д. чотиригранний — G. tetragona** Bess.
— Зав'язь і біб опушені лише по краях . . . . . **(6). Д. війчастокраїй — G. marginata** Bess.
5 (3). Листки лінійно-ланцетні, 1—4 *мм* завш. . . . . 6.
— Листки ланцетні, 4—20 *мм* завш. . . . . 7.
6. Стебло 20—60 *см* завв. Квітки 8—10 *мм* завд. . . . . **(7). Д. донський — G. tanaitica** P. Smirn.
— Стебло 80—150 *см* завв. Квітки 10—12 *мм* завд. . . . . **(8). Д. дніпровський — G. borysthenica** Kot.
7. Біб 2—2,5 *см* завд. Квітки 10—17 *мм* завд. . . . . **(4). Д. красильний — G. tinctoria** L.
— Біб до 1,5 *см* завд. Квітки 6—10 *см* завд. . . . . **(5). Д. високий — G. elata** (Moench) Wend.

Підрід 1. **Spartocarpus** Spach.

Біб яйцевидний або б.-м. видовжений, 1—2-насінний, рідше насінин до 5.

Секція 1. **Voglera** (Gaertn.) Reichenb. Кущі з колючками в пазухах листків.

1571 (1). G. germanica L. — **Дрік германський.** Стебло 25—70 *см* завв., розгалужене, здебільшого прямостояче, рідше висхідне, переважно при основі і в нижній частині вкрите коротенькими, пірчасто розгалуженими безлистими колючими гілочками; вище основи відходять улиснені гілочки, які здебільшого закінчуються гронами квіток. Листки ланцетно-еліптичні, яйцевидно-ланцетні або широколанцетні, до 2 *см* завд., з коротеньким вістрячком на верхівці, з коротенькими черешками, часто майже сидячі; листки, як і гілочки, м'яковолосисті, по краях війчасто опушені. Грона короткі, 2—8 *см* завд., густі; квітконіжки волосисті, вдвоє довші за дрібненькі прицвітки. Чашечка 4—6 *мм* завд., опушена м'якими волосинками; верхня губа її 2-роздільна, нижня — з 3 зубцями. Віночок жовтий, зрідка зеленуватожовтий; прапорець серцевидно-яйцевидний, 6—10 *мм* завд.; човник довший за прапорець, 8—12 *мм* завд., зовні опушений; крила 5—7 *мм* завд. Біб б.-м. видовжений, опушений, 10—12 *мм* завд., з б.-м. довгим носиком (залишком стовпчика), 2—5-насінний. Насінини сплюснуто-яйцевидні, коричнюваті. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 710. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 214. Шишкин в Фл. СССР, XI, 57. Визн. росл. УРСР (1950) 174.

— *G. spinosa* Gilib., Fl. Lithuan., IV (1785—1787) 78.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 35. Фл. СССР, XI, 61, табл. 4, рис. 5.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1565!

По соснових і сосново-мішаних лісах, чагарниках, сухих широколистяних лісах, узліссях, переважно на піщаних грунтах. — Поширений головним чином в лісових, рідше в лісостепових районах; на Лівобережжі — зрідка.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Перечинський рн, Тур'ї Ремети, хр. Шиногорія (Кот.!); Берегівський рн, коло Берегова (Вільчинський!, Білик!, Гринь!); Ужгородський рн, окол. Ужгорода (Джанюк-Шишова). — **З.П.** Ровенська обл.: Сарненський рн, Городець (Барбарич!). — Житомирська обл.: Олевський рн, Пост Дров'яний (Косець!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва — Святошине (Лазаренко!), Пронівщина (Васильєв-Яковлєв!), Сирець (!!, Оксіюк!), Голосієве (Зеров!), Кирилівський гай (Семенкевич!), Пуща-Водиця (Семенкевич!); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенкевич); Києво-Святошинський рн, Буча (Семенкевич!). — Житомирська обл.: Овруцький рн, Гладковичі (Гринь!); Черняхів (Зикієв!); Малинський рн, Федорівка (Семенкевич!); Троянівський рн, Кодня (!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Любецький рн, Мешкунівка (Барбарич!), окол. Тупичова (Барбарич!); Остерський рн, Сапонова Гута (Барбарич!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Шумський рн, Суржанський ліс (Гринь!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Довжок (Круцкевич); Старо-Синявський рн, Чехи (!). — Вінницька обл.: окол. Тульчина (!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (Шмальг.!); окол. Немирова (Маковецький). — Житомирська обл.: окол. Бердичева (Рогов.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: коло Ромен (Рогов.!, Шмальг.!); коло Зінькова (Рогов.!, Шмальг.!).

Var. **subinermis** Rouy. Колючки нечисленні.

Rouy et Fouc., Fl. Fr., IV (1897) 225.

Трапляється розсіяно, подекуди разом з типовою формою.

П.П. Житомирська обл.: Довбиський рн, Діброва (Барбарич!); Коростенський рн, Лісовщина (!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (Янковський!); Вінницький рн, Селище (!).

Var. **xerophyla** Wissjul. var. nov. Листки потовщені, шкірясті, ланцетні або яйцевидно-ланцетні, 1—8 *см* завд. Грона короткі, 2—4 *см* завд., малоквіткові, негусті. Віночок ясножовтий, 5—8 *мм* завд.

По вільшняках, торфовищах. — Відома лише з Полісся.

З.П. Ровенська обл.: коло Висоцька (Монтр.!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва — Бучанка (!!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ріпки (Монтр.!).

Примітка. Цю форму нам довелося спостерігати в природі, в окол. Києва, по краю торфовища. Вона добре відрізняється від типової форми короткими, малоквітковими, негустими гронами та потовщеними, б.-м. шкірястими листками і порівняно з нею є більш ксерофітною формою, пов'язаною з своєрідними умовами життя по вільшняках і торфовищах.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам.

Загальне поширення. Європа.

Господарське значення. Рослина містить дубильні речовини; дає жовту фарбу; волокна кори досить міцні, придатні для грубих текстильних виробів.

Підрід 2. **Stenocarpus** Spach.

Біб лінійний або видовжений, горбкуватий, звичайно багатонасінний.

Секція 1. **Spartioides** Spach. Кущі або кущики без шипів. Чашечка не опадає; човник не відігнутий.

1572 (2). G. scythica Pacz. — **Дрік скіфський.** Кущик 7—25 *см* завв., гілки його коротко опушені, часто лежачі. Листки сидячі, довгастоланцетні або ланцетні, на верхівці гострувати, до 15 *мм* завд., зісподу притиснено опушені, верхівкові листки тупі, лопатеві або оберненояйцевидно-лопатеві. Грона верхівкові, не густі; квітконіжки короткі, 1,5—3 *мм* завд.; прицвітки яйцевидні, коротші за чашечку. Чашечка шовковисто пухната, майже до половини надрізана на гострі зубчики, близько 4 *мм* завд.; нижні зубці коротколанцетні, верхні — трикутні. Віночок жовтий; прапорець 10—12 *мм* завд., яйцевидний, зовні опушений, дорівнює прапорцеві. Біб близько 2 *см* завд., трохи зігнутий, притисненоволосистий, 1—2(3)-насінний. Насінини округло-сплюснуті, чорні, блискучі. ♄. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Пачоский в Зап. Киевск. об-ва естествоисп., X, 2 (1889) 424. Пачоский, Матер. для фл. степ. Херсонск. губ. (1890) 76. Шишкин в Фл. СССР, XI, 58. Визн. росл. УРСР (1950) 174.

— *G. albida var. scythica* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 215. — *G. pilosa* auct. fl. ross., non L.

Рисунки: Пачоский, ц. м. (1889), табл. VII, фиг. 8, 9.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1974! Герб. фл. УРСР, № 71.

По вапнякових схилах. — В степовій частині УРСР.

П.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: коло Кривого Рога (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданов, вапнякові схили на р. Кальчику (Ковалеико!); Амвросіївський рн, крейдяні відслонення в балці Широкій (!); Ольгинський рн, Ново-Троїцьке (Граффф); Будьоннівський рн, Хомутовський степ, схили до р. Єланчику (Карнаух!, Гринь!, Кузнецова!); Старо-Бешівський рн, Стила (!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!); Вознесенський рн, Григорівськ (Пач.). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка (Пач.!); Ново-Воронцовський рн, Осокорівка (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Секція 2. **Genistoides** Spach. Чашечка опадає. Човник наприкінці цвітіння відігнутий.

1573 (3). G. tetragona Bess. — **Дрік чотиригранний.** Кущ 7—25 *см* завв., дуже розгалужений, з косо вгору спрямованими гілками. Гілки виразно 4-гранні, по гранях борозенчасті, густо притиснено-шовковистоволосисті. Листки довгастоланцетні або довгастолопатеві, 6—23 *мм* завд., густо притиснено-шовковистоволосисті. Суцвіття негусті, грановидні. Квітконіжки притисненопухнаті, 1—2,5 *мм* завд. Квітки жовті, 8—10 *мм* завд.; чашечка 3—5 *мм* завд., густо притисненоволосиста, 5-надрізна; 2 верхні зубці трикутні, а 3 нижні — лінійно-ланцетні; прапорець широкояйцевидний, голий; весельця та човник майже дорівнюють прапорцеві; зав'язь густо притисненопухната. Біб довгастолінійний, 4—10-насін-

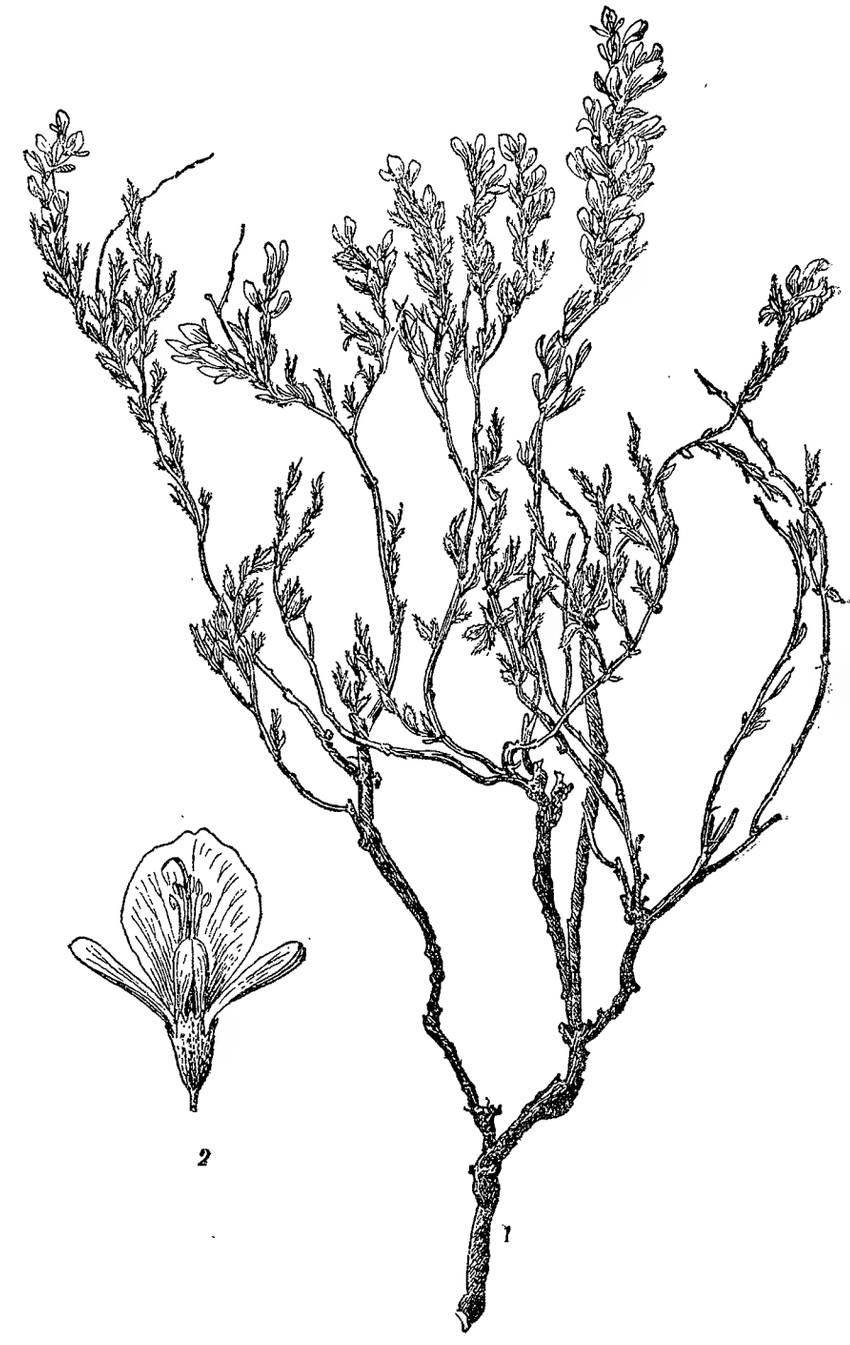

Рис. 63. Дрік скіфський — *Genista scythica* Pacz
1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

ний, 15—28(32) *мм* завд., 3—4 *мм* завш., густо коротко притисненошовковистопухнатий. Насінини короткояйцевидні, коричневобурі, 2,5—2,75 *мм* завд. ♄. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Рис. 64. Дрік чотиригранний — *Genista tetragona* Bess.

1 — загальний вигляд; *2* — молодий плодик.

Bess., Enum. (1822) 73. Шишкин в Фл. СССР, XI, 64. Вісюліна в Бот. журн. АН УРСР, IV, 1—2 (1947) 22. Визн. росл. УРСР (1950) 174.

Рисунки: Фл. СССР, XI, табл. IV, 4. Вісюліна, ц. м., рис. 83—84.

По крутих вапнякових схилах у південній частині Середнього Придністров'я.

П.З.С. Одеська обл.: Чорнянський рн, схили по р. Ягорлику, коло Артирівки (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Примітка. *G. tetragona* завдяки виразно 4-гранним гілкам є морфологічно дуже своєрідним видом дроку. На нашу думку, цей вид є понтичним реліктом третинного періоду. Філогенетично найтісніше він пов'язаний з кримськими і північнобалканськими представниками цього роду.

1574 (4). G. tinctoria L. — **Дрік красильний.** Кущ 40—170 *см* завв.; гілки догори або косо догори спрямовані, голі або коротко розсіяно опушені. Листки 1,5—4,5 *см* завд., ланцетні або лінійно-ланцетні, з гострою або б.-м. загостреною верхівкою; зісподу листки, переважно по краях і по середній жилці, негусто притиснено опушені; прилистки близько 2 *мм* завд., шиловидні. Квітки зібрані густими гронами на верхівці стебла та його гілок; грона 3—6 *см* завд. Прицвітки 5—7 *мм* завд. Квітконіжки до 3 *мм* завд. Чашечка 4—5 *мм* завд., з глибокими трикутними зубцями. Віночок жовтий, 10—17 *мм* завд.; прапорець яйцевидний або овальний, з коротким нігтиком, довший за крила; човник 10—12 *мм* завд., голий; після цвітіння човник загинається донизу. Біб 2—2,5 *см* завд., лінійний, голий, трохи зігнутий; насінини темнобурі, майже кулясті, близько 2(2,5) *мм* завд. ♄. Цв. V—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 710. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 215 excl. var. β Шишкин в Фл. СССР, XI, 65. Визн. росл. УРСР (1950) 174.

— *G. inermis* Gilib., Fl. Lithuan., II (1785) 77. — *Cytisus tinctorius* Vis., Fl. Dalm., III (1800) 258.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 37. Визн. росл. УРСР (1950) 174, рис. 126.

Видані зразки: Fl. exsicc. reipubl. bohem.-sloven., № 231! Fl. polon. exsicc., № 145!

По сухих лісах, узліссях, у чагарниках, по схилах. — Досить часто зустрічається по всій УРСР, але в степовій частині рідше.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Жовківський рн, Полянське лісн. (Косець!). — **З.П.** Ровенська обл.: Мізоцький рн, Нова Мощаниця (Барбарич!); Сосновський рн, Устя (Барбарич!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва — Голосієве (!!), Пуща-Водиця (!!, Єлін!); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенкевич!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Городнянський рн, Петрівка (Попович!), Камки (Левіна!); Тупичевський рн, Бурівка (Левіна!); Остерський рн, окол. Остра (!!), Лошакова Гута (Левіна!), Любецький рн, Маньки (Барбарич!). — Сумська обл.: Конотопський рн, х. Лизогубівський (Левіна!); Глухівський рн, Біла Круча (Куксін!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: окол. Білої Церкви (Михайличенко!); Миронівський рн, Козин (Семенкевич!). — Вінницька обл.: коло Бучакова (Кучерява!). — **Л.Л.-С.** Черкаська обл.: Золотоніський рн, Чапаївка (!). — Полтавська обл.: Карлівка (!). — Сумська обл.: Михайлівська цілина (Лавр.!); Лебедин (Лавр.!), Охтирка (Ширяєв!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Ширяєв!); Валки (Кот.!); Нововодолазький рн, Рокитне (Козлов!); Балаклійський рн, Пришиб (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Кот.!); Горлівська мр, ст. Байрак (Олексенко!); Єнакіївський рн (Постригань!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Болград (Акінф.).

Var. **fastigiata** Rogov. Стебла прямостоячі, гілки дуже розгалужені, на верхівці жмутковато волотисті.

Рогович, Обозр. сем. и спор. раст. (1869) 65.

По чагарниках.

Л.З.-Л.С. Полтавська обл.: коло Кобеляк (Рогов.); Карлівка (Рогов.!).

Var. **grandiflora** Litw. Прапорець віночка 15—17 *мм* завд.

Litw. in herb.

По чагарниках.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Горлівська мр (Страшко!).

Var. **donetzica** (Kotov) Wissjulina comb. nova. Листки видовженоовальні або овальні, потовщені, майже шкірясті; нижні листки до 6,5 *см* завд. і 2 *см* завш.; верхні — 1,5 *см* завд. і 6 *мм* завш. Біб близько 2,5(3) *см* завд. і 5 *мм* завш. Цв. VI—VII. Пл. VIII—IX.

— *G. donetzica* Kotov в Бот. журн. АН УРСР, I, 2 (1940) 276.

По глинисто-мергелистих і крейдяних схилах. — Росте в **Д.Л.-С.** по р. Дінцю.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Біла Гора (Шмальг.!), Серебрянка (Оксіюк!, Гринь!).

Примітка. Від типових представників *G. tinctoria* ця форма відрізняється овальними потовщеними листками і крупнішими бобами.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Волз., Верх.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Західний Сибір.

Господарське значення. Волокна стебел придатні для виготовлення грубих тканин і клоччя. Стебла, листки і квіти дають жовту фарбу.

1575 (5). G. borysthenica Kotov. — **Дрік дніпровський.** Півкущ до 1,5 *м* завв., з прямостоячими борозенчасто-ребристими гілками; гілки численні, не дуже видовжені, 10—15 *см* завд. Листки лінійно-ланцетні, до 3 *см* завд. і 1—4 *мм* завш., негусто опушені. Прилистки дрібненькі, шиловидні. Квітки зібрані верхівковими гронами. Віночок жовтий; прапорець 10—12 *мм* завд. Боби лінійні, 2—3 *см* завд., голі. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VIII—IX.

Котов в Бот. журн. АН УРСР, I, 2 (1940) 275.

На пісках. — Відомий лише з пісків в пониззі Дніпра.

Л.З.С. Херсонська обл.: Цюрупинськ (Лавр.!, !!, Кот.!); Голопристанський рн, Збур'ївка (Рябков), коло Буркутських плавнів (Дзевановський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем пісків півдня Європейської частини СРСР.

Примітка. *G. borysthenica* добре відрізняється від *G. tinctoria* L. високими стеблами, вужчими листками і дрібнішими квітками.

1576 (6). G. elata (Moench.) Wend. — **Дрік високий.** Кущ до 2 *м* завв., дуже розгалужений, з прямостоячими або відхиленими волосистими гілками. Листки широколанцетні або ланцетні, 3—5 *см* завд., 8—15 *мм* завш., волосисті, з виразними жилками. Прилистки дрібненькі, шиловидні. Квітки зібрані в численні верхівкові грона, які утворюють густу пірамідальну волоть; квітконіжки коротенькі; прицвітків часто немає. Квітки 6—10 *мм* завд., жовті. Біб лінійний, до 1,5 *см* завд. . Цв. V—VIII. Пл. VIII—IX.

Wender, Linnaea, XV, Litt. ber. (1840) 100. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 191.

— *G. tinctoria* B. *elata* Aschers. u. Graebn., Syn., VI, 2 (1907) 261. — G. elatior Koch, Syn., ed. 2 (1845) 441. — *Genistoides elata* Moench., Meth. (1794) 133.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, 22, t. MMLXXXVIII, fig. I, II, 1—5 (1869) sub *G. tinctoria* b. *elatior* Reichenb.

У чагарниках і по узліссях переважно листяних лісів. — Відомий лише з Закарпаття та Розточчя і Опілля.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, окол. Ужгорода, правий берег р. Ужу (Джанюк-Шишова і Попов), коло Соляного (Попов); Мукачівський рн, коло Мукачева (Попов), Шелестове (Попов). — **Р.-О.Л.** Окол. Львова (Кнапп).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дністр.

Загальне поширення. Балкани, Румунія, південний захід Європейської частини СРСР.

Примітка. Цей вид ряд авторів розглядає лише як форму *G. tinctoria* L. Проте виразні морфологічні відзнаки і певна відокремленість ареалу дають підставу подати його як окремий вид. Він потребує дальшого вивчення на більшому матеріалі.

1577 (7). G. marginata Bess.— **Дрік війчастокраїй.** Кущ 60—100 *см* завв. Стебло пряме, із спрямованими догори, шовковисто опушеними гілками. Листки яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, гострі, 3—4 *см* завд і 7—12 *мм* завш., опушені, по краях шовковистопухнаті, прилистки шиловидні. Квітки зібрані волотевидним суцвіттям на кінцях стебла та його гілок; квітконіжки короткі, 2—3 *мм* завд.; прицвітки довші за чашечку. Чашечка близько 5 *мм* завд., майже до половини надрізана, зубці її трикутні. Віночок жовтий; прапорець яйцевидний, 8—15 *мм* завд., 7—8 *мм* завш., з коротким нігтиком; крила коротші, ніж прапорець; човник 6—13 *мм* завд., розсіяно опушений, після цвітіння зігнутий донизу; зав'язь розсіяно опушена. Біб лінійний, 2—2,5 *см* завд. і 3—4 *мм* завш., переважно по краях опушений, трохи зігнутий; насінини темно-бурі, еліптичні, 2,5 *мм* завд. і близько 2 *мм* завш. ♄. Цв. V—VIII. Пл. VIII—IX.

Бессер у Андржиевского, Исчил. раст. Под. губ. (1869) 29.

— *G. tinctoria* δ *marginata* Rogov. — Обозр. (1869) 65. — *G. tinctoria* Шишкин в Фл. СССР, XI, 65 p. min. p.

У чагарниках. — Відомий лише з **П.З.-Л.С.**

П.З.-Л.С. Одеська обл.: Савранський рн, Саврань (Андрж.!).

Рис. 65. Дрік війчастокраїй — *Genista marginata* Bess.
1 — квітуча гілка; *2* — квітка; *3* — плід.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем південного заходу Європейської частини СРСР.

Примітка. Вид цей потребує дальшого вивчення на більшому матеріалі. Б. К. Шишкін (ц. м.) відніс *G. marginata* до синонімів *G. tinctoria*. Проте оскільки плоди автентичного екземпляра Бессера, що зберігається в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР, не голі, як зазначає Б. К. Шишкін, а розсіяно опушені, переважно по краях, ми вважаємо за необхідне навести цей вид. Через брак матеріалу по *G. marginata* не можна зробити ширші висновки, але вже зараз слід відмітити, що наявність чи відсутність опушення на плодах не є характерною відзнакою ряду *Tinctoriae* Schisch., або *G. marginata*, незважаючи на велику схожість з *G. tinctoria* щодо інших морфологічних ознак, належить до окремого ряду, який доведеться в майбутньому виділити.

1578 (8). G. tanaitica P. Smirn. — **Дрік донський.** Кущ 20— 60 *см* завв., гілки спрямовані косо вверх; молоді гілки часто опушені. Листки до 6 *см* завд., видовженоланцетні або лінійно-ланцетні, зрідка розсіяноволосисті або голі. Грона квіток верхівкові, не густі. Чашечка близько 3 *мм* завд., майже до половини надрізана, гола; зубці її трикутно-ланцетні, нижні коротші за верхні. Квітки жовті, близько 10 *мм* завд.; прапорець яйцевидний з коротким нігтиком при основі, голий, трохи довший за крила і човник. Біб лінійний, близько 3 *см* завд., голий, трохи зігнутий. Насінини овальні, темнобурі, майже 2,5 *мм* завд. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

П. Смирнов в Бюл. Моск. об-ва исп. прир., XLIX, 2 (1940) 86. Шишкин в Фл. СССР, XI, 67. Визн. росл. УРСР (1950) 174.

— *G. cretacea* Schischkin in sched.

— G. *tinctoria* var. *angustifolia* Черняєв, Консп. (1859) 15. — G. *angustifolia* Kot. in herb. non Schischkin.

Рисунки: Фл. СССР, XI, стр. 61, табл. IV, 1.

По крейдяних відслоненнях. — Лише в східній частині УРСР.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Ново-Світлівський рн, Червоний Яр (М. Підоплічка!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: окол. Старобільська (Барбарич!); Міловський рн, Стрільцівка, по р. Комишні (Косець!); Сватове (Барбарич і Денчик!).—Сталінська обл.: Слов'янський рн, Пришиб (Кот.!), Пискунівка (Кот.!); Краснолиманський рн, Крива Лука (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Ендем південного сходу Європейської частини СРСР.

Рід 447. Золотий дощ — Laburnum Medik.

Medik, Philos. bot., I (1779) 204.

Чашечка невиразно двогуба. Віночок з довшим за човник прапорцем. Всі 10 тичинок зрослися нитками в трубочку. Приймочка головчаста. Боби по швах потовщені, на довгих ніжках. — Дерева або кущі. Листки трійчасті. Квітки у безлистих повислих гронах.

До цього роду належить 2 види, які поширені в дикому стані лише в Південній Європі, але широко культивуються майже по всій Європі. В СРСР представники роду зустрічаються лише в культурі.

1578[1] (1). L. anagyroides Medik. — **Золотий дощ.** Дерево до 3 *м* завв. або кущ до 2 *м* завв.; гілки округлі, яснобурі, прямостоячі або повислі; молоді гілки притиснено сріблястоопушені. Черешки листків притиснено опушені; листочки яйцевидні або видовженояйцевидні, до 7 *см* завд., на верхівці короткозагострені або заокруглені, з коротенькими вістрячками, зісподу розсіяноволосисті. Грона повислі, багатоквіткові; квітконіжки сріблястоопушені. Чашечка 4—5 *мм* завд., притиснено шовковисто опушена; нижня губа її коротша за верхню. Віночок золотистожовтий, 2—2,5 *см* завд.; прапорець майже округлий, з виїмкою на верхівці, вгору відігнутий; човник голий. Біб лінійний, донизу звужений, 5—8 *см* завд., на верхівці загострений в носик, розсіяно притиснено опушений. Насінини близько 6—7 *мм* завд., темнокоричневі, майже неблискучі. ♄, ♃. Цв. IV—VI. Пл. VII—VIII. Зрідка повторно цвіте восени.

Medik. in Vorl. Churpf. Phys. Ges., II (1787) 363. Кречетович в Фл. СССР, XI, 69. Визн. росл. УРСР (1950) 174.

— *Cytisus laburnum* L., Sp. pl. (1753) 739. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 217. — *Laburnum laburnum* Voss-Vilmorin, Blumeng. (1896).

Рисунки: Фл. СССР, XI, 73, табл. V, рис. 4.

Культивується в садах і парках. — По всій УРСР, особливо часто в південних районах.

Поширення по СРСР. Культивується в півд. рнах Європ. ч., на Кавказі і в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить з Південної Європи.

Господарське значення. Декоративна швидкоростуча посухостійка рослина. Містить у всіх своїх частинах алкалоїд, за своєю дією подібний до стрихніну.

Рід 448. Рокитник. Зіновать — Cytisus L.

L., Sp. pl. (1753) 739.

Чашечка б.-м. двогуба, з короткими зубцями. Прапорець значно довший за крила і човник; човник тупий. Всі 10 тичинок зрослися нитками в трубочку. Зав'язь сидяча або на ніжці; насінні зачатки численні; приймочка розміщена на зовнішньому боці стовпчика, коса. Біб плоский, довгастий або лінійний, 1-гніздий або рідше з тоненькою перегородкою. — Кущі без колючок. Листки трійчасті; прилистки дрібненькі або зовсім відсутні. Квітки розміщені в пазухах листків і утворюють на верхівці стебла та його гілок б.-м. довгі або головчасті, гроновидні суцвіття.

До складу цього роду входить понад 50 видів, що поширені в Європі, Західній Азії і Північній Африці. В СРСР поширено 18 видів, в УРСР — 15.

Господарське значення. Більшість видів рокитника — цінні декоративні рослини; всі види — добрі медоноси.

---

1. Гілки виразно ребристі. Пелюстки білі або блідорожеві. Суцвіття головчасте, з 2—4 квіток . . . . . **(15). Р. Скробішевського — C. Skrobiszewskii** Pacz.

— Гілки циліндричні або невиразно борозенчасті. Суцвіття багатоквіткові. Пелюстки жовті, рідше білі . . . . . 2.

2. Квітки сидять в пазухах листків по 1—5 і утворюють гроновидні суцвіття . . . . . 3.

— Квітки зібрані щитковидними або головчастими суцвіттями . . 10.

3. Прапорець зовні пухнатий. Квітки сидять в пазухах листків по 1—2(3) . . . . . 4.

— Прапорець зовні голий. Квітки сидять в пазухах листків по 2—3—5 . . . . . 5.

4. Рослини коротко притиснено-шовковистопухнаті. Листочки вузьколанцетні, 2,5—3,5(5) *см* завд. Суцвіття небагатоквіткове. На пісках . . . . . **(1). Р. дніпровський — C. borysthenicus** Grun.

— Рослини густо- і довго-, б.-м. відстовбурченопухнаті. Листочки яйцевидні або довгастояйцевидні, 1,5—2,5 *см* завд. Суцвіття багатоквіткове. Степи, діброви . . . . . **(2). Р. Ліндемана — C. Lindemannii** V. Krecz.

5 (3). Рослини з прямими гілками. Листки на час цвітіння розвинені слабо. Пелюстки 23—28(30) *см* завд. При сушінні рослини не чорніють . . . . . 6.

— Рослини з сланкими розпростертими або з висхідними гілками. Листки на час цвітіння добре розвинені. Пелюстки 16—23 *мм* завд. При сушінні рослини чорніють . . . . . 7.

6. Рослини густо вкриті довгими, напівпритисненими, зеленуватожовтуватими волосками. Квітки в пазухах листків по 1—2(3) . . . . . **(2). Р. Ліндемана — C. Lindemannii** V. Krecz.

— Рослини коротко сірувато-притисненопухнаті. Квітки в пазухах листків по (2)3—5 . . . . . **(7). Р. руський — C. ruthenicus** Fisch.

7 (5). Чашечка майже гола. Рослини 60—100 *см* завв. Плямка при основі прапорця невиразна, фіолетова . . . . . **(5). Р. Цінгера — C. Zingeri** (Nenuk.) V. Krecz.

— Чашечка густо волосиста. Рослини 10—50 *см* завв. Прапорець з бурою плямкою при основі . . . . . 8.

8. Квітки зібрані однобічним гроновидним суцвіттям. Гілки лежачі, 10—30 *см* завв. . **(4). Р. регенсбурзький — C. ratisbonensis** Schaeff.

— Квітки у гроновидному вузькому суцвітті . . . . . 9.

9. Квітки розміщені в пазухах листків по 1—2. Гілки висхідні при основі . . . **(3). Р. Кречетовича — C. Kreczetoviczii** Wissjul.

— Квітки зібрані в пазухах листків по 2—4. Гілки розпростерті, дуговидно підіймаються . . . . . **(6). Р. Пачоського — C. Paczoskii** V. Krecz.

10 (2). Суцвіття розвинені лише на верхівках молодих гілок. Листки з оберненояйцевидними, рідше ланцетними, 7—12 *мм* завш. листочками . . . . . 11.

— Квітки розміщені на верхівках старих і молодих гілок. Листки з ланцетними, 2—8 *мм* завш. листочками . . . . . 13.

11. Рослини густо коротко-притисненопухнаті. Листочки ланцетні. Чашечка конічно-трубчаста . . . . . (8). **P. австрійський — C. austriacus** L.
— Рослини розсіяно-притисненопухнаті. Листочки оберненояйцевидні. Чашечка яйцевидно-трубчаста . . . . . 12.
12. Прапорець 17—20 *мм* завд. Пелюстки золотисто-жовті. На крейдяних відслоненнях. **(10). P. Литвинова — C. Litwinowii** V. Krecz.
— Прапорець 18—25 *мм* завд. Пелюстки сірчаножовті або білуватожовті. В західних районах УРСР . . . . . **(9). P. Блоцького — C. Blockianus** Pawl.
13 (10). Рослини густо притиснено опушені . . . . . 14.
— Рослини не густо вкриті довгими відстовбурченими або притиснутими волосками . . . . . 15.
14. Пелюстки 16—20 *мм* завд., білі, рідше блідожовті . . . . . **(11). P. білий — C. albus** Hacq.
— Пелюстки 23—25 *мм* завд., блідожовті . . . . . **(12). P. подільський — C. podolicus** Blocki.
15 (13). Листочки ланцетні, гострі, жорсткуваті. Рослина 80—100 *см* завв. . . . . **(13). P. Рошеля — C. Rochelii** Wierzb.
— Листочки оберненояйцевидні, на верхівці округлі, м'які. Рослина 30—50 *см* завв. . . **(14). P. скупчений — C. aggregatus** Schur.

Цикл **1. Diaxulon** (Raf.) V. Krecz. Квітки розміщені в пазухах листків, утворюють колосовидні улиснені суцвіття.

Ряд **1. Pseudo-biflorae** V. Krecz. Рослини сріблястоопушені; прапорець зовні волосистий.

1579 (1). C. borysthenicus Grun. — **Рокитник дніпровський.** Кущ. 60—120 *см* завв., з густо білуватоопушеними, прутовидними гілками. Листки з черешками до 1 *см* завд. і видовженоланцетними листочками; листочки 2,5—3,5 *см* завд., з обох боків густо притиснено-сріблястоволосисті. Квітки розміщені в пазухах листків по 1—2, нечисленні; квітконіжки опушені, 3—6 *мм* завд. Чашечка близько 15 *мм* завд., дрібно притиснено опушена, з широкояйцевидною верхньою губою. Віночок яскравожовтий, 25—30 *мм* завд.; прапорець майже округлий, зовні по кілю розсіяноволосистий; крила і човник коротші за прапорець. Боби широколінійні, 2—2,5 *см* завд., густо притиснено-сріблястоопушені. ♄. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Grun. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XLI, 4 (1869) 446 (nomen). Кречетович в Фл. СССР, XI, 78. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

— *Cytisus* sp. nova Grun. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XLI, 2 (1869) 137 (descriptio). — *C. biflorus* Bess., Enum. plant. (1822) 74 p.p., non L'Herit. — *C. biflorus* subsp. *borysthenicus* Pacz. в Тр. Бот. сада Юрьев. унив., XV (1914) 95.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 87, табл. VI, рис. 4.

По сипких слабо задернованих прирічкових пісках. — В лісостеповій і степовій зонах УРСР, переважно на Лівобережжі.

Л.П. Чернігівська обл.: коло Чернігова (Неводовський!). — **П.Л.-С** Київська обл.: Кагарлицький рн, Яловиха (Монтр.!); Кременчуцький рн, Біли-

Рис. 66. Рокитник дніпровський — *Cytisus borysthenicus* Grun.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка

цьківка (Лавр.!). — **Л.Л.-С.** Нерідко. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: ст. Доля (!), ст. Ясинувата (!); Маріїнський рн, Богоявленка (Опперман!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Саврань (Кожевников!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: окол. Новомосковська (Кожевников!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Жовтневий рн, Балабанівка (Пач.!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Свистунова!). — Дніпропетровська обл.: Нікопольський рн, Покровське (Олексієв!). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Іванівка (Козлов!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупинськ (!!); Голопристанський рн, Збур'ївка (Куксін!); Гола Пристань (Куксін!). — Запорізька обл.: Мелітополь (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч. (піски в системі рік Бугу, Дніпра, Дону, Дінця, Нижньої Волги, Уралу); Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір.: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Ендем СРСР.

Господарське значення. Рокитник дніпровський придатний для закріплення рухливих пісків. Разом з *Salix rosmarinifolia* його можна використати для первісних посадок на пісках, після чого висівати або висаджувати вже інші рослини. Медонос.

Примітка. Більшість ботаніків наші рослини, що належать до цього виду, визначали як *C. biflorus* L'Herit. Лише критичне вивчення матеріалу з Австрії і Угорщини монографом цього роду В. І. Кречетовичем показало, що *C. biflorus*, який зростає на пісках і піщаних грунтах цих країн, у нас відсутній, його заміщує *C. borysthenicus* Grun. Грунер цей вид описав з пісків нижньої течії Дніпра; як виявилось, він поширений на півдні УРСР і заходить далеко на північ та схід. В свій час на відсутність у нас типового *C. biflorus* було вказано Пачоським, який наші рослини відносив до *C. biflorus* subsp. *borysthenicus*. Вид цей добре відрізняється від близьких видів роду *Cytisus* тим, що у його представників прапорець віночка зовні по кілю опушений (у інших близьких видів голий) і листочки вузенькі.

1580 (2). C. Lindemannii V. Krecz. — **Рокитник Ліндемана.** Рослина з густим напівпритисненим і відстовбурченим зеленуватосіруватим опушенням, 30—60 *см* завв.; гілки прямі або висхідні. Листки з видовженоеліптичними листочками, до 3,5 *см* завд. і густо опушеними черешками, до 2 *см* завд.; листочки при основі клиновидні, на верхівці округлі, з вістрячком на кінчику, в молодому стані з обох боків (або принаймні зісподу) густо притисненоволосисті, пізніше розсіяноволосисті або майже голі. Квітки розміщені по 2 в пазухах листків і утворюють колосовидно-гроновидне суцвіття; квітконіжки густо опушені, 4—6 *мм* завд. Чашечка близько 14 *мм* завд., трубчаста, густо волохато-повстиста. Віночок ясножовтий, 2—3 *см* завд.; прапорець оберненояйцевидний, зовні здебільшого волосистий, рідше голий, довший за крила і човник; човник зісподу волосистий, близько 3 *см* завд. ♄. Цв. IV—V. Пл. VI—VII.

Кречетович в Бот. журн. СССР, XXV, 3 (1940) 259. Кречетович в Фл. СССР, XI, 79. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

C. elongatus Lindem. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XV, 2 (1867) 494; XLIX, 3 (1875) 73, non W. K.

По дубових лісах, степових схилах. — Переважно в лісових і лісостепових районах, рідше в Степу.

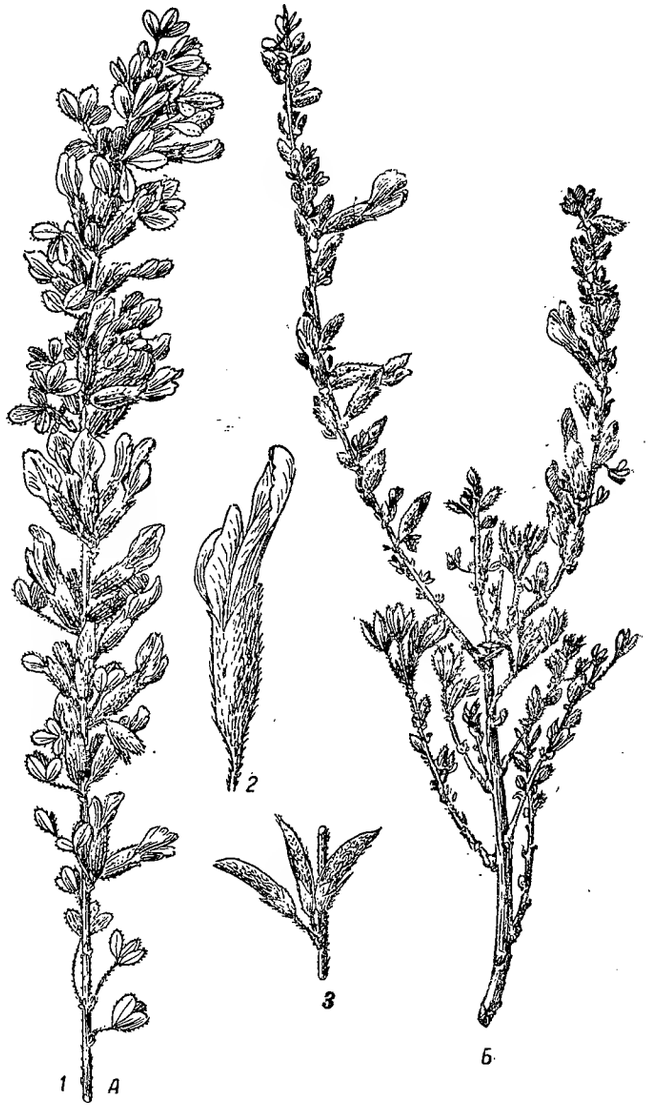

Рис. 67. А. Рокитник руський — *Cytisus ruthenicus* Fisch.

1 — квітуча гілочка; *2* — квітка; *3* — плоди.

Б. Рокитник Ліндемана — *Cytisus Lindemannii* V. Krecz

Квітуча гілочка.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегове (Біляк!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: окол. Кремінця (Гринь). — **З.П.** Ровенська обл.: Дубнівський рн, Тростянець (Барбарич!); Здолбунівський рн, Новомилськ (Барбарич!). — **П.П.** Житомир (Гольде). — **Л.П.** Нерідко. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Скалатський рн, Товтри (Гринь). — Хмельницька обл.: Городоцький рн, Кузьмин (Кот.!); Острополільський рн, Рідкодуби (Козлов!). — Вінницька обл.: Вінницький рн, Старі Прилуки (Левіна!). — **П.Л.-С.** Звичайно. — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Іванківський рн, ст. Микитівка (Олексієнко!). — Сталінська обл.: Харцизький рн, Нижня Кринка (Степанов!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: окол. Куп'янська (Клок.!) — Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, Стрілецький степ (Кот.!), Євсуг (Краснов!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Привільнянський рн, Онуфріївка (Лавр.!). — **Л.З.С., П.С.** Вказівок немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн. (півн. ч.), Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР і Передкавказзя.

Примітка. Виду цьому В. І. Кречетович дав назву на честь дослідника флори Херсонщини Є. Ліндемана, який вперше відмітив його, хоч і під невірною назвою *C. elongatus* W. K. Дослідження В. І. Кречетовича показали, що наші рослини добре відрізняються від балкано-південноєвропейського *C. elongatus* W. K. опушеним прапорцем віночка і густим бархатистим опушенням стебла і його гілок.

Ряд **2. Supinae** V. Krecz. Низькорослі рослини із сланкими або висхідними гілками (при сушінні чорніють). Чашечка 10—15 *мм* завд. Квітки 16—23 *мм* завд.; прапорець при основі або вище з виразною плямкою.

1581 (3). C. Kreczetoviczii Wissjul. sp. nova in Addenda, IV, p. 588. — **Рокитник Кречетовича.** Кущ з висхідними гілками, 20 — 50 *см* завв.; гілки опушені; гілочки густоволосисті. Листки з притиснено опушеними черешками, 9—14 *мм* завд. і ланцетними, видовженоланцетними або вузько-оберненояйцевидними, притиснено опушеними листочками, 10—20 *мм* завд. Квітки 18—22 *мм* завд., поодинокі, рідше по 2 в пазухах листків, утворюють негусте грono. Чашечка циліндрична, 12—15 *мм* завд., густо сіруватоопушена притисненими і в меншій кількості відлеглими волосками. Віночок ясножовтий; прапорець в середній частині з коричнюватою плямою. Біб 2—3 *см* завд., часто трохи серповидно зігнутий, опушений притисненими і відлеглими волосками. ♄. Цв. V, VI (рис. 105).

— *C. ratisbonensis* Кречетович в Фл. СССР, XI, 79 p.p. **non Schaeff.**

По вапняково-кам'янистих відслоненнях. — Відомий лише з півдня степової частини УРСР.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Жданівський рн, Харцизька балка, що впадає в р. Грузький Єланчик, на відслоненнях сарматського вапняку (!); Будьоннівський рн, х. Пікузи (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Примітка. Представників цього виду з вищезазначених місцезнаходжень українські ботаніки відносили до *C. ratisbonensis* Schaeff.; габітуально вони добре відрізняються від дуже низькорослого, сланкого, з лимонножовтими квітками *C. ratisbonensis*. Крім того, морфологічний аналіз квіток показав, що середні розміри (12—15 *мм* завд.) сіруватої, циліндричної чашечки *C. Kreczetoviczii* не відповідають розмірам (9—12 *мм* завд.) жовтуватої, звичайно трохи здутої чашечки *C. ratisbonensis*, як не відповідають ознакам цього виду і жовтуваті, а не лимонножовті його квітки, розміщені здебільшого по 1—2 в пазухах листків і зібрані у негусте грono, в той час як *C. ratisbonensis* характеризується, як відомо, однобічним суцвіттям.

1582 (4). C. ratisbonensis Schaeff. — **Рокитник регенсбурзький.** Кущ 15—30 *см* завв., з лежачими гілками, які лише на верхівці підіймаються; гілки трохи гранчасті, майже голі, лише гілочки молодих гонів притиснено сріблястоопушені. Листки з довгасто-оберненояйцевидними або оберненояйцевидними, до 2 *см* завд., листочками і черешками до 1 *см* завд.; листочки при основі клиновидні, на верхівці округлі, з вістрячком на кінчику, зісподу розсіяно притиснено опушені, зверху голі. Квітки розміщені по 1—2 в пазухах листків і зібрані однобічним негустим гроном. Чашечка 9—12 *мм* завд., притиснено сріблястоопушена; верхня губа її мілко виїмчаста, з яйцевидними зубцями; нижня губа довша за верхню, видовженояйцевидна. Віночок 16—22 *мм* завд., яскравожовтий; прапорець майже округлий, з буруватою плямкою при основі, зовні голий, довший за крила і човник; човник голий або по кілю трохи опушений. Боби до 3 *см* завд., лінійні, притисненоволосисті. Насінини близько 2 *мм* завд., блискучі, бурі або зеленуватобурі. ♄. Цв. V—VIII. Пл. VII—IX.

Schaeff., Bot. exped. (1760) tab. titul. Lindem., Fl. Chers., I (1881) 134, p.p. (за викл. син.). Пачоский в Тр. Бот. сада Юрьев. унив., XV (1914) 91. Кречетович в Фл. СССР, XI, 79, p.p. Визн. росл. УРСР (1950) 177, p.p.

— *C. pubescens* Gilib., Pl. lith. inch., IV (1781) 81. — *C. lithanicus* Gilib., Hist. pl. d'Eur., II (1798) 275. — *C. biflorus β. minor* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 219. Пачоский, Фл. Полес., I (1897) 149.

Видані зразки: Fl. exsicc. austro-hung., № 812!

На пісках, піщаних грунтах в соснових лісах. — Рідка рослина, відома лише з Західного Полісся.

З.П. Волинська обл.: Турійськ (Пач.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр.

Загальне поширення. Південно-східна Європа.

1583 (5). C. Zingeri (Nenuk.) V. Krecz. — **Рокитник Цінгера.** Кущ 40—125 *см* завв.; гілки борозенчасті, майже голі (лише в молодому стані розсіяно коротко жовтуватоопушені), висхідні. Листки з видовжено-оберненояйцевидними або з видовженояйцевидними, 1,5—3 *см* завд. листочками і розсіяно-притисненоволосистими або майже голими, 1—1,5 *см* завд. черешками; листочки при основі клиновидні, на верхівці заокруглені, зісподу розсіяноволосисті, зверху майже голі. Квітки, розміщені по 1—2(3) в пазухах листків, утворюють довгі, 15—25 *см* завд., колосовидні грона; квітконіжки до 1 *см* завд., негусто волосисті. Чашечка близько 10 *мм* завд., гола або коротковолосиста, з майже однакової довжини губами. Віночок 16—23 *мм* завд., жовтий; прапорець трохи

довший за крила, оберненояйцевидний, з темножовтими жилками, зверху голий. Боби 2,5—3 *см* завд., лінійні, коротко опушені, рідше майже голі; насінини близько 2,5 *мм* завд., бурі. ♄. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Кречетович в Бот. журн. СССР, 3 (1940) 260; в Фл. СССР, XI, 80. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

— *C. ruthenicus* var. *Zingeri* Nenuk. у Маєвського, Фл. Ср. Рос., вид. 5 (1917) 133, p.p. — *C. biflorus* Федч. и Флер., Фл. Евр. Росс. (1910) 517 (викл. var.) p.p.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 87, табл. VI, рис. 6.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 311 sub *C. ratisbonensis* Schaelf.!, № 2552 sub *C. ruthenicus* Fisch.!

По сухих борах, на піщаних грунтах по схилах і узліссях. — В лісових районах, переважно на Поліссі, зрідка в Лісостепу.

З.П., П.П., Л.П. Звичайно. — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Черкаський рн, на Мошногірському кряжі (!); Канівський рн, окол. Бучака (!!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (Лавр.). — Сумська обл.: коло Лебедина (Ширяєв!). — Полтавська обл.: Полтавський рн, Тютюнники (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Заволз.; Зах. Сибір: Обськ.

Загальне поширення. Ендем Європейської частини СРСР і Західного Сибіру.

Примітка. Поширений переважно в лісових районах, *C. Zingeri* добре відрізняється від лісостепового *C. ruthenicus* як своєю екологією (росте на піщаних грунтах, переважно в борах), так і морфологічно. Це невеличкий дуже розгалужений кущик, з висхідними майже голими гілками. *C. Zingeri* поширений переважно в басейні верхнього Дніпра і верхньої та середньої Волги; південною межею поширення цього виду в основному є межа соснових борів, з якими він (у нас по Дніпру) просувається далеко на південь.

1584 (6). C. Paczoskii V. Krecz. — **Рокитник Пачоського.** Кущ 30—60 *см* завв., з розпростертими гілками, які дугоподібно підіймаються. Гілки здебільшого густопухнаті. Черешки листків волосисті; листочки еліптичні або довгасто-оберненояйцевидні, зісподу б.-м. густо опушені, 1,5—2 *см* завд., 5—6 *мм* завш. Квітки розміщені по 2—4 в пазухах листків і зібрані в колосовидні суцвіття; квітки розвиваються раніше за листки; квітконіжки коротенькі. Чашечка двогуба, 10—12 *мм* завд., густо повстисто-волосиста. Віночок 18—25 *мм* завд., жовтий; прапорець довший за крила, оберненояйцевидний, в нижній частині з темнобурою плямкою, зверху голий; човник знизу пухнатий. Боби лінійні, близько 3 *см* завд., густо повстисто-волосисті. ♄. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII. Рослина при сушінні чорніє.

Кречетович в Бот. журн. СССР, XXV, 3 (1940) 261; в Фл. СССР, XI, 82. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

По листяних і мішаних лісах. — Зрідка, лише в західних областях УРСР.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Збаразький рн, Киданці (!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Савранський рн, коло Саврані, ліс по р. Бугу (Траутф.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Ендем південного заходу Європейської частини СРСР.

Примітка. Від *C. Lindemannii* V. Krecz. цей вид перш за все відрізняється квітками, яким властивий голий зовні прапорець. Крім того, він добре відрізняється ще характером росту і тим, що при сушінні чорніє. В. І. Кречетович висловлює думку, що, можливо, цей вид є гібридом *C. Lindemannii* та *C. ratisbonensis*. Від *C. ratisbonensis* він відрізняється двобічними суцвіттями і характером росту. Хоча можливість гібридного походження рокитника Пачоського не виключена, але потрібні спостереження в природі як над ним самим, так і над видами, які вважають за батьківські форми.

Ряд **3. Ruthenicae** V. Krecz. Рослини з прямими гілками. Чашечка 12—14 *мм* завд. Квітки 23—28(30) *мм* завд.

1585 (7). C. ruthenicus Fisch. — **Рокитник руський.** Кущ 60—180 *см* завв., цвіте до розпускання листків; гілки прутовидні, здебільшого прямі, сіруватобурі, густо притиснено буруватоопушені, в нижній частині гілки майже голі. Листки з еліптично-ланцетних листочків 1—1,5 *см* завд. і з притисненоволосистими черешками до 2 *см* завд.; листочки при основі клиновидні, на верхівці округлі, з вістрячком на кінчику, зісподу густо притисненоволосисті, зверху розсіяноволосисті. Квітки розміщені по (2)3—5 в пазухах листків і зібрані багатоквітковими безлистими колосовидними суцвіттями; квітконіжки коротенькі, до 5 *мм* завд. Чашечка понад 1 *см* завд., густо притисненоволосиста; верхня губа її з кігтєвидно зігнутими зубцями, довша за нижню. Віночок 2,2—3 *см* завд., ясножовтий; прапорець оберненояйцевидний, зовні голий; крила довші за човник, 18—20 *мм* завд.; човник по кілю кучерявоволосистий. Біб лінійний, 3—3,5 *см* завд., густо притисненоволосистий. Насінини близько 2 *мм* завд., округло-яйцевидні, темнокоричневі, блискучі. ♄. Цв. V—VII. Пл. VI—VIII.

Fisch. ex Bess., Enum. (1822) 29 et 74 (nomen) atque in Ind. pl. Hort. Petropol. (1824) 25 (nomen) et ex Wolocz. in Oesterr. Bot. Zeitschr. XXXVI (1886) 51 (descriptio). Кречетович в Фл. СССР, XI, 83. Визн. росл. УРСР (1950) 178.

— *C. biflorus* Led., Fl. Ross., I (1842) 520 (excl. pl. ex Ross. media) non L'Herit.

Видані зразки: Fl. exsicc. austro-hung., № 2021! Pl. polon. exsicc., № 340!

Переважно по степах, схилах. — По всій УРСР, крім високогірних районів і полинового степу.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк., Даг. (?), Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Польща, південь Європейської частини СРСР, Кавказ і Західний Сибір.

Господарське значення. Цінний медонос.

Примітка. Рокитник руський—найбільш поширений в УРСР вид рокитника. Там, де він росте поряд з *C. Zingeri* (від якого наш вид добре відрізняється прутоподібними гілками і сіруватозеленим опушенням), а саме в південній частині Полісся і в Лісостепу, відомі гібриди цих видів. Гібрид *C. ruthenicus* × *C. Zingeri*

був описаний В. І. Кречетовичем спочатку як окремий вид *C. Syreiszczikowii* V. Krecz. (Бот. журн. СССР, XXV, 3 (1940) 261); від *C. ruthenicus* він відрізняється густо улисненими гонами і чорніючими при сушінні листками, а від *C. Zingeri* — сірозеленим опушенням і крупнішими квітками. В тій же статті В. І. Кречетович під назвою *C. Czerniaevii* V. Krecz. описав гібрид *C. ruthenicus* × *C. Lindemannii;* зібраний з окол. Чугуєва, Харківської обл.; для нього характерні сірувате опушення стебла і листків, коротковолосиста чашечка і голий прапорець віночка.

Цикл **2. Aulonix** (Raf.) V. Krecz. Квітки скупчені на верхівках гілочок щитковидно-головчастими суцвіттями.

Ряд **1. Austriacae** V. Krecz. Рослини з квітками лише на молодих гонах; листочки ланцетні. Опушення дуже густе.

1586 (8). C. austriacus L. — **Рокитник австрійський.** Кущ 30—60 *см* завв.; гілки густо коротко опушені, прямостоячі. Листки з ланцетних або видовженоланцетних листочків 1,5—2,5 *см* завд. і коротко опушеними черешками, близько 2 *см* завд; листочки при основі б.-м. клиновидні, на верхівці злегка загострені, здебільшого з вістрячком на кінчику, з обох боків густо коротко-притисненоволосисті. Квітки зібрані головчастими, 6—10-квітковими суцвіттями, які розміщуються на верхівках молодих гілочок; квітконіжки коротенькі, 2—3 *мм* завд. Чашечка до 10 *мм* завд., б.-м. опушена; верхня губа її з трикутними гострими зубцями, довша за нижню. Віночок 17—20 *мм* завд., золотистожовтий; прапорець оберненояйцевидний, зверху волосистий, довший за крила; човник по кілю вкритий вигнутими волосинками. Біб довгастий, до 20 *мм* завд., волохато-волосистий. Насінини яйцевидні, червонуватожовті. ♄. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. 2 (1763) 104. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 218 p.p. Кречетович в Фл. СССР, XI, 86. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

— *C. austriacus γ luteus* Knapp, Pfl. Gal. u. Bucow. (1872) 395 non Neilr. — *C. graniticus* Rehm., Notiz Veget. Schw. Meeres (1872) 50?, 59? non Pacz.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 87, табл. VI, рис. 1, 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 169! Fl. polon. exsicc., № 420!

По схилах, узліссях, чагарниках. — Переважно в Лісостепу і на півночі Степу, рідше в лісових районах і на півдні степової смуги.

З.П. Житомир (Рогов.!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва, схили високого берега Дніпра (!!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Борзна (Шмальг.!). — Київська обл.: Бровари (!!). — **В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** На півночі районів звичайно.

Var. **bicolor** Rogov. Пелюстки зісподу червонуваті.

Рогов., Обозр. (1869) 66.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Кам'янка (Рогов.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня Європа, південна частина Східної Європи, Передкавказзя.

Примітка. Ще в 1872 р. Реман (ц. м.) встановив *C. graniticus*, який монограф роду *Cytisus* В. І. Кречетович правильно відніс до синонімів *C. austriacus*. Проте, як відмічає і сам В. І. Кречетович, наші представники *C. austriacus* відрізняються від західноєвропейських (з Австрії і Угорщини) ширшими і тупими частками листків і сіруватозеленим опушенням. Можливо, що вони становлять особливу форму, проте для остаточного висновку немає достатніх матеріалів з Західної Європи.

Ряд **2. Leucanthae** V. Krecz. Рослини з квітками лише на молодих гонах; листочки довгасті, розсіяно опушені, зверху майже голі.

1587 (9). C. Blockianus Pawl. — **Рокитник Блоцького.** Кущ з висхідними гілками, 20—40 *см* завв.; молоді гілки коротко притисненоволосисті, старіші — розсіяноволосисті. Листки з оберненояйцевидних або видовжено-оберненояйцевидних, 1,3—2,3 *см* завд. листочків і з притисненоволосистими, близько 1 *см* завд., черешками; листочки на верхівці тупуваті, іноді з вістрячком на кінчику. Квітки зібрані на верхівках молодих гілок щитковидно-головчастими, 5—10-квітковими суцвіттями; квітконіжки 2—3 *мм* завд. Чашечка 10—12 *мм* завд., двогуба, розсіяно напівпритиснено опушена; губи її однакової довжини, верхня з них з 2 трикутними зубцями. Віночок 18—25 *мм* завд., блідожовтий; прапорець оберненояйцевидний, з буруватою плямкою при основі відгину; крила і човник коротші за прапорець, розсіяноволосисті; човник по кілю кучерявоволосистий. Боби до 2 *см* завд., видовжені, густо волохато-волосисті. Насінини яйцевидні або майже круглі, темнокоричневі, близько 2 *мм* завд. ♄. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Pawl. in Szafer. Kulcz., Pawl., Rosl. polsk. (1924) 389. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

— *C. Blockii*, Кречетович в Бот. журн. СССР, XXV, 3 (1940) 256; в Фл. СССР, XI, 86. — *C. leucanthus* Eichw., Skizze (1830) 165 p.p., non W. et K.—*C. variabilis* Blocki in Oesterr. Bot. Zeitschr., XXXIV (1884) 427, p.p. — *C. Kerneri* Blocki in Allg. Bot. Zeitschr., I (1895) 137, non Schultz, Kanitz et Knapp.

По чагарниках, узліссях. — Відомий лише з Західного Лісостепу.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Зборівський рн, Нестерівці (Данилевська!); Чортківський рн, Улашківці (Данилевська!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (Шмальг.!); Михайлівський рн, Вербки (Лазаренко). — Вінницька обл.: Брацлав (Гагман!); Немирівський рн, Мухівці (Гагман!); Дашівський рн, Китайгород (Кесслер і Чугаєвич!); Новоушицький рн, Калюс (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Ендем південного заходу Європейської частини СРСР.

1588 (10). C. Litwinowii V. Krecz. — **Рокитник Литвинова.** Кущ 20—50 *см* завв.; гілки коротко притиснено опушені, прямостоячі. Листки з оберненоланцетовидних або оберненояйцевидних, 2—3,5 *см* завд. листочків і з притисненоволосистими, близько 1 *см* завд. черешками;

листочки на верхівці округлі, часто з вістрячком на кінчику, зісподу притиснено розсіяно опушені, зверху майже голі. Квітки зібрані головчастощитковидними, 6—8-квітковими суцвіттями на верхівках молодих гіло-

Рис. 68. А. Рокитник Блоцького — *Cytisus Blockianus* Pawl.
Квітуча гілочка.
Б. Рокитник білий — *Cytisus albus* Hacq.
1 — квітуча гілочка; *2* — квітка.

чок; квітконіжки до 2 *мм* завд. Чашечка 10—12 *мм* завд., двогуба, розсіяноволосиста; верхня губа її трохи довша за нижню, з широкими трикутними зубцями. Віночок 17—20 *мм* завд., золотистожовтий; прапорець зовні волосистий, довший за крила; човник знизу волосистий. (Біб невідомий). ♄. Цв. V—VII.

Кречетович в Бот. журн. СССР, XXV, 3 (1940) 256; в Фл. СССР, XI, 89. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

— *C. pallidus* Litw. в Тр. Бот. музею, XV (1916) 130, non Kern.

У чагарниках по крейдяних схилах. — Росте в РРФСР, в Курській обл. Можливо, буде знайдений і в межах УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон.

Загальне поширення. Ендем СРСР.

Ряд **3. Albae** V. Krecz. — Квітки розвиваються як на старих, так і на молодих гонах. Листочки оберненояйцевидні.

1589 (11). C. albus Hacq. — **Рокитник білий.** Кущ 30—80 *см* завв., з прямостоячими або б.-м. висхідними гілками; молоді гілки густо коротко притисненоволосисті, старіші — розсіяноволосисті. Листки з ланцетних, оберненояйцевидних або видовжено-оберненояйцевидних, 2—3 *см* завд. листочків і з притисненоволосистими, 1—2 *см* завд. черешками; листочки на верхівці тупі, зрідка з невиразним вістрячком на кінчику; зісподу вони густо притисненоволосисті, зверху розсіяно опушені. Квітки зібрані 5—8-квітковими головчастими суцвіттями на верхівках як молодих, так і торішніх гілок. Чашечка 10—12 *мм* завд., двогуба, напівпритисненоволосиста; верхня губа її з трикутними зубцями; нижня — 2-зубчаста, трохи коротша за верхню губу. Віночок 16—20 *мм* завд., білуватий або блідожовтий, рідше жовтий; прапорець зовні в нижній частині опушений, довший за крила і човник; човник по кілю волосистий. Боби 2—3 *см* завд., видовжені, волохато-волосисті. Насінини яйцевидні, коричнюваті, гладенькі. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VII—IX.

Hacq., Neue Reise dac. sarmat. Karp., I (1790) 49. Кречетович в Фл. СССР, XI, 90. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

— *C. leucanthus* Bess., Enum. (1822) 29 p.p. Рогов., Обозр. (1869) 66, non W. et K. — *C. variabilis* Pacz. в Тр. Бот. сада Юрьев. унив., XV (1914) 99, non Blocki. — *C. austriacus β. leucanthus* Led., Fl. ross., I (1842) 519.

У чагарниках, по узліссях широколистяних лісів. — Лише в західній частині Лісостепу.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Заліщики (!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Рихта (Монтр.!); Чорноострівський рн, Юхимівці (Кот.!); Городоцький рн, Городок (Рогов.!); Красилівський рн, Западинці (Рогов!); Старосинявський рн, Чехи (Кот.!); Меджибізький рн, Меджибіж (Шостаков!); Деражнянський рн, Криничне (Кот.!, Єлін!); Чемеровецький рн, Ямпільчик (!): Староушицький рн, Пижівка (Кесслер і Чугаєвич!), окол. Старої Ушиці (Косець!); Ориинський рн, Чорнокозинці (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (Вовчанецький!); Немирівський рн, Сокілець (Гринь і Михайличенко!); Шпиківський рн, Печора (Кот.!).

Var. **bucoviensis** (Simonk.) Wissjul. var. nov. Листочки гладенькі.

— *C. bucoviensis* Simonk., Math. es Termesz. Közl., XXII.

Наводиться для Буковини (Продан).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Словакія, Румунія, південний захід Європейської частини СРСР.

Господарське значення. Цінний медонос. Декоративна рослина.

1590 (12). C. podolicus Blocki. — **Рокитник подільський.** Кущ 30—50 *см* завв.; гілки висхідні, волохато-волосисті від коротких притиснених і довгих відстовбурчених волосинок. Листки з оберненояйцевидних, ланцетних або еліптично-ланцетних, 2,5—3 *см* завд. листочків і з волохато-волосистими, 1—2 *см* завд. черешками; листочки на верхівці округлі, з вістрячком на кінчику, зісподу розсіяно-довговолосисті, зверху майже голі. Квітки зібрані головчастими, 10—12-квітковими гронами на верхівках торішніх і молодих гілочок; квітконіжки волохаті, 2—3 *мм* завд. Чашечка близько 1,5 *см* завд., двогуба, волохато-волосиста; верхня губа її з яйцевидно-трикутними зубцями, довша за нижню; нижня губа трохи видовженояйцевидна. Віночок блідожовтий, 2,3—2,5 *см* завд.; прапорець зверху волосистий; човник зісподу волосистий. Боби 2,5—3 *см* завд., видовженоланцетні, густоволохаті. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII (іноді восени цвіте вдруге).

Blocki in Allg. Bot. Zeitschr., I (1895) 137. Кречетович в Фл. СССР, XI, 90. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

— *C. capitatus* Bess., Enum. (1822) 39. Рогов., Обозр. (1869) 66, non Scop. — *C. variabilis* Blocki in Oesterr. Bot. Zeitschr., XXXIV (1885) 427, p.p. Пачоский в Тр. Бот. сада Юрьев. уннв., XV (1914) 99 (quad pl. erecto pilos.).

По вапнякових і кам'янистих схилах, порослих чагарником або лісом. — Зрідка і лише в західній частині УРСР.

Пр. Л. Чернівецька обл.: Чернівці (Косецы!). — Дрогобицька обл.: Нижньо-Устріцький рн, Кадовбище (Блоцький!). — Станіславська обл.: Обертинський рн, Чортовець (!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Базалійський рн, Великі Зозулинці (Кучерява!); Хмельницький рн (Кот.!), окол. Кам'янця-Подільського (!); Ружичнянський рн, Хотьківці (Козлов); Острополльський рн, Рідкодуби (Козлов!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб. (півн. ч.), Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (захід. ч.).

Загальне поширення. Ендем південного заходу Європейської частини СРСР.

Господарське значення. Цінний медонос.

Примітка. Цей вид відрізняється від *C. albus* в першу чергу волохатим опушенням.

1591 (13). C. Rochelii Wierzb. — **Рокитник Рошеля.** Рослина жовтозелена, з багатьма розставленими гілками, з буруватою корою, густо рудуватоопушена, 80—100 *см* завв. Черешки листків опушені; листочки ланцетні або яйцевидно-ланцетні, при основі клиновидні, на верхівці загострені, з обох боків притиснено-довговолосисті, 2—2,5 *см* завд. і 6—8 *мм* завш. Квітки зібрані головчасто-щитковидними, 12—18-квітковими суцвіттями; квітконіжки опушені, 1—2 *мм* завд. Чашечка конічно-дзвоникувата, 10—12 *мм* завд., густо опушена. Віночок 18—20 *мм* завд., сірчаножовтий; прапорець зовні притиснено-довговолосистий; човник ко-

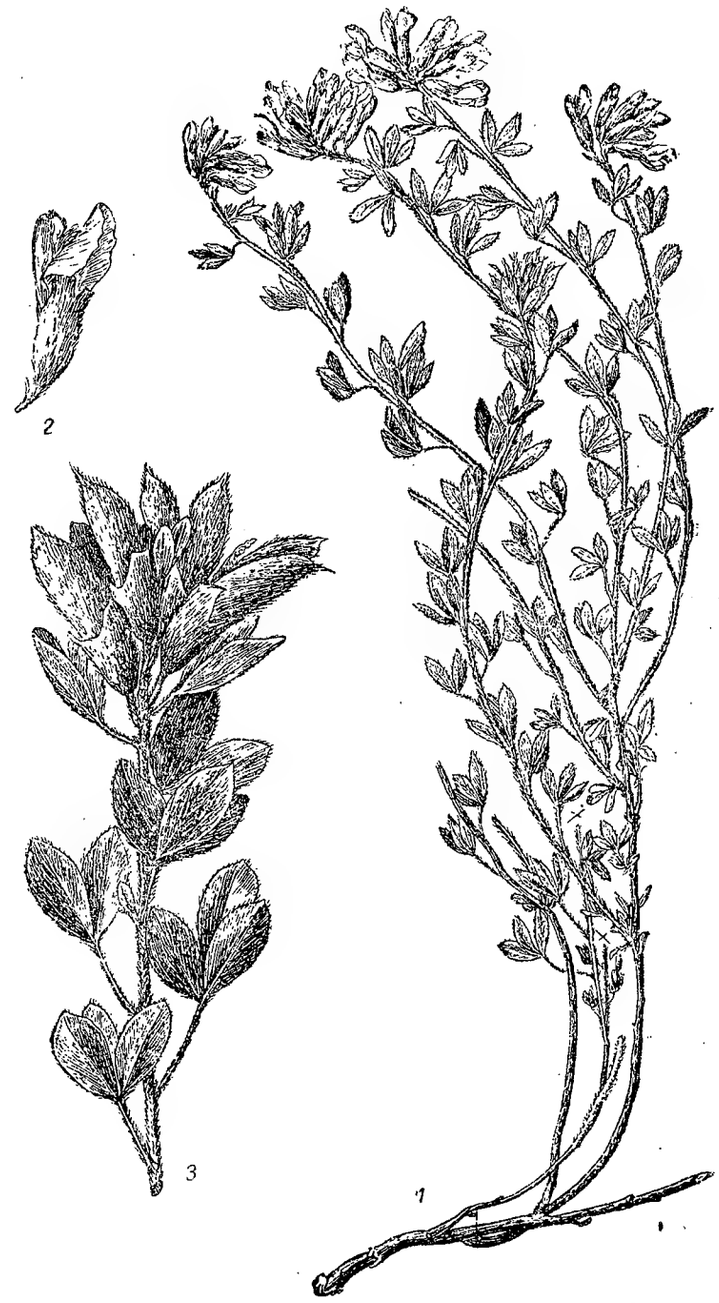

Рис. 69. Рокитник подільський — *Cytisus podolicus* Blocki.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — гілочка з плодами

ротший за прапорець і крила, по кілю кучеряво-коротковолосисті. Боби близько 3 *см* завд., серповидно зігнуті, волохато-волосисті. ♄. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

Wierzb. in Griseb. et Schenk in Wiegm. Arch., XVIII (1852) 292. Кречетович в Фл. СССР, XI, 91. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

— *C. supinus* Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bucow. (1872) 395, p.p.

Видані зразки: Reichenb., Fl. Germ. exsicc., № 1734.

По узліссях. — Відомий лише з Буковини.

Пр. Л. Чернівецька обл.: окол. Чернівців (Гормузаки).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Угорщина, Румунія, Югославія, південний захід Європейської частини СРСР.

Ряд **4. Capitatae** V. Krecz. Рослини довго- б.-м. відстовбурченоволосисті, листочки широко-оберненояйцевидні. Суцвіття небагатоквіткове.

1592 (14). C. aggregatus Schur. — **Рокитник скупчений.** Рослина довго відстовбурчено білувато-жовтуватоволосиста, 30—50 *см* завв.; гілки прямостоячі або висхідні, вкриті темною, майже чорною корою. Листки з опушеними, близько 1 *см* завд. черешками; листочки оберненояйцевидні, при основі округло-клиновидні, на верхівці округлі, з вістрячком на кінчику, 1,5—2,5 *см* завд., зісподу негусто волосисті, зверху майже голі. Квітки зібрані головчасто-щитковидним, 4—8 (10)-квітковим суцвіттям; квітконіжки опушені, до 1 *мм* завд. Чашечка яйцевидно-дзвоникувата, 10—12 *мм* завд., довго-відстовбурченоволосиста. Віночок близько 20 *мм* завд., жовтий; прапорець зовні майже голий; човник по кілю голий або майже голий. Боби до 2 *см* завд., лише трохи зігнуті, розсіяно-відстовбурченоволохаті. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VIII—IX.

Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 149. Кречетович в Фл. СССР, XI, 92. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

C. hirsutus Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bucow. (1872) 394, p.p., non L.

У чагарниках, по схилах. — Буковина.

Пр. Л. Чернівецька обл.: Цурик, коло Чернівців (Гормузаки).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Угорщина, Словакія, Румунія, південний захід Європейської частини СРСР.

Цикл **3. Axillaria** Wissjul. Квітки зібрані несправжньоверхівковими, 2—4-квітковими суцвіттями.

1593 (15). C. Skrobiszewskii Pacz. — **Рокитник Скробішевського.** Кущ від основи розгалужений, 15—30 *см* завв., з висхідними гілками; молоді гілочки виразно гранчасті, коротко сіруватоопушені. Листки з б.-м. еліптичних або оберненояйцевидних 10—8 *мм* завд. листочків і з коротко опушеними черешками до 10 *мм* завд.; листочки на верхівці тупі або з невеличким вістрячком на кінчику, зісподу притисненоволосисті, зверху майже голі. Квітки зібрані коло верхівок гілочок по 2—4 і утворюють несправжньоверхівкові суцвіття; квітконіжки

Рис. 70. Рокитник Скробішевського — *Cytisus Skrobiszewskii* Pacz.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плоди.

короткі, 2—3 *мм* завд.; прицвітки лінійні, трохи довші за квітконіжки. Чашечка 11—12 *мм* завд., притиснено рідко опушена. Віночок 18—22 *мм* завд., білий; прапорець округлий, з нігтиком, від верхньої частини якого відходять білі війки; човник внизу трохи волосистий. Боби близько 4 *см* завд., лінійні, трохи шаблевидно вигнуті, притиснено опушені. ♄. Цв. V—VII. Пл. VIII—IX.

Pacz. in Acta Soc. Bot. Pol., II, 1 (1924) 65. Кречетович в Фл. СССР, XI, 92. Визн. росл. УРСР (1950) 177.

— *C. graniticus* **Pacz.** в Тр. Юрьев. Бот. сада, XV (1914) 97, non Rehm. — *C. austriacus β. leucanthus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 218, p.p. (рослини з Вознесенська).

По вапнякових, кам'янистих і мергелистих відслоненнях балок і річкових долин. У степовій частині УРСР.

П.З.-Л.С. Миколаївська обл.: Вознесенськ (Пач.!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман!, !!); Снігурівський рн, Євгенівка (Кот.!); Новобузький рн, Антонівка — балка між річками Громоклеєю і Інгулом (Пач.). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Пач.!); Херсонський рн, Дар'ївка (Кот.!), Тягинка (Пач.!); Білозерський рн, Білозерка (Рябков).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн. (в басейнах рік Дніпра і Бугу).

Загальне поширення. Ендем УРСР.

Примітка. Цей вид добре відрізняється від усіх наших представників роду *Cytisus* виразно гранчастими гілками і несправжньокінцевими суцвіттями.

Рід 449. Лемботропіс — Lembotropis Griseb.

Griseb., Spicil. fl. Rum., I (1843) 10.

Чашечка неправильно дзвоникувата, двогуба; верхня губа її з 2 зубцями, нижня — з 3. Прапорець не перевищує інших пелюсток, округлий, з коротким нігтиком; човник дзьобовидно загострений. Нитки всіх 10 тичинок зрослися в трубочку. Біб з невиразною ніжкою, видовжений, волохатий. — Кущі з трійчастими листками. Квітки зібрані довгими безлистими гронами.

Представники цього роду (3 види) поширені виключно в Центральній, Південній і Південно-східній Європі (раніше їх здебільшого приєднували до роду *Cytisus*). В СРСР росте 1 вид — *L. nigricans* (L.) Griseb.

1594 (1). L. nigricans (L.) Griseb. — **Лемботропіс чорніючий.** Рослина 30—100 *см* завв., з майже прямостоячими, рідше відхиленими, круглуватими, коротко б.-м. густо опушеними гілками; старі гілки майже голі (при сушінні рослина звичайно чорніє). Листки з черешками 1—2,5 *см* завд., складаються з оберненояйцевидних або ланцетних листочків, тупуватих або з вістрячком; листочки 1—3 *см* завд., 0,5—1 *см* завш., зісподу з розсіяними короткими волосками, зверху голі; черешки листків майже голі. Суцвіття видовжене, багатоквіткове; вісь суцвіття коротко, здебільшого густо опушена; квітконіжки коротко волосисті, 4—7 *мм* завш. Квітки золотистожовті. Чашечка 3—5 *мм* завд., притиснено-сріблястоволосиста, з 2-зубчастою або нероздільною верхньою і 3-зубчастою нижньою губою, значно коротшою за верхню. Віночок 0,8—1,2 *см* завд.; прапорець оберненояйцевидний, з коротким нігтиком; крила однакові, цілокраї; човник дзьобовидно загострений; всі пелюстки голі. Стовпчик голий. Біб лінійно-ланцетний, 2—3 *см* завд., густо коротко-притиснено-волосистий; насінини чорні, з принасінником. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VIII—IX.

Griseb., Spicil. fl. Rum., I (1843) 10. Кречетович в Фл. СССР, XI, 71. Визн. росл. УРСР (1950) 178.

— *Cytisus nigricans* L., Sp. pl. (1753) 739. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 217. **Рисунки:** Фл. СССР, XI, 73, табл. V, рис. 1.

По лісах, узліссях, у чагарниках. — В західній частині УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Холмець (Барбарич!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Олеський рн, Гута-Верхобужівська (Косець!). — **З.П.** Волинська обл.: Ковель (Монтр.), Ківерці (Барбарич); Овадиівський рн, Верба (Барбарич!), Теремнівський рн (Барбарич!). — Ровенська обл.: Клеванський рн, Руда Красна (Барбарич!); Рокитнянський рн, Будки Сновидовецькі (Барбарич!); Мізоцький рн, Нова Мішанина (Барбарич!). — Житомирська обл.: Дзержинський рн, Гвоздярня (Барбарич!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Червоноармійськ (Монтр.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: між Крошовою, Великоборківського рну і Волею, Микулинецького рну (Гриньі); Теребовля (Гриньі); Чортківський рн, між Улашківцями та Сосулівкою (Гриньі); Заложцівський рн, Турчин (!); Бережанський рн, Роїв (Данилевська!). — Хмельницька обл.: Славутський рн, Славута (!), Миньківці (Морозова!); Сатанівський рн, Калинівка (!); Деражнянський рн, Криничне (Кот.!).— **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Калинівський рн, Антонопіль (Кот.!); Вінниця (Лепченко!); Брацлавський рн, Остапківці (Кот.!), Коржі (Кот.!); Немирівський рн, Соколець (Гринь і Михайличенко!). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Шелепухи (Михайличенко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Європа (крім півн. і сходу).

Рід 450. Жарновець — Sarothamnus Wimm.

Wimm., Fl. Schles., ed. I (1832) 278.

Чашечка невиразно двогуба, верхня губа її з 2 дрібненькими зубчиками, нижня з 3. Всі пелюстки приблизно однакової довжини; прапорець округлий з коротеньким нігтиком, не перевищує крил і човника. Всі 10 тичинок зрослися нитками в трубочку. Стовпчик дугоподібно зігнутий; приймочка головчаста. Біб на коротенькій ніжці. Насінини яйцевидні. — Кущі з ребристо-гранчастими гілками. Листки дуже редуковані. Квітки поодинокі в пазухах листків.

До складу цього роду входить понад 12 видів, поширених у Середземномор'ї. В СРСР росте 1 вид. В Європі, крім нашого виду, росте *S. grandiflorus* Webb.

1595 (1). S. scoparius (L.) Wimm. — **Жарновець віничковий.** Рослина 0,5—2 *м* завв. Гілки ребристо-гранчасті, голі, прутовидні, прямі або висхідні, зеленуваті, молоді гілки б.-м. опушені; дорослі гілки майже безлисті. Листки з довгасто-оберненояйцевидних листочків, 5—15 *мм* завд., зісподу розсіяно-притисненопухнатих, зверху голих або майже голих; верхні листки прості, майже сидячі; черешки нижніх листків 1—15 *см* завд., розсіяно волохато-волосисті. Квітки поодинокі в пазухах листків, розміщені переважно в нижній частині гілок, на квітконіжках, які перевищують покривні листки. Чашечка коротка, 4—5 *мм* завд., гола. Віночок ясножовтий, понад 2 *см* завд. Прапорець округлий, відігнутий, голий; крила ланцетно-яйцевидні, на верхівці заокруглені, тупі. Човник з тупою верхівкою, по кілю густо опушений. Боби видовжено-лінійні 4—5 *см* завд., по швах білувато-волохаті, по боках голі; насінини близько 3 *мм* завд., еліптично-яйцевидні, зеленуватосірі, з ясножовтим приасінником. ♄. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Wimm. ex Koch, Deutschl. Fl., V, 82 (1839). Кречетович в Фл. СССР, XI, 93. Визн. росл. УРСР (1950) 175.

Cytisus scoparius Link, Enum. hort. Berol., II (1822) 241. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 217. — *Spartium scoparium* L., Sp. pl. (1753) 709.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 73, табл. V, рис. 2.

По хвойних, мішаних і широколистяних лісах. — В лісових і лісостепових районах західної частини УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Мукачеве (Попов!), Шелестове (Лопушихіна!).—**Пр.К.Л.** Дрогобицька обл.: Трускавець (Кот.!).— **З.П.** Ровенська обл.: Зарічнівський рн, Неньковичі; Рокитнянський рн, Будки (Барбарич!). — Житомирська обл.: Дзержинський рн, Гвоздярня (Барбарич!). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростенський рн (Бурчак-Абрамович!); Довбиський рн, Голубин (Барбарич!); Радомишль (Бельке). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Антонини (Кучерява!). — Вінницька обл.: Немирівський рн, Соколець (Гринь і Михайличенко!), окол. Вінниці (Білозір!); Шпиківський рн, Шпиківка (Кот.!); Чернівецький рн, Калинка (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт. (півд. ч.), Бессараб. (півн. ч.), Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Європа (крім півн. та сходу).

Господарське значення. Молоді гони служать кормом вівцям і козам. Придатний для закріплення пісків. Цінний медонос. Волокна стебел міцні й придатні на грубе прядиво. Гони використовуються на віники.

Примітка. Представники цього виду — мірмекохори, їх насіння має придаток, що складаєтьоя з клітин, виповнених олією; поїдаючи цей придаток, мурашки розносять насіння.

Коліно **3. Trifolieae** Bronn. Листки складні, з 3—5, б.-м. зубчастих по краю листочків. Тичинки здебільшого двобратні. — Трав'янисті рослини або півкущі.

До цього коліна, що об'єднує 6 родів і понад 500 видів, входять роди *Ononis, Trifolium, Melilotus, Trigonella, Medicago* — переважно середземноморські роди, а також *Parochaetes,* рід, поширений в Гімалаях і в Атлаських горах.

Рід 451. Вовчуг — Ononis L.

L., Gen. pl. (1754) 32.

Чашечка дзвоникувата, рідше трубчаста, глибоко 5-роздільна; зубці її великі, короткозагострені. Віночок рожевий або жовтий; прапорець довгасто-оберненояйцевидний; човник дзьобовидно загострений. Всі 10 тичинок зрослися нитками в трубочку; нитки всіх тичинок або лише 5 (через одну) у верхній вільній частині розширені; пиляків (поперемінно) 5 коротких — дорзальних і 5 довших — базальних, рідше всі пиляки короткі, б.-м. кулясті. Зав'язь на б.-м. довгій ніжці, з 2 або багатьма насінними зачатками. Стовпчик шиловидний, голий; приймочка головчаста або трохи коса. Біб довгастий або лінійний, трохи здутий, повислий; насіння бугорчасте чи гладеньке. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини, півкущі й кущі, часто залозисто-опушені. Листки трійчасті, рідше бокові листочки редуковані, дуже рідко листки непарнопірчасті; листочки зубчасті; прилистки розвинені. Квітки поодинокі або по 2(3) в пазухах листків, часто зібрані колосовидними або гроновидними верхівковими суцвіттями; прицвітки і прицвітнички дрібні, іноді навіть зовсім відсутні.

В межах роду *Ononis* відомо близько 70 видів; переважна більшість їх — в Середземномор'ї. В СРСР росте 7 видів, в УРСР — 4. Рід *Ononis,* за сучасним поглядом на систематику бобових, займає проміжне місце між кущовидними представниками коліна *Genisteae* і трав'янистими рослинами коліна *Trifolieae.*

1. Віночок не більше ніж на 1/3 перевищує чашечку, 10—13 *мм* завд. . . . . **(4). В. проміжний — O. intermedia** C. A. Mey.
— Віночок вдвоє перевищує чашечку, 15—20 *мм* завд. . . . . 2.
2. Квітки розміщені по 2 в пазухах листків, утворюють на кінцях гілок густі колосовидні суцвіття . . **(1). В. польовий — O. arvensis** L.
— Квітки поодинокі (дуже рідко по 2) в пазухах листків, не утворюють густих колосовидних суцвіть . . . . . 3.
3. Стебла з обох боків опушені, при основі розпростерті. Стиглий біб коротший за чашечку . . . . . **(2). В. заступаючий — O. procurrens** Wallr.
— Стебла з однорядним опушенням, яке чергується по межвузлях, прямостоячі або при основі трохи висхідні. Стиглий біб дорівнює чашечці або трохи перевищує її зубці . . . . . **(3). В. колючий — O. spinosa** L.

Секція **1. Acanthononis** Willk. Рослина з колючками, рідше без колючок. Квітки рожеві.

1596 (1). O. arvensis L. — **Вовчуг польовий.** Стебла 30—80 *см* завв., прямостоячі або рідше висхідні, здебільшого без колючок, рідше гілки і гілочки стебла закінчуються колючками; стебла опушені простими і залозистими волосками. Листки трійчасті, лише верхні з них складають-

ся з 1 листочка; листочки довгастоеліптичні, овальні або еліптичні, гострозубчасті, 1,5—3 *см* завд., б.-м. густо залозисто-опушені; прилистки приростлі до черешків, широкояйцевидні, зубчасті. Квітки на коротких квітконіжках, розміщені звичайно по 2 в пазухах листків (рідше на верхівці гілок по 1) і утворюють довгі гроновидні суцвіття. Чашечка близько 10 *мм* завд., з вузькими довгими зубцями. Віночок рожевий або білуватий, 15—21 *мм* завд.; прапорець довгасто-оберненояйцевидний, при основі звужений в коротенький нігтик; крила коротші за прапорець. Біб 6—8 *мм* завд., яйцевидний, опушений, коротший, ніж зубці чашечки, 2—4-насінний. Насінини дрібнобугорчасті, округло-яйцевидні або неправильно нирковидні, 1—1,5 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Syst. Nat., ed. 10, II (1759) 1159. Муравьева в Фл. СССР, XI, 96. Визн. росл. УРСР (1950) 178.

— *O. hircina* **Jacq.**, Hort. Vindob., I (1770) 40. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 220.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 37, табл. VII, рис. 3. Визн. росл. УРСР, 179, рис. 128. **Reichenb.**, Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2106, fig. I, II, 1—12, tab. 2097, fig. 127.

По луках, тальвегах балок, схилах. — По всій УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Воловець (Барбарич!); Берегівський рн, Шаланка (Барбарич!). — **З.П.** Волинська обл.: Шацький рн, Світязь (Барбарич!); Овиднівський рн, Руда (Барбарич!). **З.П.** Ровенська обл.: Клеваиський рн, Суськи (Барбарич!), Острозький рн, Садки (Барбарич!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва — Пуща-Водиця (!!). — Житомирська обл.: Черняхів (Копачевська!). — **Л.П.** Київська обл.: Бровари (Семенкевич). — **З.Л.-С.** Теріопільська обл.: коло Зборова (!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: окол. Києва — Китаєве (Васильев-Яковлєв!); Біла Церква (Оксіюк!). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Яблунівка (!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка); Канів (!!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!); Чигирин (!!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Бзів (Кравченко!); Бориспільський рн, Воропьків (!). Полтавська обл.: Хорольський рн, Хорол (!), Шишаки (Падалка!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг (!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Болград (Акінф.). — Херсонська обл.: Нікополь (!!); Херсон (!!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (!!).— **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Сабалдир!).

Var. **spinescens** Led. — Межувузля стебла з однорядним опушенням; гілки і гілочки закінчуються колючками. Квітки утворюють густі гроновидні суцвіття.

Led., Fl. Ross., I (1842) 513.

— *O. hircina γ spinescens* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 220. — *O. spinosa* **auct. fl. ucr. pro max. p., non L.**

Зустрічається зрідка, переважно в лісостепових і степових районах, часто поряд з іншими формами.

П.П. Київська обл.: окол. Києва (!!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Каиівський рн, Бучак (!!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Артемівськ (Оксіюк!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Рені (Липський!); Болград (Акінф.); Килійський рн, Вилкове (Липський!); окол. Одеси (Матюшенко!, Шестерикова!). — Миколаївська обл.: Миколаїв, Варварівка (!!). — **Л.З.С.** Херсоиська обл.: Цюрупинський ри, Костогризове (!!).

Var. **subrepens** Schmalh. Стебла при основі лежачі, висхідні, в нижній частині часто з колючками. Суцвіття негусті.

Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 220. — *O. repens* **auct. fl. ucr. pro max. patre, non L.**

Зрідка зустрічається поряд з типовою формою.

П.З.С. Одеська обл.: Лиманський рн, Приморське (Липський!). — Миколаїв (Пач.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Алт.; Схід. Сибір: Єніс.

Загальне поширення. Південна Скандінавія, Середня, Східна і Південна Європа, Кавказ, Сибір.

Господарське значення. Цінний медонос. В коренях міститься глюкозид ононін, що впливає як сечогінне. Трава містить фарбувальні речовини. Дані щодо кормової цінності суперечливі.

1597 (2). O. procurrens Wallr. — **Вовчуг заступаючий.** Стебло при основі розпростерте, 30—60 *см* завв., з висхідними гілками, які дуже галузяться і при основі вкорінюються, опушене, часто з колючками. Нижні листки трійчасті; листочки еліптичні або овальні, близько 1 *см* завд., на верхівці притуплені, залозисто-волосисті; верхні листки з 1 овального листочка. Прилистки яйцевидні. Квітки поодинокі в пазухах листків, утворюють коротке, небагатоквіткове, рідке грono. Чашечка 8—12 *мм* завд., коротша за віночок. Віночок 12—18 *мм* завд., рожевий або білуватий; прапорець довгасто-оберненояйцевидний, на верхівці загострений; крила коротші за прапорець. Біб до 6 *мм* завд., яйцевидний, коротший за зубці чашечки, залозисто-опушений. Насінини горбкуваті. ♃. Цв. VI—IX. Пл. VIII—IX.

Wallr., Sched. crit. (1822) 381.

— *O. repens* **L.**, Sp. pl. (1753) 71, p.p. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 222. Муравьева в Фл. СССР, XI, 99. Визн. росл. УРСР (1950) 179.

Рисунки: Фл. СССР, XI, табл. VII, рис. 4.

По знижених засолених місцях. — На півдні Західного Лісостепу.

З.Л.-С. Одеська обл.: Балта (Андрж.); Саврань (Андрж.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Південна частина Скандінавії, Середня і Атлантична Європа, південний захід Європейської частини СРСР.

1598 (3). O. spinosa L. — **Вовчуг колючий.** Стебла 30—65 *см* завв., при основі висхідні або прямостоячі; межувузля з одного боку волохаті, рідше кругом опушені; бокові гілки з колючками, здебільшого парними. Нижні листки трійчасті, верхні з 1 листочка; листочки видовжені або видовженоовальні, 0,5—1,5 *см* завд., негусто залозисто-опушені; прилистки дрібні, яйцевидні. Квітки звичайно поодинокі в пазухах листків, на коротеньких квітконіжках, розміщені на верхівках гілок, іноді утворюють небагатоквіткове, верхівкове, гроновидне суцвіття. Чашечка близько

8 *мм* завд., вдвоє коротша за віночок, залозисто-опушена. Віночок 15—18 *мм* завд., рожевий; прапорець видовжений, з тупою верхівкою, зовні залозисто-опушений. Боби нерівнобоко-яйцевидні, до 7 *мм* завд., м'яко-опушені. Насінини округлі, дрібнобугорчасті, коричневі. 4. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Syst. Nat., ed. 10, II (1759) 1159. Шмальг., Фл. Ср. и Ю Р., I, 219. Муравьева в Фл. СССР, XI, 99. Визн. росл. УРСР (1950) 179.

— *O. legitima* Delarbre, Fl. d'Auvergne (1797) 446.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII. tab. MMXC, VII, fig. I—III, 8, 9. Фл. СССР, XI, 98, табл. VII, 1.

По піщаних берегах річок, схилах, при дорогах. — Відомий лише з західної частини Полісся.

З.П. Волинська обл.: Володимир-Волинський (Монтр.!, Рогов.!, Пач.!); Турійськ (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр.

Загальне поширення. Південна Скандінавія, Середня Європа, Європейська частина СРСР (Волинська обл.).

Примітка. Вид цей неодноразово помилково наводився для різних районів флори УРСР замість *O. arvensis var. spinescens*. Проте від нього *O. spinosa* добре відрізняється поодинокими в пазухах листків квітками, які не утворюють колосовидних суцвіть, і дрібнішими листками.

1599 (4). O. intermedia C. A. Mey. — **Вовчуг проміжний.** Стебло 60—80 *см* завв., висхідне, з нечисленними колючками, рідше майже без колючок, з однорядним опушенням, що чергується по межвузлях, рідше стебло навкруги опушене. Нижні і середні листки трійчасті, верхні часто з 1 листочка; листочки довгасті або еліптичні, по краю дрібнозубчасті, не густо залозисто-опушені; прилистки широкояйцевидні, по краю зубчасті, стеблообгортні. Квітки сидять по 2 в пазухах листків і утворюють на кінцях стебла і його гілок густі колосовидні суцвіття. Чашечка 7—10 *мм* завд., коротша за віночок не більше ніж на 1/3 його довжини. Віночок 11—15 *мм* завд., рожевий або білуватий; прапорець овальний; крила і човник лише трохи коротші за прапорець. Біб нерівнобоко-широкояйцевидний, 7—8 *мм* завд., дорівнює чашечці або трохи коротший за неї; насінини дрібнобугорчасті. 4. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

C. A. Mey ex Becker in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXXI (1858) 28 — nomen, Rouy et Foucaud, Fl. Fr., IV (1897) 271 descriptio. Муравьева в Фл. СССР, XI, 101. Визн. росл. УРСР (1950) 179.

У чагарниках, по берегах річок, на вогких солонцюватих грунтах. — В лісостепових і степових районах. Рідка рослина.

П.З.С. Одеська обл.: окол. Одеси, лиман Куяльник (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Волз., Заволз.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Південна і Південно-східна Європа, Передкавказзя.

Рід 452. Гуньба — Trigonella L.

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 338.

Чашечка 5-зубчаста. Віночок з тупим човником, рано опадає. З 10 тичинок 9 зрослися нитками, 10-а тичинка вільна. Зав'язь сидяча. Біб довгий, сплюснутий з боків або коротший і на верхівці довгозагострений, нерозкривний або розкривається вздовж черевного шва. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини. Листки трійчасті, з зубчастих листочків і з приростими до основи черешка прилистками. Квітки розміщуються в пазухах листків і утворюють зонтикоподібні, гроноподібні або головчасті суцвіття, рідше квітки поодинокі.

До цього роду належить понад 120 видів. В СРСР росте 52 види, в УРСР — 4 (з них *T. foenum graecum* поширений лише в культурі).

Найближче рід *Trigonella* пов'язаний з родом *Medicago*. Єдиною ознакою, яка відрізняє види одного роду від другого, є будова сім'ядолей (колінчасті у *Trigonella* і неколінчасті у *Medicago*).

Господарське значення. Більшість видів гуньби містить кумарин. Деякі види культивуються як пряноші. Всі види гуньби поїдаються худобою.

---

1. Квітки зібрані багатоквітковими, головчастими або б.-м. видовженими гронами. Чашечка дзвоникувата . . . . . 2.
— Квітки розміщені по 1—2 в пазухах листків. Чашечка трубчаста . . . . . **(4). Г. свіже сіно — T. foenum-graecum** L.
2. Віночок голубий. Грона густі, на б.-м. довгих ніжках . . . . 3.
— Віночок жовтий. Грона головчасті, майже сидячі . . . . . **(1). Г. монпелійська — T. monspeliaca** L.
3. Боби 4—5 *мм* завд., раптово звужені в носик. Грона і при плодах головчасті, густі . . **(2). Г. голуба — T. coerulea** (Desr.) Ser.
— Боби близько 3 *мм* завд., поступово звужені в б.-м. зігнутий носик. Грона при плодах видовжені, негусті, довгастоциліндричні . . . . . **(3). Г. простерта — T. procumbens** (Bess.) Reichenb.

Підрід I. Eutrigonella Grossh.

Біб циліндричний або іноді б.-м. стиснутий, але неплоский, лінійний, рідше дещо вкорочений, 1- або багатонасінний, звичайно з носиком.

Секція **1. Bucerates** Boiss. Прилистки нижніх листків іноді зубчасті, частіше суцільні. Квітки сидячі, в зонтикоподібному суцвітті. Крила з сполучним зубцем. Біб лінійний, прямий або вигнутий, поздовжньо- або поперечножилкуватий; насінини циліндричні, тонкобугорчасті.

1600 (1). T. monspeliaca L. — **Гуньба монпелійська.** Рослина притисненопухната. Стебло висхідне або розпростерте, 5(10)—30(40) *см* завд., здебільшого від основи розгалужене. Листки трійчасті; листочки клиновидно-оберненояйцевидні, 4—10 *мм* завд., 3—7 *мм* завш., притиснено-

Рис. 71. Гуньба монпелійська — *Trigonella monspeliaca* L.

1 — загальний вигляд; *2* — плід.

волосисті. Прилистки дрібні, напівстріловидні, нижні прилистки зубчасті. Квітки зібрані численними, 3—15-квітковими, головчастими, майже сидячими в пазухах листків суцвіттями. Чашечка коротша за віночок, трубчаста, зубці її лінійно-шиловидні, довші за трубочку. Віночок блідожовтий, 3—4 *мм* завд.; прапорець видовжено-оберненояйцевидний, трохи виїмчастий на верхівці. Біб лінійний, 7—13(19) *мм* завд., 1—1,5 *мм* завш., трохи зігнутий, волосистий, рідше голий, з виразними, розміщеними косо впоперек жилками і дуже коротеньким носиком; боби в головці зірчасто-розсунуті; насінини близько 1,5 *мм* завд., червонувато-коричневі, бугорчасті. ⊙. Цв. IV—VI. Пл. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 777. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 223. Širjaev, Gen. Trig. rev. crit., IV (1931) 23. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 1116. Визн. росл. УРСР (1950) 180.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. MMCX, fig. 1—12. Širjaev, ц. м., tab. IX, fig. 88, tab. X, fig. 4.

Видані зразки: Reichenb., Fl. austro-hung. exsicc., № 2010. Fl. exsicc. reip. bohem.-slov., № 38!

По сухих кам'янистих схилах, пісках, піскових дюнах. — На півдні степової частини УРСР.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Крива Коса (Кот.!); окол. Жданова (!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!). — Одеська обл.: окол. Одеси (Щеглов!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн (Білик!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Окснер!); Геніческий рн, Сиваші (Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк.; Тал.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Південна, Південно-східна і Середня Європа, Кавказ, Мала і Середня Азія, Іран.

Секція **2. Capitatae** (Boiss.) Širjaew. Прилистки зубчасті або верхні — суцільні. Грона на довгих ніжках, головчасті, густі. Квітконіжки прямі. Віночок голубий. Крила не мають зубців. Біб дрібненький, з тонким носиком; насінини яйцевидні, тонкобугорчасті або голі.

1600[1] (2). T. coerulea (Desr.) Ser. — **Гуньба голуба.** Розсіяноволосиста рослина. Стебло 30—65 *см* завв., прямостояче, дуже розгалужене, із спрямованими догори гілками. Листки з яйцевидних або довгастояйцевидних, 2—5 *см* завд., по краю зубчастих листочків; прилистки видовженотрикутні, по краю зубчасті. Квітки зібрані в густе, головчасте, кулясте суцвіття, яке і після цвітіння не видовжується. Чашечка 2,5—3,5 *мм* завд., вдвоє коротша за віночок, з ланцетними зубцями, які дорівнюють трубочці. Віночок голубий, 5—6,5 *мм* завд.; прапорець видовжений, на верхівці виїмчастий. Біб оберненояйцевидний, 4—5 *мм* завд., приблизно в 3 рази довший за трубочку чашечки, раптово звужений в майже прямий, близько 2 *мм* завд. носик, розсіяно опушений, з помітними жилками, 1—2-насінний. Насінини майже округлі, коричневі, матові, бугорчасті, до 2 *мм* завд. ⊙. Цв. V—VII. Пл. VII—IX.

Ser. in DC., Prodr., II (1825) 181. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 221. Širjaev, Gen. Trig. rev. crit., V (1932) 25. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 116. Визн. росл. УРСР (1950) 180. Сорные раст. СССР, III, 156.

— *Trigonella melilotus coerulea* Asch. et Graebn., Fl. Nordostd. Flachl. (1898) 434. — *Melilotus coerulea* Desr. ex Lam., Encycl., IV (1797) 62. — *Trigonella coerulea* subsp. *sativa* Alef., Landwirtsch. F. (1866) 72.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, 2109, fig. I—III. Širjaev, ц. м., tab. XI, fig. 96; tab. XII, fig. 13. Фл. СССР, XI, 121, табл. IX, 1. Сорные раст. СССР, III, 156, фиг. 256, 8; фиг. 257, 9.

Культивується і зустрічається здичавілою по засмічених місцях, при дорогах.

З.П. Хмельницька обл.: Полонне (Рогов.!). — Житомирська обл.: Новоград-Волинський (Рогов.!). — Київська обл.: Васильківський рн, Дзвонкове (Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Вихватнівці (Рогов.!); Хмельницький (Монтр.!). — **П.Л.С.** Черкаська обл.: Умань (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (Наливайко!, Кот.!). — Полтавська обл.: окол. Полтави (Шмальг.!); Лохвиця (Августинович). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Деркульська цілина (Барбарич і Денчик!). — Одеська обл.: Ананьївський рн, Михайлівка (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн., Бессараб., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середземномор'я. Як здичавіла рослина поширена в Середній і Південно-східній Європі.

Господарське значення. Гуньбу голубу часто культивують для потреб харчової промисловості; завдяки приємному запаху кумарину її використовують як ароматичну домішку при виготовленні так званого зеленого сиру. Медонос. Кормова рослина.

1601 (3). T. procumbens (Bess.) Reichenb. — **Гуньба простерта.** Розсіяноволосиста рослина. Стебла численні, лежачі або висхідні, зрідка майже прямостоячі, 30—70 *см* завв., від основи розгалужені. Листки трійчасті; листочки 12—30 *мм* завд., у нижніх листків вузькодовгасті, у верхніх — вузьколанцетні або лінійні; всі листочки гострозубчасті. Прилистки трикутно-ланцетні, зубчасті. Квітки зібрані негустим, майже головчастим або коротко довгастоциліндричним гроновидним суцвіттям, ніжка якого перевищує листки; після цвітіння суцвіття видовжується. Чашечка 3—4 *мм* завд., майже вдвоє коротша за віночок, зубці її дорівнюють її трубочці. Віночок голубий, 5—7 *мм* завд.; прапорець довгастий. Біб оберненояйцевидно-ромбічний, близько 3 *мм* завд., в 4 рази довший за трубочку чашечки, поступово витягнутий в шиловидний носик, з добре помітними жилками. Насінини до 1 *мм* завд., бугорчасті. ⊙. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Reichenb., Pl. crit., IV (1826) 35. širjaev, Gen. Trig. rev. crit., V (1932) 28. Гроссгейм в Фл. СССР, XI (1945), 117. Визн. росл. УРСР (1950) 180.

— *Melilotus procumbens* Bess., Enum. (1822) 30. — *Trigonella Besseriana* Ser. in DC., Prodr., II (1825) 181. Гроссгейм, Фл. Кавк., II, 256. — *T. coerulea* var. *procumbens* Spreng., Syst. veg., III (1826) 206.

Рисунки: Reichenb., Pl. crit., IV, tab. 344, fig. 525. Širjaev, ц. м., tab. XI, fig. 94, 95; tab. XII, fig. 14, 15. Фл. СССР, XI, 121, табл. IX, рис. 2.
Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 427.

По піскуватих місцях, рідше у чагарниках на вогкуватих, часто б.-м. засолених місцях. — Переважно на півдні степової частини УРСР, рідше на півдні Лісостепу.

З.Л.-С. Поділля (Бесс.!). — Одеська обл.: Кривоозерський рн, Криве Озеро (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Окол. Кіровограда (Ліндем.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: коло Лохвиці (Августинович). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!). — Херсонська обл.: Херсон (Куксін!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Молочанськ (!); Жданівський рн, Білосарайська коса (Постриганы!). — Херсонська обл.: Цюрупинський рн, Буркути (Карнаух!). Костогризове (!!); Голопристанський рн, Івано-Рибальче, Солоно-Озерна дача (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Кам., Волз.-Дон., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Зах. Закавк.; Схід. Сибір: Даур.

Загальне поширення. Південно-східна Європа, Кавказ, Мала Азія, Східний Сибір.

Господарське значення. Кормова рослина. Цінний медонос.

Секція **3. Gladiata** Boiss. — Прилистки суцільні. Прицвітків немає. Квітки поодинокі або по 2, блідожовті. Крила не мають сполучних зубців. Біб ланцетний, до 4—5 *см* завд., видовжений в довгий носик; насінини дрібнобугорчасті.

1601[1] (4). T. foenum-graecum L. — **Гуньба свіже сіно.** Розсіяно опушена рослина. Стебла прямостоячі, рідше висхідні, б.-м. розгалужені, 10—50 *см* завв.; листки трійчасті; листочки яйцевидні, видовженояйцевидні або видовженоланцетні, 2—3 *см* завд. і до 1,5 *см* завш., у верхній частині зубчасті; середній листочок з довгим черешком. Прилистки яйцевидні, загострені, суцільні. Квітки сидячі або майже сидячі, поодинокі або по 2 в пазухах листків. Чашечка трубчаста, 6—9 *мм* завд., зубці її дорівнюють трубочці. Віночок білуватожовтуватий, 12—18 *мм* завд.; прапорець довгастий, на верхівці виїмчастий. Біб лінійний, прямий або трохи зігнутий, 6—10 *см* завд., поступово звужений в прямий носик, понад 2 *см* завд., голий або б.-м. волосистий, з виразними жилками, багатонасінний (до 20 насінин). Насіння до 5 *мм* завд. ⊙. Цв. VI. Пл. VII.

L., Sp. pl. (1753) 777. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 221. Širjaev, Gen. Trig. rev. crit., V (1932) 35. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 119. Визн. росл. УРСР (1950) 180.

Рисунки: Reichenb., Fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2108, fig. 1, II, 1—10. Фл. СССР, XI, 121, табл. IX, рис. 6. širjaev, ц. м., tab. XI, fig. 100, 103, 104!

Культивується як кормова і ефіроолійна рослина. — Розводять переважно в південних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується переважно в південних районах Європ. ч. СРСР, на Кавказі, в Середній Азії.

Загальне поширення. За даними монографа роду Г. І. Ширяєва, дико росте в Месопотамії та Курдистані.

Господарське значення. Широко культивується разом з іншими кормовими травами. Насіння використовується в медицині.

Рід 453. Люцерна — Medicago L.

L., Gen. pl. (1754) 339.

Чашечка 5-зубчаста. Віночок з тупим човником. Тичинок 10, з них 9 зрослись нитками в трубочку, 10-а тичинка вільна. Боби 1- або небагатонасінні, нирковидні, майже прямі, серповидні або спірально скручені, гладенькі або вкриті шипами. Насінини дрібні, овальні чи овальнонирковидні, буруваті чи буруватокоричнюваті. — Однорічні або багаторічні трави, рідше півкущі. Листки трійчасті; прилистки приростлі до черешка. Квітки зібрані гронами, здебільшого вкороченими, часто головчастими, рідше грона 1—3-квіткові.

Цей рід об'єднує близько 100 видів, які поширені переважно в Середземномор'ї, на Кавказі, в Середній Азії та в Європі; крім того, деякі види поширені в тропічній зоні обох півкуль. В межах СРСР росте 36 видів люцерни, причому найбільша різноманітність їх спостерігається в Середній Азії і на Кавказі, де вони зустрічаються в основному в середньогірській смузі та в передгір'ях. В УРСР росте 12 видів.

Господарське значення. До представників цього роду належить така важлива кормова рослина, як люцерна посівна — *M. sativa*. Багато дикорослих видів люцерни також є цінними кормовими травами. В складі нашої флори є кілька цінних посухостійких видів її, що мають високі кормові якості.

---

1. Біб нирковидний, стиглий — чорний. Квітки жовті, дрібні, в густих кулястих гронах. Однорічники . . . . . **(1). Л. хмелевидна — M. lupulina** L.
— Біб прямий, серповидний або равликоподібно скручений. . . . 2.
2. Квітки сині або сині й жовті на одній рослині . . . . . 3.
— Квітки жовті або різноколірні — жовтофіолетові . . . . . 4.
3. Квітки сині. Біб равликоподібно скручений . . . . . **(5). Л. посівна — M. sativa** L.
— Квітки на одній рослині сині й жовті. Біб серповидний . . . . . **(6). Л. мінлива — M. varia** Mart.
4. (2). Біб прямий або серповидний, рідше скручений, але не із зімкнутими заворотами . . . . . 5.
— Біб равликоподібно скручений, із зімкнутими заворотами . . . 8.
5. Біб залозисто-волосистий, б.-м. равликоподібно скручений. Квітки 6—10 *мм* завд. . . **(7). Л. різноколірна — M. polychroa** Grossh.
— Біб голий або вкритий простими волосками, прямий або серповидний . . . . . 6.

6. Рослина прямостояча. Листочки лінійні, густо сіруватоопушені. Приморські піски . . . . . **(4). Л. Котова — M. Kotovii** Wissjul.
— Рослини з висхідними або лежачими стеблами. Листочки від оберненояйцевидних до лінійних. Степи, луки, узлісся, чагарники . . 7.
7. Рослини густо сіруватоопушені. Листочки вузьколанцетні, лінійні або видовженолінійні. Рослина здебільшого з висхідними лише при основі стеблами. Степи, степові схили . . . . . **(3). Л. степова — M. romanica** Prod.
— Листочки оберненояйцевидні або оберненоланцетні, рідше вузьколанцетні. Рослини з лежачими або висхідними стеблами, зеленуватоопушені. Узлісся, луки, чагарники . . . . . **(2). Л. серповидна — M. falcata** L.
8 (4). Боби вкриті шипиками . . . . . 9.
— Боби не вкриті шипиками, майже кулясті. Однорічні залозисто-опушені рослини . . . . . **(8). Л. щитковидна — M. scutellata** All.
9. Листочки гребінчасто розсічені або глибокозубчасті. Стебла лежачі . . . . . **(11). Л. роздільнолиста — M. laciniata** L.
— Листочки по краю, переважно спереду, дрібнозубчасті . . . . 10.
10. Шипи боба з глибокими поздовжніми борозенками, на верхівці часто загнуті крючечком. . **(12). Л. маленька — M. minima** (L.) Grufb.
— Шипи боба без борозенок . . . . . 11.
11. Біб циліндричний, з обох боків плоский . . . . . **(10). Л. польова — M. agrestis** Ten.
— Біб кулястий або овальний, з обох боків опуклий . . . . . **(9). Л. жорсткувата — M. rigidula** Desr.

Підрід 1. Lupunaria (Ser.) Grossh.

Боби нирковидні, 1-насінні, нерозкривні або туго розкриваються; насінини гладенькі, жовті або бурі.

Цей підрід стоїть окремо в системі роду *Medicago*. До його складу, крім нашого виду — *M. lupulina*, належить ще один вид — *M. secundiflora* Durieu., поширений в Алжірі. Розірваний ареал підроду вказує на його давність.

1602 (1). M. lupulina L. — **Люцерна хмелевидна,** буркунчик Коренева система звичайно залягає неглибоко. Стебла лежачі, рідше висхідні, численні, 10—50 *см* завд., опушені, рідше голі. Прилистки притиснено опушені, яйцевидно-ланцетні або ланцетні, майже до $^1/_2$ зрослі між собою; верхні прилистки цілокраї, нижні — по краю з 1—3 зубцями. Листки трійчасті, з нижнього боку (рідше і з верхнього) притиснено опушені; черешки їх здебільшого близько 1 *см* завд., лише у нижніх листків вони досягають 7 *см* завд.; листочки оберненояйцевидні або яйцевидно-округлі, при основі клиновидні, іноді листочки майже ромбічні, на верхівці зубчасті, з виїмкою. Квітки жовті, зібрані в густі, яйцевидні або видовженояйцевидні, 5—15 *мм* завд., 10—30-квіт-

кові грона; квітконос до 3 *см* завд., значно перевищує пазушний листок. Квітконіжки дорівнюють чашечці або перевищують її; прицвітки лінійно-шиловидні, коротші за квітконіжки. Чашечка широкодзвоникувата, до 2 *мм* завд., з лінійно-ланцетними гострими зубцями, які перевищують довжину її трубочки, притиснено, часто залозисто-опушена. Віночок 1—3 *мм* завд.; прапорець широкий, довжина його майже не перевищує довжину чашечки або перевищує її не більше ніж на $^1/_3$. Біб 1-насінний, нирковидний, 2—3 *мм* завд., на спинці з виразною сіткою дугоподібних жилок, чорний, голий або притиснено залозисто-опушений; насінини понад 1 *мм* завд., яйцевидні або овальні, жовті або коричнюваті, гладенькі. ☉, ☉, або ♃. Цв. V—VII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 779. Шмальг. Фл. Ср. и Ю. Р., I, 228. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 134. Сорные раст. СССР, III, 160. Визн. росл. УРСР (1950) 181. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 128.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 141, табл. X, рис. 2. Сорные раст. СССР, III, 165, фиг. 260. Фл. Таджик., V, табл. 13.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 411!

По луках, узліссях, у чагарниках, по трав'янистих схилах, як бур'ян у посівах і по городах. — По всій УРСР звичайно.

Var. **praetermissa** (Opperm.) Wissjul. comb. nova. Рослина темнозелена. Стебло 10—50 *см* завв., висхідне або майже прямостояче, рідше лежаче, часто від самої основи розгалужене, б.-м. залозисто-волосисте. Листки з оберненояйцевидними листочками, б.-м. залозисто-опушені. Головки численні, пазушні. Квітконіжки і боби рясно залозисто-опушені. ☉, ♃.

M. praetermissa Opperm. in herb.

По солончакуватих місцях, приморських ракушняках і пісках, рідше на крейдяних відслоненнях.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: між Лисичанськом і Слов'яносербськом (Карнаух!). — **Л.З.-Л.С.** На косах Азовського моря. Нерідко. — **П.З.С.** Окол. Одеси (Васильев!). — **Л.З.С.** Дніпропетровська обл.: біля Нікополя (Козлов!).—Херсонська обл.: Цюрупинськ (Траншель!), о-в Тендер (!).— **П.С.** Запорізька обл.: о-в Бирючий (Кот.!).

Var. **perennans** Grossh. Багаторічна рослина. Нижні меживузля вкорочені; стебла низенькі, 10—15 *см* завв., численні, здебільшого сланкі.

Гроссгейм, Фл. Кавк., II (1930) 260.

По сухих схилах, у чагарниках, слабо задернованих пісках, вигонах. — По всій УРСР, частіше на вигонах.

Var. **erecta** Opperm. in manusc. Вся рослина густо вкрита відхиленими білими волосками. Стебла прямостоячі, до 50 *см* завв. Листочки широкояйцевидні. Боби голі або розсіяно опушені.

Піски в нижній течії Дніпра і Бугу. — Відома з **П.З.С.** і **Л.З.С.**

П.З.С. Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман!). — **Л.З.С** Херсонська обл.: окол. Берислава (!!).

Примітка. Наявність прямостоячого стебла робить цю форму дуже цінною для селекційної роботи по виведенню прямостоячої люцерни хмелевидної.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони, крім крайньої півночі; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Зее-Бур., Уссур.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Тянь-Шан., Сир-Дар., Пам.-Ал., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європа, Азія.

Господарське значення. Кормова цінність цієї рослини висока, але в дикому стані вона мало врожайна. Завдяки своїй кущуватості люцерна хмелевидна дає більшу трав'яну масу, ніж інші наші однорічні люцерни. Особливо цінні її дворічні й багаторічні форми, які слід використати для виведення дво- і трирічних стійких культурних форм. Важливою якістю її є також здатність швидко відростати. Люцерна хмелевидна містить велику кількість сирого протеїну.

Підрід 2. **Falcago** Grossh.

Біб багатонасінний, розкривний, рідше нерозкривний, спірально скручений, рідше серповидний або майже прямий. — Багаторічні трави, зрідка кущі.

Найстародавніший підрід роду *Medicago*; саме він пов'язаний з стародавньою секцією *Ellipticae* роду *Trigonella*. До нього належить і єдиний дерев'янистий представник роду *M. arborea* L.

Представники цього підроду в дикому стані поширені в Північній півкулі — у позатропічних областях Європи й Азії (приблизно між 30 та 60° півн. широти).

До підроду *Falcago* належать найцінніші в кормовому відношенні люцерни, зокрема посівна люцерна — *M. sativa* L. Найбільш стародавні огнища культури посівної люцерни знаходяться в СРСР (Закавказзя й Середня Азія). В СРСР спостерігається також велика різноманітність дикорослих жовтих люцерн.

Ряд **1. Brachycarpae** Grossh. Біб не закручений равликоподібно, прямий, серповидний або напівмісячний, голий або опушений.

1603 (2). M. falcata L. — **Люцерна серповидна,** л. жовта. Рослина 30—150 *см* завв. Стебла численні, висхідні або лежачі, б.-м. густо-, іноді відлегловолосисті, частіше притиснено опушені, іноді майже голі. Прилистки майже до половини зрослі, у верхній, вільній, частині ланцетні, цілокраї або з рідкими зубчиками. Листки з оберненояйцевидними, оберненоланцетними або вузьколанцетними, часто до основи клиновидно звуженими листочками, 8—30 *мм* завд.; по краях у верхній частині листочки дрібнозубчасті, часто з виїмкою на верхівці та вістрячком в ній; зісподу листочки б.-м. густо опушені, зверху — голі або розсіяно опушені, рідко і зверху густо опушені. Квітки зібрані густими, здебільшого багатоквітковими (15—30 квіток), вкороченими, головчастими гронами, які по відцвітанні видовжуються; квітконіжки до 3 *мм* завд. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, 3—6 *мм* завд., з лінійно-шиловидними зубцями, довшими за її трубочку. Віночок 6—10 *мм* завд., жовтий, сірчаножовтий або

ясножовтий, рідше оранжовожовтий. Біб б.-м. серповидно зігнутий або прямий чи майже прямий, (4)6—10(15) *мм* завд., 1—8-насінний, б.-м. опушений, рідше майже голий. Насінини видовженояйцевидні, кутасті, зеленуватосірі, коричневожовтуваті або коричневі, 2—2,5 *мм* завд., матові. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1773) 779. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 225. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 140. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 124 р.р. Васильченко в Фл. и сист. высш. раст., 8 (1949) 35. Синская в Культ. фл. СССР, XIII (1950) 107 р.р.

— *M. sativa* L. *β falcata* Doll. Rhein. Fl. (1843) 802.

По луках, узліссях, у чагарниках, по світлих лісах. — По всій УРСР.

Дуже поліморфний вид; на території УРСР відомі такі форми:

Var. **procumbens** (Bess.) Asch. et Graebn. Стебла лежачі або висхідні. Біб серповидний. Квітки 7—10 *мм* завд.

Aschers. et Graebn., Synopsis, VI, 2 (1910) 399.

— *M. procumbens* Bess., Prim. fl. Galic., II (1809) 127. Клоков в Бот. журн. АН УРСР, V, 2 (1948) 44 р.р. Визн. росл. УРСР (1950) 181 р.р.

Рисунки: Клоков, ц. м. 45, рис. 1, *1—2*.

По кам'янистих схилах. — Відома з західної частини УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня (Барбарич!). — **Р.-О.Л.** Львів (Клоков!).

Примітка. Цю форму як окремий вид описав Бессер з Галичини в 1809 р. Проте пізнішими ботаніками вона була віднесена до форм *M. falcata*. У 1948 р. М. В. Клоков наводить її знову як самостійний вид, причому з ширшим ареалом (до р. Ками). У нас немає підстав прийняти таку трактовку цієї форми.

Var. **pineticola** Wissjul. var. nova. Рослина до 1,5 *м* завв.; стебла численні, при основі здерев'янілі, дуже улиснені. Квітки оранжовожовті. Боби зігнуті або прямі.

По соснових і сосново-мішаних лісах, узліссях. — Лісові райони і Лісостеп.

З.П. Ровенська обл.: Здолбунівський рн, Новомільськ (Барбарич!). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, Старосілля (!!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Ново-Українка (!!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Гори Артема (Кот.!).

Примітка. Ця форма росте переважно на піщаних грунтах в соснових лісах. Високий ріст, велика кількість здерев'янілих при основі, спрямованих майже прямо або косо вгору густо улиснених стебел надають їй вигляду куща. Дуже добре плодоносить. Придатна для закріплення пісків і річкових схилів в поліській і лісостеповій частинах УРСР.

Var. **pastoralis** Wissjul. var. nova. Рослина розпростерта. Листочки дрібні, ланцетно-клиновидні. Квітки до 5 *мм* завд. Боби 1—2(3)-насінні, здебільшого майже прямі.

По схилах, трав'янистих місцях. — По всій УРСР.

Примітка. Ксерофільна, стійка до витоптування тваринами форма.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони (крім крайньої півночі), на півдні зрідка; Кавказ; Зах. і Схід. Сибір; Далек. Схід; Серед. Азія. В степовій смузі Євразії трапляється лише інтразонально — по лучних зниженнях, долинах річок.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Західна, Східна і Середня Азія, Кавказ.

Господарське значення. Люцерна серповидна і люцерна степова — цінні кормові трави, які значно краще, ніж люцерна посівна, переносять несприятливі кліматичні умови (більш посухостійкі і морозостійкі). Крім того, вони ростуть і по не дуже засолених грунтах. В. Р. Вільямс рекомендував дикорослі жовті люцерни для введення в травосуміші травопільних сівозворотів як рослини, що поновлюють родючість грунту. Коренева система їх краще розвинена, ніж у люцерни посівної.

1604 (3). M. romanica Prod. — **Люцерна степова.** Рослина 40—80 *см* завв.; стебла висхідні, часто майже прямостоячі, густо сіруватоопушені. Прилистки до половини зрослі, у верхній, вільній, частині ланцетні або лінійно-ланцетні, цілокраї або з рідкими зубчиками. Листки з густо сіруватоопушених, ланцетних, лінійно-ланцетних, лінійних або видовженолінійних листочків, часто клиновидних при основі, 10—30 *мм* завд.; по краях у верхній частині листочки дрібнозубчасті. Квітки на коротких, 1,5—2,5 *мм* завд., ніжках, зібрані густими, 12—20-квітковими, вкороченими, головчастими або головчасто-овальними гронами. Чашечка сіруватоопушена, трубчасто-дзвоникувата, 3—5 *мм* завд., з лінійно-шиловидними довговолосистими зубцями, що дорівнюють трубочці або коротші за неї. Віночок 5—9 *мм* завд., жовтий або ясножовтий. Боби прямі або майже прямі, зрідка б.-м. серповидні, 5—8 *мм* завд., здебільшого малонасінні (1—3), густо сіруватоопушені; насінини 1,5—2,5 *мм* завд., яйцевидні, кутасті. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

Prodan, Fl. Rom., I (1900) 617. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 145. Васильченко в Фл. и сист. высш. раст., 8 (1949) 44. Визн. росл. УРСР (1950) 181.

— *M. falcata* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 225 р.р. Prodan, Fl. Rom., ed. II (1930) v. I, p. 1, 514. — *M. orthocarpa* Czern. in herb.! — *M. stepposa* Grossh. nomen. — *M. erecta*. Клоков в Бот. журн. АН УРСР, V, 2 (1948) 44. non Kot.

Рисунки: Васильченко, ц. м. 45, фиг. 5, *2*.

По степах, степових схилах. — Степові райони УРСР; по степових схилах трапляється в Лісостепу і навіть на півдні Полісся.

Поліморфний вид; на території УРСР відомі такі його форми:

Var. **cinerea** Lind. Зубці чашечки короткі, не перевищують трубочки. Віночок 5—6 *мм* завд.

Lind. in herb.

— *M. romanica ssp. cinerea* Vass., ц. м., 48.

Західний Лісостеп.

Var. linifolia (Kushan) Grossh. Листочки 20—30 *мм* завд. і 2—3 *мм* завш., майже голі. Біб серповидний.

Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 147.

— *M. falcata* var. *linifolia* Kushan in schedis.

Зрідка трапляється на півдні степової частини УРСР.

Рис. 72. Люцерна степова — *Medicago romanica* Prod.

1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини; *3* — квітка; *4* — гілочка з плодами.

П.З.С. Миколаївська обл.: Очаківський рн, Парутино (!).

Var. **hirsuta** (Trautv.) Grossh. Вся рослина густо коротко сіруватоопушена. Листочки лінійні.

Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 147.
— *M. sativa var. hirsuta* **Trautv. in schedis.**

На півдні степової частини, нерідко.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Волз., Волз.-Кам. (зрідка), Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах., Схід. і Півд. Закавк.; Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Урал; Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян. (зрідка); Серед. Азія: у багатьох районах.

Загальне поширення. Європа та Азія.

Господарське значення. Цінна кормова рослина для степових районів УРСР.

1605 (4). M. Kotovii Wissjul. nom. nov. — **Люцерна Котова.** Рослина 60—120 *см* завв. Стебла прямостоячі, сіруватоопушені, при основі звичайно здерев'янілі. Прилистки майже до половини зрослі між собою, у верхній частині ланцетні, цілокраї або з рідкими зубчиками. Листки з лінійних, 1—2,5 *см* завд. і 2—5 *мм* завш., густо сіруватоопушених листочків. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, 4—5 *мм* завд., опушена; шиловидно-лінійні зубці її б.-м. дорівнюють її трубочці. Віночок 6—8 *мм* завд., сірчаножовтий або ясножовтий. Боби прямі або майже прямі, 6—9 *мм* завд., 1—3(4)-насінні, густо опушені; насінини неправильно яйцевидні, кутасті. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

M. falcata subsp. erecta Kotov в журн. «Природа» № 1 (1935) 70. — *M. erecta* Kotov, Бот. журн. АН УРСР, I, 2 (1940) 276 non Winterl. — *M. tenderiensis* Opperm. у Клокова, Бот. журн. АН УРСР, V, 2 (1948) 45 p.p. Визн. росл. УРСР (1950) 181. — *M. romanica v. erecta* Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 146. — *M. romanica subsp. erecta* Васильченко в Фл. и сист. высш. раст., 8 (1949) 48.

Приморські черепашково-галечні піски. — Відома в **Л.З.С.**

Л.З.С. Запорізька обл.: о-в Бирючий (Кот.!); коса Обиточна (Поповичі!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем півдня степової частини УРСР.

Господарське значення. Дуже цінна для випробування в культурі на крайньому півдні степової частини УРСР кормова рослина; в першу чергу її слід випробувати на пісках в південних районах зрошувальних культур.

Примітка. Вид цей був встановлений М. І. Котовим, який дав йому назву — *M. erecta* (що відбиває характерну морфологічну ознаку цього виду — прямостояче положення стебла). Але тому, що цю назву значно раніше було надано іншому видові люцерни, ми примушені замінити її. Називаємо цей вид на честь його автора Михайла Івановича Котова.

Ряд **2. Vulgares** Grossh. Біб утворює 1—4 звороти спіралі, зрідка лише півзаворота, плоский, голий або опушений.

1605[1] **(5). M. sativa** L. — **Люцерна посівна.** Кореневище міцне. Стебла численні, прямостоячі або лежачі, 40—80 *см* завв., розгалужені, голі або у верхній частині волосисті. Прилистки приблизно до половини зрослі між собою, трикутно-ланцетні, на верхівці видовженозагострені, при основі цілокраї або з 1—2 зубцями, голі або притисненоволосисті, з поздовжніми жилками. Листочки 7—25(40) *мм* завд., довгастоовальні, оберненояйцевидно-клиновидні, яйцевидні, широкоеліптичні або ланцетно-клиновидні, у верхній частині по краю зазублені, рідше з зубчиками по всьому краю листка або майже цілокраї; на верхівці листочки виїмчасті, з вістрячком у виїмці, притисненоволосисті або зверху майже голі. Квітки зібрані у 5—35-квіткові, вкорочені, циліндрично-яйцевидні, яйцевидно-округлі або майже головчасті грона, до 7(10) *см* завд.; квітконос перевищує покривний листок. Прицвітки лінійно-шиловидні. Квітконіжки майже дорівнюють трубочці чашечки. Чашечка трубчасто-лійковидна, з лінійно-шиловидними зубцями, довшими за її трубочку, притисненоволосиста. Віночок здебільшого темнофіолетовий, рідше ясніший, 8—15 *мм* завд. Біб спірально скручений, з 2—4 не цілком зімкнутими заворотами, 5—9 *мм* в діам., з виразною сіткою жилок, голий або пригиснено опушений. Насінини 2,2—2,8 *мм* завд., кутасто-овальні або нирковидні, жовті або каштанові. ♃. Цв. V—VII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 178. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 225. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 148. Синская в Культ. фл. СССР, XIII, 1 (1950) 28. Васильченко в Фл. и сист. высш. раст., 8 (1949) 98. Визн. росл. УРСР (1950) 182.

Рисунки: Фл. Таджик., V, табл. 13, рис. 4. Фл. СССР, XI, 141, табл. X, рис. 14.

Культивується по всій УРСР; по сухих луках, трав'янистих схилах і степах часто зустрічається здичавіла.

Поширення по СРСР. Як культурна або здичавіла рослина поширена по всій Європ. ч. (крім півночі), на Кавказі, в Сибіру, на Далек. Сході, в Серед. Азії.

Загальне поширення. Мала Азія, Тібет, Передня Індія. В культурі поширена в багатьох місцевостях Європи, Азії і Америки.

Господарське значення. Досить врожайна на наших грунтах та стійка до посушливого клімату Степу рослина. Дає добрі врожаї сіна протягом 4—5 років; грунт любить пухкий та легкий — чорноземи з домішкою піску (глинисті грунти не підходять під люцерну; на піщаних грунтах і на таких, що їх заливає вода, також погано росте). В степах добре розвивається по балках, по западинках та схилах. Трав'яна маса люцерни містить понад 7% білків; сіно люцерни щодо кількості білків в ньому деякою мірою замінює концентровані корми; воно містить також багато мінеральних солей і більше вітамінів, ніж інші грубі корми. Розміщення пасік коло посівів люцерни сприятиме утворенню насіння.

1606 (6). M. varia Mart. — **Люцерна мінлива.** Стебло висхідне, 20—50 *см* завв., розгалужене, негусто волосисте. Прилистки ланцетні, у нижній частині б.-м. зубчасті. Листки з видовжено-оберненояйцевидних 10—20 *см* завд. листочків; листочки у верхній частині по краю

зубчасті, зісподу притиснено опушені. Квітки зібрані у багатоквіткові грона, які на початку цвітіння яйцевидні, пізніше видовженояйцевидні. Чашечка негусто волосиста, з довшими за її трубочку зубцями. Віночок 8—10 *мм* завд., зеленуватожовтий або синюватофіолетовий; прапорець довгастий, на верхівці виїмчастий, часто з поздовжніми смужками іншого забарвлення, ніж основний фон. Боби серповидні, розсіяноволосисті, близько 8 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

Mart., Fl. rust., III (1792) 47. Васильченко в Фл. и сист. высш. раст., 8 (1949) 27.

— *M. media* (Pers.) Schult., Oesterr. Fl. (1814) 371. — *M. sativa media* Pers., Synops. (1807) 355. — *M. sativa γ varia* (Mart.) Arcangeli, Compend. Fl. Ital. (1894) 486.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 61.

По схилах. — Відома з Правобережного Злакового Степу.

П.З.С. Миколаївська обл.: окол. Очакова (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Середня і Південно-східна Європа.

Примітка. За літературними даними, до цього виду відносять як дикорослі середньоєвропейські люцерни з жовтуватосинюватими квітками і серповиднимн бобами, так і гібридні форми *M. falcata* × *M. sativa*, у яких боби на одній рослині і серповидні і спірально скручені (1—2 звороти), квітки сині, синюватофіолетові, жовтуватосині або жовті. Явно гібридні форми нам зустрічалися досить часто в лісостеповій і степовій частинах УРСР (Київська, Полтавська, Миколаївська обл.); для них, крім наведених ознак, характерне також високе (70—100 *см* завв.), висхідне, дуже розгалужене стебло.

Наведена рослина з околиць Очакова, зібрана на урвищі над морем, заввишки близько 25 *см*, з зеленуватожовтими і синюватими квітками, вузенькими листочками і розпростертими стеблами нічим не нагадує досліджуваних нами гібридів.

1607 (7). M. polychroa Grossh. — **Люцерна різноколірна.** Стебла численні, 30—60 *см* завв., дуже розгалужені, висхідні або майже прямостоячі. Листочки 5—15(20) *мм* завд., широкоовальні, видовженоовальні, клиновидні або лінійно-клиновидні, зісподу притиснено опушені, зверху часто майже голі. Прилистки трикутно-шиловидні, при основі зубчасті. Грона численні, густі, 7—40-квіткові, близько 10 *см* завд. Квітконіжки і чашечки залозисто-опушені. Віночок 6—10 *мм* завд., жовтофіолетовий, з жовтуватим прапорцем. Біб спірально скручений, з 2—3 тісно зімкненими заворотами, близько 5 *мм* в діам., сплюснутий, відстовбурчено залозисто-волосистий. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

Гроссгейм в Зап. Научно-прикл. отд. Тифл. бот. сада, вып. IV (1925) 3. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 156. Визн. росл. УРСР (1950) 182.

— *M. glutinosa* M.B., Fl. taur.-cauc., I (1808) 224 p.p.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 141, табл. X, рис. 9.

Видані зразки: Гроссгейм и Шишкин, Pl. or. exsicc., № 285.

По схилах. — Наводиться лише для Правобережного Лісостепу.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (!). (Єдине місцезнаходження виду в межах УРСР).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (вищенаведене місцезнаходження); Кавказ: Зах. і Схід. Закавк., Даг.

Загальне поширення. Кавказ, УРСР (Київська обл.).

Господарське значення. Хороша кормова рослина.

Підрід **3. Orbicularia** Grossh. Біб багатонасінний, з кількох заворотів, плоский, округлий.

Секція **1. Scutellata** Urb.

У кожному завороті боба 2 насінини. Корінець зародка коротший, ніж половина довжини сім'ядолей.

1608 (8). M. scutellata All. — **Люцерна щитковидна.** Рослина залозисто-опушена. Стебла тоненькі, лежачі, висхідні, рідше майже прямостоячі, 15—45 *см* завд. Прилистки яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, зубчасті. Листочки довгасті або оберненояйцевидні, 1,5—2 *см* завд., по краю зубчасті. Квітки жовті або оранжові, зібрані короткими, значно коротшими за покривний листок, 1—4-квітковими гронами. Прицвітки ланцетні. Квітконіжки коротенькі. Віночок 4,5—6 *мм* завд.; прапорець майже вдвічі довший за крила і човник. Біб до 14 *мм* в діам., утворює 5—6 заворотів; з одного боку біб плоский, з другого — опуклий, голий, з виразними косими жилками; у кожному завороті боба по 2 насінини. Насінини буруватокоричневі. ♃, рідше ☉. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

All., Fl. Pedemon., I (1785) 315. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 226. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 161. Визн. росл. УРСР (1950) 182.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 141, табл. X, рис. 8.

По луках, узліссях, як бур'ян на полях. — Відомий лише з західної частини Лісостепу.

З.Л.-С. Поділля (Срединський!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Саврань по р. Бугу (Рогов.!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Миколаївка (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Окол. Дніпропетровська (Шмальг.!, Акінф.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Крим.

Загальне поширення. Середземномор'я, Балкани, південь Європейської частини СРСР.

Господарське значення. Досить посухостійка рослина. Добре плодоносить. При густому посіві дає ніжну зелену масу. Заслуговує на увагу для селекційної роботи; слід випробувати її також для гібридизації з іншими видами люцерни.

Підрід **4. Spirocarpos** Grossh.

Біб багатонасінний з кількох, тісно зімкнених заворотів, вкритий шипами або рідше без шипів, здебільшого кулястий або бочкоподібний, рідше плоский

Секція **1. Pachyspirae** Urb. Звороти боба притиснені один до одного, майже зрослі між собою. Шипів або немає, або вони без борозенок. Біб ще у чашечці спірально скручений. Корінець коротший, ніж половина довжини сім'ядолей.

1609 (9). M. rigidula Desr. — **Люцерна жорсткувата.** Стебла численні, тоненькі, 10—35 *см* завд., розгалужені, звичайно лежачі, рідше висхідні, густо опушені. Прилистки у нижній частині зрослі, яйцевидні, пірчасто надрізані. Листочки 5—8 *мм* завд., оберненояйцевидні або оберненосерцевидні, з клиновидною основою, на верхівці зубчасті, часто з виїмкою на кінчику, б.-м. густо опушені. Квітки оранжовожовті, зібрані короткими, 1—3-квітковими гронами, на коротких квітконіжках. Прицвітки плівчасті, яйцевидні. Чашечка дзвоникувата, з трикутно-ланцетними, довшими за трубочку зубцями, притиснено опушена. Віночок 3,5—6,5 *мм* завд.; прапорець широкояйцевидний, довжиною дорівнює крилам і човнику. Біб равликоподібно скручений (6—7 оборотів), циліндрично-яйцевидний, притисненопухнатий з короткими шипами по краю, з виразною сіткою жилок на поверхні; насінини нирковидні, каштановобурі. ☉. Цв. IV—V. Пл. V—VI.

Desr. in Lam., Encycl. Meth., III (1789) 634. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 227. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 164. Визн. росл. УРСР (1950) 182.

— *M. Gerardi* W. K. in Willd., Sp. pl., III (1800) 1415.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 169, табл. XI, рис. 12. Фл. Таджик., V, 193, табл. 13, рис. 5.

По лесових схилах до моря, в інших місцях як бур'ян. — У південних степових районах.

П.З.С. Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!); Грушківський рн, Станіславове (Пач.!). — Миколаївська обл.: Очаківський рн, Очаків (Пач.!), Петухівка (!!); окол. Миколаєва (Опперман!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (!); Бериславський рн, Милове, Софіївка (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Каховський рн, Дудчине (Пач.!); Голопристанський рн, Гола Пристань (Пач.); Скадовський рн, Скадовськ (Пач.!, Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Волз., Бессараб., Причорн.; Кавказ: Передкавк., Закавк., Даг., Тал.; Серед. Азія: Сир.-Дар., Пам.-Ал., Кара-Кум., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Південь Західної, Середньої і Східної Європи, Кавказ, Мала Азія, Іран, Середня Азія.

Примітка. Люцерна жорсткувата кормового значення не має.

1610 (10). M. agrestis Ten. — **Люцерна польова.** Стебла численні, розгалужені, 10—35 *см* завд., притиснено опушені, лежачі або висхідні. Прилистки вузькояйцевидні, гребінчасто-зубчасті. Листочки оберненояйцевидні, з клиновидною основою, у верхній частині дрібнозубчасті, б.-м. густо опушені. Квітки на коротеньких ніжках, зібрані короткими, 1—3-квітковими гронами. Прицвітки плівчасті, вузькояйцевидні. Чашечка дзвоникувата, з вузькотрикутно-ланцетними, майже шиловидними, довшими за трубочку зубцями. Віночок жовтий, 4—5 *мм* завд.; прапорець широкояйцевидний, довжиною дорівнює крилам і човнику. Біб равликоподібно скручений (4—5 заворотів), короткоциліндричний, плоский, 8—10 *мм* в діам., густо тонкоопушений, вкритий шипами, які дорівнюють половині діаметра плода або коротші за нього; шипи на верхівці гачковидно зігнуті; насінини нирковидні, каштановобурі. ☉. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Ten. ex DC., Prodr., II (1825) 179. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 165. **Визн.** росл. УРСР (1950) 182.

— *M. rigidula β agrestis* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 227.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 69 (sub *M. Gerardi*). Фл. СССР, XI, 169, табл. XI, рис. 10.

По сухих щебенистих і кам'янистих схилах. — Наводиться для окол. Херсона.

П.З.С. Херсонська обл.: окол. Херсона (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк., Даг., Тал.; Серед. Азія: Кара-Кум.

Загальне поширення. Південна частина Європи, Кавказ, Мала Азія, Іран, Середня Азія.

Примітка. Кормового значення цей вид люцерни не має.

Секція **3. Leptospirae** Urb. Біб рихло скручений; обороти його відстоять один від одного; якщо є шипи, то вони з довгою боріздкою. Корінець завжди довший, ніж половина довжини сім'ядолі. Молодий біб починає спірально скручуватись після того, як перевищить чашечку.

1611 (11). M. laciniata L. — **Люцерна роздільнолиста.** Здебільшого гола рослина. Стебло висхідне, 20—30 *см* завд., розгалужене. Прилистки ланцетні, зубчасті. Листочки оберненояйцевидні, з серцевидною або клиновидною основою, глибокозубчасті або гребінчасто розсічені, близько 15 *мм* завд. Квітки зібрані 1—2-квітковими гронами, довшими за покривний листок. Чашечка дзвоникувата; зубці її коротші за трубочку. Віночок 4—6 *мм* завд., жовтий; крила його майже дорівнюють човникові. Біб 4—6 *мм* в діам., з 5—7 заворотами, густо вкритий шипами, довшими за половину його діаметра, і виразною сіткою жилок. ⊙. Цв. V. Пл. VII.

L., Sp. pl. (1753) 781. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 174. Визн. росл. УРСР (1950) 182.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 169, табл. XI, рис. 5.

Рідка адвентивна рослина. — Відома лише з Лівобережного Лісостепу.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Тростянецький рн, Смородине (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середземномор'я, Мала Азія, Іран, Європейська частина СРСР (Сумська обл. УРСР).

1612 (12). M. minima Grufberg. — **Люцерна маленька.** Рослина опушена. Стебла тоненькі, численні, лежачі або висхідні, розгалужені, 5—30 *см* завд. Прилистки при основі зрослі, широкояйцевидні, цілокраї або з 1—2 короткими трикутними зубцями по краю. Листочки нижніх листків оберненояйцевидні, верхніх — оберненояйцевидно-клиновидні, 5—10 *мм* завд., у верхній частині зубчасті, на верхівці з виїмкою, в якій міститься вістрячок. Квітки зібрані 1—6-квітковими гронами, що здебільшого не перевищують листків; квітконіжки коротші за трубочку чашечки. Чашечка дзвоникувата, з тонкими, гострими, довшими за трубочку зубцями, густоволосиста. Віночок жовтий, 3—5 *мм* завд.; прапорець довший за крила і човник. Біб з 3—5 заворотами, 3—5 *мм* в діам., майже кулястий, негусто-притисненоволосистий, по зовнішньому краю вкритий 2 рядами численних тонкошиловидних, на верхівці гачковидно зігнутих шипів. ⊙ або ☉. Цв. IV—V. Пл. V—VII.

Grufberg in L., Amoen., IV (1759) 105. Гроссгейм в Фл. СССР, XI, 174. Визн. росл. УРСР (1950) 182. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 228.

— *M. polymorpha* var. *minima* L., Sp. pl. (1753) 780.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 169, табл. XI, рис. 16. Фл. Таджик., V, табл. 13, рис. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1017!

По кам'янистих місцях, випасах, піщаних місцях. — Переважно на півдні Лісостепу і в степовій смузі УРСР. Як занесена рослина зустрічається і на півдні Полісся.

П.П. Київ (Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільський (Шмальг.). — Одеська обл.: Гайворонський рн, Ташлик (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); Богуславський рн, Хохітва (!). — Кіровоградська обл.: Чигирин (Зеров!); Кіровоград (Ліндем.!). — Вінницька обл.: Снтковецький рн, Райгород (Гринь і Михайличенко!); Вороновицький рн, Тростянець (Балковський!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Бобринець (Опперман!). — Одеська обл.: Первомайськ (!!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданов (Марковський!). — **П.З.С., Л.З.С., П.С.** Досить часто.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Заволз., Ниж.-Волз., Ниж.-Дон., Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Даг., Тал.; Серед. Азія: Прибалх., Сир-Дар., Пам.-Ал., Кара-Кум., Гірськ.-Туркм.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня, Атлантична і Південно-східна Європа, Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія, Іран.

Господарське значення. Як кормова рослина має значення лише в молодому стані (на пасовищах для овець), поки не достигли плоди. Колючі плоди і пухнаті листки роблять цей вид в дорослому стані неприступним для худоби.

Рід **454. Буркун — Melilotus** Adans.

Adans., Fam., II (1763) 322.

Чашечка дзвоникувата, 5-зубчаста. Тичинок 10, з них 9 зрослися нитками майже до $^3/_4$ своєї довжини, 10-а тичинка зовсім або майже зовсім вільна. Біб 1-гніздий або рідше 2-гніздий, б.-м. видовжений або майже кулястий, голий або опушений, сітчасто-зморшкуватий або з поперечними жилками, нерозкривний або туго розкривається, відпадає разом з чашечкою. — Дворічні або однорічні рослини з прямостоячими стеблами. Листки трійчасті, причому середній листочок на черешочку, бокові — майже сидячі. Квітки в багатоквіткових пазушних гронах.

До цього роду належить понад 20 видів, які поширені в Середземномор'ї, в Європі і в Азії. В межах СРСР росте 11 видів, з них в УРСР — 7.

Господарське значення. Буркуни є цінними кормовими рослинами, що містять багато білків (в листках до 35% від сухої ваги), які добре засвоюються худобою. Проте в усіх частинах буркунів є кумарин (особливо багато його в листках), через що сіно гіркувате на смак. Недоліком буркунів як кормових рослин є ще те, що в сухому стані листки їх легко опадають. Усі буркуни є цінними медоносами. Деякі види перспективні для висіву на солончаках та солонцюватих грунтах.

---

1. Прилистки середніх стеблових листків надрізано-зубчасті. Бокових жилок на листочках 18—40 пар . . . . . (1). **Б. зубчастий — M. dentatus** (W. et K.) Pers.
— Прилистки суцільні, рідше і лише у нижніх листків при основі зубчасті. Бокових жилок на листочках 14—16 пар . . . . . 2.
2. Грона густі, багатоквіткові . . . . . 3.
— Грона негусті, малоквіткові (квіток не більше 10). Листки шкірясті, часто цілокраї . . . . . (5). **Б. польський — M. polonicus** (L.) Desr.
3. Квітки білі . . . . . 4.
— Квітки жовті . . . . . 6.
4. Квітки 5—7 *мм* завд.; зав'язь волосиста. Молоді боби волосисті, стиглі — майже голі . . . . . (7). **Б. кримський — M. tauricus** (M. B.) Ser.
— Квітки 3—5 *мм* завд.; зав'язь гола. Боби голі . . . . . 5.
5. Віночок 4—5 *мм* завд.; квітконіжки дорівнюють чашечці або коротші за неї. Листочки видовжені, гостропилчасті . . . . . (3). **Б. білий — M. albus** Desr.
— Віночок близько 3 *мм* завд.; квітконіжки довші за чашечку. Листочки нижніх листків оберненояйцевидні, з клиновидною основою, верхніх — видовженолінійні . . . . . (4). **Б. волзький — M. wolgicus** Poir.
6 (3). Зав'язь і біб притисненопухнаті; біб сітчасто-зморшкуватий . . . . . (6). **Б. високий — M. altissimus** Thuill.
— Зав'язь і біб голі; біб поперечно сітчасто-зморшкуватий . . . . . (2). **Б. жовтий — M. officinalis** (L.) Desr.

Підрід I. Eumelilotus Suv.

Боби яйцевидні або еліптичні, стиснуті, звичайно сітчасто-зморшкуваті, голі, на коротких плодоніжках. Чашечка рівнозубчаста. Насіння дрібне, гладеньке.

1613 (1). M. dentatus (W. et K.) Pers. — **Буркун зубчастий.** Корінь розгалужений. Стебло прямостояче або висхідне, від основи розгалужене, 15—90 *см* завв., в нижній частині голе, у верхній негусто притиснено опушене, вугласто-ребристе. Прилистки вузьколанцетні, при основі розширені, 1—1,5 *см* завд.; прилистки середніх листків надрізано-зубчасті. Листочки довгастоланцетні, рідше довгасторомбічні, верхні —

вужчі; всі листки дрібно-гострозубчасті по краю. Грона багатоквіткове, під час цвітіння 5—15 *см* завд.; квітконіжки волосисті, 1—1,5 *мм* завд.; квітки блідожовті, пониклі. Чашечка з трикутно-ланцетними зубцями, розсіяно-притисненоволосиста, 1,5—2 *мм* завд. Віночок 3—3,5 *мм* завд.; прапорець довший за крила і човник. Зав'язь гола, на вигнутій коротенькій ніжці. Біб оберненояйцевидний, 4—5 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш., з виразним кілем на спинці, сітчасто-зморшкуватий, голий, 2-насінний. Насінини яйцевидні, зеленуватожовті, близько 1,5 *мм* завд. ⊙. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

Pers., Syn., II (1807) 348. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 229. Бобров в Фл. СССР, XI, 178. Суворов в Культ. фл. СССР, XIII (1950) 407. Визн. росл. УРСР (1950) 189.

— *Trifolium dentatum* **W. et K., Plant. rar. Hung., I (1802) 41.**

Рисунки: W. et K., l. c., tab. 26. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2131, fig. I, II. Фл. Таджик., V, 197, табл. 14, 1. Фл. СССР, 185, табл. XII, рис. 9. Визн. росл. УРСР, 183, рис. 130, 2.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 919.

По солончаках, солонцюватих грунтах, днищах балок. — В лісостеповій і степовій частинах УРСР.

Л.Л.-С. Сумська обл.: окол. Сум (Лавр.!!). — Харківська обл.: Харків (Кот.!, Наливайко!). — Полтавська обл.: Кременчук (Лавр.!), Полтава (Іллічевський!); Лубни (Рогов.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шестериков). — Миколаївська обл.: Миколаїв, по р. Інгулу (Рябков!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Талаківка (!); Старо-Бишівський рн, солончаки по балці Гуртовій (!), Жданівська мр., Ляпине (!), Богатир (!). — **П.С.** Херсонська обл.: Сиваський рн, Петрівка (Левіна!), п-ів Тюбек (Олексієв).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (півд.), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон. (півд.), Заволз., Волз.-Кам. (півд.), Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ.: Передкавк., Даг., Півд. і Схід. Закавк., Тал.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Киз.-Кум., Сир-Дар., Аму-Дар., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Атлантична, Середня і Південно-східна Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Цінна кормова рослина, придатна для розведення на засолених грунтах. Охоче поїдається худобою. Вважається найбільш солетривким з буркунів.

1614 (2). M. officinalis (L.) Desr. — **Буркун жовтий.** Корінь з добре розвиненими боковими гілками. Стебла прямостоячі, 50—200 *см* завв., розгалужені, у верхній частині коротко опушені. Листочки 1—4 *см* завд., зісподу коротко опушені; у нижніх і середніх листків листочки оберненояйцевидні або округло-яйцевидні, на верхівці тупуваті, у верхніх — ланцетні або довгастоланцетні; по краях листочки нерівнозубчасті. Квітки зібрані багатоквітковими, 5—15 *см* завд. гронами; квітконіжки близько 2 *мм* завд., з повислими квітками. Чашечка 2—3 *мм* завд., з глибокими трикутно-яйцевидними зубцями. Віночок жовтий, 5—7 *мм*

завд.; прапорець трохи довший за крила; човник трохи коротший за крила. Зав'язь гладенька, на ніжці; стовпчик довший за зав'язь. Біб на короткій ніжці, яйцевидний, 3—5 *мм* завд., голий, впоперек зморшкуватий, темносірий, 1—2-насінний. Насінини яйцевидно-еліпсоїдальні, 1,5—2 *мм* завд., зеленуватожовті. ⊙. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Desr. in Lam., Encycl. Meth., IV (1796) 62. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 229. Суворов в Культ. фл. СССР, XIII (1950) 386. Бобров в Фл. СССР, XI, 180. Визн. росл. УРСР (1950) 183.

— *Trifolium Melilotus officinalis* α L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 765. — *Melilotus pallidus* Bess., Ind. sem. Hort. Cremen. (1823) et ex Ser. in DC., Prodr., II (1825) 188.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2130, fig. III—IV. Фл. СССР, XI, 185, табл. XII, рис. 1.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1111! Герб. фл. Средн. Азии, № 257!

По степах, схилах, узліссях, луках, засмічених місцях. — По всій УРСР звичайно.

F. **pauciramosus** Suv. Стебла лише у верхній частині коротко розгалужені. Листочки вузенькі, майже цілокраї.

Суворов в Культ. фл. СССР, XIII, 401.

По степах, степових схилах, піщаних степах. — Зрідка на півдні.

П.З.С. Миколаївська обл.: Очаківський рн, Петухівка (!!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Гола Пристань (!!).

F. **robustus** Wissjul. f. nova. Стебло понад 2 *м* завв. Листочки 4—6 *см* завд., широкояйцевидні, рівномірно зазублені.

По узліссях. — Відома з Лівобережного Полісся.

Л.П. Київська обл.: Вищедубечанський рн, заповідник Гориста (Холодний!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Європа, Азія. Як занесена рослина — в Америці, Північній Африці й Австралії.

Господарське значення. Високо морозостійка і посухостійка кормова рослина. Велика біологічна пластичність буркуна жовтого дозволяє культивувати його в різних умовах. Має значення як пасовищна, силосна і сіноукісна культура. Потребує селекційної роботи для виведення безкумаринних сортів, бо через наявність кумарину сіно його гіркувате. Цінний медонос.

Трава вживається в фармакології для виготовлення зеленого витяжного пластиря, а також як фіксатор в парфюмерії; використовується і для отдушки люлькового тютюну.

1615 (3). M. albus Desr. — **Буркун білий.** Головний корінь стрижневий, з добре розвиненими боковими коренями. Стебла прямостоячі, рідше висхідні, розгалужені, 0,5—2 *м* завв., у верхній частині опушені. Прилистки шиловидні, цілокраї, лише зрідка у нижніх листків зубчасті. Листочки нижніх і середніх листків оберненояйцевидні або овально-ромбічні, при основі часто клиновидні, листочки верхніх листків довгастоланцетні, на верхівці притуплені, по краю майже від основи зубчасті, з 8—14 зубчиками з кожного боку; зісподу вони коротковолосисті. Квітки білі, зібрані негустим гроном, 4—6 *см* завд., при плодах видовженим до 20—25 *см*; квітконіжки 1—1,5 *мм* завд. Чашечка близько 2 *мм* завд., з ланцетними загостреними зубцями, які вдвоє коротші за її трубочку. Віночок 4—5 *мм* завд.; прапорець трохи перевищує крила, які майже дорівнюють човникові. Зав'язь сидяча, ланцетна, стовпчик вдвоє довший за зав'язь. Біб 3—3,5 *мм* завд., овальний, голий, сітчасто-зморшкуватий, 1—2(3)-насінний. Насінини овальні або широкоовальні, близько 2 *мм* завд., жовті, гладенькі або дрібнобугорчасті. ⊙, рідше ⊙. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

Desr. in Lam., Encycl. Meth., IV (1796) 63. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 230. Суворов в Культ. фл. СССР, XIII (1950) 362. Бобров в Фл. СССР, XI, 181. Визн. росл. УРСР (1950) 183.

— *Trifolium melilotus officinalis* β et γ, p.p. L., Sp. pl., ed. 2 (1763) 1079. — *Melilotus melanosperma* Bess. ex Ser. in DC., Prodr., II (1825) 186.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2130, fig. 1—2. Фл. Таджик., V, 197, табл. 14, рис. 3. Фл. СССР, XI, 185, табл. XII, рис. 8.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 815.

По степах, схилах, узліссях, луках, прибережних пісках, засмічених місцях, як бур'ян у посівах. — Звичайно по всій УРСР, але особливо багато представлений в степовій смузі.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур., Лен.-Кол.; Далек. Схід: Зее-Бур., Уссур.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Європа, Азія. Як занесена рослина — в Австралії й Північній Америці.

Господарське значення. Цінна солетривка, морозостійка і посухостійка кормова рослина. Добре росте на засолених грунтах. Медонос. Для поліпшення кормової якості буркуна білого необхідно шляхом селекції знизити в ньому кількість кумарину.

Підрід II. **Macromelilotus** Suv.

Боби видовжені, сітчасто-зморшкуваті, голі або опушені, на довгих плодоніжках, повислі. Чашечка рівнозубчаста.

1616 (4). M. wolgicus Poir. — **Буркун волзький.** Корінь стрижневий. Стебла прямостоячі, рідше при основі висхідні, 0,5—1,2 *м* завв., розгалужені, у верхній частині з розсіяним опушенням. Прилистки шиловидні, 6—8 *мм* завд. Листочки нижніх листків ромбічно-овальні або яйцевидні, верхніх — довгастоланцетні; по краю листочки зубчасті, лише верхні з них часто майже цілокраї. Квітки білі, зібрані негустими, 5—10 *см* завд. гронами, які при плодах видовжуються; квітконіжки 3—4 *мм* завд. Чашечка близько 1 *мм* завд., з широкими зубцями, довжина яких дорівнює $^2/_3$ довжини її трубочки. Віночок 3—3,5 *мм* завд.; прапорець майже дорівнює крилам і човнику. Зав'язь на короткій ніжці,

Рис. 73. Буркун волзький — *Melilotus wolgicus* Poir.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плодюча гілочка; *4* — насінина.

гола; стовпчик ненабагато довший за зав'язь. Біб короткодовгастий, 4—5 *мм* завд., жовтуватобурий, сітчасто-виїмчастий, 1-, рідше 2-насінний, висячий на дугоподібно вигнутій донизу ніжці; насінини буруваті або буруватожовті, видовженоовальні, до 2,5 *мм* завд. ☉. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Poir., Encycl. Meth. Suppl., III (1813) 648. Бобров в Фл. СССР, XI, 182. Суворов в Культ. фл. СССР, XIII, 1 (1950) 418. Визн. росл. УРСР (1950) 183. — *Trifolium ruthenicum* M.B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 506 in textu. — *M. ruthenicus* Ser. in DC., Prodr., II (1825) 186. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 230.

Рисунки: Фл. СССР, XI, табл. XII, рис. 5. Визн. росл. УРСР, рис. 130, 4.

Глинисті схили, солончакові луки. — Зрідка в Лівобережному Лісостепу й в степовій частині УРСР.

Л.Л.-С. Харківська обл.: окол. Харкова (Лавр.!, Кот.!), коло ст. Рогань (Лавр.!); Покотилівка (Кот.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'яньск (Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Три кургани (!). — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Широківський рн, Ново-Курське, Шестерня (Кот.!).— Миколаївська обл.: Володимирівка (Пач.!). — Херсонська обл.: Білозерський рн, Олександрівка на Дніпровському лимані (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ. (занесене), Причорн., Ниж.-Дон., Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Кавказ: Півд. Закавк.

Загальне поширення. Ендем СРСР.

Господарське значення. Посухостійка, солетривка кормова рослина. Медонос.

1617 (5). M. polonicus (L.) Desr. — **Буркун польський.** Корінь стрижневий, дуже довгий, з міцними боковими відгалуженнями. Стебло прямостояче, від основи розгалужене, 35—75 *см* завв., негусто улиснене, у верхній частині коротко опушене. Прилистки шиловидні, 6—8 *мм* завд. Листочки нижніх листків оберненояйцевидні, при основі клиновидні, верхніх — оберненоланцетні або довгастоланцетні, майже лопатеві, загострені; листочки по краю з нечисленними зубчиками або майже цілокраї, шкірясті, зісподу з нечисленними виразними жилками, притиснено-пухнаті. Квітки зібрані рідкими гронами близько 6 *см* завд.; при плодах грона видовжуються; квітконіжки 4—5 *мм* завд., горизонтально відхилені. Чашечка близько 3 *мм* завд., з загостреними зубчиками, довжина яких дорівнює $^1/_2$ довжини її трубочки. Віночок блідожовтий, 5,5—6,5 *мм* завд.; прапорець майже однакової довжини з крилами і човником. Зав'язь гола; стовпчик майже дорівнює зав'язі. Біб довгастий або довгасторомбічний, 7—8 *мм* завд., яснобурий або жовтуватий, зморшкуватий, 1-, рідше 2-насінний. Насінини жовтуватобурі, широкоовальні, близько 3 *мм* завд. ☉. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

Desr. in Lam., Encycl. Meth., IV (1796) 66. Бобров в Фл. СССР, XI, 183. Визн. росл. УРСР (1950) 183. Blonski в Тр. Бот. сада Юрьев. унив., III (1902) 168; IV (1903) 6.

— *Trifolium Melilotus polonicus* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 765. — *Melilotus saspius* Gruner в Бюл. Моск. об-ва исп. прир., XL, 4 (1867) 418. Суворов

в Культ. фл. СССР, XIII (1950) 415. — *M. laxa* Stev. ex Trautv. in Bull. Scient. Ac. St. Petersb., VIII (1841) 271 nomen. — *M. rariflora* Led. in Eichw., It. casp. cauc. (1833) 7.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 183, табл. XII, рис. 6. Визн. росл. УРСР, 184, рис. 130, 6.

На пісках. — Відомий лише з Правобережного Злакового Степу.

П.З.С. Херсонська обл.: на піщаних островах у гирлі Дніпра коло Херсона (Средииський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Волз.; Кавказ: Даг., Схід. Закавк., Тал.?; Серед. Азія: Арало-Касп., Кара-Кум.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд. райони), Кавказ, Іран, Середня Азія.

Господарське значення. Медонос. Кормова рослина.

Примітка. *M. polonicus* наводився Бельке для Радомишльського рну, Київської обл., але скоріше помилково. В Херсонській обл. зустрічається, можливо, також лише як занесеиа рослина.

1618 (6). M. altissimus Thuill. — **Буркун високий.** Стебло прямостояче, рідше висхідне, 50—150 *см* завв., розгалуженс, як і вся рослина, голе. Прилистки шиловидні, цілокраї. Листочки 3(4) *см* завд., у нижніх листків яйцевидні або видовжені, до основи клиновидно звужені, у середніх і верхніх — видовженоклиновидні; всі листочки тупі, віддалено зубчасті, зісподу здебільшого притиснено-коротковолосисті або майже голі. Квітки зібрані багатоквітковими гронами, 2—5 *см* завд.; квітконіжки волосисті, 1,5—2 *мм* завд. Чашечка волосиста, близько 2,5 *мм* завд., до половини надрізана на трикутно-ланцетні, загострені частки. Віночок 5—7 *мм* завд., золотистожовтий; прапорець обернено-овальний, майже дорівнює крилам і човнику. Зав'язь на ледве помітній ніжці; стовпчик приблизно в 1,5 раза довший за зав'язь. Біб широкояйцевидний, по черевному шву стиснутий, 3,5—5 *мм* завд., невиразно сітчастий, негустоволосистий, 1—2-насінний, повислий на плодоніжці. Насінини близько 2 *мм* завд., овальні, невиразно бугорчасті, яснокоричневі або рижуваті, блискучі. ☉. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

Thuill., Fl. Par., ed. 2 (1799) 378. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 229. Бобров в Фл. СССР, XI, 184. Суворов в Культ. фл. СССР, XIII (1950) 422. Визн. росл. УРСР (1950) 183. Prodan, Fl. Roman., I (1939) 518.

— *M. macrorrhizus* Pers., Syn., II (1807) 348. — *Trifolium macrorrhizum* W. et K., Pl. rar. Hung., I (1802) 24.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 186, табл. XII, рис. 2. Визн. росл. УРСР, 184, рис. 130, 3. W. et K., ц. м. tab. 26. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2131, fig. III—IV.

По луках, вологих місцях, при берегах. — Дуже рідка рослина. — Відома з західних лісових районів і Лісостепу.

Пр. Л. Буковина (Продан). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: окол. Кам'янця-Подільського (Монтр.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Моитр.). — **Л.З.-С.** Харківська обл.: Харків—Мерефа (Наливайко); можливо, занесена рослииа.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб.; Зах. Сибір. Алт. (занесено).

Загальне поширення. Атлантична, Середня Європа і зрідка на півдні Східної Європи, Західна Азія (занесено).

Підрід III. Micromelilotus Suv.

Боби кулясті або видовженокулясті, зморшкуваті, голі або опушені, на коротеньких квітконіжках. Насінини з добре виявленим корешочком, бугорчасті. Чашечка нерівнозубчаста. — Однорічники.

1619 (7). M. tauricus (M.B.) Ser. — **Буркун кримський.** Стебла 30—90 *см* завв., прямостоячі, розгалужені, розсіяно опушені, рідше голі. Листочки 1—2 *см* завд., у нижніх листків оберненояйцевидні або округло-клиновидні, у верхніх — видовженоклиновидні, по краю всі листочки у верхній частині зубчасті. Прилистки шиловидні. Квітки зібрані довгими, 10—20 *см* завд., негустими гронами. Чашечка близько 3 *мм* завд., гострозубчаста, опушена. Віночок білий, 5—7 *мм* завд.; прапорець приблизно дорівнює човнику і крилам. Зав'язь на ніжці, опушена; стовпчик вдвоє довший за зав'язь. Біб видовженокулястий, 5—8 *мм* завд., зморшкуватий, темносірий, в молодому стані опушений, стиглий — майже голий. Насінини близько 2,5 *мм* завд., довгастояйцевидні, темножовті або яснокоричневі, бугорчасті, тьмяні. ☉. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Ser. in DC., Prodr., II (1825) 188. Бобров в Фл. СССР, XI, 188. Суворов в Культ. фл., XIII (1950) 433.

— *Trifolium Melilotus tauricum* M.B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 506.

Рисунки: Суворов, ц. м. 433, рис. 71. Фл. СССР, 185, табл. XII, рис. 3.

Знайдено на півдні Полинового Степу.

Л.С. Херсонська обл.: Геиіческий ри, коло Нової Олексіївки по краю полезахисної лісової смуги (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим, Бессараб.

Загальне поширення. Європейська частина СРСР (півд.), Мала Азія.

Примітка. В УРСР цей вид знайдено нами вперше в 1951 р.

Рід 455. Конюшина — Trifolium L.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 764.

Чашечка дзвоникувата або частіше б.-м. двогуба, з 5 зубцями; трубочка її з 5, 10 або 20 жилками; у зіві чашечка відкрита або звужена мозолистим потовщенням; при плодах вона іноді розростається. Віночок жовтий, пурпуровий, рожевий або лише при основі зрослий з іншими пелюстками; крила і човник. Здебільшого зрослі нігтиками між собою і з тичинковою трубочкою; 9 тичинок зрослися нитками, 10-а тичинка вільна. Зав'язь сидяча, рідше на ніжці; насінних зачатків 2—8. Біб звичайно замкнений у чашечці, рідше висувається з неї, 1—3 (рідше 4—6)-насінний, шкірястий. — Багаторічні або однорічні трав'янисті рослини. Стебла висхідні або прямостоячі, рідше лежачі. Листки трійчасті, рідше листки з 5—9 листочків. Прилистки б.-м. зрослися з черешк-

ками листків. Квітки зібрані в головчасті, рідше короткогроновидні або зонтикоподібні суцвіття.

До роду *Trifolium* належить близько 300 видів, що поширені по всій земній кулі, але переважно в помірній і субтропічній зонах Північної півкулі. В СРСР росте 65 видів конюшини, в УРСР — 32.

Представників цього роду поділяють на 2 підроди: *Trifoliastrum* (що об'єднує понад 200 видів) і *Lagopus* (близько 80 видів); в межах роду розрізняють 12 секцій.

Секціями *Chronosemium* і *Euamoria* рід *Trifolium* пов'язується з родами *Trigonella*. Близьку спорідненість виявляє він також до родів *Melilotus* і *Medicago*.

Господарське значення. Конюшини займають значне місце в рослинному покриві УРСР; чимало видів їх — цінні кормові трави; значна кількість їх введена в культуру (лучна, біла, струнка, середня конюшини та ін.). Зелена маса конюшин дуже поживна і у свіжому вигляді, і як сіно; їх листки і цвітяні головки містять 10—13% білка (на суху речовину). Конюшини багаті і на вітаміни, зокрема конюшина повзуча (або біла) є одним з кращих джерел для одержання каротину.

В нашій флорі деякі види заслуговують на увагу як матеріал для введення в культуру. До них в першу чергу належать: люпинова, дніпровська, гірська, суницевидна та альпійська конюшини.

Всі види конюшини — цінні медоноси.

---

1. Листки з 5 листочків . . . . **(1). К. люпинова — T. lupinaster** L.
— Листки з 3 листочків . . . . . 2.
2. Чашечка при плодах пухирчасто здута . . . . . 3.
— Чашечка при плодах нездута . . . . . 6.
3. Чашечка двогуба, б.-м. опушена . . . . . **4.**
— Чашечка з однаковими зубцями, не двогуба, гола . . . . . **(8). К. пухирчаста — T. vesiculosum** Savi.
4. Прицвітки дорівнюють чашечці. Багаторічні рослини . . . . . 5.
— Прицвітки короткі, не перевищують квітконіжок. Однорічники або дворічники . . . . . **(16). К. перевернута — T. resupinatum** L.
5. Зубці чашечки довші за її трубочку. Головки при плодах кулясті. Віночок, що залишається при плодах, не перевищує чашечки . . . . . **(14). К. суницевидна — T. fragiferum** L.
— Зубці чашечки не довші за її трубочку. Головки при плодах довгасті. Віночок, що залишається при плодах, перевищує чашечку . . . . . **(15). К. занедбана — T. neglectum** C.A.M.
6 (2). Квітки в головці сидячі, звичайно без прицвітків . . . . 7.
— Квітки на квітконіжках, з прицвітками при їх основі . . . . 22.
7. Багаторічники з кореневищами . . . . . 8.
— Однорічники . . . . . 16.
8. Чашечка з 20 жилками. Стебло прямостояче . . . . . 9.

— Чашечка з 10 жилками. Стебло звичайно висхідне . . . . . 10.
9. Головки квіток кулясті або яйцевидні. Вільна частина прилистків шиловидно загострена . . . **(24). К. альпійська — T. alpestre** L.
— Головки квіток довгастоциліндричні. Вільна частина прилистків ланцетна . . . . . **(25). К. червонувата — T. rubens** L.
10 (8). Віночок пурпуровий або рідше білуватий . . . . . 11.
— Віночок жовтуватий . . . . . 14.
11. Трубочка чашечки зовні опушена . . . . . 12.
— Трубочка чашечки зовні гола . . **(23). К. середня — T. medium** L.
12. Культурні, майже голі рослини. Стебла звичайно прямостоячі . . . . . **(28). К. посівна — T. sativum** Gronе.
— Дикорослі, б.-м. густо опушені рослини. Стебла звичайно висхідні. . 13.
13. Прилистки яйцевидні, раптом звужені в тоненьке вістря . . . . . **(26). К. лучна — T. pratense** L.
— Прилистки поступово звужені у шиловидне вістря . . . . . **(27). К. дніпровська — T. borysthenicum** Grun.
14 (10). Віночок 20—25 *мм* завд. Нижній зубець чашечки при плодах вверхстоячий . . . **(17). К. паннонська — T. pannonicum** Jacq.
— Віночок 15—18 *мм* завд. Нижній зубець чашечки при плодах відігнутий донизу . . . . . 15.
15. Зубці чашечки з 3 виразними жилками, довжиною дорівнюють її трубочці або трохи перевищують її . . . . . **(19). К. кавказька — T. caucasicum** Tausch.
— Зубці чашечки звичайно з 1 виразною жилкою, коротші за її трубочку, лише нижній іноді дорівнює їй . . . . . **(18). К. блідожовта — T. ochroleucum** Huds.
16 (7). Головка складається з 3—5 цілком розвинених плідних квіток з білуватими віночками і кулястої купки неплідних квіток, які не мають розвинених віночків. Стебла лежачі . . . . . **(32). К. підземна — T. subterraneum** L.
— Всі квітки в головці з розвиненими віночками . . . . . 17.
17. Віночок 2—4 *мм* завд., білуватий або рожевий . . . . . 18.
— Віночок 8 *мм* завд. або довший . . . . . 20.
18. Чашечка майже ребриста від виразних жилок; довжина нижніх зубців її б.-м. дорівнює довжині її трубочки, верхні — коротші за неї. . . . . **(22). К. смугаста — T. striatum** L.
— Чашечка не ребриста; зубці її значно довші за її трубочку . . 19.
19. Стебла м'яковолосисто опушені. Листочки лінійно-ланцетні або лінійні . . . . . **(30). К. польова — T. arvense** L.
— Стебла у нижній частині голі, вгорі притиснено опушені. Листочки оберненояйцевидні або широколанцетні . . . . . **(31). К. українська — T. ucrainicum** Opperm.
20 (17). 2 верхні зубці чашечки трохи зрослі між собою, через що чашечка між ними здається менш надрізаною. Довжина крила віночка дорівнює човникові. **(20). К. відстовбурчена — T. squarrosum** L.
— Всі зубці чашечки однаково глибоко надрізані. Крила віночка трохи довші за човник . . . . . 21.

21. Зубці чашечки від основи майже однакової ширини, нитковидні або шиловидні. Віночок лише трохи перевищує чашечку, рожевий . . . . . (29). **К. розлога — T. diffusum** Ehrh.

— Зубці чашечки до основи виразно розширені, ланцетні. Віночок пурпуровий . . . . . (21). **К. багряна — T. incarnatum** L.

22 (6). Чашечка з 5 невиразними жилками. Віночок жовтий або оранжовий . . . . . 23.

— Чашечка з 10 і більшою кількістю жилок. Віночок білий або рожевий, після цвітіння буріє . . . . . 27.

23. Серединний листочок кожного листка на довшому черешку, ніж бокові . . . . . 24.

— Черешки всіх 3 листочків однакові, дуже коротенькі . . . . 25.

24. Прапорець вздовж складений, без виразних поздовжніх борозенок, близько 4 *мм* завд. . . (13). **К. сумнівна — T. dubium** Sibth.

— Прапорець спереду ложкоподібно розширений, з численними поздовжніми борозенками від вдавлених жилок, 5—10 *мм* завд. . . . . (12). **К. рівнинна — T. campestre** Schreb.

25 (23). Верхні 2 листки зближені (здаються супротивними) і при плодах довгастоциліндрична головка здається верхівковою . . . 26.

— Верхні листки чергові. Головки пазушні, кулясті або яйцевидні. Віночки спочатку ясножовті, пізніше яснобурі . . . . . (11). **К. шарудлива — T. strepens** Crantz.

26. Однорічник. Прилистки лінійно-ланцетні. Боби приблизно в 4 рази довші за стовпчик . . (10). **К. темнокоричнева — T. spadiceum** L.

— Багаторічник. Прилистки яйцевидно-ланцетні. Боби приблизно вдвоє довші за стовпчик . . (9). **К. коричнева — T. badium** Schreb.

27 (22). Квітконіжки в кілька разів коротші за трубочку чашечки 28.

— Квітконіжки серединних квіток дорівнюють трубочці чашечки або довші за неї . . . . . 30.

28. Однорічник. Головки квіток кулясті. Віночок близько 4 *мм* завд., коротший за зубці чашечки . . . . . (7). **К. дрібноквіткова — T. parviflorum** Ehrh.

— Багаторічник. Головки квіток яйцевидні. Віночок 7—14 *мм* завд., довший, ніж зубці чашечки . . . . . .

29. Стебла висхідні. Віночок 12—14 *мм* завд. Зубці чашечки при плодах розходяться . . . . . (3). **К. мінлива — T. ambiguum** M.B.

— Стебла прямостоячі. Віночок 7—9 *мм* завд. Зубці чашечки при плодах не розходяться . . . . (2). **К. гірська — T. montanum** L.

30 (27). Стебла сланкі, з повзучими гонами, які по вузлах вкорінюються. Віночки білі, рідше яснорожеві . (4). **К. повзуча — T. repens** L.

— Стебла висхідні, без повзучих гонів. Віночки рожеві . . . . 31.

31. Головки 15—20 *мм* в діам. Віночок 6—7 *мм* завд. Листочки по краях виразно пилчасті . . . . (6). **К. струнка — T. elegans** Savi.

— Головки 20—25 *мм* в діам. Віночок 8—10 *мм* завд. Листочки по краях невиразно зубчасті . . (5). **К. гібридна — T. hybridum** L.

Підрід I. **Trifoliastrum** Ser.

Квітки з добре розвиненими прицвітками. Чашечка з відкритим зівом; пелюстки лише трохи зрослі між собою. Біб 2—6-насінний, дуже рідко 1-насінний.

Секція 1. **Lupinaster** Link. Чашечка з рівними або майже рівними зубцями; прапорець вільний. Біб 2—6-насінний. Суцвіття — трохи однобічна або майже зонтикоподібна головка, оточена вузенькою плівчастою обгорткою. — Багаторічники.

1620 (1). T. lupinaster L. — **Конюшина люпинова.** Стебла прямостоячі, 15—50 *см* завв., часто розгалужені, у верхній частині іноді опушені. Прилистки притиснені до стебла, плівчасті, на $^2/_3$ своєї довжини зрослі з черешками листків, у верхній частині ланцетні, на верхівці злегка загострені. Листки звичайно з 5 листочків, рідше листочків більше або менше (3—8); листочки 3—5 *см* завд., широколанцетні, ланцетні або вузьколанцетні, дрібнозубчасті, зісподу, переважно по середній жилці, притиснено опушені. Квітки рожеві або ліловопурпурові, 10—17 *мм* завд., зібрані однобічними головками, які розміщуються на квітконосах по 1—6 і оточені спільною плівчастою обгорткою; квітконоси до 5 *см* завд., притисненоволосисті, квітконіжки до 2 *мм* завд. Чашечка 6—8 *мм* завд., волосиста, з шиловидними зубцями. Прапорець широколанцетний або еліптичний, на верхівці трохи виїмчастий, перевищує крила і човник. Біб 3—4 *мм* завд., коротковидовжений, 2—6-насінний, на коротенькій ніжці. Насінини б.-м. округлі, коричнюваті. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 766. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 245. Визн. росл. УРСР (1950) 186.

— *T. lupinaster* subsp. *angustifolium* (Litw.) Bobr. в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 210. Бобров в Фл. СССР, XI, 200.

Рисунки: Gmel., Fl. Sib., IV, tab. 6. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 81. Фл. СССР, XI, 203, табл. XIII. Визн. росл. УРСР, 187, рис. 131. Бобров, ц. м. 213, фіг. I, *1*.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1320 а, в! Reichenb., Fl. Germ. exsicc., № 2559.

На луках, у чагарниках, по узліссях, галявинах у світлих лісах. — Зрідка у лісових і лісостепових районах, переважно на Правобережжі.

Пр. Л. Станіславська обл.: Бурштинський рн, Бурштин (!). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Пач.); Городниця (Пач.!); Новоград-Волинський (Пач.!); Олевський рн, Замисловичі (Пач.!); Білокоровичі (Воробйов!); окол. Бердичева (Харкевич). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Уманський рн, Вірне (Гагман).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Заволз.; Зах.-Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Зеє-Бур., Удськ., Сах., Уссур.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Східна Європа, Сибір, Східна Азія (півн. ч.), Середня Азія.

Господарське значення. Кормова рослина, яка до цвітіння добре поїдається худобою; після скошування швидко відростає.

Примітка. Рослини з західної частини СРСР з вужчими, ніж у типової форми, листочками ще в 1905 р. були виділені Д. І. Литвиновим як *f. angustifolia* Litw. (в Schedae ad Herb. Fl. Ross., V (1905) 42). Є. Г. Бобров розглядає цю форму як subsp. *angustifolium*. Проте, оскільки серед дуже нечисленних рослин з однієї місцевості, що були в нашому розпорядженні, поряд з тендітними рослинами з вузьколанцетними листочками були і рослини міцніші, з ширшими листками, ми розглядаємо ці морфологічні зміни як вияв індивідуальної мінливості і не наводимо цієї форми.

Секція **2. Amoria** Presl. Квітки в головках або зонтикоподібних суцвіттях. Чашечка з 10, рідше з 5 жилками; віночок білий або рожевий, при плодах сухоплівчастий; прапорець з коротким нігтиком, лише трохи зрослий з тичинковою трубочкою. Біб сидячий, звичайно 2—6-насінний.

Підсекція **1. Platystylium** Willk. Головки багатоквіткові; квітконіжки коротенькі, в 3—5 разів коротші за чашечку; прапорець зрослий з тичинковою трубочкою; стовпчик при основі сплюснутий, широкий. Біб 2-насінний. Стебла прості, звичайно з одним вузлом. Листки шкірясті.

1621 (2). T. montanum L. — **Конюшина гірська.** Стебла поодинокі, 20—70 *см* завв., прямостоячі або при основі висхідні, здебільшого нерозгалужені, притисненоволосисті. Прилистки шкірясті, яйцевидні, з загостреною верхівкою, з добре помітними жилками. Листки трійчасті, притисненоволосисті; листки еліптичні або широколанцетні, дрібнозубчасті, часто з загостренням на верхівці, з короткими черешками. Нижні листки на довгих (до 20 *см* завд.) черешках; стеблові листки нечисленні. Квітки в головках; головки густі, багатоквіткові, яйцевидні, розміщені здебільшого по 2 на квітконосах, довжина яких досягає 10 *см*. Квітки білі, 7—9 *мм* завд., на коротеньких, близько 1 *мм* завд., квітконіжках. Прицвітки плівчасті, перевищують квітконіжки. Чашечка 3,5—4 *мм* завд., з ланцетними, загостреними зубцями. Прапорець видовженояйцевидний, вздовж складений, в середній частині відігнутий назовні, довший за крила і човник. Біб 2-насінний, яйцевидний. Насінини овальні, жовтуваті. ♃. Цв. V—VIII. Пл. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 770, non p. 772. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 243. Бобров в Фл. СССР, XI, 206; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 217. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 145. Визн. росл. УРСР (1950) 186.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 109. Бобров, ц. м., 218, фіг. 2, *2*.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 610. Fl. polon. exsicc., № 160.

По сухих луках, схилах балок, у чагарниках, по лучних степах, світлих лісах, узліссях, трав'янистих схилах. — По всій УРСР звичайно, але на півдні Степу рідшає.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Великоберезнянський рн, Чорна Голова (Косець!); Рахівський рн, Богдан (Гринь!), Ясиня (Барбарич!); Ужгородський рн, Холмець (Білик!, Барбарич!), Антонівка (Білик!); Воловецький рн, Скотарське (Білик!); Берегове (Білик!); Тячів (Білик). — **Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **П.З.С, Л.З.С.** Зрідка, переважно по долинах рік Дніпра, Бугу і Дністра з притоками. — **П.С.** Вказівок немає.

Var. **major** Wissjul. var. nova. Рослини 50—70 *см* завв. Листочки широкоеліптичні, 6—9 *см* завд., 3—4 *см* завш.

Степові схили. — На лівобережжі Злакового степу.

Л.З.С. Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!!).

F. glabrescens Beck. Листочки зісподу лише розсіяно опушені.

Beck, Fl. Nied.—Oesterr. (1892) 847.

Зрідка.

П.Л.-С. Черкаська обл.: окол. Канева (!!), Київська обл.: окол. Богуслава (!!).

Var. **robustum** Schur. Головки великі, на час відцвітання дуже видовжені.

Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 157.

По узліссях, зрідка.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Канівський рн, Бучак (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Обськ.; Серед. Азія: Арал.-Касп. (півн.).

Загальне поширення. Південна Скандінавія, Середня, Східна і Південна Європа, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Цінна кормова рослина; придатна для висіву на глинистих і вапнякових грунтах.

Підсекція **2. Euamoria** Gib. et Belli. Головки не дуже густі; квітки звичайно на довгих зігнутих ніжках, які здебільшого не коротші за трубочку чашечки; прапорець майже вільний; стовпчик не сплюснутий при основі. Біб 2—6-насінний.

1622 (3). T. ambiguum M.B. — **Конюшина мінлива.** Корінь багатоголовий. Стебла 15—60 *см* завв., розгалужені, ребристі, голі або у верхній частині розсіяно опушені; часто стебла злегка вкорочені. Листки переважно прикореневі (стеблові листки нечисленні), з голими, довгими, до 20 *см* завд., черешками; листочки 1—7 *см* завд., ланцетні, довгастояйцевидні або довгастоклиновидні, гостропилчасті, голі або зісподу розсіяно опушені, з виразними боковими жилками; черешочки коротенькі, волосисті. Головки 2,5—4 *см* завд. (на час цвітіння кулясті, пізніше видовжені), багатоквіткові, густі, поодинокі на верхівках стебла та його гілок; квітконоси довгі, голі або розсіяно опушені. Прицвітки лінійношиловидні, в 3—6 разів довші за квітконіжки; квітконіжки 1—2 *мм* завд. Чашечка гола або розсіяноволосиста, близько 5 *мм* завд., з шиловидно загостреними ланцетними зубцями. Віночок 12—15 *мм* завд., білий (на кінець цвітіння червонуватий); прапорець довгастий, майже

вдвоє довший за крила. Біб 1—2-насінний, видовженояйцевидний, голий. 4. Цв. VI—VII. Пл. VIII—IX.

M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 208. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 243. Бобров в Фл. СССР, XI, 207; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 219. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 141. Визн. росл. УРСР (1950) 186.

Рисунки: Бобров, ц. м. (1947) 218, фиг. 3.

По тальвегах балок, чагарниках, схилах, у степах переважно в западинах і подах. — Лише в південній частині Лісостепу і в Степу. Найпівнічніші місцезнаходження проходять по лінії: Тирасполь — Олександрія, Слов'янськ — Старобільськ.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Олександрія (Кот.!). — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С.** Досить звичайно. — **Л.З.С.** Звичайно (у великій кількості зустрічається в подах Запорізької обл.). — **П.С.** Вказівок немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони, крім Тал.

Загальне поширення. Південь Східної Європи, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Хороша кормова трава; посухостійка; добре відростає після випасання. Аналізи, проведені Українським інститутом соціалістичного землеробства, свідчать про велику кількість протеїну в її трав'яній масі. Цінна рослина для культури на півдні степової смуги.

1623 (4). T. repens L. — **Конюшина повзуча,** к. біла. Корінь багатоголовий. Головне стебло вкорочене, 1—4 *см* завд.; бокові — розпростерті, 10—35 *см* завд., розгалужені, голі, по нижніх вузлах вкорінюються. Прилистки плівчасті, загострені, бліді, з лілуватими жилками. Листки на висхідних, довгих, до 20 (часом до 30) *см* завд., черешках; листочки на коротких черешках, оберненояйцевидні, на верхівці виїмчасті, 1—2(3) *см* завд., по краю дрібнозубчасті. Головки поодинокі, на довгих квітконосах, що перевищують черешки листків, кулясті, багатоквіткові, близько 2 (рідше 3) *см* в діам. Прицвітки плівчасті, ланцетні, значно коротші за квітконіжки. Квітконіжки 2—3 *мм* завд. Чашечка дзвоникувата, близько 3 *мм* завд., гола, з 10 жилками, з ланцетними загостреними зубцями, з яких 2 верхні довші за інші. Віночок 6—12 *мм* завд., білий або блідорожевий чи жовтуватий, після цвітіння буріє; прапорець еліптичний, майже вдвоє довший за крила. Біб широколінійний, 3—4-насінний. Насінини яйцевидні або округло-нирковидні, яснокоричневі. 4. Цв. V—IX. Пл. VIII—X.

L., Sp. pl. (1753) 767. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 244. Бобров в Фл. СССР, XI, 211; в Фл. и сист. высш. раст. СССР, 6 (1947) 223. Визн. росл. УРСР (1950) 187. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 138.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2166, fig. I—V, 1—9. Котов, Кариаух, Опперман, ц. м. 139, рис. 39. Визн. росл. УРСР, 187, рис. 132.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 258! Fl. polon. exsicc., № 720! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 826!

По луках, схилах, узліссях, тальвегах балок, при дорогах, особливо багато по випасах. — По всій УРСР, крім високогір'я і полинового степу.

Var. **compacta** Wissjul. Рослина з численними, вкороченими, притисненими один до одного боковими гонами, які закінчуються суцвіттями.

На пасовищах. — Зрідка по всій УРСР.

Var. **stepposa** Wissjul. Стебла розпростерті, опушені. Листки на коротких черешках, притиснені до стебла.

По степових схилах. — На півдні степової смуги.

Var. **giganteum** Lagr.-Foss. Стебло порожнисте. Черешки листків до 30 *см* завд.; листочки до 5 *см* завд. Квітки 10—12 *мм* завд.

Lagr.-Foss., Fl. Tarn. et Garonne (1847) 95.

По вогкуватих місцях, при берегах. — Зрідка.

П.П. Київська обл.: окол. Києва — за Куренівкою (!!).

Var. **longipes** Peterm. Квітконіжки серединних квіток головки в 3 рази або й більше довші за трубочку чашечки.

Peterm., Analyt. Pflz. Schlüss. (1846) 90.

Зрідка зустрічається, звичайно поряд з типовою формою.

Поширення виду по СРСР. По всій території, крім високогір'я Карпат.

Загальне поширення. Європа, Азія, Північна Африка, Північна Америка.

Господарське значення. Дуже цінна кормова рослина; витримує сильне випасання і добре відростає. Поїдається всіма видами худоби. Містить 16,63% сирого протеїну. Використовується переважно як пасовищна рослина. Цінний медонос. Квітки використовують у медицині.

1623[1] (5). T. hybridum L. — **Конюшина гібридна,** к. шведська. Стебла при основі висхідні, майже прямостоячі, 30—60(80) *см* завв., голі або лише у верхній частині трохи опушені, частіше розгалужені, часто порожнисті. Прилистки шкірясті, ланцетні, тонкозагострені. Листки трійчасті; прикореневі листки на довгих черешках, до 20 *см* завд., стеблові — на коротших; листочки еліптично-ромбічні, овальні або широкоеліптичні, тупі, по краю невиразно дрібнозубчасті, з 20—25 паралельними жилками з кожного боку, голі або б.-м. волосисті, 1,5—3 *см* завд. Квіткові головки кулясті, 20—25 *мм* в діам., зібрані по 2—3 на верхівці стебла на квітконосах 5—7 *мм* завд., в 2—3 рази довших за листки. Квітконіжки розсіяноволосисті, внутрішні з них в 2—3 рази довші за чашечку. Чашечка 2—3 *мм* завд., з 5 жилками, нижні зубці її коротші за верхні. Віночок 7—10 *мм* завд., брудно-білуватий, пізніше блідорожевий, вдвоє довший за чашечку; прапорець яйцевидний, значно довший за крила і човник. Біб еліптичний, голий, 2—4-насінний, перевищує чашечку. 4, ☉. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 766. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 244. Бобров в Фл. СССР, XI, 212 р.р.; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 228 р.р.

— *T. fistulosum* Gilib., Fl. Lithuan., IV (1781) 86.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 117.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1660! Fl. polon. exicc., № 921!

Культивується, особливо часто в лісових районах. Зрідка зустрічається здичавілою по вогких луках.

Поширення по СРСР. Культивується в Європ. ч., на Кавказі, в Сибіру, на Далек. Сході й в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить із Середземномор'я.

Господарське значення. Хороша кормова рослина, особливо для культури на сирих луках, осушених болотах. Медонос. В травостої конюшина гібридна зберігається до 7—8 років; росте повільно; після косовиці і випасу відростає добре. Отава її невисока. Звичайно дає один укіс, але в сприятливих умовах їх може бути і два.

Рослина стійка проти зимових морозів і весняних приморозків. Росте на свіжих суглинках і глинистих грунтах, на вологих і заболочених місцях. Сіно її поживне; його охоче їсть худоба.

1624 (6). T. elegans Savi. — **Конюшина струнка.** Стебла висхідні, частіше майже лежачі, 25—40(60) *см* завв., звичайно від самої основи розгалужені, виповнені або трохи порожнисті, у верхній частині розсіяно опушені. Листки трійчасті; листочки яйцевидні або еліптичні, (12)16—24(33) *мм* завд. і (6)9—13(19) *мм* завш. (довжина їх в 1,5—2 рази більша за ширину); по краях листочки гостропилчасті, з 35—40 паралельними жилками з кожного боку. Прилистки ланцетні, тонкозагострені. Квіткові головки кулясті, (13)15—20 *мм* в діам., на квітконосах, які здебільшого коротші за листки, рідше довші за них, але не більше як удвоє. Квітконіжки здебільшого голі, рідше опушені. Чашечка 2—4 *мм* завд., з довшими за трубочку шиловидними зубчиками. Віночок 6—7(8) *мм* завд., рожевий. Біб видовжений. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—½ IX.

Savi, Fl. Pis., II (1798) 161. Визн. росл. УРСР (1950) 187. Котов, Кариаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 140.

— *T. hybridum* L. Бобров в Фл. СССР, XI, 212 р.р. Бобров в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 228 р.р. — *T. hybridum β elegans*, Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 244.

По вогких луках, болотах, тальвегах балок, узліссях. — По всій УРСР звичайно, але на крайньому півдні переважно по долинах великих рік — Дніпра, Бугу, Дністра. В заплавинах рік, на вологих місцях притерасся іноді утворює значні масиви.

F. erecta Wissjul. Стебла прямостоячі, густо улиснені.

По узліссях. — Відома з Правобережного Лісостепу.

П.Л.С. Черкаська обл.: Канівський рн, Бучак (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім півночі; Зах. Сибір: півд. ч.

Рис. 74. Конюшина струнка — *Trifolium elegans* Savi.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — насіннна.

Загальне поширення. Середня, Східна і Південна Європа, Мала Азія, Західний Сибір.

Господарське значення. Хороша кормова рослина для вологих місць. Медонос.

Примітка. Монограф роду *Trifolium* в СРСР Є. Г. Бобров заперечує проти видового значення *T. elegans* Savi, вважаючи його за ксерофітизовану форму *T. hybridum*, яка характерна для сухих місцевиростань. Але, оскільки наші дикорослі представники габітуально цілком відповідають описові *T. elegans*, відрізняючись від *T. hybridum* L. листочками з 35—40 жилками і дрібнішими квітками, а рослини з ознаками *T. hybridum* у нас поширені лише в культурі, ми зберігаємо за нашими дикими рослинами назву *T. elegans* Savi, тим більш що мотиви, за якими Є. Г. Бобров заперечує видову самостійність *T. elegans* Savi, на нашу думку, недостатні.

Секція **3. Micranthemum** Presl. Чашечка з 10 жилками, з зубцями, відігнутими при плодах назовні; прапорець вільний або зрослий з тичинковою трубочкою; листочки зісподу з потовщеними по краях жилками. — Рослини однорічні.

Ряд **1. Parviflora** Bobr. Квіткові головки на коротеньких, але помітних ніжках; квітки на ніжках, які при плодах никнуть.

1625 (7). T. parviflorum Ehrh. — **Конюшина дрібноквіткова.** Рослина гола. Стебла від основи розгалужені, висхідні або майже лежачі, 10—25 *см* завд. Прилистки білоплівчасті, з широкої основи шиловидно загострені. Листки трійчасті, з довгими, у 2—3 рази довшими за листочки, черешками; листочки оберненояйцевидні або клиновидні, до 2 *см* завд., гостропилчасті, з кожного боку з 9—15 боковими жилками, на коротеньких черешочках. Квіткові головки кулясті, 8—10 *мм* в діам., пазушні, на довгеньких, до 2,5 *см* завд., квітконосах, які звичайно не перевищують прилеглих листків. Квітконіжки значно коротші за трубочку чашечки, при плодах відігнуті донизу. Чашечка 4—6 *мм* завд., з 10 жилками, розсіяно опушена, з шиловидними розсунутими при плодах зубцями. Віночок 4—5 *мм* завд., блідорожевий або білуватий; прапорець вільний, яйцевидно-клиновидний. Біб оберненояйцевидний, здебільшого 2-гніздий, сидячий. Насінини яйцевидні, коричнюваті. ☉. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Ehrh., Beitr., VII (1792) 165. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 243. Бобров в Фл. СССР, XI, 214; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 234. Визн. росл. УРСР (1950) 187.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2162, fig. II, 10—19.
Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 682.

По подах, краях доріг, випасах. — Зрідка, лише на південному сході степової частини УРСР.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Ногайськ (Кот.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Кот.!, Клок.!), радгосп «Червоний сивашець» (Білик!); Скадовський рн, Скадовськ, Тарасівка (Біл'ик!); Ягорлицький п-ів (Давидич); Голопристанський рн (Білик!). — Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Солодкий под (Левіна), Мордвинівка (Білик!); Приазовський рн, Ново-Костянтинівка (Левіна!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, окол. Геніческа (!!), Арабатська стрілка (!!), о-в Куюк-Тук (Криво-ший). — Запорізька обл.: Якимівський рн, о-в Бирючий (Попович).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. і Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Середземномор'я, Середня Європа і південь Східної Європи, Балкани, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Придатний для культури, але дає порівнюючи незначну трав'яну масу. Худоба поїдає цю конюшину лише до цвітіння.

Секція **4. Mistylus** Presl. Чашечка не двогуба, при плодах рівномірно здута; прапорець вільний з маловиразним нігтиком і численними поздовжніми жилками; прицвітки яйцевидні або ланцетні, трохи коротші за трубочку чашечки, плівчасті, з численними поздовжніми жилками; віночки сухоплівчасті, не в'януть. Рослина однорічна.

1626 (8). T. vesiculosum Savi. — **Конюшина пухирчаста.** Стебло висхідне, 15—45 *см* завв., просте або розгалужене, ребристе, голе. Прилистки плівчасті, вузьколанцетні, на верхівці довгозагострені, з виразними поздовжніми жилками. Листки трійчасті, нижні з довгими черешками; листочки ланцетно-клиновидні, оберненояйцевидні, яйцевидно-клиновидні, 1,5—4 *см* завд., пилчасто-зубчасті, голі, зісподу з виразними жилками; верхні листки майже супротивні. Головки поодинокі на верхівках стебла та його гілочок, 3—5 *см* завд., широкояйцевидні; квітконоси перевищують верхівкові листки. Прицвітки плівчасті, 15—18 *мм* завд., перевищують чашечку. Чашечка близько 10 *мм* завд., з 20—30 поздовжніми жилками; зубці її широкотрикутні, шиловидно загострені; при плодах чашечка здута. Віночок плівчастий, 16—20 *мм* завд., блідорожевий або пурпуровий; прапорець довгастоланцетний, з ледве помітним нігтиком і численними виразними поздовжніми жилками, лише трохи довший за крила і човник. Біб плівчастий, 2—3-насінний. Насінини майже кулясті. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Savi, Fl. Pis., II (1798) 165. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 242. Бобров в Фл. СССР, XI, 217; в Фл. и сист. высш. раст. СССР, 6 (1947) 237. Визн. росл. УРСР (1950) 188.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 155, fig. I, 1—9.

По схилах. — Дуже рідко на півд. заході степової частини УРСР.

П.З.С. Одеська обл.: окол. Одеси (Шестеріков); Кілійський рн, Вилкове (К. Зеров!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Західне і Східне Середземномор'я, південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Балкани.

Господарське значення. Кормова рослина.

Секція **5. Chronosemium** Ser. Прицвітки малопомітні, дуже дрібненькі. Чашечка з 5 жилками, майже двогуба; пелюстки жовті, пізніше буріють, вільні, дуже рідко трохи зрослі, при плодах сухоплівчасті. Біб на ніжці, 1-насінний.

Ряд **1. Badia** Bobr. Прапорець щитоподібний, без нігтика, на спинці виразно кілястий. Головки багатоквіткові.

1627 (9). T. badium Schreb. — **Конюшина коричнева.** Рослина від основи кущиста. Стебла висхідні, малоулиснені, 15—30 *см* завв., притисненоволосисті. Прилистки довгасті, ланцетні, приростлі до черешків листків, іноді по краю війчасті. Нижні листки на довгих, до 8 *см* завд., черешках; черешки верхніх листків часто коротші за прилистки; листочки на однакових черешках, зісподу листочки так само, як і черешки і черешочки, притисненоволосисті, овальні, 1—2 *см* завд., на верхівці притуплені або виїмчасті, з 15—20 жилками з кожного боку, по краю у верхній частині дрібнозубчасті. Головки верхівкові, по 1—2 на стеблі; квітконоси 2—3 *см* завд., на кінець цвітіння видовжуються до 7—10 *см*, притисненоволосисті; головки 1,5—2 *см* завд., багатоквіткові, на початку цвітіння щетинисті від довгих зубців чашечки, на кінець цвітіння пониклі. Квітконіжки дуже короткі. Зубці чашечки війчасті, нижні — в 3—4 рази довші за верхні, які в свою чергу трохи довші за трубочку. Віночок золотистожовтий, 6—8 *мм* завд.; прапорець видовжено-ложкоподібний, на верхівці трохи виїмчастий. Біб 1-насінний, на дуже короткій ніжці. ☉, 4. Цв. VI—VIII. Пл. VII—IX.

Schreb. in Sturm, Deutschl. Fl., I, Heft XVI (1804) t. 12. Попов, Очерк растит. и фл. Карпат (1949) 192. Визн. росл. УРСР (1950) 188.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl Germ. et Helv., XXII, tab. 2169, fig. I, 1—8.

Полонини. — Поширений в субальпійському поясі Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня (Косець!), Свидовець, вершина Близниці (Брадіс і Зап'ятова!, Попов!); Апшивецька полонина (Вільчинський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої й Південної Європи, Карпати.

Господарське значення. Хороша кормова рослина на гірських пасовищах. Може бути використана для підсіва на полонинах.

1628 (10). T. spadiceum L. — **Конюшина темнокоричнева.** Рослина притиснено опушена. Стебла прямостоячі, прості або частіше розгалужені, 10—35 *см* завв. Прилистки довгастоланцетні, загострені. Листки трійчасті: нижні — з довгими черешками, до 4 *см* завд.; верхівкові — часто зближені і здаються супротивними; листочки сидячі або майже сидячі, оберненояйцевидні або довгастоланцетні, 1—2 *см* завд., при основі клиновидні, на верхівці заокруглені або усічені, по краю дрібнозубчасті, зісподу з 12—20 виразними жилками. Квітки зібрані верхівковими головками (по 1—2). Головки спочатку яйцевидні, пізніше видовженоциліндричні, (8)10—20 *мм* завд., на прямих притисненоволосистих, до 3 *см* завд. квітконосах, що вдвоє перевищують покривний листок. Квітки на квітконіжках до 1 *мм* завд.; чашечка 2—3 *мм* завд.; нижні зубці її довгі, лінійні, відстовбурченовійчасті, верхні — короткі, трикутні. Віночок золотистожовтий, пізніше темнокоричневий, до 6 *мм* завд.; прапорець шоломовидний, вздовж борозенчастий. Біб майже

Рис. 75. Конюшина коричнева — *Trifolium badium* Schreb.

округлий, 1-насінний, 2,5 *мм* завд. Стовпчик у 4 рази коротший за біб. Насінини нирковидно-яйцевидні. ⊙ або ⊙. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Fl. Suec., ed. 2 (1755) 261. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 245. Бобров в Фл. СССР, XI, 220; в Фл. и сист. высш. раст. СССР, 6 (1947) 242. Визн. росл. УРСР (1950) 188.

Рисунки: Станков-Талиев, Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР (1949) 431, рис. 223.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 165! Герб. фл. УРСР, № 72. Fl. exsicc. reipubl. bohem.-sloven., № 234.

По вологих луках, болотах, лісах, чагарниках, іноді як бур'ян. — Розсіяно в лісових районах, рідше в Лісостепу.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, перевал Бескид (Хржановський); Воловецький рн, Скотарське (Білик!), полонина Боржава (Зап'ятова!); Рахівський рн, г. Близниця (Зап'ятова!); Великоберезнянський рн, Люта (Косець!). — **З.П.** Ровенська обл.: Корецький рн, Козак (Барбарич!); Дубровицький рн, Рудня (Барбарич!).—**П. П.** Житомирська обл.: Олевський рн, Рудня Радовільська (Зеров!); Житомир (Рогов.!); Радомишль (!!). — Київська обл.: окол. Києва (!!). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, Вища Дубечня (!!), Старосілля (!!); Бровари (Семенкевич!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Полонський рн, Вел. Березно (!), Полонне (Пач.!); Хмельницький (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Миронівка (!!). — Черкаська обл.: Канів (!!); Умань (!!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Ніжинський ри, Пашківка (Михайловський!). — Сумська обл.: Краснопільський рн, Гребениківка (Андросов); Штепівський рн, Михайлівська цілина (Криштофович!); Білопільський рн, Дмитрівка (Криштофович!); Охтирка (Угринський). — Харківська обл.: окол. Харкова (Черн.!). — Полтавська обл.: Чорнухи (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Закавк.; Зах. Сибір (на схід до Тобольська).

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір.

Господарське значення. Хорошa кормова рослина, але дає незначну кормову масу. Придатна для підсіву на вогких торф'янистих луках. Медонос.

Примітка. Є. Г. Бобров розглядає *T. spadiceum* як гірську рослину, що почала заселяти рівнинні області, просуваючись за відступанням льодовика. Найбільш споріднений цей вид з *T. rytidosemium* Boiss, що росте в горах Кавказу, і з *T. badium* Schreb., поширеним у горах Середньої й Південної Європи (у нас в Карпатах).

Ряд **2. Agraria** Bobr. Прапорець ложкоподібно розширений, з ніготиком, по відцвітанні зморшкуватий.

1629 (11). T. strepens Crantz. — **Конюшина шарудлива.** Стебла прямостоячі або висхідні, прості або розгалужені, 10—40 *см* завв., коротко-притисненоволосисті. Прилистки ланцетні, на верхівці загострені, 1—1,5 *см* завд. Листки трійчасті; черешки їх голі або розсіяноволосисті; листочки на коротких черешках, довгасто-оберненояйцевидні, 1—1,7 *см* завд., по краю у верхній частині короткозубчасті, зісподу з не дуже

виразними жилками. Головки численні, густі, кулясті або видовжені, 1,5—2 *см* завд., розташовані на верхівках стебла та гілок і у пазухах верхніх листків; квітконоси волосисті, 2—3 *см* завд., перевищують покривний листок. Квітконіжки близько 1 *мм* завд. Чашечка 2,5—3,5 *мм* завд., нижні зубці її в 3—4 рази перевищують верхні, гола, з виразними жилками вздовж зубців. Віночок 5—6 *мм* завд., жовтий, після цвітіння буріє; прапорець 5—6 *мм* завд., кілюватий, при основі звужений, на верхівці дуже розширений; крила і човник 3,5 *мм* завд. Біб на плодоніжці, 1-насінний. ⊙ . Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Crantz, Stirp. Austr., V, 411. Бобров в Фл. СССР, XI, 222; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 244.

— *T. agrarium* L., Sp. pl. (1753) 772 p.p. — *T. aureum* Poll., Hist. Pl. Palat., II (1777) 344, non Thuill.

Рисунки: Сорные раст. СССР, III, 179, фиг. 265.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 864!

По трав'янистих місцях, луках, узліссях, вогкуватих схилах, як бур'ян при дорогах. — В лісових і лісостепових районах звичайно, в Степу зрідка.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Голубина (Контний); Рахівський рн, Богдан (Гринь!, Білик!); Тячівський рн, по р. Брустурянка (Гринь!); Воловецький рн, Дрогулівці (Білик!), Скотарське (Білик!); Свалявський рн, Розсош (Косець!). — **З.П., П.П., Л.П., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Кіровоград (Ліндем.!). — Одеська обл.: Первомайськ (!!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінф.!); Павлоградський рн, Вербівка (Олексієв!). — Сталінська обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (Клок.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: о-в Хортиця (!!). — Херсонська обл.: Цюрупинськ (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Кар.-Лапл. (півд.), Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз. (зрідка), Причорн. (зрідка), Ниж.-Дон. (зрідка); Крим (півд.); Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Обськ. (зрідка); Далек. Схід: Уссур.

Загальне поширення. Вся Європа, Кавказ, Західний Сибір, Далекий Схід.

Примітка. Малоцінна кормова рослина; худобою поїдається погано.

1630 (12). T. campestre Schreb. — **Конюшина рівнинна.** Стебла розсунуто-розгалужені, висхідні або прямостоячі, 10—25 *см* завв., притисненоволосисті. Прилистки яйцевидні, при основі нерівнобокі, на верхівці загострені, з невиразними жилками, по краю війчасті. Листки трійчасті, черешки їх звичайно перевищують довжину листочків; листочки на коротких черешках, оберненояйцевидні, клиновидні, іноді майже ромбічні, 5—10 *мм* завд., у верхній половині по краю невиразно зубчасті, на верхівці притуплені або трохи виїмчасті; серединний листочок на черешку 3—7 *мм* завд. Головки пазушні, на волосистих, до 3 *см* завд. квітконосах, які перевищують прилеглий листок; головки округлі або овальні, 1—1,5 *см* завд., багатоквіткові; квітконіжки 1—1,5 *мм* завд., при плодах пониклі. Чашечка 2 *мм* завд., плівчаста, гола, нижні зубці

її майже вдвоє перевищують верхні. Віночок 4—5 *мм* завд., жовтий (при плодах жовтуватобурий); прапорець у верхній частині ложкоподібно розширений, з виразним поздовжнім кілем, по краях невиразно війчастозубчастий. Крила дрібніші за прапорець, відхилені вбік. Біб на ніжці, 1-насінний, з коротеньким стовпчиком. ☉. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Schreb. in Sturm., Deutschl. Fl., Heft. XVI (1804) 13. Бобров в Фл. СССР, XI, 223; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 245.

— *T. agrarium* L., Sp. pl. (1753) 772 p.p. — *T. procumbens* L., Fl. Succ. (1755) 261, non L., Sp. pl. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 246.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 865! Изд. Петерб. бот. сада № 75! Fl. polon. exsicc., № 161! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 232.

На полях, по луках, переважно сухих, по краях доріг, переважно на пісках, часто як бур'ян по городах. — Майже по всій УРСР; в лісових районах і в Лісостепу звичайно, в степовій частині УРСР рідше.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Волз.-Кам., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Сир-Дар., Кара-Кум., Гірськ. Туркм., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середземномор'я, Скандінавія, Середня, Атлантична і Східна Європа, Балкани, Кавказ, Іран, Середня Азія.

Господарське значення. Кормове значення цього виду незначне, до того ж і худоба їсть його погано.

Ряд **3. Filiformia** (Gib.) Bobr. Прапорець човникоподібний, майже гладенький. Квітки ясножовті, 2—4 *мм* завд.; головки 3—15-квіткові.

1631 (13). T. dubium Sibth. — **Конюшина сумнівна.** Стебла простерті або висхідні, тоненькі, майже від основи розгалужені, 10—40 *см* завв., переважно у верхній частині розсіяноволосисті. Прилистки при основі округлі, на верхівці загострені, по краю розсіяновійчасто-волосисті, в 2—3 рази коротші за черешки. Листки трійчасті; листочки оберненояйцевидні, при основі клиновидні, 4—10 *мм* завд., середній з них на довшому черешочку; по краю листочки невиразно зубчасті, на верхівці виїмчасті. Квітки зібрані негустими головчастими суцвіттями, з 6—15 квіток на прямостоячих волосистих, 2—4 *см* завд. ніжках, які перевищують покривні листки. Квітконіжки коротенькі, до 1 *мм* завд. Чашечка близько 2 *мм* завд., гола; нижні зубці її довші за її трубочку; віночок ясножовтий, після відцвітання темніє, майже коричневий, 3—4 *мм* завд.; прапорець складений по середній жилці, трохи кілюватий. Біб яйцевидний, 1-насінний, на коротенькій плодоніжці. ☉. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Sibth., Fl. oxon. (1794) 231. Бобров в Фл. СССР, XI, 224; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 248.

— *T. minus* Smith in Relhan, Fl. Cantabr., ed. II (1802) 290. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 246. — *T. filiforme* L., Fl. Suec., ed. II (1755) 261, non L., Sp. pl.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2171, fig. I, 1—13.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1661.

По луках, іноді як бур'ян на полях. — В лісових і лісостепових районах розсіяно, в степових районах зрідка, переважно як бур'ян.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Свалявський рн, Свалява (Білик!); Воловецький рн, Верхні Ворота (Білик!); Тячів (Білик!); Хуст (Білик!); Перечинський рн, Лумшур (Брадіс і Зап'ятова!); Берегівський рн, Ремети (Барбарич!). — **З. П., П.П., Л.П.** Нерідко. — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Білогірський рн, Жижниківці (!); Кам'янець-Подільський (!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Янковський!). — Київська обл.: окол. Києва (!!); Тетіївський рн, Кошево (Литвинов!); Богуславський рн, Яблунівка (!). — Черкаська обл.: Канівський рн, Пекарі (Зеров!), Сміла (Ганешин). — Кіровоградська обл.: Чигирин (Пач.!); Чигиринський рн, Трушівці (!!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн (Монтр.!), Хоцьки (Рогов.!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Черн.!, Кот.!); Зміїв (Милютін!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Авдіївський рн, ст. Ясинувата (Сидоров). — Ворошиловградська обл.: Ново-Айдарський рн, Ново-Айдар (Ширяєв!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Шмальг.!). — Харківська обл.: окол. Красограда (!!). — Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (Клок.!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Солоноозерна лісова дача (Пач.!); Цюрупинськ (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон., Причорн., Крим (?).

Загальне поширення. Південна Скандінавія, Атлантична, Середня, Південна і Південно-східна Європа.

Господарське значення. Конюшина сумнівна є хорошим кормом для овець. Іноді висівається в суміші з іншими конюшинами; добре плодоносить.

Секція **6. Galearia** Presl. Квітки на коротких квітконіжках, з плівчастими або трав'янистими прицвітками. Чашечка двогуба, при плодах верхня частина її шоломоподібна, розростається, утворюючи плівчастий, вкритий густою сіткою жилок пухир; нижня 3-зубчаста губа чашечки залишається при плодах незмінною; віночок у деяких видів резупінатний; прапорець майже у всіх видів вільний. — Багаторічні й однорічні рослини.

Ряд **1. Fragifera** (Gib.) Bobr. Квітки не резупінатні (тобто з віночком, який не загинається назад по мірі їх розвитку). Головки оточені знизу, ніби спільною обгорткою, листоподібними, часто довшими за чашечку прицвітками нижніх квіток. Багаторічні рослини, стебла яких часто вкорінюються.

1632 (14). T. fragiferum L. — **Конюшина суницевидна.** Стебла здебільшого розпростерті, рідше висхідні, 10—40 *см* завд., голі або рідше розсіяноволосисті, по вузлах часто вкорінюються. Листки трійчасті; черешки нижніх листків до 10 *см* завд.; листочки 1—2 *см* завд., яйцевидні, овальні, еліптичні або оберненояйцевидні, дрібнозубчасті, на верхівці тупі або з виїмкою, іноді у виїмці з вістрям, зверху голі, зісподу розсіяноволосисті, з численними виразними жилками; черешочки листочків волосисті, коротенькі. Головки близько 1 *см* завш., широкояйцевидні, на час цвітіння майже кулясті, 2—3 *см* в діам., при плодах, на

довгих квітконосах, що перевищують листки; вони багатоквіткові, при основі оточені обгорткою з ланцетних, здебільшого надрізаних прицвітків, які звичайно перевищують довжину чашечок. Квітки на коротеньких квітконіжках, рожеві, рідше білуваторожеві, 6—8 *мм* завд. Чашечка 4—5,5 *мм* завд., двогуба, волосиста; трубочка її з численними жилками, зубці її перевищують довжину трубочки; при плодах чашечка пухирчасто здута. Прапорець видовжений або видовжено-еліптичний, на верхівці трохи виїмчастий; човник широкий, тупий. Біб шкірястий, еліптичний, 1—2-насінний, захований у чашечці. Насінини нирковидні, ясно-коричневі. 4. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 772. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 242. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 145. Бобров в Фл. СССР, XI, 226; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 250.

Рисунки: Бобров, ц. м., 252, фиг. 7, *1*.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 164! Fl. polon. exsicc., № 920!

По луках, лучних випасах, тальвегах балок, особливо по солончакуватих місцях з карбонатним засоленням. — Звичайно в Лісостепу та Степу, рідше в лісових районах.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Львів (Кнапп); Пустомитівський рн, Сокольники (Кнапп). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Пач.!); Овадніський рн, Верба (Пач.); Заболоття (Барбарич!), Колки (Барбарич!). — Рівненська обл.: Тугин (Пач.!); Корець (Пач.!); Рафалівський рн, Собіщиці (Барбарич!); Полонне (Тишецький). — Житомир (Тишецький). — **П.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Горенка (!!). — **Л.П.** Київська обл.: Бровари (!!). — Чернігівська обл.: Остер (Барбарич!). — В лісостепових і степових районах — звичайно.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк., Даг., Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Сир-Дар., Киз.-Кум.

Загальне поширення. Середземномор'я, Південна, Середня і Східна Європа, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Цінна кормова рослина для засолених грунтів. По характеру росту придатна для пасовищ; після випасання швидко відростає.

1633 (15). T. neglectum C.A.M. — **Конюшина занедбана.** Стебла розпростерті або висхідні, по вузлах вкорінюються, 10—30 *см* завд., звичайно голі, не дуже розгалужені. Прилистки яйцевидно-ланцетні, на верхівці довгозагострені. Листки трійчасті, б.-м. волосисті, на довгих, 5—10 *см* завд., черешках; листочки на коротких черешочках, яйцевидні або еліптичні, 1—2 *см* завд., по краю дрібнозубчасті, з численними боковими жилками, голі або зісподу трохи волосисті. Головки на довгих прямих або висхідних, у верхній частині волосистих ніжках; головки на час цвітіння майже кулясті, при плодах видовжені, 2—2,5 *см* завш., багатоквіткові, оточені обгорткою з чималих ланцетних, іноді надрізаних прицвітків. Чашечка 3,5—4 *мм* завд.; зубці її довжиною дорівнюють її трубочці. Віночок 6—8 *мм* завд., рожевий або темнорожевий; прапорець оберненояйцевидний, на верхівці нерівнозубчастий і виїмчастий, по краях загорнутий всередину, при стиглих плодах віночок на 2—2,5 *мм* перевищує здуту чашечку. Біб еліптичний, шкірястий, 1—2-насінний. 4. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

C.A.M. in Suppl. ad Ind. Sem. Nonum Horti Petropol. (1843) 21. Бобров в Фл. СССР, XI, 226; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 249.

— *T. fragiferum* auct. fl. ucr. p.p., non L.

Рисунки: Бобров, ц. м., в Фл. и сист. высш. раст., 252, фиг. 7, *2*.

По вогких солонцюватих місцях, знижених берегах річок і струмків. — Знайдений поки що лише в **П.З.С.**

П.З.С. Одеська обл.: окол. Одеси (!); Кілійський рн, Вилкове, гирло Дунаю (К. Зеров!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Кара-Кум., Гірськ. Туркм., Аму-Дар., Пам.-Ал., Сир-Дар., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Південно-східна Європа, Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія, Іран, Середня Азія.

Господарське значення. Перспективна культура для засолених грунтів.

Примітка. Автори «Флор» Кавказу і Криму не відрізняли цього виду від *T. fragiferum*, і майже 100 років після детального опису він залишався невизнаним. Але дані аналізу його морфологічних особливостей і ареалу підтверджують видову самостійність *T. neglectum*. Є. Г. Бобров вважає, що, порівнюючи з *T. fragiferum*, він являє собою вид, філогенетично старіший і ближчий до вихідного для обох видів типу.

Ряд **2. Resupinata** (Gib. et Belli) Bobr. Квітки резупінатні. Прицвітки нижніх квіток зближені. Однорічники.

1634 (16). T. resupinatum L. — **Конюшина перевернута,** к. іранська. Стебла висхідні або лежачі, 10—40 *см* завд., не дуже розгалужені, соковиті, гладенькі. Прилистки плівчасті, ланцетні або яйцевидно-ланцетні, на верхівці загострені, приблизно до половини своєї довжини зрослі з черешком. Листки з оберненояйцевидно-клиновидними, іноді майже ромбічними, пилчастими, до 2 *см* завд. короткочерешковими листочками; нижні листки на довгих черешках, верхні — майже сидячі. Квітки зібрані численними, майже кулястими, при плодах 1—1,5 *см* в діам. головками; дрібненькі прицвітки зовнішніх квіток утворюють ніби обгортку навколо кожної головки; квітконоси б.-м. дорівнюють листочкам або трохи перевищують їх. Чашечка 2—3 *мм* завд., щетинисто-волохата, з трикутно-шиловидними зубцями; при плодах чашечка пухирчасто здута, сітчасто-жилкувата, з розрослими верхніми зубцями. Віночок 4—7 *мм* завд., рожевий, із обернутим догори човником і повернутим донизу прапорцем; прапорець широкоовальний, на верхівці виїмчасто-зубчастий. Боби шкірясті, яйцевидні або кулясті, 1—2-насінні, близько 2 *мм* завд., заховані всередині чашечки. Насінини яйцевидні, блискучі, жовтуваті, жовтуватокоричнюваті або жовтуватооливкові, блискучі. ☉, ☉. Цв. IV. Пл. V.

L., Sp. pl. (1753) 771. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 242. Пач. в Вестн. русск. фл., I, вып. 2 (1915) 62. Бобров в Фл. СССР, XI, 230; в Фл. и сист. высш.

раст., 6 (1947) 259. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 147.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2168, fig. II, 13—25.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1222!

По засолених грунтах. — Відомий лише з одного місцезнаходження в Лівобережному Злаковому Степу.

Л.З.С. Херсонська обл.: Гола Пристань (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк.; Серед. Азія (зустрічається як занесена рослина).

Загальне поширення. Середземномор'я, Іран, Кавказ; як занесена рослина спостерігається на півдні Європи і в Середній Азії.

Господарське значення. Високоцінна кормова трава для засолених грунтів півдня степової частини.

Підрід II. Lagopus Bernh.

Квітки без прицвітків. Чашечка в зіві звужена мозолистим потовщенням чи навіть замкнена або несе б.-м. широке волосисте кільце, тоді потовщення немає (дуже рідко зів чашечки майже або зовсім голий); пелюстки звичайно на значному протязі зрослі в трубочку. Біб 1-насінний, зрідка 2-насінний.

Секція **1. Stenostoma** Gib. et Belli. Чашечка у зіві щільно-подібно замкнена мозолистим потовщенням; віночок опадаючий, звичайно жовтий або майже білий, рідше рожевий.

Підсекція **1. Ochroleuca** Gib. et Belli. Квітки 15—28 *мм* завд., блідожовті; відгини човника і крил нещільно зростаються вище вушок крил. — Багаторічники.

Ряд **1. Trichocephala** Borb. Рослини густо жорстко відстовбурчено опушені; квітки 2,5—2,8 *см* завд.; трубочка чашечки з невиразними жилками, зубці її лінійно-шиловидні; прапорець вузенький, язичкоподібний.

1635 (17). T. pannonicum Jacq. — **Конюшина паннонська.** Стебла 40—80 *см* завв., при основі висхідні, прості або частіше розгалужені, борозенчасті, як і вся рослина, відстовбурченоволосисті. Прилистки до 3 *см* завд., волосисті, у вільній частині вузьколанцетні. Листки трійчасті; нижні листки з довгими черешками, листочки їх оберненояйцевидні або еліптичні, 4—8 *см* завд.; верхні листки з ланцетними або вузьколанцетними, 3—6 *см* завд. листочками; листочки цілокраї або невиразно зубчасті. Квітки зібрані верхівковими головками, які розміщуються поодинці на верхівках стебла та його гілок; головки яйцевидні або широкоеліптичні, 4—7 *см* завд. і 2,5—4 *см* завш., багатоквіткові, густі; квітки на коротеньких квітконіжках. Квітконоси короткі, пізніше видовжені. Чашечка густо- і довговолосиста, 1—1,5 *см* завд., з лінійно-шиловидними, по краях війчасто-волосистими, на верхівці колючозагостреними зубцями, які майже дорівнюють її трубочці, лише нижній зубець вдвоє довший за неї; трубочка чашечки з 10 невиразними жилками. Віночок блідожовтий, 2—2,5 *см* завд., на кінець цвітіння буріє; прапорець видовжений, загострений, перевищує крила і човник. Біб широкояйцевидний,

1-насінний, на верхівці з хрящуватою кришечкою. Насінина жовтувата або коричнювата. ♃. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

Jacq., Observ. bot., II (1764) 21, tab. 42. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 239 р.р. Соколовський у Вісн. Київськ. бот. саду, V—VI (1927) 93. Бобров в Фл. СССР, XI, 234; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 268. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 144. Визн. росл. УРСР (1950) 189.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2138. Котов, Карнаух, Опперман, ц.м., 144. Бобров, ц.м., 267, фиг. 9, 5.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2815!

По сухих луках, узліссях, галявинах в світлих лісах. — Західні лісові й лісостепові райони (на захід від лінії Полонне—Любар—Вінниця—Жмеринка, на південь до Крижополя).

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня (Попові, Хржановський!, Брадіс і Зап'ятова!), Богдан (Грині); Берегівський рн, Берегове (Білик!), Нижній Коропець (Зап'ятова!), Мала Гута (Грині). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Долинський рн, Надіїв (!). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Вінниківський рн, Бережани (Кнапп). — Тернопільська обл.: Тернопіль (Кнапп); Кременець; Почаїв (Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Хмельницький (Шмальг.!); Чемеровецький рн, Ямпільчик (Кот.!); Гвардійський рн, Павликовці (Кот.!); Сатанівський рн, Турчинці (Кот.!); Крижопільський рн (Кот.!); Томашпільський рн, Антонопіль (Кот.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Білозір!); Жмеринка (Шмальг.!); Ярмолинці (Шмальг.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм. (занесено), Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Південь Середньої Європи, південний захід Східної Європи.

Господарське значення. Кормова рослина. Придатна для культури в Лісостепу; зимостійка і посухостійка.

Ряд **2. Marschalliana** Bobr. Рослини м'яко притиснено опушені. Квітки 1,5—2 *см* завд.; трубочка чашечки ребриста, зубці вузьколанцетні; прапорець поступово загострений.

1636 (18). T. ochroleucum Huds. — **Конюшина блідожовта.** Рослина м'яко притиснено опушена. Стебла 20—50 *см* завв., висхідні, прості або здебільшого розгалужені; у нижній частині стебел опушення відстовбурчене, у верхній — притиснене. Прилистки ланцетно-шиловидні, волосисті. Листки трійчасті; листочки довгастоеліптичні, оберненояйцевидні, широколанцетні, видовженояйцевидні або ланцетні, 1,5—5 *см* завд.; верхні листки майже цілокраї. Квітки в яйцевидно-кулястих, після цвітіння яйцевидних, 2—3 *см* завд. головках, які при основі оточені 2 листками; головки здебільшого поодинокі, на коротких квітконосах, іноді майже сидячі. Чашечка 10—14 *мм* завд., волосиста, з ребристою трубочкою і ланцетними зубцями, з яких лише нижній відігнутий зубець дорівнює її трубочці, інші ж зубці трохи коротші за неї; верхні 2 зубці б.-м. зрослі між собою; зів чашечки волосистий. Віночок 15—17 *мм* завд., блідожовтий, під кінець цвітіння буріє; прапорець видовженоланцетний, майже вдвоє довший за крила і човник. Біб яйцевидний, з хрящуватою кришечкою на верхівці, 1-насінний. Насінини овальні, коричнюваті. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VIII.

Huds., Fl. Angl., ed. I (1762) 283. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 240 p.p. Соколовський в Вісн. Київськ. бот. саду, V—VI (1927) 93. Бобров в Фл. СССР, XI, 237. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 148. Бобров в Фл. и сист. высш. раст. (1947) 270. Визн. росл. УРСР (1950) 189.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2136, fig. II, 4—6.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1215.

По вогких луках, узліссях, чагарниках, широколистяних лісах. — В західних лісових і лісостепових, рідше в степових районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Шаланка (Барбарич!); Виноградівський рн, Егреш (Білик!); Рахівський рн, Богдан (Гринь!); Рахів (Білик!), Ясиня (Барбарич!); Перечинський рн, Тур'ї Ремети (Кот.!, Косець!); Мукачівський рн, Бачево (Білик!); Тячівський рн, Тячівські Лази (Білик!). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта (Катіна!); Обертинський рн, Чортовець (Катіна!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Рогов.!). — Хмельницька обл.: окол. Кам'янця-Подільського (!); Сатанів (Рогов.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Рені (Гагман). — Миколаївська обл.: Баштанський рн, Піски (Білик!), Христофорівка (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (зах. ч.), Причорном., Бессараб.

Загальне поширення. Атлантична і Середня Європа, південний захід Східної Європи, північна частина Середземномор'я.

Господарське значення. Хороша кормова рослина для лісових пасовищ.

1637 (19). T. caucasicum Tausch. — **Конюшина кавказька.** Стебла висхідні, розгалужені, притисненоволосисті, 40—80 *см* завв. Прилистки ланцетні, волосисті, плівчасті, по краю довговійчасті. Листки трійчасті; нижні листки з довгими черешками; листочки довгастоеліптичні або ланцетні, 2—6 *см* завд. і 1—2 *см* завш., притисненоволосисті. Головки поодинокі на верхівках гілок, яйцевидні, 2,5—4 *см* завд., на коротких ніжках, які пізніше видовжуються. Чашечка 6—8 *мм* завд., з ребристою, розсіяноволосистою трубочкою; зубці чашечки ланцетні, загострені, по краях війчасті, б.-м. дорівнюють довжині трубочки, лише нижній зубець майже вдвоє перевищує її; зів чашечки волосистий. Віночок близько 18 *мм* завд., блідожовтий, на час цвітіння червонувато-бурий; прапорець ланцетний, вдвоє довший за крила і човник. Біб яйцевидний, з хрящуватою кришечкою на верхівці, 1-насінний. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Tausch in Sylloge Ratisb., II (1828) 245. Бобров в Фл. СССР, XI, 234; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 269. Визн. росл. УРСР (1950) 189.

— *T. ochroleucum* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 211 p.p., non Huds., nec L. — *T. Marschallii* Rouy in Rouy et Fouc., Fl. Fr., V (1889) 114, non Savi.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 235, табл. XV, рис. 2.

Видані зразки: Fl. cauc. exsicc., № 66 sub *T. ochroleucum*.

По чагарниках, узліссях. — Відомий лише з Донецького Лісостепу і південного сходу Лівобережного Злаково-Лучного Степу.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: по р. Міусу, у Міуському лісн. (!); Красноармійський рн, Іванівка (Постригань!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Володарський рн, заповідник «Кам'яні могили» (Гринь).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Південно-східна Європа, Кавказ, Мала Азія.

Примітка. *T. caucasicum* поширений переважно в Криму і на Кавказі. Найбільш споріднений він з *T. ochroleucum* Huds.

Підсекція 2. Rosea Bobr. Квітки 6—14 *мм* завд., звичайно рожеві; човник і крила у відгині майже зовсім вільні. — Однорічні рослини.

Ряд 1. Squarrosa Bobr. Трубочка чашечки, особливо у верхній частині, волосиста; крила довжиною дорівнюють човникові.

1638 (20). T. squarrosum L. — **Конюшина відстовбурчена.** Стебла трохи розгалужені, 10—20 *см* завв., ребристі, розсіяно-притисненоволосисті. Прилистки ланцетні, на верхівці довго шиловидно загострені, по краях війчасті, з 3—5 жилками. Листки трійчасті, черешки їх б.-м. дорівнюють листочкам; листочки оберненоланцетні, на верхівці притуплені, іноді виїмчасті, 1,5—2,5 *см* завд. і 0,7—1 *см* завш., по краях у верхній частині дрібнозубчасті, з обох боків розсіяноволосисті. Головки до 1,5 *см* завд., поодинокі на верхівках гілок, на коротеньких волосистих ніжках, іноді майже сидячі, небагатоквіткові, яйцевидні або майже кулясті. Чашечка 6—8 *мм* завд., з щетинистою трубочкою, яка довжиною дорівнює верхнім її зубцям; нижній зубець чашечки майже вдвоє довший і ширший за верхні. Віночок 10—12 *мм* завд., білий або рожевий, прапорець видовжений, при переході в нігтик списовидний. Чашечка при плодах розростається, зубці її дугоподібно відхиляються, через що головка здається волохатою і колючою. Біб плівчастий, 1-насінний. Насінини яйцевидні, близько 2 *мм* завд. ⊙. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 763, non al., nec auct. Fl Ross. Бобров в Фл. СССР, XI, 239; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 272. Визн. росл. УРСР (1950) 189.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2139, fig. I, 1—5.

По схилах на березі моря. — Відомий лише з Одеської обл.

П.Л.С. Одеська обл.: окол. Одеси (!). — Миколаївська обл.: Очаків (!!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупинськ (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Західне Середземномор'я, УРСР (Причорномор'я).

Секція **2. Prosbatostoma** Gib. et Belli. Чашечка у зіві звужена мозолистим потовщенням, що утворює округлий або еліптичний вхід всередину трубочки, зрідка чашечка майже замкнена густим волосистим кільцем. Біб плівчастий, угорі шкірястий або хрящуватий, зрідка цілком плівчастий.

Ряд 1. Incarnata Bobr. Зів чашечки округлий; зубці з трикутної основи загострені, з 1 жилкою. Прилистки яйцевидні, б.-м. загострені.

1638[1] **(21). T. incarnatum** L. — **Конюшина багряна.** Стебла поодинокі, нерозгалужені, 10—40 *см* завв., м'яковолосисті, прямостоячі. Листки трійчасті; нижні — на довгих, верхні — на коротких черешках; листочки оберненояйцевидні, клиновидні або майже округлі, 1,5—2,5 *см* завд., у верхній частині зубчасті, з обох боків волосисті; прилистки трохи шкірясті, з виразними жилками, блідозелені або жовтуваті, волосисті, яйцевидні. Головки поодинокі, на довгих, притисненоволосистих ніжках, яйцевидні, багатоквіткові, густі, 2—4 *см* завд., 1,5—2,5 *см* завш. Квітки сидячі. Чашечка трубчаста, густоволосиста, з 10 жилками, зубці чашечки ледве перевищують її трубочку, прямі, волосисті, при плодах відхилені. Віночок 9—11 *мм* завд., багряний; прапорець довгастоеліптичний, на верхівці зубчастий, значно перевищує крила і човник. Біб яйцевидний, плівчастий, 1-насінний. Насінини овальні, стиснуті, жовтуваті. ⊙. Цв. V—VI. Пл. VII.

L., Sp. pl. (1753) 769 p.p. Бобров в Фл. СССР, XI, 243; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 277. Визн. росл. УРСР (1950) 189.

— ***T. incarnatum*** **var.** ***β Cesati*** **in Linnaea, XXXII (1863) 203. —** ***T. incarnatum a sativum*** **Ducommun, Taschenbuch (1869) 169.**

Рисунки: Бобров, ц. м., 279, фиг. 11.

Культивується (зрідка зустрічається як здичавіла рослина), переважно на Правобережжі.

П.П. Київська обл.: Києво-Святошинський рн, коло Вишгорода, здичавіла (!!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Новоушицький рн, Струга (Кузнецова!).

Поширення по СРСР. Культивується на південному заході Європ. ч.; зрідка зустрічається як здичавіла або занесена рослина. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Дв.-Печ., Верх.-Волз.

Загальне поширення. Атлантична і Південна Європа.

Господарське значення. Хороша рослина для пасовищ; при озимому посіві утворює добре раннє пасовище; при скошуванні на початку цвітіння дає сіно високої якості. Крім того, ця конюшина є дуже цінним зеленим добривом. Цінний медонос.

Цей вид потребує досить м'якої зими, без значних температурних коливань, вогкої весни і теплого літа. Заслуговує на поширення його культури в УРСР, переважно в західних областях.

1639 (22). T. striatum L. — **Конюшина смугаста.** Рослина м'яковолосиста. Стебла до 30 *см* завд., висхідні, майже розпростерті або рідше прямостоячі, б.-м. розгалужені. Прилистки плівчасті, яйцевидні, на верхівці довгозагострені. Листки трійчасті, нижні — на довгих черешках; листочки оберненояйцевидні, видовженояйцевидні або клиновидні, з усіченою верхівкою, 1—1,5 *см* завд., по краю у верхній частині листочки зубчасті. Головки близько 1 *см* завд., яйцевидні, розміщені в пазухах верхівкових листків, небагатоквіткові; квітки сидячі. Чашечка 4—5 *мм* завд., трубочка її з 10 жилками; зубці чашечки ланцетно-шиловидні, при плодах колючі, 4 з них коротші за її трубочку, 1 з нижніх б.-м. дорівнює їй. Віночок 3—4 *мм* завд., коротший за зубці чашечки, рожевий; прапорець ланцетний, на верхівці тупуватий, не зрослий з іншими пелюстками; човник тупуватий. Біб плівчастий, 1-насінний, оберненояйцевидний. Насінини яйцевидні, гладенькі, червонуваті. ⊙, ☉. Цв. V. Пл. VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 770. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 236. Котов в Наук. зап. по біології (1927) 19. Бобров в Фл. СССР, XI, 245. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 147. Бобров в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 283. Визн. росл. УРСР (1950) 189.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2151, fig. I, 1—10.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 19!

По випасах, при дорогах. — Відомий лише з Полинового Степу.

П.С. Херсонська обл.: п-ів Чонгар (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: всі райони (крім Півд. Закавк.).

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Середземномор'я, Кавказ.

Секція **3. Trichostoma** Bobr. Чашечка в зіві не має мозолистого потовщення, але несе широке густе кільце волосків і іноді, крім того, має виразну шкірясту кільцеподібну складку епідермісу. Віночок неопадаючий, рожевий або червоний, дуже рідко жовтий.

Підсекція **1. Intermedia** Gib. et Belli. Чашечка в зіві несе лише кільце волосків. Біб плівчастий, не має кришечки; верхня частина його не хрящувата, розкривається боковою щілиною. — Багаторічні рослини, часто з довгими підземними гонами.

Ряд **1. Flexuosa** (Gib. et Belli) Bobr. Чашечка частіше з 10 жилками, зрідка окремі квітки в головці мають чашечку з невизначеною кількістю жилок (12—20); чашечка в зіві з широким, угорі густішим кільцем волосків; прапорець лише трохи перевищує крила і човник.

1640 (23). T. medium L. — **Конюшина середня.** Рослина з багатоголовим коренем, який часто розвиває підземні гони. Стебла висхідні, 20—60 *см* завд., здебільшого б.-м. розгалужені, рідше прості, притиснено, іноді дуже розсіяно опушені. Прилистки більш ніж на половину своєї довжини зрослі з черешком, ланцетні, шиловидно загострені. Листки трійчасті, нижні — з довгими черешками; листочки 1,5—9 *см* завд., по краях війчасті, цілокраї або дрібнозубчасті, з дугоподібними боковими жилками, зверху голі, зісподу притиснено опушені; нижні листочки яйцевидні або еліптичні, верхні — широколанцетні або ланцетні; всі листочки на коротеньких черешках, іноді майже сидячі. Головки яйцевидні або кулясті, 2,5—5 *см* завд., обгорнуті верхівковими листками, поодинокі на верхівках гілок; на початку цвітіння головки майже сидячі, пізніше ніжки їх видовжуються до 3—5 *см*. Квітки в головці нечисленні. Чашечка з шиловидними війчастими зубцями, звичайно з 10 жилками (рідше жилок 10—20), з широким густим кільцем волосків у зіві; трубочка її 5—6 *мм* завд. Віночок яскравочервоний, 15—18 *мм* завд.; пелюстки при основі зростаються в трубочку 8—10 *мм* завд., не опадають; прапорець довгастояйцевидний. Біб яйцевидний,

плівчастий, розкривається боковою щілиною, 1-насінний. 4. Цв. VII. Пл. VII—VIII.

L., Fauna Suec., ed. 2 (1761) 558 nomen. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 238. Бобров в Фл. СССР, XI, 246. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 142. Бобров в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 284. Визн. росл. УРСР (1950) 190.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2135, fig. I, II, 1—6. Бобров, ц. м., 285, фиг. 13, *2*. Котов, Карнаух, Опперман, ц. м., 142, рис. 40.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 65! Fl. polon. exsicc., № 158! Fl. cauc. exsicc., № 65.

По узліссях, чагарниках, луках, балках, на півдні лише по заростях кущів (переважно по терняках). — Звичайно по всій УРСР, рідше в Степу.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Ясиня (Брадіс і Зап'ятова!), Богдан (Білик!); Воловецький рн, Скотарське (Білик!); Перечинський рн, Тур'ї Ремети (Косець!); Великоберезнянський рн, Чорна Голова (Косець!); Тячівський рн, Тячів (Білик!); Виноградове (Білик!). **Прик. Л.** Чернівецька обл.: Чернівці (!). — **З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси, Кучурганський лиман (Опперман!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: о-в Хортиця (Дементьев). — **П.С.** Вказівок немає.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія, Іран, Сибір.

Господарське значення. Хороша кормова рослина, яку в молодому стані добре їсть худоба. Велику практичну цінність має здатність цієї конюшини розмножуватись вегетативно. Придатна для культури в лісостеповій і степовій частинах УРСР, бо є більш посухостійкою рослиною, ніж конюшина лучна.

Ряд **2. Alpestres** (Gib. et Belli) Bobr. Трубочка чашечки з 20 жилками, з густим кільцем волосків у зіві; прапорець лише трохи перевищує крила і човник.

1641 (24). T. alpestre L. — **Конюшина альпійська.** Рослина притисненоволосиста, часто з підземними гонами, що відходять від кореня. Стебла 20—50 *см* завд., прямостоячі або висхідні, прості або рідше б.-м. розгалужені, тонкоборозенчасті. Прилистки плівчасті, на $^2/_3$—$^3/_4$ приросліе до черешка, по краях довговійчасті, шиловидно загострені. Листки трійчасті, нижні — з довгими черешками; листочки сидячі, довгастоланцетні, ланцетні або вузькоеліптичні, 1,5—8 *см* завд., дрібнозубчасті, з дуже виразними боковими жилками, зісподу густо притисненоволосисті. Головки верхівкові, поодинокі або парні, багатоквіткові, яйцевидні, 3—5 *см* завд., на коротких ніжках, іноді майже сидячі; головки оточені ланцетними загостреними верхівковими листками. Чашечка близько 12 *мм* завд., волосиста, трубочка її з 20 жилками, в зіві з густим волосистим кільцем; зубці чашечки шиловидні, по краю війчасті. Віночок темночервоний, 13—16 *мм* завд., пелюстки його на $^2/_3$ зрослі в трубочку; прапорець у вільній частині широкояйцевидний, лише трохи перевищує крила і човник. Біб плівчастий, яйцевидно-кулястий, 1-насінний. Насінини овальні, червонуватокоричневі. 4 . Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. 2 (1763) 1082. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 239. Бобров в Фл. СССР, XI, 247. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 143. Бобров в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 287. Визн. росл. УРСР (1950) 189.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2135, fig. III, 7—12. Котов, Карнаух, Опперман, ц. м., 144, рис. 41. Бобров, ц. м., 285, фиг. 13, *3*.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1659! Fl. polon. exsicc., № 719!

По схилах, сухих луках, узліссях, чагарниках. — Звичайна рослина в лісових і лісостепових районах, рідше зустрічається в степовій частині УРСР; на північ від лінії Рибниця—Умань—Кривий Ріг—Дніпропетровськ—Сталіно—Ровеньки звичайно.

П.З.-Л.С. Одеська обл.: Вознесенськ (!!). — **Л.З.-Л.С.** На півночі звичайно, на півдні зрідка. — Сталінська обл.: Володарський рн, Кам'яні Могили (Кот.!, Клок.!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Шестериков!); Жовтневий рн, Баловне (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Крим (гірський); Кавказ: всі райони, крім Зах. Закавк.

Загальне поширення. Південна, Середня і Східна Європа, Кавказ.

Господарське значення. До цвітіння цей вид добре поїдає худоба; пізніше стебла його дуже твердіють. Цінний медонос.

1642 (25). T. rubens L. — **Конюшина червонувата.** Корінь довгий, товстий. Стебла прямостоячі або висхідні, 20—90 *см* завв., іноді розгалужені, голі, часто червонуваті. Прилистки в більшій частині своєї довжини зрослі з черешком, у вільній частині ланцетні, часто перевищують черешок, голі. Листочки ланцетні або довгастоланцетні, 4—8 *см* завд. і 1—1,5 *см* завш., по краю дрібно-нерівнозубчасті, зісподу з густою сіткою бокових жилок. Квітки зібрані яйцевидними або майже циліндричними головками; головки здебільшого поодинокі, 4—10 *см* завд. і 2—3,5 *см* завш., на коротких, вдвоє або втроє коротших за головку ніжках; іноді головки розміщуються на кінцях гілок по 2, але тоді друга головка значно менших розмірів. Чашечка трубчаста, трубочка її 4—6 *мм* завд., з 20 не дуже виразними жилками, гола, з густим кільцем волосків у зіві; зубці чашечки щетинисто-волосисті, нижній з них значно перевищує трубочку. Віночок червонуватий, 1,3—1,6 *см* завд.; пелюстки майже на $^2/_3$ зростаються в трубочку; прапорець у вільній частині яйцевидний, трохи відігнутий, ледве перевищує крила; крила вузьколанцетні, з розвиненим м'ясистим вушком. Біб яйцевидно-кулястий, плівчастий, 1-насінний. Насінини яйцевидні. 4 . Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

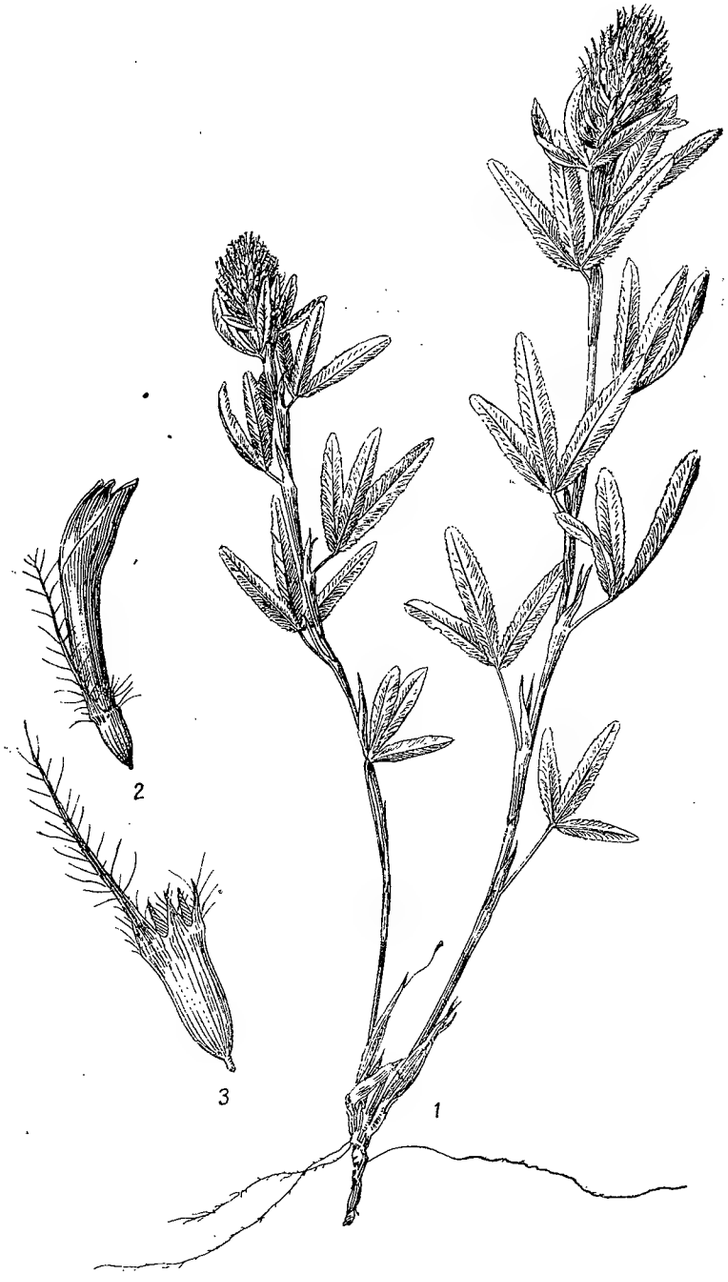

Рис. 76. Конюшина червонувата — *Trifolium rubens* L.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка.

L., Sp. pl. (1753) 768. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 239. Бобров в Фл. СССР, XI, 247; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 287. Визн. росл. УРСР (1950) 190.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2137, fig. 1—11. Бобров, ц. м., 284, фіг. 13, *1*.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 832!

По луках, узліссях, у чагарниках. — Зрідка, лише в західній частині УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Холмець (Білик!, Барбарич!); Берегове (Білик!); Мукачеве (Грины!). — **З.П.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Сатанів по р. Збручу (Рогов.!); Староушицький рн, Совиний Яр (Панасюк!, Кузнецова!). — Тернопільська обл.: Почаїв (!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Умань (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Південна Європа, південь Середньої Європи, південний захід Східної Європи.

Примітка. Відомостей про кормове значення цієї рослини майже немає. Є лише вказівки, що худоба їсть її погано.

Підсекція **2. Leimophyllum** Herm. Чашечка в зіві густоволосиста і має кільцеподібну складку епідермісу. Віб плівчастий, зверху хрящуватий, ніби з кришечкою. — Багаторічні рослини, що не мають підземних гонів, зрідка дворічники і однорічники.

Ряд **3. Pratensia** (Gib. et Belli) Bobr. Віночок значно перевищує зубці чашечки. — Рослини багаторічні, зрідка дворічні.

1643 (26). T. pratense L. — **Конюшина лучна.** Корінь стрижневий, розгалужений. Рослина 20—60 *см* завв., притиснено-, рідше відхиленоволосиста. Головне стебло з вкороченими міжвузлями, з пазух яких виходять висхідні, часто при основі лежачі стебла. Листки трійчасті; листочки 12—35 *мм* завд. і 9—20 *мм* завш.; листочки нижніх листків широкояйцевидні, з дрібновиїмчасто-зубчастим краєм і звичайно виїмчастою верхівкою; стеблові листки з короткими черешками і еліптичними або видовженими, по краях дрібнозубчастими або цілокраїми листочками. Прилистки яйцевидні, раптом звужені в шиловидне вістря. Головки поодинокі або по 2, кулясті, 15—30 *мм* в діам.; при основі головки обгорнуті 2 зближеними верхніми листками. Квітки сидячі. Чашечка жорстковолосиста, трубочка її близько 3 *мм* завд., з шиловидними, війчастими зубцями, з яких нижній довший за всі інші. Віночок рожевий, червоний або ліловий, 13—15 *мм* завд.; прапорець з кілевидним або лопатовидним, тупим, на верхівці виїмчастим відгином; крила при основі нігтика з мішечкоподібно здутими виростами. Віб 1-насінний, яйцевидний, у верхній половині перетинчастий, блискучий, в нижній — матовий і трохи зморшкуватий. Насінина яйцевидна або оберненояйцевидна, 1,7—2,5 *мм* завд., сплюснута, жовтувата або бурувата. ♃. Цв. V—IX. Пл. VII—IX.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 768. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 238 p.p. Бобров в Фл. СССР, XI, 248. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 135. Бобров в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 300.

— *T. pratense α spontaneum* Willk., Führer ins Reich, ed. 1 (1863) 535.

Рисунки: Бобров, ц. м., 302, фиг. 15, *1*. Котов, Карнаух, Опперман, ц. м., 135, рис. 38. Сорн. раст. СССР, III, фиг. 256, *3*.

По заплавних луках, чагарниках, схилах, узліссях, тальвегах балок. — Звичайно в лісових і лісостепових районах, рідше в Степу.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Ремети (Барбарич!); Воловецький рн, Великий верх (Барбарич!); Ужгородський рн, Цеглівка (Білик!); коло Тячева (Білик!). — **З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** Звичайно.

Var. **ramosum** Wissjul. var. nova. Стебло 30—50 *см* завв., дуже розгалужене, густо улиснене; квіткові головки численні, 3—5 *см* в діам.

По дубово-грабових лісах. — Відома з **П.Л.С.**

П.Л.С. Черкаська обл.: Канівський рн, Бучак (!!).

Var. **frigidum** Asch. et Graebn. Віночки бруднорожеві. Стебло 10—15 *см* завв., висхідне.

Aschers. u. Graebn., Synops., VI, 2 (1907) 552. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 193.

— *T. frigidum* Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 154, non Gaud. — *T. carpaticum* Janka nomen (?).

По полонинах, скелях. — У високогір'ї Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Свидовець, біля вершини Близниці (Грині, Брадіс і Зап'ятова!, Попов!, Вільчинский!).

Поширення виду по СРСР. Арктика: Аркт. Євр.; Європ. ч.: Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Прибалт., Верх.-Дніпр., Карпати, Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Причорн. (занесена), Ниж.-Дон. (зрідка), Ниж.-Волз., Крим (гори); Кавказ: всі лісові райони; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Єніс., Даур.; Далек. Схід: Зее-Бур. і Уссур. (занесена); Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Одна з найкращих кормових трав; використовується на сіно, зелений корм, силос. Містить вітаміни A, B, C, D, E, що робить її особливо цінним кормом для молочних корів і молодняка; сіно конюшини забезпечує молодняк кальцієм і фосфором. Цінний медонос.

1644 (27). T. borysthenicum Grun. — **Конюшина дніпровська.** Рослина білувато м'яко відхилено опушена, рідше притиснено опушена. Стебла висхідні, численні, 25—60 *см* завд. Листки трійчасті, з черешками; листочки еліптичні, яйцевидні або видовженояйцевидні, 15—30(40) *мм* завд., на верхівці заокруглені. Прилистки видовжені, поступово шиловидно загострені, опушені, рідше розширена частина їх

Рис. 77. Конюшина дніпровська — *Trifolium borysthenicum* Grun.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка.

гола. Головки поодинокі, півкулясті або майже кулясті, (17)20—25(30) *мм* завд., внизу обгорнуті верхівковими листками. Квітки сидячі. Чашечка з 10 жилками, волохата; трубочка її 2—3 *мм* завд., зубці шиловидні, 2,5—3 *мм* завд., лише один зубець довший за інші, 4—5(6) *мм* завд. Віночок 11—12 *мм* завд., білуватий або жовтуватий, зрідка рожевий; крила його дорівнюють човникові або лише трохи перевищують його. Біб яйцевидний, звичайно 1-насінний. Насінини яйцевидні. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VII—IX.

Gruner in Bull. Soc. Nat. Mosc., XLI, 2 (1869) 140. Соколовський в Зап. Київськ. ін-ту нар. осв., III (1928) 137. **Бобров** в Фл. СССР, XI, 251. **Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. (1941) 138. Бобров в Фл.** и сист. высш. раст., 6 (1947) 304. Визн. росл. УРСР (1950) 190.

— *T. pratense* var. *exspansum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 238. — *T. pallidum* Led., Fl. Ross., I (1928) 197, non W. K.

По солончакуватих місцях, схилах балок, луках. — Переважно в степовій частині УРСР, рідше в південній частині Лісостепу.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!). — Черкаська обл.: Чигирин (!!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Краснов!). **Д.Л.-С.** Нерідко в південній частині. — **П.З.-Л.С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** На південь від Дінця звичайно, на півночі зрідка. Ворошиловградська обл.: окол. Старобільська (!). — **П.З.С., Л.З.С.** Звичайно. — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, о-в Чурюк (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (півд. ч.), Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Господарське значення. Цінна кормова рослина для степових районів. Введення її в культуру дає змогу просунути культуру конюшини в найпівденніші райони; посухостійка і солетривка рослина.

Примітка. Вид, близький до *T. pratense*, але добре відрізняється від нього відхиленим опушенням, дрібнішими листочками і квітками; заміщає *T. pratense* в степових районах. В межах цього виду встановлено кілька форм, які зустрічаються поруч: var. *robustum* Grun. — стебло покручене, всередині помітно порожнисте; листочки широкояйцевидні; var. *prostratum* Grun. —стебло лежаче; листочки видовженоеліптичні; *f. ramosum* Sokolowski — стебла дуже розгалужені; *f. longistipulatum* Sokolowski — рослина сірувата від густих відхилених волосків.

1644[1] (28). T. sativum Grome. — **Конюшина посівна,** к. червона. Рослина розсіяно опушена або майже гола. Стебло 40—70(100) *см* завв., при основі висхідне, майже прямостояче, звичайно порожнисте, негусто улиснене. Прилистки яйцевидні, на верхівці відтягнуто-загострені, іноді волосисті, прилистки верхніх листків ширші за нижні. Листки трійчасті, нижні — на довгих, верхні — на коротких черешках; листочки нижніх листків широко-оберненояйцевидні, до 4 *см* завд., верхніх — еліптичні або яйцевидні, зісподу опушені. Головки в кількості 1—2 на верхівці стебла, довгастоокруглі або яйцевидні, багатоквіткові, звичайно оточені верхівковими листками. Квітки 10—14 *мм* завд. Чашечка дзвоникувата, з 10 жилками, часто червонувата; верхня частина чашечки і зубці її

щетинисто-волосисті. Віночок червонуватий; прапорець з лопатовидним відгином. Біб звичайно 1-насінний, яйцевидний; насінини яйцевидні, сплюснуті, жовтуваті або буруваті. ☉, ♃ . Цв. V—VIII. Пл. VII—IX.

Grome in Boennigh., Prodr. Fl. Monast. Westph. (1824) 222. Бобров в Фл. СССР, XI, 252; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 308. Визн. росл. УРСР (1950) 190.

Культивується переважно в лісовій і лісостеповій частинах УРСР.

Поширення по СРСР. Широко культивується по всій території СРСР, крім зони степів і пустинь та високогір'я.

Загальне поширення. Культивується в помірних широтах по всій земній кулі. Походить з Європи.

Господарське значення. Найцінніша кормова трава. Культивується у двох формах: 1) subsp. *praecox* Borb. — конюшина посівна ранньостигла (стебла з 5—6 міжвузлями; цвіте в перший рік); 2) subsp. *serotinum* Borb. — конюшина посівна пізньостигла (стебла з 7—9 міжвузлями; цвіте на другий рік).

Ряд **2. Diffusa** Bobr. Віночок не перевищує зубців чашечки. — Однорічники.

1645 (29). T. diffusum Ehrh. — **Конюшина розлога.** Стебла майже розпростерті, висхідні, рідше стебла майже прямостоячі, дуже розгалужені, 15—30 *см* завд., відстовбурченоволосисті. Прилистки довгасті або ланцетні, майже плівчасті, волосисті. Листки трійчасті; нижні — з довгими черешками; листочки майже сидячі, оберненояйцевидно-ланцетні або яйцевидно-еліптичні, 1,5—2,5 *см* завд., дрібнозубчасті, війчасто-волосисті, зверху з ясною плямою. Головки поодинокі, оточені верхівковими листками, яйцевидно-кулясті, до 3 *см* завд., на коротеньких ніжках або сидячі; при плодах головки видовжуються. Квітки на коротеньких ніжках. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, щетиниста, 8—10 *мм* завд., у зіві війчаста, з трикутними зубцями, які приблизно вдвоє перевищують трубочку чашечки; віночок рожевий, 7—9 *мм* завд., не перевищує зубців чашечки; пелюстки зрослі в довгу трубочку; прапорець з клиноподібним, заокругленим відгином, який при основі несе маленькі вушка; човник на верхівці тупуватий; зав'язь на короткій ніжці. Біб плівчастий, 1—2-насінний; насінини майже кулясті. ☉. Цв. VI—VII. Пл. VII—$^1/_2$VIII.

Ehrh., Beitr., VII (1792) 165. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 237. Бобров в Фл. СССР, XI, 253; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 314. Визн. росл. УРСР (1950) 190.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 681!

По солончакуватих луках, схилах, у чагарниках. — Розсіяно в степовій частині УРСР, рідше в Лісостепу.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Новосвітлівський рн, Червоне (Підоплічка!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Верхньодніпровськ (Шмальг.!); Дніпропетровськ (Акінф.!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковськ (Олексієнко!). — Запорізька обл.: Осипенко (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Лиманський рн, Приморське (Липський!). — Мико-

лаївська обл.: окол. Миколаева (Пач.!, Опперман!); Варварівський рн, Кам'яна Балка (Пач.!). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Саблуківка (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Каховський рн, Дудчине, Качкарівка (Пач.!). Цюрупинський рн, окол. Цюрупинська (!!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Арабатська стрілка (Кот.!), коса Джарилгач (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: рівнинні і передгірні райони.

Загальне поширення. Південно-східна Європа, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Вид цікавий для пасовищ півдня, але потребує селекційної роботи для виведення голої форми.

Секція **1. Hiantia** Bobr. Чашечка з відкритим волосистим зівом, дуже рідко зів чашечки майже зовсім голий. Віночок опадний, зрідка неопадний; квітки жовті або блідорожеві.

Ряд **1. Arvensia** (Gib. et Belli) Bobr. Чашечка з 10 жилками, в зіві без мозолистого потовщення, з нечисленними волосками; прапорець майже вільний.

1646 (30). T. arvense L. — **Конюшина польова,** котики. Стебла прямостоячі або рідше висхідні, 5—30 *см* завв., розгалужені, волосисті, часто поодинокі. Нижні листки рано відмирають, довжина їх черешків така ж, як і пластинки; черешки верхніх листків короткі, по всій довжині зрослі з прилистками; листочки довгастолінійні або лінійно-ланцетні, 1—2 *см* завд., з обох боків м'яковолосисті, з невиразними жилками. Прилистки шкірясті, у нижніх листків ланцетні, відтягнуто-загострені, верхні — при основі яйцевидно розширені. Головки численні, пазушні та несправжньоверхівкові, на ніжках, багатоквіткові, яйцевидні або овальні, після цвітіння майже циліндричні, 1—2 *см* завд. Квітки сидячі. Чашечка дзвоникувата, з 10 жилками, густо відстовбурчено-волосиста, з нечисленними волосками в зіві, зубці чашечки шиловидні, пірчасто опушені, вдвоє і більше перевищують трубочку чашечки і віночок. Віночок (3)5—6 *мм* завд., білуваторожевий, неопадаючий; прапорець майже вільний, ланцетний, довший за крила і човник; зав'язь сидяча. Біб шкірястий, яйцевидний, 1-насінний; насінини округло-яйцевидні, жовтуватозеленуваті. ⊙. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 769. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 237. Бобров в Фл. СССР, XI, 257; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 323. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 148. Визн. росл. УРСР (1950) 190.

Рисунки: Сорн. раст. СССР, III, 175, фиг. 263, фиг. 253, *1*.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 109! Fl. austro-hung. exsicc., № 1605! Fl. exsicc. bohem.-slov., № 129, 235!

По піскуватих місцях, у лісах, по чагарниках, на пісках; як бур'ян.— По всій УРСР звичайна рослина.

Var. **alopecuroides** Rouy et Fouc. Всі квіткові головки або більшість їх дуже видовжені, 3—4 *см* завд.

Rouy et Fouc., Fl. de Fr., V (1899) 106.

Нерідко, часто поряд з типовою формою.

Var. **Oppermannii** Wissjul. var. nova. Рослина цілком гола. Квіткові головки негусті, кулясто-яйцевидні, після цвітіння часто циліндричні, 6—11 *мм* завд., близько 4 *мм* завш. Листки лінійні.

— *T. Heistii* Oppermann in herb.

На пісках. — Відома лише з Правобережного Злакового Степу.

П.З.С. Миколаївська обл.: Жовтневий рн, Михайло-Ларине (Гейст!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Обськ.; Далек. Схід: Уссур.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія; як занесена рослина зустрічається на Далекому Сході та у Північній Америці.

Господарське значення. Голі форми цього виду в молодому стані є хорошими пасовищними рослинами.

1647 (31). T. ucrainicum Oppermann in Addenda IV, p. 588. — **Конюшина українська.** Стебел кілька, прямостоячих, 30—40 *см* завв.; в нижній частині стебла голі, вгорі розсіяно притиснено опушені. Листки трійчасті, з притиснено опушених зісподу листочків; листочки нижніх стеблових листків оберненояйцевидні або овальні, 1,6—2,6 *см* завд., верхніх — ланцетні, заокруглені. Головки численні, багатоквіткові, пазушні й верхівкові, видовженоовальні, до 2 *см* завд.; 2 верхівкові листки наближені до їх основи. Чашечка волосиста, трубочка її до 2 *см* завд., зубці відлегло опушені, 2 *мм* завд., лише один нижній близько **4 *мм*** завд. Віночок білуваторожевий, трохи довший за чашечку. ⊙. Цв. VI.

Опперман in herb. Визн. росл. УРСР (1950) 190.
— *T. arvense* auct. fl. ucr. p.p.

По заплавних луках. — Відомий лише з Лівобережного Злаково-Лучного Степу.

Л.З.-Л.С. Харківська обл.: Червоний Оскіл (Клок.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон.

Загальне поширення. Ендем УРСР.

Примітка. Мало вивчений вид. Відрізняється від *T. arvense* ширшими листками, а також тим, що верхівкові листки наближені до основи головки. Крім наведеного місцезнаходження, більше ніде не знайдений.

Секція **2. Calycomorphum** Presl Крайові квітки головок плідні, після цвітіння відігнуті назад, внутрішні — неплідні, віночок їх нерозвинений, також відгинаються назад, утворюючи кулясту головку. Прапорець віночка зрослий з іншими пелюстками в трубочку.

1648 (32). T. subterraneum L. — **Конюшина підземна.** Стебла сланкі, розгалужені, опушені, 5—35 *см* завв. Листки на довгих, розсіяноволосистих черешках; листочки оберненояйцевидні або широко-оберненояйцевидні, з коротенькими черешочками, з обох боків волосисті,

Рис. 78. Конюшина українська — *Trifolium ucrainicum* Opperm.

по краю нерівно-дрібнозубчасті. Головки малоквіткові, на довгих, тонких, пазушних, волосистих ніжках, які обернені донизу. Квітки на коротеньких ніжках; прицвітки нерозвинені. Чашечка трубчаста, близько 5 *мм* завд., з 10 невиразними жилками; трубочка її гола; зубці майже нитковидні, по краю війчасті. Віночок блідорожевий, до 10 *мм* завд., пелюстки його зрослися в довгасту трубочку; прапорець з оберненояйцевидним відгином, на верхівці усічений. На кінець цвітіння розвиваються ще численні неплідні квітки, головка при плодах нахиляється донизу і заривається у грунт. Біб шкірястий, 1-насінний, висувається з чашечки. ⊙. Цв. IV—VI. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 767. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 241. Пач. в Зап. Новор. об-ва естествоисп., XXVI (1904) 90. Бобров в Фл. СССР, XI, 261; в Фл. и сист. высш. раст., 6 (1947) 325. Визн. росл. УРСР (1950) 191.

Рисунки: Бобров, ц. м., 326, фиг. 19. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2159, фіг. I, II, 1—13.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1221! Fl. cauc. exsicc., № 69!

По луках і піскуватих місцях. — В приморській частині Степу.

П.З.С. Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Софіївка (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Середземномор'я, південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Мала Азія, Іран.

Господарське значення. Кормова рослина, придатна для розведення на пасовищах крайнього півдня.

Коліно **4. Loteae** Benth. Нитки всіх 10 тичинок зрослися в трубочку або 9 зрослі, а 10-а вільна. Листки пірчасті. — Трав'янисті рослини, півкущі або кущі.

Рід 456. Заяча конюшина — Anthyllis L.

L., Gen. pl., ed. 5 (1754) 321.

Чашечка трубчаста, після цвітіння здута, при плодах на верхівці замкнена. Пелюстки з довгими нігтиками; крила і човник б.-м. зрослі з тичинковою трубочкою; прапорець часто з вушками при основі пластинки. Нитки всіх 10 тичинок зрослися в трубочку. Зав'язь звичайно на ніжці; стовпчик голий. Біб плівчастий, 1—2-насінний, захований у чашечці. — Трав'янисті рослини (у нас), півкущі або кущі. Листки непарно-пірчасті. Прилистки дрібненькі або зовсім нерозвинені. Квітки зібрані головчастими суцвіттями на верхівках стебла і його гілок; головки при основі одягнені верхівковими листками.

У складі цього роду налічують понад 40 видів, поширених в Європі, Північній Африці й Передній Азії. В СРСР росте 13 видів цього роду, в УРСР — 4 види.

Господарське значення. Всі представники цього роду — хороші кормові трави.

---

1. Листки розміщуються б.-м. рівномірно по всьому стеблу . . . 2.
— Листки (1—3) розміщені в нижній частині стебла . . . . . 3.
2. Стебла і черешки листків притисненоволосисті . . . . . **(2). З. к. Шиверека — A. Schiwereckii** (DC.) Blocki.
— Стебла в нижній частині й черешки листків відстовбурченоволосисті . . . . . **(1). З. к. багатолиста — A. polyphylla** Kit.
3 (1). Чашечка зеленуватосірувата або димчастосірувата, 12—17 *мм* завд. Рослина 6—20 *мм* завв. . . . . **(3). З. к. альпійська — A. alpestris** Kit.
— Чашечка жовтуватобіла, 9—11 *мм* завд. Рослина 12—30 *см* завв. . . . . **(4). З. к. споріднена — A. affinis** Britt.

1649 (1). A. polyphylla Kit. — **Заяча конюшина багатолиста.** Стебла прямостоячі або висхідні, 15—60 *см* завв., у верхній частині розгалужені, у нижній частині, як і черешки листків, відстовбурченоволохаті. Прикореневі листки складаються з великої яйцевидної або еліптичної верхівкової частки і 1—4 пар невеличких бокових листочків та значно крупнішого за них непарного верхівкового листочка. Листочки нижніх листків яйцевидні або еліптичні, верхніх—лінійно-ланцетні; у верхнього листка листочки часто зближені, через що листок здається пальчастим; всі листочки зверху голі або з нечисленними волосками, зісподу ж густоволохаті. Головка на верхівці стебла 1 або їх кілька (2—4); вони багатоквіткові, 3—5 *см* в діам. Довжина прицвітних листків така ж, як

чашечки або навіть всієї головки; у нижніх головок прицвітні листки перевищують їх; прицвітні листки на верхівці гострувати, розсічені майже до $^2/_3$ своєї довжини, а у нижніх головок — майже до основи. Чашечка густоволосиста, близько 12 *мм* завд., з короткими нерівними зубцями, при плодах мало здута. Віночок жовтий, рідше оранжовий, 12—14 *мм* завд.; прапорець з короткою пластинкою до 6 *мм* завд. і нігтиком 6—7 *мм* завд. Боби 2,5—3,5 *мм* завд., яйцевидні, голі, сітчасто-жилкуваті. Насінини овальні, коричневі. ☉, 4. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

Kit., sec. Bess. ex Ser. in DC., Prodr., II (1825) 170. Юзепчук в Фл. СССР, XI, 275. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 148. Визн. росл. УРСР (1950) 191.

— *A. vulneraria* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 221 et auct. plur. fl. ucr., non L. — *A. vulneraria ξ polyphylla* Ser. in DC., l. c. — *A. communis γ polyphylla* Rouy in Rouy et Foucaud, Fl. Fr., IV (1897) 286.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 271, табл. XVII, 3.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 431! Fl. hung. exsicc., № 685!

По луках, узліссях, у чагарниках, балках. — В лісових районах і в північній частині Лісостепу звичайно, зрідка в південній частині Лісостепу і на півночі Злаково-Лучного Степу.

З.П. Ровенська обл.: Дубно (Монтр.!). — **П.П.** Житомирська обл.: Радомишль (Оксіюк!). — **Л.П.** Сумська обл.: Глухів (Левіна!); Лебединський рн, Михайлівська цілина (Лавр.!). — Чернігівська обл.: окол. Чернігова (Афанасьєв!); Городнянський рн, Пекурівка (Левіна!); окол. Конотопа (Мирошниченко). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: окол. Кам'янця-Подільського (!); Хмельницький рн, Гриневці (Кот.!); Чемерівський рн, Кутківці (Кот.!); Летичівський рн, Суслівці (Кот.!). — Тернопільська обл.: Бережанський рн, Нараїв (!); Борщівський рн, Борщів (!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Старо-Костянтинів (Зерова); Ізяславський рн, Тележинці (!). — Вінницька обл.: окол. Вінниці (!); Немирів (Гринь!). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Білозір'я (Зеров!); Умань (Кравченко!); Канівський рн, Козин (Монтр.!); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!). — Київська обл.: окол. Києва (Зеров!); Обухівський рн, Підгірці (Базилевич!); Миронівський рн, Маслівка (Семенкевич!); Богуславський рн, Хохітва (!), Богуслав (!!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (Наливайко!, Кот.!); Лебедин (Ширяєв!). — Чернігівська обл.: Прилуки (!).—Полтавська обл.: Лубни (Іллічевський!); Пирятин (!); Полтава (Завгородній!); Лохвицький рн (Барсуков!). — Черкаська обл.: Золотоніський рн, Антонівка (!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанськ (Білик!); Лозівський рн, Краснопавлівка (Савенков!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Ліндем.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Дв.-Печ., Серед.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Причорн., Крим, Бессараб.; Кавказ: Передкавк., Даг.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Кавказ.

1650 (2). A. Schwereckii (DC.) Blocki — **Заяча конюшина Шверека.** Стебел 1—5, прямостоячих, (15)25—50(60) *см* завв., у верхній частині звичайно розгалужених, притисненоволосистих або в нижній частині здебільшого зовсім голих. Прикореневі листки складаються з (0)1—2(4) пар бокових листочків і великої яйцевидної або еліптичної верхівкової частки, яка на верхівці заокруглена або з невеличким

вістрям; листочки зверху голі, зісподу трохи волосисті; стеблових листків (2)3—6(7); складаються вони з (4)5—6(7) пар бокових листочків і великого, тупого, значно крупнішого за бокові верхівкового листочка; бокові листочки яйцевидні, еліптичні або ланцетні; листочки зверху голі, зісподу трохи волосисті. Квіткова головка одна або їх кілька (2—4), наближених одна до одної, великих, 3—5 *см* в діам., багатоквіткових; довжина прицвітних листків звичайно б.-м. перевищує довжину чашечки; вони лише трохи волосисті. Чашечка близько 12 *мм* завд., при плодах мало здута, густо відстовбурченоволосиста. Віночок 12—14 *мм* завд., жовтий. 4. Цв. VI—VIII.

Blocki in Oesterr. Bot. Zeit., LXII (1912) 397 p.p. Юзепчук в Фл. СССР, XI, 277. Визн. росл. УРСР (1950) 191.

— *A. vulneraria η Schwereckii* Ser. in DC., Prodr., II (1825) 170. — *A. communis δ Schwereckii* Rouy in Rouy u. Foucaud, Fl. Fr., IV (1697) 287.

По степових схилах, узліссях. — Відомий лише з Розточчя та Опілля. С. В. Юзепчук наводить також цей вид для середньодніпровського району флори СРСР (без конкретних вказівок), але матеріалів з цього району нам бачити не довелося.

Р.-О.Л. Львів (Блоцький).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (?), Прибалт. (?).

Загальне поширення. Південно-західна частина Східної Європи.

1651 (3). A. alpestris Kit. — **Заяча конюшина альпійська.** Стебла висхідні, притисненоволосисті, 6—20 *см* завв., звичайно лише трохи перевищують листки прикореневої розетки. Прикореневі листки численні, майже голі; верхівковий листочок значно крупніший за бокові, 3—3,5 *см* завд.; бокові листочки часто нерозвинені; стеблових листків 1—3, розміщені вони звичайно в нижній частині стебла. Квіткові головки чималі, на безлистих квітконосах; прицвітні листки дорівнюють чашечці або коротші за неї, до $^2/_3$—$^3/_4$ розсічені, з гострувати ми або гострими лопатями. Чашечка майже циліндрична, 13—17 *мм* завд., довго-відстовбурченоволосиста, при плодах трохи здута. Віночок 18—20 *мм* завд., сірчаножовтий. Біб яйцевидний, нерозкривний, захований у чашечці. ☉. Цв. VI—VII.

Kit. in Linnaea, 32 (1863) 612 p.p. Reichenb. Fl. Germ., exc. (1832) 515 p.p. Юзепчук в Фл. СССР, XI, 279. Prodan, Fl. Rom. (1935) 124. Визн. росл. УРСР (1950) 191.

— *A. vulneraria* var. *alpestris* Kit. in Schult., Oesterr. Fl., ed. II (1814) 317.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 3, f. 1427, 1428.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 435!

По полонинах, крутих схилах. — Карпати.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Свидовець, г. Близниця (Брадіс і Зап'ятова!, Попов і Хржановський!, Вільчинський!, Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи. Карпати.

1652 (4). A. affinis Britt. — **Заяча конюшина споріднена.** Стебло до 30 *см* завв., лише при самій основі висхідне, прямостояче, притиснено-волосисте або при основі відстовбурченоволосисте; здебільшого стебел кілька. Прикореневих листків кілька, 5—10 *см* завд.; верхівковий листочок їх великий, бокові листочки дрібні, іноді їх немає зовсім; стеблових листків 2—4, розміщених переважно в нижній частині стебла; листки зісподу притиснено-волосисті, зверху голі. Стебла закінчуються поодинокими, 2—3 *см* в діам., півкулястими, 10—15-квітковими головками. Прицвітні листки не довші або лише трохи довші за чашечку, майже до $^3/_4$ розсічені; частки їх на верхівці тупі. Чашечка близько 1 *см* завд., звичайно відстовбурченоволосиста, блідожовтувата, рідше зубці її червонувато забарвлені. Віночок 15—16 *мм* завд., ясножовтуватий, часто з пурпуруватим човником. Біб яйцевидний, захований у чашечці. ☉. ♃. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Рис. 79. Заяча конюшина альпійська — *Anthyllis alpestris* Kit.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

Britt. in Mert. u. Koch, Deutschl. Fl., V (1839) 124. Szaf., Kulcz., Pawl., Rośl. polsk., 398. Юзепчук в Фл. СССР, XI, 280. Визн. росл. УРСР (1950) 192.

— *A. alpestris* Reichenb., Fl. Germ. exc. (1832) 515 p.p. — *A. carpatica* Pantocs. in Mag. Növ. Lap., VI (1882) 162.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 456!

По полонинах, гірських схилах. — Субальпійський і верхній лісовий пояси Карпат.

К.Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Луги (Кот.!); Богдан (Білик!); Перечинський рн, Тур'ї Ремети (Грины!, Доброчаєва!); Воловецький рн, Воловець (Білик!), Драгулівці (Білик!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Карпати.

Примітка. Райони Прикарпаття являють собою східну межу поширення цього гірського середньоєвропейського виду. Габітуально він стоїть найближче до поширеного в північній і середній смугах Європейської частини СРСР *A. arenaria* (Rupr.) Juz., що росте на пісках, переважно по соснових борах і вересовищах.

Рід 457. Дорикніум — Dorycnium L.

L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 228.

Чашечка дзвоникувата, 5-зубчаста, іноді майже двогуба. Віночок зі зрослими спереду між собою крилами і тупим човником. Тичинок 10; нитки всіх тичинок зрослися в трубочку, яка не зростається з пелюстками. Приймочка головчаста. Біб розкривний, 1—3-насінний, б.-м. яйцевидний, перевищує чашечку. — Трав'янисті багаторічники, з непарнопірчастими листками. Квітки дрібні, зібрані головчастими пазушними зонтиками.

До цього роду належить близько 15 видів, які поширені переважно в Середземномор'ї. В СРСР росте 3 види, в УРСР — 1.

1653 (1). D. herbaceum Vill. — **Дорикніум трав'янистий.** Корінь стрижневий, дерев'янистий. Стебла 30—60 *см* завв., при основі висхідні і здебільшого дерев'янисті, дуже розгалужені, з розчепіреними гілочками, у верхній частині м'яковолосисті. Листки на коротеньких черешках, з 5—7 листочків; листочки довгастояйцевидні, довгастооберненояйцевидні або довгастоклиновидні, на верхівці б.-м. тупуваті, з невеличким шипиком, б.-м. густо м'яковолосисті; нижні листки 10—20 *мм* завд., середні стеблові листки 7—15 *мм* завд. Квіткові головки багатоквіткові, 8—10 *см* в діам., зібрані зонтичками, які сидять на довгих, 20—50 *мм* завд., пазушних квітконосах. Квітконіжки близько 2 *мм* завд., довжина їх б.-м. така ж, як трубочки чашечки або трохи більша за неї. Чашечка притиснено опушена, з короткими трикутними зубцями, які здебільшого дорівнюють приблизно половині довжини її трубочки. Віночок 4—5 *мм* завд., з прапорцем гітароподібної форми. Біб яйцевидний або видовженояйцевидний, 3—4 *мм* завд., голий, здебільшого 1-насінний, з залишком стовпчика на верхівці; насінини округло-овальні. ♃, ♄. Цв V—VIII. Пл. VIII—IX.

Vill., Hist. pl. Dauph., III (1789) 417. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 193. Визн. росл. УРСР (1950) 192.

Рис. 80. Дорикніум трав'янистий — *Dorycnium herbaceum* Vill.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка збоку; *3* — квітка знизу.

— *D. fruticosum* Ruching, Fl. Lidi Venet. (1818) 187, non Pers — D. monspeliense Zannich., Hist., 88, non Willd.

Рисунки: Визн. росл. УРСР, 192, рис. 133.

По гірських схилах. — Відомий з Закарпаття.

К.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, окол. Мукачева (Зап'ятова!); Берегове (Вільчинський!); Великоберезнянський рн, Забродь (Кот.!, Доброчаєва!); Ужгородський рн, Оноківці (Попов!), Холмці (Білик!, Барбарич!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Середня Європа.

Примітка. Продан (Prod., Fl. Rom., ed. II v II, p. 1 (1939) 53 наводить для Буковини *D. intermedium* Led.

Рід 458. **Лядвенець — Lotus** L.

L., Sp. pl. (1753) 775.

Чашечка з 5, здебільшого майже рівними між собою зубцями. Човник дзьобовидно загострений. Тичинки двобратні — верхня тичинка вільна; нитки тичинок нерівні, розширені. Біб лінійно-циліндричний, прямий або трохи зігнутий, багатонасінний, розкривається двома стулками. — Трав'янисті рослини. Листки з 5 цілокраїх листочків; нижня пара листочків наближена до основи черешка. Прилистки нерозвинені. Квітки зібрані небагатоквітковими головчастими зонтикоподібними гронами, ніжки яких перевищують листки.

Представники цього роду (понад 100 видів) поширені в Північній, Східній і Середній Європі, в Африці, Азії і Австралії. В СРСР росте 12 видів, в УРСР — 6.

Господарське значення. Лядвенці—хороші кормові рослини. Міцна коренева система багаторічних видів сприяє швидкому поновленню структури грунтів і поліпшує їх фізичні властивості. *L. corniculatus* має значення як компонент для травосумішей. Негативною властивістю лядвенців є наявність у їх квітках гіркої речовини, через що під час цвітіння худоба неохоче поїдає їх.

---

1. Верхні зубці чашечки значно коротші за нижні її зубці. Біб дуговидно зігнутий . . . . . **(1). Л. сераделовидний — L. ornithopodioides** L.
— Всі зубці чашечки майже однакової довжини. Біб прямий . . . 2.
2. Зубці чашечки вдвоє довші за її трубочку. Однорічні або рідше дворічні рослини . . . . . **(6). Л. вузьколистий — L. angustissimus** L.
— Зубці чашечки майже дорівнюють її трубочці. Багаторічні рослини . . . . . 3.
3. Рослина гола. Квітки зібрані в 1—3-квіткові зонтики . . . . . **(5). Л. Єлизавети — L. Elisabethae** Opperm.
— Б.-м. опушені рослини. Квітки звичайно зібрані по 3—12 . . . 4.

4. Листочки лінійні або довгастолінійні . . . . . **(4). Л. тоненький — L. tenuis** Kit.
— Листочки оберненояйцевидні або довгасті . . . . . 5.
5. Рослини з повзучими гонами. Стебло порожнисте . . . . . **(2). Л. трясовинний — L. uliginosus** Schkuhr.
— Рослини не мають повзучих гонів. Стебло виповнене . . . . . **(3). Л. рогатий — L. corniculatus** L.

Секція **1. Lotea** Ser. Чашечка двогуба; верхні 3 зубці коротші за нижні; відгін прапорця коротший за нігтик; боби стислі, бугорчасті.

1654 (1). L. ornithopodioides L. — **Лядвенець сераделовидний.** Вся рослина притиснено опушена. Стебла висхідні, розгалужені, 15—35 *см* завв. Листки з 5 листочків, з них 2 нижні яйцевидно-ромбічні, 4—6 *мм* завд.; листочки верхніх листків оберненояйцевидно-ромбічні, з клиновидною основою, 5—7 *мм* завд. Суцвіття 1—5-квіткові; квітконос в 2—3 рази довший за пазушний листок; 3 листовидних прицвітки довші за чашечку і майже закривають суцвіття. Чашечка двогуба, верхня губа її 2-зубчаста; нижня — 3-зубчаста, середній її зубець довший за бокові. Віночок ясножовтий, 7—10 *мм* завд.; прапорець з округлим відгином; човник трохи коротший за прапорець. Біб лінійний, близько 4 *см* завд., стиснутий, трохи зігнутий, з горбочками. ⊙. Цв. IV—VI. Пл. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 1091. Куприянова в Фл. СССР, XI, 288. Визн. росл. УРСР (1950) 193.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 133.

По трав'янистих місцях. — Наводиться для півдня Херсонської обл.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ (район точно не з'ясований).

Загальне поширення. Середземномор'я, Канарські о-ви; як адвентивна рослина відомий з Середньої та Південно-східної Європи і Кавказу.

Секція **2. Eulotus** Ser. Чашечка конічна. Відгин прапорця довший за його нігтик; човник зігнутий під тупим кутом. Біб лінійний, валькуватий.

1655 (2). L. uliginosus Schkuhr. — **Лядвенець трясовинний.** Рослина гола або опушена. Кореневище з повзучими гонами. Стебла висхідні, 20—60 *см* завв. Листки п'ятірні, зісподу сизуваті; нижні 2 листочки сидячі, широко-оберненояйцевидні, 8—12 *мм* завд.; 3 верхні листочки вужчі, оберненояйцевидні, загострені на верхівці. Грона 8—12-квіткові; квітконоси 7—10 *мм* завд.; чашечка 5—6 *мм* завд., зубці її лінійно-ланцетні, гострі, іноді війчасто-волосисті, дорівнюють трубочці. Віночок жовтий, 10—12 *мм* завд. Боби циліндричні, темнобурі, 25—30 *мм* завд. і до 2 *мм* завш. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Schkuhr, Handb., II (1804) 412. Куприянова в Фл. СССР, XI, 291. Визн. росл. УРСР (1950) 193.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 131.
Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 3606!

По заболочених луках. — Відомий лише з Закарпаття і Прикарпаття.

Зак.Л. Закарпатська обл.: (Полівка). — **Пр.Л., Р.-О.Л.** (Шафер, Кульчинський, Павловський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт.; Карпати, Верх.-Дністр.; Кавказ: Закавк. (?).

Загальне поширення. Середня Європа, Середземномор'я, Кавказ (?), як занесена рослина відома з Північної Америки.

Господарське значення. Хороша кормова рослина; за літературними даними, синильної кислоти в квітках цього виду немає.

Примітка. Європейський вид, що заходить лише в західні області СРСР, вказівка його О. А. Гроссгеймом для Закавказзя є сумнівною.

1656 (3). L. corniculatus L. — **Лядвенець рогатий.** Рослина майже гола або розсіяно-білуватоволосиста. Корінь стрижневий. Стебла численні, лежачі або висхідні, 10—60 *см* завд. Листки з 5 листочків; нижні 2 листочки наближені до основи черешка (мають вигляд прилистків), косояйцевидні, 6—12 *мм* завд., інші листочки трохи довші за них, оберненояйцевидні або видовжено-оберненояйцевидні, з заокругленою верхівкою, 10—15 *мм* завд.; листочки верхніх листків ланцетні, загострені. Квітконоси 5—10 *см* завд.; суцвіття 3—8-квіткові. Чашечка 5—6 *мм* завд., б.-м. волосиста; зубці її дорівнюють трубочці. Віночок жовтий, 10—15 *мм* завд., з широкоокруглим, раптово звуженим до основи в клиновидний нігтик прапорцем; човник під прямим кутом зігнутий і дзьобовидно загострений. Біб лінійний, циліндричний, 12—25 *мм* завд. ♃. Цв. V—IX. Пл. VII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 1092. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 248. Куприянова в Фл. СССР, XI, 291. Визн. росл. УРСР (1950) 193.

Рисунки: Сырейщиков, Фл. Моск. губ. II, 301. Фл. СССР, XI, 293, табл. XIX, рис. 2. Визн. росл. УРСР, 193, рис. 134.

По луках, трав'янистих схилах. — По всій УРСР звичайно, на півдні трохи рідшає і заміняється лядвенцем тонким.

Var. **invisitatus** (Opperm.) Wissjul. Стебла міцні, дерев'янисті, прямостоячі або лише при основі висхідні, в нижній частині безлисті, дуже розгалужені.

— *L. invisitatus* Opperm. in herb. — *L. hypanicus* Kotov in herb. — *L. Kotovi* Opperm. in herb.

По луках, трав'янистих схилах. — Відома лише з Західного Полісся і Лісостепу.

З.П. Житомирська обл.: Черняхів (Кочережко!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Крижопільський рн, Савчине (Кот.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони; Кавказ: майже всі райони; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Іран, Туркменія, Індія, Австралія (занесено).

Господарське значення. Цінна кормова рослина. Досвід культури лядвенця рогатого показав, що він невибагливий до грунту, придатний для культури і по б.-м. засолених грунтах; переносить також недовге затоплення, тобто придатний для культури по заплавних луках.

Примітка. По сухих схилах зустрічається *f. microphyllus* Wirtgen., у якої листочки до 6 *мм* завд. Крім того, в тих же умовах зрідка зустрічається var. *hirsutus* Koch., що має стебла і листки густо опушені.

1657 (4). L. tenuis Kit. — **Лядвенець тоненький.** Рослина притиснено опушена. Стебла численні, висхідні, (8)10—25(50) *см* завв., звичайно дуже розгалужені. Листки п'ятірні; нижні 2 листочки ланцетні або видовженоланцетні; 3 верхні листочки ланцетні або ланцетно-лінійні, 7—15 *мм* завд. Квітки по (2)3—4 на довгому квітконосі. Чашечка 4—5 *мм* завд., гола; зубці її трикутно-лінійні, б.-м. дорівнюють трубочці. Віночок жовтий, 8—12 *мм* завд.; відгин прапорця округло-нирковидний, нігтик його клиновидний. Боби циліндричні, лінійні, 25—30 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Kit. in Willd., Enum. pl. horti Berol., II (1809) 797. Куприянова в Фл. СССР, XI, 292. Визн. росл. УРСР (1950) 193.

— *L. corniculatus β tenuifolius* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 776. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 248. — *L. tenuifolius* Reichenb., Fl. Germ. excurs. (1830—1832) 506.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 130.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 372!

По вогкуватих, здебільшого б.-м. засолених луках, на пісках, по схилах. — Переважно в південній степовій частині, але зустрічається розсіяно і в Лісостепу.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Черкаський рн, Кумейки (!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Піскунов!). — Сталінська обл.: окол. Жданова; Першотравневий рн, Ялта (!); Великоновосілківський рн, Багатир (!); Біловодський рн, Городище (Кот.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Пач.!); окол. Одеси, Крива Балка (Шестериков!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Пач.!). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Буркутські плавні (Дзевановський!). — Запорізька обл.: Приазовський рн, Ново-Костянтинівка (Левіна!); Мелітопольський рн, Мордвинівка (Кот.!). — **П.С.** Херсонська обл.: окол. Геніческа (!); Сивашський рн, Ново-Михайлівка (Левіна!). — Var. *subulicola* Rouy. Листочки дуже дрібненькі, лінійні, 2—4 *мм* завд.

Rouy in Rouy et Foucaud, Fl. Fr., V (1899) 150.

П.З.С. Миколаївська обл.: Очаківський рн, коло Петухівки (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Західна, Південна і Середня Європа, південна частина Східної Європи, Середземномор'я, Передкавказзя, Гірська Туркменія.

Господарське значення. Можна засівати як кормову рослину; придатний для південної частини степової смуги, а саме для засолених грунтів.

1658 (5). L. Élisabethae Opperm. in Addenda IV, p. 588.—**Лядвенець Єлизавети.** Рослина цілком гола або з розсіяно опушеними квітконіжками і зубцями чашечки. Стебла численні, розгалужені, висхідні, 35—65 *см* завд., при основі трохи здерев'янілі. Листочки листків, розміщених на головному стеблі, видовжено-оберненояйцевидні, тупуваті, листочки інших листків видовженоланцетні або лінійно-ланцетні, на верхівці загострені, 7—18 *мм* завд. Квітки зібрані по 1—3 на довгому квітконосі. Чашечка дзвоникувата, 4—5,5 *мм* завд., з шиловидними, при основі розширеними зубцями. Віночок жовтий, 2—9 *мм* завд.; прапорець майже дорівнює крилам, човник коротший за крила. Біб лінійний, циліндричний, 15—24 *мм* завд.; насіння близько 1,25 *мм* в діам. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Опперман у гербарії. Гроссгейм, Опр. раст. Кавк. (1949) 122. Визн. росл. УРСР (1950) 193.

— *L. corniculatus* auct. fl. ucr. p.p. — *L. Paskevičźii* Oppermann in herb.

По берегах засолених лиманів, по вогких засолених літоральних пісках. — Зрідка в приморській смузі Азовського моря.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Першотравневий рн, Білосарайська коса (Постригань!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Господарське значення. Цінна кормова рослина для засолених грунтів півдня степової частини УРСР.

1659 (6). L. angustissimus L. — **Лядвенець вузьколистий.** Стебла поодинокі або численні, 6—20 *см* завд., прямостоячі або висхідні, вкриті переважно у верхній частині довгими відстовбурченими і коротенькими кучерявими волосками. Листки з 5 листочків; нижня пара листочків косояйцевидна, до 10 *мм* завд., загострена або тупувата; 3 верхні листочки оберненояйцевидні, ланцетні або лінійно-ланцетні, 8—15 *мм* завд.; всі листочки густоволосисті. Квітконоси 1—3,5 *см* завд., 2—3-квіткові; прицвітки дрібненькі, ледве помітні. Чашечка 4—5 *мм* завд., волосиста; зубці її лінійні або вузьколінійні, приблизно в 1,5 раза перевищують її трубочку. Віночок ясножовтий, 5—7 *мм* завд.; прапорець округлий, при основі клиновидно звужений. Біб 1,5—3 *см* завд., лінійний; насінини буруваті. ☾, ☉. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 1090. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 249.

— *L. praetermissus* Вісюліна в Визн. росл. УРСР (1950) 193.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 136. Фл. СССР, XI, табл. XIX, рис. 5.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 3605! Герб. русск. фл., № 710.

По вогкуватих, переважно піщаних місцях. — Зрідка зустрічається переважно в південній частині Лісостепу, частіше в Степу.

П.Л.-С. Київська обл.: Бобрик (Шмальг.!). — Полтавська обл.: Крюкове (Пач.!), Кременчук (Рогов.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.:

Рис. 81. Лядвенець Єлизавети — *Lotus Elisabethae* Opperm.

Ровеньки (!), Ольховатка (Таліев!); Слов'янський рн, Гори Артема (!) — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільський рн (Ширяєв!); Кремінна (Кот.!). — Запорізька обл.: Великий Токмак (Кот.!). — Сталінська обл.: Розівка (Клок.! і Лавр.!). — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Бузулуки (Соколовський!). — Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!!); Жовтневий рн, Баловне (!!), Горохівка (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Степове (!), Буркути (Гринь!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.!); Сивашський рн, Маячки (Пач.!); Цюрупинський рн, окол. Цюрупинська (!!); Скадовськ (Лавр.!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеський рн, окол. Генічеська (!!), Арабатська стрілка (Кот.!).

Var. **praetermissus** (Kupr.) Wissjul. comb. nova. Боби 16—20 *мм* завд., потовщені.

— *L. praetermissus* Kupr. in Not. Syst. Inst. Bot. Ac. Sc. VII (1937) 37. — *L. angustissimus* var. *brachycarpus* Boiss., Hrb. apud. Brand. in Engl. Bot. Jahrb., XXV (1898) 204?

Л.Л.-С. Харківська обл.: окол. Харкова (Кот.!). — Сумська обл.: Сумн (Ширяєв!). — Дніпропетровська обл: Новомосковськ (!).

Var. **borysthenicus** Opperm. Стебло колінчасто-звивисте, з майже паралельними гілками.

Опперман в гербарії.

На пісках. — Відома лише з дніпровських плавнів.

Л.З.С. Запорізька обл.: Васильківський рн, Кінські плавні (Опперман!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: Зах. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб. (півд.); Серед. Азія: Арал.-Касп. (півн.).

Загальне поширення. Середземномор'я, Південна Європа, південь Європейської частини СРСР, Закавказзя, Західний Сибір, Іран, Мала Азія.

Рід 459. Тетрагонолобус — Tetragonolobus Scop.

Scop., Fl. carniol, ed. II, 2 (1772) 87.

Квітки поодинокі. Чашечка з 5 майже однаковими зубцями. Човник дуговидно зігнутий, з загнутим тупим носиком. Тичинки двобратні. Стовпчик на верхівці розширений, голий; приймочка коса. Біб б.-м. циліндричний, з 4 трав'янистими крилами. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини. Листки трійчасті.

До цього роду належить 7 видів, які поширені переважно в Середземномор'ї. В СРСР відомі 2 види; обидва вони зустрічаються в УРСР.

1. Квітки пурпурові. Однорічні рослини . . . . . **(2). Т. пурпурний — T. purpureus** Moench.
— Квітки жовті. Багаторічні рослини . . . . . **(1). Т. стручковий — T. siliquosus** (L.) Roth.

1660 (1). T. siliquosus (L.) Roth. — **Тетрагонолобус стручковий.** Кореневище з підземними гонами. Стебла соковиті, висхідні, розгалужені, гранчасті, б.-м. густо вкриті рудуватими волосками, рідше майже-

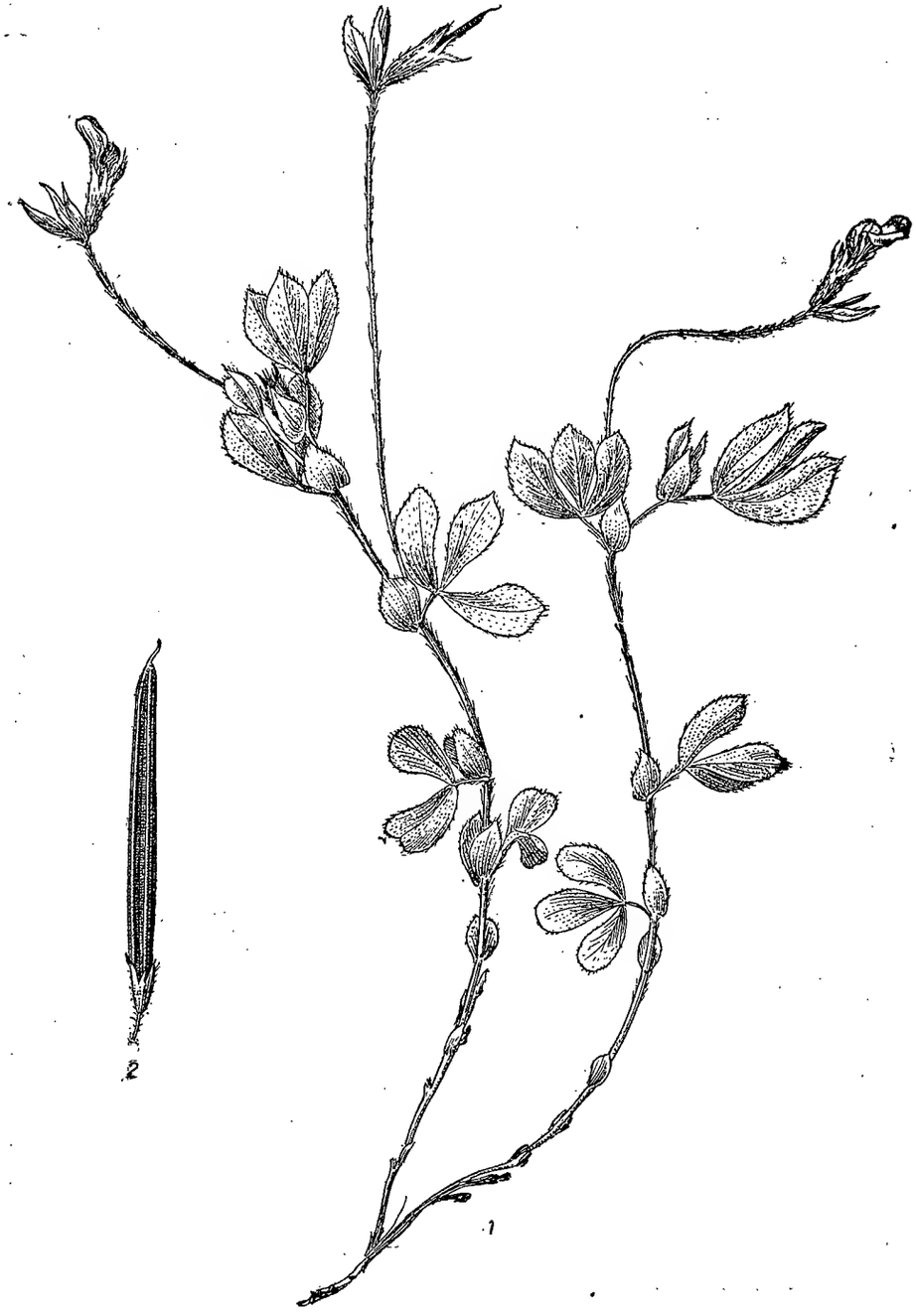

Фис. 82. Тетрагонолобус стручковий — *Tetragonolobus siliquosus* (L.) Roth.
1 — загальний вигляд; *2* — плід.

голі, 8—25 *см* завв. Листки трійчасті, 18—25 *мм* завд., на коротеньких черешках, 2—5 *мм* завд., з обох боків вкриті довгими притисненими волосками; листочки яйцевидно-ланцетні або оберненояйцевидні, до основи клиновидно звужені, на верхівці загострені, 18—22 *мм* завд., 5—8 *мм* завш. Прилистки довгасті або овальні, загострені, рідше на верхівці округлі, нерівнобокі, до 1 *см* завд. Квітки поодинокі, 1,4—1,8 *мм* завд., на довгих, 4—6 *см* завд., квітконосах; квітконіжки 1—2 *мм* завд., як і квітконоси, густо опушені довгенькими відстовбурченими волосками; прицвітки суцільні, ланцетні або трійчасті. Чашечка трубчаста, до 18 *мм* завд., майже до половини розсічена на гострі, по краю опушені рудуватими волосками зубці, з яких верхні ширші за нижні; трубочка з виразними жилками, жовтувата, з червоними плямочками, неопушена. Віночок жовтий; прапорець округлий, на верхівці слабо виїмчастий, звужений в довгий нігтик; крила овальні, близько 13 *мм* завд., нерівнобокі, з вузеньким нігтиком. Біб до 5 *см* завд., циліндричний, тупий; крила вужчі за біб. Насінини майже округлі, до 2 *мм* в діам., оливкові, з чорнуватими крапочками. ♃. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Roth., Tent. Fl. Germ., I (1788) 323. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, XI, 297. Визн. росл. УРСР (1950) 193.

— *Lotus siliquosus* L., Syst., ed. X (1783) 1178.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 293, табл. XIX, рис. 6. Федч. и Флер., Фл. Евр. Рос., 562, рис. 462.

По вогких луках, схилах ярів. — Відомий лише з нижченаведених місцезнаходжень.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Кам'янський рн, заплавна лука по р. Тясмину між Косарями і Кам'янкою (!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Ірклiївський рн, Мосинці, на супіщаній гряді притерасної частини пойми р. Дніпра (Афанасьев!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Вилкове (Кот. і Кузнецова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Крим; Кавказ: Зах. Закавк.

Загальне поширення. Західна, Південна і Середня Європа, УРСР, Східне і Західне Середземномор'я, Балкани, Мала Азія.

Господарське значення. Молоді боби можна споживати як овоч; з стиглого насіння виготовляють сурогат кофе. В молодому стані цей вид може бути використаний як кормова рослина.

Примітка. На території УРСР *T. siliquosus* вперше знайдено в 1939 р., мабуть, тому, що наші флористи не помічали цю рідку у нас рослину. Умови його виростання виключають думку про адвентивний характер його походження у нашій флорі.

1661 (2). T. purpureus Moench. — **Тетрагонолобус пурпурний.** Стебла соковиті, здебільшого прямостоячі, рідше розпростерті або висхідні, 15—25 *см* завв., борозенчасті, опушені. Листки трійчасті, 4—6 *см* завд., м'ясисті, з обох боків опушені, черешки їх понад 1 *см* завд.; листочки овально-клиновидні або овально-ромбічні, загострені, 4—5 *см* завд., 2—3 *см* завш.; прилистки до 1 *см* завд., яйцевидні, загострені. Квітки 1,4—1,7 *см* завд., поодинокі, на густо опушених коротких квітконіжках; прицвітки трійчасті. Чашечка більше ніж до половини розсічена, з гостроланцетними зубцями, до 1,5 *см* завд., густо опушена.

Віночок пурпуровий; прапорець віночка округлий, на верхівці трохи виїмчастий. Біб прямий, циліндричний; крила його ширші за половину стулок, волосисті по краю. Насінини яйцевидні, червонуватокоричневі. ⊙. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Moench, Meth. (1794) 164. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, XI, 298. Визн. росл. УРСР (1950) 194.

— *Lotus tetragonolobus* L., Sp. pl. (1753) 773.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 3, 1375, fig. 1435.

По трав'янистих місцях. — Відомий лише з нижченаведеного місцезнаходження. Мабуть, адвентивна рослина.

Л.З.С. Запорізька обл.: окол. Мелітополя (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: Зах. Закавк.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія.

Господарське значення. Молоді боби споживають як спаржу. З перемолотого стиглого насіння готують напій, подібний до кави, тому рослина часто культивується.

Коліно **5. Galegeae** Bronn. З 10 тичинок 9 зрослися нитками в трубочку, 10-а ж вільна, рідше всі 10 тичинок зрослися нитками. — Трав'янисті рослини, кущі або дерева, звичайно з пірчастими листками і зібраними гронами квітками.

Це коліно є найбільшим в родині бобових. До складу його входить понад 3000 видів, з них більше половини належить до роду *Astragalus* L.

Рід 460. Аморфа — Amorpha L.

L., Gen. pl., I (1737) 299.

Зубці чашечки майже однакові. Прапорець оберненояйцевидний, звужений в коротенький нігтик, що охоплює тичинки; крила і човник нерозвинені. Всі тичинки зрослися своїми нитками. Зав'язь сидяча; стовпчик прямий, нитковидний, голий. Біб видовжений, трохи зігнутий (розкривається пізно). — Кущі. Листки непарно-пірчасті; прилистки дрібні, опадають.

До цього роду належить 10 видів, що поширені в Північній Америці. Деякі види культивуються в СРСР. В УРСР, крім дуже поширеної *A. fruticosa* L., зрідка розводиться ще *A. canescens* Nutt.

1661[1] (1). A. fruticosa L. — **Аморфа кущова.** 1—3 *м* завв. Кора бура або темносіра; гілочки тонкі, в молодому стані коротко притисненобілуватоволосисті. Прилистки видовжені, 5—8 *мм* завд. Листки непарно-пірчасті, 12—20(24) *см* завд., з 5—12 пар бокових листочків; листочки овальні, довгастоовальні, довгастоеліптичні або майже ланцетні, 2—4 *см* завд., на кінчику з маленьким вістрячком, з коротенькими, 1,5—2 *мм* завд., черешками; зверху листочки зелені, зісподу сіруватозелені, з темними крапчастими залозками. Квітки у верхівкових, густих, видовжених, 10—15 *см* завд. гронах, дрібні, майже сидячі; грона на коротких квітконосах, зближені по кілька на верхівках гілок; прицвітки дрібненькі, 0,5—1 *мм* завд., лусковидні. Чашечка фіолетова, коротко притиснено-білуватоволосиста; нижній зубець її гострий, всі інші тупі. Віночок темночервонуватофіолетовий, голий; прапорець кругласто-оберненосерцевидний, 4—6 *мм* завд. Біб видовжений, серповидно зігнутий, 5—8 *мм* завд., 1—2-насінний, на поверхні розсіянозалозистий. Насінини довгастоовальні, трохи зігнуті, блискучі, гладенькі, коричневаті, 3—4 *мм* завд. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 713. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 250. Горшкова в Фл. СССР, XI, 302. Визн. росл. УРСР (1950) 194.

Часто культивується в садах, у парках як декоративна рослина, а також її використовують для полезахисних лісових насаджень і для закріплення схилів. — Розводять по всіх районах УРСР, але переважно на півдні.

Поширення по СРСР. Культивується в Європ. ч. (півд. райони), на Кавказі і в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки.

Господарське значення. Придатна для культури на засолених і піщаних грунтах, для закріплення ярів і схилів; хороший медонос. Насіння містить близько 15% олії; оплодень має до 2% ефірної олії. Декоративна рослина.

Рід 461. Козлятник — Galega L.

L., Gen. pl., I (1737) 329

Чашечка дзвоникувата, з 5 довгими шиловидними, майже однаковими зубцями. Прапорець видовжено-оберненояйцевидний, звужений в коротенький нігтик. Човник тупий. Всі тичинки зрослися нитками; верхня тичинка наполовину зрослася з тичинковою трубочкою. Зав'язь сидяча. Стовпчик нитковидний, голий. Біб лінійно-циліндричний, розкривний, багатонасінний, з кососмугастими стулками. — Багаторічні рослини. Листки непарно-пірчасті. Квітки зібрані гронами.

Рід складається з 5 видів, що поширені в Європі й Західній Азії. В СРСР росте 3 види; в УРСР — 1 вид.

1662 (1). G. officinalis L. — **Козлятник лікарський.** Стебло 40—80 *см* завв., висхідне, розгалужене, порожнисте, по вузлах трохи колінчасто зігнуте, голе або розсіяно-притисненоволосисте. Прилистки широколанцетні, напівстріловидні, до 1 *см* завд. Листки непарно-пірчасті, до 22 *см* завд., з 4—10 пар бокових листочків; листочки до 4,5 *см* завд., довгастолінійні або лінійно-ланцетні, з коротенькими черешками і вістрячком на верхівці. Грона пазушні, густі, багатоквіткові. 7—30 *см* завд., звичайно довші за листки, з пазух яких вони виходять; прицвітки вузьколінійні, довші за квітконіжки; квітконіжки, як і квітконоси і прицвітки, розсіяно-притисненоволосисті. Чашечка притисненоволосиста, 4—5 *мм* завд.; зубці її перевищують трубочку, нитковидні. Віночок

10—14 *мм* завд., ясноблакитний, зрідка білий; крила близько 1 *см* завд., з довгастими вушками при основі. Біб 2—5 *см* завд., косо вгору спрямований або рідше горизонтальний, з поперечними перегородками між насінинами. Насінини нирковидні, близько 3 *мм* завд., коричневі, матові, гладенькі. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 714. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 250. Горшкова в Фл. СССР, XI, 303. Визн. росл. УРСР (1950) 196.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 145! Фл. СССР, XI, 307, табл. XX, рис. 1. Визн. росл. УРСР, 196, рис. 136.

По берегах річок, у чагарниках на вологих місцях, вільшняках, вогких луках. — Зрідка, переважно на півдні лісостепової зони і в степовій зоні правобережної частини УРСР; багато його росте на плавневих солонцях дніпрового низу.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Павшин (Косець!); Берегове (Косець!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Жванець (Шмальг.!), між Лясківцями й Рихтою (Косець!); Оринінський рн, Ріпинці (Круцкевич!). — Миколаївська обл.: Криве Озеро (Монтр.!). — Вінницька обл.: Джулинський рн (Балковський); Ольгопіль (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Ободівський рн, Бандурівка (Балковський!). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Ірдинь (!); Смілянський рн, Сміла (Зеров!); Тальне (Шмальг.!); Умань (Пач.!), Бабанський рн, Сушківка (Лазаренко!); Чигирин (!!); Кам'янка (!!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Щеглєєв). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: окол. Полтави (Рогов.!). — Харківська обл.: Красноград (!); Куп'янськ (Ліндем.!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Вознесенський рн, Трикрати (Гринь!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Пач.!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Новомосковськ (Акінф.!). — Сталінська обл.: Жданов (Сидоров!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Кілійський рн, Кілія, Вилкове (Липський!); Рені (Липський!). — Миколаївська обл.: Першотравневий рн, в долині р. Кодими (Левіна!); Миколаїв (Крижевський!). — Херсонська обл.: Херсон (Соколовський!); Берислав (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Гола Пристань (Пач.!), Кардашинка (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн., Крим, Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Середземномор'я, південь Європейської частини СРСР, Кавказ.

Господарське значення. Козлятник є багаторічною, швидкорослою рослиною, дає по 2—3 укоси зеленої маси, яка використовується як корм для худоби у суміші з іншими травами і для силосування; добре росте на засолених грунтах. Наявність в листках алкалоїду (галегіну) знижує кормові якості.

За літературними даними, 40 *кг* сіна козлятника лікарського замінюють по вмісту протеїну 100 *кг* лучного сіна (Симонов, Галега «Новая кормовая культура», 1938). Негативною якістю козлятника, як вже було зазначено, є наявність в його вегетативних органах алкалоїду — галегіну, що робить сіно гірким. Потребує селекційної роботи.

Є літературні вказівки, що цей вид містить багато азоту — 5,43%. Козлятник лікарський випробовується в культурі.

Примітка. Екземпляр з окол. Куп'янська має вкорочене півкулясте суцвіття, білі квітки і ширші, ніж у типової форми, листочки.

Рід **462. Вістарія — Wistaria** Nutt.

Nutt, Gen. Am., II (1818) 115 sub. «*Wisteria*».

Чашечка короткотрубчаста або короткодзвоникувата, з 5 нерівними зубцями, з них нижні довші за верхні. Прапорець ланцетовидний, великий; крила з вушками при основі; 9 тичинок зрослися нитками, 10-а вільна. Зав'язь на короткій ніжці, з численними насінними зачатками; стовпчик шиловидний, з головчастою приймочкою. Біб довгастий, шкірястий, розкривний. — Дерев'янисті ліани, з непарно-пірчастими листками і зібраними в грона квітками.

Рід складається з 6 видів, поширених в Східній Азії та в східній частині Північної Америки; переважна більшість їх широко культивується в садах і парках.

1662[1] (1). W. sinensis (Sims.) DC. — **Вістарія китайська.** До 20 *м* завв. Кора гілок темносіра. Листки непарно-пірчасті, до 30 *см* завд., з 7—11 листочків; листочки яйцевидно-ланцетні, видовженояйцевидні або широколанцетні, 6—8 *см* завд., при основі заокруглені, на верхівці загострені, зісподу негусто опушені. Квітки зібрані довгими, до 30 *см* завд., багатоквітковими повислими гронами; квітконоси і квітконіжки опушені. Квітки 1,5—2,5 *см* завд., білі, ясно-лілові або темно-лілові. Біб до 20 *см* завд., опушений; насінини нирковидно-округлі, коричнюваті. ♄. Цв. IV—VI. Пл. VII.

DC., Prodr., II (1825) 390. Палибин в Фл. СССР, XI, 305. Визн. росл. УРСР (1950) 196. Schneider, Ill. Handb. Laubholzk., II, 79.

— *Glycine sinensis* Sims., Bot. Mag., t. 2083 (1829).

Культивують як декоративну рослину, придатну для озеленення альтанок, мурів, балконів (Закарпатська обл., Львів, Одеса, Дніпропетровськ, Київ).

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах.

Загальне поширення. Походить із Східного Китаю.

Примітка. В культурі відомі форми з махровими квітками. В умовах Дніпропетровська і Києва вістарія зимує під вкриттям.

Рід **463. Робінія — Robinia** L.

L., Gen. pl. (1754) 322.

Чашечка дзвоникувата, з 5 короткими широкими зубцями, з яких 2 верхні трохи зрослися між собою. Віночок білий або рожевий; прапорець округлий, з коротеньким нігтиком, трохи назад відігнутий. Крила вільні, майже дорівнюють прапорцеві; човник тупий, трохи зігнутий. Тичинки двобратні, 9 зрослися нитками в трубочку, 10-а вільна. Зав'язь

на ніжці, стовпчик на верхівці опушений, зігнутий, з головчастою приймочкою. Біб на короткій плодоніжці, довгастолінійний, сплюснутий, вздовж верхнього шва вузькокрилатий, багатонасінний, розкривається двома стулками. Насінини довгасті, сплюснуті, гладенькі. — Дерева або кущі. Листки непарно-пірчасті; прилистки видозмінені в колючки або прилистків немає. Квітки зібрані у пазушні грона.

До складу цього роду входить близько 20 видів, які дико ростуть в Північній Америці, а також в Мексіці.

В сарматських відкладах Причорномор'я (Амвросіївка) знайдені рештки представника цього роду, які Геєр відніс до виду *Robinia Regelii* Heer. В тих же покладах і там же знайдені рештки *Robinia* cfr. *pseudoacacia* var. *fossilis*.

Представники цього роду поширені в культурі, переважно як декоративні рослини, завдяки чималим, забарвленим, часто запашним квіткам.

---

1. Вісь суцвіття без залозок або щетинок. Квітки білі, запашні . . . . . **(2). Біла акація — R. pseudoacacia** L.
— Вісь суцвіття вкрита залозками або щетинками. Квітки без запаху, рожеві . . . . . 2.
2. Колючок немає. Молоді гілки, чашечка і боби вкриті щетинками . . . . . **(1). P. щетиниста — R. hispida** L.
— Прилистки у вигляді колючок, іноді вкорочених . . . . . 3.
3. Молоді гілки залозисто-опушені, клейкі. Біб щетинисто-залозистий . . . . . **(3). P. клейка — R. viscosa** Vent.
— Молоді гілки опушені лише незалозистими волосками. Біб густо опушений . . . . . **(4). P. новомексіканська — R. neomexicana** A. Gray.

1662² (1). R. hispida L. — Робінія щетиниста. Кущ 1,5—3 *м* завв. або невеличке деревце. Молоді гілки і квітконоси густо вкриті рудими або червонуватими тоненькими щетинками. Листки 16—25 *см* завд., черешки їх вкриті щетинистими волосками; бокових листочків 3—5 пар; листочки округло-овальні або широкоовальні, з коротким вістрячком на верхівці, 3,5—5,5 *см* завд., зверху темнозелені, майже голі, зісподу сіруваті й по середній жилці з розсіяними волосками, черешочки їх коротенькі, 1,5—2 *см* завд. Грона небагатоквіткові, з 3—6(9) квіток, негусті, 7—12 *см* завд., звичайно пониклі. Квітки 2—3 *см* завд., рожеві, не запашні. Чашечка близько 1 *см* завд., з довшими за її трубочку, трикутними, довгозагостреними зубцями. Прапорець округло-нирковидний, з коротеньким нігтиком, майже дорівнює крилам і човнику; крила довгасті, з невеличкими вушками при основі; човник тупий. Біб видовжений, 3—5 *см* завд., вкритий короткими щетинками. ♄, ♄. Цв. V—VI. Пл. IX.

L., Mant. pl. (1767) 101. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 251. Горшкова в Фл. СССР, XI, 306. Визн. росл. УРСР (1950) 196. Schneider, Ill. Handb. Laubholzk., II, 81.

Культивується по садах і парках, зрідка зустрічається в лісових насадженнях на півдні Лісостепу.

Поширення по СРСР. Лише в культурі: Європ. ч.: Серед.-Дніпр.; Причорн., Крим; Кавказ: Зах. Закавк.; Серед. Азія: Кара-Кум., Гірськ. Туркм., Сир-Дар.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки.

1662³ (2). R. pseudoacacia L. — **Біла акація.** Дерево до 35 *м* завв. Крона велика, розлога. Кора сіра, темносіра або ж коричнювата, на старих гілках і на стовбурі вздовж потріскана; молоді гілки зеленуваті або червонуваті, спочатку трохи пухнаті, пізніше голі. Листки непарно-пірчасті, 18—30 *см* завд., з розсіяно опушеними черешками і складаються з 4—10 пар бокових листочків; листочки довгасті, довгастоовальні або овальні, 2—4(6) *см* завд. і 1—2(3) *см* завш., цілокраї, з округлою або трохи звуженою основою і тупою, на кінці з маленьким вістрям верхівкою. Черешочки листочків 1—2 *мм* завд., зверху листочки зелені, голі, зісподу блідозелені або сіруватозелені, по жилках трохи опушені. Прилистки у вигляді прямих або трохи зігнутих колючок, до 2 *см* завд. Грона негусті, пазушні, пониклі, 12—18 *см* завд., коротші за листки; квітконіжки опушені. Чашечка коротко опушена, 6—8 *мм* завд. і 4—5 *мм* завш. Віночок білий або блідорожевий. Прапорець 15—20 *мм* завд., округлий, трохи виїмчастий; крила довгасті, з тупуватими вушками при основі; човник тупий. Біб довгастолінійний, 4—6(8) *см* завд., на ніжці; насінини вузьконирковидні, близько 5 *мм* завд., коричневі або темнобурі, матові, гладенькі. ♄. Цв. V—VI. Пл. IX—X.

L., Sp. pl. (1753) 722. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 251. Горшкова в Фл. СССР, XI, 306. Визн. росл. УРСР (1950) 196.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXI, tab. 142, f. I—III.

Широко культивується по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Поширена в культурі: Європ. ч.; Кавказ; Далек. Схід; Серед. Азія.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки.

Господарське значення. Біла акація є посухостійкою і солетривкою породою. Розводиться як насінням, так і черенками і кореневими паростками. Широко культивується по садах, парках, у вуличних насадженнях; введена у полезахисні лісові смуги. Це один з найкращих медоносів. Деревина міцна і тверда, використовується в токарному і столярному виробництві. Квітки дають жовту фарбу.

Дуже швидко росте в молодому стані. За Логгиновим, вона має значення для яружних посадок; в полезахисних лісових смугах її слід висаджувати разом з породами, які мають здатність добре затіняти грунт (клени, кущі з великими листками), бо під акацією дуже розвивається пирій.

1662⁴ (3). R. viscosa Vent. — **Робінія клейка.** Дерево, 3—4 *м* завв., крона округла; стовбур і старі гілки вкриті темнокоричневою, товстою, гладенькою корою; однорічні гілки опушені залозистими і простими білуватими волосками. Прилистки у вигляді вкорочених колючок,

4—5 *мм* завд. Листки непарнопірчасті, 12—20 *см* завд., черешки їх залозисто-опушені, бокових листочків 6—12 пар; листочки довгасто-овальні, 3—4 *см* завд., 1,5—2,5 *см* завш., на верхівці тупі, з маленьким вістрям, зверху листочки зелені, зісподу буруваті, слабо опушені; черешочки листочків 1—2 *мм* завд. Грона короткі, малоквіткові, з 10—15 квіток, здебільшого вверхстоячі, 5—10 *см* завд. Чашечка розсіяно опушена, 6—7 *мм* завд., 4—5 *мм* завш., зубці її видовжені. Віночок фіолетоворожевий, 18—20 *мм* завд.; прапорець округлий, майже дорівнює крилам і човнику. Біб довгастолінійний, 6—8 *см* завд., вкритий залозистими щетинками. ♄, ♄. Цв. V—VI, іноді ще восени — VIII—IX. Пл. IX.

Venten., Descript. de pl. nouvelle d. Jard. Cels. (1800) tab. 4. Горшкова в Фл. СССР, XI, 309. Визн. росл. УРСР (1950) 196.

— *R. glutinosa* Sims., Bot. Mag., XVI (1803) tab. 560.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 143.

Зрідка культивують як декоративну рослину по садах і парках, переважно в південній частині УРСР.

Поширення по СРСР. Лише в культурі: Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки.

1662[5] (4). R. neomexicana A. Gray. — **Робінія новомексіканська.** Деревце до 7 *м* завв., вкрите яснокоричневою корою; молоді гілки опушені. Листки непарно-пірчасті, до 20 *см* завд., з 7—10 пар бокових листочків; листочки довгасті або довгастоовальні, 2,5—3,5 *см* завд. і 1,4—2 *см* завш., на верхівці заокруглені, зісподу опушені. Прилистки у вигляді колючок. Грона 10—14 *см* завд., густі, майже прямостоячі, з залозисто-опушеною віссю суцвіття. Квітки рожеві, непахучі. Біб видовжений, до 8 *см* завд., густо опушений. ♄. Цв. VI, іноді ще VIII—IX. Пл. IX.

A. Gray, Mem. Amer. Acad. Art., n. s., V (1855) 315. Schneider, Ill. Handb. Laubholzk., II, 85.

Зрідка культивується в південно-західній частині УРСР як декоративна рослина.

Поширення по СРСР. Лише в культурі на півдні Європ. ч., на Кавказі і в Середній Азії.

Загальне поширення. Походить з Північної Америки.

Рід 464. Пухирник — Colutea L.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 723.

Чашечка короткодзвоникувата, з трикутними зубцями. Віночок з майже округлим прапорцем, який при основі має 2 горбочковидні вирости; крила серповидно зігнуті; човник тупий. З 10 тичинок 9 зрослися в трубочку, на верхівці косо зрізану; 10-а тичинка вільна. Зав'язь на ніжці; стовпчик з внутрішнього боку вздовж опушений, на верхівці потовщений і загнутий всередину. Біб на плодоніжці, плівчастий або

шкірястий, здутий, багатонасінний. — Кущі з непарно-пірчастими листками і дрібними прилистками; квітки зібрані в пазушні грона.

До роду входить понад 20 видів, поширених в Середземномор'ї та в Західній і Східній Азії. В СРСР росте 13 видів цього роду, з них один — *C. arborescens* L. — поширений лише в культурі; в УРСР представники цього роду зустрічаються тільки в культурі.

---

1. Квітки оранжовочервоні. Листки округлі або майже округлі . . . . . **(1). П. східний — C. orientalis** Mill.
— Квітки жовті. Листочки довгасті або овальні . . . . . **(2). П. деревовидний — C. arborescens** L.

1662[6] (1). C. orientalis Mill. — **Пухирник східний.** Кущ 2—4 *м* завв. Листки до 6 *см* завд., з 3—4 пар бокових листочків; листочки округлі або майже округлі, з клиновидною основою, на верхівці трохи виїмчасті, 1—2 *см* завд., зісподу розсіяноволосисті. Грона 3—6-квіткові. Квітки понад 1 *см* завд., на квітконіжках, оранжовочервоні. Зубці чашечки гострі. Крила коротші за човник; човник з загнутим носиком. Біб близько 4 *см* завд., видовжений, плівчастий, голий, на верхівці загнутий, розкритий; насінини нирковидні, з нитковидними сім'яніжками. ♄. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Mill., Gard. Dict., ed. 8 (1768) № 3. Васильченко в Фл. СССР, XI, 317. Визн. росл. УРСР (1950) 197.

— *C. cruenta* Dryand ex Ait., Hort. Kew., ed. I, III (1785) 24. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 251.

Рисунки: Фл. СССР, XI, 325, табл. XXII, 3.

Культивується по парках, зрідка зустрічається на півдні степової частини в полезахисних лісових насадженнях.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Крим; Кавказ: Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Кримсько-кавказький ендем.

Господарське значення. Декоративна рослина, придатна для культури на кам'янистих місцях.

1662[7] (2). C. arborescens L. — **Пухирник деревовидний.** Кущ 2—5 *м* завв. Листки до 15 *см* завд., з 3—6 пар бокових листочків; листочки довгасті або овальні, до 3 *см* завд., з клиновидною основою, на верхівці тупі, часто виїмчасті, зісподу негусто притисненоволосисті. Грона 3—6-квіткові, до 5 *см* завд. Квітки до 2 *см* завд., на квітконіжках, жовті. Зубці чашечки гострі. Крила б.-м. дорівнюють човнику; човник не має зігнутого носика. Біб 4—6 *см* завд., плівчастий, видовжений, на верхівці загнутий, голий або трохи опушений. ♄. Цв. V—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 723. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 251. Васильченко в Фл. СССР, XI, 318. Визн. росл. УРСР (1950) 197.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 1192, fig. I, 1—20.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 2441 Fl. exsicc. reip. bohem.-slov., № 8331

Культивується зрідка і переважно в південних районах.

Поширення по СРСР. Поширена лише в культурі на півдні Європ. ч., на Кавказі і в Серед. Азії.

Загальне поширення. Походить з Середземномор'я.

Господарське значення. Розводиться переважно як декоративний кущ; в Середній Азії використовується для живих огорож.

Рід 465. Чингіль — Halimodendron Fisch.

Fisch. ex DC., Mem. Legum. (1825) 283.

Чашечка глечикоподібна, з короткими зубцями. Прапорець майже округлий, з відігнутими краями, майже не перевищує крил і човника. Крила серповидні; човник тупий. Зав'язь на ніжці, стовпчик нитковидний. Біб на плодоніжці, шкірястий, здутий, з жолобками по швах. — Колючі кущі. Листки парно-пірчасті. Квітки в гронах.

В межах роду відрізняють лише 1 вид, поширений на південному сході Європи і в Азії.

1663 (1). H. holodendron (Pall.) Voss. — **Чингіль сріблястий.** Кущ до 2 *м* завв., притиснено-сріблястоволосистий, рідше майже голий; гілки з довгими, до 6 *см* завд., колючками. Листки до 4 *см* завд., закінчуються колючкою; бокових листочків 1—3 пари; листочки видовженооберненояйцевидні або клиновидно-оберненояйцевидні, 2—3,5 *см* завд., на верхівці виїмчасті, з шипиком у виїмці. Грона 2—3-квіткові, до 5 *см* завд., пазушні. Зубці чашечки широкотрикутні. Віночок фіолетовий, яснофіолетовий або майже білий, 14—16 *мм* завд. Біб до 3 *см* завд., оберненояйцевидний або обернено-довгастояйцевидний, дуже здутий, голий, зморшкуватий, коричнюватий, небагатонасінний; насінини нирковидні, трохи сплюснуті, гладенькі. ♄. Цв. VI. Пл. VIII.

Voss. in Vilm., Ill. Blumeng., 3 Augl. (1896) 215. Горшкова в Фл. СССР, XI, 323. Визн. росл. УРСР (1950) 197.

— *Robinia Halodendron* Pall., Reise, II (1770) Anh. 741. L. f., Supl. (1781) 330. — *Halimodendron argenteum* DC., Prodr., II (1825) 269.

Рисунки: Pall., Fl. Ross., I, tab. XLVI. Фл. СССР, XI, 307, табл. XX, рис. 2.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 663!

По засолених піщаних грунтах. — Дико (або здичавіло) росте лише на приморських пісках Азовського узбережжя (коса Обіточна); зрідка культивується, переважно в степовій частині.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Приморський рн, коса Обіточна (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон., Причорн. (?); Кавказ: Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Каєп., Прибалх., Дж.-Тарб., Киз.-Кум., Кара-Кум., Гірськ. Туркм., Сир-Дар., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Південний схід Європейської частини СРСР, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія, Іран, Монголія.

Господарське значення. Декоративна рослина, придатна для розведення на засолених грунтах.

Рід 466. Карагана — Caragana Lam.

Lam., Encycl. meth., I (1785) 615.

Чашечка коротко-широкотрубчаста, з одного боку при основі розширена, з короткими зубчиками. Віночок здебільшого жовтий, рідше білий або рожевий; прапорець оберненояйцевидний, овальний або майже округлий, з нігтиком; бокові краї його відігнуті назад; крила видовжені, вгорі косо зрізані; човник тупий, рідше гострувато. 9 тичинок зрослися в трубочку, 10-а вільна. Зав'язь майже сидяча; стовпчик нитковидний, голий. Боби майже сидячі, лінійно-циліндричні, багатонасінні, шкірясті, розкриваються двома стулками; насінини впоперек овальні. — Кущі. Листки чергові, парно-пірчасті або складаються з 2 пар наближених один до одного листочків і здаються пальчастими; листочків від 2 до 10 пар; у деяких видів черешки листків дерев'яніють і робляться колючкоподібними. Прилистки плівчасті або колючкоподібні.

До цього роду належить близько 40 видів, поширених в основному в Середній і Східній Азії (переважно в межах СРСР), лише кілька видів росте в Східній Європі. В СРСР росте 33 види карагани; в УРСР поширені в дикому стані 3 види і 1 культивується.

---

1. Листки парно-пірчасті, з 4—8 пар довгастих бокових листочків . . . . . **(4). К. дерев'яниста — C. arborescens** Lam.
— Листки з 2 пар пальчасто-зближених листочків . . . . . 2.
2. Чашечка вузькотрубчаста, з одного боку при основі виразно мішечкоподібно розширена і тому з косою основою . . . . . **(3). К. скіфська — C. scythica** (Kom.) Pojark.
— Чашечка з коротенькою широкою трубочкою, при основі не розширена або трохи розширена, але не має мішечкоподібного вироста . . . . . 3.
3. Листки, чашечка, зав'язь і молоді боби густо білопухнаті . . . . . **(2). К. м'яка — C. mollis** (DC.) Bess.
— Листки, чашечка, зав'язь і боби голі або розсіяно-притисненоволосисті . . . . . **(1). К. кущова — C. frutex** (L.) C. Koch.

Ряд **1. Frutescentes** Kom. em. Pojark. Чашечка трубчаста або трубчасто-дзвоникувата, при основі лише трохи розширена; крила і човник з нігтиком, який приблизно дорівнює його пластинці. Листки несправжньо пальчасто-складні.

1664 (1). C. frutex (L.) C. Koch. — **Карагана кущова,** дереза. Кущ 30—80(150) *см* завв., дуже розгалужений; гілки його голі, з темно-буруватозеленуватою або жовтуватосірою корою; молоді гони жовті, пізніше буріють. Прилистки трикутно-шиловидні, плоскі, тоненькі або частина прилистків твердіє і набуває вигляду голчастих колючок, 1,5—16 *мм* завд. Листки з короткими, 1,5—15 *мм* завд., черешками; листочків 4, дуже наближених один до одного, і тому здається, що вони розміщені пальчасто. Листочки оберненояйцевидні, з клиновидною основою, 5(8)—14(25) *мм* завд. і 2(3)—6(16) *мм* завш., звичайно голі,

рідше трохи опушені. Квітки пазушні, поодинокі на квітконіжках (рідше по 2 або по 3); квітконіжки звичайно вдвоє, рідше в 3—4 рази довші за чашечку, із зчленуванням вище середини. Чашечка дзвоникувата, при основі трохи горбкувата, зубці її трикутні, по краях пухнаті, звичайно в 4 рази коротші, ніж її трубочка. Віночок жовтий, 15(16)—17(21) *мм* завд.; прапорець округло-яйцевидний, на верхівці виїмчастий, нігтик його в 3,5 раза коротший за відгин. Човник тупий. Біб циліндричний, 2,5—4 *см* завд. і 3—4 *мм* завш. ♄. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

C. Koch, Deutsch. Dendr., I (1869) 48. Комаров в Тр. Петерб. бот. сада, XXIX, 2 (1909) 224. Пояркова в Фл. СССР, XI, 333. Визн. росл. УРСР (1950) 134.

— *Robinia frutex* L., Sp. pl. (1753) 723.

— *C. frutescens* DC., Prodr., II (1825) 268. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 252.

Рисунки: Pall., Fl. Ross., I, tab. XLIII. Визн. росл. УРСР, 195, рис. 135.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1161!

По степах, схилах, відслоненнях. — Переважно в степовій зоні, рідше на півдні Лісостепу. На південь від лінії Рибниця—Ольгопіль—Новомиргород—Олександрія—Полтава—Харков—Вовчанськ звичайно.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: окол. Кам'янця-Подільського (Круцкевич!); Староушицький рн (Косець!); Стара Ушиця (Кот.!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (Кот.!); окол. Красограда (Моитр.!). — **Д.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Долинський рн, Веселі Боковеньки (Гринь!); Кривий Ріг (Кот.!). — Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська (Зеров!). — Одеська обл.: Березівський рн, схили до р. Тилігул (Гринь!). — Миколаївська обл.: Первомайськ (!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Чугуїв (Черн.!). — Ворошиловградська обл.: Євсузький рн, Ново-Олександрівка (Кот.!); Ново-Світлівський рн, Червоний Яр (Косець!). — Сталінська обл.: Амвросіївка (!). — Запорізька обл.: окол. Жданова (!), Осипенко (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!). — Миколаївська обл.: Вознесенськ (!); окол. Миколаєва (!); Варварівський рн, Варварівка (!!); Жовтневий рн, Баловне (!!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Пач.!). — **Л.З.С.** Звичайно.

F. xerophytica Schneid. Гони дуже колючі від колючкоподібних прилистків і черешків. Листки дрібні, жорсткі, 6—15 *мм* завд., з довгим шипиком на кінчику. Квітки 18—20 *мм* завд.

Schneider, Ill. Handb. d. Laubh., II (1907) 102. Комаров в Тр. Петерб. бот. сада, XXIX (1909) 225.

Спостерігається розсіяно по всій території поширення виду.

З.Л.-С. Миколаївська обл.: Кривоозерський рн, Криве Озеро (Монтр.!).— **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Заволз., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Ірт., Верх.-Тоб., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Східна Європа, Сибір, Середня Азія, Монголія.

Господарське значення. *C. frutex* є цінним медоносом. Вона культивується також як декоративний кущ; придатна для закріплення схилів.

Примітка. *C. frutex* дуже поліморфний вид, у якого варіюють переважно розміри та форма квіток, листків. Зокрема f. *xerophytica* дуже зближує цей вид з *C. mollis*, від якої типова форма *C. frutex* добре відрізняється.

1665 (2). C. mollis (DC.) Bess. — **Карагана м'яка.** Кущ до 1 *м* завв.; гілки вкриті сірою корою; молоді гони і листки густо-короткопухнаті. Листки з коротким черешком і вістрячком на його верхівці; листочків 4, наближених один до одного, і тому листки здаються пальчастими; листочки з обох боків м'яко сіруватоопушені, клиновидно-оберненояйцевидні, 6—20 *мм* завд., 2,5—9 *мм* завш., з тупою верхівкою, що закінчується коротким колючим вістрячком. Прилистки плівчасті або шиповидні, 4—7 *мм* завд. Квітки поодинокі, рідше по 2; квітконіжки 10—20 *мм* завд., із зчленуванням коло середини або вище. Чашечка — широкотрубчаста, 6—8 *мм* завд., зовні опушена; зубці її трикутно-ланцетні, дорівнюють $^1/_3$—$^1/_2$ довжини трубочки, 2—3 *мм* завд., колючо-загострені. Віночок жовтий, 20—22 *мм* завд.; прапорець майже округлий, з вузеньким, коротшим за його пластинку нігтиком. Біб лінійний, 2,5—3,2 *см* завд., вузькозагострений, в молодому стані притиснено опушений; стиглий — негустоволосистий. ♄. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Bess., Enum. pl. Volhyn. (1822) 29, 74. Комаров в Тр. Петерб. бот. сада, XXIX, 2 (1909) 235. Пояркова в Фл. СССР, XI, 334. Визн. росл. УРСР (1950) 194.

— *C. frutescens β mollis* DC., Prodr., I (1825) 268. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 252.

По степах, схилах, відслоненнях. — Зрідка і переважно в степовій смузі УРСР.

З.Л.-С. Південне Поділля (Андрж.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Софіївський рн, Авдотьївка (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: по р. Кальміусу (Лавр.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман!); Очаківський рн, Парутино (!!). — Херсонська обл.: Херсон (Пач.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Комишеваський рн, Григорівка (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини УРСР.

Ряд **2. Grandiflorae** Pojark. Чашечка трубчаста, з мішечкоподібним виростом при основі. Листки пальчасто-складні.

1666 (3). C. scythica (Kom.) Pojark. — **Карагана скіфська.** Кущ 12—35 *см* завв., дуже розгалужений, густо улиснений, з коричневою корою; гілки гранчасті, буруватосірі, з вузькими пробковими наростами або без них. Прилистки тоненькі, колючковидні, 0,5—1,2 *мм* завд. Листки з 4 листочків, несправжньо-пальчасті; листочки ланцетні або видовжено-оберненояйцевидні, (2)4—5(7) *мм* завд.; на верхівці з маленьким вістрячком, до основи клиновидно звужені, з обох боків або лише зісподу б.-м. опушені. Квітки пазушні, поодинокі; квітконіжки коротші за чашечку, з зчленуванням в нижній частині. Чашечка трубчаста, при

основі з мішечкоподібним виростом, 8—9 *мм* завд., коричневочервона, зовні гола; зубці її трикутні, 1,5—2 *мм* завд., загострені, по краю повстисті. Віночок жовтий, (15) 18—23 *мм* завд.; прапорець широкояйце-

Рис. 83. Карагана скіфська — *Caragana scythica* (Kom.) Pojark.

видний, з нігтиком, в 2—2,5 раза коротшим за відгин; крила і човник дорівнюють нігтикові прапорця; човник тупий; зав'язь гола. Біб лінійний, 20—23 *мм* завд., коричневий, голий. ♄. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Пояркова в Фл. СССР, XI, 341, Addenda, X, 396. Визн. росл. УРСР (1950) 195

— *C. grandiflora* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 252 p.p. et auct. fl. ucr. — *C. grandiflora* var. *scythica* Kom. в Тр. Петерб. бот. сада, XXIX, 12 (1909) 220.

По степах, степових схилах, відслоненнях. — На півдні УРСР, особливо в південно-східній її частині, нерідко.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Сталіно (Клок.!, Лавр.!); Ямський рн, Яковлівка (Кот.!); Харцизький рн, Зуївка (Степанов); Велико-Анадоль (Висо-

цький!). — Ворошиловградська обл.: Артемівськ (Оксіюк!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Жданов (!); Осипенко (!); Приморський рн, коса Обіточна (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеський рн (Шестериков). — Миколаївська обл.: Снігурівський рн, Широке (Кот.!). — Херсонська обл.: Херсон (Кот.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Постригань!, !!); Чаплинський рн, Григорівка (Кот.!); Каховський рн, Виноградівка (Шалит!). — **П.С.** Херсонська обл.: Сивашський рн, схили до Сиваша (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Ряд **3. Arborescentes** Kom. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, з коротенькими широкими зубцями; крила довші за прапорець і човник. Біб лінійний.

1666[1] (4). C. arborescens Lam. — **Карагана дерев'яниста,** жовта акація. Кущ, рідше деревце, 2—5 *м* завв.; гілки його вкриті гладенькою зеленуватосірою корою; гони тонкі, в молодому стані притиснено-пухнаті. Прилистки шиповидні, звичайно опадають. Листки парно-пірчасті; черешки їх закінчуються невеликим вістрячком, 5—8 *см* завд.; листочків 4—7 пар, видовженоовальних або еліптичних, б.-м. опушених, 7—30 *мм* завд. і 4—15 *мм* завш. Квітки численні, в пучках по 2—5; квітконіжки 2—4 *см* завд., із зчленуванням у верхній частині, пухнаті; прицвітки щетинковидні. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, 5—6 *мм* завд., з коротенькими, приблизно в 6 разів коротшими за її трубочку, широкими зубцями, переважно по краях зубців волосиста. Віночок жовтий, 18—20 *мм* завд.; прапорець майже округлий, раптово звужений в короткий нігтик; крила трохи довші за прапорець, при верхівці звужені, з нігтиком, в 1,5 раза коротшим за пластинку; при основі крила є шпорцеподібне вушко, яке приблизно в 4 рази коротше за пластинку; човник тупий. Зав'язь гола або опушена. Біб лінійно-циліндричний, 3,5—6,5 *см* завд., голий; насінин 5—8, сірувато-жовтуватих або буруватих. ♄, ♄. Цв. VII—VIII.

Lam., Encycl. meth., I (1783) 615. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 252. Пояркова в Фл. СССР, XI, 362. Визн. росл. УРСР (1950) 195.

Культивується по садах і парках по всій УРСР як декоративна рослина, а також широко використовується для живих огорож і лісових насаджень на півдні.

Поширення по СРСР. Зах. Сибір; Схід. Сибір; Серед. Азія. В Європ. ч. і на Кавказі широко культивується.

Загальне поширення. Сибір, Середня Азія, Монголія.

Господарське значення. Жовта акація — цінний медонос. Луб'яні волокна її гонів використовуються для виготовлення шпагату. Листки містять синю фарбувальну речовину. У насінні є близько 12% олії, і воно придатне на корм для птахів.

Рід 467. Калофака — Calophaca Fisch.

Fisch. ex. DC., Prodr., II (1825) 270.

Чашечка трубчасто-дзвоникувата, з гострими ланцетними зубцями. Прапорець округлий, при основі пластинки з вушками, тичинки двобратні. Зав'язь сидяча; стовпчик на верхівці голий. Біб циліндричний або довгастоциліндричний, залозисто-щетинистий, 1-гніздий, розкривається двома стулками. — Кущі з непарно-пірчастими листками; прилистки шкірясті. Квітки зібрані на довгому квітконосі багатоквітковим гроном, жовті.

До цього роду належать 5 видів; з них в горах Середньої Азії поширено 4, а 5-й — *C. wolgarica,* росте в Європейській частині СРСР.

1667 (1). C. wolgarica (L. f.) Fisch. — **Калофака волзька.** Кущ, 20—80(100) *см* завв., від основи розгалужений; молоді гілки жовтувато-опушені, підведені. Листки 5—6 *см* завд., з 5—9 пар бокових листочків; листочки круглясто-овальні або еліптичні, (4)8—12(18) *мм* завд.; прилистки шкірясті. Грона видовжені; квіток 4—8, відсунутих одна від одної; квітконоси перевищують листки, 5—10 *см* завд., залозисто-опушені; квітконіжки 2—3 *см* завд.; прицвітки трикутно-ланцетні, гострі. Чашечка залозисто-опушена, 10—12 *мм* завд., до середини розділена на вузьколанцетні, довгозагострені зубці. Віночок жовтий, 20—24 *мм* завд.; прапорець зовні опушений, як і крила, довший за човник. Біб прямостоячий, довгастоциліндричний, 20—25(30) *мм* завд., залозисто-щетинистий; насінини 3—4 *мм* завд., темнокоричневі. ♄. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Fisch., Cat. hort. Gorenk., ed. 2, LXVII (1812). Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 253. Борисова в Фл. СССР, XI, 369. Визначник рослин УРСР (1950) 195.

— *Cytisus wolgaricus* L. f., Suppl. (1781) 327. — *Colutea wolgarica* Lam., Enc., I (1783) 353. — *Calophaca nigricans* B. Fedtsch. in Acta Horti Petrop., XXIV (1305) 178.

По кам'янистих, зокрема гнейсових відслоненнях, крейдяних схилах, степах. — Лише в південно-східній частині УРСР.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Марківський рн, Кам'янка (Савельєв!); Свердловський рн, Провальський степ (Постригань!). — Сталінська обл.: Макіївка (Кот.!); Харцизький рн, Іловайськ (Морозова!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Першотравневий рн, Ялта (Постригань!); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (!); Будьоннівський рн, Єланчик (!); Хомутове (Котов!, Карнаух!, Гринь!, Кузнецова!). — Сталінська обл.: Володарський рн, Кам'яні Могили (!).

Поширення по СРСР. Європейська частина: Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.

Загальне поширення. Ендем південного сходу Європейської частини СРСР.

Рід 468. Астрагал — Astragalus L.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 755.

Чашечка дзвоникувата або трубчаста, з 5 майже однаковими зубцями. Човник тупуватий. 9 тичинок зрослися нитками в трубочку, 10-а — вільна. Стовпчик нитковидний, голий. Біб сидячий або на плодоніжці, здебільшого цілком або не цілком 2-гніздий внаслідок вдавленого всередину нижнього шва, рідше 1-гніздий, розкривається двома стулками. Насіння численне. — Однорічні або багаторічні трав'янисті рослини, рідше півкущі або кущі, звичайно опушені простими або 2-роздільними волосками: листки непарно-пірчасті, з прилистками; квітки зібрані пазушними гронами.

До складу цього великого роду відносять понад 2500 видів, які розподіляються між 9 підродами. Сучасний ареал роду займає всю Північну півкулю, проте переважна більшість видів скупчена в Передній і Середній Азії. У флорі СРСР налічують понад 800 видів астрагалу. Вони поширені по всій території СРСР, але найбільше — в гірських районах Середньої Азії, на Алтаї, на Кавказі та у Східному Сибіру; на рівнинній території астрагалів росте значно менше; переважна більшість рівнинних видів є представниками флори напівпустинь і степів; до складу лісової флори входить лише кілька видів астрагалів. В УРСР росте 31 вид цього роду.

Господарське значення. Цей рід за кількістю видів займає серед бобових УРСР друге місце (перше місце належить конюшинам — 32 види). Серед астрагалів є цінні кормові рослини, проте кормова цінність окремих видів ще мало вивчена. В рослинних угрупованнях пасовищ і сіножатей астрагали складають незначний процент (0,5—2%).

За даними хімічних аналізів астрагали під час цвітіння містять в середньому близько 15% протеїну і до 3% жирів (від сухої ваги).

Переважна більшість наших видів цього роду росте на вапняково-кам'янистих місцях, по сухих глинистих схилах, на пісках. Найбільш цінними для культури є посухостійкі види астрагалу. Тому саме серед них слід шукати нові кормові рослини для кам'янистих, засолених і піщаних грунтів.

Для випробовування в культурі придатні такі наші види астрагалу: *A. galegiformis, A. cicer, A. danicus* — для лук; *A. glycyphyllus, A. cicer, A. danicus* — для лісових пасовищ; *A. ponticus, A. austriacus, A. onobrychis* — для степів і степових схилів; *A. ponticus, A. testiculatus* — для кам'янистих відслонень; *A. sulcatus* — для засолених грунтів; *A. arenarius, A. borysthenicus* — для пісків. Більшість видів потребує селекційної роботи по виведенню густо улиснених, неопушених форм.

Великих заростей астрагали не утворюють, як не утворюють вони і великих природних масивів, придатних для використання; тому природні запаси їх можна використати лише як джерело для збирання насінного матеріалу.

1. Однорічники з тонким коренем . . . . . 2.
— Багаторічні трав'янисті рослини, півкущі або кущі . . . . 3.
2. Віночок блідофіолетовий. Боби серповидно вигнуті, голі, повислі . . . . . **(12). А. смугастий — A. striatellus** Pall.
— Віночок жовтуватий. Боби кільцевидно скручені, опушені . . . . . **(11). А. скручений — A. contortuplicatus** L.
3 (1). Рослини вкриті 2-роздільними (прикріпленими своєю серединою), здебільшого притисненими, рідше відстовбурченими волосками . . . . . 4.
— Рослини вкриті простими (прикріпленими основою), звичайно б.-м. відстовбурченими волосками, рідше вони майже голі або вкриті як простими, так і 2-роздільними волосками . . . . . 21.
4. Рослини з трав'янистими стеблами . . . . . 5.
— Рослини із стеблами, які при основі б.-м. дерев'яніють . . . . 13.
5. Віночки пурпурові, лілові, синьофіолетові, рідше білі . . . . 6.
— Віночки жовті, зеленуватожовті або жовтуватобілі . . . . . 11.
6. Чашечка трубчаста . . . . . 7.
— Чашечка дзвоникувата . . . . . 8.
7. Стебло і листки притиснено опушені. Чашечка з прицвітками . . . . . **(23). А. монпелійський — A. monspessulanus** L.
— Стебло і листки відстовбурчено опушені. Чашечка без прицвітків . . . . . **(21). А. яйцеплодий — A. testiculatus** Pall.
8 (6). Квітки зібрані густими, вкороченими гронами . . . . . 9.
— Квітки у рідких, б.-м. видовжених гронах . . . . . 10.
9. Віночок рожеволіловий; прапорець 20—25 *мм* завд. Зубці чашечки в 2—3 рази довші за її трубочку. Біб 8—11 *мм* завд. . . . . **(18). А. еспарцетний — A. onobrychis** L.
— Віночок темносиньоліловий; прапорець 25—30 *мм* завд. Зубці чашечки дорівнюють або майже дорівнюють трубочці. Біб 14—15 *мм* завд. . . . . **(19). А. дніпровський — A. borysthenicus** Klok.
10 (8). Віночок 14—16 *мм* завд. Грона небагатоквіткові. Боби 13—15 *мм* завд., відхилені . . . . . **(17). А. пісковий — A. arenarius** L.
— Віночок 6—10 *мм* завд. Грона багатоквіткові. Боби 7—8 *мм* завд., звернені донизу . . . . **(15). А. австрійський — A. austriacus** L.
11 (5). Стебла прямі, з б.-м. видовженими міжвузлями . . . . . **(14). А. шорсткий — A. asper** Jacq.
— Стебла з вкороченими міжвузлями . . . . . 12.
12. Квіткові грона на квітконосах, які довжиною приблизно дорівнюють листкам . . . . . **(20). А. зігнутий — A. concavus** Boriss.
— Квіткові грона сидячі, при основі листків . . . . . **(22). А. довголистий — A. dolichophyllus** Pall.
13 (4). Стебла здерев'янілі на значному протязі . . . . . 14.
— Стебла здерев'янілі лише при основі . . . . . 15.
14. Віночок фіолетовий. Листочки майже лінійні . . . . . **(27). А. рогоплодий — A. cornutus** Pall.
— Віночок ясножовтий. Листочки довгастоеліптичні . . . . . **(30). А. білостеблий — A. albicaulis** DC.

15 (13). Біб в 3—5 разів довший за чашечку, лінійний . . . . . 16.
— Біб не більше як в 1,5—2 рази довший за чашечку, лінійнодовгастий або довгастий . . . . . 18.
16. Грона вкорочене, головчасте, з 4—6(10) квіток. Біб відігнутий від осі суцвіття . . . . . **(24). А. ріжковий — A. corniculatus** M.B.
— Грона рідке, б.-м. видовжене. Біб косо вверхстоячий . . . . 17.
17. Віночок блідожовтий. Чашечка 8—10 *мм* завд. . . . . **(26). А. український — A. ucrainicus** M. Pop. et M. Klok.
— Віночок фіолетовий, фіолетовочервонуватий або білий. Чашечка 10—13 *мм* завд. . . . . **(25). А. несправжньотатарський — A. pseudotataricus** Boriss.
18 (15). Грона вкорочені, майже головчасті. Чашечка при плодах трохи здута . . . . . **(31). А. білуватий — A. albidus** W. K.
— Грона б.-м. видовжені. Чашечка не буває здутою . . . . . 19.
19. Чашечка при плодах б.-м. сильно розростається . . . . . **(30). А. білостеблий — A. albicaulis** DC.
— Чашечка при плодах не розростається . . . . . 20.
20. Віночок пурпуровий, рідше білуватий. Листки з наближеною до основи черешка парою листочків . . . . . **(28). А. прутяний — A. virgatus** Pall.
— Віночок білуватожовтуватий. Нижня пара листочків відсунута від основи черешка принаймні на довжину одного листочка . . . . . **(29). А. блідий — A. pallescens** M.B.
21 (3). Рослини вкриті сумішшю простих і 2-роздільних (прикріплених своєю серединою) волосків . . . . . **(16). А. борозенчастий — A. sulcatus** L.
— Рослини вкриті простими (прикріпленими основою), звичайно б.-м. відстовбурченими волосками, рідше рослини майже голі . . . 22.
22. Наземні стебла нерозвинені або майже нерозвинені, із вкороченими міжвузлями . . . . . 23.
— Стебла з добре розвиненими міжвузлями . . . . . 27.
23. Грона скупчені при основі листків, короткі, небагатоквіткові . . 24
— Грона на верхівках довгих квітконосів, густі, багатоквіткові . . 26.
24. Віночок зовні волосистий . . . . . **(6). А. пухнатоквітковий — A. pubiflorus** DC.
— Віночок зовні голий . . . . . 25.
25. Листочки зверху голі . . . . . **(8). А. новоасканійський — A. novoascanicus** Klok.
— Листочки зверху опушені . . . . . **(7). А. Генінга — A. Henningii** (Stev.) Boriss.
26 (23). Прилистки вільні, ланцетні. Грона майже кулясті, 3—6 *см* завд., на довших за них квітконосах . . . . . **(4). А. шерстистоквітковий — A. dasyanthus** Pall.
— Прилистки нижньою частиною приросли до черешка. Грона яйцевидні, близько 7 *см* завд., на квітконосах приблизно такої ж довжини . . . . . **(5). А. донський — A. tanaiticus** C. Koch.
27 (22). Віночок фіолетовий, рідше білий . . . . . 28.

— Віночок жовтий або зеленуватожовтий . . . . . 30.
28. Віночок білий (зрідка блідожовтуватий), лише човник на верхівці фіолетовий. Грона досить густе, майже кулясте або яйцевидне, майже однобічне . . . . . **(1). А. Крайни — A. Krajnae** Dom.
— Віночок фіолетовий . . . . . 29.
29. Віночок 8—9 *мм* завд., блідофіолетовий. Квітки з помітними квітконіжками. Суцвіття негусте . . . . . **(16). А. борозенчастий — A. sulcatus** L.
— Віночок 15—17 *мм* завд., пурпуровофіолетовий. Квітки майже сидячі. Суцвіття головчасте . . . **(10). А. датський — A. danicus** Retz.
30 (27). Віночок залишається при плодах. Стиглий біб не виступає з чашечки. Грона густі, головчасті, сидячі або на квітконосах, коротших за самі грона . . . **(13). А. понтійський — A. ponticus** Pall.
— Віночок після цвітіння відпадає. Стиглий біб значно виступає з чашечки. Квітконоси довші за грона . . . . . 31.
31. Квітки майже сидячі. Чашечка опушена чорнуватими волосками. Біб здутий, волохатий . . . . **(9). А. хлопунець — A. cicer** L.
— Квітки з помітними квітконіжками . . . . . 32.
32. Чашечка трубчаста. Віночок ясножовтий, 18—20 *мм* завд. . . . . **(4). А. шерстистоквітковий — A. dasyanthus** Pall.
— Чашечка дзвоникувата . . . . . 33.
33. Квітки в коротких густих гронах, які не перевищують листків. Боби лінійні, зігнуті дугою . . . . . **(3). А. солодколистий — A. glycyphyllus** L.
— Грона довгі, ріденькі, перевищують листки. Боби довгасті, 3-гранні, з обох боків загострені, повислі . . . . . **(2). А. козлятникоподібний — A. galegiformis** L.

Підрід I. **Phaca** Bunge.

Багаторічні рослини з б.-м. видовженими стеблами, опушені простими волосками. Квітки на помітних квітконіжках, звичайно зібрані пухкими гронами.

В межах цього підроду розрізняють 19 секцій, які об'єднують понад 300 видів. У флорі СРСР поширено 81 вид підроду *Phaca*, в УРСР росте 3 види.

Секція **1. Hemiphagmium** Roch. Боби на ніжці, яка дорівнює чашечці або довша за неї, пониклі, 1-гнізді, рідше не цілком 2-гнізді, звичайно голі.

1668 (1). A. Krajnae Dom. — **Астрагал Крайни.** Рослина гола або опушена здебільшого дрібними притисненими волосками. Стебла висхідні, при основі дерев'янисті, 10—30 *см* завд. Прилистки б.-м. зрослі між собою і з черешком, трикутно-яйцевидні, на верхівці загострені, 4—10 *мм* завд., голі або опушені білими або білими і чорними волосками. Листки 3—10 *см* завд., з 4—6 (до 9) пар бокових листочків; листочки ланцетні або довгасті, 12—17 *мм* завд., на верхівці гострі.

Рис. 84. Астрагал Крайни — *Astragalus Krajnae* Dom.

1 — загальний вигляд; *2* — насінина.

Квітконоси дорівнюють листкам, рідше приблизно вдвоє довші за них. Прицвітки лінійні. Чашечка дзвоникувата, 4—7 *мм* завд., зубці її лінійно-шиловидні, коротші за її трубочку. Віночок жовтуватий, з темно-ліловою верхівкою човника, 10—15 *мм* завд.; прапорець з широкоовальною, на верхівці виїмчастою пластинкою і в 3—4 рази коротшим за неї нігтиком; крила 8—13 *мм* завд., пластинки їх довші за нігтик, на верхівці виїмчасті. Зав'язь на ніжці, 3—4 *мм* завд. Біб на ніжці, яка дорівнює чашечці або довша за неї, довгастий або довгастоеліптичний, здутий, на спинці й на черевці з кілем, голий, звичайно 1-гніздий, з виразними жилками. Насінини широконирковидні, близько 3 *мм* завш., оливковокоричневі. 4. Цв. VI—VIII. Пл. VI—VIII.

Domin, **Acta Bot. Boh., X (1931) 48.** Визн. росл. УРСР (1950) 200.
— *A. australis* auct. fl. ucr., non Lam.
Видані зразки: Fl. čechosl. exsicc., № 270.

По скелях. — Виключно в Карпатах.

К.Л. Закарпатська обл.: хр. Свидовець, на Драгобраті (!), г. Близниця (Гриньї, Попов, Брадіс і Зап'ятова!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.

Примітка. *A. Krajnae* в нашій флорі є єдиним представником арктоальпійської секції *Hemiphragium* Roch. Інші види цієї секції поширені в горах Європи і Азії та в Арктиці.

Секція **2. Galegiformis** Gontsch. Трав'янисті багаторічники, опушені простими білими і чорними волосками. Стебла добре розвинені. Прилистки вільні. Грона негусті. Чашечка дзвоникувата. Віночок опадаючий, голий. Боби на довгих ніжках, здуті, 2-гнізді.

1669 (2). A. galegiformis L. — **Астрагал козлятникоподібний.** Рослина притиснено опушена. Стебло борозенчасте, прямостояче, 80—100 *см* завв. Прилистки ланцетно-шиловидні, вільні. Листки 10—20 *см* завд., з 25—31 листочка, листочки довгастояйцевидні або довгастоеліптичні, 10—25 *мм* завд. Квітконоси, разом з гронами, 12—30 *см* завд., довші за листки. Грона негусті, довгі, 10—20 *см* завд., багатоквіткові. Прицвітки вузьколанцетні, білоплівчасті, 3—4 *мм* завд., довші за квітконіжки. Чашечка дзвоникувата, з нерівними лінійно-шиловидними, коротшими за її трубочку зубцями. Віночок 14—15 *мм* завд., жовтий. Прапорець овальний, на верхівці виїмчастий, звужений у клиновидний нігтик; крила і човник коротші за прапорець. Зав'язь на ніжці, гола. Боби довгасто-3-гранні, до обох кінців загострені, 10—15 *мм* завд., повислі на довгих плодоніжках. Насінини близько 3 *мм* завд., овально-нирковидні, червонуватокоричневі, гладенькі. 4. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 756. Pall., Astrag., 35. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 273. Гончаров в Фл. СССР, XII, 25. Визн. росл. УРСР (1950) 200.
Рисунки: Фл. СССР, XII, табл. XXXVI, рис. 2. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР (1937) 578, рис. 502. Reichenb., **Icon. fl. Germ. et Helv., XXII,**

t. 2206, fig. 1—4. Pall., **Spec. Astrag., tab. 29.** Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 702, рис. 441.

По луках. — Зрідка зустрічається в Західному і Правобережному Лісостепу.

З.Л.-С. Одеська обл.: по р. Ягорлику (Андрж.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Ржищевський рн, с. Дударі (Андрж.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб.; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Румунія.

Господарське значення. Дає чималу зелену масу; після скошування дає хорошу отаву. Потребує вивчення та випробування як рослина, придатна для сіножатей та на силос («Корм. росл.», ц. м.).

Секція **3. Glycyphyllus** (Stev.) Bunge. Стебла добре розвинені. Прилистки вільні, рідше нижні зрослі. Грона короткі, на довгих пазушних квітконосах. Чашечка дзвоникувата. Стовпчик голий. Зав'язь на короткій ніжці. Біб на ніжці, майже тригранно-лінійний, 2-гніздий, тонкошкірястий.

1670 (3). A. glycyphyllus L. — **Астрагал солодколистий.** Рослина розсіяно опушена білуватими волосками або майже гола. Стебла висхідні або розпростерті, розгалужені, 60—120 *см* завд., борозенчасті. Прилистки ланцетні, загострені, вільні, 10—20 *мм* завд. Листки 10—22 *см* завд., з 9—13 листочків; листочки еліптичні, 1,8—6 *см* завд. Квітконоси 4—12 *см* завд. Грона досить густі, багатоквіткові, довгасті або яйцевидні. Прицвітки шиловидно-ланцетні, коротші за трубочку чашечки. Чашечка дзвоникувата, зубці її шиловидні, нерівні, коротші за її трубочку. Віночок зеленуватожовтий, 12—15 *мм* завд.; прапорець широкоовальний, звужений в нігтик; крила трохи коротші за прапорець, з майже округлими пластинками і нігтиками, які приблизно дорівнюють пластинці; човник майже дорівнює крилам. Зав'язь гола або розсіяно опушена. Боби лінійні, 3—4 *см* завд., на ніжці близько 3 *мм* завд., з носиком до 4 *мм* завд., трохи серповидно зігнуті, зближені, сходяться верхівками, голі або з розсіяними волосками, 2-гнізді. Насінини видовженонирковидні, близько 3 *мм* завд., гладенькі. 4. Цв. V—VII. Пл. VI—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 758. Pall., Spec. Astrag., 96. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 273. Гончаров в Фл. СССР, XII, 91. Визн. росл. УРСР (1950) 201. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 193.
Рисунки: Фл. СССР, XII, 105, табл. IX, 1. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР (1937) 578, рис. 504. Reichenb., **Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2204, fig. 1—5!** Визн. росл. УРСР, 201, рис. 138. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 704, рис. 442.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 168! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 1239.

По гаях, узліссях, у чагарниках. — По всій УРСР, крім південних степових районів.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Берегове (Білик!), Квасне (Гринь!); Свалявський рн, Ждимир (Гринь!); Перечинський рн, Тур'ї Ремети (Косець!); Ужгородський рн, Холмець (Барбарич!), Ужгород, по лівому берегу р. Ужу (Попов!); окол. Мукачева (Контний!); Рахівський рн, Богдан (Барбарич!). — Лісові райони і Лісостеп. Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Шмальг.!); Підвисоцький рн, Нерубайка (Гринь!). — Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська (Акінф.); Рокитівка по р. Мокрій Сулі (Давидич!). — **Л.З.-Л.С.** Досить часто, але в південних районах зрідка. — Ворошиловградська обл.: Ново-Айдар (Білик!); Старобільськ (Косець!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісн. (Сидоров); Амвросіївка (Лавр.!, Кот.!); Волноваський рн, Старо-Гнатівка (!).— **П.З.С.** Одеська обл.: Болград (Акінф.). — Запорізька обл.: окол. Запоріжжя — о-в Хортиця (!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Івано-Рибальчанська дача (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз. (на півн.), Урал; Кавказ; Зах. Сибір: спорадично на Алтаї, Ірт.

Загальне поширення. Європа (від Скандінавії до Іспанії), СРСР (вищевказані райони), Балкани (на півн.), північна частина Малої Азії.

Господарське значення. Відомості про кормове значення цього виду суперечливі. Поряд з вказівками на нього, як на цінну кормову рослину, вказується також, що худоба їсть його погано. Завдяки тому, що астрагал солодкий дає значну зелену масу, його слід випробувати в культурі.

Підрід II. **Carpinus** Bunge.

Багаторічники, опушені простими волосками. Чашечка звичайно трубчаста, зрідка дзвоникувата. Прилистки б.-м., часто лише при основі, зрослі з черешком. Боби шкірясті. Стебла іноді майже нерозвинені.

Секція **1. Erionotus** Bunge. Трав'янисті багаторічники або майже півкущі, з б.-м. розвиненими або майже нерозвиненими стеблами. Прилистки лише при основі зрослі з черешком. Грона здебільшого небагатоквіткові, на коротких квітконосах або майже сидячі. Віночок жовтий, здебільшого опушений. Зав'язь сидяча або на ніжці. Боби 2-гнізді або не цілком 2-гнізді, рідше 1-гнізді, б.-м. здуті.

1671 (4). A. dasyanthus Pall. — **Астрагал шерстистоквітковий.** Волохато-рудуватоволосиста рослина. Стебло пряме або висхідне, з розвиненими междувузлями, 10—30 *см* завд., рідше междувузля вкорочені. Прилистки ланцетні, загострені. Листки 10—20 *см* завд., з короткими черешками, з 21—37 листочків; листочки довгастояйцевидні, довгастоовальні або овальні, 8—20 *мм* завд. Квітконоси відстовбурченоволосисті, не перевищують листків, 5—15 *см* завд. Грона густі, головчасті, 6—20-квіткові, 3—6 *см* завд. Прицвітки довжиною б.-м. дорівнюють чашечці. Чашечка дзвоникувата, з шиловидно-лінійними зубцями, що дорівнюють її трубочці. Віночок ясножовтий, 18—20 *мм* завд., зовні шерстистий; прапорець з широким нігтиком; крила коротші за прапорець, довгасті; човник тупий. Боби яйцевидні або овальні, 10—12 *мм* завд., волохаті, з носиком 2—3 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VII—VIII.

Pall., Spec. Astragal. (1800) 79. Bunge, Astragal. geront., II, 41. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 273. Гончаров в Фл. СССР, XII, 114. Визн. росл. УРСР (1950) 200.

— *A. eriocephalus* W.K., Pl. rar. Hung., I (1800) 45, non Willd. — *A. pannonicus* Schult., Osterr. Fl., II (1814) 335.

Рисунки: Pall., Spec. Astragal., tab. 65. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, t. 2205, fig. 1, *1—7*.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 359, I, II! Fl. exsicc. austro-hung., № 101!

По степах, степових схилах. — Поширений переважно в лісостеповій частині УРСР і на півночі степової смуги.

З.Л.-С. На південь від лінії Рибниця—Балта досить часто.—**П.Л.-С.** На південь від лінії Умань—Канів часто. — **Л.Л.-С.** Майже по всьому району звичайно. — **П.З.-Л.С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** По ріках Самарі і Дніпру — досить часто. — **П.З.С.** Зрідка. Окол. Херсона (Шмальг.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: окол. Запоріжжя (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр. (на півд.), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон. (на півд.), Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз. (на півн.); Кавказ: Передк.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Угорщина, Румунія, Болгарія, Югославія.

1672 (5). A. tanaiticus C. Koch. — **Астрагал донський.** Волохато-жовтуватоволосиста рослина. Стебло із вкороченими междувузлями, 10—30 *см* завд. Прилистки ланцетні або довгастоланцетні, при основі приросліі до черешка, 10—20 *мм* завд. Листки 10—30 *см* завд., з 25—35 листочками; черешки листків 5—9 *см* завд.; листочки довгастояйцевидні або яйцевидні, тупуваті або загострені, 10—30 *мм* завд. Квітконоси майже дорівнюють листочкам. Грона яйцевидні, близько 7 *см* завд. Прицвітки ланцетно-лінійні, 8—10 *мм* завд., дорівнюють трубочці чашечки. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, з лінійними гострими зубцями. Віночок 22—26 *мм* завд., жовтий; прапорець і крила зовні б.-м. пухнато опушені; пластинка прапорця яйцевидна, на верхівці виїмчаста, при основі звужена в довгенький нігтик; крила довгастолінійні, коротші (як і човник) за прапорець; човник голий, тупуватий. Зав'язь сидяча. Стовпчик волосистий. Боби довгастояйцевидні або довгастоовальні, 10—14 *мм* завд., рудуватоволохаті, з носиком 2—3 *мм* завд. ♃. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Koch in Linnaea, XXIV (1851) 94. Bunge, Astrag. geront., II, 59. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 274. Гончаров в Фл. СССР, XII, 117. Визн. росл. УРСР (1950) 200.

На піщаних місцях і по кам'янистих степах. — Зрідка, в східній частині Лісостепу і Степу.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: при впадінні р. Деркула в р. Донець (Ширяєв!); Костянтинівський рн, Кам'януватка (Пач.!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Жданов (Марковський); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (!). — Дніпропетровська обл.: Покровський рн, В. Михайлівка (Граф!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон., Причорн.

Загальне поширення. Ендем південного сходу Європейської частини СРСР.

1673 (6). A. pubiflorus DC. — **Астрагал пухнатоквітковий.** Довго і густо волохато-волосиста рослина. Кореневище дерев'янисте, розгалужене. Надземне стебло з вкороченими міжвузлями. Прилистки довгасті або ланцетні. Листки 15—25 *см* завд., з 15—25 листочками; листочки яйцевидно-овальні. Квітконоси короткі, до 4 *см* завд. Грона 5—10-квіткові. Прицвітки шиловидні, 10—20 *мм* завд., коротші за трубочку чашечки. Квітконіжки 3—6 *мм* завд. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, з лінійно-шиловидними зубцями, які майже дорівнюють трубочці. Віночок близько 25 *мм* завд., жовтий; прапорець довгастий, на верхівці виїмчастий, при основі звужений в нігтик, зовні, як і крила, б.-м. пухнато-шерстистий; човник голий. Зав'язь майже сидяча, опушена. Біб довгастояйцевидний або довгастоовальний, 12—15 *мм* завд., з прямим носиком 2—3 *мм* завд., рудуватоволохатий. Насінини округло-нирковидні, коричнюваті, близько 3 *мм* завд. ♃. Цв. IV—VI. Пл. VI—VII.

DC., Astrag. (1802) 173. Bunge, Astrag. geront., II, 59. Гончаров в Фл. СССР, XIII, 117. Визн. росл. УРСР (1950) 200.

— *A. exscapus* var. *pubiflorus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 274.

Рисунки: Pall., Spec. Astrag., tab. 64 sub. nom. A. exscapo!

По степах, степових схилах. — Досить звичайна рослина степової частини УРСР, зрідка зустрічається і в Лісостепу.

З.Л.-С. Черкаська обл.: на р. Дністрі (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Іванківський рн, Красилівка (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Черкаська обл.: коло Золотоноші (Рогов.!). — Полтавська обл.: Великобагачанський рн, Білоцерківка (Рогов.!), Велика Багачка (!!). — Харківська обл.: Зміїв (Ширяєв!). — Сумська обл.: Штепівка (Лавр.!); окол. Лебедина (Лавр.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Залеський!); ст. Лисогорка (Таліев). — Сталінська обл.: Красноармійський рн, Звірове (Пач.), Харцизьк (Наконечна!). — **П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** Досить звичайно. — **П.З.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: окол. Запоріжжя (Сидоров); Михайлівка (Таліев).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон., Причорн., Крим.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Румунія, Болгарія.

Секція 2. **Myobroma** (Stev.) Bunge. Багаторічні рослини з дуже вкороченими або і зовсім нерозвиненими надземними стеблами, опушені простими білими волосками. Прилистки зрослі з черешком. Листки непарно-пірчасті. Грона небагатоквіткові, на коротких квітконосах. Боби 1-гнізді, рідше 2-гнізді.

1674 (7). A. Henningii (Stev.) Boriss. — **Астрагал Генінга.** Рослина з нерозвиненим надземним стеблом. Прилистки ланцетні, загострені, плівчасті, 15—20 *мм* завд. Листки вкриті довгими відстовбурченими волосками, з 23—45 листочків; черешки 5—10 *см* завд.; листочки

довгастоланцетні або довгасті, до 2 *см* завд. Квітконоси в 2—3 рази коротші за листки. Грона негусті, небагатоквіткові. Прицвітки вузьколінійні, близько 1 *см* завд., довші за квітконіжки. Чашечка дзвоникувата, 11—15 *мм* завд., відстовбурченоволосиста, з нитковидними зубцями, приблизно вдвоє коротшими за її трубочку. Віночок 20—22 *мм* завд., жовтий; прапорець довгастий, поступово звужений в нігтик; крила коротші за прапорець; човник приблизно дорівнює крилам. Боби довгасті, в молодому стані волосисті, здуті, 2—2,5 *см* завд., на ніжці близько 5 *мм* завд. ♃. Цв. IV—V. Пл. V.

Борисова в Фл. СССР, XII, 199.

— *Myobroma Henningii* Stev. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXIX (1856) 151. — *A. buchtormenis* auct. fl. ross., non Pall. — *A. utriger* auct. fl. ross. p.p., non Pall.

По степах, кам'янистих відслоненнях. — В південній, переважно південно-східній, частині Степу.

Л.З.С. Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Шалит!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон., Причорн., Заволз.

Загальне поширення. Ендем південного сходу Європейської частини СРСР.

1675 (8). A. novoascanicus Klok. — **Астрагал новоасканійський.** Стебло вкорочене. Листки до 30 *см* завд.; черешки листків і листочки зісподу досить густо вкриті відлеглими білими волосками; бокових листочків 15—27 пар; вони зверху голі, здебільшого вздовж складені; прилистки довгасто- або лінійно-ланцетні, загострені, 10—22 *мм* завд., 1,5—4 *мм* завш., з численними зеленуватими жилками, по краю вкриті рясними білими війками. Грона 2—5-квіткові, на тонких пазушних квітконосах, 1,5—6 *см* завд. на початку цвітіння і до 10—18 *см* завд. під кінець цвітіння. Прицвітки лінійно-ланцетні, довші за квітконіжки, з 1 жилкою, по краю з війками. Чашечка трубчасто-лійковидна, 11—15(16) *мм* завд., з ланцетно-шиловидними зубцями, 4—6 *мм* завд., в 1,5 раза коротшими за її трубочку, відлегло білоопушена. Віночок близько 20 *мм* завд., жовтий; прапорець на верхівці з помітною виїмкою. Зав'язь густо опушена, на короткій голій ніжці. Боби еліптичні, 19—27 *мм* завд., 8—10 *мм* завш., на коротеньких ніжках, з коротеньким шиловидним носиком на верхівці. Насінини темні, до 4 *мм* завд. ♃. Цв. IV—V. Пл. VI.

Клоков в Бот. журн. АН УРСР, III, 1—2 (1946) 19. Визн. росл. УРСР (1950) 202.

— *A. utriger* auct. fl. ucr. non L.

По степах, вапнякових і крейдяних відслоненнях. — Південні райони Степу, рідше в Донецькому Лісостепу.

Д.Л.-С. Ворошиловград (Клок.). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Ново-Житомир (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Лозівський рн, Красно-Павлівка (Шидловський!). — Сталінська обл.: Будьонівський рн, Хомутове (Карнаух). — **П.З.С.** Окол. Одеси (Шестериков!). —

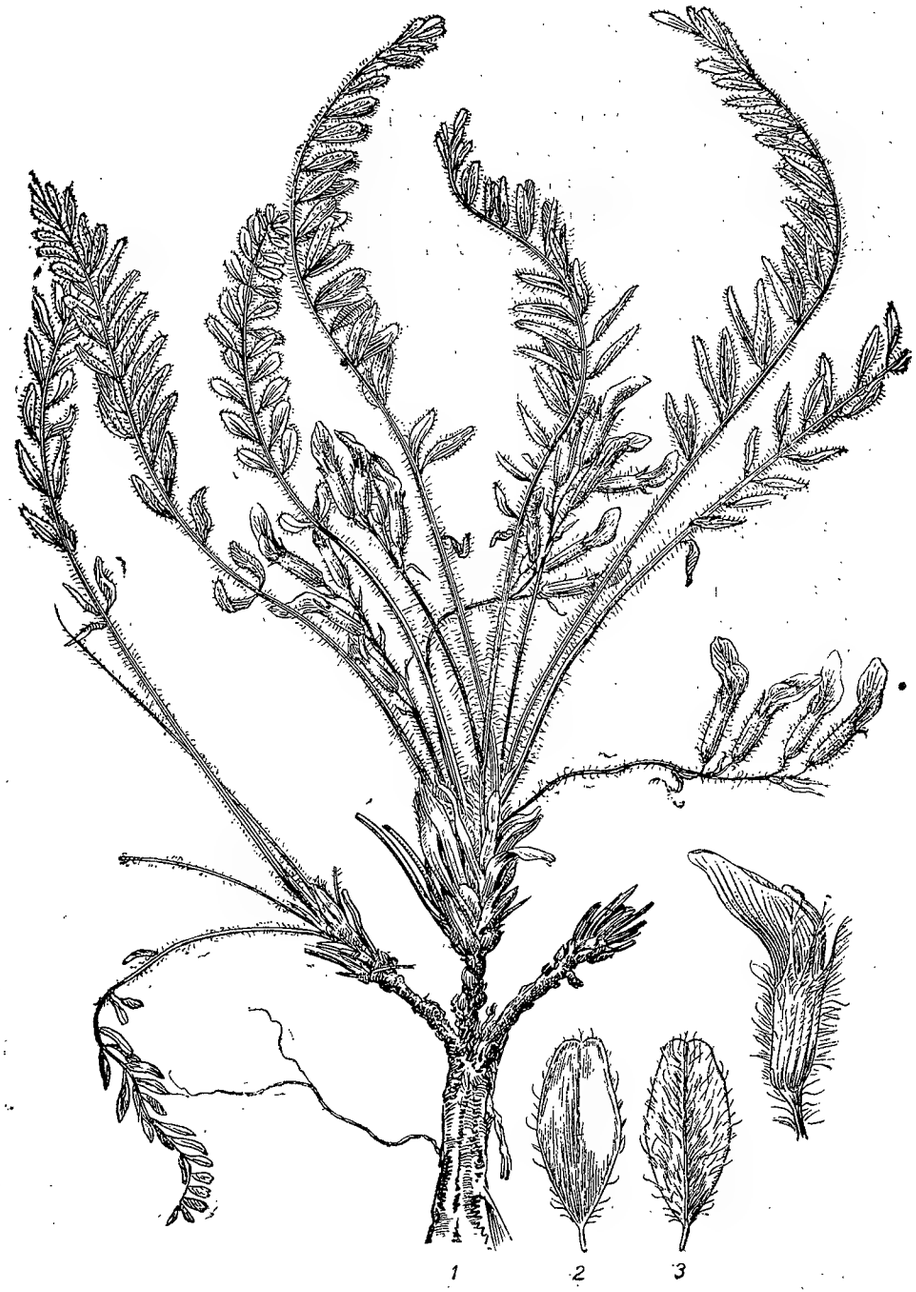

Рис. 85. Астрагал новоасканійський — *Astragalus novoascanicus* Klok.
1 — загальний вигляд; *2* — листочок зісподу; *3* — листочок зверху; *4* — квітка.

Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман); Привільнянський рн, Полтавка (Пач.!). — Херсоиська обл: Білозерка (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Клок.). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Ново-Олексіївка (!); о-в Куюк-Тук (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Ниж.-Дон., Причорн., Крим (?).

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Підрід **III. Hypoglottis** Bunge.

Багаторічники з б.-м. розвиненими стеблами або з майже нерозвиненими надземними стеблами, опушені простими волосками. Квітконоси пазушні; грона квіток головчасті або колосовидні. Чашечка трубчаста або дзвоникувата, після відцвітання не здувається. Віночок фіолетовий або пурпуровий, зрідка жовтий, не зберігається при плодах. Боби сидячі або майже сидячі, шкірясті, іноді пухирчасто здуті, 2-гнізді або майже 2-гнізді.

Секція **1. Eu-Hypoglottis** Bunge. Багаторічники з розвиненими надземними стеблами, опушені простими білими і чорними волосками. Прилистки б.-м. зрослі між собою. Квітконоси пазушні. Грона головчасті або колосовидні. Чашечка трубчаста або трубчасто-дзвоникувата. Віночок фіолетовий або пурпуровий, зрідка жовтий; крила довші за човник. Боби сидячі або майже сидячі, довгасті або овальні, іноді пухирчасто здуті, майже кулясті, 2-гнізді або майже 2-гнізді.

1676 (9). A. cicer L. — **Астрагал хлопунець.** Притиснено опушена рослина. Стебло висхідне або розпростерте, розгалужене, 20—60 *см* завд. Прилистки ланцетні, лише при основі зрослі між собою, 8—10 *мм* завд., по краю виїмчасті. Листочки 8—15 *см* завд., сидячі, з 17—31 листочка; листочки еліптичні, ланцетні або довгастоланцетні, 1—3 *см* завд. Квітконоси 4—10 *см* завд., коротші за листочки. Грона головчасто-колосовидні, 4—5 *см* завд.; квітки майже сидячі. Прицвітки лінійні, приблизно дорівнюють трубочці чашечки. Чашечка дзвоникувата, притисненоволосиста, 6—9 *мм* завд., з лінійно-шиловидними, вдвоє коротшими за її трубочку зубцями. Віночок 15—16 *мм* завд., ясножовтий; прапорець ромбічно-овальний, звужений в нігтик, на верхівці виїмчастий; крила довгастоланцетні, довші за човник. Зав'язь сидяча. Боби сидячі, яйцевидно-кулясті або майже кулясті, здуті, 8—12 *мм* завд., з тоненьким вигнутим носиком 2—5 *мм* завд.; 2-гнізді, волохаті, стиглі — чорні. Насінини видовженонирковидні, близько 3 *мм* завд., трохи сплюснуті. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 757. Pall., Spec. Astrag., 37. Bunge, Astrag. geront., I, 51. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 275. Гончаров в Фл. СССР, XII, 249. Визн. росл. УРСР (1950) 201.

Рисунки: Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР (1937) 578, рис. 506. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2210, fig. I, II, 1—11. Визн. росл. УРСР, 201, рис. 137. Корм. раст. сенок. и пастб., II (1951) 698, рис. 435.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1467! Fl. polon. exsicc., № 425! Dörfler, Herb. norm., № 5255! Fl. exsicc. austro-hung., № 2003!

По луках, лучних схилах, степах і степових схилах, пісках, узліссях, у чагарниках. — Спорадично зустрічається по всій УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Сіль (Шелестина). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Коломия (Кнапп). — **Л. П.** Чернігівська обл.: Козелецький рн, Сираї (Барбарич!); Новобасанський рн, Білоцерківці (Д. Зеров!); Літки (Сележинський!), Батурин (Барбарич!); Новгород-Сіверський (Барбарич!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бережанський рн, Нараїв (!); Козлівський рн, Денисів (Гринь!). — Хмельницька обл.: Смотрицький рн, Нігин (!); Нова Ушиця (Косець!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці (!). — Житомирська обл.: Попільнянський рн, Соколів Брід (Оксіюк!). — Київська обл.: окол. Києва — Пуща-Водиця (!!), Голосієве (!!), високий берег р. Дніпра біля Аскольдової могили (Сенченко!); Біла Церква (!!); Богуслав (!); Березанський рн, Усівка (Д. Зеров!). — Черкаська обл.: Канівський рн, Канів (!!), Бучак (!!); Буцький рн, Нова Гребля (Д. Зеров!); Звенигородський рн, Козацьке (М. Підоплічка!); Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (!); Золотоніський рн, Шабельники (Д. Зеров!); Черкаський рн, Мошни (!); Умань (Пач.!). — Кіровоградська обл.: Тишківський рн, Тернівка (Васильєв!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Охтирка (Ширяєв!). — Харківська обл.: Харківський рн, Покотилівка (!); Валки (Ширяєв!); Боровський рн, Гороховатка (!). — Полтавська обл.: Полтава (!); Опішня (!); Диканька (!); Чорнухинський рн, Чорнухи (Барсуков!), Вороньки (!); Зіньків (Д. Зеров!); Решетилівський рн, Михнівка (Краснов!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Слов'янськ (Лавр.!), Гола Долина (Ширяєв!); Добропільський рн, Криворіжжя (Липа!); Артемівськ (Білик!). — Ворошиловградська обл.: Ровеньки (!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Сурсько-Покровське (!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (!). — Ворошиловградська обл.: Міловський рн, Стрільцівка (Косець!); Ново-Айдар (Білик!); Біловодський рн, Деркульська цілина (Барбарич і Денчик!). — Харківська обл.: Куп'янськ (!). — Сталінська обл.: Жданов (!). — Запорізька обл.: Розівка (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Рені (Липський!); Болград (Акінф.). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!); Привільнянський рн, Онуфріївка (Кот.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: окол. Запоріжжя (!).

Var. **angustifolius** Čelak. Листочки вузьколанцетні, довгозагострені, шипуваті. Суцвіття коротші, ніж листки.

Čelak., Prodr. Fl. Bohm. (1874) 675.

Зрідка, поряд з типовою формою.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Кавказ, Середземномор'я.

Господарське значення. Відомості про поїдаємість цього виду дуже суперечливі, проте в сіні його споживає усяка худоба. Дає чималу зелену масу, але жорсткі стебла знижують його кормову цінність. Містить на час достигання плодів близько 25% протеїну (на суху вагу) і до 3% олії. В листках і стеблах знайдено до 0,1% алкалоїдів (за Баньківським, 1947). Придатний для випробування в культурі.

1677 (10). A. danicus Retz. — **Астрагал датський.** Сіруватозелена, опушена чорними і білими волосками рослина. Стебло висхідне або розпростерте, розгалужене, 10—40 *см* завд., гранчасте. Прилистки супротивні черешку листків, в нижній частині іноді більше ніж до середини зрослі між собою, з ланцетними тупуватими лопатями; нижні прилистки коротші й ширші за верхні. Листки сидячі, 4—10 *см* завд., з 13—25 листочків; листочки довгастоланцетні або довгастоовальні, тупі. Квітконоси в 1,5—2 рази довші за листки, 15—20 *см* завд. Грона головчасті, густі, майже кулясті, яйцевидні або б.-м. видовжені, 10—20-квіткові; квітки майже сидячі. Прицвітки яйцевидно-ланцетні. Чашечка трубчаста, з лінійними, коротшими за її трубочку зубцями, пухната від чорнуватих волосків. Віночок 15—17 *мм* завд., фіолетовий. Біб еліптичний або яйцевидний, 6—8 *мм* завд., волохатий, в достиглому стані чорнуватоволохатий, з плодоніжкою, 2-гніздий. Насінини округло-нирковидні, чорнуватокоричневі. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Retz., Observ. bot., II (1781) 41. Гончаров в Фл. СССР, XII, 256. Визн. росл. УРСР (1950) 200.

— *A. arenarius* **Pall., Spec. Astrag. (1800) 43. — *A. hypoglottis* Bunge, Astrag. geront., I/52. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 275, non L.**

Рисунки: Pall., Spec. Astrag., 43, tab. 34 sub *A. arenarius*! Фл. СССР, XII, 525, табл. XXXIV, 1. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., **XXII, tab. 2211, fig. IV, V, 7—11.** Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР (1937) 578, рис. 505. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 698, рис. 42.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 412 sub *A. hypoglottis*. Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 840, I—III!

По степах, степових схилах, сухих луках, лісових галявинах і узліссях. — Зрідка, переважно у східній частині УРСР.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Смілянський рн, Гречківка (!); Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова (Кот.!, Наливайко!, Черн.!, Лавр.!), Рогань (Козлов!), Сороківка (Ширяєв!), Прудянка (Опперман!); Вовчанськ (Білик!); Боровський рн, Оскіл (Горницький!).

F. **albiflorus** Podp. Квітки білі.

Podpera in Schedae, Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven. (1933) cent. IX.
Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 841!
П.Л.-С. Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський (!).

Var. **polyspermus** Aschers. Боби з 3—4 насінинами.

Aschers. in Aschers. u. Graebner, Synops., VI, 2, 775.
П.Л.-С. Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Серед.-Азія: Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Європа, Сибір.

Господарське значення. За літературними даними, астрагал датський є хорошою кормовою рослиною, тому слід перевірити його в культурі.

Підрід **IV. Trimeniaeus** Bunge.

Однорічники, рідше дворічники, опушені простими волосками.

Секція **1. Cycloglottis** Bunge. Однорічники. Квітки в головчастих гронах на верхівках пазушних квітконосів. Чашечка дзвоникувата. Човник майже дорівнює прапорцеві і довший за крила. Біб майже сидячий, видовженолінійний, серповидно або спірально зігнутий, плівчастий, 2-гніздий.

1678 (11). A. contortuplicatus L. — **Астрагал скручений.** М'яко притиснено або відстовбурчено опушена рослина. Стебло звичайно лежаче або висхідне, зрідка майже прямостояче, 10—40 *см* завд., розгалужене. Прилистки вільні, яйцевидні або довгастояйцевидні, 4—6 *мм* завд. Листки 5—15 *см* завд., з 15—21 листочка, короткочерешкові; листочки довгасті, довгастояйцевидні або овальні, на верхівці виїмчасті, 6—12 *мм* завд., притисненоволосисті. Квітконоси в кілька разів коротші за листки. Грона 5—15-квіткові, головчасті, 1—1,5 *см* завд.; квітки майже сидячі. Прицвітки лінійні. Чашечка дзвоникувата, 5—6 *мм* завд., з шиловидними, в 1,5—2 рази довшими за її трубочку зубцями. Віночок 5,5—7 *мм* завд., не перевищує зубців чашечки, жовтуватий; прапорець довгасто-оберненосерцевидний, трохи довший за човник. Біб майже сидячий, кільцеподібно скручений, з борозенкою на спинці, довгасто-лінійний, 1—2 *см* завд., волохатий, зморшкуватий, 2-гніздий, багатонасінний. Насінини численні, майже округлі. ⊙. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

L., Sp. pl. 1 (1753) 758. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 272. Гончаров в Фл. СССР, XII, 281. Визн. росл. УРСР (1950) 200.

Рисунки: Фл. СССР, XII, 283, табл. XX, рис. 3. Фл. Тадж., V, 263, табл. 24, рис. 7. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2200, fig. 1—14.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1567! Fl. hung. exsicc., № 358! Fl. exsicc. austro-hung., № 2004!

На вологих піщаних і солончакуватих луках, при берегах. — Зрідка в степовій частині, переважно на півдні.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Юр'ївський рн, Тернівка (Черн.!); Апостолівський рн, Бузувлукські плавні (Куксін!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Високопільський рн, Кам'янка (Блажкова). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Новомаячківський рн, Попове (Кот.!); Цюрупинський рн, Кінські плавні (Лавр.!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Бессараб., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Прибалх., Киз.-Кум., Кара-Кум., Аму-Дар.

Загальне поширення. Середня Європа, південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія, Іран, Індія, Гімалаї.

Господарське значення. За літературними даними, худоба поїдає його задовільно. Те, що цей вид астрагала добре росте по засолених грунтах, робить його цінним для випробування в культурі на солонцях і солончаках півдня УРСР.

Секція **2. Aulacolobus** Bunge. Однорічники. Грона 1- або небагатоквіткові. Чашечка дзвоникувата. Віночок фіолетовосмугастий. Біб на ніжці, шкірястий, серповидний, 2-гніздий або не цілком 2-гніздий.

1679 (12). A. striatellus Pall. — **Астрагал смугастий.** Майже гола рослина. Стебло розпростерто-розгалужене, 5—15 *см* завд. Прилистки близько 4 *мм* завд., плівчасті, яйцевидні, вільні. Листки 3—6 *см* завд., короткочерешкові, з 13—17 листочків; листочки довгастоклиновидні, на верхівці виїмчасті, 3—8 *мм* завд., голі. Квітконоси 2—4 *см* завд., звичайно коротші за листки. Грона 2—5-квіткові, 1,5—2 *см* завд. Прицвітки лінійно-ланцетні, гострі, до 2 *мм* завд. Чашечка дзвоникувата, 3—4 *мм* завд., притиснено чорнувато жорстко опушена, з лінійно-ланцетними зубцями, що дорівнюють її трубочці. Віночок 8—10 *мм* завд., білуватий, спереду фіолетовий, з фіолетовими жилками на прапорці; прапорець оберненояйцевидний, на верхівці виїмчастий, трохи перевищує човник; човник довший за крила. Біб на ніжці близько 3 *мм* завд., повислий, 15—20 *мм* завд., стиснутий з боків, трохи здутий, серповидно зігнутий, по кінцях загострений, з кілем по черевному шву і з 2 кілями по боках широкої борозенки, що проходить по спинці, впоперек тонкожилкуватий, 2-гніздий. Насінин 6—8. ⊙. Цв. IV—V. Пл. V—VI.

Pall. ex M.B., Fl. taur.-cauc., II (1803) 189. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 272. Гончаров в Фл. СССР, XII, 287. Визн. росл. УРСР (1950) 200.

Рисунки: Фл. СССР, XII, табл. XXII, рис. 1.

Видані зразки: Герб. фл. Сред. Азии, № 20!

По приморських кручах. — Дуже рідко.

П.С. Херсонська обл.: Генічеський рн, о-в Куюк-Тук (Зоз!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим; Кавказ: Даг., Схід. і Півд. Закавк.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Середня Азія, Месопотамія.

Примітка. Наведене знаходження цього виду є єдиним в УРСР.

Підрід **V. Calycophysa** Bunge.

Трав'янисті багаторічники з розвиненими або іноді нерозвиненими надземними стеблами або ж кущики, опушені простими волосками. Грона головчасті, сидячі або на квітконосах. Чашечка трубчаста або дзвоникувата, на час достигання плодів звичайно пухирчасто здута. Боби заховані в чашечці, дрібні, 2-гнізді або не цілком 2-гнізді, зрідка 1-гнізді.

Секція **1. Alopecias** (Stev.) Bunge. Багаторічники, опушені простими волосками, з високими стеблами. Прилистки вільні. Грона сидячі або на пазушних квітконосах, головчасті або колосовидні. Віночок жовтий, залишається при плодах. Боби сидячі, плівчасті, 2-гнізді.

1680 (13). A. ponticus Pall. — **Астрагал понтійський.** Кореневища короткі. Стебла прямостоячі, борозенчасті, 60—100 *см* завв., як і черешки листків, коротко відхилено опушені. Прилистки ланцетні, довгозагострені,

Рис. 86. Астрагал понтійський — *Astragalus ponticus* Pall.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід.

вільні. Листки 10—25 *см* завд., з 31—41 листочка; черешки 2—7 *см* завд.; листочки довгастоовальні або довгастояйцевидні, 0,8—2 *см* завд., зісподу притиснено опушені, зверху голі. Квітконоси дуже вкорочені, 1—1,5 *см* завд. Грона густі, яйцевидні, багатоквіткові. Прицвітки довші за чашечку, ланцетні, загострені, 1—1,8 *см* завд. Чашечка трубчаста,

1—1,5 *см* завд., м'яко опушена, з трикутно-ланцетними зубцями, які в кілька разів коротші за трубочку. Віночок до 20 *мм* завд., жовтий, залишається при плодах; прапорець довгастояйцевидний, на верхівці виїмчастий, поступово звужений в нігтик, довший за крила і човник. Боби оберненояйцевидні, стиснуті, близько 7 *мм* завд., 2-гнізді, негусто опушені, обгорнуті чашечкою. Насінини овальні, до 3 *мм* завд., коричневі, гладенькі. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Pall., Spec. Astrag., XVI (1800) 14. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 275. Гончаров в Фл. СССР, XII, 387. Визн. росл. УРСР (1950) 201.
Рисунки: Pall., Spec. Astrag., tab. XI.

По кам'янистих, здебільшого вапнякових схилах, по степах, степових схилах. — Переважно в степовій частині УРСР.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Вихватнівці (Шмальг.!). — Миколаївська обл.: Кривоозерський рн, Голоскове (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Шмальг.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, Волоське (Давидич!), окол. Дніпропетровська (!); Верхньодніпровськ (Шмальг.!); Солонянський рн, Солоне (!); П'ятихатський рн, Саксагань (!); Лихівський рн, Мишурин Ріг (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Ольгинський рн, Олександрівка (Граф!). — **П.З.С.** Розсіяно по ріках Бугу і Дніпру з притоками. — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!); Вознесенський рн, Трикрати (Кот.!); Березневатський рн, Тернівка (!); Новоодеський рн, Кандибине (Пач.!). — Херсонська обл.: Бориславський рн, Качкарівка (Пач.!), Високопільський рн, Заградівка (Пач.!); Ново-Воронцовський рн, Ново-Воронцовка (Муравйов!), М. Гирла (Соколовський!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: окол. Запоріжжя (!); Червоноармійський рн, Московка (Сидоров).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. СРСР, Мала Азія, Румунія, Болгарія.

Господарське значення. Є літературні відомості про цінні кормові якості цього виду.

Підрід **VI. Cercidotrix** Bunge.

Трав'янисті багаторічники, півкущі або кущі, опушені 2-розділь-ними волосками. Чашечка трубчаста або дзвоникувата, на кінець цвітіння не здувається або лише трохи здувається. Боби шкірясті, зрідка пухирчасто здуті, плівчасті.

Секція **1. Pedina** (Stev.) Bunge. Трав'янисті багаторічники з високими прямостоячими стеблами, опушені 2-роздільними волосками. Прилистки між собою не зрослі, лише при основі зрослі з черешками. Квітконоси довгі, пазушні; грона колосовидні, густі. Квітки жовті. Боби сидячі, видовженолінійні, довші за чашечку, 2-гнізді.

До цієї секції належить лише 1 вид.

1681 (14). A. asper Jacq. — **Астрагал шорсткий.** Притиснено шорстко опушена рослина. Кореневища короткі. Стебла прямостоячі, розгалужені, 30—80 *см* завд., гранчасто-борозенчасті, густо улиснені. Прилистки ланцетно-шиловидні, вільні. Листки 6—10 *см* завд., з короткими черешками, з 17—31 листочка. Листочки довгастолінійні або

лінійні, гострі, 12—25 *мм* завд. Квітконоси дорівнюють листкам або перевищують їх. Грона багатоквіткові, довгі, колосовидні. Прицвітки і квітконіжки коротенькі. Чашечка короткотрубчаста, зубці її вузьколінійні, коротші за її трубочку. Віночок до 20 *мм* завд., жовтий; прапорець довгастоовальний, на верхівці виїмчастий, трохи довший за крила і човник. Боби сидячі, довгастолінійні, сплюснуто-3-гранні, 14—18 *мм* завд., на верхівці звужені в косуватий носик, вверх притиснені до осі суцвіття. ♃. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Wulf. in Jacq., Miscellan., II (1781) 335. Jacq., Icon. plant. rar. (1781—86) 15. Bunge, Astrag. geront., II, 169, Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 277. Гончаров в Фл. СССР, XII, 443.

— *A. chloranthus* Pall., Spec. Astrag. (1800) 30, tab XXV. — *A. alopecuroides* Lumn., Fl. poson. (1791) 318, non L.

Рисунки: Jacq., Icon. plant. rar., tab. 152. Фл. СССР, XII, 439, табл. XXX, рис. 1. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР (1937) 580, рис. 507.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 356! Fl. austro-hung. exsicc., № 12!

По степах і степових схилах. — Переважно в степовій частині **(П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С., П.С.** — нерідко), зрідка в Лісостепу.

З.Л.-С. Одеська обл.: Красні Окни (Рогов.!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Сміла (!). — Київська обл.: Іванківський рн, Красилівка (Рогов.!); Тараща (!!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Пирятин (Краснов!). — Харківська обл.: Зміїв (Лавр.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Сталінська мр, Рутченкове (Клок. і Лавр.!); Амвросіївський рн, Успенка (Лавр.!); Харцизьк (Кот.!); Авдіївський рн (!). — Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (!). — Одеська обл.: Первомайський рн, Мигія. — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Цінгер!, Д. Зеров!). — Харківська обл.: Вільховатка (Таліев!); Лозівський рн, Красно-Павлівка (Козлов!). — Ворошиловградська обл.: Біловодський рн, Лимарівка (Лавр.!). — Сталінська обл.: Велика Новосілка (!); Будьоннівський рн, Хомутове (!); Ольгинський рн, Велико-Анадоль (!). — **П.З.С.** Одеса (Ліндем.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Аскаиія-Нова (Пач.!). — **П.С.** Херсонська обл.: Сивашський рн, п-ів Тюбек (Кот.!), о-в Чурюк (Левіна!); Генічеський рн, Ново-Олексіївка (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Угорщина, Австрія, Румунія, Болгарія.

Господарське значення. За даними Богдана і Залеського, є хорошою кормовою рослиною, яка заслуговує на введення в культуру після селекційної роботи (виведення менш шорсткоопушеної форми).

Секція 2. **Craccina** (Stev.) Bunge. Трав'янисті багаторічники, звичайно з добре розвиненими стеблами, рідше дрібні півкущі, опушені 2-роздільними, білими або чорними волосками. Прилистки вільні або зрослі між собою. Квітки дрібні. Грона негусті, на верхівках пазушних квітконосів. Чашечка дзвоникувата або трубчасто-дзвоникувата. Віночок фіолетовий або пурпуровий, зрідка білий; човник коротший, ніж крила. Боби сидячі або на короткій ніжці, довгастолінійні або лінійно-ланцетні, тонкошкірясті, 2-гнізді або майже 2-гнізді.

1682 (15). A. austriacus L. — **Астрагал австрійський.** Притиснено опушена рослина. Стебла звичайно численні, прямостоячі або висхідні, 10—40 *см* завд., розгалужені. Прилистки нижніх листків зрослі між собою, верхніх — вільні, яйцевидні, гострі, 1,5—2 *мм* завд. Листки 2—5 *см* завд., з 11—21 листочка, короткочерешкові; листочки довгастолінійні або лінійні, на верхівці тупі або виїмчасті, 7—20 *мм* завд. Квітконоси довші за листки. Грона негусті, небагатоквіткові. Квітки 6—10 *мм* завд., рожеві. Чашечка дзвоникувата, з яйцевидними зубцями, які в 3—4 рази коротші за її трубочку. Віночок приблизно в 3 рази перевищує чашечку; прапорець його відігнутий, оберненосерцевидний; крила на верхівці 2-лопатеві; човник тупий. Боби довгастолінійні, 7—8 *мм* завд., з прямим носиком, з поздовжньою борозенкою на спинці, трохи зігнуті, коротко опушені, 2-гнізді, в 4 рази довші за трубочку чашечки, пониклі. Насінини нирковидні, темнокоричнюватозеленуваті. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. II (1763) 1070. Bunge, Astrag. geront., II, № 669. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 278. Гончаров в Фл. СССР, XII, 449. Визн. росл. УРСР (1950) 202.

— *A. dichopterus* Pall., Spec. Astrag. (1800) 49.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2214, 107. Pall., Spec. Astrag., tab. 39.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 359! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 229, 839, I—II!. Fl. exsicc. austro-hung., № 11!

По степах, степових схилах. — Південні райони Лісостепу, Степ.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Оринінський рн, Шустівці (Круцкевич); Чемеровецький рн, Кутківці (Кот.!, Козлов); Смотрицький рн; Нігин (Круцкевич). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський (!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Городищеиський рн, Хлистунівка (!); Смілянський рн, Мала Смілянка (!); Уманський рн, Умань (!); Чигирин (Зеров!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Покотилове (Фінн). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Хорол (Краснов); Лубни (Краснов); Зіньків (Краснов). — Сумська обл.: Дубов'язівський рн, Тернівка (Залєський); Недригайлівський рн, Козельне (Зоз!). — Харківська обл.: Балаклійський рн, Мілова (Таліев!); Зміїв (Кот.!); Валки (Таліев); окол. Харкова (Кот.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Гори Артема (Кот.!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Кривий Ріг (Кот.!); Долинська (Пач.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Куп'янськ (Кот.!); Кислівка (Кот.!). — Ворошиловградська обл.: Старобільськ (!); Білолуцький рн, Танюшівка (Кашменський); Ново-Айдар (!). — Запорізька обл.: Запоріжжя (Соколовський!). — Полтавська обл.: Лохвицький рн (Барсуков); Маліївський рн, Сахнівщина (Ніколаєв). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестерикові!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Федосєєв); Варварівський рн, Сливине (!!). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Ново-Тягинка (!!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Осипенко (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Кам., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Бессараб.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Південна частина Середньої Європи, південь Європейської частини СРСР, північна частина Балканського п-ова, Західний Сибір.

Господарське значення. Охоче поїдається тваринами.

1683 (16). A. sulcatus L. — **Астрагал борозенчастий.** Майже гола рослина. Стебла звичайно численні, прості або розгалужені, прямостоячі або висхідні, 30—60 *см* завв., гранчасто-борозенчасті. Прилистки ланцетні, вільні. Листочки 2—5 *см* завд., з короткими черешками, з 11—21 листочка; листочки лінійні або ланцетні, 5—20 *мм* завд.; нижні з них наближені до основи черешка. Квітконоси здебільшого перевищують листки. Грона негусті, 8—20-квіткові. Прицвітки яйцевидні, близько 5 *мм* завд. Чашечка дзвоникувата, довжина зубців її така ж, як і трубочки. Віночок 7—9 *мм* завд., яснофіолетовий; прапорець з яйцевидною, на верхівці виїмчастою пластинкою і коротким нігтиком. Зав'язь на коротенькій ніжці. Боби видовжені, до 10 *мм* завд., притиснено опушені, косо вверх стоячі, 1-гнізді, на плодоніжці, яка не виступає з трубочки чашечки. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 756. Bunge, Astrag. geront., I, 21; II, 23. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 272. Гончаров в Фл. СССР, XII, 451. Визн. росл. УРСР (1950) 202.

— *A. leptostachys* Pall., Spec. Astrag. (1800) 50.

Рисунки: Pall., Spec. Astrag., tab. 40 (під назвою *A. leptostachys*). Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР (1937) 582, рис. 512. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, MMCXVIII, fig. II, III, 10—18. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 716, рис. 453.

По схилах, засолених луках, відслоненнях, узліссях. — Зрідка у лісостеповій і степовій частинах.

П.Л.-С. Київська обл.: Тараща (Шмальг.!); Богуславський рн, Хохітва (!!). — Черкаська обл.: Чигирин (Шмальг.!, !!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лохвицький рн, Березоточа (Шмальг.!); Лубни (Краснов!); Чорнухінський рн, Чорнухи (!!), Кізлівка (!!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Наливайко!, Кот.!); Лизогубівка (Кот.!); Богодухів (Кот.!); Вовчанськ (Лавр.!); Охтирка (Черн.!); Старосалтівський рн, Хотімля (Білик). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Сулимівка (Козлов). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Кур'ячівка (Ширяєв!). — Полтавська обл.: Карлівка (Цінгер!). — Сталінська обл.: Великоновосілківський рн, Андріївка (!), Багатир (!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Шмальг.!). — Ворошиловградська обл.: Біловодський рн, Городище (Кот.!); Ново-Айдар (Ширяєв!); Марківський рн, Гераськівка (Кот.!); Євсузький рн, Деркульська цілина (Лавр.!)— **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Збур'ївка (Пач.!), Челбаси (Лавр. і Порецький!). — Запорізька обл.: Васильївський рн, Кінські плавні (Зоз!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Причорн., Бессараб.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір; Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арало-Касп. (на півн.), Прибалх.

Загальне поширення. Середня Європа (на півд.), південь Європейської частини СРСР, Сибір (до Байкалу), Середня Азія.

Господарське значення. Одна з найперспективніших рослин для розведення на засолених і солончакуватих грунтах в лісостеповій і на півночі степової частини УРСР.

1684 (17). A. arenarius L. — **Астрагал піщовий.** Сіруватопухната від 2-роздільних волосків або рідше майже гола рослина. Стебло лежаче або висхідне, розгалужене, 10—30 *см* завд. Прилистки плівчасті, зрослі між собою, на верхівці загострені, супротивні черешку, близько 5 *мм* завд. Листки 3—5 *см* завд., з 7—13 листочків; листочки довгасто-лінійні, зрідка довгасті. Квітконоси звичайно 2—4 *см* завд., коротші за листки. Грона небагатоквіткові, негусті, до 3 *см* завд. Прицвітки дрібненькі, яйцевидні. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, зубці її в 4—5 разів коротші за її трубочку. Віночок 14—17 *мм* завд., пурпуровий, фіолетовий або білуватий; прапорець довгасто-оберненояйцевидний, на верхівці виїмчастий, поступово звужений в нігтик; човник тупий. Боби довгастолінійні, 12—15 *мм* завд., з прямим тоненьким носиком, не цілком 2-гнізді, опушені або майже голі, відхилені від осі суцвіття. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 759. Bunge, Astrag. geront., II, 171. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 279. Гончаров в Фл. СССР, XII, 456. Визн. росл. УРСР (1950) 202.

— *A. incanus* Gilib., Fl. Lithuan., IV (1781) 112 non L.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, 109, tab. MMCCXX, fig. I, II, 1—3, tab. MMCCXV, fig. 8—14. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 694, рис. 431.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 16!

На пісках, в соснових лісах. — Зрідка в лісових і лісостепових районах УРСР.

З.П. Ровенська обл.: Сарненський рн, Любикович (Барбарич!); Зарічнянський рн, Нобель (Барбарич!). — Волинська обл.: Камінь-Каширський рн (Барбарич!). — Ковель (Шмальг.!); Луцьк (Шмальг.!). — **П.П.** Житомирська обл.: Радомишль (Пач!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!); Васильківський рн, Плисецьке (Семенкевич!), Васильків (!!). — **Л.П.** Київська обл.: Бровари (!!); Бориспільський рн, Бортничі (!!). — Чернігівська обл.: Ріпкинський рн, Кам'янка (Пач.!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Смілянський рн, Сміла (Тржебінський!), Білозір'я (Тржебінський!); Чигирин (!).

— Var. **glabrescens** Reichenb. Рослина майже гола.

Reichenb., Fl. Germ., exc. (1832) 510.

Л.П. Київська обл.: Бориспіль (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Волз.-Кам., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Прибалт., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Причорн., Серед.-Дніпр., Бессараб.

Загальне поширення. Атлантична, Середня і Східна Європа.

Господарське значення. Вважається хорошою кормовою травою. За даними Масолетова (1947), алкалоїдів не містить.

Секція **3. Onobrychium** Bunge. Квітки в головчастих гронах, на довгих пазушних квітконосах. Чашечка дзвоникувата, рідше трубчаста. Віночок жовтий, фіолетовий або пурпуровий, рідше білий. Зав'язь

сидяча. Боби яйцевидні або довгасті, 2-гнізді або не цілком 2-гнізді, чи майже 1-гнізді. — Трав'янисті багаторічники, опушені 2-розділь-ними волосками.

1685 (18). A. onobrychis L. — **Астрагал еспарцетний.** Притиснено сіруватоопушена рослина. Стебло прямостояче або висхідне, 30—80 *см* завд., розгалужене. Прилистки яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, зрослі між собою, з загостреними верхівками. Листки 5—10 *см* завд., короткочерешкові, з 15—31 листочка; листочки довгасті або довгасто-лінійні, 1—2,5 *см* завд. Квітконоси перевищують листки. Грона густі, головчасті або видовжені, 1,5—5 *см* завд., при плодах видовжені — до 10 *см*. Прицвітки плівчасті, по краях війчасті, коротші за чашечку. Квітки майже сидячі. Чашечка короткотрубчаста, зубці її дорівнюють трубочці або в 2—3 рази коротші за неї. Віночок ліловопурпуровий, 15—23 *мм* завд.; прапорець довгастолінійний, майже вдвоє довший за крила і човник. Боби довгастояйцевидні, 7—10 *мм* завд., загострені в майже прямий носик, пухнаті, прямостоячі, вдвоє довші за чашечку. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 760. Pall., Spec. Astrag., 27. Bunge, Astrag. geront., II, 183. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 279. Гончаров в Фл. СССР, XII, 484. Визн. росл. УРСР (1950) 202.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 162. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 709, рис. 447.

Видані зразки: Fl. exsicc. austro-hung., № 2006! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 230!, 838!

По степах, схилах, відслоненнях та пісках. — Звичайно по всій УРСР, крім північних лісових районів, де трапляється зрідка.

З.П. Волинська обл.: Турійськ (Барбарич!). — Ровенська обл.: Острозький рн, Грем'яч (Барбарич!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Семенкевич!). — Житомирська обл.: окол. Житомира (Шмальг.!). **В.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно. — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческ (!!).

Var. **minor** Rogov. Прапорець лише трохи перевищує крила, пелюстки блакитнопурпурові. Рослина дрібніша.

Рогов., Обозр. (1869) 72.

— *A. pseudoonobrychis* Andrz., Исчисл. Под. губ. (1860) 31.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Вихватнівці (Андрж.). — **П.Л.С.** Київська обл.: Біла Церква (Рогов.).

Var. grandiflorus Wissjul. var. nova. Квітки 20—23 *мм* завд., темнолилові. Рослина 50—80 *см* завв.; листки з довгасто-лінійних листочків.

По вапнякових відслоненнях, рідше по схилах. — Відома з **Д.Л.-С.** та **Л.З.-Л.С.**

Var. **microphyllus** Bess. 10—20 *см* завв. Стебло тоненьке. Листочки лінійні або лінійно-ланцетні, 4—8 *мм* завд. Грона небагатоквіткові, 2—3 *см* завд.

Bess. in DC., Prodr., II (1825) 286.

В Степу, часто поруч з типовою формою.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Верх.-Дністр., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Середня, Атлантична і Східна Європа, Балкани, Кавказ, Західний Сибір, Мала Азія.

Господарське значення. За кормовою якістю близький до еспарцетів, і його добре поїдає худоба. Придатний для культури по лесових схилах і відслоненнях Донбасу.

1686 (19). A. borysthenicus Klok. — **Астрагал дніпровський.** Стебла звичайно численні, 50—70 *см* завд., висхідні, опушені білими і чорними волосками. Прилистки з широкояйцевидною основою, зрослі між собою, на верхівці витягнуті. Листки 10—15 *см* завд., з 10—17 пар бокових листочків; черешки листочків і листочки зісподу вкриті довгенькими, білими і чорними волосками; листочки довгастоеліптичні, довгастоланцетні або лінійні, 9—25 *мм* завд., зверху голі або майже голі. Квітконоси вдвоє довші за листки. Грона короткі, 4—6 *см* завд., овальні, густі, під кінець цвітіння видовжені. Прицвітки лінійно-ланцетні, дорівнюють трубочці чашечки. Чашечка до 1 *см* завд., з лінійно-шиловидними зубчиками, що дорівнюють її трубочці. Віночок темносиній або темнофіолетовий, 25—30 *мм* завд. Боби близько 15 *мм* завд., опушені білими відлеглими волосками; носик їх до 2 *мм* завд., трохи зігнутий. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Клоков в Бот. журн. АН УРСР, III, 1—2 (1946) 21. Визн. росл. УРСР (1950) 202.

На пісках, переважно приморських. — Тільки на крайньому півдні Степу.

П.З.С. Одеська обл.: Одеса (Клок.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупинськ (!!). — Запорізька обл.: Якимівський рн, о-в Бірючий (Чича!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим.

Загальне поширення. Ендем півдня УРСР.

Господарське значення. Як і астрагал еспарцетний, поїдається худобою. Придатний для культури на південних пісках.

Секція **4. Erioceras** Bunge. Трав'янисті багаторічники, з невисокими стеблами, рідше стебла майже нерозвинені, опушені 2-розділь-ними волосками. Прилистки вільні або при основі зрослі з черешками. Грона короткі, майже зонтиковидні, на довгих або коротких квітконосах. Чашечка трубчаста. Віночок фіолетовий, рідше жовтий або пурпуровий. Крила коротші за прапорець і довші за човник. Боби сидячі або майже сидячі, довгастолінійні, довгасті або округлі, шкірясті, опушені, 2-гнізді або не цілком 2-гнізді.

1687 (20). A. concavus Boriss. — **Астрагал зігнутий.** Рослина з малорозвиненим стеблом або стебло майже нерозвинене, 15—30 *см* завд., сірувато коротко шорстко опушене. Прилистки яйцевидні, тупі.

трохи приростлі до черешка. Листки 5—10 *см* завд., з 25—41 листочка; листочки овальні або яйцевидні, 5—10 *мм* завд., з верхнього боку голі. Квітконоси б.-м. дорівнюють листкам. Грона 5—15-квіткові, головчасті.

Рис. 87. Астрагал зігнутий — *Astragalus cancavus* Boriss.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плодюча гілочка.

Прицвітки ланцетні, довші за квітконіжки. Чашечка трубчаста, до 12 *мм* завд., опушена білими і рідкими чорними волосками, з шиловидними, в 2—4 рази коротшими за її трубочку зубцями. Віночок 18—20 *мм* завд., блідожовтуватий, вдвоє довший за чашечку. Боби лінійні, серповидно зігнуті, на спинці з борозенкою, шерстисті, 20—25 *мм* завд. ♃. Цв. V. Пл. V—VI.

Борисова в Ботан. матер. герб. Бот. инст. АН СССР, XIV (1951) 218. — *A. reduncus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 280. Гончаров в Фл. СССР, XII. 535. Визн. росл. УРСР (1950) 202, non Pall.

У полинкових і полинково-типчакових степах. — Зрідка трапляється на крайньому півдні Лівобережного Степу.

Л.З.С. Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.!, Левіна!); Чаплинський рн, Преображенка (Пач.!). — Запорізька обл.: Мелітополь (Левіна!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Геніческ, схили до Сиваша (Пач.!); Перекопський вал (Пач.!); п-ів Чонгар (Кот.!); Сивашський рн, о-в Чурюк-Тюб (Левіна!), Ново-Михайлівка (Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Крим, Ниж.-Волз.

Загальне поширення. Ендем південного сходу Європейської частини СРСР.

Секція **5. Trachycercis** Bunge. Трав'янисті багаторічники. Стебла з нерозвиненими або малорозвиненими міжвузлями, опушені 2-роздільними волосками. Прилистки б.-м. зрослі з черешком, а іноді і між собою. Квітконоси дуже коротенькі; грона небагатоквіткові, негусті. Чашечка трубчаста або дзвоникувата, зрідка при плодах трохи здута. Віночок білуватий, рожевий або ліловий, зрідка жовтий. Боби сидячі або на коротеньких плодоніжках, від кулясто-овальних до довгастих, дрібні, заховані у чашечці або довші за неї, шкірясті, 2-гнізді або майже 2-гнізді, зрідка 1-гнізді.

1688 (21). A. testiculatus Pall. — **Астрагал яйцеплодий.** Сірувато-опушена рослина. Стебло розгалужене, з дуже прикороченими міжвузлями, 5—12 *см* завв. Прилистки лінійно-ланцетні, не зрослі між собою. Листки 5—15 *см* завд., з 17—23 листочків; листочки довгастоеліптичні або довгасті, 2—12 *мм* завд. Грона майже прикореневі. Прицвітки ланцетні, не доходять до середини чашечки. Чашечка трубчаста, волохата від чорних і білих волосків, зубці її ланцетні, в 2—3 рази коротші, ніж її трубочка. Віночок 25—30 *мм* завд., білуватий або рожевопурпуровий; прапорець довгасто-оберненояйцевидний, на верхівці виїмчастий, звужений в нігтик; крила і човник коротші за прапорець. Зав'язь сидяча, волосиста. Боби овальні або широкоовальні, шорстко-білуватоповстисті, 10—20 *мм* завд., сидячі. ♃. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Pall., Spec. Astrag. (1800) 82. Bunge, Astrag. geront., I, 116. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 281. Гончаров в Фл. СССР, XII, 578. Визн. росл. УРСР (1950) 202.

Рисунки: Фл. СССР, XII, 579, табл. XXXVIII, рис. 2. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 717, рис. 454.

По степах і кам'янистих схилах. — Зрідка на крайньому сході.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Ямський рн, Яма (Оксіюк!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, Курячівка (Ширяєв!); Марківський рн, Лимарівка (Ширяєв!); Станично-Луганський рн, Деркулівка (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Заволз., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Урал; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Каск., Прибалх., Дж.-Тарб., Гірськ. Туркм., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Східна Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія, Монголія.

Господарське значення. За даними Ларіна, на пасовищах цей вид охоче поїдають вівці й кози.

Примітка. Цей вид наводився також для Одеси, для півдня Херсонської й Запорізької областей, але, очевидно, помилково.

1689 (22). A. dolichophyllus Pall. — **Астрагал довголистий.** Сіруватo коротко опушена рослина. Стебло розгалужене, утворює дернинки, з дуже вкороченими междувузлями, 5—15 *см* завв. Прилистки ланцетно-шиловидні, трохи приростлі до черешка. Листки 8—12 *см* завд., з 17—25 листочків; листочки довгастоеліптичні або ланцетні, 5—15 *мм* завд. Квітки зібрані короткими небагатоквітковими гронами, тісно скупченими при основі листків. Прицвітки лінійні, дорівнюють трубочці віночка. Чашечка трубчаста, волохата від білих волосків, зубці її шиловидно-лінійні, дорівнюють трубочці або трохи довші за неї. Віночок 20—27 *мм* завд., білуватожовтий; прапорець довгастий, на верхівці трохи виїмчастий; крила дещо коротші за прапорець, на верхівці виїмчасті, човник коротший за крила. Зав'язь майже сидяча. Боби довгастоовальні або овальні, майже сидячі, тупі, 7—10 *мм* завд., з відігнутим шиловидним носиком, лише трохи висуваються з чашечки, напів-2-гнізді або майже цілком 2-гнізді, шкірясті. 4. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Pall., Spec. Astrag. (1800) 84. Bunge, Astrag. geront., I, 116. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 281. Гончаров в Фл. СССР, XII, 589. Визн. росл. УРСР (1950) 202.

Рисунки: Pall., Spec. Astrag., tab. LXVIII.

По степах, відслоненнях. — Зрідка зустрічається в степовій частині УРСР.

П.З.-Л.С. Миколаївська обл.: Первомайський рн, коло Богополя (Рогов.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Сахновщанський рн, Великі Бучки (Ніколаєв); Лозівський рн, Царедарівка (Сидоров); Краснопавлівка (Кот.!). — Полтавська обл.: Карлівський рн, роз'їзд Вільний (Іллічевський), Карлівка (!!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковськ (Акінф.!). — Сталінська обл.: Жданов (!). — Запорізька обл.: Веселівський рн, Павлоград (!); Осипенко (!); Ново-Васильївський рн, Астраханка (!); Ново-Спаське (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Лиманський рн, Приморське (Липський). — Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!). — Миколаївська обл.: Привільнянський рн, Полтавка (Пач.!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Шмальг.!). — **Л.З.С.** По всьому району (особливо в півд. ч.) нерідко. — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Порецький!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеський рн, Ново-Олексіївка (Окснер!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Серед. Азія: Арало-Касп.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

Секція **6. Proselius** (Stev.) Bunge. Трав'янисті багаторічники. Стебла з нерозвиненими або майже нерозвиненими междувузлями, опушені 2-роздільними волосками. Прилистки зрослі з черешком. Квітки

зібрані гронами, іноді колосовидними, на довгих квітконосах. Чашечка трубчаста, при основі звичайно горбкувата. Зав'язь сидяча або на ніжці. Боби 2-гнізді, від яйцевидних і довгастих до лінійних, шкірясті, волосисті або голі.

Рис. 88. Астрагал довголистий — *Astragalus dolichophyllus* Pall.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

1690 (23). A. monspessulanus L. — **Астрагал монпелійський.** Притиснено сіруватоопушена рослина. Кореневище розгалужене. Стебло з прикороченими междувузлями, 10—20 *см* завв. Прилистки трикутно-ланцетні, приростлі до черешка, притиснено сіруватоопушені. Листки

10—20 *см* завд., з 25—27 овальних або довгастоовальних, зверху голих, 5—12 *мм* завд., листочків. Квітконоси дорівнюють листкам або довші за них. Грono видовжене, негусте. Прицвітки ланцетні, 3—5 *мм* завд., трохи довші за квітконіжки; при основі чашечки є 2 лінійні прицвіточки. Чашечка трубчаста, волосиста, зубці її в 2—3 рази коротші за її трубочку. Віночок до 25 *мм* завд., пурпуровий; прапорець довгастий, на верхівці трохи виїмчастий, нігтик його майже дорівнює пластинці; човник на верхівці тупий. Зав'язь розсіяноволосиста. Стовпчик голий. Боби лінійні, 3—3,5 *см* завд., загострені в шиповидний носик, притисненоволосисті, бурі, звичайно дугоподібно зігнуті. ♃. Цв VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 761. Роговнч, Обозр. (1869) 74. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 227 р.р. Гончаров в Фл. СССР, XII, 606. Визн. росл. УРСР (1950) 202.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 158.
Видані зразки: Fl. exsicc. austro-hung., № 408! Fl. hung. exsicc., № 678!

По кам'янистих, переважно вапнякових схилах. — Відома лише з Західного Лісостепу.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: окол. Кам'янця-Подільського (Рогов.!); Староушицький рн, Студениця (Шмальг.!), Стара Ушиця (Рогов.!, Косець!).— Вінницька обл.: Могилів-Подільський (Шмальг.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб.
Загальне поширення. Південна Європа, південний захід Європейської частини СРСР, Північна Африка.
Господарське значення. На пасовищах охоче поїдається вівцями.

Секція 7. **Xiphidium** Bunge. Кущі, півкущі і трав'янисті багаторічники, опушені 2-роздільними волосками. Прилистки вільні або лише при основі зрослі з черешком. Грона негусті, рідше густі, майже головчасті або вкорочені, майже зонтикоподібні, розміщені на б.-м. довгих квітконосах. Чашечка трубчаста, не здута. Віночок голий, жовтий, білий або фіолетовий; крила коротші за прапорець. Боби на плодоніжці або сидячі, лінійні або довгасті, шкірясті, 2-гнізді.

1691 (24). A. corniculatus M.B. — Астрагал ріжковий. Рослина притиснено сіруватоопушена. Стебла висхідні, при основі трохи здерев'янілі, 10—30 *см* завд., тоненькі. Листки з 11—21 листочка; листочки лінійні, тупуваті, 5—15 *мм* завд. Прилистки яйцевидні, верхні — ланцетні, основами зрослі з черешком. Квітконоси довші за листки. Грона здебільшого 2—4-квіткові, стиснуті. Прицвітки трикутні. Чашечка трубчаста, 7—10 *мм* завд., чорноволосиста; зубці її втроє коротші за її трубочку. Віночок 16—22 *мм* завд., білуватий; прапорець у верхній частині фіолетовий, ромбічно-овальний, на верхівці трохи виїмчастий, звужений в нігтик. Боби сидячі, косо вверх стоячі, шиловидно-лінійні, 20—28 *мм* завш., загострені в прямий тоненький носик, шкірясті, притиснено-біловолосисті, 2-гнізді, трохи зігнуті. ♃. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

M.B., Cent. pl. rar. Ross. mer. (1819) p. XLV; Fl. taur.-cauc., III (1810) 492. Bunge, Astrag. geront., I, 126. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 283. Гончаров в Фл. СССР, XII, 698.

Рисунки: M.B., Cent. pl. rar. Ross. mer. (1810) tab. 45.

По кам'янистих схилах, відслоненнях, степах. — В південній частині Лісостепу і в степовій частині.

З.Л.-С. Одеська обл.: Червоні Окни (Пач.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Ситковецькнй рн, Красненьке (Рогов.!). — Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Окснер!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Артемівськ (Оксіюк!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Первомайськ (Рогов.!); Вознесенськ (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Красноармійський рн, Ново-Економічне (Липа!); Жданов (!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Ізмаїл, Рени, Болград (Липський!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.!). — **П.С.** Часто. — Херсонська обл.: Сивашський рн, схили Сиваша (Левіна!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк. (захід. ч.).
Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР.

1692 (25). A. pseudotataricus Boriss. — **Астрагал несправжньотатарський.** Півкущ 10—25 *см* завв. Стебло дуже розгалужене, з тоненькими висхідними, притиснено сіруватоопушеними квітучими гілочками. Прилистки яйцевидні, верхні — часто ланцетні, основою приростлі до черешка. Листки 3—6 *см* завд., з 9—23 листочків; черешки їх в 3—4 рази коротші за їх вісь; листочки лінійні, 5—12 *мм* завд. Квітконоси б.-м. дорівнюють листкам або не більше ніж в 1,5 раза перевищують їх, вкриті дрібненькими білими і чорними волосками. Грона 3—6-квіткові, до 6 *см* завд., негусті. Прицвітки яйцевидні, дорівнюють квітконіжкам. Чашечка трубчаста, 10—13 *мм* завд., червонуватоопушена; зубці її шиловидні, 1,5—2 *мм* завд. Віночок близько 20 *мм* завд., білуватий або фіолетовий; прапорець видовжено-оберненояйцевидний, на верхівці виїмчастий, з коротким нігтиком; човник тупий. Боби шиловидно-лінійні, 25—40 *мм* завд., притиснено опушені, шкірясті, не цілком 2-гнізді, прямо вверх стоячі. ♃. Цв. V—VI. Пл. VI—VIII.

Борисова в Фл. СССР, XII (1946) 701. Визн. росл. УРСР (1950) 203. — *A. tataricus* M. Pop. in herb., non Franch. — *A. subulatus* γ *tataricus* DC., Prodr., II (1825) 284; Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 631.

По степах, вапняково-кам'янистих схилах. — В південно-східній частині УРСР дуже рідка рослина.

Л.З.С. Херсонська обл.: Ново-Троїцькнй рн, Асканія-Нова (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.
Загальне поширення. Південна частина Східної Європи.

1693 (26). A. ucrainicus M. Pop. et M. Klok. — **Астрагал український.** Півкущик з висхідними гілочками, 15—25 *см* завв., густо притиснено білуватоопушений. Прилистки трикутнояйцевидні, при основі

Рис. 89. Астрагал український — *Astragalus ucrainicus* M. Pop. et M. Klok.

або в нижній частині зрослі між собою, близько 2 *мм* завд. Листки 3—5,5 *см* завд., з коротенькими черешками, з 11—15 листочків; листочки вузьколінійні, 5—15 *мм* завд., тупуваті, зісподу притисненоволосисті. Квітконоси дорівнюють листкам або не більше ніж у 1,5 раза перевищують їх. Грона негусті, до 8 *см* завд., 6—10-квіткові. Прицвітки яйцевидні, дорівнюють квітконіжкам або коротші за них. Чашечка трубчаста, 8—10 *мм* завд., притиснено опушена білими і чорними волосками; зубці її шиловидні. Віночок 18—22 *мм* завд., блідожовтий; прапорець довгасто-оберненояйцевидний, на верхівці виїмчастий, з коротким нігтиком; човник тупий. Боби шиловидно-лінійні, 20—34 *мм* завд., майже сидячі, косо вверх стоячі, рідше горизонтально відхилені, шкірясті, притиснено білуватоопушені, не цілком 2-гнізді. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

М. Попов и М. Клоков в Бот. матер. герб. Бот. инст. АН СССР, X (1947) 13. Клоков в Бот. журн. АН УРСР, III, 1—2 (1946) 17. Гончаров в Фл. СССР, XII, 700. Визн. росл. УРСР (1950) 200.

— *A. subulatus* auct. fl. ucr. non MB.

По крейдяних і вапнякових відслоненнях, рідше по степах. — В південно-східній частині УРСР досить часто. Північна межа поширення проходить по лінії Рашків на Дністрі—Олександрія—Полтава—Ізюм—Валуйки.

Д.Л.-С. Звичайно. — **П.З.-Л.С.** На схід від р. Інгульця звичайно. — **Л.З.-Л.С., П.З.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: окол. Запоріжжя (Грунер!); окол. Мелітополя (Ширяєв!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Арабатська стрілка (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Ниж.-Дон., Причорн.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

1694 (27). A. cornutus Pall. — **Астрагал рогоплодий.** Стебло 30—50 *см* завв., прямостояче або висхідне, в нижній і середній частині здерев'яніле; молоді гілки разом з листками білувато-притисненоволосисті. Прилистки вільні, трикутно-ланцетні, загострені, майже до половини зрослі з черешком. Листки 4—6 *см* завд., з 11—15 листочків; листочки лінійні або довгасті, нижня пара листочків наближена до основи черешка. Квітконоси дорівнюють листкам або лише трохи перевищують їх. Прицвітки ланцетні, не доходять до середини чашечки. Чашечка трубчаста, опушена чорними і білими волосками, зубці її в 2—3 рази коротші за її трубочку. Віночок червонофіолетовий, близько 20 *мм* завд., вдвоє довший за чашечку; прапорець довгасто-оберненояйцевидний, на верхівці трохи виїмчастий або суцільний; крила дорівнюють човникові. Зав'язь сидяча. Боби обернені догори, довгасті, загострені, трохи зігнуті, з борозенкою з нижнього боку, шерстисті, 12—15 *мм* завд., 2-гнізді. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Pall., Iter., I, App. (1771) 499. Гончаров в Фл. СССР, XII, 704.

— *A. vimineus* Pall., Spec. Astrag. (1800) 24. Bess., Enum. (1822) 74. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 286. Bunge, Astrag geront., II, 217. — *A. odes-*

sanus Bess., Enum. (1822) 29. Клок. в Бот. матер. герб. Бот. инст. АН СССР, XV (1953) 153.

Рисунки: Pall., Spec. Astrag., tab. XXI.

По вапнякових і крейдяних відслоненнях, рідше на пісках. — Зрідка зустрічається в південній і східній частині.

Рис. 90. Астрагал рогоплодий — ***Astragalus cornutus*** Pall.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Краснодонський рн, Попівка (Кот.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Криворізький рн (Рижутін!), Софіево-Гейківка (Кот.!); П'ятихатський рн, Саксагань (Акінф.!). — Кіровоградська обл.: Долинська (Пач.!). — Миколаївська обл.: Вознесенський рн, Рацинське лісн. (Гринь!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, Бутківка (Таліев!); Біловодський рн, Біловодськ (Кот.!), Городище (Кот.!); Євсузький рн, Ново-Олександрівка (Барбарич і Денчик!). — Сталінська обл.: Міловський рн (Кот.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестерикова!, Щеглеєв!). — Херсонська обл.: Новомаячківський рн, Кам'янка (Пач.!). — Миколаївська обл.: Привільнянський рн, Ганнівка (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Схід. і Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Дж.-Гарб.

Загальне поширення. Південь Східної Європи, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. На пасовищах задовільно поїдається худобою. За даними Гаммерман, в листках і плодах є алкалоїди.

1695 (28). A. virgatus Pall. — **Астрагал прутяний.** Сірувата від притиснених волосків рослина. Стебла прямостоячі або при основі висхідні, до 60 *см* завд., в нижній частині здерев'янілі. Листки до 10 *см* завд., з 11—21 листочка, майже сидячі; листочки видовжені, видовженолінійні, лінійно-ланцетні або видовженоовальні, 7—20 *мм* завд., білувато-притисненоволосисті; нижня пара листочків б.-м. присунута до основи черешка. Прилистки яйцевидно-ланцетні, до 5 *мм* завд. Грона 10—15 *мм* завд., багатоквіткові, негусті, розміщені на квітконосах, які здебільшого в 1,5 раза перевищують листки; квітконіжки коротенькі; прицвітки тоненькі, шиловидні, не доходять до середини чашечки. Чашечка до 1 *см* завд., трубчаста, опушена, зубці її в 2—3 рази коротші за її трубочку, лінійні. Віночок 18—20 *мм* завд., фіолетовий або рідше білуватий; прапорець з довгою видовжено-оберненояйцевидною пластинкою і коротшим в 3—4 рази за неї нігтиком; човник тупуватий, коротший за крила і прапорець. Зав'язь сидяча. Боби 12—20 *мм* завд., видовженолінійні, загострені в тоненький, трохи косуватий носик, притиснено опушені, прямостоячі, 2-гнізді або не цілком 2-гнізді. Півкущ. ♃. Цв. V—VIII. Пл. VIII—IX.

Pall., Spec. Astrag. (1800) 20. Bunge, Astrag. geront, I, 125, II, 218. Bess., Enum. (1822) 29. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 284. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР, 158. Гончаров в Фл. СССР, XII, 733. Визн. росл. УРСР (1950) 203.

— *A. varius* DC., Astrag. (1802) 136.

Рисунки: Pall., ц.м., tab. 18. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР (1937) 582, рис. 513. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2219, fig. I, II, 1—6. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 721, рис. 460!

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 167! Dörfler, Herb. normale, № 42371

На пісках і піскуватих місцях, частіше по долинах річок. — На півдні Лісостепу і в Степу звичайно; на пісках нижнього Дніпра займає чималі площі.

З.Л.-С. Одеська обл.: Котовський рн, Коси (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Саврань (Шмальг.!). — Черкаська обл.: Умань (Шмальг.!); окол. Чигирина (!!); Сміла (Пач.!); Канівський рн, Бучак (!!). Досить звичайно в долині р. Дніпра, на північ доходить до Ржищева. — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Полтавська обл.:

окол. Полтави (Іллічевський!); Лубни (!); Кременчук (!). — Черкаська обл.: Золотоноша (!!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Кот.!); Богодухів (Кот.!); Зміїв (Лавр.!). — **П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С., П.С.** Звичайно.

Var. **albiflorus** Brandza. Квітки білі.

Brandza, Dobrog. (1898) 117.
Л.З.С. Херсонська обл.: Цюрупинськ (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Причорн., Бессараб., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Посухостійка кормова рослина. Поїдається всіма видами худоби. Придатна для культури на пісках в пониззі Дніпра.

1696 (29). A. pallescens M.B. — **Астрагал блідий.** Притиснено сіруватоопушена рослина. Стебла до 30 *см* завд., висхідні, при основі здерев'янілі. Листки до 10 *см* завд., короткочерешкові, з 13—17 листочками, притиснено сіруватоопушені; листочки довгастолінійні або лінійні; нижня пара листочків відсунута від основи черешка не менш як на довжину одного листочка. Прилистки ланцетні, до 4 *мм* завд., трохи серповидно зігнуті. Грона 5—12-квіткові, негусті, видовженоовальні, до 10 *см* завд., на пазушних квітконосах, які не менше ніж в 2 рази перевищують листки. Квітки дуже коротенькі; прицвітки лінійні, близько 2 *мм* завд. Чашечка трубчаста, 10—14 *мм* завд., відхиленоволосиста; зубці її лінійні, вдвоє коротші за її трубочку. Віночок до 20 *мм* завд., білуватожовтуватий, рідше білуватоліловий; прапорець видовженоовальний, з коротким нігтиком; човник на верхівці загострений. Боби видовженолінійні, 12—15 *мм* завд., на верхівці тонко і майже прямо загострені, притиснено опушені, прямостоячі. Півкущ. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

M.B., Fl. taur.-cauc., III (1819) 489. Bunge, Astrag. geront., I, 125. Bess., Enum. (1822) 74. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 284. Гончаров в Фл. СССР, XII, 735. Визн. росл. УРСР (1950) 203.
— *A. cinereus* Bess., Enum. pl. Volh. (1820) 29.

По кам'янистих, крейдяних і лесових відслоненнях, степах. — Зрідка на півдні й на південному сході.

З.Л.-С. Одеська обл.: Котовський рн (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Миколаївська обл.: Кривоозерський рн, Красненьке (Рогов.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Семенівський рн, Біляки (Зоз!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ворошиловський рн, Лисогорівка (Таліев!). — Сталінська обл.: Артемівськ (Акінф.!); Красноармійський рн, Красний Яр (М. Підоплічка!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Кривий Ріг (!). — Миколаївська обл.: Первомайськ (Пач.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічна (!); Куп'янський рн, Кислівка (Кот.!). — Ворошиловградська обл.: Євсузький рн, Деркульська цілина (Таліев!); Міловський рн, Стрілецька цілина (Ширяев!). — Сталінська обл.: Жданов (Марковський!). — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Осипенко (!); Приморський рн, Зеленівка (Таліев!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!), Болград (Акінф.). — Миколаївська обл.: окол. Миколаева (!); Новобузький рн, Барашівка (Кот.!). — Херсонська обл.: Білозерка (Пач.!). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Перекоп (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Ендем півдня і південного сходу Європейської частини СРСР.

Підрід **VII. Calycocystis** Bunge.

Чашечка після цвітіння б.-м. здувається. Боби сидячі або майже сидячі, здебільшого заховані у здутій чашечці, рідше виступають з неї, шкірясті, 2-гнізді, не цілком 2-гнізді або 1-гнізді. — Кущики або багаторічні трав'янисті рослини, опушені 2-роздільними волосками. Квітки в гронах, які розміщені на б.-м. довгих квітконосах.

Секція **1. Cystodes** Bunge. Чашечка після цвітіння здувається, пізніше розривається. Віночок блідожовтий або фіолетовий. Боби 2-гнізді, рідше напів-2-гнізді.

1697 (30). A. albicaulis DC. — **Астрагал білостеблий.** Притиснено-біловолосиста рослина. Стебло 20—30 *см* завв., в нижній частині здерев'яніле, висхідне, розгалужене. Листки 5—8 *см* завд., з 7—11 листочків; листочки довгасті або довгастоеліптичні, 10—20 *мм* завд., притиснено білуватоопушені. Прилистки до 3 *мм* завд., яйцевидні або яйцевидно-ланцетні. Грона головчасті, овальні або яйцевидні, до 10 *см* завд., на пазушних квітконосах, які майже вдвоє перевищують листки. Квітки майже сидячі. Прицвітки ланцетні, 3—4 *мм* завд. Чашечка 10—15 *мм* завд., трубчаста, опушена білими і чорними волосками; зубці її шиловидні, звичайно відігнуті, приблизно вдвоє коротші за її трубочку. Віночок близько 20 *мм* завд., ясножовтий; прапорець оберненояйцевидний; човник на верхівці загострений. Боби 10—15 *мм* завд., видовжені, білувато-повстисто-шерстисті, 2-гнізді, вдвоє довші за трубочку чашечки, сидячі, спрямовані догори. ♃. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

DC., Astrag. (1802) 166. Bunge, Astrag. geront., I, 134. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 285. Гончаров в Фл. СССР, XII, 784. Визн. росл. УРСР (1950) 204.
— *A. dealbatus* Pall., Spec. Astrag. (1800) 26 p.p.
Рисунки: DC., ц. м., tab. 21.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 611!

По крейдяних відслоненнях. — Трапляється в східній частині УРСР, переважно в басейні р. Дінця, рідше — р. Міусу.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Ширяев!); Гори Артема (Танфільев), Краматорськ (!). — Ворошиловградська обл.: окол. Ворошиловграда (Постригань). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Сватове (Барбарич і Денчик!); Старобільський рн, Старобільськ (Кашменський!); Бутове (!), Підгорівка (!); Міловський рн, Стрільцівка (Кот. і Карнаух!); Біловодський рн, Городище (Кот.!). — Харківська обл.: Дворічанський рн, Дворічне (Кот.!), Кам'янка (Кот. і Карнаух!). — Сталінська обл.: Володарський рн, Мало-Янисоль (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Південний схід Східної Європи, Передкавказзя, Західний Сибір.

Рис. 91. Астрагал білостеблий — *Astragalus albicaulis* D C.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плодюча гілочка; *4* — плід

1698 (31). A. albidus W. K. — **Астрагал білуватий.** Рослина притиснено білуватоопушена. Стебло 10—20 *см* завв., при основі здерев'яніле, висхідне, розгалужене. Листки 5—10 *см* завд., короткочерешкові, з 11—15 листочків; листочки довгастоеліптичні або довгасті, 8—15 *мм* завд. Прилистки до 3 *мм* завд., ланцетні. Грона головчасті, 3—5 *см* завд., 5—12-квіткові, майже кулясті, на пазушних квітконосах до 20 *см* завд., які в 2—3 рази перевищують листки. Квітки на коротеньких, 1—1,5 *мм*

завд., квітконіжках. Прицвітки ланцетні, до 5 *мм* завд. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, близько 10 *мм* завд., вкрита білими відлеглими і чорними притисненими волосинками; зубці її шиловидні, здебільшого в 3—4 рази коротші за її трубочку. Віночок білуватожовтуватий, іноді зовні пурпуровий. Боби 10—15 *мм* завд., видовжені, з косим носиком, повстисто білуватоопушені, на $^2/_3$ заховані в трубочці чашечки, напів-2-гнізді. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Waldst. et Kit., Icon. pl. rar. Hung., I (1802) 39, tab. 40. Визн. росл. УРСР (1950) 204.

— *A. vesicarius* **L., Sp. pl. (1753) 760 p.p.** Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 285. Попов в Фл. СССР, XII, 785.

Рисунки: W. et K., ц. м., tab. 40.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 57.

По кам'янистих місцях, вапнякових і гранітних відслоненнях. — На півдні правобережної частини УРСР.

З.Л.-С. Вінницька обл.: Могилів-Подільський (!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Іванівський рн, Баранове (Шестериков!), Роздільна (Шестериков!).— Миколаївська обл.: Первомайський рн, Богопіль (Шмальг.!); Доманівський рн, Олександрівка (Пач.!); **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!); Снігурівський рн, Роксандрівка (Кот.!); Широколаневський рн, Степове (Кот.!); Новоодеський рн, Троїцьке (Кот.!); Новобузький рн, Софіївка (Кот. і Танфільєв!). — Херсонська обл.: Новомаячківський рн, Кам'янка (Пач.!).

F. **pallidiflorus** M. Pop. Увесь віночок білуватий.

М. Попов в Фл. СССР, XII, 785.

— *A. glaucus* Пач. в Осн. черты разв. фл. юго-зап. Рос. (1910) VIII non MB.— *A. pseudoglaucus* Klok. в Ботан. матер. герб. БИН АН СССР, т. XV (1953) 150.

Відома з Одеської, Хмельницької, Вінницької та Миколаївської областей.

З.Л.-С. Вінницька обл.: Могилів-Подільський (!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (Круцкевич!). — **П.З.С.** Окол. Одеси (Шестериков!,!!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!!); Новобузький рн, Софіївка (Реман).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (півд.-зах. ч.), Бессараб., Причорн., Крим.

Загальне поширення. Південь Середньої і південний захід Східної Європи.

Рід **469. Гострокільник — Oxytropis** DC.

DC., Astragal. (1802) 53.

Чашечка трубчаста, з 5 однаковими зубцями. Човник віночка на верхівці витягнутий у вістрячок. Тичинок 10, з них 9 зрослися нитками в трубочку, яка оточує стовпчик, 10-а вільна. Біб сидячий, шкірястий, довгастий, довгастояйцевидний або яйцевидний, пухирчасто здутий, з глибоко вдавленим черевним швом, часто з б.-м. широкою перегородкою, багатонасінний. — Багаторічні трав'янисті рослини, рідше півкущі або кущі. Листки непарно-пірчасті. Прилистки вільні або приростлі до черешка. Квітки зібрані головчастими або видовженими пазушними гронами, на б.-м. довгих квітконосах.

До складу роду *Oxytropis* входить близько 300 видів, з них 276 ростуть на території СРСР; в УРСР поширено 4 види.

1. Стебла 15—50 *см* завв., прямостоячі або при основі висхідні. Рівнинні (степові, рідше лучні) рослини . . . . . **(4). Г. волосистий — O. pilosa** (L.) DC.
— Надземні стебла нерозвинені або майже нерозвинені. Гірські рослини . . . . . 2.
2. Біб з перегородками на обох швах (2-гніздий). Квітки фіолетові . . . . . **(3). Г. шовковистий — O. sericea** (Lam.) Simonkai.
— Біб 1-гніздий або з перегородкою лише з боку черевного шва . . 3.
3. Віночок жовтий або блідожовтий, зрідка з голубуватим на верхівці човником. Біб сидячий, напів-2-гніздий . . . . . **(2). Г. польовий — O. campestris** (L.) DC.
— Віночок темносиній. Біб на ніжці, 1-гніздий . . . . . **(1). Г. карпатський — O. carpathica** Uechtr.

Підрід 1. **Phacoxytropis** Bunge.

Прилистки приростлі до черешка або вільні, часто б.-м. зрослі між собою. Біб 1-гніздий, притисненоволосистий, виступає з чашечки. Багаторічні трави, часто з вкороченими стеблами.

1699 (1). O. carpathica Uechtr. — **Гострокільник карпатський.** Рослина з вкороченими стебловими гонами, що виходять з розгалуженого кореневища, утворює густі дернинки. Прилистки широколанцетні, до $^1/_3$ приростлі до черешка. Листки 5—10(15) *см* завд., по осі й черешку дрібно притиснено-розсіяноволосисті; листочків 20—26, довгастояйцевидних або ланцетних, гострих, з обох боків розсіяноволосистих, 5—12 *мм* завд., 1,5—4 *мм* завш. Квітконоси довжиною дорівнюють листкам, притиснено-білуватоволосисті; грона багатоквіткові. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, 7—8 *мм* завд., з лінійними зубцями, притисненоволосиста; зубці дорівнюють приблизно половині довжини її трубочки. Віночок темноблакитний, 10—13 *мм* завд.; прапорець оберненояйцевидний, на верхівці трохи виїмчастий, з вістрячком у виїмці; крила коротші за прапорець, човник коротший за крила. Боби довгастоовальні, 1,5—3 *см* завд., плівчасті, на верхівці з коротко зігнутим носиком, в молодому стані вкриті чорними притисненими волосками, стиглі — майже голі; довжина ніжки боба майже така ж, як чашечки. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Uechtr., Oesterr. Bot. Zeitschr., XIV (1864) 218 et XVI (1866) 319. Jav., Mag. Fl., II (1924) 638. Федченко и Васильченко в Фл. СССР, XIII, 16. Визн. росл. УРСР (1950) 204.

— *O. montana* var. *carpathica* Hausskn. in Mitt. Thür. Bit. Ver., N F., III—IV (1893) 80. — *O. montana* var. *hunyadensis* Jav. in Prodan, Fl. Romania, I (1923) 646.

— *Astragalus carpaticus* Rouy in Rouy et Foucaud, Fl Fr., V (1899) 196.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 125.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 484!

По гірських схилах. — Відомий з Буковини.

Пр.Л. Буковина (Продан, Яворка).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Ендем Східних Карпат.

Підрід II. **Euoxytropis** (Boiss.) Bunge.

Прилистки вільні або зрослі з черешком. Біб з розвиненою черевною, а іноді і спинною перегородкою, опушений простими або залозистими волосками, виступає з чашечки. — Багаторічні трави, іноді з вкороченими стеблами.

1700 (2). O. campestris (L.) DC. — **Гострокільник польовий.** Рослина б.-м. волосиста, утворює дернинки. Надземне стебло нерозгалужене. Листки 5—10(15) *см* завд.; їх вісь і черешки відстовбурченоволосисті; листочків 16—24, довгастояйцевидних, довгастоланцетних або ланцетних, б.-м. густо притисненоволосистих, 5—20 *мм* завд., 2—4 *мм* завш. Квітконоси відстовбурченоволосисті, перевищують листки або б.-м. дорівнюють їм. Прилистки зрослі з черешком і між собою, жорсткоплівчасті, яйцевидно-ланцетні або ланцетні, з 1 поздовжньою жилкою. Грона багатоквіткові, головчасті. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, 8—10 *мм* завд., опушена чорними і довшими за них білими волосками; зубці її дорівнюють $^1/_3$—$^1/_4$ довжини її трубочки. Віночок жовтий або ясножовтий, 16—18 *мм* завд.; прапорець довгасто-оберненояйцевидний, на верхівці трохи виїмчастий; крила коротші за прапорець. Боби довгастояйцевидні, 15—20 *мм* завд., на верхівці з зігнутим носиком, дрібно притисненоволосисті, напів-2-гнізді. Насінина до 1 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

DC., Astragal. (1802) 74. Knapp, Pflanz. Galiz. (1872) 403. Федченко и Васильченко в Фл. СССР, XIII, 60. Визн. росл. УРСР (1950) 204.

— *Astragalus campestris* L., Sp. pl. (1753) 76.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 1169. Фл. СССР, XIII, 33, табл. II, рис. 2.

По гірських луках. — Карпати.

К.Л. Карпати (Кнапп).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Карпати.

Примітка. Екземплярів цього виду з території УРСР нам не вдалося бачити.

1701 (3). O. sericea (Lam.) Simonkai. — **Гострокільник шовковистий.** Рослина шовковисто опушена, утворює дернинки. Надземне стебло нерозвинене. Листки 8—20 *см* завд., осі їх і черешка волосисті; листочків 20—32, довгастояйцевидних або ланцетних, 10—15 *мм* завд., 3—6 *мм* завш., з обох боків притисненоволосистих. Прилистки шкірясті, яйцевидно-ланцетні, загострені, в нижній частині зрослі з черешком. Квітконоси дорівнюють листкам або довші за них; грона головчасті, короткояйцевидні, пізніше видовжені. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, вкрита короткими чорними і довшими білими волосками; зубці її ланцетно-лінійні, в 3—4 рази коротші за її трубочку. Віночок синьофіоле-

товий або ліловий, 15—20 *мм* завд.; прапорець широкоовальний, на верхівці виїмчастий, крила коротші за прапорець. Боби довгастояйцевидні, 18—20 *мм* завд., 5—6 *мм* завш., притиснено біло- і чорноволосисті, майже 2-гнізді. Насінини кулясто-яйцевидні або нирковидні, коричнюваті. 4. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

Simonkai, Enum. pl. Transs. (1886) 178. Федченко и Васильченко в Фл. СССР, XIII, 71. Визн. росл. УРСР (1950) 204.

— *Astragalus sericeus* α Lam., Fl. Fr., II (1778) 655. — *Oxytropis uralensis* α *sericea* DC., Astrag. (1802) 55. — *O. Halleri* Bunge in Ledeb., Fl. Alt., Suppl. (1833) 2.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2222, fig. IV.

По гірських луках. — Карпати (за вказівкою видання «Флора СССР», XIII, 1948).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Альпи, Карпати.

Примітка. Екземплярів цього виду з території УРСР нам не довелося бачити.

1702 (4). O. pilosa (L.) DC. — **Гострокільник волосистий.** Рослина відхиленоволосиста. Стебла прямостоячі або при основі висхідні, 20—60 *см* завд. Листки до 10 *см* завд., з 16—24-лінійних або видовженолінійних, до 2 *см* завд. листочків. Прилистки вільні. Квітконоси близько 15 *см* завд., перевищують листки; грона багатоквіткові, густі, видовжені. Чашечка 10—12 *мм* завд., трубчаста; зубці її ланцетні, дорівнюють її трубочці. Віночок жовтуватий, 10—14 *мм* завд.; човник коротший за крила. Боби 10—20 *мм* завд., волохаті, шкірясті, прямостоячі. 4. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

DC., Astrag. (1802) 21. Bunge, Sp. Oxytr., 58. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 262. Федченко и Васильченко в Фл. СССР, XIII, 104. Визн. росл. УРСР (1950) 204.

— *Astragalus pilosus* L., Sp. pl. (1753) 756. Pall., Spec Astrag. (1800) 106.

Рисунки: Pall, ц. м., tab. 80. Фл. БССР, III, 227, табл. LI.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 756! Герб. русск. фл., № 867! Fl. austro-hung. exsicc., № 414! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 334!, 837!, 743!

По степах, схилах, відслоненнях, узліссях. — В степовій і лісостеповій смугах звичайно (північна межа поширення проходить по лінії Могилів на Дністрі—Умань—Біла Церква—Прилуки—Конотоп).

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Ямпіль (!). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Смілянський рн, Мала Смілянка (!); Умань (Фінн!). — Київська обл.: Біла Церква (Рогов.!); Васильків. — Кіровоградська обл.: Аджамка (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (!); Хорол (!); Зіньків (Рогов.!); Полтава (Іллічевський!). — Сумська обл.: Лебедин (Залеський!). — Харківська обл.: Харків (Кот.!); Харківський рн, Рогань (Черн.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Артемівськ (Таліев!). — Сталінська обл.: Єнакіївський рн, Ольховатка (Таліев!); Авдіївський рн, Ясинувата (!). — **П.З.-Л.С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **П.З.С.** Одеська обл.: Болград (Липський!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Заволз., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Півд. Закавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Обськ., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Кавказ, Сибір, Монголія.

Рід 470. Солодка — Glycyrrhiza L.

L., Sp. pl. (1753) 741

Чашечка трубчаста, з майже однаковими зубцями. Прапорець видовжений або видовженояйцевидний; човник коротший за крила. 9 тичинок зрослися в трубочку, 10-а — вільна, рідше вона приросла до верхньої щілини тичинкової трубочки. Стовпчик голий, нитковидний. Біб 1-гніздий. — Багаторічні трав'янисті рослини. Листки непарно-пірчасті, вкриті крапковими залозками. Квітки на пазушних квітконосах, зібрані гронами, іноді головчастими.

До цього роду належить близько 15 видів, поширених в Середземномор'ї, на півдні Східної Європи, в помірних і тропічних областях Азії, а також в Австралії та в Америці. В СРСР росте переважна більшість представників роду — 13 видів, в УРСР — 3.

---

1. Грона головчасті, на коротких квітконосах. Боби вкриті довгими колючими щетинками . . . **(3). С. щетиниста — G. echinata** L.
— Грона видовжені, на довгих квітконосах. Боби голі або вкриті залозистими щетинками . . . . . 2.
2. Боби голі . . . . . **(1). С. гола — G. glabra** L.
— Боби залозисто-щетинисті . . . . . **(2). С. волосиста — G. hirsuta** Pall.

Секція 1. **Euglycyrrhiza** Boiss. Боби видовжені. Листки з кількома парами листочків.

1703 (1). G. glabra L. — **Солодка гола.** Рослина майже гола або розсіяно коротко опушена. Стебла 50—120 *см* завв., прямостоячі, здебільшого розгалужені. Листки непарно-пірчасті, до 20 *см* завд., з 9—17 овальними або довгастояйцевидними листочками, до 4 *см* завд., на верхівці з вістрячком; листочки зісподу, рідше і зверху, вкриті залозками (тому клейкі); прилистки дрібненькі, ланцетно-шиловидні, рано опадають. Грона на квітконосах до 7 *см* завд., видовжені, 6—12 *см* завд., квітконоси і осі суцвіття коротко опушені. Чашечка 5—7 *мм* завд., залозисто-опушена; зубці її дорівнюють її трубочці. Віночок близько 1 *см* завд., білуватолілуватий; прапорець яйцевидний або еліптичний, поступово звужений в коротенький нігтик. Боби 1,5—3 *см* завд., видовжені, голі, 2—6-насінні. 4. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 742. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 253. Григорьев в Фл. Таджнк., V, 550. Григорьев и Васильченко в Фл. СССР, XIII, 233. Визн. росл. УРСР (1950) 205.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2228, fig. I—II, 1—10. Сорн. раст. СССР, III, 193, фиг. 271. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 727, рис. 467.

По солончакуватих місцях, приморських схилах. — Зрідка на півдні степової частини.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровськ. — Запорізька обл.: Осипенківський рн, Трояни (!); Приморський рн, Ногайськ (!). — Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутове (!), Широкине (!); Першотравневий рн, Юр'ївка (!), Жданов. — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Крим, Заволз., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: всі райони.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Західний Сибір, Кавказ, Мала Азія, Іран, Середня Азія.

Господарське значення. Дає хороший силос. На пасовищах худоба поїдає її не дуже охоче. Посухостійка і солетривка рослина. Кореневища містять цінні лікарські речовини і використовуються в медицині як проносне (під назвою лакриці).

1704 (2). G. hirsuta Pall. — **Солодка волосиста.** Рослина коротко опушена. Стебло до 130 *см* завв., прямостояче, розгалужене, коротко опушене і вкрите крапковими залозками. Листки непарно-пірчасті, з 4—8 парами бокових листочків; листочки еліптичні або яйцевидно-ланцетні, на верхівці загострені або з вістрячком, з обох боків або принаймні зісподу залозисто-опушені. Прилистки ланцетні, рано опадають. Грона на квітконосах до 10 *см* завд., видовжені, близько 10 *см* завд. Чашечка 5—6 *мм* завд., залозисто-опушена; зубці її б.-м. дорівнюють її трубочці. Віночок до 1 *см* завд., білуватолілуватий; прапорець еліптичний, звужений в нігтик. Боби видовжені, до 15 *мм* завд., б.-м. шипувато-залозисті, 2—6-насінні. Насінини до 3 *мм* завд., кулясто-кутасті, гладенькі. 4. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

Pall., Reise, I (1771) 154, 366, opp. 498.

— *G. glandulifera* W. et K., Pl. rar. Hung., I (1802) 20. — *G. glabra β glandulifera* Reg. u. Herd., Pl. Semen. (1864) 37. Сорн. раст. СССР, III, 192. — *G. glabra β hirsuta* Boiss., Fl. or., II (1872) 202. — *G. glabra* Гончаров и Васильченко в Фл. СССР, III, 233 p.p.

Рисунки: Waldst. et Kit., ц. м., tab. 21.

По солончакуватих місцях в приморській смузі. — Відома лише з **Л.З.-Л.С.** і **П.З.С.**

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Квашине (Лавр.!); Першотравневий рн, Білосарайська коса (Постригань!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Тилігуло-Березанський рн, Коблеве (!). — Одеська обл.: Одеса (Шестериков!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Серед. Азія: в ряді районів.

Загальне поширення. Південно-східна Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія.

1705 (3). G. echinata L. — **Солодка щетиниста.** Майже гола рослина. Стебло прямостояче, 80—150 *см* завв., дуже розгалужене, у верхній частині часто вкрите розсіяними волосками і крапковими залозками. Листки до 15 *см* завд., з 4—6 парами бокових листочків; листочки еліптичні, видовженоеліптичні або оберненояйцевидні, 1—4 *см* завд., на верхівці здебільшого з коротким вістрячком; в молодому стані листочки

розсіяно опушені, з нижнього боку вкриті численними крапковими залозками. Прилистки ланцетно-шиловидні, рано опадають. Грона головчасті, густі, майже кулясті, до 5 *см* завд.; квітконоси до 6 *см* завд., значно коротші за листки. Квітки майже сидячі, 7—10 *мм* завд., фіолетовосині. Чашечка 3—4 *мм* завд., з трикутними зубцями, які б.-м. дорівнюють її трубочці; переважно верхня частина трубочки і зубці чашечки вкриті крапковими залозками; прапорець видовжений, звужений в короткий нігтик. Боби видовженояйцевидні або еліптичні, 10—15 *мм* завд., переважно на верхівці вкриті численними шипиками, тісно скупчені в кулясті головки, здебільшого 2-насінні. Насінини кутасто-кулясті, до 4—5 *мм* завд., зеленуватокоричнюваті, гладенькі. 4. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 741. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 253. Григорьев и Васильченко в Фл. СССР, XIII, 238. Визн. росл. УРСР (1950) 205.

Рисунки: Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 728, рис. 466.

По солончакуватих луках, чагарниках, заплавах річок, подах. — **З.Л.-С.** і **П.З.-Л.С.** По р. Дністру. — **Л.Л.-С.** (відома з Черкаської обл.); **Д.Л.-С.** і **Л.З.-Л.С.** По р. Дінцю, **П.З.С., Л.З.С., П.С.** Нерідко.

З.Л.-С. Вінницька обл.: Могилів-Подільський (!). — **Л.Л.-С.** Черкаська обл.: Чорнобаївський рн, Велика Бурнмка (Зоз!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: окол. Ворошиловграда (Кот. і Карнаух!); Кремінна (!); Ворошиловський рн, Веселогорівка (Кот.!); Лисичанський рн, Лисичанськ (Кот.!); Серебрянка (!). — Сталінська обл.: Ямський рн, Дронівка (Кот.!); Слов'янськ (Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг (Рижутін!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Апостолівський рн, Бузувлукські плавні (Рижутін!). — Сталінська обл.: Краснолиманський рн, Хайлівка (Кот. і Карнаух!). — Харківська обл.: Куп'янськ (!). — Сталінська обл.: Жданов (!). — Запорізька обл.: Приморський рн, Ногайськ (Васильєв-Яковлєв!); Осипенко (Карнаух!). — **П.З.С.** Одеська обл.: лиман Алькух коло с. Чшильп (К. Зеров!); Болград (Білик!); Суворовський рн, Кислиця (Гержедович!); Ренійський рн, р. Векіта (Романова!). — Миколаївська обл.: Снігурівський рн, Єлизаветівка (Куксін!); Очаківський рн, Парутине (!!); Очаків (!!), Петухівка (!!). — Херсонська обл.: плавні р. Дніпра (Шалит!). — **П.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Ново-Михайлівка (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Крим, Ниж.-Волз.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Східна Європа, Західний Сибір, Кавказ, Мала Азія, Іран.

Господарське значення. Поїдається худобою, але ще гірше, ніж солодка гола.

Рід 471. Серадела — Ornithopus L.

L., Sp. pl. (1753) 743.

Чашечка дзвоникувато-трубчаста, 5-зубчаста, верхні зубці її зрослися між собою. Прапорець віночка оберненояйцевидний, довший за крила і човник; човник тупий. Тичинок 10, з них 9 зрослися нитками, 10-а ж тичинка вільна. Біб членистий, лінійний, прямий або вигнутий, з довгим носиком; членики його б.-м. округлі або овальні. Насінини

довгасті або кулясті. — Однорічні трав'янисті рослини. Листки непарно-пірчасті. Квітки зібрані на верхівці стебла або в пазухах листків головчастими або зонтикоподібними суцвіттями.

До складу цього роду входить близько 10 видів, поширених в Європі, у Середземномор'ї, в тропічній Африці, Південній Бразилії і Західній Азії. В СРСР росте 3 види серадели, в УРСР — 2.

1. Зубці чашечки дорівнюють її трубочці або довші за неї. Віночок близько 8 *мм* завд. . . . **(2). С. посівна — O. sativus** Brot.
— Зубці чашечки яйцевидні, втроє коротші за її трубочку. Віночок 4—5 *мм* завд. . . . . **(1). С. дрібненька — O. perpusillus** L.

Підрід **Eu-Ornithopus** Willk.

Суцвіття при основі з однопарним листочком. Боби прямі або трохи зігнуті, з овальними або видовженими члениками.

1706 (1). O. perpusillus L. — **Серадела дрібненька.** Рослина опушена. Стебло висхідне або лежаче, 10—40 *см* завд., розгалужене. Листки непарно-пірчасті, до 10 *см* завд., з 5—10 парами бокових листочків; листочки довгасті, загострені, 2—5 *мм* завд. Квітки на пазушних квітконосах, зібрані по 3—5 в зонтиковидні суцвіття. Прицвітки пірчасті або трійчасті. Чашечка трубчаста, з овальними, у 3 рази коротшими за її трубочку зубцями. Віночок 4—5 *мм* завд., білуватий; прапорець з червоними жилками, трохи довший за крила; човник жовтуватий. Біб 1—2 *см* завд., прямий або зігнутий; члеників 3—7, еліптичних; носик короткий. ⊙ (☺, ♃?). Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 743. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 255. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, XIII, 246. Визн. росл. УРСР (1950) 205.

— *O. pusillus* Lepech., Reise Russ. Reich., III (1783) 193.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2230, fig. III, IV, II. Фл. БССР, III, 329, табл. LII.

По піщаних місцях. — Дуже рідко. Відомий лише з нижченаведених місцезнаходжень, де зустрічається як занесена рослина.

П.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Херсон (Шмальг.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн., Лад.-Ільм. (занесене); Кавказ: Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середня і Атлантична Європа, як занесена рослина в західних і південних районах Європейської частини СРСР; Кавказ.

1706[1] (2). O. sativus Brot. — **Серадела посівна.** Рослина б.-м. опушена. Стебло розпростерте або висхідне, рідше прямостояче, 20—50 *см* завд., розгалужене. Листки непарно-пірчасті, до 12 *см* завд., з 7—12 пар листочків; нижні листки з черешками, верхні — сидячі; листочки еліптичні або овальні, до 1 *см* завд., слабо опушені або голі. Прилистки дрібні, ланцетні. Квітконоси на час цвітіння значно перевищують листки, з пазух яких вони виходять. Прицвітки трійчасті або пальчасті. Зубці чашечки ланцетні, приблизно дорівнюють її трубочці. Віночок 5—8 *мм* завд., рожевий. Боби майже прямі або трохи зігнуті, 1,5—2,5 *см* завд., членики їх овальні, часто майже бочкоподібні. Насінини еліптичні, коричневі. ⊙ (☺, ♃?). Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Brot., Fl. Lusit., II (1804) 160. Лозина-Лозинская в Фл. СССР, XIII, 246. Визн. росл. УРСР (1950) 205.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2226, fig. I, 1—5; tab. 2231, fig. I—III, 1—13. Корм. раст сенок. и пастб. СССР, II (1951) 737, рис. 469.

Культивується; зрідка зустрічається також як здичавіла рослина.

Поширення по СРСР. Культивується в різних районах.

Загальне поширення. Походить із західної частини Середземномор'я.

Господарське значення. Цінна кормова рослина. Хороше зелене добриво. Добре росте на пісках (завдяки чому її і називають «піщаною конюшиною»); краще розвивається при високому заляганні грунтових вод. Швидко відростає після скошування і спашу.

Рід **472. В'язіль — Coronilla** L.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 472 p.p.

Чашечка короткодзвоникувата, 5-зубчаста. Віночок різноманітного забарвлення; човник трохи зігнутий, дзьобоподібно розширений. Тичинок 10, з них 9 зрослися нитками в трубочку, 10-а вільна. Біб видовженолінійний, членистий, голий; насінини довгасті, циліндричні або трохи стиснуті. — Багаторічні, рідше однорічні трав'янисті рослини. Листки непарно-пірчасті. Квітки зібрані пазушними зонтиковидними суцвіттями на довгих квітконосах.

Рід *Coronilla* містить в собі понад 20 видів, поширених переважно у Середземномор'ї. В СРСР росте 9 видів цього роду, в УРСР — 3 види.

1. Рослина однорічна. Віночок рожевий, близько 6 *мм* завд. . . . . **(3). В. крітський — C. cretica** L.
— Рослини багаторічні . . . . . 2.
2. Листочки 1—4 *см* завд., оберненояйцевидні або еліптичні, зісподу блакитнуватозелені. Квітконіжки в 3 рази довші за чашечку . . . . . **(1). В. струнký — C. elegans** Pančič.
— Листочки 0,7—2,5 *см* завд., овальні або довгасті, з обох боків зелені. Квітконіжки вдвоє довші за чашечку . . . . . **(2). В. різнобарвний — C. varia** L.

Секція **1. Eucoronilla** Benth. et Hook. Суцвіття багатоквіткові. Пелюстки з нігтиками, які дорівнюють чашечці або трохи перевищують її. Боби б.-м. виразночленисті.

1707 (1). C. elegans Pančič. — **В'язіль струнký.** Рослина гола. Стебла прості або трохи розгалужені, 30—70 *см* завд., висхідні, циліндричні, тонкоборозенчасті, сизуваті. Листки 7—20 *см* завд., верхні —

Рис. 92. В'язіль струнний — *Coronilla elegans* Panč.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — нижні частини плодів.

сидячі, нижні — з черешками 1,5—2,5 *см* завд.; листочків 7—15, еліптичних або оберненояйцевидних, короткозагострених, 1—4 *см* завд., 0,7—2,2 *см* завш., зверху — зелених, зісподу — блакитнуватозелених, з коротенькими черешками. Прилистки дрібненькі, 2—3 *мм* завд., плівчасті, довгасті або яйцевидні. Зонтиковидне суцвіття з 6—18 квіток, на квітконосах 6—12 *см* завд., які б.-м. дорівнюють листкам. Квітконіжки 4—6 *мм* завд., в 3 рази довші за чашечку. Віночок рожевий або білуватофіолетовий, 9—10 *мм* завд. Чашечка короткодзвоникувата, невиразно зубчаста, 1,5 *мм* завд., 2 *мм* завш., вдвоє коротша за нігтик прапорця. Прапорець з округлою пластинкою, яка вдвоє перевищує нігтик; крила яснорожеві; човник рожевий, з темним пурпуровим дзьобиком. Боби лінійні, прямі або трохи зігнуті, 4,5—8 *см* завд., з тоненьким відігнутим носиком, 5—10-членисті; членики довгасті або веретеновидні. Насінини циліндричні, 3—4,5 *мм* завд., жовті або каштанові. 4. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Pančič., Fl. Serbiae (1874) 262. Лавренко в Тр. Харьк. общ. исп. прнр., 50, 1 (1925) 32; в Тр. сільськогосп. бот., I, 3 (1929) 88.

— *C. latifolia* Javorka, Fl. Hung., II (1924) 641. Горшкова в Фл. СССР, XIII, 251. Визн. росл. УРСР (1950) 206. Попов, Очерк раст. и фл. Карп., 194. *C. montana* Пач., Опис. раст. Херс. губ., I, 44, non Scop.

— *C. varia* var. *latifolia* Hazslynszky Magyaz füv. Könyv (1872) 58.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 835!

По узліссях, чагарниках. — Рідка у нас рослина. Відома лише з Закарпаття і з окремих місцезнаходжень в Лісостепу.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгород, лівий берег р. Ужу, дубовий ліс (Джанюк-Шишова і Попов), у Невицького замка (Попов!); Мукачівський рн, Станове (Косець!). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: Ананьївський рн, Байтальська лісова дача (Пач.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Ольгопільський рн, Лісниче (Балковський!). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Чорний ліс (Гринь!). — Черкаська обл.: Чигиринський рн, Медведівський ліс (Гринь!); Матвіївське лісн. (Гринь!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Зміївський рн, Таранівка (Карзов!, Литвиненко!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Закарп., Волз.-Дон., Причорн.

Загальне поширення. Середня Європа, Балкани, СРСР (вищевказані райони).

Примітка. Основний ареал цього виду — Північні Балкани. Місцезнаходження цього виду в УРСР є острівними, відірваними від основного ареалу, реліктовими.

1708 (2). C. varia L. — **В'язіль різнобарвний.** Рослина гола. Стебло розгалужене, 30—100 *см* завв., прямостояче або висхідне, кутасте, розсіяно щетинисто-волосисте; міжвузля порожнисті. Листки непарнопірчасті; листочків 11—25, 1—2 *см* завд.; листочки нижніх листків овальні, середніх і верхніх — видовжені або лінійні, на верхівці заокруглені, з коротким вістрячком; нижня пара листочків наближена до основи черешка. Прилистки ланцетно-лінійні. Квітки зібрані по 12—15(20) в зонтиковидні суцвіття, які містяться на пазушних квітконосах, що перевищують листки. Квітконоси вдвоє довші за чашечку. Чашечка широкодзвоникувата, з дрібненькими зубчиками. Віночок 8—10(12) *мм*

завд.; прапорець рожевий, трохи коротший за крила; крила білі; дзьобик човника червоний. Біб 4—5 *см* завд., 4-гранний, лінійний, майже прямий, з 3—10 члеників. Насінини видовжені, майже циліндричні. 4. Цв. V—IX. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 743. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 256. Горшкова в Фл. СССР, XIII, 252. Визн. росл. УРСР (1950) 206. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат, 193.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 186. Фл. БССР, III, 233, табл. LIII. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 739, рис. 470.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 58! Fl. austro-hung. exsicc., № 2805! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 225!

По луках, узліссях, чагарниках, схилах. — Звичайно по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: у багатьох районах; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Обськ.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Західна і Середня Азія.

Господарське значення. Медоносна рослина. Насіння містить отруйний глюкозид — коронілін.

1709 (3). C. cretica L. — **В'язіль крітський.** Стебло прямостояче або розпростерто-розгалужене, 30—70 *см* завд., голе або розсіяноволосисте, циліндричне. Листки 1,5—5 *см* завд.; листочків 7—19, довгасто-оберненояйцевидних, 4—9 *мм* завд., 2—5 *мм* завш., на верхівці тупих або виїмчастих, з коротеньким вістрячком, з коротенькими черешочками; нижні листочки іноді присунуті до основи черешка. Прилистки плівчасті, ланцетні або довгастоланцетні, 0,5—2 *мм* завд., вільні. Грона зонтиковидні, 3—6-квіткові; квітконоси 2—6 *см* завд., трохи перевищують листки. Квітконіжки трохи довші за чашечку. Чашечка дзвоникувата, 1—1,5 *мм* завд.; зубці її коротенькі, гострі. Віночок яснорожевий, в 4—5 разів довший за чашечку, 5—7 *мм* завд.; прапорець округлий, на верхівці виїмчастий, рожевий, часто із смужками; човник білий, яснорожевий, з темнопурпуровим дзьобиком. Боби тонколінійні, 4—7 *см* завд., членисті, 4-гранні, прямі, вверх стоячі, з довгим, на верхівці гачковидно зігнутим дзьобиком. Насінини довгастоовальні, близько 4 *мм* завд., коричневі або жовтуваті, гладенькі. ⊙, ⊙. Цв. V. Пл. VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 743. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 696. Горшкова в Фл. СССР, XIII, 253. Визн. росл. УРСР (1950) 206.

— *C. parviflora* Moench, Meth. (1794) 121, non Willd.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 187.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 2806! Герб. русск. фл., № 510!

По схилах, узліссях. — Відомий лише з Західного Лісостепу.

З.Л.-С. Коло Тернополя (Кнапп).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Крим; Кавказ: Схід. Закавк.

Загальне поширення. Балкани, Південний захід Європейської частини СРСР, Кавказ, Мала Азія.

Примітка. Цей східносередземноморський вид під запитанням наводиться також Проданом для Галичини («Galitia»). Екземплярів цього виду з території УРСР нам бачити не довелося.

Рід 473. Гіпокрепіс — Hippocrepis L.

L., Syst., ed. I (1753) 744.

Чашечка короткодзвоникувата; 2 верхні зубці її у верхній частині зрослі між собою. Віночок жовтий; прапорець майже округлий; човник на верхівці дзьобовидно зігнутий. З 10 тичинок 9 зрослися нитками, а 10-а вільна, нитки тичинок по черзі на верхівці розширені. Біб сплюснутий, з підковоподібними члениками, б.-м. дуговидно зігнутий або прямий; насінини зігнуті. — Трав'янисті рослини. Листки непарнопірчасті. Квітки пазушні, зібрані зонтиками або поодинокі.

В роді налічується понад 12 видів, які поширені переважно в Середземномор'ї. В СРСР росте 4 види, в УРСР — 1.

1710 (1). H. comosa L. — **Гіпокрепіс чубатий.** Стебла численні, 10—40 *см* завд., нерозгалужені, висхідні або лежачі, як і вся рослина, голі. Листки довгочерешкові, до 7 *см* завд., з 7—15 листочків; листочки довгасті, довгастояйцевидні або оберненояйцевидні, до 8 *мм* завд., тупі, голі. Прилистки до 3 *мм* завд., ланцетні. Квітки на коротеньких, до 1 *мм* завд., квітконіжках, зібрані 5—8-квітковими зонтиками на пазушних квітконосах 5—10 *см* завд. Чашечка короткодзвоникувата, 3—4 *мм* завд. Віночок 6—8 *мм* завд., жовтий; прапорець лише трохи перевищує крила і човник. Боби близько 2 *см* завд., дуговидно зігнуті, голі, з дрібнобугорчастими члениками. 4. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 744. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 256. Knapp, Fl. Gal. u. Bucow. (1872) 410. Горшкова в Фл. СССР, XIII, 256. Визн. росл. УРСР (1950) 206.

— *H. perennis* Lam., Fl. Fr., II (1778) 657.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 189.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 622!, 1236!, 335! Fl. polon. exsicc., № 242!

По гірських скелях. — Відомий лише з Карпат.

К.Л. Карпати (Кнапп).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Карпати.

Загальне поширення. Середня і Атлантична Європа, Карпати.

Рід 474. Солодушка — Hedysarum L.

L., Sp. pl., ed. II (1753) 745.

Чашечка короткодзвоникувата, з довшими за її трубочку зубцями. Човник віночка тупий, спереду косо зрізаний. Тичинок 10, з них 9 зрослися нитками, 10-а вільна. Біб сплюснутий, членистий, голий або опушений. — Трав'янисті багаторічні, рідше однорічні рослини або півкущі

і кущі. Листки непарно-пірчасті, іноді лише з одною парою листочків. Квітки зібрані пазушними гронами.

У склад роду входить понад 120 видів, поширених в Європі, Азії, Північній Африці й Північній Америці. Більша частина видів (88) росте в СРСР; на території УРСР поширено 4 види.

Господарське значення. Солодушки відносять до цінних кормових трав, які містять багато білків (близько 15%). Завдяки чималій зеленій масі вони придатні і для силосування. Листки і стебла представників цього роду містять дубильні речовини.

---

1. Стебла з дуже вкороченими междувузлями. Боби білоповстисті . . . . . **(4). С. великоквіткова — H. grandiflorum** Pall.
— Стебла з розвиненими междувузлями . . . . . 2.
2. Членики боба голі, тонкосітчасті. Квітки темнофіолетові . . . . . **(1). С. солодушкова — H. hedysaroides** (L.) Schinz. et Thell.
— Членики боба ребристі або вкриті щетинками, шипиками або горбочками . . . . . 3.
3. Зубці чашечки не довші за її трубочку. Членики боба з реберцями . . . . . **(2). С. крейдяна — H. cretaceum** Fisch.
— Зубці чашечки в 2—3 рази довші за її трубочку. Членики боба вкриті короткими шипиками . . . . . **(3). С. українська — H. ucrainicum** Kaschm.

Секція **1. Obscura** B. Fedtsch. Голі або розсіяно опушені рослини, здебільшого з високими прямостоячими стеблами. Членики боба плоскі.

1711 (1). H. hedysaroides (L.) Schinz et Thell. — **Солодушка солодушкова.** Стебел кілька, прямостоячих або висхідних, 20—60 *см* завв., розсіяно притиснено опушених, з численними зрослими між собою бурими прилистками при основі; листки на коротких черешках, (3)7—12 *см* завд.; листочків 5—9 пар, овальних або довгастоланцетних, 10—20 *мм* завд., 5—10 *мм* завш. Грона негусті, 8—15-квіткові, б.-м. видовжені; квітконоси пазушні, перевищують листки. Квітки темнофіолетові. Чашечка з косим відгином і ланцетними або шиловидними, неоднакової довжини зубцями, з них нижній не довший за трубочку чашечки. Віночок 15—20 *мм* завд., в 3—4 рази довший за чашечку; прапорець довгастий, на верхівці з виїмкою; крила майже дорівнюють прапорцеві або перевищують його; човник довший за прапорець і крила. Зав'язь лінійна, звичайно гола. Боби 2—5-членисті, плоскі; членики їх голі, сітчасті. 4. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

Schinz et Thellung in Viert. Nat. Ges. Zürich Z., VIII (1913) 70. Федченко в Фл. СССР, XIII, 272. Визн. росл. УРСР (1950) 207. — *Astragalus hedysaroides* L., Sp. pl. (1753) 758. — *Hedysarum obscurum* L., Syst., ed. 10 (1759) 1171. Sp. pl., ed. II (1755) 1057.
Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 142. Станков-Таблиця. Опред. высш. раст. Европ. ч. СССР, 456, рис. 237.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 375, I—II! Dörfler, Herb. norm., № 3837 sub *Hedysarum obscurum* L.!

По гірських луках. — Лише в Карпатах.

К.Л.: Закарпатська обл.: Рахівський рн, на полонині Свидовець біля вершини Близниці (Гринь!, Косець!, Брадіс!), Свидовець (Брадіс і Зап'ятова!).

Рис. 93. Солодушка солодушкова — *Hedysarum hedysaroides* (L.) Schinz et Thell.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.
Загальне поширення. Карпати, Альпи, північні Піренеї.

Секція **2. Multicaulia** Boiss. Багаторічники з добре розвиненими прямостоячими або висхідними стеблами. Прилистки звичайно зрослі. Боби зморшкуваті, звичайно волосисті або повстисті, нерідко м'якоголчасті.

1712 (2). H. cretaceum Fisch. — **Солодушка крейдяна.** Стебла численні, 20—30 *см* завв., прямостоячі або трохи висхідні, голі або вкриті розсіяними волосками. Листки з 10—20 довгастоеліптичних, 7—12 *мм* завд., 2—3 *мм* завш. листочків. Прилистки трикутно-ланцетні, голі,

притиснено опушені. Грона недовгі, 12—20-квіткові, на початку цвітіння досить щільні; квітконоси трохи перевищують листки. Квітки темно-фіолетові, 10—13 *мм* завд. Чашечка коротко трубчасто-дзвоникувата, зубці її в 2—3 рази коротші за її трубочку, трикутно-ланцетні; прапорець віночка значно коротший за човник; крила довгасті, коротші за прапорець. Боби 2—5-членисті; членики притисненоволосисті, виразно сітчасті. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

Fisch. in DC., Prodr., II (1825) 842. Федченко в Фл. СССР, XIII, 301. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 259. Визн. росл. УРСР (1950) 207.

Рисунки: Фл. Юго-Вост. Европ. ч., V, рис. 452.

По крейдяних відслоненнях. — Лише на сході лісостепової частини УРСР.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Акінф.). — Сталінська обл.: Костянтинівський рн, Диліївка (Акінф.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон., Заволз.

Загальне поширення. Ендем сходу Європейської частини СРСР.

Примітка. Вказівки потребують підтвердження.

1713 (3). H. ucrainicum Kaschm. — **Солодушка українська.** Стебла висхідні або майже прямостоячі, 10—30 *см* завд. Прилистки ланцетні, загострені, майже на $^3/_4$ зрослі між собою. Листки з 10—20 листочками; листочки 5—12 *мм* завд., 1,5—4 *мм* завш., довгастоеліптичні, зверху майже голі, зісподу притиснено опушені. Грона на кінець цвітіння видовжені; квітконоси звичайно б.-м. перевищують листки. Чашечка вдвоє коротша за віночок, зубці її в 2—2,5 раза довші за її трубочку. Віночок рожевопурпуровий, 12—16 *мм* завд.; прапорець коротший за човник, на верхівці виїмчастий; крила вузенькі, дорівнюють $^2/_3$ човника. Зав'язь опушена. Боби з (1)2—4 члениками; членики їх округло-яйцевидні, розсіяно опушені, з гострими дрібними шипиками. ♃. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

Кашменский в Бюлл. Петерб. бот. сада (1905) 59. Федченко в Фл. СССР, XIII, 301. Визн. росл. УРСР (1950) 207.

— *H. polymorphum* var. *ucrainicum* **Schirjaew in herb.**

Рисунки: Кашменский, ц. м., 64.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1975!

По крейдяних відслоненнях. — Відомий лише з північного сходу степової частини.

Л.З.-Л.С. Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, Гаврилове (Шираєвський!). — Сталінська обл.: Краматорська мр, Ново-Білянка (Кашменський).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон.

Загальне поширення. Ендем сходу Європейської частини СРСР.

Секція **3. Subacaulia** Boiss. Багаторічні рослини з дуже вкороченими надземними стеблами; всі листки прикореневі. Квітконоси безлисті.

1714 (4). H. grandiflorum Pall. — **Солодушка великоквіткова.** Стебло дуже вкорочене. Листки з 5—11 листочків; листочки довгасті або широкоовальні, 20—40 *мм* завд., 12—20 *мм* завш., густо шовковисто опушені, особливо зісподу. Прилистки плівчасті, бурі, зрослі. Грона досить густі; квітконоси трохи перевищують листки, відстовбурченоволосисті. Квітки 18—22 *мм* завд., жовтуваті. Чашечка коротша за віночок; зубці її в кілька разів довші за її трубочку. Прапорець довший за човник; крила коротші за половину довжини човника. Зав'язь притисненоволосиста. Біб поділений на 2—4 членики; членики майже округлі, сітчасто-ребристі, білоповстисті. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Рис. 94. Солодушка українська — *Hedysarum ucrainicum* Kaschm.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід.

Pall., Reise, II, Anh. (1773) 743. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 258. Федченко в Фл. СССР, XIII, 309. Визн. росл. УРСР (1950) 207.

— *H. argyrophyllum* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 699. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 258.

Рисунки: Pall., ц. м., tab. Ff.; M.B., pl. rar. ross., tab. 63.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 916!

По крейдяних і вапнякових відслоненнях. — Східні і південні райони УРСР.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: окол. Ворошиловграда (Шарков!); Лисичанський рн, Шипилівка (Гринь!); Олександрівський рн, Підгірний (М. Підоплічка!), Весела гора (М. Підоплічка!). — Сталінська обл.: Слов'янськ (Білик!); Артемівський рн, Зайцеве (Олексієнко!); Велика Каракуба (!); Краснoармійський рн, Красний Яр (М. Підоплічка!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Троїцьке (Білик!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Андрж.!). — Миколаївська обл.: Новоодеський рн, Кандибине (Пач.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Світлодолинське (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Кам., Волз.-Дон., Заволз., Причорн.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Ендем південного сходу Європейської частини СРСР і Західного Сибіру.

Рід 475. Еспарцет — Onobrychis Adans.

Adans., Fam., II (1763) 327.

Чашечка короткодзвоникувата, з довгими зубцями. Віночок з тупим човником. Тичинок 10, з них 9 зрослися нитками в трубочку, 10-а вільна при основі, а всередині зросла з тичинковою трубочкою. Біб нерозкривний, щитоподібно сплюснутий, 1-насінний або рідше 2—3-насінний, шкірястий, сітчасто-зморшкуватий, вкритий шипами. — Багаторічні трав'янисті рослини, рідше однорічні рослини або кущі. Листки непарнопірчасті; іноді прикореневі листки, а рідше всі листки, складаються лише з 1 листочка. Квітки зібрані довгими гронами.

Стародавній середземноморський рід, у якому налічується понад 130 видів (поділяється на ряд секцій). Найбільша кількість видів властива Малій Азії та Ірану; основною областю розвитку цього роду вважають Малоазіатсько-Іранський гірський масив. Монограф еспарцетів Ширяєв вважає, що цей рід виник від стародавнього роду *Hedysarum*, мабуть, в кінці міоцену.

В СРСР росте 62 види еспарцетів, з них в УРСР поширено 7 видів.

Господарське значення. Еспарцети високоврожайні кормові рослини, невибагливі щодо грунту. Більшість наведених видів потребує вивчення в культурі.

---

1. Віночок (принаймні прапорець) зверху більш або менш опушений, блідорожевожовтий, з багатьма темними смужками . . . . . **(7). E. Васильченка — O. Vassiltschenkoi** Grossh. . . . . 2.
— Віночок голий . . . . . 2.
2. Прицвітки в гроні на початку цвітіння виступають над бутонами, через що гроно здається чубатим. Віночок яскравопурпурнорожевий, 10—14 *мм* завд. . . . **(5). E. виколистий — O. viciifolia** Scop.
— Прицвітки в гроні не виступають над бутонами; гроно видовжене. Віночок 5—10 *мм* завд. . . . . 3.
3. Прапорець значно (на $^1/_4$—$^1/_3$) довший за човник . . . . . 4.
— Прапорець майже дорівнює човникові або коротший за нього . 6.
4. Віночок 7—9 *мм* завд. Біб 5—9,5 *мм* завд., вкритий численними шипиками . . . **(3). E. дніпровський — O. borysthenica** (Šir.) Klok.

— Віночок 5—6 *мм* завд. Біб 2,5—6 *мм* завд., звичайно вкритий шипиками . . . . . 5.
5. Біб вкритий короткими, до 1 *мм* завд., шипиками (дуже рідко шипики майже нерозвинені). Степові схили . . . . . **(1). E. стрункий — O. gracilis** Bess.
— Біб вкритий шипиками до 3 *мм* завд. Піски нижньої течії Бугу . . . . . **(2). E. довгошипий — O. longiaculeata** Pacz.
6 (3). Біб 7—9,5 *мм* завд., вкритий численними шипиками. Прапорець помітно довший за човник. Піски нижньої течії Дніпра . . . . . **(3). E. дніпровський — O. borysthenica** (Šir.) Klok.
— Біб 4—7 *мм* завд., з нечисленними короткими шипиками. Прапорець дорівнює або майже дорівнює човникові . . . . . 7.
7. Віночок яскравофіолетоворожевий, з темними смужками, 8—10 *мм* завд. . . . . **(4). E. піщаний — O. arenaria** (Kit.) Ser.
— Віночок яснорожевий, 7—9 *мм* завд. . . . . **(6). E. донський — O. tanaitica** Spr.

Підрід I. Euonobrychis Bunge.

Зав'язь і біб прямі. Віночок голий, рано опадає. Епідерміс чашечки містить кристали.

Секція **Eubrychis** DC. Багаторічники, рідше кущі. Крила віночка короткі. Біб 1-насінний.

1715 (1). O. gracilis Bess. — **Еспарцет стрункий.** Стебло розгалужене, голе або розсіяно опушене, 40—80 *см* завд. Нижні листки з 15—17 листочків; листочки вузьколінійні або довгастолінійні, на верхівці тупуваті, з вістрячком, рідше гострувати, 10—25 *мм* завд., 2—5 *мм* завш.; верхні листки на коротких черешках, з 7—17 листочків; листочки їх вузьколінійні. Квітконоси в 2—3 рази довші за листки. Грона довгастояйцевидні, до 10 *см* завд. Чашечка гола, з шиловидними, по краях війчастими зубцями, які в 1,5—2 рази перевищують її трубочку. Віночок рожевий, 5—6 *мм* завд.; прапорець еліптичний, майже на $^1/_3$ довший за човник. Біб 4,5—5,5 *мм* завд., 3,5—4 *мм* завш., півкруглий, з 4—6 шипиками, близько 1 *мм* завд., по гребеню і кількома коротшими за них шипиками по боках. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Bess., Enum. (1822) 74. Širjaev, Onobr. gen., rev. cr., I (1925) 90. Гроссгейм в Фл. СССР, XIII, 332 p.p. Визн. росл. УРСР (1950) 208.

— *O. petraea* Bess. Enum. (1822) 29, non Desv.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2264, f. III, IV, 9—15. Širjaev, ц. м., tab. IV, f. 21; tab. VI, f. 40—46.

По степових і кам'янистих схилах, чагарниках. — Зрідка, лише в правобережній частині Степу.

З.Л.-С. Південне Поділля (Андрж.!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (!); Єлисаветградківський рн, Петрове (Кот.!). — Миколаївська обл.: Вознесенськ (Клок.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Лонг і Шовіц). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Опперман!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим.

Загальне поширення. Південний захід Східної Європи, Балкани.

1716 (2). O. longiaculeata Pacz. — **Еспарцет довгошипий.** Стебло розгалужене, 50—90 *см* завв., прямостояче, голе або з розсіяними волосками. Нижні листки з 13—17 листочків; листочки лінійні, на верхівці тупуваті, з вістрячком або гострувати, 12—25 *мм* завд.; верхні листки з 7—15 листочків, короткочерешкові; листочки їх вузьколінійні. Грона довгастояйцевидні, близько 10 *см* завд.; квітконоси в 2—3 рази довші за листки. Чашечка гола, зубці її шиловидні, по краях зубчасті, приблизно вдвоє перевищують її трубочку. Віночок рожевий, близько 6 *мм* завд., прапорець широкоовальний, довший за човник. Біб 5—6 *мм* завд., 4,5—5 *мм* завш., півкруглий, по гребеню з 5—6 шипиками, 1—2 *мм* завд., по боках вкритий численними шипиками 2—3 *мм* завд. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Пачоский в Зап. Киевск. об-ва естествоисп., X (1889) 426.

— *O. gracilis* Гроссгейм в Фл. СССР, XIII, 332 р.р. — *O. viciaefolia* var. *longeaculeata* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 260.

Рисунки: Пач., ц. м. табл. VII, фиг. 6.

На пісках. — Поширений лише на пісках нижньої течії Бугу.

П.Л.-С. Миколаївська обл.: піски в окол. Миколаєва (Опперман!!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

1717 (3). O. borysthenica (Šir.) Klok. — **Еспарцет дніпровський.** Стебла прямостоячі, голі, вгорі розгалужені, майже прутовидні, 30—85 *см* завд. Нижні листки на довгих черешках, 7—8-парні; листки їх вузьколінійні, гострі, до 30 *мм* завд., 2—3 *мм* завш.; верхні листки з 3—4 пар бокових листочків; листочки їх вузьколінійні. Прилистки зрослі, яйцевидні, злегка загострені. Грона багатоквіткові, 6—10 *см* завд., при плодах до 25 *см* завд.; квітконоси в 2—3 рази довші за листки. Прицвітки лінійно-шиловидні, 2 *мм* завд., голі. Квітконіжки близько 1 *мм* завд. Трубочка чашечки притиснено опушена, з довгими білими волосками під зубцями; зубці лінійно-шиловидні, вдвоє довші за її трубочку. Віночок рожевий, 7—9 *мм* завд.; прапорець еліптичний, на 1—2 *мм* довший за човник. Біб 7—9,5 *мм* завд., 6,5—7 *мм* завш., по гребеню з 7 шипами, 2—3,5 *мм* завд. і численними шипами по боках. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Клоков в Бот. журн. АН УРСР, III, 1—2 (1946) 19. Гроссгейм в Фл. СССР, XIII, 335. Визн. росл. УРСР (1950) 208.

— *O. arenaria* f. *borysthenica* Širjaev, Onobr. Gen. rev. crit., II (1926) 154.

На пісках. — Поширений на пісках пониззя Дніпра.

Л.З.С. Херсонська обл.: Цюрупинськ (Лавр.!, !!); Гола Пристань (Прокудін!, Лавр.!); Буркути (Дзеванівський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Ендем півдня УРСР.

1718 (4). O. arenaria (Kit.) Ser. — **Еспарцет піщаний.** Стебла прямостоячі, розгалужені, 30—60 *см* завд. Нижні листки на довгих черешках, з 13—25 еліптичних або довгастолінійних листочків, 10—30 *мм* завд. і 2—5 *мм* завш.; листочки верхніх листків ланцетно-лінійні або лінійні. Грона до цвітіння видовжені; квітконоси в 2—4 рази перевищують листки. Чашечка з шиловидними зубцями, які в 1,5—2,5 раза довші за її трубочку, рідше майже дорівнюють їй. Віночок яскравофіолетовий, з темнішими смужками; прапорець дорівнює човникові або трохи коротший за нього. Біб розсіяно опушений, 4—5 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Ser. in DC., Prodr., II (1825) 345. Гроссгейм в Фл. СССР, XIII, 349. Визн. росл. УРСР (1950) 209.

— *O. sativa* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 709, non Lam. — *Hedysarum arenarium* Kit. in Willd., Enum. pl. Hort. Berol., Suppl. (1813) 51. — *O. sativa* var. *arenaria* Kanitz, Pl. Roman. (1881) 194.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 190, f. 1—4. Širjaev, Onobr. gen. rev. crit., I (1925), tab. III, fig. 82—86; tab. VII, fig. 54; tab. XVIII.

Видані зразки: Fl. exsicc. austro-hung., № 407!

По узліссях, чагарниках, луках. Зрідка. — Відомий лише з заходу лісостепової смуги.

Пр. Л. Чернівецька обл.: Кельменецький рн, Бабин (Артемчук!). — **З.Л.-С.** Понад р. Дністром (Шмальг.). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський (Круцкевич!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Немирів (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня Європа і західна частина Східної Європи.

1718[1] (5). O. viciifolia Scop. — **Еспарцет виколистий.** Стебла висхідні, 30—50 *см* завд., у верхній частині розгалужені, негусто опушені, численні. Листки з 13—29 листочків; нижні листки з довгими черешками; листочки яйцевидні, довгастояйцевидні, довгасті, еліптичні, рідше лінійні, 15—30 *мм* завд., тупі або тупуваті, з кінцевим вістрячком, зісподу негусто опушені. Прилистки зрослі, яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, звужені в тонке вістря. Грона густі, багатоквіткові, 35—90 *мм* завд., після цвітіння видовжені, на квітконосах, які в 2—3 рази перевищують листки; до цвітіння грона чубаті. Прицвітки ланцетні, з поодинокими війками по краю або голі, перевищують трубочку чашечки. Квітки на коротких, близько 1 *мм* завд., квітконіжках. Чашечка 6—8 *мм* завд., з набагато довшими за її трубочку тонкими довгастоволосистими зубцями. Віночок 10—14 *мм* завд., рожевий, з темнішими жилками. Біб 6—8 *мм* завд., широкояйцевидний, волосистий, з короткими шипиками по гребеню. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Scop., Fl. Carn., ed. II, 2 (1772) 76. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 259 р.р. Širjaev, Onobr. gen., rev. crit., I (1925). Гроссгейм в Фл. СССР, XIII, 341. Визн. росл. УРСР (1950) 208.

— *O. sativa* Lam., Fl. Fr., II (1778) 652.

Рисуики: Širjaev, ц. м., tab. III, fig. 77—81; tab. VII, fig. 57. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2291, fig. I, A, 1—15. Фл. БССР, III, 235, табл. LIV.

Культивується як кормова рослина у багатьох районах УРСР.

Поширення по СРСР. Поширений лише в культурі, переважно в Європейській частині СРСР (серед. і півд. ч.).

Загальне поширення. В дикому стані невідомий. На думку Г. І. Ширяєва, є культурною формою *O. arenaria* Ser.

Господарське значення. Посухостійка, дуже цінна кормова рослина.

1719 (6). O. tanaitica Spr. — **Еспарцет донський.** Стебла до 70(80) *см* завд., прямостоячі або висхідні, у верхній частині розгалужені, негусто опушені. Листки з 17—25 листочків; листочки ланцетні, видовженоланцетні, лінійно-ланцетні або лінійні, до 3 *см* завд., на верхівці з коротеньким вістрячком, зісподу більш або менш густо опушені; нижні листки з довгими черешками. Прилистки яйцевидні, загострені, голі, по краях війчасті. Грона довгі, до 8 *см* завд., густі, багатоквіткові, при плодах до 20 *см* завд., значно довші за листки. Чашечка 5—6 *мм* завд., притисненоволосиста, з шиловидними, в 2—3 рази довшими за її трубочку зубцями. Віночок 7—10 *мм* завд., яснорожевий; прапорець зігнутий; човник дорівнює прапорцеві або трохи перевищує його. Біб півкруглий, 4—5 *мм* завд., по гребеню короткозубчастий. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Sprengel, Neue Entdeck., II (1821) 162. Гроссгейм в Фл. СССР, XIII, 350. Визн. росл. УРСР (1950) 209.

— *O. brachypus* Vass. в Изв. Главн. бот. сада, XXIX, 5—6 (1930) 626. — *O. viciaefolia* auct., non Scop.

Рисунки: Васильченко, ц. м., 636, fig. 5, 13 sub *O. brachypus*.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 210 sub *O. viciaefolia*.

По степах, степових схилах, узліссях, сухих луках, іноді на пісках. — Досить часто в лісостепових і степових районах, зрідка на півдні лісових районів.

Л.П. Чернігівська обл.: Батурин, Мена (Барбарич!). — Сумська обл.: Глухів (Левіна!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Штепівка (!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (!); Богуслав (!). — Черкаська обл.: Умань (!!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Богородичне (Кот.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг (!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічанський рн, Кам'янка (Кот.!). — Дніпропетровська обл.: Лихівський рн, Мишурин Ріг (Кот.!). — Ворошиловградська обл.: Міловський рн, Нова Олександрія (Кот.!); Старобільськ (Лавр.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!). — Миколаївська обл.: Жовтневий рн, Баловне (!!); Очаківський рн, Парутино (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз.; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Сир-Дар., Киз.-Кум.

Загальне поширення. Східна Європа, Західний Сибір, Середня Азія (ендем СРСР).

Господарське значення. Посухостійка, цінна кормова рослина.

Рис. 95. Еспарцет донський — *Onobrychis tanaitica* Spr.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід.

Підрід **II. Sisyrosema** Bunge.

Зав'язь і біб вигнуті, часто нирковидні або в формі півмісяця. Прапорець віночка опушений; віночок довго не опадає. Епідерміс чашечки не містить кристалів.

Секція **1. Hymenobrychis** DC. Біб з добре розвиненим, б.-м. зубчастим гребенем.

Види цієї секції в основному поширені в Малій Азії, Ірані й Месопотамії, тому монограф цього роду Ширяєв вважає їх центром походження секції.

1720 (7). O. Vassiltschenkoi Grossh. — **Еспарцет Васильченка.** Стебла розгалужені, відстовбурченоволосисті, 30—70 *см* завв. Прилистки

Рис. 96. Еспарцет Васильченка — *Onobrychis Vassiltschenkoi* Grossh.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід.

до основи вільні, 10—15 *мм* завд., трикутно-ланцетні. Листки з 13—19 листочків; листочки нижніх листків еліптичні, довгастоовальні або овальні, на верхівці тупі, з маленьким вістрячком, 20—30 *мм* завд.

і 8—12 *мм* завш.; листочки середніх і верхніх листків довгастояйцевидні, до верхівки звужені, злегка загострені, 10—12 *мм* завд.; листочки всіх листків зісподу більш або менш густоволосисті, зверху голі. Грона багатоквіткові, вдвоє довші за листки, при плодах видовжені, до 40 *см* завд. Чашечка з лінійно-шиловидними, в 2—3 рази довшими за її трубочку зубцями. Віночок 15—20 *мм* завд., брудноблідорожевожовтуватий, з темними жилками; прапорець з виїмкою на верхівці, зверху більш або менш опушений; крила яйцевидні, тупі або притуплені. Біб 14—17 *мм* завд., з добре розвиненим, вкритим шипиками гребенем, стиглий розсіяноволосистий. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Гроссгейм в Фл. СССР, XIII (1948) 361.

— *O. radiata* Гринь в Бот. журн. АН УРСР, I, 3—4 (1940) 301 non MB. — *O. radiata* f. *pjatigorkensis* Širjaev, Onobr. gen. rev. cr. II (1926) 92.

Рисунки: Širjaev, Onobr. gen. rev. cr., II (1926), tab. VI, f. 101; tab. VIII, f. 51, 52.

По крейдяних відслоненнях. — Відомий лише з Донецького Лісостепу.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, коло с. Мирна Долина (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Волз.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Ендем південного сходу Європейської частини СРСР.

Примітка. Наведене місцезнаходження *O. Vassiltschenkoi* є поки що єдиним для України; воно знаходиться на кількасот кілометрів північніше від основного ареалу цього виду; найближчі до нього місцезнаходження — на Північному Кавказі (Ставропольський край).

Рід **476. Apaxic — Arachis** L.

L., Sp. pl. (1753) 741.

Чашечка з довгою нитковидною трубочкою, на верхівці лійковидно розширеною і шкірястими зубцями, з яких 4 верхніх зрослися між собою. Пелюстки і тичинки прикріплені до розширеної частини трубочки чашечки. Тичинок 10; з них 9 зрослися нитками, а 10-а вільна, без пиляка. Біб видовжений, здутий, з перехватами, нерозкривний; оплодень зубчастий, з сітчастими жилками. — Трав'янисті рослини. Листки пірчасті.

В цьому роді налічується 7 видів, які в дикому стані поширені в Північній Америці. В СРСР лише в культурі поширений *A. hypogaea* L.

1720[1] (1). A. hypogaea L. — **Apaxic підземний,** земляні горіхи, китайські горіхи. Рослина від основи дуже розгалужена, м'яко більш або менш густо опушена, з майже лежачим стеблом. Листки парно-пірчасті, з 4 овально-яйцевидних листочків; прилистки до 4 *мм* завд., видовжені. Квітки сидячі або на коротких ніжках, розміщені в пазухах листків по 1 на квітконосі. Трубочка чашечки до 5 *см* завд. Віночок жовтий; прапорець більш або менш округлий. Плодючі лише нижні квітки, верхні ж — неплідні; нижні квітки після відцвітання заріва-

ються у грунт. Біб підземний, видовженоциліндричний, 2—5 *см* завд., блідожовтуватий, 1—5-насінний. Насінини яйцевидні, вкриті тоненькою червонуватою шкірочкою. ⊙ . Цв. V—VI. Пл. VIII.

L., Sp. pl. (1753) 741. Палибин в Фл. СССР, XIII, 373. Визн. росл. УРСР (1950) 209.

Рисунки: Визн. росл. УРСР, 209, рис. 140. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 791, рис. 485.

Розводиться переважно в південній частині УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах Європ. ч. СРСР, на Кавказі та в Середній Азії.

Загальне поширення. Походить з Південної Америки (з Бразілії).

Господарське значення. Цінна олійна культура; насіння містить до 60% олії, придатної для харчування. Макуха використовується на кондитерські вироби. Підсмажене насіння споживають як ласощі під назвою «китайські горіхи» або часом під неправильною назвою «фісташки».

Рід **477. Нут — Cicer** (Tourn.) L.*

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 738.

Чашечка дзвоникувата, з майже однаковими, довшими за її трубочку зубцями. Віночок з яйцевидним або округлим прапорцем і тупим човником. З 10 тичинок 9 зрослися нитками, 10-а вільна. Зав'язь сидяча, залозисто-опушена; стовпчик нитковидний. Біб овальний або яйцевидний, здебільшого 2-насінний, розкривний. Насінини яйцевидні або кулясті. — Трав'янисті рослини або півкущі. Листки пірчасті; прилистки трав'янисті, приростлі до стебла.

До складу цього виду входить близько 20 видів, з них в СРСР росте 14 видів; в УРСР поширений лише в культурі один однорічний вид — *Cicer arietinum* L. — нут звичайний.

Рід *Cicer* є типовим стародавньосередземноморським родом; за екологією види цього роду — гірські рослини.

1720² (1). C. arietinum L. — **Нут звичайний,** турецький горох. Залозисто-волохатоопушена рослина. Стебло до 60 *см* завв., прямостояче, розгалужене переважно у верхній частині. Листки непарно-пірчасті до 7 *см* завд., з 7—17 видовженоеліптичних, спереду приблизно до середини пилчастих листочків; прилистки яйцевидні або яйцевидно-ланцетні; листочки і прилистки коротко залозисто-опушені. Квітки поодинокі в пазухах листків, на коротких квітконосах. Чашечка близько 1 *см* завд., з лінійно-ланцетними зубцями, довшими за її трубочку. Віночок до 2 *см* завд., білий, рожевий або блакитнуватофіолетовий; прапорець округлий, голий або трохи опушений. Боби 2—3 *см* завд., овальні, залозисто-опушені, трохи здуті, повислі на квітконіжках. Насінини кулясто-кубовидні, зморшкуваті або гладенькі, різного забарвлення. ⊙. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 738. М. Попов в Тр. по прикл. бот., XXI, 1 (1928—1929) 177. Линчевский в Фл. СССР, XIII, 388. Визн. росл. УРСР (1950) 219. Г. Попова в Культ. фл. СССР, IV (1937) 23.

— *C. sativum* Schkuhr, Bot. Handb. (1796) 367.

Рисунки: Фл. СССР, XIII, 393, табл. XXI, 1. М. Попов, ц. м., табл. 15—16. Фл. БССР, III, 239, табл. LVI. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 808, рис. 492.

Розводиться як харчова і кормова рослина. — Трапляється в культурі по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується в південних районах Європ. ч., на Кавказі і в Серед. Азії.

Загальне поширення. В дикому стані невідомий. Широко культивується в багатьох країнах земної кулі.

Господарське значення. Насіння нута вживається в їжу, а також як корм для худоби; воно містить до 25% білка.

Коліно **7. Vicieae** Bronn. Віночок метеликовий. Тичинки двобратні. Біб видовжений.

До цього коліна відносять лише 4 роди — *Lathyrus, Vicia, Lens, Pisum,* які відрізняються один від одного досить дрібними і часто формальними ознаками; з них *Vicia* і *Lathyrus* мають багато видів і широкий ареал, а *Lens* і *Pisum* поширені лише в області стародавнього Середземномор'я і представлені незначною кількістю видів.

Рід **478. Горошок — Vicia** L.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 734.

Чашечка короткодзвоникувата, 5-зубчаста, 3 нижні її зубці звичайно значно довші за верхні. Прапорець з малорозвиненим нігтиком; пластинка крил майже дорівнює їх нігтику; човник тупий, коротший за прапорець або рідше майже дорівнює йому. Тичинок 10; з них 9 зрослися нитками в косо зрізану на верхівці трубочку, 10-а лише трохи приросла до тичинкової трубочки, майже вільна. Стовпчик на верхівці волосистий. Боби на короткій ніжці, плоскі, рідше циліндричні, здебільшого багатонасінні, рідше 2-насінні. — Багаторічні, рідше однорічні рослини. Листки парно-пірчасті; загальна листкова вісь закінчується розгалуженим або нерозгалуженим вусиком, рідше щетинкою. Квітки зібрані гронами на пазушних квітконосах, які звичайно перевищують листки чи б.-м. дорівнюють їм, або ж квітки поодинокі чи по 2—3 в пазухах листків, майже сидячі.

У роді *Vicia* налічується понад 160 видів, поширених по всій Голарктиці; в СРСР росте 83 види горошків, в УРСР — 21 вид.

Господарське значення. Види цього роду є цінними кормовими травами. Ростуть вони в найрізноманітніших умовах, проте більшість наших видів трапляється в лісовій і лісостеповій смугах.

У складі горошків УРСР можна відрізнити 2 біологічні групи. До однієї з них належать багаторічні горошки, які поширені по луках, чагарниках, узліссях, лісах. До них належать такі види, як *V. cracca, V. tennuifolia, V. sepium* та ін. До другої групи належать однорічні го-

рошки, досить поширені як серед природної рослинності, так і як бур'яни серед культурних рослин. Це такі, як *V. picta, V. villosa, V. pannonica* та ін. Всі горошки добре поїдає худоба.

За даними хімічних аналізів, кількість протеїну у горошків в середньому становить близько 18% від сухої ваги (на час цвітіння), жиру — близько 2%, щождо білків, то у деяких видів кількість їх доходить до 15%. Крім того, деякі горошки дають насіння, придатне на корм худобі (наприклад, *V. sativa, V. faba, V. ervilla*). Вика використовується також на зелене добриво. Всі горошки — цінні медоноси.

---

1. Квітки майже сидячі або на коротеньких, коротших за листки, квітконосах . . . . . 2.
— Грона розміщуються на верхівках довгих квітконосів . . . . 11.
2. Верхні зубці чашечки коротші за нижні . . . . . 3.
— Всі зубці чашечки майже однакові . . . . . 5.
3. Листки з 6—16 бокових листочків. Стебла тонкі . . . . . 4.
— Листки з 4—6 великих бокових листочків. Стебло пряме, товсте, гранчасте . . . . . **(21). Боби — V. faba** L.
4. Прапорець зовні волосистий. Зубці чашечки б.-м. дорівнюють її трубочці . . . . **(20). Г. паннонський — V. pannonica** Crantz.
— Прапорець зовні голий. Зубці чашечки коротші за її трубочку . . . . . **(12). Г. плотовий — V. sepium** L.
5 (2). Листки з 2—8 бокових листочків. Чашечка дзвоникувата . . . . . 6.
— Листки з 6—16 бокових листочків. Чашечка короткотрубчаста . . 7.
6. Листки закінчуються коротким простим вусиком, верхні ж — іноді вістрячком. Листочки 8—10(15) *мм* завд. . . . . **(13). Г. чиноподібний — V. lathyroides** L.
— Середні і верхні листки закінчуються довгим, на верхівці скрученим вусиком. Листочки до 20 *мм* завд. . . . . **(14). Г. ольвійський — V. olbiensis** Reuter.
7 (5). Віночок ясножовтий, зовні брудножіолетовий. Боби горизонтально відігнуті від осі . . . . . 8.
— Віночок блакитнопурпуровий. Боби прямостоячі або трохи відхилені від осі . . . . . 10.
8. Листочки оберненояйцевидні або майже округлі . . . . . **(15). Г. великоквітковий — V. grandiflora** Scop. s. str.
— Листочки довгасті, довгастоклиновидні або лінійні . . . . . 9.
9. Листочки довгасті або довгастоклиновидні. Однорічник або дворічник . . . . . **(16). Г. брудний — V. sordida** W. et K.
— Верхні листочки лінійні. Багаторічник . . . . . **(17). Г. Біберштейна — V. Biebersteinii** Bess.
10 (7). Листочків оберненояйцевидних або довгастолінійних 12—16. Віночок 20—25 *мм* завд. . . . **(18). Г. посівний — V. sativa** L.
— Листочків вузьколінійних 10—12. Віночок 15—17 *мм* завд. . . . . **(19). Г. вузьколистий — V. angustifolia** Koch.
11 (1). Грона багатоквіткові. Квітки 7—18 *мм* завд. . . . . 12.

— Грона 1—8-квіткові. Квітки 3—7 *мм* завд. . . . . 19.
12. Стовпчик на верхівці лише з одного боку бородатий. Нижня пара листочків відсунута від основи черешка . . . . . **(5). Г. чагарниковий — V. dumetorum** L.
— Стовпчик зверху рівномірно опушений . . . . . 13.
13. Човник на верхівці загострений в спрямований догори носик . 14.
— Човник на верхівці короткозагострений . . . . . 17.
14. Прилистки зубчасті . . . . . 15.
— Прилистки цілокраї, напівстріловидні . . . . . 16.
15. Листочків яйцевидних 8—10; нижня пара листочків прикриває собою прилистки. Віночок ясножовтий . . . . . **(4). Г. горохоподібний — V. pisiformis** L.
— Листочків овальних або довгастих 12—20. Віночок білуватоліловий . . . . . **(7). Г. лісовий — V. silvatica** L.
16 (14). Стебло майже прямостояче. Листочків 18—24, довгастих. Віночок пурпуроволіловий . . **(6). Г. кашубський — V. cassubica** L.
— Стебло слабеньке, чіпке, листочків 8—10, довгастолінійних. Віночок білуватий, лише прапорець і носик човника лілові . . . . . **(11). Г. строкатий — V. picta** Fisch. et Mey.
17 (13). Рослина густо волохато опушена. Пластинка прапорця вдвоє коротша за його нігтик . . **(10). Г. волохатий — V. villosa** Roth.
— Рослина притиснено опушена. Пластинка прапорця дорівнює його нігтикові або довша за нього . . . . . 18.
18. Пластинка прапорця вдвоє довша за його нігтик. Квітконоси майже вдвоє довші за листки . **(9). Г. тонколистий — V. tenuifolia** Roth.
— Пластинка прапорця б.-м. дорівнює нігтикові. Квітконоси звичайно не довші за листки . . . . . **(8). Г. мишачий — V cracca** L.
19 (11). Один з прилистків лінійний, цілокраїй, другий глибоко пальчасто розділений на лінійні часточки . . . . . **(2). Г. одноквітковий — V. monanthos** (L.) Desf.
— Обидва прилистки однакові, цілокраї . . . . . 20.
20. Боби голі, лінійні. Грона 1—2-квіткові . . . . . **(3). Г. чотиринасінний — V. tetrasperma** (L.) Moench.
— Боби коротко опушені, видовженоромбічні. Грона 2—8-квіткові . . . . . **(1). Г. шорсткий — V. hirsuta** (L). S. F. Gray.

Підрід **I. Craccoidea** B. Fedsch.

Боби стиснуті з боків, 1-гнізді. Листки закінчуються вусиком, здебільшого розгалуженим. Квітки пазушні або зібрані гронами на верхівках пазушних квітконосів.

Секція **1. Lenticula** Aschers. et Graebn. Однорічники. Листки закінчуються розгалуженим вусиком. Листочки лінійні. Квітки дрібні, на довгому квітконосі, поодинокі або нечисленні. Боби здебільшого ромбічні, 2—3-насінні.

1721 (1). V. hirsuta (L.) S. F. Gray — **Горошок шорсткий.** Рослина розсіяноволосиста. Стебло 20—120 *см* завд., розпростерте або ви-

східне, від основи розгалужене, тоненьке, гранчасте. Листки закінчуються простим або розгалуженим вусиком; бокових листочків 8—16, лінійних, 5—20 *мм* завд., на виразно помітних черешках; вони заокруглені або вимчасті на верхівці, часто перша пара листочків наближена до основи черешка. Квітконоси дорівнюють листкам або довші за них; вісь квітконоса закінчується коротким вістрям. Грона 2—8-квіткові. Квітки дрібні, 3—5 *мм* завд. Чашечка дзвоникувата, з гострими шиловидними зубцями, які здебільшого лише трохи перевищують трубочку, рідше майже вдвоє довші за неї. Віночок білуватий. Стовпчик лише нижче верхівки розсіяно опушений. Боби довгасторомбічні, плоскі, 6—10 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., оливковозелені або чорнобурі, здебільшого 1—3-насінні. Насінини майже округлі, трохи сплюснуті, 1,5—3 *мм* завд., блискучі, гладенькі, темні, однобарвні або плямисті; рубчик охоплює $^1/_3$ насінини. ☉. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

S. F. Gray, Syst. arrang. Brit. pl., II (1821) 614. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 296. Федченко в Фл. СССР, XIII, 408. Сорн. раст. СССР, III, 213. Визн. росл. УРСР (1950) 212. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 195. Котов, Карнаух, Эпперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 161.

— *Ervum hirsutum* L., Sp. pl. (1753) 738.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., **XII**, tab. 261, fig. 1—42. Сорн. раст. СССР, III, 157, фиг. 256, II, 215, фиг. 279, 4.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 853!

Як бур'ян в посівах, при дорогах, по чагарниках. — Звичайно по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Алт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далек. Схід: Уссур.; Серед. Азія: Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європа, Азія, Північна Африка, Іран.

Господарське значення. Придатна для культури як кормова рослина; дає хороший соковитий корм, який охоче поїдає худоба. За даними Агабабяна (1951), її слід випробувати в одно-річних травосумішах на зелений корм, сіно, силос і зелене добриво.

1721[1] (2). V. monanthos (L.) Desf. — **Горошок одноквітковий.** Рослина гола. Стебло тоненьке, розпростерте або висхідне, 80—150 *см* завд., розгалужене, гранчасте. Листок закінчується розгалуженим вусиком; листочків 5—7 пар; нижні листочки довгастоклиновидні, на верхівці глибоко виїмчасті, з коротким вістрячком, 5—10 *мм* завд.; верхні — коротші, лінійні, тупі, з довгим вістрям. Прилистки 5—10 *мм* завд., неоднакові; один з них лінійний, цілокраїй, другий пальчасто розсічений на щетиновидні частки. Квітконоси коротші за листки, закінчуються остюком. Грона звичайно 1-квіткові (зрідка 2-квіткові). Чашечка дзвоникувата, з майже однаковими, ланцетними, довшими за трубочку чашечки зубцями. Віночок блакитнуватий, 10—14 *мм* завд., вдвоє довший за чашечку. Боби б.-м. ромбічні, 2,5—3,5 *мм* завд., близько 2 *мм* завш., 2—4-насінні. голі, на ніжці, яка не перевищує трубочки чашечки. Насінини сочевицеподібні, червонуватобурі; рубчик охоплює $^1/_{10}$ частину насінини. ☉. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Desf., Fl. Atl., II (1800) 165. Федченко в Фл. СССР, XIII, 409. Визн. росл. УРСР (1950) 212.

— *Lens monantha* Moench, Meth. (1794) 131.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., **XXII**, tab. 263, I, 1—7. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 825, рис. 506.

Видані зразки: Reichenb., Fl. Germ. exsicc., № 1885!

Культивується в західних районах УРСР під назвою «чорної сочевиці». Особливо добре розвивається на піщаних грунтах. Зрідка зустрічається і як здичавіла.

Поширення по СРСР. Культивується в західних районах Європ. ч.

Загальне поширення. Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Канарські о-ви, Мадейра.

Господарське значення. Хороша кормова рослина; дає багато соковитої зеленої маси. Насіння вживається в їжу і на корм худобі. Сіно містить понад 20% протеїну і близько 3% жиру. Висівають переважно у суміші з житом; особливо цінна для висівів на піщаних грунтах.

Секція **2. Ervum** S. F. Gray. Однорічники. Листки закінчуються розгалуженими вусиками. Листочки лінійні або рідше еліптичні. Квітки дрібні; грона небагатоквіткові, на довгих квітконосах. Боби лінійні, 4—6-насінні.

1722 (3). V. tetrasperma (L.) Moench. — **Горошок чотиринасінний.** Майже гола рослина. Стебло тоненьке, 20—50 *см* завд., дуже розгалужене, трохи чіпке. Листки закінчуються розгалуженим вусиком; бокових листочків 6—12, видовженолінійних або лінійних, 5—20 *мм* завд. Прилистки напівстріловидні, яйцевидно-ланцетні або ланцетні, 2—3 *мм* завд. Квітконоси тоненькі, майже дорівнюють листкам. Грона 1—2-квіткові. Квітки дрібні, 5—6 *мм* завд. Чашечка з трикутно-ланцетними зубцями, вдвоє коротша за віночок; нижній її зубець найдовший, перевищує половину довжини її трубочки. Віночок білуватий; прапорець оберненояйцевидний, ліловий, трохи довший за човник; крила блакитні. Боби на коротких плодоніжках, видовжені або лінійні, 8—15 *мм* завд., 3—3,5 *мм* завш., плоскі, голі, здебільшого 4-насінні. Насінини бурі; рубчик охоплює $^1/_5$ частину насінини. ☉. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Moench, Meth. (1794) 148. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 296. Федченко в Фл. СССР, XIII, 410. Сорн. раст. СССР, III, 212. Визн. росл. УРСР (1950) 212. Котов, Карнаух, Эпперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 61.

— *Ervum tetraspermum* L., Sp. pl. (1753) 738.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., **XXII**, tab. 259, fig. I, 1—9. Сорн. раст. СССР, III, 157, фиг. 256, 12. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 626, рис. 562. Корм. раст. сенок. и пастб., II (1951) 838, рис. 517.

По чагарниках, луках, як бур'ян на полях. — Звичайно по всій УРСР. Немає вказівок лише для високогір'я Карпат і приморських районів.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія, Далекий Схід; занесена в Північну Америку.

Господарське значення. Кормова рослина, яку добре поїдає худоба. Насіння також придатне на корм худобі. Цінний медонос.

Секція **3. Cracca** S. F. Gray. Трав'янисті багаторічники, зрідка однорічники; квітки чималі, зібрані гронами на верхівках квітконосів.

1723 (4). V. pisiformis L. — **Горошок горохоподібний.** Рослина гола. Стебло чіпке, розгалужене, до 2 *м* завд., гранчасте. Прилистки великі, напівстріловидні, зубчасті. Листки закінчуються розгалуженим вусиком, з 6—10 пар бокових листочків; листочки яйцевидні, тупі, до 4,5 *см* завд.; нижні з них крупніші за верхні; нижня пара листочків присунута до основи черешка. Квітконоси трохи вигнуті, не перевищують листків. Грона негусті, 10—15-квіткові. Квітки звислі, 15—18 *мм* завд., білувато-жовті. Чашечка короткодзвоникувата, з лінійними неоднаковими зубцями, коротшими за її трубочку. Пластинка прапорця видовжена, коротша за нігтик; стовпчик циліндричний, волосистий. Боби довгасті або довгастолінійні, 30—35 *мм* завд., стиснуті з боків, на ніжці, яка перевищує трубочку чашечки; стиглі боби бурі. Насінини кулясті, темнобурі; рубчик охоплює $^1/_2$ насінини. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 734. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 294. Федченко в Фл. СССР, XIII, 422. Визн. росл. УРСР (1950) 212.

— *V. ochroleuca* Gilib., Fl. Lithuan., II (1781) 102.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXI, tab. 254, fig. I, 1—6. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 624, рис. 557. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 829, рис. 511.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 843!, 236!

По листяних лісах, узліссях, чагарниках. — У лісових і лісостепових районах, рідше в Степу.

З.П. Хмельницька обл.: Полонне (Шмальг.!). — **П.П.** Житомирська обл.: окол. Житомира (Шмальг.!); Коростишев (Пач.!). — Київська обл.: окол. Києва (!!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Борщівський рн, Вовківці (Гринь!). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Смотрич (Шмальг.!); Вихватнівці (Шмальг.!); Вовковинецький рн, Гришки (Кот.!); Ярмолинецький ри, Соколівка (Кот.!). — Вінницька обл.: Ольгопіль (Рогов.!); Томашпіль (Кот.!). — Одеська обл.: Роздільна (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Гайсин (Рогов.!), Немирів (Гринь!). — Черкаська обл.: Канівський рн, заповідник Державного університету (!!); Умань (Фінн!). — Київська обл.: Білоцерківський рн, Біла Церква (Гродзінський); Тараща (!!), Богуслав (!!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Шишаки (!); Лохвицький рн (!); Полтава (Іллічевський!). — Сумська обл.: Охтирка (Угринський!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Лавр.!); Зміїв (!); Валки (Клок.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ровеньки (!). — Сталінська обл.: Сніжнянський рн, Саурів (Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: окол. Дніпропетровська (Шмальг.!); Верхньодніпровськ (Акінф.!). — Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Кот.!); Дворічна (Таліев!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна (!); Сватове (Кот.!) — **Л.З.С.** Запорізька обл.: о-в Хортиця (!). — **П.З.-С., П.С.** Немає вказівок.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Заволз., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа та найбільш південна частина Східної Європи, Кавказ, Балкани.

Господарське значення. Дає багато зеленої маси, але жорсткі стебла знижують її кормову цінність. Заслуговує на увагу випробування її на силос в лісових і лісостепових районах.

1724 (5). V. dumetorum L. — **Горошок чагарниковий.** Рослина майже гола. Кореневище розгалужене. Стебло чіпке, розгалужене, до 2,5 *м* завд. Листки закінчуються розгалуженим вусиком, з 8—10 листочків, листочки яйцевидні або видовжені, 2—3 *см* завд., на верхівці з вістрячком. Прилистки в формі півмісяця, виїмчасті, зубчасті; зубці їх остисто загострені, виїмчасті; прилистки нижніх листків крупніші за верхні. Квітконоси не перевищують листків, рідше довші за них. Грона 5—12-квіткові, негусті, майже однобічні, прямостоячі, із звислими квітками. Квітки 12—18 *мм* завд., пурпурові, на час відцвітання брудножовтувато-червоні. Чашечка дзвоникувата; зубці її трикутні, неоднакові, коротші за її трубочку. Прапорець віночка оберненояйцевидний. Стовпчик у верхній частині трохи стиснутий, волосистий. Боби 4—5 *см* завд., довгастолінійні, голі, бурі, на плодоніжці, довжина якої така ж, як і чашечки, 6—10-насінні. Насінини кулясті, 5—6 *мм* завд., темнобурі; рубчик охоплює $^2/_3$ насінини. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 784. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 293. Федченко в Фл. СССР, XIII, 422. Визн. росл. УРСР (1950) 212.

— *V. variegata* Gilib., Fl. Lith., II (1781) 103.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 253, fig. I, 1—9.

Видані зразки: Fl. exsicc. austro-hung., № 2002!

По лісах, чагарниках. — Спорадично трапляється в лісових і лісостепових районах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Тячівський рн, Лопухів (Гринь!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Обертинський рн, Незвіска (Катіна!). — **З.П.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Антопіль (Барбарич!). — Житомир (Рогов.!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва — Пуща-Водиця (!!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ніжин (Ракочі!), Городня (Левіна!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Бедриківці (!); Велико-Глибоцький рн, Янковці (!); Чортківський рн, Улашківці (!). — Хмельницька обл.: Красилів (!); Ярмолинці (!); Староушицький рн, Студениця (!), Привороття (!); Смотрицький рн, Нігин (!); Антоніни (!); Летичів (Кот.!); Білогірський рн, Ямпіль (!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Брацлав (Гринь!); Ободівка (Гринь!); Бершадь (Прянішніков!); Літин (Д. Зеров!); Немирів (Гринь!). — Київська обл.: окол. Києва — Голосієве, Сирець (Семенкевич!); Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Богуславський рн, Хохітва (!); Ставищанський рн, Розкішна (!). — Черкаська обл.: Канівський ри, Канів (!!), Бучак (!!); Черкаський рн, Мошногори (Д. Зеров!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуки (Гринь!). — Сумська обл.: Охтирка (Милютін!). — Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський!); Лубни (Оксіюк!); Дикаиька (Кот. і Карнаух!).—

Харківська обл.: окол. Харкова (Кот.!); Харківський рн, Покотилівка (Кот.!); Зміїв (Лавр.!); Валки (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (!).

F. **rhombifolia** Beck. Листочки майже ромбічні.

Beck. in Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII (1903) 190, 9.
Рисуики: Reichenb., ц. м., tab. 253, fig. 9.
П.Л.-С. Київська обл.: Богуслав (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Волз.-Дон., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Східна Європа, Середземномор'я.

Господарське значення. Хороша кормова рослина лісових пасовищ. Заслуговує на випробування в культурі.

1725 (6). V. cassubica L. — **Горошок кашубський.** Рослина гола або відлегловолосиста. Кореневище повзуче, розгалужене. Стебло звичайно прямостояче або чіпке, рідше висхідне, гранчасте, 40—60 *см* завд. Листки закінчуються розгалуженим вусиком; бокових листочків 18—24; листочки на коротких черешках, видовжені, 1—3 *см* завд., з коротким вістрячком на верхівці; перша пара листочків наближена до основи черешка. Прилистки напівстріловидні, суцільні. Квітконоси коротші за листки. Грона 4—20-квіткові, негусті, майже однобічні. Чашечка дзвоникувата, косо зрізана, з неоднаковими зубцями; верхні зубці коротші, трикутні, нижні — шиловидні, майже дорівнюють її трубочці. Віночок 10—15 *мм* завд., червонуватофіолетовий; прапорець видовжений, на верхівці часто трохи виїмчастий; човник коротший за прапорець. Боби 10—15 *мм* завд., майже ромбічні, бурі, здебільшого 2-насінні. Насінини майже округлі, плоскі, бурі; рубчик охоплює приблизно $^1/_3$ насінини. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VI—IX.

L., Sp. pl. (1753) 735. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 294. Федченко в Фл. СССР, XIII, 427. Визн. росл. УРСР (1950) 212.

— *Ervum cassubicum* Peterm., Fl. Lips. (1838) 552.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 251, fig. I—II, 1—8.
Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 842! Fl. hung. exsicc., № 848! Fl. austro-hung. exsicc., № 1210!

По лісових галявинах, чагарниках, у світлих лісах, переважно соснових. — Зрідка у лісових і лісостепових районах УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Холмець (Білик!); Свалявський рн, Дусіна (Косець!); Перечинський рн, Тур'ї Ремети (Гринь!); Берегове (Білик!). — **З.П.** Ровенська обл.: Рафаїлівський рн, Нова Рафаїлівка (Барбарич!). — **П.П.** Житомирська обл.: Олевський рн, Замисловичі (Пач.!), Рудня-Радовільська (Д. Зеров!); окол. Житомира (Пач.!); Коростишів (Шмальг.!). — Київська обл.: Димерський рн, Старі Петрівці (!!); окол. Києва (!!); Васильківський рн, Дзвонкове (Кот.!, Семенкевич!); Києво-Святошинський рн, Ірпінь (!!), Буча (Семенкевич!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський рн (Вершківський!); Новгород-Сіверський (Пач.!). — Київська обл.: Броварський рн, Літки (Сележинський!), Вища Дубечня (!!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); Миронівський рн, Козин (!!).— Черкаська обл.: Черкаський рн, Мошни (!!); Канівський рн, окол. Канева (!!), Бучак (!!), Чигирин (!!). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн (Пач.!); окол. Кіровограда (Окснер!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ровеньки (Шмальг.!); Ново-Айдарський рн, Ковпаки (Постригань!) — Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Комишеваха (Гринь!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Бессараб., Причорн., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони, крім Півд. Закавк.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична, Середня і Східна Європа, Кавказ, Середземномор'я.

Господарське значення. Хороша кормова трава, містить до 20% протеїну. Придатна для випробування в культурі на лісових пасовищах.

1726 (7). V. silvatica L. — **Горошок лісовий.** Рослина гола. Стебло тоненьке, чіпке, до 2 *м* завд. Листки закінчуються довгим розгалуженим вусиком; бокових листочків 8—10 пар; листочки видовженоеліптичні, тупі, близько 1 *см* завд., на верхівці з коротеньким вістрячком. Прилистки близько 5 *мм* завд., війчасто-надрізні. Квітконоси довші за листки. Грона 8—25-квіткові, негусті. Чашечка дзвоникувата; зубці її нерівні, шиловидні, верхні коротші за нижні. Віночок 10—15 *мм* завд., білуватий, з фіолетовими жилками, прапорець довгасто-оберненояйцевидний, на верхівці виїмчастий, майже однакової довжини з крилами і човником. Боби ланцетні, голі, 1,8—2,5 *см* завд., на плодоніжці, довжина якої дорівнює трубочці чашечки або трохи довша за неї. Насінини довгасто-овальні; рубчик охоплює $^2/_3$ насінини. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 734. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 294. Федченко в Фл. СССР, XIII, 429. Визн. росл. УРСР (1950) 213. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 195.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 255, fig. I—II, 1—11. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 618, рис. 545. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 836, рис. 515.
Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1063. Fl. austro-hung., exsicc., № 407.

По тінистих лісах, чагарниках, рідше на лісових луках. — В лісових і лісостепових районах УРСР.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.-О.Л., З.П., П.П., Л.П. Звичайно. — **З.Л.-С.** На півночі звичайно, в південних районах рідше. — **П.Л.-С.** До лінії Вінниця—Канів — нерідко, щодо південніших районів — відомий з Умані (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова, Мерефа (Черн.!). — Сумська обл.: Охтирка (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Ниж.-Волз., Причорн. і Криму; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур.

Загальне поширення. Європа, Сибір.

Господарське значення. Хороша кормова рослина на лісових пасовищах. Потребує випробування в культурі; поїдається всіма видами худоби; містить багато каротину.

1727 (8). V. cracca L. — **Горошок мишачий.** Гола або розсіяно опушена рослина. Кореневище розгалужене, з підземними гонами. Стебло чіпке, розгалужене, до 1,5 *м* завд., гранчасте. Листки закінчуються розгалуженими вусиками; бокових листочків 12—24; листочки лінійні або

видовженоланцетні, 18—30 *мм* завд., загострені або округлі. Прилистки нижніх листків напівстріловидні, верхніх — лінійні, суцільні, дрібні. Квітконоси не перевищують листків. Грона густі, багатоквіткові. Чашечка короткодзвоникувата, близько 4 *мм* завд.; нижній зубець її шиловидно-лінійний, лише трохи коротший за її трубочку; верхні зубці широкотрикутні, дуже коротенькі. Віночок 10—12 *мм* завд., ліловий або синьофіолетовий; прапорець гітароподібної форми; крила майже дорівнюють прапорцеві; човник майже наполовину коротший за прапорець. Боби вузькоромбічні, голі, стислі, близько 2 *см* завд., на плодоніжці, яка не перевищує чашечки, чорні, 4—8-насінні. Насінини кулясті, чорні; рубчик охоплює приблизно $^1/_3$ насінини. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 735. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 295. Федченко в Фл. СССР, XIII, 436. Визн. росл. УРСР (1950) 213. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 95. Котов, Карнаух, Опперман, Дик. корм. росл. УРСР (1941) 156.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 230, fig. I, II, 1—9. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 610, рис. 541. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 815, рис. 498.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 314! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 846! Fl. austro-hung. exsicc., № 1207!

По луках, схилах, у чагарниках і лісах, рідше як бур'ян у посівах. — Звичайно по всій УРСР, крім крайнього півдня.

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр., Аркт. Сиб. (зах.); Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Дал. Схід: Зее-Бур.; Серед. Азія: Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа, Середземномор'я, Передкавказзя, Сибір, Далекий Схід, Середня Азія; занесена в Північну Америку.

Господарське значення. Цей вид може бути використаний як компонент в складі травосумішей при закладці штучних луків і пасовищ в лісових і лісостепових районах УРСР; містить до 30% протеїну. Худоба добре поїдає його.

1728 (9). V. tenuifolia Roth. — **Горошок тонколистий.** Стебло прямостояче або висхідне, 30—120 *см* завд., невиразно гранчасте, розсіяно опушене. Листок закінчується розгалуженим вусиком; бокових листочків 12—26; листочки вузьколанцетні або навіть лінійні, до 3 *см* завд. Прилистки напівстріловидні, ланцетні; квітконоси значно перевищують листки, разом з гроном 20—30 *см* завд.; зрідка вони майже дорівнюють листкам. Грono багатоквіткове, видовжене. Чашечка короткодзвоникувата, з короткими, трикутними зубцями. Віночок 12—15 *мм* завд., фіолетовий; прапорець на верхівці глибоко виїмчастий, нижче середини витягнутий в нігтик; крила майже дорівнюють прапорцеві, човник приблизно вдвоє коротший за прапорець. Боби на довгих плодоніжках, видовжені, 20—25 *мм* завд., голі, 4—7-насінні. Насінини майже кулясті; рубчик охоплює $^1/_4$ частину насінини. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Roth, Tent. Fl. Germ., I (1788) 309. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 295. Федченко в Фл. СССР, XIII, 440. Визн. росл. УРСР (1950) 213.

— *V. cracca* subsp. *tenuifolia* Gaud., Fl. Helv., IV (1829) 507.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 231, fig. I, 3—8. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 836, рис. 516.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 844, 336. Fl. austro-hung., exsicc., № 1208! Герб. русск. фл., № 866! Герб. фл. Средней Азии, № 274а! 274в!

У чагарниках, по сухих луках, схилах, як бур'ян в посівах.—Розсіяно зустрічається в лісових і лісостепових районах; в Степу звичайно.

Пр.Л. Чернівецька обл.: Чернівці (Косець!). — **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.!). — **З.П.** Житомирська обл.: окол. Житомира (Шмальг.!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва (Шмальг.!, !!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бережанський рн, Нараїв (!), Хатки (!); Тростянець (!). — Хмельницька обл.: Чорноострівський рн, Юхимівці (Кот.!); Гвардійський рн, Павликівці (Кот.!); Староушицький рн, Студениця (Кот.!), Стара Ушиця (!); Летичівський рн, Марківці (!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Чечельницький рн, Старо-Луг (Кот.!.) — Черкаська обл.: Канівський рн, окол. Канева (Д. Зеров!), Бучак (!!); Чигиринський рн, окол. Чигирина (!!), Трушівці (!!), Суботів (!!). — Київська обл.: Миронівський рн, Козин (!!), Миронівка (!!); Богуслав (!!); Таращанський рн, Потоки (!). — Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Окснер!). — Одеська обл.: Голованівськ (!!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (!); Чорнухи (Барсуков!); Диканька (Краснов!); Сенча (Барсуков!); Гельмязівський рн, Підставки (Д. Зеров!). — Харківська обл.: окол. Харкова (!); Харківський рн, Мерефа (Лавр.!); Валки (Опперман!); Зміїв (Лавр.!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, Балакірівка (!). — Сталінська обл.: Будьоннівський рн, Хомутове (Доброчаєва!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Болград (Акінф.), Одеса (!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (!!).

F. **albiflora** Asch. et Gr. Квітки білі.

Aschers. u. Graebn., Synops., VI, 2 (1910) 935.
Л.Л.-С. Харківська обл.: окол. Харкова (Ширяєв!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Лад.-Ільм., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Заволз., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Обськ., Алт., Ірт.; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Середземномор'я, Європа, Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Хороша кормова трава. Містить понад 20% протеїну. Придатна для використання в культурі в лісових і лісостепових районах.

1729 (10). V. villosa Roth. — **Горошок волохатий.** Рослина густоволосиста. Стебло розгалужене, чіпке, до 1 *м* завд., слабке. Листки закінчуються розгалуженим вусиком; бокових листочків 12—20; листочки лінійно-ланцетні, 1—3,5 *см* завд., тупі або загострені, з нечисленними дуговидними жилками. Прилистки до 1 *см* завд.; прилистки верхніх листків ланцетні, суцільні, нижніх — напівстріловидні, іноді трохи по краю зубчасті. Квітконоси разом з гронами трохи перевищують листки. Грона багатоквіткові, не дуже густі. Чашечка дзвоникувата, косо зрізана, з щетинкоподібними, нерівними зубцями, нижні з них довші за верхні, по краях війчасті. Віночок 15—20 *мм* завд., ліловий; пластинка

прапорця коротша за його нігтик і яскравіше забарвлена. Боби видовженоромбічні, голі, сітчасто-жилкуваті, 25—30 *мм* завд., 2—6-насінні, на плодоніжці, яка перевищує трубочку чашечки. Насінини кулясті або трохи сплюснуті; рубчик охоплює $^1/_8$ насінини. ⊙ або рідше ⊙. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Roth., Tent. Fl. Germ., II, 2 (1789) 182. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 295. Федченко в Фл. СССР, XIII, 450. Визн. росл. УРСР (1950) 213. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 158.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 234, I, 1—3. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 626, рис. 564. Котов, Карнаух, Опперман, ц. м., 159, рис. 44. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 839, рис. 519.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 848! Fl. austro-hung. exsicc., № 1204!

По схилах, сухих луках, узліссях, іноді як бур'ян в посівах. — Звичайно по всій УРСР.

F. **albiflora** Schur. Квітки білі.

Schur, Enum., pl. Transs. (1866) 166.

Зрідка зустрічається поряд з типовою формою.

П.П. Київська обл.: окол. Києва, Сирець (!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Миронівський рн, Степанці (!!).

F. **glabrescens** Koch. Стебло майже голе; листочки розсіяно опушені або майже голі.

Koch, Synopsis d. deutsch. u. schweiz. Fl. (1838) 196.

Видані зразки: Fl. austro-hung., exsicc., № 1205!

П.Л.-С. Черкаська обл.: Канівський рн, Бучак (!!). — **П.З.С.** Херсон (Шмальг.!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк.; Серед. Азія: Кара-Кум., Сир-Дар.

Загальне поширення. Європа, Середземномор'я, Середня Азія.

Господарське значення. Одна з цінних кормових трав, яка введена в культуру, проте поширена мало. Дає багато зеленої маси, але цінність її знижує волохатість листків. Для культури особливо цінна f. *glabrescens* Koch.

1730 (11). V. picta Fisch. et Mey. — **Горошок строкатий.** Рослина гола або розсіяно-притисненоволосиста. Стебла чіпкі, до 1,5 *м* завд., слабкі. Прилистки напівстріловидні, верхня частина їх ланцетна або лінійна, до 8 *мм* завд., нижня — вузенька, близько 1 *мм* завд. Листки закінчуються розгалуженим вусиком; листочки ланцетні або видовженолінійні, 2—4 *см* завд. Квітконоси, разом з гронами, довші за листки. Грона 10—15-квіткові, не дуже густі. Чашечка дзвоникувата, з неоднаковими зубцями; нижні зубці ланцетно-шиловидні, принаймні один з них довший за її трубочку; верхні — коротші. Віночок 9—12 *мм* завд.,

Рис. 97. Горошок строкатий — *Vicia picta* **Fisch. et Mey.**

білуватий, з фіолетовим на верхівці прапорцем і човником; пластинка прапорця відігнута і дорівнює його нігтикові. Боби 2—3,5 *см* завд., ланцетно-лінійні, до обох кінців звужені, голі, стиглі — бурі, на плодоніжці, яка перевищує чашечку, 4—6-насінні. Насінини стиснуті; рубчик охоплює $^1/_3$ насінини. ☉. Цв. VII—IX. Пл. VII—IX.

Fisch. et Mey, Ind. l. Sem. Horti Petropolit. (1835) 41. Федченко в Фл. СССР, XIII, 451. Визн. росл. УРСР (1950) 213. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 294. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 158.

— *Ervum pictum* **Alef. in Oest. Bot. Zeitschr., IX (1839) 365. — *Vicia biennis* Trautv. в Тр. Бот. сада, III (1875) 48.**

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 239, fig. III, 4—5. Фл. СССР, XIII, 461, табл. XXVI, рис. 3. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 622, рис. 556. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 828, рис. 510.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 365!

У чагарниках, по берегах річок, на луках. — Зрідка, здебільшого по Дніпру і по Дінцю з притоками.

П.Л.-С. Черкаська обл.: Канів (Кот.!, !!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Потоки (Кот.!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Підварки (Д. Зеров!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ворошиловград (Кот.!); Нижньо-Тепле (Постриганы!); Слов'яносербський рн, Кримське (Постриганы!); Ворошиловський рн, Велегорівка (Постриганы!); Білокуракінський рн, Паньківка (Підоплічка!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Межевський рн, Гавриловка (Кот. і Карнаух!); Покровський рн, Михайлівське лісн. (Кот. і Карнаух!); Новомосковський рн, Вільне (Кот.!); Дніпропетровський рн, Однаковка (Кот.!). — Ворошиловградська обл.: Старобільськ (Кот.!); Кремінна (Кот.!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (!). — Запорізька обл.: Жданов, по р. Кальчику (Вержбицький!). — **П.З.С.** Херсон (Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Волз.; Кавказ: Півд. Закавк. по р. Араксу; Зах. Сибір: Верх.-Тоб.; Серед. Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Угорщина, Східна Європа, Кавказ, Західний Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Цінна кормова рослина, яку охоче поїдають усі види худоби; за кормовими властивостями сіно її близьке до сіна люцерни; містить понад 15% протеїну. Солетривка і посухостійка рослина. Випробовування її в культурі (Всесоюзним інститутом рослинництва) дало позитивні наслідки; використовується на зелений корм, на сіно і силос.

Секція **4. Euvicia** Vis. Однорічники, рідше багаторічники. Квітки майже сидячі в пазухах листків, поодинокі або по 2, рідше по 3—5, на дуже коротких квітконосах.

1731 (12). V. sepium L. — **Горошок плотовий.** Кореневище утворює довгі підземні гони. Стебло майже прямостояче, ребристе, звичайно голе, рідше м'яко опушене, 30—60 *см* завд., трохи чіпке. Листки голі, рідше м'яко опушені; вісь листка закінчується вусиком; бокових листочків 8—16, майже сидячих, широкоеліптичних або майже округлих, 20—35 *мм* завд., на верхівці заокруглених або виїмчастих, з вістрячком. Прилистки яйцевидні або напівстріловидні, б.-м. зубчасті, зісподу з пурпуровобілою плямою. Квітконоси в кілька разів коротші за листки. Грона 2—5-квіткові; квітки на дуже коротких квітконіжках, звислі, 12—18 *мм* завд. Чашечка короткотрубчаста; нижні зубці її шиловидні, в 4 рази коротші за її трубочку, верхні — звичайно коротші за нижні. Віночок червонофіолетовий або брудноблакитний; прапорець оберненояйцевидний, трохи виїмчастий. Боби видовжені або широколінійні, до 3,5 *см* завд. стиглі — голі, чорні, блискучі, 6—7-насінні. Насінини майже кулясті, сіруваті або чорні. ♃. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 737. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 294. Федченко в Фл. СССР, XIII, 455. Визн. росл. УРСР (1950) 213. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 160.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 285, fig. 1—11. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 624, рис. 558. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 834, рис. 514.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1658.

По галявинах в лісах, по узліссях, у чагарниках, по лісових луках, рідше як бур'ян. — Звичайно в лісових і лісостепових районах, зрідка в степовій частині.

Зак. Л. Закарпатська обл.: окол. м. Рахова (Барбарич!). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, Пнів (Косець!). — **З.П.** Житомир (!).— **Л.П.** Сумська обл.: Глухів (Львов!). — Київська обл.: Броварський рн, Заворичі (Липа!). — **П.П.** Житомирська обл.: Радомишльський рн, Федорівка (Семенкевич!). — Київська обл.: окол. Києва (Д. Зеров!); Обухівський рн, Козин (Монтр.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бережанський рн, Хатки (!). — Хмельницька обл.: Хмельницький (Козлов!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: Бердичів (!). — Київська обл.: Богуславський рн, Хохітва (!). — Черкаська обл.: Сміла (Тржебінський!); Корсунь-Шевченківський (!!); Чигиринський рн (Гринь!). — Одеська обл.: Голованівськ (Гринь!, !!).— **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуки (Левенець!). — Полтавська обл.: Диканька (!); Лубни (Краснов!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Лавр.!); Валки (!). — Сумська обл.: Лебедин (!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'яськ (Лавр.!). — Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Червона Могила (Постриганы!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Боровський рн, Гороховатка (!). — Полтавська обл.: Карлівка (Бордзіловський!).

Var. **montana** Koch. Листочки видовженоланцетні.

Koch, Syn. fl. Germ. (1837) 196.

— *V. oxyphylla* **Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 167.**

Відома з району прикарпатських лісів.

Var. **ochroleuca** Bast. Квітки ясножовті.

Bast., Suppl. Essai (1812) 2.
П.Л.-С. Вінниця (Білозір!). **Л.Л.-С.** Харківська обл.: коло ст. Жихор (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: всі райони; Далек. Схід: Сах.; Серед. Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Сибір, Середня Азія, Монголія, Гімалаї.

Господарське значення. Хороша кормова трава для лісових пасовищ. Придатна для випробування в культурі; містить понад 20% (на суху вагу) протеїну. Цінний медонос. Добре переносить затінення.

1732 (13). V. lathyroides L. — **Горошок чиноподібний.** Відлегловолосиста рослина. Стебло висхідне або розпростерте, від основи розгалужене, 5—35 *см* завд. Листки закінчуються простим вусиком або вістрячком; нижні листки оберненояйцевидні, з 2—8 бокових листочків; листочки 3—6 *мм* завд., 2—4 *мм* завш., на верхівці з виїмкою; верхні листки з 4—8 листочків, видовжено-оберненояйцевидних або лінійно-ланцетних; 6—14 *мм* завд. і 2—4 *мм* завш., на верхівці з вістрячком. Прилистки напівстріловидні, 4—6 *мм* завд., 1—2 *мм* завш. Квітки поодинокі в пазухах листків. Чашечка 4—5 *мм* завд., зубці її майже однакові і дорівнюють трубочці. Віночок фіолетовий, 7—8 *мм* завд.; прапорець довгастоовальний; крила вдвоє довші за човник. Боби довгастолінійні, 15—20 *мм* завд., 3—4 *мм* завш., трохи стиснуті, голі або розсіяно опушені. Насінини численні (5—8), кулясто-кубічні, з горбочками на поверхні. ☉ Цв. IV—VI. Пл. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 736. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 292. Федченко в Фл. СССР, XIII, 457. Визн. росл. УРСР (1950) 213.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 242, III, IV, 6—9. Фл. БССР, III, 249, табл. LVII.

Видані зразки: Reichenb.,Exsicc., № 82. Fl. polon. exsicc., № 331! Fl. hung. exsicc., № 849!

По трав'янистих схилах. — На південному заході лісових районів та Лісостепу і на півдні степової частини УРСР. Рідка рослина.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегове (Білик!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: окол. Вінниці; Калинівка (Білозір). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестерикова!, Бесс.!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Карасьов, Шмальг.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт. (?), Верх.-Дніпр., (Рогач.), Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк., Даг., Тал.

Загальне поширення. Європа (в Східній Європі лише в зах. і півд. ч.), Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Худоба добре поїдає цей дрібненький горошок.

1733 (14). V. olbiensis Reuter. — **Горошок ольвійський.** Рослина відлегловолосиста. Стебло висхідне, 20—50 *см* завд. Нижні листки закінчуються вістрячком, верхні — б.-м. довгим, часто сильно скрученим вусиком. Листочки нижніх листків оберненояйцевидні до видовженояйцевидних, 3—12 *мм* завд., 2—5 *мм* завш., листочки верхніх листків вузьколінійні, зрідка лінійно-ланцетні, 8—14 *мм* завд., 0,75—2 *мм* завш., до верхівки звужені і загострені. Прилистки ланцетні, з зубчиком біля основи або напівстріловидні, 2—4 *мм* завд., 0,5—0,75 *мм* завш. Квітки поодинокі в пазухах листків. Чашечка 4—5 *мм* завд. Віночок фіолетово-синій, в 1,5 раза довший за чашечку; прапорець довгастоовальний, крила вдвоє довші за човник. Боби довгастолінійні, 20—25 *мм* завд., 3—3,5 *мм* завш., трохи сплюснуті, голі або розсіяно опушені; насінин 6—9, кутастих або кубічних, з поверхні горбкуватих, 1,5—2,5 *мм* завд. ☉. Цв. IV—VI. Пл. VI—VIII.

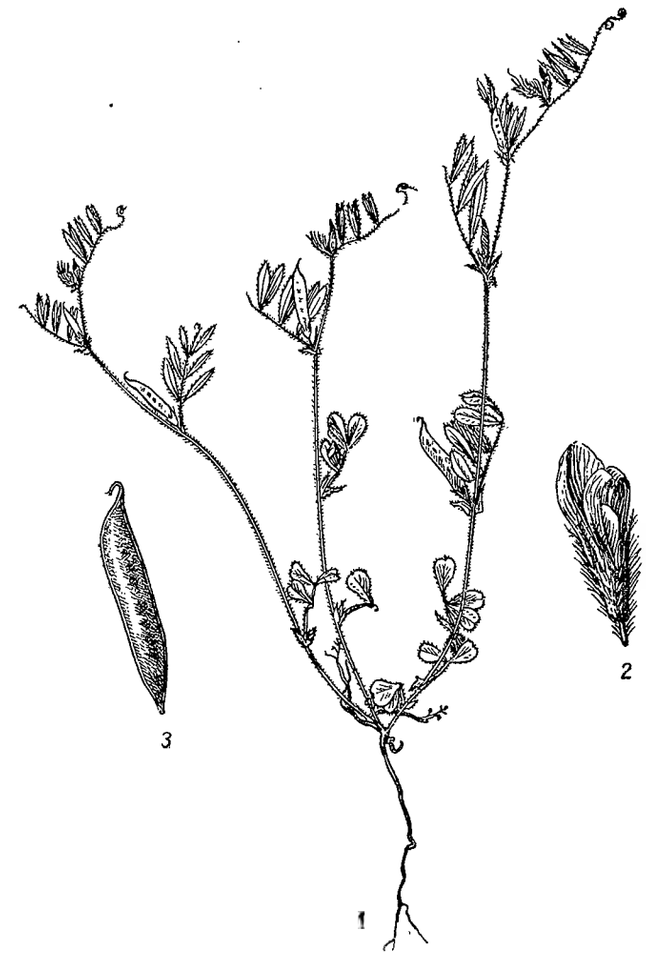

Рис. 98. Горошок ольвійський — *Vicia olbiensis* Reuter
1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід.

Reuter in Bull. Soc. Bot. France, XIII (1866) CLI. Федченко в Фл. СССР, XIII, 458.

— *V. lathyroides* var. *olbiensis* Reut. et Schutt ex Aschers. et Graebn., Synops., VI, 2 (1909) 960. — *V. lathyroides* var. *oblongifolia* Pacz. in herb.

По степових подах. — Зрідка трапляється на півдні степової частини.

П.З.С. Херсонська обл.: окол. Херсона (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Окснер!, Пач.!); Цюрупинськ (!!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеський рн, Сиваш (Кот.!), о-в Куюк-Тук (Кривошия!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн.

Загальне поширення. Середня Європа (Тіроль), південь Європейської частини СРСР, південна Франція, Корсіка, Італія, Балкани, Мала Азія.

Господарське значення. Добре поїдається худобою.

1734 (15). V. grandiflora Scop. — **Горошок великоквітковий.** Рослина розсіяно опушена. Стебло висхідне, від основи розгалужене, 25—60 *см* завд. Листки закінчуються звичайно розгалуженим вусиком, бокових листочків 6—14; листочки оберненояйцевидні, оберненосерцевидні, еліптичні або майже округлі, довжина їх перевищує ширину не більше ніж у 3 рази. Прилистки 3—4 *мм* завд.; прилистки нижніх листків напівсписовидні, з нечисленними зубцями, верхніх — овальні або ланцетні, цілокраї. Квітки сидять у пазухах листків, здебільшого по 2, рідше по 1 або по 3, на коротеньких квітконіжках. Квітки 2—3 *см*, жовті, прапорець з фіолетовим відтінком. Чашечка трубчаста, трохи скошена, з ланцетно-шиловидними, майже однаковими завдовжки, коротшими за її трубочку зубцями. Віночок з виїмчастим голим прапорцем і значно коротшими за нього крилами. Боби лінійні, 3,5—5 *см* завд., загострені, голі або трохи опушені, стиглі боби чорні, майже голі, горизонтально відхилені. Насінини стиснуті, округлі, бурі; рубчик охоплює $^3/_4$ насінини. ☉ або ☉. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Scop., Fl. carniol., II, 2 (1772) 65. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 293 p.p. Федченко в Фл. СССР, XIII, 459 p.p. Визн. росл. УРСР (1950) 214.

— *V. grandiflora α typica* Beck., Fl. Nieder.-Oesterr. (1892) 876. Prodan, Fl. Rom., ed. II, v. I, p. 1 (1939) 554.

Рисунки: Scop., Fl. carniol, II, 2, 65, tab. 42 (sub var. *Scopoliana* Koch).

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 1202!

По луках, узліссях. — Лише в західних областях УРСР.

Пр. Л. Буковина (Продан!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Бессараб.

Загальне поширення. Південь Середньої і південний захід Східної Європи.

Господарське значення. Цінна кормова рослина.

Примітка. Рослини, які наводились для інших районів УРСР під цією видовою назвою, належать до *V. sordida* W. et K.

1735 (16). V. sordida W. et K. — **Горошок брудний.** Рослина розсіяно опушена. Стебла від основи розгалужені, висхідні, до 65 *см* завв. Листки закінчуються вусиком, здебільшого розгалуженим; бокових листочків 6—16; листочки 10—25 *см* завд., довгасті або довгастоклиновидні, верхні ж листочки лінійно-клиновидні; довжина листочків в 4—5 разів

перевищує їх ширину. Прилистки близько 4 *мм* завд.; прилистки нижніх листків напівсписовидні, з кількома зубцями. Квітки на коротеньких квіт-

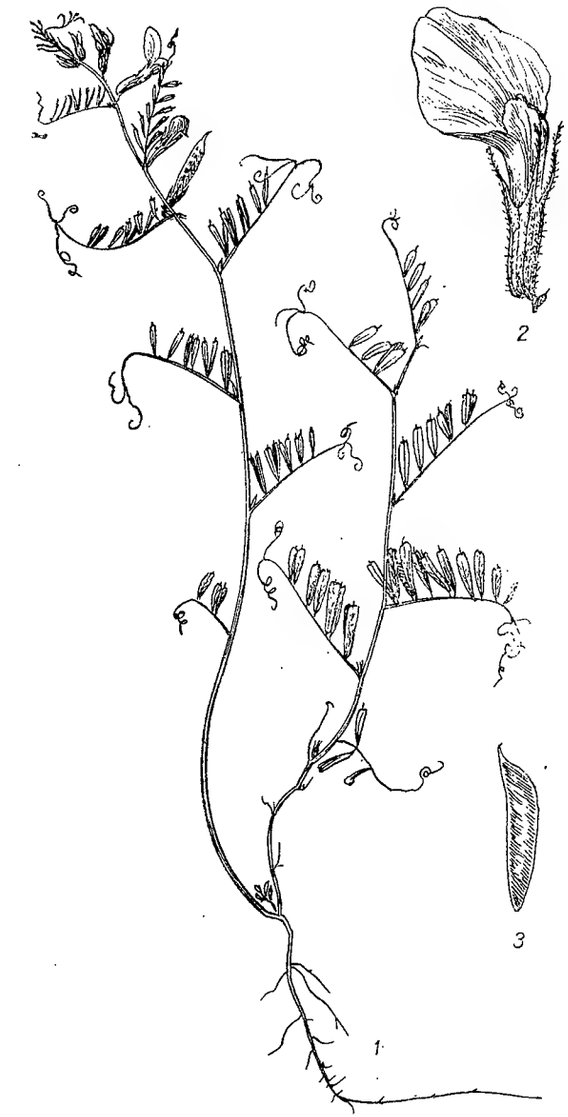

Рис. 99. Горошок брудний — *Vicia sordida* W. et K.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — плід.

коніжках, розміщені по 1—3 в пазухах листків. Чашечка трубчаста; зубці її ланцетно-шиловидні, коротші за її трубочку. Віночок 2—2,5 *см* завд., жовтий, лише прапорець на верхівці та верхівки крил фіолетово-зеленуваті. Боби лінійні, 4—5 *см* завд., голі або розсіяно опушені. Насінини округлі, бурі. ☉ або ☉. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., II, 143, t. 144 (1805). Prodan, Fl. Rom. (1939), ed. II, I, p. 1, 554. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 195.

— *V. Kitaibeliana* Станков-Талиев, Фл. Европ. части СССР (1949) 462. — *V. grandiflora β. Kitaibeliana* Koch, Syn., ed. 1 (1837) 197, ed. 2, 217. — *V. grandiflora Kitaibelii* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 293.

Рисунки: Waldst. et Kit., ц. м., t. 144.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 850 (sub *V. grandiflora* var. *Kitaibeliana* Koch)!

Як бур'ян в посівах, попід огорожами. — Відома з лісової, лісостепової й степової частин УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: окол. Мукачева (Маргіттай); Ужгородський рн, Великий Березний (Попов); Берегівський рн; Нижній Коропець (Зап'ятова), Мала Гута (Гринь!). — **П.П.** Окол. Києва — Пріорка (Семенкевич!).— **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Сміла (!); Канівський рн, Канів! (!!), Бучак (!!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Кобеляки (Цінгер!). — Суми (Калениченко!). — Харківська обл.: Ізюм (!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Шляхтине (Лавр.!). — **П.З.-Л.С.** Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Амвросіївка (Ширяєв!). — Запорізька обл.: Великотокмацький рн, Пришиб (Білик!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (!!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр, Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн.

Загальне поширення. Південь Середньої Європи і Європейської частини СРСР, Балкани.

Господарське значення. Цінна кормова рослина. Містить близько 20% протеїну. Потребує випробування в культурі.

1736 (17). V. Biebersteinii Bess. — **Горошок Біберштейна.** Рослина розсіяно опушена. Стебла від основи розгалужені, висхідні, до 60 *см* завв. Листки закінчуються розгалуженим вусиком; бокових листочків 6—14; листочки лінійно-ланцетні, 20—40 *см* завд., довжина їх в 10—12 разів перевищує їх ширину. Квітки на коротеньких квітконіжках, розміщені по 1—2 в пазухах листків. Чашечка трубчаста, зубці її ланцетно-шиловидні, коротші за її трубочку. Віночок близько 4 *см* завд., ясно-жовтий, прапорець на верхівці й човник часто трохи зеленуватофіолетові. Біб лінійний, близько 4 *см* завд., розсіяно опушений. Насінини округлі, бурі. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Bess., Enum. plant. Volh. (1822) 29. Андрж., Исчисл. раст. Под. губ., 32. Визн. росл. УРСР (1950) 214.

— *V. grandiflora Biebersteinii* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 292. — *V. grandiflora* Федченко в Фл. СССР, XIII, 459 p.p.

По трав'янистих місцях, луках. — Відомий з Західного Лісостепу.

З.Л.-С. Одеська обл.: окол. Саврані (Андрж.). — Хмельницька обл.: Кам'янець-Подільський рн, Вихватнівці (Андрж.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (Хмельницька і Одеська обл.).

Загальне поширення. Відомий лише з вищезазначених місцезнаходжень в СРСР.

1736[1] (18). V. sativa L. — **Горошок посівний,** вика. Рослина б.-м. опушена. Стебло висхідне або прямостояче, 20—60 *см* завд., здебільшого розгалужене, гранчасте. Листочки закінчуються розгалуженим вусиком; бокових листочків 6—14; листочки 15—20 *мм* завд., довгасті, видовженояйцевидні або еліптичні, на верхівці виїмчасті, часто з вістрячком. Прилистки близько 6 *мм* завд., напівстріловидні, іноді з нечисленними зубцями. Квітки майже сидячі в пазухах листків, поодинокі або по 2. Чашечка трубчаста, зубці її майже однакові, лінійно-ланцетні, б.-м. дорівнюють її трубочці. Віночок 20—25 *мм* завд., рожеволіловий; прапорець округло-яйцевидний, лілуватий, крила рожеві. Боби майже циліндричні, до 6 *см* завд., опушені або голі, яснобурі, 4—10-насінні, здебільшого косо вверх спрямовані. Насінини звичайно кулясті, близько 5 *мм* в діам.; рубчик охоплює $^1/_5$—$^1/_6$ насінини. ⊙ або ☉. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 736. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 292. Федченко в Фл. СССР, XIII, 468. Визн. росл. УРСР (1950) 214.

Рисунки: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 248, I—III, 1—10, tab. 249, fig. 1. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 626, рис. 561. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 830, рис. 513.

Видані зразки: Герб. Фл. Ср. Азии, № 27b! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 849.

Культивується по всій УРСР як кормова рослина, здебільшого в сумішках з вівсом і ячменем; іноді трапляється як бур'ян.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Обськ; Далек. Схід.: Камч., Уссур.; Серед. Азія: Сир-Дар., Пам.-Ал.

Загальне поширення: Європа, Кавказ, Західна, Середня, Східна (півн. ч.) і Мала Азія.

Господарське значення. Культивується як цінна кормова рослина; містить понад 20% протеїну. Одна з основних однорічних кормових трав польової сівозміни. У суміші із злаками краще поїдається худобою; засівається тому звичайно з вівсом і ячменем. Крім того, при посівах самої вики її слабі стебла полягли б. Вико-вівсяні суміші використовуються також як зелене добриво. Насіння містить до 30% протеїну і використовується на корм свійським птахам, а також розмелене додається до грубих кормів в раціоні робочої худоби. Цінний медонос.

1737 (19). V. angustifolia L. — **Горошок вузьколистий.** Притисненоволосиста або розсіяно опушена рослина. Стебло висхідне, іноді майже прямостояче, 15—80 *см* завв. Листки закінчуються розгалуженим вусиком; бокових листочків 6—12; листочки вузьколінійні, видовженолінійні або довгасті, 15—30 *мм* завд.; на верхівці виїмчасті або з вістрячком. Прилистки 4—5 *мм* завд., напівстріловидні, зубчасті. Квітки майже сидячі в пазухах листків, поодинокі або по 2 Чашечка трубчаста, з лінійно-ланцетними, майже однаковими зубцями, які приблизно дорівнюють її трубочці. Віночок 15—30 *мм* завд.; прапорець оберненояйцевидний, пурпуровофіолетовий, крила червонофіолетові; човник білуватий, на верхівці фіолетовий. Боби лінійні, близько 4 *см* завд., звужені в носик, розсіяно опушені, стиглі боби голі, чорні, дуже відхилені від осі. Насінини

кулясті, чорні або бурі, іноді з плямами; рубчик охоплює $^1/_6$ насінини. ⊙. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

L., Amoen Acad., IV (1759) 103. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 293. Федченко в Фл. СССР, XIII, 464. Визн. росл. УРСР (1950) 214. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 195. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 157.

— *Vicia sativa* var. *angustifolia* Wahlb., Fl. Carpath. (1814) 218.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 250, fig. I—IV, 1—11! Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 620, рис. 549. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 813, рис. 496.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1657.

По трав'янистих місцях, іноді як бур'ян в посівах. — По всій УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: окол. Ужгорода (Попов і Шелестина). — **З.П.** Волинська обл.: Шацький рн, Світязь (Барбарич!). — Житомирська обл.: Олевськ (Пач.!); Баранівський рн, Верби (Пач.!). — **П.П.** Житомирська обл.: Овруч (Пач.!). — Чернігівська обл.: Добрянка, Остер (!!).— Київська обл.: окол. Києва (Пач.!, Семенкевич!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський). — Черкаська обл.: Черкаський рн, Шелепухи (!!); Канівський рн, Бучак (!!); Сміла (!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.). — Полтавська обл.: Миргород (Рогов.!); Лохвиця (!!); Сенча (!!). — Харківська обл.: окол. Харкова (!), Валки (!).

Var. **segetalis** Koch. Рослина майже гола. Нижні листки з ланцетними листочками. Боби темнокоричневі.

Koch, Syn., ed. I (1835) 197.

Зрідка зустрічається як бур'ян в посівах.

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Схід. Сибір: Анг.-Саян.; Серед. Азія: Прибалх., Тянь-Шан., Пам., Гірськ. Туркм.

Загальне поширення. Європа, Кавказ, Середземномор'я, Сибір, Середня Азія, Іран.

Господарське значення. Кормова трава, яку задовільно поїдає худоба. Містить близько 25% протеїну; зелена маса багата на вітамін С, проте в насінні горошка вузьколистого встановлена наявність синильної кислоти; сліди її відмічались також і в зеленій масі. Потребує вивчення в культурі.

1738 (20). V. pannonica Crantz. — **Горошок паннонський.** Рослина м'яко опушена. Стебла висхідні, 40—100 *см* завв., ребристі. Листки закінчуються простими або розгалуженими вусиками; бокових листочків 14—20; листочки лінійно-ланцетні, довгасті або вузько-оберненояйцевидні, до 2 *см* завд., тупі, зрізані або трохи виїмчасті, з вістрячком на верхівці. Прилистки 3—4 *мм* завд., яйцевидно-ланцетні, гострі або напівсписовидні. Квітки в пазушних пучках по 2—4, на коротких квітконіжках. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, косо зрізана, з лінійно-шиловидними, неоднаковими зубцями; нижні — довші за верхні, найдовший з них майже дорівнює трубочці. Віночок 15—20 *мм* завд., жовтуватий; прапорець зовні притиснено-довговолосистий, пластинка його трохи коротша за нігтик. Боби довгасті, до 3 *см* завд., до обох кінців звужені,

притиснено-шовковистоволосисті, жовтуватобурі, 2—8-насінні, повислі. Насінини трохи стиснуті, майже округлі, бархатисточорні, близько 3 *мм* завд.; рубчик охоплює до $^1/_4$ насінини. ⊙. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

Crantz, Stirp. aust., V (1769) 393. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 290. Федченко в Фл. СССР, XIII, 470. Визн. росл. УРСР (1950) 214. Попов, Очерк раст. и фл. Карпат (1949) 195. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 159.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 243, fig. I—III, 1—7. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 628, рис. 565.

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 850! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 851.

По схилах, луках, вздовж шляхів, як бур'ян у посівах. — Переважно в степовій частині УРСР, рідше в лісостепових і західних лісових районах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: окол. Ужгорода (Попов і Шелестина!); Рахівський рн, Чорногора, Ясиня (Попов). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Іванівський рн, Жеребкове (Пач.!); Саврань (Шмальг.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янськ (Таліев!). — **П.З.-Л.С.** Окол. Кіровограда. — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!); Тилігуло-Березанка (!!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Федосіїв!); Очаківський рн, Парутине (!!), Очаків (!!). — Херсонська обл.: Херсон (Пач.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітополь (!!). — Херсонська обл.: Цюрупинськ (!!); Гола Пристань (!!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова.

Var. **striata** (M.B.) Gris. — Віночок жовтуваточервонуватий.

Gris., Spic. Fl. Rum. Bith., I (1843) 79.

— *V. striata* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 162.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 850.

П.З.С. Миколаївська обл.: Очаківський рн, Парутине (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Карпати, Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: майже всі райони.

Загальне поширення. Східна частина Середньої Європи, південь Східної Європи, Кавказ, Іран.

Господарське значення. Кормова рослина; дає багатий ранній врожай зеленої маси. Містить понад 20% протеїну. Потребує випробування в культурі.

Примітка. За матеріалами гербарію Інституту ботаніки АН УРСР, на території України трапляється ще *V. orobus* DC. Наводимо її опис.

V. orobus DC. — **Горошок чиновий.** Кореневище повзуче, розгалужене. Стебла прямостоячі або висхідні, 15—50 *см* завд., розгалужені, гранчасті, притиснено опушені. Листки 5—8 *см* завд., закінчуються вістрячком, з 12—24 листочків; листочки яйцевидно-еліптичні, еліптично-ланцетні або ланцетні, 1—2,5 *см* завд., тупі або коротко загострені, з виразними сітчастими жилками. Прилистки напівстріловидні, по краю війчасті; прилистки нижніх листків часто зубчасті. Квітконоси перевищують листки. Грона 5—8 *см* завд., 10—15-квіткові, однобічні, квітконіжки 2—4 *мм* завд. Чашечка широкодзвоникувата, з короткими, трикутними зубцями; нижні з них довші за верхні. Віночок 12—15(20) *мм* завд., жовтуватий або лілуватобілуватий; прапорець оберненояйцевидний; крила вужчі за прапорець, так само, як і човник, трохи коротші за нього. Зав'язь на ніжці. Боби видовженоланцетні, 20—30 *мм* завд., коричнюваті, голі, 6—8-насінні. Насінини еліптично-яйцевидні, коричневочорнуваті, гладенькі, рубчик охоплює майже $^1/_2$ насінини. 2|. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

DC. in Lam. u. DC., Fl. France, V (1815) 577.

— *V. cassubica β. Orobus* Ser. in DC., Prodr., II (1825) 356. — *Ervum Orobus* Kittel, Taschenb., 2 Aufl. (1844) 1163.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 3, 1526, рис. 1540.

Ми наводимо цей вид для УРСР за екземпляром, який зберігається в гербарії Бессера. На етикетці щодо місцезнаходження цієї рослини зазначено лише «Volhynia». Знаходження *V. orobus* DC. на Волині є дуже загадковим, оскільки воно відірвано від її ареалу. Виникає думка, чи не маємо ми справу з культурною рослиною (можливо, з Кременецького ботанічного саду), хоча слід відзначити, що на етикетках матеріалів Бессера завжди відзначається для культурних рослин «cult.». В усякому разі ми вважаємо за краще не вводити цей вид до основного складу, а подати його у примітці.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр. (півн.-зах. ч.)?.

Загальне поширення. Південна Норвегія, Ютландія, Британські острови, Франція, Піренеї, Північна Іспанія.

Підрід **III. Faba** (Adans.) Gray.

Однорічники. Квітки пазушні. Боби трохи здуті, майже циліндричні, з зубчастими перегородками між насінинами. Насінини довгасті, рубчик на кінці насінини. Листки завжди без вусиків.

1738[1] (21). V. faba L. — **Боби.** Стебло прямостояче, 20—100 *см* завв., лише трохи розгалужене, 4-гранне, голе, порожнисте. Прилистки напівсерцевидні, 10—20 *мм* завд., зубчасті або цілокраї, голі або розсіяноволосисті. Нижні листки з 1 пари, верхні — з 2—3 пар листочків; вісь листка закінчується коротеньким вістрям. Листочки довгасто-оберненояйцевидні або еліптичні, 4—10 *см* завд., 2—4 *см* завш., тупі, з короткими вістрячками на верхівці або гострі, цілокраї, голі або зісподу розсіяноволосисті. Квітки в коротких гронах по 2—4, на коротких квітконосах. Чашечка дзвоникувато-трубчаста, 13—14 *мм* завд., гола, з ланцетними нерівними, загостреними зубцями, з яких нижні довші за верхні. Віночок 20—30 *мм* завд., білуватий, лише прапорець або ліловий, або фіолетовий, з темнофіолетовими жилками; прапорець обернено-видовженояйцевидний; крила коротші, ніж прапорець, видовжені, з великою темнофіолетовою плямою; човник на $^1/_5$—$^1/_6$ коротший за прапорець. Боби сидячі, довгастолінійні, майже циліндричні, 8—12 *см* завд., 1—2 *см* завш., на верхівці з коротким вигнутим носиком, голі або коротко опушені; стиглі боби повислі. Насінини кутасто-овальні, 1—2,5 *см* завд., червонуваті, коричнюваті, зеленуваті або сіруватоплямисті, блискучі. ⊙. Цв. V—VII. Пл. VII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 737. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 289. Муратова, Культ. фл., IV (1937) 79. Федченко в Фл. СССР, XIII, 474. Визн. росл. УРСР (1950) 214. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 819.

— *Faba vulgaris* Moench, Meth. (1794) 150.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 238, fig. 1—10! Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 819, рис. 501.

Культивується як зернова бобова рослина, а також як кормова рослина і на силос.

В культурі у нас зустрічаються такі форми:

Var. **equina** Pers. Кінські боби. Плоди з 4 насінинами; насінини 15—20 *мм* завд.

Pers., Syn., II (1807) 308.

Культивується як кормова рослина.

Var. **major** Harz. Городні боби. Насінини 25—35 *мм* завд.

Harz, Landw. Samenk., II (1885) 661.

Культивується як городина (зелені боби).

Var. **minor** Harz. Боби дрібнонасінні. Насінини 5—13 *мм* завд., округлі.

Harz, Landw. Samenk., II (1885) 661.

Культивується як кормова рослина на насіння (зерно) і на силос. Насіння зветься кінським або фіолетовим бобиком.

Поширення виду по СРСР. Культивується в усіх районах Європ. ч., на Кавказі, у Схід. Сибіру і Серед. Азії.

Загальне поширення. Батьківщина — Північна Африка; у багатьох країнах широко культивується.

Господарське значення. Цінна кормова і харчова рослина. Зелена маса містить до 20% протеїну і близько 2% олії, насіння — до 40% протеїну і до 20% олії. Культивується у нас переважно як кормова рослина, а також на силос або на зелене добриво. Насіння бобів варять або розмочують і додають до корму худобі; розмолоте в муку воно входить до складу комбікормів. Боби часто висівають у сумішах, зокрема у змішаних посівах на силос — разом з кукурудзою і соняшником.

Примітка. Боби — дуже стародавня культура, поширена ще задовго до початку нашої ери.

Рід **479. Сочевиця — Lens** Adans.

Adans., Fam. pl. (1763) 231.

Чашечка дзвоникувата, 5-зубчаста, з майже однаковими зубцями, які б.-м. дорівнюють віночку. Човник гострувато. Тичинки двобратні; тичинкова трубочка спереду косо зрізана. Боби сплюснуті; насінини сочевицеподібні. — Однорічні рослини. Стебло прямостояче або висхідне. Листки парно-пірчасті, закінчуються вусиком, зрідка у нижніх листків — листочком; листочків 2—8 пар. Прилистки трав'янисті, цілокраї або зубчасті, невеликі.

В межах цього роду відомо 6 видів, поширених в Середземномор'ї, Західній і Середній Азії. В СРСР дико росте 3 види і 1 — *L. culinaris* Medik. — поширений в культурі. Культура сочевиці є однією з стародавніх культур; насіння сочевиці знайдене в залишках кам'яного віку. В УРСР поширений лише в культурі *L. culinaris* Medik.

1738[2] (1). L. culinaris Medik. — **Сочевиця харчова.** Рослина 15—30(40) *см* завв., коротко опушена. Стебло гранчасте, розгалужене. Листки з 6—14 листочків; вісь листка закінчується вусиком; листочки видовженолінійні або овальні, 10—15 *мм* завд., тупуваті, з вістрячком на

верхівці, короткочерешкові. Квітки по 1—3 в пазушних гронах, на коротших за листки квітконосах, які закінчуються остюком. Зубці чашечки шиловидні. Віночок 5—7 *мм* завд., блакитнуватий. Біб ромбічний, 10—12 *мм* завд., голий, повислий. Насінин у бобі 1—3, сплюснутих або майже кулястих. ⊙. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Medik., Vorles. Churpf. Phys. Ges., II (1787) 361. Федченко в Фл. СССР, XIII, 478. Визн. росл. УРСР (1950) 214. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 843.

— ***Ervum lens*** L., Sp. pl. (1753) 738. — ***Lens esculenta*** **Moench, Meth.** (1794) 136. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 97.

Рисунки: Культ. фл. СССР, IV (1937), рис. 66—7Є. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 843, рис. 520.

Широко культивується по всій УРСР, іноді зустрічається здичавілою, як бур'ян.

Поширення по СРСР. Культивується переважно в середній і південній частинах Європ. ч.

Загальне поширення. Походить, мабуть, з Передньої Азії, в дикому стані невідомий. Культивується у більшості країн земної кулі.

Господарське значення. Важлива харчова (великонасінні сорти — тарілочна сочевиця) і кормова (дрібнонасінні сорти) культура. Насіння сочевиці містить 23—30% протеїну і до 2% олії. Зелена маса її є поживним соковитим кормом для худоби.

Рід 480. Чина — Lathyrus L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 729.

Чашечка звичайно коротенька, при основі часто з опуклиною; зубці її нерідко майже однакові або верхні коротші за нижні. Віночок різного забарвлення — жовтий, червоний, фіолетовий, білий; прапорець широкообернено-яйцевидний, обернено-яйцевидний або довгастий, значно довший за крила і човник; крила обернено-яйцевидні, вільні або посередині трохи зрослі з човником, човник тупуватий, звичайно коротший за крила. Тичинкова трубочка на верхівці прямо обрублена; 9 тичинок зрослися в трубочку, 10-а, верхня, тичинка звичайно вільна. Зав'язь на ніжці або сидяча; стовпчик сплюснутий, з одного боку бородчастий. Біб сплюснутий з боків, рідше майже циліндричний, 2- або багатонасінний. Насінини майже кулясті, рідше трохи стиснуті або кутасті, гладенькі або дрібнобугорчасті. — Багаторічні або однорічні, трав'янисті рослини. Корені у деяких видів бульбовидно потовщені. Стебла і черешки листків часто крилаті. Листки з 1 або кількох пар листочків; загальна вісь закінчується простим або розгалуженим вусиком або ж вістрячком (у небагатьох видів розвивається на деяких листках непарний верхівковий листочок); дуже рідко листочки зовсім не розвиваються, але розвинені великі листовидні прилистки або ж листкова вісь дуже розширена і має вигляд листкової пластинки. Стебла прямостоячі або висхідні, часто чіпляються за допомогою вусиків. Прилистки великі, у вигляді листочків або ж частіше прилистки шиловидні, ланцетні або напівстріловидні.

Квітки зібрані багатоквітковим гроном; квітконоси коротші за листки або перевищують їх. Квітки чималі.

До цього роду належить понад 100 видів, поширених переважно в Північній півкулі; лише деякі види ростуть в горах тропічної Африки і Південної Америки. Однорічні представники цього роду поширені переважно в Середземномор'ї та в Передній Азії.

В СРСР росте 150 видів цього роду, в УРСР — 22 види.

Господарське значення. Більшість представників цього роду є цінними кормовими травами; багато які дикорослі види їх придатні для введення в культуру.

---

1. Вісь листка (іноді розширена) закінчується вусиком або вістрячком і листочків не несе . . . . . 2.
— Листки з 1 або кількох пар листочків . . . . . 3.
2. Прилистки великі, у вигляді листочків. Квітки жовті . . . . . **(1). Ч. безлисточкова — L. aphaca** L.
— Прилистки дрібненькі, шиловидні. Квітки червоні . . . . . **(2). Ч. злаколиста — L. Nissolia** L.
3 (1). Листкова вісь закінчується вусиком, здебільшого розгалуженим . . . . . 4.
— Листкова вісь закінчується коротеньким вістрячком . . . . . 13.
4. Стовпчик скручений . . . . . 5.
— Стовпчик нескручений . . . . . 10.
5. Грона 1—3-квіткові . . . . . 6.
— Грона багатоквіткові . . . . . 7.
6. Боби голі, гладенькі . . . . . **(3). Ч. посівна — L. sativus** L.
— Боби шорстковолосисті, бугорчасті . . . . . **(4). Ч. шорстка — L. hirsutus** L.
7 (5). Однорічники. Квітки великі, запашні . . . . . **(5). Ч. запашна — L. odoratus** L.
— Багаторічні рослини. Квітки незапашні або лише слабо пахнуть 8.
8. Стебла і листкові осі безкрилі. **(6). Ч. бульбиста — L. tuberosus** L.
— Стебла і листкові осі крилаті . . . . . 9.
9. Квітки зеленуваторожеві, 12—18 *мм* завд. . . . . **(7). Ч. лісова — L. silvestris** L.
— Квітки рожеві, з коричнюваточервоним прапорцем, 15—30 *мм* завд. . . . . **(8). Ч. великоквіткова — L. megalanthus** Stendel.
10 (4). Квітки жовті . . . . . **(9). Ч. лучна — L. pratensis** L.
— Квітки рожеві або лілові . . . . . 11.
11. Прилистки великі, у вигляді листочків . . . . . **(12). Ч. гороховидна — L. pisiformis** L.
— Прилистки значно дрібніші за листочки . . . . . 12.
12. Листочки гострі, вузьколанцетні. Квітки лілуваті . . . . . **(10). Ч. болотна — L. palustris** L.
— Листочки тупі, видовженояйцевидні або видовженоеліптичні. Квітки лілуваточервонуваті . **(11). Ч. зігнута — L. incurvus** (Roth.) Willd.
13 (3). Квітки синьофіолетові . . . . . 14.

— Квітки жовті або білуваті . . . . . 16.
14. Прилистки вузьколанцетні. Листочків 8—12, тупих . . . . . **(19). Ч. чорна — L. niger** (L.) Bernh.
— Прилистки яйцевидноланцетні. Листочків 4—8, загострених . . 15.
15. Грона 3—8-квіткові . **(17). Ч. весняна — L. vernus** (L.) Bernh.
— Грона 10—25-квіткові . . . . . **(18). Ч. ряба — L. venetus** (Mill.) Rouy.
16 (13). Квітки ясножовті . . . . . 17.
— Квітки білі (прапорець зовні іноді блакитний або рожевий) або кремові . . . . . 19.
17. Стебло притиснено м'яко опушене . . . . . **(22). Ч. трансільванська — L. transsilvanicus** (Spreng.) Reichenb.
— Стебло голе . . . . . 18.
18. Листочки злегка загострені, зісподу розсіяно опушені . . . . . **(20). Ч. гладенька — L. laevigatus** (W. K.) Fritsch.
— Листочки остисто загострені, зісподу м'яко густо опушені . . . . **(21). Ч. субальпійська — L. subalpinus** (Herb.) Beck.
19 (16). Приймочка лопатовидно розширена . . . . . **(13). Ч. бліда — L. pallescens** (M.B.) C. Koch.
— Приймочка лінійна . . . . . 20.
20. Корені не потовщені. Квітки білі . . . . . **(16). Ч. молочнобіла — L. lacteus** (M.B.) Wissjul.
— Корені потовщені . . . . . 21.
21. Корені веретеновидні. Квітки білуваті, часто з рожевим або блакитним зовні прапорцем . . . . . **(15). Ч. різнобарвна — L. versicolor** (Gmel.) Beck.
— Корені бульбовидно здуті. Квітки кремові . . . . . **(14). Ч. австрійська — L. austriacus** (Crantz) Wissjul.

Секція **1. Aphaca** (Adans.) Reichenb. Однорічні рослини. Листкова вісь закінчується вусиком, листочків не несе. Прилистки чималі, у вигляді листочків. Стовпчик нескручений.

1739 (1). L. aphaca L. — **Чина безлисточкова.** Стебла поодинокі або по кілька, висхідні, 10—60 *см* завд., гранчасті, не крилаті, чіпкі (за допомогою вусиків листкової осі). Прилистки великі, 16—25 *мм* завд., яйцевидно-списовидні, 8—14 *мм* завш., на верхівці короткозагострені, цілокраї, з численними дугоподібними жилками. Лише у нижніх листків розвивається 1 пара довгастих листочків, у всіх інших листків листочки не розвиваються; листкова вісь закінчується простим або 2-роздільним вусиком. Квітконоси довші за прилистки; у верхній частині їх є зчленування, від якого відходять 1 або 2 квітконіжки, коротші за чашечку. Квітки трохи пониклі. Чашечка короткодзвоникувата, з ланцетними, майже однаковими зубцями, які в 2—2,5 раза довші за трубочку. Віночок 10—12 *мм* завд., блідожовтий; прапорець оберненояйцевидний, на верхівці трохи виїмчастий, при основі часто з подовжніми фіолетовими жилками; крила дорівнюють човникові; пластинки їх майже округлі, раптово звужені в лінійний нігтик, з невеличким горбком при основі; човник по нижньому краю майже округлий, угорі звужений в короткий носик. Боби прямостоячі або зігнуті, довгастолінійні, іноді трохи серповидно зігнуті, 2—3 *см* завд. і 1—1,5 *см* завш.; стиглі боби трохи здуті, сітчасті. Насінин 4—5, оберненояйцевидних, гладеньких, темнобурих. ☉. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 729. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 300. Федченко в Фл. СССР, XIII, 480. Визн. росл. УРСР (1950) 216. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 845.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., **XXIII, tab. 197.**

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 315!

Трапляється дуже рідко на полях, по засмічених місцях. — Як адвентивна рослина наводиться для західної частини Полісся і Лісостепу.

З.П. Хмельницька обл.: Шепетівка (Шалит!). — **З.Л.-С.** По р. Дністру (Срединський у Ліндемана).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм. (занесена у Ленінград), Серед.-Дніпр., Крим, Ниж.-Дон.; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гірськ.-Туркм., Сир-Дар., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Походить з Середземномор'я; як занесена рослина відома з Середньої і Східної Європи, Кавказу, Середньої Азії, Японії та Китаю.

Господарське значення. Придатна для культури як кормова рослина. Містить близько 20% протеїну. Худоба добре її поїдає. Щождо насіння, то воно, за даними Роллова, придатне на корм свійським птахам. Цінний медонос.

Секція **2. Nissolia** (Adans.) Reichenb. Однорічні рослини. Прилистки шиловидні. Загальна вісь листка дуже розширена, закінчується вістрям; листочки нерозвинені.

Рис. 100. Чина безлисточкова — *Lathyrus aphaca* L.
1 — загальний вигляд; *2* — насінина.

1740 (2). L. Nissolia L. — **Чина злаколиста.** Рослина розсіяно опушена короткими волосками. Стебло 20—40 *см* завв., прямостояче або при основі висхідне, просте, рідше в нижній частині розгалужене, 4-гранне, вздовж борозенчасте. Прилистки дрібні, шиловидні, рано опадаючі. Листочки нерозвинені; загальна листкова вісь разом з черешком розширена, лінійно-ланцетна, до верхівки звужена, 3—12 *см* завд., 2—7 *мм* завш., закінчується вістрячком, з 5 товстішими жилками. Квітконоси тоненькі, дорівнюють половині або $^2/_3$ листкової осі, на верхівці із зчленуванням; коло зчленування знаходиться дрібненький шиловидний прицвіток і відходить квітконіжка 2—3 *мм* завд.; квітконоси і квітконіжки притиснено опушені. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, 5—7 *мм* завд.; зубці її ланцетні, трохи коротші за її трубочку. Віночок пурпуровий; прапорець і човник трохи зігнуті; прапорець округло-овальний; крила лише трохи коротші за прапорець. Боби сидячі, лінійні, трохи здуті, 3—4 *см* завд., 4—5 *мм* завш., з сітчастими стулками. Насінин 8—10, борозенчастих. ⊙. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 729. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 300. Федченко в Фл. СССР, XIII, 481. Визн. росл. УРСР (1950) 216. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 850.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 97, fig. IV—V, 13—22.
Видані зразки: Fl. cauc. exsicc., № 138!

По сухих місцях у чагарниках, по узліссях, по степах. — Відома з району прикарпатських лісів, з Донецького Лісостепу і степової частини.

Пр. Л. Чернівецька обл.: Чернівці (Кнапп). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Шлях. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Кислівка (Кот.!), Тик (Гребеньова!). — Ворошиловградська обл.: Покровський рн, Покровське (Кот.!); Велика Журавка (Гребеньова!); Нижньодуванський рн, Верхня Дуванка (Кот.!), Нижня Дуванка (Кот.!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісн. (!); Приморський рн, Кальчик (Сидоров). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Каховка (!!) ; Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Клок.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Бессараб., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони.

Загальне поширення. Середземномор'я, Південна Європа і південна частина Середньої і Східної Європи, Кавказ.

Примітка. Поширені у нас представники цього виду належать до var. *glabrescens* Freyn., для якої характерні голі або майже голі боби і вужчі (2—4 *мм* завш.) листкові осі. Форма з коротко повстисто опушеними бобами й широкими листковими осями (var. *genuinus* Uechtr.) зустрічається в Західній Європі.

Секція **3. Cicercula** (Medik.) Gren. et Godr. Однорічники. Листки з 1 пари вузеньких листочків. Квітки на коротких квітконосах по 1 або по 2—3. Стовпчик скручений так, що плоскі сторони його звернені в сторони. Насінин 3—5.

1740[1] (3). L. sativus L. — **Чина посівна.** Стебло 20—100 *см* завв., висхідне або прямостояче, від основи розгалужене, гранчасте, по двох гранях крилате, чіпке (за допомогою вусиків, якими закінчується вісь листка).

Рис. 101. Чина злаколиста — *Lathyrus Nissolia* L.
1 — загальний вигляд; *2* — квітка.

Прилистки напівстріловидні, ланцетні, на верхівці загострені, 14—22 *мм* завд. Листки з 1 пари листочків; листкова вісь закінчується у нижніх листків вістрячком або розгалуженим вусиком, у верхніх — розгалуженим вусиком: листочки лінійно-ланцетні або лінійні, на верхівці загострені, 3—10 *см* завд., 2—8 *мм* завш., з 3—7 добре помітними жилками. Квітконоси пазушні, короткі або довші за листки, з пазух яких вони виходять, гранчасті; у верхній частині квітконоса є зчленування, коло якого розміщуються 1 або 2 шиловидних прицвітки. Грона 1-квіткові, рідше 2-квіткові; квітконіжки майже дорівнюють чашечці. Чашечка з короткою дзвоникуватою трубочкою і ланцетними зубцями, які в 2—3 рази довші за трубочку чашечки. Віночок 10—20 *мм* завд., білуватий або блакитнуватий, прапорець з широкоовальною, до основи звуженою пластинкою; пластинки крил при основі з вушком; човник на нижньому краї зігнутий майже під прямим кутом. Боби сидячі, еліптичні, на верхівці звужені у вістря, 2—4 *см* завд., 1—1,5 *см* завш., стиснуті, по верхньому краю крилаті. Насінин 4—6, кутастих, гладеньких. ⊙. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 730. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 301. Федченко в Фл. СССР, XIII, 485. Визн. росл. УРСР (1950) 216. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 856.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 199.

Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 856, рис. 529.

Культивується як кормова рослина; зрідка трапляється здичавілою по засмічених місцях. — Переважно в лісостеповій і степовій частинах.

Л.Л.-С. Харківська обл.: Ізюмський рн (Черн.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Артемівський рн, на крейдяному схилі Гір Артема (!).

Var. **angustatus** Ser. Листочки 1,5—3 *мм* завш. Квітки 8—12 *мм* завд.

Ser. in DC, Prodr., II (1825) 373.

П.З.С. Окол. Миколаєва (!). — **П.С.** Запорізька обл.: о-в Довгий, літоральна смуга (Левіна!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр.; Причорн.; Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Волз.-Кам. (півд. Урал); Кавказ: всі райони; Схід. Сибір: Даур.; Серед. Азія — в багатьох районах.

Загальне поширення. Середземномор'я, Кавказ, Середня Азія — в багатьох районах.

Господарське значення. Завдяки значному вмісту білкових речовин чина посівна є дуже цінною кормовою рослиною (містить понад 25% протеїну). Худоба охоче поїдає її як у свіжому стані, так і в сіні. Насіння містить 32—36,7% протеїну, і його додають до концентрованих кормів, проте дослідженнями встановлено, що корми з насінням чини посівної є токсичними для коней; щождо великої рогатої худоби та овець, то для них воно не шкідливе.

Рослина досить посухостійка. Культивується на зелений корм, на сіно, на зелене добриво, а також для одержання насіння. На зелений корм і на сіно чина посівна часто висівається в суміші з вівсом або ячменем.

Примітка. Цілком можливо, що var. *angustatus* Ser. трапляється у нас у дикому стані. Про це свідчить, по-перше, те, що ця форма не культивується, а росте дико в Середземномор'ї, по-друге, те, що знаходження її як на о-ві Довгому, так і в окол. Миколаєва лежить на північній межі її природного ареалу.

1741 (4). L. hirsutus L. — **Чина шорстка.** Рослина гола або розсіяно опушена. Стебло 20—50 *см* завд., висхідне або прямостояче, від основи розгалужене, гранчасте, крилате, чіпляється листковими вусиками. Прилистки коротші за черешок листка, ланцетні, напівстріловидні, 5—10 *мм* завд. Листки з 1 пари листочків; листкова вісь вузькокрилата, 3—5 *см* завд., закінчується розгалуженим вусиком; листочки ланцетні або видовженоланцетні, 2,5—7 *см* завд. й 4—12 *мм* завш., з коротеньким вістрячком на верхівці. Квітконоси ребристо-борозенчасті, довші за листки, здебільшого закінчуються коротеньким вістрям, 1-квіткові або 2-квіткові. Квітконіжки майже дорівнюють чашечці; квітки 10—13 *мм* завд. Чашечка короткодзвоникувата; зубці її широколанцетні, на верхівці видовжені у вістрячок, майже дорівнюють її трубочці або трохи довші за неї. Віночок синьофіолетовий; прапорець з округло-овальною пластинкою, значно довший за човник; крила майже дорівнюють човникові, човник на верхівці витягнутий. Боби лінійні, рідше трохи зігнуті, 2—4 *см* завд., сидячі; в молодому стані вони вкриті густими білими відстовбурченими волосками, які сидять на горбках; на час достигання бобів волоски відпадають. Насінини горбкуваті. ⊙. Цв. V—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 732. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 301. Федченко в Фл. СССР, XIII, 437. Визн. росл. УРСР (1950) 216. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 847.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. № 367!

Видані зразки: Fl. hung. exsicc., № 367!

На полях, по засмічених місцях, у чагарниках, по узліссях. — Дуже рідко на заході і на півдні УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Берегівський рн, Нове село, заплава р. Боржави (Барбарич!); Свидовець, по долині Свидовецького потоку (Попов!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Свердловський рн, Провальський степ (Гринь і Романова!). — **Л.З.-Л.С.** По р. Самарі (Акінф.). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Кривоозерський рн, Берізки (Рогов.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл. (Бесс.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: всі райони; Серед. Азія: Гір. Туркм., Пам.-Ал., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Середземномор'я, Кавказ. Як адвентивна рослина заходить в Середню Азію.

Господарське значення. Хороша кормова рослина, що дає багато високовітамінної зеленої маси. За літературними даними, насіння отруйне.

1741[1] (5). L. odoratus L. — **Чина запашна,** запашний горошок. Рослина відхиленоволосиста. Стебло висхідне, розгалужене, чіпке (за допомогою розгалужених вусиків листочкової осі), 25—100 *см* завв., кри-

лате. Прилистки напівстріловидні, значно коротші за черешки листків, 10—15 *мм* завд. Листки 5—8 *см* завд., з вузькокрилатими черешками, 2—3 *см* завд. і з 1 пари листочків; листкова вісь закінчується міцним, дуже розгалуженим вусиком; листочки довгастоовальні, тупі, закінчуються вістрячком, 3—4 *см* завд. Квітконоси ребристі, міцні, значно перевищують листки, 15—20 *см* завд.; грона 1—3-квіткові (квітки запашні); квітки 2—3 *см* завд., різноманітно забарвлені, від білих до темнофіолетових, пониклі. Чашечка дзвоникувата, з виразними жилками; зубці її яйцевидно-ланцетні, загострені, майже дорівнюють трубочці; жилки, які проходять в зубці, вкриті шипиками. Прапорець віночка округло-еліптичний, з коротким нігтиком; крила коротші за прапорець, майже півкруглі, з вушком при основі, звужені в короткий нігтик; човник на верхівці витягнутий в короткий дзьобик. Боби 4—6-насінні, довгасті, довгастолінійні, іноді трохи зігнуті, 3—6 *см* завд., вкриті волосками, які сидять на горбках. Насінини майже кулясті, темнобурі, гладенькі. ☉. Цв. VI—IX. Пл. VII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 732. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 301. Федченко в Фл. СССР, XIII, 488. Визн. росл. УРСР (1950) 216.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 213.

Культивують по всій УРСР як декоративну рослину завдяки її великим гарним запашним квіткам.

Поширення по СРСР. Культивують по багатьох районах.

Загальне поширення. Дико росте в Південній Італії, в Сіцілії, на Канарських о-вах. Широко культивується в помірній зоні всієї земної кулі.

Господарське значення. Запашна і дуже декоративна садова рослина.

Секція **4. Eulathyrus** Ser. Здебільшого багаторічні трави, зрідка однорічники. Листки звичайно з 1 пари листочків. Квітконоси багатоквіткові, довші за листки. Стовпчик, а іноді також тичинкова трубочка і човник скручені.

1742 (6). L. tuberosus L. — **Чина бульбиста.** Кореневище розгалужене; корені бульбовидно потовщені, майже кулясті або веретеновидні. Стебло від основи розгалужене, висхідне або розпростерте, гранчасте, чіпляється листочковими вусиками, гладеньке, 30—100 *см* завв. Прилистки напівстріловидні, 5—20 *мм* завд., ланцетні, на верхівці тонко загострені. Листки 3—5 *см* завд., з 1 пари бокових листочків; листкова вісь закінчується вусиком, у нижніх листків вусик простий, у верхніх — розгалужений; листочки довгастоеліптичні, довгастоовальні або довгастооберненояйцевидні, 2,5—4,5 *см* завд., на верхівці тупуваті, з вістрячком. Квітконоси довгі, в кілька разів довші за листки, 5—15 *см* завд., іноді трохи зігнуті. Грона 3—8-квіткові, негусті. Прицвітки лінійно-шиловидні, дорівнюють майже половині квітконіжки. Квітконіжки довші за чашечку. Чашечка короткодзвоникувата, зубці її коротші за її трубочку, верхні — трикутні, нижні — ланцетні. Віночок пурпуроворожевий, 15—20 *мм* завд.; прапорець майже округлий, на верхівці трохи виїмчастий, при основі звужений в коротенький нігтик; крила округлі, з вушком при основі пластинки, звужені в короткий нігтик, коротші за прапорець; човник дорівнює крилам. Зав'язь сидяча. Біб довгастолінійний, майже циліндричний, 2,5—4 *см* завд., голий, донизу відігнутий. Насінин 4—6, темнобурих, вкритих дрібними крапочками; рубчик лінійний, охоплює $^1/_{10}$ насінини. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 732. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 302. Федченко в Фл. СССР, XIII, 490. Визн. росл. УРСР (1950) 216. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 163. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 863.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 214. f. I—III, 1—7. Фл. БССР, III, 257, табл. 59. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 628, рис. 567. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 863, рис. 532.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1064!

У степах, по степових схилах, а також на полях, по засмічених місцях як бур'ян. — Переважно в степовій частині і на півдні Лісостепу, рідше в північних районах Лісостепу і на півдні лісових районів.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівський рн, Мукачеве (Білик), Нижній Коропець (Гринь!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Обертинський рн, Герасимівка (Катіна!). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Самбір (Кнапп). — **Чернівецька обл.:** Садгора (Кнапп). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Куликівський рн, Салтикова-Дівиця (!) — **З.Л.-С.** Тернопіль (!). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Старо-Костянтинів (Рогов.!). — Вінницька обл.: Немирів (Гагман).— Київська обл.: Фастів (Гродзінський!); Тараща (Рогов.!); Іванківський рн, Красилівка (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** На південь від лінії Переяслав-Хмельницький — Лебедин — Харків. Нерідко. — **П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно.

Var. **stepposus** Wissjul. var. nova. Кореневище несе бульбовидно потовщені, іноді майже кулясті корені. Рослина з розсіяними коротенькими волосками. Стебло здебільшого прямостояче, рідше висхідне, від основи розгалужене, звичайно густо улиснене, 10—25 *см* завв. Прилистки напівстріловидні, ланцетні, 2—5 *мм* завд. Листки 2—3 *см* завд., з 1 пари бокових листочків; листкова вісь закінчується вусиком, простим або розгалуженим; листочки еліптичні або довгастояйцевидні, 2—3,5 *см* завд., на верхівці з вістрячком. Квітконоси здебільшого в 1,5—2 рази перевищують листки, 3—6 *см* завд. Грона 2—6-квіткові. Прицвітки лінійно-шиловидні, в 2—3 рази коротші за квітконіжку. Квітконіжки дорівнюють чашечці. Чашечка широкодзвоникувата, верхні зубці її трикутні, нижні — ланцетні, довші за верхні. Віночок червонуватоворожевий, 10—15 *мм* завд.; прапорець округло-нирковидний, на верхівці виїмчастий, при основі звужений в коротенький нігтик; крила овальні, з вусиками при основі, трохи коротші за прапорець; човник дорівнює крилам. Зав'язь сидяча. Біб довгастолінійний, майже циліндричний, 2—3 *см* завд. Насінин 4—5, бурих або темнобурих, вкритих дрібними крапочками.

По степах, степових подах. — На півдні степової частини.

П.З.С. Миколаївська обл.: Очаківський рн, балка Антигальська (Окснер!!); Варварівський рн, між Варварівкою і Селивином, вапнякові схили (Опперман!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Нижньосірогозький рн, Ново-Петрівка (Куксін!). — Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Шотівка (Шалит!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Дв.-Печ., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.,

Рис. 102. Чина бульбиста — *Lathyrus tuberosus var. stepposus* **Wissjul.**
1 — загальний вигляд надземної частини; *2* — квітка.

Заволз., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір; Серед. Азія.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня Європа, Атлантична Європа, Балкани, Європейська частина СРСР, Кавказ, Західна і Середня Азія.

Господарське значення. Має кормове значення, бо дає чимало зеленої маси, яка містить понад 20% протеїну (на суху вагу).

Бульбовидно потовщені корені — хороший корм для свиней. Цінний медонос.

1743 (7). L. silvestris L. — **Чина лісова.** Кореневище повзуче, розгалужене. Стебло розпростерте або чіпляється листковими вусиками, 100—200 *см* завд., крилате; крила 1,5—4 *мм* завш. Прилистки стріловидні, ланцетні, 0,9—2 *см* завд. Листки лише з 1 пари бокових листочків; листкова вісь закінчується розгалуженим вусиком; листочки широколанцетні або ланцетні, злегка загострені, рідше еліптичні, тупуваті, 5—12 *см* завд., з 3—5 виразними поздовжніми жилками. Квітконоси гранчасті, майже не перевищують листків, 6—14 *см* завд. Грона 2—8-квіткові. Довжина квітконіжок іноді перевищує довжину чашечки. Чашечка дзвоникувата, зубці її трикутно-ланцетні, верхні з них коротші за нижні. Прапорець 12-18 *мм* завд., поперечно округло-овальний, на верхівці виїмчастий, звужений при основі в коротенький нігтик, зеленуваторожевий; крила коротші за прапорець, червонуваторожеві, оберненояйцевидні, звужені у вузенький нігтик; човник з вузеньким нігтиком, рожевий. Біб довгастолінійний, догори звужений, 5—7 *см* завд. Насінини кулясті або довгасті, трохи бугорчасті, рубчик охоплює $^1/_2$ насінини, насіння коричнюване. ♃. Цв. VI—VIII. Пл. VII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 733. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 302 р.р. Федченко в Фл. СССР, XIII, 492. Визн. росл. УРСР (1950) 216. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 860.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., **XXII**, tab. 211. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 860, рис. 530.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 563.

По свіжих лісах, узліссях, у чагарниках. — Звичайно майже по всій УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Воловецький рн, Скотарське (Білик!). — **З.П.** Житомирська обл.: Володарськ-Волинський рн, Старий Бобрик (Барбарич!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва — Пуща-Водиця (!!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Русанів (Чорноголовко!). — Сумська обл.: Середньо-Будський рн, Кам'янка (Барбарич!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Борщівський рн. Вовківці (Кот.!); Чортківський рн, Улашківці (Данилевська!); Золото-Потоцький рн, схили над р. Дністром (Данилевська!). — Чернівецька обл.: Хожинський рн (Косець!). — Вінницька обл.: Немирівський рн, ліс «Плоська» (Михайличенко!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: окол. Києва, по схилах високого берега р. Дніпра (Семенкевич!); Біла Церква (Гродзінський!). — Черкаська обл.: Канівський рн, заповідник Державного університету (!!), Бучак (!!); Чигирин (!!). — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата (Кот.!); Горлівський рн, ст. Тарасівка (Олексієнко!). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, між Йосипівкою і Животилівкою (Кот.!), Сурико-Покровське (Давидич!), Н.-Олександрівка (Давидич!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаева (Кривежевський!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, Челбаси (Лавр.!).

Var. **angustifolius** Moris. Відрізняється тоншими стеблами, які звичайно чіпляються листковими вусиками, 50—150 *см* завд., і вузенькими, вузьколанцетними або лінійними листочками 4—9 *см* завд., 3—6 *мм*

Рис. 103. Чина лісова — *Lathyrus silvestris* L.:

А. Var. *angustifolius* Moris.

1 — квітуча гілочка; *2* — квітка; *3* — плід.

Б. Var. *platyphyllus* Aschers.

Частина стебла з листком.

завш., 1—3-жилковими, на верхівці тонкозагостреними; черешки листків вузькокрилаті.

Moris, Fl. Sard., I (1837) 580.

— *L. silvestris* var. *ensifolius* auct. fl. ucr., non Badaró. — *L. angustifolius* Medik., vorles. Churpf. Phys. Ges., II (1787) 358.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 209!

По схилах, узліссях, у чагарниках, на порубах у широколистяних лісах та по галявинах. — Переважно у західних областях УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгородський рн, Холмці (Білик!); Свалявський рн, Вовче (Грины!); Великоберезнянський рн, Чорно-Голова (Косець!), хр. Яворник (Косець!); окол. Мукачева (Білик!); Перечинський рн, Тур'ї Ремети, хр. Шимандрія (Кот.!). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Наддвірнянський ри, Пнів (Косець!).

Var. **platyphyllus** Aschers. Відрізняється широкими крилами черешків листків; вони 1,5—5 *мм* завш., б.-м. дорівнюють крилам стебла. Листочки яснозелені, 6—12 *см* завд., еліптичні або широкоеліптичні.

Aschers., Fl. prov. Brand. I (1864) 167.

— *L. silvestris* с *platyphyllus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 302. — *L. platyphyllus* Retz, Fl. Scand., Prodr., ed. II (1795) 170.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, 172, tab. 1263, fig. I—III.

По лісах, у чагарниках. — В лісових, лісостепових і на півночі степових районів УРСР.

П.Л.-С. Вінницька обл.: Монастирище (Кучерява!). — Київська обл.: окол. Києва — Теремки (Барбарич!); Березанський рн, Корніївка (Чорноголовко!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Охтирка (Ширяєв!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Кот.!), Рогань (Кот.!); Зміївський рн, Мохнач (Ширяєв!); Вовчанський рн, Волоховка (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Макіївка (Наконечна!); Слов'янськ (Лавр.!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке (Куксін!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: майже всі райони, крім крайньої півночі; Кавказ: Передкавк., Зах., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Європа, Кавказ.

Господарське значення. Кормова рослина; худоба більш охоче поїдає її в сіні, бо у свіжому вигляді на смак вона гірка; містить понад 20% протеїну. Морозостійка і досить посухостійка рослина. Цінний медонос. Випробування її в культурі протягом останніх років (на Північному Кавказі) дало позитивні наслідки; особливо придатна вона для силосування.

1744 (8). L. megalanthus Stendel.—**Чина великоквіткова.** Кореневище повзуче, розгалужене. Стебло розпростерте або чіпляється листовими вусиками, 60—200 *см* завд., ширококрилате; крила 2,5—6 *мм* завш. Прилистки стріловидні, ланцетні, 1—2 *см* завд. Листки лише з 1 пари бокових листочків; листкова вісь закінчується розгалуженим вусиком; черешок листка 2—5 *см* завд., крилатий; крила його приблизно такої ж ширини, як і крила стебла; листочки 4—10 *см* завд., ланцетні, злегка загострені. Квітконоси довші за листки, гранчасті, 10—20 *см* завд. Грона

6—14-квіткові. Прицвітки коротші за квітконіжки. Квітконіжки коротші за чашечку. Чашечка дзвоникувата, зубці її нерівні, виїмки між ними вузенькі, гострі. Віночок рожевий, 15—30 *мм* завд., прапорець часто коричнюваточервоний, човник зеленуватий. Біб довгастолінійний, 7—10 *см* завд., доверху звужений, здебільшого 8—14-насінний. Насінини кулясті або трохи сплюснуті, горбкуваті. 4. Цв. V—VII. Пл. VI—VIII.

Stend., Nomencl., ed. 2, I (1841). Prodan, Fl. Rom., ed. II, I, 1 (1939) 557. — *L. latifolius* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 733 p.p. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 302.

У чагарниках, по широколистяних лісах і по їх узліссях. — Зрідка, трапляється переважно на заході лісової та лісостепової частин УРСР.

Пр.Л. Буковина (Продан). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Сокольники (Кнапп). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Чортківський рн, Улашківці (Шафер). — **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Віньковецький рн, Осламів (Балковський!). — Кіровоград (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (зах. ч.).

Загальне поширення. Балкани, Угорщина, Румунія, південно-західна частина УРСР.

Секція 5. **Orobastrum** Boiss. Однорічники або багаторічники. Стебло слабеньке, чіпке. Листки з 1—4 пар листочків. Стовпчик скручений лише під кінець цвітіння.

1745 (9). L. pratensis L. — **Чина лучна.** Кореневище тонке, повзуче. Стебло висхідне, негусто опушене, за допомогою листкових вусиків чіпке, гранчасте, 40—100 *см* завд. Прилистки видовженоланцетні або широколанцетні, стріловидні, з нерівними лопатями, 2—3 *см* завд. Листки з 1 пари листочків; черешки не крилаті; листкова вісь закінчується простим або розгалуженим вусиком; листочки довгастоланцетні або ланцетні, 2—5 *см* завд., з вістрячком на верхівці, 3—5-жилкові. Квітконоси довші за листки, 7—15 *см* завд. Грона 4—10-квіткові. Квітконіжки опушені, коротші за чашечку. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, густо притиснено опушена, з видовженоланцетними зубцями, які приблизно дорівнюють її трубочці. Віночок жовтий, 14—18 *мм* завд.; прапорець оберненояйцевидний, звужений в нігтик, трохи довший за крила і човник; крила довгасті, при основі звужені, з вузеньким вушком; човник на довгому тоненькому нігтику, з зігнутою широколанцетною пластинкою. Боби довгастолінійні, гладенькі, 25—35 *мм* завд., виразно сітчасто-жилкуваті, іноді трохи зігнуті. Насінини стиснуто-округлі, майже чорні, блискучі, гладенькі, рубчик охоплює $^1/_6$ насінини. 4. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 733. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 303. Федченко в Фл. СССР, XIII, 500. Визн. росл. УРСР (1950) 216. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 162. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 852.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 207. Котов, Карнаух, Опперман, ц. м., 162, рис. 45. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 852, рис. 528.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 1611! Fl. polon. exsicc. № 164!

По луках, узліссях, у чагарниках. — По всій УРСР звичайно, на півдні переважно по долинах річок; невідома з полинового степу.

Var. **pubescens** Reichenb. Стебло і листки густо притиснено опушені.

Reichenb., Fl. excurs. (1832) 535.

Зустрічається досить часто.

З.П. Ровенська обл.: Висоцький рн, Золоте (Барбарич!).

Var. **velutinus** DC. Стебло і листки повстисто-опушені.

DC., Fl. Fr., V (1815) 575.

— *L. pratensis* var. *canescens* Андрж. Исчисл. раст. Под. губ. I, 33 (1860).

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Волочиський рн, Яхнівці (Козлов). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: коло Саврані (Андрж.). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Глухів (Левіна). — Харківська обл.: окол. Харкова, Жихорський бір (Ширяєв); Харківський рн, Рогань (Козлов); Краснокутськ (Засядко). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Євсузький рн, Шуліківка (Ширяєв!); Марківський рн, Курячівка (!).

Var. **glaberrimus** Schur. Рослина гола або майже гола.

Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 175.

Зрідка. — Відома лише з Лісостепу.

П.Л.-С. Київська обл.: окол. Києва, Голосієве (!!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Суми (Білоусов!). — Харківська обл.: Харківський рн, Рогань (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони; Кавказ: всі райони; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Європа, Азія, Абіссінія, тропічна Африка.

Господарське значення. Кормова рослина, придатна для культури на сіножатях, пасовищах; після спашу швидко відростає; повного розвитку досягає на третій рік після посіву. У свіжому стані гіркувата, тому худоба краще їсть її в сіні; містить понад 20% протеїну. Дає багато зеленої маси. Через те що в насінні чини лучної, за деякими даними, є отруйні речовини, рекомендують її скошувати на сіно до достигання плодів.

1746 (10). L. palustris L. — **Чина болотна.** Кореневище тонке, розгалужене, повзуче. Стебло висхідне або чіпляється листковими вусиками, крилате, розгалужене, 25—90 *см* завд. Прилистки ланцетні, напівстріловидні, на верхівці загострені, 5—16 *мм* завд. Листки 4—10 *см* завд., з 2—10 листочків; листкова вісь закінчується вусиком, звичайно розгалуженим; листочки довгастоланцетні або довгастоовальні, тупуваті, з коротеньким вістрячком на верхівці, 3—6 *см* завд., з 3—5 жилками. Квітконоси 4—9 *см* завд., б.-м. дорівнюють листкам. Грона небагато-(2—6)-квіткові, негусті. Прицвітки дуже дрібненькі, лусочковидні. Квітконіжки коротші за чашечку або б.-м. дорівнюють їй. Квітки 16—18 *мм* завд., синьофіолетові, пониклі. Чашечка дзвоникувата; зубці її неоднакові, верхні — трикутні, короткі, нижні — ланцетні або лінійно-ланцетні, майже дорівнюють її трубочці. Прапорець округло-овальний, на

верхівці трохи виїмчастий, до основи звужений в широкий нігтик, значно перевищує крила і човник. Зав'язь гола, до основи звужена. Боби лінійно-ланцетні, стиснуті, 4—6 *см* завд., із зігнутим носиком, косо жилкуваті, голі. Насінини майже кулясті, гладенькі, червонуватобурі; рубчик охоплює 1/4 насінини. ♃ . Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 733. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 304. Федченко в Фл. СССР, XIII, 501. Визн. росл. УРСР (1950) 217. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 850.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 206. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 632, рис. 569. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951)850, рис. 525.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 612! Fl. polon. exsicc., № 163a, b!

По вогких луках, у чагарниках, по лучних болотах. — Розсіяно в лісових районах, в лісостеповій частині, у степові райони заходить по долинах великих річок.

Р.-О.Л. Львівська обл.: Сокольники (Кнапп).— **З.П.** Волинська обл.: окол. Ковеля (Рогов.!). — **П.П.** Київська обл.: окол. Києва — Ірпінь (Лазаренко!), Бучанка (Сациперов!); Оболонь (Лоначевський!); Дзвонкове (Семенкевич!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Чернігівський рн, Шестовиця (Куксін!); Козелець (Рогов.!); Ніжин (Ракочі!); Остерський рн, Новий Глибів (Чорноголовко!). — Сумська обл.: Глухів (Левіна!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Літинський рн, Микулинці (Д. Зеров!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуки (Порецький!). — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.). — Полтавська обл.: окол. Полтави (!), Лубни (Кот.!), Сенча (Барсуков!). — Черкаська обл.: Гельмязівський рн, Келеберда (!!), Сушки (!!); Золотоніський рн, Бубнове (!), Чапаєвка (Білик!). — Харківська обл.: Харківський рн, окол. Харкова (Опперман!), Рогань (Козлов!); Чугуївський рн, П'ятницьке (Білик!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Біловодський рн, заплава р. Деркулу (Барбарич і Денчик (!). — Полтавська обл.: окол. Карлівки (Цінгер!). — **П.З.С.** Одеська обл.: окол. Одеси (Шестериков!); Килійський рн, Вилкове (Липський!); Красноокнянський рн, Маяки (Пач.!). — Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (Пач.!). — Херсонська обл.: окол. Херсона (Пач.!). — **Л.З.С.** Дніпропетровська обл.: Бузувлуцькі плавні (Соколовський!). — Запорізька обл.: Кінські плавні (Кот.!), окол. Запоріжжя, Біленьке (Соколовський!). — Херсонська обл.: окол. Цюрупинська (!!); Гопопристанський рн, Рибальче (Лавр.!); Гола Пристань (Куксін!).

Var. **latifolius** Lambertye. Листочки 14—20 *мм* завш.

Lambertye, Cat. pl. Marne (1846) 53.

Зрідка, переважно в лісостеповій частині.

П.П. Київська обл.: окол. Києва — Біличі (Семенкевич!). — **Л.П.** Сумська обл.: Зноб-Новгородський рн, Стародубів (Рогов.!); Глухів (Левіна!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: окол. Харкова (!); Зачепилівський рн, Скалонівка (Іллічевський!).— Ворошиловградська обл.: Ново-Псковський рн, Борки (Лавр.!). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: окол. Миколаєва (!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Ниж.-Волз. і Криму; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: всі райони; Схід. Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Серед. Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Європа, Середземномор'я, Північна, Мала і Середня Азія, Кавказ, Джунгарія.

Господарське значення. Завдяки тому, що цей вид може рости в умовах посиленої вологості, він має велике значення для культури на вогких луках, особливо для підсіву на Поліссі; добре росте і на торф'яних грунтах. Розвивається пізно; цвісти починає з липня. Можна використовувати як зелене добриво. Містить близько 20% протеїну (на суху вагу). Скошувати на сіно рекомендується до утворення насіння, бо воно вважається отруйним.

1747 (11). L. incurvus (Roth.) Willd. — **Чина зігнута.** Кореневище розгалужене. Рослина сиза. Стебло висхідне, 4-гранне, по 2 гранях вузькокрилате, розсіяно опушене короткими волосками; крила часто по краях вкриті короткими війками; стебла 30—60 *см* завв., поодинокі або по кілька. Листки з 4—6 пар бокових листочків; вісь листка б.-м. дугоподібно зігнута, закінчується розгалуженим вусиком; листочки видовжені, еліптичні або довгастоланцетні, 1,5—5,5 *см* завд., 6—15 *мм* завш., тупі, на верхівці з коротеньким вістрячком, зісподу сіруватозелені, з виразним сітчастим жилкуванням, розсіяно опушені. Прилистки напівстріловидні, видовженоланцетні, 4—15 *мм* завд. Квітконоси майже дорівнюють листкам, 4—7(10) *см* завд. Грона б.-м. видовжені, 7—12-квіткові, негусті. Прицвітки шиловидні, ледве помітні. Квітконіжки коротші за чашечку. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, з виразними жилками, зубці її ланцетні, коротші за трубочку, нижні довші за верхні. Віночок бруднуватоліловий, 12—15 *мм* завд.; пластинка прапорця до основи звужена в широкий нігтик, округло-овальна, на верхівці трохи виїмчаста; крила коротші і блідіші за прапорець, пластинка їх широколанцетна, при основі з вушком; човник блідіший за прапорець, з довгим тоненьким нігтиком, по нижньому краю майже прямокутно зігнутий. Стовпчик від основи зігнутий під прямим кутом, голий; приймочка трохи розширена. Боби довгастолінійні, трохи зігнуті, голі, 3—3,5 *см* завд., з виразно помітним сітчастим жилкуванням. Насінини гладенькі; рубчик охоплює 1/3 насінини. ♃ . Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Willd., Sp. pl., III (1800) 109. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 304. Федченко в Фл. СССР, XIII, 504. Визн. росл. УРСР (1950) 217. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 848.

— *Vicia incurva* Roth, Beitr. zur Bot., II (1783) 98.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 212.

По луках, у чагарниках, здебільшого по засолених грунтах. — Дуже рідко на півдні степової частини.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Гайворонський рн, Казавчин (Андрж.).— **П.З.С.** Херсонська обл.: по р. Дніпру (гербарій Бессера!); Білозерський рн, Білозерка (Куксін!); Херсон (Рябков, Пач.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Заволз., Причорн., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: всі райони, крім Талиша; Серед. Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Південь Східної Європи, Мала Азія, Кавказ, Середня Азія (півд.-зах. ч.).

Господарське значення. Кормова рослина, придатна для культури на засолених грунтах. Худоба поїдає її задовільно.

1748 (12). L. pisiformis L. — **Чина гороховидна.** Кореневище розгалужене, видовжене. Стебла поодинокі або по кілька, висхідні, 40—120 *см* завд., чіпляються листковими вусиками, гранчасті, по двох гранях з вузькими крилами. Прилистки яйцевидні, на верхівці видовжені, напівстріловидні, 2—6 *см* завд. Листки з 4—6 пар бокових листочків; вісь листка закінчується розгалуженим вусиком, листочки видовженоовальні або овальні, 1,5—5 *см* завд., тупі, на верхівці з вістрячком, зісподу з виразними жилками, сизуваті, розсіяно опушені. Квітконоси майже дорівнюють листкам, 5—10 *см* завд. Грона 8—15(20)-квіткові, досить густі. Квітконіжки коротші за чашечку. Прицвітки майже непомітні. Квітки 12—16 *мм* завд. Чашечка з короткою трубочкою і неоднаковими зубцями; нижні зубці чашечки довгастоланцетні, довші за трикутні верхні її зубці. Віночок ліловий, з темніше забарвленим прапорцем; пластинка прапорця округло-еліптична; крила і човник коротші за прапорець, крила довгастоланцетні; човник по нижньому краю зігнутий майже під прямим кутом, на верхівці звужений в коротенький носик. Зав'язь сидяча, гола. Боби 3—5,5 *см* завд., лінійні або видовженолінійні, іноді трохи зігнуті, на верхівці загострені, з зігнутим носиком, з кососітчастою поверхнею, темнобурі під час повної стиглості, 8—12-насінні. Насінини майже кулясті, бурі, рубчик охоплює $^1/_6$ насінини. ♃. Цв. V—VIII. Пл. VI—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 734. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 303. Федченко в Фл. СССР, XIII, 505. Визн. росл. УРСР (1950) 217. Котов, Карнаух, Опперман, Дикі корм. росл. УРСР (1941) 164. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 852.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 204. Корм. раст. естеств. сенок. и пастб. СССР, 627, рис. 568. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 852, рис. 527.

По лісах, у чагарниках, по узліссях. — В лісових і переважно в лісостепових районах, зрідка в північній частині Степу.

Пр. Л. Станіславська обл.: Станіслав, Коломия (Кнапп). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Вінниківський рн, Бережани (Кнапп). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Сатанів (Рогов); **П.Л.-С.** Хмельницька обл.: Хмельницький (Шмальг.). — Вінницька обл.: окол. Турбова (!); Вінниця (!); Немирів (!). — Київська обл.: Васильківський рн, Плисецьке (Семенкевич!). — Черкаська обл.: Канівський рн, Канів (!!), Бучак (!!). — Кіровоградська обл.: окол. Кіровограда (Шмальг.); Єлизаветградка (Ліндем.!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Глинський рн, Мельники (Михайловський); Суми (Каленіченко). — Харківська обл.: окол. Харкова, Сокольники (Кот.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Перківка (Лавр.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн (Левіна!); Зміївський рн, х. Михайлівський (Козлов!); Вовчанський рн (Ширяєв!). — Ворошиловградська обл.: Ново-Псковський рн, Борки (Кот.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Кар.-Лапл., Ниж.-Волз., Причорн., Криму; Кавказ: Передкавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід.Сибір: Єніс., Анг.-Саян.; Далек. Схід: Сах.; Серед. Азія: Арал.-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб., Тянь-Шан.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Сибір, Середня Азія.

Господарське значення. Задовільно поїдається худобою як на пасовищах, так і в сіні. Придатний для розведення на лісових пасовищах. Містить близько 20% протеїну.

Секція **6. Orobus** L. Багаторічні трав'янисті рослини з прямостоячими стеблами. Вісь листка закінчується шипиком. Боби лінійні.

1749 (13). L. pallescens (M.B.) C. Koch. — **Чина бліда.** Корені не потовщені; кореневище повзуче. Рослина розсіяно опушена. Стебел кілька, прямих або при основі висхідних, простих або рідше розгалужених. Прилистки лінійно-ланцетні або вузьколанцетні, напівстріловидні. Листки 2—3-парні; листкова вісь закінчується досить довгим вістрячком; листочки вузьколанцетні або лінійно-ланцетні, 2—6 *см* завд. і 2—5 *мм* завш., загострені. Квітконоси пазушні, 5—12 *см* завд., значно перевищують листки. Грона нечисленні, 3—10-квіткові. Квітки жовтуватобілі, 14—18 *мм* завд.; квітконіжки значно коротші за чашечку. Чашечка дзвоникувата; зубці її нерівні, трикутно-яйцевидні, коротші за трубочку. Пластинка прапорця обернено-яйцевидна, звужена в нігтик; крила довгасті, коротші за прапорець, човник витягнутий на верхівці в дзьобик, коротший за крила, по нижньому краю майже під прямим кутом зігнутий. Приймочка лопатовидно розширена. Зав'язь гола. Боби лінійні, стиснуті з боків, 3—6 *см* завд., сидячі, на верхівці загострені, з сітчастожилкуватими стулками. Насінини майже округлі, в кількості 10—15, рубчик охоплює $^1/_3$ насінини. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

C. Koch in Linnaea, XV (1841) 729. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 306. Федченко в Фл. СССР, XIII, 509. Визн. росл. УРСР (1950) 217. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 852.

— *Orobus pallescens* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 153. — *O. canescens* L. fil. Suppl. (1781) 337 p.p.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 228. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 852, рис. 527.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 509 (sub *Orobus canescens*)!

По лісових галявинах, у чагарниках, по узліссях. — Поширений в південній частині Лісостепу і на півночі степової частини (північна межа проходить по лінії Ямпіль на Дністрі — Умань — Кіровоград — Полтава — Білгород).

З.Л.-С. Одеська обл.: Кодима (!); Ананьївський рн, Жеребкове (Кот.!); Котовськ (!); Краснокутський рн, Ставрове (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Полтава (Краснов!). — Харків (Кот.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Сніжне (Лазаренко!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Цінгер!, Бордзіловський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Лад.-Ільм. (занесено), Серед.-Дніпр., Бессараб., Волз.-Дон., Заволз., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ.

Загальне поширення. Південь Середньої і Східної Європи, Кавказ: в більшості рн.

1750 (14). L. austriacus (Crantz) Wissjul. comb. nova. — **Чина австрійська.** Кореневище коротке, несе веретеновидні, трохи бульбовидно потовщені, зібрані пучком, 2—5 *см* завд. корені. Рослина гола або майже гола. Стебло прямостояче або висхідне, просте або від основи розгалужене, 15—50 *см* завв. Прилистки довгастоланцетні, напівстріловидні. Квітконоси значно перевищують листки, з пазух яких вони виходять. Листки з 2—3 пар бокових листочків; листочки вузьколінійні, 2—7 *см* завд., 2—5 *мм* завш. Черешки листків довші за прилистки. Грона 4—10-квіткові; квітконіжки майже дорівнюють чашечці. Чашечка короткодзвоникувата, з неоднаковими зубцями; нижні з них лінійноланцетні, дорівнюють приблизно її трубочці; верхні ж 2 дуже коротенькі, гостротрикутні. Віночок кремовий — білуватий, з жовтуватим відтінком, 14—16 *мм* завд.; прапорець до основи звужений, з довгастою пластинкою; крила коротші за прапорець і довші за човник; човник по нижньому краю майже зігнутий під прямим кутом, на верхівці витягнутий в дзьобик. Приймочка лінійна, нерозширена. Зав'язь гола. Біб лінійний, 3—4,5 *см* завд. і 5—6 *мм* завш., з не дуже виразним жилкуванням. Насінини гладенькі, бурі, стиснуто-кулясті або видовжені, рубчик охоплює $^1/_8$ насінини. 4. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

— *Orobus austriacus* Crantz, Stirp., Austr., V, 374, t. 1, fig. 1 (1769). — *L. pannonicus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 306. Федченко в Фл. СССР, XIII, 510. — *L. pannonicus* A. *austriacus* Maly in Aschers. u. Graebn., Synops., VI, 2 (1910) 1058. — *Orobus albus* L. f., Suppl. (1781) 327, p.p.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 3, p. 1579, fig. 1573a—c sub *L. pannonicus* (Kramer) Garcke var. *microrhizus* Neilr.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 404 sub *Orobus pannonicus* Jacq!

По вогкуватих затінених місцях, в лісах. — Відомий поки що лише з Буковини і Західного Лісостепу.

К.Л. Буковина (Продан). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Кнапп); Заліщики (Кнапп). — Вінницька обл.: Томашківський рн, Вила (Кот.!); Ямпільський рн, Русава (Кот.!); Могилів-Подільський рн, Яруга (Круцкевич); Могилів-Подільський (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб.

Загальне поширення. Південно-східна частина Середньої Європи і південно-західна частина Східної Європи.

Примітка. Автори «Флори УРСР» об'єднували під назвою *L. pannonicus* (Kramer) Garcke всіх представників секції *Orobus* з білими або жовтуватими квітками, з лінійними нерозширеними приймочками. Проте аналіз цієї групи видів показав, що в складі нашої флори поширені представники 3 видів, а саме: *L. austriacus* (Crantz) Wissjul., *L. versicolor* (Gmel.) Beck і *L. lacteus* (M.B.) Wissjul. Хоч, починаючи з «Флоры Юго-Западной России» Шмальгаузена, ці види було об'єднано під назвою *L. pannonicus* (Kramer) Garcke, на нашу думку, слід поновити видову самостійність їх. Кожен з цих видів, крім досить виразних морфологічних відзнак, має також свої екологічні особливості і свою географіку.

Подаємо порівняльну табличку характерних ознак цих 3 видів.

L. lacteus (M.B.) Wissjul.	**L. versicolor** (Gmel.) Beck.	**L. austriacus** (Crantz) Wissjul.
Корені не потовщені	Корені циліндричні, веретеновидні, довгі	Корені короткі, бульбовидно здуті
Квітки білі	Квітки білуваті, часто з рожевим або блакитним зовні прапорцем	Квітки кремові
Квітконоси 4—8 *см* завд.	Квітконоси 6—10 *см* завд.	Квітконоси 10—15 *см* завд.
Стебло від основи розгалужене	Стебло просте або розгалужене	Стебло здебільшого просте
Степи, степові схили, трав'янисті місця	Узлісся, луки, чагарники, сухіші місця по лісах	Широколистяні ліси, чагарники
В степовій частині УРСР	В Лісостепу і переважно на півночі степової частини УРСР	В західних лісових і лісостепових районах УРСР

1751 (15). L. versicolor (Gmel.) Beck. — **Чина різнобарвна.** Кореневище б.-м. видовжене, несе циліндричні або веретеновидні, 8—20 *см* завд. корені. Рослина гола або майже гола. Стебло прямостояче або висхідне, 15—40 *см* завв. Прилистки широколанцетні, невиразно напівстріловидні. Листки з 2—5 пар бокових листочків, лінійні, 2—5 *см* завд., 2—4 *мм* завш. Черешки листків не довші за прилистки. Квітконоси дорівнюють або майже дорівнюють листкам, з пазух яких вони виходять, довжина їх 5—8(10) *см*. Грона 3—5-квіткові; квітконіжки майже дорівнюють чашечці. Чашечка короткодзвоникувата, з нерівними зубцями, нижні з них ланцетні, верхні 2 дуже коротенькі, трикутні. Віночок білуватий, звичайно з рожевим або блакитнуватим зовні прапорцем, 15—20 *мм* завд.; прапорець з видовженою, до основи звуженою пластинкою; крила коротші за прапорець і довші за човник; човник по нижньому краю зігнутий майже під прямим кутом, на верхівці витягнутий в дзьобик. Приймочка лінійна, на верхівці не розширена, але потовщена. Зав'язь гола. Біб лінійний, 3,5—5,5 *см* завд. і 5—6 *мм* завш., з не дуже виразним жилкуванням. Насінини гладенькі, бурі, стиснуто-кулясті або видовжені; рубчик охоплює $^1/_6$ насінини. 4. Цв. $^2/_2$ V—VI. Пл. VI—VII.

Beck., Fl. Herrnst. (1884) 129.

— *Orobus versicolor* Gmel., Syst. veget., II, 1108 (1791). — *Lathyrus pannonicus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 306. Федченко в Фл. СССР, XIII, 510 p.p.— *O. varius* Solander in Sims., Bot. Mag. (1803) t. 675. — *O. albus* L. f. p.p.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 159. Hegi, Ill. Fl. Mitt.-Eur., IV, 3, p. 1579, fig. 1573 d, e.

Видані зразки: Fl. austro-hung. exsicc., № 403!

По сухих луках, північних степах, сухих місцях і узліссях в широколистяних лісах, у чагарниках. — Поширений у лісостеповій частині і переважно на півночі степової частини.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Гвардійський рн, Павликівці (Козлов!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Білоцерківський рн, Томилівка (Гродзінський!). — Черкаська обл.: Корсунь-Шевченківський рн, Яблунівка (!); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Суми (Ширяєв!); Лебедин (Шкорбутов!). — Харківська обл.: окол. Харкова (Лавр.!); Валки (Ширяєв!); Вовчанськ (Ширяєв!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Лисичаиський рн, Томашівка (Гринь!); Ново-Псковський рн, Борки (Лавр.!). —

Л.З.-Л.С. Харківська обл.: Куп'янськ (Піскунов!); Ізюм (Лавр.!). — Ворошиловградська обл.: Станично-Луганський рн, Деркульська цілина (Ширяєв!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Бессараб.

Загальне поширення. Середня і Південно-Східна Європа.

1752 (16). L. lacteus (M.B.) Wissjul. comb. nova. — **Чина молочнобіла.** Коріння не потовщене. Рослина розсіяно опушена. Стебло від основи розгалужене, 10—25 *см* завв. Прилистки ланцетні, напівстріловидні, з відігнутою лопаттю. Листки з 2—3 пар бокових листочків; листочки лінійні або лінійно-ланцетні, 2—4 *см* завд., 1,5—3 *мм* завш., з 3—5 жилками. Прилистки майже не перевищують черешків листків. Квітконоси 5—12 *см* завд., часто перевищують листки, з пазух яких вони виходять. Грона 3—6-квіткові; квітконіжки коротші за чашечку. Чашечка короткодзвоникувата, з нерівними зубцями, з них верхні — яйцевидно-трикутні, коротші за широколанцетні нижні. Віночок молочно-білий, 10—14 *мм* завд.; пластинка прапорця до основи звужена; крила коротші за прапорець, човник по нижньому краю зігнутий майже під прямим кутом. Приймочка на верхівці потовщена. Зав'язь гола. Біб лінійний, 2—4 *см* завд., 3—5 *мм* завш., з невиразним жилкуванням; насінини гладенькі, бурі, стиснуто-кулясті. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

— *Orobus lacteus* M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 152. — *L. pannonicus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 306 p.p. Федченко в Фл. СССР, XIII, 510 p.p.

По степах, степових схилах. — Трапляється у степовій частині УРСР.

П.З.С. Миколаївська обл.: Жовтневий ри, Баловне (!!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Причорн., Волз.-Дон.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Кавказ.

1753 (17). L. vernus (L.) Bernh. — **Чина весняна.** Кореневище розгалужене. Стебло прямостояче, розгалужене, гранчасте, 20—50 *см* завв. Листки 5—12 *см* завд., черешки їх 2—5 *см* завд., загальна листкова вісь закінчується вістрячком; листочків 4—8; вони яйцевидні або широкоовальні, 3—8 *см* завд., 10—30 *мм* завш., довгозагострені, зісподу ясніші, з дугастими головними жилками. Квітконоси майже прямостоячі, б.-м. дорівнюють листкам. Грона 3—8-квіткові; квітки пониклі. Прицвітки дрібненькі, шиловидні. Квітконіжки коротші за чашечку, притиснено опушені. Чашечка широкодзвоникувата; нижні зубці її широколанцетні, майже дорівнюють її трубочці; верхні — трикутні, значно коротші за нижні, сходяться верхівками. Віночок 14—18 *мм* завд., пурпуровосинюватофіолетовий; прапорець оберненояйцевидний, на верхівці виїмчастий; крила майже дорівнюють прапорцеві і значно довші за дуже зігнутий човник. Боби лінійні, 3,5—5 *см* завд., стиснуті, до верхівки звужені, голі, сітчасто-жилкуваті, стиглі — чорнуваті. Насінин в бобі 8—10, кулястих, гладеньких, іноді б.-м. строкатих; рубчик охоплює $^1/_4$ насінини. ♃. Цв. IV—V. Пл. V—VI.

Bernh., Syst. Verz. Erf. (1800) 247. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 305. Федченко в Фл. СССР, XIII, 513. Визн. росл. УРСР (1950) 217. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 864.

— *Orobus vernus* L., Sp. pl. (1753) 728.

Рисунки: Маевский, Фл. Ср. пол. Европ. ч. СССР (1940) 484, рис. 197. Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 215. Визн. росл. УРСР (1950) 217, рис. 141. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 864, рис. 533.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 761 sub *Orobus vernus* L. Fl. hung. exsicc., № 369! Fl. austro-hung. exsicc., № 2405! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 858!

По тінистих лісах, у чагарниках. — Звичайно в лісових і лісостепових районах.

Var. **latifolius** Rouy. Листочки широкояйцевидні.

Rouy, Fl. de Fr., V (1899) 273.

Переважно в лісостепових районах, часто поряд з типовою формою.

Var. **flaccidus** Archang. Листочки лінійно-ланцетні або лінійні, видовжені, до 14 *см* завд. Прилистки ланцетні, часто ширші, ніж листочки.

Archang., Comp. Fl. It., ed. II (1894) 522.

— *Orobus flaccidus* Radius apud Ser. in DC, Prodr II (1825) 377.

Пр. Л. Буковина (Продан). **Р.-О.Л.** Тернопільська обл.: Кременець (гербарій Бессера!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: всі райони, крім Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Півд. і Зах. Закавк.; Зах. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Схід. Сибір: Єніс., Лен.-Кол.

Загальне поширення. Скандінавія, Середня і Східна Європа, Кавказ, Сибір.

Господарське значення. Цінна кормова рослина для лісових пасовищ. Містить близько 20% протеїну; дає ранній весняний корм. Цінний медонос.

1754 (18). L. venetus (Mill.) Rouy. — **Чина ряба.** Кореневище розгалужене. Стебло прямостояче, розгалужене, 20—40 *см* завв., гранчасте. Листки 6—12 *см* завд., черешки 2—4 *см* завд.; загальна листкова вісь закінчується вістрячком; листочків 4—8, овальних, дуже коротко загострених, близько 4 *см* завш., по краях розсіяновійчастих. Квітконоси здебільшого не перевищують листків. Грона 2—6-квіткові. Квітки 10—13 *мм* завд. Чашечка дзвоникувата, з широколанцетними зубцями, з них нижні значно довші за верхні. Віночок блідопурпуровий, з темнішим прапорцем; прапорець широкоовальний; крила довгастоовальні, майже дорівнюють прапорцеві й човникові. Боби лінійні, близько 4 *см* завд., чорнуваті, з дрібними, бурими або червонуватими жилками, голі. Насінини кулясті, гладенькі, бурі; рубчик охоплює близько $^1/_5$ насінини. ♃. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Rouy in Rouy et Foucaud, Fl. de Fr., V (1899) 254. Федченко в Фл. СССР, XIII, 513. Визн. росл. УРСР (1950) 217.

— *Orobus venetus* Mill., Gard. Dict., ed. 8 (1768) № 4. — *Lathyrus variegatus* Gren. et Godr., Fl. Fr., I (1848) 485. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 306.— *Orobus variegatus* Ten., Fl. Napol., II (1819) 144.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 2268, fig. I—III, 1—5.

По тінистих лісах. — Дуже рідко. Відомі лише окремі місцезнаходження в Лісостепу.

З.Л.-С. Хмельницька обл.: Стара Ушиця (Круцкевич!). — Вінницька обл.: Могилів-Подільський рн, Яруга (Круцкевич). — **П.Л.-С.** Черкаська обл.: Канів (!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (Черн.!); Липецький рн, Липці (Угринський!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон. Загальне поширення. Південь Середньої і Східної Європи (ізольовані місцезнаходження), Південна Європа, Балкани, Мала Азія.

Примітка. Місцезнаходження цього виду в УРСР відірвані від його ареалу (Італія, Корсіка, Сардінія, Австрія, Угорщина, Югославія, Балкани, Мала Азія). На Україні відомо ще кілька видів з такими перерваними ареалами; з одного боку, суцільніший ареал в Південній Європі й Малій Азії, а з другого — ізольовані знаходження в УРСР. Чина ряба, типова лісова рослина, є в нашій флорі реліктом третинного періоду. Цілком імовірно, що в той час цей вид мав суцільне поширення.

1755 (19). L. niger (L.) Bernh. — **Чина чорна.** Кореневище коротке, дерев'янисте. Стебла прямостоячі, 40—100 *см* завв., звичайно розгалужені, у верхній частині густо улиснені. Прилистки лінійно-ланцетні, напівстріловидні, 5—10 *см* завд. Листки звичайно розміщені дворядно, 6—12 *см* завд., з 4—10 листочків; черешки короткі; загальна вісь листка гранчаста, закінчується вістрячком; листочки овальні, еліптичні або довгастоовальні, з вістрячком на верхівці, 2—4 *см* завд., зісподу блакитнуватозеленуваті, сітчасто-жилкуваті. Квітконоси гранчасті, 5—10 *см* завд., не перевищують листків. Грона 4—8-квіткові; квітконіжки б.-м. опушені, приблизно дорівнюють чашечці. Чашечка короткодзвоникувата, з неоднаковими зубцями; верхні зубці її дуже короткі, нижні — значно довші, трикутно-ланцетні. Віночок 10—12 *мм* завд., ліловофіолетовий; прапорець з овальною, коротшою за його нігтик пластинкою, лише трохи перевищує крила; човник на верхівці видовжений у дзьобик. Зав'язь сидяча, гола. Боби лінійні, 4—6 *см* завд., стиснуті з боків, на верхівці загострені, стиснуті, чорнуваті, сітчасто-жилкуваті, здебільшого спрямовані догори. Насінини яйцевидні або майже кулясті, темнокоричневі, гладенькі; рубчик охоплює більше $^1/_3$ насінини. ♃. Цв. V—VI. Пл. VII—VIII.

Bernh., Syst. Verz. Erf. (1800) 248. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 305. Федченко в Фл. СССР, XIII, 516. Визн. росл. УРСР (1950) 218. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 850.

— *Orobus niger* L., Sp. pl. (1753) 729.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 226.

Видані зразки: Fl. polon. exsicc., № 426 sub *O. niger* L.! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 337.

По лісах, узліссях, у чагарниках. — Звичайно в лісових і лісостепових районах.

Var. **heterophyllus** Uechtr. Листочки нижніх листків лінійні.

Uechtr. in Fick, Fl. Schles. (1881) 117.

П.Л.-С. Житомирська обл.: Троянівський рн, Чорнодуб (!). — Полтавська обл.: Чорнухинський рн, Козлівка (!!).

Поширення виду по СРСР. Європ. ч.: Верх.-Дніпр., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр., Причорн., Заволз. (Бугурусланський рн), Крим; Кавказ: Передкавк., Півд. Закавк.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична і Середня Європа, південна частина Східної Європи, Балкани, Середземномор'я.

Господарське значення. Добре поїдається худобою. Цінний медонос.

Примітка. При сушінні вся рослина чорніє.

1756 (20). L. laevigatus (W. et K.) Fritsch. — **Чина гладенька.** Кореневище повзуче. Стебло прямостояче, 39—60 *см* завв., при основі безлисте, голе, гранчасте, у верхній частині розгалужене. Прилистки широколанцетні, ланцетні або лінійно-ланцетні, 1—2,5 *см* завд. Загальна вісь листка закінчується вістрям або зрідка невиликим листочком з вістрячком на верхівці. Листки 12—20 *см* завд.; листочків 3—6 пар; вони ланцетні, еліптичні або видовженояйцевидні, на верхівці злегка загострені, 3—8 *см* завд., 1,5—3,5 *см* завш. Квітконоси гранчасто-борозенчасті, коротко опушені, майже дорівнюють листкам або трохи перевищують їх. Грона 6—12-квіткові. Квітки пониклі. Чашечка трубчастодзвоникувата, гладенька, з дуже коротенькими зубцями. Віночок ясножовтий, 15—22 *мм* завд.; прапорець лише трохи перевищує крила, довгасто-еліптичний, звужений в короткий нігтик; човник довший за крила. Біб довгастолінійний; 6—7 *см* завд., голий. ♃. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Fritsch in Sitzungsber. Akad. Wiss. Wien, Math.-naturw. Classe, CIV (1893) 517. Федченко в Фл. СССР, XIII, 519. Визн. росл. УРСР (1950) 218.

— *Orobus laevigatus* Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., III (1812) 270. — *O. luteus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 305, pro max. parte. — *O. luteus* var. *laevigatus* Ledeb., Fl. Ross., I (1842) 690.

Рисунки: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv., XXII, tab. 220.

Видані зразки: Герб. русск. фл., № 811! Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 514! Fl. austro-hung. exsicc., № 2404.

По тінистих лісах, у чагарниках. — Зрідка у західній частині лісових районів і у західних районах Лісостепу.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахівський рн, Кобилецька Поляна (Косець!); Виноградів (Бучек!); Ужгород (Яворка); Берегове (Яворка). — **Р.-О.Л.** Львівська обл.: Вінниківський рн, Лисиничі (Кот.!). — **З.Л.-С.** Хмельницька обл.: Сатанів (Андрж.!).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Закарп., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Східна частина Середньої Європи, Балкани, південний захід Європейської частини СРСР.

Господарське значення. Худоба добре поїдає цей вид чини. Має кормове значення на лісових пасовищах.

1757 (21). L. subalpinus (Herb.) Beck. — **Чина субальпійська.** Стебло прямостояче, голе, до 50 *см* завв., у верхній частині розгалужене. Прилистки напівстріловидні. Загальна вісь листка закінчується вістрям. Листочки ланцетні, остисто загострені, з 4 жилками, зісподу м'яко опушені. Квітконоси приблизно дорівнюють листкам, борозенчасті; грона 5—10-квіткові. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, м'яко опушена; зубці її коротенькі. Віночок ясножовтий, близько 20 *мм* завд. Біб видовжений. ♃. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

Beck. in Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII (1902) 156. Prodan, Fl. Rom., ed. II, v. 1, p. 1 (1939) 559.

— *Orobus subalpinus* Herbich, Stirp. Bukow. (1853) 49; Fl. der Bucow. (1859) 459.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl Germ. et Helv., XXII, tab. 220.

По гірських луках. — Вид цей відомий лише з Буковини.

К.Л. Буковина (Гербіх, Продан).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Карпати, Балкани.

1758 (22). L. transsilvanicus (Spreng.) Reichenb. — **Чина трансільванська.** Кореневище повзуче. Стебло прямостояче, при основі безлисте, притиснено м'яко опушене, гранчасте, 25—70 *см* завв., у верхній частині розгалужене. Прилистки ланцетні або широколанцетні, 1—2 *см* завд. Листки 10—20 *см* завд.; загальна вісь листка закінчується вістрям; бокових листочків 3—4 пари; листочки еліптичні або довгасто-ланцетні, тупуваті або злегка загострені на верхівці, 3—7 *см* завд., 1,5—3,5 *см* завш. Квітконоси гранчасто-борозенчасті, коротко опушені, майже дорівнюють листкам, 6—10 *см* завд. Грона 5—10-квіткові. Квітки повислі. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, густо опушена; нижні зубці її значно довші за верхні. Віночок ясножовтий, 18—23 *мм* завд.; прапорець трохи перевищує крила і дорівнює човникові, довгасто-еліптичний, звужений в короткий нігтик. Біб довгастолінійний, 5—7 *мм* завд., в молодому стані розсіяно опушений. ♃. Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII (1885) tab. 2271. Prodan, Fl. Rom., ed. II, v. 1, p. 1 (1939) 559. Визн. росл. УРСР (1950) 218.

— *Orobus transsilvanicus* Spreng., Syst., III (1826) 260. — *Lathyrus laevigatus* auct. fl. ucr. p.p. — *L. luteus* c *transsilvanicus* Beck in Reichenb., Icon., XXII (1902) tab. 155.

Рисунки: Reichenb., ц. м., tab. 2271, fig. IV, 8—12.

Видані зразки: Fl. exsicc. reip. bohem.-sloven., № 856!

По тінистих лісах, узліссях, у чагарниках. — Відомий лише з Закарпаття.

Зак. Л. Закарпатська обл.: окол. Мукачева (Маргіттай).

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Карпати.

Загальне поширення. Румунія, Східні Карпати, Закарпаття.

Рис. 104. Чина трансільванська — *Lathyrus transsilvanicus* (Spreng.) Reichenb.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — чашечка; *4* — плоди.

Рід 481. Горох — Pisum L.

L., Gen. pl., ed. V (1754) 324.

Чашечка дзвоникувата, нижні зубці її довші за верхні, при основі вона коса. Тичинкова трубочка спереду прямо зрізана; нитки тичинок на верхівці трохи розширені. Стовпчик з жолобком на зовнішньому боці. Біб багатогніздий, 2-стулковий, стиснутий з боків. Насінини кулясті або кутасто-кулясті. — Однорічні, дворічні або багаторічні трав'янисті рослини. Прилистки крупніші за листочки, зрідка прилистки дрібні. Листки закінчуються розгалуженими вусиками, з 2—3 парами бокових листочків; рідше листки з 1 парою листочків і закінчуються коротеньким вістрячком. Квітки чималі, по 1—4 на квітконосах, які виходять в пазухи листків.

Рід містить близько 10 видів, поширених переважно в Середземномор'ї і Передній Азії. В СРСР дико росте 5 видів цього роду і 1 вид *P. sativum* L. культивується; в УРСР — 3 види, з них 1 поширений в культурі.

---

1. Квітконоси в кілька разів перевищують прилистки. Боби з дуже виразними жилками . . . . . **(2). Г. високий — P. elatius** M.B.
— Квітконоси б.-м. дорівнюють прилисткам або трохи довші за них . 2.
2. Прапорець віночка блідофіолетовий, крила пурпурові. Насіння зеленувате . . . . . **(1). Г. польовий — P. arvense** L.
— Віночок білий, рідше крила рожеві. Насіння жовтувате . . . . . **(3). Г. посівний — P. sativum** L.

Секція **1. Lophotropis** Jaub. et Sp. Однорічники. Стеблові листки з 2—3 пар листочків, закінчуються довгим розгалуженим вусиком. Прилистки великі, крупніші за листочки.

1758[1] (1). P. arvense L. — **Горох польовий.** Стебло до 1 *м* завд. Прилистки лінійні, зубчасті, при основі червонуваті. Листки з 3 яйцевидними, спереду зубчастими листочками. Квітконоси здебільшого 1-квіткові, не більше як у 2 рази перевищують прицвітки. Квітки близько 20 *мм* завд.; прапорець блідофіолетовий; крила пурпурові; човник білий або зеленуватий. Боби близько 4 *см* завд. Насінини округлі, трохи кутасті, зеленуватожовті або зеленуваті. ⊙ (або озима рослина). Цв. V—VI. Пл. VI—VII.

L., Sp. pl. (1753) 827. Сорные раст. СССР, III (1934) 228. Бобров в Фл. СССР, XIII, 524. Жуковский, Культ. раст. и их сород. (1950) 258. Визн. росл. УРСР (1950) 218. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 864.

— *P. sativum* var. *arvense* Trautv. в Тр. Петерб. бот. сада, III (1874) 75.

Рисунки: Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 864, рис. 534.

Культивують як кормову рослину на піщаних грунтах (під назвою «пелюшка»), зрідка трапляється як польовий бур'ян.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Прибалт., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Верх.-Волз., Волз.-Кам.

Загальне поширення. Європа.

Господарське значення. Кормова рослина (містить понад 20% протеїну), добре поїдається худобою. Висівають її здебільшого у суміші з ячменем або вівсом; використовують на зелений корм, а також і для силосування. Насіння (роздроблене або розмолоте на муку) входить до складу комбікормів.

1758[2] (2). P. elatius M.B. — **Горох високий.** Рослина сизувата. Стебло 60—160 *см* завд., іноді розгалужене. Прилистки в нижній частині нерівномірно зубчасті. Листки з 2—3 пар довгастих або еліптичних, по краях часто трохи зубчастих листочків. Квітконоси 1—2-квіткові, в 2—3 рази довші за прилистки. Квітки 20—25 *мм* завд., темнопурпурові. Боби 6—10 *см* завд., при достиганні звичайно розтріскуються, сітчастожилкові; стиглі — темнокоричневі. Насінини кулясті або стиснутокулясті, дрібнобугорчасті. ⊙. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 151. Бобров в Фл. СССР, XIII, 524. Жуковский, Культ. раст. и их сород. (1950) 258. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 866.

— *P. sativum β elatius* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I (1895) 298.

Рисунки: Культ. фл. СССР, IV (1937) 253, рис. 106. Жуковский, ц. м., 258, рис. 163.

Видані зразки: Герб. кавк. фл., № 132!

Можливо, що в дикому стані росте на півдні степової частини.

Поширення по СРСР. Європ. ч.: Бессараб., Причорн. (?), Крим (?); Кавказ: всі райони, крім високогір'я і південного Закавказзя.

Загальне поширення. Середземномор'я, Кавказ, Західна Азія.

Господарське значення. Кормова трава, яку добре поїдає худоба. Насіння їстівне.

1758[3] (3). P. sativum L. — **Горох посівний.** Рослина гола, зеленуватожовтувата або сизувата. Стебла прості або лише при основі розгалужені, розпростерті або лазячі, 60—120 *см* завд. Прилистки напівсерцевидні, в нижній частині іноді зубчасті. Листочки 2—5,5 *см* завд., яйцевидні, звичайно цілокраї. Чашечка з ланцетними зубцями. Віночок білий або блідорожевий, з червонуватими крилами. Боби 5—10 *см* завд., гладенькі, нерозкривні. Насінини кулясті, зеленуватожовті або бурі. ⊙. Цв. VI—VII. Пл. VII—VIII.

L., Sp. pl. (1753) 727. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 298. Бобров в Фл. СССР, XIII, 525. Жуковский, Культ. раст. и их сород. (1950) 259. Визн. росл. УРСР (1950) 218. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 866.

— *P. vulgare* Jundz., Opis rosl. (1830) 305.

Рисунки: Культ. фл. СССР, IV (1937) 309—313, рис. 129—136. Фл. БССР, III, 263, табл. LX. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 866, рис. 535.

Широко культивується по всій УРСР як зернобобова культура.

Поширення по СРСР. Культивується в Європ. ч., на Кавказі, в Сибіру, в Серед. Азії і на Далек. Сході.

Загальне поширення. Поширений в культурі в Європі, Азії і Америці.

Господарське значення. Культивується як кормова рослина в багатьох сортах (встановлено кількасот сортів гороху), використовується як зелене добриво. За даними Іконнікової-Смирнової, насіння містить (на суху речовину) 22—34% білка, 20—48% крохмалю, 0,7—1,5% олії, 5,2—7,7% сирої клітковини, 2,5—3,5% золи. В зеленій масі гороху міститься 15—20% протеїну. Як кормову рослину горох посівний висівають у суміші з вівсом або ячменем, або ж у суміші з кукурудзою; використовується він як пасовищний корм, як зелена підкормка, на сіно і на силос. Зелену масу і молоді боби гороху добре поїдає худоба.

Молоді боби і насіння гороху широко вживають в їжу.

Коліно 8. **Phaseoleae** Bronn. Віночок метеликовий. Тичинки однобратні або двобратні. Біб багатонасінний, видовжений, з поперечними перегородками між насінинами, але нечленистий.

Рід 482. Соя — Glycine L.

L., Gen. pl. (1754) 334.

Чашечка дзвоникувата, із зрослими між собою нижніми зубцями. Прапорець округлий, на верхівці виїмчастий, до основи звужений. Крила трохи зрослі з човником. 9 тичинок зрослися нитками в трубочку, 10-а — вільна. Зав'язь волосиста, майже сидяча. Боби видовжені, сплюснуті, 1—4-насінні, волосисті. Насінини кулясті або овальні. — Однорічні трав'янисті рослини. Стебла часто виткі, шорстко-волосисті. Квітки дрібні, зібрані пазушними гронами.

Рід цей містить близько 15 видів, поширених переважно в тропічній Африці, Азії та Австралії. В СРСР дико росте лише 1 вид — *G. ussuriensis* Rgl. et Maack. На Далекому Сході, крім того, широко культивується *G. hispida* (Moench) Maxim.

1758[4] (1). G. hispida (Moench.) Maxim. — **Соя щетиниста.** Стебло прямостояче або висхідне, 30—60 *см* завв., міцне, густо щетинисто опушене. Листочки яйцевидні або видовженояйцевидні, темнозелені. Грона 3—10-квіткові. Віночок білий або фіолетовий, рідше червонуватий. Боби видовжені, волосисті, прямі або серповидно вигнуті, 1—4-насінні. Насінини жовті, зеленуваті, коричнюваті, коричневі або темнокоричневі, кулясті або овальні. ⊙. Цв. VII—VIII. Пл. IX.

Maxim. in Bull. Acad. Petersb., XVIII (1873) 398. Культ. фл. СССР, IV (1937) 340. Бобров в Фл. СССР, XIII, 529. Жуковский, Культ. раст. и их сород. (1950) 269. Визн. росл. УРСР (1950) 218. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 868.

— *Soja hispida* Moench, Meth. pl. Marb. (1794) 153.

Рисунки: Ком. и Алис., Опред. Дальневост. Края, II (1932), табл. 206. Жуковский, ц. м., рис. 169—175! Фл. БССР, III, 265, табл. LXI. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 868, рис. 536.

Культивується як харчова і кормова рослина. — Розводять в різних районах УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується в Європ. ч. (переважно в півд. районах), на Кавказі, в Казахстані й Узбекистані, на Далекому Сході.

Загальне поширення. Представники цього виду широко культивуються; культура їх почалася на Сході й зараз найбільш поширена в Китаї та Японії. В СРСР соя культивується переважно на Далекому Сході, на Кавказі й в УРСР. Походить з Японії.

Господарське значення. Насіння сої містить багато жирів і білків, які добре засвоюються організмом людини (жирів 17,5, білків 36,5%); сойова олія належить до напіввисихаючих олій. Крім того, в насінні сої містяться фосфотиди — лецитин (від 1 до 3,5%) і кофеїн, а також вітаміни В, Е і Д і провітамін А — каротин.

Сою використовують як кормову і харчову рослину. Як харчова рослина соя дає олію, яку здобувають з насіння шляхом пресування або екстракції. Сойова олія використовується також для миловаріння і в техніці. Мука з насіння сої широко застосовується в харчовій промисловості як домішка до пшеничної і житньої муки при хлібопеченні, а також в кондитерській промисловості для виготовлення шоколаду, кофе, какао, цукерок та ін. Завдяки тому, що сойова мука містить небагато вуглеводів, вона має особливе значення при виготовленні хліба для хворих на діабет. Крім муки і олії, з розмолотого насіння сої здобувають при обробці водою молоко, яке вживається в кондитерській промисловості.

Культурна соя дуже поліморфна і представлена багатьма різновидностями. В Європі сою почали культивувати в кінці XVIII ст.

Рід 483. Квасоля — Phaseolus L.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 723.

Чашечка дзвоникувата або трубчаста. Віночок метеликовий; човник із спірально зігнутим носиком, зрослий з крилами. Тичинки двобратні. Зав'язь майже сидяча. Стовпчик з внутрішнього боку волосистий. Боби великі, циліндричні або сплюснуті з тоненькими перегородками поміж насінинами. — Однорічні рослини. Стебла прямостоячі, розпростерті або виткі. Листки довгочерешкові, з 3 чималих листочків. Прилистки цілокраї. Квітки зібрані пазушними гронами.

Представники цього роду (понад 200 видів) ростуть переважно в тропічній Азії; з них приблизно 20 видів поширено в культурі. В межах СРСР культивують 5 видів, з них в УРСР — 3; в дикому стані представники роду *Phaseolus* в СРСР не зустрічаються.

Господарське значення. Види квасолі культивуються переважно як харчові; по якості харчового білка квасолі займають серед бобових одне з перших місць. Деякі види квасолі культивуються як декоративні.

1. Прилистки з вушками при основі. Боби короткощетинисті . . . . . (3). **К. золотиста — Ph. aureus** Roxb.
— Прилистки не мають вушок при основі . . . . . 2.
2. Квітконоси довші за листки, з пазух яких вони виходять. Квітки вогняночервоні . . . . **(2). К. вогняночервона — Ph. coccineus** L.
— Квітконоси коротші за листки. Віночок жовтуватий або ліловий, рідше білий . . . . . **(1). К. звичайна — Ph. vulgaris** L.

1758[5] (1). Ph. vulgaris L. — **Квасоля звичайна.** Стебло розсіяно відлегло опушене, здебільшого витке, до 3 *м* завд., рідше невитке, прямостояче, розгалужене, 30—80 *см* завв. Прилистки дрібні, яйцевидні. Листки з 3 яйцевидних, загострених листочків. Грона небагатоквіткові, коротші за листки. Квітки з дзвоникуватою чашечкою і жовтуватобілим, білуватофіолетовим або фіолетовим віночком 17—20 *мм* завд. Боби видовжені, 5—24 *см* завд., прямі або зігнуті, стиглі боби голі, повислі. Насінини еліптичні, 5—15 *мм* завд., з блискучою поверхнею, різного забарвлення (від білих до чорнолілових). ⊙. Цв. VI—VIII. Пл. VII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 723. Щмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 307. Культ. фл. СССР, IV (1937) 510. Бобров в Фл. СССР, XIII, 535. Жуковский, Культ. раст. и их сород. (1950) 261. Визн. росл. УРСР (1950) 219. Корм раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 883.

Рисунки: Reichenb., Icon. fl. Germ. et Helv., XXII, 209, tab. 272, fig. I—III, 1—7. Фл. БССР, III, 267, табл. LXII. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 884, рис. 543.

Широко культивується по всій УРСР як харчова рослина.

Найбільш поширені такі різновидності:

Var. **communis** Aschers. Стебло витке, до 4 *м* завд.

Aschers., Fl. Prov. Brandenb., I (1860) 170.

Var. **nanus** Aschers. Стебло майже невитке, розгалужене, 30—80 *см* завв.

Aschers., Fl. Prov. Brandenb., I (1860) 170.

Var. **sphaericus** (Savi) Alef. Стебло здебільшого витке. Боби майже прямі, з перетяжками поміж насінинами; насінини майже кулясті (нагадують горох).

Alef., Landw. Fl., 22 (1866).
— *Ph. sphaericus* Savi, Oss. Phas. Mem., III (1824) 20.

Поширення виду по СРСР. Культивується по всьому СРСР (північна межа польової культури досягає 58°).

Загальне поширення. Батьківщиною вважають Мексіку або Гватемалу.

Господарське значення. Насіння і молоді боби квасолі широко вживаються в їжу. З усіх видів квасолі цей вид найбагатший на білки та жири.

Примітка. Квасоля в культурі поширена по всій земній кулі, але в дикому стані невідома. Вона є культурною рослиною стародавнього землеробства тропічної Америки; походить з Мексіки або Гватемали. Є думка (проте недостатньо обгрунтована), що квасоля звичайна походить від дикого, ендемічного для Гватемали виду — *Ph. macrolepis* Pip. Вважають, що в Європу квасоля була завезена іспанцями після відкриття Америки. На території СРСР квасоля відома з XVII ст. (Грузія).

1758[6] (2). Ph. coccineus L. — **Квасоля вогняночервона,** королів цвіт. Рослина коротковолосиста. Стебло витке, розгалужене, до 5 *м* завд. Листки з яйцевидними листочками. Квітконоси часто перевищують листки. Грона 10—15-квіткові; квітки на довгих квітконіжках, вогняночервоні. Боби повислі, прямі, до 15 *см* завд., стиглі боби майже голі. ⊙. Цв. VI—VIII. Пл. VIII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 724. Бобров в Фл. СССР, XIII, 536.
— *Ph. multiflorus* Willd., Sp. pl., III (1801) 1030. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., I, 298. Визн. росл. УРСР (1950) 219.
Рисунки: Культ. фл. СССР, IV, рис. 216!

Культивується як декоративна рослина по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується в багатьох районах.

Загальне поширення. Походить з північної частини Південної Америки.

Господарське значення. Придатна для культури як харчова рослина (в їжу вживається насіння) і як овочева (зелені боби), а також використовується як зелене добриво.

1758[7] (3). Ph. aureus Roxb. — **Квасоля золотиста,** маш. Стебло прямостояче, іноді при основі розгалужене, шорстко-волосисте. Прилистки яйцевидні, голі. Листочки нерівнобоко яйцевидні. Квітконоси до 4 *см* завд.; грона 3—6-квіткові. Віночок жовтий або фіолетовожовтий; прапорець округло-серцевидний. Боби лінійні, короткощетинисті, стиглі — звислі; насінини овально-циліндричні. ⊙. Цв. VII—VIII. Пл. VIII—IX.

Roxb., Hort. Beng. (1814) 55, nomen; Fl. Ind., III (1832) 297.
Рисунки: Культ. Фл. СССР, IV, 228.

Вводять в культуру в УРСР, переважно в південних районах, як харчову (зернобобову) рослину.

Поширення по СРСР. Культивують переважно в Серед. Азії та на Далек. Сході.

Загальне поширення. Описана як культурна рослина з Індії, в дикому стані невідома.

Господарське значення. Культивується маш як харчова і кормова рослина; насіння містить близько 25% протеїну і 1,5% олії. Використовується також і на зелене добриво. Маш — вологолюбна рослина; при заморозках (навіть —1°) він гине.

Рід 484. Вігна — Vigna Savi.

Savi, Osserv. Phas. (1924) 3.

Чашечка трубчасто-дзвоникувата, двогуба. Прапорець широкий, з 2 додатками при основі у вигляді вушок, відігнутий назад; крила майже ромбічні, коротші за прапорець і човник, на верхівці злегка загострені; 9 тичинок зрослися в трубочку, 10-а — вільна. Приймочка коса. Біб

шаблевидно зігнутий або лінійний; насінини нирковидні або кутасто-овальні. — Однорічні, рідше багаторічні рослини, здебільшого з витки-ми стеблами, рідше стебла сланкі або прямостоячі. Листки трійчасті. Квітки на довгих квітконосах зібрані гронами.

В межах цього роду відомо близько 60 видів, переважна більшість яких росте в Африці й належить до однорічників. В СРСР культивується *V. sinensis* Endl.

1758[8] (1). V. sinensis Endl. — **Вігна китайська,** коров'ячий горох. Стебла прямостоячі, 20—150 *см* завв., з виткою верхівкою або сланкі. Листки на довгих черешках; листочки яйцевидні; прилистки яйцевидні, на верхівці загострені. Квітконоси пазушні, довгі, спрямовані догори, 2—8-квіткові. Квітки білуваті або фіолетові; прапорець здебільшого зовні жовтозелений. Боби висячі, циліндричні, шаблевидно зігнуті, з перетяжками, 7—8 *см* завд., багатонасінні. Насінини дрібні або чималі (у деяких різновидностей), різного забарвлення. ⊙. Цв. VI—VII. Пл. VIII.

Endl., Gen. plant. (1836—40) № 6675. Палибин в Фл. СССР, XIII, 533. Жуковский, Культ. раст. и их сород. (1950) 265. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 884.

— *Dolichos sinensis* L., Cent. pl., 2 (1755) 28. Культ. Фл. СССР, IV (1937) 623.

Рисунки: Культ. Фл. СССР, IV, рис. 250. Корм. раст. сенок. и пастб. СССР, II (1951) 884, рис. 544.

Культивується переважно в південній частині УРСР.

Поширення по СРСР. Культивується переважно на Кавказі й в Серед. Азії, а також на півдні УРСР.

Загальне поширення. В дикому стані цей вид невідомий. Широко культивується в Китаї, Японії та Індії, а також в східній і південній Африці.

Господарське значення. Харчова рослина; насіння містить 24—28% білка, 48—56% крохмалю і близько 1,5% жиру; швидко розварюється. Вид цей утворює багато підвидів і різновидностей; серед них є так звані спаржові сорти, зелені боби яких споживають. Висівається також на зелене добриво.

Рід 485. Доліхос — Dolichos L.

L., Gen. pl., ed. I (1753) 222.

Чашечка дзвоникувата; зубці її короткі, верхні 2 зрослі між собою. Прапорець майже округлий, з вушками при основі; човник на верхівці злегка загострений. Біб лінійний, прямий або трохи зігнутий, сплюснутий. — Трав'янисті виткі рослини, з трійчастими листками.

Рід містить понад 30 видів, поширених переважно в тропічній Азії та Африці. В СРСР зрідка культивується *D. lablab* L.

1758[9] (1). D. lablab L. — **Доліхос лаблаб.** Стебло витке, до 3 *м* завв. Листки з 3 округло-яйцевидних, на верхівці злегка загострених листочків. Квітки фіолетові, зібрані пазушними гронами. Біб лінійний, 15—25 *мм* завд., 2—4-насінний; насінини з м'ясистим принасінником. ⊙. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 725.

— *Lablab vulgaris* Savi, Diss. (1821) 19.

Зрідка культивується на півдні як декоративна рослина.

П.З.-С. Одеса (!!).

Поширення по СРСР. Зрідка культивується в південних районах.

Загальне поширення. Походить з тропічної Африки.

Господарське значення. Цінна харчова і кормова рослина країн з теплим кліматом.

ДОДАТОК IV

ADDENDA IV

ДІАГНОЗИ НОВИХ ВИДІВ РОСЛИН, ОПИСАНИХ У VI ТОМІ «ФЛОРИ УРСР»

DIAGNOSES PLANTARUM NOVARUM IN TOMO VI «FLORAE RSS UCR.», COMMEMORATARUM

1. Spiraea Litwinowii D o b r o c z. species nova. (Sectio Chamaedryon S é r., series Crenatae A. P o j a r k.).

Frutex 50—100 *cm* altus, ramis glabrescentibus, cinnamomeis vel brunneis; folia oblongo-obovata vel oblongo-lanceolata, sparse puberula vel glabrescentia, petiolis brevibus, 1—5 *mm* longis, in ramis sterilibus majora, 12—25 *mm* longa, 5—12 *mm* lata, trinervia, apice vel parte superiore minute denticulata; in ramis floriferis minora, 5—12 *mm* longa, 3—6 *mm* lata, uninervia, integerrima. Ramuli floriferi 1,5—5 *cm* longi; inflorescentia corymbosa 8—12 *mm* longa, 5—14-flora; pedicelli 2—10 *mm* longi, sicut calyces subglabrescentes; sepala in fructu erecta; petala obovata 2,5—3 *mm* longa, alba; stamina corollam superantia; folliculi ca 2,5 *mm* longi, glabri, stylo dorsali. Floret V—VI.

Habitat: ad silvarum margines, in steppis, in declivibus.

T y p u s: RSS Ucr., ditio Voroshilovgradensis, distr. Jevsugensis, prope pag. Novo-Alexandrovka, in decliviis steppaceis, 11.VI 1939, leg. A. Barbarycz et V. Denczyk. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr., Kioviae, conservatur.

Species haec *S. crenatae* L. proxima, sed ramis, foliis, pedicellis calycibusque glabrescentibus, petalis folliculisque minoribus sat differt.

2. Crataegus pseudokyrtostyla K l o k. species nova (Sect. Oxyacanthae Z a b., ser. Kyrtostylae P o j a r k.).

Frutex vel arbuscula usque ad 7 *m* alta. Cortex ramorum cinerescens; ramuli novelli initio virescentes, deinde cinnamomeo-fusci; spinae aphyllae nullae, vel paucae 5—11 *mm* longae. Folia saepissime tenuia, supra viridia, subtus pallidiora, subglaucescentia, petiolo glabro vel interdum sparsissime piloso, lamina subglabra; in ramis fertilibus folia 1—6,5 *cm* longa, 0,5—4,5 *cm* lata, petiolo usque ad 3 *cm* longo; inferiora oblongo-obovata, integerrima vel apice dentata, media triloba, ambitu obovata, superiora quinquepartita, ambitu late ovato-rhomboidea, basi cuneata, late cuneata vel rotundata, lobis oblongo- vel ovato-lanceolatis, acutis, utrinque inaequaliter dentato-serratis; lobi inferiores extus dentibus 5—12 muniti, solum in quadrante inferiore integerrimi; incisurae inferiores ad medium laminae vel paulum infra, raro supra dispositae, eam ad $^3/_5$—$^3/_4$ dissecantes; stipulae falciformes, usque ad 15 *mm* longae et 2 *mm* latae, acuminatae, glanduloso-serratae; folia in ramis sterilibus majora, 5—7-partita, ambitu late ovata vel rotundato-rhomboidea, rarius ovato-triangularia, basi late cuneata vel interdum truncata, usque ad 10,5 *cm* longa et 5—6 *cm* lata, petiolo usque ad 5 *cm* longo; incisurae inferiores infra medium laminae dispositae eam ad $^4/_5$—$^6/_7$ dissecantes; stipulae oblique ovatae, valde majores. Corymbus compositus, 3—4 *cm* longus, laxus, ramulis pedunculisque glabris, 5—15-florus; hypanthium glabrum, sepala oblongo-lanceolata, 3,5—4 *mm* longa, sensim acuminata; petala rotundata, 6—7 *mm* longa; stylus 1, apice incurvus. Fructus oblongo-ellipsoidei, 9—11 *mm* longi, 5—6 *mm* lati, rubescenti-fusci, monopyreni, pyrena ellipsoidea. Floret $^2/_2$ V — $^1/_2$ VI.

Habitat per margines silvarum. Area geographica: partis Europaeae URSS regiones silvo-steppaceae.

T y p u s: RSS Ucr., dit. Kioviensis, distr. Vyshedubecz ianskiensis, prope pag. Starosselje, per margines silvae in reservato Ac. Sci. RSS Ucr. Horyste dicto, 5.VI 1940, legit M. Kotov. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Affinitas: a proxima *C. curvisepala* L i n d m. (*C. kyrtostyla* auct. non F i n g e r h.) hypanthio fructuque, pedicellis necnon ramulis corymbi glaberrimis sat differt, aream propriam orientalem possidet.

3. Crataegus subrotunda K l o k. species nova. (Sect. Oxyacantha Zab., ser. Kyrtostylae P o j a r k.).

Rami cinereae vel atrifuscae, ramuli novelli atricinnamomei, glabri. Folia in ramis fertilibus sterilibusque subaequalia, crassiuscula, paulum coriacea, supra viridia, subtus valde pallidiora, glaucescentia, subglabra, margine eciliata, 2,5—8,5 *cm* langa, 1—6,5 *cm* lata, petiolo usque ad 3,5 *cm* longo, glabro; inferiora oblongo-obovata, integerrima, superiora 5—9-partita, ambitu late ovato-rhomboidea vel ovato-triangularia, lobis ovato-lanceolatis, breviter acutatis, approximatis; incisurae inferiores ad medium vel in triente inferiore laminae dispositae, eam ad $^1/_2$—$^4/_5$ dissecantes, angustissimae; stipulae falciformes vel oblique ovatae, usque ad 25 *mm* longae, denticulatae. Corymbus compositus, ±4 *cm* longus, ramulis pedunculisque glabris; hypanthium glabrum, sepala oblongo-lanceolata, 3,5—4 *mm* longa, acutata. Fructus breviellipsoidei vel subglobosi, 7—12 *mm* longi, 6—10 *mm* lati, atrirubri, glabri. Caeterum ut in *C. pseudokyrtostyla* K l o k. Floret V.

Habitat per margines silvarum vel in declivibus steppaceis. Area geographica: partis Europaeae URSS regiones silvo-steppaceae borysthenicae necnon tanaiticae.

T y p u s: RSS Ucr., dit. Kioviensis, prope opp. Kanev, insula borysthenica Zariczcza dicta, in querceto, 10.VIII 1937. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Affinitas: foliorum forma, fructu rotundato atriore ab omnibus Kyrtostylis recedit.

4. Crataegus fallacina K l o k. species nova (Sect. Oxyacantha Z a b. ser. Kyrtostylae P o j a r k.).

Frutex subalta. Cortex ramorum cinerescenti-fuscus, ramuli novelli subcinnamomei, spinae aphyllae 4—8 *mm* longae, crassiusculae. Folia solida, coriacea, supra saepe atriviridia, subtus valde pallidiora, glaucescentia, petiolo sparse piloso, lamina margine ciliata, subtus ad nervos pilosiuscula, in ramis fertilibus folia 2—5(5,5) *cm* longa, 1—3(4) *cm* lata, petiolo 0,5—2(3) *cm* longo, inferiora oblongo-obovata, apice breviter triloba, superiora quinquepartita, ambitu obovata vel obovato-rhomboidea, basi cuneata, lobis lanceolatis vel ovato-lanceolatis, acutis, ± serratis, lobi inferiores extus dentibus 4—11 paulum supra vel infra medium muniti, in trientibus inferioribus 1—2 integerrimi; incisurae inferiores ad medium laminae dispositae, eam ad $^2/_3$ dissecantes, acutae, latiusculae; stipulae falciformes vel oblique semiovato-lanceolatae, usque ad 12 *mm* longae et 3 *mm* latae, integerrimae vel paulum glanduloso-serratae, deciduae; in ramis sterilibus 5—7-partita, ambitu late ovata, usque ad 10 *cm* longa et 7,5 *cm* lata, petiolo usque ad 3,5 *cm* longo, lobis inferioribus semper ascendentibus, extus supra medium denticulatis; incisurae inferiores infra medium laminae dispositae eam ad $^2/_3$—$^4/_5$ dissecantes. Corymbus compositus, 3,5—4 *cm* longus, latus, laxus, ramulis pedunculisque glabris; hypanthium glabrum; corolla ±12 *mm* diametro; sepala oblongo-lanceolata, 2,5—3 *mm* longa; stylus 1, superne incurvus. Fructus ellipsoidei vel ovato-ellipsoidei, 9—12 *mm* longi, 5—8,5 *mm* lata, rubri vel initio flavescenti-fusci, deinde rubescentes. Floret V.

Habitat per margines quercetorum necnon in pinetis. Area geographica: partis Europaeae URSS regiones silvo-steppaceae meridionales atque steppaceae subponticae.

T y p u s: RSS Ucr., dit. Dnjepropetrovskiensis, distr. Novomoskovskiensis, prope pag. Znamenivka in pineto Samarico, 27.VIII 1951, legunt M. Klokov et A. Sidelnik. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Affinitas. Species inter Kyrtostylis et Monogynis promixta, a caeteris Kyrtostylis foliis minus dentatis, stipulis in ramis fertilibus saepe subintegererrimis differens.

5. Crataegus tanaitica K l o k. species nova (Sect. Oxyacantha Z a b., ser. Kyrtostylae P o j a r k.).

Frutex. Spinae aphyllae numerosae, 5—17 *mm* longae, tenues; folia in ramis fertilibus quinquepartita, 1—6 *cm* longa, 0,5—3,5 *cm* lata, petiolo usque ad 2 *cm* longo, lobis apice dentibus 2—4 muniti; stipulae late falciformes, usque ad 10 *mm* longae et 2 *mm* latae, denticulatae; in ramis sterilibus profunde 7-partitae. Corymbus ±4 *cm* longus, villosus; hypanthium villosum; sepala oblongo-lanceolata, 2,5—3,5 *cm* longa, recurvata; corolla ad 15 *mm* usque diametro; stylus 1, incurvus. Fructus ellipsoidei vel rotundato-ellipsoidei, ±8 *mm* longi, 4—7 *mm* lati. Floret V.

Habitat in declivibus steppaceis. Area geographica: regiones steppaceae ad Tanaim Inferiorem.

T y p u s: URSS, ditio Rostoviensis, prope st. Gugnovskaja, in dumetis steppaceis, humo sabuloso, 25.VIII 1927, legit N. Ivanova. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. URSS conservatur.

Affinitas: species haec ab omnibus Kyrtostylis foliorum lobis paucidentatis et ab omnibus Monogynis stipulis foliorum in ramis fertilibus dentatis, nunquam integerrimis differt. Ob foliorum forma *C. praemonogynae* K r y s t. miocenicae simillima.

6. Crataegus Lipskyi K l o k. species nova. (Sect. Oxyacantha Z a b., ser. Monogynae P o j a r k.).

Frutex vel arbuscula. Cortex ramorum cinereus, ramuli novelli initio virescentes, sparse villosi, deinde cinnamomeo-atrifusci, nonnuli in spinas foliatas interdum mutati, spinae aphyllae paucae, usque ad 12 *mm* longae. Folia solida, serius coriacea, supra atriviridia, subtus valde pallidiora, glauca, petiolo sparse piloso, lamina margine ciliata, subtus ad nervos pilosiuscula et in axillis nervorum barbulata, supra initio pilosiuscula, serius glabriuscula; in ramis fertilibus 1—5,5 *cm* longa, 0,3—3,5 *cm* lata, petiolo usque ad 2,5 *cm* longo; folia inferiora oblongo-obovata, parvula, brevipetrolata vel subsessilia, apice subtruncata minute triloba; media triloba vel subtripartita, ambitu oblongo- vel late obovata, incisuris inferioribus laminam ad $^1/_2$—$^2/_3$ dissecantibus; superiora mediis simillima vel 5—7-partita, ambitu ovata, late ovata vel ovato-rhomboidea, incisuris inferioribus laminam ad $^2/_3$—$^3/_4$ dissecantibus; incisurae omnes acutae, latae; lobi lanceolati vel ovato-lanceolati, rarius oblongi vel ovati, lobus terminalis apice saepissime trifidus, inferiores — bifidi, lobi laterales solum apice denticulati, inferiores extus in quadrante superiori dentibus inaequalibus 1—5 muniti; stipulae falciformes, 5—16 *mm* longae, 1—5 *mm* latae, tenuiter acuminatae, integerrimae. In ramis sterilibus folia (exclusis infimis parviusculis) 5—7(9)-partita, ambitu ovata, late ovata vel ovato-rhomboidea, usque ad 11 *cm* longa et 7,5 *cm* lata, petiolo usque ad 5 *cm* longo, incisuris inferioribus infra medium laminae dispositis, eam ad $^1/_2$—$^4/_5$ dissecantibus, lobis inferioribus extus supra medium dentibus 3—4 remotis munitis; stipulae oblique ovatae et incurvatae, glanduloso-serratae. Corymbus compositus, 3—5 *cm* longus, usque ad 20-florus, ramulis pedunculisque, rarius solum pedunculis villosiusculis; hypanthium villosiusculum; sepala lanceolata vel oblongo-lanceolata, 2—3 *mm* longa; stylus 1, glaber. Fructus breviter ellipsoidei vel ovato-ellipsoidei, 6—9 *mm* longi, 4—7 *mm* lati, brunnescenti-flavidi vel rubescenti-fusci, monopyreni, pyrena breviter ellipsoidea. Floret V.

Habitat in declivibus saxosis podolicis atque transcarpaticis, interdum in pineto-quercetis humo sabuloso.

T y p u s: RSS Ucr., dit. Ternopoliensis, distr. Zaleszczikiensis, prope opp. Zaleszczyki, in declivibus lapidosis ad Tyraim, 15.VIII 1951, legunt M. Klokov et I. Artemczuk. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Affinitas. Species haec *C. monogynae* J a c q. proxima; *C. monogynae* s. l. formae numerosae occidentali-europaeae a nostra foliis minoribus,

stylo erecto, fructu atrirubro differunt. *C. monogyna* Jacq. s str. austro-hungarica a nostra praeter hoc hypanthiis glabris recedit.

7. **Crataegus leiomonogyna** Klok. species nova. (Sect. Oxyacantha Zab., ser. Monogynae Pojark.).

Frutex alta. Cortex ramorum adultorum cinerescenti-fuscus, ramuli novelli initio rubescentes, glabri, deinde nigrescentes. Folia supra viridia, subtus pallidiora, glaucescentia, petiolo sparse piloso vel glabro, lamina margine glabra vel subglabra; in ramis fertilibus 1—5 *cm* longa, 0,3—3 *cm* lata, petiolo usque ad 3 *cm* longo, inferiora brevissime petiolata, elliptica, parvula, integerrima, media obovata, apice triloba, superiora 5—7-partita, ambitu obovata, ovato-rhombcidea vel ovata, basi cuneata, incisuris inferioribus ad medium laminae vel infra dispositis, acutis, eam ad $^2/_3$—$^5/_6$ dissecantes, lobis inferioribus extus superne dentibus 1—4 inaequalibus munitis; stipulae falciformes, 7—10 *mm* longae, 1,5—3 *mm* latae, margine minute glanduloso-serratae vel interdum semisagittatae, extus pectinato-dentatae; in ramis sterilibus folia usque ad 6,5 *cm* longa et 3,5 *cm* lata. Corymbus compositus, 3,5—4 *cm* longus, latus, ramulis pedunculisque glabris, floribus 5—15; hypanthium glaber, sepala late lanceolata obtusiuscula vel triangulari-lingulata obtusa, usque ad 2 *mm* longa; petala late obovata, ±7 *mm* longa, stylus 1, superne incurvus. Fructus breviellipsoidei, 7—9 *mm* longi, 5—6 *mm* lati. Floret $^2/_2$ V—$^1/_2$ VI.

Habitat in declivibus saxosis vel steppaceis. Area geographica: regiones silvo-steppaceae inter Tyraim et Borysthenem.

Typus: RSSUcr., dit. Kioviensis, distr. Smjeliensis, prope pag. Jablunevka, in silva, V. 1924. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Affinitas. Species haec *C. Lipskyi* Klok. proxima, ab eo, sicut et a *C. monogyna* auct., hypanthio fructuque, pedunculis necnon ramulis corymbi glabris differt.

8. **Crataegus praearmata** Klok. species nova. (Sect. Oxyacantha Zab., ser. Monogynae Pojark.).

Frutex. Cortex ramorum adultorum cinerescens, sublucidus; ramuli novelli rubescenti-fusci, nonnuli in spinas foliatas mutati; spinae aphyllae numerosae, 8—22 *mm* longae, tenues vel crassiusculae. Folia supra viridia vel atrivriidia, subtus pallidiora, glaucescentia, petiolo glabro vel pilosiusculo, lamina subglabra vel sparse pilosa; in ramis fertilibus 8—55 *mm* longa, 4—36 *mm* lata, petiolo usque ad 22 *mm* longo, inferiora integra, brevipetiolata, parvula, apice denticulata, superiora saepissime quinquepartita, ambitu obovata, basi cuneata, lobis oblongis vel ovato-lanceolatis, sub apicem paulum denticulatis, inferioribus extus sub apicem dentibus 1—3 munitis, incisuris inferioribus paulum infra medium laminae dispositis acutis, latiusculis, laminam ad $^2/_3$—$^3/_4$ dissecantes; stipulae lineari-lanceolatae vel falciformes, 5—11 *mm* longae, 1—2,5 *mm* latae, tenuiter acuminatae, integerrimae. In ramis sterilibus folia profundius dissecta, 5—7-partita, ambitu ovato-triangularia, late ovata vel oblongo-ovata, usque ad 6—7 *cm* longa et 4 *cm* lata, petiolo ad 2—3 *cm* longo; lobi inferiores ob-

longo-obovati, basi angustati, extus supra medium dentibus 3—5 muniti, incisurae inferiores laminam saepe fere ad nervum medium dissecantes; stipulae semihastatae, usque ad 10—13 *mm* longae et 6 *mm* latae, denticulatae. Corymbus compositus, 4—4,5 *cm* longus, laxiusculus, ramulis pedunculisque glabris; hypanthium glabrum, sepala lanceolata, obtusiuscula, usque ad 2 *mm* longa, stylus 1, apice subincurvatus. Fructus breviellipsoidei, 8—9 *mm* longi, 5,5—7 *mm* lati, brunnescentes. Floret $^2/_2$ V.

Habitat in declivibus calcareis necnon graniticis. Area geographica: regiones silvo-steppaceae inter Tyraim et Borysthenem.

Typus: RSS Ucr., dit, Czerkasensis, inter pag. Chochitva et pag. Deszki, in saxosis granicitis ad fl. Rossj, 13.VI 1929. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Affinitas: species haec *C. leiomonogynae* Klok. valde affinis, foliis magis dissectis, spinis aphyllis numerosis longis ab ea recedit.

Series **Alutaceae** Klok. nova.

Inflorescentia corymbosa composita, villosa, congesta, haud floribunda. Sepala ovato-triangularia vel oblonga, brevia, obtusa. Stylus 1, apice incurvus. Fructus purpurei. — Spinae aphyllae ± numerosae; folia initio dense villosa, coriacea, discoloria. Frutices, nunquam arbores. Caeterum ut in *Monogynis* Pojark.

Species 2 euponticae, meridionali-steppaceae.

9. **Crataegus alutacea** Klok. species nova (Sect. Oxyacantha Zab., ser. Alutaceae Klok.).

Frutex haud alta. Cortex ramorum adultorum cinereus, ramuli novelli virescentes, deinde rubescenti-atrifusci, villosi; spinae aphyllae 8—20 *mm* longae. Folia solida, supra atriviridia, subtus multum pallidiora, glauca, initio densiuscule villosa, adulta villosiuscula, margine ciliata; in ramis fertilibus 7—68 *mm* longa, 4—45 *mm* lata, petiolo 1—20 *mm* longo, inferiora oblonga, oblongo-obovata vel obovata, apice denticulata vel triloba, media superne triloba, superiora 5-, rarius 7- partita ambitu obovata vel late ovata rhomboidea, basi cuneata, rarius rotundata, lobis oblongis, oblongo- vel ovato-lanceolatis, interdum obovatis, incisuris acutis; incisurae inferiores ad medium laminae vel infra dispositae, eam ad $^2/_3$—$^3/_4$ dissecantes; lobi inferiores extus superne, rarius ad medium dentibus 1—5 muniti, interdum edentati, lobus terminalis apice trifidus; stipulae falciformes 7—9 *mm* longae, 1—2,5 *mm* latae, acutae, integerrimae. Folia superiora in ramis sterilibus usque ad 75 *mm* longa et 54 *mm* lata, petiolo ad 23 *mm* longo, 5—7-partita, ambitu ovata, late ovata vel ovato-triangularia, basi cuneata, late cuneata vel interdum subtruncata, incisuris inferioribus laminam ad $^2/_3$—$^6/_7$ dissecantibus, lobis inferioribus extus supra medium denticulato-serratis; stipulae foliorum semisagittatae, usque ad 15 *mm* longae et 7 *mm* latae, margine dentatae necnon glandulososerratae. Corymbus compositus, 2,5—3,5 *cm* longus, ramulis pedunculisque villosis, floribus 3—12; hypanthium villosum; sepala ovato-triangularia, 1,5—2 *mm* longa, obtusa; corolla 10—15 *mm* diametro; stamina 20; stylus 1,

superne incurvus. Fructus haud numerosi, breviter ellipsoidei, 6—10 *mm* longi, 4—8 *mm* lati, atripurpurei, villosiusculi, monopyreni, pyrena breviter ellipsoidea. Floret V.

Habitat per margines betuletorum in arenis hypanicis necnon borysthenicis inferioribus, raro in sabulosis syvashicis.

Typus: RSSUcr., prope urb. Nikolajev, in arenis, 23.V 1930 et 18.VIII 1931, legit P. Oppermann. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Affinitas. Species valde proxima *C. Popovii* Chrshan., quae in calcareis odessanis habitat, a nostra foliis superioribus ramorum fertilium trilobis, foliis omnibus densius villosis, fructu subgloboso differt.

10. Rosa Litvinovii Chrshan.

Var. **pennata** Chrshan. var. nova.

Appendices sepalorum distincte pennati, glandulis coronati; pedunculi totaliter eglandulosi et asetosi.

Typus: RSS Ucr., ditio Staliniensis, distr. Prymoriensis, ad fl. Kaltschyk 2.IX 1947 (leg. Postryhanj); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Var. **Slobodianii** Chrshan. var. nova.

Foliola uniserrata 5—7-na; sepala brevia, late lanceolata, ad 15—18 *mm* longa, post anthesin et in hypanthiis maturis leviter deorsum directa; flores in inflorescentiis vulgo trini aut quaterni; pedunculi glandulosi, ad 2,5 *cm* longi, setis privati.

Typus: RSS Ucr. ditio Stanislaviensis, distr. Kossoviensis, in alneto prope pag. Smodna, 27.IX 1949 (leg. Slobodian); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Sc. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Var. **berehowiensis** Chrshan. var. nova.

Ramuli floriferi flexuoso-curvati; aculei in ramis primariis lati, subrecti, rarius totaliter recti aut falcato-curvati (non raro, tamen, aculei recti curvatis permixti); foliola parva, margine biserrata, non raro glandulosa.

Typus: RSS Ucr., ditio Transcarpatica, distr. Berehowiensis, prope pag. Chmelnyk 15.VI 1947 (leg. Chrshanowsky); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

11. Rosa prutensis Chrshan. species nova (Sectio Caninae Crép.).

Frutex mediocris ramis rectis flexuosis; aculei vulgo bini (praesertim in ramulis floriferis), ad 5 *mm* longi, in ramis primariis subrecti, basi lata, in ramulis floriferis plus minus falcati. Folia media ramulorum floriferorum 6—7 *cm* longa; caudiculus princeps vulgo omnino glaber et levis; stipulae utrinque glabrae et leves, 10—12 *mm* longae et 2,5—3 *mm* latae, auriculis, acrissimis pronis; foliola 5-na utrinque glabra et levia, anguste vel late-elliptica, vulgo uniserrata, rarius dentes 1—2 crenati, glandula coronati; pedunculi 4—5 *mm* longi, nunquam hypanthii maturi longitudinem adaequantes, semper glabri et leves; sepala anguste-lanceolata, 15—18 *mm* longa, utrinque pubescentia, rarius subglabra, margine pubescentia, semper eglandulosa, post anthesin leviter patentia, sed aliquando (non semper!) horizontales et sicut ad hypanthii maturitate manentia; petala ignota; stigmatum capitula in alta stylorum columna, glabra aut pilis singularibus longis tecta. Discus magnus, conoideus, os hypanthii angustissimum ad 1 *mm* diametro. Hypanthia semper angustepyriformia.

Typus: RSS Ucr., ditio Stanislaviensis, distr. Kolomea, in prata ad fl. Prut. 18.VIII 1948, legit Mykytiuk; in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur. Cotypus: ditio Drohobycz, distr. Stryjensis, in prata ad fl. Stryj prope pag. Slobidka, legit. A. Pogoreckyj.

A proxima *R. subafzeliana* bene differt: aculeis parvis, in floriferis ramulis vulgo geminis; sepalis appendicibus parce evolutis, leviter patentibus, nunquam horizontalibus; stigmatum capitulo arrecto in columna tenui, discum magnum conoideum superante, sicut hypanthiis angustepyriformibus.

12. Rosa Schmalhauseniana Chrshan. species nova (Sectio Caninae Crép.).

Frutex media, ad 1,5 *m* altus, ramis rectis aut leviter curvatis; aculei in ramis primariis et in ramis floriferis robusti, falcato-arcuati ad aduncos. Folia plus minus magna, ad 10—12 *cm* longa; caudiculus princeps tomentoso-pubescens, cum aculeolis non multis glandulis stipitatis; stipulae evolutae, auriculis brevibus et acutis, 10—12 *mm* longae, subtus pubescentes, margine glanduloso-ciliatae. Foliola 5—7-na, magna ca 35 *mm* longa et 20 *mm* lata, late-elliptica, subtus tota superficie aequaliter pubescentia, supra glabra, vel pilis brevibus rarisque (praecipue in foliolis juvenalibus) obsita, margine uniserrata (rarius cum dentes crena parva), pubescentia, vulgo glandulae desunt. Flores singulares vel in inflorescentiis corymbiformibus vulgo terminalibus, 2—5-ni, 4—4,5 *cm* diametro, petala pallido-rosea; pedunculi robusti, glanduloso-setosi, 15—18 *mm* longa; sepala anguste-lanceolata, 15—16 *mm* longa, appendicibus lateralibus, latis, pennatis interdum ornata, subtus dense glandulis stipitatis pilis permixtis obsita, supra dense puberula parce glandulosa; sepala post anthesin horizontales hypanthiis maturis desunt. Styli praecipue parte superiore glabri; stigmatum capitulum laxum, sessile aut subsessile. Discus planus, 3,5—4 *mm* diametro, ore angusto, ad 1 *mm* diametro. Hypanthia magna, ad 1,5 *cm* diametro, late-ovalia vel globosa, supra glandulis stipitatis obsita.

Habitat in declivitatum dumetis, praecipue lapidosis.

Typus: RSS Ucr., ditio Stanislaviensis, distr. Jaremcze, in decliviis fl. Prut prope pag. Deliatyn. Leg. Varanyckyj. 6.IX 1949; in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

A proxima *R. tomentosa* Smith. differt: aculeis curvatis, falcatis ad aduncos, rarius solum inclinatis; sepalis post anthesin horizontalibus, festive caducis; stylorum capitulis parvis et glabris; ore angusto et notis aliis.

Var. **stepposa** Chrshan. var. nova.

Planta in omnibus partibus minor; foliola parva, 5-na, pedicelli 1,5—2 *cm* longi, sparse glandulosi.

Typus: RSS Ucr., ditio Staliniensis, distr. Budionnoviensis, ad ripam sinistram fl. Gruzkyi Jelantschyk, 26.VIII 1947 (leg. Lasebna); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Var. **parvifoliolata** Chrshan. var. nova.

Foliola parva, 5-na, utrinque pubescentia, subtus non raro glandula; pedicelli 2—2,5 *cm* longi; sepala plus minus patentia, stylorum capitulum laxiusculum pubescens.

Typus: RSS Ucr., ditio Ternopoliensis, distr. Zaleszczykiensis, ad ripam sinistram fl. Dnister, prope pag. Kasperivtsi, 25.VII 1947 (leg. Chrshanowsky); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Var. **leiopedicellata** Chrshan. var. nova.

Aculei minus curvati; styli evidenter pubescentes, stigmata capitulum magnum, tomentoso-pubescentem formant; pedicelli 10—12 *mm* longi, sicut hypanthia glabri et leves.

Typus: RSS Ucr., ditio Staliniensis, dist. Budionnoviensis, in steppa Chomutoviensi, 25.VIII 1947 (leg. Lasebna); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Var. **pilosa** Chrshan. var. nova.

Aculei in caulibus primariis fere recti horizontales vel falcati, declinati; pedicelli 10—12 *mm* longi; styli albo-lanati, stigmata capitulum compactum, 1—2 *mm* discum hypanthii superantem formant.

Typus: RSS Ucr., ditio Stanislaviensis, distr. Solotvinensis, ad ripam sinistram fl. Bystryca Solotviniensis, prope pag. Jablunka, 22.IX 1949 (leg. Melnyczuk); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci., RSS Ucr., conservatur.

13. Rosa Andrzejowskii Stev. emend. Chrshan. (Sectio Caninae Crép.).

Frutex ramis erectis, ad 1,2—1,5 *m* altus; aculei vulgo parvi, ad 8—9 *mm* longi, semper recti, plerumque horizontales, rarius sensim inclinati aut declinati; aculei basi angusta, sectura transversali subrotundati, in stolonibus juvenalibus solum incoacti. Folia media ramulorum floriferorum parva, ad 6—7 *cm* longa; caudiculus princeps breviter tomentoso-pubescens cum glandulis copiosis et aculeolis parvis; stipulae plus minusve parvae, 10—12 *mm* longae et 2,5—3 *mm* latae, subtus et margine dense pubescentes, cum glandulis copiosissimis, foliola 7-na anguste-elliptica, basi et apice cuneato-contorta, supra pilis tecta, subtus pilis densis et glandulis magnis dense obsita, margine denticulata; dentes vulgo 2—3 crenulis, glandulis stipitatis coronatis. Flores singulares, pedunculi 12—15 *mm* longa, glanduloso setosi; sepala anguste-lanceolata, 12—15 *mm* longa lateralibus appendicibus, angustis, subfiliformibus utrinque praesertim supra albolanata, subtus et margine atque magnis glandulis stipitatis obsita. Sepala post anthesin horizontales sed non raro erecta, in maturis fructibus persistent; petala rosea, leviter sepala superantia auteis adaequantia; stylorum capitulum albolanatum. Discus planus, circa 4 *mm* diametro, ostiolum ad 1,5 *mm* diametro. Hypanthia glandulis stipitatis tecta.

Habitat in declivitatibus, praesertim cretaceis et calcareis.

Typus: RSS Ucr., ditio Leopoliensis distr. Zolocziv, prope pag. Plugov, 22.VII 1947, leg. V. Chrshanowskyj et E. Murogina; in Herbario Leopolitani Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

A propinqua specie *R. tomentosa* Smith. differt: sepalis post anthesin et in fructibus praecipue patentibus, foliolibus parvis, subtus glandulis magnis dense obsitis, habitatione praesertim in calcareis et cretaceis.

Var. **occidentalis** (Lonacz.) Chrshan.

Aculei recti, plus minusve parvi, semper declinati; sepala patentia; foliola utrinque pubescentia, subtus tuberculis minimis mamillariformibus obsita.

Lonaczewsky (in Herbario) hanc plantam varietatem *R. tomentosae* Smith. esse determinavit.

Typus: RSS Ucr., ditio Volhyniensis, circa opp. Kowel, in dumetis, 6.VI 1856 (leg. Rogowicz): in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

14. Rosa subafzeliana Chrshan. species nova (Sectio Caninae Crép.).

Frutex laxe ramosus, 120—130 *cm* alt., ramis rectis, rarius tortuosis, pruina glauca destitutus. Aculei 5—8 *cm* longi, in caulibus et ramis solitarii, recti, rarius sursum vel deorsum deflexi, parum tantum a lateribus compressi, basi paene subulares, anguste elliptica; in ramis floriferis minores, parum falcato curvati, sine glandulis et spinulis setosis. Folia 5—6 *cm* longi; caudiculus princeps glaber, plerumque glandulis destitutus, raro spinulis obsitus; stipulae bene evolutae, 12—15 *mm* longae et 5—6 *mm* latae, utrinque omnino glabrae, margine solum (non semper!) glandulis parvis obsitae; foliola 7-na, rarius 5-na, circiter 15 *mm* longa et 10 *mm* lata, sicut stipulae glabra et levia, elliptica vel rotunde elliptica, basi saepis rotunda vel late cuneiformia, valde serreta, dentes laterales saepe glandulis solitariis coronati. Flores vulgo solitarii, rarissime bini vel plures, 3—4,5 *cm* diametro, pallide rosei; bracteola una, late lanceolata, glabra, 8—12 *mm* longa. Pedunculi fructu breviores, 8—10 *mm* longi, omnino glabri; sepala anguste lanceolata, 15—20 *mm* longa, cum appendicibus pinnatis non multis utrinque pilis brevibus copiose obsitis, post anthesin et in fructibus maturis erecta (rarius horizontalia) nunquam convergentia. Discus angustus, planus; stigmatum capitulum sessile, lanuginose-pilosum. Fructus media magnitudine, subglobosus vel parum productus, ca 14 *mm* longus et 12 *mm* latus, levis. Floret V—VI.

A *R. afzeliana* Fries differt: aculeis subrotundis et rectis, floribus praecipue solitariis, sepalis utrinque pilis copiose obsitis, aliisque notis.

In silvis, in fruticetis et in declivibus apertis.

Typus: RSS Ucr., ditio Ternopoliensis, prope p. Zaleszczyki; in Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. Kioviae conservatur.

Var. **curvata** Chrshan. var. nova.

Aculei in caulibus et ramis primariis leviter compressi, non raro basi plus minusve lati, evidenter curvati vel subadunci.

Typus: RSS Ucr., ditio Stanislaviensis, prope opp. Bolechov, 12.VIII 1949 (leg. Malynowsky); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

15. Rosa borysthenica Chrshan. species nova (Sectio Caninae Crép.).

Frutex 1—1,5 *m* altus; rami recti aut ascendentes, cortice rubro fusco vel obscure fusco tecti. Aculei gemini, validi, 5—7 *mm* longi, sectura transversali rotundati, basi leviter dilatati, recti, horizontales vel incurvati, saepius subfalcati. Folia parva, 5—5,5 *cm* longa; stipulae 12—15 *mm* longae et 5—6 *mm* latae, ad basin conoideo-angustata, supra dense pubescentes, margine praeter pilos glandulis parvis tecta; folii caudiculus dense adpresso-pubescens cum glandulis non multis sessilibus, subtus atque cum aculeolis aduncis; foliola 5-na approximata, uniformia, late-elliptica, apice breviter acuminata, 20—23 *mm* longa et 12—13 *mm* lata; supra leviter tomentosa, subtus dense pubescentia, tota superficie glandulis privata, margine uniserrata; dentes parvi, margine pilosi, ad folioli apicem directi, non raro crenulati. Flores singulares in ramulis brevibus lateralibus; bracteae 10—12 mm longae, late-ellipticae apice acuminato, utrinque pubescentes; pedunculi brevissimi, ad 4—5 *mm* longi, glanduloso-setosi; sepala anguste-lanceolata apice acuminato, parte terminali foliiforme dilatato, 15—18 *mm* longa, supra adpresso-pubescentia, subtus glandulis pilis permixtis dense obsita, post anthesin et in fructibus (?) patentia. Petala splendide rosea, parva, 12—14 *mm* longa; styli capitulum magnum albolanatum sessile formant; discus planus vel leviter conoideus; hypanthii ostiolum 1—1,5 *mm* diametro. Hypanthia 12—14 *mm* diametro, glandulis sparsis stipitatis tecta. Floret V—VI.

Habitat in pylarum declivitatibus stepposum.

Typus: RSS Ucr., ditio Dnepropetroviensis, distr. Dnepropetroviensis, prope pag. Rybalskoje, leg. A. Lasebna 28.VI 1949; prope pag. Czapli leg. N. N. Dziubenko 4.VI 1949, in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Cotypus in Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. Kioviae conservatur.

16. Rosa Ciesielskii Blocki.

Var. **curvata** Chrshan. var. nova.

Aculei in caudiculis primariis robustiores, plus minus falcato-curvati; pedicelli 10—12(15) *mm* longi, robusti, perspisso glandulis tecti; foliola 5-na. Planta, ut videtur, origine hybrida (*R. Ciesielskii* × *R. corymbifera*).

Typus: RSS Ucr., ditio Stanislaviensis, distr. Lanczyn, prope pag. Dobrotov, in silva Uschovica dicta, 5.IX 1949, leg. Varanycky (fr.); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

17. Rosa cinnamomea L.

Var. **acutifolia** Chrshan. var. nova.

Foliola uniserrata vel biserrata, apice valde elongato, utrinque pilis obsita, subtus fere tomentosa; sepala dense pubescentia, omnino eglandulosa.

Typus: RSS Ucr. ditio Dnepropetroviensis, distr. Kotoviensis, in campo ad fl. Orel, 26.VI 1949, leg. Lasebna; in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Var. **glabrifolia** Chrshan. var. nova.

Foliola utrinque glabra et levia; caudiculus princeps glaber aut pilis singularibus ornatus; sepala eglandulosa, dorso glabra.

Typus: RSS Ucr., ditio Rovnensis, distr. Klevaniensis, ad fl. Horyn prope pag. Novostav, 20.VII 1948 (Bussel); in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

18. Rosa pendulina L.

Var. **Popovii** Chrshan. var. nova.

Rami, praecipue floriferi, aculeis setisque destituti. Folia media ramulorum floriferorum circa 4 *cm* longa, ovalia, non raro apice breviter acuminata, margine biserrata aut composito-serrata; subtus disperse pilosa. Pedicelli sicut hypanthia glanduloso-setosi; sepala petalorum longitudinem superantia, eglandulosa, dorso glabra.

Typus: RSS Ucr., ditio Czernowtsiensis, distr. Putyliensis, in piceetofageto prope pag. Ruska, 8.VIII 1949 leg. Varanycky; in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Var. **opaca** Chrshan. var. nova.

Folia caudiculo longo ad 10 *cm*, foliola in 3—4 jugis, distante posita anguste-elliptica, subtus pubescentia, praecipue in vena primaria; pedicelli 2,5 *cm* longi, sicut hypanthium perspisso glandulosi; sepala brevia, 12—15 *mm* longa, utrinque pubescentia, eglandulosa, post anthesin et in fructibus maturis divergentes, non horizontales; stylorum capitulum laxum, hypanthii ostiolum latum, ca 2 *mm* diametro.

Habitat ad ripas fluminum in piceetis.

Typus: RSS Ucr., ditio Czernowtsiensis, distr. Putyliensis, pag. Sergii, in piceeto, 10.VIII 1949, leg. Varanycky; in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Sectio **Rugosae** Chrshan. sectio nova.

Rami floriferi pilis et setis parvis tecti, nec non caules aculeis pubescentibus variis dense decti; folia crassa subcoriacea, multis rugis profundis tecta; flores rubri in corymbis paucifloris; sepala integerrima, longe persistentia, in fructibus sursum versa.

19. Rosa foetida Herrm.

Var. **glabrata** Chrshan. var. nova.

Frutex ad 1 *m* altus; foliola 5—7-na, subtus raro glandulis singularibus tecta; pedicelli validi, glabri, glandulis sessilibus singularibus perspisso tecti.

Typus: RSS Ucr., ditio Staliniensis, distr. Telmaniensis pag. Stara Marjivka ad fl. Kalmius, 2.IX 1947, leg. Chrshanowsky et Lasebna; in Herbario Leopolit. Instituti Agrobiol. Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

20. Prunus moldavica Kotov species nova.

Frutex vel arbor humilis, 2—5 *m* alt., ramosus, spinosus, puberulior quam *P. spinosa* L.; rami juniores pubescentes. Folia juniora pubescentia, dein superne glabra, subtus praesertim ad nervos hirsuta, ovato-lanceolata, dentata, latissima in parte media vel superiore, basi attenuata, (2,5)—3—7(8) *cm* longa et 2,5—4,2 *cm* lata. Pedunculi calycesque hirsuti. Flores singuli vel bini, albi, 1—1,7 *cm* longi; drupa erecta, elongato-globosa, 1 *cm* lata. ♄, ♄. Floret IV—V.

Habitat in silvis et in fruticetis ad Tyrain (Dniestr).

Typus: RSS Ucr., dit. Odessana, distr. Kotoviensis, prope pag. Kossy, 27.VI 1937 legit M. Michajlenko. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Species haec *P. spinosae* L. proxima, sed pedunculis longioribis hirsutis atque foliis pubescentibus differt. Ab *P. stepposa* Kotov foliis mollioribus ovato-lanceolatis, floribus drupisque minoribus differt.

21. Prunus stepposa Kotov species nova.

Frutex ramosissimus spinosus, 1—3 *m* alt. Cortex fuscus, ramuli juniores puberuli, raro glabri. Folia dura, lanceolata vel lanceolato-elliptica, 3,5—5 *cm* longa, 2—3 *cm* lata, basi rotundata vel cuneata, obtusa, juniores valde hirsuta, posterius superne fere glabra, subtus praesertim ad nervos hirsuta; pedunculi hirsuti, 1—1,5 *cm* longi. Flores singuli, raro bini, albi, 15—20 *mm* lati. Drupa globosa, (10)—12—18(20) *mm* lata; caesio-nigra; pedunculi ad 1 *cm* longi. ♄. Floret IV—V.

Habitat in locis steppaceis in parte meridionali territoriae Europeae URSS.

Typus: RSS Ucr., ditio Woroschilowgradensis, distr. Sverdlovskiensis; prope pag. Provalje, in steppis, 2.IX 1928, legit S. Postryganj. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

Species haec *P. spinosae* L. proxima, sed pedunculis valde hirsutis, foliis duris, drupis majoribus differt. Ab *P. moldavica* Kotov foliis duris, hirsutis, floris drupisque majoribus differt.

22. Cytisus Kreczetoviczii Wissjul. species nova.

Frutex 20—50 *cm* altus, ramulis pubescentibus; ramuli juveniles dense pilosi. Petioli adpresse pubescentes, 9—14 *mm* longi; foliola lanceolata, elongato-lanceolata vel anguste obovata, 10—20 *mm* longi adpresse pubescentes. Flores singuli rarius bini in pagina foliorum. Racemi increbri apicalia. Calyx cylindricus, 12—15 *mm* longus, dense cinereo adpresse villosus pillis adscendentibus paucis mixtis. Corolla pallide lutea; vexillum late ovoideum, in unguem attenuatum, 18—22 *mm* longum (cum ungue); alae 16—20 *mm* longae, elongato-ovatae in unguem attenuatae; carina 12—16 *mm* longa. Legumen 2—3 *cm* longum, 3—5 *mm* latum, line-

Рис. 105. Ракитник Кречетовича — *Cytisus Kreczetoviczii* Wissjul.

1 — загальний вигляд; *2* — квітка; *3* — гілочка з плодом.

are, saepe vix falciforme, pillis adpressis ex ascendentibus dense villosum. ♄ . Floret V—VI.

Habitat in saxosis calcareis.

Typus: RSS Ucr., ditio Staliniensis, distr. Zhdaniv, prope flum. Gruzkyj Jelanczyk, loco Charcysska balka dicto, in decliviis calcareis sarmaticis. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

A *Cytiso ratisbonensi* Schaeff. species haec altitudine, dispositio florum, calyce cinerascente cylindrico et floribus pallidis differt.

23. Trifolium ucrainicum Opperm. species nova.

Caules nonnullis, erecti, 30—40 *cm* alti, in parte inferiore glabri, superne disperse adpresso-pubescentes. Folia terni, foliola subtus adpresse pubescentes, foliola foliorum inferiorum obovata vel ovales, 1,6—2,6 *cm* longi, superiorum — lanceolati apice rotundati. Capitula numerosi, flores numerosi, vaginales et apicales, elongato-ovales, ad 2 *cm* longi, duo folia ad capitulae basim approximati. Calyx villosus tubo ad 2 *cm* longo, dentes ascendente pubescentes 2 *mm* longi, solum inferior ca 4 *mm* longus. Corolla albido-rosacea, calycem paullo longior. ⊙ . Floret VI.

Habitat in pratis.

Typus: Ditio Charkoviensis: prope pag. Czervonyi Oskol. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

A. T. arvensi foliis latioribus atque dispositione foliorum apicalium differt.

24. Lotus Elisabethae Opperm. species nova.

Planta nuda vel peduncula ac dentes calycis plus minus pubescentes. Caules numerosi, ramosi, adscendentes, 35—65 *cm* alti, ad basin lignescenti. Foliola in caule primario oblongo-ovata, apice obtusata, alia oblongo-lanceolata vel lineari-lanceolata, apice acutiuscula, 7—18 *mm* longa. Racemi 1—3-flori, longe stipitati. Calyx campanulatus, 4—5,5 *mm* longus, dentibus subulatis, ad basin latioribus. Corolla lutea, 2—9 *mm* longa; alae carinaque vexillo breviores. Legumen lineari-cylindraceum, 15—24 *mm* longum; semina ca 1,25 *mm* diametro. ♃ . Floret VII—VIII.

Habitat in arenis litoralibus.

Typus: RSS Ucr., ditio Staliniensis, loco Belossaraiskaja Kossa dicto, 15.VII 1933, legit S. Postryganj. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sci. RSS Ucr. conservatur.

A *L. corniculato* racemis 1—3-floribus, caulibus et foliis nudis differt.

ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ ДО VI ТОМА «ФЛОРИ УРСР» [1]

Абрикос 8, 299
„ звичайний **299**
Айва 5, 28
„ довгаста **29**
„ звичайна **29**
Алича 281, **289**
Аморфа 305, 434
„ кущова **434**
Амурська акація 312
Арахіс 306, 510
„ підземний **511**
Астрагал 306, 449
„ австрійський 450, **469**
„ білостеблий . . 450, 451, 485, 486
„ білуватий 451, **486**
„ блідий 451, **484**
„ борозенчастий . . . 451, 452, **470**
„ Генінга 451, **458**
„ датський 452, **463**
„ дніпровський 450, **473**
„ довголистий 450, **476**, 477
„ донський 451, **457**
„ еспарцетний 450, **472**
„ зігнутий 450, **473**
„ козлятникоподібний . . 452, **454**
„ Крайни **452**, 453
„ монпелійський 450, 477
„ несправжньотатарський 451, **479**
„ новоасканійський . . 451, **459**, 460
„ пісковий 450, **471**
„ понтійський 452, **466**, 467
„ прутяний 451, **483**
„ пухнатоквітковий . . . 451, **458**
„ ріжковий 451, **478**
„ рогоплодий 450, **481**, 482
„ скручений 450, **464**
„ смугастий 450, **465**
„ солодколистий 452, **455**
„ український 451, **480**
„ хлопунець 452, **461**
„ шерстистоквітковий . 451, 452, **456**
„ шорсткий 450, **467**
„ яйцеплодий 450, **475**
Берека 40, **41**, 43
Біла акація 438, **439**
Боби 514, **536**
БОБОВІ 301
Бобчук 290, **291**
Бундук 303
„ дводомний **310**
Буркун 304, **373**
„ білий 374, **376**
„ високий 374, **380**
Буркун волзький 374, **377**
„ жовтий 374, **375**, 378
„ зубчастий **374**
„ кримський 374, **381**
„ польський 374, **379**
Вальдштейнія 7, 144
„ гравілатоподібна **144**
Ведмежина 82, 87
Вігна 305, 571
„ китайська **572**
Вістарія 305, 437
„ китайська **437**
Вика **533**
Вишня 8, 292
„ антипка **293**
„ звичайна 293, **296**
„ садова 293, 296
„ степова 293, **295**
Вовче тіло 7, 104
„ „ болотяне **104**
Вовчуг 303, 304, 351
„ заступаючий 351, **353**
„ колючий 351, **353**
„ польовий **351**
„ проміжний 351, **354**
В'язіль 305, 495
„ крітський 495, **498**
„ різнобарвний 495, **497**
„ стрункий **495**, 496
Гіпокрепіс 305, 499
„ чубатий **499**
Гледичія 303, 308
„ каспійська **308**
„ колюча 308, **309**
Глід 5, 49
„ азарол 52, **57**
„ гладенький 51, **72**, 73
„ донський **70**
„ замшовий 51, **75**, 76
„ заокруглений . . . 51, **66**, 67
„ колючий 52, **57**
„ кривавочервоний **53**
„ кривочашечковий . . 51, **62**, 63
„ Липського 51, **70**
„ несправжньо-кривостовпчиковий 52, **64**, 65
„ обманливий 52, **68**
„ озброєний 51, **74**
„ Оленки 52, **60**, 61
„ пірчастий **53**
„ Попова 51, **78**
„ п'ятистовпчиковий . . . 53, **54**
„ східний 52, **56**

[1] Склала О. І. Романова.

Глід український 52, **58**, 59
„ чашечковий 50, **79**
Горобина 6, 39
„ домашня 40, **45**
„ звичайна **40**
„ круглолиста 40, **44**
„ скандінавська 40, **45**
Горобинник 6, 23
„ горобинолистий **23**
Горох 306, 566
„ високий 566, **567**
„ польовий **566**
„ посівний 566, **567**
Горошок 306, 513
„ Біберштейна 514, **532**
„ брудний 514, **530**, 531
„ великоквітковий . . . 514, **530**
„ волохатий 515, **523**
„ вузьколистий 514, **533**
„ горохоподібний . . . 515, **518**
„ кашубський 515, **520**
„ лісовий 515, **521**
„ мишачий 515, **521**
„ одноквітковий 515, **516**
„ ольвійський 514, **528**, 529
„ паннонський 514, **534**
„ плотовий 514, **526**
„ посівний 514, **533**
„ строкатий 515, **524**, 525
„ тонколистий 515, **522**
„ чагарниковий 515, **519**
„ чиноподібний 514, **528**
„ чиновий **535**
„ чотиринасінний . . . 515, **516**
„ шорсткий **515**
Гострокільник 306, 487
„ волосистий 488, 490
„ карпатський 488
„ польовий 488, **489**
„ шовковистий 488, 489
Гравілат 7, 147
„ алепський 147, **149**
„ міський 147, **150**
„ проміжний 147, **148**
„ річковий **147**
Груша 6, 31
„ верболиста 31, **33**
„ звичайна **31**
Гуньба 305, 355
„ голуба 355, **357**
„ монпелійська **355**, 356
„ простерта 355, **358**
„ свіже сіно 355, **359**
Дереза **443**
Доліхос 304, 572
„ лаблаб **572**
Дорикніум 304, 423
„ трав'янистий **423**, 424
Дріада 7, 151
„ восьмипелюсткова **151**
Дрік 303, 319
„ війчастокраїй . . . 320, 327, 328
„ високий 320, **327**
„ германський 319, **320**
„ дніпровський 320, **326**
„ донський 320, **329**
„ красильний 320, **325**
„ скіфський 319, **322**, 323
„ чотиригранний . . . 320, **322**, 324
Дюшенея 7, 103
„ індійська **103**
Екзохорда **6**, 25
„ Альберта **26**
Еспарцет 306, 504
„ Васильченка . . . 504, **510**, 511
„ виколистий 504, **507**
„ дніпровський . . . 504, 505, **506**
„ довгошипий 505, **506**
„ донський 505, **508**, 509
„ піщаний 505, **507**
„ струнки́й **505**
Жарновець 303, 304, 349
„ віничковий **349**
Жовта акація **443**, **447**
Запашний горошок **545**
Заяча конюшина 305, 419
„ „ альпійська . . 419, **421**, 422
„ „ багатолиста **419**
„ „ споріднена . . . 419, 422
„ „ Шиверека 419, **420**
Земляні горіхи **511**
Зіновать **330**
Золотий дощ 304, **329**, **330**
Ірга 6, 46
„ колосиста 46, **47**
„ круглолиста **46**
Калофака 305, 448
„ волзька **448**
Карагана 304, 306, 443
„ дерев'яниста **443**, 447
„ кущова **443**
„ м'яка 443, **445**
„ скіфська 443, **445**, 446
Квасоля 305, 569
„ вогняночервона . . . 570, **571**
„ звичайна **570**
„ золотиста 570, **571**
Керрія 7, 80
„ японська 81
Кизильник 5, 26
„ чорноплодий 26, 27
„ цілокраїй 26, 28
Китайські горіхи **511**
Кладрастіс 303, 313
„ жовтий **313**
Козлятник 305, 435
„ лікарський **435**
Конюшина 304, 381
„ альпійська 383, **408**
„ багряна 384, **406**
„ біла **388**
„ блідожовта 383, **403**
„ відстовбурчена 383, **405**
„ гібридна 384, **389**
„ гірська 384, **386**
„ дніпровська . . . 383, **412**, 413
„ дрібноквіткова 384, **392**
„ занедбана 382, **400**
„ кавказька 383, **404**
„ коричнева 384, **394**, 395
„ лучна 383, **411**
„ люпинова 382, **385**
„ мінлива 384, **387**
„ паннонська 383, **402**
„ перевернута 382, **401**
„ підземна 383, **417**
„ повзуча 384, **388**
„ польова 383, **416**
„ посівна 383, **414**

Конюшина пухирчаста 382, **393**
„ рівнинна 384, **397**
„ розлога 384, **415**
„ середня 383, **407**
„ смугаста 383, **406**
„ струнка 384, **390**, 391
„ сумнівна 384, **398**
„ суницевидна 382, **399**
„ темнокоричнева . . . 384, **394**
„ українська 383, **417**, 418
„ червонувата . . . 383, **409**, 410
„ шарудлива 384, **396**
„ шведська **389**
Костяниця 82, 84
Кроталярія 303, 313
„ ситникова **314**
Курильський чай 7, 105
„ „ кущовий **105**
Кучина **293**
Лабазник 7, 152
„ в'язолистий 152, **153**
„ голий 152, **153**, 154
„ шестипелюстковий . . 152, **155**
Люпин 304, 314
„ багатолистий 315, **316**
„ багаторічний 315, **316**
„ білий 315, **318**
„ вузьколистий 315, **318**
„ жовтий 315, **318**
„ жорстководосистий . . 315, **317**
„ різноколірний 316, **317**
„ синій **318**
Люцерна 305, 360
„ жовта **363**
„ жорсткувата 361, **371**
„ Котова 361, **367**
„ маленька 361, **372**
„ мінлива 360, **368**
„ польова 361, **371**
„ посівна 360, **368**
„ різноколірна 360, **369**
„ роздільнолиста 361, **372**
„ серповидна 361, **363**
„ степова 361, 364, **366**
„ хмелевидна 360, **361**
„ щитковидна 361, **370**
Лядвенець 304, 425
„ вузьколистий 425, **429**
„ Єлизавети 425, **429**, 430
„ рогатий 426, **427**
„ сераделовидний . . . 425, **426**
„ тоненький 426, **428**
„ трясовинний **426**
Лемботропіс 304, 348
„ чорніючий **348**
Маакія 303, 312
„ амурська **312**
Малина 7, 81, 82, **85**
Манжетка 6, 156
„ альпійська 157, **162**
„ близька 157, **159**
„ блискуча 157, **160**
„ віялова 157, **158**
„ гострокутна 157, **161**
„ зарубчаста 157, **161**
„ м'яка 156, **163**
„ надрізнолиста 157, **162**
„ пастушача 157, **159**
Маш **571**
Мигдаль . . . . . .
„ звичайний . . . . . .
„ низький 2
Миршавиця . . . . . .
„ польова . . . . . .
Морошка . . . . . .
Мушмула . . . . . .
„ звичайна . . . . . .
Нут 3
„ звичайний . . . . . .
Ожина . . . . . .
„ волосиста . . . . . .
„ жолобчаста . . . . . .
„ змієвидна . . . . . .
„ мохнатостебла . . . . . .
„ незграбна . . . . . .
„ несійська . . . . . .
„ повстиста . . . . . .
„ пригріта . . . . . .
„ сиза . . . . . .
„ складчаста . . . . . .
Парило . . . . . .
„ велике 165,
„ волосисте 1
„ звичайне . . . . . .
„ пахуче 1
Персик . . . . . .
„ звичайний . . . . . .
Перстач . . . . . .
„ астраханський . . . 107,
„ білий 107,
„ вейсенбурзький . . .
„ вейсенбурзький × × П. сріблястий . . .
„ волохатий 108,
„ Гейденрейха . . . . .
„ Гольдбаха . . . . .
„ гусяча лапка . . . . .
„ довгоніжковий . . . .
„ золотистий . . . . .
„ золотистоквітковий . .
„ Кранца . . . . . .
„ лежачий . . . . . .
„ напіврозсічений . . 108,
„ неблискучий . . . . .
„ норвезький . . . . .
„ обманливий 108,
„ пірамідноквітковий . 109,
„ пісковий . . . . . .
„ пісковий × П. пірамідноквітковий . . .
„ повзучий . . . . . .
„ прямостоячий . . . .
„ розпростертий . . . 109,
„ семилисточковий . . .
„ середній 107,
„ сірий . . . . . .
„ сірий × П. пірамідноквітков
„ сірий × П. темний . . .
„ блідожовтий 108,
„ скельний . . . . . .
„ сріблястий . . . . . .
„ сріблястий × П. пірамідноквітковий . . .
„ східний . . . . . .
„ темний 108,
„ Шура . . . . . .
Приворотень . . . . . .
Полуниці 7,
Пухирник . . . . . .

Пухирник східний 441
„ деревовидний **441**
Пухироплідник 6, 8
„ калинолистий 8
Робінія 305, 437
„ клейка 438, **439**
„ новомексіканська . . . 438, **440**
„ щетиниста 438
Родовик 6, 172
„ лікарський **172**
РОЗОВІ 5
Розовик 7, 80
„ керріелистий **80**
Рокитник 304, 330
„ австрійський 332, **340**
„ білий 332, 342, **343**
„ Блоцького 332, **341**, 342
„ дніпровський . . . 331, **332**, 333
„ Кречетовича 331, **336**
„ Ліндемана . . . 331, **334**, 335
„ Литвинова 332, **341**
„ Пачоського 331, 338
„ подільський . . . 332, **344**, 345
„ регеисбурзький 331, **337**
„ Рошеля 332, **344**
„ руський 331, 335, **339**
„ Скробишевського . . 330, **346**, 347
„ скупчений 332, **346**
„ Цінгера 331, 337
Серадела 305, 493
„ дрібненька **494**
„ посівна **494**
Сіверсія 7, 145
„ гірська **145**, 146
Слива 8, 281
„ звичайна 281, **288**
Солодка 306, **491**
„ волосиста 491, **492**
„ гола **491**
„ щетиниста 491, **492**
Солодушка 306, 499
„ великоквіткова . . . 500, **503**
„ крейдяна 500, **501**
„ солодушкова **500**
„ українська 500, **502**
Софора 303, 311
„ японська **311**
Сочевиця 306, 537
„ харчова **537**
Соя 304, 568
„ щетиниста **568**
Степовий мигдаль **291**
Суниці 7, 94
„ ананасні 95, **101**
„ віргінські 95, **103**
„ зелені 95, **98**
„ лісові **95**
„ мускусні 95, **97**
„ польові 95, **99**, 100
„ чілійські 95, **102**
Таволга 6, 9
„ біла 10, **23**
„ верболиста 9, **21**
„ в'язолиста 10, **19**, 20
„ дубровколиста . . . 10, **20**, 21
„ Дугласа **9**, 22
„ зарубчаста 10, **12**
„ звіробоєлиста 9, **11**
„ Литвинова 10, **13**, 14
„ пиківська 10, **13**, 16
Таволга польська 10, **17**, **18**
„ середня 10, **15**
„ сливолиста 10, **23**
„ японська 9, 22
Таволжник 7, 24
„ звичайний **24**
Терен 8, 281
„ колючий 281, **282**, 283
„ молдавський . . . 281, **282**, 284
„ степовий . . . 282, **285**, 286, 287
Тернослива 281, **288**
Тетрагонолобус 304, 431
„ пурпурний **431**, **433**
„ стручковий **431**, 432
Турецький горох **512**
Хеномелес **5**, 30
„ японська **30**
Церціс 303, **307**
„ європейський **307**
„ канадський **307**
Черемха 7, 297
„ віргінська 297, **299**
„ звичайна 297, **298**
„ пізня 297
Черешня 8, 292, 293, **294**
Чина 303, 306, 538
„ австрійська 540, **557**
„ безлисточкова . . . 539, **540**, 541
„ бліда 540, **557**
„ болотна 539, **553**
„ бульбиста 539, **546**, 548
„ весняна 540, **560**
„ великоквіткова . . . 539, **551**
„ гладенька 540, **563**
„ гороховидна 539, **556**
„ запашна 539, **545**
„ зігнута 539, **555**
„ злаколиста 539, **542**, 543
„ лісова 539, **549**, 550
„ лучна 539, **552**
„ молочнобіла 540, **560**
„ посівна 539, **542**
„ різнобарвна 540, **559**
„ ряба 540, **561**
„ субальпійська 540, **564**
„ трансільванська . . 540, **564**, 565
„ чорна 540, **562**
„ шорстка 539, **545**
Чингиль 306, 442
„ сріблястий **442**
Чорноголовник **6**, 173
„ багатошлюбний . . . **174**, **176**
„ родовиковий **174**, 175
Шипшина 6, 177
„ альпійська 182, **253**
„ Андржейовського . . **181**, **230**, 231
„ афцелійовидна . . . 181, **233**, **234**
„ багатоквіткова . . . 178, 185
„ біла 184, 277
„ Бордзіловського . . 180, **198**, 199
„ бузька 183, **263**, 264
„ Віллібальда 181, 212
„ волинська 179, **193**, 194
„ воююча 185, 278
„ гвоздична 179, **191**
„ горенківська 182, 252
„ Гроссгейма 183, **260**, 261
„ дамаська 184, **276**
„ дзиговидна 184, **276**
„ дніпровська 181, **238**, 239

Шипшина дрібнолиста 179, 188
„ дрібноквіткова 179, **196**
„ еглянтерія 179, **195**
„ зарубчаста 184, **272**
„ зморшкувата 182, **257**
„ кальміуська . . . 181, **213**, 214
„ карликувата . . . 183, **261**, 262
„ китайська 178, **187**
„ Клука 180, **202**
„ Козо-Полянського . 182, **241**, 242
„ корична 182, **250**
„ Лазаренка 181, **243**, 244
„ Литвинова 181, **216**, 217
„ лискуча 179, **190**
„ маленька 184, **267**
„ мукачівська 179, **189**
„ найколючіша 185, **279**
„ низенька 184, **269**, 270
„ піскова 180, **200**
„ повстиста 181, **235**
„ Погребняка 182, **248**, 249
„ польова 179, **189**
„ простозубчаста . . . 184, **267**, 268
„ прутська 181, **220**, 221
„ ремонтаитна 184, **275**
Шипшина різностовпчаста . . . 180, **211**
„ різношипна 184, **271**
„ рільна 178, **186**
„ сиза 182, **246**, 247
„ синювата 183, **266**
„ собача 180, **204**
„ столиста 184, **274**
„ українська 183, **258**, 259
„ Юндзіла 183, **265**
„ хомутовська 180, **201**
„ Цесельського 181, **240**
„ Чацького 184, **273**
„ чайна 187
„ Шмальгаузена . 180, **222**, 223, 224
„ щитконосна 181, **208**
„ яблучна 181, **226**
„ яблуковидна . . . 181, **228**, 229
Яблуня **6**, 33
„ домашня 34, **37**
„ лісова **34**
„ рання 34, **35**, 36
„ сахалінська **34**, **39**
„ сливолиста 34, **38**
„ ягідна 34, **38**
Японська айва 30

ПОКАЖЧИК ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ І СИНОНІМІВ ДО VI ТОМА «ФЛОРИ УРСР» [1]

Agrimonia L. 6, 164
„ *adscendens* Andrz. . . . 166
„ asiatica Juz. 169
„ *conopsea* Czern. 171
„ *convergens* Czern. 171
„ eupatoria L. **165**, 169
„ *eupatoria* auct. fl. ucr. . . . 168
„ „ *β. grandis* Aschers. et Graebn. . 168
„ *Godetiana* Andrz. 171
„ grandis Andrz. 165, **166**, 167, 169
„ odorata Mill. 165, **169**
„ *officinalis* Lam. 166
„ pilosa Ledeb. . . . 165, **170**
„ *robusta* Andrz. 170
Alchemilla L. 6, 49, 156
„ acutangula Bus. . . . 157, **161**
„ *acutiloba* var. *mollis* Bus. . 163
„ *Alechinii* Zamelis. . . . 160
„ alpestris F. W. Schmidt . 157, **162**
„ *arvensis* Scop. 164
„ *Basilii* P. Smirn. 160
„ flabellata Bus. . . . 157, **158**
„ incisa Bus. 157, **162**
„ micans Bus. . . . 157, **160**, 161
„ mollis (Bus.) Rothmaler . . 156, **163**, 164
„ pastoralis Bus. . . . 157, **159**
„ *pilosissima* Simonk. . . . 163
„ propinqua Lindb. . . 157, **159**
„ subcrenata Bus. . . . 157, **161**
„ *vulgaris* var. *b. pilosissima* Schur. 163
Amelanchier Medik. 6, 46
„ botryapium DC. 47
„ *ovalis* Medik. 47
„ rotundifolia (Lam.) Dum.-Cours. **46**
„ spicata (Lam.) C. Koch 46, **47**
„ *vulgaris* Moench. 47
Amorpha L. 305, 434
„ canescens Nutt. 434
„ fruticosa L. **434**
Amygdalus L. 7, 290
„ campestris Bess. 292
„ communis L. **290**
„ nana L. 290, **291**, 292
„ *persica* L. 301
Anthyllis L. 305
„ affinis Butt. 419, **422**
„ alpestris Kit. . . . 419, **421**, 422
Anthyllis L. *alpestris* Reichenb. . 423
„ arenaria (Rupr.) Juz. . . 423
„ *carpatica* Pantocs. . . . 423
„ *communis γ polyphylla* Rouy 420
„ „ *δ Schwereckii* Rouy 421
„ polyphylla Kit. **419**
„ Schwereckii (DC.) Blocki 419, **420**
„ *vulneraria* Шмальг. et auct. 420
„ „ var. *alpestris* Kit. 421
„ „ *ε polyphylla* Ser. 420
„ „ *η Schwereckii* Ser. 421
Aphanes L. 6, 164
„ arvensis L. **164**
Arachis 306, 510
„ hypogaea L. **511**
Armeniaca Juss. 8, 299
„ vulgaris Lam. 299
Aruncus L. 7, 24
„ *silvester* Kostel. 25
„ vulgaris Raf. 24
Astragalus L. 306
„ albicaulis DC. . 450, 451, **485**, 486
„ albidus Waldst. et Kit. 451, **486**
„ *alopecuroides* Lumn. . . . 468
„ arenarius L. 450, **471**
„ *arenarius* Pall. 463
„ „ var. glabrescens Reichenb. 471
„ asper Jacq. 450, **467**
„ *australis* auct. fl. ucr. . . . 454
„ austriacus L. 450, **469**
„ borysthenicus Klok. . 450, **473**
„ *buchtormensis* auct. fl. ross. 459
„ *campestris* L. 489
„ *carpaticus* Rouy 488
„ *chloranthus* Pall. 468
„ cicer L. 452, **461**
„ „ f. angustifolius Čelak. 462
„ *cinereus* Bess. 484
„ concavus Boriss. . 450, **473**, 474
„ contortuplicatus L. . . . 450, **464**
„ corniculatus M.B. . . . 451, **478**
„ cornutus Pall. . . 450, **481**, 482
„ danicus Retz. . . . 452, **463**
„ „ f. albiflorus Podp. 463
„ „ var. polyspermus Aschers. 463
„ dasyanthus Pall. . 451, 452, 456

[1]) Склала О. І. Романова.

Astragalus *dealbatus* Pall. 485
„ *dichopterus* Pall. 469
„ dolichophyllus Pall. 450, **476**, 477
„ *eniocephalus* Waldst. et Kit. 457
„ *excapus* var. *pubiflorus* Шмальг. 458
„ galegiformis L. . . . 452, **454**
„ glycyphyllus L. 452, **455**
„ *hedysaroides* L. 500
„ Henningii (Stev.) Boriss. 451, **458**
„ *hyppoglottis* Bunge . . . 463
„ *incanus* Gilib. 471
„ Krajnae Dom. **452**, 453, 454
„ *leptostachys* Pall. 470
„ monspessulanus L. 450
„ *novoascanicus* Klok. 451, **459**, 460
„ *odessanus* Bess. 481
„ onobrychis L. 450, **472**
„ „ var. microphyllus Bess. . 472
„ „ „ minor Rogov. 472
„ pallescens M.B. . . . 451, **484**
„ *pannonicus* Schult. . . . 457
„ *pilosus* L. 490
„ ponticus Pall. . . 452, **466**, 467
„ *pseudoonobrychis* Andrz. . 472
„ pseudotataricus Boriss. 451, **479**
„ pubiflorus DC. 451, **458**
„ *reduncus* Шмальг. . . . 474
„ *sericeus α.* Lam. 490
„ striatellus Pall. . . . 450, **465**
„ *subulatus* auct. 481
„ „ *γ. tataricus* DC. . 479
„ sulcatus L. 451, 452, **470**
„ tanaiticus C. Koch . . 451, **457**
„ *tataricus* M. Pop. 479
„ testiculatus Pall. . . 450, **475**
„ ucrainicus Pop. et Klok. 451, **479**
„ *utriger* auct. fl. ross. . . . 459
„ *utriger* auct. fl. ucr. . . . 459
„ varius DC. 483
„ *vesicarius* L. 487
„ *vimineus* Pall. 481
„ virgatus Pall. . . . 451, **483**
„ „ var. albiflorus Brandza 484
Basilima sorbifolia Raf. 24
Calophaca Fisch. 305, 448
„ *nigricans* B. Fedtsch. . . 448
„ wolgarica (L. f.) Fisch. . 448
Calycocystis Bunge 485
Calycophysa Bunge 465
Caragana L. 304, 306
„ arborescens L. 443, **447**
„ *frutescens* DC. 444
„ „ *β. mollis* DC. . . 445
„ frutex C. Koch . . **443**, 444, 445
„ „ f. xerophytica Schneid. 444
„ *grandiflora* Шмальг. p.p. . 446
„ „ var. *scythica* Kom. 446
„ mollis Bess. 443, **445**
„ scythica (Kom.) Pojark. 443, **445**, 446
Caryophyllata officinalis Scop. . . . 150
„ *montana* Scop. 145
„ *rivalis* Scop. 148
„ *urbana* Scop. 150
Caryophyllatum urbanum Pers. . . . 150
Cerasus Juss. 292
„ avium (L.) Moench. . 293, **294**
„ cerasifera Eaton 289
„ *chamaecerasus* Lois. . . . 295
„ fruticosa (Pall.) Woron. 293, **295**
„ fruticosa × Padus virginiana 296
„ Juliana Lam. 295
„ mahaleb (L.) Mill. **293**
„ *padus* DC. 298
„ *serotina* Lois. 297
„ *virginiana* Lois. 299
„ vulgaris Mill. . . . 293, **296**
Cercidotrix Bunge 446
Cercis L. 303, 307
„ canadensis L. **307**
„ Grifithii Boiss. 307
„ siliquastrum L. **307**
CAESALPINOIDEAE Taub. . 302, 306
Chaenomeles Lindl. 5, 30
„ japonica (Thunb.) Lindl. **30**
Chamaemorus Focke 83
Chenopotentilla Focke 143
Cicer L. 305, 512
„ arietinum L. **512**
„ *sativum* Schkuhr. 513
Cladrastis Raf. 303, 313
„ *amurensis* Benth. 312
„ lutea (Michx) C. Koch . 313
„ *tinctoria* Raf. 313
Closterostylis Torr. et Gr. 112
Colutea L. 305, 440
„ arborescens L. **441**
„ *cruenta* Dryaud. 441
„ orientalis Mill. **441**
„ *wolgarica* Lam. 448
Comarum L. 7, 104
„ palustre L. **104**
„ Salesovianum (Steph.) Aschers. et Graebn. . 104
Corchorus japonicus Thunb. 81
Coronilla L. 305, 495
„ cretica L. 495, **498**
„ elegans Panc. . . . **495**, 496
„ *latifolia* Jav. 497
„ *montana* Пач. 497
„ *parviflora* Moench. . . . 498
„ varia L. 495, **497**
„ „ var. *latifolia* Hazslynszky 497
Cotoneaster Medik. 5, 26
„ integerrima Medik. . . 26, **28**
„ melanocarpa Lodd. . . 26, **27**
„ *vulgaris* Ledeb. 27
„ *vulgaris* Lindl. 28
CRACCOIDEA B. Fedtsch. . . . 515
Crataegus L. 5, 49
„ altaica Lge. 54
„ alutacea Klok. . . 51, **75**, 76
„ „ var. subarmata Klok. . **77**, 78
„ „ „ subhispidula Klok. 78

Crataegus *aria* L. 44
„ azarella Griseb. 75
„ azarolus L. 52, **57**
„ calycina Peterm. . . . 50, **79**
„ *chlorocarpa* Maxim. . . . 54
„ coccinea L. 49, 54
„ colchica A. Grossh. . . . 55
„ crus-galli L. 49
„ curvisepala Lindm. 51, **62**, 63, 66, 78
„ dahurica Koehne 54
„ elliptica Ait. 49
„ faliacina Klok. 52, **68**
„ flava Willd. 49
„ granatensis Boiss. 75
„ *Helenae* Grynj et Klok. . 61
„ Helenolae Grynj et Klok. 52, **60**, 61
„ *kyrtostyla* auct. fl. ucr. . . 69
„ kyrtostyla Fingerh. . . . 62
„ *kyrtostyla* Pojark. 64, 66, 69
„ laciniata Montr. 75
„ lagenaria F. et M. 79
„ leiomonogyna Klok. 51, **72**, 73
„ Lipskyi Klok. 51, **70**
„ macracantha L. 49
„ Maximowiczii Schneid. . 54
„ melanocarpa M.B. . . . 55, 56
„ microphylla C. Koch . . . 79
„ mollis Scheele 49
„ *monogyna* auct. fl. ucr. . . 64, 69, 71, 72, 77
„ monogyna Jacq. s. l. 49, 71, 72, 73
„ var. Polonskiana Lonacz. . 75
„ *monogyna* × *C. kyrtostyla* Pojark. 69
„ nigra Waldst. et Kit. . . 54
„ Oliveriana Basc. 55
„ orientalis Pall. . . 50, 52, **56**
„ oxyacantha L. 49, 52, **57**
„ „ f. rubra Schneid. . 58
„ „ f. splendens Schneid. 58
„ pentagyna Waldst. et Kit. . 50, 53, **54**, 55, 56
„ pentagyna × C. kyrtostyla . 56
„ pinnatifida Bunge **53**
„ pontica C. Koch. 57
„ Popovii Chrshan. . . 51, **78**
„ praearmata Klok. . 51, **74**, 78
„ praemonogyna Krysht. . . 69
„ prunifolia Bosc. 49
„ pseudokyrtostyla Klok. . 52, 64, 65, 66, 67
„ punctata Jacq. 49
„ rotundifolia Ehrh. 49
„ *rotundifolia* Lam. 47
„ sanguinea Pall. **53**
„ „ var. xanthocarpa Reg. 54
„ *spicata* Lam. 47
„ subrotunda Klok. . 51, **66**, 67
„ Szovitsii A. Pojark. . . . 57
„ tanacetifolia var. orientalis Regel. 56
„ tanaitica Klok. 70
„ tomentosa L. 49
„ *torminalis* L. 42
Crataegus turkestanica A. Pojark. . 62
„ ucrainica A. Pojark. . 50, 52, **58**, 59
„ viridis L. 49
Crotalaria L. 303, 313
„ juncea L. **314**
Cydonia L. 5, 28, 29
„ *japonica* Pers. 31
„ oblonga Mill. **29**
„ „ f. marmorata (Dipp.) Schn. 30
„ „ „ pyramidalis (Dipp.) Schn. 30
„ *vulgaris* Pers. 29
Cytisus L. 304, 330
„ aggregatus Schur. . 332, **346**
„ albus Hacq. . 332, 342, **343**, 344
„ var. bucoviensis (Simonk.) Wissjul. 343
„ austriacus L. 332, **340**, 341
„ „ var. bicolor Rogov. . . . 340
„ „ *β. leucanthus* Led. . . 343, 348
„ „ *γ. luteus* Knapp . . 340
„ *biflorus* Bess. 332
„ „ Led. 339
„ „ Федч.иФлор. . . 338
„ „ subsp. *borysthenicus* Pacz. 332, 334
„ „ *β. minor* Шмальг. 337
„ Blockii V. Krecz . 332, **341**, 342
„ borysthenicus Grun. . . . 331, **332**, 333, 334
„ *bucoviensis* Simonk. . . . 343
„ *capitatus* Bess. 344
„ Czerniaevii V. Krecz. . . 340
„ *elongatus* Lindem. . . . 334
„ *graniticus* Pacz. 348
„ *graniticus* Rehm. . . 340, 341
„ *hirsutus* Knapp 346
„ *Kerneri* Blocki 341
„ Kreczetowiczii Wissjul. 331, **336**
„ *laburnum* L. 330
„ *leucanthus* Bess. 343
„ *leucanthus* Eichw. 341
„ Lindemanni (Nenuk.). V. Krecz. . 331, 334, 335, 339
„ *lituanicus* Gilib. 337
„ Litwinowii V. Krecz. . . . 332, **341**, 342
„ *nigricans* L. 349
„ Paczoskii V. Krecz. . 331, **338**
„ *pallidus* Litw. 343
„ podolicus Blocki . 332, **344**, 345
„ *pubescens* Gilib. 337
„ ralisbonensis Schaeff. . 331, **337**, 338, 339
„ *ratisbonensis* Кречетович . . 336, 337
„ Rochelii Wierzb. . . 332, **344**
„ ruthenicus Fisch. 331, 335, 338, **339**, 340
„ ruthenicus var. *Zingeri* Nenuk. 338
„ ruthenicus × C. Lindemanni . 340
„ ruthenicus × C. Zingeri . . 339
„ subsp. *nova* Grun. 332

Cytisus *scoparius* Link. 350
„ Skrobiszewskii Pacz. 330, **346**, 347
„ *supinus* Knapp 346
„ Syreiszczikowii V. Krecz. . 339
„ *tinctorius* Vis. 325
„ *variabilis* Blocki . . 341, 344
„ *variabilis* Pacz. 343
„ *wolgaricus* L. f. 448
„ Zingeri (Nenuk.) V. Krecz. . 331, **337**, 338, 340
Dasiphora Rafin. 7, 105
„ fruticosa (L.) Rydb. . . . **105**
Dolichos L. 304, 572
„ lablab L. **572**
Dorycnium L. 304, 423
„ *fruticosum* Ruch. 425
„ herbaceum Vill. . . . **423**, 424
„ intermedium Ledeb. . . . 425
„ *monspeliense* Zannich. . . 425
Dryas L. 7, 151
„ *alpina* Salisb. 152
„ *chamaedrifolia* S. F. Gray . 152
„ octopetala L. **151**
Duchesnea Smith 7, 103
„ indica (Andrews.) Focke **103**
Dynamydum Fourr 134
Ervum cassubicum Peterm. . . . 520
„ *hirsutum* L. 516
„ *lens* L. 538
„ *orobus* Kittel. 535
„ *pictum* Alef. 526
„ *tetrasperma* L. 517
Eubatus Focke 86
Eu-filipendula Juz. 155
Eumelilotus Suv. 374
Euonobrychis Bunge 505
Euornithopus Willk. 494
Euoxytropis (Boiss.) Bunge . . . 489
Eutrigonella Grossh. 355
Exochorda Lindl. 6, 25
„ Alberti Regel **26**
Faba (Adans.) Gray 536
„ *vulgaris* Moench 536
Falcago Grossh. 363
Filipendula L. 7, 152
„ denudata (Presl.) Fr. 152, **153**, 154
„ hexapetala Gilib. . . 152, **155**
„ „ f. glabra Gams. 154
„ „ f. pubescens Gams. 154
„ subdenudata Fritsch. . . 153
„ ulmaria (L.) Maxim. 152, **153**
„ „ *β. concolor* Lange 154
„ „ *β. denudata* Maxim. . . . 155
„ „ f. subdenudata Glaab. . . . 153
„ „ *a. tomentosa* Maxim. 153
Fragaria L. 7, 94
„ ananassa Duch. 95, **101**
„ *anserina* Crantz 144
„ campestris Stev. . 95, **99**, 100
„ chilensis Molina 102
„ chiloënsis Duch. . 95, 101, **102**
„ *chiloënsis* (L.) Ehrh. × × *F. virginiana* Duch. . 101
Fragaria *collina* Ehrh. 99
„ „ *β. pilosa* Czern. . . 100
„ *Crantzii* Crantz 141
„ *elatior* Ehrh. 97
„ *grandiflora* Ehrh. 101
„ Hagenlachiana Lang. et Koch 99
„ *indica* Andrews 104
„ moschata Duch. 95, **97**
„ *neglecta* Lindem. 100
„ *praecox* Lozinsk. 100
„ *pratensis* Duch. 97
„ reptans Crantz 143
„ *silvestris* Duch. 96
„ *tormentilla* Crantz . . . 141
„ vesca L. **95**, 99
„ „ *a. chiliensis* L. . . . 102
„ vesca × *F. viridis* Duch. . 99
„ virginiana Duch. . 95, 101, **103**
„ viridis Duch. . . . 95, **98**, 99
„ *vulgaris* Ehrh. 96
Fragariastrum Ser. 110
Galega L. 305, 435
„ officinalis L. **435**
Genista L. 303, 319
„ *albida* var. *scythica* Шмальг. 322
„ borysthenica Kotov. . 320, **326**
„ *cretacea* Schischk. . . . 329
„ *donetzica* Kotov 326
„ elata (Moench) Wend. . **327**
„ *elatior* Koch 327
„ germanica L. 319, **320**
„ „ var. subinermis Rouy . 321
„ „ „ xerophylla Wissjul. 321
„ *inermis* Gilib. 325
„ marginata Bess. . . . 320, **327**, 328, 329
„ *pilosa* auct. fl. ross. . . . 322
„ scythica Pacz. . . 319, **322**, 323
„ *spinosa* Gilib. 320
„ tanaitica P. Smirn. . 320, **329**
„ tetragona Bess. 320, **322**, 324, 325
„ tinctoria L. 319, 320, **325**, 326, 329
„ „ var. donetzica (Kotov) Wissjul. . . . 326
„ „ B. elata Aschers. et Graebn. . . 327
„ „ var. fastigiata Rogov. . . 326
„ „ „ grandiflora Litw. 326
„ „ *δ. marginata* Rogov. 327
Genistoides elata Moench 327
Geum L. 7, 147
„ aleppicum Jacq. . . 147, **149**, 150
„ *aleppicum* Jacq. × × *G. urbanum* L. 150
„ *chamaedrifolium* Crantz . 152
„ intermedium Ehrh. . . 147, **148**
„ *montanum* L. 145
„ *pallidum* Fisch. et Mey . 148
„ *ranunculoides* Ser. 149
„ rivale L. 147
„ *rivale-urbanum* C. Mey . . 148

Geum *rivale* L. × *G. urbanum* L. . 148
„ spurium Fisch. **150**
„ *strictum* Ait. 149
„ *teszlense* Simonk. . . . 150
„ *urbano-rivale* Schiede . . 148
„ urbanum L. 147, **150**
„ „ var. orientale Fenzl. 150
„ *Wildenowii* Fisch. et Mey 148
Gleditschia L. 303, 308
„ caspia Desf. **308**
„ celtica Ung. 308
„ triacanthos L. 308, **309**
Glycine L. 304, 568
„ hispida (Moench) Maxim. **568**
„ *sinensis* Sims. 437
„ ussuriensis Regel et Maak 568
Glycyrrhiza L. 306, 491
„ echinata L. 491
„ glabra L. **491**
„ *glabra* Гончаров и Васильченко 492
„ „ *β. glandulifera* Reg. . 492
„ „ *β. hirsuta* Boiss. . 492
„ *glandulifera* Waldst. et Kit. 492
„ hirsuta Pall. 491, **492**
Guilandina dioica L. 310
Gymnocladus Lam. 303, 309
„ *canadensis* Lam. 310
„ chinensis Baill. 310
„ dioica (L.) C. Koch . . . **310**
Halimodendron Fisch. 306, 442
„ *argenteum* DC. 442
„ holodendron (Pall.) Voss. **442**
HAMAMELIDACEAE 302
Hedysarum L. 306, **499**
„ *arenarium* Kit. 507
„ *argyrophyllum* Ledeb. . . 503
„ cretaceum Fisch. . . 500, **501**
„ grandiflorum Pall. . . 500, **503**
„ hedysaroides (L.) Schinz et Thell. **500**, 501
„ *obscurum* L. 500 501
„ *polymorphum* var. *ucrainicum* Schir. . . . 502
„ ucrainicum Kaschm. . **502**. 503
Hippocrepis L. 305, **499**
Hypargyrium Fourr. 112
„ comosa L. 499
„ *perennis* Lam. 499
Hypoglottis Bunge 461
Idaeoblatus Focke 85
Kerria DC. **7**, 80
„ japonica (L.) DC. **81**
„ „ f. argenteo-variegata Wyman. . . . 81
„ „ f. aureo-variegata Rehd. 81
„ „ f. pleniflora Witte 81
Lablab vulgaris Savi 573
Laburnum L. 304, 329
„ anagyroides Medik. . . . **330**
„ *laburnum* Voss-Vilmorin . 330
Lagopus Bernh. 402
Lathyrus L. Medik. 303, 306, 538
„ *angustifolius* Medik. . . . 551
„ aphaca L. 539, **540**, 541
Lathyrus austriacus (Crantz) Wissjul. . . . 540, **557**, **558**
„ hirsutus L. 539, **545**
„ incurvus (Roth.) Willd. 539, **555**
„ laevigatus (W.K.) Fritsch. 540, **563**
„ *laevigatus* auct. fl. ucr. . . 564
„ lacteus (M.B.) Wissjul. . . . 540, 559, **560**
„ *latifolius* L. 552
„ *luteus* c *transsylvanicus* Beck. 564
„ megalanthus Stendel 539, **551**
„ niger (L.) Bernh. . 540, **562**
„ „ var. heterophyllus Uechtr. 563
„ Nissolia L. 539, **542**, 543
„ „ var. genuinus Uechtr. . 542
„ „ „ glabrescens Freun. 542
„ odoratus L. 539, **545**
„ pallescens (M.B.) Koch 540, **557**
„ palustris L. 539, **553**
„ „ var. latifolius Lamb. 554
„ pannonicus (Krammer) Garcke 558
„ *pannonicus* Шмальг. . . . 558, 559, 560
„ *pannonicus* A. *austriacus* Maly 558
„ pisiformis L. 539, **556**
„ *platyphyllus* Retz. 551
„ pratensis L. 539, **552**
„ „ var. *canescens* Андрж. . 553
„ „ „ glaberrimus Schur . 553
„ „ „ pubescens Reichenb. 553
„ „ „ velutinus DC. 553
„ sativus L. 539, **542**
„ „ var. angustatus Ser. 544, 545
„ silvestris L. 539, **549**
„ „ var. angustifolius Moris 549, 550
„ „ „ *ensifolius* auct. fl. ucr. . . 551
„ „ c *platyphyllus* Шмальг. . . 551
„ „ var. platyphyllus Aschers. 550, 551
„ subalpinus (Herb.) Beck. 540, **564**
„ transsilvanicus (Spreng.) Reich. 540, **564**, 565
„ tuberosus L. 539, **546**
„ „ var. stepposus Wissjul. 547, 548
„ *variegatus* Gren. et Godr. 562
„ venetus Rouy et Fouc. . 540
„ venetus (Mill.) Rouy 540, **561**
„ vernus (L.) Bernh. . 540, **560**
„ var. flaccidus Archang. . 561
„ „ latifolius Rouy . . 561

Lathyrus versicolor Gmel. . 540, 558, **559**
LEGUMINOSAE Juss. 301
Lembotropis Griseb. 304, 348
„ nigricans (L.) Griseb. . . **348**
Lens L. 306
„ culinaris Medik. **537**
„ *esculenta* Moench . . . 538
„ *monantha* Moench . . . 516
Lotus L. 304, 425
„ angustissimus L. . . . 425, **429**
„ „ var. borysthenicus Opperm. . 431
„ angustissimus var. *brachycarpus* Boiss. . . 431
„ angustissimus var. praetermissus (Kupr.) Wissjul. 431
„ corniculatus L. . . . 425, 426, **427**
„ *corniculatus* auct. fl. ucr. . . 429
„ „ f. hirsutus Koch. 428
„ *corniculatus* var. invisitatus (Opperm.) Wissjul. . 427
„ *corniculatus* f. microphyllus Wirtgen 428
„ *corniculatus* var. sabulicola Rouy 428
„ *corniculatus β. tenuifolius* L. 428
„ Elisabethae Opperm. . . . 425, **429**, 430
„ *hypanicus* Kotov 427
„ *invisitatus* Opperm. . . . 427
„ *Kotovii* Opperm. 427
„ ornithopodioides L. . . 425, **426**
„ *Pasckevizii* Opperm. . . . 429
„ *praetermissus* Bicюл. . . . 429
„ *praetermissus* Kupr. . . . 431
„ *siliquosus* L. 433
„ *tenuifolius* Reichenb. . . 428
„ tenuis Kit. 426, **428**
„ *tetragonolobus* L. 434
„ uliginosus Schkuhr . . . **426**
Lupinus L. 314
„ albus L. 316, **318**
„ angustifolius L. . . . 315, **318**
„ hirsutus 315, **317**
„ luteus L. 315, **318**
„ perennis L. 315, **316**
„ *pilosus* Murr. 317
„ polyphyllus L. 315, **316**
„ varius L. 316, **317**
Lupunaria (Ser.) Grossh. . . . 361
Maackia Rupr. et Maxim. . . 303, 312
„ amurensis Rupr. et Maxim. **312**
Macromelilotus Suv. 377
Malus Mill. 6, 33
„ astrachanica Dum.-Cours. 36
„ baccata (L.) Borkh. 34, **38**, 39
„ „ var. *sachalinensis* Kom. 39
„ *communis* var. *silvestris* Beck. 35
„ conocarpa Hort. 37
„ costata Hort. 36
„ *dasyphylla* var. *domestica* Koidz. 36
„ domestica Borkh. . . . 34, **37**
„ frutescens Medik. 36
Malus *manshurica* Koidz. 39
„ Pallasiana Juz. 39
„ praecox (Pall.) Borkh. 34, **35**, 37
„ prunifolia (Willd.) Borkh. 33, 34, **38**
„ pumila Mill. 36
„ „ var. *domestica* Schneid. 36
„ sachalinensis Juz. . . . 34, **39**
„ silvestris Mill. **34**, 35
Medicago L. 305, 360
„ agrestis Ten. 361, **371**
„ arborea 363
„ *erecta* Kotov 367
„ *erecta* Klokov 366
„ falcata L. 361, **363**, 365
„ *falcata* Schmalh. 366
„ „ subsp. *erecta* Kotov 367
„ „ var. *linifolia* Kushan. . . . 366
„ „ var. pastoralis Wissjul. . 365
„ „ „ pineticola Wissjul. . 365
„ „ „ procumbens (Bess.) Asch. et Gr. . 365
„ falcata × sativa 369
„ *Gerardi* Waldst. et Kit. . 371
„ *glutinosa* M.B. 369
„ Kotovii Wissjul. **367**
„ laciniata L. 361, **372**
„ lupulina L. 360, **361**
„ „ var. erecta Opperm. . . 362
„ „ „ perennans Grossh. . 362
„ „ praetermissa (Opperm.) Wissjul. . 362
„ *media* (Pers.) Schult. . 369
„ minima (L.) Grufb. . **361**, **372**
„ *orthocarpa* Czern. 366
„ polychroa Grossh. . . 360, **369**
„ *polymorpha* var. *minima* L. . 373
„ *praetermissa* Opperm. . . 362
„ *procumbens* Bess. 365
„ rigidula Desr. . . . 361, 371
„ „ *β. agrestis* Шмальг. 372
„ romanica Prod. . . . 364, 366
„ „ var. cinerea Lind. 366
„ „ subsp. *cinerea* Vass. . 366
„ „ „ *erecta* Гроссг. 367
„ „ var. *erecta* Васильч. 367
„ „ „ hirsuta (Trautv.) Grossh. . 367
„ „ „ linifolia (Kushan) Grossh. . . 366
„ sativa L. 360, 363, **368**
„ „ *β. falcata* Döll. . . 365
„ „ var. *hirsuta* (Trautv.) Grossh. 367

Medicago sativa *γ. varia* (Mart.) Arcangeli 369
„ *sativa media* Pers. 369
„ scutellata All. . . 361, **370**
„ secundiflora Durien. . . . 361
„ *stepposa* Grossh. 366
„ *tenderiensis* Opperm. . . 367
„ varia Mart. 360, **368**
Melilotus Adans. 304, 373
„ albus (L.) Desr. . . 374, **376**
„ altissimus Thuill. . . 374, **380**
„ *caspius* Gruner 379
„ *coerulea* Desr. 358
„ dentatus (Waldst. et Kit.) Pers. **374**
„ *laxa* Stev. 380
„ *macrorrhisus* Pers. . . . 380
„ *melanosperma* Bess. . . . 377
„ officinalis (L.) Desr. . 374, **375**
„ „ f. pauciramosus Suv. 376
„ „ f. robustus Wissjul. 376
„ *pallidus* Bess. 376
„ polonicus (L.) Desr. 374, **379**, 380
„ *procumbens* Bess. 376
„ *rariflora* Led. 380
„ *ruthenicus* Ser. 379
„ tauricus (M.B.) Ser. . 374, **381**
„ wolgicus Poir. . . 374, **377**, 378
Mespilus L. 5
„ *amelanchier* L. 47
„ *azarolus* All. 57
„ *cotoneaster* L. 27, 28
„ germanica L. **48**
„ *oxyacantha* var. *monogyna* Шмальг. 64, 66
„ *pentagyna* Spreng. . . . 55
Metaspiraea Nakai 10
Micromelilotus Suv. 381
Mimosoideae 302
Myobroma Henningii Stev. . . . 459
Onobrychis Adans. 306, 504
„ arenaria (Kit.) Ser. . 505, **507**
„ „ f. *borysthenica* Šir. 506
„ borysthenica (Šir.) Klok. 504, 505, **506**
„ *brachypus* Vass. 508
„ gracilis Bess. **505**
„ *gracilis* Гроссг. 506
„ longiaculeata Pacz. . . 505, **506**
„ *petraea* Bess. 505
„ *radiata* Гринь 510
„ „ f. *piatigorkensis* Šir. 510
„ *sativa* Lam. 508
„ *sativa* Ledeb. 507
„ „ var. *arenaria* Kanitz 507
„ tanaitica Spreng. . 505, **508**, 509
„ Vassilczenkoi Grossh. . . . 504, **510**, 511
„ *viciaefolia* auct. 508
„ „ var. *longeaculeata* Шмальг. 506
„ viciifolia Scop. . . . 504, **507**
Ononis L. 303, 304, 351
„ arvensis L. **351**
„ „ var. spinescens Led. 352, 354
„ „ „ subrepens Schmalh. 353
Ononis *hircina* Jacq. 352
„ „ *γ. spinescens* Шмальг. 352
„ intermedia C. A. Mey. 351, **354**
„ *legitima* Delarbre . . . 354
„ procurrens Wallr. . . 351, **353**
„ *repens* L. 353
„ *repens* auct. 353
„ spinosa L. 351, **353**
„ *spinosa* auct. 352
Orbicularia Grossh. 370
Ornithopus L. 305, 493
„ perpusillus L. 494
„ *pussilus* Lepech. 494
„ sativus Brot. **494**
Orobus albus L. f. 558, 559
„ *austriacus* Crantz. . . . 558
„ *canescens* L. f. 557
„ *flaccidus* Rad. 561
„ *lacteus* M.B. 560
„ *laevigatus* Waldst. et Kit. 563
„ *luteus* Шмальг. 563
„ „ var. *laevigatus* Ledeb. 563
„ *niger* L. 562
„ *pallescens* M.B. 557
„ *subalpinus* Herbich. . . . 564
„ *transsilvanicus* Spreng. . 564
„ *variegatus* Ten. 562
„ *varius* Solander 559
„ *venetus* Mill. 562
„ *vernus* L. 561
„ *versicolor* Gmel. 559
Oxytropis DC. 306, 487
„ campestris (L.) DC. . . 488, **489**
„ carpathica Uechtr. . . . **488**
„ *Halleri* Bunge 490
„ *montana* var. *carpatica* Hausskn. 488
„ „ „ *hunyadensis* Jav. 488
„ pilosa (L.) DC. . . . 488, **490**
„ sericea (Lam.) Simonk. . 489
„ *uralensis α. sericea* DC. . . 490
Padus Mill. 7
„ *mahaleb* Borkh. 293
„ racemosa (Lam.) Gilib. 297, **298**
„ *rubra* Mill. 299
„ serotina (Ehrh.) Ag. . . **297**
„ virginiana (L.) Roem. 297, 299
Papilionatae Taub. 302, 310
Persica Mill. 8, 300
„ vulgaris Mill. 300
Pes-leonis Juz. 157
Phaca Bunge 452
Phaseolus L. 305, 569
„ aureus Roxb. 570, **571**
„ coccineus L. 570, **571**
„ macrolepis Pip. 571
„ *multiflorus* Willd. 571
„ *sphaericus* Savi 570
„ vulgaris L. **570**
„ „ var. communis Aschers. 570
„ „ „ nanus Aschers. 570
„ „ „ sphaericus (Savi) Alef. 570

Physocarpus Maxim. 6, 8
„ opulifolia (L.) Maxim. . . . 8
Pisum L. 306, 566
„ arvense L. **566**
„ elatus Stev. 566, **567**
„ sativum L. 566, **567**
„ „ var. *arvense* Trautv. . . . 566
„ „ *β. elatius* Шмальг. 567
„ *vulgare* Jundz. 567
Pomoideae Focke 26
Potentilla L. 7, 106
„ *acutifolia* Gilib. 123
„ *adscendens* Waldst. et Kit. 117
„ alba L. 107, **110**, 111
„ *alpestris* Hall. f. 141
„ anserina L. 107, **143**
„ „ var. discolor Wallr. . . 144
„ „ „ nuda Gaud. . 144
„ „ „ sericea Hayne . . 144
„ „ „ viridis Koch 144
„ arenaria Borkh. . . **138**, 139
„ „ f. glandulosa Th. Wolf. 138
„ arenaria × P. thyrsiflora Hülsen. 109, **138**
„ argentaeformis Kaufm. . . 116
„ argentea L. 109, **112**, 132
„ „ var. *impolita* Tratt. . 113
„ „ „ *incanescens* Focke . . . 113
„ „ *α. inclinata* Döll. 117
„ argentea L. × P. thyrsiflora Hülsen 109, **116**
„ astracanica Jacq. . . . 107, **126**, 127, 128
„ aurea L. 108, **140**
„ *bifurca* Шмальг. et auct. pl. **110**
„ *Blockiana* Zimm. 118
„ *Buschakii* Blocki 118
„ canescens Bess. . . 109, **117**, 132
„ *canescens* Шмальг. 130
„ „ *β. inclinata* Ser. . 117
„ canescens Bess. × × P. obscura Willd. . 117
„ *canescens* Bess. × × *P. recta* L. 118
„ canescens Bess. × × P. thyrsiflora Hülsen 118
„ chrysantha Trev. . . 108, **132**
„ chrysopetala Witz. . . . **144**
„ *cinerea* Ledeb. 138
„ *collina* auct. 116
„ *collina* Черн. 114
„ „ subsp. *P. thyrsiflora* Th. Wolf. 114
„ *collina* × *P. arenaria* Aschers. et Graebn. . 140
„ *corymbosa* Mönch 118
„ Crantzii (Crantz) Beck 108, **140**
„ *diffusa* Willd. 129
„ *diffusa* Reichenb. . . . 130
„ *digitato-flabellata* Heidenreich 132
Potentilla elongata Goldbach . . 133
„ erecta (L.) Hampe . 107, **141**
„ „ var. latiloba (Asch. et Gr.) Kot. 142
„ „ „ silvestris Asch. et Gr. . . . 142
„ „ „ strictissima (Zimm.) Focke . . . 142
„ fallacina Blocki . 108, **118**, 120
„ fruticosa L. 106
„ Goldbachii Rupr. . . 108, **133**
„ Heidenreichii Zimm. . 107, **132**
„ heptaphylla L. 109, **136**
„ „ f. glandulosa (Keller) Th. Wolf. . 136
„ *heptaphylla* Mill. var. *Goldbachii* Шмальг. . . 133
„ *Herbichii* Blocki 118
„ *hirta* Lindem. 123
„ „ *δ. astrachanica* Ser. . 126
„ „ var. *obscura* Ser. . . 118
„ „ „ *rubens* Ser. . . 121
„ humifusa Willd. . . 109, **134**, 135, 137
„ humifusa f. eglandulosa Th. Wolf. 136
„ humifusa f. glandulosa Th. Wolf. 136
„ impolita Wahlenb. . 109, **113**
„ *incana* Borkh. var. *glandulosa* Poeverle . 138
„ *incanescens* Opiz. 113
„ *inclinata* Ledeb. 130
„ *inclinata* Mert. et Koch . 117
„ intermedia L. . 107, **130**, 131, 132
„ „ *β. canescens* Rupr. . . . 132
„ „ var. composite Rupr. . . . 130
„ „ *γ. elongata* Ser. 133
„ „ *β. Heidenreichii* Aschers. et Gr. . . . 132
„ *isopetala* Blocki 116
„ *Kluckii* Blocki 116
„ *leopoliensis* Blocki . . . 118
„ leucopolitana P.-J. Müll. 109, **113**
„ leucopolitana × × P. argentea L. 114
„ longipes Ledeb. . . . 108, **134**
„ Nestleriana Tratt. 144
„ norvegica L. 107, **129**
„ „ var. varians Aschers. et Gr. . . . 129
„ obscura Willd. 108, **118**, 119, 121
„ *opaca* Bess. 135
„ „ L. p.p. 136
„ *opaciformis* Th. Wolf. . . 135
„ orientalis Juz. . . . 107, **110**
„ *pallens* Mönch 123
„ *palustris* Scop. 105
„ *paradoxa* Nutall. 128
„ *patula* Fuss. 137
„ patula Waldst. et Kit. . 138
„ „ var. *tenella* Trattinick. 137
„ pellida Lag. 144
„ pilosa Willd. . . 108, **121**, 122
„ pimpinelloides L. 144
„ *pratensis* Schur. 137

Potentilla *recta* L. p.p. 118
„ „ var. acutifolia Aschers. et Gr. 123
„ „ „ *astrachanica* Ledeb. . . . 126
„ „ „ *corymbosa* Aschers. et Graebn. 118
„ „ var. *crassa β. leucolepias* Asch. et Gr. . 121
„ „ „ *leucotricha* Borb. 121
„ „ „ *obscura* Koch . 118
„ „ *β. pallida* Lehm. . . 123
„ „ *β. pilosa* Lehm. . . 121
„ *recta* L. var. *semilaciniosa* Aschers . et Gr. . . . 123
„ *recta* L. var. *sulphurea* Lam. *a.* 123
„ *recta β. sulphurea* Lapeyr. 123
„ *recta β. taurica* Шмальг. 126
„ reptans L. 107, **142**
„ „ var. mollis Borb. 143
„ *reptans typica* b. *mollis* Asch. et Gr. 143
„ *rubens* auct. 136
„ „ Zimm. 136
„ „ var. *glandulosa* Keller 137
„ rupestris L. 106, **112**
„ *ruthenica* Steud. 130
„ „ Willd. 129
„ „ *β. diffusa* Nestl. 129
„ *Sapiehne* Blocki 118
„ Schurii Fuss. . . . 108, **137**
„ semilaciniosa Borb. 108, **123**, 124
„ *silvestris* Neck. 141
„ *Skifitzii* Blocki 118
„ sulphurea Lam. . . 108, **123**, 125
„ *strictissima* Zimm. 142
„ supina L. 107, **128**
„ „ var. eggibosa Th. Wolf. . . . 128
„ „ var. paradoxa (Nutt.) Th. Wolf. . . . 128
„ taurica Willd. . . . 128, 144
„ *taurica* Wolf. 126
„ *thuringiaca* Bernth. var. *elongata* Th. Wolf. . . . 133
„ *thuringiaca* subsp. *Goldbachii* Th. Wolf. 133
„ thyrsiflora Hülsen 109, **114**, 115
„ „ var. argentiformis Th. Wolf. 116
„ *tormentilla* Necker . . . 141
„ „ *erecta* Scop. . . 141
„ var. *typica* Th. Wolf. . . . 141
„ *Tuniecki* Blocki 114
„ *tyraica* Blocki 118
„ *varians* Mönch 129
„ *verna* L. p.p. 141
„ „ *β. cinerea* Mert. et Koch 138
Poterium L. 6, 173
„ *dictyocarpum* Spach . . . 174
„ *muricatum* Spach 176
„ *officinale* A. Gray 172
Poterium polygamum Waldst. et Kit. 174, **176**
„ sanguisorba L. **174**, 175
Praeoxytropis Bunge 488
Protospiraea Nakai 21
Prunoideae Focke 281
Prunus L. 281
„ *armeniaca* L. 300
„ *avium* L. 294
„ *cerasifera* Ehrh. 289
„ *cerasus* Ledeb. 296
„ cerasus a. Caproniana L. . . 296
„ „ ε. Juliana L. . . . 295
„ *chamaecerasus* Jacq. . . . 295
„ „ *β. fruticosa* Willd. 295
„ divaricata Ledeb. . . 281, **289**
„ domestica L. . . . 281, 288, 289
„ *domestica* Ковалев . . . 288
„ *fruticosa* Pall. 295
„ insititia L. . . 281, 285, **288**, 289
„ *mahaleb* L. 293
„ maritima Wirgenh . . . 289
„ moldavica Kotov . . 281, **282**, 284, 289
„ *nana* Stokes 291
„ *padus* L. 298
„ *persica* Stokes 301
„ *racemosa* Lam. 298
„ racemosa (Lam.) Gilib. 297, **298**
„ *rubra* Ait. 299
„ *serotina* Ehrh. 297
„ spinosa L. 281, 282, 283, 285, 288
„ *spinosa* Шмальг. 285
„ spinosa L. a *dasyphylla* Петунников . 285
„ „ c. *dasyphylla* Schur 285
„ „ a *typica* Aschers. et Graebn. 282
„ stepposa Kotov 282, **285**, 286, 287, 288
„ *virginiana* L. 299
Pyrus L. 6, 31
„ *achras* Gaertn. 32
„ *amelanchier* Willd. . . . 47
„ *aria* Ehrh. 44
„ *aucuparia* Gaertn. . . . 41
„ *baccata* L. 39
„ communis L. . . . **31**, 32, 33
„ „ var. sativa DC. . 32
„ *cydonia* L. 29
„ *domestica* Sm. 45
„ *japonica* Thunb. 31
„ *malus* L. 36
„ „ auct. 36
„ „ *silvestris* L. 35
„ *praecox* Pall. 36
„ *prunifolia* Willd. 38
„ *pyraster* Borkh. 32
„ salicifolia Pall. . . . 31, **33**
„ *scandica* Aschers. . . . 45
„ *sorbus* Gaertn. 45
„ *torminalis* Ehrh. 43
Rhodotypos Sieb. et Zucc. . . . **7**, 80
„ kerrioides Sieb. et Zucc. . **80**
„ *tetrapetala* Mak. **80**

Robinia L. 305, 437
„ *glutinosa* Sims. 440
„ hispida L. 438
„ *holodendron* Pall. 442
„ neomexicana A. Gray . 438, **440**
„ pseudoacacia L. . . . 438, 439
„ „ var. fossilis . 438
„ Regelii Heer 438
„ viscosa Vent. . . . 438, 439
Rosa L. 6, 49, 177
„ *adenophora* Kit. 255
„ afzeliana Fries. 181, 218, 220, 235
„ „ var. caryophylloglauca Lonacz. 220
„ afzeliana var. caryophylloides Litw. 218
„ afzeliana var. pedunculata Litw. 220
„ afzeliana var. pubescentifolia Lonacz. 220
„ afzeliana var. pubescentissima Lonacz. 220
„ agrestis Savi . . . **179**, **189**
„ alba L. 184, **277**
„ *alpina* L. 253
„ altaica Willd. 280
„ *andegavensis* Bast. . . . 205
„ Andrzejowskii Stev. 181, **230**, 231
„ „ var. occidentalis (Lonacz.) Chrshan. 232
„ *arguta* Muss.-Puschk. . 208
„ arvensis Huds. . . . 178, **186**
„ *aspera* Schleicher . . . 188
„ austriaca Crantz. 273
„ „ var. haplodonta Borb. 273
„ „ f. subcrenata R. Kell. 273
„ *balsamica* Bess. . . 202, 204
„ *bicolor* Jacq. 278
„ *Biebersteinii* Tratt. . . . 205
„ bifera Poir. 184, **275**
„ Bordzilovskii Chrshan. . . . 180, **198**, 199
„ borysthenica Chrshan. . 181, **238**, 239, 240
„ *britzensis* Koehne 265
„ bugensis Chrshan. . 183, **263**, 264, 266
„ *calycina* M.B. 205
„ canina L. . . . 180, **204**, 208, 238
„ „ var. ciliato-sepala Blocki . . . 207
„ „ „ *corymbifera* Rouy . . . 208
„ „ „ Domini Chrshan. . . 206
„ „ „ dumalis Baker . 207
„ „ „ *dumetorum* Desv. 208
„ „ „ hirta Braun . 207
„ „ „ Lutetiana (Lem.) Baker . . . 207
„ „ „ micrantha Chrshan. . 206
„ „ „ *obscura* Puget 207
„ „ „ *pseudoscabrata* Blocki 207
„ subsp. R. *vulgaris* Gams. . 205
„ caryophyllacea Bess . . . 178, 179, **191**, 238
Rosa caryophyllacea var. Blocki Chrshan. 192
„ caryophyllacea var. gypsicola (Blocki) Chrshan. . 192
„ caryophyllacea var. Lonaczewskii D. Litv. . 192
„ caryophyllacea var. pseudocaryophyllacea (Blocki) Chrshan. . 192
„ caryophyllacea *var. Zalana* Wiesbaur 192
„ *caucasica* Pall. 205
„ „ Lindl. 205
„ „ M.B. 190, 208
„ „ var. Lindleyana Ser. 205
„ centifolia L. 184, **274**, 275
„ centifolia × R. chinensis . . 275
„ chinensis Jacq. . . . 178, 187
„ *chlorophylla* Ehrh. 278
„ chomutoviensis Chrshan. et Laseb. 180, **201**
„ Ciesielskii Blocki . . 181, **240**, 241, 243
„ Ciesielskii var. curvata . . . 241
„ *ciliato-petala* Bess. . 227, 228
„ *cinerascens* Dum. 236
„ cinnamomea L. . 182, **250**, 253, 257
„ „ var. acutifolia Chrshan. 251
„ cinnamomea var. elliptica C.A.M. 251
„ cinnamomea var. *glandulosa* C.A.M. 252
„ cinnamomea var. glabrifolia Chrshan. 251
„ cinnamomea var. ivanida Lonacz. 251
„ cinnamomea var. *pseudoalpina* C.A.M. . 252, 253
„ cinnamomea var. *vulgaris* . 250
„ *collina* M.B. 208
„ *collina* Lam. et DC. . . . 208
„ *collincella* Ehrh. 250
„ *communis* Rouy subsp. R. *canina* (L.) Rouy . . 208
„ coriifolia Fries . . . **238**, 245
„ corymbifera Borkh. . . **181**, **208**, 215, 238
„ corymbifera var. angustata Chrshan. 210
„ corymbifera var. bicolor Schmalh. 209
„ corymbifera var. dipilata (Lonacz.) Chrshan. . 210
„ corymbifera var. leptotricha Borb. 210
„ corymbifera var. Oksijukii Chrshan. 211
„ corymbifera var. solstitialis (Bess.) Chrshan. . . 210
„ corymbifera var. umbrosa Litv. 209
„ corymbifera var. uncinella Bess. 209
„ corymbifera × R. crenatula Chrshan. 277
„ crenatula Chrshan. 184, **272**, 273
„ *croatica* Kit. 256
„ *cuspidata* M.B. 236

Rosa *cymosa* Schleich. 188
„ Czackiana Bess. . 184, **273**, 274
„ damascena Mill. . . . 184, **276**
„ *didoensis* Boiss. 205
„ *dimorpha* Bess. . . . 236, 237
„ „ Desegl. 236
„ dumetorum Thuill. . . . 208
„ „ var. *hirta* H. Braun. 241
„ dumetorum var. *Klukii* (Bess.) Schmalh. . . 202
„ dumetorum var. *Klukii* a *macrophylla* Шмальг. . 203
„ dumetorum var. *solstitialis* Шмальг. 210
„ dumetorum var. *subbicolor* Шмальг. 203
„ *dumosa* Puget 236
„ eglanteria L. . . . 179, 190, **195**
„ „ var. comosa (Ripert.) Dumort. 196
„ „ „ Gremlii Christ . 196
„ „ *α. lutea* Ser. . 278
„ „ „ umbellata (Leers.) Dumort. . . 196
„ elliptica Tausch . 179, **188**, 204
„ „ var. *Klukii* (Bess.) Fraun 203
„ *farinullenta* Crep. 236
„ *ferox* Ait. 257
„ *Fischeriana* Bess. 250
„ *floribunda* Stev. . . . 197, 202
„ foetida Herrm. . . . 185, **278**
„ var. glabrata Chrshan. 278
„ *francofurtana* Borkh. . . . 276
„ *friburgensis* Lagg. 227
„ *Friedlaendriana* Bess. . . 208
„ *frondosa* Stev. 205
„ *gallica* L. *β. centifolia* Koehne . . . 275
„ „ var. *Czackiana* (Bess.) Braun. . . . 274
„ *glandulosa* Bellardi . . . 253
„ „ Bess. 265
„ *glauca* Dierb. 186
„ glauca Pourr. 182, **246**, 247, 248
„ *glauca* Schott. 205
„ glauca Vill. 220
„ „ var. *caryophyllacea* (Bess.) Schmalh. . . . 192
„ „ subsp. subcanina R. Kell. 235
„ *glaucescens* Bess. 213
„ gorenkensis Bess. . . 182, **252**
„ *graveolens* Grenier . . . 188
„ *Grenierii* Desegl. 227
„ Grossheimii Chrshan. . . . 183, **260**, 261
„ heteroacantha Chrshan. . . . 184, **271**, 277
„ heterostyla Chrshan. 180, **211**
„ horrida Fischer 195
„ *Ilseana* Crep. 246
„ *indica* Lindl. 187
„ *inodora* Fries . . . 188, 192
„ *intercalaris* Desegl. . . . 255
„ *Jundzilliana* Bess. 265

Rosa Jundzillii Bess. . . . 183, **265**, 266
„ Jundzillii Bess. × × R. canina L. 266
„ kalmiussica Chrshan. et Laseb. . . . 181, **213**, 214
„ kalmiussica var. Kelleriana Lonacz. 216
„ Klukii Bess. . . . 180, **202**, 204
„ „ var. macrophylla Schmalh. . 203
„ „ „ orthocantha Litw. 203
„ „ „ pilosa Lonacz. . . 203
„ „ „ subbicolor Schmalh. 203
„ Klukii × R. corymbifera Borkh. 203
„ Koso-Polanskii Chrshan. . . . 182, **241**, 242
„ *Kosinsciana* Bess. 205
„ *lagenaria* Vill. 254
„ *lanuginosa* Ravand. . . . 236
„ Lazarenkoi Chrshan. . 181, **243**, 244, 220
„ Litwinovii Chrshan. . 181, **216**, 217, 219
„ Litwinovii var. berehowiensis Chrshan. 218
„ Litwinovii var. pennata Chrshan. 218
„ Litwinovii var. Slobodjanii Chrshan. . . . 218, 219
„ livescens Bess. . . 183, **266**, 267
„ *lutea* Mill. 278
„ *Lutetiana* Lem. . . . 205, 207
„ *majalis* Herrm. 250
„ *micans* Desegl. 236
„ micrantha Smith . 179, **196**, 197
„ micrantha var divisa Chrshan. 197
„ microcarpa Bess. 280
„ minimalis Chrshan. . 184, **267**
„ *mollis* Christ. 236
„ „ Sm. 230
„ „ var. *coerulescens* Шмальг. . . 228
„ „ „ *glandulosa* Schmalh. 227
„ *mollissima* Willd. 236
„ *montana* Stev. 208
„ mukatscheviensis Chrshan. . . . 179, **189**
„ multiflora Thunb. . . 178, **185**
„ nemarivaga Des. 265
„ nitidula Bess. . . . 178, 179, **190**, 191
„ var. scabrata Crep. . . . 191
„ parviuscula Chrshan. et Laseb. . . . 184, **269**, 270
„ pendulina L. 182, **253**
„ „ var. adenophora (Kit.) Borb. 255
„ pendulina var. croatica (Kit.) Borb. 256
„ pendulina var. intercalaris (Desegl.) R. Kell. . . 255
„ pendulina var. lagenaria (Vill.) Ser. 254
„ pendulina var. levipes Borb. 256
„ pendulina var. opaca Chrshan. 256

Rosa pendulina var. Popovii Chrshan. 254
„ pendulina var. pyrenaica (Gouan.) Ser. 255
„ pendulina var. setosa Ser. . 254
„ pendulina var. *setosa* R. Kell. 254
„ pendulina L. × × R. spinosissima L. . . 256
„ *pilosa* var. *vulgaris* Desport. 208
„ *pimpinellifolia* L. 279
„ „ var. *grandiflora* Ledeb. . . . 279
„ *pimpinellifolia* var. *spinosissima* Regel. . . 279
„ Pohrebniakii Chrshan. et Laseb. . . . 182, **248**, 249
„ *polyantha* Sieb. et Zucc. 185
„ pomifera Herrn. . 181, **226**, 229
„ „ var. ciliato-petala (Bess.) Chrshan. 228
„ „ var. coerulescens (Schmalh.) Chrshan. . . 227
„ „ subsp. *eupomifera* Schwertlager 227
„ „ var. glandulosa Schmalh. 227
„ porrectidens Chrschan. et Laseb. . 184, **267**, 268, 271
„ prutensis Chrshan. 181, **220**, 221
„ psammophila Chrshan. 180, **200**
„ pygmaea M.B. . . . 261, 263, 267
„ *pyrenaica* Gouan. 255
„ *Regeliana* Linden. et André 257
„ *resinosa* Sternberg . . . 227
„ *repens* Scop. 186
„ *reverosa* Koch. 253
„ *rubicunda* Hall. 246
„ *rubiginosa* L. 195
„ „ var. *caryophyllacea* Bess. 192
„ *rubiginosa* var. *flexuosa* (Rau.) Crép. 195
„ *rubiginosa* var. *Jundzilliana* (Bess.) Schmalh. . . 265
„ *rubiginosa* var. *Klukii* (Bess.) Schmalh. . . 202
„ *rubiginosa* var. *micrantha* Lindl. 197
„ *rubiginosa* var. *nemorosa* Du Pont 197
„ *rubiginosa* var. *trachyphylla* Bess. 190
„ *rubiginosa* var. *typica* Regel 197, 202
„ *rubiginosa* var. *Wildenoviana* Regel 192
„ *rubrifolia* Vill. 246
„ rugosa Thunb. . . 182, 246, **257**
„ „ var. *amurensis* Debaux 258
„ *rupestris* Crantz 253
„ *Ruprechti* var. *daghestanica* Boiss. 236
„ *sauvifolia* Ligh 195
„ *saxatilis* Stev. 208
„ Schmalhauseniana Chrshan. . 180, **222**, 223, 226

Rosa Schmalhauseniana var. leiopedicellata Chrshan. 224, 225
„ Schmalhauseniana var. parvifoliata Chrshan. . 225
„ Schmalhauseniana var. pedicellata Chrshan. . . 224
„ Schmalhauseniana var. pilosa Chrshan. 226
„ Schmalhauseniana var. stepposa Chrshan. . . 225
„ *sepium* Thuill. 189
„ „ var. *elliptica* Hasse 188
„ *serpens* Wib. 186
„ *sibirica* Tratt. 279
„ *silvestris* Herrm. 186
„ Sinkowiensis (Bl.) Kell. . 241
„ *solstitialis* Bess. . . 208, 210
„ spinosissima L. . . . 185, **279**
„ „ var. microcarpa (Bess.) Chrshan. . . 280
„ spinosissima var. zbrutschensis Chrshan. 280
„ subafzeliana
„ Chrshan. 181, 220, 233, **234**
„ subafzeliana var. curvata Chrshan. 234
„ *subcinerea* Gentil a *dumetorum* (Thuill.) Gentil. 208
„ subcoriifolia 243
„ *subglobosa* Sm. 236
„ subpomifera Chrshan. . . . 181, **228**, 229
„ subpygmaea Chrshan. . . . 183, **261**, 262
„ *taurica* M.B. 208
„ *tenuiglandulosa* Merat. . . 195
„ *therebenthycae* Bess. . . . 236
„ *Thunbergii* Tratt. 185
„ tomentosa Smith. 181, 226, 230, 232, **235**, 237
„ tomentosa var. calcicola (Blocki) Chrshan. . 237
„ tomentosa var. cuspidatoides (Crep.) Keller . . . 237
„ tomentosa var. dimorpha (Bess.) Schmalh. . . 237
„ tomentosa subsp. *eutomentosa* Schalov. *var. Sinkoviensis* (Bl.) R. Kell. 241
„ tomentosa var. lubensis Lonacz. 226, 238
„ tomentosa var. *occidentalis* Lonacz. 232
„ tomentosa var. *Sinkowiensis* Keller 236
„ tomentosa var. ucrainica Lonacz. 226, 237
„ *trachyphylla* Rau. 265
„ turbinata Ait. 184, **276**
„ *turbinata* Schmalh. . . . 252
„ *turingiaca* Crep. 236
„ *tyraica* Chrshan. et Laseb. 269
„ *umbellata* Leers. 195
„ *uncinella* Stev. 208
„ ucrainica Chrshan. . 183, **258**, 259, 260
„ *Vailantiana* Boreau . . . 188

Rosa *villosa* L. 227
„ „ var. *nuda* Ser. . . 236
„ „ „ *pomifera* Herrm. . . 227
„ „ „ *pomifera* Desv. . . . 227
„ *villosa* L. var. *terebinthina* Thory . . . 227
„ „ var. *tomentosa* Sm. . . 236
„ „ „ *vulgaris* Rau . . 227
„ *viscaria* Rouy 195
„ „ subsp. R. *elliptica* (Tausch) Rouy . . . 188
„ „ „ *micrantha* Sm. . 197
„ volhyniensis Chrshan. . . . 179, **193**, 194
„ *Wichurae* K. Koch 185
„ Willibaldii Chrshan. . . . 181, **212**, 213
„ *Wittmannii* H. Braun . . 208
ROSACEAE Juss. 5, 302
Rosoideae Focke 79
Rubus L. 7, 49, 81
„ apricus Wimm. 83, **91**
„ caesius L. . . . 82, 86, **93**, 94
„ „ var. aquaticus Wh. et Nees . 94
„ „ „ arvalis Reichenb. 94
„ caesius L. × R. nessensis W. Hall. 94
„ candicans B. Vestii Hruby 89
„ chamaemorus L. 82, **83**
„ Guentheri Wh. et Nees. . . 93
„ hirtus Waldst. et Kit. 83, **92**
„ „ C. Bayeri Focke . 93
„ „ A. euhirtus Focke . 92
„ „ D. Güntheri Focke . 93
„ „ E. Kaltenbachii Aschers. et Graebn. . 93
„ idaeus L. 82, **85**
„ *japonicus* L. 81
„ Kaltenbachii Metsch. . . . 93
„ nemorosus auct. 94
„ nessensis W. Hall. . . . 82, 87
„ occidentalis L. 86
„ plicatus Wh. et Nees. . 83, 88
„ Rayeri Focke. 93
„ rudis Wh. et Nees. . . 83, **91**
„ saxatilis L. 82, **84**
„ serpens Weihe 83, **93**
„ strigosus Michx. 86
„ *suberectus* Anders. . . . 87
„ sulcatus Vest. . . 83, 86, 88
„ „ B. Vestii Aschers. et Graebn. . 89
„ tomentosus Borkh. . . 82, **90**
„ Vestii Focke 89
„ villicaulis Koehler . . 83, **89**
Sanguisorba L. 6, 172
„ *bracteosa* Bess. 172
„ *cernua* Bess. 172
„ *dictyocarpum* Franch . . 174
„ *major* Gilib. 172
„ *minor* Scop. 174
„ *muricata* Franch. 176
„ officinalis L. **172**
„ *polygama* Beck. 176
„ *praecox* Bess. 172
Sarothamnus Wimm. 303, 304, 349
„ scoparius (L.) Wimm. . . **350**
Sieversia Willd. 7, 145
„ bulgarica (Pančič) Nyman 145
„ gracialis Adams. 145
„ micropetala (Gasp.) Nym. 145
„ *montana* (L.) R. Brown **145**, 146
„ renifolia Müll. 145
„ reptans (L.) Brown. . . . 145
„ Rossii Ser. 145
Schistophyllidium Juz. 109
Schizonotus sorbifolius Lindl. . . 24
Sisyrosema Bunge 509
Soja hispida Moench 568
Sophora L. 303, 311
„ europaea Ung. 311
„ japonica L. **311**
„ novalis Pim. 311
Sorbaria A. Br. 6, 23
„ sorbifolia (L.) A. Br. . . . **23**
Sorbus L. 6, 39
„ *amelanchier* Crantz . . . **47**
„ aria (L.) Crantz . . . 40, **44**
„ aucuparia L. **40**
„ „ var. glabra Gilib. 41
„ domestica L. 40, **45**
„ scandica Fr. 40, **45**
„ suecica (L.) Krok. et Almquist. . . . 45
„ torminalis (L.) Crantz . . 40, **41**, 43, **45**
Spartium scoparium L. 350
Spartocarpus Spach. 320
Spiraea L. 6, 9
„ alba Du Roi 10, **23**
„ *aruncus* L. 25
„ *callosa* Thunb. 22
„ *chamaedryfolia* Jacq. . . . 19
„ chamaedryfolia L. . . 10, **20**, 21
„ *chamaedryfolia* Ledeb. . 17, 19
„ crenata L. . . 10, **12**, 13, 15
„ *crenifolia* C.A.M. 12
„ var. *Pallasiana* f. *glabrata* Litw. 13
„ *denudata* Presl. 154
„ Douglasii Hook. 9, **22**
„ *filipendula* L. 154
„ *Fortunei* Planch. 22
„ hypericifolia L. 9, **11**
„ „ *α. typica* Maxim. 11
„ japonica L. 9, **22**
„ Litwinowii Dobrocz. . 10, **13**, 14, 15
„ media Schmidt. . . . 10, **15**
„ *media* „ 19
„ *oblongifolia* Waldst. et Kit. 17
„ *obovata* Grossh. 11
„ *opulifolia* L. 9
„ pikoviensis Bess. . 10, **13**, 16
„ polonica Blocki . 10, **17**, 18
„ prunifolia Sieb. et Zucc. 10, **23**
„ salicifolia L. 9, **21**
„ *sawranica* Bess. 12
„ *sorbifolia* L. **24**
„ *ulmaria* L. 153

Spiraea *ulmaria β. denudata* Hayne . 154
„ „ *a tomentosa* Maxim. 153
„ „ var. *tomentosa* Camb. 153
„ ulmifolia Scop. . . 10, **19**, 20
Spiraeoideae Agardh. 8
Spirocarpus Grossh. 370
Stenocarpus Spach 322
Tetragonolobus Scop. 304, 431
„ purpureus Moench . 431, **433**
„ siliquosus (L.) Roth . **431**, 432
Tormentilla erecta L. 141
Tormentilla erecta Schur. 141
Trifoliastrum Ser. 385
Trifolium L. 304, **381**
„ *agrarium* L. 397, 398
„ alpestre L. 383, **408**
„ ambiguum M.B. . . . 384, **387**
„ arvense L. 383, **416**
„ *arvense* auct. fl. ucr. . . . 417
„ „ var. alopecuroides Rouy et Fouc. . . 416
„ „ „ Oppermanni Wissjul. 417
„ *aureum* Poll. 397
„ badium Schreb. . . 384, **394**, 395, 396
„ borysthenicum Grun. 383, **412**, 413
„ borysthenicum f. longistipulatum Sokolov. 414
„ borysthenicum var. prostratum Grun. . . . 414
„ borysthenicum var. ramosum Sokolov. 414
„ borysthenicum robustum Grun. 414
„ campestre Schreb. . 384, **397**
„ *carpaticum* Janka 412
„ caucasicum Tausch . 383, **404**
„ *dentatum* Waldst. et Kit. 375
„ diffusum Ehrh. . . . 384, 415
„ dubium Sibth. . . . 384, **398**
„ elegans Savi 384, **390**, 391, 392
„ „ var. erecta Wissjul. . . . 390
„ *filiforme* L. 398
„ *fistulosum* Gilib. 390
„ fragiferum L. . . . 382, **399**
„ *fragiferum* auct. 401
„ *frigidum* Schur 412
„ *Heistii* Opperm. 417
„ hybridum L. . . . 384, **389**, 392
„ „ *β.* elegans Шмальг. 390
„ incarnatum L. 384, **406**
„ incarnatum var. *β. Cesati* . . 406
„ „ *α. sativum* Dukommun 406
„ lupinaster L. . . . 382, **385**
„ „ subsp. *angustifolium* (Litw.) Bobr. 385
„ *macrorrhizum* Waldst. et Kit. 380
„ *Marschallii* Rouy 404
„ medium L. 383, **406**
„ *melilotus officinalis α.* L. . . 376
Trifolium *melilotus officinalis β.* et *γ.* p.p. . . . 377
„ „ *polonicus* L. . . . 379
„ „ *tauricum* M.B. . . 381
„ *minus* Smith 398
„ montanum L. 384, **386**
„ „ f. glabrescens Beck. 387
„ montanum var. major Wissjul. 387
„ montanum var. robustum Schur 387
„ neglectum C.A.M. . 382, **400**, 401
„ ochroleucum Huds. 383, **403**, 405
„ *ochroleucum* M.B. 404
„ *pallidum* Led. 414
„ *pallidus* Bess. . . . 376, 383
„ pannonicum Jacq. . . 383, **402**
„ parviflorum Ehrh. . . 384, **392**
„ pratense L. 383, **411**
„ „ var. *expansum* Шмальг. 414
„ pratense var. frigidum Aschers. et Graebn. . **412**
„ pratense var. ramosum Wissjul. 412
„ pratense *α. spontaneum* Willk **411**
„ *procumbens* L. 398
„ repens L. 384, **388**
„ „ var. compacta Wissjul. . 389
„ „ „ giganteum Lagr.-Foss. . . . 389
„ „ „ lengipes Peterm. . 389
„ „ „ stepposa Wissjul. 389
„ resupinatum L. . . . 382, **401**
„ rubens L. 383, **409**, 410
„ *ruthenicum* M.B. 379
„ rytidosemium Boiss. . . . 396
„ sativum Grome . . . 383, **414**
„ sativum subsp. praecox Borb. 415
„ sativum subsp. serotinum Borb. 415
„ spadiceum L. . . . 384, **394**, 396
„ squarrosum L. 383, **405**
„ strepens Crantz . . 384, **396**
„ striatum L. 383, **406**
„ subterraneum L. . . . 383, **417**
„ ucrainicum Opperm. . . . 383, **417**, 418
„ vesiculosum Savi . . 382, **393**
Trigonella L. 305, 355
„ Besseriana Ser. 358
„ coerulea (Desr.) Ser. 355, **357**
„ „ var. *procumbens* Spreng. . . . 358
„ „ subsp. *sativa* Alef. 358
„ foenum graecum L. . . 355, **359**
„ *melilotus coerulea* Aschers. et Graebn. 358
„ monspeliaca L. **355**, 356
„ procumbens (Bess.) Reichenb. . . . 355, **358**
Trimeniaeus Bunge 464
Ulmaria Moench 153
„ *Filipendula* Hill. **154**

Vicia L. 306, 513
„ angustifolia Koch . . 514, **533**
„ „ var. segetalis Koch 534
„ Biebersteinii Bess. . 514, **532**
„ *biennis* Trautv. 526
„ cassubica L. 515, 520
„ „ *β. orobus* Ser. . 535
„ cracca L. 515, **521**
„ „ subsp. *tenuifolia* Gaud. 523
„ dumetorum L. 515, **519**
„ „ f. rhombifolia Beck 520
„ faba L. 514, **536**
„ „ var. equina Pers. . . 537
„ „ „ major Harz. . . 537
„ „ „ minor Harz. . . 537
„ grandiflora Scop. . . 514, **530**
„ *grandiflora* Федченко . . 532
„ „ *Biebersteinii* Шмальг. . 532
„ „ *β. Kitaibeliana* Koch. . . . 532
„ „ *Kitaibeliana* Шмальг. . 532
„ „ *α. typica* Beck . 530
„ hirsuta (L.) S. F. Gray . . **515**
„ *incurva* Roth. 555
„ *Kitaibeliana* Станков-Таліев . . 532
„ lathyroides L. 514, **528**
„ „ var. *oblongifolia* Pacz. . . . 529
„ lathyroides var. *olbiensis* Reut. 529
„ monanthos (L.) Desf. . 515, **516**
„ *ochroleuca* Gilib. 518
„ olbiensis Reut . .514, **528**, 529

Vicia orobus DC. 535, 536
„ pannonica Crantz . 514, **534**
„ „ var. striata (M.B.) Gris. 535
„ picta Fisch. et Mey 515, **524**, 525
„ pisiformis L. 515
„ sativa L. 514, **533**
„ „ var. *angustifolia* Wahlenb. 534
„ sepium L. 514, **526**
„ „ var. montana Koch . 527
„ „ „ ochroleuca Bast. 527
„ „ „ oxyphylla Schur. 527
„ silvatica L. 515, **521**
„ sordida Waldst. et Kit. 514, **530**, 531
„ striata (M.B.) Griseb. . . 535
„ tenuifolia Roth. . . . 515, **522**
„ „ f. albiflora Aschers. et Graebn. . 523
„ tetrasperma (L.) Moench 515, **516**
„ *variegata* Gilib. 519
„ villosa Roth. 515, **523**
„ „ f. albiflora Schur . 524
„ „ f. glabrescens Koch . 524
Vigna Savi 305, 571
„ sinensis Endl. **572**
Virgilia lutea Michx. 313
Waldsteinia Willd. 7, 144
„ fragarioides Tratt. 144
„ geoides Willd. **144**
„ lobata Torrey et Gr. . . 144
„ ternata (Steph.) Fr. . . . 144
Wistaria Nutt 305, 437
„ sinensis (Sims.) DC. . . . **437**

ОПРАЦЮВАЛИ:

Таблиця для визначення родів	О. Д. Вісюліна
Підродина Spiraeoideae	Д. М. Доброчаєва
Підродина Pomoideae	
Роди: Cotoneaster, Cydonia, Chaenomeles, Pyrus, Malus, Sorbus, Amelanchier, Mespilus	Д. М. Доброчаєва
Рід Crataegus	М. В. Клоков
Підродина Rosoideae	
Роди: Rhodotypus, Kerria	А. І. Барбарич
Рід Rubus	М. В. Клоков
Роди: Fragaria, Duchesnea	Д. М. Доброчаєва
Роди: Comarum, Dasiphora, Potentilla, Waldsteinia, Sieversia, Geum, Dryas, Filipendula	М. І. Котов
Роди: Alchemilla, Aphanes	М. В. Клоков
Роди: Agrimonia, Sanguisorba, Poterium	Д. М. Доброчаєва
Рід Rosa	В. Г. Хржановський
Роди: Prunus, Amygdalus, Cerasus, Padus, Armeniaca, Persica	М. І. Котов
Родина Leguminosae	О. Д. Вісюліна
Покажчики українських та латинських назв до VI тома «Флори УРСР» склала	О. І. Романова.

ЗМІСТ

Від редакції 4
Родина Розові — Rosaceae 5
Родина Бобові — Leguminosae 301
Додаток IV. Діагнози нових видів рослин, описаних у VI томі «Флори УРСР» . 574
Покажчик українських назв до VI тома «Флори УРСР» 589
Покажчик латинських назв і синонімів до VI тома «Флори УРСР» 594

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
293	7 зверху	3. Велике дерево. На черешках біля основи пластинки 2 залозки.	—Дерева. . . . . 3. 3. Велике дерево На черешках біля основи пластинки 2 залозки.
336	20 знизу	588	586
429	7 зверху	1—3	1—3 (рідше 4—7)
460	1 знизу	2—листочок зісподу; 3—листочок зверху	**2** — листочок зверху; **3** — листочок зісподу
514	4 зверху	протеїну	сирого протеїну

Флора УССР

(На украинском языке)

Редактор *Є. М. Загурняк.*

Техредактор *Н. С. Криловська* Коректори *Р. І. Бичкова, Л. М. Білінкіс*

БФ 07589. Вид. № 264. Зам. № 303. Тираж 2000. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друкарськ. аркушів 52,4. Обл.-видавн. аркушів 48,8. Паперових аркушів 19,125. Підписано до друку 3. XII 1954 р.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Львів, Стефаника, 11.